

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1960.

1. SZÁM

TARTALMÁBÓL

- TÓTH DEZSŐ: Felszabadult irodalomtudományunk
BÓKA LÁSZLÓ: Irodalomtudományunk néhány kérdéséről
DIÓSZEGI ANDRÁS: A mai magyar novella
KUNSZERY GYULA: József Attila ismeretlen verskéziratai
SOMOGYI SÁNDOR: Meditáció és felkészülés
KLANICZAY TIBOR: A magyar későreneszánsz problémái

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) ÉS WÉBER ANTAL

Segéd-szerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai: Tóth Dezső tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa, Bóka László egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, Diószegi András tudományos kutató, Kunszery Gyula tudományos kutató, Somogyi Sándor tudományos kutató, Klaniczay Tibor, az Irodalomtörténeti Intézet igazgatóhelyettese, az Irodalomtudomány doktora, Istenes József múzeumvezető (Kiskőrös, Petőfi Múzeum), Dobos András mérnök, Pölöskei Ferencné tudományos munkatárs, Tüskés Tibor szerkesztő (Pécs), Sik Csaba lektor, Barta János egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Mezei Márta egyetemi tanársegéd.

Következő számunk tartalma: Szilágyi János: Munkásosztályunk irodalmi műveltsége a két világháború között, Szalay Károly: Karinthy Frigyes, a költő, Szabad György: Vajda János politikai elszigetelődésének történetéből, Mezei Márta: Műfaji kettősség Vörösmarty honfoglalási eposzában, Gáldi László: A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése, Voit Krisztina: Ismeretlen adatok József Attila haláláról, Scheiber Sándor: Ady Endre és Fejér Lipót, Redl Károly: Temesváry Pelbárt és az Imitatio Christi, Mezősi Károly: Móra Ferenc ismeretlen ifjúkori verseiből, Nacsády József: Reviczky és a Szegedi Napló, Mollay Károly: Dayka Gábor németnyelvű prédikációja a toleranciáról, Kiss József: Az irodalomtörténeti szöveggyűjtemény egy új kísérlete, Kajetan Endre: A szocialista irodalomelmélet úttörője, Tamás Attila: Gelléri műveiről, Egri Péter: C. M. Bowra: Az alkotó kísérlet, Hangay Zoltán: Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák, Kocztur Gizella: G. B. Shaw: Vélemények, gondolatok.

TÓTH DEZSŐ:

FELSZABADULT IRODALOMTUDOMÁNYUNK

Akik hivatásuknál fogva nap mind nap lapozgatják a két világháború közti irodalomtörténetírás monográfiáit, folyóiratait, legjobban azok tudják, milyen mélyről emelte fel tudományunkat a proletárdiktatúra tizenöt éve.

A magyar irodalomtudományt az anakronisztikusan vegetáló hivatalos akademizmus ülte meg; mindenekelőtt az elsősorban favorizált távlattalan pozitívizmus, annak is egyfajta vérszegény változata, amelynek erejéből a másutt elvégzett kritikai kiadások, rendszerezések, bibliográfiák létrehozására sem futotta, s amelynek politikai szervilizmusa — gondoljunk csak Pintér XX. századi bibliográfiáira — az elemi pozitívista becsületességet sem ismerte. — Nagyképű tehetetlenségénél elevebb és termékenyebb volt a szellemtörténet — ez azonban az ellenforradalmi rendszer történelmi önigazolását végezte el, s alapjában rossz, immanensen is labilis módszerétől ez a tartalom annyira elválaszthatatlan lett, hogy koncepciója még a legkiválóbb Horváth János művében is nyomot hagyott, Farkas Gyula tollán pedig már fasiszta elméletek, nézetek irodalomtörténeti alkalmazásához vezetett. Ahol pedig a szellemtörténet ellenzéki tartalmak hordozójává vált, ott sok értékes megállapítás, egy szintézis megteremtésének érdeme mellett a dekadencia jegyei, a nagyfokú szubjektívizmus, az objektív folyamatok olykor meghökkentően szuverén kezelése tetézték a módszer fogyatékoságait — mint Szerb Antalnál — vagy — talán egyedül Illyés Petőfijét kivéve — a népies történelem- és irodalomszemlélet elemi korlátai torzítottak. Egyedül Horváth János volt az, aki a szellemtörténet dialektika iránti érzékenységét, a társadalmi szempontok bizonyosfokú érvényrejuttatását a maga rendkívüli valóságérzékelével maximálisan ki tudta használni — megmaradva ő is végső soron az idealista irodalomszemlélet korlátai között.

Ez, a magyar filozófiai mizériának megfelelő, következetlen elveken a szó szoros értelmében „nyugvó” irodalomtörténetírás sokszor jelentős árnyalati eltérések ellenére egészében az ellenforradalmi rendszer bélyegét viselte magán, kényszerből vagy önként, de alkalmazkodott annak igényeihez: nem akarta, vagy nem is volt képes feltárni a magyar nép harcaival összefonódott irodalom valódi természetét, igazi értékeit, legalapvetőbb mondanivalóit. Ez az irodalomtörténetírás különböző fokon és indokokkal, de a maga egészében torzított: torzított koncepcióival, hamisított arányaival, megtévesztett tematikájával — azzal amit felmutatott, s azzal, amit elhallgatott: egyaránt.

A marxizmus—leninizmus — a tárgya miatt a többi társadalomtudomány közt különösen is ingatag talajon álló irodalomtörténetírást — ezzel szemben valóban tudománnyá tette. A dialektikus materializmus az irodalmi folyamatot a magyar társadalmi fejlődés objektív alapjaihoz, az osztályharchoz, a társadalmi folyamat egészéhez kapcsolta, a lenini tükröződési elmélettel megszűntette az esztétikai értékelés szubjektívizmusát, s ezzel az irodalomtörténetírás megszűnt válogatatlan tények halmaza vagy intuitív koncepciók szabadon formálható anyaga lenni. A marxizmus megnövelte az irodalomtörténetírás világnézeti, filozófiai igényes-

ségét, fokozta a társadalomtudományokkal, mindenekelőtt a történettudománnyal való kapcsolátát, s a világirodalommal való összefüggéseket a formális komparativizmus helyett a fejlődési analógiák alapján keresve, elvileg is kiemelte provinciális szemléletéből.

Ez a marxista irodalomtudomány az irodalmat egészében tárta fel, a forradalmi és progresszív irodalmi örökség vizsgálatát állította középpontba, figyelme a szándékosan elhanyagolt újabb, főleg XX. századi irodalom — általában azoknak a kérdéseknek vizsgálata felé fordult, amelyeknek megoldása közvetlenül segíti elő jelenünk megértését.

De nem csupán az elmélet, alapvetően formálta ezt az új irodalomtudományt felszabadult, szocializmust építő életünk egésze is. A tény, hogy nálunk egy-egy klasszikusunk évfordulójának megünneplése országos közügy, hogy a tudományos kutatás a korábbihoz hasonlíthatatlanul szélesebb egyetemi és középiskolai irodalomoktatás s egy nagyarányú népszerűsítő munka alapjául szolgál, hogy a napi sajtó, vagy a szépirodalmi orgánumok hasábjain, a TIT előadásainak ezrein, vagy az Irodalomtörténeti Társaság vándorgyűlésein kap egy művelt közönség előtt nyilvánosságot, hogy az első irodalomtörténeti szintézis körvonalai egyetemi jegyzetekben, középiskolai tankönyvekben, a Magyar Klasszikusok bevezetőiben — tehát csupa gyakorlati célú kiadványban — vannak lefektetve, mindez alapján változtatta meg irodalomtudományunk arculatát. Ez az új helyzet egyszersmind új tudományos nyelvet és stílust is teremtett, a tudományoskodó exkluzivitást felváltotta a nagy tömegekhez világosan, érthetően és szenvedélyesen szóló hang, az értekező tónus kiegészült a tudomány publicisztikai vetületével, az irodalomtörténetírás megtalálta a maga elvesztett útját vissza az élethez és gyakorlathoz. Sokkal inkább mint valaha kulturális életünknek is egyik legfontosabb alakítója lett. A tudományos publikációkon, az oktatáson keresztül nemcsak a társadalmi nemzeti öntudatot formálja, de népünk irodalmi kultúrájának, eszmei és esztétikai igényességének kialakításában is különös jelentőségre tett szert: közönséget nevel, izlésbeli atmoszférát teremt, s így erőteljesen hat vissza élő irodalmunkra is.

A tartalmi megújulás azok közt az új szervezeti feltételek közt, — s azok segítségével — ment végbe, amelyeket a szocialista tervezgáldalkodás és kultúrpolitika tett lehetővé. A szervezett irodalomoktatás egyetemi tanszékei, a nagyarányú, kollektív munkák elvégzésére is alkalmas Irodalomtörténeti Intézet, az egész szakmai terület összefogására hivatott Irodalomtörténeti Társaság, a tudományág folyóiratai, kiadványsorozatai, a kutatást támogató célhitelek, az aspirantúra intézménye mind olyan, a népi demokrácia teremtette szilárd keretek, amelyek közt az eddiginél hasonlíthatatlanul rendszeresebb, átgondoltabb és nagyarányúbb munka lehetőségei vannak adva, mint bármikor.

Mindez megszüntette a régi értelemben vett „filosz” típusát is — az új helyzet nemcsak egyszerűen nagyszámú irodalomtörténész kádert nevelt ki, hanem új tudós ideált is teremtett — az esztéta arisztokratizmus vagy filológus gőg ma már egyformán a múlté — a magyar nép történelmének résztvevő, együttérző tanulmányozása, mai életének igénye nélkül s egyfajta népszerűsítő, propagatív magatartás nélkül nem lehet többé valamirevaló irodalomtörténetet írni.

Fontos társadalmi szerepét marxista irodalomtudományunk egészében sikerrel töltötte be. A felszabadulás után a marxizmus klasszikusainak megjegyzéseire, a szovjet eredményekre, nem utolsósorban a magyar marxisták, elsősorban Révai elvtárs korábbi elemzéseire támaszkodva sikerrel szállt vitába a szellemtörténeti és pozitivisták örökséggel. Harcba nőtt fel, s nyugodtan mondhatjuk, hogy mai hegemoniája nem valami szakmán belüli diktatúrán, hanem módszerének imponáló fölényén, teljesítményeinek tudományos értékén alapszik.

Ez az út nem volt könnyű, s természetesen ma sem vagyunk célnál. A kezdet nehézségei közt a térhódítás polémiáinak idején még érthető fogyatékoságok idővel „erényekké” lettek: az anyagi folyamatok formális hangsúlyozása és részletezése, túltengő historizmus, erőltetett magyarázatok; a nehéz kérdések elhallgatása, vagy sommás elintézése, az az elmé-

leti álláspont, hogy az irodalom „realizmus és antirealizmus harca” — s a dogmatizmus más szakmai vetületei — késleltették a kibontakozást, s nemcsak lehetővé tették, de sok esetben táplálták is a polgári nézetek és módszerek továbbélését. Ezek a tendenciák azonban — talán a tudomány anyagának — az irodalomnak — életközelsége miatt sem érvényesültek oly erővel, mint a társadalomtudományok egyéb területein. Az ellenforradalom szellemi előkészítésének idején az Írószövetség fertőzése pedig nem terjedt át az irodalomtörténész frontra, sőt már a XX. kongresszus szellemében lefolyt romantika és realizmus vita sok eladdig megkerült kérdés tisztázásához segített, a dogmatizmus nem egy elvi köntösben megjelenő tehetetlenségtől mentesítette irodalomszemléletünket. Ma pedig az ellenforradalom után, a nem marxista és ellenséges nézetek ideiglenes térhódítása ellenére, módszerünk tovább csiszolózott, elhanyagolt történeti és elméleti problémák kerültek — sokszor épp a polémiák során — napirendre, s jelentős művek, szövegkiadások és önálló monográfiák láttak napvilágot.

Ma már a felszabadulás teremtette lehetőségek alapján s tükrözve a megtett út egyenetlenségeit is — a viszonylag rövid időhöz képest megnyugtató eredményeket mutathat fel irodalomtörténetírásunk. Elkészült az első — ugyan még kisformátumú marxista szintézis 1848-ig. Rövidesen megjelenik másik része is. Egy-egy korszakot, vagy kérdést tekintenek át az olyan összefoglaló munkák, mint A magyar irodalom a felvilágosodás korában, A magyar regény kezdetei, A magyar költészet Petőfitől Adyig címűek; s ha nem is egyenletes színvonalú, de marxista, vagy marxista igénnyel írt monográfiákban állnak előttünk Zrinyi, Bornemissza, Apáczai, Berzsenyi, Fazekas, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös, Arany, Vajda, Mikszáth, Móricz, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Nagy Lajos életművei. Mindezekon túl, irodalomtörténetészeink tanulmánykötetei, a Magyar Klasszikusok sorozat bevezetői, az Irodalomtörténeti Füzetek kötetei, folyóirataink: az Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények, az Osztályközlemények anyaga tematikusan szinte az egész magyar irodalomtörténet legfontosabb kérdéseit felölelik, s jóformán minden előzetes szakmai feltételt biztosítanak ahhoz, hogy a nagy, négykötetes kézikönyv is a megvalósítás stádiumába kerüljön.

Ugyanakkor a magyar irodalom anyagának feltárásában is messze többet, lényegesebbet, — s tegyük hozzá filológiai is színvonalasabbat hozott a mi irodalomtudományunk, mint az akadémikus pozitívizmus. Folytatódik az RMKT nagyműtű sorozata, ha nem is mind teljes kötetszámban, de megjelent Balassi, Rimai, Batsányi, Fazekas, Petőfi, Arany, Mikszáth, Jókai, Ady, József Attila műveinek kritikai kiadása. A Szocialista Irodalom című (amelynek első, Mindenki újakra készül c. kötete nemrégiben jelent meg), az Új Magyar Műzeum című, s a közeljövőben meginduló Fontes sorozatok — sokban a polgári irodalomtudomány mulasztásait is pótolva, az anyag tervszerű és rendszeres feltárását biztosítják. S mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a szűkebb szakmai közvélemény ezeken kívül számos kész, a közeljövőben megjelenő jelentős monográfiáról tud, fontos, már sajtó alatt levő kritikai kiadásokat tart számon.

Ezeknek az eredményeknek a megszilárdításához, tudományágunk további kibontakozásához azonban még nem egy, eddig csak részben megoldott kérdéssel is szembe kell néznünk. A továbbhaladás egyik, ha nem a legfontosabb feltétele mindenképp azoknak a nem marxista illetve ellenséges nézeteknek az elutasítása, amelyek, ha ma már nem is élnek elevenen, de amelyek az ellenforradalom előkészítésének, vagy ideológiai utóhatásának idején előtérbe kerültek. Az Irodalomtörténeti Társaság 1959. szeptemberi közgyűlése részletesen foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, — s ha az ott elhangzottakat itt is rekapituláljuk, az nem lezárt kérdések megbolygatása, s nem is azért történik, mintha az említett nézetek ma újra jelentkeznének, — hanem mert a nyilvános számotadás erkölcsi felelőssége bennünket is kötelez, s a tanulságok levonása is így lehet csak valóban kollektív és végleges.

Az egyik ilyen kiragadott, de jellemző tendencia : a forradalminak, a nemzetinek, a belső átalakulást és nemzeti függetlenséget érintő motívumoknak nacionalista szempontú elkülönítése és szembeállítás. Kétségtelen, hogy például Jókai művének indokolatlanul nagymértékű elő-

térbe kerülése legalább annyira kapcsolatos volt halálának 50. évfordulójával, mint azzal, hogy ez az évforduló 1954-re esett. Az ellenforradalom ideológiai érlelődésének idején kapóra jött az az illúzionisztikus, romantikus nemzetszemlélet, az a már a maga korában is oly sok mindent elfedő „nemzeti egység” fikció, amelyet Jókai műve szóltatott meg. Kivehető volt a szándék: egy romantikus nemzeti pátosz újratemtése érdekében Jókait kijátszani a szükségképpen osztályharcra figyelmeztető forradalmi, Petőfi-hagyomány ellenében. Ugyanez a törekvés más formában is kifejezésre jutott. Egy Arany-tanulmány recenziójában a bíráló mint hibaforrást a marxista történelem és irodalomszemlélet legfontosabb ítéletét korrigálta: „49-ben nem arról van szó — írta —, hogy egy társadalmi forradalom elbukott, hanem arról, hogy egy nemzeti függetlenségi harcot levertek”. Ez a nemzetit és forradalmat szétválasztó, sőt szembeállító szemlélet megfelelkezni látszott arról, hogy belső átalakulás, és nemzeti függetlenség egy egész nagy történelmi korszakon keresztül egymással a legszorosabb kölcsönhatásban volt, s hogy ez a teljes feltételezettség 1848 márciusától 1849 Világosáig éppen-séggel a legerősebben érvényesült.

Találkoztunk ennek a nézetnek egy esztétikai, speciálisan irodalomtörténeti változatával, a nemzeti klasszicizmus koncepciójának egyoldalú felújításával is. Ennek a Horváth János megfogalmazásában sok hasznosat adó koncepciónak méregfoga, hogy 1848 előtt és utánt, a forradalmat és ellenforradalmi korszakot, Petőfit és az irodalmi Deák-pártot, az „esztétikum magyarságának” (s a nemzetnek kikiáltott Deák-párti ideológiának) közös nevezőjére hozta. A koncepció legújabb felelevenítése épp ezt a nemzeti alapú, áthidaló elemet hangsúlyozta, s vetette el ennek alapján Petőfi és Arany művének osztályszempontú elemzését: »minden olyan állítás — vélte —, amely akár Arany, akár pláne Petőfi költészetét egyetlen osztályhoz kötné, ma már komolytalannak látszik. Annál inkább, mert ma már nyugodtan beszélhetünk a nagy költők és alkotóművészek „osztályfelettliségéről»».

A marxista irodalomszemlélet ezzel szemben azt tartja, hogy Petőfi költészete éppen plebejus, forradalmi demokrata tartalmánál fogva lehetett reprezentatív nemzeti, s hogy ugyanígy Arany műve és művészete, ha más színezettel is, de Petőfiénél annyiban párja, amennyiben a történelmileg nálunk leghatalmasabb (osztály) tartalmaknak hangot tudott adni. Éppen ezért, hogy úgy mondjuk, „nemzeti klasszicizmusuk” megértésének, érdemi jellemzésének is éppenséggel feltétele az osztályszempontú elemzés; aminthogy Petőfi és Arany esztétikai elhatárolásához is ez az út vezet. Nem fogadhatjuk el e fiktív korszakra vonatkozóan sem „az osztályon túlterjedő egységes nemzeti alap” feltételezését, sem az esztétikai közös nevezőt, mert ez akár történelmi, akár irodalmi vonatkozásban a „nemzeti” kategóriájának primátusára, az „osztály” kategóriájának bagatellizálására épül.

Mindez szorosan összefügg 1848—49-nek mint irodalmi korszakhatárnak a kérdésével is. Ha Arany első és második korszakát, ha Petőfit és az irodalmi Deák-párt politikáját és esztétikáját egy kalap alá vesszük, azt a nyilvánvaló tényt is figyelmen kívül hagyjuk, hogy Petőfi és Arany művészete tartalmában és esztétikájában 1848—49-hez kapcsolódik, hogy történelmileg annak adekvát irodalmi kifejezése, nem pedig a reformkornak, s nem is a Bach-korszaknak. És ezen az alapon, azaz a *forradalom és az esztétikai jelleg összefüggése alapján tarthatjuk változatlanul elsődleges irodalmi korszakhatárnak 1848—49-et.* Igaz ugyan, hogy a harmincas évektől a hetvenes évekig van egy nagyjából egységes másik, alapvető vonulat is: az imperializmus előtti polgárosodás gazdasági és ideológiai erjedésének megszakítatlan folyamata. De míg az erre való reagálás a reformkori felfutás idején eszmeileg heroikus, esztétikailag a romantikából a realizmus felé közelítő, s míg a forradalom Petőfi plebejus demokratizmusát, a népinek nemzetivé emelkedését hozta, addig negyvenkilenc után a polgárosodás és nemzeti gondolat harmóniája megszűnt, az önkényuralom ellenforradalmi nyomása alatt a liberális nemesi mentalitás eltorzult, a realizmus formálissá lett, a romantika eluralkodott. Igaz az is, hogy ennek az átalakulási folyamatnak megvoltak a 48—49 előtti gyökerei, csak-hogy ezek a forradalom nélkül nem hajtottak volna ki. A forradalom polarizálta a fiatal

Magyarország álláspontját, a kossuthi politikát, a békepárti oportunizmust. A forradalom bukása volt az, amely a másik kettőt összetörve az utóbbit juttatta történelmi szerephez. Minden szál 1848—49-hez vezet, az eszmei értékek és változások csakúgy, mint az esztétikaiak: 1848—49 elsőrendű irodalmi korszakhatár.

A negyvennyolcas örökség számontartásával kapcsolatos végső soron a Kemény kérdés is. Feltétlenül szükséges politikailag és művészileg is nagysúlyú művének gondos, körültekintő, marxista vizsgálata — csak ilyen tudományos elemzés vezethet az illúziók szertefosztásához. A kérdés tisztázatlansága, pontosabban sommás elintézése rejlett amögött, hogy ennek a fontos problémának a felszabadulás óta első nyilvános vitatása — a Magyar Klasszikusok Rajongók-kötetének bevezetője — nem a marxizmus világnézeti megfontolásaival és érzelmi indulataival, hanem eleve apologetikusan közeledett a kérdéshez, nagyrészt megkerülve ennek a talán legnagyobb hatású ellenforradalmi ideológusnak következetes elítélését épp a leglényegesebb pontokon. Pedig másutt és másoknál is van tendencia Kemény középutaságának idealizálására, s ennek — ismét csak függetlenül a szubjektív jóhiszeműségtől — gyökerei ugyancsak a mai „harmadikutasság”-ba nyúlnak, vagy legalábbis abba a jelenkori politikai oportunizmusba, amely a kapitalista és szocialista világrendszer nagy történelmi mérkőzéséből ki szeretné vonni magát, amely fel akarja menteni a színvallás, a határozott odaállás felelősségétől a maga történelmi elődeit, a negyvennyolcas—negyvenkilences opportunistákat is.

A forradalmi örökség háttérbe szorításának tendenciája, s más, főleg nacionalista torzítások azonban nemcsak 1848—49-cel, hanem 1918—19-cel kapcsolatban is jelentkeztek. Ugyan nyilván, de elvileg azonosan, a nacionalizmus primátusának alapján történt kísérlet Szabó Dezső művének rehabilitálására is. Nemkülönböztetve, ahogyan különböző elő- és utószavak, bevezetők, alkalmi megemlékezések átsiklottak a fölött a megalkuvás fölött, amellyel Babits (más módon és még inkább Kosztolányi) megtagadta a proletárforradalomhoz való közeledését. A velük foglalkozó legtöbb írás 1955—56 óta szinte kivétel nélkül apologetikusan foglalkozik ezzel a kérdéssel, mint valamiféle „vádatt” kezelik az igazságot, s ha a tényeket szavak szerint elismerik is, érzik rajtuk a kényszeredettség, mintha valami méltánytalan engedményt tettek volna: hangsúllyal, arányokkal, az elfedő érvék és tények sürgős csoportosításával igyekeznek „jóvátenni” botcsinálta igazmondásukat. De az Ady-ellenes Kosztolányi-támadás mentegető kommentálása is a forradalmi demokrata magatartás kompromittálása (amivel, sajnos, párhuzamos jelenség, hogy az Ady-kutatás az utóbbi időben stagnál, ill. életrajzi és filológiai irányba siklott át), aminthogy egy dekadens József Attila egyoldalú előtérbe állítása ugyancsak forradalmi költészetének elhomályosítását célozta. A másik oldalon viszont a Nyugat „megemelésére” irányuló törekvéseknek lehettünk tanúi, amely mindennek előtt a polgári humanizmus történelmi túlértékelésében, Babits olykor kritikátlan magasztalásában jelentkezett, s amit a Nyugat másodvonalbeli íróinak — valamely vélt mellőzés jóvátétele ürügyén — túlértékelése kísért.

A történetiszemlélet ilyenfajta kiragadott, de jellemző torzításai mellett — ha elszigeteltében, de jelentkezett a marxista irodalomelmélet kikezdése is. Emlékezhetünk, hogy a revizionizmus a szocialista realizmus létét is kétségbe vonva, a „szocialista irodalom” tartalmilag és esztétikailag legtágabb értelmezésével, a pártosság tagadásával jóformán teljesen fel akarta oldani a polgári irodalomban. Mint tendencia a visszatükrözés lenini elméletének lazulása is megfigyelhető volt; a valósággal szembeesítő, ezért objektív esztétika helyett nemegyszer a szubjektív esztétika lopakodott be az irodalomtörténetírásba. Egyes cikkekben az íróval való azonosulás képességének egyoldalú számonkérése, a hajlandóság a líra irracionális értelmezésére, ha közvetve is, de mind az irodalom valóságtükröző jellegét vonta kétségbe. Aminthogy ugyanezt a végső soron irracionális irodalomszemléletet támogatta a „beleélő” alkalmazkodó kritika mesterének, Kosztolányinak, mint kritikusnak igazolására történt legutóbbi kísérlet s ez húzódtott meg az 1957—58-as irodalmi visszaemlékezés-dömping háttérében is, többek

közt olyan egyéniség-értelmező írásokat teremtve, mint Fėja Géza emlékezetes Juhász Gyula cikke volt.

Ezeknek a problémáknak kiragadása természetesen korántsem jelenti irodalomtudományunk eredményeinek lebecsülését, s nem is valamiféle sőtétlátáson, ellenkezőleg irodalomtörténetírásunk erején alapszik; az effajta tévedésekkel való szembenézés mindenképpen feltétele a további munka magasabb elvi-szakmai színvonalának. A hibák helyrehozása azonban egy percig sem jelentheti azoknak az ideológiai-módszertani fogyatékoknak rehabilitálását, amelyek a személyi kultusz és a dogmatizmus hatására szaporodtak el, annál kevésbé, mert — bár a XX. kongresszus óta egyre csökkenő mértékben, de az irodalomtörténeti dogmatizmusnak megvannak ma is a maradványai, sőt épp a szilárd hatalmi helyzet, pontosabban az elbizakodottság talaján sajátos új hajtásai is nőnek. A dogmatizmusnak kifejezett pozitív megnyilvánulásai azonban ma inkább esetlegesek, alkalmiak, hatásuk sokkal inkább negatívumokban: módszereink tökéletlenségében, esztétikai szempontjaink elégtelenségében nyilvánkozik. Ilyen negatívum lényegében a dogmatizmus legterheesebb öröksége is — amelynek felszámolása nélkül nem folyhat eredményes harc a revizionista és polgári nézetekkel szemben sem: nevezetesen az ún. „kényes” problémák elvszerűtlen, sommás elintézése vagy éppen elhallgatása. A marxizmustól idegen nézetek legtöbbször olyan területeken ütötték fel fejüket, amelyeket a mi irodalomtörténetírásunk megkerült. Koránt sincs arról szó, hogy most ezek a problémák kerüljenek az előtérbe vagy maradjanak végnélkül napirenden, a fő feladat ezután is forradalmi és progresszív hagyományaink felmutatása lesz. Ez azonban nem ment fel attól, hogy bizonyos kérdések tisztázását irodalomtörténetírásunk egyszer s mindenkorra elvégezze. De ezen túlmenően: tovább kell finomítani, esztétikailag érzékenyebbé kell tenni irodalomtörténetírásunk módszerét, tovább kell vitatkoznunk a realizmusról és szocialista realizmusról, áramlatok, irányzatok egymáshoz való viszonyáról; fokozni kell a társtudományokkal: történelemmel, nyelvészettel, néprajzzal való együttműködést, be kell hoznunk az elméleti munka kétségtelen lemaradását, növelni a filozófiai igényességet, a nacionalizmus veszélyével járó provinciális irodalomszemlélet elleni harcot, — s mindennek érdekében az egészséges vitaszellemet. Körültekintő elemzésre várnak még irodalmunk különösen kérdéses szakaszai, főleg a XIX. század második felének problémái, köztük Kemény művészete, s a legnagyobb elvi igényességgel kell végre feltárni a maga egészében a két világháború közti irodalmat, s revizionista és dogmatikus hibákat egyaránt kerülve a maga pontos helyére tenni a munkásmozgalom irodalmát. Ugyanakkor nemcsak folytatni, fokozni kell közéletünk egészét érintő kérdések vitáiban az irodalomtörténészek aktív részvételét, élő irodalmunk fejlődésének közvetlen szolgálatát. Mindezeknek a feladatoknak az irodalomtudomány művelői tudatában vannak, s az eddig elért gazdag eredmények, módszertani tapasztalatok a garancia arra, hogy a dogmatikus kötöttségektől szabadon, elhárítva a revizionista tendenciákat, meg is tudják őket valósítani.

BÓKA LÁSZLÓ :

IRODALOMTUDOMÁNYUNK NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

II.

Tizenkilenc után

Ezerkilencszáztizenkilencnek, mint korszakhatárnak, jelentőségét irodalomtörténet-írásunk újjászületése percétől vallja, s az utóbbi időben tanulmányok, disszertációk, forrás-kiadványok, anthológiák egész sora bizonyítja és népszerűsíti meggyőződésünk igazát; egyetemi tanszékeink, s Akadémiánk Irodalomtörténeti Intézetének munkatervei szerint még további jelentős lépések várhatók e téren.

Mindez nagyon öröndetes, de nem elég. Olyan tudományos, vagy igényesen népszerűsítő irodalomtörténeti monográfiánk — sajnos — nincs, mely koncepciójában érvényesítené e korszakhatár jelentőségét, s attól tartok, hogy nem véletlen ez a hiányosság. Mert egy olyan munkának, amely irodalmunk történetének 1919 utáni fejlődését a felszabadulásig tárgyalná, többek között az lenne a feladata, hogy mérlegre tegye felszabadulás előtti irodalmunk polgári jellegű irodalmát, s azt mai fejlődésünk távlatából értékelje. Ehhez pedig a magunk irodalomtörténész-kultúráját is elemezni s értékelni kellene, s ez olykor fájdalmas műtétet indikáló diagnózist eredményezne. Másrészt fel kellene számolnunk azt az irodalomtörténeti tévhitet, hogy a történeti feldolgozás főként és elsősorban a múltra irányulhat. Lezárt korszakok, lezárt életművek nyilván nagyobb biztonsággal vizsgálhatók, a távoli jelenség értékeléséhez könnyebb hozzáfogni. Csakhogy az irodalom története *folyamat*, az életművek nem akadnak fenn ebben az áradó folyamatban alkotóik sírkövén, hanem tovább élnek és hatnak. Lenin tétele a minden nemzeti kultúrában egyszerre jelenlevő két kultúráról, érvényes tétel, s kötelességünkkel teszi, hogy a múltat, elsősorban a közelmúltat, mint ma élő irodalmi jelenségek forrását vizsgáljuk.

A közkézen forgó és ma is ható irodalomtörténeti kézikönyvek viszont következetesen arra igyekeznek, hogy 1919. jelentőségét elhallgassák, vagy elmosásák. Farkas Gyula (Julius von Farkas) 1934-ben megjelent „A magyar irodalom története” című munkája markáns példája ennek az elmosási törekvésnek. Utolsó, „A világháború után” című fejezetében a „világháborús összeomlásnak korzáró jelentőségé”-ről ír, de ennek mivoltát nem fejti ki. Hangsúlyozza azonban, hogy: „Változatlanul állnak a régi intézmények, mintha a világháború nem is söpört volna végig Európán” (322. l.), s — mivel akkor még nem a germán fasizmus ügynöke, hanem a hivatalos tudomány képviselője — a tanácsuralom utáni helyzetet mint valamiféle egységes nemzeti megújulás, egy „lelki katharzis” hajnalát mutatja be, melynek jellegzetessége a társadalmi ellentétek feloldódása. „Prohászka megrázó prédikációkban hív fel — míg csak isteni Mestere el nem szólítja a szószékről — erkölcsi, emberi megújulásra, szavait befelénéző áhitattal hallgatja úr és munkás, katolikus, protestáns és zsidó. A lelki katarzis elvezet az emberhez, a családhoz, a fajhoz. Új lendületet vesznek a szellemi tudomá-

nyok és mind hangosabbá válik a szintézis követelménye” (323. l.). „A társadalom spektruma nem kevésbé zavaros, mint volt a múltban, ámde az úri életforma mindinkább veszít fényéből, kezdetét veszi az elproletarizálódás, s ezáltal a kiegyenlítődés folyamata. Számtalan érték megy veszendőbe, rombolás nélkül azonban soha nem születhetik egységgé a kasztokra osztott magyar társadalom. Ennek alappillére a magyar paraszt” (324. l.). Mindez azért íródik, hogy paralizálja a 19-es forradalmi örökséget. „Háború, forradalmak embertelensége önmagára eszmélteti a lemeztelenített embert. A „húszévesek” nemzedéke, melynek az egykori Magyarországról már csak könyvízü emlékei vannak és a népek csatáját gyermekfővel élte át, előzőinek szenvedő vállán ehhez az új humanizmushoz jut el. Az „ember”-fogalom nem jelent számára politikai célkitűzést vagy forradalmi programot, hanem visszatérést tiszta, ősi forrásokhoz” (325. l.). Ebbe az új katarzisba, szintézisbe, kiegyenlítődésbe, új humanizmusba belecsempézi a munkásmozgalom irodalmát is. „A munkásosztály költőinek műveiben elhalkulna a gyűlölet hangja, hogy helyet adjon az emberszeretet dalainak. Várnai Zseni költészetéből a részvét meleg, nőiesen érzelmes ritmusa szól. Kassák Lajos, a munkásirodalom jellemző képviselője, felhagy lírai újító kísérleteivel, hogy regényeiben, lemondva a művészi hatás külső eszközeiről, mint saját életének egyszerű krónikása bemutassa a munkásban az embert...” (326. l.). Hogy a képlet teljes legyen, Farkas azokkal az írókkal végzi, akik „magukkal hozzák a magyar rög tavaszi illatát: a Népből jönnek, természet és ember primitív, ősi harmóniájából” (ih.), a népi írókkal. A „Nem én kiáltok”, a „Nincsen apám se anyám”, a „Döntsöd a tőkét, ne siránkozz”, a „Külvárosi éj” költője, a szintézisébe semmiképp be nem illesztendő József Attila hiányzik könyvéből.

Schöpfung Aladár „A magyar irodalom története a XX. században” című, Farkasénál jóval igényesebb művében (1937.) sem lelünk mást. Schöpfung is a „Háború után” című fejezetben foglalkozik a közelmúlt irodalmával, s az ő általános korpét is a forradalom diszkreditálása jellemzi. „A forradalom kitörése pillanatában azok, akik addig a vezetést a kezükben tartották, s az ország ügyeinek vitelért felelősséggel tartoztak, riadtan visszavonultak... Átengedték a tért azoknak, akik addig ki voltak zárva a hatalomból. Ezek pedig kivétel nélkül gyöngé minőségű emberek voltak... A vezető emberek példájára visszavonult az egész vezető osztály, ráhagyva a dolgokat a függetlenségi párt balszárnyára, amely alig jelentett komoly erőt, és a szociáldemokratákra, akiknek nem volt semmi közéleti gyakorlatuk és megmámoreodtak a váratlanul ölükbe hullott hatalomtól, azt hitték, elérkezett utópiájuk megvalósításának ideje. Ez óriási baj volt, mert a forradalmi erők nem találtak sehol ellenállásra, nem volt ellensúlyuk, s így akarva, akaratlanul napról-napra csúsztak balfelé... Ellenállás híján a szélső elemeké lett a szó, a szocialista tömegekben nem volt elég erős fegyelem arra, hogy ellen tudjanak állni, vezetőik között nem volt olyan kimagasló nagy egyéniség, aki prestigeével, tehetségével magához tudta volna ragadni, és medrébe téríteni a zavaros áradatot, a szakszervezeti vezetők és népgyűlési szónokok, akik az élre kerültek, köztük sok jószándékú, derék ember, kínosan vergődtek feladatuk roppant voltával, az általános bizonytalanságban könnyű volt egy céltudatos és erőszakos kisebbségnek kezébe ragadni a hatalmat. A proletárdiktatúra úgyszólván logikai következménye volt a társadalom nagy gátszakadásának” (268—262. l.).

Schöpfung forradalom-ellenes koncepcióján nem változtat lényegesen az, hogy az ellenforradalmat is elítéli, hogy leleplezi hamisításait, a forradalom megrágalmazását, az antiszemitizmus felszítását, romantikus nacionalizmusát, romantikus irredentizmusát, eszmegszegénységét. Mert az ellenforradalmat az első évek zavarára, terror-cselekményeire korlátozza, s elhatárolja a Bethlen-korszaktól. A Bethlen-korszak kezdetét ugyanis így jellemzi: „Végre Bethlen István kapta kezébe a hatalmat, megszabott célokkal és szervezőképességgel. Nagy erőfeszítéssel visszaállította a háború előtti hatalmi rendet, azoknak kezébe adta a vezetést, akiké a háború előtt is volt. Nem is tehetett mást, mert a forradalom és ellenforradalom megmutatta, hogy ezeken kívül nincs más vezetésre alkalmas réteg” (262—263. l.). Ugyanígy közömbösül az ellenforradalom irodalmáról mondott lesújtó véleménye azzal, hogy a forra-

dalom irodalmát is nullifikálja. „A forradalomnak és ellenforradalomnak nem volt irodalma. Az előbbinek atmoszféráját nincs egyetlen jelentékeny mű, amely kifejezné” (263. l.), — írja Móricz Zsigmond és Tóth Árpád barátja, Juhász Gyula életművének alapos ismerője. . . . Abban is egyezik — végső fokon — koncepciója Farkas Gyuláéval, hogy a háború utáninak nevezett irodalom centrumába a népi írók kerülnek, abban is, hogy mozgalmuk itt is valamely faji magyarság-eszmény aurájába kerül. Illyés „A puszták népé”-ről írva, e lesújtott szegényparaszti réteget egyszer „csupa törzsökös magyarból álló”-nak (280. l.), másszor „a nemzet egy számos és nagy, fajilag tiszta rétegé”-nek nevezi (281. l.), s Illyés kezdeti forradalmiságát is megszelídíti: „Hangja eközben elér a forradalmiság határáig, viszont ellágyulva, közvetlen melegséggel telik el, ha felélednek szívében gyermekkorra emlékei, saját gyermek-arca, a nagyszülők, szülők, ifjúkori pajtások, a cselédudvar emberei és állatai. Ez a benső, mély szolidaritás egészen új magatartás irodalmunkban, s a tiszta magyarságnak olyan rétege szólal meg benne, amely mindeddig néma maradt” (280. l.).

Azt mondanom sem kell, hogy a József Attiláról szóló rész egésze 18 sor, s József Attila némiképp belesorolódik a népi írók közé: „Ugy tűnik fel, mint egy faluról városba került, s oda áthonosult fiatalember, akinek nyitva van már a szeme a városi élet iránt, látja kegyetlenségeit, szenved is tőlük, ítéletet is alkot róluk, de valahogy megőrizte faluról hozott frissességét és impulzivitását, s vele a beszéd népies zamatát, melybe néha jó kedvében belekeveri a városi élet szólásait” (282. l.).

Szerb Antál cinkos-cinikus szemvillantása sem ígér több jót. „Magyar irodalomtörténet” című művének 1943-as kiadását idézem. Történelmi ítélete sommás: „A történelmi osztályok passzivitásban nézték a radikális polgárság ügyetlen igyekezetét és minden kötelék felbomlását, míg végre a fejét vesztett polgárság megrémülve a felelősségtől, átadta a hatalmat egy kis polgári töredéknek, mely a proletáriátus nevében diktatúrát alapított” (502. l.). Nem nézi jobb szemmel az ellenforradalmi fordulatot sem: „1919. nyarán a forradalmi és proletarizált Magyarország egyik napról a másikra átalakult nemzeti és keresztény Magyarországgá. Az importált forradalomnak nyoma sem maradt. A forradalmakban kompromittált emberek eltűntek, és újak jöttek a helyükbe. De sokan voltak olyanok is, akik még előző nap az internacionálét dúdolták és most könnyek közt fújták felváltva a himnuszot és az Erger-Bergert. Különös jelenség volt ez, amit majd az utókor lesz hivatva megfejtetni” (506. l.). Vallásosság és nemzeti érzés kovácsolódik szerinte a kort jellemző új konzervativizmussá. Ehhez sem fűz különösebb illúziókat, sőt igen sok leleplező megjegyzése van róla. Ezeknek az élet az veszi el, hogy semmihez sem fűz illúziókat, csak negatív vonásokat lát az irodalomban, írókban, közönségben, s okát adja ennek:” . . . a kor valóság-iszonya, és ennek következtében teljes közömbössége minden olyan irodalom iránt mely új fényben akarta megvilágítani a kor arculatát, új szenvedésekkel akarta sajátolni a régi sebeket, ami fiatal irodalom lehetett volna” (511. l.).

Várkonyi Nándor „Az újabb magyar irodalom 1880—1940” című művében (1942) már korszakhatárnak sem teszi 1919-et, hanem a legújabb irodalmat 1920-szal kezdi, s „Népi irodalom”-nak nevezi, ebben látva irodalmunk főirányát. A forradalmakról egy minden konkrétságot nélkülöző fejezet számol be, melynek jellemző címe: „A katasztrófa”. Ebből annyi világosan kihámozható, hogy „a kommunista-szociális kísérlet csak utolsó, logikus állomása volt a polgári radikális gondolat életútjának” (351. l.), a radikalizmus viszont életképtelennek bizonyult, például „a nemzetköziséget üres ábránddá tette a fajok letagadhatatlansága, az anyagi kollektivizmust pedig riasztó gikszerbe fullasztotta magának az anyagnak ellenállása, melyet egyszerűen egybe akartak olvasztani az emberrel” (351. l.). A népi irodalom korának általános jellemzésében még egyszer visszatér a forradalomra s kísérteties pontossággal visszhangozza elődeit: „Azok a rétegek, amelyek a katasztrófa felszínre sodort, nélkülözték a kormányzati rutint, s a legelemibb politikai műveltséget. Teljes történelmi tájékozatlanságuk, sőt félreaneveltségük, politikai iskolázatlanságuk, elméletektől átitatott doktrinérőségük miatt

a hatalom székében is tovább folytatták begyakorlott ellenzéki politikájukat. A szó szoros értelmében saját maguk ellen kormányoztak" (355. l.). Két irányt lát, a polgári restaurációra törekvőket, és a népi írók irányzatát, de bár egész szívvel a népi írókhoz húz, megérezve a kétféle irányzat lényegi egységét, alapvetően polgári jellegét, kompromisszumot ajánl: „A polgári műveltség éppoly szükséges, mint a népi, de csak a nép, az összesség műve lehet. Vagyis föltétele, hogy a polgár ma beleolvadjon a népbe, ezentúl pedig a népből nőjön ki, s egybeolvadott maradjon vele" (360—361. l.).

Féja Géza a „Nagy vállalkozások kora. A magyar irodalom története 1867-től napjainkig” című munkájában (1943) „Ady után” címen foglalkozik a két világháború közötti irodalommal, korszakhatárnak azonban Ady halálát tartja, a proletárforradalommal nem foglalkozik. Lényegében ő is két irányzatot lát a terepen, a népi írók és polgári írók vonalát. „A polgári írók valamennyien a nyugat-európai polgári dekadencia hatásaiból táplálkoznak, és egy bomló életforma fantómjába kapaszkodnak; a népi vonal tagjai pedig csaknem kivétel nélkül kelet-közép-európai öntudatúak és szocialisták” (300. l.). Ez a szocializmus azonban faji alapon nacionalista és mítosz-teremtő. József Attila pedig a népi írók csoportjába kerül. „Eleinte a szocializmust is mitológiai mértékkel zengi” (328. l.), de később sem tesz mást: Proletármitológia ez, proletár mennyország” — írja Féja a „Mamá”-ról (334. l.). Hogy József Attila a párt költője volt, arra csak egy célzás utal: „szocializmusának magasrendűsége pedig bizalmatlanná tette a honi szocializmus szemfüles üzereit” (335. l.).

Folytathatnám a példákat, de nem folytatom, mert ennél már csak igénytelenebb és alantasabb példák kínálkoznak, s ennyi is elég annak bizonyítására, hogy azok a művek, melyek a legtöbbet forognak a tanárok, diákok, s a tájékozódást kereső olvasók kezén, ezt tanítják, és így tanítanak az 1919-es forradalomról, s annak irodalomtörténeti következményeiről.

Azt hiszem az a legsürgetőbb feladat, hogy meghatározzuk teendőinket, és megállapítsuk, mik ennek a ránk váró munkának bennünk, az irodalomtörténeti közfelfogásban rejlő akadályai.

Bármennyire megcáfolták az elmúlt esztendőök forrás-feltáró munkái azt a felfogást, hogy a proletárdiktatúrának nem volt irodalma, mégis nyilvánvaló, hogy 1919-et nem az irodalmi produkció teszi önmagában korszakhatárrá, hanem az 1919-es forradalmi élmény egésze, azok a lehetőségek, melyek ekkor — ha csak néhány hónap futó benyomásaként — felvillantak az írók előtt. Felvillantak, de sohasem aludtak ki többé az írók szemében. Mint a politikától teljesen elfordult Baudelaire költészetében a forradalmi képek és symbolumok, úgy árulkoznak a nem forradalmár, sőt a forradalmat megtagadó, mosakvó írók művei is arról, hogy 1919 örök nyugtalanság, izgalom, belső viták forrása maradt irodalmunkban. Másrészt az ami 1919-ben éppen csak hogy meg tudott szólalni, nem hallgatott el soha többé, hanem a kommunista emigrációban nyíltan, a hazai irodalomban búvó-patakként bujkálva, olykor fényre derülve, megszakitás nélkül fejlődött.

Nyilvánvaló, hogy az 1919 és 1945 közötti irodalom történetének ebből a két tényből kell kiindulnia: az élményből és a folyamatosságból.

Az élmény — ha csak irodalmi vetületét vesszük számba — maga is elhatározó hatású volt:

1. A proletárdiktatúra állami és társadalmi intézményeiben jelentős szerep jutott az íróknak. Mégpedig azoknak az íróknak, akik az irodalom belső értékrendje szerint is a legkülönbek voltak. Elég néhány név felsorolása: Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Babits Mihály, Szabó Dezső, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Barta Lajos, Balázs Béla, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Krúdy Gyula, Gellért Oszkár, Osvát Ernő mind funkcionáriusok, aktív részesei az irodalmi élet irányításának. Világméretű perspektívában sem megszokott jelenség, ehhez hasonló súlyt a legjobb, legmagasabbrendű irodalom csak a Szovjetunióban kapott. Gondoljunk Petőfi periferikus szerepére, Arany János jelentéktelen szerepére a 48/49-es forradalomban, ami az intézményeket, a kormányzat felfogását illeti. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy

a magyar írónak, a magyar irodalomnak ilyen helye nem jutott a közéletben azóta, hogy Janus Pannonius kegyvesztett lett Mátyás király udvarában. S mindez abban a korban, a túlvirágzó, imperializmusba forduló kapitalizmus korában, amikor az írók intézményesen kiszorultak a közéletből, amikor ezoterikus magányba kénytelenek vonulni s az irodalom már ott tart, hogy erényt csináljon a kényszerű szükségből, s az individualizmus szélsőséges elméletei születnek meg sorra. Elfeledhette-e író azt a súlyt, azt a szerepet, melyet kapott, belenyugodhatott-e író valaha is abba, hogy az irodalom dolgába ne legyen írónak beleszólása, legfeljebb a Pekár Gyulák, Zadravetz Istvánok, Herczeg Ferencek kapjanak közéleti támogatást és szerepet?

2. A proletárdiktatúra állami feladattá tette az írókról való gondoskodást és állami tulajdonba vette a könyvkiadás és lapkiadás intézményeit. Ha ez teljes egészében nem is valósulhatott meg, de elkezdődött s az írók előtt felderengett egy olyan világ reális lehetősége, melyben a megélhetés gondja nem lehet az írói alkotás kényszerű ösztökeje, melyben az alkotási folyamatot nem befolyásolja a kapitalista kiadó üzleti kívánsága, melyben a műalkotás nem lesz üzletszerű adás-vételi szerződés tárgya. Feledhette valaha is valóságos író azt a varázslatos pillanatot, amikor egy uralkodó politikai rendszer hozzálátott, hogy felszámolja az irodalmi „cigány-világot”, amikor kimondta, hogy az irodalom statikus része a nép életének, hogy az irodalom alkotói szükséges emberek, hogy művük megjelenése nem az ő gondjuk, hanem állami feladat! S ezért az ellátottságért, az alkotás szabadságáért nem panegyricusokat követelnek tőle, hanem arra biztatják, hogy eszményeit, melyeknek hirdetéséért még nemrég üldöztetést szenvedett, ha szólni mert egyáltalán róluk, azokat most szabadon hirdesse!

3. A proletárdiktatúra intézményesen hozzálátott a közoktatás hatósugarának meghosszabbításához, az analfabetizmus felszámolásához, a közműveltségből kényszerűen kirekesztettek bevonásához a kulturális életbe. Az oktatás-ügy, a könyvtárügy reformja, az iskolán kívüli népművelés kereteinek megteremtése nemcsak ígérte, hanem valóságos élménnyé tette azt, hogy az irodalom hatóköre kiterjed az egész dolgozó népre, hogy az író közönsége az egész ország lesz. Tanfolyamok előadói névsorában, üzemi előadások programján, színházi előadások előtt tartandó bevezetők névsorában ott voltak a legjobb magyar írók, akik soha nem álltak tömegek előtt, akik legfeljebb a Nyugat-matinék zárt és egyenmű, szűkkörű közönségéhez szólhattak, megszokták azt, hogy tömegek hallgatják őket, hogy tömegek tanulják tőlük, mi az irodalom s a néma nép helyett egy szenvedélyesen olvasó, művelődő, műértő népre gondolhattak, ha tollat vettek a kezükbe. Ennek a mámorát feledhette-e író?! (E sorok írója még jóval a felszabadulás előtt hallotta Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső beszélgetését egy üzemi előadásról, melyen Barta Lajossal együtt vettek részt valahol vidéken. „Emlékszel az arcokra?” — kérdezte Karinthy. Kosztolányi néma fejbólintását nem lehet feledni. Ezt nem lehetett megtagadni...)

4. A proletárdiktatúra irodalompolitikája nemcsak az irodalom receptív bázisát szélesítette ki, hanem aktív bázisát is: új írók, új nevek tűntek fel a folyóiratok hasábjain, a pódiumokon s látható volt, hogy itt egy folyamat kezdődik, mely egyre erősebb lesz. A közműveltségbe bevont dolgozó nép tehetségei egyre nagyobb számban fognak felszínre kerülni, s az irodalom, melynek utánpótlási talaját sokszor egyszerűen az írni-olvasni tudás kerete szabályozta, most országos bázisról gyarapszik. Van-e igazi író, aki nem érzi ennek a lehetőségnek varázsát?! Mert ez az értékek realisabb kiválasztódását eredményezi, hiszen a dilettantizmusnak egyik forrása az, hogy vannak, akik helyzeti energiájuk folytán jutnak olyan kulturális ranghoz, amelyet csak az érdemesek szabad versenye adhat meg. A teljességből könnyebb a legjobbat kiválasztani, mint egy anorganikus kényszer-szabta keretből, az esetlegességből. S azok, akik nagy nehezen előbb is valahonnan alulról, a nép sűrű mélyéből kerültek — szerencsés véletlenből — az irodalmi életbe s ott némiképp kuriózus jelenségnek számíthattak csak, hirtelen azt érezték, hogy sereggé nőhetnek kisebbségből.

Csak a legfontosabbakat vettem futólag számba. De ennyiből is világos, hogy ezek az élmények és reménységek mindörökre megrendítették az irodalom kapitalista rendjének szilárdságát, valamiféle bizonytalanság, elégedetlenség, nyugtalanság maradt utána az irodalmi világban. A megváltoztathatatlanról kiderült, hogy esetleges volt, az áhítotttról kiderült hogy lehetséges. Soha többé nem érezhette író jóhiszeműnek a társadalmi rendet az irodalommal szemben, soha nem hallgattathatta el magában egészen azokat az emlékeket, melyek meg rázták, s új perspektívára nyitották szemét. Nem kétséges, hogy a két világháború közötti irodalom feldolgozásának ebből a perspektívából kell kiindulnia. Három hónap nem hozhatott létre új eszmekört kifejező irodalmat, új irodalmi stílust. De ennyi idő is elég volt arra, hogy akik setétből napfénybe léptek, soha többé ne higgyék el, hogy csak sötétségben lehet botor-kálni. Ehhez egy pillanat élménye is elég s ezen az sem változtathatott, ha egyesekben a csalódás ellenérzéssé keserült.

(Folytatom)

DIÓSZEGI ANDRÁS:

A MAI MAGYAR NOVELLA

Leírva ezt a szót: *ma* — általában csak a pillanatra gondolunk, az elfutó jelenre, az aktualitásra. Számunkra azonban, akik a jelenben élünk, van egy másik, mélyebb értelme is: az az idő, amely 1945 óta, a felszabadulással kezdve eltelt. Jelenleg ez a *ma* éppen 15 esztendő, évek múlva 20, később még több lesz. De akik átérték ezt az időt: azok számára ez az egyre távolodó dátummal kezdődő korszak mindig a *Ma* lesz. S ebben az értelemben beszélünk itt most az elmúlt 15 év novella irodalmáról úgy, mint a mának, a folyton változó s táguló jelen időnek egyik szép, különös figyelemre méltó hajtásáról.

A mai novellának szentelt figyelem nemcsak a maiságnak, hanem *magának a műfajnak* is szól. Megszoktuk klasszikus költőinket, s nemcsak a legnagyobbakat, a „kisebb” óriásokat is világirodalmi mércével mérni. De bizton világirodalmi rangot és helyet betöltőnek érezhetjük a huszadik századi magyar novellát is. Külön-külön a klasszikus csúcsokat, *Tömörkény Istvánt, Móricz Zsigmondot, Krúdy Gyulát, Nagy Lajost, Kosztolányi Dezsőt*. S egészében az egész néhány évtizedes folyamatot, hatalmas virágzásba boruló tenyészetet, amelyben a felszökő nagy törzsek között és körül a karcsú hajtásoknak, s az alacsonyabban maradt bozótos cserjéknek, bokroknak egész erdeje virul. Észrevehetően más, saját levegőjű világ a magyar novella. Egy műfaj, amely a novella évezredes, szinte változatlanak tetsző törvényein belül, saját szint, jelleget, stílust jelent. Valójában még nagyon keveset tudunk róla. S nemcsak a századvég és a századforduló elsüllyedt, feledésbe veszett úttörőiről, hanem a valóban nagyokról és elevekekről is.

A magyar novellának ez a külön jellege, sőt *jelleme* rávall egész irodalmunkra, arra, hogy benne a lírai véna a legerősebb, a leglúktetőbb. A magyar novellát is — megkülönböztetve a világirodalom számos más novella-zsánerétől — valami sajátos, különlegesen sokszínű, gazdag egyéniségekben burjánzó, de mégis egy közös töről fakadott *líraiság* fűti át. Ez a líra teszi olyannyira pompázóvá, hangulatossá, szinte-szinte a lefordíthatatlanságig árnyalatossá és egyénivé a nyelvet, amelyen megjelenik. Ez alakítja a kompozíciót, — akár klasszikus hagyományokhoz igazodó, nagyarányú novelláról van szó, akár röpke, könnyebb tárcákról — annyira eredetien szeszélyessé, meglepővé, változékonnyá. Ez a líra egy dallamot hordoz, hol nyers, reális, hangfogótlanabb hangjait, hol rejtettebb, takartabb, félénkebb jeleit egy nagy, követelve jelentkező ráébredésnek. Dallamát annak a minden jelen századi igazi írók szíve mélyén ott rejtőző vágnak, hogy az emberekből, az életből, a valóságból kell valamit megfogni, lerögzíteni. Akkor is, ha ez a valami mély és életbevágó, s akkor is, ha csak futó, mellesleges, csak az író számára fontos, de akármilyen is, mégis: az élet. A modern magyar novella valahonnan a nyolcvanas évek távolából, a magyar vidéknek, sőt a perifériáknak, az „isten háta mögöttieknek” a mélységeiből ível föl. De ennek az ívnek az irányt már akkor is az életnek az a lassú lökésekkel meginduló rezgése adja, amely később a modern élet egyre idegesebb,

* E tanulmány utószónak készült a Magyar Helikon Könyvkiadónál megjelenő novella-gyűjteményhez.

türelmetlenebb sietsége, az osztályharcoknak egyre érzékelhetőbb, forradalmakba átcsapó földindulása lesz. A magyar élet megoldatlan problémái — felemás társadalmiságunk, felemás államiságunk, felemás nemzetiségünk és felemás népiségünk — súlyos rétegekben borulnak egymás fölé. E rétegek egyszerre meginduló mozgása, amennyire kedvez a lírának, annyira problematikussá teszi az objektívebb műfajok, a dráma és a regény útját. Nem csoda tehát, ha a prózában is — nemcsak a versben — az élet, a valóság legközvetlenebbül, legtermészetesebben egyéni, lírai szemszögből fogható át. Ennek a sok-sok különböző fajta lírai megközelítési módnak az eredménye, formába öltözött kifejezése: a huszadik század magyar novellája.

A mai magyar novella édes gyermeke az egyszerre klasszikus és modern magyar novellának, amelytől „csupán” egy történelmi dátum választja el: 1945 új honfoglalással felérő történelmi cezurája. S azoknak jórésze, akik ma alkotnak, novellát írnak, nemcsak szellemi rokona, hanem valóságos értelemben is felfedezettje, tanítványa a példakép elődüknek. Különbözőleg is hasonlatos a mai novella születése ahhoz a kaleidoszkopszerűen villódzó, majdnem-majdnem megfoghatatlan képhez, amely a klasszikus magyar novella születésének körülményeit jellemezte. Ma is, mint a századfordulón, az „örsekváltás” mindmáig rejtélyes esztendeiben: egymás mellett futnak elhaló, kimerülő irányok, és kibontakoznak elpusztíthatatlanul vagy érzékenyebben egészséges tendenciák, s mellettük még helyet kérnek a napvilágon, az élet tágasabb főlészén eddig szinte-szinte búvópatakokként haladó törekvésnek. Az egyes irányzatokon belül, az egymást követő, egymáshoz kapcsolódó új indulások, meglepően eltérő egyéni változatok színezik a képet. Az egész maga körül hordja az átmenet, a keresés, az újat-akarás igaz, vagy téves szándékainak tiszta vagy homályosabb légkörét.

A kép, a forrongás képe azonban csak külsőleg azonos, az új, szocialista, realista novella valóság alapja a múlt terhes örökségét eltakarító, százados történelmi problémákat megoldó, a ma problémáit uraló, s a megoldás biztosítékait önmagában hordó szocialista társadalom. Ha van líraisága a mai novellának, annak színei, hangulatai, tartalmi, újszerűsége egészen más forrásokból buzognak. A mai novellában születő *új hang és látás mindig mélyen összefügg az új ember, s benne az új humánus jegyeinek a felfedezésével*. Ez természetesen eredményezi, hogy az új novella — a végső művészi célt tekintve — *objektívebb* a réginél. Következésképpen lassan, de egyre észlelhetőbben átalakul a kompozíciója is, felépítése mind igényesebb, s a régebbi, a leginkább lírai jellegű tárcanovellát háttérbe szorítják a szélesebb alapozású, kidolgozottabb, nagyobb teherbírási novella-szerkezetek.

Az időbeli keret, amelyben ez a fejlődés lejátszódik, bár viszonylag nagyon rövid, mégis rendkívül tagolt, sok új irányt, kezdeményezéseket hozó fordulattal gazdag. Az alapvető irány azonban csak egy, a szocialista realizmus, s az egész fejlődés, a különböző művészi irányzatok fejlődése, újjárendeződése, születése ezen belül, vagy legalábbis általa meghatározva zajlik le. Az 1945 és 48 közötti időszak: a progresszív, realista hagyományok lappangásának, erőgyűjtésének, s ezzel párhuzamosan a problematikus, sőt dekadens eszmeiségű, s öncélú formajátékok ideiglenes továbbvirágzásának korszaka. Az 1949 után következő néhány év fordító időszak: az új, a szocialista realista irodalom áttörése a vers mellett éppen a novellában történik legerőteljesebben, leginkább maradandó eredménnyel. A felszabadulás előtti realista indítású irányok, javarészt új eszmeiséggel, s mindannyian teljes mértékben új tartalmakkal, új problémákkal telítve, biztató művészi próbákban jelzik az új valóság friss, eleven, drámai, egyenesen novellába kívánczoló tüneiményeit. S mellettük épp a novellában bizonyítja tehetségét a felszabadulás után íróvá érő, s a szocialista realizmust vállaló fiatal prózaíró gárda, a későbbi „derékhad” nehéz, választó súlyú próbák alá kerülő gárdája. Az 1953 s az ellenforradalom közötti három év: a megtorpanások ideje. A politikai, s eszmei dezorientáltság káros hatása alól a tehetségesek közül sem mind tudják kivonni magukat, s a minden új irányhoz szükségképpen hozzátapadó, esetleges elemek — s ez a kárban is haszonnak mondható — éppen nem. De még akkor is: a társadalom, az élet mélyén ható, felfelé lendítő tendenciák eredményeképpen ekkor lép fel a fiatalok „második indulása”, javarészt az új népi értelmi-

ség soraiból verbuválódó friss szemű, lefegyverző tehetségű fiatal novellisták szimpatikus együttese, magukban hordva az új élet és emberség adta igényt, s a kételyt, melyet a rossz atmoszféra oltott beléjük. Az ellenforradalom óta eltelt esztendőök — hisz oly rövid néhány év volt csak — nem feledtethették teljesen a válságot, a megrázkódtatásokat, sokakra — öregekre, s fiatalabbakra is — a lassú, s nem is visszaesések nélküli — épülés (szemek homályának tűnése, a szív s az érzelmek megnyugovása, az értelem felülkerekedése) jellemző; s méginkább: egy új, immár harmadik „generáció” készülődése, egy olyan nemzedéké, amely talán a leginkább lesz képes a *maga* hangján beszélni, s a *maga* szemével látni, a *maga* fejével gondolkozni.

*

Nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, hogy a mai magyar novellák irányait sémák szerint kategorizáljuk, s a novellák témája szerint „paraszt”, „munkás”, „kispolgári”, „értelmiségi”, stb. írókat és novellákat skatulyázunk. A felszabadulás utáni fejlődés egyik, ha nem is konzekvensen végigmenő, ma is formáló tendenciája, hogy azok a válaszfalak, amelyek bizonyos írókat bizonyos szociális csoportok, témakörök s figurák megörökítésére predesztináltak, ledőlnek vagy legalábbis egyre hézagosabbá válnak. Olyan írók, akik azelőtt csak egy szűk kispolgári réteg, önmagába zárkózott falu, elszigetelt értelmiség arcképét rajzolták, merész felfedező utakra indulnak, és biztató riport-novellákat, s teljes művészi értékű elbeszéléseket írnak munkások vagy a parasztság új életéről, s alakjairól. S megfordítva, egyik-másik írónk — különösen a fiatalok között sok az ilyen —, aki azelőtt csak a falusi milieukben, vagy az üzemek között volt otthonos, éppen úgy, vagy még jobban (sokszor ez is a baj!) ismeri már az értelmiség világát, a „pesti” intimításokat, mint a szülőföldet. Hamis dolog volna, ha a fejlődésnek ezt az irányát nem vennénk figyelembe. Egyúttal azonban lehetetlen eltekinteni, különösen a felszabadulás előtt indult íróknál, bizonyos történelmi előfeltételezettségtől. De még a fiataloknál is számolni kell ezekkel. Hiszen az irodalmi műfajoknak, a novellának is, megvan a maguk — persze helyesen értelmezendő — autonóm fejlődése, s a fellépő fiatal író ez is determinálja.

Mai szocialista realista irodalmunk fejlődésére is kiható történelmi mozzanat: a magyar irodalom 1919 után történő tényleges kettéválása. Egy egész sor magyar író, a legkövetkezősebb szocialisták hagyják el hazájukat, kényszerülnek emigrációba. Köztük már akkor is jelentős, vagy majd később, az emigráció során felnövő kiváló novellisták: *Baldzs Béla*, *Barta Lajos*, *Barta Sándor*, *Gábor Andor*, *Gergely Sándor*, *Illés Béla*, *Karikás Frigyes*, *Lengyel József*, *Zalka Máté*. Az emigrációban megerősödő szocialista realista novella genezise s művészi jellege szempontjából nem lényegtelen mozzanat, hogy ez a novellisztika lényegében a hazai realista novella csúcának, *Móricz Zsigmond* novellisztikájának „megkerülésével” fejlődött ki. Ezek az írók, anélkül, hogy *Móricz* művészetének tanulságai közvetlenebbül érinthették volna őket, két forrásból táplálkoznak. Visszanyúlnak, illetőleg kiindulnak abból a *Móricz* előtti hagyományból, amelyből maga *Móricz* is kinőtt: az anekdótizmushoz és a naturalizmusához, *Mikszáth Kálmán*hoz és *Bródy Sándor*hoz, *Thury Zoltán*hoz. Vagy pedig kiindulnak (esetleg csak érintkeznek vele) a huszas évek avantgárdista törekvéseiből. Így jutnak el — anekdótizmusból, naturalizmusból, avantgárdizmusból — közvetlenül a szocialista irodalomhoz, a szocialista realizmusához. Művészetük, fejlődésük máig ható tanulsága, hogy nem ismétlik a történelmet, nem dédelgetik korábbi módszereik gyöngeségeit, hanem ezek ellen küzdve — tehetségükhöz mérten különböző mértékben, különböző művészi színvonalon — teremtik meg új, szocialista művészetüket.

A felszabadulást közülük sajnos már csak kevesen érték meg. Akik megérték, azok sem kapcsolódhattak bele mindig zavartalanul a felszabadulás utáni irodalmi életbe. Amit novellában alkottak, abból *Gergely Sándornak*, *Lengyel Józsefnek* néhány szép lírai novellája figyelemre-méltó, mint *Gergelynek* a felszabadulás, a hazatérés furcsa, zavart örömeirőseit megörökítő szép novellája, a *Találkozás*. Ma is eleven kedvű elbeszélő *Illés Béla*, akinek különleges „ke-

mény” humora, patakozó mesélőkedve, megfelelő tárgyra bukkanva költőien elképzelt hősöket és helyzeteket teremt. Erről vall *III* és ellenforradalomról szóló elbeszélés ciklusának legsikerültebb darabja, a *Rózs*i: egy azon nehéz időkben helytálló munkaslány regényesen szép és patetikus figurája. A nagy novellákban általában a meszeszerű novella építései szembetűnőbbek. Az anekdótikus véna pedig különösen az utóbbi időkben nagy számmal írt, egy gazdag múlt emlékeiből táplálkozó, régies zamatú s mégis új, korszerűen ható anekdotáiban buzog.

De nem csupán a szocialista emigráns írók egykori kiválása, s mostani visszatérése determinálja a mai helyzetet. Nem volt egységes 1919 után — még kevésbé, mint a megelőző korszakban — a hazai irodalom sem. Nemcsak a reakciós és a haladó irodalom között húzható választóvonal, repedések keletkeznek a progresszió táborán belül is. A polgári progresszió, amelynek irodalmunkban 1919 előtt *Ady* és *Móricz* a csúcspontja, megoszlik, paraszti radikalizmus és polgári radikalizmus — tragikusan — egymással ellentétes pólusokra sodródik. Ez a novella fejlődésében annyiban kísérhető nyomon, hogy a leghaladóbb, realista novellának is két ága növekszik, két ág, amelynek írói más és más, egymástól elszigetelt világban mozognak, s más, egymással ellentétes esztétikai elvek szerint alkotnak. A „népi” írók számára az élet: a parasztság, a művészi mintakép (ha akarják, ha nem): *Móricz Zsigmond*. A kispolgári radikális művészet, a pesti polgárság s értelmiség között vannak otthon, művészi igényeik azonban régi vagy újabb világirodalmi minták felé vonzzák őket. Ha külön is, ellentétben is van egymással ez a két „ág”, a gravitációs központ már a huszas-harmincas években is (legalábbis a legjobb alkotó korszakokban) majdnem mindegyikük számára az a „vonal”, amelyet — számukra sokszor csak áttételeken át érzékelhetően — az illegális párt szab meg. Ez — érzékelhetően — kifejeződik olyan mozzanatokban is, hogy *Nagy Lajos*, pályájának csúcán, a harmincas évek elején, a párt politikájától ihletett művészetével egyszerre ad indítást számos fiatal „népi” és baloldali urbánus író számára. Mindezek a tényezők elmellőzhetetlenül esnek latba a szocialista realista novella 1948—49 közötti születésénél, s további növekedésénél is.

*

A magyar novella legerőteljesebb hagyománya: *Móricz Zsigmond* kritikai realista novellája. A móríci novella lírikuma a legsodróbb, legbővebb s szenvedélyesebb irodalmunkban, de egyszersmind a valóság is, amelyre ez a szenvedély irányul a leggazdagabb, leginkább az élet mélyeiből való. Ez a hagyomány éppen annyira nyomasztja, mint amennyire emeli követőit, különösen a paraszti élet ábrázolására vállalkozókat, hiszen — mint minden nagy alkotás — nemcsak a továbbfolytathatóság, de a szolgálai utánzás lehetőségét is magában hordozza.

A szocialista realizmus jegyében született első paraszt ábrázolások — a legkiválóbbak — éppen ezáltal válnak ki, hogy korszerűen, tárgyban és látásban egyaránt az eleven idő nyomában haladva, *Móricz* dinamizmusát, drámaiságát próbálják megközelíteni, továbbfejleszteni. *Veres Péter*, akinek korábbi novellái a szegény paraszt élet bensőséges, de megrekedt, szinte mozgástalan és távlatatlan rajzát adták, a *Pályamunkások* keretes elbeszéléseiben, és a *Próbátétel* novelláinak drámaivá sűrűsödő jeleneteiben már eleven, az étellel cselekvően birkózó paraszti típusokat kelt életre. Felszabadult szegényparaszti hősei emelt fővel, nehézségükben is villámló jelenetekben szállnak szembe földjüket visszakövetelő földesurakkal. *Szabó Pál* ugyancsak a móríci nyomon, a felszabadult paraszti egyéniség felgyorsuló tettekkészségéről, korlátlan életkedvvel feltörő vágyairól ad hírt gyarapodó kedvű, eszes kispaszti alakjaiban. Ahogy *Veresnél* a lassúdad kompozíció áthévül, drámaivá sűrűsödik, *Szabó Pálnál* is — kitűnően mutatja ezt az új kvalitást a *Gyerünk emberek* — tömörebbé, tárgyyszerűbbé lesz az elbeszélés anyaga. A paraszti léleknek ezt az átalakulását, újlását sokkal áttételesebben, de nagyon finom színekkel ábrázolja novelláiban *Tamási Áron*; az *Édeni vadalma* szimbólumokba áttetsző, egyszerű embereiben szinte látni az újjászületés pillanatát.

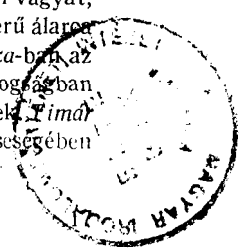
A szocialista irodalom fiatal prózaírói jórészenek ugyancsak a paraszti egyéniség történelmi méretű emancipálódása az elindító élménye: a földosztás, az új honfoglalás. S alig dolgozták fel ezt az élményt, máris benne vannak a felszabadulás utáni paraszti élet új, nagy drámájában, s ez hozza meg legtöbbjük számára az íróvá érlelődést is. Az idővel lépést tartó idősebbek s a fiatalok számára új, megoldandó s leginkább novellába kíváncsozó téma: a kibontakozott, szabadabbá vált paraszti egyéniség — persze a legkülönbébb társadalmi szinten kialakuló — „egyéni” paraszti jellem megütközése az elodázhatatlanul jelentkező új, kollektív paraszti élet és emberség normáival. Ez az új történelmi méretű konfliktus novellában is csak nagyarányúan ábrázolható, a történelmi szituációk és a jellemek összehasonlításának teljes igényű, objektív láttatása útján. Nem véletlen tehát, ha az új magyar novella formái megújulása is itt kezdődik. *Veres Péter A juhász és a puli*ja nagy-nagy plaszticitással jeleníti meg „a nyakas” magyar juhászlegény figuráját, kitűnően érzékeltetve, hogy ez a jellemvonás, amely még *Móricz* juhászaiban impozáns volt, hogyan válik az új falu atmoszférájában humorossá. *Urbán Ernő Pörben a világ* című elbeszélésében is: a Turi Danisan nagy indulatú egyéniség sorsa, a vad, szertelen viharzások és csüggedések után — az új világgal való megbékélés. Akárcsak *Nagy Sándor Megbékélésé*-ben. De van novella, hasonlóképpen drámai és nagyívű arról is, hogyan törik össze az önzésbe szociálisan és morálisan egyaránt belecsontosodott basa-paraszt: *Sarkadi Imre Tanyasi diwad*-ja.

Az igazán, előzménytelenül újat, a paraszti élet és jellem ábrázolásában azonban csak az ezután következő évek hoznak majd a novellában. A „népiek” és a „derékhad” egy része az új történelmi körülmények között is elsősorban a régen, a múltban kialakult, s az új föltételekkel birkózó, megütköző, azokkal megbékélő, vagy kénytelen-kelletlen alkalmazkodó parasztot látják legtisztábban, ez izgatja őket legmélyebben. Az igazi új élmény, megfejtendő probléma azonban, — ha egyikük-másikuknál nem eléggé bátran bevallottan, vállaltan is — valamennyiük számára a parasztság új életkeretekben, termelőszövetkezetekben, s túl ezen egy szocialista országban születő új, ismeretlen, művész számára mérhetetlenül izgalmas karaktere. A kollektívumban kibontakozó népi jellem: ez számukra legizgalmasabb művészi probléma, s ahol sikerül valami lényegeset „elkapni” belőle, szinte mindig keletkezik valami művészileg új jelenség is.

Egyik-másik jószemű fiatal novellista már legelső novelláiban hírt hozott erről a folyamatról. Szinte minden lírát visszafojtó, „tárgyilagos” tekintettel, de annál természetesebben, az élet magától értetődő jelenségeként veszi észre az emberekben születő lírát: a humánus, a gyöngédség, közösségi érzés vonásait. *Tóth László Nyári délután* című novellája hallatlanul nyugodt, okos és írói mozdulatokkal mutatja meg azt a magyar vidéket, poros zugot, amelyben a kigyulladó villany fénye mellett fölragyog, tiszta világosságot áraszt az egyszerű emberek számára oly természetes közösségi szellem.

Az ellenforradalom — sajátos módon — vízvázasztója lett a régi, individualista és az új szocialista paraszti erkölcsiségnek. Ez utóbbi hallatlanul megedződött a megpróbáltatások súlya alatt, amarról visszavonhatatlanul bebizonyosodott — még azok számára is, akik beidégződéseitől még sokáig nem fognak tudni szabadulni —, hogy egyre inkább a múlté, a történelemé. Az a néhány novella, amely erre rásejtet, különösen szépen mutatja: milyen korlátlan művészi lehetőséget rejt magában ezen új paraszti problematika ábrázolása.

Dobozy Imre, aki — mint a *Szélvihar* című drámája is mutatta — leghamarabb érzett rá íróink közül az ellenforradalomban jelentkező új paraszti lelkiségre, *Zápor* című novellájában a kollektív élet sugárzása alatt újjászülető női lélekben érzi az új emberiség iránti vágyat, fogékonyságot. Megkapóan szép, ahogy az elnyomott paraszti asszonyiség szifonszerű álarca alatt meglátja a sokkal tisztább s emberibb igazi arcot. *Timár Máté* a *Száz tíz* hossza-ban az Uralban élő, dolgozó második világháborús magyar hadifoglyokról ír. Itt, a hadifoglyóságban érezhették meg először a magyar nép fiai, hogy a világtörténelem mezsgyéjére kerültek. *Timár* nagy-nagy szeretettel, s együttérzéssel, s amellet a valóságos élményt a maga nyersségében

0048002

és őszinteségében kifejezve mutatja meg. Hőseiben, az egyszerű mundérba kényszerített pástoremberben hogyan éled és erősödik az új szocialista emberség ránti fogékonyság, ősztönös vonzalom. A fiatal *Szabó István* pedig *A világ teremtésé*-ben, mintegy szimbolikussá növesztett ábrázolásban a gyermeki lélek, a nyiladozó értelmű kis paraszti sarjadék természetes megnyilvánulásaként mutatja a teremtésre s az önmaga újjászületésére vágyódást.

E novellákban *Móricz* iskolájára vall a valóság nyers, eleven mozzanatai iránti vonzalom, a nyelv karaktere, a drámai sűrítés egy bizonyos kialakult technikája. De szinte teljesen új elem az a fajta intellektuális körvonalazás, távlatosság, amely kompozíció és a jellemek biztonságát, arányosságát adja. Van bennük bizonyos sajátos költőiség. A költőiség *Móricz*-nál sem hiányzott, de elsősorban a szerelem idilljében virágzott, másutt inkább a paraszti világ prózája emelkedett ki. A maiak költőisége az egész embert öleli fel: nemcsak a szerelem, hanem a tett, a munka a társadalmi méretű cselekvés emberét. Sok írónk számára ma még a régi paraszti jellemvonások az elevenebbek, érzelmeiket fogva tartóbbak, s ezek válnak a gyakran „tragikus” konfliktusokban mozgó ábrázolások érzelmi-indulati alapjává. A paraszti novellák új iránya azonban már jelzi: az individualizmus, s az ebből fakadó összes társadalmi és lélektani problémák túlhangsúlyozása már nem igen biztat művészileg új eredménnyel, epigonizmust szülhet. A régi paraszti jellemből, magatartásból eredő összes konfliktusok csakis az alakuló, s uralkodóvá váló újnak alárendelve, annak az ábrázolás centrumába állításával mutathatók meg hitelesen. Ez a polémia az irodalomban a régi, és alakuló új írói szemlélet között folyik, az azonban nem kétséges, hogy melyiknek van jövője, s mégkevésbé, hogy melyik fogja végül is az új, a mai paraszti életet reálisán, művészi út-törésként megörökíteni.

*

A harmincas években, rámutattunk erre, a városi kispolgárság s értelmiség körében is van egy viszonylag szűkebb és elszigeteltebb, a munkásosztállyal, a szocializmussal szimpatizáló réteg. Ezek az írók, bár élménykörüik meglehetősen körülhatárolt, a régi magyar polgári radikális hagyományokból és a szocialista eszmékből való érintkezésből frissülő intellektuális érzékenységgel és fölénnel szemlélik az egész világ helyzetét, s ezen belül különösképpen a talaját vesztett, szétbomló, kispolgári értelmiségi életformát. Ezen intellektuális iróniának *Nagy Lajos* a legerőteljesebb s művészileg legérettebb képviselője abban a korban. A felszabadulás után írt néhány remek novellájában is elsősorban az új körülmények között különösképpen anakronisztikusan és értelmetlenül viselkedő kispolgár figuráját tudta biztonságosan tollhegyre tűzni.

Itt van a szellemi és művészi háttére két kiváló satirikusunk, *Sándor Kálmán* és *Goda Gábor* igazában a felszabadulás-után kiteljesedő, megérlelődő „stílusának” is. Teljes jellegzettségében vonultatja fel *Sándor Kálmán* ennek az irónikus, satirikus stílusnak minden erejét, metsző, lemeztelenítő logikáját s megvető éleslátását *Széplányok sisakban* című elbeszéléseiben. *Sándor* a novella apró megfigyelésekből egésszé épülő kompozíciójában sajátos atmoszférát — kispolgári veszendőségérzéssel telített, hisztérikus levegőt — sűrít bele. Ebben a légkörben a figurák szellemi arcéle meghökkentően groteszk vonalakban válik el a háttértől. Az egész együtt a gyűlöletesnek és nevetségesnek fogcsikorító és szánalmas ábráját eredményezi. *Goda Gábor* novelláiban a kispolgári létforma panoptikumi figuráinak egész sorát rajzolja meg. Az íróknak bravúrosan megnyilvánuló fölényével szedi darabokra gyöngéiket, szánalmas nevetséges, haragra vagy bosszankodásra ingerlő tulajdonságait. Az új világ, a szocializmus humánus fölényében való meggyőződöttségből táplálkozik írásainak egy újabban kialakuló vonása: az értelem, az irónia mellé társuló líra, amellyel — életünk alapvető egészségében való hittel bizik abban, hogy egy új, egészségesebb emberi lélek van kialakulóban. *Goda* egyszersmind a „kisember” ábrázolásának új lehetőségeit tárja fel satiráiban, mint a mai „csinóvnyik”, tragikomikumát okos fölénnel feloldó satirájában, *A mennybemenetel*-ben.

S végeredményben ez a szellem hatja át — az egyébként sokféle zsánerben otthonos *Mesterházi Lajos* csak enyhén szatirikus, inkább szemlélődő humorral és bölcs líraisággal telt írását, a *Derűs Realista Optimizmust*. Előszeretettel választják a mai kisember alakját, művészi ábrázolásra nő-íróink. *Thury Zsuzsa* A legszebb ajándék-ban plasztikus vonalvezetéssel, harmónikus színekkel kelti életre az ostrom rémületét átélő s a dermedtségből oldódzó pesti proletárok figuráit.

*

Prózánk megújulásának, szocialista realista novellánk megszületésének középponti kérdése: mennyire képes hírt adni a szocializmus eszméit, történelmi megvalósulását a legkövetkezetesebben, s öntudatosabban képviselő osztályról, a munkásságról. Klasszikus prózánkban legkialakulatlanabb éppen az a hagyomány, amely a munkásosztály életét és jellemét választja ábrázolása tárgyául. Vannak biztató, szocialisztikus ihletettségu művészi kezdemények ezen a téren, a századforduló prózájában éppen a novellában a legerőteljesebben (*Thury Zoltán, Bródy Sándor, Barta Lajos*). Komoly figyelmet szentel — de elsősorban nem a magyar, hanem a nemzetközi proletáriátus művészi megelevenítésére — az emigráció irodalma. A hazai szocialista szellemtől áthatott, érintett írók (*Nagy Lajos, Kassák Lajos*) mellett a két világháború közötti korszak polgári irodalma is mind nagyobb érdeklődéssel fordul a proletáriátus, a külvárosok népe felé. (*Krudy Gyula, Móricz Zsigmond, Gelléri Andor Endre*). Nem következetesen szocialista s a szervezett munkásság, a párt szellemi befolyásától távolabb eső íróknak, minden szubjektív szándékuk, művészi együttérzésük ellenére, kevés sejtésük van a munkásosztály mélyében rejlő történelmi energiákról, a szervezett munkástömegek osztályharcáról. Éppen ezért az a novella, amely ebben a körben keletkezett: inkább csak a nehéz körülmények között élő, a perifériákon tengődő, s egyéni álmok, vágyak vagy csalódások érzelmi-akaratit hullámozásában megfogható proletárjait eleveníti meg, leginkább a magára hagyott egyént, aki mögött nem látszik az osztály, vagy ha igen, csak mint passzív, mozdulatlan tömeg.

Ami ezzel a romantikus, anarchisztikus szemlélettel szemben újat hozott, az az erdélyi *Nagy István* gorkiji mélységű és komolyságú novellisztikája: az erdélyi szocialista munkásság életének, harcainak gazdag színezéssel s valamiféle újfajta népiséggel telítkező rajza. Vele egy tőről fakad a hazai munkásírók csoportjának új művészi törekvése a szervezett munkásság típusainak, alakjainak pontos, sajátos líraisággal, humorral párosuló bemutatására.

Ma ezekből a törekvésekből — *Nagy István* művészete mellett — *Rideg Sándor* és *Földeák János* novellisztikája a legelevenebb. *Földeák János* a munkásélet atmoszférájának, intim „titkainak” — szokások, beszédmod, stb. — aprólékos ismeretével rendelkezik, valami olyasfajta természetes tájékozottsággal, amelyet eddig legfeljebb csak a paraszti témakörben szoktunk meg íróinktól. Írói érdeklődését a szerveztlenségből az osztályá szerveződés, a tengődésből, a napról-napra élésből az öntudatos, osztályharcos szellemmel fegyverkező üzemi proletáriátus köti le (*Összeesküvők*.) Hitelesen megformált, találó munkás alakjait nem „idealizálja”, enélkül is a köznapit természetesség, némileg fanyar humor s a mindennapi színek alól is kisugárzó erő, magabiztonság jellemzi portréit. A novella, amelyet kialakít: a magyar munkás ábrázolásának az üzemi munkásság életét belülről látó, eredeti hagyománya. Csak az sajnálatos, hogy a felszabadulás után ez az irány nem bontakozott ki erőteljesebben. Ezért különösképpen *Földeák, Erdős László*, valamint a fiatalok közül a hasonló zsánerű *Fejes Endre, Molnár Géza* novellái: ritka, értékes szint jelentenek. Lényegében egy tőről sarjad a munkásírókkal az egyébként külön jellegzetességu *Rideg Sándor*, aki a lázadó, az öntudatosodó, osztályharcos munkás szemével nézi a világot, és a munkássorsót. Értelmileg, öntudatában a szocialista munkássággal tart, érzelmeiben, anarchisztikusan lázadó indulataiban azonban még a magányosan harcoló, garabonciásként vándorló, kakukmarcis hetykeség és nyerseség uralkodik. Ez a kettős színezet adja novelláinak olyannyira jellegzetesen egyéni népi hangvételét, humorának nyers, harsogó bőségét. Ebből a látásmódból a szatírának egy különlegesen

színes, rabelais-i szertelenségű változata alakul ki, amelyet szemben a magyar novella másik ágán csergedező intellektuális szatírával, inkább a szenvedély, az elemi indulatok merész, groteszk kifejezése jellemez. (*Halványsárga deficit*).

Hogy a szervezett, öntudatos munkásság életének, típusainak megragadása milyen jelentős művészi eredményekkel bíztat, azt mindennél szebben mutatja, a kakukmarcis stíl megalkotójának, *Tersánszky Józsi Jenő*nek az öntudatos, szocialista munkásság múltjába az átélt jelenen keresztül való alámerülése, egyik legutóbbi novellájában, a remek, tiszta líraiságú *Emlékezés*-ben. Sajnos, amit *Tersánszky* ösztönösen észrevesz — tudniillik, hogy a munkásság múltjáról és jelenéről egyaránt korszerűen csak így lehet írni — a fiatalok közül igen sokan nem érzik, s ezért oly sok az egyébként tehetséges fiatal novellaírók között az olyan, aki előszeretettel a perifériákon él, kispolgársággal határos munkásfigurákat örökíti meg legszívesebben, s ennél fogva saját hangját sem nagyon találja, rául a szűrrealizáló vagy kakukmarciskodós látás igézete.

Egészében véve — az egészséges és biztató színek ellenére — ez a számunkra legfontosabb irány, az öntudatos munkásság ábrázolása — a legmegoldatlanabb mai novellisztikánkban. Ez nem tematikai kérdés csupán, hanem a szocialista realista novella művészi újszerűségének centrális kérdése. Mert ahogy a mórjerci nyomokon haladó, a járt csapásokat elhagyó paraszti novella szinte elsőre felcsillantja az új népiségnek színeit, új költői lehetőségeit, még többet ígérnek a városi munkáslakó-telepek, üzemi kollektívák kiaknázatlan forrásai.

*

Az eddig jellemzett, erőteljesebben társadalmi érdeklődésű, realista novellisztikai irányok mellett, szerepet kapnak a felszabadulás utáni novella történetében a „kisrealizmus” és a realizmustól eltérő, vagy azzal ellentétes forrásokból is táplálkozó irányzatok is. Jelentős színei az összképnek a harmincas évek *Kosztolányi Dezső*, s utána induló, valamint a nyugati „modern” prózáiról törekvéseket magyar talajban meggyökereztetni akaró irányzat.

Az az elvont, szinte öncélú pszichologizmus és szürrealista játékoság, amely ezt az iskolát jellemezte, amely utoljára igazán „szabadon” az 1945–48 közötti időben, a realista irányok kényszerű defenzívába szorulása idején élhette ki magát — igazában már keletkezésekor, a harmincas években zátonyra futott. A legtehetségesebbek ezt már akkor érezték, s legtöbbjüknek a *Halász Gábor*-i jelszó, az „értelem keresése” vált valódi művészi problémává. Ez volt a megunt, de belsőleg nem elég mélyen meggyőződöttten felszárított „háttér.” *Karinthy Ferenc* egy időben helyesen tájékozódó művészetének. E művészi felismerésé váló világnézeti metamorfózis során indult el — újabban és ismét a novella műfajában is, várakozást keltő módon — *Sóter István*.

E körből tör ki, erőteljesebben különösképpen az ellenforradalom utáni időkben *Illés Endre*, *Thurzó Gábor*, *Szabó Magda*. Ők egy új, tisztuló világnézeti tájékozódás eredményeképpen a realitásnak egy szélesebb s elevenebb bázisát fedezik fel maguknak, s ezen az alapon azokat a művészi — kompozíciós, nyelvi és technikai vívmányokat — amelyeknek korábban birtokába jutottak: mélyebben humánus értékű művészet szolgálatába tudják állítani.

Illés Endre újabb novelláiban még a régi *Illés Endre*-re vall a beteges, torz, különre figurák s lelki jelenségek iránti érdeklődés. De már a bontakozó új író mutatja, hogy alakjaihoz, ezekhez a klasszikus, maupassant-novella legjobb hagyományaira emlékeztető biztonsággal megkomponált írásokban élénklépő alakokhoz a resignált kétely, a bölcs belenyugvás hangja helyett a szociális felelősség sokkal emberibb, mélyebb érzelmei vegyülnek (*Andris*). Végeredményben ugyanez a mélyebb, teljesebb emberséget jelentő szociális felelősség emeli ki a szűkebb lélektaniségből *Thurzó Gábort*, s lendíti egy tehetségét sokkal gazdagabban kibontakoztató novella műfaj megalkotására. A kompozíció az ő novelláiban is franciásan nagyívű, világos: sűrített drámában kibontakozó gazdag lélekrajzra épül. Legsikerültebb alakjai a le-tűnő uralkodó osztályok rendkívül éles megvilágítással, jellemzetesen ábrázolt figurái, a bukás

pillanatában. Ilyen a mefisztofeleszi színekkel ábrázolt nyilas miniszter figurája, aki a kivégzése előtti órákban döbben rá „életművének” egész aljasságára, nyomorúságára. (*Az oroszlán torka.*) Ezek a novellák leplezetlen lélekrajzokkal egyszersmind szatírák is, a szatirikus ábrázolásnak — *Goda* intellektuális ironiája és *Rideg* indulatos, népies gúnyorossága mellett — egy harmadik kiváló lehetőségét mutatják meg. Egyszersmind cáfolva azt, hogy a mai irodalomban a szatíranak, a szatirikus ábrázolási módoknak satnyák, fejletlenek a gyökerei. *Szabó Magda Kakasszó* című novellája kitűnően mutatja, némely lejárt, kiégett technikai eljárások megújulnak, felfrissülnek, ha eleven képzeletű, jó megfigyelőképeségű, igyekvő ítéletű író egy új, ismeretlen életterület, feltáratlan valóságszférák kiaknázására használja fel őket. A *Kakasszó* tartalmában nem több egy hagyományos „munkás-életképnél”, azonban az író az introverzió eszközeivel nagyon mai és érdekfeszítő atmoszférát tud alakjai köré teremteni, s igen színesen, finoman hatol bele egyszerű hősei gondolatvilágába, rejtett lelkiéletébe.

A legfiatalabb novellaíró nemzedékben igen nagy az érdeklődés, a vonzalom a „modern” prózai ábrázolási eszközök, ezeknek mai alkalmazási lehetősége iránt. Az azonban nyugtalanító jelenség, hogy épp e fiatal írók jórésznél valami fordítotttnak tetsző folyamat játszódik le, mint a fent jellemzett, a harmincas évek modernizáló törekvéseinek jegyében indultaknál. Míg azok legjava keresi azt a szocializmus irányába mutató, humánus szemléleti alapot, amelyen mind mélyebben megértheti, s ábrázolhatja (esetleg a régi eszközök, művészi vívmányok felhasználásával is, de feltétlenül új alapon) a realitást — addig az említett fiatalok bele-gabalyodnak a „modernizmusba”. Az okok összetettek. Az alapvető: az éretlenség, a mélyebb szociális felelősség hiánya, az irodalom, a művészet, helytelenül orientáló, vagy rosszul értelmezett példák nyomán való sznob, „játékos” öncélú értelmezése. Vonzó példa számukra a mai „modern” nyugati irányzatok érdeklődése beteges lelkijelenségek — elsősorban a félelem, a bizonytalanság ábrázolása iránt. Természetesen a baj nem az, hogy egyáltalán érdeklődnek. Az egészségtelen az, hogy nem megfejteni, s — természetesen írói eszközökkel — leküzdeni törekszenek az ilyen tüneteket, hanem egyszerűen csak „megérteni”, igazolni, sőt propagálni. Ennek oka, hogy maguk is a „körön belül” vannak, azon a szűk szociális talajon vetik meg lábukat, amelyben őszintén vagy pedig divatból élnek és hatnak ezek az új, „modern” életérzések. Egy csöppet sem látnak túl önmagukon, s csak igen keveset érznek, tudnak, hódítottak meg azokból a — teljes, igazi valóságot jelentő — életterületekből, munkásság és parasztság, a tényleges *nép* dominanciaiból, amelyekben egészen más szelek fújdogálnak, mások a napi és „örök” gondok, más szférák felé törnek az érzések és a szándékok.

Anélkül, hogy a dolgot bagatelizálni kívánnánk — meggyőződésünk, hogy ezeknek a fiataloknak az „elvarázsoltsága” nem lesz százesztendő Csipkerózsika-álom. Egyikük-másikuk már ma is csak mimeli az álmot, s ha összeszedi magát, főként ha meri (ha a kabátját ráncigáló ópiumszívók mellett mer néha mélyet, egészségeset szippantani a nyers, tiszta, „közönséges” levegőből) — tud írni játéknál fontosabbat, ábrázolni betegség helyett eleven, növekvő életet, teremteni lelkükben görnyedt törpék, gnómok helyett egyszerű, jónövésű embereket, s talán néha egy-egy hőst, óriást is.

*

A mai magyar novella: *születik*. Nemcsak egyszerűen lesz, itt terem, anélkül, hogy észre sem vennénk a küzdelmet, amelyben megújul. Amíg egy-egy nekünk tetsző virága kinyílik, ága megnövekszik, akárcsak a valóságos ágaknak, virágoknak, számolnunk kell nemcsak a dús talaj bőségesen tápláló nedveivel, egy egészségesen berendezkedő ország szellemi napsütésével, hanem májusi fagyokkal, őszi dércsípésekkel is. Azt se feledjük, hogy az eddigi termésen, bizony jégverésnek a nyoma is látszik. Nem küzdelemtelenebb, kényelmesebb tehát — de sokkalta felelősebb, s távlatosabb — a szocialista realista magyar novella születése, mint egy félévszázad során a klasszikus, polgári novella világrajzvetele volt. Mi a magunk évtizedeinek

s századainak még nagyon az elején vagyunk. De nagyon pontosan tudjuk, hogy hol tartunk, ezért egyszerre kevés is és sok is nekünk az, ami ezalatt a rövid idő alatt megszülethetett. Kevés, mert egyszerre mérjük egy klasszikussá érlelődő múlt remekműveiben gazdag hagyományaihoz, s ahhoz az elképzelt, de egyáltalán nem irreális magaslatához, amelyre juthat, s el is fog jutni. És sok, nagyon sok, mivel máris benne van az az új — számunkra legfontosabb eredetiség — amelyet azelőtt soha, csupán ezen elmúlt másfél évtizedben írtak, írhattak meg csak íróink. Benne van a mi életünk, lélegzésünk, szépségünk, s talán leginkább; a mi akarásunk, benne van eszünknek, szívünknek, érzéseinknek másképpen mozdulása.

Talán költészetünknel is jobban, a klasszikus magyar novella története bizonyítja, hogy volt idő ebben az országban, amikor az új meglátások, gondolatok s érzések felfedezőinek, kimondóinak — minél bátrabbak s eredetibbek voltak — annál nagyobb meg nem értés, közöny, s haláluk után annál mélyebb feledés volt a részük. Ami mégis kérész-virágzást adott neki, az az, hogy a hírlapok üzleti érdekei szinte hajszolták, (igen sokszor rákényszerítették) íróinkat e műfaj kiaknázására, egyben a temetője is lett. Jórésze annak, ami a magyar novellában új, izgató, eredeti volt, születése után évtizedeket feküdt a hírlap-temetőben, s hogy lappangó értékei ma már legalább részben ismereteseek: az elsősorban szocialista könyvkiadásunk érdeme. Soha annyi elfeledett novella kötetekbe gyűjtve, olyan következetes rendben, mint az utóbbi néhány esztendőben nem jelent még meg a magyar könyvpiacra. Soha a novella annyira nem volt *irodalom*, mint amennyire manapság irodalomná, művészetté lett. Nemcsak az írók, de az olvasók szemében is. A szeretetet, amely a klasszikus novellának kijut, meg kell kapnia az új, ma születő novella, elbeszélés irodalomnak, s írónak is.

A modern magyar novellát líránkkal állítottuk párhuzamba. Úgy is kell olvasni a magyar novellistákat, mintha lírikusokat olvasnánk. Ha egy végtében kívánnánk átvágni egy-egy novellás kötetet, egy idő után talán elfogna bennünket az egyhangúság, a monotonia, vagy éppen a sokszínűség, a túlságos mozgalmasság fárasztana. Úgy kell tehát olvasni novellát, mintha verset olvasnánk, mindennapos szükségletként. Úgy merülni bele egy-egy nagy vagy szép novellába, mint egy külön világba, mint ahogy az is: a maga kicsiségében is teljes, érvényes világ. Ha otthon érezzük magunkat ezekben a külön világokban, akkor fog szinte észrevétlenül kibontakozni bennünk az egésznck a melódiája, valami olyan dallam, amelyet nem adhat más, a vers sem, a regény sem, csak a novella: a folytonos készülésében, változásaiban, sokszínűségében és utólérhetetlenségében gazdag világ melódiája. A „panta rei”, a minden mozog törvénye irodalmunkban talán épp ebben a műfajban érhető leginkább tetten. Ez adja páratlanságát, varázsát, tündöklően gazdag vonal-, hang- alak- eszme- forma és színpompáját. Ehhez a pompához, reméljük, ez a kötet is méltóan adja hozzá a maga színeit s dallamait.

KUNSZERY GYULA :

JÓZSEF ATTILA ISMERETLEN VERSKÉZIRATAI

Birtoklójuk szívességéből *József Attilának* eredeti verskéziratai kerültek kezünkbe, melyek között egy eddig még közre nem bocsátott költemény is van. A kéziratok megőrzője és évtizedeken át tulajdonosa: *Dr. Lábán Antalné*, a bécsi Collegium Hungaricum egykori igazgatójának jelenleg Budán élő özvegye. (A kéziratokat időközben megszerezte a Petőfi Irodalmi Múzeum.) — Hogy miként kerültek ezek a kéziratok a Lábán-család birtokába, arra némi fény derül a leghiteltérdemlőbb tanúnak, magának a költőnek 1937-ben írt „Curriculum vitae”-jéből, amelyben ezt írja 1925/26-ban Bécsben eltöltött életszakaszáról: „Bécsbe mentem, beiratkoztam az egyetemre s abból éltem, hogy a Rathaus-Keller bejáratánál újságot árultam és a Bécsi Magyar Akadémikusok helyiségeit takarítottam. Lábán Antal igazgató, mikor tudomást szerzett rólam, ezt megszüntette, ebédet adott a Collegium Hungaricumban s tanítványokhoz juttatott: Hajdú Zoltánnak, az Angol-Osztrák Bank vezérigazgatójának két fiát tanítottam.”¹ (Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy a bécsi magyar akadémikusok — azaz: főiskolai hallgatók — egyesülete és a Collegium Hungaricum, az állami ösztöndíjasok kollégiuma, két különálló intézmény volt, csak az épületük volt közös: az egykori magyar gárda-palota.)

Tehát minden bizonnyal ennek a személyes kapcsolatnak a révén kerültek a szóban forgó kéziratok Lábán Antalhoz; a költő talán hálájának kifejezéséeként, vagy mintegy bemutatkozásul, vagy emlékül adta át ezeket neki. Erre vall, hogy a versek nem első fogalmazványok, hanem kalligrafikusan letisztázott újra-másolások, s az ajándék-kötegekben keletkezésük szempontjából különböző időpontú — 1925-ös és 1926-os — versek szerepelnek. A leírás és ajándékozás legkorábbi időpontját — az egyik versnek (l. alább) egy más eredetű kézirátán feltüntetett 1926. március 29-es dátumából következett — 1926. áprilisára tehetjük. — További sorsukat illetően elég annyit mondanunk, hogy ezeket a verskéziratokat Lábán Antalnak a költészet iránt fogékony lelkiületű özvegye férje halála után is — sok viszontagság közepette — becses ereklyeként mindmáig híven megőrizte.

Ennyit a kéziratok történetéről. Maga a kézirat-füzér három darab egymásba illesztett páros ívű 33,5×20 cm nagyságú fehér lapból áll, melyeknek hátlapja üresen van hagyva, csak egyik oldalukra van a költő jellegzetes gyöngybetűs írásával halvány kék tintával egy-egy (illetve az egyik lapon két), összesen hét vers írva. Mindegyik vers el van látva névaláírással.

¹1. „*József Attila összes versei és műfordításai*” (Cserépfalvi kiadása, 1940.) 12. l. — Ugyanilyen értelemben ír József Jolán életrajz-könyvének („*József Attila élete*”, Cserépfalvi, 1940.) 249. lapján. Ugyanitt még néhány adatot találunk József Attila és Lábán Antal kapcsolatára vonatkozóan. A 255. lapon a költő egyik szó szerint idézett bécsi levelében olvassuk: „... Collegium Hungaricum igazgatója is munkát akar adni, még pedig egy magyar irodalomtörténeti lexikon szerkesztésénél...” — Annak nincsen nyoma, hogy ez a vállalkozás megvalósult volna, de az eddigi adatokból annyi mindenesetre kiténik, hogy Lábán igazgató a hozzá forduló József Attila nyomorán segíteni iparkodott, még pedig filozófterhez illő szellemi munkák juttatásával, s ezt a költő halásan nyugtázza is egy későbbi, 1926. őszén immár Párizsból írt levelében, amelyben a bécsi Collegium Hungaricumra emlékezve elismerően ír azokról a „külön is becsületes és derék emberek”-ről, akik ott ott támogatásukban részesítették. (l. m. 273. l.)

Közülük három régóta ismert, a későbbi gyűjteményes József-kötetekben megjelent vers, másik hármat a legújabb akadémiai kritikai kiadás közöl, *egy viszont teljesen ismeretlen*. A kézirati lapjai nincsenek megszámozva.

Az ismeretlen kéziratos verset szó szerint közöljük. A hat ismert versnél elégséges csak az esetleges szöveg-eltérésekre rámutatnunk, a rendelkezésünkre álló eddigi legteljesebb kritikai kiadás szövegközlését véve összehasonlítási alapul: „József Attila összes művei” I–II. Akadémiai második javított és bővített kiadás, *Waldapfel József és Szabolcsi Miklós gondozásában*, 1955. (A továbbiakban így rövidítjük: AK.) E kritikai kiadás bőséges jegyzet-apparátusában közzölt eddig ismeretes variánsokkal is egybevetjük a mi kéziratunkat, s lábjegyzetekben jelezük az egyezéseket. Itt megtartjuk az AK rövidítéseit, tehát: k és g = irodalmi múzeumi kéz-, illetve gépirat, — NA = „Nincsen apám, se anyám” c. verskötet, E = Előőrs, Nsz = Népszava, SzT = Színház és Társaság, MFÜ = Makói Friss Újság.

Ezek után lássuk egyenként a verseket. Ismert versek a következők:

1. *Fiatalasszonyok éneke* (a kézirat 1., az AK I/281. lapján)

Akadémiai kiadás	Kézirat
A címben: <i>Fiatal asszonyok</i>	<i>Fiatalasszonyok</i> (egybe írva) ²
1. sor: <i>görbe</i>	<i>görbe</i> (nyilvánvaló tollhiba)
2. sor: <i>szép egyenes, fehér hátunk</i>	<i>szép egyenes fejér hátunk</i> ³
3. sor: <i>szemünk,</i>	<i>szemünk</i> (vessző nélkül) ⁴
4. sor: <i>lángot rakunk, sütünk, főzünk</i>	<i>tűzet rakunk, sütünk főzünk</i>
5. sor: <i>kényesedik,</i>	<i>kényesedik</i> (vessző nélkül) ⁵
7. sor: <i>Kelleti magát a szél is, nyílnivaló, gyöngye mellünk</i>	<i>Kelleti a szél is magát, nyílnivaló gyöngye mellünk</i> ⁶
10. sor: <i>törülgetünk,</i>	<i>törülgetünk</i> (vessző hincs)
11. sor: <i>úgy ringatjuk, mint a kakas a taréj- ját</i>	<i>úgy ringatjuk, mint kakas a taréjját</i> ⁷
12. sor: <i>csak: hullámozása</i>	<i>hullámozása, annak mása, amikor</i> ⁸
13. sor: <i>mint harmatos, magas fűben tíz-húsz kövér, víg gyerek</i>	<i>szép, harmatos magas fűben tíz-húsz kövér víg gyerek</i> ⁹
14. sor: <i>ha rakáson</i>	<i>egy rakáson</i>
15. sor: <i>Hogy az urunk . . . mosdóvízzel</i>	<i>Ha az urunk . . . mosdóvízzel</i>
16. sor: <i>csicsítjuk</i>	<i>csicsítjuk</i>
17. sor: <i>egész éjjel ölelgetjük</i>	<i>Puha ágyunk dombra vetjük</i>

² Az AK közlésének alapjául szolgáló Medvetánc szövegének kivételével valamennyi eddig ismert változatban is így.

³ Így van a k. g. NA, E (1930. I. 4.) jelzésű variánsokban is.

⁴ A k változatban is így.

⁵ A k változatban is így.

⁶ Ugyanígy a k variáns szórendje is.

⁷ „... mint kakas a taréjját” k, g, Nsz (1926. VIII. 29.), NA, E.

⁸ A k változatban is így.

⁹ A k változatban is így (A variánsokat l.: AK I/443. l.).

2. *Fiatal rák*

(a kézirat 2., az AK I/255. lapján)

Címbe: *A rák**Fiatal rák*

1. sor: Nagy, ezüst halak árnyéka suhan	Nagy, ezüst halak suhannak
2. sor: barnuló színed,	feketeséged, ¹⁰
4. sor: a medúzák átlátszó világosságát
(vessző nincs)	a meduzák átlátszó világosságát, ¹¹
5. sor: s erős ollómmal	Erős ollómmal ¹²
6. sor: amerre legszebben csillog,	Amerre a legszebben csillog,
9. sor: kis beteg csillagot . . . a sugaraknak	Kis, beteg csillagot . . . a sugaraknak —
10. sor: ügyelj,	ügyelj (vessző nélkül)
13. sor: érted —	érted, ¹³
14. sor: hátamon :	hátamon —
18. sor: hővér falatokat	Szép, kövér falatokat ¹⁴

3. *Csak a tenger jött el*

(a kézirat 3., az AK I/261. lapján)

Cím: *a fenti*

Nincsen címe

3. sor: elfoszlott	elfoszlik
5. sor: Nyugodt mély . . . már, az enyém	Nyugodt, mély . . . már az enyém ¹⁵
7. sor: legmagasabb	legmagosabb ¹⁶
11. sor: az útjuk végén . . .	az útjuk végén. ¹⁷
13. sor: De én nem vagyok fáradt, kedvesem --	De én nem vagyok fáradt. ¹⁸

Az AK jegyzete szerint (I/438. 1.) a Gáspár Endre hagyatékában fennmaradt kézíraton „Bécs, 1926. márc.” keltezés olvasható, s ez némi támaszpontul szolgál kéziratunk keletkezésének idejét illetően.

E verssel kapcsolatban még egyéb érdekességet is meg kell jegyeznünk, ami — úgy látszik — eddig elkerülte a figyelmet. (Csak az „Összes művek” akadémiai első kiadásában van rövid utalás rá, ez azonban a második kiadásban már elmaradt.) A kéziratnak ezek a sorai:

„Szívünkben szép, zöld tüzek égnek,
Hogy az elfáradt bogarak mind hazataláltnak, ha esteledik
S az Űr
Nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban
Ott áll az útjuk végén . . .”

¹⁰ Így van: k, SzT (1926. V. 3.).¹¹ Vesszővel: k, SzT.¹² Ugyanígy: k.¹³ Ugyanígy: SzT.¹⁴ Ugyanígy: SzT. (A változatokat l. AK I,436–37. 1.).¹⁵ „nyugodt, mély” (vesszővel, de kisbetűsen a Gáspár Endre-féle kézíraton is).¹⁶, ¹⁷, ¹⁸: Egyezés a Gáspár Endre-féle variánszal (AK I,438. 1.).

megfelelő változtatással (második személyben Istent aposztrofálva: „S te nyitott tenyérrel . . . ott állsz stb.”) bele van illesztve József Attila „Isten” című versébe. Ez utóbbi verset a korábbi Cserépfalvi-kiadású gyűjteményes kötetek „Szeged, 1924” keltezésének jelezték. József Jolán másképpen tudja (könyvének 260—261. lapján), s az AK jegyzet-rovata is hozzá igazodik (I/445. l.). E szerint Attila Páris felé utaztában útközben, ugyancsak Bécsben, 1926 őszén írta, s repülőpostával küldte haza. S a versben éppen azokat a sorokat húzta alá, amelyeket fentebb idéztünk, amelyeket tehát a „Csak a tenger jött el” című versből dolgozott bele ebbe az újabb versbe; írván: „Lucie, íme új verseimből. Az aláhúzott négy sort különös figyelemmel olvasd. Nem hiszem, hogy valaha ember ilyen szépen és ennyire ki tudta volna mondani az Istent. Itt, ebben a versben megfogtam s fölemeltem az egész mindenséget.” — Tehát kéziratos versünket bizvást úgy tekinthetjük, mint egy József Attila-i „nagy versnek”, legalább is általa nagyra értékelt versnek első vázlatát, mintegy újjgyakorlatát.

4. A szeretők hallgatva megálltak...

(a kézirat 4. az AK I/262. lapján)

A k a d é m i a i k i a d á s

K é z i r a t

A könyvben a fenti címmel

Kéziratban nincs címe

1. sor: *megálltak,*

álltak,

2. sor: *szívüket*

szívüket

3. sor: *és megbeszélvén*

S megbeszélvén

6. sor: *kínálhatsz egy piros almát*

Kínálhatsz nevetve egy almát

7. sor: *nagyot szaladhatsz, —*

Nagyot szaladhatsz —

9. sor: *hűvös-szemű arc*

Hűvös szemmel egy arc

Az AK jegyzete¹⁹ szerint (I/438. l.) a vers keltezése a múzeumi kézirat: „Bécs 1926. március 29. Gáspáréknál”. Ebből következik, hogy a tárgyalt kéziratok csak ezen időpont után kerülhettek Lábán igazgatóhoz.

5. Hajnalban kel föl, mint a pékek

(a kézirat 5., az AK I/236. lapján)

3. sor: *pilótatémemre*

*pilóta-létemre*¹⁹

4. sor: *Maga mossa a ruhát, a hab álmódóva*

*Ruhát mos, a hab is álmódóva*²⁰

6. sor: *kacagása, mint az alma*

Kacagása mint az alma

8. sor: *jólsütő*

jólsütött

9. sor: *hosszú lapáttal stb. új sort kezd*

s hosszú lapáttal stb. csatlakozik a megelőző sorhoz

14. sor: *és megházasodom, mint*

*és megházasodok, niint (tollhiba)*²¹

¹⁹ Az SzT-ben is így (1925. VII. 20.).

²⁰ „a hab is álmódóva reszket” változat: SzT, Nsz (1926. VIII. 27.), g.

²¹ „megházasodok” k, g, SzT, Nsz. (AK I/432. l.).

6. P i r o s s z e m ű

(a kézirat 6., az AK I/245. lapján)

1. sor: az AK szövegének első sora a kéziratban két sort alkot:

Sok szárnyad alatt melengeted
együgyű, szebbik szívemet,

Sok szárnyad alatt melengeted
Együgyű, szebbik szívemet.

3. sor: Ők is visszagondolnak...

Ők is
Visszagondolnak²²

4. sor: *Pirosszemű madaram,*

vessző nélkül

7. sor: *Repülj csak,*

Repülj csak.

8. sor: *Én várlak* (pont nélkül)

*Én várlak.*²³

12. sor: *itt hagy*

íthagy

13. sor: *Oly magas házak közt élek,*

Oly magas házak közt élek.

15. sor: *néhány*

Nehány

16. sor: ... *házak,*

... *házak —*

19. sor: *nézelődök*

Nézelődöm

20. sor: *madaram,*

madaram (vessző nélkül)

A vers az AK jegyzete szerint (I/434. 1.) az első megjelenési helyén, a Makói Friss Újság 1925. december 25-iki számában „Wien, 1925.” jelzéssel van ellátva.

A fentiekben ismertetett hat variánsnál tehát, mint látjuk, az eltérések nem túlságosan lényegesek az AK szövegeihez képest, s részben megegyeznek az AK jegyzet-anyagának egyes variánsaival. Legszembetűnőbb különbség az, hogy a sorkezdetek következetesen nagybetűsek; talán a konzervatívabb ízlés felé tett udvarias gesztus folyamánként. Még egy — lényegtelen — következetes eltérés az AK-tól a „magas” szónak népnyelvi „magos” formában való használata.

Krónológiailag a Lábán-féle kézirat csak egy ponton jelent igazítást a kritikai kiadás-hoz képest: a „*Fiatalasszonyok éneke*” ezek szerint biztosan nem 1926. augusztusi, hanem legkésőbb március—áprilisi keletkezésű.

*

Az eddig ismeretlen József-vers a Lábán-féle kézirat-köteg negyedik lapján található, „A szeretők hallgatva álltak” kezdetű vers felett, attól + jellel elválasztva. Címe nincs.

*Pucér csapat dobog a dombon,
Keresztülgázol kertemen.
Belénevelnek kutamba,
Hogy kékje nyugtalan legyen.
Szépek, erősek, egymás húsát
Jóltépett lombokkal verdesik —
Ugrándozzatok csak magosra
S a friss széllel
Gyertek el újra kertemig.*

²² A MFU versszövegében is két sorban

²³ Ugyanigy „Budapest” 1946. október, MFU (AK I/434. 1.).

S ezzel teljesítettük is tulajdonképpeni feladatunkat: a Lábán-féle vers-kéziratok filológiai ismertetését. Irodalomtörténeti probléma nem merül fel. A variánsok keletkezésének helyét és idejét — Bécs, 1925/26 — már az AK szerkesztői hiteltérdemlően lerögzítették (e tekintetben kisebb korrekcióra csak a „Fiatalasszonyok éneké”-nél volt szükség), s az utóbbi „*Pucér csapat*” kezdetű eddig ismeretlen vers is — mind tartalmi, mind stílári és formai szempontból — kétséget kizáróan József Attila Bécsben kibontakozó „szabad vers”-korszaka termékeinek sorozatába tartozik.²⁴

De talán nem tévedünk, s nem lehet a véletlen felfedezés jelentősége eltúlzásának minősíteni, ha éppen ennek a kis versnek verselési technikáját illetően fordulópont-jelleget tulajdonítunk a költő további fejlődése szempontjából. Mert ha a Lábán-féle kéziratot — nem egészen alaptalanul — a józsefattilai bécsi korszak jellegzetes antológiájának tekintjük, mindenestre feltűnik, hogy a „*Pucér csapat*” és az utána következő „*Szeretők hallgatva*” kezdetű versek visszakanyarodást — és ugyanakkor előremutatást — jelentenek a rímes versek felé. Mert míg a többi e-korszakbeli József-vers teljesen kötetlenül „szabad”, e két utóbbiban visszatérően (és ugyanakkor előrejelzően) a szabad ritmus mellett feltűnik — bár diszkrétén, nem túlságosan kiexponáltan: — *a rím!*

Mindezek után nem marad más hátra, mint hogy e helyütt is megköszönjem özv. dr. Lábán Antalnénak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a fentiekben ismertetett kéziratokat, s ezáltal lehetővé tette, hogy hat ismeretlen variánssal s *egy teljesen ismeretlen gyöngyszemmel* gazdagítsam József Attila oeuvrejét az elkövetkező — minden bizonnyal minél nagyobb példányszámban megjelenő — gyűjteményes kiadások számára.

²⁴ József Jolán megállapítása (i. m. 252. l.), hogy „Attila Bécsben kezdte írni 'szabadverseit'”, — csak a fenti stílári korrekcióval fogadható el, mert hiszen már a bécsi korszakot megelőző verskötetekben is felbukkannak tipikus szabadversek.

Fiatlalatosságok emléke

Pihés, hűvös, zöld allens,
Fonódó fejünk, fűzök lábunk, szép éjszaka
szép hűvös,
Még a szemünk meg a szánk.

Páncsok, káposztás sült csirke, sült csirke
I. kőn az asztal sülteiben, a kálcsanak
kinyitása
Dnyesszák fonalat.

Kellék a. két is magad, nyitva a gőz
mellünk káposztát,
Főzöknél káposztát, káposztát
mellünk,
Loboztatja.

Takarítunk, káposztát a káposztát
kőre káposztát,
Káposztát, a káposztát, mind káposztát
káposztát.

Kis deklaráció káposztát, káposztát, káposztát
káposztát, káposztát, káposztát
kő, káposztát káposztát, káposztát káposztát
kő
Főzöknél, mellünk a káposztát káposztát.

De az asztal meg a káposztát, káposztát, káposztát
káposztát, káposztát, káposztát
Főzöknél, káposztát, káposztát, káposztát, káposztát
káposztát.

Puha káposztát káposztát káposztát
Káposztát káposztát káposztát káposztát káposztát.

Főzöknél

Fiala vár

Itt, ezüst talak emannak a kővellet főtől,
Eltörés nékem fészessége, gőze pörnyen
Abeg lona,

kegyelmei a fáradt szigetek a szor cső-
desen elaludnak.

Is meg ~~szokásig~~ fűgelen a meduszák állatosa
világosságát,

Ez is ottmarad utat vágot a mondatok szét,
csengo' kavarak nyitnak főt a
sötét nirtben -

meve a leghebben szillog,

hva gert.

Is akart dolgozomban néha

Kis, keleg szillogat nyitnak főt is a su-
garaknak -

Is gondolt, hán' le is is üggyel

Keddeben, hol a kővellet már nyitnak szor-
nyakkal virágának.

Páncsion ez is aramok, aradnak keményedek,

Pirisságát legjobban le szét,

Kis virágállat fűgelen talának -

A legfőbbeké kavarak nirtben...

- Kullamok, szaladnak gőze a dombot!

A virágállat is, legőze nirtben szét

Is, kis talának hada aradnak ma-
góra

A nirt.

Iszefu

Mellett ked költés kár a ked engem
A költésnek ama all az.

A felhő elforlitt, hogy föllebegless
Is én már kulekkel keresztelen -
Küzdök, mely szék szélesítéssel más az
engem

Imagarys, nagy fenyőmél hullong a jönnéi költ.

I a legmagasabb finet is kinnél más a
dombra.

Levegőben rep, föld szék szék
Hogy az elforlitt bogarai minna karkak-
latnak, ha szélesítéssel

I az én

Költés székkel, székkel székkel székkel
All az az szék szék.

Is én nem nagy szék.

Levegő a szék szék el a kinnél szék.

Költés

Puer ceapac doborog a dorebon,
Kerentulgarat kerdemen.
Belenevotnea kutanba,
Hog kiczi nyugatba llyen.

Sipet, wicek, og, nio kiczi
Folkepet combocak verdeen -
Kgrandmatak are magac
I a pite nillet
Hyeret el uja kerdemig.

Linficist

#

A nevete hallgato alltak,
A kiban elrejelene orintues
I megbeszelen a kuttimokat,
Kijelentetnek.

Kost mar kinelelt a patera,
Kinalkato nevete og almal fot a patera.
Kagot paladkato -
A kobot minden kanyarodonat
Hivis kemmel og az fordul meand.

Linficist

SOMOGYI SÁNDOR :

MEDITÁCIÓ ÉS FELKÉSZÜLÉS

(Gyulai Pál Gernyeszegen)

Van valami furcsa összetettség a Gernyeszegen tartózkodó Gyulai magatartásában. Máshová kívánczik, és mégis helyben marad; elcsügged, majd remélni próbál; sóvárogja, hogy vigasztalják, és mégis ő biztat másokat; egyik legrosszabb bírálatát innen küldi Pestre, és mégis: ameddig nem figyelmeztetik melléfogására, abban a hitben él, hogy műve hasznos, majd elismeri tévedését, nekifekszik a munkának. Bajzáról kezd írni; ugyanazokat ejti ámulatba, akik pár hete még finoman lemosolyogták. Kétségtelen: önmagát keresi; magyarság-élménye szervesen eggyé nő kísérleteivel; hol repülni szeretne, hol pedig zuhanni vágyik. Gernyeszeghez van bilincselve.

E helység alig 14 km-re van Marosvásárhelytől, és még ma is országút melletti kisközség.¹ Százkilenc évvel ezelőtt egyetlen nevezetessége a XVIII. század barokk ízlése szerint épült Teleki-kastély volt, mely nehézkes-nemes vonalaival, égőpiros kupolájával, kettős oldal-szárnyaival, lehiggadt művészi teremtményt sugárzó homlokzatával kevélyen emelkedett ki a környező ősparkból.

Aki e kastélyba lépett, látnia kellett, hogy az ódon falak nemcsak a felvilágosodás ízlését őrzik, hanem az egykor oligarcha sorban állott Telekiek gögjét is. A kastély Maros felé eső oldalán, ahol az alkalmazottak szobái voltak — Gyulai is itt lakott — ablakpárkányig nyúló hársfák vonták félhomályba a fal tövében meghúzódó furcsa párosítást: a négy évszaktot jelképező kecses szoborcsoportot és az eliszaposodott, félig már betemetett várarkot.

Az emeleti részen selyemtapétás, csiszolt tükrökkel ékes, aranyozott stukkóval borított falak Erdély egyik leghatalmasabb családjának hirdették erejét; a tágas könyvtárterem és levéltár ugyanezek kultúra- és műtszeretétét; a földszinti boltíves szobák pedig — ahol a szerzetesték fekvő birtoktestek ügyeit intézték — azt a gazdasági hatalmat, melyet a cári intervenció pusztításai és a császári hadisarc sem tudott tönkretenni.

Kényelem- és magyarságszeretet, mohó pénzvágy és akarnok gazdálkodás adták e kastély belső atmoszféráját.

Gróf Teleki Domokos, Gyulai gazdája, a földműveléstől a fajállatok és versenylovak tenyésztéséig mindennel foglalkozott. Szesz- és pálinkafőzdéje volt, s emellett kiterjedt erdőgazdaságai. Kastélyában és erdélyi jószágain hajszolt sürgés-forgás hirdette szervezőképességét és gazdálkodói hajlamait. Embereinek lélegzetvételnél idejük is alig volt; amilyen bőkezűen támogatta az erdélyi magyar intézményeket és a bujdosó hazafiakat, olyan hajcsárnak bizonyult a gazdálkodásban. Úgy dolgozott és dolgoztatott, mintha a megváltozott helyzetben egymaga akarta volna végrehajtani Széchenyi gazdaság- és kultúrafejlesztő célkitűzéseit. Minden áron erősödni és erősíteni akart; Wesselényihez és Keményhez hasonlóan páni féle-

¹ Mai nevén Gornest.

lemmel készült a majdani „szláv-germán” nagy összecsapásra. Utóbb, amikor a székelyudvarhelyi iskola egyik tanszékének eltartását magára vállalta, erre figyelmeztetett: „Ápoljuk a székely érdeket, hogyha majd a germanizáció elkorcsosítja a nemzetet, legyen hová fordulni tiszta magyar oltóágért, hazafiúi szellemért s ősi lelkesedésért, mert e földön sem a germán, sem a szláv faj politikai beolvasztó kemencéjét fel nem fogja állíthatni.”²

Szerteágazó feladatai felülmúlták erejét, és hogy segítsen magán, keze alá dolgoztatott. Szeme gyöngye volt; postáját, újságait és a könyveket felolvastatta, — leveleit és tanulmányait pedig tollba mondta. Gondolatai gyorsan jártak, eléggé szabatosan fogalmazott; titkárát minden alkalommal kifárasztotta. Munkatempóját csak este fékezte, ilyenkor „elfelejtkezve” az alkalmazottai és a közte levő rangkülönbségről, egyikkel-másikkal szívesen élcelt és vitatkoztatott. A környéken élő földesurakhoz képest emberségesebb gazda volt, és mélyebben érző hazafi, amiért alkalmazottai „jó embernek” tartották, és ki rövidebb, ki hosszabb ideig elszenvetde életstílusát, és az általa diktált munkatempót.³

Tizennyolc hónapra (1851 májusától 1852 novemberéig) Gyulai is. Továbbra is 30 pforint havi fizetése volt, amiért a tennivalók sorát látta el: a kozákoktól feldúlt könyvtárat rendezgette, felolvasott és levelet írt, szerződéseket és peres folyamodványokat fogalmazott; gazdája Zsófia és Jozefin nevű leányait tanította, — előadásokat tartott a magyar irodalom és történelem tárgyköréből grófja feleségének és a szomszéd birtokosok asszonyainak; kasznároknak és számtartóknak segédkezett; két alkalommal (1851 és 1852 októberében) Teleki Domokost kísérte erdélyi körútján; forrásanyagot gyűjtött gazdája készülődésében levő történeti munkáihoz, a kástély levéltárában és Marosvásárhelyt, a Teleki Tékában, — napközben másoknak élt, este pedig ahhoz is alig volt ereje, hogy önmagával foglalkozzék. „Úgy el vagyok fáradva, mint egy számár, ki egész nap szemetet hordott” panaszkolta Szilágyi Sándornak.⁴ Csak vasárnaponként és estefelé volt a maga ura.

Teleki Domokos csak a titkárt látta benne, de munkájáért megbecsülte. A vele egyidős Telekiné méginkább. Ha epeláz-betegsége kinozta (több alkalommal is), fivéréként ápolta. Ám mégis úgy tetszik: Telekiék nem akadályozták meg, hogy alkalmazottaik egyike-másika ne élcelődjék bizalmasukkal. Gyulai nap mint nap érezte felemás helyzetét. Tudta: ha leereszkedik, a felette állók vetik meg, és ha felemelt fővel jár — ahogyan ez hivatalának megfelelt volna —, a lent emberei éreztetnék vele, hogy ne legyen rátarti, hiszen maga is szolgál.⁵

Bezártságából ki kellett volna törnie, amihez egy alkalommal lehetősége is volt, csak éppen betegeskedett, máskor meg volt ugyan kedve, de nem látta biztosítva pesti megélhetését. Naponta kellett megküzdenie mostoha életkörülményeivel.⁶

*

Kezdetben arra gondolt, hogy visszavonul a fővárosi lapoktól, zsebkönyvektől és nagyobb munkák írásába fog.⁷ Rádöbbsent: „Itt az ideje, hogy... megpróbáljam erőmet s vagy bukjam, vagy kiemelkedjem a középszerűségből, mely már tűrhetetlen, mert többé nincs hiúságom, csak becsszomjam.”⁸ Szépen elgondolt terveinek nyugtalansága mondott ellent, becsszomját pedig a Pestről érkező hírek csillapították. Elismerni kényszerült, hogy a kritikus munká elsősorban nem a kiállítás és nagyot mondás dolga, hanem a logikai rendekbe tagolt, elmélyült tanulmányoké. Helyzetét az is súlyosbította, hogy a több irányból rátört nehézségekkel egyszerre kellett megküzdenie.

Élet- és munkaviszonyai úgy alakultak, hogy képtelen volt nagyobb munkákba fogni. Az apróbb elvégzendőkre tett ígéreteit is alig tudta teljesíteni. Az Újabbkori Ismeretek Tára

² 1852-es beszédéből. Kézirata az RTA Kolozsvári Tört. Ltárában: T. D. személyes iratai.

³ Főleg T. D. személyes iratai alapján: Marosvásárhely, Teleki Téka és RTA Kolozsvári Tört. Ltára.

⁴ Levele 1851. november 5-én, OSZK, kiadatlan.

⁵ Levele Pákhhoz 1851. augusztus 2-án és szeptember 28-án, Ny (Nyugat) 1911. 731., 733

⁶ Lásd Pákh Gyulaihoz 1851. július 6-án és október 11-én, Ny 1910. 1550., 1552. és Gyulai Szilágyi Sándorhoz 1851–52-ben, OSZK, kiadatlanok.

⁷ Pákhhoz 1851. október 24-én, Ny 1911. 73.

⁸ Szilágyihoz 1851. június 8-án, OSZK, kiadatlan.

számára ígért H és G-betűs címszavakat május 24-én például azért nem tudta Pákhnak elküldeni, mert „ládák még nem érkeztek meg” — azaz: még el sem kezdte kidolgozásukat.⁹ Magyar irodalomtörténeti áttekintésével — ugyanoda ígerte — július 8-án még „nehezen haladt”, augusztus 2-ára pedig zsákutcába került. Sebtyben meg is üzent Pákhnak: ne számítson rá.¹⁰ Decemberben mégis úgy nyilatkozott, hogy megírná. Eszerint a reformációig, ahol „a nemzeti irodalom kezdődik, csak egy rövid, általános átnézetet” tenne, majd „Zrinyit, Pázmányt sat. kiemelve, a deák és francia iskolákon hosszasan mulatva, s ez időszakot jellemző eszméket fejtegetve” Kazinczy munkásságára térne és az ezt követő időszakot egészen koráig „terjedelmesebben” adná, míg végre rajzolná „azon irányt, hová a jelen törekszik”.¹¹ Ezt az ígéretét sem tartotta meg.

Mindezekkel majdnem egyidejűleg a komolytalan Szilágyi Sándor lapalapító kísérleteivel hitegette, verseket és novellákat kért tőle, Pákh és Lévy pedig hol azon voltak, hogy visszahívják Pestre, hol meg figyelmeztették: miért nem jó egyik-másik írása, miért akar továbbra is Szilágyi Sándornak dolgozni stb.¹²

Pákh mozgékonyabb volt, mint Lévy és egy levelével már „várta” Gyulait, mikor az Gernyeszre utaztában Marosvásárhelyen ment keresztül. „Én kiolvastam Ön soraiból, s már régen Ön sorai előtt a *lényeg*” — írta Pákh, majd rátért sietősen fogalmazott levelének igazi céljára; magyarázni kezdte, hogy miért írt ellen-bírálatot Gyulai *Viola* című recenziójára.¹³ Önigazoló sorai szerint mindössze megmagyarázni akarta; a gyengébb vagy vitatható műveket nem szabad olyan nagy hangon kárhozatni, mely sem az irodalom adott fejlettségével, sem az adott mű esetleges erőnyeivel nincs arányban.

Pákh már kiismerte Gyulai lobbanékony természetét, ezért tapintatosan figyelmeztette: „Valahogy Ön elleni polemianak ne vegye a dolgot... Egyfelől a felelőtlen, sallangteljes bámulás, másrészt a kíméletlen pálcátörés. *A józan nézeteknek nincs iránya.*” (Célzása telibe talált: Gyulai épp úgy abszolútizálta Szigeti József népszínművének hibáit, ahogyan egyébként igen helyesen, az irodalom egésze elé tűzendő követelményeket.)

Valóban úgy tűnik, hogy Gyulai nem akarta észrevenni: a *Viola* cseppet sem rosszabb mű, mint a korabeli vaudevillek, és possek nagy átlaga, hogy Szigeti stereotip jellemei nemcsak a téma magyar specialitásából következnek, hanem magából a műfajból is. Emellett bírálatának gondolati felépítése is rossz volt. Sejtethető szándéka: a műköltészetnek a népiből kell megfrissülnie, — azaz: „A népszínműtől kezdetben reméltük, hogy a népelet dramatizálása, a humoros kedély alapján a nemzeti dráma ékkövét teremti meg, éppen mint a népdalok Petőfi és Arany megjelenésével oly fényesen kifejlett nemzeti líránknak” — csak a valóságtól elvonatkoztatva helytálló, mivel Petőfi és Arany esetében a népi szemlélet és népi költészet a tudatos műköltői elem közbeiktatásával emelkedett magasabb szintre, a népszínmű pedig, mint önmagában is műköltői produktum — csak műköltői műnemként hathatott volna a „nemzeti drámára”.

Bizonyosnak látszik, hogy még nem megállapodott egyéniség. Ez év tavaszán ugyanis nemcsak a *Violáról*, hanem Sükei *Hulló csillagok* c. verseskötetéről is felelős értékű bírálatot írt.¹⁴ Újabb melléfogása nemcsak felkészületlenségének tulajdonítható; létrejöttében más tényezőknél is szerepe volt.

⁹ Pákhhoz 1851. május 24-én, Ny 1911. 729.

¹⁰ Pákhhoz 1851. július 8-án, augusztus 2-án és szeptember 28-án, Ny 1911. 730. és 732.

¹¹ Pákhhoz 1851. december 18-án, Ny 1911. 738.

¹² Szilágyi elvesztett leveleinek tartalmára Gyulai 1851. június 7-i, július 3-i és 22-i, valamint augusztus 20-i válaszleveleiből következtethetünk. OSZK, kiadatlanok. — Pákh Gyulaihoz 1851. május 11-én, július 6-án és október 11-én; Ny 1910. 1548., 1550. és 1552. — Lévy József Gyulaihoz 1851. július 3-án, augusztus 8-án, szeptember 6-án és 28-án; DRTK (Debreceni Ref. Teol. Ktára), kiadatlanok.

¹³ Pákh levele 1851. május 11-én kelt (Ny 1910. 1548.), cikke pedig: *Még egy-két szó Violáról*, PN 1851. május 10-én és 12-én. — Gyulai bírálatát ui. jelent meg, 1851. április 17-én, *Viola* címen, név nélkül. Szerzőségére: levele Pákhhoz 1851. május 11-én, Ny 1911. 727.

¹⁴ Pákhhoz írott 1851. május 24-i levele szerint (Ny 1911. 729.) Sükei-bírálatát már kész van. Posthumus kiadása Papp Ferenc gondozásában, *Gyulai Pálnak Sükei Károly költeményeiről írt kiadatlan bírálatát*, ItK 1934. 69–72.

Sükei Károlyt 1851. elején a kezdeti próbálkozásaira még itt-amott jellemző egyéni teremtő ereje végérvényesen cserben hagyta; mindössze formakésztségével keltett feltűnést. Hozzávetőleges sikerét is inkább utánérző képességének köszönhetette, aminek viszont megfigyelőképességében rejtett az oka, abban, hogy már kora ifjúságától kezdve teoretikus érdeklődésű, esztéta-egéniség volt. Ha vérbaja nem kárhoztatja a helyét sohasem találó egzaltált-ságra, talán jelentős kritikussá fejlődött volna; egyik 1853-as, Ludwig Börne hatására visszavezethető és Gyulaira is hatott bírálata ezt engedi feltételeznünk.¹⁵

A *Hulló csillagok*-ja nem tartozott jobb művei közé. Ez a sovány kötetkére terjedő verskoszorú közönségesen véve egyhúrtú szerelmi sopánkodás. Úgy tűnik, hogy a szívügyeivel továbbra is küzködő Gyulaira nagymértékben ez hatott Sükei gögicseléséből. Most ugyanis, amikor oly közel volt Déshez, ha ifjúkori szerelmére, Pataky Emiliára gondolt, nehezen tudott érzelmeinek parancsolni. Úgy viselkedett, mint holmi késő-romantikába oltott szentimentális regényfigura, aki csak azért szomjúhozza a szerelmet, hogy kellő alkalma legyen szenvednie és sopánkodnia.

Indulatainak hullámlása már Erdélybe készülődésekor elkezdődött, bár rezignációba fojtott kínlódása csak 1851. őszén mutatkozott meg leplezetlenül, amikor Teleki Domokos kíséretében Désen járt és utoljára találkozott esküvőjére készülő „kedvesével”. Vallomása szerint: „Egy fél óráig voltam vele együtt, majdnem egyedül. Nem szóltunk mi szerelemről, bánatról, mégis elfogult valék s éreztem mindazt, mit csak titkolt és néma szerelmem érezhet, midőn már nem tűrheti láncát. Ő értett engem, s annyi bensőséggel szólt hozzám, oly finom tapintattal vezette a beszéd fonalát, mintha mondta volna: te szeretsz, jól tudom, te szenvedsz, én enyhét nyújtok. Másnap egy szalagot ejtett le . . . Tárcaimban van az most is, híven őrzöm, mint a perc emlékét lelkemben.”¹⁶

Érzelmei egyaránt kivetítődnek a múltba és a jövőbe; glosszazzák a Sükei-értékelése mögött meghúzódó személyes élményt, megértő szívfájdalmát, mely egyben elfogulttá tette ifjúkori barátja versei iránt és fokozni tudta kritikusai dühét. „E füzetke kedves tüne-mény — írja — s körülményeink közt, midőn egy vad csorda barbarismusa fenyegeti költészetünk, kétszerte megérdemli, hogy ismerjék és olvassák.” Senkit sem győzött meg igazáról. Lévay tüstént meg is írta neki, hogy kézirata Csengeryéktől — nota bene Vahot Imréig! — senkinek sem tetszik, hiszen „Szépen verselni, líráknak meglehetősen kifejlett volta miatt ide-stova nem lesz nagy mesterség . . . S minek örülünk a magyar költészet népies alapon kezdett új, nemzeti irányának, ha az elfeledett nyavalygás cifra töredékhangjait újra üdvözljük?”¹⁷ Joggal leckéztette barátját. Nem elfelejtendő: Gyulai formaszegény költő volt, legtöbb versét kintlódva tördelte sorokba. Volt úgy, hogy Lévaytól kért versképleteket, hogy költeni tudjon!¹⁸

Pesthez fűződő kapcsolataiban azonban másirányú tétovasága és elbizonytalanodása is megmutatkozik.

Ha nem akart kiszorulni az irodalmi életből, azoknak kellett dolgoznia, akikkel nagyjában egyetértett, és akik jó szívvel fogadták. Lehetőségeinek egyik véglete Nagy Ignác — Lévaytól utóbb „kloakának” nevezett Hölgyfutarja volt, a másik pedig a szemforgató üzlet-ember Vahot, és a pénzért sokakkal cimboráló Jókaitól szerkesztett Remény; a közbülső

¹⁵ Bírálata *Kritika és művészet* címen jelent meg a Szépirodalmi Lapok 1853. évfolyamában. — Lásd: Törő Györgyi *A szépirodalmi Lapok*, IT 1958. 426.

¹⁶ Gyulai kéziratos vázlatkönyve (OSZK Quart. Hung. 1988.) alapján. Részben kiadva: Papp Ferenc *Gyulai Pál*. Bpest, 1935. 233. Gyulai és Pataky Emília „kapcsolatának” utolsó szakaszára Gy. vázlatkönyvének *Alap gondolatok* c. fejezete ad fogódzót. Itt olvasható: „Nem tudom kimondani Ugy fáj, úgy fáj valami”. „Miért kelle téged látnom, : Oly boldog voltam, feledtem már a múlt emlékeit. Miért szeretlek újra? Hagyj el engem szerelem. Ha téged nem szeretnék, mily boldog volnék, ha téged nem szeretnék, mégis mily boldogtalan lennék” — és: „Miért lángolsz szív ádáz gyűlöletben? — — — Csillapulj le szívem lázadt vére Minden kincsöd örvényekre jut: A gyűlölet sötét bűnök bére: S átkozódni minden gyáva tud.” — Továbbá: *Emlékkönyve és Esküvő előtt c. versei, Költeményei*, Bpest, 1904. 93. és 94.

¹⁷ Lévay Gyulaihoz 1851. július 3-án, DRTK, kiadatlan.

¹⁸ Gyulai kéréséről Lévay válaszeleéből (1852. március 17., DRTK, kiadatlan) tudunk.

„légüres teret” viszont Szilágyi Sándor mindegyre vakmerőbb, hovatovább semmi reményre sem jogosító lapkísérleteivel próbálta kitölteni.¹⁹

Így adódott, hogy Gyulai Gernyeszegen tartózkodása elején épp úgy elkötelezte magát Szilágyinak — ki már újból szerkesztőnek álmolta magát —, mint Pákh Albert Újabbkori Ismeretek Tárának. Hogy ennek mit ígért és küldött, láttuk, s hogy annak mikkel akart szolgálni, arra későbbi leveleiből lehet következtetni. Az egyik szerint: novellát, verset, utirajzot és humoreszket, — mindent, amikor már látta, hogy „nagyobb munkáiból” Gernyeszegen semmi sem lesz.²⁰ Téma-feljegyzései arról tanúskodnak, hogy közvetlen környezete foglalkoztatta, például: „Egy nevelő körülményei egy úri háznál” [5], „A grófné az asztalnál szemével kormányozza férjét és gyermekeit” [5], „Egy inas számokról álmodik, s mindegyre lottérián játszik, hogy naponta kétszer ehessen tésztát” [5], „Főrangú nő befűzi gyermekeit éjszakára. A dajka sajnálatból kioldja. Ezt megtudván, ezentúl mindig lepecsételik éjszakára a fűzőt” [7], „Egy főrangú hölgy levelei fiához: atyád nagyon beteg = ne végy zöld nyakendőt, csak kéket” [7] stb. Vagy: „Ütleírás Tordától Büdöshegyig” [3], „Görgény és Szászrégen rövid leírása” [32], „Kolozsvári kávéház” [5], „Kisvárosi bál: látszólagos humor, mérsékelt elegancia, humoros helyzetek” [7]. Néha a keményzsigmondi tragikum irányában is tapogatott: „Az ifjú mire visszajön, kedvesét nem találja szépnek. Küzdelme becsülete és ígérete között” [6]. Más alkalommal viszont némi cinizmussal vetette papírra gondolatait: „Hume azt tartja, hogy egy jó vigjáték tartósabb hatású, mint egy filozófiai rendszer” [30].²¹

E témák kidolgozásában nagy elfoglaltsága és ezek egyéniségével ellentétes sokfélesége gátolhatták meg; Szilágyi Sándorhoz fűződő kapcsolatainak átgondolására pedig a Pestről, főleg Pákh Alberttől érkező levelek. Ami hármójuk kapcsolatát illeti: sajátosan 1851-es, Gyulaira és a korviszonyokra egyaránt jellemző kérdéscsoportról kezdtek vitatkozni.

Gyulai ugyanis szükségből fanyalodott Szilágyi támogatására, mivel Nagy Ignáccal haragban volt, Vahottal pedig előttünk ismeretlen körülmények között összekülönbözött. A Remény nyílt postája mindössze egy alkalommal üzent „Gernyeszegrre”, „Gy.” [Pálnak], hogy „B. [érczy] Károlyhoz küldött művedet utólagos jóváhagyásod reményében közleni fogjuk”, majd ugyanitt, a VI. számban közzé is tették *Bujdosó* (gyűjteményes kiadásokban *A bujdosó*) c. versét, azután elfelejtkeztek egymásról.²² Valamivel később Vahot még a Remény tiszteletpéldányát is megvonta Gyulaitól.²³ Nagyjában ekkor ért a hír Gernyeszegrre: Szilágyi Sándor júliustól kezdve szépirodalmi hetilapot fog szerkeszteni Pesti Füzetek címen.²⁴

A nyomorúságos irodalmi viszonyokra igen jellemző, hogy Kazinczy Gáborhoz és Szemere Miklóshoz hasonlóan, a Szilágyi-féle irodalmat „kőficnak” nevező Erdélyi János is a Pesti Füzetekhez szegődött.²⁵ Tette pedig ezt bizonyára azért, hogy barátaival együtt, a lapot és szerkesztőjét megpróbálja felhasználni Nagy Ignác elvtelen szerkesztői gyakorlata és Vahot bundagalléros magyarkodása ellen. De törekvésük kudarcos véget ért: a Pesti Füzeteket olyan gyorsan betiltották, hogy a már kinyomatott első szám terjesztésére sem kerülhetett sor.

¹⁹ A Hölgyfutarra: Lévay Gyulaihoz 1852. április 29-én, DRTK, kiadatlan. — Szilágyi Sándor vállalkozására: Gyulai Szilágyihoz 1851. június 8-án, július 3-án; Lévay Gyulaihoz 1851. július 3-án. OSZK és DRTK, kiadatlanok.

²⁰ Levele Szilágyi Sándorhoz 1851. június 8-án, OSZK, kiadatlan.

²¹ Gy. említett vázlatkönyvének datálása mindmáig vitatott. Első ismertetője, Vértessy Jenő (IT 1912. 1–2. sz.) keletkezését 1850–60-ra teszi. Papp Ferenc szerint (im. 233.): „Minthogy... a jegyzőkönyv egyik adata 1847-ből származik, a legtöbb bejegyzésre pedig a gernyeszegi évek nyomták rá szellemi bélyegüket, Gyulai bejegyzéseinek ideje 1847-től az 1852. év végéig terjedhet.” Papp Ferenc csak az alsó határ (1847) megítélésében téved, Gy. bejegyzése ugyanis az Erd. Híradó 1847-es évfolyamának *utólagos* felhasználásáról tanúskodik, így a vázlatkönyv keletkezését 1850/51–52-re tehetjük. A []-be tett számok a vázlatkönyv lapdalaira utalnak.

²² Gy. Gernyeszegről, Bérczyhez írott levelei elvesztek. Tartalmukra az 1851. július 26-i és 1852. március 9-i válaszlevelekből következtethetünk, OSZK, kiadatlanok.

²³ Levele Szilágyi Sándorhoz 1851. június 22-én, OSZK, kiadatlan.

²⁴ Erre Gy. 1851. június 22-i és augusztus 20-i, Szilágyihoz írott leveleiből lehet következtetni, OSZK kiadatlanok.

²⁵ Kazinczy G., Erdélyi és Szemere Nyílt levél a Pesti füzetek szerkesztőjéhez, *Pest, június*, — *A sors árvái és Kandallómnád* c. írásaikkal szerepeltek a Pesti Füzetek I. sz.-ban.

²⁶ A Pesti Füzetek I. száma a Bpesti Egyetemi Ktár ritkaságyűjteményében található (RA. Hung 36–37. sz.). E példány utólagosan felragasztott címlapján Szilágyi S. tintaírással olvasható: „Hetilap, 1-ső

Szilágyi mindezek ellenére hitegette Gyulait, hogy a lap újbóli kiadásához szükséges koncessziót megszerzi. Gyulai ebben a helyzetben és ígéletben remélt, — mindhiába. Szilágyi vagy álmokat szőtt, vagy füllentett (bizonyítékaink nincsenek), annyi azonban bizonyos; jó előre elhíresztelte, hogy újból szerkesztő lesz, Gyulai pedig az ő segédszerkesztője.²⁷ Pákh ezen a ponton lépett közbe, és ehhez mint tapasztaltabbnak és mint jóbarátnak egyaránt megvolt a joga. Idestova már hónapok óta puhatolták egymást.

A jó emberismerő Pákh legbelsőbb gondolatainak fokozatos közlésével közeledett Gyulaihoz, kinek már június előtt megírta: „Máskor majd bővebben közlöm önnek programomat, s akarom hinni, programunkat” majd hirtelenjében lelkét is kitárta: „Annyi szent, hogy nem ér ez a mai világ egy pipa monopóliumot [akkor divatos dohányfajtát]. Változtatni kellene ezen, s pedig minél előbb, mert én ma holnap már tökéletesen elvesztem hitemet.”²⁸ Nem kétséges, hogy Gyulai együttérzéssel fogadta Pákh vallomását; jómaga is hasonló érzéseiről verselt (lásd: *Erdély határán, Szülőföldemen, Szüreten, Megnyugvás, Oh leány, miért szerettelek* c. költeményeit). Nem egyszer ő is elgondolkozott az eszmék hiábavalóságán; gyakran arra is hajlamos volt, hogy csak önmagának éljen. Voltak napok, amikor szinte sóvárgott Pákh után, hogy „feledve a haza pusztulását, az emberek bolondságait, csalódásaink és tévedéseinket” együtt éljenek mint két száműzött, „a természet- és költészetnek”.²⁹ Máskor viszont kálvinista sorsvállalással ő vigasztalta Pákhot: „Az én költészetem [a költészet ekkor mindenkitől elismert nemzetiességfenntartó tényező] kevesebbet eredményezett, mint az öné, mégis, ha le kellene mondanom róla, minden komédiázás nélkül elszavalnám: temessetek el, belőlem a jobb rész kihalt.”³⁰ Lélektanilag így vált megalapozottá, hogy Pákh említett közbelépésekor egyetlen nagy akcióval akarta sarokba szorítani Gyulait; már kiismerték egymást.

Csiffincs [Szilágyi Sándor] erősen fújja a markát, s tökéletes nyugalommal biztosítja néhányszor a chinézer ebédlő asztalát — olvassuk Pákh levelében — hogy november vagy decemberre Gyulai itt lesz — szentül mondja, itt lesz; azt ő tudja, akár meg is esküszik. Úgy sejtem, ismét egy lapengedély futtatja a szerencsétlent. S ábrándjainak táborában ott áll ön, mint Csiffincs segédszerkesztője. S ez az, mit én abszurdumnak tartok. Ne kívánja elmondanom, hogy miért. Ezt érezni kell minden jóra való embernek. Köpedelem, gyalázat, hogy ezt az embert, mint vezérét az irodalomnak eddig is nemhogy megszenvedték, mert eddig nem sokat lehetett tenni ellene, hogy voltak, s vannak emberek, kik folyvást gyámolítják, kik össze csinálják neki a füzeteket, albumokat s aztán sorba oda állnak az ő neve alá, egy úton-útfélen leköppött, kidobott, kirúgott, utált, lenézett, éretlen, szemtelen csiffincs vezérlete alá. Sajnálom ezt a kis figyelmet is, amit e sorokban reá fordíték. De szörnyen érzem, hogy itt az ideje, miképp a magyar irodalom emberei egy kis komoly tekintélyre is szert tegyenek, — különben örökké pataki és kecskeméti diákokból fog állani ez az egész flótás sereg. S tessék eztán közéljük vegyülni, s tessék kívánni, hogy nadrágos embereink nyakra-főre ne rohanjanak az idegen literatusok karjaiba. E téma egyébként bő anyagul szolgálhatna expectoratiokra. *Ennyit figyelmeztetésül.* S még azt, hogy énnekem leghőbb vágyaim egyike önt itt láthatni. Elkövetek mindent . . .³¹

Valóban ezen fáradozott. Annál is inkább, mert Gyulai válasza a „Szilágyi-kérdésben” örömeire szolgálhatott.³² Egyaránt vergődtek, kölcsönösen vigasztalták egymást és ezt Pákh, az erősen érzelmi beállítottságú, nem tudta szó nélkül hagyni.

szám. 1851. július. Szerkeszté Szilágyi Sándor. Elkoboztatott s a folyamodásra nem nyert concessiot. Egyetlen fentmaradt példány.”

²⁷ Pákh Gyulaihoz 1851. október 11-én, Ny 1910. 1552.

²⁸ Gyulaihoz 1851. május 11-én, Ny 1910. 1541.

²⁹ Pákhhoz 1851. május 24-én, Ny 1911. 727.

³⁰ Pákhhoz 1851. július 8-án, Ny 1911. 730.

³¹ Gyulaihoz 1851. október 11-én, Ny 1910. 1552.

³² Mint fentebb és július 6-án, Ny 1910. 1550. — Gyulai válasza: 1851. október 24-én, Ny 1911. 735 – 36.

„Megalapítám a comfort országát — írja egy későbbi levelében — lelkemben és testemben. Leszálltam a pegazusról s felültem egy ló hátára, lehúztam a cothornusokat s közönséges csizmákban járdaltam . . . S íme . . . mire jutottam! Mennyire bukásnak indult egész rendszerem, országom, világom!³³ *Ön által, Ön levelei által!* Itt ülök, mit nem tévék évek óta, az éjfélnék óráiban, rágom a tollat és magamat és tűnődöm és töprenkedem és kapkodok és akarnék és vágyakoznám — és pofákat vágok, nagyokat és hosszúakat, a Királyhágót is áthágandókat! — Meg vagyok rontva! — *Értse meg a többit.* Jó éjszakát!”³⁴

Talán maga sem tudta, hogy mennyire segítségére volt Gyulainak, ki észrevehette: nem egyedül töpreng, s hogy vannak elvarázslói akiknek hasznára lehet. Egyelőre azonban — oka ismeretlen — az év végével levelezésük is megszakadt. Pákh Pesten maradt továbbra is szerkesztgette az Újabbkori Ismeretek Tárát, Gyulai pedig Gernyeszegen, 1852. októberéig, — változatlanul grófi szolgálatban.

*

Az európai politika válságát betetőző 1851-i december csak rosszat hozott a magyarságnak, Erdélyben különösen. Bonaparte Lajos államcsínyének hírére összeült az osztrák államtanács és két nap múlva meghirdette Ferenc József „új alapelveit” a császárság berendezéséről, majd közzétette azt a legfelsőbb kéziratot, amely még az 1849. március 4-i oktrojált alkotmány „vívmányait” is megsemmisítette. Pár napon belül megkezdtek Erdélyben a Gál—Makk-féle összeesküvés felgöngyölítését, majd 1852. januárjától százanként fogták össze az embereket „hazaárulás” és „felségysértés” címén; a 10—20 éves várbörtön-büntetések közönségesnek számítottak és lassan megszokottá vált, ha valakit kötéláltali halálra ítélték. Ekkor tartóztatták le Andrásy Raphael marosvásárhelyi ferences gvardiánt is, Gyulai ismerőst.³⁵

Erdélyben már számoltak a várható tragikus fejleményekkel, Magyarországon nem; itt váratlan csapásként fogadták a szerencsétlenül végződött konspiráció hírért.³⁶ Az emigráns politika hívei kétségbeestek, a kiegyenlítés szorgalmazói pedig rájöttek, hogy félniök kell az oímützi alkotmánylevélért cserébe kapott „jogoktól”. Kemény Zsigmond is, ki 1851. május 6-án még arról cikkezett a Pesti Naplóban, hogy az abszolutizmusnak nincs és nem is lehet jövője, s hogy az olyan rém, melytől legfeljebb a gyermek ijedhet meg, most elrémult és mélyen hallgatott.³⁷

A váratlan események szociális és lélektani közvetítők útján tovább gyöngítették az egyes pesti írói csoportok összetartó erejét. A legrosszabb helyzetben a „fiatalirodalom” képviselői voltak; táboruk az 1850-es állapotokhoz képest is tovább differenciálódott. Hovatovább senki sem számított tekintélynek, a józan, irodalmi szempontú nézeteknek nem volt kellő iránya. Lévy, aki általában nagy előszeretettel választotta a jogos zsémbelődést a célra vezetőbb közbeavatkozás helyett, pontosan látta a hibák főforrását: „nincs közöttünk egyetértés; csípjük, marjuk egymást, szemben sokszor, hátmögött mindég. Jelenleg a fiatal irodalom egy részének napi tárgya kávéházakban, korcsmákban, úton-útfélen piszkolódni, káromkodni, pörösködni a kritika ellen.”³⁸ A folyóiratok és zsebkönyvek helyzete aggasztó volt. Szilágyi Sándor *Nagyenyedí albuma* és Vahot *Losonczy Phönixe* (az egyéb, alkalmi antológiákat

³³ Pákh ugyanis a szabadságharc bukása után végleg hátat akart fordítani mindennemű írói, irodalmi vállalkozásnak.

³⁴ Gyulaihoz 1851. október 11-én, Ny 1910. 1552.

³⁵ Deák Farkas *Fogságom története* c. könyve (Pest 1869. 1—11.) alapján.

³⁶ A magyarországitól eltérő erdélyi közhangulatról a fenti könyvben olvasható: „A nép 1851 végén azt suttogta, hogy 1852. január 1-én egyszerre fog kitörni Párizsban, Bécsben, Pesten, Kolozsvárt, Lembergben, Berlinben” — ti. a forradalom. „E híreket ál-emissariusok és agents-provocateur-ök szélteben-hosszában beszélték s utoljára a jámbor székely is hitte . . . minden látható ember, asszony, leány és gyermek a láthatatlan kormányról beszélt” — im. 11.

³⁷ Kemény eme véleménye már 1851-es cikkeiből is kiolvasható.

³⁸ Gyulaihoz 1852. március 17-én, DRTK, kiadatlan. Vahot Imre április 25-én hasonló értelemben ír Gyulainak; OSZK, kiadatlan.

a megkívánható színvonal hiánya miatt nem vehetjük figyelembe) és mindössze a *Hölgyfutár* képviselte az irodalmat, — 1852 februárjától Gyulai ezt sem kapta kézhez; a Vahot—Jókai-féle *Remény* időközben megszűnt.³⁹ A nemesebb szándékú írók egyedüli reménye Szilágyi Virgil volt, a Pesti Napló eddigi külügyi munkatársa, aki 1852 januárjában váratlanul engedélyt kapott az *Értesítő* című közgazdasági, tudományos és szépirodalmi hetilap kiadására.

Sokan még a lap első számának megjelenése előtt az állandó munkatársak sorába léptek, köztük: Arany János, Bánffy Simon, Czuczor Gergely, Erdélyi János, Fáy András, Fényes Elek, Gyulai Pál, Hetényi János, Hunfalvy Pál, Kazinczy Gábor, Kemény Zsigmond, Kőváry László, Lévy József, Lónyi Menyhért, Nendtvich Károly, Pákh Albert, Reguly Antal, Székely József [a tájköltő] és Szontagh Gusztáv.

Szilágyi Virgil, Tácsics Mihály későbbi, legendás híró védőügyvédje, irodalmiak tekintetében inkább ösztönös, mintsem kiművelt szerkesztő volt. Egyes munkatársainak megválogatásával: Hetényi Jánossal, ki Széchenyi bölcséleti elveit népszerűsítette, Nendtvich Károllyal, ki természettudományi cikkeiben Comte követőjének mutatkozott és Szontagh Gusztávval, ki ekkor már nagy szorgalommal írta *A magyar egyezményes filozófiát* (elkészült vele 1855-re) — Keményhez és Csengeryhez hasonlóan különböző bölcséleti áramlatokhoz közeledett beállt a kompillátorok sorába; védekezni próbált az ideiglenesen tért hódító agnoszticizmus kísértései ellen. Jóelőre meghirdette: minden kornak megvan a maga „szellem-iránya”, az emberiségnek mindekor van „bizonyos hite” és ez újabban az ún. „bölcséleti irányzatban” ölt testet; ezen pedig azt érti, hogy más nemzetekhez hasonlóan, a magyarban is, legyőzhetetlen vágy él a lehetőségek szerinti legnagyobb anyagi és szellemi jólét megszerzésére.⁴⁰

Elméletének mélyén Jeremy Bentham Magyarországon már több mint húsz éve ismert gondolatai húzódnak; etekintetben leginkább a *Plan of parliamentary reform*-ra és a *Radical reform bill*-re gondolhatunk. Csakhogy ameddig Bentham utilitarius államelmélete — főleg a korabeli amerikai tapasztalatok alapján — feltételezi a „tisza demokratizmust” és az „individualizmust”, addig Szilágyinak az önálló magyar államiság hiányával és a leverett forradalom utáni magyar társadalom antagonizmusával kellett számolnia; azzal, hogy az anyagi és szellemi jólétre vezető eszközök megválasztása „roppant nehéz” — különösen ha figyelembe vesszük, hogy a megfelelő politikai intézmények, ha egyáltalán vannak ilyenek — a fejlődés biztosítására „önmagukban nem elegendők.” Programja szükségképpen így sekélyesült pszeudo-utilitarizmusba; elérendőnek mindössze a „műveltség és jólét” fikcióval egyenlő célját jelölte meg. Gondolatainak így is megvolt az a haszna, hogy felhívta az olvasók figyelmét az európai látókör fontosságára és hiányára.

Irodalmi vonatkozásokban hasonló szándék vezette. Elve: „Irodalmunk és művészetünk minden ága csonka . . . törpe marad mindaddig . . . míg a külföldi irodalom alaposabb megismerése által ki nem emelkedünk . . . látóköreink korlátozottságából.”⁴¹ Erdélyi János — hasonlóképpen az *Értesítő*ben — ugyanezt a nézetet képviselte, Gyulai pedig bizonyára őtöle kölcsönözte ezt és igyekezett bele illeszteni alakulóban levő esztétikai rendszerébe.⁴² A hatás kellő időpontban érte: végre egy „nagyobb” munkába fogott, feltehetően Lévy József közvetítésével ekkortájt vállalta el Bajza József összegyűjtött munkáinak bírálatát.⁴³

Vállalkozása bizvást fejlődése határkövének tekinthető. Eddigi kritikai jellemvonásaihoz: fel-felfortyanó dühéhez, érzelmekkel alig számoló tüzes irodalomszeretetéhez (lásd 1850-

³⁹ Gyulai és a *Hölgyfutár* viszonyára lásd: leveleit Szilágyi Sándorhoz 1851. június 22-én és 1852. február 8-án, OSZK, kiadatlanok.

⁴⁰ Lásd az *Értesítő Egy-két szó bevezetésül* c. programcikkét (1852. február 3. — a tartalomjegyzék szerint Szilágyi Virgil írta).

⁴¹ Uo.

⁴² E. P. [Ember Pál — Erdélyi János] *Irodalmi levelek II. rész*, *Értesítő*, 1852. február 24.

⁴³ Bírálatát *Bajza összegyűjtött munkái* címen jelent meg az *Értesítő* 1852. május 1-i és a Budapesti Visszhang 1852. május 9-i számaiban. Lévy szerepére: örömmel értesültem Lévytól, hogy Ön egy Bajza-bírálaton dolgozik, (Szilágyi Virgil Gyulaihoz, 1852. február 12-én, OSZK, kiadatlan).

ből a *Szerelemhangok*-at, *A Hölgyutár poétái*-t, válaszát Nagy Ignácnak) most idomul műhelytanulmányaira alapozott céhbéli hangja. Kiállításának célja: az irodalmi népiességet átmenteni a múltból a jelenbe, elkülöníteni mind a megelőző nemzedék konzervatívabb irodalom-felfogásától, mindpedig ennek a jelenben mutatkozó fattyúhajtásaitól és legjobb képviselőit az európaiság igényére biztatni.

A megelőző nemzedék irodalom-felfogásától való elkülönülési szándéka régebbi keletű. Idézett szándéka: „rajzolnám azon irányt, hova a jelen törekszik” itt, Bajza-bírálatában realizálódik.

Horváth János figyelmeztet rá, hogy az effajta törekvés — kiváltképpen azért, mert egyidejűleg a nemzeti szellem megnyilatkozását keresi a múltban — Toldy Ferenc módszerével azonosítható.⁴⁴ De Gyulai Toldynak csak módszerét követi; amaz Vörösmarty-centrikusan vizsgálja az előzményeket, ő viszont a Petőfi—Arany-iskolából nőtt népnemzetiség érdekében rendszerezi a múltat. Gondolatkörének gyökerei valahová oda nyúlnak vissza, ahol Lévy és ő, egymástól függetlenül is, „fiatal irodalomnak”, „fiatal Magyarországnak” nevezték a maguk — kezdetben Szilágyi Sándor vállalkozásai köré csoportosult — szűkebb táborát; azokra az intelmekre, melyekkel Lévy a hozzájuk hasonló fiatalokat Arany János megbecsülésére buzdította; *Erdélyi úti benyomásai*-nak Arannyal foglalkozó részleteire; az általa oly nagyra tartott Kemény Zsigmond Arany iránt már ekkor megmutatkozott rokonszenvére és így tovább.⁴⁵

Bírálata irodalomtörténeti felkészültséggel teszi mérlegre Bajza lezártnak tartott életművét; helyesen állapítja meg, hogy annak legnagyobb értékei az *Auróra*, a Kritikai Lapok és az Athenæum elvszerű, szigorú szerkesztésében keresendők. Bajzát nem tartja ugyan magyar Lessingnek, mint egyik-másik korabeli méltatója, annyit azonban megállapít: legnagyobb kritikusként volt, még akkor is, ha munkássága „inkább tagadólago” volt mintsem „tényleges”, művei pedig (főleg Az epigramma teóriája és A regényköltészetéről című) jobbára „viszonylagos értékűek”. A bírálat legnagyobb érdeme nem is az ilyen megjegyzésekben rejlik — ámbár a nemzedékváltás tekintetében ezeknek is nagy jelentősége van —, hanem a Bajza költészetéről és prózájáról írott részletekben.

Amit ebben dicsér: a Kölcseynél ugyancsak meglevő mély és önálló gondolatokat, a szép írásmódot, „mi szintén nagy dolog, mert az aesthetikát éreztetni is szükség, s ide művészet kell, mihez tudósaink keveset értenek” — jómagá is megvalósítja. Mondatai kímértek, logikai és hangulati felépítésük a keresetlen egyszerűség hatását keltik. Tanácsait bizonyára személyes tapasztalatok alapján adja: le kell hajolni a nép élő nyelvéhez, tanulmányozni kell a nyelvszokásokat, függetlenül és szabad alkotó módjára; a többi a tehetség és az egyéni ízlés dolga. Ami viszont Bajza költészetét illeti (versírogató létére nézeteit szinte mind ide súríti), bővebb és tárgyyszerűbb tanácsokkal, megjegyzésekkel szolgál. Bevezetőül in medias res megállapítja, hogy Bajza verseinek aligha van közülük az általa helyesnek tartott irányzathoz. Szemére veti az elhallgatott költőnek, hogy példaképeitől, Goethe-től és főleg Ludwig Uhland-tól a legfontosabbat, a nemzeti elem alkalmazását soha sem tanulta meg, költeményeinek ezért látja a legfőbb érdemét a formai műgondban, a dalszerűségben általában és a reminiscenciában. Szempontjai kétségtelenül jelené, azé a nemzeti irodalomé, mely népi eredetűnek tartja magát; Bajza korának és az azt megelőző évtizedek költőit, a közelmúlt korszak költészettörténeti főirányát is erről a nézőpontról ítéli meg: „Lerontattak az idegen istenek oltárai, melyek a görög és rómaiakét foglalták el (Bajzát is ide, a klasszicista költői iskola rombolói közé sorolja) áldozni kezdtünk a magyarok istenének, hitágazatunkká lőn: költészetünknek önmagából a *népnemzeti elem* alapján kell kifejlődni, hogy mint magyar emelkedhessék az európai színvonalig.” Jól jegyezzük meg: bírálatban először itt írja le a „népnemzeti” szót,

⁴⁴ Horváth János *Tanulmányok*, Bpest 1956. 8–9.

⁴⁵ Lásd Lévy Gyulaihoz 1851. július 3-án és 15-én; Gyulai Szász Károly püspökhöz 1850/51-ben, OSZK, kiadatlanok.

bár magát a fogalmat hallhatta, olvashatta eddig is, többek között Lévaýtól, aki annak legelső, tudatos hangoztatói közé tartozik. Szavaiban egy új ízlésforma, egy új nemzedék öntudata cseng: „szakasztottunk a múlttal, mert ez irány a népnemzeti esztétikai, sőt philológiai elvekben is éles ellentétben áll a régi irodalommal.” Tanárként oktat (tekintettel az irodalomelméletben uralkodó zűrzavarra, nem alaptalanul), megmagyarázza: mit ért a népnemzetin, mely összetételnek egyik tagja, „a népi elem csak alap”, mégpedig „oly sok, hogy minden lehet belőle”. Mindenekfölött tévednek ugyanis azok, kik a népi elvből, „melynek széles körben uralkodó s éltető eszmének kellene lennie, valami szűk modort húznak húzának ki” — mint Vas Gereben teszi, aki csak „komédiázik a népivel”. Ennek ellensúlyozására ajánlja, hogy költészetünk emelkedjék az európai színvonalig, s „foglalja el helyét nem mint népköltészet, hanem mint egy nagy nemzet költészete”, aminek viszont előfeltétele: „legyünk inkább magyarok s kevésbé magyarok, mint eddig.”

Ugyan oda suhintott, ahová Arany János, aki a „kipusztult céhesek” örökébe tört epigonokat ostorozta, majd Lisznai Kálmánnak több, ezekben a hónapokban megjelent, részben gúgygő, részben hangutánzó versét gúnyolta, különösen a *Nyári éj* címűt.⁴⁶ Egymást kiegészítő magatartásuk a közeli jövőt: barátságukat és közös harcaikat vetíti előre; nyitányként előlegezi Gyulai hasonló gondolatait, kezdve a *Pünkösdi napján* c. elmékedésében foglaltaktól (1853) a 60-as évek elején írott nagy bírálatokig, melyekkel egyaránt a „sajátos magyar” jelenségek ellen harcolt. Már itt meghirdeti utóbb egyik legtöbbet ismételt gondolatát: „A szép törvényei mindenütt ugyan azok, de nem a szellem, mi azoknak hangot ad.”⁴⁷ Megjegyzése kétségtelenül az objektív idealisták táborához láncolja és távolról sem váratlanul. Viola bírálatának egyik gondolata: „az emberi szív — ez a költészet örök forrása — jó és rossz szenvedélyeivel, a magyar erényeivel, bűneivel” — pontosan körvonala, hogy mit ért „a szép törvényeit” meghatározó irodalom „forrásain”.⁴⁸

Nem szorul bizonyításra, hogy utóbbi gondolatának romantikus alapelve miképpen függ össze az emberi ’szív alapjaiban nemes indulataival’ — az erény és igazság ’egyetemes-emberi sóvárgásával’ és a mindkettőre alapozott költői igazságszolgáltatással.⁴⁹ Ezekre az összefüggésekre már *Fanni* című, 1851-es novellája is figyelmeztet. Éppen ezért, ha korainak tűnik is, utalnunk kell rá: 1851/52. tájáról vezetnek az egyelőre még gyér, talán csak helyi-közzel kitapintható szálak a későbbi realizmus-viták felé, amikor Balzac helyett majd Thackerayt és Dickenst fogja választani.

*

Csak sajnálni lehet, hogy e biztató kezdet után ideiglenesen abba hagyta elméleti munkásságát. Ameddig ugyanis Bajza-cikkének második részén dolgozott (1852. április közepe táján) az Értesítő csődöt jelentett, majd híre járt, hogy új programmal és megváltozott tartalommal Budapesti Visszhang címen fog feltámadni. Az Értesítőt közönségünk részvétlensége ölte meg; messze volt még az idő, amikor tökéletesebb utódjára, a Budapesti Szemlére már legalább 500 előfizetőt lehetett felhajtani! A nagyobb baj azonban onnan adódott, hogy a Budapesti Visszhang még tisztázandó körülmények között Szilágyi Sándor, a többszörösen

⁴⁶ Lásd Arany János ŐM VI. köt., Bpest 1952. 21. és 219–20.

⁴⁷ Emeltet írása eredetileg a Szépirodalmi Lapok 1853. 40. sz.-ban jelent meg -g. jeggyel. — A tőle idézett tétel rokonítható Kemény Zsigmonddal „Az erkölcs alapeszméi, a bűn- és erényről általánosabb fogalmak, majd minden korban s majd minden társadalomban ugyanazok. Vannak, meg kell vallani, e tekintetben is némi kivételek...” — (ŐM X. kötet, Bpest. 1906. 270. és köv. lapok), melyről kimutatható, hogy nagyenyedi genezisú és Kőteles Sámuel *Az erkölcsi filozófia eleje* (Márosvásárhely 1817.) c. könyvére vezethető vissza.

⁴⁸ Viola, PN 1851. április 17-én.

⁴⁹ Idézhetnők akár 1873-as, az *Ujabb magyar regényekre* c. írását is: „Vajon az esztétikának nem ugyan-az-e forrása, ami a költészetnek: a természet és az emberi szív? Nem innen meríti-e az esztétikus elveit, törvényeit, a költő pedig lelkesülést és erejét? Minden, ami ezzel ellenkezik, oly kevésbé esztétikai törvény, mint költői szépség. S ha a költő indokokat használ, melyek nem természetesek, összeütközéseket, katasztrófákat, melyek nem keltenek tragikai részvétet, ki a hibás az esztétika-e, mely semmi önkényt nem kíván a költőtől, vagy a költő, aki önkényesen oly eszközöket használ, amelyekkel nem érhetni célt” (*Bírálatok*, Bpest, 1911. 122.).

megbukott, kétbalkezes szerkesztő irányítása alá került; Szilágyi Virgil, a valódi szerkesztő, rendszerint csak bosszankodott névrokona tevékenysége miatt.⁵⁰ Lévy József hiába fűzött szép reményeket a Budapesti Visszhang eltervezett népszerűségéhez, az Értesítőnél nagyobb példányszámához, a csetlő-botló Szilágyi Sándor maradék becsületét is eljátszani készült.⁵¹ Kapkodva szervezkedett és intézkedett, megjátszotta a felelős szerkesztő szerepét és ha pénzzel csábították (kora ifjúságától kezdve költekező ember volt), habozás nélkül dolgozott a klerikális-kormánypárti Családi Lapoknak is.⁵² Való igaz, hogy ameddig az Értesítőt „a tudomány és szépirodalomra nézve Kazinczy Gábor és ligája” akarta „orgánumául felhasználni” s ennek következtében ott „a legmagasabb követelésű, semmi kíméletet nem ismerő, rideg, lapidaris műkritika... ütötte fel főhadiszállását”, addig a Budapesti Visszhang „Szilágyi Sándor befolyása alá kerülve, a catoí szigorúságú férfiak, kik közt Székely József is, mint Shakespeare kommentátora tűntette ki magát, visszavonultak tőle”, s a bőréből kivetkezett Értesítő „fashionable dandyként... kezdte magát az élet, irodalom és művészet sikamlós szalónjaiban forгатni”⁵³.

Szilágyi Sándor 1850-esnek tűnő programmal lépett fel, az irodalom nemzetiségfenntartó szerepéről fecsegett, ez pedig tekintettel az irodalmi életben mutatkozott kóros bajokra: az álnépies epigonok egyre nagyobb arányú térhódítására, a pajtáskodásra, önmagában üres szóvirágnak hatott. „A magyar időszaki szépirodalom darab idő óta alig van néhány album által képviselve... az irodalom napi kérdései (hogyan ezen mit ért, nem írja meg) semmi téren sem lőnek megvilágítva... Rég megszokott élvezetét a nővilág nélkülözé (ti. a szépirodalmi divatlapot.) Az irodalom tekintélyesebb férfiai méltó működési tért keveset találtak. A nemzetiség leghatalmasabb emeltyűjének, az irodalomnak egy ága hanyatlásnak indult” — írta magabiztosan, de érezte gyengeségét és megkérdőzte Gyulaitól: szerkeszteni-e a kritikai rovatot? Gyulai joggal fázott a munkától (közel 400 km-re volt Pesttől), végül is elvállalta, hogy Arany *Nagyidai cigányait*, Tompa regéit és Lisznyai *Palóc-dalait* ismertetni fogja. Utóbb azonban nem kapta meg a bírálendő könyveket, kritikák írása helyett tárca-levelek kidolgozásába fogott.⁵⁴ Kemény Zsigmondhoz hasonlóan (lásd *A szív örvényeit*, a *Ködképek a kedély láthatárán* c. novellát) azzal próbálkozott, hogy „nőknek írván” foglalkozzék a magyar társasélettel; *Levelek egy nőhez* c. sorozatával égető sorskérdések tárgyalásába kezdett, nem pedig ahhoz — mint Papp Ferenc gondolja, hogy „a közönséget szórakoztassa.”⁵⁵ Avagy minek tulajdonítsuk efajta vallomásait: „nem rég egy jó barátom [Pákh], kinek betegen is jobb kedve van, mint nekem egészséges koromban, ezt írta nekem Pestről: irodalom nincs, író nincs, közönség nincs, ezzel készen vagyunk, akár meg is esküszöm rá, hogy nem lesz belőlünk semmi” — melyet nyomban azzal töltött meg: „Mondhatjuk rá, beteg ember epéje, s igaz lehet. Közelebb-ről rossz kedvemben egy költeményt írtam, melynek végsorai így hangzanak:

E hiu füst csak könnyet csal szemembe,
Lassan-lassan kialszik már a láng,
Együnk, igyunk, mulassunk és nevéssünk,
S feledjük el, hogy magyarok valánk.”⁵⁶

„Mondhatjuk rá” — fűzte hozzá, hogy „lehet”, de „engedjen meg nekem mégis annyit a nő-olvasó, hogy mindezekben van valami igaz, s *jaj nekünk, ha a valami idővel sok lesz!*”

⁵⁰ Szilágyi Virgil Gyulaihoz, 1852. augusztus 23. OSZK, kiadatlan.

⁵¹ Lévy Gyulaihoz 1852. május 24-én, DRTK, kiadatlan.

⁵² Szilágyi Sándor aláírt cikkei a Családi Lapok több számában olvashatni.

⁵³ *Szépirodalmunk a forradalom után* c. név nélkül megjelent cikkből; PN 1852. október 17.

⁵⁴ Szilágyi Sándorhoz 1852. április 14-én, május 1-én, a „dolgozat helyett csak levelemet veszed” kezdetűben [június 3-án], „Az iránycikkek rovatába itt küldöm” kezdetűben [június 3. után], az „Itt küldök egy cikket” kezdetűben [június 3. után], június 19-én; Lévy Gyulaihoz 1852. június 18-án. OSZK és DRTK, kiadatlanok. — Tárca-levelei; *Levelek egy nőhez* címen (név nélkül, de a tartalomjegyzék néki tulajdonítja) ezt tartalmuk is igazolja), Budapesti Visszhang 1852. július 17. és október 24.

⁵⁵ Papp Ferenc, im. 242.

⁵⁶ Pákh 1852. július 27-i leveléből (Ny 1910. 1554.) idéz. — Nevezett költeményét — tudunkkal — soha sem írta meg: az idézett versszak autográf kézirata a fentebb említett vázlatkönyvében is olvasható.

Nemcsak ő volt borongós hangulatban. Szilágyi Virgil felkiáltása: „Mi kevesen akarják érteni irodalmunk létkérdésének nyomatékát! Nemzeti irodalom nélkül lehet népség, lehetnek külön ajkú népcsoportok, de nemzetiségről szó sem lehet” — süket fülekre talált. A Pesti Napló is hiába írta, hogy a Petőfi-epigonok, „Ezen verselő had par excellence Petőfi iskolájának szereti magát képzelni és nevezni, holott, ha Petőfi, mint mester valódiilag köztük léphetne, szétverné őket, mint hajdan szétverettek azok, akik vásárt ütöttek vala a templomban” — a Szilágyi Sándor befolyása alá került Budapesti Visszhang fennen hirdette: Szelestey bátran sorolható a fölként dalnokok közé!⁵⁷

Hasonló önellentmondások mutatkoztak a politikában is. A birodalom új berendezéséről szóló alapelvek fokozatos érvényesülése; a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló egyébként méltányos és történelmileg szükségszerű, ám nemzeti önállótlanságunk és az európai hatalmi egyensúlyból következően tragédiát előlegező bécsi rendelkezések nyomán a magyar nemzetiség mindinkább nemesi irányítás alá kerülő ügye veszendőnek látszott.⁵⁸ Gyulai, hogy hitéből megmentse ami menthető, Kemény és Kazinczy Gábor, részben pedig Teleki Domokos hatására végérvényesen a történelmi jog álláspontjára helyezkedett és közben Kemény Zsigmond nyomán arról elmélkedett: hátha utoljára találkozik a magyarság a „vén Sybillával”, ki „vészjóslóan utolsó könyvével kínál?” — „Visszautasítjuk-e, megbírnuk-e árát, érteni fogjuk-e rejtelmét?”⁵⁹ Nyomott kedélyállapotban élt; élete egyéb eseményei: hogy egy-két németre fordítandó verse a Magyarországon is jó hírnek örvendett göttingai esztétának, Hammersennek is tetszett, vándorszínész bátyjának alaptalan halálhíre, alig befolyásolták lelkivilágát, s ha igen, bánatát növelték. Üres óráiban töprengett, gyermekverseket írt és fordíttatott Gáspár János tankönyvei számára, esztétikusokat, főleg németeket olvasott.⁶⁰

Ezekben a hetekben tudta meg, hogy kenyéradói Gyömrőre majd Pestre készülnek. Felszabadultan várta az utazás napját; egyetlen vágy fűtötte: mielőbb visszakerülni a fővárosba. November 22-én, Telekiékkel együtt érkezett Gyömrőre, honnan első útja Pestre, Pákh Albrethez, a Szépirodalmi Lapok leendő szerkesztőjéhez vezetett.

⁵⁷ Szilágyi V. cikke *Néhány szó tájékozással* címen a Budapesti Visszhangban jelent meg, 1852. július 10-én. — A PN cikke: *Szépirodalmunk a forradalom után*, 1852. október 17. — Szelesteyvel a Bpi Vhang 1852. november 14-én foglalkozott.

⁵⁸ E fejlemények erdélyi visszhangjáról: *Erdélyi levelek*, PN 1852. július 28-i, szeptember 22-i és október 16-i szám.

⁵⁹ A fentebb említett *Levelek egy nőhez* c. sorozat II. részéből. Ekkori lelkiállapotára lásd még *Gernyeszegen* c. versét; Budapesti Szemle, 1900. (CCCLXXXI. sz.) 282–83. Kötetben még nem jelent meg.

⁶⁰ Hammersen véleményére: Kertbeny Károly Gyulaihoz 1852. január 10; gyermekverseire: 1852. május 3-án, Gáspár Jánoshoz írott levele; esztétikai olvasmányaira, főleg G. Gervinus Shakespeare-kommentárjaira: Lévay Gyulaihoz 1852. április 29-én, május 24-én és június 18-án. — Szilágyi Sándorhoz 1852. május 15-én. OSZK és RTA Kolozsvári Tört. Levéltára, kiadatlanok. Ez utóbbinak egyes részei nycn tatásban is Bpesti Szle 1917. 223–24.

KLANICZAY TIBOR

A MAGYAR KÉSŐRENE SZÁNSZ PROBLÉMÁI

(STOICIZMUS ÉS MANIERIZMUS)*

A magyar későreneszánsz kora a XVII. század első harmada. A magyar művelődés és irodalom igen bonyolult, összetett, átmeneti periódusa ez, amelyben a reneszánsz és humanizmus utolsó nagy eredményei mellett már az ellenreformáció is hódít, s ennek nyomában megjelennek a barokk kultúra és irodalom első nyomai is. A magyar későreneszánsz számos problémájából egy ideológiai és egy művészeti kérdést kívánok kiragadni: a stoicizmust és a manierizmust, mivel véleményem szerint ezek kulcskérdések, melyeken keresztül a kor legfontosabb irodalom- és művelődéstörténeti problémáit meg lehet közelíteni.

I.

A stoikus filozófia, illetve a római kor stoikus íróinak a hatása, tanításaik felújítása és befogadása — miként Európa-szerte — szinte a reneszánsz egész korszaka alatt megfigyelhető Magyarországon. A XV. század végén a hatalomból kiszorított, belső emigrációba kényszerített Váradi Péter kalocsai érsek nagyértékű humanista epistoláiban találunk először határozott stoikus nézeteket; 1522-ben pedig egy magyarországi filológus Matthaeus Fortunatus már a „princeps bonarum litterarum”-mal, Erasmussal kél versenyre — nem sikertelenül — Seneca *Quaestiones naturales*-ének kiadásával.¹ Erasmus hatása, mely a XVI. századi Magyarországon hatalmas méretű volt, a stoikus írók és tanok népszerűségét is nagyban növelte,² s a stoikus etika számos elemét a magyar reformátorok is magukévá tették. A *Dicta Catonis* elnevezésű vulgarizált stoikus erkölcs-tanító gyűjtemény 1539. óta, Epiktetos *Enchiridion*-ja pedig 1585. óta Magyarországon is megjelenik, eleinte csak latinul, de az előbbi 1591-ben már magyar nyelven is.³ Mindezek a jelenségek, — melyek számát tovább szaporíthatnók — nem jelentik azonban azt, mintha a XVI. század vége előtt stoikus irányról lehetne beszélni Magyarországon. Csupán sporadikus mozzanatokról van szó, melyek nem alkotnak rendszert, hanem más filozófiai, vagy vallási irányokkal összefonódva, azok elemeiként jelentkeznek. De egészen Justus Lipsius fellépéséig nem lehet újstoikus irányról beszélni Európa más országaiban sem. Miként legutóbb Gerhard Oestreich találóan megállapította, Lipsiusig csak egy látens

* Ez a tanulmány egy külföldi kongresszusra készült, ezért fokozottan törekszik az európai fejlődés problémáihoz kapcsolódni, másrészt a magyar történelmet és irodalmat kevésbé ismerő külföldi olvasóra gondolva olyan tájékoztatásokat is megad, melyek egyébként nem lennének feltétlenül szükségesek.

¹ Petri de Warda... Epistolae. Pozsony—Kassa 1776.; Gerézdi Rabán: *Egy magyar humanista: Váradi Péter*. Magyarországtud: 1942. 536—7.; Uő. Aldus Manutius magyar barátai. MKsz. 1945. 84—98.

² Trencsényi-Waldapfel Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp. 1941.

³ Turóczi-Trostler József: *Keresztény Seneca*. ÉPhK 1937. 33—7.

stoicizmus van, melyet a nagy németalföldi humanista kovácsolt világnézeti rendszerré.⁴ Meghatározott stoikus irányról Magyarországon is csak az 1590-es évektől kezdve beszélhetünk, amikor egyre többen megismerkednek Justus Lipsius munkáival és tanításait, illetve annak bizonyos elemeit magukévá, világnézetükké teszik.

Justus Lipsius magyar barátainak, ismerőinek, és magyarországi népszerűségének vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni munkásságának három jól elkülönülő szakaszát. Az első az Európában utazgató, majd Jénában megtelepedő fiatal filológusé, a második a forradalmát és szabadságharcát vívó Hollandia szellemi centrumának, a leydeni egyetemnek nagyhirű tanáré (1579—1591), végül a harmadik a spanyol—jezsuita reakcióhoz pártoló, katolizált löweni professzoré.⁵

Újstoikus gondolatrendszere a leydeni évek terméke s az 1584-ben megjelent *De constantia* tekinthető a későhumanizmus e nagyhatású iránya zászlóbontásának. Ez a könyv, a leydeni korszak két további fontos munkájával, a *Politicorum, sive civilis doctrinae libri*-vel (1589) és levelei első gyűjteményes kiadásaival együtt, a németalföldi polgárháború és a vallási küzdelmek szülötte. Lipsius támaszt keres bennük önmaga és embertársai számára a viharos időkben való helytállásra, az emberi méltóság megőrzésére, mivel ezt a biztonságot nem tudta szilárdan a történelmi haladás, a németalföldi forradalom oldalán megtalálni. A spanyolok és a délnémetalföldi reakció elől ő maga is menekülni kényszerült, de északon nem az igaz ügyet, a jövő útját, hanem csak a pusztító polgárháború másik pólusát látta, és végeredményben nem tudta eldönteni, hova is tartozik tulajdonképpen. Ezért dolgozta ki elméletét a „constantia”-ról, mely egy erkölcsileg megalapozott életenergia, az ember belső függetlenségét és morális erejét biztosító ellenállóerő a külvilág szorongató, gyötrő hatásai, nyomása ellen. Ez a stoikus „constantia”-fogalom keresztény vallásos tartalmú, de nem konfesszionális, az embert nemcsak a politikai küzdelmekről, hanem a felekezeti harcoktól és az egyházi dogmáktól is segít távol tartani.⁶ Míg az egyes embert, az ország polgárait Lipsius ezzel türelemre, bensőleg helytállásra, de a társadalomban engedelmisségre tanítja, addig — ezzel teljes összhangban — *Politica*-ját a fejedelmek, államférfiak és politikusok kézikönyvének szánja. Politikai tanításainak lényege a békére való törekvés, a meglevő körülményekkel való megalkuvás alapján; ami az adott társadalmi osztályviszonyok konzerválását, és a politikai ellentétek elsímitását jelenti. Miként Lipsius etikája nem ad helyt a lélek igazi konfliktusainak, hanem azok elkendőzésére törekszik, ugyanúgy a lipsiusi politika a társadalmi és politikai ellentéteket hivatott befedni, s ezáltal biztosítani mind az egyén belső, mind a társadalom külső békéjét. Justus Lipsius e műveinek hallatlanul gyors elterjedését és európai népszerűségét az tette lehetővé, hogy általános igény volt ekkor a nehézségek és az állásfoglalás előli menekülésnek, kitérésnek az elméletére, a mindenfelé dúló társadalmi, politikai és vallási küzdelmeknek valamilyen kompromisszummal való befejezésére, vagy ha ez nem lehetséges, akkor legalább egy olyan ideológiára, mely az egyes ember számára lehetségessé teszi a csapások elviselését, anélkül, hogy a humanizmus alapvető eszményeit teljesen fel kellene adnia.

Egy ilyen kompromisszum azonban mindig csak ideig-óráig lehetséges, mert előbb-utóbb két oldalról is támadásokkal kell szembenézni, s két ellentétes álláspont egyidejű nyomását kell elszenvedni. A hön áhitott biztonságérzet így hamar a legnagyobb bizonytalanságba vált át és az ember a látszólag erősebb karjaiba sodródik, a megalkuváson át az árulásig jut el. Erre a legjobb példát maga Justus Lipsius szolgáltatja, aki nem bírván elszenvedni

⁴ Gerhard Oestreich: *Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates*. Historische Zeitschrift (München) 1956. 35.

⁵ Justus Lipsius művei: *Opera omnia* I—IV. Vesaliae 1675. — A legújabb szakirodalom: J. L. Saunders: *Justus Lipsius. The Philosophy of Renaissance Stoicism*. New York 1955.; G. Oestreich i. m. Historische Zeitschrift 1956. 31—78.

⁶ Vö. G. Oestreich i. m. 35—6.

felemás helyzetét, 1591-ben katolizált és visszatért a spanyol király hűségére. Stoikus nézeteihez ezután sem lett hűtlen, de törekvése most már kizárólag a stoikus filozófia és a katolikus tanítás összeegyeztetésére irányul; ennek eredménye az élete végén megjelenő *Manuductio ad stoicam philosophiam* (1604) és a *Physiologia stoicorum* (1604). Ezzel voltaképpen saját nagy vívmányát is felszámolta és a katolikus-jezsuita propaganda eszközévé tette, hiszen a „constantia”-val felvértezett stoikus bölcs a kései Lipsius szerint voltaképpen azonos a jó keresztény fogalmával.⁷

Lipsius mindhárom periódusának sok köze van Magyarországhoz. A fiatal tehetséges filológust a többnyire Németországban és Ausztriában élő legnagyobb magyar humanisták, így Zsámboki János és Dudith András is barátjukká fogadták és támogatták.⁸ A kései katolikus Lipsius tanításait pedig a XVII. század közepe óta a jezsuiták terjesztették, s tevékenységük nyomán a magyar barokk irodalomnak egy gazdag keresztény-stoikus ága bontakozott ki melyről Túróczi—Trostler József nyújtott maradandó értékű összefoglalást.⁹ Én most Lipsius élete középső és legértékesebb szakaszának, s ekkor írt műveinek magyarországi visszhangjával fogok foglalkozni, melyet a magyar kutatás meglehetősen elhanyagolt. Az írók, politikusok, költők széles csoportjával fogunk találkozni, akik nemcsak az irodalomban és művelődésben, de a magyar politikában is igen nagy szerepet töltöttek be. Stoikus nézeteik kizárólag Lipsius leydeni műveire épülnek és a kései lőweni tanárhoz, a jezsuiták barátjához semmi közük. E csoport munkásságával érdemben egyedül Wittman Tibor nemrég megjelent tanulmánya foglalkozott, de csak egy részkérdésre, az államelméletre korlátozva figyelmét.¹⁰

II.

A stoikus Justus Lipsius magyarországi ismeretéről 1589-ből van az első adatunk. Forgách Mihály, egy fiatal humanista műveltségű főúr,^{10a} levéllel kereste fel a nagy leydeni professzort és kérte, hogy tanácsokkal lássa el az életben követendő magatartásra nézve. Lipsius 1589. június 9-én válaszolt, csodálkozásának és örömeinek adva kifejezést, hogy Mars nemzete, a magyar nép, Pallas ivadékait sem nélkülözi és kijelenti, hogy ha a nemesek közül sokan követnék példáját, békésebb korszak következne. Legfőbb tanácsként ezt írja: „elsőknek foglalkozzál az irodalom és a bölcsesség tanulmányozásával, majd azután a haza ügyeivel, s tedd ezáltal nyilvánvalóvá mekkora különbség van a tanult és művelt nemesek és amazok között, akik nem dicsekedhetnek más kiválósággal, mint az őseikével.”¹¹ A humanista „vera nobilitas” elvének e hangoztatása után, éppen megjelenő művére (a *Politica*-ra) utal, melyet az állam vezetői számára ír, miután a nemesek feladata az uralkodás és a parancsolás, a népe pedig az engedelmesség. A levélben foglaltak nemcsak a fiatal Forgách, de sok más főúr és nemes számára is amolyan normává lettek. Lipsius levelét sokan megismerhették epistolariumának kiadásából, s népszerűségére jellemző, hogy Bocatius János, a századforduló legismertebb magyarországi latin költője, versbe is átköltötte.¹²

1592-ből, a magyar Lipsius-tanítványok legjelesebbjének, egyben a magyar későrenewansz legjobb költőjének, a fiatal Rimay Jánosnak leveléből már a németalföldi mester

⁷ Vö. J. L. Saunders i. m. 85.

⁸ Vargha Anna: *Iustus Lipsius és a magyar szellemi élet*. Bp. 1942. 31—44.

⁹ I. m. 40—72.

¹⁰ Wittman Tibor: *A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz*. J. Lipsius, FK 1957. 53—66.

^{10a} Forgáchról, s a kor egy másik — még nagyobb — gondolkodójával, Giordano Brunoval való kapcsolatáról lásd: Koltay Kastner Jenő: *Giordano Bruno a magyar irodalomban*. It 1950. 102.: Uő. *Amici, nemici e studiosi di Giordano Bruno in Ungheria*. Rivista di Filosofia XLII, 1951, fasc. 3. — kny. 9—12.

¹¹ „te litteratum ac Sapientiae studiis primum, mox patriae trade: palam facturur, quantum intersit inter doctos cultosque Nobiles, et istos, qui nihil lucis habent nisi a luce majorum.” Kiadva: *Opera omnia* II, 197. — Vö. Vargha Anna i. m. 45—6.

¹² M. Ioannis Bocatii Hungaridos libri poematum V. Bártfa 1599. 292—4.

kiterjedt kultuszáról olvashatunk.¹³ Ez a levél arra is fényt derít, mi vonzotta a humanista műveltségű magyar főurakat és nemeseket Lipsiusához. Egyrészt a tudásszomj, a nagy tudással való szellemi kapcsolat varázsa: „Az én fő óhajom ebben az életben, — írja neki — hogy, megismerkedjem oly férfiakkal, akik valami fényt árasztanak szellemükkel és írásaikkal, akiknek számában te a legmagasabban állasz, s ezért joggal ölelem fel szeretetedet és becslőm igen nagyra.”¹⁴ Másrészt életkörülményei juttatták el a stoikus gondolkodóhoz, mert a török miatt lakóhelyéről elűzve és vagyonától megfosztva, Lipsius válogatott leveleinek első centuriája segítette hozzá, hogy a világi és testi javak helyett a lelkiekkel pótolja a nemesi mivoltában esett kárt. A *Centuria* azután — folytatja — felgyújtotta benne a *De constantia* megismerésének állhatatos kívánságát, és sikerült is azt nemsokára a kor egyik tekintélyes magyar főurától, Melith Istvántól, („summo litteratorum fautore”) a *Politica*-val együtt megkapnia. Ettől kezdve úgy érzi, hogy egész életét neki, Lipsiusnak köszönheti. Kiderül Rimay leveléből, hogy jól van értesülve a *Politica* körül zajló vitákról, a Lipsiust ért támadásokról; mindez — három évvel a könyv megjelenése után — arról tanuskodik, hogy Justus Lipsius magyarországi recepciója igen gyorsan ment végbe. Ezt bizonyítja híveinek növekvő száma is. A már említett Forgách Mihályon és Melith Istvánon kívül Rimay még Forgách Imrét, az előbbinek nagybátyját és a strassburgi tanulmányairól éppen hazatért Révai Péter grófot említi mint „a mi csoportunkból” valókat. A fiatal magyar író végül részletesen beszámol mesterének a magyarországi török harcok legfrissebb eseményeiről, úgy érezve, hogy hazafias missziót teljesít, ha a tudós világ fedelmét hazája állapotáról informálja.

Ha a stoikus Justus Lipsius első magyar híveinek névsorát nézzük, csupa főurral találkozunk, kivéve a nemes Rimayt, aki azonban többnyire a legnagyobb főnemesi családok szolgálatában állt; és a polgár Bocatius Jánost, ezidőtájt eperjesi iskolaigazgatót, aki viszont a főurak állandó támogatását élvezi, s segítségével később Kassa polgármestere lesz és nemesi rangot is kap.¹⁵ Magyarországon tehát a főúri osztály volt a legérzékenyebb Lipsius tanításaira, melyek eredetileg a nyugateurópai polgári fejlődés talaján keletkeztek. De miként a gazdag patricius polgárságot, illetve ennek bizonyos válságát és ingadozását képviselő s kifejező Lipsius a maga újstoikus filozófiájával e válságból keresett valami látszólagos kivezető utat, ugyanígy — más, elmaradottabb társadalmi körülmények közepette — Magyarországon a főnemesség a stoicizmusban szintén megtalálta a maga megalkuvásra hajló válságideológiáját. Egyébként gyakori tünet, hogy egyes jelenségek és irányzatok, melyek a nyugat- és déleurópai országokban a polgári fejlődés eredményei és a polgári osztályérdekek kifejezői, Magyarországon a feudális fejlődés bizonyos szakaszához kapcsolódnak.

A századforduló évtizedeinek magyar főurai a XVI. század derekán vetették meg gazdagságuk, óriási vagyonuk alapját. A középkori magyar birodalom összeomlása, a török hódítás kezdete (1526) és Erdély különválása óta évtizedekig általános zűrzavar volt az országban, mely lehetővé tette, hogy új családok törjenek az élre és rövid idő alatt hatalmas birtokok uraivá váljanak. A birtokszerzés eszköze ekkor a nyílt rablás, az egyházi vagyon szekularizációja, az ellenkirályok közötti manőverezés. De ugyanezek a főurak egyúttal küzdenek a török hódítók ellen is, s nem egy közülük páratlan hősiességről tesz tanúságot. Birtokaik érdekében mindenki ellen harcolnak, erkölcsi gátlásaik nincsenek, nem a stoikusok, hanem Machiavelli műveit hordják a zsebükben. Nemcsak a vagyonra, hanem az új reneszánsz műveltségre is mohón rávetik magukat; nemcsak felhalmozni akarják a gazdagságot,

¹³ Kiadva: P. Burmann: *Sylloge epistolarum a viris illustribus scriptarum*. Leyden 1727. I. 619.; Vargha Anna i. m. 121—7.; Eckhardt Sándor: *Rimay János összes művei*. Bp. 1955. 223—6.

¹⁴ „Praecipuum mihi votum in hac vita innotescere viris, qui claritatis aliquid habent ab ingenio et scriptis, quorum in numero cum tu maxime sis eminentissimum, jure amorem tuum ambio.”

¹⁵ Janson Vilmos: *Bocatius János élete és munkái*. Bp. 1918.

hanem azt magas színvonalon élvezni is. Közülük került ki, ezt a féktelen típust képviseli a magyar reneszánsz legnagyobb költője, Balassi Bálint is.

A század végére azonban a viszonyok már megváltoztak, a fejedelmi hatalom Magyarországon is és Erdélyben is megszilárdult, a rablólovagok kora lejárt. A konszolidáltabb viszonyok között élő új nemzedék már nem rablással, hanem jobb és célszerűbb termeléssel; nem a parasztok brutális kifosztása útján, hanem törvényes és patriarkális keretek között történő, de egyre tervszerűbb és kiméletlenebb kizsákmányolással igyekszik vagyonát tovább növelni. A XVI. század viharaiiban nagy modern árutermelő gazdaságok alakultak ki, majorsági gazdálkodással, a főurak által irányított kiterjedt kereskedelemmel, s ennek további fejlődéséhez, virágzásához békére és biztonságra van szükség. Ezt fenyegette veszély 1590 táján. Rimay János találón írja említett levelében, hogy az emberek sem lélekben, sem testben nincsenek biztonságban. Újabb nagy török háború árnya fenyeget, s Rimay éppen ennek első jeleiről számol be riadtan mesterének. Az új török háború persze csak a főurak egy része szemében volt aggasztó; sokan, s eleinte a többség, nagy győzelmeket s a töröktől régen elfoglalt területeik visszaszerzését remélte. Jellemző, hogy az első Lipsius-rajongók éppen olyanokból tevődtek össze, akik távol voltak a katonai, vitézi élettől, pedig ekkor még ez volt az általános életforma a magyar főúri-nemesi körökben.

Az ún. tizenötéves háború 1593-ban az általános reménykedés jegyében indult, s az első idők a keresztény fegyverek győzelmét hozták. Változatos események után azonban egyre inkább a nagy vereségek, kudarcok jellemezték ezt a háborút, s közben a portyázó török és tatár csapatok az ország meg nem szállt részeit is kifosztották, felperzselték. De nemcsak az ellenség, hanem a segítség, a császári csapatok is versengve rabolták az országot, s egyre engesztelhetetlenebb gyűlölet kezdett kifejlődni a magyar és az idegen katonaság között. Sokaknak eszébe juthatott ekkor, amit Lipsius írt a külföldi csapatokról *Politica*-jában. Ő kerülendőnek tartja ezeket, s legfeljebb kisebb mértékben segítségképpen látja őket hasznosaknak. Magyarországon viszont ekkor idegen kézben volt a legfelsőbb katonai vezetés is, mely az országot nem megvédeni, vagy felszabadítani akarta, hanem csak hadszíntérnek tekintette a bécsi politikai törekvések érdekében. Azok a magyar főnemesek, akik még a török—magyar harcok veteránjai közül kerültek ki, s izzig-vérig katonák voltak, egymás után haltak meg a háború éveit alatt, mint Homonnay István, Zrínyi György, Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós, a győri hős. A költő Balassi Bálint és öccse Ferenc pedig még a háború elején harcban vesztették életüket. A többiek vagy eleve nem szívesen katonáskodtak, vagy az idegen vezetés miatt kiábrándulva, mellőzve, visszavonultak.

Mindezt betetőzték Rudolf császárnak és kormányának erősödő abszolutisztikus tendenciái. Bécs régóta arra törekedett, hogy a magyar királyságot mennél jobban bekebelezze a Habsburg-birodalomba. A tizenötéves háború során, amikor az országban a császári katonaság volt a korlátlan úr, kiváló alkalom nyílt erre. Khlesl bíboros irányításával, támaszkodva a Habsburg-uralomnak elkötelezett magyar katolikus főpapságra, egyre határozottabb törekvések indultak a magyar főnemesség gazdasági és politikai hatalmának megtörésére, mivel az ország teljes alávetésének elsősorban ők álltak útjában. Egymás után indítottak hamis pöröket a legnagyobb birtokosok ellen, hogy ürügyet találhassanak birtokaik kisajátítására, őket magukat menekülésre kényszerítve. Nemcsak a politikai és katonai vezetésből szorult ki a magyar főnemesség jelentős része, nemcsak újabb területeket nem tudott szerezni, de meglevő gazdasági bázisa is végveszélybe került, és egyelőre semmi megoldást nem láthatott. S mivel a Habsburg hatalom a katolikus ellenreformációra épített s azt minden erejével támogatta, a túlnyomó többségben protestáns uralkodóosztály, vallásában is fenyegetve volt.

Ilyen körülmények között valóságos gyógyító írként hatott a lipsiusi stoicizmus, melyet ugyanis sokan ismertek már. A humanista kultúra ekkorra már sokkal jobban áthatotta a magyar nemességet; semhogya a vallás pusztán, önmagában elég támaszt adhatott volna s ezért

akadálytalanul áramolhatott be ezekben az években a lelkekbe a *De constantia* tanítása. Soha sem volt még ennyire szükség a „constantia”-ra, azaz az állhatatosságra, mint ekkor. Nem csodálható, hogy a stoicizmus rohamos terjedésének lehetünk tanúi az 1590-es években és az 1600-as évek elején.

Nincs itt arra lehetőség, hogy teljes mélységében és kiterjedtségében bemutassam az újstoicizmus szerteáramlását. Csupán néhány jelentős képviselőjének az említésére szorítkozom. Az idősebb nemzedék tagjait, az 1594-ben meghalt Balassi Bálint kortársait kell előbb említeni. Ők nem ifjúi hévvel, a világnézeti és műveltségi tájékozódás során, hanem idősebb korukra, a rájuk nehezedő gondok, az üldöztetés, az elszigeteltség folytán lettek a stoicizmus hívei. Nem is biztos, hogy közvetlenül Justus Lipsius műveinek ismeretére támaszkodtak, lehet, hogy csak a magyar Lipsius-tanítványok közvetítették a „constantia” eszményét hozzájuk. Ezek között kell említenünk Ecsedi Báthory István országbíró, aki Kelet-Magyarországon szinte egy tartománynak beillő területet mondhatott magáénak.¹⁶ Buzgó kálvinista, az egyházi irodalom, az 1590-ben megjelent első teljes bibliafordítás nagy mecénása, akinek ecsedi várában a humanista műveltség is otthonra talált. Ő maga csak vallásos műveket írt, s a század végéig nincs semmi nyoma, hogy a stoicizmussal kapcsolatban lenne. Legjelentősebb írásában, az 1600-as évek elején befejezett szubjektív hangú és lírai önvallomás-jellegű imádsággyűjteményében azonban már találkozunk a stoikus eszmék hatásával.¹⁷ A közélettől visszavonuló, elmélkedő, kontemplatív hajlamú főúr egyébként is szinte predestinálva volt az újstoicizmus befogadására; s ha tekintetbe vesszük, hogy a Lipsius műveit kölcsönző, már említett Melith István közeli rokona, a legmozgékonyabb Lipsius-rajongó Rimay János pedig egy ideig a titkára volt, akkor ezt még inkább természetesnek tekinthetjük.¹⁸ Mikor pedig 1603-ban udvarába került prédikátornak a buzgó stoikus Ceglédi János, Ecsed a magyarországi stoicizmus egyik fészkevé vált, s ezt a jellegét Báthory halála (1605) után is évtizedekig megőrizte. A kor egy másik nagyhatalmú és az egyik legfejlettebb gazdasággal rendelkező főúrat, Illésházy Istvánt az üldöztetés hozta közel a stoicizmushoz. Éppen ő volt az első a Rudolf udvara által megtámadott és perbefogott főurak sorában, s 1603-ban sikerült is öt fej- és jószágvesztésre ítéltetni.¹⁹ Az ítélet elől Lengyelországba menekülve írta a magyar reneszánsz líra egyik kiemelkedő alkotását, melynek címül is egy ismert stoikus jelmondatot választott: *Ferendum et sperandum*.²⁰ Ez a vers a lipsiusi „constantia” egyik legszebb lírai kifejeződése a magyar irodalomban. Nincsenek ugyan közvetlen adataink a XVII. század eleji magyar politikában rövidesen oly nagy szerepet játszó, s a legfényesebb főúri reneszánsz-udvart fenntartó Thurzó Györgynek a stoicizmussal való szorosabb kapcsolatáról, de nem lehet véletlen, hogy Rimay János az 1600-as évek elején az ő szolgálatába szegődött, s Lipsius szellemében levelezett vele.²¹

Az eddig említettek elsősorban politikusok, akiket az újstoicizmus szelleme megérintett. Az igazi képviselői ennek az iránynak a már bemutatott Forgách Mihály, Révai Péter, Rimay, Bocatius mellett, az ő kortársaik és barátaik. Köztük van Kátai Mihály gazdag középneves, aki Melith István környezetéhez tartozott annak haláláig, s Bocatiushoz is kapcsolatok fűtek és akit Rimay 1595-ben Forgách Mihály és Révai Péter mellett Pallas egyik legkitűnőbb magyar ivadékanak nevezett.²² Melith István neveltje volt Petki János is, az erdélyi stoikusok legjelesebbike, a magyar késő reneszánsz költészet egyik közepes színvonalú, de érdekes

¹⁶ RMKT XVII. 1., 574—9.

¹⁷ Részleteit kiadta: Toldy Ferenc: *Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez*. Bp. 1869.

¹⁸ Keserű Bálint: *Adalékok Rimay és a Báthoriak kapcsolatához*. Acta Univ. Szegediensis. Sectio Litt. 1958. 46—8.

¹⁹ Károlyi Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Bp. 1883.

²⁰ Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint utóéleté*. ItK 1955. 419—25.; RMTK XVII. 1., 354—6., 611—4.

²¹ Rimay id. kiad. 231—3.

alakja ; szoros barátság fűzte őt Kátaihoz.²³ Az ő körükhöz tartozott Petki sógora az alacsony sorból a főnemesi osztályba feltörő Péchi Simon, aki később a szombatosok vezére lett.²⁴ Az újstoikus eszmék híve egy katolikus főpap, Náprági Demeter is, aki — bár fontos pozíciókat töltött be a Habsburg-udvarnál, s egészen a kalocsai érseki szélig emelkedett, — elkülönült a magas klérusnak az ellenreformációt erőltető, jezsuitákra építő túrelmetlen többségétől. Rimay Erdélyben ismerkedett meg vele az 1590-es években s egyik hozzá intézett ékes retorikával írott levelében a lipsiusi filozófia szellemében panaszolja el bajait, barátja megértésére számítva, hiszen mindketten „ugyanazon egy orvosnak és bajnoknak Epictetusnak írásával is gyámolgatjuk életünket és reménységünket”.²⁵

A nevek további felsorolása helyett még arra utalok, hogy a stoikus eszmiének hatását a századforduló éveinek szinte minden főúri-nemesi eredetű irodalmi munkájában felismerhetjük, s alig találunk olyan korabeli főúri, vagy nemesi könyvtárt, melyből Justus Lipsius művei és a római stoikus írók hiányoznának. Bátran mondhatjuk, hogy az újstoicizmusban a magyar feudális uralkodóosztály nagy része a számára megfelelő ideológiát találta meg és tette magáévá a XVII. század legelején. Lényegében ehhez az osztályhoz kapcsolódik a legfejlettebb városok patricius rétege is, valamint a főurak udvari prédikátorai, akik uraik érdekeit képviselték s hozzájuk igazodtak.

Íme együtt van az a társadalmi kör, mely a lipsiusi újstoicizmust Magyarországon befogadta. Találunk benne alacsony származású, nem nemes eredetű személyeket is, mint Péchi Simon, vagy Bocatius — nem okozott ez nehézséget, hiszen a magyar stoikusok is a „vera nobilitas” elvén álltak ; nem az őseikben, de a vitézi tettekben, s még inkább a tudományban látták a nemesség fedezetét. Bocatius nem is mulasztotta el verseiben népszerűsíteni az igazi nemesség eszméjét.²⁶ Egy másik szembetűnő jelenség, hogy a legkülönbözőbb vallású személyek találtak közös ideológiai alapot Lipsius tanításaiban, szinte dokumentálva a flamand humanista elméletének interkonfesszionális jellegét. Katolikusok, reformátusok, evangélikusok és unitáriusok egyaránt vannak közöttük és a felekezeti különbség nem zavarja meg összetartozásukat és barátságukat. Nem jelenti ez — miként Lipsiusnál sem — a tolerancia elvi álláspontját, de annyit igen, hogy a vallási ellentéteket nem tekintik áthidalhatatlannak, s hogy a vallásüldözést elítélik, legalábbis a szellemi arisztokrácián belül. Bocatius János meg is fogalmazta egyik versében a stoikus közvélemény álláspontját ebben a kérdésben : a tudománnyal foglalkozók, a tudósok (értsd : a stoikus humanisták) világában lényegtelen, hogy kinek mi a vallása.

Bármennyire is támaszt és biztonságot kerestek azonban a magyar főurak és hívei a stoikus „constantia” eszméjében, Rudolf kormányának kíméletlen intézkedései, az ellenreformáció erőszakosságai, valamint a császári hadvezérek, Basta és Belgioioso magyarországi és erdélyi rémuralma annyira tűrhetetlenné vált, hogy egy fordulatba kellett vetniük reményüket. Ez 1604-ben be is következett.

Ebben az esztendőben indult meg a magyarság első Habsburg-ellenes szabadságharca Bocskay István vezetésével. Bocskay nem tartozott a stoikusok közé, legalábbis semmi adatunk sincs erre. Ő gyakorlati politikus, ösztönös machiavellista, aki az 1590-es években nagy szolgálatokat tett Báthori Zsigmondnak azzal, hogy segített a fejedelmi hatalmat meg-

²² Uo. 35.; Melíthtel való levelezéséről: Eckhardt Sándor : *Balassi Bálint összes művei*. Bp. 1951. 252.; Bocatius Kátaihoz írt versét és Kátai hozzá intézett levelét lásd Bocatius id. kötetében.

²³ RMTK XVII. 1., 596—9.

²⁴ Kőváry László : *Péchy Simon kancellár*. KerMagv. 1871. 34—48.; Kohn Sámuel : *A szombatosok, történetük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Péchy Simon főkancellár életére és munkáira*. Bp. 1890.

²⁵ Rimay id. kiad. 233—6.

²⁶ Origo verae nobilitatis. Id. kiad. 164.; Paraeneses ad veram nobilitatem. Uo. 173.

erősíteni, hóhérekre juttatva az erdélyi főnemesség vezető képviselőit. Bár a Habsburgok szilárd híve volt, a prágai udvar a magyar főurak ellen meginduló hajszá keretében őrá is kivetette hálóját, s őt is áldozatul szemelte ki. De míg Illésházy elmenekült, Bocskay fegyverrel állt ellent, váratlan szövetségeseket találva a hajdúkban. A „hajdú” a török harcok viharában kialakult sajátos társadalmi típus: a harcok, hódítások, pusztítások során otthon-talanná vált bűjdösöket, kóbor katonákat nevezték így. Nehezen fegyelmezhető, a jó zsoldért bárhova elszegődő szabadcsapatokat alkottak, állandóan gyarapodva szökött jobbággyokkal, birtokaikat elvesztett kismemesekkel, a szorosabb fegyelmet megúzó katonákkal. 1604-ben a magyar hajdúk a császári hadvezérek zsoldjában voltak, de elégedetlenek lévén helyzetükkel, s maguk is gyűlölvé az idegen katonákat, örömmel fogtak össze Bocskayval, aki számukra földet, és kiváltságokat ígért.

Bocskay hajdúseregei rövid idő alatt elárasztották az ország nagy részét és sorozatos csapásokat mértek a császári katonaságra. És most egy igen érdekes jelenségnek lehetünk tanúi: a stoikus világszemlélet hívei, akik elvi ellenségei minden polgárháborúnak, különösen ha az a néptömegek aktivizálódásával jár együtt, és rettegnek a zűrzavartól, a felfordulástól, — most részben azonnal, részben rövidebb-hosszabb tétovázás után, a szabadságharc oldalára álltak. Belőlük tevődött ki a felkelés politikai vezérkara is. Bár a szabadságharc egyik céljával Bocskay a protestáns vallásszabadság sérelmeinek megszüntetését jelölte meg, nem felekezeti szempontok szerint alakult ki a vezető gárda, hanem a stoikus kör legjelentékenyebb tagjaiból. Kancellárja a katolikus Kátai lett, titkárai pedig az evangélikus Rimay János és az unitárius Péchi Simon. Székvárosának Kassát jelölte ki, ahol Bocatius volt a polgármester, egyik udvari papjával pedig az ecsedi református udvar stoikus predikátorát, Ceglédi Jánost választotta.²⁷ Erdélyt Petki János hódoltatta Bocskay mellé,²⁸ diplomáciájának főirányítója pedig az emigrációból hazatérő Illésházy lett.

Az Erdély és Magyarország fejedelmévé választott Bocskay hatalma különös ellentmondáson nyugodott. Katonai erejét a hajdúk biztosították, akik a feudális osztállyal szemben barátságtalan magatartást tanusítottak, vagy egyenesen gyűlölettel viseltettek, s a harcok közben nem kímélték a főurak és birtokos nemesek gazdaságait, kastélyait. Fejedelemségének társadalmi bázisa azonban nem lehetett más, mint a hajdúktól rettegő feudális uralkodóosztály, melyet közvetlen környezetében a stoikusok képviseltek. Ez a helyzet erős feszültséget eredményezett, mert míg Bocskay és hajdúi a győzelmet, a stoikus politikusok a minél előbbi békét és rendet, a Habsburgokkal való megegyezést keresték. Ez utóbbiak Bocskay politikai és katonai sikerei folytán, kedvező lehetőséget láttak végre arra, hogy a feudális nagybirtok további felvirágzása érdekében előnyös kompromisszum jöjjön létre. Míg a nagy megpróbáltatások idején a *De constantia*, úgy most Lipsius *Politica*-ja tett jó szolgálatokat, most ennek ismeretét kamatoztathatták. A Habsburgokkal való megegyezésnek, a szabadságharc legfőbb célkitűzései feladásának, jellemző módon éppen az az Illésházy volt a legtudatosabb képviselője, akit néhány évvel ezelőtt az aulikus körök még fővesztésre ítélték. A Bocskay bizalmas iratait szerkesztő Rimay²⁹ is nem annyira urát, mint inkább Illésházyt szolgálja; az ő kezére játszik. Illésházy vezeti a béketárgyalásokat, melyen a királyt az ugyanehez a körhöz tartozó Thurzó György képviseli, aki megmaradt a király hűségén. Nem volt nehéz megegyezniök, hiszen egyazon osztályérdekeket képviseltek, ugyanazt az előnyös kompromisszumot kívánták mindketten. Annál nehezebb dolguk volt Bocskayval, aki ragaszkodott Erdély függetlenségének elismeréséhez és a hajdúknak tett ígéretei beváltásához. Végül Bocskay, aki az erőviszonyokat helyesen felmérve csak olyan követeléseket támasztott, melyeknek érvényt lehetett szerezni, elérte célját, s Erdély új státusának biztosításával,

²⁷ RMTK XVII. 1., 284.

²⁸ Uo. 597.

²⁹ Rimaynak Bocskay nevében írt leveleit lásd: Rimay id. kiad. 239—48.

valamint a földhöz juttatott szervezett hajdúközösségekkel olyan gátakat emelt a Habsburg-törekvések elé, melyek változó sikerrel egy évszázadig késleltették Magyarország teljes alávetését. Hogy nem tehetett többet a függetlenség érdekében, azt stoikus híveinek, illetve a magyar főnemesség osztálypolitikájának köszönhette.

Hogy mennyire a stoikus szemlélet keretén belül gondolkodott Bocskay környezete, azt kancellárjának, Kátai Mihálynak a sorsa érdekesen tanúsítja. 1606-ban azzal vádolták őt, hogy összejátszik a Habsburgokkal és hogy Bocskayt megmérgezte. Mág sem sikerült eldönteni, hogy ez a vád igaz-e, s hogy mi volt a háttérben. Tény azonban, hogy Bocskay börtönbe záratta, halála után pedig hívei felkoncolták. Kátai tényleges, vagy csak vélt árulása a korabeli aktuális költészet felkapott témája lett,³⁰ s e versek egyikét ismeretlen szerzője, aki azonban a stoikus körhöz tartozhatott, mintegy Kátai gyónásaként fogalmazta meg. A már halott áruló így vall mindjárt verse elején: „Az Epicurusnak voltam tanítója ; Bacchusnak, Venusnak, Voluptasnak fia”.³¹ Íme Rimay, Petki és a többiek jóbarátját, mihelyt kivették maguk közül, amolyan ellenstoikusnak állították be, aki a stoikus bölcsék helyett Epikuros, a stoikus Virtus helyett pedig a Voluptas táborába szegődött.

A szabadságharcot, s egyúttal a másfél évtizede dúló háborút az 1606-ban megkötött bécsi béke zárta le, melyet a törökkel való békekötés is követett. Néhány héttel később meghalt Bocskay, s ezután Magyarország és Erdély erősen különvált ; fejlődésük a továbbiakban egyre jelentékenyebb különbségeket mutatott. Ezért a stoikus irány további tárgyalását külön kell választanunk, mert egészen eltérően alakult a magyar újstoikusok és tanaik sorsa a Habsburgokhoz tartozó királyi országrészen, mint az önálló Erdélyben.

III.

A feudális uralkodóosztály a királyi Magyarországon nem örvendhetett azonnal a létrejött békének, mert Rudolf császár és környezete nem volt hajlandó azt megerősíteni és elfogadni. A bécsi békét előkészítő Illésházy és Thurzó ekkor széles látókörű politikusoknak bizonyultak s sikerült elérniök Rudolf letételét és Mátyás trónraemelését, aki azután a bécsi békét és a magyar rendek abban biztosított jogait elismerte, az 1608. évi országgyűlés pedig mindezt szentesítette. Adatok hiányában nem tudjuk, hogy Illésházy és Thurzó olvasta-e Lipsius *Politica*-ját, de ha nem is az ott lefektetett elvek képezték cselekvésük vezérfonalát, az megegyezett a lipsiusi kívánalmakkal. Ha tetteiket és politikájukat osztályérdekeik diktálták is, az ezekből következő politikai gyakorlat objektíve teljesen megfelelt azoknak a normáknak, melyeket Justus Lipsius az államférfiaknak ajánlott. De főként maga az eredmény, az 1608. utáni statusquo, lehetett valósággal iskolapéldája az ellentéteket elfedő, a lehetőségeket kihasználó, megalkuvó lipsiusi politikának. Mi volt ennek a statusquonak a lényege ? A független Erdély léte és katonai ereje lehetetlenné tette a Habsburg-centralizáció további erőteljes és erőszakos kiépítését a magyar rendek rovására ; másrészt a királynak kellett vállalnia a török elleni védővonal fenntartását, s egyúttal a királyi hatalom biztosította a feudális rendet, fékentartotta a hajdúkat, s lehetetlenné tette a néptömegek ellenállását. Így a Habsburgokat Erdellyel, a népet a Habsburg-hatalommal sakkban tartva, az árutermelő-robotoltató nagybirtok gazdasági érdekei szabadon érvényesülhettek és a magyar főurak nyugodtan gazdagodhattak.

A főúri osztály, illetve az említett kompromisszumban érdekelt más rétegek, siettek elméletileg is igazolni az 1608. után kialakult helyzet helyességét, jogosságát. Az így keletkező államelméleti irodalom művelői között találjuk Révai Pétert, (*De sacrae coronae regni*

³⁰ RMKT XVII. 1., 365—79.

³¹ Uo. 371—3., 621.

Hungariae ortu. 1613.), akinek nevével már a legelső magyar Lipsius-tanítványok sorában is találkozunk. A nemesség képviselője és a nemesség államalkotó szerepét hangsúlyozza Frisowitz Boldizsár (*De virtute principis*. 1625.). A nemességnak hódoló patricius polgárság részéről pedig Lackner Kristóf soproni polgármester szólal meg több munkájával is, valamint Schödel Márton előkelő pozsonyi polgár (*Disquisitio historico-politica de regno Hungariae*. 1629.). A magyar államtudomány e korai képviselőinek szemmel láthatóan Justus Lipsius a vezérlő csillaga. Műveikben számos tőle vett idézet található és a végsőfokon Machiavellire visszanyúló, de Lipsius által is alkalmazott és továbbfejlesztett módszerrel a történelem anyagából vezetik le elméleti következtetéseiket, s a politika szabályait.³²

A most említett csoportból külön is ki kell emelnünk a magyarországi későhumanizmus egyik rokonszenves alakját, a soproni Lackner Kristófot. Bár nem kapcsolódik olyan szorosan Lipsius tanításaihoz, mint a többiek, egész munkásságát áthatja az újstoikus eszmevilág, és a jó fejedelemre vonatkozó fejtegetéseiben szemmel láthatóan az Illésházyék által trónra segített II. Mátyás biztositásokkal megkötött kormányzata az ideál. Jellemző, hogy *Coronae Hungariae emblematica descriptio* (1613) című munkáját Thurzó György nádornak, a *Maiestatis Hungariae Aquila* (1617) címűt pedig Náprági Demeter érseknek ajánlotta; vagyis olyan vezető férfiaknak, akik a stoikus irány tevékeny tagjai; illetve az 1608-ban létrejött kompromisszum megalkotói. *Cura Regia* (1616) című művében drámai dialógus formájában is kifejtette a kormányzásra és az uralkodó nevelésére vonatkozó nézeteit. Felléptet itt katonákat, akik a fegyverek fontosságát hirdetik, s velük szemben mint helyes álláspontot a királyi gyermekeknek a „studium” és a „sapientia” jegyében való nevelésének programját mondatja el.³³ Nem a fegyver és a katonáskodás, de a tudomány ismerete tesz valakit jó államférfivá: ezt az elvet hangoztatta már maga Justus Lipsius is 1589-ben Forgách Mihálynak írt levelében, a magyar újstoicizmus e programadó írásában.

Ez az államelméleti irodalom Lipsius politikai tanaiból nem az abszolutizmus irányába mutatókat emelte ki, hanem azokat, melyek az uralkodó és a rendek valamely egyensúlyának, kölcsönös korlátozásának igazolására alkalmasak. A lipsiusi politikának általában a társadalom és a politikai erők egyensúlyára való törekvés a lényege; s ezért kissé egyoldalú Gerhard Oestreich nemrég kifejtett álláspontja, melyben Justus Lipsiust túl egyértelműen az abszolutizmus teoretikusaként mutatja be. Mindenesetre a magyar példa azt mutatja, hogy Lipsiusból nemcsak az abszolutizmust, de egy abszolutizmus-ellenes rendi politikát is lehetett elméletileg igazolni, ha ennek lényege a társadalom egyensúlyának fenntartása, az adott osztályviszonyok konzerválása.

A magyarországi stoicizmus további sorsát a feudális uralkodóosztály, s ezen belül elsősorban a főnemesség érdekeinek alakulása határozta meg. A Habsburg-udvarral kötött sikeres kompromisszum meglévén, a főnemesség érdeke most már az volt, hogy mennél szorosabb kapcsolatot építsen ki a jogait nem csorbitó uralkodókkal, s azok legszilárdabb hívével a katolikus főpappal. Ezzel párhuzamosan kezdett elégtelenné válni a válság és a bizonytalanság stoikus ideológiája, s a főnemesség új, előnyös helyzetének megfelelően a mennél szilárdabb, egyértelműbb ideológiai alap iránt keletkezett igény. Ezt szolgáltatta az ellenreformáció. A stoikus filozófia amúgyis kissé közömbössé tett a felekezeti kérdésben, s így könnyű terep kínálkozott a jezsuita agitáció számára. Az ellenreformáció vetése az újstoicizmus által felszántott talajon ért be. A királyi Magyarországon így vált az újstoicizmus átmenetté az ellenreformációhoz.

Ez a folyamat persze nem ment egyszerre és zökkenők nélkül. A II. Mátyást felváltó II. Ferdinánd erősebb központosító és ellenreformációs törekvései ismét kihívták a rendek ellenállását, s 1619-ben a Habsburgok ellen új függetlenségi háborút indító Bethlen Gábor

³² Wittman Tibor i. m.

³³ Angyal Endre: *Lackner Kristóf és a barokk humanizmus kezdetei*. Soproni Szemle 1944. 1—17.

erdélyi fejedelem oldalára állt az uralkodóosztály jelentékeny része. Az egykor Bocskay udvarában szereplő stoikusok közül azokat, akik még életben vannak, ott találjuk a fejedelem oldalán; így Bocatius Jánost, aki Bethlen udvari historikusa lesz, de már 1621-ben meghal és Rimay Jánost, aki fontos diplomáciai feladatokra kap megbízást. Ez azonban csak rövid ideig tartó közjáték, az 1622. évi nikolsburgi béke újra biztosítja a rendek jogait, s ezután az uralkodóosztály többsége már szilárdan kitart a király oldalán Bethlen későbbi hadjáratai idején is. Rimay is ezt az utat követi s rövidesen amiatt kell panaszkodnia, hogy Bethlen csapatai 1624-ben nemesi udvarházát s benne nagyértékű könyvtárát feldúlták, úgyhogy csak 131 könyve maradt meg.³⁴ Vajon Justus Lipsius művei, melyeket több mint harminc évvel korábban Melith Istvántól örökölt, megmaradtak-e?

A stoikus magatartás és filozófia mellett mindenesetre ő tart ki a legtovább, egészen 1631-ben bekövetkezett haláláig. Sőt úgy látszik, hogy a főúri udvarokból a falusi udvarházakba visszavonuló nemesség között egész kis stoikus irodalmi köre van, ahol kézről-kézre járnak írásai: vallásos-stoikus elmélkedései és a stoikus erkölcsi eszményeket hirdető versei. Mindvégig megmarad protestáns hitében is, de azért igen jó kapcsolatokat tart fenn katolikus vezető férfiakkal, mint Balásfi Tamás püspökkel az ellenreformáció egyik legdurvább polémikusával, Ferenczffy Lőrinc királyi titkárral, a katolikus irodalom mecénásával, és magával Pázmány Péter érsekkel, a magyar ellenreformáció vezérével is, akivel 1626-ban Lipsius tanításairól levelez.³⁵

A leydeni korszak Justus Lipsius-ának magyarországi hatásában van még egy utójáték. Már a következő korszakban, Zrínyi Miklós a soha meg nem valósult magyar abszolutizmus nagy teoretikusa, idézi többször a *Politicorum libri*-t, s azt egyenesen „aranyas könyvecské”-nek nevezi. De ő már nem a korábbi magyar stoikusok nyomdokain halad, ő Justus Lipsiusnak éppen az abszolutizmus irányába ható nézeteit fogadja rokonszenvvel.³⁶

IV.

Egészen másképpen alakult a stoicizmus sorsa Bocskay után Erdélyben. Itt magyar fejedelmek uralkodtak, akik szükségképpen centralizációra és hatalmuk erősítésére törekedtek, s ez a törekvésük összeütközésbe került a Bocskay-párti stoikusok politikai elképzeléseivel. Az ellentét Báthori Gábor fejedelem alatt robbant ki, akinek egész egyénisége egyenes ellentéte volt a stoikus magatartásnak, a lipsiusi erényes fejedelem ideáljának. Báthori mintha a quattrocento olasz kisfejedelmének, vagy a XVI. század magyar birtokszerező nagyurainak ittfelejtett kései utóda lenne. Temperamentumos, ellentmondást nem tűrő, színes egyéniség, akit erőszakossági és szoknyakalandjai hírhedtté tettek. Kiváló tulajdonságok, mint gyors és határozott elhatározóképeség és személyes bátorság, — nem hiányoztak belőle: de nem volt nagy koncepciójú politikus és főként nem értett a Machiavelli óta már félig-meddig tudományos megfontolásokra épülő modern újkori politikához. Ötéves uralkodásának időszakát — a fejedelen több egészséges törekvése ellenére — a stoikusok joggal érezhették a zsarnokság és a zűrzavar korszakának.

Mindenekelőtt az erdélyi vezető stoikus, Petki János gondolkodott így. Az időközben kancellári tisztségre emelkedett költő-politikus Báthori fejedelemmé választása után tűntetleg lemondott. Majd ugyanabban az évben — alig rejthető célzatossággal — megírta a *Virtus és Voluptas vetélkedése* című, hosszabb verses certamen-ét.³⁷ Ez a művészileg egyébként

³⁴ Id. kiad. 439.

³⁵ Ipolyi Arnold: *Rimay János államiratai és levelezése*. Bp. 1887. 339., 344—5.; Összes művei 161—8., 297., 410., 414—7., 427., 432—3.

³⁶ Zrínyi Miklós összes művei. Bp. 1958. I, 623.; Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp. 1954. 255., 372., 484.

³⁷ Kiadva: RMKT XVII. 1., 310—28., 601—3.

nem kiemelkedő mű, a magyar újstoikus irodalom egyik legjellegzetesebb alkotása. A „Hercules a válaszüton” címen ismert antik történetnek azt a feldolgozását vette alapul, amely az ifjú Scipio álmaiként Silius Italicus erősen stoikus szellemű *Punica*-jában olvasható. A késő-antik irodalom e termékére egyébként a XVII. század fordulóján éppen Lipsius barátja Daniel Heinsius hívta fel a figyelmet *Punica*-kiadásával.³⁸ Petki versezetében mindaz, amit Voluptas a maga érdekében, illetve Virtus a vetélytársa ellen elmond, mintha csak az ifjú Báthori Gábor fejedelem testére volna szabva. Végeredményben Báthorival és híveivel szemben emeli magasra a stoikus Virtus eszményét, felszólítva az erdélyi nemesi fiatalságot, hogy ennek seregébe álljon és a tanulással, a tudománnyal foglalkozzon.

Nem csodálható, hogy a különböző erdélyi feudális csoportok által Báthori ellen szőtt összeesküvések résztvevői között ott találjuk az erdélyi stoikusokat is, s hogy előbb-utóbb a fejedelem csaknem mindegyikükkel leszámolt. Hogy csak a fontosabbakat említsük: Thor-dai Jánost, akiben minden valószínűség szerint Epiktetos *Enchiridion*-jának első magyar fordítóját kell tisztelnünk, 1610-ben az egyik összeesküvés leleplezése után felakasztatta.³⁹ Weiss Mihály Brassó városának nemesi rangra emelkedett kiváló polgármestere, Petki János bizalmas ismerőse, aki az ő Virtus és Voluptásával összhangban, latin epigrammákban támadta a fejedelmet, a gyönyör elvtelen hajszolásának jelképeként tekintett Sardanapalusnak nevezve őt, naplójában pedig Nérónak titulálva, — fegyverrel szállt szembe Báthorival s 1612. őszén a földvári csatában vesztette életét.⁴⁰ Maga Petki a fejedelem által ostromolt Brassó erős falai között, Weiss védelme alatt húzta meg magát, és miután Báthori minden vagyonától megfosztotta, itt halt meg még a végzetes csata előtti hetekben. Egyedül Péchi Simon vésszelte át Báthori uralmát, sőt Bethlen Gábor alatt a kancellári székbe emelkedve érte el pályája csúcspontját, de végzetét ő sem kerülhette el s évekig kellett sinylenie Bethlennek, majd Rákóczi Györgynek a börtöneit.

Báthori megbuktatójának és utódának Bethlen Gábornak a fejedelemsége (1613—1629) sem kedvezett a stoikusoknak. Bethlen a magyar történelem egyik legnagyobb alakja, aki Erdélyben erős centralizációt hajtva végre, szinte korlátlanra tette a fejedelmi hatalmat, s a kis országot a nemzetközi politikában is számottevő tényezővé emelte. A későreneszánsz tipikus alakja s a kultúra és a tudomány nagy pártfogója; de ő a későhumanizmus egy egészen más irányára támaszkodott, nem a stoikusokéra. A magyar későhumanizmusnak a stoikusok által képviselt feudális vonala mellett van ugyanis egy attól jól elkülönülő erős polgár irányzata is. Ennek képviselői nem a patricius polgárságból, hanem a városok középrétegéből, és még inkább a várossá (civitas) emelkedésre törekvő mezővárosok (oppidum) paraszt-polgáraitól, valamint részben a kisebb nemességből kerültek ki. Ez az irány felekezetiileg egyöntetű, mert szigorúan kálvinista, s benne a — nem egy tekintetben a puritánus mozgalmat is előkészítő — haladó polgári humanista törekvések együtt, összekeverve jelentkeznek a merev református ortodoxiával. Ennek az iránynak a szellemi fókusza nem Justus Lipsius, hanem Németország kálvinista tudományos centrumai: Heidelberg, Marburg, Herborn. E városok egyetemeire és főiskoláira özönlik a XVII. század első két évtizedében a tanulni vágyó református fiatalság, s Heidelbergbe küldi tanulni a fejedelem is az utódjának kiszemelt ifjabb Bethlen Istvánt. Ebből a németországi körből kerültek ki a Bethlen által alapított gyulafehérvári főiskola tanárai, mint Piscator, Alstedt, Bisterfeld, s egy rövid időre a kor legnagyobb német költője, Opitz Márton.⁴¹

A magyar későhumanizmus e polgári irányzatából számos kiváló egyéniség, tudósok, költők, történetírók emelkedtek ki. A méltán legnagyobb tekintély közöttük Szenczi Molnár

³⁸ G. Ellinger: *Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im XVI-ten Jahrhundert*. III, 179.

³⁹ Az Epiktetos-fordítás Keserű Bálint gondozásában sajtó alatt.

⁴⁰ Mika Sándor: *Weiss Mihály*. Bp. 1893. 103., 108.

⁴¹ Lukinich Imre: *A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása*. Nagyenyedi Album. Bp. 1926. 82—5.; Turóczi-Trostler József: *A magyar felvilágosodás előtörténete*. It. 1953. 335—6.

Albert, a genfi zsoldárok magyarra fordítója, magyar szótár és grammatika szerkesztője, akit a német kálvinista humanizmus korabeli vezetőalakjai barátságukba fogadtak. Ő is résztvesz abban a nemzetközi vitairadalomban, mely a már katolikus Lipsiusnak a humanizmus eszmé- nyeit megcsúfoló és a csodákat népszerűsítő írásai körül folyik, mintegy szimbolizálva, hogy ez az irány mennyire elkülönül, szembenáll az újstoikus megalkuvással.⁴² Ugyanezt megfi- gyelhetjük az innen sarjadó államelméleti irodalomban is, mely a magyarországiakkal szem- ben nem valamiféle kompromisszumot, hanem a korlátlan fejedelmi hatalmat igazolja, mint Szepesi Koroncz György műve: I. Jakab angol király *Bazilikon Doron-jának* fordítása (1612): valamint Pataki Füsüs János *Királyoknak tüköre* (1626) című könyve. Justus Lipsiusból persze, mint az abszolutizmus minden elméletirője, Pataki Füsüs is tud hasznos gondolatokat meríteni, de nevét nem írja le. Jellemző, hogy Bethlen Gábor udvara és a vele szövetséges polgári humanizmus feléleszti és állandóan népszerűsíti a XV. századi nagy magyar reneszánsz uralkodónak, Hunyadi Mátyásnak az emlékét, mintegy benne látva az ország függetlenségét biztosító centralizált állam képviselőjét,⁴³ míg a feudális stoikusok jóformán tudomást is alig vesznek a magyar reneszánsz XV. század végi első virágzásáról.

Bethlen Gábor uralkodása alatt csak egy helyen, Ecseden figyelhető meg a stoikus irány továbbélése, folytonossága. Ceglédi János, Ecsedi Báthory István, majd Bocskay udvari papja tartja itt ébren a stoa szellemét, annyira, hogy mikor egy Hollandiából hazatérő ifjú, Laskai János, 1631-ben az ecsedi várúr, Bethlen István szolgálatába lép, őt is megnyeri Jus- tus Lipsius hívéül. Ez a Laskai valószínűleg meg elkésvé azt, amit a stoikus irány fényko- rában, a magyar humanisták elmulasztottak: magyarra fordította Lipsius legfontosabb műveit, a *De constantia*-t és a *Politica*-t (1641).⁴⁴ Ekkor már Erdélyben I. Rákóczi György uralkodott, s a nagy flamand humanista politikai műve itt is azzá vált már, mint Zrínyi szemében: az abszolutisztikus kormányzás hasznos kézikönyvévé.

V.

A Justus Lipsius leydeni korszakához kapcsolódó magyarországi újstoikus irány fej- lődését végigkísérve megállapíthatjuk, hogy valami különleges, európai viszonylatban is figyelemre méltó elméleti teljesítményt nem tud felmutatni. Igen érdekes és a maga nemében feltűnő jelenség azonban erősen politikusi jellege, s az a körülmény, hogy a magyar újstoikusok vezető politikai szerepre tettek szert s mesterük politikai tanításait a gyakorlatba is átültették. Magyarországon így, ha rövid időre is, létrejött egy olyan periódus, melyben — a társadalom uralkodó osztálya számára és ízlése szerint — megvalósult a kétes értékű lipsiusi béke. Ez a sajátosság mindenesetre egy színfolttal gazdagíthatja az európai újstoicizmus történetét.

A magyar újstoikusok és ideológiájuk történeti szerepéről a maga egészében nem mond- hattunk kedvező ítéletet, bár voltak olyan alkalmak, amikor politikai tisztánlátásról és böl- csességről tettek tanúságot. Nem szabad azonban megelégednünk arról sem, hogy a XVII. század első évtizedeiben — az előbb jellemzett polgári humanista irány képviselőivel együtt — fenntartották a humanizmus számos nemes haladó gondolatát, sokat tettek a kulturális értékek megbecsüléséért, és egy olyan széles irodalmi, kulturális közvéleményt alakítottak ki, amilyen Magyarországon addig még sohasem volt. A kultúra elért eredményeinek a védelme, a tudomány, az irodalom és a művészetek további virágzásának elősegítése: ezek a tiszte- letre méltó célkitűzések is ott húzódtak súlyos megalkuvásokra kész politikájuk mögött.

⁴² Turóczi-Trostler József: *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben*. FK 1955. 13—8., 141.

⁴³ Wittman Tibor i. m. 62—3.; Tolnai Gábor: *Szenczi Molnár Albert értékelésének néhány kérdése*. It. 1954. 153—4., 159—60.

⁴⁴ Csipkay Sándor: *Magyar—holland irodalmi kapcsolatok kezdetei*. (Laskai János) Bp. 1935. 12—28.; Vargha Anna i. m. 85—95.; Az ecsedi stoikus körről készülöben van Keszérü Bálint tanulmánya.

Ha nem is mindig előnyére, de az újstoicizmus jegyében fejlődött tovább a XVI. század második felének virágzó reneszánsz szépirodalma. A Balassi Bálint által magas színvonalra emelt reneszánsz költészet fejlődését egy stoikus szakasz zárja le, mely ha nem is mérkőzhet művészi színvonalban az előző század költészetével, értékeket tud felmutatni és nem méltatlan hozzá. A stoicizmus Európa-szerte megtermékenyítette a későhumanista lírát, s ennek történetébe be lehet iktatni egy magyar fejezetet is. S míg a Lipsius nyomán elkezdett magyarországi államelméleti irodalom kizárólag latin volt, addig a stoikus líra túlnyomórészt magyar nyelvű. Voltak ugyan latin képviselői is, mint a már gyakran emlegetett Bocatius, de ezek nem tudtak az iskolás alkalmi költészet átlaga fölé emelkedni.

Ha csak a magyar stoikus irány név szerint említett képviselőit nézzük is, számos költőt találunk köztük. Magyar verseket ismerünk Ecsedi Báthorytól, Illésházytól, Kátaitól, Petkitől, Péchitől, s legfőképpen Rimaytól. Sajnos legtöbbjük irodalmi terméséből csak nagyon kevés maradt ránk, egyedül Rimay János verseiből bírunk jelentékeny gyűjteményt. De egyébként is ő a stoikus irány reprezentatív magyar költője, a legnagyobb magyar reneszánsz lírikus, Balassi Bálint életművének örököse. Költészetében, s irodalomfelfogásában Balassi példája és a nyugateurópai latin újstoikus líra az irányadó számára. Ő maga első-sorban Balassi tanítványának és folytatójának tartja magát, noha a valóságban nagyon messze kerül mestere világától, költői felfogásától. Végrehajtja ezért Balassinak a stoicizmus szellemében való átértékelését, s ez a folyamat igen tanulságosan mutatja a magyar reneszánsz irodalom fejlődési irányát, a virágzó és kései szakasza közötti különbséget.

Alkalmunk volt már fentebb jellemezni a XVI. századi magyar főurak világát, melyből a magyar reneszánsz költészet is kisarjadt. Bár a vallásos elemnek is jelentékeny része van benne, főmotívumai a vitézség és a szerelem. Mivel a török elleni küzdelmek az egész századra rányomták bélyegüket, a magyar reneszánsz kultúrának sajátos katonai, vitézi karaktere alakult ki. A humanista történetírók és költők a végvárai hősi ellenállását ünneplik, s a vitézi életben látják a reneszánsz emberéhez legméltóbb életformát. Maga Balassi írja a végvári vitézekről, egyik legszebb versében (*Egy katonának*. 1589.): „Az jó hírért névért s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak, Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak.” A vitézek tehát a „humanitás” példaképei, ők a humanista hírnév igazi letéteményesei. Balassi e vitézi eszmények mellett a reneszánsz életöröm, a szépség és a szerelem költője, életműve legnagyobb részét a szerelmi versek alkotják. Ezzel az örökséggel kellett a stoikus Rimaynak megküzdenie, ezt kellett magához, s irányához asszimilálnia.

Az első lépést már közvetlenül mestere halála után megtette, mert 1594-ben Balassi az esztergomi ostrom során szerzett halálos sebesülésekor őt, mint legkedvesebb tanítványát, kérte meg hősi halálának megörökítésére. Rimay egy hét versből álló kis ciklust szentelt barátja emlékének. Az *Epicedium* elé magyar és latin nyelvű előszót írt,⁴⁵ s ezekben igyekszik Balassi tetteit és egyéniségét a stoikus morál szemében elfogadhatóvá tenni, vétkeiül csak a paráznaságot és a haragot ismerve el, de ezeket is elhomályosítva Balassi virtusainak, s főként „constantia”-jának hangsúlyozásával. Magában a versciklusban a hőst is megszólaltatja, de egyáltalán nem Balassira jellemző kijelentéseket ad szájába, kivéve a költőnek a halálos ágyon írt utolsó megrendítő versét, melyet teljes egészében beépített a ciklusba. A Rimay tolmácsolta Balassiból árad a pesszimizmus, az elkeseredés; az életöröm költője szinte megváltásként várja és fogadja a halált. Az örökösen birtokaiért hadakozó, zsákmányoló Balassiról azt is megállapítja a ciklus záróversében, hogy csak az országnak élt, s nem saját tárházának, miként mások; s akivel csak lehetett jót tett, az arra érdemes szegény legényeket segítette, felemelte.⁴⁶ Így formál Rimay az erőszakos főúrból, rettent-

⁴⁵ Klaniczay Tibor: *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*. I. OK. XI, 283—8.

⁴⁶ Rimay id. kiad. 11—36.

hetetlen katonából, Venus és Bacchus követőjéből stoikus hőst, miként vele egyidőben a jezsuiták — kihasználva, hogy Balassi élete vége felé katolizált — már egyenesen az athleta Christi barokk ideáljává próbálják őt mitizálni.⁴⁷

Rimay, aki — bár saját eszményeihez torzítva — méltó emléket állított Balassinak a hősnak, a költőről sem feledkezett meg, s állhatatosan törekedett Balassi reneszánsz költészetének elismertetéséért és igazáért. Összes verseinek kiadását tervezte, ami sajnos nem valósult meg. Fennmaradt azonban Rimay előszava, mellyel mestere szerelmi verseinek igyekezett polgárjogot szerezni.⁴⁸ Ennek érdekében Balassi költészetének tudós jellegét hangsúlyozza, ami szerinte a teológia és a filozófia mélységeinek napvilágra hozásában dombozik ki. A szerelmi téma, a szerelmi költészet pedig — vallja a reneszánsz poétika szellemében — éppúgy alkalmas a bölcsesség tolmácsolására, mint a poézis egyéb ágai. E tételének megerősítésére felsorakoztatja az óker és a reneszánsz nagy szerelmi költőinek seregét, és rámutat, hogy éppen szerelmi verseikkel vívták ki a tudós világ bámulatát. Rimay tehát, aki stoikus létére nem helyesli Venus dicséretét és követését, Balassi egyéni élményekből és igazi lírai hevületből táplálkozó költészetének tudós humanista oldalát emeli ki, — egyoldalúan. Ezzel Balassi költői hagyatéka is elfogadhatóvá vált a stoikus világnézet szempontjából.

A Balassi versei elé szánt előszót Rimay az 1610-es években, jó húsz évvel az *Epicidium* után írta. Jellemző, hogy Balassi katonavolta ekkora már mennyire elhalványult. Az előszóban mindössze egyszer utal csak arra, hogy a „vitézi rend nevelő atyja” volt, de ezt is csak azért, hogy kimutassa: a tudomány kincseivel is ugyanígy „rakodott s gazdagodott volt meg az elméje”. Ez tanúsítja, hogy a magyar reneszánsz XVI. századi harcos, vitézi eszményei már eltűnőben vannak. Balassi Mars és Pallas követőjének vallotta magát, s a XVI. században a humanisták szimbóluma a kard és a toll volt. Az ember földi halhatatlanságát biztosító hírnév megszerzésére pedig egyértelműen Mars útját, a kard szolgálatát tekintették a legbiztosabbnak. Rimaytól idegen már ez a heroikus szemlélet, s a tapasztalat is arra tanította, hogy a híres vitézek emléke hamar elmúlik, és a halhatatlanságot jobban biztosítja az írás. Ezt élete végén, 1629-ben mondja ki határozottan, a jövődő erdélyi fejedelemez, Rákóczi Györgyhez írt levelében. Ebben megköszöni, hogy Prágay Andrással, udvari prédikátorával, lefordíttatta, kiadatta és neki is megküldötte Guevara *Horologium principum*-át, a későhumanista udvari életnek és kultúrának ezt a kedvelt, s a stoikus elvekkel is összhangban álló olvasmányát. Itt írja, hogy a bőkezű főúr ezzel a tetteivel többet tett hírnevének a jövő embereivel való fenntartására, mintha nagy seregeket győzött volna le, vagy tartományokat, városokat, várakat hódoltatott volna meg. Emlékeztet rá, hogy akik vitézi dolgokban „fogyatták elméjüket, erejüket, ontották véreket, pazorlották értékeket, tékozlották sok kincseket, s emésztették életjüket halálokkal is”, azoknak ritkán hallatszik már a híre, s legfeljebb „mintegy szempillantásbéli enesző vízi buborék” merül fel az emberek emlékezetében.⁴⁹

Rimay, s nemcsak ő, mert hozzá hasonlóan vélekedett erről a kor csaknem valamennyi literátora, eljutott ezzel a magyar reneszánsz legsajátosabb nemzeti specifikumának felszámolásához. Igaz, ez egyúttal a kultúra és az irodalom tekintélyének hallatlan megnövekedését is példázza. De az újstoikus írók tudós arisztokratizmusa elvesztette már kapcsolatát az élet eleven áramával, s irodalom-rajongásuknak, költői munkásságuknak menthetetlenül van valami mesterkélts, üvegházi jellege. Ezt a fejlődési vonalat futotta be, s ide jutott magának Rimaynak sokat ígérő költészete is.⁵⁰

Életműve rendkívül egységes, mert az újstoicizmus szelleme szinte kezdettől fogva jelen van verseiben. Még szerelmi költészete sem mentes ettől, pedig ilyen versek írására

⁴⁷ Jenei Ferenc: *Az első Balassi-kiadás történetéhez*. It. 1951. 343—4.

⁴⁸ Rimay id. kiad. 39—43.

⁴⁹ Uo: 434—42.

⁵⁰ Rimay verseit lásd: id. kiad. 51—149.

csak pályája legelején szánta rá magát. Ezekben az „ésszel, okossággal, vidám józansággal” vegyült szerelmet dicséri, pedig igazi szerelmi líra sohasem születet a józanságból. Hiába is keressük műveiben a szerelemnek azt a perzselő tűzét, mely Balassi költeményeit átjárja; még legszebb enemű verse (*Örülhetne szívem...*) mögött sincs valóságos élmény: a szerelem az ő számára csak a tudós költészet egyik témája. Nem ihleti őt meg igazában a vitézi élet sem, noha az a néhány verse, mely a tizenöt éves háború első éveinek hatására született, értékes művészi alkotás. Sajátos módon azonban nem a katonák bátorságáról, szilaj harci kedvéről van szó bennük, hanem ellenkezőleg — a félelemről. Rimay ettől óvja a vitézeket, hangsúlyozva, hogy az Istenben bízó katonának nincs mitől félnie. Szemmel látható, hogy ez a biztatás inkább önmagának, a háború és felfordulás zavaaraiban talaját veszített stoikus elmélkedőnek szól. Mikor pedig a háború során egyre sötétebb lett a látóhatár, s a magyar vitézi élet lehangyoltságban volt, a vitézi téma nyíltan átvezeti a stoikus filozófiához. A vitézi életből cél, igazi hivatás helyett az elmélkedés tárgya lesz, s annak a lipsiusi tanításnak a hirdetésére szolgáltat ürügyet, hogy ha nem is élhetünk kedvünk szerint való életet, lelkünket keményítsük meg, s okosan hajózzunk az élet háborgó tengerén.

A stoikus „constantia” jegyében, ezekkel a versekkel találja meg Rimay a maga igazi hangját. Egész sor költeményének a tárgya a tűrés, a világ csábításaival, szíréhangjaival szembeni ellenállás, a hatalmaskodók ellenében a csendes szenvedés vállalása. Érződik e formai szempontból is sikerült költeményeken, hogy egy viharos korban ide-oda hanyórázó lélek kitarulása, lírává sűrűsödése van mögöttük, s hogy a stoikus magatartás fedezeteként itt egy élet és egy tragikus kor súlyos tapasztalatai állanak. Sőt egyes versei arra is jó példák, hogy a történelmi helyzet által hitelesített stoikus visszahúzóds elszánt dacba és gyűlöletbe is átválthat. A szabadságharc előtti években írott néhány költeményében a hazafias elkésredés és a politikai indulat is helyet kap. A *magyar nemzet romlásáról s fogysáról* írt éneke megrázó invokációjával, a nyomorúság és megalázottság reális tényeinek nagy erejű ábrázolásával a magyar hazafias és szabadságharcos költészet alaphangját úgy tudta megütni, hogy hatása a kuruc költőkön, Kőlcsey *Hymnus*-án át, egészen Petőfiig nyomozható.

A szabadságharcot követő békés korszakban, melynek létrejöttében Bocskay, Illésházy és Thurzó szolgálatában ő is oly buzgón közreműködött, nem maradt számára más mondanivaló, mint a vallás és a filozófia. A kettő egymással szorosan összefügg: vallásos énekeit a stoikus filozófia éppen úgy átjárja, mint bölcselő verseit a protestáns vallásosság. Mindkét csoportban az erkölcsi kérdések alkotják a lényegét, de míg a vallásos költeményekben saját bűnösségének a tudata áll előtérben, s belsőleg vívja harcát az elítélt és megvetett „világi hiúságok” ellen, addig a bölcselőkben mint oktató, vagy bíró lép fel és másokat tanít, vagy ítél. Minduntalan visszatér bennük a világnak, mint minden latorság anyjának az elítélése, a pénz és gazdagság rosszra ösztönző hatásának megbélyegzése s velük szemben a lélek nyugalmanak a keresése. Ezekben a versekben, sajnos, már ritkábban találjuk meg a korábbiakra jellemző belső átéltséget; jórészt ügyes, rutinos retorika inkább, mint igazi költészet. De azért akad közöttük kitűnő vers is, mint az udvari élet árnyoldalait kemény szavakkal ostromozó, s ezzel szemben a „gond, veríték, munka” árán szerzett lelki megnyugvást dicsőítő hosszabb éneke (*Udvar s irigy tisztek...*), stoikus világszemléletének talán legszebb és legteljesebb összefoglalása. A költemény erősen Epiktetos hatása alatt áll, s az erényes élet, valamint az udvari rossz szokások állandó szembeállításának retorikus elvén épül fel. A simulékony, óvatos költő ebben a versben felegyenesedik és a pénzzel, ranggal, hivatalokkal kevélykedők ellenében az élet igazi értékeit hirdeti nagy nyomatékkal. Büszkén vallja, hogy csak „a tudomány hoz halhatatlanságot”. Rimay a szellemi értékek fennsőbbiségét tehát nemcsak a katonai hősiességgel, de a politikai kompromisszum jóvoltából meggazdagodó, s a stoikus eszményeknek immár fittyet hányó főurakkal, nemeseikkel szemben is makacsul képviselte.

Morális következetessége tiszteletre méltó, de egyre anakronisztikusabb. Miként ő maga, aki élete derekán mindig a politikai élet centrumában mozgott, s élete végére a Nógrád

megyei falusi kuriába szorult, s legfeljebb a megyegyűléseken szónokolhatott, — akképen költészete is összeszűkült, költői világa is egyre inkább bezárult. Balassi költeményeiben a világ, a természet minden szépsége ott pompázott: a szép sík mező, melyen a vitézek nyargalnak; a zöld erdei pázsit a rajta ballagó mezítlábas lánnyal; a téli tiszta éjben szokatlan erővel ragyogó, s kedvese villámló szemekre emlékeztető csillagok. Rimay viszont nem tud más hasonlatot találni a világra, mint a kert, mely Justus Lipsius latin verseinek is kedvelt motívuma.⁵¹ Mig Balassi látóhatárát a távoli hegycsúcsok és a mennybolt szegélyezte, addig Rimayét a kerítés, melyen belül nem a természet tágas szabad térsége terül el, hanem valami mesterséges tenyészet. Ez a világ már nem ábrázolható az érett reneszánsz művészetével. Ezzel leérkeztünk a magyar későreneszánsz stílusának problémájához.

VI.

Ez a stílus a manierizmus, mely jelenleg a nyugati művészettörténeti és irodalomtörténeti kutatás érdeklődésének a középpontjában áll. Ezt a népszerűséget nem kis részben annak köszönheti, hogy a mai különböző modernista művészeti irányok ősüket fedezik fel a XVI. századvégi, XVII. századeleji európai manierizmusban. Nem foglalkozhatunk itt azokkal a sokirányú és egymásnak gyakran ellentmondó fejtegetésekkel, melyeket az utóbbi évek tudományos irodalmában a manierizmusról olvashatunk. Ernst Róbert Curtius, Helmut Hatzfeld, Wylie Sypher, Gustav René Hocke⁵² és mások munkáiban igen sok értékes megállapítással és eredménnyel találkozunk, de jórésükre jellemző az a helytelen törekvés, hogy a manierizmusban a művészet valamely állandó jelenségét, vagy legalább is bizonyos korszakokban jelentkező sajátosságát lássák, s így azt ne egy meghatározott történeti periódus uralkodó stílusának tekintsék, hanem történetileg feloldják. Hasonló eljárás ez ahhoz, ahogy nemrég Eugenio d'Ors és sokan mások a barokk fogalmát általánosították és tették valamilyen örök művészeti kategóriává.⁵³ Mindebben a művészet- és irodalomtörténet különböző modern idealista irányainak a szigorú történetiség alapjaitól való elrugaszkodása nyilvánul meg, mellyel szemben a történeti materializmus a manierizmusban éppenúgy, mint minden más stílusban egy, a társadalmi fejlődés sajátosságai által meghatározott történeti periódus művészi kifejezési formáinak rendszerét látja.

Egy másik sokat vitatott kérdés, hogy vajon a manierizmus a reneszánszsal, barokkal egyenértékű önálló nagy stílus-e, mint pl. Hocke, vagy Sypher véli, vagy pedig csak egy átmeneti, az előbbieknél alárendelt stílus kategória, mint Hatzfeld állítja. Véleményem szerint a manierizmus szorosan a reneszánszhoz tartozik, annak utolsó hajtása, melyben a reneszánsz formái széttöredeznek, melyben az érett reneszánsz művészete már a dekadenciába hajlik. Ennek során számos olyan stílussajátosság kifejlődik, mely azután a barokkban él tovább, de mégis elvileg különbözik a barokktól, mert hiányzik belőle minden nagyvonalúság, heroizmus és dinamika, s mert a reneszánszhoz viszonyítva alapvetően újat nem ad. E stílusirány Magyarországon szorosan kapcsolódik a stolkus írók csoportjához. Ez nem azt jelenti, mintha a manierizmus elsősorban a stoicizmussal függne össze, hiszen Európa különböző országaiban, így mindenekelőtt első jelentkezési helyén Itáliában, az újstoikus filozófia megteremtése előtt, attól függetlenül alakult ki. De az is tény, hogy mind magának Justus Lipsiusnak a művei, mind a későhumanista latin stoikus szellemű líra alkotásai, tele vannak a manierizmus stílusjegyeivel. Casparus Scioppius már a XVII. század elején így jellemezte a nagy újstoikus

⁵¹ Ellinger i. m. III, 152.

⁵² E. R. Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern 1948.; H. Hatzfeld: *The Baroque from the viewpoint of the literary historian*. The Journal of Aesthetics and Art Criticism 1955.; W. Sypher: *Four stages of renaissance style*. Garden City, N. Y. 1956.; G. R. Hocke: *Die Welt als Labyrinth, Manier und Manie in der europäischen Kunst*. Hamburg 1957.

⁵³ Vö. *Rhetorica e barocco*. Roma 1955. 53—4.

teoretikus stílusát : „J. Lipsiusnak, korunk legkiválóbb írójának stílusában eme sajátságok tűnnek szemünkbe: elmésség, kecsesség, választékos vagy pompázatos ékítmény — minthogy a saját értelemben mondottakat nem szereti, — továbbá a prózaritmus nélküli fordulatok, s végül a frázisgazdagság ; hiányzik nála a világosság, a nyelvtisztaság, a nyugodt folyamatosság, a rendezettség, a logikus szó- és mondatkapcsolás, a ritmikus lendület. Tehát az ő írásmódra homályos, nem kevés barbarizmussal és idegenszerűséggel, igen sok archaizmussal és vaskossággal, és számtalan divatos szókreációval fertőzött ; homályos irány, töredezett és részletekre szabdaltnak mondatszerkesztés, a hasonló vagy kétértelmű szavak gyermekes hajhászása.”⁵⁴

Nem kétséges, hogy mindezek a mesterkelt manierista próza sajátságai, s — részben az ő hatására — ugyanezek a németalföldi kései újlatin költészetben is eluralkodtak. Elég ha az id. Janus Dousa, vagy Janus Gruter verseire gondolunk, melyekben feltűnő a kifejezés különlegességére, a szokatlan formákra, az értelem homályosságára, a mondatok bonyolultságára, egy túlzottan pointírozott stílusra való törekvés.⁵⁵

A manierista stíluselemek természetesen nemcsak a stoikus irodalommal áramolhattak be Magyarországra, hanem az olasz irodalom, vagy a Rudolf prágai udvarában kialakult ízlés közvetítésével is.⁵⁶ Sőt a manierista stíluselemekhez el lehetett jutni a belső fejlődés útján is, miként azt Balassi Bálint kései versciklusa, a Célia-dalok példázza, ahol megjelenik már a rafinált érzéki hatásokra és a csak intellektuálisan felfogható bonyolult képalakításra való törekvés. De mivel a magyar későreneszánsz fő ideológiai iránya a stoicizmus, nyilvánvaló, hogy a stoikus irodalomnak fokozott szerepe volt az irodalom manierista stílusának kialakításában, és hogy e téren is a stoikus irány legtevékenyebb író-alakja, Rimay játszotta a főszerepet. Nem véletlen, hogy már 1592-ben, Lipsiushoz írt ismertetett levelében, lelkesen nyilatkozott mestere stílusáról, azt mondván róla, hogy az „tisztá méz, csupa édesség van benne, fény, nap, melynek ragyogó sugarával a régiek dicsőségének fényét erősen elhomályosítottad”.⁵⁷

De ahogy a manierista stílus kialakulása, úgy továbbterjedése sem volt elválaszthatatlanul hozzákötve a stoicizmushoz. Nem korlátozódik a feudális osztályra sem, melynek ízlése leginkább igényelte a manierizmus dekadens mesterkéltységét, hiszen a művészeti stílusok terjedése — bár egy bizonyos társadalmi osztályon belül alakulnak ki — nem áll meg az osztály határain. Így Magyarországon a későhumanizmus másik, polgári főiránya, melynek Szenczi Molnár a főképviselője, s Bethlen a főmecénása, szintén a manierista stílusnak hódol, bár annak sokkal egyszerűbb, keresetlenebb, puritánabb változatát alakítja ki. A Lipsius hatása alatt álló németalföldi későhumanista líra stílusának hatása egyébként közvetlenül is eljuthatott e kálvinista polgári humanista irány képviselőihez, mivel Janus Gruter, — aki nemcsak Lipsius költő-követője, de Ranutius Gherus néven a humanista latin költészet számos antológiájának kiadója is, — a XVII. század elején éppen Heidelbergben működött mint az egyetem történelem professzora és a Bibliotheca Palatina könyvtárosa.⁵⁸ Gruter a Heidelbergben tanuló magyar kálvinista ifjakkal is kapcsolatban volt, s ezek közül nem egy később

⁵⁴ „In I. Lipsii stilo, scriptoris aetate nostra clarissimi, istae apparent dotes : acumen, venustas, dilectus, ornatus vel nimius, quum vix quicquam proprie dictum ei placeat, tum schemata nullo numero, tandem verborum copia : desunt autem perspicuitas, puritas, aequalitas, collocatio, iunctura et numerus oratorius. Itaque oratio eius est obscura, non paucis barbarismis et soloecismis, plurimis vero archaismis et idiotismis, innumeris etiam neoterismis inquinata ; comprehensio obscura, compositio fracta et in particulas concisa, vocum similibus aut ambiguarum puerilis captatio.” — Idézi Vargha Anna i. m. 13.

⁵⁵ Ellinger i. m. III, 124., 153., 305., 323.

⁵⁶ Angyal Endre : *Európai manierizmus és magyar irodalom*. ItK 1959. 96—7.

⁵⁷ „merum mel, summa suavitas ibi, lux, sol, cujus corusce radio antiquorum Eloquii lunam nimis obscurasti.” Id. kiad. 223.

⁵⁸ Ellinger i. m. III, 303—4.

hálásan emlékezett vissza arra a támogatásra, amit tőle kapott.⁵⁹ Érdekes végül azt is megfigyelnünk, hogy e polgári irány tagjai amennyiben szorosabban Bethlen fejedelmi udvarához kapcsolódnak, vagy pedig valamelyik nagy hatalmú főúr udvarában élnek, írásaikban sokkal inkább törekednek a manierista stílusekítmények alkalmazására, mint amikor városi környezetben a „polgári község” számára írnak. Jó példa erre az a két kötetes gyűjtemény, melyet *Exequiae principales* címen (1624) adtak ki Gyulafehérváron Bethlen Gábor székhelyén, s amely a fejedelem első feleségének, Károlyi Zsuzsannának temetésén elmondott beszédek, az erre az alkalomra írt verseket, s magának a nagy pompával rendezett temetésnek a leírását tartalmazza részben latin, részben magyar nyelven. Az itt közölt beszédek, melyek csaknem kivétel nélkül a Heidelbergben tanult polgári prédikátoroktól származtak, szemmel láthatóan mutatják írójuk ama törekvését, hogy az alkalomhoz és a fejedelemhez illően mennél ékeesebben, mennél cifrább és keresettebb retorikával adják elő mondanivalójukat.⁶⁰

A korabeli magyar irodalomban a manierista stílussajátságokat keresve, mindenekelőtt a művészi kompozíció eltűnésére lehetünk figyelmesek. A Balassi verseiben érvényesülő, a mellérendeltség és a szimmetria elvén felépülő harmónikus művészi szerkezet helyett csak egy retorikai keret marad, ebben helyezkedik el a manierista költő mondanivalója. A retorika természetesen a reneszánszban és a barokkban is fontos szerepet tölt be, a művészet nem kis tehertételeként, de többnyire a művészi komponálásnak alárendelve, vagy azzal összeötvöződve. A manierizmusban a reneszánsz kompozíció már nem, a barokk még nem érvényesül, s ezért a művek szerkezetét csak valamely logikai-retorikai konstrukció adhatja meg. Jól látható ez Rimay költészetének fejlődésében. Míg fiatal korában a Balassitól tanult zárt művészi formákat követi, ökonómiusan bánva mondanivalójával, csak a lényegre szorítkozik, addig kései filozófiai költeményeiben terjengősen, a kifejtendő tétel logikája által vezetve, hangulati hatással mitsem törődve, és minden szuggesztivitást nélkülözve ír. A vers így nem valami eszmei-művészi összbenyomást ad, hanem kizárólag az intellektust foglalkoztatja. Ennek szélsőséges hajtása azután a titokzatosság keresése, szinte rejtvényeknek az előadása, az emblémák kultusza.

A XVII. századeleji Magyarországon virágzik az emblematika. Lackner Kristóf a magyar szent korona egyes részeinek mélyebb, titokzatos értelmét kutatja *Coronae Hungariae Emblematica Descriptio* (1613) című munkájában, s kiad egy *Florilegus Aegyptiacus*-t (1617) is, a rejtélyes hieroglifák kultuszának jegyében. Ugyanő a soproni városháza termeit emblematikus ábrázolásokkal festette ki, főleg a polgári életben kívánatos erények értelmét feszegetve.⁶¹ De Sopron nem kivételes jelenség. Az erények szimbolikus alakjai felkerültek Kolozs-vár, Lőcse, Pozsony városházainak a falaira, s bonyolult értelmű emblémák kerülnek a polgárházak kapui fölé, vagy a könyvek címlapjaira. A korabeli magyarországi festészetet nagy egészében az emblematikus ábrázolásmód jellemzi, hiányzik belőle minden monumentalitás, s ehelyett a bonyolult szimbolika lesz az úr.⁶² A rejtélyes képeket mindenütt szövegek, tömör, sokszor nehezen érthető idézetek kísérik, s mennyire jellemző, hogy mivel a kálvinizmus tiltja a templomi képeket, ott a falakat, a padokat a bibliából vett sokatmondó idézetekkel, bölcs mondásokkal pingálják tele. A Bekecs-i református templomról, melynek felszentelésére 1625-ben a legkiválóbb kálvinista humanisták gyűltek össze Szenczi Molnárral az élükön, s mely alkalomból egy külön emlékkötetet is kiadtak, lelkesen jegyzi fel, hogy fődíszét a sok felirat, idézet, epigramma stb. alkotja.⁶³ Az embléma a költészetnek is ihletőjévé válik.

⁵⁹ Lásd: Miskolczi Csulyak István *Diarium Apodemicum*-a 54b, 80b. OSzK Oct. Lat. 656.

⁶⁰ Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 67—70.

⁶¹ Angyal Endre: *Lackner Kristóf*... 12—4.

⁶² Garas Klára: *Magyarországi festészet a XVII. században*. Bp. 1953. 15—6., 22—4., 52—3., 64—6.

⁶³ *Consecratio templi novi*. Kassa 1625.

Ádám János kolozsvári polgár 1600-ban *Az igaz barátságról való ének* címen egy Amicitia-embléma értelmét fejtegeti.⁶⁴ Rimay pedig versek egész sorát írta képek magyarázataként. Már a Balassi halálára írt *Epicedium*-ban is hosszan időzik Balassi szimbólikus jelentésű zászlajának tárgyalásánál, majd két hosszú verset is szentel egy kép magyarázatára, melyen a Virtusok láthatók, amint egy asztal körül ülnek. Versben magyarázza meg a Religio jelképes alakját ábrázoló képet, s egy korabeli Fortuna-ábrázolásnak köszönheti létét szerencséről szóló éneke. Egy katolikus asszony kedvéért egy az angyali üdvözletet ábrázoló kép mellé ír verset, de a korabeli emblémagyűjtemények egy-egy képének a hatását fedezhetjük fel legkülönbözőbb verseinek egyes strófaiban is. Itt azután végképp nem lehet már szó művészi kompozícióról, hiszen a vers alapja egy szintén nem művészi elvek szerint szerkesztett kép. A reneszánsz művészet kiüresedését, az igazi költészet halálát jelenti az emblematisztikus kép és vers.

A pusztán intellektuális erőfeszítésre és megértésre appelláló törekvés azonban a manierista művészetnek csak egyik oldala. A kor irodalmilag iskolázott költői jól tudják, hogy a mondanivaló pusztán retorikus előadása, — mint pl. Petki János *Virtus és Voluptas*-certamene — csekély hatású, és nem kelti fel a figyelmet. Elengedhetetlen szükség van a meglepetés, az elcsodálkoztatás, az érzéki hatás elérésére, s ennek érdekében rafinált képalkotásra, formai virtuozításra. Ezek a jelenségek is jól megfigyelhetők e kor magyar költészetében. Elszaporodnak a különböző érzéki effektusok, a szín-, hang-, szaghatások felkeltésére irányuló mozzanatok. E periódus vallásos lírája is tele van a csengés-bongás képzeiteivel, a magyar későreneszánsznak egyik — ismeretlen költőtől származó — legszebb verse (*Pön-gését koboznak...*) pedig szinte tobzódik a különböző hangszerek hangulati hatásának irodalmi felkeltésében.⁶⁵ Rimay sem marad el e tekintetben: korai vitézi verseiben az ellenség vérének szagáról ír, majd később saját bűneit hasonlítja gennyedtt, rothadt sebhez, mosatlan szennyhez. A bizarr érzéki képalkotás érdekes példája, mikor az *Epicedium*-ban a hős meglágyult szívét finom selyemhez hasonlítja, melyet Isten úgy hajtogathat, ahogyan csak akarja. A finom tapintású, könnyen hajló szív mellől a könnyektől sós étel ízének idézése sem hiányzik: megannyi meghökkentő érzéki kép. Ezekben Rimay igazi mester; hosszan sorolhatnánk merész asszociációit, mint mikor a csókot a pókkal fűzi egybe; bravúros hasonlatait, mint Isten szavának a tűzben üst és füst nélkül megfőtt tiszta ezüsthöz való hasonlítása; frivol szóhasználatát, mikor az Isten ígéjével hizott emberről beszél; az undor érzését is felkeltő leírásait stb. Érzéki, érzelmi hatások tehát nem hiányoznak a magyar manierista költészetből, de öncélúakká válnak, gyakran semmi közük a vers mondanivalójához, vagy egyenesen elterelik róla a figyelmet. A tartalmi és formai elemek között állandó egyensúlytalanság, ellentmondás uralkodik, a versek belső harmóniája megszűnik.

A manierista költészet így a reneszánsz irodalmának erősen intellektuális oldalát a végletekig túlhangsúlyozva, s ugyanakkor formai elemeit fellazítva, a fokozott képszerűség, a feltűnni akarás irányában továbbfejlesztve egy végeredményben beteges művészethez vezetett. E torz fejlődés során azonban rendkívül megnőnek az irodalom kifejezési lehetőségei: a társadalom bonyolultabb, válságosabb fázisba érkezésével, az emberi lelkekben növekvő belső feszültség folytán, a művészet — nem tudva élni a hagyományos eszközökkel — a legkülönbözőbb új lehetőségekkel próbálkozik. Az így kialakuló új stíuselemek szinte mind megmaradnak és továbbélnek a barokk művészetben, de a barokk, elvetve a manierista művészetben még erősen élő racionális-intellektuális hagyományt, az érzékiség, látványosság, különösség már létrejött művészi elemeit nagy monumentális, vizionárius kompozícióknak rendeli alá, s ezzel ha átmenetileg és ellentmondásosan is, helyreállítja a művészet harmóniáját.

⁶⁴ Turóczi-Trostler József: *Ének a barátságról*. Bp. 1937.; Marót Károly: *Amicitia*; Acta Univ. Szegediensis 1939. XIII, 1.; RMKT XVII. 1., 111—20., 531—3.

⁶⁵ Esze—Kiss—Klaniczay: *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*. Bp. 1953. 64—5.

Hasonló folyamatnak lehetünk tanúi a prózában is. Rimaynak és kortársainak művészi értekező prózája elveti a reneszánsznak Cicero elveit követő prózastílusát, melynek a magyar irodalomban Bornemisza Péter, Balassi Bálint nevelője, a legnagyobb képviselője. Egy a mindennapi beszélt nyelvtől sőt az írásbeli érintkezésben általánosan használt nyelvtől eltérő mesterkélt és bonyolult, erősen arisztokratikus színezetű prózastílus jön létre, melyet különös tudatossággal művelnek. Rimay például mind magyar, mind latin leveleiben, s egyéb prózai írásaiban két egészen különböző irodalmi nyelven ír. Az egyik a beszélt nyelvhez közelálló természetes stílus, ezen írja hivatalos jelentéseit, vagy kereskedelmi, gazdasági ügyben küldött leveleit; viszont mihelyt tudósoknak, a korabeli művelt világ képviselőinek szánja írását, a manierista próza minden kellékét felvonultatja. A magyar manierista próza egyik legfejlettebb alkotása Prágay Andrásnak — stílusosan az eredetivel egyenértékű — Guevara-fordítása, mely méltán érdemelte ki Rimay tetszését stílusa tekintetében is. Az ellentétek kedvelésében a bonyolító jelzőhalmazokban, a szokatlan epithetonok özönében, s a labirintushoz hasonló végeérhetetlen mondatösszevénnyekben biztos kezű író volt Rimay is, Prágay is, és számos kortársuk.⁶⁶ Itt is sok a barokkhoz átvezető vonás, de a barokk a különböző stílusétkitményeket a hatalmas körmondatok fegyelmének fogja alávetni, s így az eltűnt kompozíciót a nyelvi stílus terén is helyreállítani.

*

A magyar stoicizmus és manierizmus problematikáját ebben a tanulmányban csak egészen vázlatosan, a főjelenségeket érintve tárgyalhattam. Ebből is kidomborodnak azonban a magyar későreneszánsz legfőbb ideológiai és művészi jelenségei, melyek szoros összhangban vannak egymással, egyaránt a válság és a hanyatlás jeleit mutatják és előkészítői a következő korszaknak. Miként a stoicizmus az ellenreformációhoz, úgy a manierizmus a barokkhoz vezet át, bár mindkettő még elválaszthatatlanul hozzátartozik a reneszánsz kultúrájához. A későreneszánsz vizsgálata a barokk-kutatás szempontjából is tanulságos, mert egészen másképpen és történetileg sokkal realisabban értékelhetjük a barokk művészet pozitív és negatív vonásait, ha nem az érett reneszánsz művészetével, hanem a későreneszánsz hanyatló manierizmusával állítjuk szembe.

⁶⁶ Bán Imre : *Fejedelmeknek serkentő órája*. It. 1958. 360—73.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

ISTENES JÓZSEF :

PETŐFI KISKÖRÖSI SZÜLETÉSÉT IGAZOLÓ ÉRVEK TÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÁSA

Szükségesnek tartom Petőfi kiskörösi születését igazoló érvek történeti összefoglalását, mert irodalomtörténetünk ezt eddig nem tette meg. Ezeket az érveket kiegészítem saját kutatásaim eredményeivel.

Lássuk most a kiskörösi születés igazolását!

I. A keresztelési anyakönyv

A kiskörösi evang. egyház keresztelési anyakönyve 1823. évi 1. t. sz. szerint Petőfi Sándor van első kereszteltnak feltüntetve. Kétségtelen, hogy ránézve ez csak a keresztelés, és nem a születés tényét örökíti meg. Azonban az evang. egyház anyakönyvezési gyakorlata az volt, hogyha nem helybelit részesítettek egyházi szertartásban (keresztelés, konfirmáció, házasság, temetés), mindenkor, minden külön rovat nélkül bevezették ezt aényt. A Hamliar-féle utasítást az anyakönyvezésre vonatkozólag 1803-ban fogadta el a Bányai Evang. Egyházkerületi Közgyűlés. Id. Blázy Lajos evang. lelkész már 1867-ben egy pesti laphoz írt levelében hivatkozik: „... az volt a gyakorlat, hogy a helybeli szülötteknél semmi megjegyzés sem történt, ellenben a másutt szülöttekhez a hely is odatétetett.” Erre példát is közölt.¹ Hosszasan tanulmányoztam a Petőfit keresztelő Martiny lelkész anyakönyvezési módját. Bár Kiskörös, mint akkor legnagyobb részét szlovák anyanyelvű község, annyira zárt volt, mégis találtam több olyan bejegyzést, amely igazolja az előbb említett tény. A legvilágosabb és legmegbízhatóbb a kiskörösi evang. egyház keresztelési anyakönyvének 1826. évi 163. t. sz. alatt bejegyzett adata. Ez Petrovics Sándor keresztelési bejegyzéséhez időben legközelebb álló, formájában teljesen megegyező, hiszen ezt is Martiny lelkész jegyezte be.

A keresztnév rovatában a gyermek keresztnéve, Georgius név alatt zárójelben ez olvasható: „Vadkertiensis”. Érdekes, hogy előtte hasonló vezetéknevű „Hopass” gyermek van anyakönyvezve,² akinek keresztnéve, szintén Georgius után semmi megjegyzés nincs. Utána néztem a két gyermek szülei lakhelyének. Az utóbbi szüleiről kétségkívül megállapítottam, hogy kiskörösi lakosok voltak. Több gyermekük is itt született, itt keresztelték. A „Vadkertiensis” megjelölésű gyermeknek a szülei vadkerti lakosok voltak. Ott születtek,³ ott kötöttek házasságot.⁴ Többi gyermekük is ott született, ott is keresztelték őket. Mi készíthette az előbbi gyermek szüleit arra, hogy áthozzák gyermeküket Kiskörösrre kereszteni? Megállapítottam, hogy a keresztszülok kiskörösiek voltak. Másrészt meg a két rokongyermek, akiknek apjuk testvérek voltak, egyidőben való születése lehett az oka.

Íme tehát a helyben született Hopass gyermek neve után nem írt semmi megjegyzést Martiny lelkész. Viszont az utána keresztelt, hasonló nevű gyermek keresztnéve, Georgius név alá „Vadkertiensis” megjelölést írt, mert Vadkerten született, csak kereszteni hozták Kiskörösrre.

1817. évi kiskörösi evang. keresztelési anyakönyv 52. oldalán a szülök neve után írták be a máshol születés tényét: „Vadkertiensis”. Ez a gyermek, akit ekkor kereszteltek, egy kiskörösi tanítócsalád gyermeke.

Az édesatyja, Krnoch József, Kiskörösön volt tanító. Édesanyja soltvadkerti születésű. 1805. márc. 5-én kötöttek házasságot Soltvadkerten. A vőlegény neve után, mivel kiskörösi

¹ Megjelent az Ellenőr 1872. szept. 14. számában. Lásd: Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 115. o.

² Kiskörösi evang. keresztelési anyakönyv 1826. évi 162. t. sz.

³ Soltvadkerti evang. keresztelési anyakönyv 1799. évi 44. t. sz. és 1804. évi 244. t. sz.

⁴ Soltvadkerti házassági anyakönyv az evang. egyháznál 1819. évi 12. t. sz.

volt, azt írták „Kiskőrösiensis”. A menyasszony neve után, aki helybeli, nincs semmi írva. Hogy milyen pontos volt az egyház anyakönyvezése, mutatja, hogy a Vadkerten történt és ott anyakönyvezett házasságot Kiskőrösön is bejegyezték. Megjegyezve, hogy az esketés Vadkerten történt.⁶ Ezt azért tették, mivel állandó kiskőrösi lakos volt a vőlegény és továbbra is itt maradt. Ugyanúgy jártak el a már említett harmadik gyermekük keresztelésénél. Míg az első kettő⁶ és a negyedik, ötödik gyermek keresztelésénél⁷ semmiféle megjegyzés nincs, feltehető, hogy itt születtek, mert itt vannak kereszteleknek bejegyezve, addig a harmadik gyermek keresztelési bejegyzésénél azt találjuk, „Vadkertiensis”.⁸ Kerestem Vadkerten is, de ott az anyakönyvezésének nincs nyoma. Itt nem is volt szükséges beírni, mert a kiskőrösi keresztelés bejegyzésénél a „Vadkertiensis” szó utal a születés helyére. Azt tételezhetjük fel, hogy az asszony otthon, Vadkerten szülhetett édesanyjánál, s mivel állandó kiskőrösi lakosok voltak, és férje itt volt tanító, hazahozták a gyermeket Kiskőrösre kereszteni.

Hogy mennyire vigyázott erre a pontos anyakönyvezésre az egyház abban az időben, arra egy jellegzetes példát találtam. Egy tanyai házaspárnak gyermeke született Tázlár pusztán, amely akkor Kiskőröshöz tartozott közigazgatásilag is, de felekezetiileg különösen. Valamilyen oknál fogva kiszállt a lelkész a házhoz, és ott keresztelte meg, de Kiskőrösön anyakönyvezték. Ezt aényt pontosan bejegyezték az anyakönyvbe.⁹

Ugyanílyan pontosan jelölték meg a Kiskőröshöz tartozó többi pusztán születetteket a keresztelés alkalmával. 1838. évi 12. t. sz. alatt a keresztelt gyermek neve alá ezt írták: született Csengőd pusztán, majd 1838. évi 32. t. sz. alatt a gyermek neve alá: Páhi pusztáról.

Nemcsak Martiny keresztelési, hanem házassági anyakönyvezési módját is tanulmányoztam.

Jellegzetes példája éppen a költő néjének, Hruz Annának házassága, aki akkor Kiskőrösön lakott Petrovicséknál. A házasság anyakönyvezésénél a menyasszony neve, Hruz Anna után semmi megjegyzést nem találunk, mert Kiskőrösön lakott. A vőlegény, Baranyai Péter neve után ez olvasható: „Vadkertiensis”. Az illető vadkerti volt.¹⁰ Ilyen nevű családneveket ma is találunk ott. Példa még az előbb említett Krnoch tanító házassága is. A vőlegény neve után, mivel kiskőrösi volt, azt írták: „Kiskőrösiensis”. A menyasszony neve után nem írtak semmit, mert vadkerti volt.¹¹ Természetes, ilyen hasonló példát többet is lehet találni. Még a halálozás anyakönyvezésénél is szokás volt bevezetni, az illető hol született.

Mivel ez az anyakönyvezési mód nemcsak Martiny kiskőrösi lelkésznek volt a gyakorlata, hanem általános evang. egyházi gyakorlat, hiszen csak így pótolta egyszerre a születési anyakönyvezést is, azért más evang. egyházból is hozok példát.

A kecskeméti keresztelési anyakönyv 1811. évi 2. t. sz. alatti keresztelési bejegyzésnek a dátum rovatába „Kiskőrösiensis”-t írtak. 1821. évi 25. t. sz.-nál ugyancsak a dátum mellé „Orgovány”, 1822. évi 17. t. sz.-nál szintén „Kőrös” bejegyzést találjuk. Hasonló példa nagyon sok van Kecskeméten, mivel az nem volt olyan zárt, mint Kiskőrös.

A házasság anyakönyvezésénél a sok közül a Hruz-rokonságból hozok példát. Hruz Mihály lakatosmester, Petőfi anyjának közeli rokona VallacsKay Esztert vette feleségül Kecskeméten. A menyasszony neve után, mivel kecskeméti, nincs semmi írva, a vőlegény neve után „Gyón” bejegyzést találjuk.¹²

Kiss András, kiskőrösi szappanfőzőmester, Petőfi édesatyjának barátja, egy Hruz-rokon lányt vett feleségül Kecskeméten. A házasság anyakönyvezésénél a név után azt írták „Kiskőrösiensis”.¹³

Ugyanílyan példákat hozhatnánk a szomszédos Soltvadkert evang. anyakönyvezésének gyakorlatából is, a már említett jellegzetes házassági anyakönyvezésen kívül.

Összefoglalva tehát az eddigieket:

Ha Petőfi Sándor Kiskunfélegyházán „megszülethetett” volna, ahol az állandó kiskőrösi lakosú szülei akkor „tartózkodhattak”, és elhozták volna Kiskőrösre kereszteni, akkor Martiny lelkész a neve alá ugyanúgy beírta volna „Félegyháziensis”, ahogy az egyik Hopass gyermek után beírta: „Vadkertiensis”. Még jobban megvilágítja a tény a névszerint még Kiskőrösön ma is ismert tanító gyermekének anyakönyvezése, akinek szülei is állandó Kiskőrösi lakosok voltak, de az asszony Vadkerten édesanyjánál szült. Amikor itthon megkeresztelték a gyermeket, a szülők neve után beírták azt, hogy: „Vadkertiensis”. Az anyakönyvezésnek

⁶ Kiskőrösi evang. házassági anyakönyv 1810. márc. 5.

⁷ Kiskőrösi evang. keresztelési anyakönyv 1811. évi III. 16., 1815. IV. 21.

⁸ Kiskőrösi evang. kereszt. anyakönyv 1819. XI. 19., 1822. III. 22.

⁹ Kiskőrösi evang. kereszt. anyakönyv 1817. évi 52. lapján jún. 8.

¹⁰ Kiskőrösi evang. kereszt. anyakönyv 1837. évi 222. t. sz.

¹¹ Kiskőrösi evang. házassági anyakönyv 1823. évi 16. t. sz. Vadkerti kapcsolatukat bizonyítja, hogy keresztszülők voltak ott (Vadkerti evang. kereszt. anyakönyv 1824. évi 6. t. sz.).

¹² Soltvadkerti evang. egyház házassági anyakönyv 1810. márc. 5.

¹³ Kecskeméti evang. házassági anyakönyv 1799. május 28.

¹⁴ Kecskeméti evang. házassági anyakönyv 1823. évi III. t. sz.

ebből a szempontból való pontosságát mutatja a tanyán születettek anyakönyvezése is, ahol mindenkor beírták, honnan hozták keresztelni a gyermeket.

A felhozott példák azt is megmagyarázzák, hogy be kellett volna jegyezni, ha a gyermek máshol születik, annak ellenére, hogy a szülők akkor állandóan Kiskőrösön laktak, itt ismeretesek voltak. Sőt még azt is bizonyítják, hogy bár csak keresztelési anyakönyvezés volt akkor, de abban megjelölték azt, ha máshol született a megkeresztelt. Nem a szülők lakhelyét jelölték meg, hanem a születés helyét. Ha tehát Petőfi Kiskunfélegyházán született volna, akkor neve után „Félegyháziensis” bejegyzést találnánk.

Mivel eddig az irodalomtörténet ilyen adatokat nem tárt fel, ezek kizárólag új, általam felfedezett tények, amelyeket figyelmen kívül hagyni már nem lehet, azért ezek arra szolgálhatnak, hogy végleg bebizonyítsák: a születés nem történhetett Kiskunfélegyházán, hanem csak Kiskőrösön.

11. A kiskőrösi utazás

Vajon megtörténhetett-e az az utazás, amelyről a félegyházi álláspont beszél? Petrovicsnének közel öt évi házassága után születik első gyermeke. Feltehető-e, hogy egy mindenórás asszony, ki olyan hosszú ideje várja első gyermekét, társbérlet megkötése végett, amit a férje egyedül is elintézhet, 45–60 km-t kocsikázzon, kockára téve a saját és gyermeke életét is? Vállalta-e azt, hogy a számára teljesen idegen/környezetben szüljön? Feltehető, hogy második gyermeke születése előtt is azért ment el Kiskunfélegyházáról Szabadszállásra szülni, mert ott lakott huga, Baranyai Péterné, aki, mint látni fogjuk, három hónapig ápolta Petrovicsné első gyermekét Kiskőrösön. Még egy évi félegyházi tartózkodás után is inkább a rokoni környezetet vállalta a születés idejére.

Tegyük fel, megszületik Félegyházán a gyermek, akinek életben maradásához alig van remény, van-e olyan szülő, aki azonnal kocsira tesz egy ilyen csecsemőt, 45–50 km-es útra, —10 fokos hidegben? Az akkori időjárás igazolására Kiss Béla megszerezte a következő hivatalos értesítést: „Kiskőrösről az 1823. évről nincs semmiféle időjárási adatunk. A budai csillagdában mért adatokból azonban az időjárási helyzet alapján következtetni lehet a kiskőrösi egyidejű időjárásra. A budai meteorológiai állomás adatai szerint 1822. dec. 31-én ködös idő volt, mérsekelt északnyugati széllel. A levegő hőmérséklete 21 órakor C—M 5,8 fok volt. Reggel 7 órakor ugyancsak ködös égbolt mellett gyengén havazott, a levegő hőmérséklete —7,4 C fok volt. A fentiek alapján és egyéb körülményeket figyelembe véve valószínű, hogy Kiskőrösön 1823. újév napjára virradó éjszakán a levegő hőmérséklete —10 fok lehetett, estétől reggelig —6 fokról —10 fokra süllyedt, majd reggel —8 fokra emelkedett. Valószínű, hogy az éjszaka ott is ködös volt, és lehetséges, hogy kevés hó is szállingózott, gyenge északnyugati szél is lehetett...”

Keresztelés után visszavitték Félegyházára? Egy néhány órás csecsemőt 100 km-t kocsikáztatnak egy nap? Azután néhány nap múlva újra vissza kellett hozni Kiskőrösre, hiszen állandó kiskőrösi lakosok voltak a szülei. Vagy talán az asszonyt rakták kocsira a szülés után? Melyik félegyházi asszony vállalná ezt? Nincs olyan, nem is volt, Kiskőrösön sincs.

Mindezt azért kellett tenni, mert szokás volt az egynapos gyermeket megkeresztelni? Kiskőrösön nem volt olyan szokás. Ha meg a gyermek gyengesége miatt kellett hirtelen megkeresztelni, akkor a keresztelés miatt teszik kockára a gyermek életét? Az evang. keresztelés miatt ráérték volna később is elvinni. Vagy talán a kiskőrösi kapcsolatok miatt kellett elhozni? Második gyermekük keresztelésekor sem a vallás, sem a kiskőrösi kapcsolat nem számított. Istvánt Szabadszálláson keresztelték meg, pedig az közelebb volt Kiskőröshöz, mint Kiskunfélegyháza. Négy évi kiskőrösi tartózkodás után mégsem vitték vissza keresztelni. Pedig amint később bebizonyítom, sokszor visszajártak még Vicziánékhoz keresztelni Kiskőrösre.

Vihették volna a közeli Kecskemétre keresztelni. 1793. óta vannak ott Hruzok. Hruz Mihály, Petrovicsné közeli rokonának kiterjedt rokonsága volt Kecskeméten. 1792. óta van ott evang. egyház, amelynek a magyarok kívül német és szlovák ajkú hívei voltak. Miért nem lehetett odavinni keresztelni? Útja is bizonyára jobb volt, mint a kiskőrösi. Ezt inkább el lehet képzelni.

Hogy az utazás nem történhetett meg, arra döntő bizonyíték a kiskőrösi keresztelési szokás is. Kiskőrösön régi gyakorlat a reggeli istentisztelet utáni keresztelés. Petőfi Sándor keresztelése feltétlenül a reggeli órákban történt, mert első kereszteltnek van bejegyezve. Utána mást is kereszteltek. Így még az éjszakai órákban el kellett volna indulni Félegyházáról.

Mindezen tényekből és körülményekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy amit a félegyházi felfogás állít, az csak feltevés: „tartózkodhatott”, „megszülehetett”. Az igazság pedig az, hogy a gyermek Kiskőrösön született.

Kiskőrösön a tanácselnök irodájában és Petőfi szülőházában fényképmásolatban őriznek egy jegyzőkönyvet, amely arról szól, hogy Mihájlik György mézsáros segéd 1822. február 1-től az év végéig Petrovics István szolgálatában állott Kiskőrösön. Petrovics bemondása alapján a tanács „bizonyáglevelét” adott Mihájlik Györgynek, melyben hivatalosan bizonyítják, hogy igen szorgalmas, jóviseletű, ügyes segéd volt. Munkáját megelégedéssel végezte. Ezt a bizonyítványt Petőfi születése után egy nappal, 1823. január 2-án adták ki. A jegyzőkönyvet Petrovics István bemondása alapján állították ki 1823. január 2-án, tehát feltételezhető, hogy neki ebben az idő tájban itthon kellett tartózkodnia. Az is valószínű, hogy nem hagyta magára a mézsárszéket éppen az ünnepekre és a feltételezett távolléte idejére, mert új segéd felvételéről nincsenek nyomok ebben az időben.

Amint később bizonyítom majd, Petrovicsék 1822. november 13-án keresztelték Vicziának egyik gyermekét, amiről a keresztelési bejegyzés tanúskodik.¹⁴ Tehát itthon kellett lenniük. Vagy talán feltételezhető, hogy ez az állapotos asszony télen, 47 nappal a szülés előtt Félgyházára kocscikázik, aztán visszajön és újra elmegy? Mi mindent nem akarna még ráerőszakolni a félegyházi álláspont erre a szegény, jámbor, szűkszavú asszonyra.

A kiskőrösi állatforgalmi nyilvántartásban szerepel, hogy Petrovics István a kecskeméti vásárról 7 tehenet, 1 bikát vásárolt 1822. november 25-én.

Megvan ma is annak az 1822. évi kiskőrösi főkönyvnek a másolata, amely szerint Petrovics 1822. december 30-án a város pénztárába befizette tartozását.

Mindezen tények azt bizonyítják, hogy Petrovicsék ebben az idő tájban itthon tartózkodtak.

III. A keresztszülők

Ebben a kérdésben történt a legtöbb tévedés. A Dinga név — a Dinga és Dinka, az Anna és Zsuzsanna névcserék, — talán önkéntelen használata sok téves következtetésre, megállapításokra adott alkalmat. Ha a maga idejében felfigyelnek ezekre a tévedésekre, ma könnyebb lenne igazságot tenni ebben a kérdésben. Az idők múlásában azonban elvesztek az összefüggések az egyes tények között, azért ma hosszas kutatás után lehet csak tisztán látni.

Úgy érzem, hogy ezt az egész ügyet Kovátsay Ferencné, Dinka Anna, nem tisztázott szerepe okozta Neugebauer-nél, Ferencznél is a tévedést. Azért most reá vonatkozó kutatásaim eredményét teszem közzé.

Tötgyörkön született, amint a kecskeméti halotti anyakönyvből megtudtam. Soltvadkerten vette feleségül Kovátsay Ferenc szűrszabó 1819. december 21-én.

Kovátsay Ferenc abból a kecskeméti Kovátsay családból származott, amelyik ott már hosszú ideje rokonságban volt Hruz Mihályékkal, a költő anyjának egész közeli rokonával. Így kerülhettek kapcsolatba Petrovicsék a soltvadkerti Kovátsay családdal, akárcsak Kecskeméten a Hruzék a Kovátsayékkal. Később bizonyítom be, hogy éppen ebből a kapcsolatból kifolyólag ezt a családot hívják meg első gyermekük keresztszüleinek. Így történt meg aztán az is, hogy amikor 1823. október 2-án Kovátsayéknak János gyermekük születik Vadkerten, keresztszülőknek hívják vissza Petrovicsékat. Meg is találtam a bejegyzést a vadkerti keresztelési anyakönyv 1823. évi 60-as t. sz. alatt. Érdekes, hogy Kovátsayék röviddel ezelőtt másutt voltak keresztszülők, mégsem ezeket hívják meg első keresztszülőknek, hanem Petrovicsékat. Hiszen itt régebbi komaság jár vissza.

Ennél a bejegyzésnél találkoztam a Dinga név kétféle írásmódjával. Míg a házasságnál „g”-vel írja ugyanaz az írás, addig a keresztelésnél „k”-val írta. Tény tehát, hogy Dinka Anna fiát Petrovicsné tartotta keresztvíz alá, mert csak egyedül vannak beírva keresztszülőknek. Eddig tehát az egyoldalú komaság biztos, pedig Kecskeméten a Hruzok és Kovátsayék kölcsönös komaságban voltak évtizedeken át.

Viszont Petrovicsék gyermekének keresztelési anyakönyvében Kovátsayné nincs beírva. Viczián János után Susanna Kovátsay van beírva, akit eddig az irodalomtörténetben Viczián János feleségének tudnak. Pedig amint később bebizonyítom, nem az volt.

Ezután hosszú kutatómunkát folytattam Kovátsay Zsuzsanna kikutatására. Sem Kiskőrösön, sem Vadkerten, de még a kecskeméti anyakönyvekben sem találtam Kovátsay Zsuzsannát, pedig Kecskeméten születtek a Kovátsayak. Megtaláltam azonban Kecskeméten Kovátsay Ferencné, Dinka Anna halálának anyakönyvezését. A megjegyzés rovatába ez van írva: „Petőfi Sándor egyik keresztanyja”. Margócsi József temette, ő is írhatta be, mert az írás azonos.¹⁵

¹⁴ Kiskőrösi evang. kereszt. anyakönyv 1822. évi 226. t. sz.

¹⁵ Kecskeméti evang. halotti anyakönyv 1864–65. évi 50. t. sz. 20. lap.

Ez még inkább elgondolkodtatott. Közben elolvastam Suhajda József, az Ellenőr 1872. szeptember 13-i közlését,¹⁶ amelyben Margócsi József 6 évvel azelőtti kecskeméti lelkész arról nyilatkozik, hogy ő temette el Kovátsay Zsuzsannát, ottani tartózkodása alatt. Számításom szerint ez 1860–70 között lehetett. Újra kerestem Kovátsay Zsuzsanna halálát, de ennek az időpontnak megfelelően újra csak Kovátsay Ferencné, Dinka Anna, halálórási bejegyzést találtam, akit Margócsi József temetett el. Amikor itt újra elolvastam a megjegyzés rovatában azt, hogy „Petőfi Sándor egyik keresztanyja” eszembe jutott Torkos kecskeméti evang. lelkész közlése,¹⁷ amit Pákh Albertnak tett, amelyben azt írja, hogy Dinka Anna (Kovátsay Ferencné) saját kezével tartotta keresztvíz alá Petőfi Sándort. Arra is gondoltam, hogy Dinka Annánál is lakott Petőfi Sándor, amikor Kecskeméten iskolába járt. Ezek után arra a következtetésre jutottam, hogy ez a két személy valójában egy, nem Kovátsay Zsuzsanna, hanem özv. Kovátsay Ferencné, Dinka Annáról van szó. Margócsi József 6 év múlva, amikor már Irsán volt lelkész, emlékezik vissza arra, hogy ő Kecskeméten egy asszonyt ismert, aki magát Petőfi keresztanyjának mondotta. Betegsége alatt többször meg is látogatta, el is temette. 6 év múlva, nyilatkozata szerint, a keresztelési anyakönyvből tudja meg ennek az asszonynak a nevét, azért állítja, hogy Kovátsay Zsuzsanna volt. Pedig amikor ezt az asszonyt eltemette, ő anyakönyvezte Kovátsay Ferencné, Dinka Annának, és ő írta be a megjegyzés rovatába „Petőfi Sándor egyik keresztanyja”.

Tehát Margócsy nyilatkozatából, anyakönyvezési bejegyzéséből is következtethető, hogy Kovátsay Ferencné, Dinka Annáról van szó.

Hogyan történhetett mindez?

Kovátsayék hamar elköltöztek Vadkertről Kecskemétre. Kovátsay Ferenc igen fiatalon meghalt. Ezt a kecskeméti halotti anyakönyvből tudtam meg. Hogy lehetett mégis Kovátsaynéból Kovátsay Zsuzsanna a keresztelési bejegyzésben? Ezután jogos gyanú fogott el, hogy itt névelírásról van szó. Kezdtém ilyen szempontból vizsgálni a kiskőrösi keresztelési anyakönyvet. 1819–37-ig 17 esetben történt névelírás Martiny lelkész részéről, aki Petőfi keresztelését anyakönyvezte. Ezeket a javításokat Kemény János és Blázy Lajos lelkészek végezték 1849-ben, megjegyezvén, hogy személyes és hiteles tanúk alapján javították ki. Nem tartom szükségesnek tételezám szerint közölni, de példákat hozok: Maska helyett Meskó, Kriskó helyett Haskó, Gyurján helyett Gyuricza, Zelenák helyett Zelenka, Barda helyett Brada, Zsibrik helyett Masznik, Frólián helyett Frójó vezetéknév, de több keresztnév elírása is történt. Sok azonos hangzású nevet írt el. Így írhattott a férje után Kovátsay asszony, Anna Kovátsay helyett, Susanna Kovátsayt, hiszen nem ismerhette, mert nem volt kiskőrösi ez az asszony, hanem vadkerti. Következésképpen tehát Kovátsay Ferencné, Dinka Anna volt a keresztanya. Valószínű, hogy férje is vele lehetett. Úgy tudom feltételezni azt, hogy miért hívták meg Kovátsayék Petrovicsékat az év őszén keresztszülőknak. Január 1-én Kovátsay Ferencné volt keresztanya Petrovicséknál. Régi szokás volt, hogy a komaság visszajár. Így tehát Kovátsay Ferencné, Dinka Anna, Petőfi Sándor egyik keresztanyja volt, Petrovicsék komaasszonya.

1857-ben Kovátsay Ferencné, Dinka Anna még élt, akárci kihallgathatta, mint Margócsi József lelkész is. 63 éves volt, amikor Pákh Albert azt hirdette: „... megállapított tény, hogy Petőfi Sándor Kiskőrösön született.”

A „hitetlenkedők” kétségeinek eloszlatására még egy bizonyítékot kívánok közölni, özv. Kovátsay Ferencné, Dinka Anna állítását, miszerint Petőfi Sándor, akit ő tartott keresztvív alá, Kiskőrösön született 1822. december 31-én éjfélkor.

Dinka Annát 1857-ben semmi érdek sem fűzte ahhoz, hogy mást mondjon Petrovicsék gyermekének születéséről, mint ami a valóság. Ez a nyilatkozat egyezik azzal a közléssel, amit István közreadott éppen akkor a Vasárnapi Ujság 1857. évi február 1-i számában.¹⁸ Ezek a nyilatkozatok és a keresztelési anyakönyv közzététele Sárkány János által még Gyulai Pált is arra készítik, hogy megváltoztassa a véleményét, amelyet igen jelentős sorokban közölt a Pesti Napló 1857. jan. 31-i számában.¹⁹

Az 1857-es hivatalos döntés Pákh közlése alapján figyelembe vehette Dinka Anna nyilatkozatát, hiszen akkor még ismereteseek voltak azok a kapcsolatok, amelyek Petrovicsékhoz fűttek. Az idők múlásával azonban ezek elvesztek. Így történt, hogy nem ismervén ezeket az általam felfedezett tényeket, Dinka Anna Pákh által 1857-ben közölt kijelentését hamis, meg tévesztő adatközlésnek állítja a félegyházi álláspont.

Feltételezem, hogy az, amit Dinka Anna 1857-ben kijelentett, adott alkalmat arra, 23 év múlva Neugebauernek és az ő nyomán Ferenczinek, hogy belekeveredjenek a nevekbe, Dinka Anna — Dinkáné. Igaz, hogy előttük sem voltak már ismereteseek azok az összefüggések,

¹⁶ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 114. o. 3. bek.

¹⁷ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 77. o. 3. bek.

¹⁸ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 76. o. 3. bek.

¹⁹ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 76. o. 1. bek.

amiket felfedtem és tisztáztam, bár ha jobban utánanéznék, ők is, de mások is megtalálhaták volna eddig.

A másik keresztszülő, Viczián János keresztapa, aki azonban még a nagyobb vita megindulása előtt, 1853-ban hirtelen meghalt.²⁰ A korabeli közlések azt írják, hogy Szehnodraszki Zsuzsanna volt a felesége, mégsem tulajdonítottak ennek és az ebből következő igen fontos, később kifejtendő összefüggésnek jelentőséget, mert a mai irodalomtörténet úgy tudja, hogy a keresztelési anyakönyvben mellette álló Kovátsay Zsuzsanna volt a felesége,²¹ akiről már bebizonyítottam, hogy az Kovátsayné Dinka Anna.

Elindultam tehát ebben a kérdésben is igazságot találni. Meg is találtam, hogy Viczián János 1821. nov. 23-án vette feleségül Szehnodraszki Zsuzsannát.²² Ebből a házasságukból született Zsuzsanna nevű első gyermeküket Petrovicsék keresztelték 1822. nov. 13-án.²³ Sőt később János, Zsuzsanna és Pál nevű gyermekeiket is ők keresztelték.²⁴

Ezekből látjuk, hogy Petrovicsék milyen szoros baráti viszonyban voltak Vicziánékkal. Még időben is be tudom bizonyítani, mert utoljára 1833-ban Pál nevű gyermeküket keresztelték Kiskőrösön.²⁵

A keresztelési anyakönyvben viszont Petőfi Sándor keresztszülei közül csak Viczián János van beírva. El lehet-e képzelni azt, hogy miután Petrovicsék Vicziánék első gyermekét 1822. nov. 13-án keresztelik, viszonzásul egyedül csak Vicziánt hívják meg keresztszülőnek, feleségének semmi köze az egészhez? Tegyük hozzá azt is, hogy Petrovicsék még ezután három gyermeküket keresztelik a Viczián családnak.

Mi tételezhető fel ebből?

Annak ellenére, hogy csak a férj, Viczián János van beírva keresztapának, jogosan feltételezhetjük, hogy Szehnodraszki Zsuzsanna keresztanyja volt Petőfi Sándornak, hiszen maga is állítja.²⁶

Az elmondottakból következtetve feltétlenül igazat kell adnunk Blázy Lajos kiskőrösi lelkésznek, 1867-ben egy pesti laphoz írt levelében foglaltaknak, amire már Sárkány János 1857. jan. 31-én a Pesti Naplónak írt levelében is hivatkozik: „... Petőfi keresztszüleinek egy része most is itt Kiskőrösön élt akik bizonyíthatják, hogy Petőfi valóban itt, Kiskőrösön született...” Blázy levelét az Ellenőr 1872. szept. 14-i száma közli. Többek között ezt írja: „... a) A fent írt egyik komának, néhai Viczián Jánosnak özvegye, született Szehnodraszki Zsuzsanna, városunk mostani bírájának, Viczián Pálnak édesanyja. Ezen keresztanya még arra is világosan emlékszik, miként Sándornak atyja nagy örömet kifejezendő, csakhamar a születés után átfutott Viczián barátaihoz az örvendetes első — éspedig fiú — születést közlendő eme szavakkal: „babocskája” van, fiút értven ezalatt, kit azután másnap Sándornak kereszteltetett.”

Viczián Jánosné, Szehnodraszki Zsuzsanna 1867-ben még élt, 65 éves volt akkor, amikor Sárkány János hivatkozik rá, akkor pedig 55 éves. 1869-ben halt meg, 67 éves korában.²⁷ Ő tehát egyike a leghitelesebb személyeknek, Dinka Anna és Martiny Károly mellett, hiszen felsorakoztattam, hogy milyen sokáig kapcsolatban voltak még velük Petrovicsék. Azért nem alaptalan az a kiskőrösi szájhagyomány, amely a kis Petrovics Sándor kiskőrösi tartózkodásáról, itteni iskolába járásáról, a szünetekben való itt tartózkodásáról szól, éppen ezzel a családdal kapcsolatban.

Feltételezhetjük, hogy amikor 1831-ben és 33-ban visszajöttek Petrovicsék Vicziánékhoz keresztelni, akkor gyermekeiket is magukkal hozhatták. Az utolsó éppen a karácsonyi szünetidőre esett.

Ennek az asszonynak a vallomása 1857-ben Kemény János előtt 55 éves korában, Blázy Lajos előtt 67 éves korában, és az ő közléseik alapján az irodalomtörténeti közvélemény előtt döntő jelentőségű lehetett abban az időben, hiszen erről mindenki meggyőződhetett. Okmányokkal bebizonyított szerepe éppen úgy, mint Dinka Annáé, új megvilágításba helyezi az egész kérdést, és közvetett úton, most már kétségtől van alapunk újra megállapítani az 1857-es döntést, hogy Petőfi Sándor Kiskőrösön született.

Utoljára hagytam a keresztelési anyakönyvben elsőnek bejegyzett keresztszülő, Martiny Károlyt, hiszen erre történt a legtöbb hivatkozás 1872 óta. Őt támadták a legtöbbet, rá szórták a legtöbb vádat, mert ő is csak arra emlékezett, amit a többiek is elmondtak, akik vele együtt ott voltak a keresztelőn. 1857—1872-ig a keresztszülők ugyanazt vallják. Egyik Kiskőrösön, másik Kecskeméten, harmadik Szécsényben. De sokat kellett akkor a kiskőrösi

²⁰ Kiskőrösi evang. halotti anyakönyv 1853. évi 25. t. sz.

²¹ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 78. o. 20. lábjegyzet.

²² Kiskőrösi evang. házassági anyakönyv 1821. évi 3. t. sz.

²³ Kiskőrösi evang. kereszt. anyakönyv 1822. évi 226. t. sz.

²⁴ Kiskőrösi evang. kereszt. anyakönyv 1831. évi 47—48. t. sz. 1833. évi 9. t. sz.

²⁵ Kiskőrösi evang. kereszt. anyakönyv 1833. évi 9. t. sz.

²⁶ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 119. o. 3. a. bek.

²⁷ Kiskőrösi evang. halotti anyakönyv 1867. évi 67. t. sz.

álláspontot védelmezőknek utazgatni, hogy összehangolják ezeket a vallomásokat nemcsak tartalmukban, de térben és időben is! — Hiszen a félegyházi álláspont Martinyvel kapcsolatban ezt tételezi fel! —

Martiny Károly már Maglódról ismerte Petrovicsnét, hiszen akkor náluk szolgált, ő már 11 éves volt, sőt Petrovicsot is ismerte, mert az akkor ott mészáros volt. A velük, különösen Petrovicsnéval kapcsolatos emlékei és élményei felidéződtek, amikor 1821-ben Kiskőrösön újra találkozik velük. Majd ezek 1823. jan. 1-én keresztapának hívják meg elsőszülött gyermekükhöz. A kereszteleés számára kitüntető volt. Maradandó emlék vésődött a 19 éves ifjú lelkébe. A kapcsolat ezzel a családdal 1824-ig meglehetett. Tehát 10 évi emlék fűzi ezekhez az emberekhez. Csodálkozhatunk-e azon, ha 68 éves korában is emlékszik még rájuk. Ezek közül a számára legmaradandóbb kereszteleésre és ezzel kapcsolatos eseményekre. Amikor még a legkorábbi eseményekre is emlékszik a családdal kapcsolatban, hogyne emlékezne akkor azokra, amik számára kitüntetést jelentettek. Pontos leírását adja annak a kisebbszerű háznak, amelyben a nagy költő született. Emlékszik még arra is, hogy a nádfedeles kis ház Makovinyi borbély tulajdonát képezte, mellékcámban volt és a piacról is lehetett látni, amelynek közelében volt.²⁸ Leírása pontos, megbízható és mindenben hitelt érdemlő, éppen azért, mert ellenőrizhető. Vallomását, vagy annak részleteit megdönteni nem lehet, mert minden mondatát írásos és meglevő bizonyítékokkal lehet ellenőrizni.

Hogy miért nem szólt bele előbb a vitába? Talán megmagyarázzák életkörülményei. A félegyházi álláspont szerint őt elő kellett készíteni a vallomásra, nem magától mondta, amit mondott. Sokan vagyunk, kik a múltban keresztszülőként részt vettünk ilyen eseményen. Ki az közülünk, aki elfelejti azokat a körülményeket, amelyek akkor történtek? Hátramaradna még az, hogy Martiny valótlanul mondott. Akkor vele együtt 1857-től 1872-ig mindenki azt tette, aki csak Kiskőrös igaza mellett tanúskodott. Azt azonban, hogy neki joga volt nyilatkozni, és nyilatkozata 1872-ben döntő jelentőségű volt, nem lehet tagadni.

A többi keresztszülők már korábban elhaltak. Az ő véleményükről nem tudunk.

IV. A kiskőrösi tanúvallomások

Azért szólok a keresztszülők tárgyalása után a tanúvallomásokról, mert hitelesnek csak azt a vallomást lehet elfogadni, amelynek hivatalos anyakönyvi adatokkal bizonyítható alapja van. A felsorakozó tanúvallomások mind megegyeznek abban, hogy egy egységes egészet alkotnak a keresztszülők vallomásával együtt.

1872-ben a kiskőrösi járásbírószágon több személyt hallgattak ki Petőfi születésére vonatkozólag. Eredeti példányai az Akadémia levéltárában találhatók.

1954. júl. 5-én adtam át Kiss Béla kiskőrösi ny. tanítónak a Petőfi Emlékmúzeum tárában elfekvő eredeti kéziratok egy részét, az 1872-ben lefolytatott tanúkihallgatásokról azzal, hogy ezek alapján induljon el a többiek felkutatására. Munkája eredménnyel járt, mert a Budapesti Országos Petőfi Sándor Irodalmi Múzeumban megtalálta egy iratcsomóban. Egy érdekes jegyzőkönyvet is talált benne: „1874. febr. 27. 3228/1874. E tekintetben különösen Báthory István m. kir. járásbíró és Raksányi Kálmán urak szíves buzgalma és fáradozása által sikerült hiteles adatokkal minden kétséget kizárólag megállapítani, hogy Petőfi csakugyan Kiskőrösön született. Erre vonatkozólag hiteles okmányokat 8 db-ban 2. alatt, azon kéréssel van szerencsém betérjeszteni, hogy az okmányok eredeti példányát megtekintvén és tudomásulvétel után a Magyar Tudományos Akadémiának átadni méltóztassék, miután minékünk is csak ezen feltételek mellett adták át.”

A Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében „Irodalmi levelezés 125” sz. alatt 11 db-ból álló iratcsomót, amelyet Pest-Pilis-Solt megye 109. sz. alatt küldött az Akadémiának. Az átirat szövege a következő: „Petőfi Sándor születési helyén fenntartandó emlék ügyében kiküldendő kisebb bizottság megszerezvén nevezettnek születési helyére vonatkozó hiteles adatokat, van szerencsém ezeket megörzés végett idecsatoltan tisztelettel átküldeni.” Az átvételről szóló jelentést Arany János főtitkár írta a következő jelzéssel: „Érkezett 1874. ápr. 13. 339. Beküldötte Pest m. L. 1—11 db 333/21 ak.” Arany János a következő végzést írta rá: „Köszönettel áttétetnek megörzés végett az Akadémia kéziratárába. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia 1874. ápr. 27-én tartott összes üléséből kiadva, Arany János főtitkár.”

Az első okmány annak a szerződésnek a másolata,²⁹ amelyet Kiskőrös mezőváros tanácsa 1821. szept. 6-án kötött Petrovics István székarendással, az elszámolási lapok,³⁰ valamint 6 db jegyzőkönyvet találtak tanúvallomásokról.³¹

²⁸ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 110. o.

²⁹ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 46. o.

³⁰ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 48. o.

³¹ Kiss Béla: Petőfi Emlékek Kiskőrösön 15. o.

A tanúvallomások közül értékelek most néhányat:

Dúl Mihály 71 éves kovácmester igen érdekesen világítja meg Petrovicshoz való viszonyát, akit még Szabadszállásról ismert. Ebben az időben mindketten vándorlegények voltak és ott töltötték el vándorló éveik utolsó szakaszát. Mindketten legények voltak. Dúl Mihály, letelvéen vándorideje, hazajött Kiskőrösre. Petrovics hamarosan megnősült, feleségét Szabadszállásra, onnan pedig 1821. október havában Kiskőrösre hozta. Petrovics feleségét, Hruz Máriát csak Kiskőrösön ismerte meg Dúl Mihály. A szabadszállási jó viszonyból kifolyólag továbbra is fenntartották a barátságot. Petrovicsék házában Kiss Andrással vasárnaponként megfordult, mert Dúl Mihály ezidőben még legény volt. Petrovicsék házában pedig hajadon volt, akit Dúl Mihály csak Kiskőrösön ismert meg. Szemrevaló, takaros nő lehetett, mert Petrovicsékhoz az első ízben a legénykori barátság vitte el, vonzotta, de a legközelebbi vasárnap már Hruz Anna kedvéért ment el jóbarátjával, a még szintén legény Kiss András szapponos mesterrel. Dúlnak komoly szándékai lehettek, nagyon kedvére való nő volt Anna. Jó barátságot kötöttek. Ő azonban még szabadszállási tartózkodásuk ideje alatt megismerkedett Baranyai Péterrel. Ismeretségük oly mély nyomokat hagyott a két fiatal szívében, hogy szerelmét Anna még Kiskőrösön sem volt hajlandó felcserélni mással, hanem kitartott Baranyai mellett. Dúl Mihály iránti barátsága azonban nem csökkent, és abban nyilvánult meg, hogy Dúlék első gyermekük, István fiuk keresztelese alkalmából Dúl régebbi barátijét Hruz Annát, leánykomának hívták meg. Dúl Mihály gyakrabban eljárt Petrovicsék házába, így határozottan emlékezett arra, hogy Petrovicséknak fiúgyermekük született, aki a Sándor nevet kapta, és hogy a gyermek ebben a Makovinyi-féle házban látta meg a napvilágot, amelyet később Martinovics Pál szerzett meg. A legénypajtások közötti kellemes baráti viszony folytatódott, érlelődött, mert Dúl Mihály vallomásából arról is értesülünk, hogy felesége, Duchai Zsuzsanna, gyakran eljárt Petrovicsékhoz, többször említette, hogy dajkálta Petrovicsék Sanyikáját. A kihallgatást lefolytató járásbíró pótkérdést intézett Dúl Mihályhoz. Magyarazatát kéri annak, hogy mivel tudna bizonyosságot szolgáltatni Petrovicsék ittlakására. Dúl Mihály nagyon fontos eseményhez, házasságának megkötéséhez rögzíti Petrovicsék kiskőrösi tartózkodását. Ugyanis azt mondotta: „1822. évben házasodtam én. Petrovicsék akkor itt laktak. 1823-ban született István fiam, Petrovicsék akkor is itt laktak és Petrovicsné hajadon hugát, testvérét, leánykomának hívtuk meg.” Ehhez a felejthetetlen eseményhez rögzítette emlékét, mondván, hogy Petrovicsék akkor is Kiskőrösön laktak. A következő évben, 1823-ban született első gyermekük, István, akihez leánykomának hívták meg Petrovicsné hugát, Annát. Amint vallotta, akkor is itt laktak Petrovicsék. Ezen állítását egy mellékeseménnyel, István fiuk megszületésével erősíti meg.

Dúl Mihály vallomását az evang. egyházi anyakönyvi bejegyzések igazolják. 1822-ben esküdött.³²

1823. évi kereszteleési anyakönyv 16. sorszám alatt, január 23-án a következő beírás olvasható: „A gyermek neve: Dúl István, szülei: Dúl Mihály és Duchai Anna. Keresztszülők: nemes és nemzetes Baross József, lányokat oktató, hitvesével. Anna, Lucza János és Kovátsay Mihály, feleségével Lidiával”. A keresztszülők közül az első pár Baross József és felesége. Utána következik Anna, akinek párja Lucza János legénymester, utánuk pedig harmadik pár Kovátsay Mihály feleségével, Lidiával. Annát nem lehet összetéveszteni Baross József feleségével, mert az 1807-ben Galgóczi Kromholz Máriát vette el.³³

Ez a bejegyzés azt bizonyítja, hogy a pótkérdésre felelő Dúl Mihály igazat vallott, mert nemcsak azt találtam meg, hogy István fia 1823-ban csakugyan megszületett, hanem azt is, hogy a keresztszülők között bejegyezték leánykomának Annát. Így tehát ez a vallomás hiteles, mert anyakönyvi bejegyzések erősítik meg.

Özv. Duchai Pálné, Jeszenszki Zsuzsanna, a feltett kérdésekre ugyanazt feleli, mint az előbbi tanú, ami azt bizonyítja, hogy igazat mondtak. Hiszen valamennyien emlékekhez rögzítették Petrovicsékkal való kapcsolatukat. Ez alkalommal Anna, a kedves barátnő volt az emlékeztető. Naponként átszaladtak egymáshoz beszélgetésre. A két ház közötti távolság alig volt több 100 lépésnél. Eppen Annával való szoros barátsága emlékeztet arra, hogy Petrovicsék előbb rövid ideig a vendégfogadó épületben laktak, de onnan hamarosan átköltöztek a Makovinyi-féle házba. A szerződés szövegéből tudjuk, hogy Petrovics 1821. november 1-én elfoglalta és kinyitotta a kiskőrösi mészárszéket, mert az már akkor megüresedett. Holmijának átköltöztetésére Kiskőrös mezőváros 6 kocsi bocsátott Petrovics rendelkezésére. Jeszenszki Zsuzsanna úgy jelöli meg Petrovicsék átköltözését a Makovinyi-féle házba, hogy „a vendégfogadó alatt csak rövid ideig laktak”. A két barátnő már előbb is ismerte egymást, az új lakásba már könnyebben eljutott Jeszenszki Zsuzsanna. Csak keresztülszaladt a templom előtti sikátoron, Kuruczék udvarán, kertjén, s már Petrovicséknál volt. Határozottan emlékszik arra,

³² Kiskőrösi evang. esketési anyakönyv 1822. évi 18. t. sz.

³³ Kiskőrösi evang. esketési anyakönyv 1807. évi nov. 17.

hogy Petrovicséknak a Makovinyi-házban fiuk született, akit Sándor névre kereszteltek, akit ő gyakran dajkált. Sokszor ringatta bölcsőjét a kis szobában. Azt vallotta még, hogy Anna innen Kiskőrösről ment férjhez Baranyai Péterhez, aki feleségét Szabadszállásra vitte. Hogy Jeszenszki Zsuzsanna igazat mondott, azt bizonyítja a kiskőrösi evang. egyház házasságkötési anyakönyvében található bejegyzés.³⁴

Mindkét tanú igazat mondott. Petrovicsékat ismerték, tudják, hogy melyik házban laktak, emlékeznek a kis csecsemőre, akinek a bölcsője a mai Petőfi tér 1. sz. házban ringott, akit nemcsak Dúl Mihályné, hanem Jeszenszki Zsuzsanna is gyakran dajkált. Ezeket a tényeket elvitatni, kétségbevonni nem lehet, mert azoknak írásos mellékbizonyítékaik vannak. Ugyanazt vallják, mint a keresztszülők. Így lehet elfogadni hiteleseknek a többi vallomásokat is, Dinka Jánosné, Fekete Anna is ugyanazt vallotta, bár anyakönyvi adatok nem erősítik meg vallomását, azért érdemileg nem is foglalkozom vele.

Itt emlitem meg id. Blázy Lajosnak már említett levelében közölt másik részletet, mely Kiss Andrásról szól: „b) Kiss András birtokos úr, ki költőnk anyjával, Hruz Máriával, a Hruz család után némi rokonságban is van, világosan emlékszik, hogy Sándor keresztelési lakomáján a 9. sz. házban, mint Petrovics akkori szállásán még legény korában jelen volt.”³⁵

Kiss András házassági adatait megtaláltam Kecskeméten,³⁶ ahol egy Hruz-rokon leányt vett el. Ugyancsak rá hivatkozik Dúl Mihály is az előbb értékelte vallomásában. Kiss András is csak azt vallja, mint a többi. Tehát vallomása hitelt érdemlő.

V. A dajka kérdése

Kéry Gyula Friss Nyomon című Petőfiről szóló munkájának Petőfi dajkája című fejezetével szeretnék foglalkozni, ezzel kapcsolatos kutatásaim eredményét közölni. Teszem ezt azért, mert ez a kérdés a múltban és a jelenben is sok tévedésre, az úgy rosszindulatú beállítására adott alkalmat.

Az 1957-es kiskőrösi Petőfi-ünnepségek alkalmával egy kiskőrösi asszony azt mondotta nekem: „Voltak ám a dajka leszármazottainak olyan levelei, amiket Petőfi írt neki.” Egyebet azonban nem tudott mondani.

Kutatok utánuk — mondottam.

Első utam a kiskőrösi evang. egyház régi anyakönyvei közé vezetett. Gondolván, a hiteles anyakönyvi adatok eligazítást adnak majd.

Néhány adattal elindultam oda, ahova egykoron Petőfi is, — a nép közé mentem. A 92 éves Marka néni, a 67 éves Márkó Pista bácsi és a többiek készséggel egyengették utamat.

Így kutatásom alapján sikerült is megtalálnom a dajka ma még élő dédunokáját, és annak tulajdonában egy fából levő tésztaszúró és egy négy lábas, ugyancsak fából készült burgonyatorót, melyet ereklíyként őrzött a család, mert „azt még Petőfi dajkája használta”, melyet úgy adtak tovább megőrzésre gyermektől gyermekekre. Dr. Morvay Péter, az Országos Néprajzi Múzeum szakembere jelenlétében felajánlották a kiskőrösi Petőfi Emlékmúzeum számára. Ezek a tárgyak a múzeum konyhájában vannak kiállítva. A holt anyakönyvi adatok és az élő dédunoka szavai most már elég bizonyítékot adnak, hogy célom elérjem. Kéry Gyulának a dajka kérdésében tett feljegyzéseit ismerjük. Nem tartom szükségesnek közölni.³⁷ Vessük össze most ezeket a hivatalos anyakönyvi adatokkal, és vonjuk le a következtetéseket, majd hallgassuk meg a dédunokát. Kurucz Zsuzsannát 1813. jún. 10-én keresztelték, tehát Petőfi születésekor kilenc és fél éves volt. Így akkor nem lehetett 15 éves, nem is mehetett férjhez, mert 1833. dec. 25-én 20 éves korában kötött házasságot. Kéry szerint egy 15 éves, férjét elhagyott asszony, akinek a gyermeke néhány hete halt meg, feltehetőleg szoptató dajka került a kis Sándor mellé. Ezt az állítást az anyakönyvi adatok megcáfolják. Hogyan történt mindez, a tényeknek meg nem felelő feljegyzés, azt ma már nem lehet megállapítani. Mi tehát a valóság a dajkaságra vonatkozólag? Ennek kiderítésére a „holt”, bár hiteles anyakönyvi adatok már nem adnak elég felvilágosítást. Nyomukban, amint említettem, találtam meg az élő dédunokát: Lasztovicza Jánosné 69 éves Kiskőrös Alsócebe 44/1. sz. lakost.

A döntő szó most az övé, állításainak hitelességét majd ismét a „holt” betűk igazolják.

Halljuk az élő szót!

„Az anyámtól hallottam mindig, hogy a dédnagymama volt Petőfi dajkája. Úgy volt, hogy éppen akkor halt meg a férje. Szegény özvegyasszony volt egyetlen lányával. Petrovicsék ott laktak a házuk mögött, megsajnálták és odafoogadták magukhoz a kislánnyal együtt, mivel éppen szükség volt rá, mert akkor született első kisfiuk. Az anyja meg beteg volt.”

³⁴ Kiskőrösi evang. egyház házassági anyakönyve 1823. évi 16. t. sz.

³⁵ Ellenőr 1872. szept. 14. Fővárosi Lapok 1872. szept. 15.

³⁶ Kecskeméti evang. egyház házassági anyakönyv 1823. évi 3. t. sz.

³⁷ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 60–61. o. — Petőfi Almanach 1909.

Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I. 58. 1. bek.

Íme milyen fordulat! Hát eddig ezt senki sem kérdezte meg tőle? Mennyi félreértést, mennyi kétséget oszlatozott volna ez el. Igénytelen, zárkózott család. A maguk egyszerűségében nem is gondolnak arra, hogy Petőfi szülővárosának mennyi köze van hozzájuk! További feladatomban most már az volt, hogy meggyőződjem ennek a vallomásnak a valóságáról. Azt állítja a dédunoka, hogy Kurucz Zsuzsanna anyja özvegy volt, éppen akkor halt meg a férje, amikor Petőfi született. Ennek anyakönyvi nyomának kell lenni. Ha így van, akkor állítása helytálló. Keresem tehát, hogy Kurucz Pál, aki 1797. nov. 21-én vette feleségül Wrbovszki Annát, tényleg Petőfi születése idején halt-e meg?

A kiskőrösi evang. egyház halotti anyakönyve 1823. évi 40. t. sz. alatt olvasható, hogy Kurucz Pál 1823. márc. 6-án halt meg 52 éves korában. Ez tény! Hivatalos bizonyíték! Tehát akkor Lasztovicza néninek igazat kell adnom, aki mit sem tud ezekről a latin nyelvű hivatalos iratokról. Így a családban fennmaradt hagyomány igaz arra vonatkozólag, hogy Petrovicsék az özvegyet kislányával együtt tényleg magukhoz fogadták 1823. márc. 6-a után.

Miért csak a kilencedik hét után, és nem azonnal a születésekor került oda?

Ennek is megvan a hiteles anyakönyvi adata, ami teljes bizonyossággal rámutat az odafogadás tényére. Kimutattam már, hogy Baranyai Péter, vadkerti ifjú, 1823. ápr. 8-án vette feleségül Hruz Annát, Petrovicsné hugát, aki eddig Petrovicséknál lakott. Anna tehát a kis Sándor születése idején nővére mellett volt addig, amíg férjhezmenetele alkalmával Szabadszállásra nem került. Ápr. 8-ig tehát nem volt szükség dajkára, mert ott volt Anna. Kéry is azt írja, hogy nem azonnal került oda a dajka, — közben márc. 6-án özvegy lett a szomszédban lakó Kuruczné, akit aztán odavettek kislányával együtt dajkának, annál is inkább, mert Petrovicsné huga elkerült a háztól.

Az előbb már említett Jeszenszki Zsuzsanna, özv. Duchai Pálné tanú is azt vallotta, hogy Anna, Petrovicsné huga innen Kiskőrösről ment férjhez Baranyai Péterhez Szabadszállásra. Ennek hiteles anyakönyvi adatát már közöltem.

Térjünk most vissza ahhoz a kérdéshöz, hogy ki volt a tulajdonképpeni dajka!

A dédunokánál, a családban fennmaradt hagyomány, és az ezt bizonyító anyakönyvi adatok alapján megállapítható, hogy a kis Sándorkát tényleg Kurucz Pál 45 éves özvegye, Wrbovszki Anna tartotta életben, hiszen Petrovicsné beteg volt. Ő lenne tehát a tulajdonképpeni dajka? Igen! Bár tény az, vele volt a kilenc és fél éves Zsuzsika, aki feltétlenül segített Sanyikát nevelni. Ahogy nőtt a kislány és könnyebb volt már dajkálni, a dajka szerepét mindinkább Zsuzsika vette át, aki ráért, mert iskolába sem járt. Édesanyja ezután inkább a háztartás munkáit végezte. Hiszen Petrovicsné sokat segített a férjének a háuszékban, sokat jártak együtt vásárokról. Ami a szoptatást illeti, még hozzátehetjük az eddigiekhez, hogy sem a kis Zsuzsika, sem édesanyja nem szoptatható, mert a keresztelési anyakönyv sem mutatja, hogy abban az időben gyermeke született volna, különben is már 45 éves volt, özvegy. Viszont a szomszédban lakó Düléknak, Petőfivel egyidős gyermeke volt, akihez Hruz Annát, Petrovicsné hugát, keresztanyának hívták. Ezt az asszonyt kérte meg Petrovicsné, hogy szoptassa kislát, amikor egy-két napra vásárra ment férjével. Ez a hagyomány a Meskó családban maradt fenn. Anyakönyvi alapját pedig a kiskőrösi születési anyakönyv 1823. évi 16. t. sz. alatti adatokban találhatjuk, amely szerint Düléknak tényleg gyermekük született, Petőfi születése után 16 nappal. Erről Dül Mihály vallott is.

Még egy fontos kérdést kell tisztáznunk. Hogyan történt az, hogy Kurucz Zsuzsanna maradt meg az irodalomtörténetben és a köztudatban is egyedüli dajkának?

Kéry Gyula feljegyzéseiből az a valóság, hogy Kurucz Zsuzsanna, amint én is bebizonyítottam, valóban dajkálta a kis Sanyikát, de mint kilenc és fél éves kislány. Ő volt az, aki később is, még Félégyházán is vigyázott rá, sőt Szabadszállásra is elkerült a családdal.

Arra a kérdésre, hogy miért Kurucz Zsuzsanna maradt meg az irodalomtörténetben egyedüli dajkának, arra a hivatalos anyakönyvi adat ad feleletet, mely szerint Kurucz Pál 1826. okt. 13-án 48 éves korában, Petőfi születése után négy évvel meghalt.³⁸

Amíg Petőfi nem volt híres ember, nem kérdezte senki, hogy ki volt a dajkája. Amikor halála után dajkája után kutattak, mint Kéry Gyula is, azt az asszonyt, akinek tulajdonképpen köszönhető a kis Sanyika életbentartása, régen elfelejtették. Így aztán leánya, Petrovicsék hűséges, minden cselédje jelentkező joggal, mint dajka, aki már ekkor 80 évnél is idősebb volt.

Halljuk továbbra Lasztovicza nénit:

„A mézáróság éppen olyan egyszerű emberek voltak, mint mi. Mindig azt mondták Zsuzsika anyjának, hogy hagyja náluk a kislányt, ők majd kihazasítják.” A családi hagyomány tehát megőrizte azt, amit Kéry is feljegyzett, hogy a minden cselédet magukkal vitték, amikor Kiskőrösről átköltöztek Félégyházára, hiszen akkor már tizenegy és féleves volt

³⁸ Kiskőrösi evang. halotti anyakönyv 1826. okt. 13.

Kurucz Zsuzsanna azonban nem állhatott 1838-ig Petrovicsék szolgálatában, mert 1833-ban férjhez ment Kiskőrösön. 1835-ben első, Mária nevű gyermeke született és nem fia. Az igaz, hogy az néhány hetes korában meghalt. Férjét nem hagyta el, mert 1840-ben Zsuzsanna nevű lánya is született. Első férje 1841. nov. 19-én, 30 éves korában meghalt. 1842. május 4-én ment újra férjhez, Zsuzsanna nevű lánya férjének édesatyjához, Kecskeméti Mihályhoz.

Hol lehetnek azok a levelek, amelyeket Petőfi Zsuzsikához írt, amikről a nép beszél? Erre vonatkozólag halljuk ismét a családi hagyományt:

„Igen, voltak levelek, egy ezüstözött fedelű könyvet is őrzött a nagymama a levelekkel együtt. Amikor már ágyban fekvő volt, állandóan párnája alatt őrizte, amíg meg nem halt 1897. márc. 20-án, 83 éves korában. Hova lettek a levelek? „A nagymama meghalt, a mi nagyszüleink aztán egy ideig őrizték, de azután elvesztek, valószínű mi gyerekek játszottuk el őket. Igérték nekik sok pénzt értük, amikor már elvesztek.” Milyen mulasztások! Nem volt senki Kiskőrösön, aki megőrizte volna a jövő számára?

Végül olyan kérdéssel szeretnék foglalkozni, amely Petőfi kiskőrösi szülőhelyének vitatása alkalmával állandóan felmerül. Ez a Kiskunság kérdése. A félegyházi álláspont ugyanis azt állítja, hogy Kiskőrös sohasem tartozott a Kiskunsághoz. Ezzel kapcsolatban olyan szempontokra szeretnék rámutatni, amelyeket eddig figyelmen kívül hagytunk.

Amikor Petőfi hivatkozik a Kiskunságra mint szülőföldjére (igaz, Pápan sajátkezűleg Pest megyét írja 1842-ben)³⁹ akkor történeti szempontból is jogosan teszi, de azért is, hiszen itt nevelkedett, amióta csak eszmélni tud. Minden gyermeki emléke ide köti, ezt nem vitatja senki. Ez azonban nem korlátozódik egy városra, hanem egy tájra, mert azt kunok lakják és nem szlovákok.

Bár Kiskőröst az 1696-os Pencz-féle összeírás⁴⁰ elhagyott kun településnek említi. Ez az összeírás először felsorolja Halas-székhez tartozó lakatlan helyeket, majd az elhagyott pusztákat, majd a felsorolás után OLIM MINORIS CUMANIAE bekezdéssel így folytatja:

Possessio deserta: Feiertó	Desertum Akasztó
Possessio deserta: Füzes	Desertum Marcháza
Possessio deserta: Balota	Desertum Tabdi
Possessio deserta: Tázlár	Desertum Kis-Kőrös
Possessio deserta: Harka	Desertum Kaskantyú
Possessio deserta: Baracs	Desertum Szent-Imre
Desertum Bugács	

A szakemberek előtt közismert, hogy hajdan a Duna Csepel felett két ágra szakadt, az egyik erősen bekanyarodott a Duna—Tisza közé, Baja körül tért vissza a főmederbe. Most: a két folyó ág közti rész a Sárköz, a mellékág és a Tisza közti rész pedig a Homokság. A Homokságot pedig a kunokkal népesítik be az Árpád-házi uralkodók, legalább három különböző időbeni hullámban. Kiskőrös sohasem tartozott a Sárközbe, helye a Halas-székben volt. A hét szék közül: Hontszék Fehér megyében, Zenthel-szék Maros és Temes közén, Kolbászszerék a Nagykunság, Beryn-szerék a Jászság, Mizse-szerék kicsit odébb volt, Kecskemét-szerék is, marad a Halas-szerék. Kecel, Vadkert, Tetétlen, Kaskantyú, Cebe kunszeréki helyek voltak, miként Kiskőrös is.

Így tehát van jogalapja Petőfinek, hogy a Kiskunságon Kiskőröst is érthesse, és mások is elfogadhassák tőle szülőföldjének, bár akkor már szlovákok lakták, nem kunok.

Csak ráerőszakolás az a megállapítás, hogy amikor Petőfi kiskunsági születését hangoztatja, az kiskőrösi születésének a tagadását jelenti.

Kutatásaim eredményei nem új felfedezések, csak olyan tények felderítéséről, köztük levő kapcsolatok, összefüggések újra felidézéséről van szó, amelyek abban az időben, 1857-ben, amikor hivatalosan kijelentették, hogy Petőfi Sándor Kiskőrösön született, még mindenki előtt ismeretesek voltak. Az elmúlt száz év folyamán azonban feledésbe mentek, különösen összefüggéseikben. Az adatok az anyakönyvekben, a régi folyóiratokban és napilapokban eddig is rendelkezésre álltak, csak fel kellett őket idézni és a köztük levő összefüggéseket megállapítani.

Munkámat nem tartom hiábavalónak, mert a felfedett adatok alapján mai nemzedékünk is bepillantást nyerhet annak a családnak Kiskőrösön töltött életébe, ahonnan legnagyobb költőnk elindult. A vitatott szülőhely-kérdésben pedig közelebb kerülhet ahhoz a tényhez, mely szerint Petőfi Sándor Kiskőrösön született.

³⁹ Hatvány Lajos: Így élt Petőfi 11. 32. o.: A pápai kollégium anyakönyve Petőfi sajátkezű bejegyzésével c. kép.

⁴⁰ Országos levéltári jelzete: U. et C. Fasc. 71. Nr. 4.

DOBOS ANDRÁS:

EGY ISMERETLEN KARINTHY-KÉZIRAT

Karinty Frigyes színpadi műveinek eddigi legteljesebb kiadása, a Szépirodalmi Könyvkiadó által 1957-ben közrebocsátott Hököm Színház I. kötetének 605. oldalán „Vérmező” címmel az író *Martinovics* c. versének dramatizált változatát közli. Az idézett cím után egy csillag alatti megjegyzés tűnik az olvasó szemébe: „Színpadra alkalmazta Gaál Béla” (színész, egy időben a Madách Színház igazgatója, majd a Star filmgyár rendezője, később a Belvárosi Színház főrendezője.) Önkéntelenül felötlik a kérdés: Karinty, aki mestere volt a színpadnak és eredeti színpadi művein kívül is több prózai írását önmaga dramatizálta, miért készíttette mással éppen a *Martinovics* színpadi változatát?

Természetesen több magyarázat is elképzelhető. Lehet, hogy Karinty-nak nem is állt szándékában dramatizálni a *Martinovics*-ot, s az erre mégis alkalmas művet Gaál Béla az író halála után dolgozta át színpadra. A *Hököm Színház*-ban közölt változat keletkezésének időpontja ismeretlen, a szöveg több helyütt, néhol igen lényegesen eltér a költemény eredeti szövegétől. („Számadés a talentomról”, *Magvető*, 1957.) Kellér Andor, aki a Hököm Színházat sajtó alá rendezte, más változatot nem ismer. Gaál Béla meghalt, ő már nem válaszolhat a felmerülő kérdésre.

A kérdés pedig fokozottan érdekessé válik, amikor kiderül, hogy másik dramatizált változata is fennmaradt a *Martinovics*-nak, — méghozzá olyan változat, amelyet Karinty önmaga készített balladájából. Az eredeti kézirat felfedezésével együtt a kézirat történetét is sikerült megismernem.

1913 őszén az akkor első műsorát játszó új kabaré — a mai Kamara Varieté — vezetői — köztük Dénes István építész-mérnök, a színház tervezője — nagy nehézségekkel küzdöttek, hogy újjáélesszék a halódó kabaréműfajt. Nagy Endre, a magyar kabaré koronázatlan királya becsukta színházát, Párizsba utazott, s nem volt utód, aki üresen maradt helyét betöltse. Konferanszié nélkül nincs kabaré, s ki pótolhatná Nagy Endrét a színpadon? A felmerülő számos név közül egyetlen egy ígérkezett megfelelőnek: Karinty-é. Az ő neve akkor már ismert volt a pesti közönség előtt, feltétlenül a legkiválóbb élő magyar humoristának számított — ő talán még új életet tud adni a kabarénak. Dénes István — aki az író iskolapajtása volt és azóta is fenntartotta vele a kapcsolatot — vállalkozott arra, hogy beszél elgondolásokról Karinty-vel.

Karinty készségesen vállalkozott a feladatra, sőt, nagy gondolatok végrehajtására ösztökölte a kis színház vezetőit. A kabarénak nem szabad megelégednie néhány csattanós, könnyű tréfa előadásával; rövid, komoly, művészi jelenetekkel kell színvonalasabbá tennie műsorát. Ő szívesen vállalná az első ilyenfajta, kísérleti mű elkészítését. Régi elképzelése volt a *Martinovics* ballada dramatizálása, újszerű színpadi megoldásokkal, amelyek fokozottan a mondanivalóra irányítják a néző figyelmét.

A megbeszélést követő napon, (tehát oly rövid idő múltán, amely társszerző bevonását, és a jelenet mással történő feldolgoztatását önmagában is lehetetlenné teszi), Karinty ismételt jelentkezett Dénesnél, s letette asztalára a ballada aznap éjjel készített színpadi változatának kilenc oldalas, kézzel írott példányát. Dénes a kéziratot saját felelősségére örökáron megvásárolta az írótól, kifizetvén érte nyolcvan aranykoronát. A színház pedig próbálni kezdte második műsorát, benne az „A ferences apát” című drámai jelenetet. Konferanszié: Karinty Frigyes.

Sajnos, ez a második műsor már nem kerülhetett bemutatásra. A kis színháznak a nyomasztó gazdasági nehézségek hatására be kellett zárnia kapuit. Dénes pedig íróasztalának fiókjába zárta a kéziratot — 45 esztendőig kedves emlékként őrizte — s csak most, kérésünre

gondolt először a nyilvánosságra-hozatalára. A kéziratól megválni — érthető okoknál fogva — mindmáig sem hajlandó.¹

A kézirat — mint már említettem — több helyütt lényegesen eltér a Gaál Béla-féle változattól, és a Számadás a tálentomról kiadásának szövegével sem egyezik. Szavak, verssorok különböznek, szakaszok felcserélődnek, sőt, a kézirat egy teljes olyan versszakot is tartalmaz, amelyik a másik két változatban egyáltalában nem szerepel. Ebben idáig még nem volna semmi különös, Karinty gyakran változtatott, javíttatott írásain, miért ne tette volna ezt éppen kedves, fiatalkori művével. (A három változatnak egyébként a címe is háromféle: a balladái „*Martinovics*”, a kéziraté: „*A jerences apát*”, a Gaál-féle variációé pedig: „*Vérmező*”). De Karinthy-nál ez sem egyedülálló jelenség.

A probléma különössége sokkal inkább a három változat egymáshoz való viszonyában rejlik. A most előkerült kézirat néhol az eredeti versszöveggel, néhol inkább a Gaál féle változattal mutat hasonlóságot, de ez a Gaál-változat feltétlenül a Karinthy által dramatizált változathoz áll közelebb: a balladaszövegtől sokkal több helyütt eltér. A színpadra-alkalmazás módjának alap gondolata pedig teljesen megegyezik a kéziratéval, csupán részleteiben tér el attól. (Például a dialógusok szerepekre bontásában. Gaál Béla öt szereplővel többet szerepeltet; egyébként pedig nála is van egy teljes versszak, amelyet sem a kéziratban, sem a balladában nem találunk.) Mégis, a két változatot egymás mellé téve elképzelhetetlennek látszik, hogy Gaál az eredeti dramatizáció ismerete nélkül írhatta volna meg munkáját. Az alap gondolat: a két szerzetes beszélgetése, a Martinovics-kép megszólaltatása, a helyszín azonossága — bármennyire kézenfekvő is a ballada szövegének nyomán — nem lehet véletlen. Elképzelhető azonban, hogy Karinthy elmondta Gaálnak dramatizálási tervét —, vagy megmutatta egyszer a már elkészült munka másolatát —, s Gaál azt hívén, hogy Karinthy végül is nem valósította meg gondolatát, (vagy elveszettnek gondolván a kéziratot), az író elképzelésének szellemében, sőt, annak legszigorúbb tiszteletben tartásával vállalkozott a dramatizálásra. A balladaszövegtől eltérő versszöveg-azonosságok magyarázata talán abban rejlik, hogy Gaál egy másik vers-változat alapján dolgozott, — talán amelyik változat nyomán az eredeti Karinthy-dramatizáció is készült. Az igazság kiderítése — úgy gondolom — egyáltalában nem volna érdektelen.

A kézirat eltérései a Gaál-változattól többnyire nem lényegbevágóak, de csaknem mindenütt határozottan jellemzőek Karinthyra. Egyszerűbb színpadképek, kevesebb szereplő, s az éppen ezért kevésbé tördelt, nem annyira feldarabolt versszöveg költőibb, s a súlyosan komoly mondanivalót feltétlenül eredményesebben szolgálja. Több realitás a Martinovics-vallomást körülfogó keretben, a misztikus momentumoknál viszont a misztikum nyílta¹ a vállalása. A Martinovics-kép megelevenedésénél Karinthy a szerzetesek *látomását* írja meg; Gaál a sablonosabb megoldást választja: a barátok őnála elalszanak, álmodnak és felébrednek. A színpad Karinthy-nál általában kevésbé mozgalmas — ezzel is csak még inkább a költői szövegre terelődik a hangsúly.

A Karinthyra jellemző különbségek érdekes taglalásának lehetősége a fenti példákkal a legkevésbé sincs kimerítve. A szövegtérítések részletes elemzése azonban — akárcsak a Gaál-változat egyáltalában nem közömbös történetének felkutatása — irodalomtörténészeink feladata.

A most előkerült szövegváltozatot itt közöljük :

A jerences apát

Dramai jelenet

Szín

Egy jerencesrendű kolostor egyik cellája. Komor bolthajlatok. A falon, oldalt, nagy, sötét-tónusú kép : Martinovics Ignác portrait-je. Két csuhás barát, az egyik elől ül, oldalt, szemben a képpel: a másik a gótives, rácsos ablak mélyedésében, kifelé néz. Idő : 1805, tíz évvel a nagy Martinovics-pőr után. Alkonyat. A papok komoran elgondolkodnak. Az egyik összekulcsolt kezekkel mereven nézi a képet.

¹ Az e cikk megírását követő időben Dénes István is meghalt.

Egyik pap
(*énekel*)

Ó, csudacsöndes, májusi éj!

Alszik remegőn a hűs Duna tükre
Lent fekszik a hold, víz fenekén
Távol a Gellért... messze az éjben

Nyúlnak a sávok, zöld-feketén.
A Várhegy fekete tömbje
Omlik az éjbe vakon
Tompá, rezes fény, alkonyi fény

Visszaverődik az ablakokon.
Májusban az ifjú öröm
Vágytól remegett, vágyától a nyárnak
Éjfélben a hajóhídon át
Suhanni kezdtek az árnyak.

Másik pap
(*az ablaknál*)

(Recitativo)

Éjfélben halk, hideg ujjak
Kopogtak a kőfalán át
Éjfélben horkanva riadt fel
Martinovics, ferences-apát.

Két ájult, kimeredt szem
Meglátta a néma falat —
Zöld sugarak táncoltak
Boltozott öble alatt.

Két lépcső, kockakövekből
Sikátor, hosszú torok —
Ablaktól le a földig
Vonalat húz a nyirok

Most felfutott a falon
Most viszolyogva lenéz
Most koppant — hosszú köröm
Nedves, zöldszínű kéz.

Ablakból visszamered rá
Tele van minden kicsi zug —
Krétafehér az arca
Szája fekete luk.

(*Szünet. Egyre sötétebb lesz.*)

Egyik pap

(*sötétén, borzongva, az emlék hatása alatt*)

A hűs, magos teremben, hogy kongtak a szavak
Lobogtak gyertyalángok, sötét tetők alatt
Ólmos, kifáradt arcok, fehérítő árkusok
Vibráltak, összefolytak, — A jegyző olvasott.

Ó, hogy feküdt a posztón a szürke napvilág!
Hosszú, setét sorokban hallgattak a bírák.
A Hétszemélyes Tábla. — Mögöttük, a falon
Kőarcú Krisztusisten, meredten és vakon.

„Hétszázkilencvenötben... Martinovics... apát...
Királysértés... a császár... röpiratok, ruhák...
Az institutiot bíralták... elleneztek...
Gyűlések... föld alatt... republikánus eszmék...

„Ez itt... ez konspirált... pincékbe... földalatt...
Forralva titkosan rettentő dolgokat...
Császárt... meg államot... (így sorba szól a vád)
S lefordította titkon a Marseillaise dalát!!
„A Marseillaise dalát!!...” A vén szívek felett
Ó, hogy riadt remegve a nyirkos rémület
Ó hogy vált hamuszínre megrebbenő szemök!
Páris! A Marseillaise! Hétszázkilencvenöt...

(Egészen elsötétült a cella. Távolról zavaros, szilaj melódia, egyre fokozódó. Látomás. A cella sötét-jét éles, vörös fény hasítja át. A vörös fényben egy sansculotte septembriseur áll, mintegy átkapja, átveszi, folytatja az utolsó szót)

Sansculotte

(szilajul, vad gúnnyal)

Páris!... A Gréve piacon
Peregve pördül a dob!
Szinte szikrázik a nap
Tarka tömeg kavarog.
Hajrá! Be vígan
Gurigáznak a fők —
Tréfásan szökken a vér
Pörögnek a dobverők.
Hahó! mi gurigázunk!
Hahó! van elég!
Kinek mi köze hozzá?
Adhatjuk, a miénk!!
Púderes szörpamacsokba
Két kövér golyócska, fehér —
Hogy szuszogott Louis Capet
Hogy dült nyakából a vér!!..
Felkeltek a királyok ellenünk
Mi odalöktük a miénk fejét
Danton, polgártárs, elvetve a kocka
Kint a határon Dumouriez!!..
Egyetlen ordítás
Hogy reng a föld belé
„Aux armes, citoyen!
Aux armes!...
Le jour de gloire est arrivé...”

(A vörös fény lassan elhomályosodik, a Marseillaise is lassan elhal a sansculotte ajkán. Most sötét a cella. De már besüt a hold és fényében megelevenedik a Martinovics arcképe. Előrelép a keretből.)

Martinovics képe

(melodráma)

(tompán, nyomasztó bűnbánattal, remegve, elmondja védbeszédét. Hangja ott kezd fokozódni, mikor azokról a hatásokról beszél, amik őt forradalmárrá tették. A végén újra átéli mindezt, dühös eksztázisban többet bevall, mint amennyit kérnek tőle, majd, észébejutva a kinpad, lihegve, összetörve elalél.)

„Hallgassatok meg. Megtörött szívembe
Nincs szenvedély már... megbékélt, kiholt.
Ő úgy borul a bűnbánat szívemre
Mint börtönöm, e szörnyű, szürke bolt.

Bűnös vagyok... igen... beismerem...
Megtört a borzalom s a börtön —
Bíráim, gyónni akarok
Ó jaj!
Remegve, gyáván, összetörten.
„Beismerem már... Káték és beszédek...
Voltak valóban... Könyvek és írók...
Szabadságról... meg eszmékről... beszéltünk...
S bíráltuk is az institútiót...
A Marseillaise-t lefordítottuk
S amint tehát kitetszett
Megsértettük... igen, beismerem
Ó jaj!
Őfelségét, Ferencet.
„De ifjú voltam és sötét agyamban
Nehéz, riasztó víziók lobogtak

Egyetlen szívnek láttam a világot
Melyben kemény, tömör eszmék lobognak
Ezreknek jajgatása fájt
Vén könyvek, szóözön...
Belém markolt a Kód
Ó jaj!
Nyírok, hideg közöny.
„Egyszerre jöttek... tompa, halk morajjal
Az alkonyatból... jöttek a szelek...
Párisba tűz... Párisba reng a járda
Párisba vén vasajtók döngenek...
Párisba fortyog a csatorna

Párisba háborog...
S Versailles alatt, a kéjkerteken át
Hahó!
Bőg búzós, éhes, százezer torok!!...
„Kitátott szájjal és zavart szemekkel
A Hatalom dadogva némul el!...
Egyetlen hosszú, véres ordításban
A Nép, a Nép, győzelmet ünnepel!
Halványuló kísértetárnnyak
Lidérccláng, kósza fantom —
Halljátok? Desmoulins kiált!
Hahó!
S dobog riongva Danton!

Ó ily idők, ó ily napok, s mi látjuk!
Kimondott szó, te büszke és kemény —
Ó hogy riadt meg döbbenő agyamban
A látomás... csak én értettem, én!...
Egy éjjel sírtam... a hideg falakhoz
Útöttem homlokom
Kongottak a falak
Ó jaj!
Kietlen, furcsa hangokon.

„Egy éjjel sírtam... elszorult torokkal
Dühöngve vertem a hideg falat —
— Párisban akkor ünnepelt a konvent
Jourdan sereggel állt Jemappes alatt!
Itthon halálos némaságban
Feküdtek a mezők —
Süket mezők, letarlott messzeség
Ó jaj!
Halk eső, könnyező...

Hogyan? Hiába? Nálunk ezt nem értik?
Ezt meg nem értik nálunk ezt a hangot?
Kilógó nyelvű, föld porába süppedt
Süket baromnép, eltiport bitangok!...
Kiknek fején pompázva ül
A Butaság bíborpalástban
Ó jaj!
S én, hogy figyeljem, = látva-lássam!

„Igen, pincékbe... rejtekezve... én, én...
Vezettem őket... összeesküvés?
Didergő szájjal, táncoló fogakkal
Zöldüljete! ... ó mind kevés, kevés!
Csikorduljon az ujszorító
Csavarjátok ki a csuklóimat...
Dögöljete meg! ... Többet is tudok még!
Ó jaj!
Zuhogjatok, fojtogató falak!...

Egy kardcsapással, ujjongó szabaddá
A mély erőket... s engem... látvalássák...
Egy kardcsapással elsöpörni innen
Szívek nehéz nehéz lidércnyomását
Kivont acélok büszke harca
Szabad mezőkön zengő háborúk...
Ó jaj!
Krétafehér az arca
Szája fekete luk...

(Összecsuklik. A látomás eltűnik. Hosszú csend. Az egyik pap feláll és lassan két gyertyát gyújt meg. Leül.)

Egyik pap

(halkan énekl, álmódzva)

Először Sigrayt vezették köztük el
Szolártsik felbukott a lépcsőház közel
Szentmarjai vadul ellökte a papot
Hajnóczy sirva ment, Őz Pál viaskodott.

Martinovics, így szólnak régi krónikák
Ájult volt amidőn a padra hurcolák
Nyitott, tajtékos ajkán nehéz mosoly, fakó
Két hóna alá nyúlva cipelte a bakó.

Kuszált, vizes haja, sovány gyermek feje
Rácsuklott csendesen a hóhér keblire
S melyet nyirkos pirossal az alvadt vér elöntött
Két karja átölelte szelíden a fatönköt.

(Fejét csendesen két tenyerébe hajtja. Szünet. A gyertya fellobban. Fügőny lassan le.)

BÖLÖNI GYÖRGY:

HALLJA KEND TÁNCICS

Táncsics Kiadó, 1958.² Bp.

„Megtetted-e azt, amire születél? Hü voltál-e emberi hitedhez? Dolgoztál-e az emberi közösségért? Igen, Táncsics ilyet kérdezhet attól, aki a képmását jól megnézi.”

1944-ben írta e sorokat Bölöni György, amikor példaképe, Táncsics élettörténetének írása közben, az egykorú metszeten elmerengve a nyughatatlan harcos szellemét megidézte. Ma már, az életmű kényszerű befejezése után, a halál őt is a példaképek messzevilágító piedesztáljára állította, s emléket idéző arcképe alá ugyanúgy odaírhatnánk e szavakat, minden igaz emberségre törekvők örök jelmondataként. Mert Bölöni György emberi nagyságának forrása ezeknek a gondolatoknak mély eszmiségében, s eszménye iránti hűségében rejlik. A magyar történelem nagyjai közül is azért választotta Táncsicsot példaképül, mert mint az első kiadás előszavában maga írja: „... ő jelentette számomra az eszmei valóságot, azt, hogy küzdeni kell a dolgozók felszabadításáért, melynek megvalósításától egy emberöltőn át mind jobban és jobban eltávolodott a magyar társadalom. És jelentette a magyar viszonylatban a ritka erényt, a meggyőződéshez való hűséget”. Bölöni egész élete ennek az elkötelezettségnek a jegyében telt el. A század elején a magyar elmaradottság elleni küzdelemben Ady harcos-társa, a Tanácsköztársaság idején külföldi diplomataként a proletárdiktatúra érdekeinek hű védelmezője, s az emigráció keserű éveiben a magyar és nemzetközi munkásmozgalom egyik vezető szervezője. Főfeladatát külföldön is a magyar haladás, a magyar nép szolgálatában látta. Ebből a magatartásból született meg két nagyjelentőségű írásműve, „Az igazi Ady”, s a „Hallja kend Táncsics”. Az annak idején igaztalanul megtámadott, vagy szűk osztályszempontok igazolására kijátszott Adyt a maga helyére visszahelyező könyv sokak kedvelt olvasmánya, annál kevésbé ismerik szélesebb olvasókörökben a jelentőségében s írói erényekben semmivel sem kisebb Táncsics-életrajzot.

A „Hallja kend Táncsics” 1942—1944-ig, igen nehéz körülmények között íródott. Párizsban ekkor már Hitler katonái ágáltak, s a rendőrkopók állandó szimatolása közben a könyv megírásához szükséges irodalmat igen nehezen lehetett összegyűjteni. Bölöni György vállalta a nehézséget s a kockázatot is, könyvét megírta, de megjelentetésére kiadót nem talált. Így történt, hogy a „Hallja kend Táncsics” csak a felszabadulás után 1946-ban jelent meg Magyarországon, s az inflációs idők következtében akkor is csak kis példányszámban. A Táncsics kiadó már rég aktuális feladatát teljesítette, amikor a Táncsics-könyvtár sorozatban ezt az eddig kevesek által hozzáférhető életrajzot megjelentette.

Bölöni György könyve az első teljes képet felmutató Táncsics-portré. A haladó történetírás már eddig is számontartotta a parasztság gazdasági és kulturális felemeléseért folytatott küzdelmét, de 1848. márc. 15-i szereplése és regénybeillő bujdosása nyomán, sokan csak mint romantikus hőst ismerték, s voltak olyanok is, akik egyes korabeli sajtó-megnyilatkozásokból, a felsőbb körökben fennmaradt anekdotákból ítélve, utópikus álmok után futó fantasztát, vagy legjobb esetben egy okvetetlenkedő atyafit láttak benne. Ezekkel szemben Bölöni könyve méltó elégtételt emelt a sokszor megcsúfolt, kigúnyolt Táncsics emlékének. Semmi csapás alatt meg nem törő, minden kudarc után harcat újra kezdő életének bemutatása azonban jóval több a hős emléke iránti igazságtételnél. A könyv megírása buzdító tett volt a Táncsics-képviselte eszmék győzelmének végleges kivívására. „1848. kezdet, 1918. és 1919. kísérlet volt a végleges szabadságharcra. Sarkallni akartam a magyar társadalmat, hogy folytassa a munkát, melyet történelmi nagyjai sorában Táncsics is önfeláldozóan végzett...” Hogy célkitűzését maradéktalanul megvalósíthassa; Táncsics ürügyén az egész XIX. sz. élettörténetének megírására vállalkozik, s ezzel a magyar történelem

marxista szempontú értékelésében úttörő munkát végez. Nem történelemkönyv a „Hallja kend Táncsics”, a kort nem a történelmi jelentőségű dátumok felsorakoztatásával érzékelteti. Ott szerepelnek természetesen ezek is, de nem sterilizáltan, az utókor beleértett misztikájával, hanem „in statu nascenti” a legfőkétebb életközelségben. Az olvasó tudatában az események így gyakran új értelmet vagy legalábbis tágabb horizontot nyernek. Egyaránt vonatkozik ez a reformkort felelevenítő sorokra, a 48/49-es osztályharcok ábrázolásának kíméletlen realizmusára, vagy pl. a történelmi nagyságok rembrandti, erős fény-árny hatásokkal megfestett portréira. Történelem-szemléletét szocialista eszméiség és szilárd elvi következetesség jellemzi. A társadalmi haladás, az emberek, történelmi személyiségek nagyságát mindig azon méri le, hogy mennyiben szolgálták a dolgozó nép felemelésének ügyét. Szigorú mérce ez abban a korban, amikor a nemzeti függetlenség kérdésének prioritása alapján az országvezetők fő feladatuk az összes osztályok érdekegyesítésében látták, amiből természetesen nem következhetett más, csak az, hogy a dolgozók, azaz ebben az esetben a parasztság érdekeit áldozták fel a nemzeti egység érdekében. Hogy Magyarországon a következetes jobbágyfelszabadítás elmaradt, azt a forradalom adott osztályhelyzetéből meg lehet magyarázni, de Bölöni ezt megbocsájtani még Kossuthnak sem tudta. „Hogy tisztán kiemelkedjék Táncsics szerepe és jelentősége, mi ugyancsak megfosztjuk negyvennyolc eszményeit a nemzeti mítoszról, és elég könyörtelenül fellebbentjük az uralkodó osztály érdekpoltikájáról a hazafias fátyolt...” mondja egyhelyütt, s ha azelőtt szokás volt a nemesség 1848/49-es haladó szerepére hivatkozni, Bölöni bebizonyítja, hogy a magyar uralkodó osztály a haladás szolgálatában akkor is csak odáig ment, ameddig a körülmények kényszerítették. Táncsics alakja emberi tisztaságával, a nép fia küldetésének bátor vállalásával és önzetlen szolgálatával a jellemábrázoló író éltető erejével jelenik meg a könyv lapjain. Élete a történelmi háttér nélkül romantikus regénynek hatna, így komor, nehéz, az olvasót lehúzó, elgondolkoztató valóság. A fiatal jobbágyfiúban az uralási hajdú mogorófapálcája érelteti meg a kemény elszárást, hogy jobbágyországból kitör. Takácsinasnak szegődik és segédtanítóskodik. 23 éves korában iratkozik be a budai tanítóképzőbe, 24 éves, amikor mint kész férfi, bajszosan beül az első gimnazisták közé latin deklinációt tanulni, mert úgy sejtí, hogy a latin nyelv a műveltség kulcsát jelenti. Nevelősküldésből tartja fenn magát, öntudatos magatartása miatt gyakran kénytelen helyet változtatni. Társadalomszemléletét Rousseau, Voltaire

művei alakítják. Bejárja az egész országot, szavakat gyűjt a magyar falvakban, készül szótára számára. Már itt, teljesen ártatlan vándorútjain kezdődik hányattatása a hatóságokkal. Magyarország után körbегyalogolja fél Európát, az itthon veszélyeseknek ítélt kéziratának külföldön keres kiadót. Párizsban Cabet-val parolázik, Ledru Rollint, a 48 előtti évek új Dantonját keresi, s megalakítja a magyar munkások első Munkásegyletét, melynek névsorát az ő nevével kezdtek meg. Londonban felolvasást tart „Magyar munkások külföldön, vagy kié a haza?” címmel. Népkönyvét sikerült megjelentetnie, de börtönbe csútkák érte, s onnan csak a márciusi ifjúság szabadította ki.

A népkönyv, vagy ahogy ő nevezte „nép számára írt polgári katekizmus” csak egyike Táncsics azon írásainak, melyek a reformviták idején a magyarországi átalakulás leg-radikálisabb programját tartalmazták. „A nép szava, Isten szava”, „Saját szabadságról nézetei egy rabnak”, „Hunnia függetlensége”, s folytathatnánk még a sort a 48/49-ben írt számos program- és törvénytervezettel, mind a magyarországi polgári átalakulás demokratikus végrehajtásáért szállt síkra. Nyolc évi bujdosásának földalatti cellájában megálmodja a boldog jövődőt, s tollából a „kommunizmus csodavirága” nyílik. Csodálatos termékenységgel ontja írásait, amiket a napirenden levő házkutatások elől kertyjében fizekbe rejtve és el. 1860-ban új forradalomra buzdító röpiratokat szerkeszt s kidolgozza a forradalom részletes programját. 15 évi fegyházra ítélte. Az 1867-es amnesztia után megvakulva kerül ki a börtönből. Megrendítő, szomorú sors, ami ez után következik. Az ősz szakállú, fehérhajú férfi egy ideig a nép között még közírtiszeletben él, 3 évig Orosháza képviselőjeként a 48-as hagyományok, a paraszti elégedetlenség eleven zászla a parlamentben. De a következő választásokon már kiszorították a közéletből. Késő korára könyvei eladogatásából él, s utolsó napjainak tragikumát nem is annyira az a szívbemarkolóan szomorú kép fejezi ki, amelyet Bölöni a hátán lepedőbe kötött könyvbatyúval, az Űllői úton „handlásokkal, drótostótkokkal versenyt kiabáló, budai falvak parasztkapuin kopogtató aggastyánról megfestett — van abban heroizmus is, hogy Táncsics maga terjeszti a nép között fillérekért forradalmi szellemű írásait. A tragédia végső beteljesedését az adja, hogy könyvei még itt sem, s így sem kellenek. A magyar nyelv szépségeiről szóló könyvének ajánlására németül szólnak vissza, s a falusi kapuk mögöl kutákat uszítanak átána, azt hiszik, kéregető köldös. Nem idealizált hős Bölöni György Táncsicsa. Megismerjük emberi gyengeségeit is, de a kép egészéből éles plaszticitással, agitativ erővel domborodnak ki elévülhetetlen erényei. Az

életesmény, amelyért Bölöni felmagasztalta, ma is aktuális és minden időkben az marad. Hős, és hőset minden emberi nagyságban híven követő írója egyaránt megmutatták az utat, melyet dolgozó népünk szolgálatában,

értelmiségünk minden egyes tagjának vállalnia kell, melynek vállalására az elhivatottság kötelez, bárholnan jött is.

Pölöskei Ferencné

ÉBREDÉS

PRÓZAÍRÓK ANTOLÓGIÁJA

Magvető Könyvkiadó, 1959

Az új magyar könyvkiadás immár nemes hagyományává vált, hogy a kiadók — a verses antológiák mellett — mai szerzők írásai-ból prózai gyűjteményeket is megjelentetnek. E gyűjteményeknek — más egyéb mellett — bizonyára az a célja, hogy az értéke-sebb, maradandóbb írásokat kiemeljék a mégiscsak gyorsabb mulandóságra ítélt folyó-irat-irodalomból, s a szélesebb olvasóközönség számára hozzáférhetővé tegyék. Ugyanakkor jól szolgálják — különösen a kezdő — próza-írók megismertetését, és egy kevésbé nép-szerű műfaj: az elbeszélés, a novella meg-szerkesztését. Az utóbbi évek ily jellegű vállalkozásai közül mind eszmei tartalom, mind művészi igényesség tekintetében ki-emelkedik az *Ébredés*, az élő magyar iroda-lom propagálására hivatott kiadónak, a Mag-vetőnek a tavalyi könyvhéten útra bocsá-tott 500. kiadványa. Az ünnepi alkalom, a kerek szám, meg az a körülmény, hogy a köte-tet a nagy port vert s rövid idő alatt második kiadást ért *Tüzlúnc* prózai megfelelőjének szánta a kiadó —, fokozottabb érdeklődést éb-resztett a könyv iránt. Amikor az elbeszélés-kötet mérlegét e helyen megvonjuk, termé-szetesen csak az általános benyomások, az összkép megrajzolására szorítkozhatunk. Bölöni Györgynek a kötethez írt szép és okos előszava az egyes írók értékelésére is kiterjed, azzal csak egyetérthetünk. Nekünk csupán néhány tartalmi és formai probléma felveté-sére, néhány kritikai észrevételre maradt helyünk.

Huszonöt szerző egy-egy elbeszélését tar-talmazza az *Ébredés*. (A válogatás Szamos Rudolf és Fábián Zoltán munkája.) Az elő-ször itt napvilágot látott írások mellett olya-nokat is találunk a kötetben, amelyek már másutt, irodalmi folyóiratokban is megjelen-tek; ez a némi következetlenség a válogatás-ban azonban megbocsátható, mert a kiadó-nak és a kötet szerkesztőinek — láthatóan — nem az volt a célja, hogy új tehetségeket fe-dezzenek fel, hanem az, hogy bemutassák, dokumentálják egy — az ismeretlenségből már kilépett — prózaíró nemzedék eszmei magatartását, s azt, hogy hol tartanak ma ezek az írók művészi fejlődésükben.

Kik tehát az *Ébredés* szerzői, és mi indo-kolja együttes szereplésüket a kötetben? — A könyv végéhez csatolt függelék-ből kitűnik,

hogy a kötet szerzőinek átlagos életkora a dantei „emberélet útjának felén” jár, abban a korban, amikor már a prózaíró sem „kezdő” író, — ha számításba is vesszük, hogy az epikus alkat későbbben érik. (Móricz 33 éves korában már évekkel túl volt a *Hét krajcár* sikerén.) Az *Ébredés* írói sem kezdő írók, nem itt mutatkoznak be először. Már évek-kel előbb letették névjegyüket, zömük a fel-szabadulás után, az ötvenes évek elején jelen-tkezett írással. A kötet szerzőinek egyhar-mada az 1955-ben megjelent *Emberavatás*-ban debütált. (Mostani szereplésük — utólag — igazolja akkori jelentkezésüket, az *Ember-avatás* válogatási szempontjait.) Szemléletük érlelődése, írói kibontakozásuk 1956-ra és az azutáni évekre esik, s most várhatjuk tőlük az első jelentősebb írásokat. Legtöbbjüknek éppen a közelmúltban jelent meg az első önálló kötete, s így az *Ébredés* írói bizonyos mértékig már a „befutottak” közé számíta-nak. Az együttes fellépés itt még nem zavaró; a külön csapás törésének, s az egyéni hang és szemlélet kialakításának igénye csak néhányuknál bukkan föl; az egymáshoz fűző szálak az erősebbek. A saját harc megharco-lásának ideje majd csak ezután következik el az *Ébredés* írói számára.

A szerzők nemzedéki összetartozásánál egy sokkal nagyobb erő forrasztja egységbe a kötet huszonöt elbeszélését. A problémák és a szemlélet azonossága. Ez az írásokat összefűző szoros eszmei kapcsolat fölöslegessé tesz mindennemű másodlagos — tematikai vagy műfaji — csoportosítást, s a szerzők pusztá alfabetikus rendjébe szedett elbeszélések sem hatnak konglomerátum-szerűen. Az írásokban az a több és jellemző, ami közös és összeköt, nem pedig az, ami különböző és elválaszt. Ez pedig elsősorban a tartalmi jegyekben, a politikai állásfoglalásban és magatartásban mutatkozik meg. Ezeknek az azonos, összekapcsoló motívumoknak meg-érzése és a válogatásban uralkodó szempontra emelése — a kötet szerkesztőinek egyik jelen-tős érdeme: így tehettek egy esztétikailag is szép és maradandó elbeszélés-gyűjteményt társadalmilag is jelentőssé, dokumentum-értékűvé.

Közös vonása az *Ébredés* íróinak az igen erős társadalmi és politikai érdeklődés. Hihe-tetlen érzékenységgel, kifinomult látással rea-

gálnak napjaink közéleti kérdéseire. A ma közvetlen és valóságos élményei ihletik őket írásra, témáikat a jelen, a való világ eseményeiből merítik. Az írások zöme a legszorosabban vett máról szól, a mai élet egy-egy jellemző pillanatát, egy-egy mai emberi sorsot ragadnak meg. Nem csoda. Ennek a látásnak, a társadalom és az egyes ember éles vonalú ábrázolásának — drámában, összehúzóban, konfliktusokban gazdag korunk egyébként is kedvez, bőven kínál megírni valót. Amit a tematikai értékekhez az *Ébredés* írói még hozzáadnak, az a szocialista szemlélet. Nemcsak pusztán a mai életet ábrázolják, hanem szocialista szemszögből ábrázolják azt. Ezeknek az íróknak nemcsak élményanyaga, hanem magatartása, érzelmi állásfoglalása is jobbára szocialista.

Több írás az ellenforradalom kegyetlenkedéseit (Csontos Gábor: *Az óriás*, Dávid József: *Passió játék*, Gerencsér Miklós: *Haláltól párbeszéd...*), a disszidálás problémáját (Varga Imre: *Montecuccoli*) mutatja be. Csurka István (*Nyílt törés*), Gáll István (*Dögök*) az ifjúság helyzetét érinti: Csurka egy céltalanul élő, fölös energiáival semmit kezdeni nem tudó egyetemista alakját rajzolja meg erős pszichológiai érzékkel, Gáll az alja világból, a huligánok közül veszi hőseit. A kötet egyik legjobb írása a munkás-szolidaritásnak állít emléket (Fejes Endre: *Párizsi emlék*), más elbeszélések (Galgóczi Erzsébet: *Miért léptek be?* ..., Fekete Gyula: *Testvérek*) a paraszti munka, a szövetkeztetés kérdéseivel foglalkoznak. Szép és hatásos Őrsi Ferenc (*Egy a harmincmillióból*) és Tóth László (*A néger pilóta*) írása, ezekben a háború és a fasizmus elleni tiltakozás kap hangot. Több elbeszélés ábrázolja azt a megváltozott viszonyt, amely ember és ember között a szocializmus építése során kialakul. Huszty Tamás írásában (*Gyűlölet*) a szövetkezt és a tanács elnöke fog össze, hogy megmentsen egy szerencsétlen öregasszonyt, akit fia és menyje halálra üldöz; Szamos Rudolf egy, az emberi közöségben és szeretetben feloldódó magános embert mutat be (*Azon az éjszakán...*), Molnár Géza hibátlanul megformált, elvadult kis cigánylány hősnéinek sorsa pedig az emberbe vetett hit igazságát példázza (*Sanoár*). A novellák jelentős része családi és nevelési tárgyú; férj és feleség, öregek és fiatalok, szülő és gyermek relációjából adódó mai problémákat bogaroz (Gerő János: *Guzori*, Hámori Ottó: *Egy parti sakk*, Soós Magda: *Megfektetés*, László Anna: *Vadházások*, Szabó István: *Isten teremtményei*, Tuli József: *Itéletidő*). A dicséretes témaválasztást azonban gyengíti, hogy több írás a problémát egy-egy inkább rendőrségi ügynek számító „izgalmas” eseményből, hátborzongató gyilkosságból, grandguignol-szerű történetből,

semmint tipikus esetből bontja ki. Az ellenforradalomról szóló írások például az 56-os eseményeknek inkább bűnügyi, mint eszmei oldalát mutatják be. Rendőrségi hírek számít Berkesi András, Gáll István, Gerő János, Huszty Tamás története is. Ugyanakkor a vártnál kisebb az elbeszélésekben az intellektuális elem; a gondolatosság, a filozofikusabb hangvétel, az „esprit” — Soós és Szabó István kitűnő novelláit leszámítva — szinte hiányzik a kötetből.

A problémák sokszínűségéhez a műfaji és kifejezésbeli változatosság járul. Hangban a satíráról (Galabárdi Zoltán) a lírai (Szabó József) és népies ízekig (Timár Máté) ér a kötet. A széppróza mellett a publicisztika, az életkép (Fábián Zoltán: *Villamoson*) a riport (Galgóczi) is helyet kapott a könyv lapjain. Az egyik írás úgy hat, mint valami regényszinopszis (László Anna), a másik viszont a regényrészlet határát súrolja (Fekete Gyula). Szigorúan vett, zárt, kemény novella kevés van a gyűjteményben (Csurka, Hámori, Soós Magda írását számítanám ide). Ma, amikor az irodalomban a műfaji átmenetek korát éljük, szükségszerű ez a változatosság, kevésbé szerencsés azonban, hogy a nyújtózkodás, a novella határainak lazítása inkább a tárca, az elbeszélés, a regény, semmint a dráma irányában történik. Félreértés azt hinni, hogy a novella: kisméretű regény. Az is tévedés, ha az író a mű drámaiságát az előforduló gyilkosságok számának szaporításával és részletezésével kívánja fokozni. Egy lábtöréses novella drámaibb lehet, mint az az írás, amelyben három nyílt-színi gyilkosság zajlik.

A mai, gyorsabb életritmushoz viszonyítva lassú-járatúnak tetszik ez a próza. A cselekmény sűrítése, a tömör szerkezet, a fegyelmezett lélekrajz helyett a regényszerű előadásmód, az elbeszélő és leíró részek uralkodnak az írásokban. A pillanat feszültsége jó részt hiányzik belőlük. A hangsúly túlságosan azon van, amit el akarnak mondani, a történet, az esemény érdekességén. Az igazi novellában, mint a vízbodobott kő nyomán a hullámgűrűk, egyetlen pont körül bomlik ki a cselekmény. A regényhez közelálló elbeszélést (s az *Ébredés* legtöbb írását) viszont ahhoz a vízfelszínhez lehetne hasonlítani, amelyen csónak hasít végig és vet kétfelől, a partig fodrozó hullámokat. Egyetlen mozzanat, az ún. drámai csomópont ábrázolása helyett inkább részletező és ráérős cselekményelmondást kapunk. Andante — ez a tempójelzése ezeknek az elbeszéléseknek. Egy-egy hosszabb eseménysort bontanak ki, egy folyamatot mutatnak be, „mesélnek” — jellemek, hangulatok, éles fordulatok ábrázolása helyett.

Előadás, ábrázolási módszer és stílus tekintetében — úgy tetszik — túlságosan

hagyományhűek az *Ébredés* szerzői. A lélekrajz, a belső feszültség bemutatása gyengébb oldala ezeknek az íróknak, inkább a külső történetet ábrázolják. A modern, jelzésekkel beérő, szaggatott, egymásbaüsző képekkel dolgozó, filmszerű prózastílus helyett a világos, közérthető, kidolgozott, már-már naturalista módon részletező, „pettyegető” előadásmódot kedvelik. „Mindent” el akarnak mondani. Az író túlságosan előtérben van, nem hagyja, hogy az események, az alakok önmagukért beszéljenek, sőt kommentálja azokat. Ez a hagyományokhoz, a konzervatív írói eszközökhöz való igazodás annál szembetűnőbb, mivel mondanivalóban a legmagabb utat járják a kötet írói. Az újfajta és magasabbrendű szocialista szemlélet és eszmei magatartás, a tematikai sokoldalúság és gazdagodás — magasabb ábrázolási igényeket szab, újszerűbb kifejezési formák megteremtését sürgeti. A tartalmi változásokkal párhuzamosan nyilvánvalóan a prózai stílus is változik, fejlődik, új elemeket olvaszt magába. Az uraságoktól levetett, jobbára konvencionálissá vált formák elvesztik hatásukat a mai olvasóra. Nem véletlen, hogy a kötet legerőteljesebben ható írásai azok, amelyekben a mai téma, a

szocialista mondanivaló egy bonyolultabb, összetettebb kifejezési móddal találkozók. Csontos Ferenc modern legendája a valóság és a mese elemeit vegyíti mesterien, Dávid a nagyheti passió, és egy mai proletárhős vészőfutását hozza párhuzamba, az újszerű kifejezési formák keresése jellemzi Fejes Endre valójában két történetet egymásba olvasztó novelláját, a filmtől kölcsönzött eszközök alkalmazása (a pontos, fegyelmezett stílus, a képek gyors pergése, átűnése, az egybevágott jelenetek, a zárt szerkezet) teszi atmoszférikus erejűvé Gáll István, Molnár Géza, Hámori Ottó elbeszélését. Ezeknél az íróknál már megjelenik az az egyéni hang és látás, amely megkülönbözteti az egyik szerző elbeszélését a másiktól.

A kritikai megjegyzések ellenére a kötetet elbeszélő irodalmunk komoly nyereségének tartjuk. Úgy hisszük, nem járunk messze a valóságtól, ha az *Ébredés* java prózaíróiban az új magyar líra fiatal képviselőinek méltó társait látjuk. A kötet bizonyosságot szolgáltatott, hogy az *Ébredés* írói eszmei tisztaság, a szocializmus melletti állásfoglalás és realista életlátás dolgában semmivel sem maradnak el a Tűztánc költőitől.

Tűskés Tibor

SZABÓ MAGDA : NESZEK

Szépirodalmi Kiadó 1959

— Vázlat —

1933. augusztus 30-án Anthony Beavis, az ismert londoni szociológus egy tengerparti villa teraszán napozott barátjával. A felettük úszó repülőgépre Beavis sem fordított figyelmet, pedig régi és kedvenc elmélete volt, hogy a szellem emberének jellemző tulajdonsága a „jelenségek szakadatlan és kritikus megfigyelése”. Ekkor történt a kellemetlen incidens, mely megállapodott kapcsolatukat végérvényesen szétzilálta. A gépből egy kutyát dobtak ki, mely tompa ütdőssel puffant a lábuk elé, és vérrel, húscsatorákkal szennyezte be őket. A jelenet megalázó volt, leleplező, és ezt nem tudták többé egymásnak megbocsátani.

— E szimbolikus történetet Huxley írta meg a Vak Sámson-ban. Jellemzésnek és figyelmeztetésnek szánta, bizonyára ítéletnek is, mely elkerülhetetlen következménye egy hazug és erkölcstelen életformának.

A jóslatok nemcsak elszórákoztatnak, de néha meg is valósulnak. Huszonkét évvel később, 1945 augusztus 6-án, mikor az emberiség már újra reménykedni mert a békében, Paul W. Tibbets repülővezet

ledobta Hirosimára az atombombát. A vér és szenny az egész emberiségre freccsent: bűnösre, büntelenre egyaránt.

*

A bevezetés nem fantázia és valóság eltérő, arányokban nagyon is különböző, de azonos logikának engedelmessé voltát akarta bizonyítani. Inkább utalni próbált az 1945-ös nagy történelmi fordulónak az irodalomban jelelő problémáira, előzményekre és törvényszerű következtetésekre.

— Először az élménnyel kellett megbirkózni, mely közös volt Hirosimától Debrecenig:

„Én láttam, mint az antik látomásban, szilfán halat, s a Barna utca táját egy dörrenésre széttagolni sebbé, melynek mélyén bűnös testek rohadtak, s fátvolt lengettek hizott, zöld legyekből. És láttam, hogy vonultak kis szekéren a városok falukba, s a faluk városba, s hogy vezette vak gebéjük, rá sem tekintve arra, kit vezet, a háború.”

— Szilfán halat —

Nemcsak egyéneknek, generációknak is vannak élményei. Nincs keserűbb vallomás a háborúról, mint azé a nemzedéké, melynek e kataklizma volt az Élmény: ágyuk szavára eszmélkedtek, a valóság az ifjúság idilljéből a pusztulásba taszította őket. Az illúziók szétfoszlottak, hazugságnak bizonyultak az eszmék, a tények, melyekben hinni tanultak.

„Mindenki megcsalt, még a ház is,
hiába volt beton,
meg vastraverz, mint a tojás,
szétpukkadtt egy napon,
amiről azt hittem, fenn azért száll,
hogy két távol vidék
közt szárnyon mozgó híd legyen,
bombát szórt rám a gép.

Azt hittem, fényes csecsemők
az életre születtek,
s láttam széthullni csontjukat,
mielőtt szólni kezdtek;
láttam térdeplő világot,
hogy köszönti a békét,
s míg galamb szállt a hadigvár
termelte lövedékét.”

Érik-e már a pillanat.

A létezés értelmét tette kétségessé a kozmikus csatlódás. Nem a jelenségekben nem bízhattak többé, hanem a lét alapjaiban, értelmében. Áldozatok voltak — akiket csak a büntudat tart életben. Ebben az életformává szabályosodó bizonytalanságban, ott rejtett az erkölcsi felelősségerzet is, az egyetlen kapaszkodó, a mesebeli szalmaszál.

„Ki segítsen? És hogy segítsen?
És min segítsen? S miért neked?
Mard, mint a farkas önmagad,
Most eszmélsz fel? Későn kiáltod.
megmaradt, éld az életed!
Tömd meg új lomokkal lakásod:
Egy holt se kéri töled számon,
te maradtál a világon.”

Segítség.

A kétségbeesés töredezett felkiáltásában, a szegénykező tudomásulvételben az elfelejthetetlen iszonyat emlékei élnek. Körülveszik a költőt, bármerre fordul, csak belőlük ütközhet.

A franciák filmre vették Picasso híres Guernicáját. Egy fél órán keresztül peregnék a vásznon epikus monotoníával a kép ijesztővé nagyított részletei: kifacsarodott tagok, eltorzult fejek, a rémület extázisában égő szemek, emberi roncsok, a fantázia rémképei. És az utcára lépve, a szem torznak látja a tárgyakat, a perspektíva szabályait tagadva egymásra torlódnak előtte a házak.

A szem emlékezik, és az értelem nem talál magyarázatot. Minden évrre új miért következik, az ész számára a kényszerű tudomásulvétel sem teszi érthetővé, miért kellett elpusztítani a koldus spanyol falut, a nyárnak örvendező japán várost. És a tájat, az otthon idilli békéjét, amit Szabó Magda elpanaszolt:

„Kinek kellett a nyirfásor,
az ösvény, mely a dombra vitt,
a forrásház, nyugult sövény,
az ég, mely szórta a fényeit,
s felemelt arcomba omolt,
ha rányílt szomjasan a szája,
s széttolta mozgó fedelét
a Csillagváró kupolája?

A lugasban állott az asztal,
az abroszon a déli fánk,
a kerti lámpa sárga burkán
korcsolyáztak a muslicák.
Ha a füstöt feljűk fújtat,
fellebbentek, mint zöld lepel.
Muslica, lámpa és lugas
kinek kellett? Ki vitte el?”

*Mintha tű menne
tenyerébe.*

Nem a kérdés, a tiltakozás a fontos, a csendes béke képeinek védekező felsorolása. „Az értelmetlen iszonyatokba való bele-nyugvás csak oly korban képzelhető el, mely elvesztette hitét a Ráció erejében” — írta Babits. Az életformát és magatartást, amit Huxley jellemzett, a bűnt, amit példázatunkban az amerikai repülőőtiszt neve szimbolizált, megtagadta a történelem. De a történelem logikája a nem után kimondja az igent is. Mert nemcsak a tagadás lett kötelező, hanem az igenlés is: új morál, melyet nem nyűgöz kategorikus imperatívuszok embertelen parancsa, új életforma, mely nem ismer hazugságot, új társadalom, mely nem varázsol gombafelhőket békés városok fölé.

A homo moralis a XX. században csak az értelemhez fordulhat. A költő felocsudik az élmény hipnózisából; himnuszt ír a Rációhoz, iszonyú és halálos éjszakák után emelkedett, áhitatos éjszakai monológot. És kimondja az igent:

„Te ki sejtjeim szövetét
szótted, és szárnyakat
sarjastasz gépek oldalán,
és lugokat
párolsz ásványok tőgyein,
ki oldasz s kötözöl
te, kinek ferdén meredő
nyársán forog a föld:

sosem rettegtem téled én,
most sem félek, Anyag.
Csak nézz rám, én elviselem
változó arcodat.
Ne vigasztalj! Majd elleszek
földként a földbe lenni,
igazad tömör oszlopán
gerincem megvetem."

Nem vár angyalokat.

A materialista világnézet meghatározza a költői magatartást is.

„Álló istenen lenézett rám és nem emelt fel engem. Ez a szabadság adta értenem, hogy lesz még erő talpraállni bennem.” — magyarázta önmagát József Attila. És nem jellemezhetjük szebb, igazabb szavakkal Szabó Magda költői magatartását sem: a *servitus humana*-t, a felelősség-érzetből fakadó szolgálatra kötelezettséget. De az idézettel költői fejlődésének folyamatára is fényt derítettünk. Intellektuális költő, nemcsak szándékaiban, de fejlődésének benső törvényszerűségében is, attitude-jét az jellemzi leginkább, hogy vonzások és választások dialektikájában az értelem és morál a meghatározó. De költészetében nemcsak a magatartás, a filozófiai igazság beszél a jelennek, hanem a nyílt szó is. A felismerésből tett lesz, etikából politika, az *Európához* című vers tanúsága szerint:

„Köti saruját a jövő,
s mit érleltek a népek
testökben, zúdítsd a téjét
nyíló szája elébe,
hogy szétkiáltsa: új mítosz
bogozza fátyolát
terőlad, ki jársz a mezőn,
nézed nyájad nyomát,
mely utódot hoz, legelesz,
dícsér sokféle nyelven,
s fáradtan egyhalomba bújik
pihenni elkeverten,
egymás között, sokfajta juh,
Megállsz álmuk felett,
emelve akluk tetejét,
a csöndesült eget,
s mögötted, villogó nyomodba hágva
a béke lépeget."

Európához.

A vers két síkja — a *Báránra* emlékeztetőn — a hagyományt és aktualitást jeleníti meg, képei két mítoszt magyaráznak, két mítosz egy lényegét.

Ez a humanista szemlélet lesz mítosszá, mesévé természet-lírájában. A szellem mindig eljut a természethez, ha a végső kérdésekre keres választ. Mert a magyarázat csak esetlegesség, de a természeti létezés bizo-

nyosság. A természet megbízható, mint a mese, mint a Ráció.

A *Neszek* ciklus (1954—1958) versei mesék, ebben az értelemben: a fa él és álmodik, az évszakok bokréta ifjúként, rőzsehordó anyókaként teledzszenek a lábához.

De valóságot él és igazságot álmodik. A betegség a természettől való elszakadás — és ez a természetlira a teljes gyógyulás. Azonosul a külső és belső világ, az intellektus filozófiai hangerősítőjén át halljuk a dolgok énekét. A szelíd szimbólumok az örök és szüntelenül újjászülendő természet békéjéről vallanak.

Szabó Magda költői módszeréből következik, hogy mindez fordítva is igaz. Mert ha fűről, fáról, pocsolyáról ír, mindig önmagáról beszél. Minden az egyéni létbe koncentrálódik. Ő is „a szüntelen önszemlélet” költője. Azok közé a költők közé tartozik, akik állandóan vizsgálják, alakítják önmagukat a goethei értelemben: Önmagamát egészen olyanra alakítani, amilyen vagyok, ez volt a leghőbb vágyam életem során”.

Szemlélet és élmények szerencsés találkozásából született ez a költészet és titka költői alkatában rejlik. „Én mindig hangot hallok, — írta — valami neszt, mintha ilyen akusztikus módon jelentkeznék bennem a világ,,.

De folytassuk az idézetet: „Hosszú az út, míg a költő a víziók világából elérkezik odaig, hogy a valóság rögzítésére érezzen vágyat egyedül.” Költészetében végigkísérhetjük — ebben a kötetben időrendi — tematikus, mély önismeretre valló összeállítása a segítségünk — ezt a folyamatot. Nemcsak lassú volt, de keserves is, győtrő vívódásokkal teli. Szabó Magdának meg kellett írnia a modern élet-érzés másik oldalát is: a kényszerű magabazárkozást, az idegrendszer önkéntelen feljajdulásait, az ideges éjszakák, félelmes víziók élményeit. És át kellett élnie a hallgatás néma esztendeit, mikor „a hang” elhallgatott:

Hát szólsz megint? Azt hittem néma lettél,
vagy iszonyodol megszólítani.
Hogy hívtalak! Hányszor! Míg telt erőmből,
s beteg torkomból felsikoltani.
Míg küzdöttem kétséggel és reménnyel,
dült párnán hánykolódva, mindig ébren,
s rezegtek tehetetlen ujjaim
az éjszaka holdverte bőrtönében.

— Hanghoz —

Ez a vívódás volt keserű próbája a költői magatartásnak. E dosztojevskiji győtrődésből ívelt fel költészete a „*To*” kozmikus humánusáig a „*Madár*” a „*Tenedek mi maradt*” lebegő lírizmusáig, a „*Január*” a „*Fű*” játékos derűjéig. Új verseinek áradó, szinte magától megszólaló dikciója mintha a szó közegellenállását győzné le.

Költészete nemcsak kétféle életérzésről tanuskodik, hanem költői énjének ambiva-

lenciájáról is. Az igazi, a természetes: a gyengéd és artistikus művészlélek, aki előtt kitárják titkaikat a dolgok. A másik: a csalódott, mindenéből kifosztott magányos ember, akit a „hang” is elhagyott, és érthetetlen magyarázat nélküli jelenségek rettetgetnek.

A jellemzés bizonyos dolgok túlzása, mások — talán épp ily fontosak — mellőzése. Így bukkanak fel a kritikus élményei, amikről nyíltan beszámolni ritkán van bátorsága. Mert az aligha tartozik másra,

vagy aligha érdekel mást, hogy legjobban a *Madárt*, a *Janudrt* szereti az új versek közül, és azt szeretné, ha a költő ezekben látná további útjának mérőföldköveit.

— A hallgatás hosszú intermezzója után első műve — a *Freskó* című kitűnő regény — 1957-ben jelent meg, s a kötet záró, címadó ciklusának békélt hangja is a legmaibb-mában született. Ez az apró adalék is hozzátartozik a jellemzéshez és az igazsághoz.

Sik Csaba

TÓTH DEZSŐ:

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

(Irodalomtörténeti Könyvtár, 1. kötet.

Akadémiai Kiadó, 1957.)

Idestova száz éve már, hogy első jelentős költőmonográfiánk, éppen Vörösmartyról, Gyulai Pál tollából napvilágot látott. A polgári korszak termett még néhány példamutató, olykor jellegzetesen egyéni változatot ebből a tudományos műfajból (Riedl Arany Jánosa, Horváth János Petőfi-je); irodalomtörténetírásunk és népszerűsítő munkánk szocialista föllendülése aztán a termelést ezen a téren is erősen megduzzasztotta. Ha a mennyiségileg nagy számból ki-
rekesztjük is az olyan teljesen népszerűsítő, vagy féltudományos alkotásokat, aminők pl. a Nagy Magyar Írók sorozatban jelentek meg, még mindig nagy elismeréssel kell gondolnunk a tudományos igényű költő-monográfiáknak nemcsak a számára, hanem céljuknak, jellegüknek változatosságára is. A költői pályakép eszmei, művészi és társadalmi interpretációjának olyan példái mellett, mint Sőtér István Eötvöse, Kardos László Tóth Árpádja vagy Bóka László Adyja, ott áll másik véglet gyanánt a filológiai anyag hézagait pótló s az egész anyagot elsősorban rendező Gálos-féle Bessenyei; egyes jellegű, mert mindkét típusba vágó feladatokat old meg Komlós Aladár Vajda Jánosa. Ma még úgy látszik: marxista irodalomtörténetírásunknak a költő-monográfia az uralkodó műfaja, — s ebben van valami elgondolkodtató; hiszen a marxizmus éppen az egyéniség idealista túlértékelése ellen harcol, s a nagy egyéniség szerepét, jellegzetességeit is a kollektívum erőiből vezeti le. Magyarázó okokat természetesen lehet felsorolni. A polgári korszak sok mindent hagyott elintézetlenül; az újabb kutatások új anyagot tártak fel, s új szintézis kellett esetleg ott is, ahol már volt monográfia; különösen erős indítékot adott, és ad még mindig a közönség követelése. Az irodalom iránt

érdeklődő közvélemény, különösen a kezdeti stádiumban, a nagy egyéniségek átértékelését tartotta központi kérdésnek; korszakok, korszakhatárok, irodalmi irányok új szempontú jellemzése inkább csak a szakemberek szűkebb körét foglalkoztatta. Egyes esetekben a költő-nagyságokra irányuló újrafeldolgozó munkát ma is érezhetjük még lassúnak — mégis: abban, hogy kutatóink első sorban ezt vállalták, okvetlenül van egy kis kitérés is a nehezebb, kényesebb feladatok elől.

Mindezek ellenére örömmel kell fogadnunk természetesen azt is, ha költő-monográfiáink szép galériája újabb taggal gyarapodik. Vajon hová helyezzzük el Tóth Dezső előtűnk fekvő kötetét a fentjelzett típusok sorában? Új filológiai anyagot föltárnia vagy különösebb ténybeli-filológiai problémákat megoldania alig-alig kellett. Az évtizedek alatt előkerült új anyagnak a feldolgozása már komolyabb munkát jelentett, de erősebb rendszerezési feladatot nem, — az életrajz és a fejlődés keretei szinte készen álltak. Nem jelenti ez azt, mintha Tóth Dezső nem törekedett volna ezeknek a kereteknek pontos, lelkiismeretes kitöltésére. Az eddigi irodalom, egykorú visszaemlékezések és levelek alapján maga a külső pályakép tömör, világos vonásokkal megrajzolva áll előttünk. Sor kerül közben egy-egy korábbi, helytelen adat korrigálására, így pl. Közocsával szemben helyesbíti a *Zalán* első kidolgozásának dátumát, s kétesnek mutatja ki Vörösmarty szerzőségét néhány 48 ószen keletkezett cikkel kapcsolatban. A szerző évekre kiterjedő, nagyigényű, koncentrált munkájának azonban igazi célja a belső, költői pályakép hézagtalan, minden ízében való átvilágítása és rekonstrukciója, lélektani és műfajfejlődési alapon; a külső pályakép — erényeivel és alább még érintendő

hibáival — a háttérben marad; a fejlődést irányító társadalmi-politikai erőket állandóan és nyomtatásosan érezzük, de az ábrázolásban önálló súlyt és teret nem kapnak; maga a költői életmű, annak mozzanatonkénti és fejlődés szerinti értelmezése a fő cél. A típus ösmintájaként Horváth János Petőfi je áll előttünk, amely a fiatal kutatót esztétikai és poétikai nézeteiben is támogatta és befolyásolta. Itt is a művek tanúsága van előtérben; nemcsak a terjedelmesebb, jelentős alkotások, hanem a kisebb igényűek is hosszabb-rövidebb fejtegetés és értékelés alapján be vannak iktatva a maguk helyére. A verselemzésekkel mindenesetre gazdaságosabban bánik, mint nagy példaképe; ez a mű kereteinek zártságán, a kompozíció erős tudatosságán túl a könnyebb olvashatóságnak is hasznára van. Amíg általánosságban, elődeihez és kortársaihoz viszonyítva szólók Tóth Dezső monográfiájáról, hadd dicsérem meg egyenességét és bátorságát is. Öszinte, szókimondó, tudományos morál szempontjából korrekt alkotás. Ha kell, hagyománnyal és tekintélyekkel is szembe száll; nem ragaszkodik múltbeli értékelésekhez, ha hamisaknak érzi őket. Megmutatkozik ez pl. Kazinczy és Vörösmarty viszonyának fejtegetésében, vagy Vörösmarty házasságának beállításában, — ideértve *A merengőhöz* c. vers merészen szókimondó megfejtését is. Az egész művön végigvonul az értékelő hangsúlyoknak egy olyan aggodalmas elosztása, amely sohasem nyúl a mesterkélt, kényszerű felduzzasztás eszközához. A vulgarizálás nemcsak tudományos, hanem morális hiba is lehet; nagy szó, ha valaki ilyen következetesen tudja kerülni.

Tóth Dezső munkája tehát elsősorban és hangsúlyozottan költői pályakép (nem költői „életrajz”) — amelynek eszmei kereteit a kor általános politikai és társadalmi fejlődése adja, s tartalmát a szerző, nem mindennapi lélektani beleélő képességére, esztétikai és poétikai érzékére támaszkodva tölti ki. Különösen a lélektani szempont eredményességét emelném ki, ahogy az egy-egy fejlődési szakasznak, s különösen egyes műveknek elemzésében megfigyelhető; volt idő, amikor az ilyesfajta elemzést marxista irodalomtörténészeink gyanakvással nézték, alkalmazását kerülték; pedig egy költő-egyénségről, költői alkotások mélyebb tartalmáról a lélektannak, a jellemtanak is van mondanivalója, ha a lelki jelenségeket nem választjuk el mesterségesen a társadalomtól.

Mivel Tóth Dezső a nyomatékot a költői pályaképre teszi, úgy látszik: helytelen volna tőle az emberi pályaképet számonkérnünk. Csak hogy a hiba ott van, hogy a monográfia ebben a tekintetben felemás alkotás. Adja a pontos életrajzot, és vázolja az életformát addig, ameddig ez hálás, ameddig viszony-

lag harmónikus, ideális képet ad a költőről, s mellőzi ezt a fonalat attól kezdve, ahogy vele kapcsolatban kényesebb problémák kezdenek adódni. Vörösmarty a szülői házban, a gimnazista, a nevelő, a tanulmányok és az egzisztencia-alapítás kísérletei: mindez még élénken a szemünk előtt áll, de már a harmincas évektől csak a közélet Vörösmartyját látjuk, aki a nemesi ellenállásra és reformszervezkedésekre, az Akadémiára, az országgyűlések vitáira, Széchenyi és Kossuth összecsapására, majd az egész Európa nemzeteinek sorsára figyel. Az életrajzi adatok, és a külső léletsors ábrázolása ugyan ekkor sem maradnak el (Vörösmarty házassága, anyagi gondjai, a márciusi napok, a szabadságharc stb.), életformáját, egyéniségének, magatartásának ekkorra kialakuló vonásait azonban hallgatás leplezi. Pedig ismeretesekek az egykorú adatok arról, hogy itt a harmincas évek elejétől bizony észrevehető változás áll be. Nemcsak a szégyénység jellemzi, hanem erős lazulás is; életmódjának, munkájának, idővel egészségének dezorganizációja, szabadosság és némi különcködés. Tóth Dezső a kandidátusi vitán elhangzott válaszában azzal érvel az elhallgatás mellett, hogy Vörösmartynál ebben az időben már (tehát két évtizeden keresztül) megszakad, legalábbis erősen meglazul a kapcsolat költészet és magánélet között. Ebben az időszakban költészete már csaknem teljesen közösségi síkon bontakozik ki, függetlenül életformájától. A külső életkörülmények pedig csak a művek megértésének szolgálatában fontosak. Vörösmarty a harmincas évektől fogva kettős életet él, ennek tisztázása azonban nem irodalomtörténeti, hanem lélektani feladat. Jogosan hozhatott volna fel Tóth Dezső a marxista irodalomszemlélet alapján egy másik érvet is: van valami kispolgári abban a kandiságban és indiszkrécióban, amely nagyemberek életében szenzációkra, alacsonyrangú pletykákra és intimításokra vadászik.

Ez utóbbi érve így felelnék: az indiszkrécio tudományos művekben nem annyira az adatok, mint inkább a tárgyalásmód kérdése. Komoly személyi problémákat lehet úgy tárgyalni, hogy nem süllyedünk botrányhajhászásba. Ami pedig a költő-egyénség, költői élmény és a kész műalkotás közötti viszonyt elvi síkon illeti, — nyilvánvaló, hogy ez egyénenként, koronként, stílusonként más és más lehet: a naiv közvetlenség és a látszólag teljes távoltság és közvetettség vegletei között. Azt a polgári irodalomroknál felbukkanó álláspontot, amely szerint csak maguk az alkotások tárgyai az irodalomtörténetnek, a személyiség és az életkörülmények egyáltalán nem, mindketten túlzásnak érezzük. Abban igaz van Tóth Dezsőnek, hogy Vörösmartynál a kettősségnek

elég megdöbbenő jeleivel találkozunk. A német nyelvű „Csák” utóhangja, amely a kritikai kiadás második kötetében lát először napvilágot, eléggé merészen lebbenti fel a fátyolt a költő emberi egyéniségének titkolt rétegeiről; ilyesmit Vörösmarty magyarul le nem írt, és ki nem adott. De hát ennek a kettősségnek, bomló életformájának csakugyan nincs-e semmi befolyása vagy jele költészetében? Mindenesetre aláasta munkabírást és alkotóerejét; a produkció a negyvenes évekre megcsappan, s itt-ott a művészi kiérlelés is csorbit szenved. Azután: van valami nyugtalanító, problematikus abban, hogy Vörösmarty életformájának lefelé-hajlása éppen a magyar politikai élet és társadalmi mozgalmak felfelé ívelő szakaszával esik egyidőbe. Ha a *Zalán*- és a *Csongor*-korszakban személyes boldogságvágy és közéleti szerep disszonanciája befolyásolta Vörösmarty költészetének tematikáját és hangoltságát — talán hasonló joggal vehetjük számításba most a végleges széthullás hatását is. Tematikában ez a hatás aligha nyilatkozik meg, de nyomot hagyhat a tónuson, a színezésen. Úgy gondolom, része van — a társadalmi és politikai helyzettel párhuzamosan — Vörösmarty pesszimizmusának, olykor nyíltan is kitörő tragikus életérzésének kialakításában. Az ismeretes epigrammában megtört életének árnyáról beszél: ezt a törést nemcsak külső erők idézték elő; s a *Keserű pohár* szinte teljes családottságról, az élet értelmében való kételkedésről, legalábbis súlyos belső küzdelmekről ad hírt. A széthulló személyiségből áradnak fel a kései Vörösmarty konvulzív látomásai, apokaliptikus költői képei is. Mégpedig nemcsak 49 után; nyoma van mindennek már az előző kor nagy lírájában is.

Természetesen nem véletlen, hogy Tóth Dezső ezt a témát elejti. A Vörösmarty-életmű egységét a művek és az időbeli fejlődés síkján próbálja megalkotni. Ennek szolgálatában műve kereteit rendkívüli céltudatossággal és szigorúsággal szabta meg, minden biztonnyal részben az anyag bőségének ellensúlyozására is. Nagy előnyök, monográfiájának nagy értékei származnak ebből, de a cél kedvéért, tudatosan is, öntudatlanul is nagy áldozatokat kellett hoznia. A Vörösmartyról alkotott kép plasztikus, minden ízében összefüggő és értelmes, a nagy költő pozitívumai megelevenedve élnek benne, de ugyanilyen mértékben szoborszerű is; a klaszszikus stílizálás erejével beszél hozzánk; bizony nem kis fáradságba kerül kihallani belőle azt is, amit elhallgat. Ez a kép igaz, hiteles ugyan, de elfődi Vörösmarty emberi és írói egyéniségének egy mélyebb, elemibb, kevésbé plasztikus és kevésbé organikus rétegét. Ez lemondást jelent egy mélyebb egységű kép alkotásáról, amely magába foglalná Vörösmarty egész emberi egyéniségét,

teljes élményvilágát; e lemondás folytán magában a különben kitűnő költői pályaképben is keletkeznek hézagok és negatívumok. Mint ahogy a monográfia fogyatkozásai éppen erényeinek fonákja gyanánt foghatók fel.

Amikor Tóth Dezső Vörösmarty lírai műfajait és hangnemeit összefoglalja (469. lap), a következő formuláig jut el: „Lírája hangban, tónusban páratlanul gazdag, változatos, sokhúrú... a nagy gondolati költemények szomszédságában köznapi szóhasználatallal természetesen, vidám ihletek kapnak hangot... a műfaji változatossággal együtt változik a nyelvi-stiláris tónus is. E változatosság lényegében nem magának a Vörösmarty-arcnak más-más oldala. Ez a sokhangúság a különböző hagyományok, törekvések valamelyes szimultán gyakorlata, műköltői megvalósítása inkább, semmint sokarcúság... Vörösmarty lírájának változatossága inkább még feloldatlan művészi ellentmondás, amely sokkal inkább rejt, semmint tükrözi a költő személyét.” Itt van a magyar irodalmár számára mindig csábító ellenpélda: Petőfi lírája, amely minden nagy változatosságában is érezteti a személyiség és a szemlélet egységét. Ezt az álláspontját Tóth Dezső a kandidátusi vitán is fenntartotta: a sok arc között nem látja az összefüggést; ez talán nincs is az egyéniségben; ezeket a heterogén, olykor már petőfies hangokat Vörösmarty „csak gyakorolja”.

Ebben az álláspontban van valami tiszteltre méltó becsületesség; láttunk már olyant, amikor a monográfus erőszak és torzítások árán teremt a költői műben egységet. De azért komoly probléma ez mégis; nem árt alaposabban végiggondolni; talán mégiscsak tehetünk néhány lépést az egység irányában.

Minél nagyobb a költő-egénység, annál sokrétűbb az életmű, amelyet alkot. Hogy jelképesen beszéljék: a nagy életműnek mindig megvannak a külső körői; vannak alkotások, amelyek már csak a periférián szereznek. Az író megrendelésre vagy hasonló jellegű külső ösztönzésre alkot, és önnön művészi igényeit már eleve csökkenti vagy kikapcsolja. Megtette ezt olykor Shakespeare is. Vörösmartynak aránylag kevés ilyen alkotása van; talán csak sirfeliratai és jutalomtárgy-jelmondatai. Belsőbb körben helyezkednek el azok a művek, amelyek még mindig nem tisztá belső ösztönzésre, hanem idegen példák, irodalmi formák és áramlatok sugalmazására jöttek létre; a művészi igény viszonylagos, mert az utánnás és kölcsönzés ténye csökkenti, valamint az is, hogy a költő túl akar lépni saját tehetsége határain. Azt hiszem, Vörösmartytól is kialakul egy ilyen csoport: prózai elbeszélései, drámáinak jelentékeny része, egy és más a kisebb művek-

ből. Beljebb jutunk, de még mindig nem vagyunk a legbensőbb körben, ha pl. Vörösmarty *Zalánjára* gondolunk. A költő megérzi és magáévá teszi a kor, a közösség követelményeit, de nem tud saját tehetsége, személyes mondanivalója, és a közösségi téma, vagy műfaj közt teljes összhangot teremteni. Ha azt mondom: szerepet alkot magának, még nem fejeztem ki a dolgot szabatosan, mert szerep és szerep közt is van különbség; van olyan, amelybe a költő-egyéniiség a maga teljességében beleolvad, mint Goethe a keleti költő álarcába. A nemzeti epikus szerepe nyilvánvalóan nem harmonizált Vörösmarty egyéniségével és tehetségével; a romantika-alkotta közösségi ódaköltő, a bárd vagy a szintén programszerű ballada- és népdalköltő már Vörösmarty, de nem mindig a teljes Vörösmarty; Tóth Dezső szavaival: „Számára bizonyos értelemben a költészet mindig annyit jelentett: másokhoz vagy mások helyett beszélni. S ez a fajta kialakított, a közösség számára bensőleg stilizált költő-énje az, amelybe — még ha szerelemről énekel is, valahogy mindig beleütközzünk, nem jutván el igazi arcáig sohasem” (469. lap). Az utolsó félmondatról még majd szólok; éppen ez az, amiről vitatkozom. A körjelképnél maradvá, a központba azokat az alkotásokat helyezném, amelyek a művészi igény és kvalitás maximális érvényesülésével adnak tökéletes ön- és társadalomkifejezést. Szabad lesz ide talán a *Csongor-t* és a líra javát elhelyeznem. S rögtön hozzátésem: ez a tökéletes kifejezés vagy tükröztetés viszonylag független a műfajtól vagy a szereptől; nem szabad azt hinnünk, hogy csak a közvetlen személyes líra nyújt rá lehetőséget — mi lenne akkor a nagy epikussal és drámaíróval? Pusztán abból a tényből tehát, hogy Vörösmarty énje stilizáltan jelenik meg lírájában, nem következik, hogy igazi arcáig nem jutunk el — csak ha ez a stilizált líra nem fejezi ki teljesen alkotóját.

Tóth Dezsőt erősen bővületében tartja, mint ahogy engem is sokáig befolyásolt az a felismerés, hogy a romantikus líra, tehát a Vörösmartyé is, elsősorban vallomáslíra; Horváth János szavai Vörösmarty költészetének ihletet, ömlés-szerű jellegéről megerősítettek ebben mindannyiunkat. De úgy látszik, az egész Vörösmarty nem fér bele a vallomás-formulába. Talán továbbjutunk, ha figyelembe vesszük nemcsak külső és belsőbb szférák előbb kifejtett különbségét, hanem a nagy költő-tehetség és költő-egyéniiség természetes gazdagságát, sokoldalúságát is. Igaz, hogy Vörösmarty tehetsége elsősorban lírai jellegű, de mégsem kizárólag; van bizonyos „objektív” vénája is: alapvető líraiságát epikus és drámai hajlamok is színezik. Ebből következik, hogy lírája sem lesz okvetlenül mindig tiszta bensőség és

vallomás, hogy természetesen jelennek meg nála a lírának epikus és drámai változatai. Gondoljunk életkép-, helyzetdal-szerű alkotásaira, váró és megcsalt szerelmeseken, bájos leánykákon és zsáneralakokon át való közvetett, kötekedő megszólalásaira, hozzá még népdalaira. Ezek száma együttesen meglepően nagy, bár a mennyiséget nem tekintem legfőbb argumentumnak.

Mégis, mindez a sokféle változat ugyanazon költő-egyéniiség alkotása, amely, talán a legkülsőlegesebb alkotásokat kivéve, valamilyen nyiükre rányomja a maga bélyegét. A keresett egységet tehát a költő-egyéniiségben kell megalapoznunk, figyelembe véve azt is, hogy az emberi és költői egyéniség közé nem mindig tehetjük oda a teljes egyenlőséget. Természetesen: az emberi egyéniség és lelkiélet sem olyan egység, amely egyformaságot, egyrétűséget jelent; az egyéniség jellembeli ellentmondásosságát ismerjük a tapasztalásból. Amíg tehát azt a kísérletet meg nem tettük, hogy ezt az ellentmondásos egységet megalkossuk, addig nem tagadhatjuk Vörösmarty költői arcának — minden lényeges művét magába foglaló — egységét sem. Nemcsak a nyugatosok (Babits, Schöpplin) sejtettek valamit Vörösmarty egyéniségének khaotikus, vulkáni mélyeiről — nem is az ő szemléletüket akarom Tóth Dezsőtől számonkérni — de utaltak erre olyan, dekadenciával nem vádolható irodalomtörténészek is, mint Riedl Frigyes és Horváth János. Maga Tóth Dezső is érzi, hogy a közösségi szerepek nem mindig jelentik a teljes Vörösmartyt — de szándékosan nem akar mögéjük nézni; erősebben látja itt a költői világot, mint az élményvilágot. Kiegészítés gyanánt olyan költői-emberi arckép kívánczik, amely kinyomozza a költő személyes válságait, problémáit, a jellemében és élményvilágában feszülő ellentéteket is, amely meglátja a költő sajátos, entuziaszta ihletettségét, az élet és a mindenség értelmével való elsődleges, nem pótlék- vagy reflex-szerű vívódását; életszomjának és erkölcsi erőinek, határtalanba vagyó részvételének és a közeli feladatok sürgetésének konfliktusát, a gyötördés és a gyönyör, a báj és a borzalom közötti hánykódását. A művészi alkotásban mindezekből leszűrődik valami vörösmartyas, nem egyszínű, de egymást kiegészítő tarkaságú hangulati-esztétikai egység, amelyet mindannyian ismerünk a lírai hévnek és a tragikus borongásnak kisebb vagy nagyobb intenzitásáról, a költői pompának élénk, vagy tompítottabb ragyogásáról, a dús közeli szemléletesség, és a nagy távlatok kölcsönös aláfestéséről. Kevés olyan alkotása van Vörösmartynak, amelyen ez a színeződés, ha csak nyomokban is, ne volna érezhető.

Az egységes személyiség-kép elhanyagolásából további problémák származnak Tóth

Dezső monográfiájában. A szintetikus kép teljesen időbeli, hosszsmetszeti, csak miután a szerző sugalmait szerint végighaladtunk rajta, akkor ébredünk rá a keresztmetszetek hiányára. A szerző elfelejtett a döntő pontokon megállani, Vörösmarty pályájának és költő-egyeniségének fejleményeit összegezni, egy-egy új szakaszra előkészíteni. Némi túlzással azt mondhatnánk: látjuk a változásokat, a fejlődést és a küzdelmeket, de nem látjuk az egyéniséget, a költőt, aki küzd és fejlődik. Jellemző ebből a szempontból az első nagyszabású alkotásnak, a *Zalán futása*-nak elemzése. A műfaj hazai előzményeinek tömör összefoglalása után a költői szándékot' aztán az epikus elemeket ismerteti (a *Zalán*, mint hazafias eposz, harciasság és önfeláldozás az eszmeiségben), utal a személyesség erősebb részvételére a szerelmi történetekben, s azután tér rá az alkotó és a mű szempontjából oly fontos lírai elemek tárgyalására. Először azt hisszük, hogy nem is lát meg ebben a lírában mást, mint a kor lírizmusát, ami az akkori nemesi osztályra nézve tipikus: „A magyar nemesi társadalom életérzése, egy egész kor legmélyebb pszichológiai tartalmai ... mintegy az epika égisze alatt, keretei közt kerestek ebben az időben érvényt, művészi megjelenést.” (81. lap.) Az a benyomásunk, hogy a *Zalán* lírizmusát teljesen kimerítettnek érzi ezzel a „tipikus egyéni körülmények közt átélt társadalmi válság-tudattal”; egyszerre aztán egy furcsa, vitatható azonosítással („ez a minden objektív műfajt átlírozó költői magatartás tulajdonképpen a romantikus stílussal azonos”, 82. lap — nyilvánvaló, hogy költői magatartás és stílus nemcsak hogy nem azonos, de hogy úgy mondjam, nem is egy szintről való fogalmak) szóval ez azonosítás révén, mintegy utólag lopja be annak a különben jó érzékről tanúskodó elemzését, ami ebben a lírizmusban Vörösmarty egyéni tulajdona. „E tudat legmélyebb rétegeiről valló stílus” jellemzésében aztán valóban keverednek a magatartást és magát a stílust bélyegző jegyek: „Nemcsak a tér és idő, élet és halál líráját hordozza ez a stílus...” „Az érzékelhetetlennek, a megfoghatatlannak, a bizonytalan, álomszerű létezésnek nyelvi formáit keresi és teremti szünetlenül ez a stílus”, hangulati elvontság, belső látás, perspektivikus stílus stb. Mindezt nekünk magunknak kell utólag összeraknunk valami egységes *Zalán*- és Vörösmarty-képpé; a szerző nem adta eléink vezető gyanánt a maga képét arról a fiatal, különös tehetségről, aki a nagy korfeladat megvalósításának neki-vág.

Hasonlóképp egyoldalúan vannak kiemelve a tipikus elemek Vörösmarty ún. egzisztenciális válságának ábrázolásában. „Nem egyéni, egyszeri szerencsétlenség, sors volt

Vörösmartynek ez az egzisztenciális válsága: a birtokát veszített, földtől elszakadt, tanult nemesi fiatalság tipikus útja volt ez, azé a rétegé, amelynek még nem, vagy alig tudott polgári-értelmiségi pályán megélhetést biztosítani az ország.” Igaz, de mégis nem akármilyen tanult nemesi fiatal, hanem éppen a költő, a polgári pályák iránt kevés vonzódást érző Vörösmarty az, aki keresi a maga helyét az életben. Ez azonban már egy újabb problémára irányítja a figyelmünket, amely érzésem szerint nemcsak Tóth Dezső könyvének, hanem egész marxista irodalomtörténet-írásunknak fontos elvi kérdése. A monográfia jórészt úgy ábrázolja Vörösmarty költői útját, állásfoglalásait, alkotásait és eredményeit, mintha azok csak visszahatásként születtek volna a mindenkor közelebbi és távolabbi politikai és társadalmi helyzetre; nem ad elég teret a költő-egyeniség spontán, saját képességeitől hajtott kibontakozásának. Ezzel a kérdéssel Tóth Dezső olyankor kerül szembe, amikor Vörösmarty pályájának valamely fordulópontjához ér; dilemmák, csalódottság, útkeresés jelentkeznek, a fejlődés új szakaszában új hang, új költői problémák és műfajok alakulnak ki. Ilyenkor mindig jobban látjuk a külső tényezőt: a válságot előidéző helyzetet stb., kevésbé azt az egyént, aki keresi az utat, aki a válságban van, aki a válságra, csalódásra reagál. Ami Vörösmartyban lírizmus, mondanivaló, többször is alakuló költői magatartás és szemlélet, az Tóth Dezső ábrázolásában túlságosan is a megváltozott külső hatások, külső tényezők reakciója volna, mintha Vörösmartyt a maga költői fejlődésében csak az hajtáná előre, hogy körülötte új helyzetek, új társadalmi tényezők jelentkeznek. Ezeknek is megvan a maguk nagy fontossága, de meg kell adni a magát a másik tényezőnek is. Egy nagy költő-egyeniségnek személyes kibontakozása itt az alapvető folyamat; ennek belülről is megvannak a maga nehézségei és problémái, mind emberi, mind művészi tekintetben. A fejlődő tehetség még azután is gazdagodik, érlelődik, amikor már megtalálta a maga hangját és remekműveket alkotott; új erőt keresik az érvényesülést és új művészi eszközöket teremtenek. A külső tényezők hol nekilendítő, hol benító érvényesülését talán még Vörösmartyénál is jobban szemléltethetjük Arany pályáján, de azért ott is szünetlenül érződik a belső, önmagát kereső impulzus; a patak tovább akar folyni akkor is, ha útjába a sors sziklákat hengerített.

Mellőzők most néhány olyan elvi kérdést, amelynek megoldása nagyobb nekikészülődést igényelne. Pl.: vajon van-e csakugyan és milyen jellegű a kapcsolat ideológiai és művészi fogyatékoság között — az utóbbi következik-e az előbbiből, — s így megállja-e a helyét Tóth Dezsőnek az az állítása, hogy

„a *Zalán* hazafias epikumának (nem hazafias lírájának) esztétikai fogyatékoságai a még feudális szemlélet korlátaira vezethetők vissza.” (67—68. lap.) A nagy költő, vagy művész valóban lehet „útkereső”, természetesen nemcsak művészi tekintetben; de az már vitatható, hogy az ő hivatása-e az új ideológiai, politikai megoldások felfedezése. Nem róhatjuk fel hibául, fogyatkozásul neki, ha válságos, ellentmondásos helyzetekben nem ő találja meg a kivezető utat. Ismételten hangoztatni kell, hogy a művész közvetlenül az életet és a társadalmat tükrözteti, nem a társadalom politikai tudatát. E tekintetben, alkalmasint a szerző akarata ellenére, hamis csengést kap a *Csongor és Tünde* befejezésének elemzése. „Miért vitassuk el a költőtől, aki éppen mert a logika és a gondolatok nyelvén nem képes még teljes és összefüggő feleletet adni életre és világra, — választja a különböző dolgok szimultán megmutatásának legalkalmasabb, mesés formáját.” „Vörösmarty maga sem látta tisztán a világhoz való viszonyát, ... felismeréseinek tudatossága részleges volt ... számára az élet lényeges kérdései nagyrészt csak líráilag voltak felfoghatók és összegezhethetők.” Azt hiszem, mégis egyetértünk Tóth Dezsővel: a költészet nem arravaló, hogy hangulatokkal és sejtelmekkel szórakoztasson bennünket, amíg a tiszta fogalmi megismerés meg nem születik; a költészetnek nem az a lényege, hogy világos megismeréseket mesékkel és hasonlatokkal álcázzon — s főleg: semmiképpen sem jelent alacsonyabbrendűséget, hogy a költő az élet lényeges kérdéseit „csak” líráilag fogja fel. (Kíváncs voltam ezeknek a kérdéseknek önálló megvitatása.)

Szükségesnek látszik azonban egy-két poétikai és általános irodalomtörténeti kérdésre tüzetesebben kitérni; Tóth Dezső monográfiájának állásfoglalásai szinte kínálják rá az alkalmat. Egy-egy irodalmi irány nem kedvez valamennyi műnem kibontakozásának, s az irányoknak megvannak a maguk reprezentáns műnemei és műfajai, mint pl. a realizmusnak a prózai kis- és nagyepika. Ezt az összefüggést próbálja Tóth Dezső a romantikával kapcsolatban tisztázni. A 82. lapon utal rá, hogy a romantikus költői magatartás az ún. objektív műnemeket (epikát, drámát) átlírázza; a lírai tartalmak közvetve szólalnak meg: „Ebben az értelemben a romantika mintha egy prae-lírikus korszak lenne, amelyben egy újfajta, kifejezhetetlen életérzés az objektív műfajok közegén keres érvényesülést.” A zárófejezetben, a romantika összefoglaló jellemzése kapcsán, visszatér a kérdésre (593. lap): „A mi legnagyobb romantikusunk eszméileg legmagasabbrendű műveit nem tipikusan romantikus formában jelenítette

meg ... költészetének csúcsait romantikus sajátágaiban nehezen megragadható lírában érte el ... amely ha lehet azt mondani, viszonylag a legközömbösebb műfaj a romantikával szemben ... a romantikus líra nem válik el ilyen kifejezetten időbeli szomszédságtól. Romantikus líra: a kifejezésben van valami tautológia, a két fogalom ... túlságosan közeli és rokon egymással ahhoz, hogy az egyik sajátosan megkülönböztesse a másikat. A romantikus líra sajátága paradox módon talán éppen a személyes elem korlátozottsága.” Ez a néhány sor olyan, Tóth Dezsőnél szokatlanul zavart teremt a fogalmakban, hogy a meghökkenéstől alig tudjuk kibogozni. Része van ebben két hiányosságának is: marxista irodalomelméletünk még nem tisztázta az egyes irodalmi irányok stílusjegyeit; erről Tóth Dezső nem tehet, de arról már igen, hogy nemcsak a műfaji jelleg vizsgálata során, hanem általában sem veszi kellő figyelembe az európai romantikus költészetet. Ha a stílus-sajátságokat tisztán látná, nem mondana olyasmit, hogy a romantikus líra nem válik el élesen a megelőző korszak klasszicista lírájától, vagy a nyomában fellépő irányoktól: nálunk Petőfi és Arany lírai realizmusától, a franciáknál a Parnasse-tól. Az angol 19. században elég hosszú életű a romantikus hagyomány, de egyszer csak vége szakad. Azt hiszem, Tóth Dezső is meghökkenne, ha fejtegetéseit ebbe a formulába foglalnám össze: minden líra romantikus. Elég a 20. századi líra gazdagságára gondolnunk, s arra, hogy kiváló lírikusoknak volt ambíciójuk kiirtani a romantikát.

Ami pedig a műnemeket illeti, ismert tény, hogy a romantikus költő a drámát és az epikát is átlírázza. Csakhogy teljesen hamis ebből azt következtetni, hogy a romantikus életérzés általában közvetetten szólal meg, a romantika csak „prae-lírikus”, s a romantikus líra sajátága éppen a személyes elem korlátozottsága. Ez még Vörösmartyra sem áll teljesen. Annál kevésbé pl. az angol vagy francia irodalomra, amely a közvetlen romantikus lírának olyan nagyságait teremtette meg, mint Shelley, Keats, Wordsworth, Lamartine, Vigny, Hugo, hogy csak a legnagyobbakat említsem. Hogy az alapjában lírai mondanivaló nem-lírai műfajokban keres kifejezést, gyakori a romantikában, de előfordul más korokban is (Arany epikájának egy része), s ha a költő epikus feladatot vállalt, mint Vörösmarty a *Zalán*-ban, kissé furcsán esik a hibáztatás, hogy benne a kor lelki tartalmai „lírai önállósulásra még képtelenül” jelennek meg.

A szélesebb világirodalmi háttér hiánya magyaráz meg néhány további fogyatékoságot a műfajok megítélésében. Tóth Dezső élesen lát és biztosan mozog, amíg hazai talajon, főleg Vörösmarty területein jár. De

módosul az optika, mihelyt a köröket szélesebbre vonjuk. Az objektív műfajok átlirizálása nemcsak elhibázott alkotásokat hoz létre, hanem megteremtheti a lírai epikának új, hibátlan változatait is; gondoljunk Byronra és Puskinra. Sikerült-e Vörösmarty-nak ilyesmi? Hogy viszonylanak az ő alkotásai a romantikus epika külföldi változataihoz? A hazafias feladatvállalásból született alkotások nem jutnak el a művészi kiegyensúlyozottsáig: a valódi epika szándéka vegyül a ki-kitörő lirizmussal (*Zalán, Cserhalom, Eger*). A *Széplak* és *A két szomszédvár* addig hitelesen epikus, amíg a romantikus lélektan: az egyetlen, emberfeletti, romboló szenvedély ábrázolása élteti őket. Az ember-ábrázolás realisztikus korszaka ezt ma már túlragyogja. A byroni kisepika balladás, drámai változata idegen Vörösmarty tehetőségétől. A lírai epikának azt a — talán leg-sikeresebb — változatát, amely a főhőssel való lírai azonosulásban, saját líraiságának egy központi szereplőn át való tükröztetésében teremti meg a lírai és epikai elemek egyensúlyát, Vörösmarty egyszer próbálja meg (*A rom*); nem tudom, nem ez-e a leg-harmonikusabb és legmaradandóbb epikus alkotása.

Vörösmarty lírai műfajainak és változatainak értékelését is kedvezőtlenül befolyásolja a szélesebb, világirodalmi perspektíva hiánya. Értsem itt a „Vörösmarty lírájának néhány sajátossága” című fejezetét. A tények Horváth Jánosra támaszkodó elemzése, a Vörösmarty-líra típusának meghatározása itt is elfogadható; a szerző a szokott éleslátással elemzi ki azokat a tényezőket, amelyek ezt a lírát, legalábbis jelentékeny részét »személytelenné, elvonttá teszik. Az értékelés fölött azonban ott lebeg a Petőfi-féle közvetlen, személyes líra szuggesztója — s ehhez viszonyítva Vörösmarty elvontsága, személytelensége, a közvetlenség helyett bizonyos szerep-szerűsége mintha a fejlődésnek valamely alacsonyabb állomása lenne. („Vörösmarty is képtelen volt arra, amit a lírában új korszakot nyitva Petőfi valósított meg, hogy bevigye a költészetbe mindennapi életét s ezzel együtt a maga mindennapi személyiségét.”) Ez azonban attól függ: honnan nézzük. Vannak a világirodalomnak lírikusai, akik hasonlóképp kirekesztették lírájuk élményi köréből a mindennapiságot, a konkrét realitást, nem fogyatékból és nem előítéletből, sőt programszerűen (mint pl. George), mert számukra a lírának ez a típusa volt az igazi, — aminthogy el kell ismernünk itt is a különféle típusok és változatok egyforma jogosságát. George a *Das Jahr der Seele* második kiadásának előszavában tiltakozik az ellen, hogy tartózkodó és rejtőzködő versei mögött életének valóságos mozzanatait így kezezzék kinyo-

mozni. Abban igaza van Tóth Dezsőnek, hogy Vörösmarty lírája egyszeri, korhoz kötött jelenség; az is, olyan mértékben, amelyben minden igazi műalkotásnak korhoz kötöttnek is kell lennie. De a benne megvalósult lírai típusok önmagukban is bírják értéküket és érvényüket.

Fogadjuk el tehát, hogy közvetett, látszólag személytelen művek is kifejezhetik a költő „igazi” arcát. Igazság és nemigazság közt van egy abszolút minőségi különbség, durván kifejezve az, amely egyrészt a kísérletet a valódi műalkotástól, másrészt a hazugságot az őszinteségtől elválasztja. De az őszinte, ép műalkotások körében csak relative beszélhetünk az „igazság” fokozatairól, aszerint, hogy a mű milyen mélységig tárja föl — közvetve vagy közvetlenül — az alkotóművészt és társadalmát (a külsőbb és belsőbb rétegek előbb kifejtett elve alapján). Csakis ilyen módon van értelme annak, amikor Tóth Dezső a *Gondolatok a könyvtárban* Vörösmartyjáról szólva azt mondja: „ez a legigazibb Vörösmarty-arc” (399. lap).

Szerényen és óvatosan, a „Kipillantás, következtetések” fejezetcím alá rejtve, fölveti Tóth Dezső a legfontosabb irodalomtörténeti elvi kérdést, amely Vörösmarty kapcsán fölvethető: mi is hát az a romanticizmus? Évekkel ezelőtt, az Akadémia romanticizmus-vitáján többen is tiltakoztunk az ellen a szemlélet ellen, amely a romanticizmust valaminő eltévelyedésnek tartja, a realizmus alacsonyabb fokának, amelyből az írónak előbb-utóbb ki kell nőnie. Ugyancsak többen óhajtottak akkor: próbáljuk meg a romanticizmusnak mint irodalmi iránynak egyetemesen, necsak részlet-ismertetőjegyek alapján a legfőbb világnézeti és esztétikai jellegzetességeit megrajzolni. Az ember örömmel méri le Tóth Dezső könyvét: mennyivel közelebb vagyunk ma már e követelmények teljesüléséhez. „A romantikát nem önnön lényegével ellentétes elemeinek révén kell igazolni, hanem jogosan lehet és kell immans értékeivel mérni” — olvassuk a könyv 580. lapján. „E gazdag, ellentmondásosan heterogén tartalmakat egységbe fonja egy történelmileg létrejött, nagyjából meghatározható időbeli keretek közt érvényes, alapjaiban közös romantikus életérzés, romantikus világkép.” Nagy szavak ezeket, marxista irodalomtudományunk mai helyzetében. Ennek az életérzésnek fő jellemvonását, legalábbis alapját, Turóczi-Trostler fejtegetéseire támaszkodva, az emberek és a társadalom „megrendült biztonságérzetére”, „egyetemes tanácstalanságára” vezeti vissza. Nézetem szerint ez egybehangzik azzal, amit a romanticizmus társadalmi bázisáról mondhatunk. Az európai romantika nagyjából 1800 és 1848 között helyezkedik el. Ebben az időszakban alig beszélhetünk egyetlen

történelmi alaptörökvésről vagy mozgalomról. Éppen az jellemző rá, hogy jelen van a forradalom emléke, és az új forradalomra való előkészület, de ott van pl. Franciaországban a reakció és a restauráció is, nálunk és Lengyelországban idegen elnyomás és szabadságtörökvések; a világképben klerikalizmus és felvilágosodás, metafizikus idealizmus és korai materializmus, feudalizmus és szocializmus. Ez a korszak, éppen ezekkel a feszültségekkel, hagyomány és újszerűség, régi és új osztályok, kiábrándultság és vakmerő remények közti ellentéteivel, a maga egészében bázisa a romantikának. Így értjük meg azt a „megrendült biztonságérzetet” is. Tóth Dezső, ennek egyik mozzanata gyanánt, az individuum és kollektívum megváltozott viszonyát emeli ki. „Az egyén felszabadulása”, „az egyén egyfajta új és nagy szabadságélménye”. — „A romantika létrejötté elsősorban az egyének a polgári érzés- és gondolatvilág-hozta történelmi felszabadulásával függ össze.” Ennek következménye az egyén ön-felfedezése és feltárása, „az egyén kategorikus önérvényesítése”, de innen származik a kiábrándultság, a támasztalanság, a fentemlített bizonytalanságérzés is.

Mindez igaz, de egyoldalú; az következne belőle, hogy a későbbi, modern évtizedekre annyira jellemző individualizmust már a romantika megvalósította. Pedig a romantikus korszakban nemcsak az egyén, hanem a közösség felől is mozdult előre a világ. Az emberek új egyénfölötti tényezőket kezdtek felfedezni; tudatukban új egyénfölötti társadalmi és eszmei erők kezdtek működni. Ha a romantikus mozgalmat tizennyolcadik századi gyökereiig visszanyomozzuk, nemcsak az egyének, különösen az egyén affektív erőinek felszabadulását tapasztalhatjuk, hanem valaminő új érzéket is az egyénfeletti tényezők iránt. Ekkor bontakozik ki a természet új értékelése, a régi filozófiai hagyományokat feltámasztó organikus-dinamikus természetfogalom. Eléggé nem hangsúlyozható új közösségi tényezőt jelent a nép, noha ekkor még osztályjellegéről alig él homályos tudat. A romantikus mozgalom sodrán hódít a nemzet-eszme, s ekkor foglalja el helyét az egyént és a közösséget meghatározó tényezők között a múlt, a történelem. Hogy mindezek mellett a támasztalanság is jelentkezik, az tagadhatatlan; a német romantikusok legtámasztalanabbjai pl. hanyatthomlok menekülnek a katolicizmusba. De a magatartásformáknak nagyobb skálájával kell számolnunk; sokféle viszonyulás lehetséges az újonnan átélt egyénfölötti hatalmakhoz. A természetkultusz és természetélmény, a nép fokozatos felfedezése, a nemzet, a haza és a múlt elég erősen dolgozik a mi romantikus mozgalmunkban is.

A lengyel fejlődéssel való összehasonlításból születik Tóth Dezső összefoglaló történeti értékelése a magyar romantikáról. „A magyar irodalom történetében nincs olyan nagy és reprezentatív szerepe a romantikának, mint a lengyelében...” (591. lap). Lehet, hogy ennek a kijelentésnek a lengyel helyzettel összemérve van viszonylagos érvénye; ezt nem tudom megítélni. De abba mégsem nyugszom bele, hogy tagadjuk a romantizmus nagy és reprezentatív szerepét irodalmunk egész fejlődésében. Ha valahol az európai irodalmakban, nálunk az irány túlélte 49-et; Kisfaludy Károlytól, a huszas évek elejétől a század utolsó negyedének küszöbéig ér a mozgalom; nemcsak a kezdeti idők hősies nekilendülését kell ideszámítanunk, hanem a Bach-korszak nemzeti romantikáját is. A romantizmus nagy nemzeti és társadalmi mozgalmaknak volt nálunk irodalmi kifejezése, s az eszméiség és a tartalmi mondanivalón túl műfaji, nyelvi, verselési tekintetben, és általában a kifejezőeszközök terén is nagy hagyományt teremtett. Erős ellenfele volt a kibontakozó realizmusnak még a kiegyezés után is. Az sem egészen közömbös, hogy amit irodalmunkból a külföld a polgári korszakban ismert, az jórészt a magyar romantizmus terméke volt (Jókai, Madách).

Íme: rendkívül komoly elvi kérdések adódnak és fogvatkozások is lepleződnek le, ha Tóth Dezső könyvét, módszerét, eredményeit az esztétika és az irodalomtörténet tágabb szemhatárába, bonyolultabb összefüggéseibe állítjuk be. De hangot kell váltanunk, mi helyét a művet maga-megszabta célkitűzései és keretei között boncolgatjuk, tehát ha úgy tekintjük, mint lélektani, poétikai és műfajfejlődési szempontok alapján felépített, a társadalmi-történelmi háttér elé odaépített költői pályaképet. Ritka dolog nálunk a jelzett kutatási szempontoknak ily sikeres összeötvöződése; ismét Horváth János Petőfi-jét kell a nagy példakép gyanánt említenem, amelynek sugalmai a tárgyalás folyamán igen sokszor kiütköznek, olykor egészen a szavakig menően. Pl. amikor olyasmit olvasunk, hogy az *Etelka*-élmény kiapadása után a szabaddá vált ihlet-szférákat a népiességek valamely utóhatása vette birtokába. Figyelmet érdemel a lélektani szemléletnek — jórészt persze a művekre és a költői magatartásra szorítkozó, de nagyarányú és sikeres alkalmazása. Tóth Dezső pszichikai megértő és beleélő képessége megnyilatkozik már az életrajz korai szakaszainak (pl. a szülői ház levegőjének) rekonstruálásában, igazi elemébe azonban akkor jut, amikor Vörösmarty költészetének egyes fejlődési izületeit vagy egyes alkotásait kell magyarázni. Példát bőven lehetne idézni; a sok közül talán legjobban bevésődik az a fejezet, amely »A

válság lírája» címet viseli. Rendkívül meggyőző az, amit (a *Gondolatok a könyvtárban* és *Az emberek csoportjába tartozó költeményekkel kapcsolatban*) a költői szerep és helyzet-tudat megváltozásáról olvasunk; hogyan alakul át Vörösmarty a reménytelennek látszó politikai légkörben, a közösséghez a lelkesültség és az aggodalom pátozával szövegeket intéző ódaköltőből magáramaradt, gyötrő látásokkal küzdő vátezzé.

Ha az elvi alapot nem a maga mindenre, történelmi- társadalmi- világnézeti jelenségekre kiterjedő szélességében értjük, hanem az irodalomelmélet területére vonatkoztatjuk, Tóth Dezső módszerének és ábrázolásának elvi alapja egy, alkalmasint csak félig-tudatos poétikai fogalomrendszer, a műfajelméletnek igen határozott, de főként időbelileg, a fejlődési hosszmetaszetekben érvényesülő nézet-rendszere. Megint föl kell a figyelmet hívnom: magyar földön, irodalom-történetírásunk marxista szakaszában is nagy szó az, ha az irodalomtörténész ily határozottan tud poétikai és műfajelméleti belátásokra támaszkodni. Az egyes műnemek és műfajok jellegzetességeit tisztán, világosan látjuk, s erre ráépülhet nemcsak a konkrét művek elemzése, hanem a történeti fejlődés-rajz is: témák és műfajok meggyökerezése, a műfaji változatok alakulása, módosulása az életpálya egyes szakaszaiban. Ragadjunk ki a sok példa közül utalásszerűen egyet-kettőt: Amikor Vörösmarty maga-szerkesztette folyóiratában mint lírikus a nyilvánosság elé lép, lírájának kifejezésbeli és műfaji jellege átalakul. Az előző szerelmes versek drámaibb, dinamikusabb felépítését a szentimentális líra simasága váltja fel: Vörösmarty birtokbaveszi a kor uralkodó lírai modorát. A műfaji módosulások jól kirajzolódnak a drámaíró Vörösmarty fejlődésében: a korai drámák shakespearei história-színezetét a harmincas években a franciás romantikus dráma nagy hulláma váltja fel, majd a negyvenes évek realizmus felé hajló légkörében

megint a shakespearei stílushoz tér vissza. Idézhetném a *Csongor* drámái formájának elemzését, vagy a hősiес epika *Zalán* utáni szakaszának átalakulását, nemcsak tartalom, hanem epikus magatartás szempontjából is. De legyen most elég ez a pár utalás.

A szemlélet és a beleélés friss erejének megvan a tükröződése Tóth Dezső stílusában is. Ennek a stílusnak nemcsak precizitása és tömörsége van, hanem sokszor lenyűgöző kifejezőereje is, különösen egy-egy jelentős mű elemzése vagy egy-egy költői magatartás-forma bemutatásakor. Ilyenkor igéi és jelzői valósággal meglevenednek: a *Gondolatok*-ban és *A vén cigány*-ban a párbeszédifikciót „szinte elsőpri a belső indulatok kifejezésének spontán ereje, tervszerűtlen izgalma”. Ilyen és hasonló mondatok közepette visszasan hat egy-egy stílus-szeplő: a szokincs és a nyelvhasználat helyenkint kiütőköző gondatlansága, pongyolasága: az aki, amely, ami laza használata, a „kiprovokál”, mint korszerű ige (84. lap), „ámokfutás” (147, nem is illik a kifejezendő tényre); valami „fölkött” gúnyolódik (96. lap); az idegen szavak és kifejezések indokolatlan túltengése („az irodalomtörténeti imitáló szándék”, 170. lap). A német nyelv közvetlen, bizony sokszor rontó hatása a magyar köznyelvre már megszűnt, de túlélte hagyatéka, a germanizmusok; irtsuk csak őket továbbra is.

Összefoglalva: Tóth Dezső monográfiájának kiemelkedő erényei: társadalom- és irodalomszemléletének határozottsága és elvszerűsége, a szerző mély beleélőképesége és logikus történeti látása, műelemzéseinek lélektani és poétikai gazdagsága. Hibái és fogyatkozásai részint éppen erényeiből, részint az önmaga elé szabott korlátokból származnak, inkább a háttér fogyatékoságát jelentik, s nem zavarják a kialakított Vörösmarty-kép irodalmi hitelességét. Az egész mű marxista irodalomtörténetírásunk egyik legjelentékenyebb alkotása.

Barta János

VAJDA PÉTER :

KÖLTEMÉNYEK PRÓZÁBAN

Magyar Könyvtár sorozat

Magvető, 1958. (A bevezető tanulmányt írta és sajtó alá rendezte: Miklós Róbert)

A reformkor egyik sokszínűen érdekes, tragikus hirtelenséggel elhunyt író-egyéniségét ismerteti az irodalom iránt érdeklődő közönséggel a Magyar Könyvtár új kötete. A Magyar Könyvtár sorozatának célja, hogy ismeretlen vagy kevésbé ismert alkotókat és alkotásaikat megmentsen a teljes feledéstől, hogy irodalmunknak ebből a sajnos még

mindig jelentős hányadából úgy válogasson, hogy ne csak a kuriózumszerű érdekességet, hanem a hézagpótló lényegét is megkapja az olvasó. Megfelel-e az új kötet a célnak? Úgy és azt adja-e, amit a sorozattól és Vajda Péter munkáinak kiadásától várunk?

„Költemények prózában” — olvassuk a címet s a gyanútlanabb olvasó valamiféle

modern, izgalmasan formabontó, meglepő írói művel vél megismerkedni. Vajda Péter neve a reformkor romantikus-hazafias levegőjét idézve a művek hátteréül, még különösebbé és vonzóbbá varázsolja a könyvet. Vajda Péter munkáiból az új kiadás főként a „*Dalhon*” című füzetek darabjaiból válogat költői prózát és kissé prózai költészetet. Az író munkásságának ez a része, így, a kötet élére helyezve, jelentőségét az összeállítás arányában is kiemelve, másféle olvasmányt nyújt, mint amit a sokatsejtető cím ígér, és kevesebbet, mint amit Vajda Péter működése a magyar irodalom számára jelentett. A „*Dalhon*” költői prózája nehéz, fárasztó olvasmány, a német romantika misztikusan rajongó panteizmusa ötvöződik benne a reformkor hazafias-progresszív eszméivel. Sem részletzsépségei, sem műfaji érdekessége nem tudja ma már élményszerűvé varázsolni. Megértése a reformkori olvasók számára is komoly erőpróbát jelentett, igen keveseknek szülő irodalom volt ez akkoriban is, épp ezért, komoly hatást nem gyakorolt sem a kortársakra, sem a későbbi nemzedékre. Ilyenformán az olvasmányosság meg az irodalomtörténet szempontjából is kevésbé indokolt, hogy a válogatás Vajda sokszínű és sokoldalú munkásságából éppen ezeket a műveket emeli ki.

A kötet utószava hangsúlyozza Vajda Péter reformkori irányzatosságát, különösen a beszélyekről úgy emlékezik meg, hogy azok „határozottan túlmutatnak a liberális nemesi szemléleten”; hogy az író életének minden törekvése és küzdelme korának nagy-szerű, nemzetet mozgósító és nemzetet fel-emelő programját szolgálta; idézi Petőfi versét is, ki „a függetlenség hőseit” siratta korai és váratlan halálakor. Mit mutat ebből az irányzatos hazafiasságból a kötetben legjelentősebbé emelt költői próza? A természet dicsőítésében a napnak, délnak, fénynek és viharának rajongó, költői himnuszát; a tett és munka dicséretét a Vörösmartyéval összehangzó szavakkal; a természetben, az isteni-rendű „Zat”-ban megnyilatkozó egyenlőség-törvényének az emberiségre szóló érvényét; a megismerésbe, az emberi tettek nagyszerűségébe vetett romantikus hitet. Mindezekben kétségtelenül benne van a reformkori ember cselekvő hazafiassága, a nagy célok felé törő emberi akarat feltétlen igénye, de egy, sajátosan elvont, költőien filozófikus, áttételes formában.

Költői prózájában a felvilágosodás eszméinek eleven hatását érezzük. A „*Polgár*” című részben az ész himnikus dicséretét olvasva, a romantikus stílusjegyek mögött a XVIII. század visszhangját halljuk. Színnyei Ferenc Vajda beszélyeinek keleties vonásában Voltaire hatására mutat rá. Irodalmi munkássága mellett az oktatás feladatának

elkes vállalásában az aufklárista felvilágosító hivatástudata vezeti. Kevés reformkori írónk van, akinél a felvilágosodás és romantika találkozása ilyen tettenérhetően mutatkozik, s akinek munkássága ilyen világosan és ilyen egyértelműen igazolná, hogy a két eszméáramlat között volt elevenen ható, a reformkor eszméit megtermékenyítő kapcsolat.

Az utószóban hangsúlyozottan említett beszélyek irodalmi célkitűzéseiben a felvilágosodás irodalmi követelményeit viszik tovább: a regényességgel, a különös, távoli világok varázsszája az olvasóközönség szórakoztatására apellál, de ugyanakkor erősen él benne a didaktikus szándék: az események közé beszótt unalmas, száraz elmélkedésekkel megtűzdelt meseszöveési módszerben a felvilágosodás-kori román irodalom sejlik viszsza. Vajda Péter filozófiai elméleti igényességével, hazafias pátoaszával, az idegen országok, idegen tájak különösségében a realitás színeivel és nem utolsósorban a humoros, irónikus hanggal gazdagítja és viszi tovább ezt a műfajt. Vajda Péter itt, a regényes elbeszélésekben találta meg leginkább a korabeli olvasóközönséghez az utat, ezek a beszélyek azok, melyek Vajda Péter írói egyéniségének színességét és reformkoriságát a legszebben és legvonzóbban mutatják. A páriák, a rabszolgák erkölcsi fölényének bemutatása, jogaik bátorhangú követelése s egyidejűleg zsarnokaik határozott megbélyegzése valóban a reformkor jobbágyszabadító programjának egyik legszebb megfogalmazása. De vajon több-e ez, mint a liberális nemesi szemlélet? Hiszen a beszélyek cselekménye — noha éles ellentéteket vet fel — általában egy, mindkét félnek kedvező megoldásba torkollik, vagy pedig a lázadók bukásával végződik. A kiváló és erényes rabszolgák meg a szívtelen és kegyetlen zsarnokok mellett rendszerint ott találjuk az erkölcsös, előítéletektől ment gondolkodású kiváló bráminokat is. Önkéntelenül is Eötvös hasonló eszméket hordozó regényalakjai jutnak eszünkbe: a tragikusán elbukó Orbán diák és az ugyancsak tragikusan ábrázolt főúr: Telegdi. — Másrészt, Vajda Péter a reformkor jobbágyszabadító és jobbágyszabadító programját a különösképpen az egzotikus keleti környezetbe vetíti. Módszerének költői volta, alkalmazkodása az olvasóközönség igényeihez, sőt, progresszív irányzatossága is vitán felül áll, de ha arra gondolunk, hogy Vörösmarty szinte a politikai agitáció közvetlenségével fogalmazta meg hasonló gondolatait, akkor nincs rá elegendő alapunk, hogy Vajda Péter írói munkásságát általában a reformkor haladó liberális nemesi programja fölé helyezzük.

A beszélyek értékéből azonban ez mitsem von le, inkább arra kell rámutatnunk, hogy

a kötet összeállítása és utószava között ellentmondás van, s hogy ez az ellentmondás a Vajda Péter munkásságának egészét és jellegét hibás beállításban tünteti fel. Az utószó az író reformkori irányzatosságáról, sokoldalú tevékenységéről és törekvéséről beszél — a kötet jelentős hányada pedig épp azokból az írásokból tevődik össze, melyek Vajda politikai és progresszív hazafiasságát a legátványosabban, legelvontabban hordozzák. Vajda irányzatosabb volt, mint ezt költői prózája mutatja, ám a kötetben méltatlanul elhanyagolt beszélek politikai és társadalmi mondanivalója kevesebb volt, mint amit az utószó hirdet. Vajda kétségtelenül bátorhangú nyilatkozatai, erkölcsi szilárdsága és megnemalkuvása mellett semmivel sem ment tovább, mint korának haladó liberális nemessége. Szabadságot, igazságot és egyenlőséget akart, de a haladás békés útján, az igazság eszméjének vérnélküli diadalra juttatásával. Ahogy a munkára és tetterre biztató írásaiban Vörösmarty szavainak előhangját és visszhangját halljuk, a forradalom gondolatának riasztó felvetésében, az előjogait féltő nemesi osztály figyelmeztetésében Eötvös aggódó, féltő hangjára ismerünk. — De ha az utószó ennyire kiemeli Vajda regényes elbeszéléseinek jelentőségét, miért ad a válogatás ilyen keveset belőle? Annál is inkább hiányoljuk, mert beszélcit szívesen olvasták, s mint ilyenek a reformkori olvasóközönség érdeklődéséről és irodalmi ízléséről is tanúskodnak. Különösen keveselljük és hiányoljuk a Vajda humoros, ironizáló hangját megszólaltató darabokat. Szívesen olvastunk volna még néhány részletet „A legszebb leány” című beszélyből, s a „Konju-cse” című elbeszélése is ide kíváncoznék. Vajda magyartárgyú, sőt korabeli témát feldolgozó írásai is hozzájárulnának, hogy sokoldalú próbálkozásait megismerjük; a „Mária” című történetben a kedves és szép leírások, az „Attila” címűben a felvilágosodás és romantika együttesének érdekes példáját kapnánk, s mindkettőben világosabb képet

Vajda közvetlenebb irányzatosságáról. Elbeszélései kétségtelenül kevésbé kidolgozottak és kevésbé művésziek, mint költői prózája, de vajon ez az egyenetlenség, a szándékok sokfélesége mellett az összefogó költői erő hiánya nem jellemző-e az íróra? Jogos-e, hogy munkásságából kiemeljünk és jellemzővé tegyünk egy oly részt, amely csak egyik — művészi — talán előnyös — oldaláról mutatja be az író, de nem súrítja magába mintegy irodalmi törekvéseinek összességét? Ez a Vajda Péter, akivel a kötet anyaga és az utószó megismerteti szinte mentes azoktól az egyenetlenségektől, művészi hibáktól, amelyek munkásságát jellemezték. A művészi fogyatékok pedig szintén meghatározzák életművét, rangsorolják az értékeinek megfelelő helyre, de mindenképpen jóval lejjebb, mint amilyenre a jelen válogatás érdemesítené.

Még néhány szót a jegyzetekről. Ha a könyv főként a költői prózát tartalmazza, nem ártott volna röviden ismertetni Vajda Péter mitológiájának lényegét. Az amúgyis homályos fejtegetések így gyakran érthetetlenek, különösen azoknak, akik az író munkáit kevésbé ismerik. Nem magyaráz meg minden mitológiai nevet egyenként sem, helyenként az olvasó talán megsejti a jelkép mögött a gondolatot (64—65. l.), helyenként azonban nagyon érezzük a jegyzet hiányát. A világ teremtéséről szóló „Eszdér” ciklusban a „Nemer” magyarázatát hiába keressük (85. l.), pedig itt nem is ennek az egy szónak, hanem az egész filozófikus-mitológiai apparátusnak magyarázatát igényelné az olvasó (pl. nem egészen világos, hogy Nemer azonos-e Ellenerővel, mi Ellenerő jelentése, mi az Ősanyáé a Zat mellett, és így tovább).

Vajda Péternek ma már csaknem hozzáférhetetlen műveiből kaptunk ismertetőt, és reméljük, hogy lesz még mód arra, hogy egy későbbi kiadás pótolja a jelen válogatás hiányait.

Mezei Márta

TÁRSASÁGI HÍREK

Tisztújító közgyűlés

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1959. szeptember 14-én, az Akadémia felolvasó üléstermében tisztújító közgyűlést tartott. A közgyűlésen mintegy 120-an jelentek meg.

Barta János elnök megnyitójában röviden visszaemlékezett a legutóbbi, 1954 decembereben megtartott tisztújító közgyűlés óta eltelt időre. „A két közgyűlés között eltelt időszak — mondotta Barta János — Társaságunk életének válságos periódusát jelentette. ... Az 1954-es tisztújításon megválasztott vezetőség jóformán egy esztendeig sem tudta megőrizni kezdetben oly örvendős akcióképességét.” Vázlatosan ismertette a végrehajtott feladatokat, majd így folytatta: „Most azonban, amikor végre újból összegyűlhettünk, hogy a rég elejtett fonalat újból felvegyük, rövid visszapiillantásunknak mégsem a mi külön, társasági válságunk kell hogy álljon az előtérben. Hiszen, ha az elmúlt három év történelmi megrázkódtatásaira gondolunk, ezek mellett a mi belső problémáink eltörpülnek. Hazánkban az ellenforradalom rémével kellett megküzdenie. Társaságunkat tényszerűen vád nem érheti: nem fejtett ki ellenforradalmi tevékenységet, nem szerepelt az ellenforradalom előkészítői közt sem”.

Rámutatott, hogy az ellenforradalom nyomán fellépett eszmei zavar azonban mélyen és aggasztóan érintette Társaságunkat, lapunkon, az Irodalomtörténeten keresztül. Hangsúlyozta, hogy ennek egyes számain mérhetők le elsősorban az ideológiai botlások. Az egyes cikkek tartalmában, a kritikai rovatban és magában a szerkesztésben is eltérések mutatkoztak.

Ezt követően beszélt a Társaságnak az utóbbi években bekövetkezett megváltozott jellegéről. Az újjáalakuláskor még a Társaság volt az egyetlen szerv az országban, amely a magyar irodalomtörténet kutatásának, szervezésének, népszerűsítésének irányítója volt. Az azóta eltelt időszakban megalakult az Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, amely átvette tudományterületünk kutatásának, szervezésének irányítását. A nép-

szerűsítő munkát pedig a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat látja el. „Tudtuk azonban — folytatta Barta János —, hogy vannak még gazdátlan területek, ahol ránk hivatás vár: az egyetemekhez, Intézethez nem kötött irodalomtörténészek összefogása, bekapcsolódás a tanári továbbképzésbe, általában tudományunk újabb eredményeinek szélesebb körbe való kivitele, friss monográfiák kisebb körben való megvitatása.”

Tájékoztatta a közgyűlést Barta János elnök a költségvetési keretek megcsappanásáról is, majd rátért a szervezeti felépítés nehézségének ismertetésére. „Az az elgondolás — mondotta —, hogy a Társaság munkáját vidéken lakó elnök is irányíthatja, nem volt rossz az első, nyugalmasabb és egyenletesebb esztendőben; azonban feltétlenül hiányokat okozott, mielőtt a vezetőség munkája csökkent, az utóbbi esztendőben pedig, amikor újjászervezésünk érdekében gyakori tárgyalásokra és gyors intézkedésekre volt szükség, gyakorlatilag csődöt mondott.” Röviden vázolta a szervezeti átalakítás főbb szempontjait, majd reményét fejezte ki, hogy a Társaság összeült tisztújító közgyűlésének munkája elősegíti mind az elméleti, mind a szervezeti kibontakozást.

Végül megemlékezett az elmúlt időszak halottairól:

„A gyászoló megemlékezés első szava Révai József elvtársnak szóljon; elhunyt nemcsak a magyar társadalmi és politikai életnek nagy vesztesége, hanem irodalomtudományunknak is, amely az ő Kölcsény, József Attila, Petőfi tanulmányaiból, a népi írókról szóló fejtegetéseiből pótolhatatlan irányeshímet kapott. Marxista irodalomtudományunk első évtizede fölött elmulhatatlanul ott lebeg Révai elvtárs példaképe; igyekeznünk kell, hogy az ő ideológiai tisztánlátása és határozottsága mindigig Társaságunk működésének normája legyen.

Még friss a gyász, amelyet Bölöni György elhunytán érzünk. Mint Ády Endre harcostársa és monográfusa írta be nevét az irodalomtörténetbe; úgy érezzük: szegényeb-

bek volnánk az ő értékes adatai és szempontjai nélkül.

Társaságunk halottja gyanánt emlékezünk meg *Zoványi Jenő*ről. Kiváló szakember volt látszólag egy szűk szakterületnek, ezt azonban mindvégig harcos politikai tartalommal tudta megtölteni. Emiatt üldöztetésben volt része, alig kapott elismerést, Halála után hajtsuk meg előtte a kegyelet és tisztelet lobogóját.”

A közgyűlés egyperces néma felállással adózott a halottak emlékének.

Barta János felkérte *Weber Antal*t, a Társaság tudományos titkárát, hogy számoljon be a Társaság elmúlt időszakbeli munkájáról és pénzügyi gazdálkodásáról.

Weber Antal tudományos titkár elmondotta, hogy a Társaság munkája az ellenforradalmi eseményeket követően oly mértékben formálissá vált, hogy esetleges közgyűlés megtartásának gondolata években keresztül komoly formában fel sem merült. A konszolidációval, az eszmei tisztulással, a kultúra területén végbement regenerálódással együtt a Társaság tevékenységének kérdése is napirendre került. A Társaság helyzetével 1958 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága foglalkozott, és elvi, valamint személyi jellegű határozatokat is hozott, amelyek kimondották egyrészt, hogy a Társaság munkáját fel kell eleveníteni, vagyis a Társaság erőit a marxista irodalomtudomány szolgálatába kell állítani, másrészt határozatot hozott abban a kérdésben, hogy a régi vezetőséget a közgyűlésig ideiglenesen új vezetőség váltsa fel.

Ismertette az ideiglenes vezetőség által végzett munkát. Beszámolt a Társaság győri és egri vándorgyűléséről, a magyar szakos tanárok továbbképzésére irányuló vidéki előadótutakról, az Irodalomtörténeti Intézettel és a TIT-tel közösen tartott előadásokról, vitákról, az évfordulók, emlékezések, koszorúzások alkalmából tartott ünnepségekről.

Tájékoztatót adott a Társaság 1958. és 1959. évi pénzgazdálkodásáról, majd rátért a *Társaság általános célkitűzéseinek* felsorolására, amelyek a következők:

a) Az egyetemen, illetőleg az MTA Irodalomtörténeti Intézetében folyó tudományos viták eredményeinek szélesebb szakmai körök, elsősorban középiskolai tanárok előtt való ismertetése, illetőleg megvitatása.

b) Kiadványok megjelentetése aktuális szakmai és politikai szempontból egyaránt fontos kérdésekről, vitákról, tudományos eredményekről; a Magyar Klasszikusok sorozat kiadása.

c) Társaságunknak be kell kapcsolódnia kritikai gárdájával az élő irodalmi életbe, s ilyen irányba kell aktivizálni a fiatal szakembereket.

d) Tájékoztatások az irodalomtörténet-írás fejlődéséről, a középponti jelentőségű irodalmi problémák megítélésének legújabb állapotáról, elsősorban a vidéki irodalomtörténészek és középiskolai tanárok számára, előadások, illetőleg ankétok formájában. Ez a feladat különösen fontos, mert az irodalomtudomány mai állása és az iskolákban folyó irodalomtanítás között jelentős különbségek vannak. A vidéki tanárok nagy része elmaradt a szakmai és ideológiai fejlődés kívánatos színvonalától.

e) Vándorgyűlések rendezése minél több szakember részvételével vidéki városokban. A gazdag programmal megrendezett vándorgyűlések nemcsak szakmai és ideológiai, hanem erkölcsi hatásuk révén is hasznosak: aktivizálják az elszigetelten dolgozó vidéki irodalomtörténészeket, tanárokat.

f) Káderfelmérést kell végrehajtani, s ennek alapján új, fiatal szakemberek, pedagógusok bevonását biztosítani a Társaság munkájába; célirányos a Társaság aktív vidéki bázisainak megteremtése.”

A konkrét feladatok: a vándorgyűlések, előadótutak, felolvasó ülések, viták, megemlékezések tervének ismertetése után rátért a Társaság lapjának, az *Irodalomtörténetnek* problémáira. „Az Irodalomtörténet — mondotta *Weber Antal* — a Társaság munkájának leghatékonyabb eszköze. Jelenlegi helyzetében azonban az a veszély fenyegeti, hogy a Társaság feladataitól elvonatkoztatott szakközlönnyé válik. A hosszú — hat hónapos — nyomdai átfutási idő miatt az elvi, értékelő tanulmányok és a lap kritikai anyaga az elavulás rémével küzdenek. A cikkek lassú, néha másfél évig húzódó megjelenése, valamint a csekély honoráriumok miatt munkatársaink aktuális írásaikkal inkább más lapok (*Kortárs*, *Élet és Irodalom*, *Nagyvilág*, napilapok) felé orientálódnak, s ezért az Irodalomtörténetben elburjánzik a filológiai aprómunka, az adatközlés. — Fenti problémák feltárása után illetékes felsőbb szervek — javaslatunkra — úgy határoztak, hogy lapunkat alakítsuk át kéthónaponként megjelenő folyóirattá. Az ilyen formán átalakított lapban elsősorban tanulmányokat és kritikákat közlőnk, az adat- és anyagközlést csak szűkebb keretekben.”

(Intézkedéseink eredményeként elmondhatjuk: már e szám is ennek a szerkesztési elvnek megfelelően, az évenként hatszori megjelenés figyelembevételével készült. Pénzügyi kérdésekben most folynak tárgyalásaink. A szerk.)

Weber Antal tudományos titkár ezután rátért a Társaság pénzügyi helyzetének ismertetésére. Hangoztatta, hogy a kitűzött konkrét feladatok és egyéb munkák maradéktalan végrehajtásához az eddiginél nagyobb

mérvű anyagi támogatásra van szükségünk. Az elmúlt évek tapasztalata azt bizonyítja, hogy az eddigi támogatás a Társaság leg-szükségesebb kiadásaira elegendő. Elmondta, hogy költségvetésünk felemelése érdekében tárgyalásokat kezdtünk felettes szervünkkel.

A jelölő bizottság az alábbi személyeket javasolta a Társaság választmányába:

Barta János, Bán Imre, Benedek Marcell, Bóka László, Eckhardt Sándor, Esze Tamás, Földessy Gyula, Gyergyai Albert, Hatvany Lajos, Horváth Károly, Horváth Márton, Illés Endre, Juhász Géza, Kanizsai Nagy Antal, Kardos László, Kardos Pál, Keresztúry Dezső, Király István, Klaniczay Tibor, Koczás Sándor, Koltai Ferenc, Koltay-Kastner Jenő, Komlós Aladár, Lengyel Dénes, Makay Gusztáv, Murgócsi József, Megyer Szabolcs, Némédi Lajos, Ortutay Gyula, Pais Dezső, Pándi Pál, Sötér István, Szabolcsi Miklós, Szauder József, Tolnai Gábor, Tóth Dezső, Trencsényi-Waldapfel-Imre, Turóczy Trostler József, Waldapfel József, Weber Antal.

Weber Antal szünet után bejelentette, hogy a szavazás megtörtént, a bizottság már megkezdte a szavazatok összeszámlálását. Felkérte Tóth Dezsőt, az irodalomtudomány kandidátusát, hogy a közgyűlés napirendjében szereplő referátumát »Irodalomtudományunk néhány kérdéséről« címme l tartsa meg.

Tóth Dezső referátumában röviden említést tett az utóbbi években megjelent, összefoglaló irodalomtörténeti munkákról, hézagpótló tudományos monográfiákról. Beszélt az irodalomtudományban is meglevő téves és káros ideológiai áramlatok hatásairól, s ennek során elsősorban a revizionizmus elleni harc szükségességéről. Hangoztatta, hogy a revizionizmus az irodalomelmélet terén a lenini visszatükröződési elmélet háttérbeszorításaként jelentkezett. Az irodalomtudományban megnyilvánuló revizionizmust elemezve konkrét példákat sorakoztatott fel. Jókai művének túlzott előtér-beállításával kapcsolatban elmondta, hogy emögött az illuzionisztikus, romantikus nemzet szemlélet húzódott meg. Téves fel-fogás irányította azokat a kísérleteket is, amelyek Petőfi és Jókai szakítását politikai háttér nélkül csak személyi ellentétekkel magyarázták. Foglalkozott a szabadságharc és a Bach-korszak értékelésének torzulásaival, majd részletesen elemezte a Kemény Zsigmond körül kialakult vitát.

A két világháború közötti irodalom értékelésénél főleg azt hangoztatta, hogy több esetben, így elsősorban a Babitsról és Kosztolányiról megjelent tanulmányokban kísérlet történt a forradalmi és megalkuvó állas-pontok közötti határvonal elmosására.

Kiemelte Tóth Dezső, hogy káros volna a téves ideológiai vágányra siklott tanul-

mányok szerzőit azonosítani műveik eszmei áramlatával, hiszen sok esetben a szerzők végül maguk is belátták álláspontjuk helytelenségét. (Tóth Dezső közgyűlési referátumának főbb, elvi megállapításait az e számban megjelent tanulmánya tartalmazza.)

A szavazatszedő bizottság bejelentette, hogy 105 szavazat érkezett be és a jelölő listán szereplő tagtársak mindegyike megkapta az abszolút többséget.

Weber Antal megállapította, hogy a megválasztott választmány névsora azonos a jelölő bizottság által beterjesztett javaslat-tal. Bejelentette, hogy a választmány saját kebeléből választja a Társaság tisztikarát. Végül azon reményének adott kifejezést, hogy a tisztújító közgyűléssel valóban új szakasz kezdődik a Társaság életében.

Választmányi ülés

A Társaság választmánya a közgyűlést követően ülést tartott és kijelölte a Társaság tisztikarát:

Elnök: Földessy Gyula
Főtitkár: Pándi Pál
Tudományos titkár: Weber Antal

Vezetőségi tagok:

Barta János Király István
Bán Imre Klaniczay Tibor
Bóka László Koczás Sándor
Juhász Géza Lengyel Dénes
Kardos László Szabolcsi Miklós
Tóth Dezső.

Országos Kazinczy-ünnepség

Kazinczy Ferenc születésének 200. évfordu-lója alkalmából 1959. október 27-én a Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődésügyi Minisztérium, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Magyar Írók Szövetsége és az MTA Irodalomtörténeti Intézete emlékünnep-séget rendezett Széphalmon, a Kazinczy-kert-ben. Az ünnepi megemlékezést Fodor József Kossuth-díjas költő mondotta. A megemléke-zést követő művészeti műsorban Balogh Eme-se és Téby Katalin, a Miskolci Nemzeti Szín-ház művészei léptek fel. Az emlékünnepség befejezéseként a rendező szervek koszorúkat helyeztek el Kazinczy Ferenc sírján. A Ma-gyar Tudományos Akadémia nevében Tren-csényi-Waldapfel Imre akadémikus, a Művelő-désügyi Minisztérium részéről Szalai Sándor, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nevé-ben Barta János egyetemi tanár és Weber Antal kandidátus, a Magyar Írók Szövetsége részéről Szabó Pál Kossuth-díjas író és Fodor József Kossuth-díjas költő, az MTA Iroda-lomtörténeti Intézete nevében Kiss József tudományos kutató, valamint a Borsod Megyei és Városi Hazafias Néprfront és a Miskolci Tudományos Ismeretterjesztő Tár-sulat képviselői helyezték el koszorúikat ke-gyeletük jeléül.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság a széphalmi ünnepséget követően 1959. október 28-án és 29-én *Kazinczy Ferenc emlékére vándorgyűlést rendezett Sárospatakon*. A sárospataki gimnázium auditoriuma csaknem zsúfolásig megtelt a Budapestről, Miskolcra, Debrecenből, Szegedről, Pécsről, Egerből, Nyíregyházáról, Sátoraljaújhelyről és természetesen Sárospatakról érkezett hallgatókkal és vitázókkal.

Az első nap délelőttjén *Szauder József* előadására került sor, *Kazinczy útja a jakobinizmusig* címmel. — Az előadás *Kazinczy* művészeti és politikai nézeteinek fejlődését illusztrálta. Az író a felvilágosodás eszméit első sorban irodalmi munkásságában fejezte ki, később azonban a magyar társadalmi problémák felismerése, és a magyar jakobinizmus mozgalom vezetőivel létesülő személyes kapcsolatai révén nézetei egyre erőteljesebben politikai jellegűvé válnak. Mindez természetesen bonyolult folyamat. *Szauder József* előadása ennek a fejlődésnek főbb állomásait jelölte ki, új kutatások alapján.

Szauder József előadását *Ruzsiczky Éva* igen érdekes korreferátuma követte, *Kazinczy* munkásságának nyelvészeti vonatkozásairól.

Délután került sor a nagy érdeklődéssel várt *Babits-vitára*. A vitában csaknem valamennyi érdekelt Babits-kutató részt vett, így: *Bóka László*, *Kardos Pál*, *Pándi Pál*, *Szabolcsi Miklós*, *Ungvári Tamás*, *Nagy Miklós*, *Mihályi Gábor*, *Kabdebő Lőránt*.

Szabolcsi Miklós bevezetőjében hangoztatta, hogy korántsem célunk a babitsi életmű irodalomtörténeti helyének megállapítása, de célunk, hogy a vitával közelebb kerüljünk a megoldáshoz. A továbbiakban ismertette a Babits-kérdésben az utóbbi időben elhangzott fontosabb állásfoglalásokat, az eltérő vagy szembenálló nézeteket.

A vitában felszólalók mindegyike állást foglalt Babits költészetének vulgarizáló egyszerűsítése ellen. A sokat emlegetett öncélúság, a l'art pour l'art dekadens irányba tolná működését. Az egyik felszólaló Babitsnak a Nyugat-mozgalomban betöltött szerepe megvizsgálását tartotta szükségesnek. *Bóka László* többek között kifejtette, hogy Babits helyének marxista kijelöléséhez szükséges életművének a jelen felé mutató irodalom reprezentánsaihoz: Adyhoz, József Attilához, Thomas Mannhoz való mérése. A vita sarkpontja *Keresztúry Dezső*nek a Klasszikusok sorozatban megjelent esszéje volt. *Keresztúry* nagyigényű tanulmánya azt igyekszik bizonyítani, hogy Babits világszemléletének egyértelmű elemzését lehetetlen megkísérlni a költő „protuszi” alkata és „alakváltó sokszínűsége” miatt.

Pándi Pál felszólalásaiban Babits költészetének osztálytartalmát fejtegette s polemizált azokkal a nézetekkel, amelyek ezt a költői életművet a kor történelmi meghatározottságaitól függetlenül, megszépítve értékelik.

Október 29-én délelőtt került sor az *első irodalom problémáival foglalkozó ankétára*. Eredményességét az egészséges, jóirányú vitaszellemlen kívül az is növelte, hogy az újjáalakult Írószövetség képviselői is részt vettek a vitában.

Dobozy Imre, az Írószövetség főtitkára bevezetőjében érintette az irodalom jelenlegi helyzetének néhány kérdését. Rámutatott, hogy főleg a drámai és filmalkotásokban történt előrelépés, s ennek oka az 1956-os ellenforradalom „élő” drámájának élményanyagában keresendő. Szólott az írói munka támogatásáról, az alkotás kedvező légköréről, a nyílt viták lehetőségeiről. Hangoztatta, hogy nem kell idegenkedni az új irányzatoktól és stílustörekvésektől. A valóság megközelítésének egyik útja a tudatos hozzáállás és a szüntelen kísérletezés az írói munkában.

A vitában felszólaló *Kardos Pál* véleménye szerint íróink jobban bízhatnak az olvasók intelligenciájában. Sok esetben a mű kárára van a tételszerű bizonyítás. *Szabolcsi Miklós* hangsúlyozta, hogy a valóság megközelítése ma, amikor egyes osztályok két létrafokot is ugrottak, sokkal nehezebb, mint valaha. *Koczás Sándor* a kritikai munka gyengeségéről beszélt: az elemzés módszerei korántsem egységesek, s az tapasztalható, hogy a kritika lemarad irodalmunk lendülete és fejlődése mögött.

A vitában több hasznos javaslat is elhangzott, így például *Margócsy József* hiányolta, hogy a tanárok számára nincsenek a jelentősebb írókat és irányzatokat bemutató portrék.

A felszólaló vidéki írók kiadási gondjaikról, országos publikálási lehetőségeikről beszéltek.

A vándorgyűlés kétnapos ülésorozata összegezésénél elmondhatjuk, hogy a nyílt vita, az egészséges vitaközlő szellem nagyban hozzásegítette irodalomtörténészeinket a felvetődött problémák tisztázásához.

Helyreigazítás

Lapunk 1959. évi 3—4. számának 362. oldalán az „Így hát nemcsak bibált...” kezdetű mondat helyesen így hangzik: „Így hát nemcsak bibált Kerényivel, de még a bor nevét is versbe írta Petőfi”.

*

A 373. oldalon, az utolsó bekezdésben: „Mintegy hatvan munkatársa van januártól júniusig az Életképeknek” helyett „Mintegy hatvan munkatársa van júliustól decemberig az Életképeknek” a helyes szöveg.

СОДЕРЖАНИЕ

ДЕЖЁ ТОТ: ВЕНГЕРСКОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ

Статья посвящена тем изменениям в области литературоведения, которые наступили после освобождения страны. — С этих времен в трудах истории литературы имело место полное преобразование: благодаря марксизму-ленинизму эти труды поднялись на уровень действительной науки и тесно связались с объективными основами венгерского общественного развития, с классовой борьбой, с общим социальным процессом. С эстетической точки зрения они благодаря ленинской теории отражения уже не представляют из себя накопление фактов без разбору. Литературоведение сегодня уже служит культурным потребностям более широкой публики: в материале учебников для средних школ и университетов, на столбцах органов беллетристики, путем научно-популярных лекций и прессы. Автор дает отчет в своей статье о научных публикациях освобожденного венгерского литературоведения: о резюмирующих историко-литературных трудах, монографиях, критических изданиях; обсуждает действие существующих в литературоведении ошибочных идеологических течений, указывая при этом в первую очередь, на необходимость бороться с ревизионизмом.

ЛАСЛО БОКА: О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ВЕНГЕРСКОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

В данной статье обсуждаются по очереди мнения некоторых выдающихся представителей буржуазного литературоведения. Общей чертой у всех является отрицание epochального значения 1919 года, исчезновения границ. В противоположность этому дальнейшее развитие венгерской литературы доказывает, что переживания и конкретные возможности, предоставленные диктатурой пролетариата за короткое время ее существования, указали новое направление выдающимся писателям и они оставили свои следы также в произведениях тех писателей, которые отвернулись от идей социализма. Таким образом эта эпоха является инициатором в разветвлении новой литературной эволюции.

АНДРАШ ДИОСЕГИ: СОВРЕМЕННАЯ ВЕНГЕРСКАЯ НОВЕЛЛА

Автор устанавливает, что под словом «современная» следует подразумевать литературную продукцию нового исторического периода, относящегося к прошедшим после освобождения страны годам. Изыскивая своеобразности венгерской новеллы, он указывает на лиричность венгерских новелл по сравнению с европейскими новеллами. Хотя венгерская новелла продолжает известную традицию, она все же в основном питается из других источников. Одним из характерных признаков социалистическо-реалистической повествовательной литературы следует считать раздвоение венгерской литературы после 1919 года. На нее воздействуют также другие факторы, однако, общей чертой является приближение к рабочему движению. Следующая часть статьи занимается конкретным исследованием жизненного пути отдельных писателей, как и их писательской деятельности, исходящей хотя из различных основ, но создающей труды в духе социализма-реализма, или же продвигающейся в этом направлении. Автор оставляет затронутые проблемы открытыми, ведь развитие современной венгерской литературы новелл не характеризуется законченными фактами, а обнадеживающими инициативами, создающими все больше новых моментов.

ДЬЮЛА КУНСЕРИ: НЕИЗВЕСТНЫЕ РУКОПИСИ СТИХОВ ЙОЖЕФА АТТИЛЫ

В данной статье приводятся весьма интересные рукописи, среди них одно до сих пор еще неопубликованное стихотворение, далее неизвестные варианты уже известных стихов. Публикация рукописей, написанных предположительно весной 1926 года, способствуют лучшему познанию текстов и предоставляют возможность ознакомиться с мастерской поэта.

ШАНДОР ШОМОДЬИ: МЕДИТАЦИЯ И ПОДГОТОВКА

Пал Дьюлаи стал одним из руководящих личностей венгерской литературной жизни. В статье исследуется время начала его деятельности, тяжелое, безнадежное положение литературы в эпоху господства произвола, препятствующее развитию его таланта. Характерными чертами для жизни писателя и критика в этот период являются его должность секретаря в графской семье, провинциальная изолированность, но одновременно и появление известных идей и медленное развитие позднейших критических принципов.

ТИБОР КЛАНИЦАИ: ПРОБЛЕМЫ ВЕНГЕРСКОГО ПОЗДНЕГО РЕНЕССАНСА (СТОИЦИЗМ И МАНИЕРИЗМ)

В своей статье автор считает стоицизм важнейшим идеологическим направлением в венгерском позднем ренессансе, а маниеризм — как стиль этого периода. Исследуются связи венгерского стоического направления с создателем нестоической философии, Юстусом Липсиус, далее те обстоятельства, которые аподиктически требовали, чтобы венгерский феодальный господствующий класс в начале XVII столетия принял Липсиуса. Представители стоицизма в Венгрии преимущественно относились к аристократии, или политическая роль. Подробно обсуждается роль стоических политиков в период 15-летней войны, сторонников Бочкаи, как и в последующих десятилетиях, далее показывается различное оформление судьбы стоического направления в королевской Венгрии, или же в Трансильвании. То обстоятельство, что в Венгрии члены господствующего общественного класса и выдающиеся политики данной эпохи были представителями стоического направления, обуславливало, что учения Юстуса Липсиуса проникали здесь также и в практическую политику, и в ходе этого процесса наблюдаются такие явления, которые обогащают европейскую историю стоицизма новыми чертами. Автор подробно занимается со стихотворческой деятельностью венгерских стоиков, прежде всего с поэзией Римай, и на основе примера последнего показывает разницы между поздней расцветом ренессанса и позднего ренессанса. Вторая часть статьи посвящена стилю позднего ренессанса, маниеризму, и распространяется также на общие вопросы определения и исторической проблематики маниеризма. Расцвет маниеристского стиля в Венгрии в первой трети XVII столетия показывается на многочисленных примерах, как из области поэзии, так и прозы и излагаются также важнейшие стилевые особенности маниеризма. В заключительной части статья исследует связи между венгерским поздним ренессансом и барокко.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Документация

Йожеф Иштенеш: Исторический обзор поводов для доказательства рождения	
Петёфи в г. Кишкёрёш	62
Андраш Добош: Неизвестная рукопись Каринти	73

Обзор

Ференце Пелешкеи: Дьёрдь Бёлёни, Слушайте Вы, Танчич!	79
Тибор Тюшкеш: Пробуждение	81
Янош Берта: Дежё Тот, Михай Вёрёшмарти	83
Чаба Шик: Магда Сабо, Шорох	86
Марта Мезеи: Петер Вайда, Стихи в прозе	94

Известия общества

SOMMAIRE

Dezső Tóth:

LA SCIENCE LITTÉRAIRE EN HONGRIE APRÈS LA LIBÉRATION

Dans son étude Dezső Tóth expose les changements qui se sont produits dans le domaine des sciences littéraires depuis la libération. — Une transformation a eu lieu après la libération: le marxisme—léninisme a élevé la science littéraire au niveau d'une vraie science et il l'a uni avec les fondements objectifs de l'évolution de la société hongroise, avec la lutte des classes, avec la totalité des événements sociaux. Quant au point de vue esthétique, elle a cessé d'être — grâce à la théorie de reflètement formulée par Lénine — un amas de faits sans distinction. La science littéraire sert aujourd'hui déjà les exigences culturelle du grand public et cela dans les matières des livres de classe des écoles primaires supérieures et les livres classiques pour les universités, dans les colonnes des revues de belles-lettres, par la voie de conférences populaires et enfin par la presse. L'auteur nous fait connaître dans son étude les publications de la science littéraire du pays libéré: oeuvres générales, monographies, éditions critiques; il traite enfin l'influence des tendances idéologiques erronées qui se trouvent dans la science littéraire et il démontre à ce sujet la nécessité de lutter en premier lieu contre le révisionisme.

László Bóka:

QUELQUES PROBLÈMES DE LA SCIENCE LITTÉRAIRE EN HONGRIE

Dans cette étude les manières de voir des représentants notables de la science littéraire bourgeoise sont examinées l'une après l'autre. Un trait caractéristique pour toutes, c'est la négation de l'importance séculaire de 1919, de la disparition des frontières. L'évolution de la littérature hongroise prouve par contre que les expériences et les possibilités réelles offertes pendant la courte période de la première dictature du prolétariat ont indiqué une route nouvelle pour beaucoup d'écrivains renommés et qu'elles ont laissé des traces dans les oeuvres de ceux aussi qui se sont détournés ensuite du socialisme. Ainsi cette époque a initié et encouragé une nouvelle évolution littéraire.

András Diószegi:

LA NOUVELLE HONGROISE DE NOS JOURS

L'étude précise d'abord que l'expression «de nos jours» se rapporte à la production littéraire de la nouvelle période historique, c'est-à-dire les années qui se sont écoulées depuis la libération. A la recherche des marques caractéristiques de la nouvelle hongroise l'auteur signale le lyrisme des nouvelles hongroises en contraste avec les nouvelles européennes. Il est vrai que la nouvelle hongroise poursuit une tradition, mais elle se nourrit, au fond, de sources différentes. Une des caractéristiques de la littérature narrative socialiste-réaliste est la bipartition de la littérature hongroise après 1919. En concurrence de plusieurs facteurs c'est le rapprochement au mouvement ouvrier qu'on peut constater chez tous. La partie suivante examine de façon concrète la carrière de plusieurs écrivains et leur activité littéraire qui — quoique partant de fondements différents — produisent dans l'esprit du socialisme-réalisme ou bien progressent dans cette direction. L'étude ne met pas le point final sur les problèmes, étant donné que de nos jours l'évolution de la littérature des nouvelles ne soit pas caractérisée par des faits accomplis, mais bien par des initiatives qui promettent beaucoup et produisent de plus en plus du nouveau.

Gyula Kunszery:

MANUSCRITS DE VERS INCONNU D' ATTILA JÓZSEF

Cet article reproduit des manuscrits fort intéressants, entre autre un poème non-publié jusqu'ici, ensuite des variantes inconnues de poèmes déjà publiés. La publication de cette liasse de manuscrits, datant probablement du printemps de l'an 1926, contribue à connaître mieux les textes et nous donne une idée aussi de l'atelier du poète.

Pál Gyulai est devenu une des figures proéminentes de la vie littéraire hongroise. L'étude examine la période initiale de sa carrière, les conditions difficiles et désolantes de la littérature à l'époque du régime absolutiste, entravant l'éclosion du talent. La vie de l'écrivain et critique est caractérisée dans cette période par les faits de son employment en qualité de secrétaire dans la famille d'un comte, la vie isolée en province, mais en même temps par l'apparition de certaines idées et la lente formation des principes du futur critique.

Tibor Klaniczay :

LES PROBLÈMES DE LA DERNIÈRE PÉRIODE DE LA RENAISSANCE EN HONGRIE

L'étude présente le stoïcisme comme la tendance idéologique la plus importante de la dernière période de la Renaissance hongroise, et le maniérisme comme le représentant du style de cette période. L'auteur analyse les relations qui existaient entre la tendance stoïcienne hongroise et le créateur de la philosophie néo-stoïcienne Justus Lipsius, en plus les circonstances qui expliquent que les enseignements de Lipsius furent inéluctablement acceptés par la classe dirigeante féodale de Hongrie au début du XVIIe siècle. Les représentants du stoïcisme en Hongrie appartiennent pour la plupart à la classe seigneuriale, ou à leur sphère d'intérêt, et leur rôle littéraire et surtout politique est considérable. L'étude expose en son détail le rôle des hommes politiques stoïciens à l'époque de la guerre de 15 ans, aux côtes de Bocskay, ensuite dans les décades ultérieures, visualisant les évolutions divergeantes du sort de la tendance stoïcienne dans la Hongrie royale et en Transylvanie. La circonstance qu'en Hongrie les représentants de la tendance stoïcienne étaient justement les membres de la classe dirigeante de la société et les politiciens gouvernants de l'époque, détermina que les enseignements de Justus Lipsius passaient aussi dans la politique actuelle, et dans la suite nous pouvons déjà être les témoins de phénomènes qui enrichissent plus tard de nouveau l'histoire du stoïcisme européen aussi. L'auteur s'occupe amplement de l'activité des poètes stoïciens, et en premier lieu de la poésie de Rimay, en démontrant par son exemple, les différences entre la poésie de la Renaissance florissante et la poésie de la dernière période de celle-ci. La deuxième partie de l'étude traite le style de la Renaissance de la dernière période, le maniérisme et couvre on même temps les questions générales de l'ensemble des problèmes de la définition et de l'histoire du maniérisme. Il présente par nombre d'exemples puisés dans les deux domaines, la poésie et la prose, la floraison du style maniériste en Hongrie au premier tiers du XVIIe siècle, en exposant aussi les particularités les plus importantes du style maniériste. L'étude se termine par l'analyse des rapports de la dernière époque de la Renaissance et de l'âge baroque en Hongrie.

S O M M A I R E

ÉTUDES

NOTES ET DOCUMENTS

<i>József Istenes</i> : Résumé historique des arguments pour prouver la naissance de Petőfi dans la commune de Kiskőrös	62
<i>András Dobos</i> : Un manuscrit inconnu de Karinthy	73

REVUE

<i>Mme Ferencné Pölöskei</i> : György Bölöni, Écoutez-bien, Táncsics!	79
<i>Tibor Tüskés</i> : Le réveil	81
<i>Csaba Sik</i> : Magda Szabó, Rumeurs	83
<i>János Barta</i> : Dezső Tóth, Mihály Vörösmarty	86
<i>Marta Mezei</i> : Péter Vajda, Vers en prose	94

CHRONIQUE

I N H A L T

Dezső Tóth :

DIE UNGARISCHE LITERATURWISSENSCHAFT NACH DER BEFREIUNG

In seiner Abhandlung gibt Dezső Tóth eine Darstellung der Wandlungen im Bereich der Literaturwissenschaft seit der Befreiung. — Nach der Befreiung erfolgte in der Literatur-

wissenschaft eine Umbildung: durch den Marxismus—Leninismus wurde sie wahrhaftig zu einer Wissenschaft erhoben und mit den objektiven Grundlagen der ungarischen gesellschaftlichen Entwicklung, mit dem Klassenkampf, mit der Gesamtheit des sozialen Vorganges, verbunden. Vom ästhetischen Standpunkt hat sie, dank der Spiegelungstheorie Lenins, aufgehört eine wahllose Anhäufung von Tatsachen zu sein. Die Literaturwissenschaft dient heute einer breiteren Bevölkerungsschicht: im Stoff der Schulbücher für Mittelschule und Universität, in den Spalten der belletristischen Zeitschriften, im Wege von volkstümlichen Vorträgen und der Presse. Der Autor berichtet in seiner Abhandlung über die wissenschaftlichen Veröffentlichungen der befreiten Literaturwissenschaft des Landes: über zusammenfassende literaturwissenschaftliche Arbeiten, Monographien, kritische Ausgaben; er behandelt die Wirkung der in der Literaturwissenschaft vorhandenen irrigen ideologischen Tendenzen und verweist hiebei auf die Notwendigkeit, in erster Linie den Revisionismus zu bekämpfen.

László Bóka :

ÜBER EINIGE FRAGEN DER UNGARISCHEN LITERATURWISSENSCHAFT

In der Studie werden der Reihe nach die Meinungen einiger prominenter Vertreter der bourgeoisen Literaturwissenschaft besprochen. Ein gemeinsamer Zug ist bei allen die Verneinung der säkulären Bedeutung von 1919, das Verschwinden der Grenzen. Die Weiterentwicklung der ungarischen Literatur beweist demgegenüber, daß jene Erlebnisse und konkreten Möglichkeiten, welche die Diktatur des Proletariats während der kurzen Zeit ihres Bestehens bot, bedeutenden Schriftstellern eine neue Richtung gewiesen und daß sie auch in den Werken jener nicht spurlos blieben, die sich von den Ideen des Sozialismus abkehrten. Dargestellt ist diese Epoche der Initiator und Förderer einer neuen literarischen Evolution.

András Diószegi :

DIE UNGARISCHE NOVELLE VON HEUTE

Die Studie hält fest, daß sich das »heute« auf die literarische Produktion der neuen historischen Periode, die seit der Befreiung verflossenen Jahre, bezieht. Auf der Suche nach Eigentümlichkeiten der ungarischen Novelle verweist der Autor auf das Lyrische ungarischer Novellen im Gegensatz zu den europäischen Novellen. Zwar setzt die ungarische Novelle eine Tradition fort, sie nährt sich aber im Grunde aus anderen Quellen. Eines der Merkmale, welche die sozialistisch-realistische erzählende Literatur kennzeichnen, ist die Zweiteilung unserer Literatur nach 1919. Es wirken zwar auch andere Faktoren ein, allen gemeinsam ist aber die Annäherung an die Arbeiterbewegung. Der folgende Teil der Studie beschäftigt sich mit der konkreten Untersuchung der Laufbahn einzelner Schriftsteller und ihrer schriftstellerischen Tätigkeit, die zwar von verschiedenen Grundlagen ausgeht, aber im Zeichen des Sozialismus-Realismus schafft oder in dieser Richtung fortschreitet. Die Studie schließt die Probleme nicht ab, wird doch die Entwicklung unserer heutigen Novellen-Literatur nicht durch vollendete Tatsachen, sondern durch vielversprechende, immer mehr Neues hervorbringende Initiativen gekennzeichnet.

Gyula Kunszery :

UNBEKANNTE VERSMANUSKRIPTE VON ATTILA JÓZSEF

Dieser Artikel bringt außerordentlich interessante Manuskripte, unter anderen ein bisher noch nicht veröffentlichtes Gedicht, ferner unbekannte Varianten bereits bekannter Gedichte. Die Publikation des Konvoluts von Manuskripten, welches wahrscheinlich aus dem Frühjahr des Jahres 1926 stammt, trägt zu einer besseren Kenntnis der Texte bei und gewährt auch einen Einblick in die Werkstatt des Dichters.

Sándor Somogyi :

MEDITATION UND INITIEN

Pál Gyulai wurde zu einer der führenden Gestalten des ungarischen literarischen Lebens. Diese Studie untersucht die Zeit des Beginns seiner Laufbahn, die schweren, trostlosen literarischen Verhältnisse in der Ära der Willkürherrschaft, welche die Entfaltung des Talentes

behindern. Charakteristisch für das Leben des Schriftstellers und Kritikers sind in dieser Periode : die Sekretärstelle in einer gräflichen Familie, die provinzielle Abgeschlossenheit, zugleich aber das Erscheinen gewisser Ideen und die langsame Ausbildung der späteren kritischen Prinzipien.

Tibor Klaniczay :

DIE PROBLEME DER UNGARISCHEN SPÄTRENAISSANCE (STOIZISMUS UND MANIERISMUS)

Die Abhandlung stellt den Stoizismus als die wichtigste ideologische Richtung der ungarischen Spätrenaissance und den Manierismus als den Stil dieser Periode vor. Es werden darin die Zusammenhänge der ungarischen stoischen Richtung mit dem Schaffer der neo-stoischen Philosophie, Justus Lipsius, und diejenigen Umstände untersucht, die es notwendig machen, daß die Lehren von Lipsius von der ungarischen feudalen Herrscherklasse zu Beginn des 17. Jahrhunderts rezipiert werde. Die Vertreter des Stoizismus in Ungarn gehörten im überwiegenden Teil der Klasse des Hochadels oder seines Interessenkreises an, und es war nicht bloß ihre literarische aber auch ihre politische Rolle bedeutsam. Die Abhandlung prüft eingehend die Rolle der stoischen Politiker im Zeitraum des 15jährigen Krieges, an der Seite von Bocskay, sodann in den späteren Jahrzehnten und veranschaulicht die verschiedene Gestaltung des Schicksals der stoischen Richtung in Ungarn bzw. in Siebenbürgen. Jener Umstand, daß in Ungarn die Vertreter der stoischen Richtung die Mitglieder der leitenden Klasse der Gesellschaft und die führenden Politiker waren, führte hier zum Hineingeraten der Lehren Justus Lipsius in die praktische Politik und im Verfolg dessen können wir Zeugen solcher Erscheinungen sein, durch die auch die europäische Geschichte des Stoizismus mit neuen Zügen bereichert wird. Die Abhandlung befaßt sich eingehenderweise mit der dichterischen Tätigkeit der ungarischen Stoiker, darunter in erster Linie mit der Dichtung Rimays und stellt an seinem Beispiel die Unterschiede zwischen der blühenden und späten Renaissancepoesie dar. Der andere Teil der Abhandlung handelt über den Stil der Spätrenaissance, den Manierismus wobei auch auf die Bestimmung des Manierismus, die allgemeinen Fragen seiner geschichtlichen Problematik eingegangen wird. An Hand zahlreicher Beispiele aus dem Gebiete der Dichtung und der Prosa ist die Blüte des manieristischen Stils in Ungarn im ersten Dritten des 17. Jahrhunderts vorgeführt, unterdessen werden auch die hauptsächlichsten Stileigenheiten des Manierismus erörtert. Abschließend befaßt sich die Abhandlung mit der Untersuchung der Zusammenhänge die zwischen der Spätrenaissance und dem Barock bestehen.

INHALT

STUDIEN

ANGABEN UND BEITRÄGE

József Istenes : Historische Zusammenfassung der Argumente für den Nachweis der Geburt Petőfi's in Kiskőrös 62

András Dobos : Ein unbekanntes Manuskript Karinthy's 73

RUNDSCHAU

Frau Ferencné Pölöskei : György Bölöni, Hör er Táncsics! 79

Tibor Tüskés : Erwachen 81

Csaba Sik : Magda Szabó, Geräusche 83

János Barta : Dezső Tóth, Mihály Vörösmarty 86

Marta Mezei : Péter Vajda, Gedichte in Prosa 94

GESELLSCHAFTSNACHRICHTEN

IRODALOMTÖRTÉNET

1960.

1. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Tóth Dezső</i> : Felszabadult irodalomtudományunk	1
<i>Bóka László</i> : Irodalomtudományunk néhány kérdéséről	7
<i>Diószegi András</i> : A mai magyar novella	13
<i>Kunszery Gyula</i> : József Attila ismeretlen verskéziratai	23
<i>Somogyi Sándor</i> : Meditáció és felkészülés	29
<i>Klaniczay Tibor</i> : A magyar későreneszánsz problémái	41

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Istenes József</i> : Petőfi kiskőrösi születését igazoló érvek történeti összefoglalása	62
<i>Dobos András</i> : Egy ismeretlen Karinthy-kézirat	73

SZEMLE

<i>Pölöskei Ferencné</i> : Bölöni György: Hallja kend Táncsics	79
<i>Tüskés Tibor</i> : Ébredés	81
<i>Sik Csaba</i> : Szabó Magda: Neszek	83
<i>Barta János</i> : Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály	86
<i>Mezei Márta</i> : Vajda Péter: Költemények prózában	94

TÁRSASÁGI HÍREK

Ára : 8,— Ft

Előfizetés egy évre : 24,— Ft

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1960.

2-3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

SZILÁGYI JÁNOS: Munkásosztályunk irodalmi műveltsége
a két világháború közötti időben

SZALAY KÁROLY: Karinthy Frigyes, a költő

SZABAD GYÖRNY: Vajda János politikai elszigetelődésének történetéből

MEZEI MÁRTA: Műfaji kettősség Vörösmarty honfoglalási eposzában

GÁLDI LÁSZLÓ: A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

1960.

2 — 3. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Szilágyi János</i> : Munkásosztályunk irodalmi műveltsége a két világháború közötti időben	107
<i>Szalay Károly</i> : Karinthy Frigyes, a költő	115
<i>Szabad György</i> : Vajda János politikai elszigetelődésének történetéből	129
<i>Mezei Márta</i> : Műfaji kettősség Vörösmarty honfoglalási eposzában	142
<i>Gáldi László</i> : A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése	149

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Voit Krisztina</i> : Ismeretlen adatok József Attila haláláról ..	176
<i>Scheiber Sándor</i> : Ady Endre és Fejér Lipót	181
<i>Redl Károly</i> : Temesvári Pelbárt és az Imitatio Christi	182
<i>Mezősi Károly</i> : Móra Ferenc ismeretlen ifjúkori verseiből	185
<i>Nacsády József</i> : Reviczky és a Szegedi Napló	198
<i>Mollay Károly</i> : Dayka Gábor német nyelvű prédikációja a toleranciáról.....	201

SZEMLE

<i>Kiss József</i> : Az irodalomtörténeti szöveggyűjtemény egy újabb kísérlete	206
<i>Kajetan Endre</i> : A szocialista irodalomelmélet úttörője	213
<i>Tamás Attila</i> : Gelléri műveiről	215
<i>Egri Péter</i> : C. M. Bowra: Az alkotó kísérlet	218
<i>Hangay Zoltán</i> : Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák	220
<i>Koczur Gizella</i> : G. B. Shaw: Vélemények, gondolatok	222

TÁRSASÁGI HÍREK

S ZILÁGYI JÁNOS

MUNKÁSOSZTÁLYUNK IRODALMI MŰVELTSÉGE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐBEN

Elvi kérdés-felvetés.

Egy társadalmi osztály általános műveltségét, s még inkább irodalmi műveltségét vizsgálni nehéz feladat. Az utóbbi években hasonló problémákkal nem is — vagy csak elenyészően keveset — foglalkozott történet- és irodalomtörténetírásunk. Egyrészt szinte teljesen elhanyagoltuk a történelemtudomány terén a kultúrtörténetet, másrészt az irodalomtörténetből szinte teljesen kirekesztettük az olvasók műveltségi helyzetének, irodalmi érdeklődésének és igényének a vizsgálatát. S kicsit ezzel is kapcsolatos mulasztásunk, hogy elhanyagoltuk az egyes olvasói rétegek irodalmi műveltségét, érdeklődését és igényét alapvetően befolyásoló különféle irodalompolitikai irányzatok és törekvések részletes vizsgálatát.

Egy rövid tanulmányban, amely a munkásosztály irodalmi műveltségének alakulását szeretné megvizsgálni egy konkrét történelmi korszakban, mindezeket a kérdéseket szinte csak felsorolni lehet.

Az egyes társadalmi osztályok irodalmi műveltségének konkrét vizsgálatát több tényező nehezíti. Egyrészt rendkívüli óvatossággal kell kezelni egy-egy társadalmi osztály *általános* irodalmi műveltségének a kérdését, hiszen a társadalmi osztályok különböző rétegekre és csoportokra tagolódnak, s minden rétegnek és csoportnak más és más a műveltségi helyzete, érdeklődése és igénye. A két világháború közötti munkásosztály esetében ez annyit jelent, hogy a munkásság egyes rétegei — így a munkásnők, vagy a vidéken élő munkáscsoportok — általános műveltségben és irodalmi színvonalban is általában igen elmaradott helyzetben voltak, más munkásrétegek pedig a kornak legforradalmibb és legszínvonalasabb olvasóközönségét jelentették. S e két szélsőséges rétegződés között — irodalmi műveltség tekintetében is tagolható — más, további munkáscsoportok helyezkedtek el. Másrészt: nehéz olyan — az egyes társadalmi osztályok irodalmi műveltségének alakulására vonatkozó — adatokat találni, amelyekből az általánosítás ne járna a torzításnak, sőt a hamisításnak a veszélyével. A statisztikai adatfelvételek, a korabeli tényanyagok, nyilatkozatok csak óvatosan kezelhető források, hiszen az esetek többségében pro és kontra adatanyagokat is fel lehet kutatni. Harmadrészt különösen nagy a veszély az irodalmi műveltség kérdésének vizsgálatánál, hogy a kutató rálép az idealista irodalomszociológia talajára, s tanulmánya pusztá és öncélú adatfelhalmozás lesz, mellyel — ha éppen nem is árt — de nem is használ senkinek semmit.

E veszélyek kiküszöbölésére, *tudományos* eredmények elérésére a vizsgált probléma feltárásánál két alapvető tényezőtől kell kiindulni. Egyrészt meg kell vizsgálni az illető társadalmi osztály — jelen esetben a munkásosztály — konkrét gazdasági, politikai és kulturális helyzetét, másrészt szemügyre kell venni a vizsgált időszakban jelentkező és érvényesülő különféle művelődés- és irodalompolitikai irányzatok és törekvések céljait és hatását. A két

világháború közötti Magyarországon mindez annyit jelent, hogy egyrészt számolni kell a magyar munkásosztály általános gazdasági és politikai elnyomottságával és kulturális elmaradottságával, másrészt fel kell tárni azt a nagyjelentőségű általános politikai és művelődéspolitikai munkát, amelyet a kommunista párt, a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek ebben az időszakban kifejtettek. Sajnos a munkásmozgalom múltbeli művelődéspolitikai törekvéseinek feltárására eddig még nagyon keveset tettünk. Mindezen túlmenően: munkásosztályunk irodalmi műveltségének alakulását nem tudjuk feltárni, ha meg nem vizsgáljuk a munkásosztály nagy részét érintő, különféle polgári, vallásos, nacionalista és fasiszta szervezet és intézmény irodalompolitikai törekvését és munkástömegekre gyakorolt hatását. Végezetül, de nem utolsósorban: számolni kell az irodalmi műveltség alakulásánál is az állandó változás, a fejlődés tényezőjével. Ez a vizsgált konkrét történelmi időszakban is azt jelenti, hogy az időszak első éveiben bizonyos mértékig mások voltak az irodalmi műveltségi viszonyok is, mint az időszak későbbi éveiben vagy mint az időszak végén: a szovjetellenes, fasiszta háború éveiben.

E néhány általános elvi szempont felvetése után vegyük szemügyre sorra azokat a tényezőket, amelyek a két világháború közötti magyar munkásosztály irodalmi műveltségét kialakították és formálták.

A munkásosztály általános gazdasági, politikai és kulturális helyzete

Mint az eddigiekben szó volt erről: a munkásosztály irodalmi műveltségének alakulását alapvetően gazdasági, politikai és kulturális helyzetének alakulása határozta meg. Ebből kiindulva kell beszélnünk arról a közismert tényről, hogy Magyarországon a munkásosztály általános gazdasági, politikai és kulturális helyzete rosszabb volt, mint a legtöbb európai országban. Az évszázados félgármati helyzet következtében az ország gazdaságilag is elmaradt a nyugati kapitalista országok fejlődése mögött, s politikailag még a nyugati polgári demokráciák nyújtotta lehetőségek sem érvényesülhettek hazánkban. Az 1918-as polgári forradalom és az 1919-es proletárforradalom egyaránt elbukott. Magyarországon jutott elsőnek uralomra a fasiszmus, amely a konszolidációra irányuló törekvések rövid időszaka után — a korszak végén — beletorkollott egy nemzetet-pusztító, népellenes háborúba.

A munkásosztály két világháború közötti gazdasági és politikai helyzetéről már az ellenforradalmi korszak alatt is sok tanulmány jelent meg. A munkásosztály ekkori helyzetéről részletes képet nyújt néhány 1945 után megjelent marxista—leninista szemléletű mű is. Annál kevesebbet foglalkoztunk — 1945 után is — a munkásosztály és általában a dolgozó osztályok két világháború közötti kulturális helyzetének alakulásával, e folyamat történelmi értékelésével. Még kevesebbet — jóformán semmit sem — tettünk a munkásosztály irodalmi igényének és izlésének a vizsgálatára, s a munkásosztályt érintő irodalompolitikai irányzatok és törekvések feltárására. A munkásosztály két világháború közötti kulturális helyzetével eddig a mártírhálált halt kiváló kommunista kultúrpolitikus és pedagógus: Földes Ferenc foglalkozott a legbehatóbban. Nagyjelentőségű műve 1941-ben jelent meg a *Munkás-ság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon* címen. Úttörő munkásságának azóta sem akadott folytatója. Holott akkor tudjuk csak felmérni a felszabadulás óta elért hatalmas kulturális eredményeket, ha feltárjuk, hogy honnan indultunk el. Továbbhaladni is csak akkor tudunk, ha számolunk a múlt visszahúzó örökségével is, a két világháború közötti időszak káros művelődésbeli hatásaival.

A magyar munkásosztály két világháború közötti általános kulturális helyzetét a művelődésbeli elmaradottság és a kulturális felfelé törekvés kettőssége jellemezte. A kulturális elmaradottságra jellemző, hogy a munkásosztály fiai a középiskolákból és a főiskolákból csaknem teljesen kiszorultak, pl. az 1927/28-as tanévben a középiskolai tanulónak csak

1,15 %-a volt munkásszármazású, s több mint tíz esztendővel később, az 1938/39-es tanévben is csak 3% munkásszármazású középsikolás volt az országban. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint az írástudatlan munkások száma több mint százezer volt. Egy másik adatfelvétel szerint a fővárosi munkások kb. 50 %-ának a lakásában nem volt még az élet kulturált voltához oly elengedhetetlenül szükséges villanyvilágítás sem. A rendkívül súlyos gazdasági helyzet ellenére, a mindennapi gondok sokasága ellenére is a nagy tudásszomj, a kulturális fölemelkedésre való vágy a két világháború közötti időszakban a munkáosztályban jóval nagyobb mértékben élt, mint bármely más társadalmi osztályban. Ezt érzékelve írta Juhász Gyula, a költő *Holmi* c. kötetében: „A paraszt földéhsége és a munkás kulturszomja: ezek az új magyar história mozgatói.” Bajcsy-Zsilinszky Endre is ezt a jelenséget látva írta 1944-ben, börtönbep írt politikai végrendeletében: „... a tanult rétegekből hiányzik a szellemi tökéletesedés pusztá vágya, ... a másik oldalon százezrek sóvárognak a számukra elérhetetlen tudás után...”

*

A munkáosztály irodalmi műveltségének alakulását vizsgálva szemügyre kell vennünk azokat a két világháború közötti irodalompolitikai irányzatokat és törekvéseket, amelyek érintették a munkáosztályt, s hatottak rá.

A két világháború közötti időszakban a különféle irodalompolitikai irányzatok és törekvések — az általános politikai irányzatokhoz és törekvésekhez igazodóan — két nagy táborban tömörültek. Egyik oldalon tevékenykedtek és hatottak a rendszert támogató és ezt szolgáló irodalompolitikai irányzatok, a másik oldalon küzdöttek azok az irodalompolitikai irányzatok, amelyek szembenálltak a rendszerrel, s támadták azt. A két tábor közt ingadozó irányzatok a politikai és irodalompolitikai harc kiéleződésekor vagy szertehullottak, vagy csatlakoztak az egyik, vagy a másik táborhoz. A tökésfasiszta rendszerrel szembenálló politikai és irodalompolitikai harc élén a munkáosztály s ennek forradalmi pártja: a kommunista párt állott.

Tekintsük át röviden a két világháború közötti időszakban a munkáosztály sorait érintő különféle irodalompolitikai irányzatok és törekvések fő célkitűzéseit.

Az ellenforradalmi rendszert képviselő s a rendszert támogató irodalompolitikai irányzatok és törekvések

A munkáosztályt érintő s a rendszert képviselő és támogató irodalompolitikai irányzatok és törekvések közül elsősorban az *állami irodalompolitikát* kell kiemelnünk. A két világháború közötti időszakban az uralkodó osztályok államhatalma egyrészt saját intézményein keresztül közvetlenül irányította az állampolgárok, köztük a munkáosztály tagjainak irodalmi nevelését, másrészt különféle nem állami szerveken keresztül közvetetten érvényesültek az állami irodalompolitika törekvései. Az állami irodalompolitikát alapjában kettős törekvés jellemezte a két világháború közötti időszakban: egyrészt keveset törődött a széles tömegek kulturális és irodalmi nevelésével, ezzel is erősíteni szándékozva az uralkodó osztályok kulturális monopóliumának fennmaradását, másrészt: a feltörekvő és öntudatosodó munkás- s paraszttömegeket a nacionalista-fasiszta és a vallásos irodalmi szemlélet útjára igyekezett irányítani. E második — s az elsővel párhuzamos — törekvés főleg a fasiszmus előretörésének időszakában jelentkezett erőteljesebben, amikor a szovjetellenes háború már előrevetette árnyékát, s amikor a „nemzeti egység” kérdése létproblémájává vált a fasiszmusnak. A nacionalista-fasiszta és vallásos irodalomszemlélet kialakítása és térhódítása az államhatalomnak azért is létérdeke volt, mert az erősödő forradalmi mozgalmak irodalomszemlélete egyre jobban befolyásolta, forradalmasította a dolgozó tömegeket.

E kettős — passzív és aktív magatartású — irodalompolitika egyébként jellemző volt nemcsak az állami irodalompolitikára, hanem az ellenforradalmi rendszert szolgáló nem állami szervek (egyházak, tőkés munkaadók, különféle egyesületek stb.) dolgozó tömegekkel kapcsolatos irodalompolitikájára is.

Az állami irodalompolitika munkásosztályt érintő intézményei közt is elsősorban az állami iskolahálózatot kell megemlítenünk, ahol a munkásgyerekek nagy tömegei is esetleg egész életükre kiható irodalomszemléletet nyertek. Ha az egykori irodalmi tankönyveket végiglapozzuk, világossá válik mindenki előtt, hogy az állami irodalompolitika elhallgatni, háttérbe szorítani igyekezett a magyar- és a világirodalom forradalmi-haladó hagyományait, s a saját nacionalista és vallásos világnézetének megfelelő alkotásokat igyekezett megismertetni és megszerettetni a munkásgyermekekkel is. Az irodalom világnézetét és erkölcsi magatartást kialakító hatását tekintve, nem kétséges, hogy egyes munkásrétegek általános politikai és kulturális elmaradottságához, politikai és kulturális megtorpanásához és ingadozásához az iskolai irodalomkönyvek és irodalomórák, az állami irodalompolitika hatása és „nevelő-munkája” is nagy mértékben hozzájárult.

E rendkívül érdekes és fontos kérdések feltárását és elemzését irodalomtörténet- és pedagógia-történetírásunknak ezután kell még elvégeznie.

Kultúrtörténetírásunk és irodalomtörténetírásunk ugyancsak nem foglalkozott ezideig az állami iskolán kívüli népművelés tevékenységével, és ennek irodalom-népszerűsítő munkásságával, holott a felnőtt lakosság, s köztük a munkásság kulturális helyzetében és irodalmi szemléletének alakításában jelentős szerepet vállalt ez az intézmény is. Az iskolán kívüli népművelést irányító népművelési bizottságok különféle műsoros esteket, ünnepségeket, tanfolyamokat és ismeretterjesztő előadásokat rendeztek, melyeken jelentős szerepet szántak az irodalom világnézet-formáló hatásának, s melyeken irodalom-ismertető tevékenység is folyt. Az állami iskolán kívüli népművelés irányítása olyan emberek kezében volt, akiknek — mint a *Magyar Lélek* c. folyóirat írta 1944-ben —, „... mindegyike a Kormányzó Úr ő főméltósága által kijelölt szegedi úton járt, s arról soha egy lépéssel le nem tért...” Mivel az iskolán kívüli népművelés elsősorban ismeretterjesztő előadások tartásával foglalkozott, nem csodálható, ha az előadók elsősorban katolikus és protestáns papok, jegyzők, szolgabírák és más állami tisztviselők közül kerültek ki, s tanárok és tanítók közül, akik híven szolgálták vagy szolgálni kényszerültek az ellenforradalmi rendszer nacionalista-vallásos eszméit. Az igazságnak azonban azzal is tartozunk, hogy megállapítsuk: a népművelés egyszerű munkásai között sok jóakarató, lelkes, népét fölemelni akaró ember is tevékenykedett.

A népművelési előadásoknak a két világháború közötti időszakban kb. 8—10 %-a volt irodalmi jellegű. Az irodalmi előadások szelleméről és jellegéről képet kapunk, ha néhány címét felsoroljuk: „*A Toldi szépségei*”; „*Tompa, a virágok költője*”; „*Petőfi és Arany családi élete*”; „*Vallásos versek*”; „*Mikszáth Szent Péter esernyője*”; „*Végvári irredenta költményei*”; „*Szabolcska Mihály versei*”; stb. stb. Tehát egyrészt a magyar irodalom nagy forradalmi és haladó hagyományai a maguk valóságában szinte teljesen kiszorultak az iskolán kívüli népművelés területéről, csak eltorzítva, s esetleg csak az „idillibb” művek kiemelésével plántálódta át a köztudatba; másrészt előtérbe kerültek azok a jelentéktlenebb, harmad- és negyedrangú írók és költők, akik az uralkodó osztályok eszméit hirdették műveikben. Mindezek mellett pedig szinte teljesen kiszorult az irodalmi ismeretterjesztésből a világirodalom, s ez is jelentős mértékben hozzájárult az irodalmi köztudat provinciálissá válásához.

Az állami iskolán kívüli népművelés azonban a munkásosztálynak csak egy kis töredékét volt képes irodalmilag befolyásolni és nevelni. A munkásosztály irodalmi (s egész világnézeti) nevelését az állam megosztotta más szervekkel: a tőkés munkaadók ún. „szabadidő” intézményeivel, az egyházakkal, a különféle nacionalista és fasiszta szervezetekkel és egyesületekkel.

Különösen nagy szerep jutott a munkásosztály irodalmi (s természetesen egész világnézeti) nevelésében és irányításában a *szabadidő-szervezeteknek*. Mivel a gyárakban a mun-

kások viszonylag nagy tömegben voltak egy helyütt találhatók, s a tőkés termelési viszonyok közt nagy mértékben függtek a gyárosoktól, kézenfekvően adódott a megoldás, hogy a munkásság kulturális szükségleteiről is a munkahelyen gondoskodják a munkáltató — természetesen a tőkés rendszernek megfelelő elvek alapján. Ugyanakkor a munkaadók védekeztek is ezzel a marxista pártok és az osztályharcos szakszervezetek világnézetet-alkító befolyása ellen. 1939-ben a szabadidő-mozgalom egységes szervezetté vált, ekkor a német nemzeti-szocialista „Kraft durch Freude” és az olasz fasiszta „Opera Nazionale Dopolavoro” szervezetek mintájára a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségén belül megalakult a *Gyári Szabadidő Szervezetek Központja*.

A szabadidő-mozgalom a munkásosztály irodalmi nevelésére ismeretterjesztő előadásokat és műsoros esteket rendezett, színjátszó-csoportokat tartott fenn és színházlátogatókat szervezett, s az akkori körülményekhez képest igen jelentős könyvtárhálózatot is létrehozott. Ez az irodalmi nevelőmunka azonban egyrészt a nacionalista és vallásos világnézet kialakítására irányult, másrészt giccseket és a valóságtól, az élettől elrugaszkodó, ezt meghamisító műveket népszerűsített. A fasiszmus előretörésének, a szovjetellenes háborúnak az éveiben pedig a szabadidő-mozgalom egyik lehangosabb propagálójává vált a fasiszta háborúnak, a faji gondolatnak — irodalmi téren is.

Az állami iskolán kívüli népművelésen és a szabadidő-mozgalmon kívül a munkásosztály világnézeti nevelését voltak hivatottak szolgálni az egyházak munkásszervezetei (EMSzO, Katolikus Legényegylet, KIE stb.), az egyházak irányítása alatt álló keresztényszocialista szervezetek, s a különféle más kisebb-nagyobb, munkások részére alapított egyesületek. A fasiszmus előretörésének éveiben egyre-másra alakultak a nyíltan fasiszta jellegű munkásszervezetek is (a Hivatásszervezetek, a Nemzeti Munkaközpont stb.), amelyek a faji eszméket hirdették és a szovjetellenes háború mellett agitáltak. Mindezek a szervezetek tömegnevelő munkásságukban jelentős szerepet szántak az irodalomnak is. E szervezetek irodalompolitikai tevékenységét irodalomtörténetírásunknak ugyancsak ezután kell még feltárnia. A helyzetképhez tartozik az is, hogy az itt felvetett kérdésekkel történetírásunk sem foglalkozott még, holott történettudományunknak kellene megteremtienie az alapot az irodalomtörténeti kutatásokhoz.

A nacionalista-vallásos, félfasiszta és fasiszta munkásszervezetek az ellenforradalmi rendszer éve alatt nem tudtak nagyobb eredményeket elérni, mert a munkásosztály nagy többsége szembenállott a fasiszmussal.

Az osztályharcos munkásszervezetek irodalompolitikai törekvései

Ha a különféle nacionalista-fasiszta munkásszervezetek irodalompolitikájának kérdéseivel nem foglalkoztunk mind ez ideig, s ez mulasztás volt, úgy sokkal nagyobb mulasztást követtünk el azáltal, hogy nem foglalkoztunk az osztályharcos munkásszervezetek irodalompolitikájával sem. Nyilvánvaló, hogy valamennyi szóbanlevő irodalompolitikai irányzat közül számunkra a legfontosabb a marxista és leninista elveken alapuló munkásszervezetek irodalompolitikája, nemcsak azért, mert ezek a munkásszervezetek tartották a munkásosztály nagy részét eszmei befolyásuk alatt, hanem mert e szervezetek elvi és gyakorlati tevékenysége a legelőremutatóbb, s mai irodalompolitikai törekvéseink számára is e szervezetek irodalompolitikája jelenti a nehéz küzdelmek közötti úttörést, a hősi előzményt.

Előszörban a legforradalmibb osztályharcos munkásszervezet: a *kommunista párt irodalompolitikai elveit és tevékenységét* kell az elkövetkező időszakban részletesen megvizsgálni. Az alap: a kommunista párt politikai tevékenységének feldolgozása nagy vonalakban elkészült, az utóbbi években a kommunista párt két világháború közötti politikai történetével eléggé sok kiadvány foglalkozott. Nem jelent meg azonban — vagy ha meg is jelent, csak

egy-egy részkérdést tisztázott — olyan tanulmány, amely feltárta volna a kommunista párt két világháború közötti kulturális politikájának fő elvi kérdéseit, gyakorlati megnyilvánulásait. Az MSZMP 1958 őszén megjelent művelődéspolitikai tézisei átfogó képet nyújtanak, és alapot teremtenek a kommunista párt két világháború közötti kultúrpolitikájának részletes vizsgálatához, s segítséget nyújtanak ahhoz is, hogy a munkásművelődés egyes területeit (könyv- és lapkiadás, munkáskönyvtárügy, színjátszó-mozgalom stb.) részleteiben is megvizsgáljuk. E tézisek alapot teremtenek arra is, hogy a kommunista párt irodalompolitikáját — immár torzításoktól mentesen — önálló tanulmányban vagy tanulmányokban ugyancsak feldolgozzuk.

Ebben a tanulmányban, amely a munkásosztály irodalmi műveltsége szempontjából kívánja megvizsgálni a különféle irodalompolitikai irányzatokat s ezek hatását, abból indulunk ki, hogy a munkásosztályban — az adott gazdasági, politikai és kulturális helyzetből adódóan — volt egy ösztönös törekvés a meglevő helyzetből való kitörésre. Az ösztönös törekvést tudatossá és szervezetté tenni — ezt a feladatot vállalták az osztályharcos munkásszervezetek, elsősorban a kommunista párt. Irodalmi síkon mindez azt jelenti, hogy a munkásosztály nagy többsége szembenállt a hivatalos irodalompolitika törekvéseivel — s az állami és az államot támogató „munkásszervezetek” minden erőfeszítése ellenére is — a reakciós, nacionalista és vallásos szemléletű íróktól és irodalmi művektől elfordult, ezekkel szembenállt, s a könyvekben a maga sorsát, a maga problémáit keresve, az internacionalista, munkáskérdéseket tárgyaló, haladó és forradalmi mondanivalójú művek felé fordult. Az osztályharcos munkásszervezetek — elsősorban a kommunista párt — irodalompolitikája a munkásosztálynak ezt a magatartását tették szervezetté és tudatossá.

A kommunista irodalompolitika lényegében két irányban harcolt, egyszerre és egyidejűleg. Egyrészt az állami és az állami törekvéseket szolgáló irodalompolitika ellen, másrészt — a munkásosztály sorain belül jelentkező — kispolgári, szociáldemokrata irodalompolitika ellen. A főellenség természetesen a dolgozó tömegeket elnyomó, a kommunistákat tűzzel-vassal üldöző ellenforradalmi rendszer, irodalmi síkon a rendszer irodalompolitikája volt, de időnként — a helyzet alakulásából következően — rendkívül élessé vált a jobboldali szociáldemokrata irodalompolitika elleni harc is. A két világháború közötti időszakban ugyanakkor a párton belül szektás és dogmatikus hibák is jelentkeztek, ez ellen is harcolni kellett ahhoz, hogy — ha későn is: csak a második világháború előtti években — létrejöjjön a kommunisták vezette antifasiszta nemzeti egységfront-politikának megfelelő irodalompolitika.

A kommunista párt irodalompolitikájának érvényesítésére megfelelő szervezet és intézményeket létesített. Az illegalitás rendkívül nehéz körülményei között is lehetőséget teremtett kommunista írók műveinek kiadására, egyrészt belföldön legálisan működő könyvkiadókra támaszkodva, másrészt külföldről illegálisan hozva be ilyen műveket. Így jutottak el a munkások tömegeihez az ideológiai-politikai jellegű könyveken kívül József Attila, az emigráns magyar kommunista írók, a szovjet írók, s a nyugati kommunista írók művei is. A kommunista könyvek kiadásának megszervezése mellett Magyarországon legálisan kiadott és külföldről illegálisan behozott irodalmi folyóiratok is szolgálták a párt irodalompolitikáját. A belföldön megjelent legális irodalmi jellegű folyóiratok közül a 100% és a *Gondolat* volt a legjelentősebb, az *Uj Hang* Moszkvában jelent meg, s a magyar emigrációs irodalom szócsöve volt. (A kommunista sajtó történetével Máté György foglalkozott *Szikrából lobban a láng* c. 1956-ban megjelent munkájában, irodalomtörténetírásunknak azonban további — részletekbe menő — kutatásokat kell végeznie még a kommunista irodalmi lapokkal kapcsolatosan.)

A párt irodalompolitikáját az irodalmi ismeretterjesztő előadásokon, az irodalmi esteken, a színjátszó-mozgalmon, a munkáskönyvtárügyön és a munkáskultúrmozgalom más területein keresztül is érvényesítette. Valamennyi részterületnek — irodalompolitikai

és irodalomtörténeti szempontból történő — feldolgozása ugyancsak ezutáni feladatunk még.

A kommunista párt — saját illegális szervezetein kívül — a munkásosztály legalísan működő szervezeteiben: a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben is jelentős mértékben érvényesítette befolyását — irodalmi téren is. Különösen a szakszervezetek kulturális életében volt erős a kommunista befolyás.

A *szociáldemokrata párt irodalompolitikája* — országos politikájának megfelelően — rendkívül ingadozó és kettős arculatú volt. Egyrészt igen nagy mértékben érvényesült e párt irodalompolitikájában a kispolgári szemlélet, amely irodalmi eszményképének a polgári irodalom legnagyobb alakjait: Balzacot, Tolsztojt, Heinét vagy Zolát tekintette, másrészt — a korabeli nacionalista irodalomszemlélettől elriadva, s saját magát patriótának nem tekintve — idegenkedett, elfordult a magyar irodalom nagy haladói és forradalmi patrióta íróitól: Csokonaitól, Petőfitől, Vajda Jánostól és Adyától. Ugyanebből eredően a szociáldemokrata irodalompolitika nem értette meg Móricz Zsigmond és a korabeli „népi” írók jelentőségét sem, s szükségszerűen megriadt a forradalmi íróktól: a szovjet és más kommunista íróktól, így a határokon belül József Attilától is.

A szociáldemokrata irodalompolitika elvi kérdéseinek vizsgálata mellett — az elvi kérdésekkel összefüggően — részletesen foglalkoznunk kell a szociáldemokrata irodalmi intézmények és rendezvények jellegével, céljával és tömegek közt elért hatásával is. Különösen fontos a szociáldemokrata sajtónak, elsősorban a *Népszavának* irodalompolitikai szempontból történő vizsgálata, s a *Népszava Könyvkiadó* működésének ugyane szempontból történő vizsgálata. Foglalkozni kell a továbbiakban a szociáldemokrata irodalmi ismeretterjesztő előadások problémáival, a párt műsoros estjeinek, színházi előadásainak irodalompolitikai szempontú vizsgálatával, működésével és hatásával. Mindennek eredményeképpen nemcsak a szociáldemokrata irodalompolitikai elméletről alakított véleményünk nyer gyakorlati alátámasztást, hanem tájékozódást nyerünk a szociáldemokrata irodalompolitika tömegek közti hatásáról, kiterjedtségéről.

Hasonlóképpen kell megvizsgálnunk a *szakszervezetek irodalompolitikájának* elveit és gyakorlati érvényre jutását. A két világháború közötti időszakban a szakszervezetek legtöbbször a szociáldemokrata politikát és irodalompolitikát követte, jelentős mértékben érvényesült azonban itt is a kommunista párt politikai és irodalompolitikai hatása. A szakszervezetek jelentősége a munkásművelődés szempontjából azért különösen fontos, mert a legnagyobb munkástömegek a két világháború közötti időszakban a szakszervezetekben nevelődtek. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a — munkásművelődés szempontjából ugyancsak fontos — körülményt sem, hogy míg a szociáldemokrata pártban jelentős számban tömörültek antifasiszta kispolgári elemek, a szakszervezetekben túlnyomó többségben munkások voltak.

A szociáldemokrata párthoz hasonlóan a szakszervezeteknek is megvoltak a maguk kulturális szervei és intézményei, s bár önálló irodalmi lapjuk, és könyvkiadójuk nem volt, sok irodalmi ismeretterjesztő előadást, irodalmi estet, színjátszó-előadást rendeztek, s a szakszervezeteknek volt valamennyi más munkásszervezet közül a legkiterjedtebb, legnagyobb kötetállományú könyvtárhálózata.

*

A két világháború közötti munkásosztály irodalmi műveltségét vizsgálva, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a munkásosztály egyes tagjainak öntevékeny irodalmi munkáját sem. A korabeli napilapok és folyóiratok egyre-másra közöltek munkások alkotta verseket, elbeszéléseket, melyek világnézetben és színvonalban különbözöek voltak ugyan, de jelentőségüket, érdekességüket folklorisztikus jellegük adja. A munkásosztály e rétegének irodalmi alkotói törekvése is jellemző az egész korabeli magyar munkásosztály irodalmi törekvéseire.

Feltétlenül szükséges, hogy beható kutatásokat folytassunk az elkövetkező időkben e munkás-folklór szempontjából fontos területen is. A kutatás során a tudományos eredményeken kívül esetleg a korabeli munkásirodalom jelentős irodalmi értéket nyújtó alkotásaira is bukkanhatunk.

Ehhez kapcsolódik egy másik probléma: a két világháború közötti munkásirodalom — erényeivel és hibáival — viszonyítható az egész munkásosztály irodalmi műveltségéhez és magyarázható — többé-kevésbé — a munkásosztály irodalmi műveltségének alakulásával. Természetesen ezek már olyan problémák, amelyek túlmennek nemcsak ennek a rövid tanulmánynak a keretein, hanem az egész itt fölvetett kérdés-sor keretén is. Mégis: fölvetni és a kérdések kapcsolatát megkeresni — úgy hisszük — csak ily módon lehet.

Végezetül: e tanulmányban felvetett problémák nem érdektelenek a jelen szempontjából sem. Mai irodalompolitikánkban — mint ahogy egész politikánkban és művelődéspolitikánkban — számolnunk kell az előző évtizedek politikai és művelődéspolitikai hatásával. Mai irodalmi tudat-alakító munkánkat pedig csak úgy végezhetjük el, ha ismerjük a múltat, ha a múlt hibáiból levonjuk a tanulságokat, s ha az eredményeket átmentjük és magasabb szinten hasznosítjuk — a jelen építőmunkájában.

Bóka László: Irodalomtudományunk néhány kérdéséről c. cikkét a következő számokban folytatja.

SZALAY KÁROLY

KARINTHY FRIGYES, A KÖLTŐ*

A legtöbb verset gyerekkorában írta, iskolásként fordította a legtöbb verset magyarra. Költőnek indult: mint kezdő író, versei képviselték aránylag elég gyakran az első esztendőiben. A korszak kiemelkedő irodalmi folyóiratában, a *Nyugatban* 1909-ben jelent meg a *Hangversenyen*, majd 1910-ben a *Naplómból*, *Martinovics*, *Dúdoló*, 1911-ben *Nihil*, *Szerelmi öngyilkosság*. Ezzel szemben ebben az időszakban mindössze tíz novellája jelent meg ugyanitt, egy tárcája és csak néhány kritikája. Tehát az első két esztendőben, a *Nyugati* szereplése alapján még nehezen lett volna eldönthető, hogy Karinthyból költő, novellista vagy kritikus lesz-e? Annál meglepőbb, hogy 1911 után elvétve jelennek meg versei, és csak 1926-tól tűnnek fel ismét rendszeresen, a *Nyugatban*, a *Pesti Naplóban*, a *Színházi Életben* és az *Est Hármás Könyvében*. Közülük a legértékesebbek 1930-tól kezdve a *Nyugatban* szintén 1930-tól a *Színházi Életben* és a *Pesti Naplóban*, Karinthy állandó vasárnapi rovata helyén, mintegy politikai programként a tárcák helyett.

A bibliográfiai kimutatás nem minden haszon nélkül való: a Karinthy-versek sorjázása akkor szakad meg, amikor a Borsszem Jankóban megindulnak rendszeresen paródia-közlései és ezek a paródiák elsősorban költői művek karikatúrái. Azután 1927–1930 körül áradnak meg abban a szakaszban, amikor Karinthy ismét reaktiválódik éppen politikai vonatkozásban. A gazdasági válság és a fajelmélet előretörésének idején hangolódik fel költészetének lantja, és verseinek olyan szerep jut abban az életszakaszban, amelyhez fogható egész írói pályafutása alatt sohasem volt, még ha a fentebb említett két esztendőt is ide számítjuk.

Nem írt sok verset, 1930 után sem. De ennek a második költői korszaknak a versei jelentőségükben, eszmeiségükben és művészi átélésükben vetekednek Karinthy legjobb prózai írásaival. Költészete két nagy korszakra oszlik. Az első a terjedelmes, de az egyenetlen és szétzilált korszak 1906-tól kezdődik, és a Pitypang megjelenéséig, 1927-ig tart. A játékos, a bravúros, a produkciós versek korszaka ez. Még az olyan átélt és komolyan érzett versekben is, mint a Martinovics, az ötlet, az írói bravúr a domináns. 1927 után megváltozik verseinek tematikája, és szembeszökően formája is. A ritmizált, rímbe szedett és nyelvi ötletekkel teletűzdelt versek szinte egy csapásra megszűnnek, helyettük vívódó és komor, gondolatokkal gazdag és formailag egyszerű, prozódikus versek következnek.

Versei sorának hirtelen megszakadását, majd később nagy intenzivitással és magasabb szinten való újra áradását szívesen magyarázzuk lélektani okokkal. Az elakadás oka némi-képp ott keresendő, ahol Kardos László rábukkant az igazságra Karinthy verseit illetően, hogy tudniillik nem volt benne meg a szükséges önbizalom a lírához, nem hitt maga sem abban, hogy amit a lírában alkot, értékes. És kiegészítve Kardos László tételét: ezért menekült

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

a versparódia pózaiba. A komikus pózok gyakran félszegséget, az önbizalomnak a hiányát is takarják.

Lírai érdeklődésének újraéledése külső ok behatásaként kezdődhetett. A humanista író 1930 körül új megrázó és félelmes élménnyel találta magát szemben: Európa fasizálódásával. A tiltakozás a világháború óta csendes íróból eddig nem észlelt feszültséggel tört fel, ezt a szenvedélyt, ezt az érzelmi hevességet nem tudta a szokványos Karinthy-műfaj a karcolat, a humoreszk és a novella felitadni. Új és szubjektív műfajra volt az írónak szüksége, hogy önmagát maradéktalanul kifejezhesse.

Azután meg a költészet lehetővé tette számára, hogy az elnyomás korszakában is őszintén és spontánul nyilatkozthassék meg, burkolt formában, ami költői nyelven természetes, komikus formában lehetetlen. „A kettős könyvelés, az, hogy mennyi igazat mondhat el, és milyen hazugságok vagy hallgatások árán, szintén nem az ő feladata.” — írta róla Abódy Béla. „Feladata a teljesség, a tiszta igazság, a minden embernek szóló igazság. Ez pedig segédműfajok mankóin, az elnyomáshoz alkalmazkodó kötelező konspiráció szabályai szerint nem nyilatkozhat meg. Törvényszerű volt, hogy lírikussá kellett válnia, a történelem és az alkata okán törvényszerű.”

A harmincas évek nagy szorongató élményét azonban nem szabad a fasizmus körére szűkíteni. Az egész polgári életforma, az egész polgári ideológia válságba került, és ez a válság éppen a két világháború közötti szakaszban vált a legmélyebbé. A polgárság számára nincs perspektíva. A kispolgárság egy része előtt még maradt valami talmi cél: a hivatalnoki pályán szánalmas vergődés a ranglétrán, rangkórságtól üzelve. A polgárságnak azonban azok az elemei, akik előtt még ez a kétes értékű felemelkedés sem állott, csak a válság réme fenyegetett, teljesen céltalanul, demagóg eszméknek kiszolgáltatta éltek. A polgárság értelmiségi rétegét a munkanélküliség nyomasztotta, de azok is, akik megfelelő állásban voltak, állandó létbizonytalanságban élhettek. Nem találták meg helyüket a fasizálódó Európában, a fasiszta diktatúra nemcsak létalapjukat veszélyeztette, hanem életformájukat is. Világnézetükkel pedig homlokegyenest ellenkezett. Nem véletlen, hogy a polgári értelmiség körében is alakul ellenállás a fasizmussal szemben, csak hogy ez az ellenállás éppen az értelmiség sajátos helyzete és *polgári* jellege következtében alig jutott túl a passzív ellenállás körén. A polgári értelmiség szorongatott helyzetében ugyan bátran elfordult a fasizmustól, de nem talált utat tovább.

Karinthy előlött érzett kétségbeesése olyan érzelmi telítettséggel tört felszínre, hogy ezt csak a líra eszközeivel fejezhette ki.

Karinthy első verskötetének megjelenése a várakozáson felül nagy visszhangot váltott ki. A legkülönbébb folyóiratokban, a legkülönbözőbb szemléletű írók üdvözölték verseit. Kárpáti Aurél, Kovács László, Juhász Géza, Bálint György, Babits Mihály, Lukács István, Féja Géza és még mások.

Ez a nagy visszhang azonban nem a költő Karinthy-nak, hanem a népszerű humoristának szól. Az olvasóközönség újabb bravúrt, újabb Karinthy-ötletet sejt a verseskötet mögött, és nem csalódik. Babits recenziójában kiemeli, hogy Karinthy költészete nem az Ady óta kialakult kissé romantikus költőideálhoz áll közel. Mint minden művében, a humor és a logika nagy szerepet játszik verseiben is, és a lírikus Karinthy nem tagadja meg a parodikus Karinthy-t. Karinthy modern költő, azonban van benne valami konzervatívizmus is, verseiben nem a színek és a képek, hanem a gondolatok dominálnak.

Lényegében Babits gondolatából indul ki Kardos László is, Karinthy líráját elemezve. Ő azonban továbbviszi Babits megállapítását, és bizonyos értelemben kétségbevonja Karinthy lírikus voltát is. Állítását finom elemzésekkel is alátámasztja, melyek során valóban sokhelyütt az az érzésünk, hogy Karinthy költő voltához szó férhet. Ezt írja Kardos László: „Ezeknek a verseknek a költője nem lírikus alkat abban az értelemben, hogy kortársai lírikusok voltak. Strófáit nem egy ömleni vágyó líraiság szülte, hanem inkább egy feladatvállaló s kísérletező kedv. Ez a költő nem bízta a sikert a pusztá lírai tartalomra, nem hiszi föltét-

lenül, hogy fontosat alkot, ha valamely érzését híven és szépen, annak költői rendje és módja szerint közli. A lírai önbizalom hiányáról van szó, egy olyan tétovázásról, amelynek mindig »pozitív« értékek, érdekességek támasztékára van szüksége, hogy megjelenni, jelentkezni merjen. Alig van olyan Karinthy-vers, amelyben a lírai közlésen túl ne volna valami hatásos gondolati *trouvaille*, legalább egy ötletnyi a verstől függetlenül megálló lelemény, valami kivételes, nem mindennapi mozzanat, amely a lírai netalán való elégtelensége esetén is igazolhatja a verset, amelynek indítékává alkotóelemévé lett.”

Babits Mihály és Kardos László gondolataiból egy közös motívumot szeretnék kiemelni. És ez a motívum az, amely szerint mindketten azt hangsúlyozzák, hogy Karinthy más költői típus, mint a kortársak. Mégpedig azért, mert másfajta eszközökkel él verseiben. Az ötlet, a humor, a gondolati elem uralkodik verseiben — írja róla Babits. Nem kétséges azonban, hogy költői pályafutásának 1906-tól körülbelül 1938-ig, tehát több mint harminc évig tartó szakaszát nem azonosíthatjuk teljesen azzal a véleménynyel, amelyet Babits 1927-ben fejtett ki verseiről. De nem érthetünk egyet Kardos Lászlóval sem, aki Karinthy két kötete közötti különbséget elsősorban formai kérdésekben látta. Verselemzései akármilyen találóak is, Karinthy költészetének csak fél arcát tárják elénk, hiszen a tartalmi összefüggéseket úgyiszólván teljesen elhanyagolják.

Verseit két ütemben — a két verseskönyvnek megfelelően — elemzem, ennek előtte azonban néhány olyan tulajdonságot veszek előre, amely többé-kevésbé mindkét kötetére valamilyen formában jellemző.

Karinthy valóban más költői típus volt, mint kortársai. Ennek oka bizonyos mértékben származásában is keresendő. A korábbiakban már sok szó esett arról, hogy Karinthy a legvárosibb költőnk. Származására nézve, értelmiségi jellegű tisztviselő-családból származik, olyan körből, amely predesztinálja őt az osztálytudat nélküli városi értelmiség típusára. Mindvégig polgár marad, a polgársághoz is húz talán valamilyen formában, de az az osztály-öntudat, amely még a legtöbb polgári íróban is felfedezhető, gondoljunk Kosztolányira, nála teljességgel hiányzott.

A polgári értelmiség körében nem egyedülálló jelenség, de annak érezzük a korabeli polgári költészet területén. A kortársak, a hozzá közelállók is sodródtak valamilyen irányban a húszas évek elején. Karinthy látszólag megőrizte függetlenségét, érintetlenségét a világnézeti harcoktól.

Természetesen szokatlanak hat az efféle költészet a magyar irodalomban, ahol a költészet fősodra Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, József Attila költészete. Ez az eszmei idegenszerűség oldódik fel éppen költészetének második szakaszában, ahol az eszmei mondanivaló dominál verseiben.

Még inkább szokatlanak érezhetjük verseinek matériáját. És ez az érzés nem szűnik meg az *Üzenet a palackban* költeményeiben sem teljesen, annak ellenére, hogy előző korszaka verseihez viszonyítva, nemcsak új gondolatkörrel, hanem új formai megoldásokkal is jelentkezik.

A paraszti és a városi költészet természetszeretete, tájszeretete között legfeljebb szemléletbeli a különbség. A magyar költészet tipikus városi költőinek műveiben a természet legalább képek, hasonlatok formájában jelentős szerepet játszik. Ehhez azonban az szükséges, hogy a költőnek lehetőleg korai, gyermekkori élménye legyen a természet. Az akkori benyomások kerülnek elő tudattalanul a költői műben és Karinthy, akinek természeti élménye elenyésző, kifejezetten városi élményvilága mellett, természetesen önkéntelenül ezt tükrözteti vissza verseiben.

Meg mint egy fürjecskefióka, ahogy
Piros bársonnyal kibélelt torkát tátogatja

írja egyik versében. Ha természethez is fordul hasonlatért, tudat alatt ezt a természeti hasonlatot is megtoldja egy merkantil, tipikusan városi motívummal. És ugyanitt írja a következő, nagyon jellemző képet:

És mint a selyempapír hajnalkavirág
Ahogy csapja eső és bután és szomjasan
Remeg és inog és kifordul és hagyja verni magát!

A szobában felnőtt, a kispolgárság művirágaihoz szokott ember nem tud szabadulni szemléletétől.

Akinek semmi élménye sincs jóformán a természettel, nehezen viheti be a verseibe, hiszen éppen a költészet követeli meg a képek és hasonlatok lélekmélyről fakadó természetességét. Felületes és ritka érintkezés a természettel, tíz-tizenégy éves kora körül úgy látszik kevés hatással lehetett rá, és a városi környezetben a gyerek Karinthy egyébként is eltompulhatott a természeti szép iránt.

Kétségkívül, hogy ez a sajátosság olyan jelentős, hogy valóban elkülöníti a költőt a magyar költészet jellegzetes alakjaitól. Hiszen még az olyan merkantil szemléletű költők is, mint Kemény Simon, bővelkednek természeti élményekben. Verseiben az expresszionista tájélmény jelentős szerepet játszik.

Más természetűek a művelődési motívumok is költészetében, mint a kortárs magyar költők műveiben általában. Már volt szó egy ízben Karinthy és a kortárs írók műveltségi különbségeiről. Itt csak utalásként: Ady hatalmas bibliai műveltséget hozott magával, és ez költészetében nagy mértékben jutott kifejezésre. Karinthy versei is tele vannak bibliai ízekkel, de amíg Ady a biblia képi világát, mélyebb tartalmi vonatkozásait éli újra költészetében, addig Karinthyra a biblia csak felszínes hatást gyakorolt. Ady számára a biblia élmény, Karinthynek csupán művelődéstörténeti dokumentum. Karinthy a biblia legszemetszúróbb stíláriis modorosságait vitte át verseibe, gondolatritmusát, ünnepélyességét, jelző-használatát. József Attila verseiben jelentős szerep jut természettudományos ismereteinek. Csakhogy a természettudomány a proletár osztályöntudat, a munkásosztály világnézetének keretein belül funkcionál verseiben, Karinthy nál ellenben éppen a költő társadalmi helyzete következtében meglehetősen önálló szerepet játszik.

Arról sem szükséges sokat beszélni, hogy a versekben kibontakozó babitsi könyv-élmény mennyivel gazdagabb, mélyebb, tartalmasabb, mint Karinthy nál. Ennek az oka Karinthy felszínes újságírói műveltségében keresendő. Felületesen, újságírói sietséggel kóstolt csak bele a történelembe is, és a történelem akkordjait kissé közhelyszerű párhuzamokban, olcsó megoldásokban dolgozta bele műveibe.

Mindezek tehát olyan tényezők, amelyek igazolják Babits véleményét Karinthy költészetéről. De ha tovább boncoljuk verseit, a különbségek új meg új válfajai válnak nyilvánossá.

Karinthy verseit nehéz lenne az iskolai tankönyvek rendszerezése szerint csoportosítani. Nincs táj költészet, nincs leíró költészet. Hiszen az *Érdi erdő* című verse egyáltalán nem bővelkedik természeti képekben. Amit az erdőről megtudunk e versből, az szinte prózaian lakonikus, és amikor költőibb hangolódik a verssora, íme kibukkan belőle a városi ember:

Világoszöld és zsenge volt az egész ifjú liget
Mint azokon a szép halvány angol *paszilleken*
Olyan nemesen szűzi és tejes és csendes
Járkáltam a fák közt mint valami *dómban*.

(K. tölem. Sz. K.)

Az oscarwildei aforizma szellemében a természet hasonlít a műalkotásra versében és a fák alatt, ember építette épület jut az eszébe, a fák hirtelen sudarasodásának hatására.

De a vers az állatokkal sem bőkezűbb. A rigófészekben alvó hat kicsi rigó *tollseprűre* emlékezteti, és amikor félretolta az ágat: „mint valami gép *Drótonrángó szerkezet* mind a hat pici fej hirtelen kinyílt...” Persze ezeknek a kis fiókáknak is *báronyos* a torka.

Az *Érdi erdő* második korszakából való vers. A *Nem mondhatom el* pedig talán még annál is szegényebb tájleírásban. A *Napló*mban villan csak, ha villanásnak lehet nevezni a városi kép szürkéjét, és néhány tipikus városi motívumát:

Tetőről már esővíz csordogál
Egy szürke négyszög ez a messzeség
Körötte álmos, ólmos nedves éj,
Csatorna csője csurgó vízben áll.

Az emeleten vén cseléd dalol
Lent vasalószag, száradó ruhák
Ma kezdődnek a gyárak, iskolák
Sötét kapukban síró verkli szól.

Vízgyűjtő csatorna, háztetők, emelet, és száradó ruhák, sötét kapuk és verkli. A városi ember tájélményeinek egyszerű, egyhangú darabjai ezek. És éppen azért hatnak szépnek, minden keresetlenségük, lírai szándékoltságuk nélkül is, mert a városi ember őszinte költői megnyilatkozásai.

Szemben bérkaszárnya volt
Oldalt piros póstaszekrény
A járda szélén, ahol megálltunk
Az eső alattomosan szitálni kezdett

A motívumok, amelyek itt szembeötlenek, a bérkaszárnya, a piros levélláda, (mint az egyetlen eleven színfolt ebben a nagy szürkeségben), a járda, csupán kiegészíthetik az előbb idézett versrészlet képeit. És megható az is, hogy a városi ember számára a természeti viszonylatokat egyedül az eső jelenti! Az eső a Karinthy-féle városi ember számára a természet romantikus megnyilvánulása, non plusz ultrája, hiszen a jó időt tartja természetesnek, azt észre sem veszi, és ha zordonabbra fordul az időjárás, megfelelően védekezik ellene. Hó és fagy nem riasztja, meleg kávéház, városi bunda, fiáker: védekezik ellene. Szépségeiből a télnek semmit nem élvez, mert mire fölkel, az éjszaka esett szűz havat már szürkére gyötörték a járművek. Az eső, talán még inkább a zápor az, ami meglepheti, egy olyan természeti jelenség, amely a városban is közvetlen kapcsolatba kerülhet vele. Mert gyerekkorában is legfőljebb ez jelenthette az izgalmat, az élményt, amikor a Markó utcai iskola tipikus városi csemetéivel bokáig gázolhattak a zápor után megáradt utcában, vagy papírhajókat eregettek a járda szélén sebesen folyó vízben.

Persze egyéni adottság is kell ahhoz, hogy a természettől elzárt városi ember ennyire érintetlen maradjon végső soron a természettől. A szerelem prózai írásainak legtöbbszörében, különösen az első időkben, e versek keletkezésének idején, lélektani köreset, freudi elmélet példatára csupán. Ahogyan novelláiból hiányzik a szerelem ábrázolása, az egy gyermekkori emléket felelevenítő írásán kívül, úgy hiányzik költészetéből is a szerelmi líra.

Ered ez nem kis mértékben abból is, hogy Karinthy rendkívül szemérmesen hallgatott egyéni érzéseiről, már gyerekkori naplójában, de későbbi íásaiban is. Második feleségéhez való viszonyáról vajmi keveset tudnánk meg műveiből, az apró és jelentéktelen utalásokat, egyezéseket is inkább a kortársi tanú indiszkrécioja, belemagyarázása nagyította föl. Meglepő, hogy nem írt szerelmes verset első feleségéhez sem. A szerelem verseiben is biológiai vonatkozásban szerepel, *szerelmes tárgyú verseiből kikapcsolja a személyes élményt*. Csak azt éneklí meg a szerelemből, ami egyéni átélést megkíván ugyan, de a személyiség titkainak föltárását nem teszi szükségessé. Így a *Kudar*c erotikus lelemény, költői bravúr csupán — bravúrja annak, hogy a legerotikusabb mondanivalót hogyan lehet szellemesen és szalonképesen feldolgozni.

A *Lecke* pedig formai megoldásaival beleilleszkedik a *Nem mondhatom el senkinek* grammatikai játékaiba és versszakról versszakra a te és az én között labdázik a gondolattal:

Megcsókoltalak, megmutatni
Hogyan kell nékem csókot adni.

Megfúltál, úgy öleltelek
Mutatni, hogy ölelj te meg.

. . . .

Kész vagyok meghalni miattad,
Hogy élj, hogy meg ne halj miattam,
Ahogy, hiszem, hiszen mutattad.

A vers hatása csak erre a szellemes ám eléggé egyhangú felelésre bízott, amely a szerelmi játék, a szerelmi kötődés, könnyed, kissé sikamlós, megborzonegató érzését kívánja felkelteni. *Pityang* című verse szintén formai bravúr. Szigorúan meghatározott érzelmi körben mozog, ahogyan az előbbi vers szinte kihangsúlyozta az én személytelenségét, úgy ebben a versben érezzük a közvetlen átélés hevét. Mert hűvös, kiszámított, bár egyre hevülőbb, játékos folyamat a *Pityang*. Erről a versről írta Kardos László: „szép és delejes művészet ez, de valahogy mégis kerülő utakon jár, s bár sok közvetlen buggyanású líránál különb, mégsem mindig primér-költészet.”

Kezed felé
Kezed, hajad felé
Kezed, hajad, szemed felé
Kezed hajad szemed szoknyád felé
Mit kapkodok? — mindegyre kérde

És az első versszak szerelmi enyvelése a következő versszakban ismétlődik, a költő azonban tovább fejleszti a gondolatot: a Mit kapkodok? helyett a *mi kapkod így?* következik, amely előkészíti a következő, majdnem erotikában kibomló képet:

Porzód felé
Porzód, bibéd felé
Porzód, bibéd, szárad felé
Porzód, bibéd, szárad, szirmod felé
Mi kapkod így, pityang? — A szél.

A szél, a szél, a szemtelen bolond szél
Vígán visítva bosszúságodon.

A szél nevetése az első versszak e verssorára üt vissza:

És mit nevetek hozzá — szemtelenség!

Mintegy előkészítve a vers befejezésének poénját:

Pityang, mi lesz?
Ez még csak a szellő,
Ez még csak kapkod és füttyörész
De én még nem beszéltem neked a családomról
Hallod-e, hé!
Fütttyős Zivatar volt az apám — anyám az a híres
arkanzaszi Tájfun,

Tölcséres vihar a sógorom —
Pityangpehely, Kavarogtál-e már ziláltn — alélva
Felhőbeugró forgószél tetején?

Jobb lesz, ha nem ütsz a kezemre.

A vers rafinált szerkezete, a versszakok egymást szólítgatása, szerves értelmi összefüggése elmerül a szenvedélyt kifejező cselekvés gyorsulásán, a játékosságból egyre agresszívebb szerelmi támadás kifejlődéséből. És a végén, szinte „fenyegetően” hangzik az utolsó sor, prózai józansággal csattan, a játék helyett a szerelmi közeledés újabb fázisát vezetve be.

Kardos Lászlónak igaza van, ha némi fenntartással viseltetik az efféle versek mágiájával kapcsolatban. Hiszen a Pitypang alig több remekbeszabott, a dalszerűségtől megfosztott kabarédalnál. A forma modern, a szerkezet rafináltan kiszámított, minden sornak, minden szónak helye, szerepe van, de mire ez az imponáló körülbekötés?

És a *Költő* c. verse négy versszakon keresztül szellemes játék a személyragos névutókkal:

Rólam keresztelték el a világot,
Nekem zenélnek a Hét Csillagok,
Velem harcol az ördög, isten ellen,
Hozzám sietnek a szép kisdedek.

A befejező versszak meglehetősen poénje azonban többet mond egyszerű játéknál:

Előttem köd, helyettem senki, semmi,
Köröttem fény, utánam néma csönd —
És mégis minden nélkülem lesz és volt
És semmi nem történik általam.

A befejező szakasz öniróniája a szellemes sorozat méltó befejezése. A vers költői eszközei? Az ellentétek, plasztikus képek, a verssorokban rejtett formában szólás-mondások, utalások bibliai jelenetekre, tehát csupa intellektuális motívum.

A versek szókészlete a prózai hangulatú, mindennapi szavak mellett kissé a stílusromantika szókészletére emlékeztetnek: vijjog, iszonyú, tátott csőrű, csattog, zuhog le tüzes nyelve, noszogat, pisla szemmel, dermed, didereg, csitri csibék, ringyók cifra rongya, feszül a kék, rohan a parttalan dagály, szeme süpped, búzló véres bűnök stb. jelzik, hogy a költő a hangutánzó és hangfestő szavak, kissé dagályos kifejezések segítségével igyekszik verseit színesíteni. Nem meglepő ez, ha arra gondolunk, hogy e versek jelentős részének időben, a korai novellák a rokonai, és e novellák stílusát is dagályosság, pátosz, stílusromantika jellemzi.

Tovább kutatva a korai versek között, újra meg újra az ötlet, szellemes sorok köré épített versekre bukkanunk. A *Mene tekel* és más versek, Somlyó Zoltán: *Kezem hunyó parázs fölé emeltem, Mene tekel U Farzin! Törött árbóccal, A halál árnyékában* című verseire emlékeztetnek.

A *Nem mondhatom el senkinek* talán Karinthy légtömörebben megfogalmazott ars poeticája. Önmagában a versből talán az Adyt tagadó két sor a legszembeesőbb:

Én isten nem vagyok s nem egy világ
Se északfény, se áloévirág

Elvi jelentősége azonban nem ennek a két sornak van, hanem a vers egészének, amely a realizmus igényét, és a közösséghez szólás vágyát fejezi ki.

Különösen hangsúlyozza eszmeiségét az a tény, hogy egy eléggé zilált költői korszak lezárása idején és az új, eszmeileg gazdag és egyértelmű korszak kezdetekor jelenik meg a *Nyugatban*. Az első verskötet címadó verse lesz, pedig tulajdonképpen már az *Üzenet a palackban* versek sorozatának beharangozója.

Az „elmondom hát mindenkinek” költői programja az első kötetben még meglehetősen tartalom nélküli, mert hiszen alig van ennek a kötetnek olyan mondanivalója, amely a nagy közönséget érdekelhetné. A vers születésekor, a huszas évek második felében azonban írói felelősségérzete, kötelességudata újra megnövekszik. A huszas évek végén, és a harmin-

cas években írott versek, már ebben a felelősségérzetben fogantak. Az akkoriban válságba jutott haladó polgári gondolat híveinek kétségeit is kifejezik ezek a költemények. Kardos László finom verselemzése ellenére is ezen a ponton válik némiképp igazságtalanná Karinthy-val szemben, hogy az *Üzenet a palackban* kötet versei, és korábbi versei között nem húz éles, és hangsúlyozott határvonalat, különbségüket elsősorban formai különbségekre szűkíti. Nem tagadja e versek jelentőségét, de nem is értékeli azok mély emberségét eléggé. Sajnos, aggályai Karinthy költészetével szemben részben igazak, de éppen az *Üzenet a palackban* kötetében lehetünk a költészet misztériumának tanúi: a teljesen egyszerű, minden költői fogást nélkülöző versek, hogy izzanak líraivá, a költő emberi magatartásának belső hitében. A művészet csodája pereg le előttünk: az ízekre szétszedhető és megmagyarázható versek az elemzések során talán nem bizonyulnak költői alkotásoknak; mégis így kötetben, de a Pesti Napló hasábjain elszórtan és külön-külön is, egy fájdalmas korszak vívódó emberének nagyszerű üzenetei a mai olvasónak, a korszak olvasójának egyaránt.

Ami hiányzott első kötetének verseiből: a költő személye, egyénisége, mert hiszen mit tudunk meg Karinthyról az emberről előző kötetéből? — most ezt hatványozottan pótolta.

Azonban ezeknek a verseknek is van egy figyelemre méltó sajátosságuk, ami azt hiszem a Karinthy-költészet egyéni hangjának a kulcsa, hogy a közvetlen személyi attitűd továbbra is hiányzik költeményeiből. Most már e versekben is ott érezzük a költőt, ott érezzük szenvedélyének hitelét, emberi tartását, de hiányzik legszemélyesebb jelenléte, az a morzsányi szubjektivitás, az a költői egocentrizmus, amely minden költészet sajátja. Személyes élmény kettő ha akad az egész kötetben; Heine fordítások emléke az *Érdi erdőben*, vagy a kiskutya, *Tomi* halála. Mindkettő azonban prózai élménnyé novellisztikus mozzanattá halkul a versek valóban prózai áradásában.

Az újabb költemények leegyszerűsödése, súlyos hömpölygése a korábbiak jellegzetességeinek teljes kiveszése költői magatartásának őszinteségét jelzik. Mert hiszen éppen azok a mozzanatok hullanak ki költészetéből, amelyeket a gondolati, spekulatív elem fémjelzett. A gátat nem tűrő érzések feltörése, a megrendült ember jajkiáltása, nem tűri már a forma kötelező béklyóit, különösen nem azokat a béklyókat, amelyeket a fiatal Karinthy övezett verseire.

Hallatlan költői erőről tanúskodik, hogy a meztelen mondanivalót költészetnek fogadjuk el, csupán a költői átélés szuggesztív ereje által. Mert Karinthy új versei szinte meztelenek, már-már prózáian egyszerűek, motívumai pedig a korabeli antifasiszta irodalom jellemző motívumai közül kerülnek ki.

A történelem, az állatvilág, a kultúra motívumai elveszítik azt a szerepüket, amelyet korábbi versekben töltöttek be: a líraiság pótlását. Elveszítik azért, mert nemzetközi formanyelvhez igazodnak, olyan formanyelvhez, amely abban az időben átfogta nemcsak a költészetet, hanem a prózairodalmat is. Elég ha csak a *Mennyei Riport*-ra és a korabeli szatirikus írásokra utalunk.

Annál is inkább így van ez, hiszen ezek a motívumok meglehetősen célzatosak, minden esetben tartalmi asszociatív kapcsolatban állanak a korszak jelenségeivel.

És végül: Az *Üzenet a palackban* versei nemcsak az író szenvedélyes tárcáinak sorozatában jelentek meg, hanem egy szenvedélyről fakadtak azokkal. A versek és a tárcák születésüket, tartalmukat és megjelenésüket is tekintve ikertestvérek.

Költeményeinek legjellemzőbb hangulata a pesszimizmus, a kétségbeesett magány érzete. Írásaiban nem egyszer panaszkodott arról, hogy az emberek sohasem figyelnek az intő szóra. A *Számadás a tálentomról* című költeményében a meg nem értettség fájdalma hangzik ezekben a sorokban:

Bevallom én már csak magamnak dúdolok néha szórakozottan
Este az Üllői úton ha várni kell a gyéren járó ötörsre

Magamat mulattatom holmi elméleti kérdés egyenletével
Hogy megtaláljam benne az ismeretlen kibontakozást
Ami úgy sem kell senkinek minél nagyobb szükség volna rá annál kevésbé

Mert hisz Európa nem élni, hanem mindenáron megdőgleni óhajt.

Mennyire jellemző ez Karinthyra és a korszak haladó mozgalmaira! Babits, Juhász Gyula szűk körnek, meg nem értetten éltek és írtak, e két utóbbi tragédiája között igazán csak árnyalatnyi volt a különbség. (Vagy gondoljunk József Attila tragédiájára!)

A thomasmanni humanista eszményeket hirdető polgári irodalom elszigetelődött, visszhangtalan maradt a korabeli Magyarországon. Az értelmiség java inkább a népi irodalom szavát figyelte, vagy a velük való sziszifuszi vitákban őrlődött fel. Alig volt egy-egy mozgalom, amely újat próbált volna. Az Apolló éppen úgy az értetlenség közönyébe fulladt mint más kísérletek, legfeljebb a határon túl figyeltek fel szavukra.

Nem véletlen, hogy a *Cirkusz* c. novella motívumát versben is megfogalmazza Karinthy. A közönség éppen úgy nem figyel szavára ekkor, mint azelőtt húsztendővel. Az író, a művész mindent elkövet, hiába:

S voltam először szép kis barna gyermekhegedű, mélyviola
Fáját régi mesterek kezerezgése edzette csengő új muzsikára
Hogy majd kijárom a cirkuszt s egyszer a székekből összerakott
emelvény ingó csúcán trikóból kihúzom és elmuzsikálom a dalt
Mit régen hallottam egyszer zengeni és zokogni szívemben
De nem jutottam odáig s úgytetszik most már nem is jutok el

A magányosság, az elszigeteltség érzését fejezi ki A *Láthatatlan börtön*, amelyben elvonatkoztatva ugyan a politikai aktualitásoktól, az ember, az egyén elszigeteltségét érzékelteti drámaian:

Csak ezt nem látja senki
Csak ezt nem nyitja ki senki
Csak ezt a láthatatlan
Testünkreszabott kalitkát
És mozgó csigaházat
A Láthatatlan Börtönt
Melyben szorongva várjuk
Szabad mezők határát
Időnek és térnek
Kitárult messzeségét
S a nyüzsgő utca hosszát
Ezer kusza csapásán
Testvérek lábnyomának
Mint kristálycseppbe cseppent
Vergődő furcsa féreg
Kinek fuldokló fintor
Rángatja néha arcát
Üvegfalon keresztül
Így hurcoljuk lihegve
A láthatatlan börtön
Üvegfalát magunkkal
Amelyről senki sem tud
Bámúlnak és nem értik
Hogy néha furcsa módon
Kinyújtott karod-lábad
Megáll a levegőben
Egy félszeg mozdulattal
Minthogyha tapogatna
Kezed amit kinyújtasz
Terített asztalokhoz

Öklöd amit felemeltél
 Hogy végre szétlapítsad
 A hencegő kalandort
 Tenyéred mit kinyújtasz
 Hogy tenyerébe rejtse
 A ritka hű barátnak

Motivumfelépítése, a börtönök felsorolása és az egyén tragédiájának, elszigeteltségének kifejezése határozottan tudomásunkra hozza, hogy a láthatatlan börtön szimbóluma a kornak, a korról szól.

A jeges dermedést, a bizonytalanság és az egyedüllét érzését fejezi ki az *Üzenet a palackban* című verse is, különösen a befejezése mondja ki világosan:

Itt vagyok az Elhagyatottság Harmincadik
 Szélességi, a Szégyen
 Századik Hosszúsági
 S a fogat összeszorító Dac
 Végső magassági Fokán, valahol messze vidéken
 És kíváncsi vagyok, lehet-e még jutni előbbre.

A Kortársakhoz intézett versében, a *Karácsonyi ének*-ben, amelyben név szerint szerepelteti a Nyugat nagy költőit nemzedékének szinte minden tagját: Szép Ernőt, Gellért Oszkárt, Füst Milánt, Kosztolányit, Somlyó Zoltánt, Móricz Zsigmondot, Adyt és Laczkó Gézát, így kiált hozzájuk:

Jaj gyerekek végünk van fáklyát ide hol a szivattyú?
 Kortársaim, bajtársaim veszünkre hová kerültünk,
 Azt hittük hosszú az út és messze a part még
 És majd elérünk valami új Amerikát
 Most sehol semmi világ és semmi csillag az égen
 És semmi fárosz a parton és semmi föld és semmi öböl
 Hömpölygő vizgolyó lett a mi tarka világunk
 S rozzant Noé bárka cifra hajó-palotánk
 Kormos tükreiben mit nézed Béla táguló szembogarad
 Így múlt el sok nemzedék és most mi vagyunk soron
 Kopolytút és uszonyokat inkább leszáll a fenékre
 Halljátok?... itt veri már... a víz... az ablak peremét
 Még pár vonal az egész... már nincs időm befejezni
 Egyet bőffen a tenger s egy óriás buborék
 Pattan fel... azután... azután... semmi se lesz
 Most még ez a perc testvérek ez a perc... bűjlatok össze
 El az arcunkról ezt a megfagyott lárvát mosolyt
 Most ordítsunk legalább együtt egy rettenet
 Legalább éjszaka hallja ez az elfekető
 Nyúlós és hideg és gonosz éj, hogy verje az átok...

Nem lehet kétséges, a vers a századelő demokratikus polgári írónemzedékének a mozgósítása, harcra a fasizmus ellen. Az utolsó nagy kiáltás, amire képes volt ez a nemzedék. A láthatatlan börtön nem engedte őket, a nagy kiáltás pedig hörgéssé torzult.

A tehetetlenség hangsúlyozása, a pesszimista, elkeseredett hang, amely e versekben kifejezésre jutott, politikai tettnek számított, hiszen mindezt a harmincas évek legelején írta le Karinthy, akkor figyelmeztetett a közelgő áradatra, az özönvízre, amikor még a távol láthatáron kezdett csak kirajzolódni. És költészetének képrendszere, szimbólumai, sejtetése csak fokozta mondanivalója súlyát, szuggesztív erejét. Egyik legmegrázóbb képe erről a korszakról *Tom*i című verse, amelyben egy kiskutya haláláról adva hírt, mondja el azt, amit tárcáiban, karcolataiban is annyit megírt: nincs rendben valami, fejére állt a kor, az értékek, baj van az emberiséggel:

Bizony mondom maguknak is emberek, ugye milyen jó volna
 Szeretni, tudom én, szeretni akarunk, egymást szeretni meg mimagunkat
 Egymást, és nem azt az unalmas én-valakit, akihez láncol az élet
 Jó volna szeretni ugye másvalakit, nem sírni magunkért
 Tudom jók vagytok gyerekek, jók a gonoszságtól eltorzult lárvá mögött

....

Jó volna szeretni, ugye jó volna szeretni, de hogy sírsz amíg élek.

Ahogy az első világháború hatására hatalmas fejlődésen megy keresztül, úgy változtatja meg bizonyos mértékig a fenyegető fasizmus veszélye is. Ez a fejlődési fok az egyéniség, az individualizmus bizonyos fokú feladásában jut kifejezésre, a közösség mindenek fölé helyezésével. Már az előbbi versekben is nyomára akadhattunk ennek, *A Láthatatlan börtönben*, de különösen a *Tomiban* fejezi ki a közösségi összefogás szükségességét, háttérbe állítván az egyént, pontosabban: az egyén érdeke, hogy a közösségben egymásra találjon az ember. Annál érdekesebb ez a jelenség, mert a huszas évek végén írt kapcsolatokban, tárcákban, melyeket a Pesti Napló hasábjain adott közre és előzőleg is szóbakerültek, éppen az egyén, az individuum jelentőségét hangsúlyozta ki mindig a közösséggel szemben. Akkor még úgy látta, hogy a diktatúrával szemben, a diktatúra uniformizálásával szemben, a militarizmus lélek-romboló szellemével szemben, az individuumban találhatja meg az erőforrást. Nem kétséges, hogy a harmincas évek elejére bebizonyosodott számára: az egyén szembefordulása, befeléfordulása nem hathatós védekezés a fasizmussal szemben. A harmincas évektől kezdve ismeri fel, hogy az összefogás mindennél fontosabb, a kortársakhoz intézett felszólítása ebből a felismerésből fakad.

A versek kiragadott idézetei arról is tanúskodnak, hogy Karinthy pesszimizmusa, kétségbeesése nem volt végső, bénító hatású kétségbeesés. Még bizakodik, még lát kiutat, a régi polgári demokratikus nemzedék összefogásában.

Karinthy teljesen új korszaknak tekinti a két világháború közötti időszakot. Új korszaknak, amelynek eszméi és embertípusai teljesen idegenek a századelő, a ferencjózsefi Magyarország eszméitől, emberei a háború előtti embertípustól.

A *Karácsonyi elégia* ennek a gondolatnak a legszebb, legmeggrázóbb és egyben legvádolóbb kifejezése:

Mit tettél szívemmel gyalázatos kor, felelj meg
 Karácsony van, de nekem nem kellenek az olcsó fenyőgallyaid
 Hazug viaskönnyet ne sirjon a karácsonyi gyertya
 Meg nem vesztegetsz cifra csecsebecséddel
 Rántsátok le az asztal vacsorázó fehér terítőjét
 Fekete posztó van alatta, két gyertya ide s feszület
 Krisztus törvénye elé rángatlak, hívlek tetemére
 Ennek a gúzsbakötött és megtört valaha isteni szívnek
 Milyen boldog voltam én ennek a századnak elején
 Nem magam miatt, szegény voltam és magamrahagyott
 De volt valami példátlan izgalom és remény a levegőben
 Készültünk valamire és vártunk valami Meglepetést
 Aminőt soha még hinni nem mert a világ
 Egy nemzedék se, mióta Cromagnon s a neandervölgyi ember
 Kődös reggeleit elhagyta és a földre lepottyant
 Valami idegen bolygóból idekerült különös féreg, az ember.

És felsorolja az emberiség eredményeit, a felfedezéseket, a tudósok, művészek eredményeit, amelyek előbbrevítették a világot. A század elején az embereket eltöltötte a nagy várakozás, a hit, amely a tudományokba, a művészetekbe, az emberi élet általuk megtisztulásába vetette minden reményét, mindez azonban semmivé lett:

Gyalázatos század, mit tettél mire a kisdéd megszületett
 December közepe tájt Karácsony előtt, tizenhetedikén
 Százezer ember hörgött Mazurnál a jeges pocsolyában
 S kedvesemet elvitte mint meg vagyón írva
 „A gyűlölet és téboly mocskos magzatja a dögvész”

Igy emlékszik vissza a világháborúra, a felesége halálára a továbbiakban pedig:

Országok tépték és marcangolták egymás húsát mint az ebek
 Aztán csönd lett, a megtépett föld sebeit nyalogatta
 Sok-sok év múlva tértem magamhoz, egy árokban valahol
 Ahová dobott a földrengés, s elindultam keresni helyem
 Kábultan még rogyanó térddel és bekötött fejjel
 Keresni kedvem és hitem és hetyke bizalmam
 Hová tették, mi ez, miféle világ lett
 Hol a Kerek Asztal, aminek gazdáját dicsérni akartam
 Köszönteni dallal, miféle arcok ezek a régi helyén
 Ostoba arccal hallgatnak ha szólok, nem értik a nyelvet
 Köszönők és nem felelnek, torkomon akad a szó
 ...

Milyen kísértetiesen zeng föl az idézett versrészletben Radnóti Miklós *À la recherche* című versének hangulata, vágyódása régmúlt idők, régi barátok után!

A kötet verseinek motívumai, szimbólumai meglehetősen egységes benyomást tesznek. A huszadik századi irodalom szívesen fordul a biblia képeihez. Nem véletlen, hogy Karinthy és Babits — A Jónás könyvében — azokban a versekben, amelyekben a fasizmus ellen tiltakoztak, éltek a bibliai szimbólumokkal. A bibliai motívumok mellé nagyszámban kerülnek be a keresztény vallás motívumai is, különösen a karácsony ünnepe és nagypéntek, az „emberiség megváltásának” szimbóluma kerül előtérbe. A keresztény vallásból vett motívumok éppen úgy, ahogyan a bibliai idézetek is, mint művelődéstörténeti mozaikok szerepelnek a versekben, átvitt értelemben, a kereszténységből a legpozitívabb, általános emberi értéket jelentő gondolatokat használva föl.

De az *Üzenet a palackban* kötet bibliai és keresztény mozzanatai mellett még jobban jellemzi az a hatalmas művelődéstörténeti anyag, amely felhalmozódik a versekben, jelezve, hogy Karinthy verseit nagymértékben értelmi asszociációkra, és a motívumok természetéből fakadó páthosra építi föl. Aladin, Lehel kürtje, Napóleon, Cervantes, Hága, Amsterdam, Bach, Beethoven, Drake Ferenc, Jack London, Velasquez, Boticelli, Andersen, Rubens, Zeppelin, Ady, Titánia és Oberon, Heine, Loreley, Goethe, Eötvös Loránd, Einstein, Petőfi, Buddha, Cromagnon, Erasmus, Leonardo da Vinci, Galilei, Pellico Silvio, Croce, Kínai fal, Kepler, Kossuth, Colosseum, az inkvizíció börtönei és kínzóeszközei, korabeli politikusok, és még sorolhatnánk a legkülönfélébb történelmi személyeket és eseményeket.

Ezek mellett gyakoriak a földrajzi, természettudományos képek, a mikro és makrokosmosz emlegetése, Tejút, Föld, naprendszer, a film, a gőz, a repülőgép, a technikai vívmányok egészítik ki képrendszerét.

A motívumok közül külön fel kell figyelniünk az állat-motívumokra és a természeti képekre, a természet szerepére verseiben: rossz lelkiismerete *szűköl*, leopárd, hiéna, páva, papagáj, elefánt, mókás maki, bánatos marabu, zabáló bestia, szárcsa, béka, repdeső zöld bogarak, siklók, a dzsungel törvénye, struggle for life, libegő ligetek, zúgó tengerek, azonkívül a vadon, a vademberek életére való utalások.

A vitatkozni kész olvasó azonban itt megállíthatja a felsorolást és közbekérdezhet:

Vajjon nem kerülök-e ellentmondásba, ha a második kötetben természeti képeket, állatokat sorolok föl, noha az imént még egész költészetére vonatkozóan fejtettem ki, hogy Karinthy számára táj, természeti élmény úgyszólván nem létezett?

Nem, mert az utóbbi felsorolás már önmagában is elárulja, hogy a természeti képek, állatmotívumok most sem egyéni élményéből, átélésből fakadtak, hanem olvasmányélményből. És főleg az ősvadon képeihez fűződnek. Ez pedig azt jelenti, hogy ezek a természeti képek nem a lírikus indulat kapcsán kerültek be a versekbe, mintegy tájélményként, vagy természeti élményként, hanem az antifasiszta írói magatartás kapcsán. Most utalok arra a korábbi megállapításra, hogy a vadon, a dzsungel képei, hasonlatai, fogalmai a korszak antifasiszta irodalmának általában jellemzői, nemcsak Karinthyánál, Remenyiknél, Bálint Györgynél, de a külföldi irodalomban is.

A felsorolt motívumok egy részéről eszünkbe ötlik, hogy régebbi és a versekkel egyidős szatirikus írásokban, a szatíra eszközeiként szerepeltek. Majdnem ugyanabból az eszközökből építi föl verseit, mint a szatirikus karcolatokat, azonban verseiből hiányzik a komikumot kiváltó hatás. Ez arra enged következtetni, hogy a komikus hatás okait az egyes motívumok helyi értékében, kapcsolataiban, beállításában is keresnünk kell. Ez a meggondolás széles lehetőséget nyit a komikum eredetének kutatása számára, de ugyanakkor meg is nehezíti ezt a munkát.

Világosan bontakozik ki előttünk az a motívumrendszer, amely Karinthyt ezekben az években jellemezte. Központi mondanivaló körül kristályosodott ki és ez a mondanivaló aggodás az emberi haladásért, az emberi művelődésért, az emberi történelem évezredei alatt elért műveltségi, társadalmi vívmányokért. Ettől félti Karinthy az emberiséget:

Nagy tömeg feketéll, élteti Hitlert és szidja az istent
Amiért valamikor akkorára tervezte a földi vidéket
Hogy elfér rajta és megterem más is mint a bolondok

A polgári humanista elsősorban a műveltség területeiről közelíti meg a kor métélyeit. Egyelőre Hitler és a fasizmus uralomrajutásában az emberi tudomány, művészet elpusztulását fenyegető veszélyt látja. A németországi könyvégetések természetesen az inkvizíció asszociációját keltik a humanista íróban. Nem véletlenül áldoz verset Heine emlékének. Heine a német fasizmus egyik „első áldozata”, ledöntik szobrát, könyveit megégetik. Galilei és másoknak, a történelem despotizmusa áldozatainak emléke, alakja sejlik föl a versekben természetesen, a logikus képzettársítások következtében. A bibliai és keresztény motívumok szintén az emberiség példái. A költő két kézzel szórja elének az emberi történelem során felhalmozódott értékeket, lássátok, ezt mind a pusztulásra szánta az új század legszörnyűbb politikai mozgalma.

A történelem nagy hódítóí, zsarnokai, börtönei, az inkvizíció, az egyházi szektarianizmus mind-mind analógiaként szerepelnek a kor mozgalmára, a fasizmusra. A panoptikumból a tömeggyilkosok nevei kerülnek bele a versekbe, a hitlerizmus gigantikus mérszárulásra készül. A vadon törvényét gyakran emlegeti: a korszak nem az emberi életforma törvényeire rendezkedik be, hanem az állati ösztönre hallgat. Különösen e pontokon találkoznak a versek és szatírák motívumai. A XIX. század Napóleon-komplexuma új formában izgatja Karinthyt. Nem a cselekvésre képtelen Raszkolnyikovok Napóleon-komplexuma, hanem Napóleon mint diktátor, az emberi szabadságjog megnyírbálója kap szerepet, és így szerepel Cézár, Nagy Sándor, Salamon is. Ugyanakkor azonban Hitler mindig a kuruzsló, a személyvesztő, a népbuító jelzőivel, hasonlataival kerül szóba. Minden analógia ellenére, Karinthy éles határvonalat húz a múlt és a jelen diktátorai között: Hitlertől még a történelmi szerepű zsarnok kétes értékű glóriáját is megtagadva.

Az ókor, a görögség és a rómaiak gyakori emlegetése, az angol felvilágosodás alakjai, különösen a kapitalizmus hőskorának alakjai sem véletlenül szerepelnek a versekben. Karinthy a polgári racionalizmus szemszögéből, a klasszikus polgári demokrácia védelmében fordul szembe a fasizmussal. A fasizmusban a polgári eszmények meggyalázását, a polgári szabadságjogok megtépázását látja, és ez ellen megint csak érvel: érvel a XV—XVIII. század nagy

alakjaival, vívmányaival. Bastille a zsarnokság megdöntésének szimbóluma. A magyar történelemből a felvilágosulás nagy alakjait és a börtönviselt Kossuthot emlegeti. A fasizmus bírálatából pedig versben is eljut a kapitalizmus bírálatáig.

Ha kis számban is, de azért előfordulnak az *Üzenet a palackban* költeményeiben is a mindennapi életből elesett pejoratív értelmű szavak is. Ilyenek: handabandázó szónok, knokautol, kobak, biléta, hajcihő stb.

A zsurnalista ötlet, köznapi dolgok nyers realizmusa sokkal ritkábban fordul elő, mint Karinthy korábbi verseiben, egyéb műveiben.

A szenvedély, a mondanivaló súlyossága, és a költő aggodalma szertetőrdeli a versformákat. A meg-meginduló ritmusok prózává töredeznek szét és csak tartalmilag jelentéktelen versei — mint erről már szóltunk — őrzik a hagyományos versformákat. Azt hisszük, hogy éppen ez bizonyítja: Karinthy nem volt igazi költői alkat, hiszen az igazi költőt éppen az jellemzi, hogy a legfontosabbnak tartott mondanivalóit a legmagasabbra felízott versformában fejezi ki.

Azonban még sincsenek líraiság nélküli versei. Elsősorban lírai pátozunk az, amely hat az olvasóra és nem utolsósorban a felsorolt motívumok elrendezése. Karinthy nem a költészet hagyományos eszközeivel kívánja mondanivalóját belevésni az olvasó emlékezetébe, hanem olvasmányélmények szimbólumaival, szédítő asszociációs bravúrokkal. Mindez azonban annyira zsúfolttá tömörül, annyira hangulativá lényegül e versekben, hogy lírai hatásukról beszélhetünk. A *Láthatatlan börtönben* például az emberi történelem börtöneit, az emberiség nagy rabjait olyan elánnal, olyan szenvedéllyel sorolja föl, míg a huszadik század láthatatlan börtöneihez eljut, hogy az egész szellemi mutatóvány, lírai hasonlat-sorozattá, lírai asszociációs lánczá lényegül. Nemkülönb a természeti képek, a mindennapok apró realitásai, nővéreére való nosztalgikus visszaemlékezése, lírai hangulatot kapnak, mondhatnánk úgy, hogy a szónoklás eszközei lírai hangulattal telítődnek.

Karinthy verseiben szándékolt az egyszerűség. Nem a szabolcskai költészet egyszerűsége ez, mert ezt az akadémikus egyszerűségét modernséggel köti össze, a szabadvers eredményeivel és a szürrealizmus módszereivel. Mert a fentebb ismertetett motívumok sorozata, az asszociáció szerepének elsődlegessége, gyakori bizarrsága, a szürrealizmus megtisztult, óvatosan kezelt változata.

Az *Üzenet a palackban* motívumait át meg át melengeti a költői szenvedélyesség, amellyel a korszak problémái iránt érdeklődik. Nem véletlen, hogy a *Nem mondhatom el senkinek* trükkjei, elmés fordulatai, játékaik szinte teljességgel hiányoznak ezekből a késői versekből. Hiányoznak, mert nincs rájuk szüksége a költőnek: felelősségtudata, az érzések átéltségének hitele avatja költészetté költeményeit.

szabad György

Vajda János politikai elszigetelődésének történetéből

A költő Vajda János politikai pályája fordulatainak követése és magyarázata nehéz s minden apró mozzanat számbavételét igénylő feladat. Nehéz annak megválaszolása, hogyan reagált Vajda azokra az ellentmondásokra, amelyeket az ötvenes évek vége nemzeti ellenállásának leple mögül kifeszített az 1860—61-es szintváltató „alkotmányos” periódus, hogyan vitte megbizonyosodása a 48-asság e próbatétele idején, a hazai politikai vezetőréteg antide-mokratizmusáról, társadalmi programjának elégtelenségéről, s így nemzeti helytállásának gyengülését leplező hangosságáról az „Önbírálat” és a „Polgárosodás” nagy igazságaihoz, és vált tényezőjévé nagy tévedésének, illúziójának, hogy Schmerling kancelláriájában nemcsak kenyeret talál, hanem szinte új jozefinistaként haladó politikai célkitűzéseket is; mint dőb-bent rá csalódására, és mint ismerte fel, hogy idehaza képviselőre vár egy, a magáéval, tár-sadalmi és nemzeti vonatkozásaiban egyaránt összevágó program a Kossuthé —; mint vált a nagy száműzöthöz viszonylag legközelebb álló irányzat harcos publicistájává, politikus költőjévé, s végül mint került konfliktusba ez önmagában meghasonló tábor különböző frakcióival, és menekült illúzióitól a hithez, mely nélkül élni s „meghalni” sem tudott, a nem-zet őt fáját jövővel lombosító nép reményéhez. Mindennek megválaszolása irodalomkutatók és történészek közös feladata. De a munkamegosztásban Vajda költői nagysága és a kutatói buzgalom eddigi jelentős eredményei¹ az irodalmároknak juttatják a szintetizálás terhet és örömét. A történészre — megítélésünk szerint — a hű korrajzon túl, az a közvetlen feladat hárul a Vajda-kutatásban, hogy torzítás mentesen eljuttassa a feldolgozó irodalomtörté-nésekhez a feltárt új adatokat. Ilyeneknek kell tekintenünk az alábbiakban összemarkoltakat, amelyek közvetlenül Vajda és a „szélsőbal” viszonyára világítanak, de közvetve némi fényt vethetnek politikai elszigetelődése egész történetére, s talán még arra is, mint szította a külső világ a belsőnek azt a viharát, amely az embertelen magányosság Montblancjára száműzte az embert és a költőt.

*

1867 áprilisában indította meg Heckenast Gusztáv „kiadó tulajdonos” a *Magyar Ujságot*, felelős szerkesztőül Böszörményi Lászlót, a kiegyezéssel szembeforduló ellenzék „szélsőbaloldala”-nak országgyűlési képviselőjét kérve fel. Az alapítás kezdeményezője azonban Vajda János volt², aki — Heckenast megbízása folytán — maga tárgyalta Böször-

¹ Gondolunk itt elsősorban a Vajdáról tudottakat nemcsak összefogó, hanem oly nagy mértékben gyarapító *Komlós Aladár* „Vajda János” (Bp. 1954.) c. monográfiájára.

² *Áldor Imre* szerint, Heckenast többször említette előtte „miszerint a 'Magyar Ujság' megindításának terve Vajdától származott, s csakis az ő ékesszólása s az ő gazdag képességei-ben rejlő biztosíték bírta rá őt, hogy az eszme megtestesítésére vállalkozzék”. *A Nép Zászlója* 1868. szept. 5.; vö. *Komlós* i. m. 141. p.

ményivel, sőt annak felkérése előtt más szerkesztőjelöltekkel is.³ A Heckenast és Bőszörményi között létrejött szerződés a lap élén a második helyet biztosította a „főmunkatárs” Vajdának és bizonyos fokú védelmet az esetleges szerkesztői önkénytől⁴. 1868 nyarán, amikor szakításra került sor közöttük, Bőszörményi arra hivatkozott, Heckenast ragaszkodott hozzá, hogy ő vállalja a felelős szerkesztést. „Ha ő [ti. Vajda — Sz. Gy.] lett volna az állított, nélkülözhetetlen hatalom, miért nem lőn előbb, nélküle megindítva a lap?”⁵ A kérdés feltevése elég indokoltnak látszott, de a még indokoltabb feleletet Vajda 1868-ban nem adhatta meg. Míg az ő bécsi hivatalnokoskodása még nem merült annyira a közfeledésbe, hogy kíváncsatos lett volna a kiegyezés elleni következetes harc programjával induló lapot nevével fémjelezni, addig Bőszörményit politikai múltja mellett, mentelmi jogot élvező országgyűlési képviselő volta is nagyon alkalmassá tette a felelős szerkesztő tisztjére. E két tényező, s talán Bőszörményi féltékenysége is hozzájárult, hogy Vajda igen terjedelmes publicisztikai tevékenységét⁶ névtelenül folytatta. 1868 szeptemberi nyilatkozata szerint „a Bőszörményi László s köztem, ... szövődött viszonyt épen azon körülmény kezdette megzavarni már ez év elején, hogy én ... saját nevem alatt akartam írni a „M. Ujs.”-ban, Bőszörményi Úr pedig ezt oly élenken ellenezte, hogy én végre propter bonum pacis, az ügy érdekében s csak azért engedtem, mivel láttam, hogy Bőszörményi ezen kívánságának mások — igen kitűnő tollú írók is, minőül egyebek közt csak Szilágyi Virgilt említem, engednek ...”. Nyilatkozatának más helyén is írt erről: „... e szándékom (hogy ti. nevem alatt írok) annyi kellemetlen szótvitába került, hogy tekintve B.[őszörményi] beteg állapotát — fölhagytam a kérdés erőltetésével ...”

1868 márciusában a *Magyar Ujság* helyzete válságosra fordult. Szerkesztője Bőszörményi László súlyos betegséggel küzdött⁸ és Kossuth 1867. augusztus 20-i, ún. „váci” levelének közlése miatt fogságbüntetés várt rá.⁹ Ugyanekkor jelentősen esett az előfizetők száma, ez pedig — tekintettel arra, hogy példányonkénti árusításra csak alkalmasszerűen került sor — a lap anyagi rentabilitását veszélyeztette.¹⁰ Mindez érthető módon arra indította a tulajdonos Heckenastot, hogy előre gondoskodjék a megürülő szerkesztői szék betöltéséről, mégpedig olyan személy által, aki alkalmas a lap vonzóerejének megnövelésére is. Felkérő levelet írt a Párizsban élő Irányi Dánielnek, akinek hazatérését a „szélbal”-on már korábban is

³ L. Vajda János nyilatkozatát a *Századunk* 1868. szeptember 5-i számában.

⁴ „4. §. A lapnak általában szellemi, különösen politikai határozott irányát a felelős szerkesztő vezeti; előfordulható kényes körülmények közt is kellő figyelembe véve bár úgy a kiadó, mint a főmunkatárs véleményét, ha egyetértés nem jöhet létre, a szerkesztő akaratja szerint történik az eljárás. 5. §. A jelelt irány következetes fenntartása szempontjából is a szellemi munkásokat — meghallgatva a főmunkatársat és kiadót is, a szerkesztő alkalmazza, s hasonló meghallgatás után elmozdítja; de nincs joga a szerkesztőnek a főmunkatársat elmozdítani csak egyedül azon nem vélt egy esetben, ha a lapba a szerkesztő kifejezett akaratára ellenére szándékos ellenszegüléssel vezetne be valamit, vagy abból kihagyatna;” *Bőszörményi László* közlése. *Magyar Ujság* 1868. szept. 8.

⁵ Uo.

⁶ Áldor Imre szerint a *Magyar Ujság* „keletkezése óta majd minden nap hozott tőle egy-egy kitűnő vezércikket”. A *Nép Zászlója* 1868. augusztus 22., szept. 5. *Bőszörményi* ezzel szemben 1867 augusztusa és 1868 júliusa közötti évben csak 83 cikket ismer el Vajda írásának. *Magyar Ujság* 1868. szeptember 8. Vö. *Komlós* i. m. 144. p.

⁷ *Századunk* 1868. szept. 5.

⁸ Bőszörményi nyilatkozata szerint szerkesztői munkáját 1868. március 16-a után is ellátta, noha betegsége miatt 6 hétig szinte mozgásképtelen volt. *Magyar Ujság* 1868. szeptember 10.

⁹ Vö. *Kossuth Lajos Iratai* (sajtó alá rendezte *Kossuth Ferenc*) VIII. Bp. 1900. 34—51., 138—139. p.

¹⁰ Vajda János — Irányi Dánielnek (Pest, 1868. ápr. 18.). *OL.* (Országos Levéltár) *IDI.* (Irányi Dániel iratai) 122.

szorgalmazták.¹¹ Heckenast megkereséseinek és Irányi válaszáinak tartalmát, az utóbbinak Kossuth Lajoshoz intézett leveléből ismerjük:

„Páris, márcz 23-án 1868
136. boulevard. Montparnasse.

Tisztelt barátom!

Minap egy táviratot kaptam Heckenasttól, melyben, miután, úgymond Böszörményi halálán van, kérdezi tőlem, ha elfogadom e a M. Ujság szerkesztését? Választ, szintúgy táviratilag vár.

Azt feleltem neki rögtön, hogy igenis elfogadom, ha a föltételek iránt megegyezünk.

Ennek következtében ma reggel levelet vettem tőle, a melyben Böszörményi halála esetére — magam is természetesen úgy értettem — ismételve megkínál a szerkesztéssel, s a föltételeket elősorolja.

Nem szólok semmit az anyagi részéről ezen föltételeknek, csak azon akadok fenn, hogy függetlenségemet annyiban korlátozni akarja, a mennyiben egy alszerkesztőt — Vajdát — előre rám akar kényszeríteni, s hozzá még a munkakörömet is megszabni, 's illetőleg ezen alszerkesztőnek a hatáskörét megállapítani, illetőleg a mostani állapotban fentartani.

De bár mennyire visszatetszik is nekem ezen föltétel, általában is és a személyt tekintve szintén, mégis, miután közügy, pártérdek, pártkülönség van szóban, nem akartam rögtön tagadó választ adni, hanem azt írom neki ugyancsak a mai postával vissza, hogy néhány napig meggondolom a dolgot, aztán pedig határozottan eltökélésemet tudatni fogom vele.

Ezen időhaladékat pedig arra használom, hogy Önt, tisztelt barátom, bölcs tanácsa iránt megkérjem.

Nekem régi szándékom volt, ha visszatérek, lapot szerkeszteni, egyelőre heti lapot, a mely mellett a képviselői teendőknek is nagyobb figyelmet szentelhetnék, 's a Heckenast felszólítása annál kevésbé lepott meg örvendetesen, mivel, hallgatva annak szomorú alkalmi indokáról, nekem egy darab ideig pihenésre lenne szükségem annyira megerőltettem magamat az utolsó hónapok alatt, úgy hogy szembajba is estem 's még most is szenvedek abban. De én az ügy szolgájának tekintem magamat, 's miután magam is, talán öntulbecsülés nélkül, azt tartom, hogy hasznos szolgálatot tehetek a mi közlönyünk élén, csakugyan elszánnám magamat a szerkesztés átvételére, ha épen kell még mielőtt képviselőnek választatnám, ámbár e nélkül a fáradsághoz még a személyes bátorságnak is nagyobb hiánya járulna.¹²

Azonban én független ura akarok lenni a lap úgy iránya mind segédszemélyzete meghatározásának, 's oly föltételt minőt Heckenast szab előmbbe, nem vagyok hajlandó aláírni. Mert nemcsak hogy e szerint Vajdát kellene megtartanom — a mit utoljára meglehet a körülmények is legalább egyelőre megkívánhatnak, — hanem, ha jól értem a Redaktionsbureau főnökségét, a többi személyzet feletti rendelkezést is reá hagyni, 's a mi több, a főcikkeket kivételével, a többi szöveg megállapítását is, ezt én csak este, mikor a lap össze lenne állítva, látandó levén.

Kérem azért, tisztelt barátom, adjon nekem tanácsot mit tegyek, de késedelem nélkül, hogy én is végválaszt adhassak a kiadónak. Bővebb tájékozás végett ide zárom magát a Heckenast levelét.

Mély tisztelettel és szíves ragaszkodással maradván őszinte barátja

Irányi Dániel.

A Heckenast levelét tessék majd kérem visszaküldeni.”¹³

¹¹ Irányi Dániel — Kossuth Lajosnak (Párizs, 1868. jan. 9.) OL. K. (Kossuth-gyűjtemény) I. 4986.

¹² Az utalás a képviselői mentelmi jogra vonatkozik.

¹³ Irányi — Kossuthnak (Párizs, 1868. márc. 23.) OL. K. I. 5058.

Kossuth a levél vételének napján válaszolt. Kifejtette, miért tekinti lehetetlennek a maga számára a hazatérést az adott politikai viszonyok között, de azt is, hogy véleményét nem akarja Irányira erőltetni. „... ellentétis lévén kiindulási pontunk, igen természetesnek fogja Ön találni, hogy én abba — ha elfogadja e Ön vagy nem Heckenast ajánlatát? nem csak tanáccsal nem, de még egyszerű vélemény kijelentéssel sem folyhatok be.” Ugyanakkor az alábbi, tárgyunk szempontjából fontos, Irányi kétségtelen elfogultságával szemben Vajdát pártfogoló javaslatot tette: „Vajdát én nem ismerem; hanem azt nem lehetett észre nem vennem, hogy dolgozatai bírnak azzal, mit a francia 'verve'¹⁴ nek nevez. — Én a mint ösmerem az otthoni professionalis író világot nem gondolom, hogy könnyen lehetne helyét pótolni. — Más részről igen természetesnek találom, hogy a Szerkesztőnek, mert ő a felelős — teljes szabadsággal kell bírni munkatársai megválasztásában. E két tekintet az által lenne egyeztethető, ha a Szerkesztő — e szabadságának kitöltése mellett, nem azt mondaná, hogy 'egye-lőre' meghagyja Vajdát; hanem azt hogy tehetségét méltányolva, ettől csak magától fog függni a munkatársi viszony állandósága.”¹⁵

Irányi — válasza szerint — Kossuth tanácsának megfelelően járt el: „Heckenastnak úgy feleltem mint Ön javasolta a mi Vajdát illeti. Mai napon vett válaszában azt írja, hogy örül elfogadásomnak, különben pedig Böszörményi, mióta az allopathiához¹⁶ folyamodott, jobban van. Ismételve kér Heckenast hogy a dolog titokban maradjon.”¹⁷

Nem tudjuk, mennyire számolt be hűségeen Irányi Kossuthnak a szerkesztői megbízatás ügyében folytatott levelezéséről, még kevésbé, mennyire őrizte meg a felkérés titkát maga Heckenast. Nagyon valószínű, hogy Vajdával, akinek vezető szerepét az új éraban is igyekezett biztosítani, a levélváltást vagy annak egy részét ismertette. Esetleg csak célzott Irányira, de meglehet persze, hogy nem tette meg ezt sem. Mindennek fontolgatását az indokolja, hogy hamarosan maga Vajda fordult a Heckenastéhoz hasonló javaslattal Irányihoz, úgy tüntetve fel, mintha a kiadónak is ő sugallotta volna az ötletet. A kísérlet, szerkesztőül nyerni meg az amúgy is hazakészülődő, a *Magyar Ujságban* sokat cikkező Irányit annyira indokolt volt, hogy végső soron a kiadó és a főmunkatárs — ha az utóbbi önmagát valóban nem érezte alkalmasnak a szerkesztői tisztre — egyidejűleg juthatott erre a megoldásra. Nincs kizárva tehát, hogy Vajdának az alábbiakban közölt levele teljes egészében őszintének tekinthető.

„Igen tisztelt Irányi Úr!

Bár személyesen ismeretlen, de azon ügy szolgálatában, melynek Ön oly rendületlen híve, mulasztthatatlan kötelességemnek ismerem tudtára adni Önnek, hogy ez ügyet most a legnagyobb veszedelem, talán ideiglenes bukás fenyegeti, és én egyedül Önt látom hivatottnak, ki nemcsak hogy a veszélyt elháríthatja, de sőt az ügynek egyszerre az eddiginél is nagyobb lendületet adhatja.

Mindennek indoklása, természetesen, egy levél keretén belül, alig lehetséges, de azon reményben, hogy lapjaink s egyéb magán levelezések nyomán már is legalább nagyjából ismeri pártunk belviszonyait, röviden csak a következők előadására szorítkozom.

Legnagyobb bajunk, hogy pártunknak nincs idebenn a központon egy elismert vezére, s még ennél is nagyobb baj, hogy éppen azok figurálnak qua coriphaeusok, kik legcsekélyebb talentomúak, de aztán természetesen annál hiúbbak, és csak bakafántoskodni tudnak, akadályul szolgálva azoknak, a kik az ügynek valóságos előmozdítói. Hasonlítunk az oly csapat-hoz, melyben a tábornoki helyeket hivatlan prince-k foglalják el, s meghiúsítják a tábornoki főnök netán legcélszerűbb terveinek kivitelét.

¹⁴ Ihlet, hév.

¹⁵ Kossuth — *Irányinak* (Turin, 1868. márc. 25.) *OL. IDI.* 48.

¹⁶ Ellentétben a homeopathiával, a gyógyszerek biológiai hatására építő gyógymód.

¹⁷ *Irányi — Kossuthnak* (Párizs, 1868. április 6.) *OL. K. I.* 5069.

Pedig soha aránytalanabb erő nem állott szemben egymással a mezítlábos apostolok ideje óta. Még az ellenzék is¹⁸ (mely most ép azt a szerepet játsza, amit a Deák párt játszott 61-ben) még ez is ellenünk támad, még pedig a legdühösebben.

Ügyünk fő oszlopa, egyedüli támasza a *Magy. Ujs.* Ennek élére hatalmas ember kell, ki szellemi és erkölcsi erejével egyaránt imponáljon föl és lefelé, jobbra és balra. Annál inkább, mert most már sokkal nehezebb ez állomásnak megfelelni, mint ezelőtt, egész mostanig. Kormány és pártok sokáig kicsinylésükkal akartak győzni, de most már valóságos rémület fogta el őket, s a minden oldalról támadás annál szilajabb, minél inkább látják hatásukat növekedni. Böszörményi pedig beteg, és nincs remény hogy egészségét visszanyeri. Hozzájárul még, hogy köztem és közöttte orvosolhatatlanul meg van bomolva a jó öszhang, minélkül pedig jó lapot adni teljes lehetlenség. Hogy e részben nem én vagyok a hibás, azt majd szóval, személyesen, ha lesz szerencsém, elő fogom adni.

Én tehát a kiadónak azt mondtam, hogy csak Ön mentheti meg a *Magyar Ujságot*, s ezt Heckenast is belátja. A jelen évnegyedben 300 előfizetőt veszítettünk, s így a kiadó veszt, mert épen ennyivel kevesebb az előfizetés két ezernél. Ha nem orvosoljuk a bajt, júniusra¹⁹ még többet veszíthetünk, s akkor a kiadó a lapot megszünteti, sőt még előbb is, ha semmi reményünk gyökeres orvosláshoz, amit Ön nélkül szinte nem tudok képzelni.

A kiadó kész arra, hogy egy időre Böszörményi tiszteletdíját is fizetni fogja.

Különben Bösz.[örményi] mindezen tervemről még mit sem tud, mert azt csak akkor fogná meg neki előadni, ha Ön a szerkesztést elvállalván, ebbeli szándékáról *előbb engemet* értesíteni szíveskednék. Akkor én igyekezném e tervet magával Böszörményivel elfogadtatni, a ki az ügyre nézve ugyan nem mellőzhetlen, de kíváncsatos föltétel volna, hogy a szakadás elkerültesse.

Igen jó volna persze, ha minderről személyesen szólhatnánk. De az én szegénységemtől ki nem telik, hogy Párisba utazzam. Meglehet azonban, hogy ha Ön nekem adandó válaszában ebbeli kívánságát fejezné ki, talán a kiadó a költségek egy részét elvállalná, és ez esetben Párisba rándulnék.

Azon esetben pedig, ha Ön a szerkesztés elvállalását Böszörményi életében absolute megtagadná, illetőleg ez Önre nézve lehetetlen volna, kérem az egészet entre nous mondottak tekinteni.

Akkor csak egy mód marad a lap fenntartására: ha netalán a párt gazdagabb emberei veszik át a kiadást, de a mire, mondhatom igaz lélekkel, úgy szólván semmi kilátás!

Ha becses válaszával megörvendeztetni kívánna, kérem a borítékra a *Magy. Uj.* nevet *nem* írni, mert az ilyen levelek sok kézen mennek át, s elkeveredhetnek. Legjobb lesz csak így. Vajda Jánosnak stb. Pest. *Kerepesi út*, 73. sz. 1° emelet. 12.

Maradván

legőszintébb tisztelője

Vajda János

Pest. ápril 18.

NB. Ha Böszörm[ényi] *nem* amnesztialtatnék a kir. gyermek születésekor²⁰ akkor is eo ipso más szerkesztőre van szükség, de akkor is természetesen kellő méltánylattal leszünk iránta, és azért ő a szerkesztőségnek tagja marad, és honorariumát húzni fogja.”²¹

¹⁸ Ti. a Tisza Kálmán-vezette „balközép”.

¹⁹ Az előfizetéseket negyedévenként újították.

²⁰ 1868. április 22-én jelentették be hivatalosan Mária Valéria főhercegnő születését, de Böszörményi amnesztialására sem ekkor, sem — a kegyelemkérésre való hajlandósága híján — később sem került sor.

²¹ Vajda János — *Irányi Dánielnek* (Pest, [1868] ápr. 18.) *OL. IDI.* 122. A keltezés kiegészítésének helyességét a levél tartalma kétségtelenné teszi.

Irányinak kapóra jött Vajda levele ahhoz, hogy hazakészülődését Kossuth előtt a közérdekkel igazolja. Amint megkapta, menten továbbította Turinba a következő kísérsorokkal:

„...szerénység ide, szerénység oda, én mindinkább meggyőződöm arról, s ez másoknak is a meggyőződése, hogy nekem a párt érdekében minél előbb otthon kell lennem. Nem örömet megyek pedig, mert életem folytonos küzdelem és munka leend, holott épen most pihenésre lenne szükségem, legkivált a szememnek, a mely három hónap óta fáj. De én az úgy katonájának tekintem magamat, 's megyek a hol leginkább szükség van reám.

Hogy mások is azt tartják, ide mellékelve küldöm kegyednek a Vajda levelét, melyet épen ma reggel kaptam. Hasonló tartalmút és engem hazahívót vettem már előbb Mátyus Uzor és Áldor Imrétől²² is. A baj most odahaza annál nagyobb, mert nem csak a kormánypárt, hanem a balközép is megtámadta pártunkat, 's nekünk odahaza vajmi kevés értelmiségi erőnk van a mely azzal megküzdhesen, sőt — a mi több — a külön zászló elhagyására is történtek kísérletek...²³

Növeli a bajt a Vajda által jelentett veszély, melyben közegünk, a *M. Ujság* forog, 's melyet a szerkesztés hibái is okozhattak talán. Erre nézve ugyan azt felelem Vajdának, hogy én, ha csak Böszörményi önkényi le nem köszön, át nem veszem a szerkesztést, még ha odahaza leszek is, de legalább közvetlen érintkezésem folytán befolyhatnék a lap vezetésébe. Biztatni fogom tehát, hogy csak tartsák fenn a lapot, 's illetőleg ő tartsa fenn Böszörményivel az egyetértést a mennyire lehet, mert annak bukása nagy csapás lenne ügyünkre. Én megerősítésemmel is minden tölem telhető elkövetek hogy azt tartalmassá és közérdekűvé tegyem, 's ez alkalommal Önt is, Kormányzó úr, és fiait a veszély elhárításának szükségére²⁴ figyelmeztetni szabadságot veszek magamnak.”²⁵

Böszörményi állapotának átmeneti javulása és szabadlábban maradása elodázta a szerkesztőválságot. De július derekán már újabb felkérést küldött Irányinak a „48-as párt”²⁶ nevében, az alig egy hónappal korábban az emigrációból hazatért Simonyi Ernő is. Nyilvánvalóvá vált, hogy Böszörményinek hamarosan meg kell kezdenie a fogságbüntetés letöltését és a „párt”-hoz tartozó képviselők, akik a sok viaskodásra ráunt Heckenasttól a lap kiadását átvették, biztosítani akarták az új szerkesztő személyét. Irányi jól látta a *Magyar Ujság* vergődését. Kossuthnak írott levelében a lap szerkesztését keményen bírálta — „Parva sapientia scribitur et regitur *M. Ujság*, parvissima” — méghozzá éppen szabadelvűségének következtelenségei miatt. A szerkesztést azonban, elsősorban egészségügyi okokra hivatkozva csak később volt hajlandó átvenni.²⁷ Mivel a sajtóbíróság a hivatalosan még kiadóként szereplő Heckenastot felszólította, hogy Böszörményi helyére más felelős szerkesztőt állítson, Irányi halasztó értelmű válasza folytán 1868. június 22-én Simonyi Ernőre szállt a lap szerkesztése, aki mellé a „párt” öt, a szélsőbalhoz tartozó országgyűlési képviselőből alakult „felügyelőbizottság”-ot állított. De Böszörményinek július 14-i lefogatásáig, sőt — meglehetősen szabad érintkezése lévén a külvilággal — azután is, jelentős szerepe maradt a lap szerkesztésében.²⁸

²² Mátyus Uzor, ill. Izidor (1836—1870) tűzértiszt majd publicista, a szélsőbalhoz tartozó politikus, 1869-ben képviselő. Áldor Imre (1838—1928) tanár, publicista, 1868—70-ben „A Nép Zászlója” szerkesztője.

²³ Ti, az összeolvadásra a balközéppel.

²⁴ Arra, hogy cikkeket jelentessenek meg a lapban.

²⁵ Irányi — Kossuthnak (Párizs, 1868. ápr. 21.) OL. K. I. 5090.

²⁶ Tényleges pártalakítás még nem történt. Simonyi a szélsőbal legnagyobb frakciója nevében beszélt. Vö. *Magyar Ujság* 1868. jún. 23.

²⁷ Irányi — Kossuthnak (Párizs, 1868. jún. 20.) OL. K. I. 5112.

²⁸ *Magyar Ujság* 1868. jún. 23., júl. 1., 4., 14. — Kossuthnak közvetlen szerepe a *Magyar Ujság* dolgainak rendezésében nem volt. A szerkesztésnek Simonyira ruházásáról is csak utólag értesült. Vö. Kossuth Ferenc — Simonyi Ernőnek (Turin, 1868. júl. 5.) OL. Simonyi Ernő iratai.

Vajda helyzete az új körülmények között sem szilárdult meg, sőt Heckenast visszavonulása folytán (ennek részleteit nem ismerjük) feltehetően rosszabbodott. A nyílt szakításhoz vezető válság nem is váratott magára. 1868 júliusának derekán eltűnt Beniczky Lajos volt forradalmi kormánybiztos, több abszolutizmuskori titkos szövetség résztvevője, a honvédegyletek központi bizottmányának alelnöke, akit a közvélemény megnyilatkozásai, a Perczel Mórral folytatott éles polémiája folytán méltán sorolt a szélsőbal reprezentánsai közé. Eltűnésének körülményei politikai merényletre vallottak.²⁹ A *Magyar Ujság* július 29-i számában „A kormánypárti sajtó legújabb merénylete” címen aláíratlan cikk jelent meg, mint utóbb köztudomásúvá vált, Vajda János tollából. A Beniczky rejtélyes eltűnésével kapcsolatos találgatásokról szólva azt írta, hogy ha valóban politikai gyilkosság történt, akkor „igen természetes, hogy annak bünsúlya ama lelkiismeretlen izgatásra nehezednék, melyet a hatalompárti sajtó vakbuzgó, tulszolgai része ellenünkben folytat a ferdítés, rágalom s hazugság eszközeivel”. Ennek ellenére brüsszeli és berlini lapokban olyan hírek jelentek meg, hogy Beniczky „a túlzók bosszú művének esett áldozatul”. S annak bizonyítása nélkül, hogy a hírforrás a Deák-párt publicisztikája lett volna, így folytatta: „Íme tehát, t. olvasó, a kormánypárti sajtó szerint az úgy nevezett szélső párt egyik kitűnősege ugyanazon szélső párt politikai orgyilkosságának esik áldozatul.”³⁰ Másnap a *Magyar Ujság* szerkesztői nyilatkozattal igyekezett elébevágni a kormánypárti sajtó ellentámadásának: „a cikk az idézett külföldi lapokban foglalt méltatlan vád szülte ingerültség befolyása alatt iratott... az írónak semmi szándéka nem volt, és nem is lehetett sem a magyar kormányt, vagy kormánypártot, vagy a hazai sajtót a legtávolabbról is vádolni vagy gyanúsítani.” Ugyanakkor megtagadta a közösséget a cikkel: „... az én hirem, tudtom s beleegyezésem nélkül nyomtatott be lapunkba.”³¹ A szakítás bekövetkezett. Vajda e nyilatkozat megjelenése után megmaradását olyan feltételekhez — feltehetően nyilvános elégtételadáshoz és korlátlan közlési szabadsághoz — kötötte, amelyeknek teljesítését Simonyi és a szerkesztést a börtönéből továbbra is nagy mértékben befolyásoló Böszörményi nem vállalták.³²

Az előállott helyzetről így tájékoztatta Kossuthot az augusztus 14-én hazaérkezett Szilágyi Virgil:

„Midőn Pestre érkeztem családommal, az országgyűlés már nem volt együtt. Kevés emberrel találkozhattam tehát azok közül, a kikkel találkozni ohajtottam. Azok beszédéből azonban a kikkel találkoztam, sajnosan kellett észrevennem, hogy az egymás elleni panasz, s a mit ez jelez, az egymás iránti bizalmatlanság nagyon messze megy a baloldal soraiban. A *Magyar Ujságnál* pedig éppen véget ért az a krízis, mely a szerkesztő s a lap belmunkatársai között állott elő azon kíméletlen revocatio miatt, mely a lapban Vajda János cikkére vonatkozólag jelent meg. Vajda ugyanis a kormánysajtót rohanta meg élesen azért, hogy két külföldi félhivatalos színezetű lapban Beniczkynek mint mérsékelt ellenzéki embernek eltűnése, a szélsőbal fondorlataival hozatott kapcsolatba.

Kétségtelen, hogy Vajda cikke túl lőtt a célon; de erre a szerkesztőség részéről nem olyan revocationak kellett volna jönni, a minő jött, hanem egy kimagyarázó cikkel lehetett volna a cikk kellemetlen hatását elenyésztetni. Hanem hát a szakadás megérkezésemmkor már oly mérvet vőn, hogy minden igyekezettel sem lehetett ezt kiegyenlítenem. A mit eszkö-

²⁹ Beniczky Lajosnak július 16-án, miután egy névtelen levél hívására Budára ment, veszett nyoma. Hulláját csak szeptember 30-án találták meg Csepel szigetén. Az orvosi vizsgálat a gyilkosságot kétségtelenné tette. A merénylet körülményeit, a gyilkos és az esetleges felbujtók személyét mindmáig teljes homály fedi. Vö. *Steier Lajos: Beniczky Lajos... élete, működése, halála. Beniczky Lajos... visszaemlékezése és jelentései* c. kötetben. Bp. 1924. 119—123. p.

³⁰ *Magyar Ujság* 1868. júl. 29.

³¹ Uo. 1868. júl. 30.

³² Vö. Uo. 1868. aug. 23.

zölhettem, annyiból áll hogy az egyenetlenségnek publicum elé vitele, mi szándékban volt, elmaradt. Midőn azonban Pestről eljöttem, mégsem tudták magokat visszatartóztatni legalább azon szelidebb szóváltástól, mely Vajda s a *M. Ujság* szerkesztője között a *N. Zászló*-jában és a *M. Ujság*ban megtörtént.”³³

A „szelid”-nek indult szóváltás, amelyben egyfelől a *Magyar Ujság* szerkesztősége, ill. személyesen Böszörményi László, másfelől Vajda János és a pártját fogó „*A Nép Zászlója*” szerkesztője, Áldor Imre vett részt, hamarosan elmérgesedett. A lap alapításának és szerkesztésének sok részletét villantották fel, alapot nyújtva az egykorú szemlélőnek s az utókornak egyaránt, hogy képet alkosson a nyílt szakítás előzményeiről és méreteiről.³⁴

Kossuth a lap és közvetve a párt helyzetét olyan súlyosnak ítélte, hogy — tekintettel a közelgő választásokra — maga tanácsolta Irányinak, aki a hazamenetelre már amúgy is elhatározta magát; ne késlekedjék tovább. „... a párt a *Magyar Ujság*nak hanyatlása ’s különösen a Vajda Böszörményi féle nyomorúságos pörpatvar folytatása által az olvasókban felkölteni kellett csömör folytán jóformán vonaglásra jutott.

Az hogy Simonyi neve ott figurál mint felelős szerkesztőé a dolgon természetesen nem segít, miután ő Párisban van, tehát nem szerkeszt.³⁵

Én hát biz azt hiszem, hogy ha Ön nem siet a lapot kezébe venni, s annak hanyatló tekintélyét személyes vezetése által helyre állítani — biz az megbukik, vagy a mi még a respectabilis bukásnál is szomorúbb elpárolog mint a cámphor.”³⁶

A nagy számúzott elégedetlensége a *Magyar Ujság* új szerkesztőségével egyre erősödött. Már 1868 október derekán a lapnak, „mely huzamos idő óta nem szerkesztetik, hanem csak amúgy Isten jóvoltából szerkesztődik, ’s a szó szoros értelmében agyon untatja olvasóit” a „bukása”-tól tartott.³⁷ S noha 1868. november 1-én a tényleges vezetést — Irányi hazatérteig — Szilágyi Virgil vette át (Simonyi felelős szerkesztői állásának formális fenntartása mellett),³⁸ Kossuth szinte menthetetlennek ítélte a lapot.³⁹

Vajda a vele valamelyest rokonszenvező Szilágyi Virgil szerkesztősége idején sem írt — tudomásunk szerint — a *Magyar Ujság*ba, Irányi hazaérkezése az év végén és fokozatos eltávolodása Szilágyitól pedig, a lappal való korábbi kapcsolata felelevenedésének még a lehetőségét is valószínűtlenné tette.⁴⁰ Politikai cikkei a Madarász-frakció hetilapjában, az Áldor Imre szerkesztette „*A Nép Zászlója*”-ban jelentek meg, amely már az augusztusi nagy csata kezdetén örömmel adta hírül, hogy a „genialis író” „hatalmas cikkeit” a jövőben ő közli.⁴¹ Noha 1868 őszén Vajda meglehetősen sűrűn írt az *A Nép Zászlójába* és 1869 tavaszán is felbukkant benne még írása,⁴² a hetilap jellegénél fogva sem jelenthette a kellő publicitást, még kevésbé a biztos kenyeret a nehéz sorsú költőnek.

Erkölcsei elégtételül szolgálhatott, hogy a fiatal költő és sorstárs, Benedek Aladár, az 1869 elején megindult folyóiratának mindjárt a második számában terjedelmes, arcképpel ellátott cikkben méltatta tehetségét és pályafutását. A hangsúly irodalmi tevékenységének

³³ Szilágyi Virgil — Kossuthnak (Hódmezővásárhely, 1868. augusztus 27.) *OL. K.* I. 5136.

³⁴ *Magyar Ujság* 1868. aug. 23., 30., szept. 8., 10; *A Nép Zászlója* 1868. aug. 22., 29., szept. 5.; *Századunk* 1868. szept. 5. — Vö. Komlós i. m. 144—145. p.; Vö. jelen közleményünk 2—8. jegyzetével.

³⁵ Simonyi ugyanis még a nyár folyamán visszatért Párizsba, de Irányi hazaérkezéteig felelős szerkesztőként jegyezte a lapot.

³⁶ Kossuth — Irányinak (Turin, 1868. szept. 11.) *OL. IDI.* 52.

³⁷ Kossuth — Irányinak (Turin, 1868. okt. 16.) uo. 54.

³⁸ Szilágyi Virgil — Kossuthnak (Pest, 1868. okt. 25.) *OL. K.* I. 5141.

³⁹ Kossuth — Irányinak (Turin, 1868. nov. 13.) *OL. IDI.* 53.

⁴⁰ Vö. Szilágyi Virgil — Kossuthnak (Pest, 1869. febr. 14.) *OL. K.* I. 5165.

⁴¹ *A Nép Zászlója* 1868. aug. 22.

⁴² Vö. Komlós i. m. 145. p.; cikkeinek felsorolása, némi időrendi zavarral és az 1868. okt. 3-i „Az elhagyott árva Fiuméről” c. cikk mellőzésével uo. 349 p.

jellemzésére és az elismerésének útját álló „clubbfelekezetesség” ostromozására esett, megtoldva azzal a kihívóan dacos megjegyzéssel, hogy „nálunk a valódi tehetség retteg a dicsérettől, mint a barbár nőkereskedők leányai az úr előtt, tudva jól, hogy a ki tetszik, az biztosan *áldozat* lesz”. Röviden szólt Vajda publicisztikai tevékenységéről is és szakításáról a *Magyar Ujsággal*, hozzátéve; „nem ugyan az elvben, de . . . a pártemberekben való bizalmát veszítve, visszalépett attól, ama föltevessel, hogy ha csak kikerülheti, többé a politikai hírlap-irodalom terére soha nem lép.”⁴³

Vajdát azonban sokkal inkább izgatták korának sorskérdései, és sokkal inkább vonzotta a politikai pálya, mintsem, hogy ilyen könnyen szakítani tudott volna vele. S éppen 1869 elején, amikor a tavaszra kitűzött választásokra az országszerte erősödő ellenzéki hangulatban, a szélsőbal — jobb híján — esélyes jelöltként állíthatott második, harmadik sorbeli embereket is. De a szinte belső száműzetésben élő Vajda — amint az alábbiakból kitűnik — a pártvezetők támogatására nem számíthatott. Hacsak a nagy száműzöttek, Kossuthnak a pártfogását el nem nyeri. Sokat fontolgathatták ennek esélyeit az együttérző pályatárrsal, Benedek Aladárral, míg 1869. március 24-én egyszerre fordultak hozzá levéllel mindketten. Szinte bizonyosra vehetjük, a feltehetően közös tervezgetések valóráváltása egymástól függetlenül történt, erre vall a kínos, taktikátlan egyidejűség és a levelek tartalma egyaránt. Benedek Aladárnak „Az *Ujvilág*’ szerkesztősége” cégjelű papírján küldött levele így hangzik:

„Pest márc. 24. 869.

Mélyen tisztelt, nagy hazafi!

Szívemből szeretném, ha e megszólítás éppen nem látszanék phrázisnak, mert valóban átérezve írtam le. Legerősb bizonyosság legyen erre ama körülmény, hogy nem a *magam* érdekében írom e sorokat.

És most, — hogy drága idejét el ne vegyem, — egyenesen tárgyamra térek. Ha mégis talán kelletlenül hosszabbra nyúlna e levél, tulajdonítsa kérem lelkiismeretességem szigorúságának, melyet Ön leginkább érteni fog.

Mielőtt azonban ügyemet előadnám, jónak látnám előbb némi jellemzését adni ama szomorú politikai, mint társadalmi és irodalmi helyzetnek, mely jelenleg szegény, elévedt hazánkban észlelhető s melyet Ön, mélyen tisztelt nagy hazafi, *külső* vonásaiban legjobban ismer. *Külső* vonásokban mondom, mert belsőleg újabb forrásaiban csak az ismerheti, a ki — elég szerencsétlenül — annak minden élő, lüktető erét ismeri. Én ismerem, fájdalom!

Mégsem állhatom meg, hogy amaz emberről, kit a múltból talán ön is, mélyen tisztelt, nagy hazafi, ismer — ne mondjak el néhány bemutatató jellemző vonást, miután ez ember az, kinek érdekében én e sorok írására éreztem magam *kötelezve*.

Ez ember: *Vajda János* — a *Polgárosodás*’ s az *Önbírálat*’ című országos figyelmet gerjesztett röpiratok szerzője, és hazánkknak *legislegelő* költője az értelmes és őszinte emberek előtt. De hogy érdemeiről melyek különben is Ön előtt, mélyen tisztelt, nagy hazafi bizonyára nem egészen ismeretlenek — ne szóljak többet, ide mellékelve bátorodom megküldeni egy legújabb költeményét, melyet lapom, az új év óta megindult *Ujvilág*’ april. 1. száma hozand koszorú alatt s melynek egy levonatát képezi e nyomtatvány.⁴⁴ Ugyane lap hozta e nagy

⁴³ Benedek Aladár : Vajda János. *Ujvilág* 1869. jan. 10. Vö. *Komlós* i. m. 147—148 p.

⁴⁴ A költemény a „Hazám, hazám, minő úton jársz?” kezdetű *Luzitán dal*, amelyet a különböző kiadások I. jelzéssel különböztetnek meg az „Öh honfi . . .” kezdetű *Luzitán dal* II-től. Noha a költemény Benedek levélbeli közlésének megfelelően az *Ujvilág* 1869. április 1-i számában jelent meg, irodalomtörténetírásunk (*Komlós* i. m. 148. p.) feltételezte, hogy 1867-ben íródott. Az újabb adatok a kérdést véglegesen nem döntik ugyan el, de mégis az 1869-es keletkezés mellett szólnak. Benedek a levélben is „legújabb költemény”-ként szövegezte róla, s lapjának 1869. márc. 20-i számában is így írt: „. . . örömmel jelentjük, hogy a jövő negyedet *Vajda János* egy gyönyörű költeményével kezdjük meg, ki évek óta először *csupán* a mi lapunkat ajándékozta meg ez egészen új s tehetségéhez méltó művével.” Mindezt a nyilvá-

tehetségű ember arcképét és életrajzát mindjárt 2-ik számában, melyet egyelőre csak kivágva bátorkodom szintén megküldeni s mely engem sok egyéb elmondandó dologtól fölment az ő, és élete jellemzését illetőleg. Mert ez szükséges, midőn e sorokat írom. Egyet azonban nem mulaszthatok el újól megjegyezni, s ez abból áll, hogy jelenleg egy új röpirata van nálam ez embernek, melynek czíme: *„Ifjú Magyarország”* s melyben a szentírás jóslatszerű hangjait kiáltja az ország fülébe ama — az új időkhöz győzelemre jutott — eszmék szavait, melyek az általános jogegyenlőség érvényesítésére intenek s melyek nélkül bármily államélet a pusztulás csíráit rejtí magában. A democratia diadalának parancsszava e röpirat, mely a béke-reform eszközeit ajánlja e téren való haladásra s mely kimondja határozottan, hogy e nélkül — különösen nálunk — nincs mód a *megelégedéshez* és *önjennertáshoz* közeledni. Kérlelhetetlen logikával támadja meg a hazánkban ez új kormány által folyvást élesztett nemesi ambíciók maradványát és a százféle csellel eltatott nemzeti önbizalmat ébreszti fel az alvó kedélyekben — ha ti. e czélt elérí ez ország. Egy nép politikai önértetét nem verheti fel úgy semmi, mint e röpirat, mely végre, miután az önfenntartás *egyellen* eszközét kínálja, határozott jóslatot tesz arra az esetre, ha e reformok életbeléptetését a 69-iki parlament elmulasztja. És e *jóslat*: a *tengődés*, a *jeloszlás*, a *pusztulás* jóslata! — És most ehhez csak azt teszem még, hogy e röpirat azért van nálam, mert — nem akadt kiadója, mert szerzőjének nincs egyetlen embere, egyetlen befolyásos embere, mert ez ember iránt *jéltékeny* mindenki s mert végre — a mi igen természetes — ez ember büszke, önértetes, *szegény* ember, ki nem tud *rábeszélni*, *kérni*, *könyörögni* s kinek elvégre még biztos *existenciája* sincs... hogyan adhatná tehát ki saját maga e könyvet? — Én — *ha csak tehetem* — megveszem és kiadom mielőbb;⁴⁵ mert én sem állok úgy, hogy oly könnyen tehetném ezt; mert én is *őszinte*, *szabadelvű*, *büszke* lélek és — *szerkesztő* vagyok — *pótlából*. Nálunk pedig az efféle emberek sorsa ön előtt, mélyen tisztelt, nagy hazafi, ismeretes lesz.

Mindezek szükséges előrebocsátása után tehát elmondhatom, miért teszem én e lépést. Azért, hogy Ön, mélyen tisztelt nagy hazafi ez embert, kinek érdemét és tehetségét nem vagyok képes eléggé levélben leírni, csálhatatlan jóakarataiba venni kegyeskednék, olyformán, mikép őt egy oly kerületben, hol Őnt, mélyen tisztelt nagy hazafi a nép imaszerű, forró kegyelete következő országgyűlésünkre képviselővé választá — Önmaga helyett ajánlani, fölléptetni szíveskednék.⁴⁶ És itt engedje ismételve kifejeznem azon égető fájdalmat, mely lelkemben ébred, ha meggondolom, hogy *ez embert* — annyi *mindenfélte* ember között — senkinek sem jutott eszébe fölhívni, fölléptetni, mert, mert — ez ember magát senkinek sem kínálta. Azt pedig már megjegyzém, hogy az ellenzék corifeusai irigyek, féltékenyek reá; mely még inkább elkeserítő. Pedig *úgy van!*

Midőn e hazafiúi lelkiismerettel tett kérésemet ismételném, szabad legyen megjegyezni, hogy mélyen tisztelt nagy hazafi, e lépés által egy újabb jelentékeny s delejes lökést ad e *charitán* érzületnek, mely utóbbi időben politikánkban fészket ütött, s hogy az intelligens művelt, de *indolens* osztályban oly elismerő lelkesedést fog kelteni ezáltal, mely először édes hazánkra, s másodsor önre, mélyen tisztelt, nagy hazafi, csak áldást s újabb fényt derít.

Miért mondanék többet? Szavam — úgyis tudom — sokkal kevesebbet nyom a mérlegben, mint ez ember neve, érdeme s tehetsége s ha én csak pusztán fenséges figyelmét ébresztettem is fel e méltó ember iránt — nekem bőven kielégítő! Nevem és tehetetlen hely-

nosság számára csak akkor írhatta, ha biztos lehetett benne, hogy a vers mások előtt még ismeretlen. S emellett latba esik az is, hogy a kiegyezés, szenvedélyességben Adyig felül nem múlt megtagadása nagyon is alkalmas harci belépő lett volna Vajdának, a magyar történetben addig nem ismert heveségű választási küzdelembé.

⁴⁵ A röpirat szövege sajnos kiadatlan és ismeretlen maradt.

⁴⁶ Erre számos példa volt. Kossuth azonban minden esetben a hazai pártvezérek meghallgatása után tette meg ajánlását.

zetem működése bizonyára sokkal ismeretlenebb Ön előtt, mélyen tisztelt, nagy hazafi, hogysen más igazolással, minthogy meglehetősen méltatott költő és egy kis szabadtőrekvésű lap új szerkesztője vagyok — alig állhatok elő. Nem is tenném ezt másként, mint csupán amaz — óhajtasomat elősegítő — szempontból, hogy elmondott véleményeim nem egészen a vak ösztön és hivatás nélküli beavatkozás szülöttei s hogy végre — egy újabb, s kis értékkel mégis bíró, föltétlen tisztelőjével többet tudjon e szegény hazában! E haza érdeke előtt — isten úgy segítjen! — a legdrágább! s azért e bátor és bizalmaskodó lépésemért — ha mindjárt az téves lenne is Ön szerint — nem egyebet, mint méltánylást várhatok. Én azonban erősen bízom annak jóra valószínűségében s örömet hiszem, hogy kérelmemnek eredménye leend!

Bölcs tekintete még egyszer ama vallomásra kényszerít, mikép e lépésem teljesen ment minden önzés- és megvesztegetéstől, mely utóbbira épen *nem lehet* eset ez alkalommal.

A miket pedig itt e papírra leírtam, azokat mind előleges, megszárt *megfontolás* után írtam le s bár azoknak a nyilvánosság elé való hozása nem lehet ezidőszert nagy hasznomra itthon, sohasem fogom sem visszavonni, sem szégyenleni! Ám tessék e levelet — mint netán kérelmem teljesítésében teendő lépése egyik indokát — nyilván, valamely lapban közölni: én büszke lemondással fogom elviselni ama bántalmakat, melyek nevemre s reám ez esetben háramlanának.

Annyi bizonyos, hogy bár kimerült testi, de nyugodt lelki erővel zárom be e levelet éjnek késő idején, midőn alkalmat lophattam e sorok nehéz, bár talán rendetlen (s ezért bocsánat!) megírására.

S végül engedje meg mélyen tisztelt, nagy hazafi, hogy igénytelen *lapomat* az első számtól kezdve, folyvást megküldhessem ezután. Nekem kimondhatlan öröm lesz a gondolat is, hogy legalább olykor pillantást vet abba. —

Maradtam a legforróbb hazafiúi, hódoló ragaszkodással s mély tisztelettel
csüggeteg honfitársra

Benedek Aladár⁴⁷

Vajda ugyanazon a napon a következő szövegű levelet írta Kossuthnak:

„Mélyen tisztelt⁴⁸ Úr!

Azon hitben, hogy talán nem vétkezem a határtalan tisztelet és kegyelet ellen, melyet Ön iránt . . . mélyen tisztelt uram, mindig táplállok, és azon meggyőződésben, hogy a további tartózkodás az ügy iránti bűnös mulasztás volna, bátorkodom egyenesen Önhöz fordulni, és tudtul adni, miszerint azon veszély fenyeget, hogy buzgó törekvésem, a M. U.-ban fölvett politikai irányzatban tovább is szolgálni, minden erőfeszitésem daczára megghiúsul, s a lapírói működés teréről visszalépni kényszerülök.

Nem merészelhetem drága idejét hosszas előadással igénybe venni, csupán annyit jegyzek meg, hogy a párt féltékenykedő vezértagjainak cselszövényeskedése leszorított a lapírói s a remélt képviselői térről, tehát egyszersmind az önfentartás teréről is. Ha valamely semleges hivatalt kapnék is, az fölemésztené időmet, de egyébiránt nem is kaphatok, mert még a magán intézetek élén is ellenpárti egyének állanak. Egyedüli alap tovább működésre a képviselői állás volna, de kivált nekem, a kormánypárt képzelhető erőfeszítései ellenében azt a pártfőnökök vagy Önnek, mélyen tisztelt . . . Úr, ajánlata nélkül elnyernem, teljes képtelenség, midőn hat hó óta alig bírom mindennapi szükségemet fedezni.

Fogalomszerzés végett a kajánságról (bocsánat, szelídebb kifejezést nem használhatok) mellyel irányomban a szellemi tevékenységem gyümölcsét arató irigy és hiú nagy-

⁴⁷ Benedek Aladár — Kossuthnak (Pest, 1869. márc. 24.) OL. K. I. 5172.

⁴⁸ Vajda nagy óvatosságból a megszólítást kerülte. Hogy a levelet Magyarországon adta-e postára, amint ezt kevesebb óvatosság százszámra tették, vagy külföldön adatta fel, azt boríték híján nem állapíthatjuk meg.

ságok eljártak, csak egy tényt említek. Arra kértem a *M. Ujs.* szerkesztőjét — kinek haza és ez állásra hívását én szorgalmaztam legbuzgóbban — jelentse ki két soros újdonságban, hogy nem én léptem fel Siklóson képviselőjelöltnek, hanem egy más, hason nevű egyén.⁴⁹ Szilágyi Virgil és Mattyus Uzor, ezen két igaz barátom a pártban, minden befolyásukat fölhasználva, nem bírták kieszközölni, hogy e két soros újdonság a lapban megjelenjen, mivel ez esetben — attól tarthattak — találkozhatott volna kerület a hazában, melynek eszébe jutottam volna, és még utóbb — ő szörnyű sors! — megválaszthattak volna.

Hogy önzés, híúság ez idő szerint engemet vezet legkevésbé, azt ugyan még ellenségeim sem tagadhatják. Talán ez hibám is, miután untalan élelem vág a mohó kapzsiság. De szerénységemnek azért úgy hiszem, nincs joga letiltani önérzetem szavát, — mert hiszen csak fájdalmat okoz úgy is kimondanom, hogy egymagam talán többet tettem, mint valamennyien azok kik most működésem sikerét élvezik. Valóban, nem tartottam lehetőnek ily fokú hálátlanságot. Az ő ajánlataik folytán a nemzet bizalmával tüntet ki olyanokat, kik mellettem a statista szerepét játszták, és a kiknek, ha pirulni tudnának, el kellene pirulniuk, rám tekintve, égbekiáltó mellőztetésem miatt. Megérem, hogy képviselő lesz a lap javítoka, sőt tán szedője is, melyet én alapítottam, — míg tölem meg van vonva a lét föltétele a kenyér is, ha csak az írói tollat a kapával nem cserélem föl, talán hogy síromat ássam meg vele!

Íme ez helyzetem. Tanulsága oly keserű, a mily kirívó a nyegleség, tolakodás, irigy féltékenykedés, ármánykodás diadala a becsületes szerény tehetség fölött.

De nem fárasztom tovább Önt, mélyen tisztelt Uram. Elég ennyi e leverő és időnket jellemző történetből arra, hogy magyarázatát lelje legutóbbi és tán ezentúli visszavonultságomnak. Most már egyedül Önnek, a választók előtt mindenható szavazata segíthetne azon biztos alapra, melyen azután az eddig sokszor felülmúló eredménnyel működhetném mint képviselő, magam indíthatnék lapot, melyben aztán a korlátolt-elműség bosszantó kicsinyeskedései és akadékoskodásai nem ellensúlyozhatván képességet, függetlenül működhetném.

Egyébiránt ha ez lehető nem volna, bármilyen történjék velem, bárhová vessen a sors, az Ön iránti határtalan tisztelet és honfiúi kegyelet csak életem utolsó szikrájával fog kialudni lelkemből.

Bocsánatot kérve a bátorságért, melyet vettem magamnak s magamat legnagyobb becsű kegyeibe ajánlva, maradok Önnek

Mélyen tisztelt Uram

Pesten, Marcius 24. 1869

alázatos hű szolgája

Vajda János.

Kerepesi úton, 73. sz. 1⁶ emelet 4^{ik} sz.”⁵⁰

Kossuth, szokásának megfelelően nem intézkedett Irányi háta mögött, de a személyi kérdésekben — annyi rossz tapasztalat után — ez idő tájt gyakorolt óvatosságát megcáfoló határozottsággal fordult hozzá Vajda érdekében, bölcsen kerülve persze a hivatkozást a fenti megkeresésekre:

„Apropos párt. Én nagy kíméletet látok szükségesnek a fiatal erők iránt, tanácsosnak

⁴⁹ A siklósi választókerületben, a helyi „48-as bizottmány” 1869. február 9-i értekezletén, tekintettel arra, hogy a kerület korábbi képviselője Jókai Mór a fővárosban, a Terézvárosban kívánt fellépni, Vajda János siklósi ügyvédet választották képviselőjelöltté. Az értekezlet jegyzőkönyvét l. *OL.* K. I. 5170. Itt jegyezzük meg, hogy a katolikus egyház lapjának, az „Idők Tanu”-jának egyik cikkíróját pedig Vajda Nep. Jánosnak hívták. Vö. *Magyar Ujság* 1868. máj. 16.

⁵⁰ Vajda János — Kossuthnak (Pest, 1869. márc. 24.) *OL.* K. I. 5173.

látom mindenekfelett, hogy el ne taszítottassanak — mert hol a jellemek még nem forrtak ki, vagy hol a 'hideg vál' (mint az Angol nevezi)⁵¹ egyik oldalról még anyagi szükségbe is sodorhat, — oly erőket lökhet el az ember, miket el lökni veszteség.

Például: Vajda Jánost én igen tehetséges embernek tartom. 'S úgy tudom, hogy ő volt az, ki Önnek hazamenetelét leginkább óhajtotta, sürgette; s kinek a *M. Ujság* legelső, tehát legnehezebb életszaka sokat köszönhet. Még is, úgy látom hogy nem dolgozik a *M. Ujság*ba 's a párt semmit sem tett hogy a választásoknál csak szóba is jöjjön. — Ez kár. Én megvallom örvidenék, ha a párt őt magához csatolná, — nehogy inség miatt más pályára lépjen, midőn a politcain jeles tényezővé fejlődhetnék. — Én nagyon hajlandó volnék segítségére lenni, hogy a megválasztásra valahol kilátást nyerjen. — Jobb lekötni az embert, mint eltaszítani. — Erre sok oktató példát tud a történelem."⁵²

Levele elküldése után kapott Irányitól értesítést arról, hogy annak viszonya Szilágyi Virgillel is igen megromlott, s az már alig ír a *Magyar Ujság*ba.⁵³ Ez alkalmat adott Kossuthnak, hogy — alig három nappal előbbi levele után — ismét visszatérjen Vajda mellőzésének ügyére is:

„A Szilágyivali meghasonlást igazi csapásnak tartom, 's bár nem volt előttem váratlan (rég gyanítottam, hogy Ő nem fog Önnel megférni) nagyon sajnálom; mert Ő tagadhatatlanul kiváló tehetség. — Ha Ő is megválna a *M. Ujságtól*, 's Vajda sem lesz a munkatársak közt én igazán nem tudom mit fog Őn a lappal csinálni. — Én a lap belbecsének, 's vele hatásának emelésére mindig szükségesnek tartanám, hogy mint a nyugoti nagy lapok teszik, két három négy fő cikks is jelenjék meg, — 's a vezércikkek rovata az Európai politcát — az Ország közjogi helyzetét — a kormány eljárását — 's a közigazgatás és társadalmi állapot köréből fel merülő napi eseményeket folytonos discussioval kísérje — Országgyűlés alatt pedig különösen szükségesnek tartom (a parlamenti report mellett) napról-napra az országgyűlési események sommás *criticai* összeállítását; 's a fel felmerülő tévtanok *azonnali* bonczolgatását — mert ez több hatással lehet a közvélemény tisztázására — mint az egymást elmosó parlamentaritis vitatkozás zagyva folyamában, 's ott is többnyire a sorrend miatt későn adható megtorlások. — De hát — kérem — ezen sokszerű nagy feladatok sok szerű jeles munkatársakat igényelnek. — Pedig ha Szilágyi elválna, 's Vajda távortartatik hol veszi Őn ezeket?...

Én tudom mivel tartozom Őn aranytisza jellemének 's régi barátságunknak. — Őszintén szólva, firkál bizony nekem sok ember minden félét, 's a sok közt sok a panasz 'a párt corypheusainak' (kik közé alkalmasint Őnt is számlálják) 'mindenkit háttérbe szorító önhittsége ellen' — én bizony még csak feleletre sem méltatok egyet sem — Szilágyit sem. — Hanem hát kötelességnek tartom Őnnek megmondani, hogy bizony kár, ha egy vagy más tehetség elfordult a párttól 's óhajtásomat kifejezni, hogy ha lehetséges ez ne történjék.

Például: Vajdának nincs kenyere. — Biz én adnék neki, ha tehetném — mert nagy hasznát lehetne venni tollának..."⁵⁴

Irányi azonban Kossuth véleményét válaszra sem méltatta.⁵⁵ A nagy száműzött ebben a személyi kérdésben is annyira a lényegig hatolt, hogy azt már tájékoztatásnak tekintették a részletekkel bibelődők.

Kossuth pártfogó szavainak félrevetése is hozzájárult, hogy Vajdának haláláig „sorsa” lett a konfliktus és a vereség...

⁵¹ „to give the cold shoulder” angol nyelvi fordulat, értelme: hidegen bánni valakivel.

⁵² *Kossuth — Irányinak* (Turin, 1869. márc. 29.) *OL. IDI.* 61.

⁵³ *Irányi — Kossuthnak* (Pest, 1869. márc. 27.) *OL. K. I.* 5174.

⁵⁴ *Kossuth — Irányinak* (Turin, 1869. ápr. 1.) *OL. IDI.* 63.

⁵⁵ Legközelebbi levele e tárgykört nem is érinti. A május 2-án írottban pedig csak a Szilágyival való meghasonlásról szolt, s talán Kossuth aggodalmaira válaszul említett annyit, hogy a később oly tehetségesnek bizonyult Tóvölgyi Tituszt „próbára felfogadtam egy hónapra”. *Irányi — Kossuthnak* (Pest, 1869. április 19., május 2.) *OL. K. I.* 5181, 5184.

MEZEI MÁRTA

MŰFAJI KETTŐSSÉG VÖRÖSMARTY HONFOGLALÁSI EPOSZÁBAN

Vannak művek, melyeknek népszerűsége, hatása nem objektív művészi tökéletességükből fakad. Néha azért kedvelnek egy-egy alkotást, mert egy nagyobb, irodalmi célok fölötti eszmét szolgál; néha pusztán azért, mert szerencsés összhang van az író és közönségének igénye között; néha meg éppen azért, mert a formai összhangtalanságban egy kor eszme- és érzésvilágának disszonanciája ölt művészi alakot. Későbbi korok irodalmának őskereső igénye szívesen nyúl az ilyenféle alkotásokhoz, s a problémák és konfliktusok jogos vagy kevésbé jogos azonosításával avatják a felfedezett műveket hagyománnyá és modernné egyszerre.

A *Zalán futása* végigéli a kornak és az utókornak ilyenemű népszerűségi hullámain, s ha hiszünk a mondásnak, mely a könyvek sorsszerűségéről beszél, elmondhatjuk, hogy érdekes és változatos pályát fut be egy évszázadnyi idő alatt. Fogadtatása hozsannás magasztalás volt, s az ifjú szerző „nemzetünk koszorús költőjévé” emeltetett. A következő korszakok kritikussai, kik Petőfiben és Aranyban látták költőideáljukat, a klasszikus irodalom szigorú műfaj-szabályait állították mércéül az eposz mellé, szerkezetének lazaságát hibáztatták s inkább a részletek szépségét dicsérték. A XX. század elején a nyugatosok megejtően modernizáló, de torzító tükrében, napjainkban pedig a marxista irodalomszemlélet objektív igényével láttatták ezt a jelentős és különös, minden kettősségével együtt oly vonzó művet. Nehéz és fárasztó olvasmány, igaz, s ha a mai irodalomtörténet újra meg újra mégis szívesen foglalkozik vele, nem a részlet szépségek valóban elragadó varázsáért teszi, hanem mert disszonanciájának lényegét keresve tágabb és mélyebb összefüggésekre is rávilágíthat.

E nagyreményű és nagyhírű eposz úgyszólván fogantatásában hordozta már ellentéteit; ellentétét a múltnak és jelennek, az eszmének és valóságnak, tudatnak és érzelmenek. Az író korának gyötrő egzisztenciális bizonytalanságában élve vállalta teljes emberséggel a kor szolgálatát, s maga a honfoglalási eposz mint hazafias tett és mint irodalmi cél egyfajta, tudatosan át nem élt, de mélyen az író jelenéből fakadó ellentétet hordoz. A nemzet „nagyra törő, tehetős fiaihoz” szól, a nemesi nemzethez, az osztályhoz, melyhez tartozott, azokhoz, akiktől a meginduló hazafias küzdelmek vezetését, az új társadalom nemzeti és humánus szabadságának kivívását várta, a honfoglaló hősök példáján erősödött helytállást az országgyűlések politikai harcaiban. Ám ez az új már bontakozó terveiben is több, mint ami a rendi világgéppel maradéktalanul összehangolódhat. Mert a születő társadalmi rend a nemzeti szabadság eszméjét már polgári értelemben váltaná valóra, s a hazafias lelkesedés múltat idéző dalmoka — akarva-akaratlanul — az eljövendő kor emberének új problémáiról, új igényeiről is beszél. Miben? Abban a kettősségben, ahogyan hősei a magánéleti boldogságot, és a közelet szolgálatát ellentétekben, mély, sorsdöntő dilemmaként élik át. Abban, ahogyan a reménytelen szerelem önmagát adó lírájában saját sorsának egzisztenciális bizonytalanságáról beszél, s abban, ahogyan az individuum megnövekedett boldogság-igényéről, vágyairól,

törekvéseiről szól.¹ A nemzeti-hazafias eszmék szílamokban és cselekményben kibontva, a lelkesedés nyílt pátoaszával lobognak az eposzban, mivel ezek az eszmék összhangban voltak a rendi-alkotmányos követelményekkel. A másik, a polgári értelmű humánus problematika, mivel ekkor még nem tudatos teljes egészében, szinte szándéktalanul és közvetetten szólal meg, leszorulva a művészi forma érzékeny és rejtőzködően bonyolult beszédű jelképeibe.

A költő a kor gyermeke, eszméi a kor eszméi, hazafias hevülete korának lelkesedését emeli költői magaslatra. Ha a kacagányos ősök múltját láttatja, jelenének igényei és eszméi szerint teszi, teljes odaadással, igaz emberséggel. És mégis, minden múltbamerülő ihleten és lelkes hazafiságon és minden korszerűsége túl, a honfoglalás témája maga is kész alap ahhoz, hogy a költői magatartást meghasonlítottá tegye. Minden igazi eposzköltőnek „... oly magas szemponton kell állnia, honnan a nemzet múlt életét, gondolkodását, érzésmódját vérebe szívhatta légyen” — írja Erdélyi János.² Érzés és cselekvés, belső célok és külső véletlenek tökéletes összhangját tárja fel az eposzi világ, melyben a költő otthonosan érzi magát, melynek körében feloldódik, azonosulva a múlt világának tárgyi és emberi valóságával. Ám a honfoglaláskori múlt, mint a rendi társadalomnak visszavetített formája, egy magában kész politikai alkotmány, erkölcsi és eszmei rendszerek megmerevedett kerete, mellyel épp azért nem azonosulhat teljesen, mert a jelen embere. Egy koré, mely múltkereső igényével és törekvéseinek egyik felével igenli ezt a világot, de az új felé törésében egy mástörvényű, bonyolultabb polgári világ halad a kibontakozás felé. A múlt rendje most a jelenben mint kötelezettségek rendszere, mint törvény és konvenció követeli elismertetését, s gátként áll a szabadabb életformát követelő emberi-költői egyéniség elé. Megmerevedett forma, kész keret, melyben már nem lehet maradéktalanul feloldódni, s a költői magatartás szükségképpen a belső-lírai szférák felé vonul vissza.

Ha a múlt lehet fegyver egy nemzet függetlenségi harcaiban, akkor a honfoglalás történelmi ténye mindenesetre a leghatásosabb fegyver az önálló államiságért folytatott küzdelemben. Csakhogy 1825-ben a nemzeti szabadság gondolata még néhány engedmény kivívására összpontosul a rendi országgyűlések alkotmányos és lojális szellemű vitáiban. A honfoglaló hősök véráldozatában a nemesi osztály elsősorban osztályjussainak igazolását kereste, s a honszerzés tényét történelmi tudásuk és politikai tudatosságuk predesztinációja szerint nem mint szabadságra mozgósító hagyományt fogták fel múlt és jelen igaz jelentőségében, hanem mint példatárt: legendás hősök fényes pantheonját, kiktől hazafias áldozatkészséget és férfias helytállást akartak tanulni. Így szűkül le a nemzeti érvény osztályjussok bizonyítékául egyfelől és erkölcsi tanulságul másfelől.

Az erkölcsi példaképpé emelt ősök harcos idők harcos férfiai voltak, legszebb jellemvonásuk Vörösmarty szemében a fegyverforgató helytállás volt a honszerzés véres csatáiban. A megidézett dicső múlt harcok forgaatágában kavarg, embereinek élettere a csatamező, erényük elsősorban harci erény. Ám a hadak korát idéző költőnek ez idegen világ: megborzong, ha megszólalnak a harci kürtök, kedvenc hőseit lehetőleg távoltartja a véres ütközetektől, győzelmes csaták után borongva néz el a letarolt csatatér felett, s éneke nem diadalmi himnusz, hanem az elesett hősök siratódala. Osszián és a felvilágosodás háborút kárhoztató humanizmusa visszhangzik énekében; a költő „egyetemes emberi részvéte”³ siratja a pusztulást. Bessenyei eposzkísérletében még az „álmából serkent oktató természet” mond keserves beszédet, tanokban és tételekben kárhoztatja a háborúk pusztításait. A reformkori költő azonban kilép az epikus keretből, s ami ott didaktikus szónoklat és tételes intelem, itt mélyen átélt lírává oldódik, s nem csupán a harcmező fölé lengő gyászdalban ölt költői formát, hanem a hang tónusát egészében határozza meg: elégikus borongással szövi át a harci események minden mozzanatát.

¹ Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály* Bp. 1957. 70—73. 1.

² Erdélyi János: *Pályák és pálmák*. Bp. 1886. 223. 1.

³ Horváth János: *Tanulmányok*. Bp. 1956. 247. 1.

Van valami kettősség abban a nagy várakozásban és óhajban, amely a nemzeti eposz születését megelőzte — még akkor is, ha csupán az irodalmi életet és irodalmi tudatot vizsgáljuk. Irodalmi életünk kibontakozásának legszebb korszaka ez, most érik meg és teljesül ki a felvilágosodás és a nyelvújítás korának kulturális programja, az irodalom valóban elindul a művelt polgári nemzetek magaslatai felé. Különös és sajátosan a magyar történelmi problematikából adódik, hogy a polgári-irodalmi programban a honfoglalási eposz megteremtését milyen erősen hangsúlyozzák már évtizedek óta. Polgári-nemzeti és nemesi-nemzeti fonódik egyggyé, de ellentmondásos egységgé. A polgári irodalmak — a példaképek — eszmei magasrendűségét épp a feudális osztályérdekek és jogok elleni küzdelem jelentette, míg a magyar honfoglalási eposz szükségképpen a haladást vezető feudális kötöttségű osztály jussai mellett szólt bizonyító érvennyel. Így a polgári-irodalmi programból született mű egyszersmind a nemesi kiváltságok igazolójárá válik. Másfelől: az új problémák, az új szemléletmód új formai megoldásokat követelt, néha merészen újat, néha a hagyományos teljes mellőzését. Az eposzi műfaj pedig évszázadokon át hordozott konvencióival, alig változó formai megoldásaival megint csak feszültséget okozó keret az új eszmék számára. Így a magyar honfoglalási eposz a sajátos történelmi szituációban egyszerre szolgálja a nemzeti szabadság gondolatát — de a feudális osztályérdekeket is; az irodalom gazdagodását — de a konvencionális formák továbbélését is.

Ha a kor, a tárgy, a szemléletmód ennyi kettősséget hordoz, miként lehetne a *Zalán futása* zavartalanul-harmonikus alkotás? Hogyan tudna a költő feloldódni egy oly világban, melynek politikai és erkölcsi rendje a jelenben egyéniségének szabad kibontakozását gátként fékezi? Miként adhatna az ábrázolt világ önmagából, létezésének objektív törvényeiből zavartalan összhangú nemzeti és humánus tanulságot, ha a költő nem azonosul maradéktalanul világával, sőt énjének egyik felével — tudva-tudatlanul — még szemben is áll vele? Hogyan ábrázolhatna oly jellemeket, akik végzetük tudatos vállalásával egyéni törekvéseiket harmonikus összhangba hozzák a közösség céljaival, ha a haza szolgálata és az egyes ember vágyai, boldogságigénye között olyan mély szakadékot lát, s ha azzal a múltbéli harcos élet-attitűddel oly idegenül és borzadva áll szemben? Miként lehetséges ilyen adottságok mellett eposzi szemléletmód, hogyan lehet összhangot teremteni eszme, sors, cselekmény, jellemek és tárgyi valóság között? A *Zalán futása* kettősen felel a vállalt feladatra: egyfelől adja a letűnt hősi kor egyes történéseit, jeleneteit, s másfelől egy ettől lényegesen különböző jelen formáit, érzelmeit, szemléletmódját, mely nem azonosul a leírt eseményekkel, hanem lírai módon a szubjektív szemléletnek és érzésnek magában létező világává lesz, ennél időzik, s elsősorban ennek ábrázolását adja. A költő-attitűd, a szemléletmód így *lényegében* lírikus, ellentétként a vállalt műfaji keretnek, s meghatározó alapjaként az eposz minden eszmei és művészi disszonanciájának. Csak így, erről az alapról magyarázhatjuk a *Zalán futását*, mint egyes költői alkotást, mint művészi tanúbizonyságot korának ellentmondásairól, és így ismerjük meg közelebbről a reformkori eposz műfaji sajátosságait is.

A költői állásfoglalás lírai jellege elégikus borongással szövöi át az eposzt. A főcselekmény jeleneteiben a humánus oldódik lírává. Lelkes irodalombúvárok megszámlálták, hogy a halálnak hányféle nemét rajzolta meg, s hogy a harci sebesüléseknek, a testi emberi fájdalomnak mennyi változatát önti költői formába. Ez a számszerű gyakoriság csak egy szempontból érdekes, azért, mert a költő humánus részvétére mutat, mintegy lírai kényszerre, mellyel keresi és megragadja azokat az ábrázolási lehetőségeket, ahol a fájdalom és részvét szava emelkedhet az objektív leírások fölé. Az epizód-cselekményeket a reménytelen szerelem fájdalmas-borongós hangulata árnyékolja be. A költő boldogtalan szerelmének fájdalmát nem csupán a délszaki tündér hordozza, hanem az epizódszereplők közül is sokan: a halálra-szánt Laborcán, a tündér után futó Bors, s Melitta, Zalán megunt kedvese. S valahogyan a boldog szerelem is bánatokkal terhes, a szerelmesek alig találkoznak, s ha igen, örömük mögött tépelődés, amolyan önvád-féle nyugtalanság vibrál, hiszen a kedves mellett töltött

boldog órák a kötelességteljesítéstől, a harcoktól tartják távol a hőst. A hang és hangulat elégikus líraisága ilyenképpen végigkíséri a tíz ének minden mozzanatát. Az eposz nem zárja ki az érzelmek festését, sőt igényli a lírai elemeket, de csak mint mozzanatok szerepelhetnek, mint részek és humánus elmélyítése az ábrázolt egységes és objektív világképnek. Vörösmartynál azonban (mint Ossziánál) ez a lirizmus határozza meg a hangot és színezést, az egész ábrázolás alapformájává válik, ellentétként az epika objektív jellegének.

A *Zalán* kritikusi rendszerint a szerkezetet hibáztatják, mondván, hogy a főcselekmény és az epizódcselekmények között nincs szerves kapcsolat, hogy a harci események fásasztó egymásutánban kavarognak, s hogy az eposz darabokra hullik, igaz, részenként és önmagában gyönyörű darabokra, de szerves egységgé nem kerekedik. Mint megállapítások, mint tünetek rögzítése ez valóban igaz, de úgy, mint a szemlélet és ábrázolási mód egyik következménye. Az ilyenmű hibákat azért állíthatták főbűnösökként a kritika ítélőszéke elé, mert ezek a legvilágosabban mutatkoznak, s mert esztétikai arányérzékünket sértik. Ha eposzi mértékkel mérünk — márpedig a *Zalánt* így vizsgáljuk —, a lírai alaphang legalább olyan hiba, de oly hiba, melytől szubjektív énünk elfogódik, s önmagában való szépsége csapdába ejti kritikai objektivitásunkat. Mikor lesz az eposzi szerkezet zárt és tökéletes egység, mivel éri el az epikus költő, hogy a létező világ teljes és részletes ábrázolását meg a cselekmények gazdagon szerteágazó szövevényét egy teljes világképpé kerekítse? Az eposz középpontjában mindig egy egyén áll, akinek minden tette, vágya, törekvése és szenvedélyei szorosan összekovácsolódnak mindazzal, ami az eposzban történik, a közösségi célokkal és a mellékeselekményekkel is. A főhős halad a maga útján: egyéniségének és törekvéseinek indítéka szerint, ámde sorsát mégsem a maga-megszabta törvények döntik el, hanem legalább annyira a külső körülmények. A nemzet, a közösség céljai a nagyobbak, egyetemes érvényűek, melyeknek érvényesülniök kell — gyakran az egyéni tervek, vágyak és akarások fölött és ellenében. Ha a kétféle erő: közösségi és egyéni tökéletesen egyenrangú, s a kapcsolat a kettő között állandó és eleven, s ha mindkét törekvés megoldásában a nemzeti és humánus igazság érvényesül, az eposz kerek és egész, a tökéletes lezártág benyomását kelti. Az Iliászban érvényesül ez legszebben, ahol a haragvó Achilleusz indulatai, cselekedetei a görög seregek sorsával, s az egész görögség jövődjével oly mélyen és minden mozzanatában összefüggnek, s noha a hősnak buknia kell, az egyetemes cél diadalmasan érvényesül áldozatai felett. S mi történik itt, a *Zalán* futásában? Ki a főhős, akinek egyéni törekvése a nemzeti célokkal szorosan összefonódik? Árpád? De hol vannak személyiségének sajátos tettei, vágyai, szenvedélyei? A hadvezető fejedelem nemzete céljait érvényesíti, de nem úgy, hogy sorsát tudatosan aláveti a közösségnek, hanem eleve egy vele, egyénietlen fényességben tündöklük a hadak élén, mint jellegtelen vak eszköze nemzete céljainak. Így, mivel nincs egyénisége, egyéni cselekedeteinek tükrében nem sűrűsödik együvé nemzeti és emberi cél, a cselekmények nem vonatkoznak űrá, sem ő nem befolyásolja végzetes-döntően azokat. Hiányzik a központ és középpont, melyhez viszonyítani kellene és lehetne minden történést. Árpád nem egyéniség az akarat és indulat, célszerűség és sors, erények és tévedések örök emberi végletei között hullámozó tetteivel, hanem csakis hadvezér, aki csupán fejedelmi-hadvezető mivoltában él és cselekszik. Az eposz nemzeti érdekű cselekménysora nem is lesz más, mint harcok végtelen és csüggesztően egyforma forgataga. Vagy talán Ete lenne alkalmas eposzi hős? Néki van magánélete, érzelmei és vívódásai, ámde ő pusztá életének és boldogságának épp a közösségi célok megkerülésével jut birtokába. Az ő sorsa döntő pontokon elkülönül nemzete céljaitól. Az Etéhez fűződő eseménysorban az általános emberi érvényű mondanivaló ölt művészi formát — itt is elsősorban a költő korának problémái szerint. A szerkezetet vizsgálva máris itt vagyunk a lírai szemléletmód és ábrázolási alapforma kettősségénél. Az objektív érvényű történelmi cselekménysort — mint számára idegen világot — nem tudja összefogni egy nagyszerű hős tetteinek tükrében; szubjektív mondanivalója pedig egy ettől független, de lírai elmélyültséggel ábrázolt eseménysorban bontakozik ki.

A költő különben sem tud belefelejtkezni naiv gyönyörűséggel a létező dolgok tárgyi valóságába. Ha egy-egy epikai objektum megragadja figyelmét, az is lírával itatódik át, az egyénben keltett reflexiókkal és hangulatiságával dominál elsősorban, nem létezésének realitásával. Alkest így mutatja be:

Rettentő vala ez nézésre: fejében az álló
Vas sisakon hosszan rezegett lószőre, s tetőtől
Talpig vasban volt, nem látszott semmi nyílása.
S mintha egész ember vasból lett volna teremtvé:
Úgy jött fénytelenül, s iszonyú feketében: előtte,
Mint hideg éjjeli domb, látszott nagy pajzsa, s középelt
Szörnyű halálkoponyát mutatott vert fényes ezüstsől.

Természeti leírásaiban (nagyon kevés van!) is a jelenség hangulati tartalma uralkodó:

Alkonyodásra jutott már a nap, s tiszta határát
És a nyugvó tájt bágyadt lángszinbe borítván,
Általadott vizet és földet hűvös esti homálynak.

A tárgyi ábrázolás elveszti színességét, az eposzi világ kedves és eleven tarkasága helyett a dolgok mögé, idő és tér fölötti világok lebegésébe ragadja olvasóját. Innen az objektívnek szánt leírások egyhangúsága és szerkezetlen egymásutánja, sorrendet és kapcsolatot nem az okszerűség vagy a totalitás igénye teremt, hanem az asszociációs áradás, az érzelmi-hangulati hullámzások, a mesés gazdagságú képzelet önkényének szabadsága.

Valahogyan a befejezés is elégedetlenül hagy bennünket. Igaz, a honfoglalás teljes dicsőségben befejeződött, Ete elnyeri Hajnát, de valamiképp eltörlődik az egyensúly: az elesett hőseket jobban sajnáljuk, mint ahogy a győzteseknek örülünk; részvétünk nagyobb az összetörtten menekülő Zalán sorsán, mint örömünk Árpád dicsőségén; Hajnát és Etét az egymás utáni vágyakozásban és aggodalomban képzeljük el szívesebben, mint a beteljesült boldogságban. A befejezés sem tudta megnyugtató egységgé zárni azt, ami az eposzban szét-hullik, csak lírai részvétünk teljes, a kapott világkép nem.

A lírai szemléletmód és ábrázolási alapforma szabja meg a jellemek és sorsok alakítását is. Megfigyelték már, hogy szereplői közül azokat ábrázolja emberibben, sokoldalúbban, akiknek sorsa a szenvedés, a bukás. Zalán rokonszenvesebb, mint Árpád, a délszaki tündért jobban megkedveltük, mint Etét. A költő mélyebb azonosulással éli át a szenvedők, a szerelmi bánat rabjainak sorsát, mint a harcos hősök érzelmi-erkölcsi világképét. A hadvezető Árpád epikus indítékú megjelenítését is átszínezi a líra. A dicsőítés állandó felsőfoka, a mitikus magaslatokba emelő hasonlatok önkéntelenül a Berzsenyi ódáinak hőssé avató pátoaszát idézik a költői képek lírikus-romantikus hangjával:

Jól hallá e zajt, el sem futa tőle nagy Árpád,
Mint más futna, kit asszony szült félékeny apától.
Nem futa, megfordult, s nagyságos homloka látszott,
És csak alig látszott, már villoga, csattoga kardja,
S a rohanó Viddint megszedítette csapása:
Így fordul meg az égi vihar nagy tengerek árján,
Így fordul vele meg a tenger szörnyű hatalma:
Mint, Viddin! tereád fordult meg erőszakos Árpád;

Nem epikus ábrázolás — s Vörösmarty kedvvel alkalmazza — az érzelmi viszonylatokban való megjelenítést. A szereplőt nem pusztán megjelenésében, tetteiben önmaga világán belül ábrázolja tárgyilagos leírásban, hanem kapcsolatokban és hatásokban, melyek a tárgyakhöz és személyekhez fűzik. A keltett hatások is elsősorban érzelmi és hangulatiak, a szereplők érzelmi telítettségének kisugárzása, köveket, folyókat érzésekre varázsló hatalma. Így siratja a délszaki tündért:

Anyja, az Álommal testvér, a fátyolos Éjjel,
 Hogy megtudta szerencsétlen fia kínos elestét,
 Bús komor orcáját mélyebben fődte homállyal,
 Sirva leszállt, hajait tépvén, a föld közepébe,
 Ott nyöge: rajta nehéz bércek szikláí feküdtek
 S zúga fölötte szelek fúttán a tengerek árja;
 Ő pedig egyre nyögött s keseregve szülöttét,
 Könnyeivel fölforrt a zúgó tengerek árja,
 Megrendült iszonyu fájdalom a hegyek orma
 S a mereven sziklák vas szálai megrepedeztek.

A sorshelyzetek alakításában is lírizmusa szab irányt, hőseinek elsősorban szubjektív indítékú cselekedeteit teszi sorsdöntővé. Ete halálra szánja magát népe érdekében. Ám a költő nem a pusztulásba sodró erényeket igenli, hanem a boldogságra törő emberi vágyakozást. Ete áldozatát Vörösmarty-Hadúr nem tudja elfogadni, csak Laborcánét, aki a szerelmi boldogtalanság sorsüldözte rabja egész életében és az utolsó percekben fellobbant szenvedélyében egyaránt. A költő ismeri az önfeláldozás erkölcsi nagyszerűségét, de csak a lírai körön belül, s amíg Ete nem halhat meg a közösségért, a délszaki tündér meghal Hajnáért, hogy megmentse és szerelméhez küldje. A két sors egyazon indítékból fakad: a költő boldogságigényéből és humanizmusának polgári színezetű erős individualizmusából, mellyel átlépi az epikus ábrázolás követelményeit. Mert az eposzi szereplők soha nem cselekedhetnek pusztán szubjektív indítékok szerint, vágyaikat és törekvéseiket a körülmények és az egyetemes-nemzeti célok szabják meg döntően. Ha Vörösmartynál a feudális szemléletmód korlátai⁴ szabnának sorshelyzeteket, akkor bizonyonnyal elfogadná Ete áldozatát az eposzi sémák javára, de a humánus mondanivalót hordozó líra kárára. — De miért is ölné meg kedves hőst, honnan merítsen önfeláldozásához elegendő erőlcsi indokot? Ete halálát csak akkor tudná meggyőző erővel és az epika objektív érvényével ábrázolni, ha a jelen politikai elszántságban és erkölcsi erőben közel állana ama múltbeli világ közdelmeinek töretlen magyszerűségéhez. De nem így van! A múlttal való azonosulást nemcsak a politikai tudat kettőssége és a harcoktól irtózó humanizmus korlátozza, hanem az is, hogy jelene törekvéseinek erkölcsi magaserendűsége nem táplálja elég erővel a hazafias lelkesedést. A költő megrendült hittel nézi korát, az önfeláldozás hősi elszántságához nem meríthet erőt belőle. Ragyogó múlt és kétségektől árnyékos jelen között túl nagy az ellentét ahhoz, hogy az író feloldódva világában mintegy belülről szemlélje azt. Otthontalansága a múltban formálisan is megszólal, a líra ismét áttöri az epikus kereteket, a költő személyesen előlép, hogy megsirassa elfajult korát:

Gyengék is már e letűnő kor lelkei; a nagy
 Ősi dicsőséget nem bírják tartani többé.
 Ti kacagányos apák, hadat űző szittya vezérek,
 Hős eleink, mi csekély nektek keveredni csatába,
 Ott új honnotokért küzködni, s elesni vitézül.
 Nem! méltó unokátoknak most mondani én nem
 Merném nemzetemet; mert a kard súlya keserves
 Már neki, s mellékes gondokra vetődve, mohón a
 Béke futó örömét kapdossa — nem őrzi — bolondul.

De minden elsőszemélyű megszólaláson kívül és túl, minden képben, minden sorban ő van jelen; eposzköltő, akinek nem sikerül elrejtőznie tárgyában. Szerkezetben, jellemzésben, motivációban szubjektív törvények szabnak irányt, hogyne árulkodnék lírikus elfogódottságáról a stílus? Mindent átlengő elégikus hangulatiság; líra a leírásokban; gondolati líra ábrázolások helyett; líra a halálba menők siratásában; az elvágyódás lírája hangzik a kozmikus szférák felé törve — érzelmekkel és hangulatokkal telítve a világegyetemet térben és időben s téren és időn túl. Épp ez a stíl- és hangbéli lírai állandóság figyelmeztet, hogy itt nem pusztán a stílusról van szó. A stílus a költő tollán maga a tett, amellyel korára hatn;

⁴ Tóth Dezső: i. m. 67—68. l.

képes; eszméi és érzelmei mélységének akarva-akaratlanul beszédes tanúja. Ami a stílusban van, az az emberben van, s ami az emberben van, az korának függvénye majd minden mozzanatában, a tudatosban és a csak-érzelmeiben átélte problematikájában is. Ha a stílus egészét átszövi a líra, akkor a költői szemléletmód lényegében is az van, mint függvénye a kor és egyéni sorsa bonyolult problémáinak.

Most hát itt vagyunk megállapításainkkal a végső következtetésnél. Elmondtuk, hogy a *Zalán futása* reális és eszmei indítékaiban mi az, ami a lírához vezet; elmondtuk, hogy szemléletben, ábrázolási módban, szerkezetben, jellemrajzban és motivációban hogyan ölt formát, hogyan hatja át a stílus egészét és hogyan okoz műfaji disszonanciát. Ha a paradoxonig éleznők a következtetés formuláját, most talán azt mondhatnánk, hogy a *Zalán futása* epika nélküli eposz. A Zalán teljes egészére így nem is igaz, s célunk nem tetszetős paradoxonok gyártása. Ha van kettősség a műben, az lényegéből fakad, egy korból, melynek formálódó új rendje több és mélyebb problémát adott költőjének, mint amennyit tudatosan átélhetett; nagyobb feladatot tűzött eléje, mint amennyi egzisztenciális biztonságot nyújtott. És mégis, az alkotásban kora és önmaga fölé emelkedve akar jelenéért küzdeni, nem kívülről megszabott kényszerként, hanem ifjú költő-emberségének minden hazafiúi lelkesedésével és erkölcsi erejével. Vállalni a nagy közösség nagy céljainak szolgálatát, a túlmaradó szubjektivitást zárt keretekhez szabni: a romantikus költő attitűdjé, mely formát ölt az eposz egészében. Formát ölt és formát bont: átlépi és kitágítja a szabványos-konvencionális eposzi kereteket. Ha tetszik: a *Zalán futásának* hibái egyszersmind a kor epikájának sajátosságai is, disszonanciáit vizsgálva a romantikus eposz jellegzetességeire utalunk.

A reformkori eposzok minden egyes darabja valamivel mindig a kor és az epikus vállalkozások ellentéteire figyelmeztet. Mert valami mindig hibázik, vagy a tárgy nemzeti jelentősége, vagy a szerkezet, vagy a mitológia, vagy a jellemzés. A művészi forma érzékeny mutatója minden irodalmi divaton túl a kor igazságairól beszél, ha másként nem, művészi negatívumokban. S ha az epikus vállalkozás irodalmi erényekkel túl is lép a *Zalán futása* eredményein, ezek az értékek is áttörnek az eposzi kereteket. A műfaj mindenütt bomlik, mégpedig egy irányban: az egyéniség jogainak polgári eszmeiségű és romantikus megformálását követelményei szerint. Az egyéni-szubjektív problematika a korábbi eposzokban lírai jelleget ölt, a későbbiekben pedig a romantikus-drámai felé halad a szenvedélyek sorsszabó hatalmának rajzával [mint az *Eger* (1827) és a legtökéletesebb: *A két szomszédvár* (1831)]. S ha megint engednénk a kínálkozó paradoxon csábításának, azt kellene mondanunk, hogy az eposz a nagy eposzi divat idején bizonyos fokig időszerűtlen műfaj. Korszerűtlen valóban, ha a homéroszi-klasszikus műfaji formák újrateemtését tűzte ki feladatául, de szándékosan vagy szándéktalanul romantikussá váló sajátosságaival mélyen jelenében gyökerezik. És jelenéhez is szól: akart és akaratlan líraiságával egyfelől, és másfelől a nagyszerű nemzeti múlt költői felmagasztalásában. A reformkori mozgalmak kezdetén a honfoglalás jelentőségét — bizonyos korlátokkal, de tudatosan akarták politikai hatóerővé kovácsolni; s a megszülető eposz, mint nagyszabású irodalmi vállalkozás, az irodalmi élet emelkedésének, gazdagodásának is döntő bizonyítéka volt. Az eposzi divatot ez a két tény szentesíti, ám a kor formálódó küzdelmeiben is több volt, mint ami az eposz eszmei és formai követelményeibe beleférhetett. Érdekes, és mélyen a lényegről beszélő irodalmi jelenség az, hogy az első epikus-paródiák épp az eposzi divat virágkorában keletkeztek. Kisfaludy Károly vígjátékjaiban (*Andor és Juci* 1824, *Hős Fercsi* 1828) pellengérré kerülnek a szabványos, ünnepélyes műfaji fordulatok, a fellengző osszianizmus és a nyelv keresett választékossága. A divatos epikai stílus oly tüneteket mutatott, amely fölött már ekkor jogosan hangzott fel a nevetés büntetése.

Klasszikus eposz teremtésére késő korszak volt ez, s az ifjú Vörösmarty nagyszabású vállalkozása minden szépségével és disszonanciáival mintegy kijelöli az eposz útját, az eposzi forma bomlásának irányát, tematikai tágulását, de szűkítését is: a személyes-egyéni problematika elmélyülése felé.

GÁLDI LÁSZLÓ:

A FINNUGOR NÉPI VERSELÉS TIPOLOGIAI ÁTTEKINTÉSE

Bevezetés

1. Több, mint 75 éve immár, hogy Négyesy László közzétette egyik legelső, de eredeti gondolatokban, kutatásra ösztönző sejtésekben igen gazdag tanulmányát „Az ugor összehasonlító verstanról”¹; azóta azonban Négyesynek indoeurópai előzményekre támaszkodó,² bátor kezdeményezése mintha kissé feledésbe merült volna nemcsak nálunk, hanem külföldön is. Amikor például legutóbb Lotz János amerikai tanítványa, Robert Austerlitz az obiugor verselés bizonyos sajátosságait, elsősorban pedig a gondolatrítmust a középkori magyar költéssel vetette egybe, Négyesy úttörő kísérletére egyáltalában nem hivatkozott.³ Verstani kutatásainkra a századvég részletkérdésekbe merülő, atomisztikus szemlélete sokáig rányomta bélyegét, s gyakorta mindmáig úgy vitatkozunk a magyar vers, „nemzeti versidomunk” alapvető tulajdonságairól, hogy — zenetudósaink példaadása ellenére⁴ — meg sem próbálunk kitekinteni nyelvrokonaink ősi vagy újabb keletű ritmikája felé. E rendkívül káros „hungarocentrizmus” hagyományával egyelőre jóformán csak Vargyas Lajos próbált szakítani⁵; egybevetései az ún. Vargyas-vitán is figyelmet keltettek.⁶ Mindez azonban nem éppen sok; egyelőre mindama verstörténeti eredmények, melyeket például finn és észti kutatók szűrtek le,⁷ a magyar metrikusok számára mindmáig szinte teljes egészükben ismeretlenek maradtak; hasonlókép-

¹ Budenz-Album. Budapest, 1884. 84—95.

² Négyesy (i. m. 88.) Westphal tanulmányára hivatkozik: Zur vergleichenden Metrik der indogermanischen Völker. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. IX, 437—58. A. Meillet szerint is „il y avait une tradition orale de poésie indo-européenne que révèle l'identité originelle des deux métriques [ti. a görög és a hindu], et dont il faut tenir compte pour expliquer les commencements de la poésie grecque comme de la pensée grecque” (Aperçu d'une histoire de la langue grecque. Paris, é. n. [1948] 144.). Vö. még A. Meillet: Les origines indo-européennes des mètres grecs. Paris, 1923.

³ Austerlitz megállapításaira (vö. Ob-Ugric metrics. The metrical structure of Ostyak and Vogul folk-poetry. Helsinki, 1958. FF Communications № 174. 125.) még visszatérünk (l. 160.). Vö: ismertetésemmel: NyK. LXI, 131 kk.

⁴ Vö. Kodály Zoltán: A magyar népzene. Budapest, 1952. 8—24; uő.: NyK. XXXVI, 131—4; Szabolcsi B.: A magyar zenetörténet kézikönyve. Budapest, 1955. 5, valamint Példatár: 4—6.

⁵ A magyar vers ritmusa. Budapest, 1952. 44—8. Ugyancsak Vargyas Lajos tért vissza újabban a kérdésre: Ugor réteg a magyar népzeneben c. tanulmányában (Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Budapest, 1953, 611—8.). — A magyaros tizenkettős esetleges finnugor előzményeiről l. Gáldi L.: I. OK. IX, 208—9.

⁶ Vö. II. OK. III, 240. kk. (Harmatta J. hozzászólása).

⁷ A finn verstani irodalomról jól tájékoztat M. Sadeniemi: Metrikaamme perusteet. Helsinki, 1949, 185—191 (bő bibliográfiával), továbbá uő.: Die Metrik des Kalevala-Verses. Helsinki, 1951, 155—8 (további könyvészeti adatokkal).

pen nem váltak nálunk közismertté sem N. Trubetzkoy-nak,⁸ sem pedig Lotz Jánosnak és R. Jakobsonnak⁹ a mordvin népköltési formákra vonatkozó rendszerezési kísérletei, vagy Th. A. Sebeoknek Jakobson kutatásaihoz kapcsolódó cseremiszi verstani megfigyelései.^{9a} E mulasztásokért kevésbé kárpótol az a tény, hogy nemrég egyik szótagszámláló versformánkat, közismert elnevezése szerint „ősi nyolcasunkat” Papp István közvetlenül a Kalevala-verssel vetette össze, s mindkét formát — a többi finnugri nép metrikájának s a hozzánk rokonságilag közelebb álló obi-ugor népek verselésének majdnem teljes mellőzésével — egy szamosháti emfatikus hang-lejtésformából származtatta.¹⁰ E módszertanilag legalább is erősen vitatható kísérletre alkalmasan még visszatérünk (5.); mindenesetre a magunk részéről a finnugor összehasonlító verstani kutatások megújulását elsősorban a Négyesy kijelölté út követésétől, a minden lényeges mozzanatot számbavevő filológiai óvatosságtól és körültekintéstől várhatjuk. Verstörténeti látóhatárunkat tehát ki kell szélesítenünk: a magyar verstörténetre kell vonatkoztatnunk mindazt, amit a rokonnépek verseléséről megállapítottak, s fordítva is, a modern magyar vers-kutatás világánál, annak eredményeire támaszkodva kell szemügyre vennünk a többi finnugor nép verselését. Ezen általános elgondolás jegyében legyen szabad szerény kísérletként készülő általános verstanom előmunkálatainak egyik részletét bemutatnom.

2. Bevezetésül még egy megjegyzést. Már utaltam a „tegnapi” versszemlélet atomisztikus voltára, vagyis arra a tényre, hogy összehasonlító törekvések helyett eddig rendszerint nálunk is, külföldön is egy-egy népi versrendszer leírására törekedtek. Ne feledjük azonban, hogy Magyarországon már közel félszázaddal ezelőtt történt kísérlet a különböző finnugor népek verselésének párhuzamos jellemzésére is. Bán Aladárnak „A finn-magyar népcsoport” című tanulmányára gondolok, mely 1911-ben jelent meg a Heinrich-féle Egyetemes Irodalom-történet IV. kötetében.¹¹

Bán Aladár nagy érdeme, hogy népről népre haladva gondosan jellemzi valamennyi finnugor nép verselését; szemléletének főleg Négyesyre visszavezethető hiányossága azonban, hogy általában mindenütt csak a szótagszámláló verset tartja esztétikailag értékesnek s a szabadabb formákról olykor nem nyilatkozik kellő megértéssel. Bán Aladár megjegyzései így is érdekesek: egy egész kor verstani felfogását halljuk kicsendülni belőlük. Érdemes tehát szemezgetni ebben a ma már történeti értékű anyagban, melyet Zsirai Miklós nagy összefoglaló munkájában (Finnugor rokonságunk. Budapest, 1937) sajnos alig hasznosított.

A finn „nemzeti versidomot” Bán, erős leegyszerűsítéssel, a Kalevala-verssel vagy ahogy ő nevezi, a „runométerrel” azonosítja. „A sor általában nyolc szótagos”, írja róla, „de az első ütemben néha öt vagy hat szótag van (mint *kielelleni*).”¹² Az alliterációt, sőt a kezdőrimet is nagyon kedveli a finn ritmus, s úgyszólván nincsen sor, amelyben ne lenne. Tudvalevő, hogy a kezdőrim egykor [!] a magyar népköltészetnek is sajátja volt s hogy maradványai még ma is jelentkezők. A nyolc szótagos vers is kedvelt a magyar népköltésben, de emitt a sormetszet

⁸ Zur Struktur der mordwinischen Melodien. Sitz.-Ber. Wien. Phil.-hist. Kl. 205/2. 115—7.

⁹ Axiomatik eines Verssystems, am mordwinischen Volkslied dargelegt. Stockholm, 1941.

^{9a} Sound and meaning in a Cheremis folksong text. For R. Jakobson. 1956. 430—9. — A finnugor verstani kutatások eredményeinek figyelembevételét sajnos nem igen tapasztaljuk Lükő G. terjedelmes dolgozatában sem: A magyar népdalszövegek régi stílusa. Néprajzi Értesítő. XXXIX, 1—48.

¹⁰ Die Rhythmusprobleme des Kalevala. SUS. Aik. LVIII, 5. 3—30.

¹¹ Jellemző a külföldi könyvtári viszonyokra, hogy a Heinrich Gusztáv szerkesztette nagy művet legújabbban hozzáférhetetlensége miatt Austerlitz sem használhatta („non available”); ezzel magyarázható az a tévedése is, hogy Bán Aladár cikkét — Szilasynek tulajdonította (i. m. 26, 2. jegyzet).

¹² A példa nyilvánvalóan nem jó, mivel a *kiele-* tő 1. szótagjában diftongus van, tehát a szó négy- és nem ötszótagos.

általában a sor közepére esik (4—4), a finnben pedig nincs ily megállapított helye”.¹³ Az észtekkel kapcsolatban, ismét a látóhatár erős leszűkítésével, csupán a Kalevipoegról hallunk ; ennek versformája, Bán szerint, „majdnem teljesen azonos a finn runométerrel, csak hogy a trochausi lejtés itt nem oly finom, mint ott. Az ismétlés, gondolatritmus és alliteráció szintén nagyon gyakori, de ez sem oly népies, mint a Kalevalában”.¹⁴ Bán Aladárnál tehát már felbukkan az összehasonlító szempont is, legalább finn-ész vonatkozásban. Ugyanez a szempont a nyugati finnugorsággal kapcsolatban tovább is kigyózik : a szerző szerint ugyanis a finn vers szabályai „nagyjából érvényesek a lapp verselésre is, de alkalmazásuk *igen nagy szabadsággal* jár [én ritkítottam]. Némely régi versben világosan felismerhető a trochaikus lejtésű kétütemű sor, az újabb versek azonban mindinkább közelednek a ritmikus prózához, az ún. juoigáláshoz. Ennek oka, hogy e dalok mind rögtönzések. A lapp ember, ha szíve készíti, leül a tűzhely mellé, vagy a sátor elé s elkezd dúdolni, néha minden szöveg nélkül, máskor meg hevenyében kieszelt szöveggel, a mi — ha sikerültebb — megmarad emlékezetében, sőt társai is eltanulják tőle. A dallam és vers tehát egyszerre születnek s a ritmus [most jól figyeljünk!] *rendesen épp oly gyarló, mint az ének*.” Mindezt persze a spontán rögtönzésnek, a változó ritmusnak jellegzetes lenézése mondatja Bánnal, s hasonló előítéletekről tanúskodik nála a lapp sorvégek összececsengésének értékelése is : „Öntudatos rimelés nincs, legföljebb az ugyanazon ragok és képzők ismétlődése”¹⁵ A mordvin versrendszert viszont éppen szabályossága miatt Bán igen sokra becsüli : „a mi a formát illeti” írja róla, „az erzia népköltés sokkal magasabban áll, mint az osztják, zürjén, votják s egyéb keleti finn népversek, melyeket ismerek”.¹⁶ Majd megtaláljuk Bánnál — nyilván Paasonen nyomán¹⁷ — nemcsak a mordvin népköltészet legfontosabb ágainak rövid jellemzését, hanem az egyes népköltési műfajok metrikai leírását is, tehát a népköltési metrumok *funkcionális* eloszlását.¹⁸ Megtudjuk például, hogy a „menyasszonyi panaszok” rendszerint rögtönzésszerűek, s ezért „ezekben a versekben nincs szabályos verselés”,¹⁹ valamint hogy a pogány kultikus emlékeket őrző tavaszi dalok „formája is elütő a többiekétől ; ütembeosztásuk rendszeren : 4+3”²⁰. A továbbiakban Bán Aladár a mordvin népköltési formáknak a finnekét messzire felülmúló változatosságát dicséri, s mint különösen gyakori ütemfajról, megemlékezik az ötszótagos ütemről: ebben, akárcsak Paasonen,²¹ „az orosz népköltés hatását” sejtí. Nyilatkozik még az 5, 3 osztású mordvin nyolcáról, melyet — merész és meglepő fordulattal — „a jambusi lejtésű sorokhoz”, tehát a hasonló tagolású ambroziánus nyolcához hasonlít,²² valamint az aránylag ritkán jelentkező alliterációról : e tekintetben a mordvin, Bán Aladár szerint, „körülbelül a magyarral egyezik”.²⁴

A cseremisiz, votják és zürjén verselés tekintetében Bán legfontosabb megfigyelése talán az, hogy észreveszi — persze a maga módján — az egyre szabadabb, kötetlenebb formák felülkerekedését. A cseremisiz népdalról például így ír : „A mi a versek külső alakját illeti, kétségtelen, hogy kifogástalan tökéletességre ez sem emelkedett náluk, de sok akad, melynek

¹³ Egyetemes Irodalomtörténet IV, 82.

¹⁴ I. m. IV, 117.

¹⁵ I. m. IV, 152.

¹⁶ I. m. IV, 169.

¹⁷ Über den Versbau des mordwinischen Volksliedes. FUF. X, 153—192.

¹⁸ Hasonló felosztást, illetve táblázatot találunk később Trubetzkoynál is (vö. 8. j.). Bánt megelőzően főleg finn népdalkutatók fordítottak figyelmet a metrumok „tematikai” eloszlására ; erről l. összefoglalóan A. Launis : Über art, entstehung und verbreitung der estnisch-finnischen Runenmelodien. Helsinki, 1913, SUS. Toim. XXXI.

¹⁹ Egyetemes Irodalomtörténet IV, 170.

²⁰ I. m. IV, 171.

²¹ FUF. X, 182—3.

²² Egyetemes Irodalomtörténet IV, 172.

²³ I. h.

²⁴ I. m. IV, 173.

ritmusa szabályos s a rímek között tisztán csendülők akadnak.”²⁵ Ami a votjakokat illeti, itt is ad Bán Aladár — Munkácsi²⁶ és Wichman nyomán²⁷ — némi műfaji tagolást: a menyaszszonyi panaszdalokkal, melyekben szerinte „hiába keresnénk szabályos ritmust”, szembeállítja azon dalok tökéletesebb ritmusát, melyben „Wichman némi időmértéket ismert fel”, ti. a szavak véghangsúlyának megfelelő anapesztusokat. Ámde tiszta anapesztusok, írja Bán, „természetesen ritkán találhatók; többnyire jambusokkal keverve szerepelnek. Nagyon gyakori eset, hogy az első ütem kétszótagos: tehát jambus vagy spondeus”²⁸. Hallunk végül a négysoros szakok gyakoriságáról, „némi kezdetleges rímelésről”, mely nyilvánvalóan ragrímeken alapul, s az alliteráció viszonylagos ritkaságáról.²⁹ Hasonlók Bán Aladár megjegyzései a zürjén verselésről: ez szerinte „a szótagok számán alapszik”, de „általában vége nagyon szabálytalan, úgy hogy [s ez számunkra igen fontos] ugyanazon versben is különböző hosszúságú sorok minden következetesség nélkül váltakoznak. Legszokottabbak a hat-, hét- és nyolcszótagos sorok, kivált a hét szótagosak (4+3) . . . Rím csak elvétve találkozik, ha ugyan annak nevezhetjük az ugyanazon ragú vagy képzőjű szavaknak néha előforduló egybecsendülését. A parallelizmusnak csak legkezdetlegesebb formája: az egyes kifejezéseknek vagy soroknak ismétlődése található föl. Az alliteráció szerfölött ritka.”³⁰

Végezetül figyelemre méltó Bán Aladár véleménye a vogul—osztják verselésről. Ezúttal is jó forrásból merít, amennyiben — cáfolva Hunfalvy Pál vélekedését, mely szerint „a vogul népköltészetben semmi szabályos ritmus sincs”³¹ — Munkácsi nyomán³² megállapítja az obiugor vers 4 főszájságát, mégpedig a következő bevezető megjegyzés kíséretében: „Munkácsi Bernát, kinek alkalmá volt a vogul énekeket dal és zene kísérettel hallani, szerencsésen felismerte ritmusukat, a mely, ha nem is kifogástalan szabályosságú [már megint felbukkan az esztétikai ideál], de a mi a sorok és ütemek játszi változatosságát illeti, nem marad mögötte az örökösön runometerekben zengő finn népköltés ritmusának”.

A Munkácsi nyomán összefoglalt 4 jellemző szájság pedig a következő:

„1. A tartalmilag egymásnak megfelelő énekrészekben (verssorokban) az ütemek (hangsúlyos szavak vagy szólamok) száma egymással megegyezik.

2. Más gondolatkörbe csapva át, az ütemek száma eltérhet ugyan az előbbtől, de a megfelelő sorokban tovább is egyenlő marad.

3. A különböző versnemek átmeneti, illetőleg kapcsoló pontjain — akár az előző gondolatkörnek végén, akár az újnak elején — különálló (hosszabb vagy rövidebb) sor is állhat.

4. Négy vagy többtagú szavak, különösen ha az utórészben hosszú magánhangzó van, a harmadik szótagra eső mellékhangsúly miatt a ritmusban két hangsúlyos verstág (ütem) számába is jöhetnek.”³³

Bán Aladár, ugyancsak Munkácsi nyomán, már önkéntelenül rátapintott arra a szabályszerűsége is, amely később Austerlitznél egy egész elvi rendszerezés alapja lett, arra ti. hogy az obiugor népeknél az *igés sorok* kialakulása rendszerint sajátos ritmikai elgondoláson alapszik, s hogy a névszókából álló soroktól meg kell különböztetni, sőt velük szembe kell állítani az *igés sorokat*. Bán példája is ugyanaz, amelyet már Munkácsi idézett (VNGy. I, LI):

²⁵ I. m. IV, 176.

²⁶ Votják népköltési hagyományok. Budapest, 1887.

²⁷ Votjakische Sprachproben. I. Lieder, Gebete und Zaubersprüche. 1893.

²⁸ Egyetemes Irodalomtörténet IV, 179.

²⁹ I. m. IV, 179—80.

³⁰ I. m. IV, 182.

³¹ I. IV, m. 207. Vö. Hunfalvy P.: Vogul föld. Budapest, 1865. 185—95. — Hasonló negatív véleményt hangoztatott a cseremiszi népköltészet formáinak „szabálytalanságáról” V. M. Berdnikov és E. A. Tudorovszkaja még 1945-ben is (vö. Поэтика марийских народных песен. Йошкар Ола. 1945. 70). E nézet tarthatatlanságára már Sebeok rámutatott (i. m. 434.).

³² Vö. VNGy. I, L—LI.

³³ I. m. IV, 207.

Vojle | ònlé || jelpin | nqmtém
 xum'le | nqmésāli,
 vojle | ònlé || pasinn | nqmtém
 xum'le | patilāli?

„Nagyságos állatocska” szent elmém
 miként elmélkedik,
 „nagyságos állatocska” fényes elmém
 mikép gondolkodik?

E sorokban lehetetlen észre nem vennünk a gondolatritmuson kívül a szigorú metrikai vázat is : a nominális sorok 4 részre bontott, 2, 2, 2, 2 tagolású nyolcasok, az igés sorok pedig 2, 4 tagolású hatosok, s a két képlet együttvéve egyetlen 14 szótagú hosszú sort alkot. E következtetéseket sajnos már sem Munkácsi, sem Bán nem fogalmazta meg ilyen világosan, pedig kétségtelen, hogy e folyton visszatérő forma az egész obiugor ritmika egyik alapképlete, mely számunkra a magyar ritmika szempontjából sem lehet közömbös.

3. Ennyiben kívántam kiindulópontként összefoglalni Bán Aladár finnugor verstani nézeteit, illetve az egyes finnugor népek verseléséről kifejtett véleményét. A megoldandó probléma mármost természetesen az, feltételezhető-e valamely genetikus összefüggés az egyes finnugor népek versrendszere közt ; van-e valami köze például az ún. „runométernek”, a magyar nyolcasnak vagy a mordvin felező tizesnek az obiugor verselésben megnyilatkozó s első látásra szinte áttekinthetetlen ritmikai változatossághoz? Alapvető problémáink javarésze tehát ritmikai-metrikai természetű ; emellett azonban persze ki kell térnünk a gondolatritmus, a periódus- és strófaalkotás legfontosabb tényeire is, tehát mindarra, ami végeredményben a finnugor versejlődés nagy történelmi folyamatának egyes szakaszaira világít rá.

4. Ami a ritmikai és metrikai kérdéseket illeti, eleve el kell háritanunk, sőt szinte ki kell rekesztenünk vizsgálódásaink köréből minden olyan „klasszicizáló” kísérletet, mely hol trocheust, daktilust, hol pedig jambust, spondeust vagy anapesztust keres a finnugor verselés egyes formáiban. Ezek az antik műszók azért megtevesztők, mert — ha eredeti, időmértékes értelemben vesszük jelentésüket — legfeljebb bizonyos variánsokra alkalmazhatók, nem pedig egy-egy sorfajra általában. Igazi, quantitativ jellegű trocheusi metrum például a Kalevalavers csak akkor volna, ha e forma alapképlete, mint P. Ravila vélte, bizonyosan a következő lenne :

♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪³⁴

Mivel azonban mások, mint A. Launis, legalább ugyanennyi valószínűséggel következtetnek alapformaként a

♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪

képletre,³⁵ nyilvánvaló, hogy ebben az esetben legfeljebb *hangsúlyos* trocheusokra gondolhatnánk. S meggondolandó az is, hogy Renvall már 1819-ben csupán a 4, 4, illetve 2, 2, 4 vagy 2, 2, 2 típusú finn verssorokat próbálta trochaizálni, ellenben daktilusokat keresett a harmadoló runosorokban, többek közt a következőkben :

— ∪ | — ∪ ∪ | —
 — ∪ | — ∪ | —
 — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

³⁴ E változatra P. Ravila nyomán (vö. Vir. 1935, 35.) utalt Papp I. is (SUS. Aik. LVIII, 14.).

³⁵ A kérdés egészéről vö. A. Launis, SUS. Toim. XXXI.; az idézett ritmus : 3—42., 113—4.

sóitto sóitollen tájusi
pútosit vési-pisarat
kándeleen kätensä älle.³⁶

Amde vajon minek alapján „harmadolta” Renvall s az ő nyomán a Kalevala-vers leg-alaposabb modern kutatója, Sadeniemi ezeket a sorokat?³⁷ Nyilván azért, mert a finn vers alapsajátságának bizonyos *tagoló, a szó- és mondathangsúly eloszlásán alapuló szerkesztésmódot* tartott. Persze sem Renvall, sem Sadeniemi nem sejtette, hogy ehhez a tagoló vershez eljutottak — tőlük függetlenül — a magyar verskutatók is, akik közül egy, a szakmabeli metrikusok által mindmáig annyiszor cáfolt és megtagadott³⁸ Németh László már 1940-ben így írt, a finnugor költői nyelvek ösztönös tömörségét dicsérve, magyarok és finnek ősi tagoló verséről:

„A finnugor nyelvek azzal, hogy ragot halmozhatnak ragra (*órajárásnyira, mehetnék-jében*) s a cselekvés mozzanataira (*mozog, mozdít, mozdul, mozzan, mocorog, moccan*) rengeteg alakjuk van: a szlávnál is kevesebb szavúak lehetnek. „Mieleni minun tekevi — aivoni ajattalevi . . .” kezdi a Kalevala a maga tagoló versét . . . Nem kell sokat magyarázni, hogy az ilyen nehéz szótömböket görgető nyelvnek a tagoló vers milyen természetes versformája. Egy nyelv, amikor a vers ünnepére felkészül, legmélyebb természetét akarja élni. A magyar minden törmelék szót kidobna, az utolsó szónak monumentális súlyt akarna adni, hogy mint a ciklopsz-építkezés egymásba rótt órájs kőköckái minden olcsó kötőanyag nélkül illjék igébe ige . . . Ezt szeretné, a tagoló vers erre kényszeríti”.³⁹

Amit Németh László a magyar versről mond, az általánosabb, időben és térben nem annyira korlátolt érvényű formula, mint egy másik vélekedés, mely szerencsére nálunk ma már kevésbé elterjedt. Sadeniemi szerint⁴⁰ ugyanis a magyar és a mordvin vers egyszerűen *szótag-számláló*, akár a francia. A magyar és mordvin vers valóban szótagszámlálónak mondható fejlődésének bizonyos korszakában, de lehetetlen a szótagszámlálás ábrándját mindennemű történeti-kronológiai elhatárolás nélkül általánosítani! Ha minden időbeli korlátozás nélkül ragaszkodunk, mint egykor talán Bán Aladár és napjainkban Papp István, az ősi szótagszámlálás ábrándjához, továbbra is lebonthatatlan válaszfalat érzünk például a Kalevala-vers és például az osztják hőseinek rendkívül változatos ritmikája közt. Ha viszont a szótagszámlálás *előtti* korszakba nyúlva vissza a sorokat versszerű nyelvi megformálásukban ragadjuk meg *s verstagokra* — esetleg zeneileg is megragadható *ütemekre* — tagoljuk, s bizonyos határok közt *szabad* szótagszámot tétélezünk fel, egyszerre zsongani kezd körülöttünk az egész éneklő finnugorság, s e zsongásból kihallhatunk talán olyasmit is, amit minden különösebb merészség nélkül vetíthetünk vissza a múltba. Véleményünk szerint ugyanis a finnugor népeknek még mai verselése is *tipológiai sorrendbe* összerakhatóan tükrözi a végbement fejlődés egyes állomásait, s nagyjából azt is körvonalazhatjuk, mi a közös kiindulópont, s mit kell tulajdonítanunk egy-egy kisebb-nagyobb nyelvközösség vagy nyelvcsoporthoz későbbi, belső fejlődésének. Tipológiai elgondolásaink természetesen esetleg más nyelvcsaládokra, más kultúrkörökre is alkalmazhatók.

³⁶ Az idézett 3 sor valószínűleg nem összefüggő szöveg, hanem csupán kiragadott példa; jelentésük kb. ez: „Értett hangszereken játszani — Vízcsöppek hulltak — A kantele-re, keze alá.” E példa értelmezésében P. Virtaranta professzor (Helsinki) volt szíves támogatni.

³⁷ Sadeniemi: *Metrik des Kalevala-Verses* 150.

³⁸ Vö. pl. Horváth J.: *Vitás verstani kérdések*. 1955. 8—9., 12—3.

³⁹ Németh László: *A magyar ritmus*. Budapest, é.n. (1940), 57. L. felszólalását a Vargyas-vitán: II. OK. III, 231.

⁴⁰ Vö. *Metrikaamme perusteet*. Helsinki, 1949. 18.

II. A VERSFEJLŐDÉS TIPOLOGIÁJA

1. *Felkiáltásszerű, alig megszerkesztett „röpdalok” (I.).* — A legősibb típusú költői megnyilatkozás semmiesetre sem lehetett hosszabb lélegzetű lírai vagy epikus alkotás, hanem valami egészen rövid felkiáltás, esetleg mágikus invokációt tartalmazó könyörgés, mely a közönséges „próza” közlést elégtelennek érző lélek feszültségét feloldotta. A puszta „lallázástól” rövid, sokszor ismételt szövegekig terjedhetett ez a „röpdal”, melynek magvát talán egy-egy jellegzetes, de persze nagyon egyszerű zenei motívum, ritmus- vagy dallamképlet alkotta. E „röpdalok” bizonyos részében semmiféle szoros ritmust nem szabad feltételeznünk; helyesen írta az ilyen ősi formákról már Négyesy is: „A hol zene van, ott nincs mindig ritmus a primitív népeknél sem. Soká kapta meg a melódia, hosszas fejlődés után a ritmosos szerkezetet, soká alakultak meg a szabályos ütemek. Az ugor ember bátran nótázhatott anélkül, hogy szabályszerű ritmusa lett volna”.¹ Négyesy e nyilatkozatával a *rubato*-jellegű dalok elsődlegessége mellett tört lándzsát, nem szabad azonban elhárítanunk kategorikusan azt a lehetőséget sem, hogy — mai gyermekdalainkhoz hasonlatosan — taglejtéssel, táncsal, dobbal vagy sípbal kísérve ősidők óta lehettek *jeszes* ritmusú dalok is, persze a helyzetnek, a célnak, az érzelmi háttérnek megfelelően. A *rubato*- és *giusto*-jelleg kettősségének a régi múltba való visszavetítése azzal az előnnyel jár, hogy mindjárt figyelmeztet az egyéb mozgáskészségekkel — taglejtéssel, táncsal, primitív hangszerkezeléssel — szorosan összefonódó hajdani ének eredeti változatosságára: természetesen nem valamiféle nagyobb hangterjedelemre célunk ezzel, hanem sokkal inkább az ősi kompozíciók érzelmi tónusának, szociális funkciójának bizonyos változatosságára, mely még egészen rövid megnyilatkozásokban is érvényesült.

Kérdés, tudjuk-e finnugor anyaggal illusztrálni a fejlődés efféle ősi állapotát. Mindenki önkéntelenül a siratóra gondolhat, ámde közismert tény, hogy a siratók szövegét verstörténetileg nem könnyű értékelni; próza és vers közt talán éppen ez a legjellegzetesebb átmenet, a legősibb „szabad vers”.^{1a} Helyesebb tehát, ha siratószövegek és -dallamok közvetlen elemzése helyett Vargyas Lajosnak egyik újabban, ismert könyvének megjelenése után megfogalmazott tételéből indulunk ki, abból tudniillik, hogy „a siratóban fennmaradt kötetlen, recitáló . . . dallam valaha más dallamkategóriákban is élhetett, s ebből különböző hosszúságú dalok szakadtak ki és alakultak kötött, strofikus dallá”.² E „kiszakadás” bizonyos, ma is fellelhető formáit azonban Vargyas — zenei jellegű tanulmányt írván és nem verstanít! — akkor nem vonta vizsgálódása körébe, s ezért mindjárt egy másik kalauzhoz kell folyamodnunk. Ismét Négyesy vezet nyomra; aki szerint „a primitív dallam . . . önkénytelen tört fel az érzésből, csak hangokból állt, nem szavakból, az érzés nyelve — langage emotionelle [sic!] — volt csupán. Majd aztán beszéddel, a gondolatok és gondolatná kristályosult érzések kifejezőjével pótolta

¹ Budenz-Album 89.

^{1a} A siratóénekekről általában O. Böckel: *Psychologie der Volksdichtung*. Leipzig—Berlin 1913. II, 97—126. — A keleti énekekről vö. M. Cramer: *Die Todtenklage bei den Kopten. Mit Hinweisen auf die Todtenklage im Orient überhaupt*. Sitz.-Ber. Akad. Wien. Phil.-hist. Kl. 219/2. 1941. — Orosz siratókról I. E. Mahler: *Die russischen Todtenklagen*. Leipzig, 1936; V. J. Mansikka: *Zur altostslavischen Totenklage*. SUS. Toim. LVIII. — Olasz siratókról vö. G. Faza: *L'anima musicale d'Italia*. Roma, 1920, 128 kk. — A magyar siratókról vö. Kodály Z.: *A magyar népzene 38—42; obi-ugor megfelelőikről: Vargyas L., Kodály — Emlékkönyv*. 1953, 611 kk. — A finn siratóénekekről általában vö. V. Tarkiainen—H. Hermas: *Suomen kansan kannel*. Helsinki, é. n. (1943). 521—32., további irodalommal, valamint példatárval: 533—52. — Példák finn siratókra Karjalából A. Launisnál: *Karjalan runosävelmiä*. Helsinki, 1930. 1—23. sz., valamint M. Haavio: *Über die finnisch-karelischen Klage-lieder*. SUS. Aik. XLVII; Inkeriből A. Launis: *Inkerin runosävelmiä*. Helsinki, 1910. 1—7. sz. — *Syrjén siratókról vö. M. Haavio: Savvatovin, Lytkinin ja Wichmannin kerämää syrjääniläiset hääritykät* (Suomi V/10, 1930).

² Kodály-Emlékkönyv. 1953. 618.

[az ember] a puszta indulati hangokat, *szöveget* kezdett énekelni a dallamhoz”.³ Négyes azonban még nem sejtette, hogy a lappok híres, felkiáltásszerű éneke, a *juoigos*, melynek nyomait másutt is megtaláljuk, mindmáig pontosan mutatja — ha nem is esetleg újabbkeltű dallamában, de legalább dallam és szöveg tipológiai viszonya szempontjából — a fejlődés következő 3 lépcsőjét :

a) Eredetileg a szöveg még nem értelmes szókból áll, hanem csupa „lallázás”, valami hangcsoport, illetve egy jellegzetesnek érzett, esetleg a jódlízashoz hasonlóan jeladásra használt hangköz játékos ismétlése ;

b) A második típusban már van a juoigosnak valami logikailag megfogható magva, mégpedig vagy egy név vagy egy közszó, mely a szemlélet középpontjában levő fogalomra utal.

c) A harmadik típusban a „lallázás” már kiszorult a szövegből és a dallamot végig-éneklik, gyakran gúnyos tartalommal. A „röpdal”-ból ekkor lesz „bőkdal”, amint Erdődi József szellemesen állapította meg.

Lássunk most példát mindegyik megoldásra, elsősorban Armas Launisnak immár klasz-szikus juoigos-gyűjtése,⁴ valamint más források, így H. Grundström és A. O. Väisänen leg-újabbban megjelent svéd—lapp anyaga^{4a} alapján.

Tiszta lallázás például a következő kis dal Inariból (Launis 46. sz.) :

(4-szer ismétlendő.)

Nem kevésbé jellegzetes egy táncnóta-szerű kis dal Karasjokiból (Launis 668. sz.) ; megfigyelhetjük benne — mintegy a későbbi fejlődés előfutáraként — a teljesen világos páros tagolást, sőt az ütemegyenlőséget is. Még szótagszáma is olyanféle ez az ősi képlet, mint a római katonák menetdala : „Mille, mille, mille, mille, mille decollavimus”.⁵ A latin vers 15, a lapp dal 16 szótagú, de az elrendezési elvek nyilván rokonok :

³ I. m. 92.

⁴ Lappische Juoigos-Melodien. Gesammelt und herausgegeben v. Armas Launis. Helsingfors, 1908. SUS. Toim. XXVI.

^{4a} Lappische Lieder. Texte und Melodien aus Schwedisch-Lapp-land. Schriften des Instituts für Mundarten und Volkskunde in Uppsala. Ser. C: 2 København, é. n. [1958].

⁵ E ritmustörténetileg híres dal legújabb kommentárja : W. Beare : Latin Verse and European Song. A Study on Accent and Rhythm. London, é. n. (1957). 17—9. Az idézett latin katonadal persze katalektikus tetrameter, a lapp juoigos pedig akatalektikus.

Ugyanezt a „lallázó” típust képviseli egy másik dal Inariból (658. b.): ennek dallama merészebb hangközzeivel, nagyobb ambitusával vonja magára figyelmünket:

Névhez fűződő „lallázást” találunk abban az inari-i dalban (Launis : 1. sz.), amelynek szövege mindössze: „Hej, Péter, hej Pál...”, majd ehhez fűződően az ismétlődő dalszó: „nunnu de nunnu...”:

Még érdekesebb az a dal, amely talán egy ősi lapp „napének”⁶ magva vagy töredéke; a most bemutatásra kerülő 1. változat csupán a „napfény” lapp *peive* nevét ismételgeti, s ehhez a szóhoz kapcsolódik azután a refrén, melyet a nyugati lapp Arjeplogban gyűjtött szöveg kiadója, E. Lagercrantz nem is próbált lefordítani:⁷

⁶ A lapp „napénekekről” vö. O. Donner: *Lieder der Lappen*. Helsingfors, 1876 és Halász Ignác NyK. XV. 305—6.

⁷ *Lappische Volksdichtung, I: West- und südlappische Texte*. Helsinki, 1957: SUS: Toim. CXII.

Ugyanezt a dallamot nem refrénnel, hanem szöveggel kitöltve megtalálta⁷ Launis is Utajokiban (653. sz.); hozzáfűzött kommentárja azonban mindössze ennyi: „*Sonnen-, Sonnenschein. Sinn der Worte unbekannt.*”⁷

E spontán szemléletből fakadó, rögtönzésszerű dalok persze nem elszigeteltek a finnugorságban, s még kevésbé a finnségben; már K. Krohn figyelmeztetett arra, hogy az *itku*, vagyis a siratóének mellett a finnül *joiku*-nak nevezett rövid dal őrizhette meg a legtöbbet abból a közfinn költési módból, mely a runoéneklést megelőzhette.⁸ Krohn különösen a karjalai *joiku*-kra hívta fel a figyelmet, s ha megnézzük például A. Launisnak karjalai gyűjtését, valóban találunk a lapp *juoigos*-okhoz szövegfelépítésükben igen hasonló énekeket. Ilyen például Launis gyűjtésének 38. darabja, egy kurikkai gyermekdal (bár dallamváza és ritmusa már az egyik Kalevala-ritmus felé mutat):

Hogy milyen is lehetett — ha valóban létezett — a „*juoigos*”-nak megfelelő dalforma az obiugoroknál, arra talán példát nemcsak Karjalainennek az „*Anna Lukajovna, ii, ii, ii, ii*” típusú osztják rögtönzésekre vonatkozó megjegyzése⁹ szolgáltat, hanem — bár mai formá-

⁷ Vö. SUS. Toim. XXVI, 201.

⁸ Az *itku* és *joiku* — Krohn saját szavai szerint — „eine dem runengesang vorausgehende gemeinfinnische dichtungsart repräsentieren” (Kalevala-Studien. I, 65.). Az Arjeplogban még virágzó *juoigos*-kultúráról Väisänen legutóbb is így nyilatkozott: „Dort wird wohl die ureigene lappische Sangeskunst am längsten leben. Dort wird noch immer eine Melodie gepflegt die in ihrer eigenartig sich heraushebenden Ursprünglichkeit — nach Professor Väisänens sachverständigen Ermessen — auf dieser Seite der Uralberge ein gegenstück nicht hat” (Grundström: i. m. 7.).

⁹ Karjalainen idevágó nyilatkozata így hangzik: „Es sind offenbar ähnliche improvisationen wie auch die von meinem demjankischen meister gemachten und von seiner umgebung sehr bewunderten lieder, über die ich nie recht ins klare gekommen bin, und die sich immer in der richtung bewegten:

Anna Lukajovna, ii, ii, ii, ii,
geht auf dem wege ii, ii, ii, ii, usw.

Die hauptsache war nur die melodie und das ganze lied nur ein ii-gequietsche, in das er immer ein paar worte einwarf, die ihm gerade auf die zunge kamen” (K. F. Karjalainen—K. N. Toivonen: Ostjakisches Wörterbuch. Helsinki, 1948. VII.).

jában már egy hosszabb sorsének bevezető sora — a következő szoszvai is dallamtöredék (Väisänen 118. sz.) ; a szöveg jelentése : „Volini ősz aggastyán”,¹⁰ majd utána itt is lallázás következik :

A fentebbi I. a. típussal rokonítható, pusztán „lallázó” dallamot osztják forrásból adott közre N. Trubetzkoy kissé váratlan helyen : R. Lach votják dalgyűjtésének függelékében a következő megjegyzéssel : „Nach Angabe des Sängers bloss Solfeggiersilben ohne jeden Sinn : »bloss zum Singen«.”¹¹

Erről a dallamról azonban könnyen kideríthető, hogy voltaképpen olyan medveének, amelynek már szövege — legalábbis egyes területeken, illetve egyesek emlékezetében — feledésbe merült ; az eredeti szöveges változatot Patkanov jegyezte fel,¹² s véletlenül éppen ez az a medveének, melynek dallamát Szabolcsi Bence magyar siratóénekekben is felfedezte.¹³ Érdemes tehát az eredeti változatot is bemutatnunk ; 4 sorának jelentése : „A Tapar-nő, a Kam-nő fiai vagyunk, a Kam-nőtől született legények vagyunk ; a zelmicemeggytermő zelmicemeggyfához jövünk, a csipkebogyótermő csipkebokor-ligethez közeledünk.”

¹⁰ Vö. SUS. Toim. LXXX, 38.

¹¹ Vö. Sitz.-Ber. Wien 203/5. 8. és 47.

¹² Die Irtysch-Ostjaken. II. 204—5., 263.

¹³ Vö. Osztják hősdalok — magyar siratók melódiái. Ethn. XLIV, 73.

Voltak-e, vannak-e ilyenféle magyar „röpdalok” is? E kérdést, műfaji és verstörténeti szempontból, tudomásom szerint eddig nem igen vetették fel, pedig kétféle megfelelésre is gondolhatnánk. Egyrészt kétségtelenül „dalcsírák”, világos ritmikai képletek „mondományaink” azaz szólásaink, közmondásaink is, melyekkel legutóbb Horváth János foglalkozott,¹⁴ másrészt pedig — tekintetbe véve Grundström kutatásait, mely szerint a lapp „röpdalok” is jórészt prózai elbeszélésbe ékelődnek bele, felvethetjük a kérdést: nem valamiféle ősi vonás rejlik-e abban, hogy népmeséinkben annyiszor bukkan fel egy-egy verses rigmus? A zöldszakállú király meséjében a bezárt királyfinak eszébe jut kedvese, mire zümmögni kezd ablakánál egy dongó s azt mondja: „Eressz be galambom! Javadat akarom”, majd berepül és szép leánnyá változik. Az Égig érő fa meséjében a hős így beszél magáról: „Jól ittam, jól ettem, a fakót a fejem alá tettem; Egyszer felébredtem, ellopták a fakót. Akkor én nagyon megijedtem.”¹⁵ Hasonló példákat mindenki tudna mondani, tehát egyáltalában nem lehetetlen, hogy magyar „juoigosok”, énekelt-recitált rigmusok is rejtőzzenek népmeséink rengetegében. Igaz ugyan, hogy mesékbe ékelte verses részletekre, mondókákra bőven van példa nyugaton is.¹⁶

2. *Elemi egységben jelentkező, ritmusképző párhuzamosság (II.).* — A rögtönzésszerű, felkiáltásszerű dalra azonban valóban elmondható, hogy „verba volant”, s ezért, a hatás fokozása céljából, ösidőktől fogva léteznie kellett a versalkotás másik elemi tényezőjének: az *ismétlésnek*. Amint a melódia történetében, úgy a ritmus és általában a vers kialakulásában is döntő fontosságot kell tulajdonítanunk az ismétlésnek, s ami ezzel együtt jár: a *párhuzamosságnak*. E fokon is legalább két alaptípust kell megkülönböztetnünk:

a) Az első (II. A.) a p u s z t a s z ö v e g i s m é t l é s, mely magában is ritmust szül, amint már Greguss Ágost észrevette.¹⁷

b) A második típus (II. B.) az ismétlődő szerkezet 1, 2, vagy 3 elemének felcserélése a gondolatrítmus ismert s legújabban Austerlitz által igen részletesen bemutatott törvényei szerint.¹⁸ E szerkesztésmód még nem hoz létre feltétlenül szótagszám-kötöttséget, legfeljebb bizonyos arányos — de többnyire szabad szótagszámú — tagolást, mely a szöveg kisebb egységeit szilárdan összetartja.

E két fokot, a II. A. és II. B. típust talán legjobb ismét lapp dalokkal érzékeltetnem; itt látható ugyanis legjobban, hogyan keletkezik ritmus a pusztá szóismétlésből. Persze ismét juoigost idézünk, mégpedig a névből és refrénből álló I. B. típus egyik példáját Inariból (Launis 95. a. sz.):

Az ismétlődő szövegbe beágyazott gondolatrítmusra jó példa egy Koutokeinoban gyűjtött tréfás lapp dal (Launis 330. sz.); szövege a „selyemfejú, pirosarcú, libalábú” lányok-

¹⁴ Versritmusú szólások a kötetlen beszédben. Budapest, 1958.

¹⁵ Magyar népköltészet. Sajtó alá rendezte Ortutay Gyula. III. 1955. 308., 227.

¹⁶ Vö. legutóbb P. Delarue: Le conte populaire français. Paris, 1957. I, 201., 387. stb. — A magyar „névcsúfoló” gyermekdalok is idetartoznak; néhányat közöl a Magyar Népzene Tára (1951), I, 3—5., 9—10., 18. stb.

¹⁷ L. A vers törvénye c. értekezését (Tanulmányok I. 1872, 364—5.). Greguss nézetét Négyesy vonta kétségbe: szerinte „a rendes beszédből, éneklés nélkül, semmiféle »kétszer meghintázása« által a mondásoknak nem válik ritmus. A beszéd magától nem jön ilyen rendszeres hullámvázba, ritmikus repülésre az ének tanította” (Budenzen-Album 92).

¹⁸ I. m. 45—65.

ról szól, akik télen bõrharisnyájukon piros csíkot hordanak s ezért hívják õket libalábúnak. A dallam hármashangzat-mozgásával olyan, mint egy kürtjel ; nyilván eredetileg valóban jeladás volt :

A gondolatritmus e két fajtáját minden finnugor népnél megtaláljuk. Gyakran figyelhetünk meg teljes vagy részleges ismétlést obiugor dalokban is ; itt egy-egy szókapcsolat versjellege gyakran csak akkor tűnik ki, ha két párhuzamos sort együtt hallunk. A Steinitz-gyűjtés¹⁹ egyik serkáli dalában (47. sz.) a *kiša kumiye, kumiye* 'bizony komámasszony, komámasszony' kifejezés hallatára alig gondolnánk versre, de mihelyt idézzük a dalban előforduló párhuzamos szerkezet elő részét is, melyben *Pētusə* (azaz Feodósziya) komaasszonyról van szó, azonnal érvényesül a versszerűség :

pētusə, pētusə, kumiye, 3, 3, 3
kiša kumiye, kumiye. 2, 3, 3

Az efféle rendkívül egyszerű szó szerkezeteket verssé, tehát kötött formává csakis a párhuzamosság s a részleges szövegegyezés avatja. A sorismétlés természetesen fontos versalkotó lehet nálunk is, amint arról különösen az erdélyi és csángó balladák hosszú sora tanúskodik.²⁰

Régebbi példaképpen idézhetjük talán azt a XVI. századi kétsoros éneket, melynek szerencsére fennmaradt dallama is. Ha egymagában elszigetelten halljuk e kérdőmondatot :

Bátya, bátya, melly az út Becskerekére?

talán nem is vesszük észre, hogy verssel van dolgunk; efféle 7+5 típusú tagolású „mondományok” ugyanis akármilyen szöveggörnyezetben lehetségesek.²¹ De kapcsoljuk csak hozzá a 2. sort, s egyszerre előttünk van a hajdani kis magyar dal²² a mondatszerkesztés párhuzamosságának minden naív szépségével :²³

¹⁹ W. Steinitz : Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. I. Tartu, 1939.

²⁰ Vö. Csanádi I.—Vargyas L.: Röpülj páva röpülj. Budapest, 1954. 27.

²¹ Hasonló tagolású és szótagszámú példákat idéz Horváth János : Versritmusú szólások 29. — Legközelebbi rokonai : 7+6 : Szegény ember szándékát Boldog Isten bírja ; 7+5 : Akkor lássam, mikor a Hátam közepét.

²² Szabolcsi B. „mondókának” vagy „daltöredéknek” tekinti (vö. A magyar zenetörténet kézikönyve. Budapest, 1955. Példatár 17). A dallamot „helyesen talán” jelzéssel kijavítva is közli, de e javítás nem látszik feltétlenül szükségesnek.

²³ Természetesen alig feledhetjük, hogy voltaképp a kanásztánc-nóta egyik változatával van dolgunk. Vö. Vargyasnál : „Hát az öreg | mit eszik? | Tőtsd neki | tálba.” (A magyar vers ritmusa 68.)

Még a kötött szótagszám sem feltétlenül újszerű jelenség itt : fel kell ugyanis tételeznünk, hogy éppen a teljesen vagy részlegesen ismétlődő szavak és szószervezetek alkata folytán igen régóta lehetséges volt nemcsak soronként egyforma számú tag, hanem tagonként és soronként a szótagszám egyezése, pontos szimmetriája is. A fejlődés éppen azért tudott lépésről lépésre, fokról fokra előrehaladni, mert mindegyik fejlődési fok bizonyos változati már egyben a következő fok vagy fokok tipikus versképletét is jelentették.

3. *Változó metrumú, soktagú párhuzamosság („heterometrikus concatenatio” III.).* — A párhuzamosság elemi formáitól két lehetőség vezet tovább a fejlődésben ; két olyan szerkesztési mód, melyet alig szabad feltétlenül egymás utáninak elképzelnünk, hanem inkább egymás mellettinek, a múltban éppen úgy, mint a jelenben. Az egyik megoldást *heterometrikusnak* (esetleg *polimetrikusnak* nevezhetjük), ami azt jelenti, hogy minden párhuzamosság által egybefogott kisebb egységnek megvan a maga ritmuselve, tagolási szabálya, de maga ez a ritmuselv is mint metrikai alaképlet periódusonként változik ; a periódusok közé esetleg (de nem kötelező módon) párhuzamos periódussá nem szerkesztett sor vagy sorok ékelődhetnek : ezeket a közbeékelte sorokat nevezi Austerlitz találóan „orphan lines”-nak, azaz társtalan soroknak.²⁴ A nem sorozatosan, nem strofikus szabályszerűséggel alkalmazott *heterometriát* tekinthetjük tipológiánk III. fokának. Emellett azonban mindjárt számolnunk kell egy más lehetőséggel is : azzal tudniillik, hogy gyakran egy-egy szerencsésen meglelt mondatséma nem csupán 2 soros periódust, 2 sorra terjedő versképletet szül, hanem egy egész dálnak rendszerező elve is lehet ; ezzel már létrejön a még nem szótagszámláló, de a szöveg (s esetleg a daltam) tagolásában érvényesülő *monometria*, vagyis fejlődési sorunk IV. foka. Ismétlem és újra hangsúlyozom, hogy az obiugor költészetre oly jellemző heterometriát nem feltétlenül tartom időrendben a monometrikus szerkesztésmódnál korábbiának ; inkább arról lehet szó, hogy népcsoportonként, illetve népenként (sőt talán műfajonként) a fejlődés idővel inkább az egyik vagy inkább a másik irányba hajlott.

A párhuzamos tagú periódusok összekapcsolását latin műszóval talán „concatenatio”-nak nevezhetnők ; egy-egy ilyen szerkezetbe beékelte gondolat, párhuzamot mutató sorpár meg legyen „parallelismus concatenatus”. Közismerten ilyen szerkesztésűek általában nemcsak a vogul és osztjáki hősénekek, hanem például Steinitz újabb keletű serkáli gyűjtésének legtöbb darabja is. Aligha véletlen, hogy Austerlitz rendszerint csak 2—3 soros kiragadott töredékekkel foglalkozik, s végül legfeljebb statisztikázni tudja az egyes dalokban előforduló sorok hosszúsági arányait. Ennél persze azért többet is lehetne mondani, s érdemes lenne egy-egy obiugor költői termék szerkezetét, a sorok tagolásával és a tagok szótagszámaival együtt részletesen leírni. E részletes elemzésre ezúttal természetesen nem vállalkozhatunk ; az Ob-falu éneke első 50 sorának²⁵ — hogy csak egy aránylag csekély részt említsek — beható metrikai elemzése próbára tenné a legjobb fülű verstankutatót is, s bármennyire törekednénk is pontoságra, még mindig Damoklész kardjaként lebeg felettünk a kérdés : mivel nem ismerjük ennek az éneknek énekelt szövegét, azt sem tudhatjuk, éneklés közben minő kiegyenlítődések s általában minő ritmikai változások mentek végbe. Mindenesetre a *szótagszámváltó* és *szótagszámtartó* periódusoknak teljesen szabad egymásutánját látjuk itt ; olykor a két főtypus egyetlen periódusban olvadhat össze. Az Ob-falu éneke ugyanis így kezdődik :

<i>landən əs</i>	<i> </i>	<i>χəŋχeɣnə</i>			3 3, ²⁵		
<i>pət-ɣiŋ'k</i>	<i> </i>	<i>mänmən</i>	<i> </i>	<i>aɣ ɣoɣən</i>	<i> </i>	<i>χəŋχeɣnə</i> ,	2, 2, 3, 3,
<i>nül-ɣiŋ'k</i>	<i> </i>	<i>mänmən</i>	<i> </i>	<i>aɣ sənəm</i>	<i> </i>	<i>χəŋχeɣnə</i> .	2, 2, 3, 3

²⁴ I. m. 75—82., 126.

²⁵ Zsirai Miklós : *Osztják (chanti) hősénekek*. II. Budapest, 1951. 4—9.

,A táplálékos Obunk hágóján,
jégburok fölötti vize megindult kis folyónk hágóján,
áradásos vize megindult kis patakunk hágóján.'

Amint látjuk, itt az 1. sor a 2—3. sorhoz viszonyítva szótagszám-, sőt tagolásváltó,²⁶ a 2—3. sor viszont szigorúan és feszesen szótagszámtartó. Hasonló pontos arányt fedezhetünk fel a 29. és a 32. sor közt, ahol csak egy szó cserélődik fel :

<i>sox-oyi</i>	<i>loŋen siŋ</i>	<i>moylā</i>	<i>āmāsleŋ</i> . . .	3, 3, 2, 3
<i>ünž-oyi</i>	<i>loŋaŋ siŋ</i>	<i>moylā</i>	<i>āmāsleŋ</i>	3, 3, 2, 3

'[sok hálnak] tokfejes csontos zaját kedvünkre üljük,
[nagy hálnak] nyelma-lazac fejes csontos zaját kedvünkre üljük'.

2 szó váltakozását mutatják a következő, ugyancsak szótagtartó sorok (21—2) :

<i>xos xār</i>	<i>xōŋlām</i>	<i>lānDəŋ</i>	<i>ās iŋŋGeŋ</i>	2, 2, 2, 3
<i>iāŋ xār</i>	<i>xōŋlām</i>	<i>xuləŋ</i>	<i>ās iŋŋGeŋ</i>	2, 2, 2, 3

'a húsz rénbika futotta táplálékos Obunk vizét,
a tíz rénbika futotta halas Obunk vizét . . . ,

Példáinkat folytathatnók, de ha csupán e néhányat összevetjük egymással, akkor is látjuk : minő tagolási s általában ritmikai szabadságot enged meg az obiugor hősének ritmikai szerkezete. Mindazonáltal itt is, ott is érvényesül a négyes tagolás : e tanulságra még szükségünk lesz további vizsgálódásaink folyamán. Primitívnek persze távolról sem mondható ez a „concatenatio”! További tanulságot nyújt, ha ennek a heterometrikus szerkesztésnek néhány, az obiugoroktól igen távol eső s talán kevésbé ismert példájára hívjuk fel a figyelmet. Már itt meg kell jegyeznünk s a továbbiakban még többször jelezzük, hogy a finnség formakincsét korántsem lehet a Kalevala-versre és rokonaira korlátozni! Inkább a periódusonként más-más ritmust követelő párhuzamosság elvét fedezzük föl abban a karjalai énekben, mellyel nemrégén A. Turunen foglalkozott :²⁷

Kunningas | *kuuloo* | *kuuel* | *virstal*
tyttäriä | *antaa*,
poikia | *naittaa*,
kivisissä | *kiutahissa*,
savisissa | *saapahissa*.

E formát magyarrá megközelítő ritmikus hűséggel így fordíthatjuk :

A király | elhall | jó hat | versztre,
odaadja | lányait,
házasítja | fiait,
kesztyűjük mind | kemény acél,
csizmájuk mind | cserépcsizma.

²⁶ Az 1. sor azonban lényegében véve nem más, mint a 2—3. sor zárlatának (3—4^a ütemének) önállósult előlegezése.

²⁷ Vö. *Studia Fennica* VI, 176. Az eredeti közlés : *Suomen Kansan Vanhat Runot* VII, 3, 3839.

Ugyanezt tapasztaljuk, ha azt a vepsze népballadatöredéket vizsgáljuk meg, melyet egykor Setälä közölt²⁸ s melyet újabban Matti Kuusi elemzett.²⁹ Ebben a szövegben a szorosan összetartozó részek ritmusa rendszerint egyező, de a nem szorosan összetartozó részek közt szinte szabály a ritmusváltás. E mozaikszerű szerkesztésmód még akkor is érvényesül, ha egyébként szótagszám tekintetében többnyire a finn népköltészetben oly gyakori nyolcasok és hetesek nyomulnak előtérbe :

Ü'ez katsuiñ : päivöi pastab ;
 Alëz katsuiñ : kudmoi kustab.
 Kenèn hetse venëhut?
 Tatoihudèn venëhut.

Feltekin ték: | napfény csillog;
 letekin ték: | holdfény csillog.
 Kié ez a | csónak itt?
 Apámé a | csónak itt.

Bőven találunk „parallelismus concatenatus”-t (részben megint kötött ritmusba hajló formákban) a permi népeknél ; elég utalnunk például a következő, Munkácsi közölte katonabúcsúztatóra :³⁰

1. párhuzam

Kil'oz, šuroz biger pied,
kil'oz, šuroz žuč pied,
šuroz, koškoz ud-murt pied.

Itt marad, oda jut a tatár legény, (tkp. fiad)
 itt marad, oda jut az orosz legény
 odajut, elmegy a votják legény.

2. párhuzam

kil'oz, važkām josed-kaliked
kil'oz, kil'oz buskel'-kaliked.

Itt maradnak, kikkel társalogtál, korácsaid,
 itt marad, itt marad szomszédnéped.

Kérdés, van-e a mozaikszerű „concatenatio”-nak valami biztos nyoma a magyar népi verselésben. Benyomásunk szerint, bármennyire töredékes is regösének-anyagunk, ebben az énekkincsben nyilvánvalóan lappanghat ősi örökség.³¹ A legtöbb regös szövegen ugyan erős ritmikai kiegyenlítődés ment végbe, mindazonáltal például egy hegyhátsági változatban³² világosan felismerhető a finnugor „concatenatio” szerkesztési elve : a szorosan összetartozó részek kisebb periódusokba rendeződnek, de egyazon énekben sincs egyik periódus formájának sok köze a többi periódushoz. Az ének elején — a hagyományos refrén után — egy társtalan tizenkettős következik, majd párhuzamba állított tízes és ötös :

Haj, regő	rejttem!		3, 2
Adjon az	úr isten	(ennek a gazdának)	3, 3, 3, 3
Egy hold	földjén	száz kepe búzát,	2, 2, 3, 2
Százannyi	köblit.		3, 2

Ezután hármas párhuzam következik, három feltételes mondat, de — s ez nagyon meglepő — grammatikailag megszerkesztett főmondat nélkül :

Ha a kendtek	asztala	szent oltár lehetne,	4, 3, 3, 3
Ha a kendtek	kenyere	szent ostya lehetne,	4, 3, 3, 3
Ha a kendtek	bora	isten vére lehetne.	4, 2, 4, 3

²⁸ NyK. XXII, 157—60.

²⁹ Studia Fennica VI, 170.

³⁰ Votják népköltészeti hagyományok. Budapest, 1887, 198—1.

³¹ A kérdésről legújabbán Diószegi Vilmos nyilatkozott : A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest, 1958. 410 kk.

³² Vö. Sebestyén Gyula : Regös-énekek, Budapest, 1902. 112—3.

E négytagú, 7—6, illetve 6—6 szótagszámú sorok után ismét a refrént halljuk, majd egy átvezető társtalan tizenkettős után gyorsmenetű két tagú sorokat, melyek végül párosával rendezett nyolcasokhoz vezetnek :

Haj, regő rejttem!	3, 2
Azt is megen gedte az a nagy úr isten,	4, 2, 3, 3
Rétt ökör, régi törvény,	3, 4
Szálljon isten a házukba	4, 4
Szárnyával, seregével,	3, 4
Terített asztalával	3, 4
Teli poharával.	2, 4

Majd a zárórész :

Szegen vagyom csatos erszény,	4, 4
Abban vagyom kétszáz garas.	4, 4
Fele szegény regösökhé,	4, 4
Fele legyen a gazdáé.	4, 4

Hogy ez az apró periódusokra tördelt szerkezet zeneileg hogy fest, arról némi fogalmat adhat többek közt egy Zala-megyében, Csonkahegyháton feljegyzett változat³³ néhány sora:

A - mott tu - dunk é' szíép kis ljánt, ki - nek ne - vè Na - ca;
A - mott tu - dunk é' szíép le - gént, ki - nek ne - vè Mis - ka.

Is ten még - sé men - csé, Sin - dir - ges - sé, sön - dör - ges - sé,
Ke - be - lé - be ej - csé, Pín - dir - ges - sé, pön - dör - ges - sé,

Mint a kis nyúl jár - kát, Még an - nál is job - ban...

Csábító gondolat lenne a heterometrikus „concatenatio” példáját keresnünk a Mária-siralomban is : erre azonban csak kellő körültekintéssel szabad gondolnunk.³⁴ Ez az ének ugyanis már az eredetiben is heterometrikus sequentia, melynek periódusai sorra a középkori himnuszoköltészet különböző tájai felé mutatnak. A bevezető szakasz például *aabccb* rimelésével,

³³ Vö. Sebestyén : i. m. 354—5.

³⁴ A Mária-siralmat az obiugor verseléssel már R. Austerlitz összevetette, sajnos a kiindulópontul szolgáló latin eredeti figyelembevétel nélkül; szerinte e vers és más régi magyar emlékek „contain more features in common with Ob-Ugric vers than do the more recent samples of Hungarian folk-poetry” (i. m. 125.). A Mária-siralmat a latin szöveggel (de nem annak strófászerkezetével!) Vargyas L. hasonlította össze (i. m. 93—100.). Alapvető megállapításokat közöl Horváth J.: A középkori m. vers ritmusa Budapest, 1928. 131 kk.

kötött szótagszámaival (7—7—6—7—7—6) olyanféle versképlet, mint — más szótagszámmal — a „Stabat mater” ismert formája: ³⁵

Planctus ante nescia,	a 7
Planctu lassor anxia	a 7
Crucior dolore,	b 6
Orbat orbem radio,	c 7
Me Judea filio,	c 7
Gaudio, dulcore.	b 6

Kérdés, hogyan tükröződik e strófaszerkezet a magyar szövegben? Távolról sem olyan körmondatosan, mint aminő Geoffroi de Breteuil szövege; inkább azt látjuk, hogy a szorosan összetartozó sorok — az eredeti szótagszámanak szigorú követése nélkül — új párhuzamokká rendeződnek. A kezdő társtalan sor után — „Volék siroim tudotlon” — két, párhuzamos szerkesztésű sor következik („Siroimol sepedek, Búal oszuk, epedek”),³⁶ mely az eredeti 2—3. sorának felel meg. E párhuzamos összekapcsolás azért látszik eredetinek, mert a latin szövegben nem a 2—3., hanem az 1—2. sor van szorosabban összefűzve. Hasonló, de egy fokkal talán halványabb eredetiségről tanúskodik a 4—6. sor: itt benyomásunk szerint a fordító képzeletét a *radio* — *filio* — *gaudio* szóhármasság ragadta meg, s ennek alapján alakult ki a következő — az előbbivel ritmikai tagolásában sem teljesen egyező — hármas párhuzam:

Választ világomtúl,^{36a}
Zsidóv fiodumtúl,
Ézés ürümemtúl.

Az eredeti 7—14. sorát keresztrímes, hétszótagos trocheusi sorok töltik ki; a sequentiának tehát legalább ez a része monometrikus jellegű:

Fili, dulcor unice,	a 7
Singulare gaudium,	b 7
Matrem flentem respice,	a 7
Conferens solacium.	b 7
Pectus, mentem, lumina	c 7
Torquent tua vulnera,	d 7
Quae mater, quae femina	c 7
Tam felix, tam misera?	d 7

A magyar szöveg 7—10. sora az eredetinek ritmikus tagolását ugyanolyan szótagszámú hangsúlyos képletekkel tolmácsolja, de a rimelhelyezés — a párhuzamos mondatszerkesztés következtében — párossá alakul; egyszersmind kiküszöbölődik mindennemű „enjambement” is, azaz a mondatok átívelése egyik sorból a másikba:

Ó én ézés urodum,
Éggyen-így fiodum,
Síróv ányát teküncsed,
Buábelől kinyúhhad.

³⁵ E hatsoros képlet természetesen nem más, mint a „Patris sapientia, veritas divina” típusú tizenhármasságnak rövid sorokra tördelése oly módon, hogy a hetes előtag mindegyik hármas periódusban megismétlődik.

³⁶ A Mária-síralom párhuzamos részleteiről vö. Vargyas L.: i. m. 198—9.

^{36a} Vö. Mészöly G.: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Budapest, 1956, 119 kk.

Még merészebben alakította a magyar átdolgozó a 11—14. sort : itt már nem ragaszkodott a szótagszámhoz sem, hanem a dallam nyújtotta keretek közt³⁷ olyan aprózásokhoz folyamodott, melyeknek segítségével a 11—12. sort ismét párhuzamossá formálhatta. A dallam ugyanaz, mint az előbbi 4 sor esetében, s mégis most a 11. sor 6 szótagos, a 12. sornak 7 szótagja van, a 13—14. sor pedig 6—7 szótagos. A páros parallelizmust ez az egészen obiugor módon ingadozó szótagszám persze nem zavarja ; ettől még a 11—12. sor, valamint 13—14. szilárdan összekovácsolt kisebb egységeket alkothat :

11—2. Szēmēm kūnvel árād,
 Én junhum búol fárād,
 13—4. Te vérūd hullottya
 Én junhum olélottya.

A 7—10. sor dallamára éneklendő a következő szak is, ez azonban — a latin eredeti szemszögéből — már egy harmadik strófatípusnak felel meg : a 15—22. latin sor versképletét (3+3+5) egyetlen négy soros periódus (15—18.) jól szemlélteti :

Flos florum, Dux morum
 Veniae vena,
 Quam gravis In clavis
 Est tibi poena.

Ezeknek a belső rímekkel tagolt apró egységeknek minden szimmetriáját a magyar átdolgozó természetesen nem követte ; világosan megkülönböztethetünk azonban nála kétféle tagolást, illetve csoportosítást :

a) A latin strófaszerkezet változása ellenére folytatja a páros szerkesztésmódot, páros összecsendülések segítségével :

15—18. Világ világá,
 Virágnak virágá,
 Keserűen kínzatul,
 Vos szégekkel veretül.

b) A latin strófaszerkezetből a magyar átdolgozó helyesen érezte ki a 2—2 soros és a 19. sortól új dallamot is hozó szerkesztésmódot (vö. *vena* : *poena*, a 16. és a 18. sor végén), s ennek megfelelően oly hosszú versképletet alkotott, melyből hajdani négytagú versünk egyik változatát érezhetjük ki. Látszólag ez a félrím első jelentkezése a magyar költészetben ; alaposabban megnézve azonban a dolgot, nyilvánvalóan helyesebb egyetlen hosszú sorra gondolnunk, mégpedig a következő módon :

19—22. Proh dolor, Hinc color Effugit oris
 Hinc ruit, Hinc fluit Unda cruoris.

Óh nekem én fiom Ézēs mézűl,
 Szégyenűl szépségűd, Virūd hull vízűl.

Ugyanezt a hosszú soros, négytagú szerkesztést találjuk meg abban a részben, ahol a latin szöveg 7+6 tagolásával a „*Patris sapientia*” himnuszformájára és a goliardikus versre emlékeztet, a magyar szöveg pedig már-már a későbbi kanásznóta lassúvá, ünnepélyessé tett

³⁷ A Mária-siralom valószínű dallamát Szabolcsi Bence közölte. Argonauták 1937, 46 ; A magyar zenetörténet kézikönyve.² Budapest, 1955. Példatár, 11—2.

változatára. E rész dallama is talán népi ihletésű; mintha egy középkori francia népdalt hallanánk. Legyen szabad legalább e szép részt latinul és magyarul énekben bemutatnunk:

O ve- rum e - lo - qui - um Jus - ti Si - me - o - nis!
 Ó, i - goz Si - mē - on - nak Béz-zég szo - vo é - re!
 Si - rol - mom fo - há - sza - tum Ter - te - tik ki - ül,

Querā pro - mi - sit gla - di - um Sen - ti - o do - lo - ris.
 Én ér - zēm ez bú - tű - rűt Kit ni - ha ë - gé - re.
 Én jun - hum - nak bel bú - a, Ki sum - ha nim hi - ül.

Ha nem is vizsgáljuk tovább a megfeleléseket, s mellőzzük a latin szövegnek ama két utolsó szakaszát, mely igazi trubadúr-virtuozitással rimel össze előbb 3, majd 5 egymást követő sort, akkor is megfogalmazhatjuk eredményünket:

A Mária-siralom magyar szerzője minden bizonnyal ismerte még középkori népköltésünk révén a heterometrikus „concatenatio” ősi elvét: ennek sugallatára ötvözőtt rá az eredeti dallamára olyan kis párhuzamos gondolatritmusos periódusokat, melyeknek létrejöttét a latin szöveg követése egyáltalában nem vagy csak részben magyarázza.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy nemcsak a gondolatritmus általában, hanem a párhuzamos periódusokon alapuló heterometrikus szerkesztésmód, a „concatenatio” is minden bizonnyal a finnugor népek közös kincse; e szerkesztésmód ugyanis nem látszik minden területen külön-külön létrejött fejleménynek, hanem, legalább is csírájában, közös törekvés, melynek maradványait, a szótagszám későbbi esetleges szabályozódása ellenére, szinte mindenütt megtaláljuk.

4. *Egységes tagolás, szabad szótagszám; a monometria kezdetei (IV).* — A heterometrikus mozaikyszerűség mellett, mint már említettük (3.), igen régen kinőhetett a párhuzamos szerkesztésmódból bizonyos szabadabb *monometria* is: olyan tudniillik, ahol a tagok — esetleg ütemek — száma már sorról sorra ugyanaz, csupán a tagok szótagszáma mutat még bizonyos ingadozást. Hogy ezúttal magyar példával kezdjük, utaljunk mindenekelőtt középkori Szent László-énekünkre; még ha el is fogadjuk (amint Horváth János többször hangsúlyozta),³⁸ hogy e vers formájára bizonyos sapphicus ritmusemlékek hatottak, akkor sem válhat kétséges az ének 4—4 ütemű sorainak jellegzetesen magyaros kezelése. Az utolsó ütem rendszerint kétszótagos, de a többi ütemben a szótagszám 2 és 4 közt nagy szabadsággal ingadozhat. Egyenlő értékű ritmikai egységek tehát például a következő sorok:

1. Idvezlég kegyelmes szent László kerály	3, 3, 3, 2
4. Csillagok között fényességes csillag	3, 2, 4, 2
35. Fénylik, mint nap, sályog, mint arany	3, 1, 3, 2
43. Csak szép séged császárságra méltó	2, 2, 4, 2
45. Testedben tiszta, lelkedben fényes	3, 2, 3, 2

³⁸ Vö. legutóbb Horváth János: Versritmusú szólások 15.

Ha pedig valaki a László-éneknek a hangsúlyos sapphicummal való rokonsága miatt vonakodnék ezt a négytagú verset ősi örökségnek elfogadni, annak figyelmébe ajánljuk egyik 16. századi, de minden bizonnyal sokkal régebbi ráolvasásunkat. Vargyas szerint ez az emlék „tartalmilag is a legrégisebb pogány mitológiai szövegnek látszik s ritmusa is a leghatározottabban kivehető”:³⁹

Erdőn jár vala Lebeke tárgy.	2; 3, 3, 1
Béka vala ekéje, kígyó vala ostora,	4, 3, 4, 3
Szánt vala kevet, vet vala kevecset.	3, 2, 3, 3

E négytagú hosszú sor nemcsak azért nevezetes, mert nyilvánvaló rokonságot tart mindmáig váltakozó szótagszámú népdalformáinkkal, tehát elsősorban a kanásztánc-nótával,⁴⁰ hanem azért is, mert minden bizonnyal efféle négytagú sorbeosztást ugyancsak tulajdoníthatunk minden finnugor népnek (vö. III, 2.). Egyelőre természetesen csakis olyan szerkezeteket veszünk figyelembe, melyekben a szótagszám még nem rögzítődött, de ahol a versszerkezet már túljutott a teljesen tetszőleges hullámszerűsítésre, a sortagolásban is kötetlen heterometrián.

A négytagú és változó szótagszámú sortípusra — mely ma már mintha sok területen kissé a múlt hagyatéka lenne a szabatosabb, szigorúbb elvek szerint rendezett új formákhoz képest — a finnugorság középső tájain, a mordvinoktól a zürjénekig kitűnő példákat találunk. Kezdjük két mordvin gyermekdallal. Mindkettő közös sajátja, hogy egyetlen ereszkedő motívum variálása: ez az alapmotívum annyi izre bomlik, ahányat éppen a zenei variáló készség és a szöveg megkíván. Lach gyűjtésének 30. dala ez Bolsaja Kamenkából, Szamara közeléből.⁴¹

a tu-var-ma, tu-var-ma, tus' av-ra - lin(e) ku-val-ma.

ki ki ne-i-ze? Semkan Vanika ne-i-ze? ko-zy ko-zy pu-ty - ze?

ze-pi-zyn-ze pu-ty - ze. tus' ba-zyr-ga ja-ka-ma. stb.

Nagyon hasonló ehhez egy másik mordvin gyermekdal szintén Bolsaja Kamenkából (Lach: 32.), melyet megfelelően s egyszersmind a szöveg szó szerinti jelentéséhez is majdnem teljesen híven körülbelül így lehetne lefordítani:

Gyertek, fiúk, fogjunk össze,
Kicsi kertet hozunk össze!
Ott nő majd a répánk,
Abból ne végy ám!
Ha veszel, megemlegetsz,
Lehúzzuk az ingedet!

³⁹ I. m. 128.

⁴⁰ Vö. Vargyas: i. m. 68—91.

⁴¹ Vö. R. Lach: Mordwinische Gesänge. Sitz.-Ber. Akad. Wien. 205/2. A szöveg jelentése: „Tuarma, Tuarma jött az Ural felől vezető úton. Ki látta őt? Ványka, Szimjonka fia látta őt. Hová dugta őt? A zsebébe dugta, Azután elment a bazárba sétálni.”

E gyorstempójú mordvin daloknál talán még jobban mutatják a mi négytagú, változó szótagszámú formáink lehetséges keleti rokonságát egyes — minden gyűjteményben aránylag könnyen fellelhető, tehát minden bizonnyal eléggé gyakori — cseremisiz dalok. Két katonabúcsút idézünk ezúttal, az egyiket Lach közölte (2.) a hajdani vjatkai kormányzóság urzsumi körzetében levő Jodekplak faluból. E falu már műfordításirodalmunkba is bevonult, hiszen egy másik jodekplaki feljegyzés alapján költötte át magyarra Weöres Sándor a következő cseremisiz népdalt :

Ija, ríja, a dudát rikatom-e?
 Düb-düb, a dobot döngetem-e?
 Jadekplaki asszonyokat csalogatom-e?
 Jadekplaki lányokat hitegetem-e?

Bizonyító anyagul akár ezt a dalt is felhasználhatnók, de a mi szempontunkból talán hasznosabb, ha az említett rekrutanótát elemezzük. Előljáróban csak annyit, hogy 4/4-ben írt dalról van szó, melyben a két ütemre terjedő motívum alapértéke 8 negyedhang, tehát

Ez az alapkeplet azonban oly szeszélyesen tagozódik, hogy a dal első 8 sorának szótag-száma így alakul :

2, 2, 2, 4
2, 2, 2, 4
2, 3, 2, 4
3, 2, 2, 4
2, 2, 2, 4
2, 2, 3, 4
2, 2, 2, 3
2, 4, 2, 2

A dal szövege megközelítő ritmizálással így fordítható :

Isten | kakkukja, | atyám, | itt marad,
A kakukk | szárnya, | anyám, | itt marad,
Isien fecskéje, | bátyám, | itt marad,
A fecske | szárnya, | ángyom, | itt marad,
A nyári | lepke, | öcsém, | itt marad,
A lepke | szárnya, | húgom, | itt marad,
Én, a nyár | gyümölcse | elmegyek,
A gyümölcs | virága | itt marad.

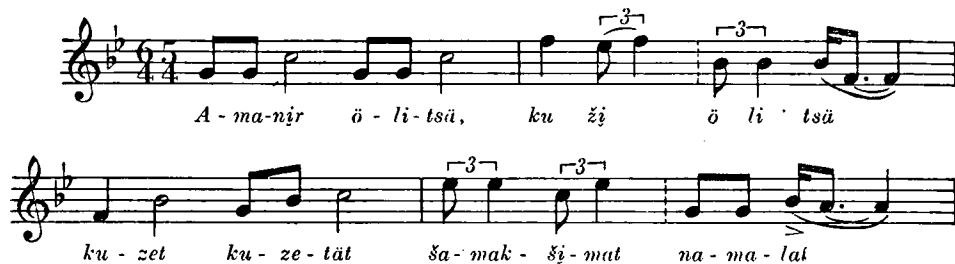
A dallam pedig a következő :

Egy másik cseremiszt Amanur környékén jegyezték le szovjet kutatók közel 40 éve.⁴² Régiesnek mondott hegyi-cseremiszt dal ez ; elég egyetlen pillantást vetnünk e dal szótagszám-eloszlására, s máris látjuk, hogy ismét a mi Szent László-énekünk körében vagyunk A dal kezdősorainál. ritmushű magyar fordítása jól mutatja a szótagszám ingadozását.

Amanur utcája hosszú, nagy utca,	3, 3, 2, 3
Míg ott felballagsz, mendemondát sokat hallsz.	2, 3, 4, 3
Éltes tölgyként állt ott apám,	2, 2, 2, 2
Utánam nézett s ömlött a könnye.	3, 2, 3, 2

A dal eredetije pedig a következő :

⁴² Vö. Марийские народные песни — Марий калыко Мур. Leningrád—Moszkva, 1951 219—20. Az éneket először 1922-ben jegyezték le, vö. i. m. 322.

Csupán verstag-, de nem szótagszámláló szerkezeteket gyakran találunk a *vojákoknál* is, akik e tekintetben alighanem a cseremiszekhez hasonlíthatók. Ezúttal egyetlen példára hivatkozunk: arra a „hintadal”-ra (Lach címádása szerint: „Lied beim Schaukeln”),⁴³ melyet egy kazáni kormányzóságból való kocsis, az ulengurti Vaszilij Szmjonov énekelt. Tartalmilag ez is inkább katonabúcsúztató; az idegen földön való halál veszélyét idézi, vagyis azt a témát, melyet más népek katonadalaiban is megtalálunk.⁴⁴ A dal szövege ritmushű fordításban, a következő:

Száll, száll a hattyú, tollai hullnak,	3, 2, 3, 2
ki szedi össze a tolla- it?	3, 3, 2, 1
Ha ide- genben ér ha- lálunk,	3, 2, 2, 2
ki szedi össze csontja- ink?	3, 2, 2, 1

A dal eredetije így hangzik:

S most hivatkozunk egy *zürjén* gyermekdalra is, mely az idézett mordvin gyermekdalok édestestvére, s ahol az első ütem 2 szótagja aprózódhat olykor 3 szótagra. Ez a dal is Lach gyűjtéséből való; az ő zürjén gyűjtésének (Sitz.—Ber. Akad. Wien 203/5.) 28. da-

⁴³ Sitz.-Ber. Wien, 203/5, 1. sz.

⁴⁴ E téma közönséges többek közt a románoknál is.

rabja. A szöveg magyarul körülbelül ennyi : „Nézd, milyen jól éltem én ; ha a falun végigmentem, társaimmal mulatoztam, édességet eszegettem, úgy úztem a kedvem, : : .”. Dallam és szöveg viszonyát jól érzékelteti következő szemelvényünk :

$\text{♩} = 120$

Se mai - bir-ei o - le - mei od - íb(c) ku - zas vet - le - mei,

tom gaž ga - ža lem - ja - sei, tšes - kíd(c) šo - jan šoi - le - mei.

o - ko-tu vi - las vet - le - mei, biđ - tša-ma - se vai - le - mei.

A példákat természetesen könnyű lenne folytatnunk ; hogy idézzünk egy példát a világosan kéttagú sorelosztásra is, elég rövid pillantást vetnünk a Fokos Dávid közölte 13. zürjén dalra (NyK. XLI, 297—8). Ennek fordítását alig-alig kell az eredeti szöveg ritmusához igazítanunk, s máris abban a ritmuskörben vagyunk, melyből egykor a „Világ világa, Virágnak virága : : .” típusú sorok szakadtak ki, s mely ma is a legtöbb szamojéd ének alapelve. E katonabúcsúztató zenéjét sajnos nem ismerjük ; ezért csak zürjén szövegére hivatkozhatunk, ritmikus magyar fordításával együtt :

velest geger | gegertam
 aslan | sušedmid
 as red- | vužmid,
 tam molo- | d'et's' jasmid
 ozir | voitirmid ;
 periš | starikjasdēd,
 gēl' | voitirmid :
 periš | starukajaskēd.

Szánkázunk mi | szerteszt
 Szomszédja- | immal,
 rokonsá- | gommál,
 ifjú legé- | nyekkel
 gazdag | társakkal,
 öreg | emberekkel
 meg | szegényekkel
 s öreg | asszonyi | néppel . . .

Tekintsünk ki a finnugorság nyugati végbástyáira is. Az elmondottak után szinte természetesnek találjuk, hogy a finnség periferikus területein lépten-nyomon megtaláljuk ezt a vers-tag-, de nem szótagszámláló szerkezetet. Az észti föld délkeleti sarkában például, melynek néprajzilag erősen archaikus voltára már Zsirai figyelmeztetett (Finnugor rokonaink 446), a Pszkov környéki szetukézek dalai egyszerre megelevenednek előttünk, ha szabályos szótag-szám keresése helyett csupán a metszetet tesszük oda, ahová logikusan kívánczik. Pusztán a metszet segítségével is jó verset kapunk, melyet magyarul szinte szó szerint lehet az eredeti ritmusban tolmácsolni : ⁴⁵

⁴⁵ Setukeste laulud. Die alten Volkslieder der Setukesen. Hrsg. v. Dr. Jakob Hurt. Helsinki, 1904. I, 174. A dalt szerkezete szempontjából magyarázza M. Kuusi, Studia Fennica VI, 79. Kuusi szerint : „Eine ähnliche Strophe kommt in zahlreichen setukesischen Runen als stereotype Einleitung vor.”

<i>Tulli üles hummogul,</i>	<i>Reggel korán keltem én,</i>
<i>varra inne valget,</i>	<i>hajnalfényt se várva,</i>
<i>látsi ussē kaema,</i>	<i>s mentem én az ajtóhoz,</i>
<i>usse tsōōriřē morolē.</i>	<i>ajtón kifelē udvarra,</i>
<i>miä nāi usēh olēvat,</i>	<i>s lám mit látok ott az ajtónál,</i>
<i>kua tsōōrila morola?</i>	<i>künn az udvaron szerteszét?</i>

De vajon kell-e a finnség efféle periferikus területeire barangolnunk azért, hogy az általunk keresett szabadabb versalakítási formákat a nyugati finnugorságnál is megtaláljuk? Nyilvánvalóan nem, hacsak nem érjük be a Kalevala-vers merevnek és általánosnak hitt nyolcszótagos formájával. Nézzünk tehát szét maguknál a finneknél, hiszen itt is érdekes és a köztudatba talán még nem eléggé átment megfigyeléseket tehetünk: Kétségtelen ugyanis, hogy elég például a híres „Elinan surma” című, 1500 körül keletkezett nyugati-finn párbeszédes balladát fellapoznunk,⁴⁶ s máris látjuk, hogy a négytagú finn vers egykor távolról sem volt kötelezően nyolcszótagos,⁴⁷ hanem a szótagszám 6-tól 13-ig szabadon váltakozhatott. E tényről néhány példa világosan bizonyítja:—

Hetes-hatos :	kaksin liina- laka- nat,	2, 2, 2, 1
	kaksin villa- vai- pat. (116—7.)	2, 2, 1, 1
Kilences-tizes :	Oliskos teillä neittä myydä,	3, 2, 2, 2
	piikaa pidetty minua vasten? (5—6.)	2, 3, 3, 2
Tizenegyes :	Elina klasista sormensa pisti. (138.)	3, 3, 3, 2
	Vähä Elina tuvassa ruokoi. (144.)	2, 3, 3, 3
	Menepäs, trenki, muorini kotio. (148.)	3, 2, 3, 3
Tizenhármass :	Ei sitt' enää mikään menestynyt Laukossa. (196.)	4, 2, 4, 3 ^{47a}

E változatosság láttára lehetetlen igazat nem adnunk K. Krohnnek, aki a Kalevala-Studien I. kötetében a finn verselés alapjául egy „unmetrisch”, azaz *kötetlen szótagszámú* versformát tekintett, melyben az alliteráció és a párhuzamos szerkesztésmód a szöveg versszerűségéhez nagymértékben hozzájárult. Hogy azután e szabadabb forma valóban lett hatásra vált-e kötött szótagszámúvá, amint ugyancsak Krohn vélte,⁴⁸ arról még lesz mondanivalónk (vö.

⁴⁶ A felhasznált szöveget közli: V. Tarkiainen és H. Harmas már említett Suomen kansan kannel (Helsinki, é. n. [1943]) című népköltési antológiájában: 135—141. — Az „Elinan surma” keletkezéséről K. Krohn ezt írja: „Die ballade in runenform erzählt von dem hochadligen Klaus Kurki, dem vater des letzten katholischen bischofs von Abo, und seiner jungen frau Elina, die er aus eifersucht nebst ihrem kinde auf seinem gehöfe Laukko in der nähe von Tammerfors verbrannt haben soll” (Kalevala-Studien. FF. Communications. 53. Helsinki, 1924. 45). — A ballada esetleges skandináv kapcsolatairól ugyanott ezt olvassuk: „Stellen wir nun die frage, in welchen kreisen die runenlieder im mittelalter gedichtet und gesungen worden sind, so ist zunächst an die grossbäuerlichen und zum teil geadelten helden-, schlechter zu denken. Von der skandinavischen balladendichtung wissen wir, dass sie noch im anfang der neuzeit bei dem landadel beliebt war. In Westfinnland ist um 1500, wie erwähnt, eine schöne balladenartige rune auf den tod einer hochadligen frau gedichtet worden. Ihr grausamer gatte Klaus Kurki war der nachkomme eines der berühmtesten Birkalamänner und Lappenbezwinger” (i. m. 132.).

⁴⁷ Szabályos nyolcasok: Hyvin kyllä, muori kulta (170); kuinka lieene tyttäreni? (45); Pienet on minulla piat (25) stb.

^{47a} Az idézett sorok fordítása: „Kettesével lenlepedőt, Kettesével gyapjútakarót”. — „Volna-e nektek eladó lányotok, Tartotok-e szüzlányt az én számomra?” — „Elina üveggel megszúrta ujját”. — „A kis Elina a szobában imádkozott.” — „Menj, béres, anyámhoz.” — „Ezután semmisem sikerült Laukkoban.”

⁴⁸ K. Krohn nyilatkozatának eredeti megfogalmazása így hangzik: „Es scheint nicht unmöglich, die hypothese aufzustellen, dass die finnische rune durch eine vereinigung der

III 1.); egyelőre nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy a XV. és XVI. század fordulóján még feltétlenül virágzottak Finnországban szabad szótagszámú dalformák, s hogy ezt mint kiindulópontot finn kutatók is elismerik.

Finn vonatkozásban a régi verselési szabadságot még egy — ha tetszik: tekintélyi — érvel tudjuk alátámasztani. Ezt az érvet maga — Agricola szolgáltatja, aki 1551-ben kiadott zsoltárfordításának verses előszavában pontosan olyan típusú négytagú sorokat írt, aminőket legalább egy félszázaddal korábbi szövegben, az „Elinansurmá”-ban találtunk. Mint ismeretes, e verses előszóban emlékezett meg Agricola a vers-, helyesebben énekkovács Väinämöinenről is.

Epe iumalat monet tessé	2, 3, 2, 2
muinen palueltin caucan ia lesse.	2, 3, 3, 2
Neite cumarsit Heme laiset	2, 3, 2, 2
seke Miehet ette Naiset.	2, 2, 2, 2
Tapio Metzest Pydhyxet soi	3, 2, 3, 1
ia Ahti wedhest Caloia toi.	3, 2, 3, 1
Äine- moinen wirdhet tacoï. ⁴⁹	2, 2, 2, 2

Az idézett szövegről csak ennyit szeretnék megjegyezni: ha Agricola korában a szótag-számláló versnek oly szigorú szabályai lettek volna a finn népköltészetben, mint manapság, a nagy finn író nyilván híven követte volna a népköltés példáját. Ő azonban minden bizonnyal azért írhatott efféle, szabadabban kezelt verstagokat, mert az ő korában még ez a versforma szélkében-hosszában divatozott, s ő ezt érezte igazán népiesnek.

(Folytatjuk.)

u n m e t r i s c h e n [én ritkítottam], mit alliteration und parallelismus versehenen gemein finnischen und der metrischen lettischen dichtung entstanden und in hinsicht aus akzent und quantität weiter ausgebildet sei” i. m. (69.).

⁴⁹ A szöveget idézi Zsirai: i. m. 361. A szöveg fordítása: „Hamis isten sok van itt, Hajdanában tisztelték őket távol és közel. Meghajoltak előttük a hámebeliek, A férfiak és a nők egyaránt. Tapio az erdőből vadat adott, Ahti a vízből halakat kínált. Väinämöinen verseket alkotott.”

ADATOK ÉS ADALÉKOK

VOIT KRISZTINA

ISMERETLEN ADATOK JÓZSEF ATTILA HALÁLÁRÓL

E dolgozat József Attila halálának körülményeit, a tragédia adatszerű részleteit vizsgálja. Mit tudott a kortárs, hogyan illusztrálja a tragédiát az egykorú burzsoá sajtó és a sok egymásnak ellentmondó hír közül mit hitelesítenek azok az egymásnak szintén ellentmondó, és most felkutatott egykorú írásos dokumentumok, amelyeket ismertetek. A költő halála, annak közvetlen indítékai, a körülmények verisztikus ismertetése ellenére is homályban marad. A kérdőjel az újabb adatok felfedése ellenére is kérdőjel marad.

1937. december 4-én délelőtt a balatonszárszói csendőrőrs a kaposvári ügyészségnek táviratban jelenti: hogy 3-án este fél nyolckor az 1284. számú tehervonat halálra gázolta József Attila költőt. A baleset oka: öngyilkosság.

Délután és másnap már rikkancsok és vastag betűs címek harsogják tele a fővárost: „Borzalmas módon vetett véget életének egy kiváló fiatal költő!”¹ — „József Attila költő borzalmas öngyilkossága. Vonat elé vetette magát, azonnal meghalt”² — A burzsoá sajtó szenzációéhsége véres, izgalmas jeleneteket fest a szerencsétlenségről ugyanazzal a kínos részletességgel, mintha lúgkövet ivó kis cseléd lányokról, vagy filmsztárok magánéletének intimitásairól tudósítaná olvasótáborát. Az Esti Kurír írja: „Ott állt a sorompónál, nézte a robogó vonatot, majd hirtelen nekirohant. Tizenöt méternyire magával hurcolta a mozdony. Félkezét és lábát leszelték a kerekek. Azonnal meghalt. Többen látták őt ebben a pillanatban, de olyan hirtelenül vetette magát oda, hogy nem tudták végzetes tettében megakadályozni.”³

Kis Újság: „Kaposvárról jelentik: József Attila 32 éves költő pénteken este 8 órakor a balatonszárszói állomáson keresztülhaladó tehervonat elé vetette magát. A vonat kerekei darabokra szaggatták és több mint 15 méteren át magukkal vonszolták. Mire a vonat elhaladt fölötte, a fiatal író már nem élt.”⁴ Az Est: „Megdöbbenő távirat érkezett szombat délelőtt 10 órakor a kaposvári ügyészséghez. A balatonszárszói csendőrség jelentette az ügyészségnek, hogy tegnap este 8 órakor a balatonszárszói állomáson keresztülhaladó tehervonat elé vetette magát József Attila költő és a mozdony kerekei darabokra szaggatták. Az ügyészség utasítására azonnal bizottság szállt ki a helyszínre. Megállapították, hogy József Attila hosszabb időn át izgatottan sétált az állomás előtt. A tisztviselők előtt feltűnt izgatottsága, de egyik sem gondolt arra, hogy öngyilkosság készül. Amikor Siófok felől a váltókon keresztülrobogott a nagykanizsai tehervonat, az író elé vetette magát. Azonnal szörnyethalt, a kerekek keresztülmentek rajta, nyakcsigolyáját és jobb vállát borzalmasan összeroncolták.”⁵ Németh Andor írja az Újságban: „Elvegyült a balatonszárszói vasúti sorompó előtt őgyelgő népek közé és amikor feltűnt a dübörgő vonat, átvetette magát a sorompón és belerohant a mozdonyba. A vezető kétségbeesetten fékezett, de már nem tudta a szerencsétlenséget megakadályozni. A költő élettelenül hevert a hirtelen lefékezett mozdony csikorgó kerekei alatt.”⁶ A Népszava csak ennyit ír: „Pénteken este 8 órakor ott állt a balatonszárszói vasúti sorompónál. Nézte a robogó vonatot. Aztán hirtelen nekirohant. A mozdony darabokra tépte. Azonnal meghalt.”⁷

¹ Kis Újság 1937. december 5.

² Az Est. 1937. december 5.

³ Esti Kurír. 1937. december 5.

⁴ Kis Újság. 1937. december 5.

⁵ Az Est. 1937. december 5.

⁶ Újság. 1937. december 5.

⁷ Népszava. 1937. december 5.

A Budapesti Hírlap fakó színekkel, egyszerűen tudósít: „József Attila, az ismert költő, pénteken este a balatonszárszói állomáson a vonat elé ugrott. A mozdony halálra gázolta.”⁸ A Pesti Napló is szűkszavú: „... vonat elé vetette magát és meghalt”.⁹

De a Nemzeti Ujság, a Nemzet és az Új Idők még csak rövid hír formájában sem vesz tudomást a kor legnagyobb költőjének haláláról.

A Szép Szó emlékezik legméltóbban felelős szerkesztőjére, s beszámol a szárszói csendes temetésről. A Szép Szó nagysikerű miskolci, a Magántisztviselők Szövetségének meghívására rendezett előadói estjén, hol a program szerint a költő személyesen is szerepelt volna, a színpadon csak egy gyászfátyollal bevont szék jelezte üresen maradt helyét. Verseit szavalták és Németh Andor, Remenyik Zsigmond ismertették munkásságát. Így lett az előadói estből emlékezt. József Attila költői arcképét, jelentőségét is a Szép Szó igyekszik először megrajzolni januári emlékszámában.

Hónapoknak kell eltelnie, hogy a halál véres naturalizmusa látomássá egyszerűsödjék. Későbbi életrajzírói is így fogalmazzák meg a tragikus eseményt. „És életének rapszodiájához harminckét éves korában az eszelős öngyilkosság csap drámai epilógot a balatonszárszói tehervonat kerekéi alatt” — írja Makay Gusztáv 1941-ben,¹⁰ és Szabolcsi Miklós 1952-ben: „S amikor 32 éves korában egy kétségbeesett pillanatában a balatonszárszói állomáson a vonat alá veti magát, az ország urai már nyíltan készítik elő a fasiszta Németország szolgálataiban az új szovjetellenes háborút.”¹¹

József Jolán is csak külső segédeszközökre támaszkodhat, előzményekre és végső bemutatásra: „— Szeretnék még egy kicsit sétálni — mondotta — ... — Vácsorára visszajövök. Ha késnék, ne zárjátok be az ajtót...” — „Azon a helyen, ahol nyáron Nagy-Magyarország térképe virít piros és kék virágokból, fehér kavicsokból kirakva, feküdt Attila. Nagy-Magyarország térképével takarták le.”¹² Közben mi történt, biztosan nem tudjuk, csak elmosódó kontúrok felvázolására vállalkozhatunk.

Ki látta a szerencsétlenséget?

Az események alatt a közelben mindössze három gyermek tartózkodik. Az ő vallo-másuk a döntő, rájuk hivatkoznak, őket idézik az itt ismertetendő jegyzőkönyvek is.

A szerencsétlenség alkalmával a csendőrség és a MÁV indít nyomozást. A csendőrőrs elküldi jelentését nemcsak saját feletteseinek — így a tabi járásbírósnak és a kaposvári ügyészségnek —, hanem a MÁV-nak is. A MÁV budapesti üzletvezetőségéhez befutott jelentések közül ez az egyetlen, amely a helyszínen kelt. A tabi járásbíróság anyagának egy részét a járásbíróság feloszlátásakor átvitték Kaposvárra, másik része tűzvész áldozata lett. Kaposváron érdeklődésünkre azt a választ kaptuk, hogy az 1937-es keltezésű csendőrségi iratok nincsenek birtokukban. E jelentések tehát valószínűleg elpusztultak.

A MÁV jegyzőkönyveit és periratait a budapesti igazgatóság épületében, a központi irattárban őrzik. József Attila gázolásával kapcsolatos ügyiratokat 1958 májusában még itt láttam. AP. d. 33441/1937-es számú ügyirat a következő:

„Köztudomású, hogy József Attila öngyilkossági szándékkal feküdt a vonat alá.”

„Államérdek. Díjátalánozva.

T.

(József Attila író halálos elgázolása Balatonszárszó megállóhelyen 1937. évi december hó 3-án.)

T. magyar királyi csendőrség parancsnokságnak

Balatonszárszó

T. felkérjük, hogy a fenti halálos elgázolásra vonatkozó csendőrségi nyomozás eredményét hivatalos használatra velünk közölni szíveskedjék.”

Szántódi állomásfőnök jelentése:

„Tisztelettel jelentem, hogy f. hó 3-án közlekedő 1284. sz. vonat Balatonszárszó megállóhelyen, az 1963—64. sz. szelvények közt halálra gázolta József Attila 32 éves nőtlén balatonszárszói lakos író.

⁸ Budapesti Hírlap. 1937. december 5.

⁹ Pesti Napló. 1937. december 5.

¹⁰ Makay Gusztáv: József Attila. Klny. a Magyar Szemle 1941. áprilisi számából. 2. oldal.

¹¹ Szabolcsi Miklós: József Attila. Művelt Nép 1952. 1. oldal.

¹² József Jolán: József Attila élete. Cserépfalvy 1940. 455—458. o.

A vonat árukezelés miatt Balatonszárszón megállt. A kezelés a megállástól, 19 óra 32'-től — 19 óra 35'-ig tartott. A vonat ekkor elindult. A vonat kezelés közben az útátjárót elzárta, a sorompó leeresztett állapotban volt. A sorompó közút felőli oldalán álltak Nagy József, Nagy Béla és Huszár Béla 14 év körüli gyermekek, akik Balatonszárszón a Posta utcában laknak. Ők látták, hogy a vonat indulásának pillanatában egy férfi, aki éppen akkor érkezett oda, átdobta magát a sorompórúd fölé és az egyik kocsi kereke elé feküdt.

Kiáltásukra a vonat megállítatott és a Balatonszárszó megállóhelyen szolgálatot teljesítő Zábó Károly állomáskezelő altiszt megállapította, hogy a 127,876 sz. G kocsi, mely a vonatban 15—16-nak volt besorozva, az áldozat balkarját tőből kitépte és nyakát összeroncsoolta. A test a pálya baloldalán feküdt.

A vonat az eset tisztázása után 19 óra 55'-kor tovább indult.

Zábó Károly értesítette a helybeli csendőrséget és Dr Erős József helybeli orvost, akik a halál beálltát megállapították. A holttest a helybeli hullaházba szállítatott és ügyészségi engedéllyel felboncolás nélkül temettetett el.

Az időjárás csendes borult, a tér villanyfénnel kivilágított volt. Hőmérséklet +6° cels.

A vonatszemélyzet neve:

Csordás József mozdonyvezető	Nagykanizsa
Salamon József fűtő	„
Gépszám: 324—554	„
Pálmai Károly vonatvezető	„
Ádám Sándor kezelő	„
Karsai Imre fékező	„
Randalits Béla „	„
Bolla Jenő „	„
Török Máttyás „	„
Vas Pál „	„

A nyomozásra illetékes tabi kir. Járásbírósgót, a nyomozás eredményének közlésére 989/37 XII. 4. sz. alatt, a tanúkihallgatásokról felvett jegyzőkönyvek másolatának megküldésére 999/37. XII. 6. sz. alatt megkerestem, választ azonban eddig nem kaptam.

A jelentéstételre megszabott 14 napos határidő letelt, így e jelentést azok csatolása nélkül kell felterjesztenem. Megérkezésük után pótlólag fogom felterjeszteni.

Szántód. 1937. dec. 18.”

Nagykanizsai állomásfőnök jelentése:

„Tárgy: F. hó 3-án közlekedő 1284. sz. vonat Balatonszárszó m.h. egy embert halálra gázolt.

Tisztelettel jelentem, hogy 1937. év december hó 3-án közlekedett 1284. sz. tehervonat Balatonszárszó m. h.-en az állomásból való kihaladáskor egy embert elgázolt. A vonat azonnal megállt és az elszerencsétlenül személyazonosságának megállapítása után 20 perc késéssel tovább folytatta útját. Balatonszárszói őr, továbbá Huszár Béla, Nagy József és Nagy László balatonszárszói lakosok bemondása alapján József Attila nevű egyén az állomásból való elinduláskor a mozgásban levő 1284 sz. vonat 15—16. kocsijai közé vetette magát az állomás ellenkező oldalán és a vonat őt halálra gázolta. A halál bekövetkezését Dr Erős József balatonszárszói orvos megállapította. Hatóság, valamint Balatonszemes állomás az esetről értesítve lett. Mozdonyszám: 324 554, mozdonyvezető: Csordás József, fűtő Salamon József, honálló más Nagykanizsa. Pálmai Károly rb. kal. jel. v. vezető, Ádám Sándor ü st. kalauz kezelő, Karsai Imre, Bolla Jenő ü alt. Brandalik Béla, Török Máttyás, Vass József ob. kis vonatfékezők, honálló más Nagykanizsa.

olvashatatlan aláírás

Nagykanizsa, 1937. dec. 4-én.”

Szántódi telefon, ill. távirat jelentés:

„F. hó 3-iki 1284 sz. vonat mely árukezelés miatt Balatonszárszó megállóhelyen megállt, induláskor halálra gázolta József Attila 32 éves nőtlen B. szárszói lakos író, három szemtanú állítása szerint, nevezett mikor a vonat megindult a leeresztett sorompó alatt átbújt és a kocsi kerekei közé feküdt. A vonat a baleset miatt 20 perc késést szenvedett. Szelvényszám 1964—1963.

A rendészeti hatóság a tényállást megállapította. A királyi ügyészséghez további jelentés ment.”

Olvashatatlan aláírás

Jagyanizsai fűtőházfőnök (Arató):

„Üzletvezetőség IV. Bp.

Tisztelettel jelentjük, hogy az 1937. XII. 3-i 1284 számú vonat Balatonszárszó megállóhelyen indulás után egy embert elgázolt. A mozdonyvezető eseménykönyvi jelentésének ivonata az alábbi:

Tisztelettel jelentem, hogy a mai napon közlekedő 1284 számú vonatnál azt a rendelést kaptam, hogy Balatonszárszón kirakás céljából meg kell állni. A kirakás és menesztés után szabályszerű féket ereszd meg jelzést adtam és elindultam. Egy pár méteres mozgás után észrevettem, hogy a vonatot leintik. Fékelt húzd meg jelzést adtam és megálltam. Hátramentem megnézni az okot s akkor értesültem, hogy egy gyengeelméjű költő a lassú mozgásban lévő kocsik közé bújt, öngyilkossági szándékkal. Az elgázolt költő neve József Attila, 40 éves. Huszár Béla, Nagy József és Nagy László 13—15 éves gyerkek kik a helyszínen tartózkodtak látták, hogy nevezett nem véletlenül, hanem szándékosan került a vonat alá. A csendőrség a nevezettek vallomását nem méltatta. 24 perc tartózkodás után a menetet Szemes állomás intézkedésére folytattuk.

(Időjárás: eső, szél.)”

„M. kir. szombathelyi III. csendőrkerület 346. szám bűn. 1937. Balatonszárszói űrs.

József Attila öngyilkosságáról értesít.

F. hó 21-én kelt 31494/1937 III. számú megkeresésre.

M. kir. államvasutak budapesti üzletvezetőségének. —

Budapest.

Balatonszárszó 1937. dec. 26.

1937. dec. 3-án 19^h 50' kor a balatonszárszói v. állomás kezelője az űrsöt küldönc útján arról értesítette, hogy egy ismeretlen egyén a 19 óra 36 perckor áthaladó tehervonat alá vetette magát és meghalt. Ezen ügyben az űrs járőre az alábbi egyéneket kérdezte ki.

1. Nagy László sz. 1922. szept. 21-én rk. bszárszói (Posta u. 4. házszám alatt lakik) lakos, előadta, hogy amikor a tehervonat az áru lerakást befejezte, akkor ért oda József nevű öccsével az állomás déli részére a nyugati oldalon lévő járdán a vonathoz. Midőn a lezárt sorompóhoz értek, megálltak és várták, hogy a vonat áthaladjon. Amikor a vonat mozgásba jött egy ember a járda keleti oldalán futva jött a vonathoz s a sorompó alatt átbújt és legúgolvva kb. 8-10-ik koci alá vetette magát. Midőn az öngyilkosságot észre vette, azonnal kiabált, hogy a vonatot állítsák le, ami azonnal meg is történt. Azután a vonat kísérők az embert a vonat alól kiemelték, de már halott volt.

2. Nagy József sz. 1924. október 21-én rk. b.szárszói lakos az esetet épp úgy adta elő ahogyan bátyja László.

3. Bóza János sz. 1907. máj. 12-én. ref. nős, b.szárszói (Cinegesor 47 házszám alatti) lakos, pályamunkás előadta, hogy az állomásra igyekezett a szolgálata átvétele végett kb. 40 m távolságra volt a v. állomástól amikor is nagy lármát hallott és azonnal odafutott és látta, hogy a vonat kerekere egy embert hőmpölyget maga előtt és akkor a vonat azonnal le is állt. Az embert kivették alóla de már élet nem volt benne.

4. Zábó Károly sz. 1907. január 8-án, rk., nős, b.szárszói lakos, állomás kezelő, előadta, hogy az 1284 számú tehervonat 19 óra 32 perckor az állomáson áru kirakodás végett megállt és ő ott volt elfoglalva. A vonat 19 óra 36 perckor elindult és erre nagy lármát hallott az ellenkező oldalról. Rosszat sejtve a vonatot azonnal leállította és csak azután látta illetve tudta meg, hogy mi történt.

5. Dr. Makkai Ödönné szül. József Etel sz. 1903. március 12-én ref. özv. b.szárszói (Keleti villasor 7. házszám alatti) lakos előadta, hogy az öngyilkos fivére József Attila sz. 1905. ápr. 12-én g.keleti, nőtlen író, 4 hónapig gyógykezelte magát a b.pesti Szieszta szanatóriumban és 1937. november 4-én jött el hozzá bszárszóra és azóta nyugodtan meg volt nála. 3-án este 19 óra tájban azzal távozott, hogy sétára megy. Előadta még, hogy fivére több ízben foglalkozott azzal a gondolattal, hogy öngyilkos lesz. Szerinte azért lett öngyilkos, mert az írói pályáját idegösszeroppanása miatt már nem tudta folytatni.

Megjegyzés.

A tanúk előadása és a járőr megállapítása szerint bűncselekmény nem forog fenn é gondatlanság sem terhel senkit.

Ezért feljelentés senki ellen nem tétetett és a további nyomozás abba hagyatott.

Nyomozta:

Kassai Károly törzsrőrmester járőrvezető és Szűcs István csendőr.

Bizalmi egyének:

Horváth Győző főjegyző és Maros Sándor bíró b. szárszói lakosok.

Őrparancsnok szabadságon
Kassai törm."

„Tudomásul vettük, részünkről további tárgyalás nem szükséges, az ügyiratot irattárba helyezni.”

Az ügyirathoz — mint perdöntő bizonyítékot — a Kis Ujság idézett számát, valamint egy helyszínrajzot csatoltak.

Feltűnő, hogy a jelentésekhez nem kapcsolódik semmiféle hatósági orvosi vélemény, vagy a halottkém látletele. Ezek alapján még a sérülésekről sem kaphatunk pontos képet, hiszen, a szántódi állomásfőnök szerint, idézem: „... az áldozat b a l karját töből kitepte és nyakát összeroncolt...” József Jolán megfigyelése alapján a sérülések a következők: „... Hosszú nyaka, melyet kifordított a vonat tengelye... J o b b karját levágta a vonat.”¹³

Talán csak kis elírásnak tűnik ez a pontatlanság, de éppen ilyen sorozatos pontatlanságok, apró ellentétek láncolata jellemző a nyomozás írásbeli dokumentumaira.

Vajon miért volt érdeke a MÁV-nak, hogy mellőzze az orvosi látletet?

Remenyik szerint „egy lelőgő összekötőlánc, vaskampó” zuzza szét a — fejet.¹⁴ De okozhatta ugyanez a csigolyatörést is, mert lényegében erről van szó. (József Jolán: „Az orvos elmagyarázta, hogy még abban a pillanatban meghalt, amikor csigolyatörést szenvedett.”)¹⁵ És ha tekintetbe vesszük Bóza János vallomását és a szántódi jegyzőkönyv ide vonatkozó részét („... karját töből kitepte...”) rekonstruálhatónak látszik Gerhauser Albert azon véleménye, hogy az utóbbi sérülés már a „hőmpolygetett” test tehetetlenségéből fakadt. E szerint kerékroncolás nem történt.

Vajon a halált megállapító dr. Erős József orvos is hasonló véleményen volt, és ez a megállapítása esetleg megnehezítette volna a nyomozás gyors lefolytatását, és a felelősség teljes elhárítását? Vagy egyszerűen el kell fogadnunk József Jolán leírását, amely szerint az egyik sérülést kerékroncolás okozta. Az Irodalomtörténeti Múzeumban kérésünkre Szántó Judit megmutatta a szerencsétlenség egyik tárgyi dokumentumát, azt az inget, amelyet a költő utoljára viselt. Az ing állapota a test sérüléseinek hű tükrre.

A jobb kar tépetten hiányos, igaz, hogy az ing nyakánál lévő rész majdnem teljesen épen maradt. (Ezért is nem beszélhetünk roncsolásról, csak csigolyatörésről.) De a felső mellkas táján, a váll alatt, jobbról és balról körülbelül egyenlő nagyságú, szabálytalan 3—5 cm. átmérőjű szakadás található. Honnan, hogyan keletkeztek? Mi az a sérülés, amiről nem beszél senki?

Feltűnő továbbá a jegyzőkönyvekben, hogy Balatonszárszó megállóhely ugyancsak nem küld jelentést. A mozdonyvezető beszámol ugyan a történetekről, de a lényegről nem sokat tudhat, csupán saját magát igyekszik igazolni. Tájékozatlansága — az áldozat életkorát sem tudja — inkább csak bosszantó.

De a jelentések többször közölnek egymástól eltérő adatokat ugyanazon tényről. Így Nagy László vallomásában a csendőrségi jelentés szerint „legugolva kb. 8-10-ik koci alá vetette magát...” A szántódi és nagykanizsai jelentés a 15—16-ik kocsi jelöli meg. A mozdonyvezető szerint az időjárás: eső, szél. A szántódi állomásfőnök ugyanazt csendes borultnak érzi. A tanúk és más személyek megnevezése sem pontos több helyen, így a szántódi jelentés Nagy László helyett N. Bélát nevez meg. A vonatszemélyzet tagjai közül az egyik fékező Randalits Bélaként fordul elő a szántódi jelentésben, míg a nagykanizsaiban ugyane személynek Brandalik Béla felel meg. Jelentéktelenebb keresztnév tévedés továbbá, ugyancsak e két jegyzőkönyvben — Vass József, illetve Vas Pál utónevének elírása.

¹³ József Jolán: ugyanott 460—461. o.

¹⁴ Szép Szó. VI. kötet 1. füzet 1938. január—február. 58.

¹⁵ József Jolán: l. m. 460. o.

Fejér Sipókat, testvéremmel a nagy gen-
 vedésben, a hiábavalóban,
 mellyel meg akarjuk, meg a-
 lannak mutatni magunkat
 a világnak s megisméltatni a világgal,
 melyet néha csaknem úgy lenéztünk, mint
 magunkat, - igaz barátja: Ady Endre.

KÉNYVÁLTÁSRA
 ÉRTVE SZÁLL
 A KÖNYV-ÉRTÉKESÍTŐ

Balról: Nagy Mihály, György Ernő, Ady Endre,
Kanitz Henrik, Fejér Lipót. (Püspökfürdő,
1909. július 23–24)

A mozdonyvezető eseménynaplójában azt írja, hogy a gyerekek véleményét a csendőrség „nem méltatta”. De a december 26-án kelt csendőrségi jelentés mégis a 15 éves Nagy László vallomására hivatkozik először, és fogadja el perdöntőnek. Miért nem hallgatta meg december 3-án a csendőrfőnök a gyerekeket és miért hivatkozott rájuk december 26-án ugyancsak a csendőrségi jelentés?

És milyen szerepük lehetett a csendőrségi jegyzőkönyvben megnevezett „bizalmi egyének”-nek?

Mennyiben tudott felvilágosítást adni vagy tanúskodni Horváth Győző főjegyző és Maros Sándor bíró az állomáson lezajlott gázolásról? És vajon milyen tanáccsal, „instrukciókkal” segítették a tapasztalatlan parancsnokhelyettest? Ennek eredménye a „nyomozás” gyors, hirtelen befejezése? Erre utalna a nyomozati jegyzőkönyv zárómegjegyzése: „A tanúk előadása és a járőr megállapítása szerint bűncselekmény nem forog fenn és gondatlanság sem terhel senkit.”

Valóban nem „bűncselekmény” áldozata lett József Attila, de a gondatlanság vádja többeket illethet. Legfőképpen azokat, akik a halála körüli „nyomozásban” résztvettek, akik mindent elkövettek, hogy minél hangtalanabban, minél „diszkrétebben” hárátsák a költő öngyilkosságának okát betegségére.

Boldizsár Iván írja: „Halálából ujságszenzációt csináltak, pedig az igazi szenzáció élete volt. Mindenki azt kérdezte, miért ölte meg magát, de senki sem érdeklődött, hogyan maradt egyáltalán idáig is életben.”¹⁶ És már 1940-ben Sándor Pál felteszi a kérdést: „Ki vagy mi az oka annak, hogy a költő utolsó menedéke egészen más lett, — a zúgó kerek ott lenn a Balaton partján? A kor-e, amely elhullatja magából a szellemit, a betegség-e, mely szétőrli a testet? A társadalom-e, a sötét gyermekkor-e, az értelenség-e, családások-e, a nyomor-e, a szenvedés-e?”¹⁷

Móricz Zsigmond válasza egyszerű, de mögötte ott sejtjük Balatonszárszó tragikumát: „Energiakészletét a proletársors emésztette föl, már semmije se maradt, csak költői zsenije.”¹⁸

SCHEIBER SÁNDOR

ADY ENDRE ÉS FEJÉR LIPÓT

Ady Endre és Fejér Lipót barátságáról tud az irodalom. 1909. július 28-án azt írja Ady Lédának Kolozsvárról, ahol Lukács Hugó gyógyította: „Voltunk én, az orvosom s két egyetemi tanár barátunk Váradon egy napot. A Püspökfürdőben vacsoráztunk. Kedves, elég jó kis kirándulás volt.”¹ A két egyetemi tanár — Belia György szerint — Somló Bódog és Fejér Lipót volt.² 1910. december 3-án Érmindszentről írja Ady ugyancsak Lédának: „Kolozsvárra Lukácsék, Somlóék, Fehér csalogatnak, de nem megyek.”³ Egy ilyen levélbeli és távirati hívásra írt válasza megvan 1912. július 14-ről Somló Bódoghoz és Fejér Lipóthoz közösen címezve.⁴

Nagy Mihály, nagyváradai ügyvéd megörököltette a fentemlített püspökfürdői kirándulást a következő sorokban:

„A kolozsvári pihenés mégis jó eredményekkel bíztatott. Ady megerősödve, friss hangulatban sürgette kolozsvári orvosát, hogy engedje át egy kis kirándulásra Nagyváradra. Nagy alkudozások s Ady részéről való komoly szolid fogadkozások után végre megkapta a beleegyezést ahhoz, hogy két napra átránduljon Nagyváradon át a Püspökfürdőbe. Két kolozsvári jó embere kísérte el erre az útra július 25-én azzal a szigorú feladattal, hogy nem tágitanak mellőle, vigyáznak rá, és szépen visszaviszik Kolozsvárra, pihenni. Fejér Lipót, a világ-hírű matematikus és dr. Kanitz Henrik kolozsvári orvos, tanársegéd voltak kísérői.

Emlékszem, hogy kötődött velük. Fejér Lipótot bolondos, gyermekes szeszéllyel és tréfás maliciával azért nyaggatta folyton, hogy matematikai egyenleteket készítsen az utcák *görbéiről* (latin szót használt). Dr. Kanitz Henriktől pedig a grafológiát kérte számon, és azt követelte, hogy egy pár betűjéből, amelyet ráírt egy szívbelimnek küldött levelezőlapra: „Ismeretlenül is nagy-nagy tisztelettel és szeretettel: Ady Endre’ — olvassa ki múltját, jelenjét és jövőjét.

¹⁶ Válasz. V. évfolyam I. szám. 1938. január. 1.o.

¹⁷ Sándor Pál: Az igazi József Attila. Hajnal. Budapest 1940. 38. o.

¹⁸ Szép Szó: VI. kötet I. füzet 1938. január-február. 29. o.

¹ Ady Endre válogatott levelei. Bp., 1956. 284. 1. 283. szám.

² Lásd Belia György jegyzetét: u. 584. 1.

³ Uo. 347. 1. 356. szám.

⁴ Uo. 390. 1. 407. szám.

A sors ez egyszer kegyelmes volt hozzája s szomorúan megtréfálta Adyt.
— Doktorkám, — mondogatta a napsugaras arcú, életerővel vidám Kanitznak, remélem, eljön a temetésemre, és egy-két jó szót mond majd hű pácienséről.
Röviddel rá Kanitz doktort egy ostoba vakbéloperáció sírba vitte.”⁶

Az 1959 őszén elhunyt Fejér Lipót professzor hagyatékában megtaláltam azt a csoportfelvételt, amely erről a püspökfürdői kirándulásról készült. A kép hátán Fejér Lipót írásával ez áll: „1909 július 23—24. Püspökfürdő Nagyvárad mellett.” Odajegyzi a csoportkép tagjainak nevét is. Balról jobbra a következők láthatók: Nagy Mihály; György Ernő, ma is élő ügyvéd, a „Kultúra” jogtanácsosa; Ady Endre; Kanitz Henrik és Fejér Lipót.

A ritka kép — nem ismeretes belőle másodpéldány — egy ponton helyesbíti az eddigi értesülést, a dátumban. Somló Bódog, a jogfilozófia professzora⁶ viszont hiányzik a képről. György Ernő, aki akkor lett jogi doktor, emlékszik arra, hogy fiakkoron mentek ki Püspökfürdőre, s a programot Nagyváradon fejezték be egy kis bodegában.⁷

A másik Ady emlék, amely előkerült Fejér Lipót hagyatékából, egy Székely Aladár készítette Ady-fénykép, alatta a következő dedikációval:

„Fejér Lipótnak, testvéremnek a nagy szenvedésben, a hiábavalóban, mellyel meg akarjuk, meg akarók mutatni magunkat a világnak s megimádtatni a világgal, melyet néha csaknem úgy lenézünk, mint enmagunkat, — igaz barátja: Ady Endre.”

A két dokumentum jelenleg Fejér Lipót örököseinek birtokában van.

REDL KÁROLY:

TEMESVÁRI PELBÁRT ÉS AZ IMITATIO CHRISTI

Thienemann Tivadar *Temesvári Pelbárt német kortársai* c. cikkében (EPH. 1920.) miközben Pelbárt szellemi látókörét igyekszik fölvezetni, arra a megállapításra jut, hogy Pelbárt kora, a 15. század vallásos életének kimagasló egyéniségei közül éppen a legjelentősebbeket: Cusanust („gondolkodó, kibén elevenen lüktetett a lejáró középkornak szellemi tartalma”), Kempis Tamást („író, kinél tökéletesebben senki sem öntötte szavakba az élet szent formáját”), Savonarolát („szerzetes prédikátor, aki izzó retorikával korbácsolta végig istentelen környezetét”) nem ismerte. (56. l.) Ismeri azonban és műveiben idézi azokat a közepes jelentőségű német prédikátorokat, akiknek Pelbárthoz való viszonyát vizsgálja Thienemann említett cikkében.

Mégis ezzel szemben úgy tűnik, hogy a fenti állítás Kempis Tamásra vonatkozó részét, s így természetesen Pelbártnak Thienemann által adott értékelését is, magának Pelbártnak a művei alapján helyesbíteniünk kell. (†)

Ha minden valószínűség szerint — Thienemann állításának betűje szerint — igaz is, hogy Pelbárt Kempis nevét nem ismerte, viszont az is kétségtelen, hogy a Kempisnek tulajdonított, és a Kempist híressé tevő nagyhatású művet, a *De Imitatione Christi*t nemcsak hírből ismerte, hanem olvasta is, csak hogy nem Kempisnek, hanem a Pelbárt által egyébként is sokat idézett Gersonnak, a párizsi egyetem kiváló kancellárjának († 1429), morális-misztikus írásai révén a devotio moderna egyik előfutárának neve alatt.

⁶ Nagy Mihály: *Ady emlékek*. Ady-Múzeum. II. 141—142. l.

⁷ Lásd Moór Gyula *Somló Bódog*. Bp., 1921. Különlenyomat a *Társadalomtudomány* I. évfolyamából.

⁸ Ady üdvözlősrát Nagy Mihály lapján, valamint Nagy Mihályhoz írt többi levelét is Zsoldos Jenővel közzétesszük a Petőfi Irodalmi Múzeum 1960. Évkönyvében.

⁹ Vizsgálódásomat, kivéve a *Rosarium* 2., 3. és 4. részét, Pelbártnak valamennyi műve alapján végeztem. Ami a *Rosarium* 4. részét illeti, meg kell jegyezmem, hogy az, mint nem Pelbárt, hanem a mester befejezetlen művét annak halála után kegyelemből folytató tanítvány kezétől származó írás, amúgyis más elbírálás alá tartozik. Nem látszott érdemesnek a feltárt anyag közlését tovább halogatni már csak azért sem, mivel az alább szóba kerülő helyek kivétel nélkül mind a *Pomerium*-ból származnak és bizonyos, hogy az ezekből kikerekedő kép a később esetleg előkerülő adatok révén sem szenvedhet lényeges módosulást.

Az alábbiakban Pelbárt műveit a következőképpen rövidített címmel jelzem:

PS = *Pomerium De Sanctis*
PT = *Pomerium De Tempore*
PQ = *Pomerium Quadragesimale*.

Az egyes könyvek beosztására pedig:

P. hyem. = pars hyemalis p. I. = pars prima
p. pasc. = pars pascalis p. II. = pars secunda, etc.
p. estiv. = pars estivalis.

A római számok a beszédek sorszámát, a nagybetűk a szöveg tagolását jelzik.

Az *Imitatio Christi* szerzőjének kiléte tudomásom szerint még ma sem véglegesen tisztázott kérdés. ⁽²⁾ Ha ma sem eldöntött, még kevésbé volt az a 15. század folyamán: 1500 előtt számos *Imitatio*-kiadás és több kézirat viseli Gerson nevét, nem beszélve a Kempis neve alatt ismertekről. ⁽³⁾ Egy ilyen Gerson nevét viselő kiadás lehetett Pelbárt kezében *Pomerium*-ának írása közben, ahol idéz belőle. Álljon itt a szóbanforgó hely s mellette egy másik, az idézett hellyel nagyjából egyidős ⁽⁴⁾ *Imitatio*-szövegváltozat, amely szintén Gerson nevével került forgalomba.

Pelbárnál:
Pomerium De Tempore pars pascalis sermo
XLIII. U:

Incipit liber primus Joannis gerson cancelarii parisiensis De imitatione christi: et de contemptu omnium uanitatum mundi. ca. j.

Kolofón: Joannis gerson cancelarii parisiensis: de contemptu mundi libri quatuor uno cum tractatu de meditatione cordis felici numine finiunt. Impressum Uenetiis per petrum de querengis bergomensem et per Joanne [!] mariam de hocimiano de monte ferato anno domini. M.CCCCLXXXIIJ die uero XXIIJ. mensis aprilis regnante inclyto principe Augustino barbadico.

Unde Johannes Gerson li. de imitatione christi. cap. XX. dicit. Semper sanctorum securitas plena est timore dei. nec eo minus solliciti in bono opere et humiles in se fuerunt quia magnis uirtutibus et gratia emicuerunt. Nunquam ergo promittas tibi securitatem in hac uita quamuis bonus sis.

Cap. XX.: Semper tamen sanctorum securitas plena timoris dei extitit. Nec eo minus solliciti et humiles in se fuerunt quia magnis uirtutibus et gratia emicuerunt. Prauorum autem securitas ex superbia et presumptione oritur: et in fine deceptionem sui uertitur. Nunquam promittas tibi securitatem in hac uita: quamuis bonus uidearis zenobita aut deuotus heremita.

Et infra ca. XXV. dicit. Spem bonam retinere debes feruide semper bene agendo. sed securitatem capere non oportet ne torpeas aut elatus fias. Cum enim quidam anxius inter metum et spem fluctuaret: et se in oratione prostrasset animo dicens. O si scirem quod perseueraturus essem statim audiuit intus diuinum responsum. Quid facere uelles si hoc scires. Fac nunc quod tunc faceres et bene securus eris. et sic consolatus est. Hec ibi.

Cap. XXV.: Spem bonam retinere debes quod ad palam [!] peruenies: sed securitatem capere non oportet: ne torpeas aut elatus fias Cum enim quidam anxius inter metum et spem frequenter fluctuaret et quadam uice merore confectus in ecclesia ante quoddam altare se in oratione prostrauisset: hec inter se reuoluit dicens: O si scirem quod adhuc perseueraturus essem statim quam audiuit intus diuinum responsum. Quid si hoc scires facere uelles: fac nunc quod tunc facere uelles et bene securus eris. Moxque consolatus et confortatus diuine se commisit uoluntati: et cessauit anxia fluctuatio.⁵

² L. erre a *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* (hrsg. D. Albert Hauck, Leipzig) 19. kötetét a 727–728. lapokon, ahol a Kempis, ill. Gerson szerzősége mellett, ill. ellen felhozott érvek vannak egybegyűjtve. Továbbá a *Lexikon für Theologie und Kirche* (hrsg. Michael Buchberger) 7. kötetében (Freiburg im Breisgau 1935.) a K. Bihlmeyer által írt *Nachfolge Christi* cikket, ahol a szerző, aki maga Kempis szerzősége mellett foglalt állást, felsorolja az újabb idevonatkozó irodalmat (423–425). Legutóbb pl. Henrick Becker *Bausteine zur deutschen Literaturgeschichte* c. Halleban 1957-ben megjelent művében Kempist tartja az *Imitatio* szerzőjének, de bizonyítói anyagot nem szolgáltat (229–230. l.).

³ Hauck, *Realencyklopädie* i. h.

⁴ A *Pomerium De Tempore* megírásának ideje Szilády szerint 1489 és 1496 közé tehető. L. Szilády Áron, *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Bp. 1880. 12. l. Mindenesetre 1496-ra befejezte művét. L. Horváth Cyrill, *Temesvári Pelbárt és beszédei* Bp. 1889. 10. l.

⁵ Az *Imitatio* egyik Kempis nevét viselő 1494-es nürnbergi kiadása csupán a következő csekély eltéréseket mutatja a fent Gerson neve alatt közölt szöveggel szemben: ca. xx....quia magis uirtutibus..., ca. xxv.... quod ad palmam peruenies... E kiadás kolofónja: Opera et libri uite Thome de Kempis hac charta quam salutari fine clauduntur in uigilia Andree apostoli Anno christi. 1494. Nuremberge per Caspar Hochfeder opificem accuratissime impressi.

Már ennyi is elég lenne Pelbárt Imitatio-ismeretének bizonyítására, de korántsem ez az egyetlen alkalom, mikor merít belőle. Sokszor idézi még az Imitatio-t a *De interna conversatione* cím alatt is, ami nem más, mint az Imitatio 2. könyvének alcíme. ⁽⁶⁾

De citál belőle *De contemptu mundi* néven is, ami az Imitatio Christi másik, gyakorta használt megnevezése. ⁽⁷⁾

Mindezeket a helyeket természetesen szintűgy Gersonnak tulajdonítja Pelbárt, mint a fentebb idézettet is. De eredeti Gerson-műveket is ismer. Felsoroljuk a következőket: *Tractatus de regulis moralibus* ⁽⁸⁾, *De vita animae* ⁽⁹⁾, *Tractatus de decem praeceptis* ⁽¹⁰⁾, *Tractatus super quaestione quadam facta de statuto ordinis Carthusiensis* ⁽¹¹⁾.

A mű címének megnevezése nélkül is többször hivatkozik Gersonra ⁽¹²⁾.

Az *Imitatio Christi* ismerete felveti Pelbártnak a devotio moderna-hoz, a középkorvég e jelentős, a humanizmus melegágyát alkotó vallásos irányához való viszonyának a kérdését. Ennek az iránynak reprezentáns és az utókor számára is legnagyobb hatású könyve éppen a bizonytalan szerzőjű *Imitatio* volt. Bár e probléma megoldásához további kutatások szükségesek, mégis vannak jelek, amelyek arra utalnak, hogy Pelbárttól sem volt idegen az „új”, spirituálisabb vallásosság.

Erre mutat mindjárt magának az *Imitatio*-nak most bebizonyult ismerete, valamint Gerson műveinek használata, amelyek egyaránt elősegítették a bensőséges lelki életet programjával tűző, spirituális vallásosság terjedését. ⁽¹³⁾

De fellelhető Pelbártnál az előreformációs törekvések középpontjában álló lingua vulgarisnak, az anyanyelvűségnek (nemzeti nyelvű biblia és istentisztelet) követelése is. *Pomerium*ának Prologusában azzal indokolja az evangéliumot prédikációk közöttben gyakori idéző módszerét (a latinul írt prédikációk természetesen magyarul hangzottak el), hogy ezt a nép áhítata kedvéért (pro plebis deuotione) teszi, amely követeli, hogy az evangéliumot szöveg szerint hallgassa (que exposcit euangelium textualiter auscultare).¹⁴ Van egy másik hely is, a Quadragesimalis-ben, ahol szinte ugyanazon szavakkal magyarázza meg a népi vallásosság sajátos igényeire ügyelő eljárását.¹⁵

Nem csekély jelentőségű ez a két nyilatkozat. Tanúságot tesz egyrészt a nép vallásos igényeinek természetéről, ami a biblia magyar nyelvű tolmácsolásának követelésében nyilvánul meg, másrészt pedig utal az egyházon belüli előreformációs törekvésekre, amelyeknek egyéb hazai jelentkezéseiről is van tudomásunk éppen Pelbárt korából.¹⁶

Ezek és más még ezután elemezendő tények és feltárandó összefüggések mindenesetre módosítják Thienemann azt a megállapítást, amellyel adalékainak közzétételét megkezdtük. Pelbártot kora legjelentősebb áramlataiból teljességgel kirekesztő felfogásának alapján állva aligha lehetne kielégítő magyarázatát adni annak a rendkívüli elterjedtségnek, melyet Pelbárt művei a 16. századnak főleg első harmadában Európa-szerte élveztek. Bizonyára volt bennük valami abból az „új”-ból, amely nem sokkal Pelbárt halála után oly hatalmasan manifesztálódott a reformációban.¹⁷

⁶ PS. p. estiv. XXII. A.; PS. p. hyem. XLVI. B., LXXX. B., LXXXV. G.; PT. p. hyem. XIV. C., D., XXI. R. XXXII. K—L.; PT. p. pasc. XXXVII. Y., XLII. N.; PT. p. estiv. LIII. B. etc.

⁷ PS. p. hyem. LXIV. E.

⁸ PT. p. hyem. XXXII. Q., R.

⁹ PT. p. hyem. XII. S.

¹⁰ PQ. p. II. XLII. Y., XLIII. A., XLIV. M., N.; PQ. p. III. VII. K.

¹¹ PQ. p. I. XIV. B.

¹² PS. p. hyem. LXXV. F.; PT. p. hyem. XII. R., XXVIII. D., XXXII. L., XLIX. F.; PT. p. estiv. VII. E., XI. Q.; PT. p. pasc. XXXVII. X.; PQ. p. I. XXIII. M., p. II. XLIX. F., p. II. L. M.

¹³ W. Maurer—H. Hermelink, *Reformation und Gegenreformation*, Tübingen 1931. Handbuch der Kirchengeschichte Dritter Teil. 55. I.

¹⁴ Összefüggésben így hangzik a mondat: Ceterum textus euangeliorum litteraliter inserui pro plebis deuotione, que exposcit euangelium textualiter auscultare.

¹⁵ PQ. p. I. VIII. után közbeiktatott megjegyzés: Notare uolo quod pro istis sermonibus quadragesimalibus quamuis pro singulis possint alia themata propria conuenientius assignari: uerumtamen ego pro unoquoque sermone statum themata accipere ex sacro diei euangelio assignato iuxta morem ordinarii romani in missali: eo quod deuotio populi huius exposcit et delectatur audire ex euangelio aliquod uel saltem textualiter. Vö. Szilády i. m. 22. I.

¹⁶ 1476 táján az erdélyi püspökség hívei kéri Mátyás királytól, hogy állítsa vissza régi, a szentségek anyanyelven történi kiszolgáltatására való jogukat. L. Horváth Cyrill, *Huszita emlékeink*. ItK. 1896. 10—11. I. Vö. Szilády i. m. 79. I. Waldapfel Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom*. It 1933. 24—25. I. Kardos Tibor: A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. *Századok* 1950. 172—173. I.

¹⁷ Már Szilády józan fenntartásokkal (i. m. 78. I.) a reformáció előtt élt reformátorok sorába iktatja Pelbártot (i. m. 30. I.) rátapintva Pelbárt oeuvre-jében erre a haladó jellegre, aminek meglétét hiába igyekezett Sziládyval szemben elvitatni Vágner József (*A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai*. Nyitra 1896. 168—169. I.) utalva Pelbárt műveinek a reformáció után egyre inkább megfogható kiadásaira. Eppen ez a jelenség adott alkalmat egy a Vágnerével merőben ellentétes megítélésre: Trencsényi-Waldapfel Imre egy hozzászólásában a kiadásoknak a 17. sz.-ban bekövetkezett hirtelen megszűnését Pelbárt haladói vonásaival hozza kapcsolatba (*MTA Nyelv- és Irodalomtudományi O. Közl.* 1953. IV. k. 1—2. sz. 194—196. I.). Ugyanó utal itt Pelbárt műveinek ellentmondásos jellegére, a megrajzolando Pelbárt-kép talán legkonstruktívabb szempontjára hiva fel a figyelmet. Kardos Tibor mutatott rá már régebben (*Olasz humanizmus—magyar humanizmus*. Bp. 1943. 14—15. I.) és legújában is (*A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. 376. I.) Pelbárt nézeteiben haladó mozzanatokra.

MÓRA FERENC ISMERETLEN IFJÚKORI VERSEIBŐL

Móra Ferenc 1902-ben került Szegedre. Tanárnak, mégpedig természetrajz szakos tanárnak készült, mivel azonban tanári állást nem kapott, a *Szegedi Napló*hoz újságírónak szegődött el.

A tehetséges ifjú újságíró, költő nevét csakhamar megismerte Szeged népe. Már 1902-ben megjelent első nagyobb munkája, *Az aranyszörű bárányc.* verses meséje. Írói munkásságának megindulását az irodalom ettől az alkotástól és ettől az időtől számítja. Ennek megfelelően emlékeztek pl. még Móra életében, 1927-ben írói működésének negyedszázados, majd 1932-ben három évtizedes évfordulójáról.¹

Írói tevékenysége a legszorosabban a Tisza menti városhoz kapcsolódik. Alkotó idejének java részét, férfikorát, haláláig Szegeden töltötte. Szeged írójaként ismerték meg őt előbb „a körtöltésen belül”, majd azon kívül is, az egész országban; *előbb mint költőt*, majd tárcái, elbeszélései, regényei révén mint *prózaíró*t.

Irodalmi munkásságának ismerői azt is tudják, hogy életműve milyen szoros kapcsolatban áll szülővárosával, Kiskunfélegyházával. A gyermekkor, ifjúi évek hány szomorú emlékét sirta el Móra Ferenc! A maga családjának szegénységében, küzdelmes életében ismerte meg először kora társadalmának igazságtalanságait. Írói pályafutásáról szóló megemlékezésében maga írja: „Engem Félegyháza tett íróvá. . . Mint író, ettől a várostól kaptam egyéni veretemet, innen származnak írói céljaim. Az alakjaim is hiába szögediek, azok valóban félegyháziak. Az én írásaimban félegyházi nap süt, félegyházi szél fúj, félegyházi sárgarigó fűtyül. Ettől a várostól kaptam a kiskunok nyers, nyakas macacsságát is.”²

Fellápozva szülővárosának régi helyi újságját, az alábbi híradást olvashatjuk benne 1902-ben, abból az alkalomból, hogy az akkor még nem egészen 23 éves Móra Ferenc Félegyházától elszakadt, és Szegedre került: „*Móra Ferenc a Szegedi Naplónál.* — Móra Ferenc kedvelt poétánkat, ki mint tanárjelölt, állás hiányában hónapok óta itthon tartózkodott, Kulinyi Zsigmond, a 25 éves Szegedi Napló főszerkesztője, igen szép honorárium mellett lapjához fogadta, hogy addig is, míg tanári állást kaphat, kiváló tehetségének gyöngyeit a szegedi közönség élvezhesse. Nem tudjuk, örülünk-e ennek a hírnek, vagy szomorkodjunk rajta. . . Mennyivel jobban látnak a szegediek, mint mi. . . Móra Istvánt íta a Szegedi Napló földözte föl, Pósa Lajos, Békefi Antal, Tömörkény István és a többi jelesek mind ott nőttek nagyra. . . Félegyházán a becsületen munkát, az igazi tehetséget még nem tudják méltányolni. Azt hiszem, jól gondolom, hogy pl. Móra Ferenc a mi városunkban írónak se kellett volna. Nem pedig azért, mert ő egy nagytudású, komoly munkás. Ilyen pedig a városházán nem kell. Az ilyen „nem jó pajtás”, nem nagyívó. Szóval „nem társadalmi ember”. . . De ha majd a költő virágos kertje teljes lesz, jaj, de verjük a honfi keblet, hogy: a mi fiunk! Mert, ugy-e, kérem, ha nagy valaki, csak akkor a mi fiunk? Pl. Magyar Gábor, Szivák Imre stb. ezek már „városunk szülöttai”, de Móra Ferenc még nem az.”³

Amilyen lesújtó ez a bírálat a századforduló idejében a kiskunfélegyházi városvezetők gondolkodásmódjára és magatartására vonatkozólag, éppen olyan világosan feltárja, hogy Félegyházán 1902-ben már ismerték Móra Ferenc tehetségét. A rövid hír fájdalmas hangja azt is elárulja, hogy a szülőváros szomorúan vett búcsút távozó fiától. S mennyi jövőbe látás volt a félegyházi hetilap szerkesztőjében! Már tudta, kifejezte, hogy Szegeden Móra „virágos kertje teljes lesz”, s Félegyháza egykor büszke lesz Mórára, mint a „város szülöttére”.

Még egyet elárul a híradás: 1902-ben, Szegedre költözése előtt Móra Ferencet Félegyházán már *kedvelt poétá*knak ismerték, írták.

Móra maga is többször tett említést arról, hogy nem prózaírónak, hanem *költő*nek indult. Azt is megírta, hogy már ifjúkorában verselni kezdett, mégpedig először fájdalmas hangú szerelmi verseket írt: „. . . nagyon régen volt, mikor először láttam újságban a nevemet, természetesen elégia alatt, melyben a halál egy tizenhatéves szív minden komolyságával fölkeretett, hogy fonja körém a karjait. . .”⁴

Ha valaki ezen a nyomon elindulva kezdi kutatni Móra Ferenc költői működésének megindulását, szülővárosa újságjában, a *Félegyházi Hírlap*ban megtalálhatja elfelejtett első szerelmi elégiáit. 1895nyarán jelentek meg, nevének közlésével Móra Ferenc első lírai alkotásai.

¹ A *Literatura* c. folyóirat 1927 novemberi Móra-számában és az 1932-ben kiadott *Móra Ferenc Emlékkönyvben*.

² Móra: *Daru-utcatól* . . . I. 95. l.

³ *Félegyházi Hírlap* 1902. máj. 4. — Magyar Gábor félegyházi származású piarista rendfőnök, Szivák Imre pedig országgyűlési képviselő, neves politikus volt.

⁴ *Beszélgés a ferde toronnyal* c. kötetében, 127. l.

Valóban 16 éves volt, ekkor végezte a gimnázium VI. osztályát. Amikor szerelmi reményét beteljesedve látja, akkor is a korai halál gondolata kínozza (*Mi édes volt. . .*). Hamarosan szerelmi csalódottsága szólal meg:

Hát a szív oly hamar feledhet?
És oly hamar nyíl rajt virág?
.....
Kacagj vígan, dalolj örömmel,

Dalold el új szerelmedet,
S ne lásd, szemem hogy telve könnyel,
Ne tudd, szívem hogy megreped!

(*Fájt látni hidd el. . .*)

Móra e lírai zsengeiről itt bővebben nem szólhatunk. Írói kibontakozása szempontjából kétségtelenül ezek is figyelemre méltó alkotások. Főképp azért, mert Móra Ferenc irodalmi pályafutása a lírai költészet területén kezdődött. Ifjú korában *hiitt* is a maga lírai tehetségében, alkotásai maradandóságában, sőt még abban is, hogy bizonyos tekintetben *új úton jár*. Nemcsak azt fejezte ki ugyanis egyik ifjúkori versében, hogy szerelmes éneke „messze szóló”, szerelme dalaiban „élni fog örökké”, hanem, amikor mellőzöttséget tapasztalt, a „céhbeli”, vagyis elismert írók mellett a háttérbe szorítását érezte, hittel hirdette:

Tovább török töretlen úton,
Ha rongyosan, ha éhesen!
S az ösmeretlenség homályán
Lelkem tüztét az élteti:
Nem volt a halhatatlanok közt
Egyetlenegy se céhbeli!

(*Tükördarabok*, 1898.)

Azt is Móra ifjúkori költeménye árulja el, hogy kétféle versei voltak: olyanok, amelyeket szívből énekelt, és olyanok, amelyeket *énekelnie kellett*.

Az én órácskám is letelt:
Holnapra *köül*, hogy énekeljek,
Kölletlenül, kedvetlenül
A lámpa sáppadt fénye mellett.

(*A nyomáson*, 1898.)

Budapesten nyomorgó egyetemi hallgató volt, amikor ezt írta. Verseit megfizették a lapok. Ezek egy része különféle írói álnéven jelent meg. A nélkülözések közt élő, ablaktalan szobában lakó, hideg időben a Rókus-kórház konyhájából kituduló gőzben melegedő Móra a „muszáj-líra” jóvedelméből tartotta fenn magát. Ennek a lírának természetesen olyannak kellett lennie, amilyen a kor ízlésének megfelelt, amilyent a lapok szívesen fogadtak. Ez azonban Móra ifjúkori lírájának csak kisebb része.

Nem csoda, hogy a létfenntartás érdekében, kényszerűségből is verselő Móra Ferenc már korán a lírai költészet hajótöröttjének érezte magát. A századforduló évében, 1901-ben, már keserű hangon, kiábrándultan világította meg a maga korának érzéketlenségét a lírai költészet iránt:

„A mi korunkban verset írni naivság, ki is adni azokat a verseket, merészség — és hazafias versekkel kísértetni meg a nagyérdemű közönség percenként változó szívét, olyan vakmerőség, amely magában hordja büntetését; nem hoz gyümölcsöt se erkölcsileg, se anyagilag... a lantos költő nem „vátesz” többé, nem profétája, lelki mozgatója népének, hanem igen reális lény, akinek ha nincs egyéb megélhetési forrása, akkor éhen halhat, vagy... árulhatja lelke virágait az utcasarkon. Akinek lelkében a civilizáció nem bírta kioltani azt az istenadta szent tüzet. . . csak kettő közt van választása: vagy prózai munkákba, mint megannyi sirba temeti lelke lírikus felét, vagy naivul és merészen dacol a jelen közömbösségével és ír verseket a jövőnek.”

A századforduló idejének politikai és társadalmi viszonyaival magyarázza, hogy a lírai költő elvesztette a talaját. Ez a bírálat arról az időről találó, hű és elég éles is: „A nemzeti élet nagy idegei alig lüktetnek, kis és nagy politikusaink a legszemérmetlenebb érdekharcot űzik, a társadalom képe éppen ilyen sivár.” Móra meglátta, hogy századunk elején nemzetünk,

népünk „nagy válság küszöbéhez” érkezett, „mikor szétbomlóban van a társadalom régi szel-
leme és még nem tud kialakulni az új...” Azt tapasztalta, hogy ebben a válságban „A lírai
hang: pusztába kiáltó szó.” Közömbösség, agyonhallgatás fogadja, „a mi pedig ezerszer
fájdalmasabb, mint az agyonbírálás!”

Mindezt egy szülővárosbeli poetának akkor megjelent verseskötetéről írt bírálatá-
ban fejtette ki.⁵ Magyarázat ez részben arra is, hogy Móra Ferenc több mint száz ifjúkori
költeményét miért nem adta ki verseskötetben, s miért maradtak ezek ismeretlenségben, elfe-
ledve egy kis vidéki hetilap hasábjain.

Az alább közlendő versekből látjuk, hogy már ifjúkorában írt olyan költeményeket,
amelyek kora politikai és társadalmi viszonyainak bírálatával foglalkoznak. Felcsendül lírájá-
ban a forradalmi lelkesültség; fáj a lelkének minden társadalmi igazságtalanság; mélyen
együtt érez a szegényekkel, nyomorgókkal; a társadalmi haladás redületes híve. Amint
1899-ben írt, a *Révben* c., versében látjuk, a húsz éves Móra Ferencnek forradalmi vágyai
voltak: nevét „őcska nádtetők alatt” emlegetnék az „elnyomottak”; arra vágyott, hogy
megoldja az „összolgaság láncait”, megüdvözítse a földi kárhozottak életét; „üzött szarvas”
válhatott volna belőle, vagy akit forradalmi tevékenységéért „a börtön éjszakája öl meg”,
akit a „martírok halála” ér.

Már a középiskola padjait elhagyó Móra látta, hogy „Tarkán meszelt világban jár”.
Amint egyre jobban megismerte kora társadalmának álnokságait, igazságtalanságait, a lelke
„nap-nap mind sötétebb” lett.⁶ Ifjúkora forrongó lelkiületéről később maga írta: „Költő,
próféta, vallásalapító, népek előálmodója, hős a Carlyle-i katekizmus szerint: ilyen bolondsá-
gokkal voltam vemhes a huszas évek elején. Elég rongyos voltam hozzá és eleget éheztem.”
Az őszhajú Móra is ilyennek látta magát, a húszéves ifjút, amikor még „a hajam fekete volt és
a szívem piros”.⁷

Ha az ifjú Móra forradalmi időben élt volna, a „népek előálmodója” a lírai költészet
terén bizonyára megtalálja az ennek megfelelő témát és hangot. Móra azonban még csak azt
tapasztalta, hogy a lírai költőnek nincs ereje, a lírai költő már nem „vátesz”. Ő, aki maga is
tanultsága révén egyre inkább a polgári társadalom tagjává vált, végül is szomorú elégiákban
sírta el fájdalmait, melyeket lelkének kora társadalmi megbántásai okoztak:

Igy hatyú lett szívem s miközbe vére
Örök sebébül egyre csordogál,
Úszkálva néma tengerén a múltnak,
Szelid elégiákat sirdogál. (*Révben* c. költ.)^{7a}

Mórának csupán egy verses kötete jelent meg, 1920-ban, majd utóbb még három kiadás-
ban: a *Könnyes könyv*.⁸ Az ebben közölt 69 költeménye közt csak négy ifjúkori versét találjuk,
a többi életének szegedi szakaszából való.

Arról viszont, hogy prózairói munkássága előtt hosszú ideig lírai költő volt, Móra
külön tárcát is írt, *Boldogult költő koromból* címen. Ebben ismert humoros hangján szól
arról, hogy a „cirokhegedűt, mint lírai költő”, régen letette. Ifjúkori verseire célozva írta
a következő sorokat: „Nem igen hiszek benne, hogy az irodalomtörténet fölsóna vala-
mikor azt a nagy tömegsír, amelyik a mi korunkat benővi a felejtés tüske bokraival s a
magam személyét illetően nem is ajánlanám az exhumálást. Nagyon sokfelé hagyogattam
szét magam. . . .”⁹

Amikor a Móra-család és Móra Ferenc életrajzi adatai után kutattam, a régi félegyházi
újságokat lapozgatva, feltárult előttem Móra Ferenc ifjúkori költészetének „tömegsírja”.
Hét évig, 1895-től 1902-ig temetgette ide Móra Ferenc középiskolás és egyetemi hallgató korá-
ban írt verseit. Akkor még csak a félegyháziak tudtak róla, hogy új, tehetséges ifjú költőjük
van: *Móra Ferenc*.

Bátyja, *Móra István* már elismert költő volt, midőn Ferenc első szárnyprobálgatásait
kezdte. A Ferencnél 15 évvel idősebb Móra Istvánnak 1894-ben már verseskötete jelent meg,
s az olyan elterjedt lapok, mint az *Új Idők* és a *Vasárnapi Újság* az 1890-es évek elején, évről
évre több költeményét közzölték. A félegyházi újságban pedig Móra István versei már akkor
kezdtek megjelenni, amikor Ferenc még egész kis gyermek volt.¹⁰ 1894-ben a *Félegyházi*

⁵ *Félegyházi Hirlap*, 1901. máj. 25. Honthy István *Hangoz az éjszakában* c. verseskötetéről írt ismertetésében.

⁶ *Tükörcsodák* költeményeinek első sorozatában, I. vers, *Félegyházi Hirlap*, 1897. aug. 15.

⁷ *Nádihegedű* (1937) c. kötete, 14. l.

^{7a} *Félegyházi Hirlap*, 1899. ápr. 2-i sz.

⁸ Szeged, 1920. — Későbbi kiadásai: 1921, 1933 és 1934.

⁹ *Daru-utcatól* . . . I. 252. l.

¹⁰ Pl. már 1886-ban *Egyedül* c. verse, a *Félegyházi Hirlap* febr. 21-i számában. — Móra Ferenc ekkor még csak 6 éves.

Hírlap is közölte a *Szegedi Napló* elismerő irodalmi kritikáját Móra István verseskötetéről. Ennek megjelenését „irodalmi esemény”-nek jellemzi, s megállapítja: „Móra István igazi nagy poeta-tehetség.” A szegedi újság a továbbiakban még ezt írta Móra Istvánról: „A hor-gosi kis tanyákon olyan szegény tűzhely mellett, mint egy kapásé, kezdett a poetaszíve fel-fakadni.”¹¹ Juhász Gyula is úgy szól később Móra Istvánról, hogy neki „*Földszint*” című első szép verseskönyve után némelyek a Petőfi koszorúját ígérték.¹² Móra István versesköteté-nek megjelenése után egy évvel kezdte közölni a *Félegyházi Hírlap* Móra Ferenc költeményeit. Kétségtelen tehát, hogy Móra Ferencnek a versírásra az első ösztönzést bátyja költői sikerei adták.

A Budapesten 1957-ben, 93 éves korában elhunyt *Móra Istvánt*, a magyar írók és költők nesztorát Illyés Gyula is „egy méltatlanul nem emlegetett derék magyar tollforgató”-nak írta.¹³ Móra Ferenc a maga verses kötetét, a *Könnyes könyvet* is ezzel a bejegyzéssel adta át Móra Istvánnak: „Bátyámnak, tanító mesteremnek.”¹⁴

Móra Ferenc ifjúkori költészetének tárgya a szerelmi lírán kívül leggyakrabban a maga szegény családi köre, édesanyja, édesapja küzdelmes élete. A munkás, mosóasszony édes-anyáról József Attila előtt irodalmunkban nem találunk kifejezőbb, szebb és meghatóbb költeményt, mint Móra Ferenc alább közölt verse:

Ének a mosó-asszonyról.

A teknő mellett görnyedezve
Pár tarka rongyot öblöget,
Sűrű verejték összefolyja
Bús homlokán a fűtőket.
A lúg magát beette, rága
Bekötött ujjá sebibe —
Ti habkezü nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

S a hogy két reszkető kezével
Csavarja buzgón a ruhát,
Fakó ajkával felsorolja
Ötvenhat éve bú-baját
S bár pillájára könny szivárog,
Mosoly kél szája szögibe —
Ti lágy szívű nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

Az élet, mely így megviselte,
A szenvedések lánc-sora,
De vérsíró sebét szívének
Ő nem fitogtatá soha.
Álmatlan éjszakák sóhaját
Sohsem hallotta senkise —
Ti jajgató nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

Fölér a minden Golgotával,
Ha a szegény urat nevel,
Magának sok rongyoskodásán,
Magának sűrű éhivel.
De jó az Úr, hogy adta őket,
Gondot viselni volt kire —
Híres anyák, nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

¹¹ *Félegyházi Hírlap*, 1894. jún. 10.

¹² A *Literatura* 1927 novemberi számában, *Móra Ferenc ezeregy élete* c. életrajzi ismertetésében.

¹³ *Levél az ablakba, Irodalmi Újság*, 1954. dec. 31.

¹⁴ Móra Istvánnál tett látogatásom alkalmával láttam ezt a kötetet.

De bár az évek fürge szálltán
 Akár az ujjam, úgy maradt
 S megrozkodott a délceg asszony
 A sok száz nehéz kereszt alatt :
 A szenvedések tengerén is
 Maradt reménye és hite —
 Ti csüggeteg nagyúri dámák,
 Oh jertek, jertek most ide!

A kiknek lágy kacsója, karja
 Gyűrűvel, csipkével tele :
 De sokkal szebb a tieteknél
 Ez asszony lúgevett keze!
 Kinek nagyúri büszke szívít
 Hitvány selyemvért földi be :
 Hányszor szentebb a tieteknél
 Az én anyám szegény szíve!¹⁵

Móra Ferenc már gimnazista korában, midőn iskolai ünnepélyen felolvasta egyik hosszú a magyar szabadság bukásáról szóló allegóriáját, ebbe, az esemény fonalának megbontásával így lopta bele a maga kenyérsütögető édesanyjának mártíromságát, felmagasztalását :

Ti, kik selyem-bársonyba éltek;
 Nem ösmeritek annyi éjnek
 Könyhullató keserveit :
 Csak kit a mécses lángja mellett
 A hajnal annyiszor lepett meg
 S álomba is köny szenderít,
 Kít folyton bú s baj ostromolnak,
 Az tudja csak a mártíroknak
 Ösmerni szenvedéséti;

Jaj, én tudom : az én anyám is
 Munkába görnyedő szegény,
 Én ösmerem a munka bütykét
 Lelkén, szíven, arcán, kezén;

 S hányszor találták gondtul terhes esték
 Foltozni sírva nyűtt ruháimat !
 Aztán, hogy nőttem : hány keserves emlékl
 A tudomány, jaj, drága egy dolog
 S nem nézte, csak nekem ruhára teljék;
 Hogy rajta izzadása párolog.

S a mikor kínnal szerzett volt az élet
 Bár éhezett : nekem mindig akadt,
 Milyen tengő, milyen küzdelmes évek,
 Hogy oszlottak szét álmok és remények;
 De mindig vigasztalta egy remény,
 Hogy gyermeke nem lesz nyomorgó,
 Örökös gyötrődésbe forgó,
 Isten, embertől ehagyott szegény,
 Akit mindenki űzhet, hajthat,
 Akit még az ág is sanyargat,
 Ki másnak fárad, másnak izzad,
 Kinek könyűje föl se szikkad,
 Kinek minden pohár vizébe
 Örömmel omlik szíve vére ...

¹⁵ *Félegyházi Hírlap*, 1898 júl. 31-i számában.

Ezek azok, kik sírva érzik
A mártírok nyomorát,
Nem kik bíbor-báronyba élnek,
De gyermekei a szenvedésnek,
Ők érdemelnek koronát.¹⁶

A társadalmi elnyomás és korának politikai viszonyai is erősen hatottak az ifjú Móra Ferencre. Bátor kritikai hangon szól arról, mint hetedikes gimnazista a millennium évében, hogy a király nem jelent meg ott, ahol az egész nemzet ünnepelt. Erről, *Pusztaszeren* c. verséről, később maga is úgy emlékezik meg, hogy amikor írta, a „*Költők tilalmasában*” járt. Ezt a költeményét nevezi Móra „egyetlen politikai versének”, de „mit tudja azt egy hetedikes gimnazista, hogy mi a politika?”¹⁷ Móra szülővárosának és családjának, iskolájának ellenzéki, 48-as hagyományokat tisztelő, merész kritikai hangja volt ez. A verset a *Félegyházi Hírlap* is csak „— r. —” szignummal jelentette meg, de nem maradt titok, hogy Móra Ferenc írta. Akkori „poezeos-professzora”, Szalay Gyula figyelmeztette is, de csak „a simogató keze ujjával : : : Nono — te már politizálsz?” A tanári kar azonban maga is csupa jó „negyvennyolcas ember”-ből állott, így legfeljebb még csak jobban becsülték kitűnő tanítványukat. A vers szövege :

Pusztaszeren

Dobog a föld! ébredveznek
Árpád alvó daliái :
Hogy ünnepel ez a nemzet,
Megbámulni, megcsodálni.

Akármerre-hova nézek,
Ünnepet ül itt ma minden,
Teli szívvel, teli fénnyel,
Kegyelettel, bízó hittel.

Az unokák mind eljöttek,
Itt kicsinye, itt a nagyja,
Bár bejártak messze földet :
Ez a nap a haza napja.

Az unokák mind eljöttek
Lelkesülni Pusztaszerre,
Bár bejártak messze földet :
Ez a föld a szentek szentje.

S újra élnek im az ősök,
Fölragyognak im az arcok,
Világverő mese-hősök
Véres kardja újra csattog.

S elhal a kedv szárnysegetten :
Kérdezgetik egymást sorban :
„Hihetetlen, hihetetlen —
Hát a magyar király hol van?”

Ünnepel pedig a szent föld,
Azért zöldebb ma a pázsit,
A madár is : dala csengőbb,
Illatosabb a virág is.

De a virág összehajlik
S megkérdezi egymást sorba —
— S fészkes ágrul csak ez hallik —
„Hát a magyar király hol van?”

¹⁶ *Orgonanyíláskor* c. költeményéből, VII. részben. — Ezt az allegóriáját Móra Ferenc a félegyházi főgimnázium 1897. márc. 1-én tartott hangversenyén olvasta fel, nyolcadikos gimnazista korában. — Közölte a *Félegyházi Hírlap*, sorozatban, 1897. évi 10., 11. és 12. számában.

¹⁷ *Daru-utatól* ... I. 263. l.

Sírva síró szellő támad
S zúg haraggal s egyre jobban
— És szavában annyi bánat —
„Hát a magyar király hol van?”

Borul az ég, nem is kéklik
És könnyűi zúgva folynak,
Minket sirat még az ég is :
„Hát a magyar király hol van?”

S a dal is csak sírva zenghet
Teli búval, fájdalommal :
„Itt az egész magyar nemzet,
Hát a magyar király hol van?”¹⁸

A kiskunfélegyházi gimnázium akkori legkiválóbb tanulójának korán feltűnt az is, hogy ő, aki a „szegénysorról” jött, milyen álnok, képmutató, irigy világba, társadalomba lép be. Kitérő érettségije révén megnyílt előtte az „úri társaság”, de hamar észrevette, milyen „tarkán meszelt világban” jár. Itt

Jámbor, szent képet vág az álnok
Erény nyelvén beszél a vétek : : :

Közvetlenül az érettségi után, *Tükördarabok* c. satirikus verseiben mutat rá ennek a társadalomnak néhány torz vonására. E versei közül is bemutatunk egyet :

Egy úri társaságban
Mocskoltak és szapultak :
Elmondtak félbolondnak,
Affektáló hazugnak,
Fűz-sípon fújott versem
Lehúzták szörnyű módon :
A szerelem számárság,
Az esze már ma ódon:
Botrányos is, hogy mernek
Manap ilyet közölni,
Az ördögnek se tetszik
S a többi és a többi . :
Az ajtóban még hallom
Zaját a kacagásnak —
És a mikor belépek :
Mind sorra gratulálnak.¹⁹

Azt is hamar tapasztalnia kellett, hogy milyen nehéz a költők érvényesülése. Az ifjú Móra Ferenc bízott a maga tehetségében, költői elhivatottságában, de csakhamar rádöbbsent, hogy ez nem elég. Csak az számít költőnek, annak nyílik meg a hírnév kapuja, akit az írók céhe befogad. Kezdő egyetemi éveiben írta erről az alább közölt költeményét :

Mit ér, ha énekes madárrá
A múzsa csókja ihletett?
Mit ér, ha lelked szent tűzével
Teremtesz mesterműveket?
Lehet, hogy új világot alkotsz,
Lehetsz magasztos, isteni —
Fiókba rejthedd, tűzre rakhadd :
Mit ér, ha nem vagy céhbeli!

¹⁸ *Félegyházi Hírlap*, 1896. júl. 12.

¹⁹ *Tükördarabok*, I. sorozat, 11. sz. verse. — *Félegyházi Hírlap*, 1897. aug. 15.

A Parnassz hirhedett hegyére
 Szárnyon ma nem juthatni fel :
 Kilincselő pironkodással
 Esengni, csúszni-mászni kell!
 A máskülönben nagyra tisztelt
 Közvélemény nyakad szegi,
 Ha nagymerészen felrepülnél —
 Hiába, nem vagy céhbeli!

De hogyha nagysokára feljutsz,
 Miközben térded elkopott,
 Fejed se törve irhatsz aztán
 Egetverő bolondokat.
 Sületlenséged a közönség
 Már olvasatlan élvezi :
 Hiába, ott a biztosíték :
 A könyv szerzője céhbeli!

Különben jobb, ha felcseréled
 A kaptafával tolladat,
 A könnyű jambusok helyébe
 Faragva csizmatalpakat.
 Lelked tűzétül elvakítva
 Ha nem szünöl meg zengeni
 Könnyű mód megtanulhatod, hogy
 Az éhhalál se céhbeli!

Hiába minden! a világnak
 Kacaja, tapsa egy nekem :
 Tovább török töretlen úton
 Ha rongyosan, ha éhesen!
 S az ösmeretlenség homályán
 Lelkem tűzét az élteti :
 Nem volt a halhatatlanok közt
 Egyetlenegy se céhbeli!²⁰

Móra Ferenc ifjúkora idején a szülővárosában erős függetlenségi, ellenzéki politikai párt működött. Holló Lajos, az 1848-as eszmék országos nevű vezére volt Félégyháza képviselője. Őt követte, Kossuth és Petőfi eszméinek hódolt, Kiskunfélegyháza népe. Móra Márton, Ferenc édesapja is Kossuth 48-as függetlenségi pártjának volt lelkes híve. „A szabadság, egyenlőség, testvériség miatyánkjára ő előbb tanított, mint Kossuth Lajos és Petőfi Sándor és egy-egy keserű káromkodásából hamarabb ismertem meg a magyarok Istenét, mint a „Talpra magyar-ból” — írta Móra Ferenc apjáról szóló emlékezésében.²¹

Ifjú évei hazafias lelkesülségéről még ezt írta : „... belőlem is márciusi ifjú lett s én köszöntöttem a piactéren húszesztendő szívem pátozával az esztendő ibolyakoszorús hónap-leányát.”²²

Ezt a versét a *Félégyházi Hírlap* nemzeti színű keretbe foglalt, ünnepi számának első oldalán közölte. Érdemes ezt is felidéznünk :

Március 15.

(1898.)

Örömtüzeknek világa reszket
 Észak, kelet, dél, nyugat fele.
 Öröm hozsannát röpít a légben
 Friss márciusnak balzsam szele.
 Ne verjétek föl olcsó babérral
 Mohlepte sírok halottait :
 Nem tudva róluk, hogy álmodozzák
 Örök dicsőség nagy álmait!

²⁰ *Tűkőrdarabok*, II. ciklus, II. sz. költemény. — Uo. 1898. nov. 10.

²¹ *Daru-utcától* ..., I. 98. l.

²² Uo. I. 102. l.

Álmodjások csak bösz folytatását
Világsszabadság csatáinak,
Álmodjások csak szabad hazáru!
Villám dobáló istenfiak!
Ha sejténétek késő utódok
Lélekpírtó gyalázatát :
Életre kelvén, elsőprenétek
Hős véreteknek korcs fajzatát!

Vérkönyvezésit szent szíveteknek
Hiába itta erdő, mező :
Gaz és szemét közt bús éjszakában
Szabadság fája nem nőtt elő!
Gyalázat, szégyen földhöz kötözvén
Vagyunk a régi bitang rabok :
Csakhogy bilincsünk önkényt viseljük —
Aludjások csak, aludjások!

Mikor bolyongtunk magunkba, árván,
Reánk borulván sűrű setét,
Csitítgatók mi hiú mesével
Szegény szívünk síró sebet.
Ámitgatók, míg álomba zsibbadt
És lüktetése elhallgatott
S járunk-kelünk mint élő halottkép —
Aludjások csak, aludjások!

Nem emlékezzvén dicső napokrul
Szabad hazáru! nem álmodunk :
Nem oly dicső volt, ragyogva napként,
A porba fürdik mi homlokunk!
Erőnk elernyedtt, térdünk megingott,
Acélkarunk is lelankadott :
Tengődve tengünk, magunk árnya —
Aludjások csak, aludjások!

Önértzet, emlék, vágy és reménység
Mi szíveinkből lassan kihal,
Bolond türelmünk beéri szépen
Tépett szabadság foszlányival.
Mi gyávaságunk többé nem ösmer
Orcátpírtó gyalázatot,
Már föl se vesszük, sőt féltve féltjük —
Aludjások csak, aludjások!

Ha olykor-olykor akadna emlék,
Mely lángra gyújtá könnyes szemünk :
Tiltó parancsszó sívít a légben
És lelkesedni csak nem merünk!
Ünneplő arcot bár most is ölténk
Oh miért zavarná nyugalmatok
Rabgondolatnak láncsörrenése? : : :
Aludjások csak, aludjások!

S holt tenger árján szellő se lebben,
Nyugalma, csendje oly csüggeteg,
Nincs remény, hogy támadna, kélne
Világot-rázó bösz fergeteg!
A vészmadár is, zúgó viharnek
Síró sirálya elhallgatott,
A sima vízen lustán halászzgat —
Aludjások csak, aludjások!

De jó, hogy alszol, de jó, hogy alszol,
 Világszabadság apostola!
 De jó, de jó, hogy meg nem találtuk
 Porát sírodnak sehol, soha!
 Mi haszna lenne reánk emeled
 Bosszúra hívó véres kezed,
 Mi haszna lenne szent örülettel
 Süket pusztába mennydörgened :

Hogy mersz te élni, föld szennye, terhe,
 Nyomorult, gyáva rabszolgánép?
 Villám ha volnék Isten kezében
 Rád törve, zúzva lesújtánék!
 Ég csattogásán, föld reszketésén
 Hadd dőlne romba egész világ!
 Ég csattogásán, föld reszketésén
 Születne újra egész világ!²³

Móra Ferenc az öntelt, üresfejű, de vagyonos embert gúnyolja egyik korai versében

Úr

Úr vagy. Amit mindenki jól tud,
 Kétségbe én se vonhatom!
 Úr vagy. Még a vak is meglátja
 Nem földies tartásodon.
 Mikor billegsz gyepen hegyesen,
 Lengvén, mint zöldkorán a nád —
 Hogy nem közénk való i z é vagy,
 Ugyan ki ne ösmerne rád?

Úr vagy. Lerí a homlokodról,
 Mely gondozott agyagdarab
 S melyben annyi tartalom sincs,
 Mint az üres kabakba mag.
 Se baj! Kirül te nem sokat tudsz,
 A bölcs természet bölcs nagyon :
 Akinek nem jutott egyébbül,
 Adatott annak dús vagyon!

Úr vagy. Van telked, földed, pusztád,
 Szolgál inas, béres, kocsis
 S kidukál barmaidra nézve
 A nagyságos titulus is.
 A magad emberségiből még
 Cipőd felhúzni sem tudod —
 Ugyan mit gondolnak magukba
 Cselédjeid, lovad, juhod?

Úr vagy. Nemes familiádnak
 Minden kelése úr vala,
 Miképpen minden csimotája
 A gyurkafának gyurkafa.
 S családi nagyságod tanúja
 Megszolgált ősi címered :
 Viselsz kövér fűvű mezőben
 Aranyozott ökörfejet!

²³ *Félegyházi Hírlap*, 1898. márc. 15.

Úr vagy. Szép cimeredre méltó
S hasonlatos rá szerfelett:
A gondolatnak még csak árnya
Se hasonlítja lelkedet.
Se nem vagy te arra rászorulva,
No meg magas neked nagyon,
Mint ahogy magas lenne nekem,
Ha lovat kéne hajtanom!

Úr vagy. De nem afféle jött-ment,
Mocsokbul lett szemét pedig,
Ki ámbár lopni nem lop éppen,
De, bár csak ésszel, — dolgozik.
Biz arra törvény kéne még, hogy
Ne nőjön égbe a haraszt
És ne neveljen úri kölyköt
Minden mezítlábos paraszt!

Úr vagy. És szentül azt hiszed, hogy
A teremtés központja vagy,
Hisz keringenek körülöd
Ha más nem is; — az agarak.
Ösztönszerűleg érezed, hogy
Kívül e nyurga ebeken
Hozzád méltó lényt nem mutat fel
Az egész világegyetem.

Egyszóval úr vagy, oly magasan,
S mink semmiségek, oly alatt,
Hogy szégyenébe fele útján
Elvész az ily csevelyde hang.
S nem tudod meg, hogy látva téged,
Miképpen ad köszönetet
A sorsnak az, a ki csak ilyen
Szegény parasztnak született!²⁴

Történetek a mi városunkból címen előbb egy szegény, zsellérsoron élő foltozóvargát énekel meg. Serényen talpalja a rossz cipőt. Arra számít, hogy a munkadíjból a közeledő ünnepen neki is telik majd kenyérre, dohányra. Már kész a munka, mikor beállít a cipőért a mosó-asszony sáppadt, sovány, beteg gyermeke. Zokogva mondja, hogy édesanyja kéreti vissza a cipőt, talpalatlanul is, mert meghalt a huga. A pénz a temetésre kell. A varga odaadta a cipőt fizetés nélkül, nem kívánt érte munkadíjat, sőt még utolsó karéj kenyerét is a gyermek kezébe nyomta. Az ünnepet „ekkép böjttől meg — A kis szomorú varga”.

A másik történet egy szegény parasztasszonyról, Rozálról szól. Haldokolva hozták be a városba. Ők, Móráék befogadták, „mert mind rokonok a szegények”. Rozált nem sikerült meggyógyítani. Végóráiban sem volt másra gondja, mint a tavaszi munkákra, nemsokára kikelő kiscsibékre, a krumpliültetésre. Ebben a költeményében Móra a szegény paraszt munkaszeretetét, földszeretetét mutatja be.²⁵

Ez a vers előhírnöke Móra Ferenc későbbi prózában írt paraszttörténeteinek. Az *Ének a búzamezőkről* c. regénynek is, ahol szintén Rozál az öreg szüle.

Az ifjú Móra Ferenc a búzamezőt még csak kis lírai dalokban énekelte meg:

Búzafölde járók
Egyedül,
Lelkemre sötét árny
Nehezül.
Köröskörül nincsen
Semmi zaj,
Lassú szárnyon lep meg
A vihar.

²⁴ Uo. 1901. jún. 6.

²⁵ Mindkét történet a *Félegyházi Hírlap*, 1902. febr. 23-i számában jelent meg. A Rozálról szóló elbeszélést Móra később, átdolgozott alakban, A föld címen *Könnyes könyv* c. verseskötetében is kiadta.

Szerelmes szívedre
 Gondolok...
 Szél támad s száll szerte
 A homok.
 S minden szürke lesz, mint
 Az avar,
 Mert a homok mindent
 Betakar,
 Betakar...²⁶

Másik hasonló, dalszerű verse :

Búzavirág növekedett a halmon,
 Búzavirágszemű az én galambom,
 Liliom homloka, meg a karja,
 Élő rózsza az a piros kis ajka.

Soká lesz, még a vadrózsa kipattan :
 Soká ég még ajakadon az ajkam.
 Soká lesz még búzavirág a rozsba :
 Soká szorítalak még a karomba!²⁷

A félegyházi határ : búzavirágos szántóföldek, homokdombok, a füzes ér, szőlőlugas, a városkörnyéki „nyomás” és „pást” (pascuum, legelő), a félegyházi „szegénysor” nincstelenjei, elsősorban a maga családjának tengődő élete jelennek meg Móra Ferenc ifjúkori költészetében. Amikor Budapestre megy egyetemi hallgatónak, fájdalmasan vesz búcsút a zúgó jegenyéktől, kis berkektől, szőlőkunyhótól, a „Roskatag ház ősz lakóitól, — Áldottlelkű emberektől”.²⁸ A főváros, büszke palotáival, tündöklő népével, a bársonyban-selyemben suhogó úri nőkkel : Móra Ferencnek idegen világ maradt. „Lerázva porát Babilonnak” — igyekezett haza a maga egyszerű környezetébe.

Móra Ferenc egész az 1920-as évek elejéig szívesen foglalkozott a lírai költéssel. Ifjúkori lírája tehát írói útvalasztása és fejlődése szempontjából az irodalomtörténet érdeklődésére tarthat számot. Kétségtől szerencsés volt az az elhatározása, hogy élete utolsó évtizedében teljesen a prózairodalom művelésére fordította tehetségét. Megindulása a lírai költészet terén azonban írói egyéniségének kibontakozása szempontjából az irodalomtörténeti érdekességnél sokkal nagyobb jelentőségű. Nemcsak „lírikus felét”, mint ifjúkori írásában mondta, hanem egész lírai lelkületét szóltatta meg prózai munkáiban. S így lett Móra lírikus elbeszélő, azok közül való, „akik minden írásuk ablakából kikönyökölnek”.²⁹ Az ötven éves, már régen csak prózaíró Móra Ferenc is így jellemezte a maga egyéniségét : „Lírikus vagyok no, ne szépítsük a dolgokat. Különösen mióta nem írok verseket.”³⁰

A félegyházi újságnak előbb már ismertett 1902-ben megjelent hírében olvastuk, hogy Móra Ferenc Szegedre került előtt hónapokig mint állástalan tanár élt szülővárosában. Alább közölt költeménye mély csalódottságot, elkeseredést fejez ki, mert látja, hogy a tehetség, becsületesség nem elég a mindennapi kenyér megszerzéséhez sem. Kiket vádoljon ezért? Szemrehányása volt tanáraihoz szól, akik őt nem a való életre nevelték, hanem költői vágyai kibontakozását segítették elő. A vád azonban végül is, megkapó fordulattal, tanárai nevelőmunkája iránt érzett hálájává változik át.

Halljátok-e, öreg tanárim. : :

Halljátok-e, öreg tanárim,
 A vádat a tanítvány ajkain,
 A kihez jó még sohse volt az ég
 S ki senki ellen nem panasza még?
 Halljátok-e, hogy ép ti vagytok a
 Vádlo panaszok tárgya és oka, —
 Mintahogy a fát hálátlan gyerek
 Saját gyümölcsivel dobálja meg?

²⁶ *Kesergő* c. dalciklusából, III. dal. — *Félegyházi Hírlap*, 1897. május 23.

²⁷ Uo. a VI. sz. dal.

²⁸ *Bucsuzóba*, *Félegyházi Hírlap*, 1897. szept. 19.

²⁹ A Kisfaludy-Társaságban mondott székfoglaló beszédében. — *Daru-utató* I. . . , II. köt.

³⁰ *Daru-utató* I. . . II. köt. 78. l.

De óh, az ösvényt mért is áldanám,
Melynek virág nyílt árnyas oldalán
S tovább, tovább csalt bűvös képivel,
Míg végít síró pusztá nyelte el?
S ti bölcs, tudós, tapasztalt emberek,
Akik az élet mélyit méritek,
S ösmeritek sötét hullámaint:
Óh, szóltatok-e e r r ü l valamit?

Ti láttátok a sápadt, bús fiút,
Mikor lelkében a szent tűz kigyúlt, —
Mért nem mondtátok, jó tanárain,
Hogy teher ez az élet útjain?
Mért nem mondtátok, hogy a toll nehéz
S előbb kifárad a szív mint a kéz,
Hogy ásó, kapa az én örököm,
Maradjak inkább a zsellér-rögön?

Mért mondtátok, hogy kert ez a világ,
Melynek még a tövise is virág,
Mért, hogy csupán a véték nyomorú
S az érdemnek kijár a koszorú?
Mondtátok-e, hogy az élet piac,
Hol nem kelendő más, csupán a gaz,
És minden hitványsággal van tele
S a becsületnek nincs becsülete?

Mért fejtegette annyi szép beszéd
Penészes népek fényes életét,
Ha nem szólátok arrul, hogy nekünk
Rideg, hideg halálunk, életünk?
Mért fejtegette annyit ajkítok,
Lipébe, fűbe mennyi szent titok, —
Mondtátok-e, hogy mindez mit sem ér,
Ha nincsen mellé egy falat kenyér?

Mondtátok-e, hogy ez fapénz csupán
És többre mék tudatlanul, bután,
Ha kézcsókolva hátat görbítek
S hamis nagycknak tömjént égetek?
Ó, példát erre mért nem adtatok,
Hiszen e nélkül éhen halhatok!
Ó, az lett volna csak a bölcs tanács,
Ó, akkor jutna nékem is kalács!

Mondtátok-e, hogy durva gyom, szemét
Mint irigylük az ifjú jegenyét
És félre tőle addig lepkedik,
Míg jövő örömmel útját nem szegik?
Mondtátok-e, hogy más nem boldogul,
Csak a ki lelkit adja zálogul
És hogy megéljen, úgy elsorvad ép,
Mint rothadó gyümölcs közt az ép?

Nem, nem, ti erről nem beszéltek
S azért vádollar meg ma titeket!
S azért nem lesz egyéb vágyam soha,
Az élet árja vessen bárhova,
Csak az, hogy ily vádat szórjon felém,
Akinek szívít én nevelgetém,
Valami háládatlan rossz gyerek,
Mintahogy én vádollar titeket!²¹

²¹ *Félegyházi Hírlap*, 1902. márc. 30.

Mórát az élet árja már néhány hét múlva elsodorta a szülővárosából, újságírónak Szegedre. Sohasem lett tanár. Amikor Szegedre távozása után három év múlva Félégyházán természetrajz szakos tanárra volt szükség, s hívták haza gimnáziumi tanárnak, már nem jött. A családja, anyósa ilyen törekvésének is ellene szegült.³² Szegeden találta meg azt az irodalmi környezetet, baráti társaságot, amely íróvá fejlődését elősegítette. Egyet azonban Móra Ferenc sohasem tagadott meg a szülővárosától, azt, hogy írói céljai innen származnak, írói útjának is Félégyháza szabott irányt: „nem tudok más sípot fújni, mint amit a kiskunok földjén a bölcsőmbé tettek. Magyar parasztnak születtem és mivel annak is nőtem fel, most már halálos holtomig az maradok” — írja irodalmi munkásságának alapjáról, gyökeréről.³³

A líráról Szegeden áttérhetett a prózára, irodalmának iránya azonban nem változott meg. Kifejezően írja: „A negyven éves fa már nem csavarodhat el abból az irányból, amely felérettyőkorá óta hajlította a széljárás. A szél megfordulhat, de a fa már nem változtat világtáját.”³⁴ Máshol pedig hűségét a maga származásához így fejezi ki: „Engem, az alföldi parasztot éppen olyan eltérhetetlen szálak fűznek a magam eredéséhez, mint a felvidéki dzsentrit az övéhez.”³⁵

Móra Ferenc írói útja, jelleme „sutytyó” korától haláláig „semper idem”, mindig ugyanaz, változatlan maradt. Ennek fő jellemzői: bátor demokratizmusa, kritikai hangja a politikai és társadalmi visszasságokkal szemben, a szociális igazság mellett való nyílt állásfoglalása, mély humanizmusa, emberszeretete, hazaszeretete, szabadságszeretete. Ennek forrását találjuk meg már Móra ifjúkori, eddig ismeretlen, elfelejtett lírájában. Ezért érdemes feltámasztanunk, bemutatnunk Móra Ferencet, mint ifjú lírai költőt.

NACSÁDY JÓZSEF

REVICZKY ÉS A SZEGEDI NAPLÓ

Reviczky Gyula hanyattatásokkal és nélkülözésekkel teli pályája során számos hírlap, folyóirat szerkesztőségével került kapcsolatba. Elég csak egy pillantást vetnünk arra a teljességre törekvő bibliográfiára, mely Komlós Aladár *Reviczky Gyula* c. kitűnő tanulmányának függelékeként jelent meg, lapcímeke légióját látjuk ott felsorakozni.¹ Az irodalomtörténetírásnak nagy nehézséget okoz ez a tény. Valóban jelentéktelen, harmadrangú, sokszor ma már elő sem kerithető lapok sárguló hasábjain rejtezhet nem egy, talán jelentős Reviczky-írás, vagy ismeretlen variánsa egyik vagy másik ismert költeményének.

Külön problémát jelent az, hogy Reviczky — érthető okokból, — egy-egy már korábban megjelent cikkét, esszéjét, költeményét több-kevesebb változtatással, hol kevesebb, hol több idő elteltével, újra közölte különböző lapokban. Míg költeményeinek kötetei — mivel még életében jelentek meg, — legalább szövegkritikai vonatkozásban biztos alapot nyújtanak életműve e részének értékeléséhez, kötetben együtt soha meg nem jelent prózai műveinek végleges szövegét még nem rögzíthette irodalomtörténetírásunk s így Reviczky sokat vitatott filozófiájával és esztétikájával, ezeknek kialakulásával kapcsolatban még nem mondta ki minden részletkérdésben az utolsó szót.

Ugyancsak kiegészítésre szorul még a Reviczky-kronológia is, melynek alapját Komlós Aladár már említett könyvének a függeléke rakta le.

Ehhez a még előttünk álló munkához szeretnénk néhány adatot szolgáltatni.

Már utaltunk arra egy korábbi cikkben, hogy Reviczky több vidéki lap között, a *Szegedi Napló*val is kapcsolatban volt.²

A lapban megjelent írásai a következők:

A magyar nők lyrája, 1878. augusztus 30.

Jogosult-e a kozmopolita költészet? 1878. november 30.

Apró dalok, (Webert *Chopint* játszod betéve és *Ha mosolygasz, mennybe nézek*), 1881. május 10.

³² L. Péter László: *Móra Ferenc ismeretlen levelei*, Szeged, 1954, Szegedi Egyet. Könyvtár kiadványa, 33. sz.

³³ *Daru-utcatól*... I. köt. 101. l.

³⁴ Uo. II. köt.

³⁵ Uo. II. köt. 142. l.

¹ Bp. 1955. — 153–163. l.

² *Adalékok a kozmopolita-költészet világhoz*. IJK. 1956. 4. sz.

Perdita (Lelkedbe ádáz végzeted, Hiába gyújt szemed sugára, Egyedül állasz.

Ez az átkod), 1881. június 11.

A zugprókdör, 1882. január 4.

A jellemről, 1822. január 4.

Emlékezzünk régiekről, 1882. február 12.

Alkotás és rombolás, 1883. okt. 18.

*

Az írások megjelenésének időpontja valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy Reviczky a Korona-kávéház „Kerekasztal-társaság”-ának egyik tagja, Mikszáth Kálmán révén került kapcsolatba a hamarosan országosan elismert irodalmi színvonalú *Szegedi Napló*val, vagy legalábbis Mikszáth szegedi újságíráskodása hívta fel rá a figyelmét.

A felsorolt írásokról a következőket tartjuk szükségesnek megjegyezni:

1. *A magyar nők lyrdja.* Ugyanez év június 2-án *A magyar nők dala* címmel jelent meg az egyik fővárosi divatlap irodalmi mellékletében, a *Hölgyek Lapjában*. Figyelemre méltó, hogy a pesti megjelenés után mintegy három hónappal Reviczky lényeges változtatásokkal küldi Szegedre a cikket.

A népszerű Tóth Kálmán feleségéről, a verselgető Majthényi Flóráról Pesten ezt írta: „...Szóval igazi költői tehetség.” Szegeden viszont: „...Mindazonáltal nem bír túl-emelkedni a középszerűsége”.

Még rosszabbul jár a Heine-epigon Vay Sándorné grófnő. A *Hölgyek Lapjában*: „Van hangja, nyelve, világnézete s így lehet hozzá szép reményeket kötni.” Szegeden: „...unalmas és egyhangú, beteges és kapkodó. Chablonverseket ír, melyekben nincs igaz érzelem s bágyadt, szintelen, blazírt sóhajocskáival hamar válik unalmassá. Jövővel nem bízathatjuk.”

Nyilvánvaló, hogy a sokszor homlokegyenest ellenkező véleményeket a *Hölgyek Lapja* szerkesztőjének számlájára és nem Reviczky rovására kell írunk. A vidéki és még hozzá ellenzéki beállítottságú lap szövegét kell ez esetben irányadónak tekintenünk.

A cikk egyébként — néhány, ugyancsak korábban írott írásával együtt — 1884-ben is megjelent Kreith *Szemléjében*³.

2. *Jogosult-e a kozmopolita költészet.* Az Arany Jánossal vitatkozó cikkről már bővebben írtunk az *Itk.* 1956. 4. számában. Ott tévesen említettük az *első*, Szegeden megjelent Reviczky írásnak.

3. *Apró dalok.* E két költeményt az 1900-ban megjelent, Koroda Pál által rendezett Reviczky-kötet⁴ az *Iffjúságomtól* eltérően az *Emma* ciklus XVI—XVII. számú darabjaként közli. Az *Iffjúságomban* és a Paku Imre által összeállított 1944-es kiadásban⁵ a XVII. illetve XVIII. számot viselik. A szöveg — jelentéktelen ékezet- és központozás-eltérésektől eltekintve — azonos. Komlós Aladár i. m. bibliográfiájában (156. l.) mint először 1883. március 31-én az *Ország-Világ*-ban megjelent költemény szerepel. A *Szegedi Napló* bizonyossága szerint a két költemény *korábbi*!

4. *Perdita.* A *Szegedi Napló*ban közölt költemények kézzelfogható bizonyítékok Tóth Béla állítása mellett, mely szerint a *Perdita*-versek ihletőjével ez idő tájt (1880—81-ben) ismerkedett meg a költő. Az ismert ciklus (melyet Koroda említett válogatásában összevont és I—XII-ig számozott) első hét költeményét eddig csak az *Iffjúságom*-ból ismertük. Adataink szerint tehát Reviczky a kötetben V—VI—VII. számmal jelölt költeményeket jóval a kötet megjelenése előtt, feltehetően közvetlenül megírásuk után közzé tette a *Szegedi Napló*ban. A ciklus összeállításánál nem ragaszkodott a szigorú időrendhez. Ezt bizonyítja a *Magány* öt *perdita*-versének sorrendje is. Az 1884 júliusában a *Magyar Salon*ban megjelent négy vers ottani sorrendjét is megváltoztatva, másodiknak közékük iktatta az 1884 márciusában az *Aradi Hírlap*ban a *Perdita ciklus*hoz címmel közölt verset.

Ily módon lehetséges, hogy, bár a Szegeden megjelent verseket a kötetben a ciklus végére helyezte, ezek az időrendben *első perdita*-versek.

³ 4. szám.

⁴ Reviczky Gyula összes költeményei.

⁵ Reviczky Gyula összegyűjtött művei.

A *Szegedi Napló*ban közölt három költemény szövege nem azonos a későbbi szöveggel, számos, figyelemre méltó sorváltozatot mutat:

V. 1.	versszak	3. sor :	<i>Hiába vagy szebb, mint a többi,</i>
		4. „	<i>Az emberek közt nincs helyed.</i>
2.	„	1. „	<i>Légy buja, kéjsóvár ledér :</i>
4.	„	2. „	<i>Nem moshatód te szégyened . :</i>
VI. 3.	„	4. „	<i>Kacajba törsz ki, s nem veszed fel</i>
VII. 2.	„	1. „	<i>Idegen vagy önmagadnak,</i>
4.	„	1. „	<i>Jobban illenék tenéked,</i>
5.	„	1. „	<i>Elvinnélek, édes, onnét,</i>
		2. „	<i>S szerelemmel szeretnélek.</i>
		4. „	<i>S ne kellene szólni téged!</i>

A változatok azt bizonyítják, hogy Reviczky nemcsak a verselésen csiszolt, hanem itt-ott enyhítette is a korban szokatlan témájú versek fogalmazását.

5. A *zugpróktör*. Az elbeszélés 1875. jan. 9-én már megjelent Pesten az *Új Idők*ben *Tóni bácsi a zugügyvéd* címmel. A szegedi közlés rövidített és sok helyen stilizált változat.

6. A *jellemről*. Eredetileg ugyancsak az *Új Idők*ben jelent meg, 1875 januárjában. A szegedi közlés sokkal pontosabb definíciókat használ, logikusabb okfejtést és gondosabb stílust mutat. Fejtegetéseinek a költészetre vonatkozó részét idézetekkel is alátámasztja. (Petőfi: *A csavargó*, Shakespeare: *Hamlet*, Arany: *Rendületlenül*.)

7. *Emlékezzünk régiekről*. Előzőleg a *Figyelő*ben írt a témáról *A múlt költészete* címmel (1874. december 6). A szegedi szöveg gondosabban fogalmazott, néhol rövidített, máshol toldott. Jellemző, hogy egyhelyütt Arany *Vojtindájából* is idéz nézeteinek igazolására. Egyébként 1884. január 16-án az *Aradi Hírlap*ban is közölte jelenték-telen korrekciókkal.

8. *Alkotás és romboldás*. A szegedi árvíz utáni újjáépítés ünnepélyes befejezése alkalmából *A feltámadt Szeged* címmel emléklap jelent meg a szegedi Endrényi Lajos és Társa kiadásában. A *Szegedi Napló* ebből közli mutatóban Jókai, Bartók Lajos, Pósa Lajos, Mikszáth Kálmán stb. emléksoraival együtt Reviczky hatsoros versét, melyet később — változatlan szöveggel — *Szeged* címmel tartalmaznak a gyűjteményes Reviczky-kötetek.⁶

A *Szegedi Napló*ban talált Reviczky írások közül *A zugpróktör* és a *Jellemről*, valamint az *A múlt költészete* szerepel Paku Imre válogatásában. Arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy *esetleges újabb válogatás, illetve kritikai kiadás ez írásoknak szegedi, illetve az Aradi Hírlapban megjelent változatát kell, hogy tartalmazza, mint a szerző életében, saját korrekciójával megjelent végleges szövegeket*.

Reviczky 1883 után nem küldött sem verset, sem prózai írást a *Szegedi Napló*nak. Ennek oka feltehetően az, hogy egy ideig az *Aradi Hírlap*ban kap vidéken fórumot, majd az *Iffjúságm* és az *Apai örökség* megjelenése után — ha korlátozott mértékben is — bizonyosfokú elismertetésben van része a fővárosi írói körök részéről s nem szorul annyira rá a vidéki lapok nyújtotta publikációs lehetőségekre, melyekkel eddig sem élt túlságosan sűrűn. (Elvétve küld még néhány verset pl. *Az Arad és Vidékének*.)

Szegedi kapcsolatai sem szakadtak meg véglegesen. Így 1887-ben komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy Szegedre jön újságírónak. Ekkor személyesen is Szegedre utazott és tárgyalt a szerkesztőkkel és kiadókkal. „De — írja a *Szegedi Híradó* Reviczky halálakor egy nekrológjában — sajnos e lap nem nyújthatott neki sem a költőhöz méltó foglalkozást, sem ezt megillető díjazást, s így a költő vágya nem teljesülhetett.”⁷

⁶ Uo. 177. l.

⁷ *Szegedi Híradó*. 1889. júl. 13. 5. l.

DAYKA GÁBOR NÉMET NYELVŰ PRÉDIKÁCIÓJA A TOLERANCIÁRÓL

1. Kazinczy Ferenc Dayka Gábor versei elé 1813-ban írt életrajzban többek között ezt mondja a költő egri tartózkodásáról: „Egyik gyakorlások az vala a' Kis—Papoknak; hogy a' magok által készített és elébb vizsgálat alá bocsátott Prédikátiókat köz helyen elmondják. Dayka, ki már azelőtt prédikála magyar nyelven, most (Júl. 1791.) egy német szent-beszédet monda-el a' Serviták' Templomában”. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy Szaicz Leó, a felvilágosodásellenes és vakbuzgó szervita szerzetes, Daykát felettes egyházi hatóságánál e prédikációjáért feljelentette. Dayka állításait nem volt hajlandó visszavonni, hanem inkább kilépett az egyházi rendből.

Irodalomtörténészeink Daykával kapcsolatban azóta folyton hivatkoznak erre az esetre, bár magát a beszédet nem ismerték. Sőt Négyesy László tudni vélte, hogy Dayka a beszédet 1791. július 2-án mondta el (Pallas Lexikon V, 74). Lőkös István egri tanár az egri érseki levéltárban most megtalálta Dayka e prédikációjának eredeti fogalmazványát (levéltári jelzete: BB. 66), amely eddig lappangott. Az ő szívésségéből az alábbiakban közlöm a prédikáció teljes szövegét. A szöveget az eredeti alapján Baraczkza Istvánnal olvastam össze, akinek segítségét e helyen is köszönöm. A három, egyenként 43×26 cm nagyságú levél egyikének üres külzetére írták rá a Dayka ellen lefolytatott fegyelmi vizsgálat eredményét, amely szerint Dayka nem lépett ki, hanem k i t e t t é k a papneveldéből. E feljegyzés alatt ónnal (ceruzával?) írt közel egykorú kiegészítés szerint ez 1791. július 19-én történt.

2. A külzet szövege:

Originalis Sermo

per Alumnum Gabrielem Dajka apud Patres Servitas Agrienses Anno 1791 pro concione dictus, cujus censura e Mandato Suae Excellentiae Domino Canonico Jajer commissa, dum in Consistorio perfecta esset, accedente etiam nonnullorum informatione quoad alias ejusdem Alumni qualitates Statui Ecclesiastico minus convenientes, consultius judicatum est, ut e Seminario dimittatur idem Dajka.

3. A prédikáció szálkás görögös betűkkel, lendületes fogalmazással íródott. Dayka írása nem tartozik a könnyen olvashatók közé, annál is inkább, mert a fogalmazás lendületében sok betűt elnagyol, sőt nem egyszer ki is hagy. (A kipótolt betűket kurziváltam). Áthúzásai, amelyeket szögletes zárójelbe tettem, stilizálásának módjára engednek következtetni. Eddig is tudtuk, hogy Dayka németül is verselt (Czeizel János: EPhK. 1903, 716), ebből az írásból látjuk, hogy kitűnően fogalmazott németül. A prédikációt Lőkös István dolgozza majd fel.

A prédikáció szövege a következő:

Ich habe noch andere Schafe, die
nicht aus diesem Schafstalle sind¹

Die Pharisäer, die eine der vornehmsten Secten der Juden ausmachten, eingenomen für leere Cerimonien, stolz auf ihre eingebilddete Heiligkeit, verachteten andere Religionsgenossen, wollten alle andere Nationen von ewiger Seligkeit ausgeschlossen wissen. Sie verachteten jederman, der sich nicht nach ihren Grundsätzen schmiegen wollte². — Nur für Juden war nach ihrer Meynung der Himmel erschaffen, nur [das] dem³ auserwähltn Volke [kam das] hatte Anspruch auf die Wohnung der Seligen. — Die Unzählige Menge von [Heyden] Menschen, die [anderst] sich von Ihnen in religiösen Grundsätzen unterschieden, sollte der ewigen Verdammniß unterworfen [se] werden, und den unbeträchtlichen Theil der Menschheit (!), den das Jüdische Volk machte, zu beglückseligen. — Unser liebevollster Seligmacher, um [die] den heuchlerischen Juden dieß menschenfeindliche Vorurtheil zu benehmen, belehrte die Pharisäer: Er sey nicht nur wegen der Jüdischen Nation auf der Welt aufgetreten, er habe noch andere Schafe, die nicht aus diesem Schafstalle sind, und dieselben müsst [ich] er herführen⁴. — Das Himmelreich wäre auch für andere Völker bestimmt, die der Jüdischen Religion nicht zugethan waren. — Wir sahen seine Weissagung erfüllt — [haufenweise be] die Heyden haufenweise bekehrt, bekanten sich zur [Xristlichen Religion] seiner Lehre, Seine Religion [ver] breitete sich [in die weite Welt] unter alle Völker, an allen Gegenden aus

¹ János 10., 16.

² Az egész mondat a lapszélre írva.

³ Az első állítmány áthúzdása után a das a helyes.

⁴ János 10., 16.

— sie hörten seine Stimme, wie die Schrift sich ausdrückt : und es ist eine Heerde und ein Hirt geworden⁵. Auf alle Menschen erstreckte sich die Liebe unsers Heilandes, alle sollten der Glückseligkeit genießen können, welche aus genauer Beobachtung seiner reinsten Sitten Lehre den Menschen zufließet!⁶ Die stärksten Beweggründe zur wechselseitigen Duldsamkeit verschiedener Religionsgenossen — zur liebevoller (!) Verträglichkeit [Men] unter uns, Menschen von fremden Religionsparteyen, Beweggründe, die die neidischen Pharisäer gewiß auf andere Gedanken gebracht hätten, [wen] hätten sie selbe zu Herzen geführt [hätten] im vollendeten Wohl der Menschheit. Die traurigen Zeiten, wo [Christen Menschen wider Christen gleichsam⁷ ins Feld zogen, wo] wo (!) der Verfolgungsgeist solche Gesinnungen den verirrten Sterblichen einflößte, sind schon verstrichen — man gewöhnte sich schon, durch tausend Erfahrungen belehret, fremde Religionsgenossen leyden zu können, man sah es ein, daß Unduldsamkeit nur dazu gemacht ist, die Wohlfahrt der Gesellschaft, die Selenruhe der Menschen zu zerstören ; man begreift es, die Verfolgung der religiösen Parteyen sey das ungeschickteste Mittel Irrthümer auszurotten. Ewige Ruhe schwebt über die heiligen Gräbsterde der menschenfreundlichen Fürsten, die dieß große Werk der allgemeinen Versöhnung der Menschen angefangen haben und dankbare Thränen preßten aus jedes Menschenfreundes Augn für ihre wohlthätige Bemühung um das Wohl der Sterblichen. Itzt haben wir die frohesten Aussichten in die Zukunft, wo Menschenliebe, Wohlthätigkeit, reine Sitten, untadelhafter Wandel werden die Waffen der Katholiken seyn, mit den Sie über die Feinde der seligmachenden Religion siegen werden. — Wie glücklich soll ich mich schätzen theureste Freunde und Freundinnen, daß mir die Mühe erspart wird, über die Nothwendigkeit der Duldsamkeit zu reden. Nur befürchte ich, diese himmlische Tugend möchte bey einigen eine üble Richtung bekommen. Ich werde Euch also die Duldsamkeit in ihrer ganzen Ausdehnung vor die Augen legen. Ich werde mit euch von den Beschaffenheiten derselben sprechen, dan die Bewegungsgründe zu selber anführen, nicht um Euch von einer Wahrheit zu überweisen, die ohnehin Sonnenklar ist⁸, ohnehin schon längst eurem wohlwollenden Herzen eingepägt ist, [Wie die Duldung beschaffen seye] sondern um eure Gemüther zur Befolgung dieser Heiligen Pflicht, [von andern] die nie genug empfohlen werden kann, desto mehr anzuflammen. Wie die Toleranz, die Duldung beschaffen seyn soll, hievon im 1-ten Theile, was für Beweggründe uns zur Duldung antreiben mögen, dieß werde Ich im 2-ten Theile ausführen. Wenn euch⁹ das Wohl eurer Mitmenschen am Herzen liegt, [wenn die ma] wenn der Stoff [die] wichtig genug ist, der die [Seligkeit der Menschen angeht] Beglückung der Menschheit zum Zwecke hat, so [f] vernehmt mich, Theureste mit Aufmerksamkeit.

1. Theil¹⁰

1. Die Duldung, von der hier die Rede ist, bezieht sich auf die Religion. Sie besteht darin, daß man Menschen von verschiedenen Religionsgrundsätzen, sie mögen wie immer beschaffen seyn, derowegen keineswegs hassen, [sondern] sie vielmehr bemitleyden, [gegen Sie] und eine Thätige Liebe gegen Sie bezeige. — Hieraus ist es leicht abzunehmen, wie der wahre Duldungsgeist beschaffen seyn soll : Er muß allgemein friedfertig und thätig seyn. Der [erste] letzte Grund der Duldsamkeit ist die Menschenliebe, diese soll sich auf die ganze Menschheit erstrecken. Liebe deinen Nächsten, das heißt deinen Mitmenschen, wie dich selbst, ist der Ausspruch der Schrift¹¹. Wer sind unsere Mitmenschen ? Alle, auf diesem Erdboden mit Vernunft begabte Geschöpfe, alle die der Seligkeit empfänglich sind. Als man unserm [L] liebevollen Heyland die Frage vorlegte: Wer ist unser Nächster, so erzählte er seinen Gegnern die rührende Geschichte vom mitleydigen Samaritaner¹² und dehnte den Sinn dieses Wortes auf alle Menschen, ohne Ausnahme aus ! Wir rühmen uns seine Religion zu bekennen, wir nennen uns Anhänger seiner himmlischen Lehren, wir sollen also (!) menschenfreundlichen Beyspieln folgen ; wir sollen unseren liebeswürdigen Lehrer nachahmen. — Die Liebe, welche durch Sympathie bestimt [wird], durch Reitze des Gegenstandes bewirkt wird, ist zwar eine gesetzmäßige Liebe, wen (!) sie in ihren gehörigen Schranken bleibet, wen (!) sie in Leidenschaft nicht aus[ge]artet, aber zu einer tugndhaften, zur [wird]. Liebe wird, weit mehr erfordert, Sie muß sich¹³ [auf] in der Religion münden, sie muß durch höhere Grundsätze hervorge-

⁵ János 10., 16.

⁶ welche... zufließet aldhúza.

⁷ Az eredetiben: gleichsam.

⁸ Az 1. lap vége.

⁹ ich átjavítva.

¹⁰ Aldhúza.

¹¹ Mátké 22., 39., Márk 12., 31., Luk. 10., 28., Róm. 13., 9., Gal. 5., 15., Jak. 2., 8.

¹² Luk. 10., 29–37.

¹³ A következő szó áthúzása által felesteles.

bracht werden. Wenn ihr nur die liebet, die euch lieben, [w] die euch Wohlthaten erweisen, so habt ihr kein Verdinnst, das thun ja auch die Hey[land]den, spricht der Heiland der Welt.¹⁴ Die nämliche Bewandniß hat er auch mit der Duldung. — Dulden wir nur diejenigen, die uns durch wechselseitige Liebe, durch ihre Wohlthaten eingenommen haben, so [gründet] beruht, dencket unsere Duldung auf bloße Eigenliebe, auf [bloßen] unsren Eigennutz. — Dulden aus Liebe gegen Gott, aus [allgemeiner]reiner Menschenliebe, aus allgemeinem Wohlwollen, daß ist eine tugndhafte Handlung, das eine verdinstvolle Toleranz — sich mit Einer Religionspartey verteidigen, weil sie sich zu unserm System mehr nähert, Juden, Mahumedaner, Heyden verfolgen, weil [s] ihre religiöse Verfassung von der Catholischen Lehre weit mehr entfernt ist, das heißt die [seligmachende] liebevolle Religion verkenen, das heißt nach unserm Eigensinn handeln. — Wo hat es der Weltbeglückende Heyland geboten, die Abtrünnigen, die Heyden, mit einem Wort, die Nichtchristen zu hassen? Mit gleicher Liebe soll man das ganze Menschengeschlecht umfassen, daß ist die Lehre des Christenthums. Die [Liebe] Menschenliebe geudet die wechselseitige Duldsamkeit zwischen unterschiednen Religionsgenossen, also der Duldungsgeist, gleichwie die Liebe, muß sich auf das ganze Mensch[engeschlecht]it erstrecken.

2. Die [Dul] 2-te Eigenschaft der Duldung ist die Friedfertigkeit. Der Zweck der Duldung ist die Einigkeit der Gemüther und die redliche Vereinigung [der] verschiedener [Glau] Religionssystemen. Die[ser große Zweck] Erreichung dieses großen Zweckes setzt Ueberzeugung voraus, die menschliche Seele ist mit Freyheit begabt. [Sie ma] Ihr sind die Fessel der Nothwendigkeit unausstehlich. Der Wille folgt überall den Hinsichten des Verstandes, und wird durch die Vernunft gelenkt. Will man Nichtkatolicken von der Wahrheit unsrer Religion überweisen, so ziehe man nicht mit Ungestüme auf Sie los, so ¹⁵[bemühe man sich, daß] so lasse man die groben Streitigkeiten fahren, die so lange zwischen den Gläubigen und Nicht Catholicken herrscheten, und die reuvollsten Folgen nach sich gezogen haben. — Dabey ungestüme Streiffreyen sind nur dazu aufgelegt, die Ruhe des Gewissens, die wechselseitige Liebe zu hemmen.¹⁶

Niemand sieht gern seine Unvollkommenheiten, niemand will eines Irrthums überführt werden. Eigene Einsichten, selbst verschaffte ¹⁷ Ueberzeugung sind die abgezweckten Mittel [unsre] die Irrenden auf den rechten Weg zu bringen. — Der Protestant, der Jude, der Mahumedaner, mit einem Worte, der Nicht Catholick und nicht Christ glaubt von seiner Religion überzeugt zu seyn, er hält sich fest an die Lehre seiner Kirche, er findet in ihr Trost in Widerwärtigkeiten, er hofft der (!) glücklichen Uebergang in ein besseres Leben, [er beru] seine Grundsätze sind hinlänglich, wie er vorgiebt, ihn zu beruhigen. — Wenn uns nur so oft mislungne Versuche recht belehren, daß die Bekerung der Menschen uns nicht immer zu gebothe (!) steht, daß die Ausführung dieses großen Werkes dem Vorhaben selten entspricht, aber da die Sache sich wirklich so verhält, warum sollte man ihre Zufriedenheit¹⁸ durch misverstandnen Eifer zu zerstören suchen? Warum ergreift man nicht die sichereren Mittel zur Vereinigung [der] getrennte[n]r Denckungsarten. — Endlich, wiederhole ich es, was schon so oft ist gesagt worden, daß die ächte Duldung nur auf reine (!) Liebe beruhen kann, die Liebe aber ist geduldig, eingezogen, sie [duld] ist mit allen verträglich, sie [sch] beeinträchtigt niemanden, sie duldet alles, wie der Heilige Paulus spricht¹⁹.

3. Die 3-te Eigenschaft der Duldung ist die Thätigkeit. Saget mir, theuerste Freunde und Freundinnen, wäre das eine [thätige] wahre Liebe, die zwar [keinem] niemandm ein Schadn zufüget, die keinen Menschen beleydiget, [ab] die [aber] an dem Unglücke ihrer Mitmenschen keinen schadenfrohen Antheil nimmt — aber die zugleich auch das Wohl der Sterblichn mit kaltem Blute sieht, die zum allgemeinen Beßten der Menschen nichts beyträgt, die andern ihre Wohlthaten entziehet, der es gleichviel ist, ob [sich] ihre Mitmenschen Seligkeit genießen oder in Unglück verschmachten? Das heiße eine chimärische Liebe. Man liebe seinen Mitmenschen, wie sich selbst, saget die Schrift²⁰, die Eigenliebe ist die Triebfeder unsrer Handlungen, die zur Erhaltung unsrer Selbst, zu[r] unsrer Glückseligkeit abzwecken, die [Nächstenliebe] Menschenliebe soll uns antreiben [uns] unsre Kräfte und Fähigkeiten zur Beförderung der allgemeinen Wohlfahrt anzuwenden. Die [dulden] Seele der Duldung ist die Menschenliebe, ohne Liebe ist sie ein leerer Name, ein Wort ohne Bedeutung. Sie muß die Glückseligkeit der Menschen zur Absicht haben. Sie muß an Glück und Unglück fremder Glaubnsgenossen ein menschnfreundlichn Antheil nehmen. Sie muß das wohlthätige Bestreben äußern, selbe glücklich zu machen, mit einem Wort, sie muß

¹⁴ Mté 5., 46., 48.

¹⁵ Felesleges szó.

¹⁶ A 2. lap vége.

¹⁷ Az itóbbi két szó aláhúzza.

¹⁸ Aláhúzza.

¹⁹ Kor. 13., 4–7.

sich in jeder Lage, in allen Umständen thätig bezeigen. Ein vortreffliches Gmälde [hat uns Lucas] der thätign Duldung weiset uns der Heilige Lucas auf²⁰. Die Juden und Samaritaner waren verschwörte Feinde untereinander. — [Wie] Ein Jude, der ging von Jerusalem nach Jericho hinab, fiel unter die Mörder, ausgezogen und tödlich verwunden lag er da unter grausamen Schmerzen, [und] der Tod wartete seiner. Ein Samaritan, der zufälliger Weise dadurch reisete, betroffen durch [die] den rührenden Anblick seines unseligen Mitmenschen, ging hinzu, verband ihm seine Wunden, goß Oel und Wein darein. — Als er zu sich kam und einige Kräfte fühlte, setzte er ihn auf sein Thier, führte in die Herberge und pflegt seiner Gesundheit. Den Tag darauf besuchte er seinen armen Nächsten wider, bezahlte dem Wirth die Unkosten [er tru] und trug ihm seine Weitere Pflege auf, bis er völlig genesen wird, versprach alles zu erstatten, was der darüber aufgewandt eben wird. Sehet meine Liebn, so großmüthig war der Samaritan gegen sein erklärtn Feind, gegen den Juden. Er fragte es nicht, ob sein Mitmensch ein Jud, ob er ein fremder Religionsgnoße sey. — [So soll unsere Duldung beschaffen] seyn.²¹ Thätige Liebe soll unsere Duldung beseelen, wenn wir auf dem Wege der Tugend Verdinste zur Seligkeit sammeln wollen.

2. Theil.

[Die] Itzt wollen wir die Beweggründe beherzigen, die uns zur wechselseitigen Duldung [ve] treiben sollen. Es giebt denn recht viele, die vornemsten werde ich nur anführen. Ein jeder Mensch ist ein Ebenbild Gottes, er mag ein Heyde, ein Jude, ein Protestant und wer immer seyn, den ein Jeder Mensch ist mit Vernunft, mit Willen begabt, ein jeder ist mit den eüserlichen (!) Anlagen, Fähigkeiten und Kräften ausgerüstet, ein jeder [hat] fühlt die Bestimmung, glücklich zu werden.²²

Ein jeder ist der Glückseligkeit fähig; durch aufgeklärte Vernunft, durch freyn, in eigentlichm Verstande freyen Willen, durch Hang zur Glückseligkeit, durch gesetzmäßiges Bestreben, sie zu erlangen, nähern wir uns der Gottheit. Hierein besteht das Ebnbild Gottes: Verachten wir unsre Mitmenschen, weil ihre Denkungsart mit der unsrigen nicht übereinkömmt? Lieben wir sie nicht, weil sie nach andern Grundsätzen handeln, so verschmähen wir das Ebenbild Gottes — so [machen] thun wir einen Eingriff in die Rechte [Go] des Schöpfers. —

Gott, der allwissende Gott, weiß es doch am besten, daß unsre Religion die seligmachende sey, daß fremde Religionsgenossen in ihren Glaubensgrundsätzen von uns abgehen, er [sieht], der Herzenforscher sieht es, was die Wohlfart der Menschheit befördert, was selbe ins Unglück stürzt. — Er [will alle], der wohlwollende Allvater will alle selig machen — und er — der Barmherzige Herscher — er sieht doch mit mitleydsvolln Blickn von seinem Heiligthum auf die Menschensöhne herab, die sich von seiner Religion unglücklicher Weise getrent haben. — Er duldet auf seinem Erdboden die zahlreichen Spaltungen der Christen — die Abgötterey der Heyden — den Aberglauben der Mahumedaner. — Folgen wir dem liebevollen Beyspiele unsrer [Allw] gütigen Natur [nach], und [überla] verlassen wir uns auf seine [allweise], durch Güte gelenkte allweissn Fürsührung. Ein Uebel ist auf der Welt, das Er nicht nur aus den besten Absichten zuläßt.

[Sind alle Menschen im Stande die Wahrheitt in der Reli].

Die meisten unsrer nicht Catholischen Brüder haben ihre Irrthümer durch eine unseelige Erbschaft erhalten. Sie hörtn von Jugend auf von ihrn Eltern, Lehrern und Erziehern keine andre Grundsätze, als welche sie Ihrer Irthümer nur immer stärker befestiget haben. Und es kömmt doch das meiste darauf an, was man für eine Richtung in der lallenden Kindheit bekommen habe, was man in der aufkeimenden Jugend für Grundsätze seim Gmüthe eingepägt habe. Die Jugend ist einem Wachse gleich, das [es geschmeidig weicht und die] der Hand des Künstlers geschmeidig weicht und die einmal angeno[h]mene Figur fort behält: Sind sie etwa Schuld daran, daß Sie die Fürsührung von nicht Catholischen Eltern abstammen, von angesteckten Lehren hat unterrichten [von] werden laßen? Lange Zeit und großer Fleiß ist vonnöthen, [G] ihm Gmüthe die schon eigenthümliche Richtung zu benehmen.²³

Der Glaube ist eine Gnade Gottes, Theureste, wie uns unsre Religion lehret. Wollen wir uns wider Gott empören? Wollen wir mit seinen allweissn Rathschlüssen unzufrieden seyn? Und das thun wir, meine Lieben, wen wir unsren abtrönnigen²⁴ Brüdern mit Verachtung, mit Haß, mit Verfolgung begegnen. [Ist]²⁴ aus tiefer Erfuchrt (*sic!*) blickn wir in das dunkle

²⁰ Luk. 10., 30–37.

²¹ Felesleges szó.

²² A 3. lap vége.

²³ Ezután következik 21 sorronyi ónnal irt szöveg, amelyből ma már csak egyes szavak olvashatók ki. A 4. lap vége.

²⁴ Még három szó az olvashatatlanságig törölve.

[das Gehe ver] und verborgne Geheimniss des allgütigen Vaters hineind, die uns [erst] nur dann erst k n aufgelöst werden, wenn wir von den Fesseln des Leibes befreyet, von der [wichtigen] trostvollen Wahrheit erschaulich überzeugt werden, daß alle seine Absichtn richtig zum Wohl der Menschheit abgezielt haben.

Diese Beweggründe sollen in unsrem Herzen den feindseligen Haß tilgen, [mit] der rauhe enthusiastische Eiferer zur Verfolgung ihrer ungl cklichn Mitmenschen so gewaltig hingerrissen hat. — Ist das ein menschenfreundliches Betragen ? heist das nach dem Geiste des Christnthums — des auf der Liebe gegr ndetn Christenthums handeln ? O arme Liebe ! daß die traurige Erinnerung an [dies] unmenschliche[n]s Zeit[w]alter inn im (*sic !*) unsrer Sele wache würde. — Die schwarze Schlagne (*sic !*) sie wird der Vergessenheit über das Gl ckselige Verfahren  bel gestimmter Religions[eiferer] gegen die unschuldig irrenden Seelen, die das bedauerliche Opfer ihrer unersättlicher (!) Rache geworden sind — denket ihr euch in die Lage der Unglücklichen hinein, setzt den Fall, euch hätten Nicht katholische Eltern das Leben geschenkt, ihr hättet irrige Grundsätze von angesteckten Meistern ererbet, euer Volkslehrer wäre ein Mann von falscher Religion, von verf hrter Denkungsart gewesen, würdet ihr wohl itzt der großen Wohlthat genießen, der ihr euch in der seligmachndn Religion freuet ? [Die meisten Sie] Ihr würdet die in euren Jugendjahren angew hnnte Richtung wahrscheinlich be[b]ybehalten, ihr würdet euch an euren falschen Lehren eben so fest gehalten [als es] haben. — In diese[r] Lage versetzt, was wünschet ihr von euren Mitmenschen ? Wechselseitige Liebe, menschenfreundliche Duldsamkeit, wohlthätige Bm hung um eure Wohlfahrt, fridfertiges Betragen — Theureste Brüder und Schwester ! [Der liebevolle Heyland] Es ist [der] ein Ausspruch unsres liebwillen Heylandes : Was [d] man nicht will, daß es andere ihm es thäten, das thu man [niemandem] anderm nicht.²⁵ — Wollet ihr diese himlische Vorschrift in Erfüllung bringen ? Die Liebe, die uneignn zige Liebe soll euren Duldungsgeist [lenk] lenken. Die Liebe sey die Richtschnur eures Betragens gegen fremde Glaubensgnossen — Eure Duldung soll alle Ungläubigen ohne Ausnahme umfassen — [nicht durch große Sympathie — nicht] ein²¹ überall ein fridfertigs Verfahren äußern und sie in jeder Lage, in allen Umständen thätig bezeigen. — Die Würde des Menschen, Gottes gütige Nachsicht, [un] die Unglückliche Lage der [Nicht Catol] verirrtten Sterblichen, [die] Erziehungsvorurtheile, fast unübersteigliche Hindernisse — Gottes erfuchrtsvolle (!) Rathschlüsse — daß ist, was die Gläubigen zur tätigen Toleranz anzufeuern vermögend ist — fest dann können wir es mit Zuversicht hoffen, daß der gerechte Wunsch : Es m gn eine Herde und ein Hirt seyn, einst zur wahn Herzenfreuden der menschenfreundlichen Katholiken p nklich erf llet wird.²⁶

²⁵ Mat  7., 12.

²⁶ Az 5. lap vége. A 6. l ap üres

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY EGY ÚJ KÍSÉRLETE

Megjegyzések Hatvany Lajos *Igy élt Petőfi* c. könyvéről. (1–5. kötet, Bp. 1955–1957, Akadémiai Kiadó.)

Az eddig napvilágot látott ismertetések szerzői¹ mind egyetértének abban, hogy Hatvany Lajos egy részleteiben talán kifogásolható, de egészében igen nagy jelentőségű, a Petőfi-kutatás „standard” kézikönyvei közé számítható művel gazdagította tudományos irodalmunkat. Kiemelik anyagának roppant bőségét, megfigyeléseinek, elemzéseinek finomságát és szellemességét, szemléletének antikonzervatívizmusát. Ha ezeket az ismertetéseket némely vonatkozásban elhibáztaknak vagy hiányosaknak találjuk is, végső értékelésüket el kell fogadnunk: az *Igy élt Petőfi* valóban rendkívüli teljesítmény, s mind az irodalomtörténet, mind maga a szerző joggal várhatja el, hogy a művet alapos, szigorú bírálatban részesítsék. Egy ilyen szándékú recenzió már készül az Irodalomtörténeti Intézetben, s várható nagy terjedelme miatt több részletben, előreláthatólag 1961 folyamán jelenik meg.

Nem akarván e bírálat elébe vágni, ezúttal csak azokkal a figyelemre méltó tanulságokkal foglalkozunk, amelyeket az *Igy élt Petőfi mint újszerű kiadványtípus* kínál. Eltúlozni sem kívánjuk azonban e kérdések jelentőségét, felvetésüket elsősorban irodalomtörténetírásunk jelenlegi helyzetében tartjuk időszerűnek. Véleményünk szerint az eddigi bírálatok fent jelzett fogyatkozásai éppen a kiadványtípus kérdésének tisztázatlanságából fakadtak. Ennek mélyebben fekvő oka az, hogy ilyen szempontok egész irodalomtörténeti és kritikai irodalmunkban ritkán merülnek fel. Pedig a különféle hagyományos irodalomtörténeti kiadványtípusok nem véletlenül alakultak ki: meghatározott igények hozták létre őket. Nem pusztán formális kérdésről van tehát szó, hanem bizonyos tudományos igény kielégítésének, a szóban forgó mű funkciójá-

nak kérdéséről. Ennek megvizsgálása nem egyszer nagyon indokolt lehet, s véleményünk szerint Hatvany könyve esetében is hasznos tanulságokat ígér.

Aki először lapozza végig ezt az érdekes munkát, joggal tűnődhet el azon, hogy tulajdonképpen minek is tekintse: a szövegközlések forráskiadványra utalnak, saját jegyzeteiben Hatvany a Petőfi-életrajz számos problémájának megoldását kísérli meg, a szövegek elrendezése, a jegyzetek stílusa, a fejezetek címádása stb. pedig a könyv olvasmány-jellegéről tanúskodik.

Abból kell kiindulnunk, hogy a kiadvány két, fejezetenként elkülönített, de tartalmilag szorosan összefüggő részre tagolódik: az összterjedelemnek közel 2/3 részét kitevő szöveggyűjteményre és a fejezetről-fejezetre hozzáfűzött ún. „summálások”-ra. Ez utóbbiakat a legáltalánosabb meghatározással afféle életrajzi jegyzeteknek nevezhetnénk, bár sok egyéb, nem közvetlenül biográfiai vonatkozású (esztétikai, művészettörténeti stb.) kérdésről is esik itt szó. Ezeket a rendkívül érdekes, sok új gondolatot tartalmazó, szellemesen megírt jegyzeteket azonban nehéz volna önállóan elképzelni: zömükben a szövegekből adódó tanulságokat vonják le, ellentmondásaikra keresnek magyarázatot. Keletkezésüket is voltaképpen ennek a törekvésnek köszönhetik. Hatvany így ír kiadványa bevezetésében: „Most még csak az a feladat várt rám, hogy mivel Petőfi életének tanúi minduntalan ellentmondottak egymásnak, a feleselő papírok közt igazságot tegyek. Ez az, amit az egyes tanúvallomásokat követő summálásban meg is kíséreltem.” (I: 18.²) A „summálások”-ból nem bontakozik ki a költő külső-belső fejlődésének, hányatott életútjának és költői pályájának valamilyen összefüggő, töretlen rajza: részletesebben kidolgozott, széles tör-

¹ Pl. Lukácsy Sándor, *Népművelés* 1957. okt., 40. l.; Sőtér István, *Magyar Nemzet* 1957. szept.; Kárpáti Aurél, *Élet és Irodalom* 1957. dec. 21.; Pándi Pál, *Magyar Tudomány* 1958. 3. sz.

² A kiadványra itt és a továbbiakban a pusztá kötet- és lapszámadattal hivatkozunk.

téneti-politikai keretbe ágyazott kérdések, színes portrék pár soros „eszmecsírákkal”, odavetett ötletekkel váltakoznak. Szípor-kázó gondolatbőség, — a teljesség, folyamatoság igénye nélkül. Nem életrajz, hanem tanácsok és előmunkálatok a fáradságos munkával összegyűjtött és publikált nyersanyag feldolgozása. Egy monumentális épület gondosan lerakott építőanyaga, fara-gott terméskövekkel és oszlopokkal: itt-ott már egyes falrészletek is készen állnak. Hatvány munkája nem a biográfia valami-lyen különleges változatát képviseli; olyan kiadvány, mely szövegközlései, és hozzájuk kapcsolódó gazdag jegyzetanyaga, észrevéte-lei, iránymutatásai révén a tudományos Petőfi-életrajz megírásának nélkülözhetet-len segédeszköze lesz: magas „hatásfokú” irodalomtörténeti szöveggyűjtemény.

De éppen ezért hibát követnénk el akkor is, ha az *Igy élt Petőfi*-nek — tudományos jel-lege rovására — olvasmányos, népszerű vol-tát hangsúlyoznánk egyoldalúan, hogy ezál-tal mintegy kivonhassuk a szakszerű tuda-mányos bírálat illetékessége alól. Elismerve azt, hogy Hatvány munkája a népművelés-ben, az oktatásban is jó szolgálatokat tehet, s hogy a kutatók és a közvetlenül érdekelt-ek szűk körén kívül is nagy érdeklődésnek örvend (az Akadémia Kiadótól nyert érte-sülésünk szerint a 3000 példányban megje-lent mű öt kötetéből három már teljesen el-fogyott), ezzel a felfogással szembe kell száll-nunk: a szövegrész viszonylagos teljessége, a nem egyszer szórászhasogatóan aprólékos (de tudományos szempontból ilyenkor sem érdektelen) lapalji jegyzetek és summálások, a névmutató stb. nyilvánvalóvá teszik a kiadvány tudományos jellegét; a szerző is kétségkívül ilyennek szánta és ilyennek tekinti. A Petőfi-kutatásnak szüksége van az *Igy élt Petőfi* kötetében közzétett anyagra s élni kíván (már él is) az általuk nyújtott egyéb előnyökkel is.

Egyetérthetünk tehát abban, hogy iro-dalomtörténetírásunk Hatvány Lajos köny-vében egy új, hasznos *segédeszközzel* gazda-godott. Ebből természetesen nem következik a kiadvány valamiféle lebecsülése, ellenkező-leg: megjelenése már magában véve is jelen-tős eseménye nemcsak a Petőfi-kutatásnak, hanem egész, segédkönyvekben oly szegény irodalomtörténeti irodalmunknak. Az iro-dalomtörténeti kutatómunka hatalmas ará-nyú fellendülése, melyet a felszabadulás óta s kivált az utóbbi néhány évben tapasztalhatunk, egyre sürgetőbbé veti fel tuda-mányos segédkönyveink kérdését.

A különféle segédkönyvek megrövidítik a tudományos kutatás útját, meggyorsítják fejlődését. Különös jelentőségük van szá-munkra ma, amikor az adat- és anyaggyűjtő munkálatokat még mindig olyan jelentős

arányban kell kutatási programunkba iktat-nunk. Sőtér István 1958. szept. 27-én, az Akadémia nagygyűlésén tartott osztálytit-kári beszámolójában nyomatékosan rámu-tatott arra, hogy a magyar irodalomtuda-mánynak, az évtizedes mulasztások miatt, még ezután kell olyan alapvető szövegkia-dási, adatközlő jellegű munkákat is elvégez-nie, amelyeken nemcsak a nagy nyugati nem-zetek, hanem egyes közép-európai szomszéd-aink irodalomtörténeti kutatása is túljutott már. Éppen azért alig lehet eléggé hangsú-lyoznunk a segédkönyvek, különösen a szövegkiadások, szöveggyűjtemények fon-tosságát. Időzerű feladatunk közé kell sorol-nunk e kiadványok szerkesztési elveinek tisztázását, a legcélszerűbb típusok kialakí-tását, azaz könyvkiadási lehetőségeinknek e vonatkozásban is minél gazdaságosabb ki-használását. Amint a termelés egész terü-letén mindig aktuális feladat a munkaeszkö-zök fejlesztése vagy újakkal, célszerűbbek-kel való felváltása, ugyanúgy kell irodalom-történezeinknek is segédkönyveik tökélete-sítésén fáradozniuk. Számos hasznos és gyű-mölcsöző kezdeményezés történt már a fel-szabadulás óta e vonatkozásban, jelenleg is fontos munkálatok folynak: kívánatos, hogy ezeket jól átgondolt elvek szerint, minél egy-ségesebben végezzük. Nagyobb súlyt kell ad-nunk, több teret kell szentelnünk kritikai rova-tainkban is a segédkönyvek szerkesztési elveit és gyakorlati használhatóságát illető meg-jegyzéseknek. Vonatkozik ez a segédkönyvek minden fajtájára: bibliográfiáinkra, a már készülő irodalmi lexikonra, kritikai kiadá-sainkra stb., ezáltal azonban csak a szöveg-gyűjteményekre térünk ki részletesebben. A segédkönyveknek ez az igen fejlett típusa csak alapvető jelentőségű, hosszas tanulmá-nyozást igénylő és érdemlő problémák ese-tében válik indokolttá. Ha kritikai kiadá-sokat is csak nagyobb íróink, elsősorban klasszikusaink műveiből készítünk, a szöveg-gyűjtemények körét még szűkebbre kell vonnunk: csak olyan szöveggyűjteménye-ket érdemes kiadnunk, amelyek tárgyuknál fogva nagyobb számú kutatónak előrelát-hatólag hosszú ideig lesznek nélkülözhetet-len segédeszközei. A felszabadulás előtti ma-gyar irodalomtörténetből egyetlen egy ilyen típusú kiadványt ismerünk: Endrődi Sándor *Petőfi napjai a magyar irodalomban* c. össze-állítását (Bp. 1911.), mely mint a költőre vo-natkozó egykorú nyomtatott adatok gyűj-teménye évtizedek óta tesz hasznos szolgál-atot kutatóinknak. A tudományos szöveg-gyűjtemények más típusai (mint az egy-egy íróra vagy irodalmi jelenségre vonatkozó cik-kek gyűjteménye) nálunk a legutóbbi évekig nem voltak képviselve. Újabbban azonban, az Irodalomtörténeti Intézet *Új Magyar Múzeum* című sorozatában két ilyen kiad-

vány is jelent meg: az első, Hegedűs Nándor *Ady Endre nagyváradi napjai* c. munkája (Bp. 1957.) emlékezés- és cikkanyagot tartalmazó, gazdagon jegyzetelt összeállítás, a második, a Vargha Kálmán szerkesztésében megjelent *Kortársak Móricz Zsigmondról* c. kötet (1. r. Tanulmányok és kritikák 1900—1919. Bp. 1958.) pedig igen hasznos, jegyzetekkel ellátott, az adott kereten belül teljességre törekvő cikkgyűjtemény. A sorozat előkészületben levő kötetei között is szerepelnek ilyen jellegű kiadványok.

Hatvany Lajos könyve, melynek első kötet 1955-ben jelent meg, jóval megelőzte az *Új Magyar Múzeum* említett összeállításait, sőt — feltehetőleg — ösztönző hatással is volt rájuk. Az úttörés érdeme elvitathatatlanul az *Igy élt Petőfi* szerzőjéé. A szöveggyűjtemény új típusával jelentkezett a magyar irodalomtörténetírásban: az írói életrajzi szöveggyűjteménnyel, mely annyiban hasonlít Endrődi említett *Petőfi napjai* c. összeállítására, hogy anyagát szintén egyetlen író köré csoportosítja és időrendbe szedi. Az *Igy élt Petőfi* azonban lényegesen el is tér elődjétől:

1. nem az egykorú nyomtatott adatokat, hanem a később kiadott vagy kéziratban maradt emlékezőseket és dokumentumokat sorakoztatja fel („Ezért tettem fel magamban — írta Hatvany —, hogy Endrődinek a kortásai közt élő Petőfiről szóló gyűjteményes munkáját ki fogom egészíteni, ugyan-csak Petőfi kortársainak a halott Petőfiről írt megemlékezéseivel.” I: 15.),

2. csak életrajzi anyagot tartalmaz,

3. anyagát nem az adatok nyomtatásban való megjelenésének, hanem az életrajz eseményeinek időrendjében közli,

4. jegyzetei lényegesen gazdagabbak, igényesebbek, mint Endrődiéi, elhelyezésük, elrendezésük is eltérő.

Egy nagy költőre vonatkozó kortársi emlékezések, dokumentumok lehető teljes anyagának publikálása: ez a Hatvany-féle szöveggyűjtemény nagy újdonsága. Kétségtelen, hogy ha valaki a magyar irodalom történetében, úgy Petőfi alakja megérdemelte, hogy az őt idéző emlékezésekből egy ilyen jellegű és terjedelmű forráskiadvány készüljön. Petőfi életének és költészetének ritka összeforrottságáról beszélni ma már irodalomtörténeti közhely. Ennek az életnek szanaszét heverő, részben ismeretlen, részben már-már elfeledt és elkallódott emlékeit azonban Hatvany Lajos előtt senkinek sem jutott eszébe összegyűjteni. Örömmel kell fogadnunk ezt a vállalkozást és elő kell mozdítanunk további, hasonló összeállítások megjelenését. Az *Új Magyar Múzeum*-sorozat említett Ady- és Móricz-kötetein kívül nagy szükség volna megbízható Csokonai-, Arany-, József Attila-stb. szöveggyűjtemények megjelentetésére is.

A Hatvany-féle vállalkozást azonban nem tartjuk minden vonatkozásában követendő példának. Az alábbiakban az *Igy élt Petőfi* kötetét állandó segédeszközzül használó kutató szemszögéből szólunk hozzá a szöveggyűjtemény ez új típusának két alapvető sajátosságához. Mindenekelőtt az anyag kronológiai elrendezésének elvét kívánjuk bírálni.

Több ismertetés dicséri a kiadvány új-szerű szerkezeti megoldását: szellemesnek, eredetinek, szerencsésnek mondják. Ezekben a véleményekben sok igazság van. Hatvany módszere, amellyel az adatokat a költő életének időrendjében sorakoztatja fel, valóban érdekes és sok tekintetben tanulságos kísérlet: elég pl. egy-egy fejezetnek puszta szövegeit egyszer átolvasni, hogy — az eddig ismeretlen vagy elfelejtett adatoktól függetlenül is — új összefüggésekre figyeljünk fel, élesebb megvilágításban lássunk egy-egy kérdést. A szerkezeti megoldás határosságát azonban nem tudományos hasznában kell elsősorban keresnünk, hanem abban, hogy a szöveggyűjtemény ebben az elrendezésben egyúttal olvasmány is. Látszólag csak maga a matéria jutott itt szóhoz, valójában azonban mindenütt ott érezzük az író kezzenyomatát a szövegek felaprózásában és csoportosításában. Hatvany a sok fáradsággal felkutatott szövegeket mintegy elemeikre bontotta, — s úgy építette fel belőlük ezt az emlékeztetőredekéből álló életrajzi gyűjteményt, ahogy a kőműves lebontott házak tégláiból az új épületet. Az adatok, részletek, egymás után olvasva, nem egyszer megejtő összhangban kapcsolódnak egymáshoz, s akárcsak a szerző, magunk is időnként Petőfi hangját véljük a „hangzavarból tisztán és kivehetően” kihallani (vö. I:17). A mű olvasmányossága és az ezzel összefüggő bizonyos előnyök azonban nem feledtethetik a kronológiai elrendezés feltűnő gyengéit.

Hatvany egy-egy emlékezés szövegét annyi részre tördeli szét, amennyire azt az időrend megkívánja. Orlay Petrics Soma *Adatok Petőfi életéhez* c. fontos cikke pl. közel 60 darabra vágva került bele a kiadvány különböző fejezeteibe, Dlhányi Zsigmond, Berecz Károly, Egressy Ákos, Szeberényi Lajos stb. emlékezései, Jókai *Egy magyar költő életéből* c. írása és más, összefüggő egészet alkotó cikkek 10—30 részletben, az időrendnek megfelelően szétszórva találhatók meg. E felfaprózó eljárás következtében a kutatás szempontjából nagyon fontos szálak szakadtak el. A szövegeket át- meg átszövő értelmi-hangulati összefüggések elszakadtak, a kiragadott részlet jelentése gyakran kisebb-nagyobb mértékben eltorzul. Továbbá: egyes szerzőknek emlékezései egészére vonatkozó, Petőfihez való viszonyukat jellemző, általános érvényű megjegyzései a kutatónak akkor is fontosak lehetnek, ha csak egyetlen kis ada-

tukat használja is föl. Ezek a megjegyzések a felaprózás következtében a többi részletektől elszakadnak. A szerkesztőnek is gyakran vannak az emlékezőre, a forrás egészére, kéziratára stb. vonatkozó általános jellegű, az adatok tudományos értékesítésénél nélkülözhetetlen megjegyzései. A kronológiai elrendezés mellett ezek célszerű elhelyezése is problematikus. Néhány példa az ilyen természetű nehézségekre: Hatvany Koroncy Imre *Petőfi életéhez* c., a *Figyelő* 1889. évf.-ában (27. köt.) megjelent cikkét 9 részletben közli. Az elsőből (I:352, a cím hibás) megtudjuk, hogy a szerző az írásában felhasználott adatokat Lehotzky Pál besztercebányai lakos nyug. főmérnöktől, Kovácsi József balassagyarmati tanítótól és más, Besztercebánya környékén lakó „öreg urak”-tól hallotta, s elbeszéli azt is, hogy az említettek milyen kapcsolatban voltak Petőfivel. A további részletekben (I:360, 365, 368 stb.) — egyetlen kivételtől eltekintve — sem Koroncy cikkének említett forrásaira való utalást, sem a szövegben előforduló ilyesféle kitételekre, mint „írja Kovácsi”, „Lehotzky beszéli”, semmi közelebbi felvilágosítást nem kapunk. — II:226. Itt, az 1843. nyári, gödöllői adatok között olvasható Dlhányi Zsigmond igen érdekes, először e kiadványban közzétett emlékezéseinek utolsó, tizedik részlete. A szerkesztő az ehhez fűzött jegyzetben ismerteti a Petőfi Irodalmi Múzeumban levő kézirat hitelesítő záradékát. Így tehát aki Petőfi életének aszódai anyagát tanulmányozza, és Dlhányi emlékezéseinek csak arra vonatkozó, egyébként az egész írás zömét kitevő részleteit olvassa el, erről a kétségkívül fontos záradékról egyáltalán nem szerez tudomást. — Hatvany két részletet közöl Gerő József *Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849—1851.)* c., az *ItK.* 1933. évf.-ában megjelent cikkéből. Az 1. részletnél (V:67, *A köröző levél* címen, a szerző és a megjelenési hely feltüntetése nélkül) megjelenő a Gerő által felhasznált levéltári forrásokat. A 2. részletnél (V:153, *A Cs. Kir. Pesti Ker. Főtörvényszék irataiból* címen, egyéb adatok nélkül) a levéltári források megjelenése már hiányzik, mivel — természetesen — az eredetiben is csak egyszer, a cikk elején olvasható. Csak példákat említettünk, hasonló zavaró hiányosságok tapasztalhatók a több részletben közölt szövegek zöménél.

A szövegösszefüggés megszakadásával járó hátrányokat az egyes részletekhez kapcsolódó jegyzetapparátussal bizonyos mértékig ki lehetne küszöbölni. Ez azonban igen kényes és körülményes feladat, szigorú következetességet, nagy gondosságot kíván, s teljesen megnyugtató megoldást még így sem ígér.

Hatvany eljárása pedig meglehetősen következetlen, amellet a szöveghűség követelményeinek sem tesz mindig eleget. A szövegekben előforduló efféle megjegyzéseket: „mint említettem”, „ld. az alábbi levelet” stb., ha az adott részletben nincs értelmük, általában minden további nélkül elhagyja, gyakran teszi ezt az elszakított részletre utaló mutató- és köztűszókkal („Innen”, „Ezért” stb.) is; néhol a részletet a megértéséhez szükséges adatokkal magában a szövegben, másutt lapalji jegyzetben kiegészíti, egyes esetekben — minden megjelölés nélkül — átfogalmazza; máskor pedig utal arra az elszakított részletre, melyből a szóban forgó vonatkozás érthetővé válik. Példák: I:374. Kemény János cikkének (*Koszorú* 1881.) részlete ezzel a mondattal kezdődik: „... „Selmeczről — mondá *ama poszonymlyei séta kevés alkalmával folytatól* Petőfi — Vácznak tartva ballagtam.” Hatvany az általunk dőlt betűvel kiemelt szavakat az előző mondatból vette át (a „keves” jelző egyébként nincs az eredeti szövegben)³, tehát az önkényes kiegészítés módszeréhez folyamodott. (Meg kell jegyeznünk: ezzel még nem lett sokkal érthetőbb, hogy milyen körülmények között hangzott el ez az elbeszélés.) — I:379. Kemény János cikkének újabb részlete így kezdődik: „... Most lettem csak igazán présbe csavarva [helyesen: „csavarítva”]. A „lettem” szóhoz fűzött lapalji jegyzet: „Petőfi főnnebb idézett megemlékezésének folytatása.” Vagyis e helyen a szerkesztő magyarázat helyett az előző részletre utal. — I:380. Kemény cikkének itt közölt részlete a: „... Történt e közben” szavakkal indul, itt azonban sem kiegészítés, sem utalás nem található. Ugyanígy magyarázat nélkül marad az I:382. lapon olvasható részlet is (vö.: — „ekkor hagytam el Pestet s fényes állásomat.”). — I:427. Ez az újabb részlet „Tőlük ment azután el Sopronba” — kezdetű, itt Hatvany az első szóhoz lapalji jegyzetet fűz: „Tőlük, már t.i. Salkovicséktól.” Itt tehát megint újabb megoldással találkozunk. — I:428. Orlay cikke e részletének első szavai: „... Sopronba való visszaérkezésünk utáni napon” — Az eredeti szöveg: „Megérkezésünk utáni napon” — Itt tehát a szerkesztő magyarázat helyett átfogalmazta a szöveget. — II:136. Orlay eredeti szövege a *Budapesti Szemle* 1879. 19. kötetében: „Elmenetele után néhány nappal Fehérváron akadt meg, hol Szabó József színi igazgató társulatába lépett. Itt játszott alárendelt szerepeket Borostyán név alatt karácsony tájáig. Anyagi állapota nagyon mostoha lehetett, mert” — Hatvany közlése: „Fehérváron, hol Szabó József színi igazgató társulatába lépett,

* Félreértések elkerülése végett Hatvany szövegközlésének példánkban előforduló hibáit — idézet belsejében szögletes zárójelök között — mindenütt kijavítjuk.

anyagi állapota nagyon mostoha lehetett, mert” — (A kihagyások jelölése nélkül.) Itt a magyarázatra szoruló kezdet elmaradt. — Nem kívánjuk a példák felsorolását folytatni; e néhányból is kitűnik, hogy a szerkesztőnek a szövegek szétszabdálása milyen jellegű nehézségeket okozott, és hogy hányféle módon próbálta ezeket megoldani. Természetesen helytelen lenne az ilyen következtelenségeket, pontatlanságokat kizárólag az időrend számlájára írni: egy módszeresebb, filológiaiilag gondozottabb jegyzet-apparátus bizonyára elfogadhatóbbá tenné ezt az elrendezést. Gondoljuk azonban meg, milyen megterhelését jelentené ennek a mintegy 1500 cikket, ill. cikkrészletet tartalmazó kiadványnak akár a lapalji jegyzetek, akár az utalások darabról darabra menő következetes alkalmazása! Gondosan meg kellene magyarázni minden, az összefüggésből kiszakítva többé-kevésbé értelmetlenné vált részletet, célzást, utalást, minden részletnél (akár 20—30 ízben is) feltüntetni a cikk egészére vonatkozó tudnivalókat, vagy pedig utalásoknak az egész kiadványt át- meg át- szövő sűrű hálózatával összekapcsolni az összetartozó részeket. Meggyőződésünk, hogy egy ilyen megoldás, amilyen mértékben enyhíthetné a szövegek felaprózásából származó zavarokat, ugyanolyan mértékben fokozná a kiadvány használatának nehézségét.

Az adott elrendezés mellett az egyetlen elfogadható megoldás az összes felhasznált forrásoknak a szerzők betűrendje szerinti jegyzéke lett volna, a kiadvány elején vagy végén, részletes bibliográfiai adatokkal, a kiadványban közölt részeket lapszámadataival (esetleg sorrendjük megjelölésével is). Ugyanitt kellett volna elmondani a cikkek egészére vonatkozó tudnivalókat. Egy ilyen összesítő felsorolás a lapalji jegyzetek, ill. utalgatások jelentős részétől felmentette volna a szerkesztőt. Ilyen jegyzék azonban nincs a kiadványban, s emiatt még jobban kiütöközne a használat során a szétszabdáló eljárás gyengéi. Pl. ha éppen egy felaprózott emlékezőst kívánunk végigolvasni (erre pedig a kutatómunka során gyakran van szükség), ugyancsak befáradhatunk, amíg a tartalomjegyzékek 1500 adata közül, esetleg a névmutatók segítségével, összekeresgéljük a részeket, s még akkor sem lehetünk biztosak, hogy a szöveget most már teljes egészében ismerjük-e, és az eredetinek megfelelő sorrendben olvastuk-e végig.

De még egy lépéssel tovább kell mennünk. A gondosan összeállított betűrendes index — eltekintve a sűrű használatával járó kényelmetlenségtől — csak az eddig említett, gyakorlatibb jellegű nehézségeket oldaná meg. Vannak azonban elvi természetűek is.

Kezdjük azzal, hogy a szövegek időrend szerinti felaprózása nem vihető következe-

tesen keresztül. Ritka eset az, amikor egy emlékezés szigorú kronológiai rendet követ. El-elkalandozik, visszapihant vagy előretekint, egyes időszakoknak nagyobb teret szentel, másokat pedig csak röviden érint. Az emlékezők gyakran egy bekezdésben, sőt egy-egy mondatban hosszú időszakot fognak át, előfordul, hogy a főmondatot a mellékmondatról évek választják el. Ha a végsőkéig visszük a következetesség elvét (már pedig tudományos kiadványban más-ként nem tehetünk), akkor egyes esetekben egészen értelmetlen mondatföredékekig jutunk el, melyek így magukban szinte komikusan hatnak. Vannak erre példák az *Igy élt Petőfi*-ben is: I:166. Részlet a Martiny-féle kihallgatási jegyzőkönyvből: „... ott sem lakott azonban sokáig, általment Szabadszállásra.” Ennyi az egész. — I:375. Orlay Petrics Soma *Adatok Petőfi életéhez* c. cikkének részlete: „... hosszas kóborlás után, Pestre került...” stb. De legjobban talán egy nagyobb példán mutathatjuk meg ennek az eljárásnak orvosolhatatlan, szervi hibáit: Hatvány: *Adatok Petőfi pozsonyi tartózkodása idejéből* címen több részletben közli Kolmár Józsefnek a *Magyar Salon* 1901/1902. évf. 36. köt. 568. l. közzétett emlékezését. Ennek elején Kolmár a költővel való pozsonyi találkozását mondja el. A szerkesztő a pozsonyi adatok között kezdi meg a szöveg közlését (II:187): „Egy derült júniusi napon a koronázó dombon andalogtam, mikor egyszer [helyesen: midőn egyszerre] szemembe tűnik, a hídról jövők közt egy ismerős alak, torzonborz fejű, villogó szemű, fakókitlis, sovány fráter. Azonnal felismertem” Itt a közlés megszakad, a kihagyást három pont jelzi. E helyen az eredetiben ugyanis az következik, hogy: „benne a „*bús magyar*” deaktársat (ezt a nevet Finta Károly barátunk adta neki Pápán),” A kimaradt félmondatot a pápai adatok közt a II. köt. 47. lapján találjuk meg, némi önkényes változtatással, mivel különben önmagában nem állhatna meg. A II: 187. lapon a kihagyás után tovább folytatódik a közlés: „Petrovics Sándort, a mindenáron színésznek lenni akaró [helyesen: színésznek születni akart] ex-bakát és deákot.” (E részlet előtt a szerkesztő a „Thalia kisasszony mostohafiát” szövegrészt elhagyta.) Itt, mint a három pont jelzi, megint kihagyás következik. Hosszas keresgélés után a pápai adatok legelején (II:38) találjuk meg a folytatást: „... Az a peregrinus” [az eredetiben: „Ugyanaz a peregrinus”], most itt látunk három pontot, mivel a szöveg megint a 187. lapon folytatódik: „bandukolt ott a hídon felém” [a „bandukolt” szó elől a „Petrovics” név elmaradt], — most vissza a 38. lapra: „aki 1841. tanév közepén, katonaviselt állapotban [helyesen: „katonaviselt, defektus állapotban”] kutyagolt a soproni

kaszárnyából a pápai kollégiumba deáknak, s alig melegeedett meg köztünk, már az első hegedűt akarta játszani”, itt újabb pontok jelzik a kihagyást: a „műzsátársulatunkban” szó maradt el a mondat végéről s egyúttal az egész kiadványból, a hozzá fűzött érdekes lapjeli jegyzettel együtt: „E miatt lett ekkeseredett ellenséggé Petrovicsnak, a „*tolakodó Iulhranus tót deáknak*”, mint szokta haragjában nevezni, Demjén Ferencz, senior [stb.] Ez a lapjeli jegyzet pedig bizonyára azért maradt el, mivel időrendben jóval későbbi Petőfi első pápai tartózkodása idejénél, a mintegy félévvel előbbi időre vonatkozó főszöveg nélkül azonban értelmetlen lett volna. Ezután az eredetiben ez a folytatás: „akkor a visszanyert édes szabadság önértével, mint obsitos baka, most a sértett önértet nemes indignációjával mint repudiált színészi talentum; akkor is, most is testi mivoltában hordozva mindezt.” E részletből, a Pápara való visszavisszapillantások miatt Hatvany — újra a 187. lapon — csak ennyit hagyott meg: „... visszanyert ... önértet [!] nemes indignációjával, mint repudiált színészi talentum: ... testi mivoltában hordozta [!] mindenét” stb. Ettől fogva most már zavartalanul folytatódik a közlés a 187. lapon. Meggyőző példája annak, hogyan forgácsolódik szét egy fontos emlékezés szövege szinte a használhatatlanságig, az időrendi elv alkalmazása következtében.

De a kronológiai elv azért sem fogadható el, mert az adatok jelentékeny hányadának időrendi hovatartozását nem tudjuk pontosan meghatározni: némely adatok már természetükénél fogva sem rögzíthetők egy bizonyos időponthoz vagy időszakhoz (pl. a költő külsejére, jellemvonásaira, szokásaira vonatkozó emlékezések), más adatok kronológiai helyét pedig megfelelő támpontok hiján, a kutatás mai állása mellett csak hozzávetőlegesen tudjuk kijelölni. Előfordulnak pl. vágylagos esetek: egy esemény — mai ismereteink szerint — akár egyik, akár másik időpontban is történhetett (pl. Petőfi megismerkedése Várady Antallal). Hatvany természetesen kénytelen volt minden kétes esetben is állást foglalni. E ponton már a biográfus munkáját végezte, és el kell ismernünk, hogy igen sok hasznosul. Részben eddig ismeretlen, nem egyszer konkrét kronológiai fogódzók nélküli adatok egész sorát helyezte el az adatok nagy együttesében, hol roppant anyagismerete, hol finom ösztöne segítségével találva meg a legvalószínűbb megoldást. A költő pápai életére vonatkozó emlékezéseket meggyőzően osztotta el a négy pápai tartózkodás adatai között, rámutatva az emlékezők különféle okokkal magyarázható tévedéseire, a borjádi látogatás időpontját — a lektor figyelmeztetése nyomán — 1845 nyarára helyezte stb.

De amilyen mértékben a tudományos kutatás előrehalad, olyan mértékben csökken majd a kiadvány használhatósága. Egy nem időrendi elvű tudományos szöveggyűjtemény csak olyan értelemben avul el, hogy új szövegek előkerülésével egyre hiányosabbá válik; ezen azonban még mindig lehet pótköteteket segíteni. Időrendi csoportosítás esetén hamarosan új, átdolgozott kiadás válik szükségessé, amely azonban ugyanúgy ki lesz téve a gyors elavulás veszélyének: az eredetileg nem pontosan vagy tévesen besorolt adatok egyrészt nehezen találhatók meg, másrészt ott, ahová kerültek, tévedéseket okozhatnak. Néhány példa problematikus vagy már most is nyilvánvalóan téves besorolásokra: I: 442. Udvardi Cserna István Petőfi ostffyasszonyfai tartózkodását tévesen a katonáskodását követő időszakra teszi. Bizonyára ez a kronológiai zavar az oka, hogy a szerkesztő ezt az egész elbeszélést a katonáskodás anyagában közli, jöllehet Udvardi írásának éppen ostffyasszonyfai részletei érdemelnék legtöbb hitelt. — II: 126. Az *Egyetértés* cikkének az 1842 nyári adatok közé sorolása azon az alapon történt, hogy Orlay Soma szerint elkkor látogatták meg a Wenckheim-pincét. Hogy itt ugyanarról a látogatásról volna szó, kétségesen teszi az *Ivás közben* c. költemény említése, mely tudvalevőleg két évvel később, Debrecenben keletkezett. — II: 174. és 232. Frankenburg Petőfi *Az utolsó alamizsna* c. költeményének megjelenési körülményeit két cikkében kétféle fogalmazásban, de lényegében azonosan adja elő. Hatvany az egyik változatot a VIII. fejezetben (a kézirat leadása időpontjának megfelelő helyen), a másikat pedig a IX. fejezetben (a megjelenés időpontjának megfelelően) közli. II: 220, 222. Petőfi megismerkedése Váradyval. Hatvany több helyen foglalkozik ezzel a kérdéssel, a X. fejezet „summálás”-ában külön alfejezetet is szentel neki (*Egy dátum körül*, II: 354). Ez utóbbi helyen nagymértékben valószínűsíti az 1844 tavaszi időpontot; a találkozást elbeszélő szövegeket mégis 1843 nyarára teszi. — II: 384, ill. IV: 119. Pálffy mondását Petőfi külön öltözködéséről ketten is feljegyezték (Degré és Jókai; vajjon egymástól függetlenül?) Ez a két, nyilván egyetlen esetre vonatkozó adat a kiadvány két különböző helyén szerepel, egyszer az 1844 szeptemberi, egyszer pedig az 1846 őszi adatok sorában. — II: 387. Jókai Bellágh Józseftől vett anekdotája, a *Disznótör*-ről és Bajzáról lévén benne szó, az 1843 (és nem az 1844) nyári pesti tartózkodás adatai közé tartozik; problematikus Kerényi túl korainak látszó feltűnése, bár Kerényi egyik életrajzírója szerint összeismerkedésük 1843 februárjában történt. (Vö. Nemes Béla: *Kerényi Frigyes*. Bp. 1900.

Kluny. az *Ország-Világ*ból.) — II : 409—410. Csak egyetlen példa az ilyen típusú adatok elhelyezésének nehézségeire: Berecz Károly az itt közölt részletben Petőfivel való pesti találkozását beszéli el, ezután pedig — egész, tartós barátságuk tapasztalatai alapján — a költő találó jellemzését adja. Ez utóbbi nyilván csak azért került éppen ide, mert a találkozási epizód után következik. De nehéz volna bármi más időrendi elhelyezését is elfogadhatóan indokolni. Érezhetette Hatvany is az adatok elrendezésének ezeket a gyengeségeit, mert az ilyen, időhöz nehezen vagy egyáltalán nem kapcsolható adatok egy részét — az 1847/1848. forduló körülieket — külön fejezetbe csoportosította (IV. köt. XX. fejezet: *Tördelt hangok és röpke szavak*). Itt helyezett el minden többé-kevésbé bizonytalan hovatartozású adatot, akár nyilvánvalóan jóval korábbi (mint pl. Vahot megjegyzése: IV : 106, Kertbeny és Szinnyi adata: IV : 113, ill. 120. stb.), akár későbbi (mint valószínűleg Polgár Géza közlése: IV : 109); a IV : 94. lapon közölt *Petőfi-anekdota* pedig korábbi is lehet (1844 eleje), későbbi is (1848/1849 fordulójá), csak éppen 1847 végére nem vonatkozhat. — II : 501. A Petőfi francia-imádatára vonatkozó adat itt, 1845 elején, még nagyon korai. — III : 86. A Váli Mari-féle emlékezés Petőfi komáromi látogatásáról jó példája a fogódzó híján egyelőre alig keltezhető adatnak: Hatvany azzal az indoklással teszi 1845 júliusára, hogy a felvidéki útról hazatért Petőfit „a hosszas távollét után különös erővel foghatta el a vágyakozás Jókai után”.

Az időrendi besorolás bizonytalanságát talán azok az esetek mutatják a legjobban, amikor a szerkesztő ugyanazt a szövegrészletet tévedésből kétszer vette fel s az időrend két különböző pontján helyezte el. Pl.: II : 406. és 481. (Vahot Petőfinek Spetykó Gáspár iránti ellenszenvéről.), II : 434. és 474. (Vahot Petőfi „szerelmes természetéről”), III : 436. és IV : 105. (Jókai Petőfi tudóstársasági és Kisfaludy-társasági tagsága kérdéséről), II : 501. és IV : 119. (A fellejtett már említett adat Petőfi franciaimádatáról), V : 67. és 265. (Petőfiék Pest 1849. jan. havi megszállása után lefoglalt ingóságainak jegyzéke.)

Más esetekben Hatvany nyilvánvalóan időrendi egységet képező szövegeket darabol fel: I : 447. és 448. Sass István cikkének e két részletét, mely tárgyában is szorosan összefügg, s időrendi megfontolások alapján sem különíthető el, teljesen felesleges volt két másik adat közbeékelésével különválasztani. II : 61. A szerkesztő Orlay Petrics Soma cikkének e részletéből minden elfogadható ok nélkül kihagy egy bekezdést, és azt a következő lapon külön közli. — V : 188—189. Győri Vilmos *Petőfi szülőiről* c., a *Koszorú* 1883.

évf.-ában megjelent cikkének elejét Hatvany a 189., folytatását — különválasztva — a 188. lapon, befejezését pedig — némi változtatásokkal — ismét a 189. lapon, lapalji jegyzetben közli. Az ilyen következetlenségek már az öncélúvá vált felszabdalás tünete.

Az időrend elvével kapcsolatos, bőséges példaanyaggal szemléltetett bíráló megjegyzéseink, úgy hisszük, meggyőznek arról, hogy szigorúan tudományos szempontból csak olyan forráskiadványt tekinthetünk kifogástalannak, amely az egyes szövegeket felaprózás nélkül, teljes egészükben közli. Egy ilyen Petőfi-szöveggyűjtemény egyik — különálló — része az okmányanyagot tartalmazhatná (az okmányok keltének időrendjében, ennek nem volna semmi elvi akadály), a másik rész pedig az emlékezés- (és egyéb hasonló jellegű) anyagot, szerzőnként csoportosítva, a szerzők betűrendjében, vagy az egyes emlékezők Petőfivel való megismerkedésének időrendjében (ez az időrend már különösebb nehézségek nélkül keresztülvihető). Így egymás mellé kerülnek az egy személytől eredő emlékezések, emlékezés-változatok; ez a hitelesség elbírálása szempontjából igen célszerű megoldás: együtt láthatnók pl. mindazt, amit Jókai különféle cikkeiben, munkáiban elsősorva Petőfiről írt (a mellőzött részleteket pontos bibliográfiai utalás helyettesíthetné) s megszűnnék az a zavar, ami Jókai körül az *Igy élt Petőfi* kötetében e vonatkozásban uralkodik. Ez az elrendezés lehetővé tenné a jegyzetek egységes elhelyezését és a jegyzetelés következetes megoldását is. Az elvesztett időrendért részletes tárgymutató kárpótolhatna (amit egyébként az időrendi megoldás sem tesz feleslegessé).

Egy ilyen elrendezés természetesen megfosztaná a kiadványt olvasmány-jellegétől: nem lenne egyéb, mint megbízható, könnyen kezelhető tudományos segédkönyv, mely a kutatókon kívül szélesebb érdeklődésre nem tarthatna számot. Hatvany Lajosnak nem volt, nem is lehetett szándéka ilyen kiadványt szerkeszteni, s ezt — úgy érezzük — nem is kérhetjük tőle számon. Mindezt azonban kötelességünk volt elmondani, hogy az egyes ismertetésekben elismeréssel emlegetett szerkezeti megoldás kérdésében tisztán lássunk, s hogy kutatóinkat az időrendi besorolás fogatkozásaira figyelmeztessük. Úgy gondoljuk, nemcsak az *Igy élt Petőfi* gyakori használóinak nyújtunk ezzel segítséget, hanem más, hasonló jellegű kiadványok szerkesztőinek is.

Népszerű válogatásokban természetesen nem kifogásolható az anyag kronológiai elrendezése; ezekben az apparátus leegyszerűsödik: a jegyzetek jellege megváltozik, a könyvészeti adatok jelentős része elmarad, a névmutató feleslegessé válik stb.; — az

időrendi besorolást azonban ekkor is nagy gonddal, körültekintéssel, a kutatási eredmények figyelembevételével kell végrehajtani.

Másik — rövidebb — megjegyzésünk a jegyzetekre vonatkozik, melyeknek a kiadványtípus szempontjából az a különlegességük, hogy (mint már feljebb más vonatkozásban említettük) a szövegek egy-egy nagyobb csoportjának tanulságait összegezik, a különféle vallomások, emlékezések ellentmondásainak magyarázatát keresik. Ezek a szöveganyagból kiinduló, bár néha el-elkalandozó jegyzetek hasznosak, érdekesek; nagyon hiányzik azonban mellőlük a szöveg-hagyományra vonatkozó módszeres, adatszerű jegyzetapparátus, a tudományos forráskiadványok elmaradhatatlan tartozéka. Ebben kell a szerkesztőknek közölnie az egyes szövegek szerzőjére, keletkezési körülményeire, filológiai és tárgyi hitelességére, esetleges kézirataira stb. vonatkozó adatokat és tudnivalókat, valamint a szövegkommentárt. Az *Igy élt Petőfi* szerkezeti megoldása, a szövegek jelentős részének felaprózása miatt, megnehezítette az ilyen, egyes szövegekkel, emlékezésekkel kapcsolatos jegyzetek elhelyezését: ez az oka annak, hogy a szerkesztő filológiai jellegű mondanivalói részben elszikkadtak, részben — hiányosan és következetlenül — lapalji jegyzetbe szorultak. Ezt a fogyatkozást, mellyel a kiadványt használó kutató lépten-nyomon találkozik, nem lehet megemlítetlenül hagynunk, mert megnehezíti a munkát: gyakran válik szükségessé az adatoknak az eredeti, ill. egyéb forrásokból való kiegészítése. E hiányosságokat kimutatni, példákkal szemléltetni azonban már a készülő részletes bírálat feladata lesz, mely egyúttal a lapalji jegyzet-

anyag kétségtelen értékeire is rámutat majd. E helyen — a kiadványtípus kérdéskörében maradván — csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy egy összesített forrásjegyzék az anyag jelenlegi elrendezése mellett is módot nyújtott volna a filológiai jegyzetapparátus elhelyezésére és következetes, módszeres kidolgozására — a legcélszerűbb megoldást azonban megint csak a szövegek feldarabolás nélküli, az időrendet figyelmen kívül hagyó, feljebb javasolt elrendezése tenné lehetővé.

Hatvany Lajos immár 50 esztendeje meg-megújuló, szinte áhítatos tisztelettel fordul irodalmunk e ritka tüneménye, Petőfi Sándor alakja és életműve felé. Az *Igy élt Petőfi* kötetében ennek a kitartó gyűjtő- és kutatómunkának minden számottevő eredményét közzé kívánta tenni. Ez a 2500 lapra terjedő, roppant forrás- és ismeretanyag, a sok finom megfigyelés, kisebb-nagyobb jelentőségű ötlet, gondolatébresztő állásfoglalás szétfeszítette volna bármilyen kiadványtípus kereteit — és elhomályosította a kiadvány alapvető szöveggyűjtemény-jellegét is. Hatvany művének egységét nem annyira műfaji, szerkesztési sajátosságai biztosítják, hanem az a rajta végigvonuló, lábjegyzetekben, „summálások”-ban, utószókbán kifejezésre jutó éber kritikai szellem, és semmiféle „tekintélyt” el nem ismerő antikonzervatív szemlélet, amelyet Pándi Pál feljebb idézett ismertetésében különös nyomatékkal emelt ki. Nem becsülhetjük le azonban az *Igy élt Petőfi*-ből, mint a tudományos szöveggyűjtemény egy új kísérletéből levonható tanulságokat sem, melyek egyrészt az ilyenfajta segédkönyvek nagy jelentőségéről győznek meg, másrészt hozzásegítenek ahhoz, hogy a szöveggyűjtemények legcélszerűbb típusait kialakítsuk.

Kiss József

A SZOCIALISTA IRODALOMELMÉLET ÚTTÖRŐJE

Lunacsarszkij: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1959. Gondolat Könyvkiadó. Auróra-sorozat.

A marxista irodalomelmélet, esztétika és kritika megalkotóit és első művelőit emlegetve az utóbbi évtizedekben megfeledkeztünk, és nem beszéltünk Anatolij Lunacsarszkijról, jóllehet az ő szerepe az épülő szocializmus művészetelméletében és gyakorlati kultúrpolitikájában rendkívül jelentős volt. Személye háttérbe szorulásának és munkássága időleges elhomályosulásának okai részint szubjektív, másfelől objektív természetűek, de ma, bizonyos távlatlaltal rendelkezvén, és a szocialista kultúra fejlődésére vonatkozó tapasztalatokkal gazdagodva úgy látjuk, hogy Lunacsarszkij minden esetleges, és főleg nem koncepciózus jellegű tévedésének ellenére, munkásságának alapvető irányát

és tartalmát tekintve kimagasló és úttörő munkát végzett mindabban, amit ma szocialista kultúrának, szocialista irodalomnak nevezünk.

Több évtizedes múltra visszatekintő elméleti munka olvasása előtt óhatatlanul létrejön az emberben némi kétely, gyanakvás az olvasandó szerző frissességét, újszerűségét illetően. Nos — az Erdődi József válogatásában megjelent — Lunacsarszkij-tanulmányok nemcsak hogy rácăfolnak az esetleges fenntartásokra, hanem elméleti elevenségükkel, aktualitásokkal szinte megdöbbenítik az olvasót. Némi belletrisztikus fordulattal azt is mondhatnánk, hogy ezek a tanulmányok — élnek.

Valóban: minden tárgykörben és valamennyi részletkérdés tárgyalásánál a mai irodalmak problematikájával velünk találkoznunk és ebbeli érzésünk egyáltalán nem illuzorikus.

Az általános megfigyelésektől eltekintve mindenekelőtt természetesen a tanulmányok közvetlen tárgyának elemzése kelti fel a figyelmet. Csak a marxizmus legjelentősebb teoretikusainak módszeréhez hasonlíthatjuk azt az elméleti készséget, az individuális és szociális jelenségeknek oly aprólékosan, s egyben oly sokrétűen kifejtett kapcsolatát, a gazdasági, politikai és irodalmi tényezőknek olyan kombinációit, melyekkel például Lunacsarszkij Gercen-tanulmányában találkozunk. Gercenről számos szovjet és magyar fejtegetést olvashattunk, de — ami az eszmefuttatás logikáját illeti — egyik sem mérközhözhet Lunacsarszkij munkájával. Nem mintha az előbbieket társadalmi-politikai megalapozottsága gyengébb (bár meg kell említeni, hogy e mű szerzőjének leírásában az orosz XIX. század harmincas-negyvenes éveit — amennyire az elméleti írásműnél egyáltalán lehetséges — szinte megelevenednek), vagy Gercen irodalmi méltatása kevésbé reális lenne; nem, a „titok” abban rejlik, hogy Lunacsarszkij rendelkezett azon ritka képességgel, hogy a kérdéses irodalomtörténeti alakot mindig az írói tudat felől közelítse meg, anélkül, hogy alárendelné magát annak. Gercenről, többek között ezt írja: „Gercen az olyan írók legtípusosabb képviselője, akik nem az érzéstől, az élménytől jutnak el az eszméhez, hanem az eszmétől a formához”. Ez a megfigyelés alakította ki vele az egész Gercen-portrét. Azt hiszem, szükségtelen visszautasítani az irodalomtörténeti szubjektívizmus esetleges vádját; ellenben szükséges hangsúlyozni, hogy Lunacsarszkij mentes, teljesen mentes az előregyártott elméleti sémák alkalmazásától. Ugyanez a tulajdonság jellemzi — a bizonyos vonatkozásban speciális szempontú — Dosztojevszkij tanulmányát is, melyben Bahtyin: Dosztojevszkij alkotó módszerének problémái c. könyvének egyes állításaival polemizálva tagadja Dosztojevszkij „sokszólamúságának” irodalomtörténeti elsőséget és frappáns logikával bizonyítja, hogy a „sokszólamúság” — vagyis az írónak az a képessége, hogy „önmagától független alakokat teremtsen”, akiknek cselekedeteit és szavait belső logikájuk és nem az író külső, szervező zsenije határozza meg — már Balzac és Shakespeare műveiben is megtalálható. Dosztojevszkij páratlanul hiteles fejlődéstörténete mellett — melyben a Gercennél említett szociális és lélektani kettős motiválás még jobban érvényesül — különösen kiemelkednek a tanulmányának Shakespeare-t, Balzacot és Dosztojevszkijt összevető helyei, a három

nagy azonosságának (sokszólamúság) és különbözőségeinek több síkú felvázolásában. A „Blok és a forradalom” c. munka talán mindannyi közül a legkifinomultabb elemzése a kötetnek. Kis túlzással még a marxista lélektan (adott esetben költői lélektan) példaképeül is állíthatnók a kételkedő, deklaszszált Blok ellentmondásainak kulturált és sokszor művészi előadását.

Egyáltalán nem fél a problematikus egyéniségektől; ellenkezőleg: érezhetően kedvét leli a különböző kettősségekkel küzdő írók, költők analízisében. A költői lélektan a kontrastokat, az ellentéteket dialektikáját keresi, és megoldásukat tűzi célul maga elé. Majakovszkij-tanulmánya is a kontrast-elemzés jegyében épül fel. Nála különös érzékenységgel és finom kézzel dolgozik. Megindító az a szeretet, mellyel a robusztus költő verseihez és lelkéhez nyúl, hogy megmutathassa az erős és harcos versművész gyengédségre, szeretetre vágyó szívét, a másik Majakovszkijt, aki időnként belopta magát a verseket teremtő agyba és végül összeütközésbe hozta magát magával és az étellel. Mindezt természetesen nem azért teszi, hogy bárkit is megsirattasson, hanem, hogy lefejtse a halhatatlanságról az elpusztulót — Majakovszkij költészetéről Majakovszkij kispolgári puhaságát, szentimentalizmusra való hajlamát. A „Szám-gin” c. írás típusban hasonlít az előzőkre, bár itt, az irodalmi alak teljes körülírása és jellemzése mellett Lunacsarszkij kitér a korabeli orosz értelmiség, — és általában az értelmiség — kollektív pszichéjének szociológiai magyarázatára is. Leírása, bár szigorúan tárgyias — tanulmány és nem esszé — mégsem tanulmányozó, sőt: művészi és eleven, mindemellett soha nem esik némely esszéíró impresszionista vétkébe. Az elemzésben megnyilvánuló eleven fordulatosságát példázza az orosz kapitalizmusról írt néhány sora is:

„... Minden jel arra vallott, hogy élete rövid lesz. Ezért az orosz kapitalistákat bizonyos koravenség jellemezte. Már úgyis szólván a kamaszkorban síron túli hangon együtt vonítottak az európai dekadenciával, és ennek megfelelő házakat építettek maguknak, valami szavanyú stílusban, díszítő elemként hervadt virágokat és túlvilági jelenségeket alkalmazva.” Az idézett példa egész írásmódját jellemzi: a művészi megformált-ságú képek, szellemes hasonlatok, karakírozott jelenségek mindig a tárgy megértését, érzékeltetését szolgálják, sosem a szerző hangulatát vagy egyéni benyomásait. Lunacsarszkij tárgyas fantáziájú és nagy felkészültségű, széles látókörű elméleti író. Ez bizonyítható akkor is, ha számára idegen anyaggal foglalkozik. Petőfi-tanulmányában — jóllehet nyilvánvalóan nem ismerhette a Petőfi-irodalomnak még csak

legjelentősebb munkáit sem és néhányszor téves tárgyi adatot használ — meglepően tisztán látja Petőfi költészetének jellemző tendenciáit, művészi értékeit, és pontosan célba talál, mikor őt a világirodalmi rangsorban helyezve el minden idők legnagyobb forradalmi költőjeként méltatja. Elismerése nem szólamyszerű, s.noha fejtegetései ezáltal nem oly mélyrehatóak, mint az előzőeknél, Petőfi és kora négy költő-óriásának (Heine, Leanu, Scsipacsov, Lermontov) összehasonlítása után a koszorút a magyar lírikusnak nyújtja át, mely kitüntetés idegen kézből nyerve, és olyan rivalisokkal szemben, mint legalábbis Heine és Lermontov a hazai rangsorolás helyességét illetően megnyugtatóan hat.

Rövidebb írásaiban — különösen a Hauptmannról írott megemlékezésre és Shaw: Fekete leányzó keresi az istent c. művéről szóló kritikára gondolunk — a világirodalom akkor még élő kiválóságainak udvarias, de határozott bírálatában nyújt kiváló ellenpéldát hazai kritikánk hol pozitív, hol ellenkező irányban túlhajtó módszereire.

A kötet anyaga Lunacsarszkijt, a gyakorlati

kultúrpolitikust, mint irodalomteoretikust mutatja be. Tanulmányaiból az irodalmat szerető és értő ember szelleme árad, aki a tudományos elemzést nagyszerűen össze tudta kapcsolni művészi fantáziájával, személyek és jelenségek megelevenítésével, aki számára társadalomtudomány és irodalom nem két összeboronálandó elméleti terület, hanem együttlévő valóság, csakúgy mint kor és művész, vagy társadalom és lelki karakter. Tárgyához mindig a legjobb hangot találja meg, nemcsak konstrukció és az elméleti hozzáállás értelmében, hanem stílusban is. Ha kell konkrét és tárgyias, másutt képeket, szituációkat színez, leír, fejteget, társalog, élcelődik, karikíroz — egyszóval némi kis művészettől sem riad vissza, hiszen szép-irodalommal is foglalkozott — helyenként közelít az esszé felé, bár teljesen sehol nem adja át magát a műfajnak.

Ezek a vonások biztosítják munkáinak frissességét, mondanivalója aktualitását s módszerének eredményességét, mellyel remélhetőleg termékenyítően hat majd a magyar irodalomelmélet és kritika művelőire is.

Kajetán Endre

GELLÉRI MŰVEIRŐL

Ház a telepen. Szépirodalmi Kiadó 1955. Egy önérzet története. Szépirodalmi Kiadó 1957. Nagymosoda. Szépirodalmi Kiadó 1958.

Panna, az öreg, félénk varrólány fagyos szobájában áll a tükör előtt. A szemben levő műhelyből hirtelen fény vetődik az üvegre: „...a tükör mélyéből forró tűz lobogott fel. Nesztelenül borította el ezüst színét a sok láng s a fényük mindig nagyobbra nőtt... Panna viaszszárga arca hirtelen rózsás lett, a haja vörös, fésűje tűzbe merült s fekete kendője bolyhán szikrák repkedtek... Ragyog a fény, félszeg reményeket csillant meg sugarával, de a dermesztő hideg erősebb. S aztán még a tűz is kialszik...”

Kevés Gelléire jellemzőbb novella-részletet találhatunk ennél. Valami különös fény villantja föl az élet ezernyi színét, egy percére bevonja minden kis darabját — hogy aztán teret adjon a valóság kijózanító könyörtelenségének. Hogy eltűntével még komorabb legyen a sötét, vagy talán azért, hogy legalább az emléke ott éljen ennek a csillogásnak, hogy az ne engedje feledni: a szépség is az élethez tartozik. Tragédiák és idilliek váltják egymást, változik a fény és árnyék eloszlásának aránya, a fény néha csak abból a különös, hányaveti játékokosságból sugárzik, mellyel hősei tragikomikus nyomorúságukat viselik. A művészi módszer legtöbbször mégis ugyanaz: megragadni az életnek azt a pil-

lanatát, melyben együtt találjuk a kettőt. A *Farsang*-ban a máskor mukkanni sem merő nyomorultakból születik a játék rövid perceire ember: még a „pityergős Mári” is harsány éljeneket kiált, szürke, máskor észre sem vett munkások Jézusként szólnak. De itt éppen mert emberré szépültek, azért kell, hogy lehulljon róluk a furcsa játék kedvéért fölvert álarc, hogy kettétörjön a vállukat disztító angyalszárny. Ezért kell az ítélkezés színpadáról megint csak az éhség, a düledező munkásházak, a Horthy-korszak proletáréletének világába visszahúzódnunk.

Különösek a tájak is, ahol ezek az emberek élnek. A lehullott dér úgy gomolyog a bányató fölött, „mint összefogódzott, keringő tündércsapat”, de a bánya agyagteraszaira már sötétség súlyosul. S a fény megint csak azért lobban föl, hogy kinzőbb legyen utána a sötét. A csákányos Sztregor indulata csak azért robban ki a vélt főnyeremény hírére, hogy tragédiáját betetőzze, csak azért ölti fel végre ünneplőjét, hogy majd magával vigye a bányató mélyére.

Mert Gelléri hisz ugyan a tündérekben, de tudja róluk, hogy nincsenek. Színes képzeletvilága mindenütt meg tudja látni és láttatni a szépet, de ítélőképességét nem zavarja meg az önmaga-gyújtotta fény.

Ő maga soha sem felejtí, hogy a víz csillogó felszíne alatt hideg mélységek örvénylenek — nem úgy, mint a *Facipő* álmaiba szédült kékfestője, ki belevész a folyóba, melynek nekivágott, hogy száraz lábbal keljen át rajta.

Érzelmi kiteljesülésük fényében megszápülő tragédiák persze önmagukban még nem jelentenének sajátos írói világot. Sajátossá azáltal lesznek, hogy Gelléri a huszadik századi kapitalista nagyváros sokszor torz, prózai életéből formálja őket, és hogy eközben a formálódás közben ez a világ mit sem veszít a maga valóságosságából, nem stilizálódik valami szerves élet nélküli írói művilággá. „Hidverés ég és föld között... szakadékok és örvények felett; oly vékony fonálból, mint a póké, de még a fénynél is illanóbb anyagból” — így jellemezte Ilés Endre Gelléri művészetét. Ahogy ezt Kardos László más oldalról megfogalmazta: alkotás-módjának egyik sajátossága, hogy két végletet egyesít magában: a naturalistáét és a meseköltőét. Naiv egyszerűség és modernség találkozik különös módon benne. Valahogy olyszerűképpen alkot, mint a népi írók, de a hagyományosabb téma helyett a kikötők és vásárcsarnokok, a műhelyek és bányák embeereinek világából veszi anyagát. Az ő hőseinek erejét nem az aratás állítja roppant próba elé, hanem pénzszekevények görnyesztő, lezuhanással fenyegető terhe, s tücsökciripelés helyett a vak koldusnak kocsmablak mögül kihallatszó citerapengetése szépíti meg az éjszakát.

Gelléritől távol áll, hogy alakjait, történeteit a modern polgári prózát gyakran jellemző módon kívülről, hideg objektivitással szemlélje. Számára az alkotás nem pusztán művészi munka: „Élnem, átélnem kell azt, amit írok. Egy pillanatra sem bújhatok ki mondataim testéből” — mondja önéletrajzában. Móríc *Barbárok*-jának problematikáját részben felújító *Kikötő* című írásában nem pusztán nézője, döbbsent megfigyelője, hanem részese is a cselekménynek, ezt fejezi ki egész szemléletmódja. S az eseményekben részt vevő, azokat belső szemlélként átélő megfigyelővé lesz az olvasó is.

Gelléri a proletárelét próza-költészetét teremtetten meg. De ebben a költészetben az álmok sohasem feledtetik a modern valóság nyers és nyugtalanító erőit. Egy-egy novellájában élővé színesednek az ember közelében levő tárgyak is, a lobogó tűz vagy akár a rozsdás lábas; néhány hősének lelke tele van életét megszépítő álmokkal. De tudjuk, hogy Tir, a *Nagymosoda* fűtője hiába szövi gyermekként kínai hadvezérségről terveit, hiába ábrándozik Krudy-hóshöz méltóan az otrombán finomkodó „merci” szó jelenlétén, melyet az őt faképnél hagyó utcanő kormozott pincéje falára. Hiszen még a

nyomorúságos állásból kidobott Verának is, aki pedig csak azt remélte, hogy távozása után elnémul a gondjaira bízott gramofon, meg kell hallania a lemez fülébe hasító hangját. És hiába látja a tükör éjszakai csillogásában ragyogó estélyi ruhának kopott hálóingét, mi már tudjuk, hogy táncosnői vágyai hol érnek véget. Ebben a világban csak az olyan csodák valósulnak meg, amilyen a gyámoltalan Antié, aki élete nagy sikerével az öregedő szakácsnő kegyét nyeri el.

Gelléri föllei a derű színeit, ahol föllehetők. Egy-egy sikerebb szerelmi kalandban, a munka egy-egy szebb percében. Ilyen perc azonban ritkán adódik, a kaland örömeinek édességébe pedig nem egyszer vegyülnek keserű mellékízek. A *Hold uccá*-ban pedig már csak azért jelennek meg az álmok, a szebb élet igénye, hogy nyersebben érezzük a Majzik-család életének sivárságát, hogy még fullasztóbban nehezedjék ránk az a légkör, melyből álomtalan szuszogásuk hallatszik felénk. Az enyhe gúnnnyal megrajzolt álmódó, a „köpönyeges” alakja pedig mintha már arról tanúskodnék, hogy Gelléri maga is messzebb került a tündérektől — hiába vágta egykor kamaszmód dacos szemtelenséggel apja szemébe, hogy hisz bennük. A későbbi elbeszélések egy része legalábbis erről látszik tanúskodni. Egyre inkább csak emberkinzó oldalát mutatja meg bennük a világ, s egyes Gelléri-alakok jólismert játékoságával a *Tréja*, *csillagok* Gergelykéje már önmagáért érzett undorát próbálja csak orvosolni, Georgi, a borbély tréfája pedig vakon kínlódo feleségét alázza meg.

Így változnak meg lassan novellái. Tömörségük megmarad, de a szerkezet inkább valami nagylajosi illúzióttan szókimondásnak lesz eszközüvé. Az *Egy asszony* néhány lapjáról egy végképp céltalanná lett élet kétségbeesett jajgatása hangzik, s ugyanezt hallani egyhangúban, a fásultság burkától tompítottan a *Zsiroskenyér és alma* öregasszonyának zsörtölődésében. A nyomor legmélyét elének állította a *Rablás* is, de ott egy-egy hasonlatban, egy-egy képben még éppúgy felcsillant valami a tündérvilág fényéből, mint ahogy elgyötört alakjaiban is ott él valami naiv vágyódás a szép élet után. Amikor pedig világossá lett ennek elérhetetlensége, be tudták fejezni a magukét. — Az *Ötven* kiöregedett hivatalkának, vagy a *Kereszten* részvétlen magányban haldokló fiatalasszonyának sorsa azonban már csak elhasznált, kifosztott életeket mutat. A szépség fénye már csak egy-egy emléket vagy Gelléri meséinek világát aranyozza be.

A vakmerő vállalkozás: hidverés ég és föld között nem hozhatott tartós győzelmet. Túl messzire került már egymástól a két part.

Ebből is következik Gelléri írói világának kissé szűk volta. Sokkal jobban szerette a szépet annál, hogy a modern élet prózaívá-szürkültségét, bonyolult lelki problémáit akarta volna ábrázolni; sokkal jobban a valóságot annál, hogy szép hazugságokat írhatott volna. Így maradt legtöbbször az élet periferiáján, ahol egy-egy helyzetben, egy-egy jelenetben még föllehetett valami különös egymásba-átjátszásban a kettőt. Pettersen, a hajléktalan csavargó életében még igazi, mesészerű szépséget jelent, hogy az elhagyott telken téglákat, szétszórt vasakat talál, melyekből hajlékot tákolhat magának. Küzdelme még igazi, nagy tragédia: egy egész világ összeomlása. De ez az élet-anyag csak helyzet-novellákhoz elegendő. Gelléri úgy akart alkotni, ahogy Gorkij, a „nagy mesélő” — mint ő nevezte. De nem csak belőle hiányzott Gorkij mély, kora legnagyobbjaival egyenrangú intellektusa, a levert forradalom *utáni* magyar társadalomból is hiányoztak azok az élet periferiáit és centrumait, a felszínen látható és rejtett területeit egyaránt átható mozgások, melyek a forradalom *előtti* Oroszországot jellemezték. Ezért maradt meg Gellérinél a periféria periferiának, ezért nem rajzolódik ki ezekből a helyzet-novellákból egyfajta, viszonylag teljes társadalmi összkép.

Ezért nem tud igazi regényt alkotni.

A *Nagymosodá*-ról a korabeli kritika is megállapította, hogy értékei elsősorban a részletekben, egy-egy novella-értékű és jellegű fejezetben vannak. Ennél sokkal többet most megjelent, töredékben maradt önéletrajzi művéről, az *Egy önérzet történeté*-ről sem mondhatunk. Legalábbis akkor, ha csak mint önálló irodalmi alkotást szemléljük.

Különös ellen-képét adja ez Gelléri novellagyűjteményének. Abban azokat az apró remekeket látjuk, amelyeket a maga robusztus tehetségével minden hányattatás ellenére alkotni tudott — az *Egy önérzet története* tükrözője, de egyszersmind terméke is ennek az embert felőrli hányattatásnak. Előbünk tárja sikereit és balsikereit, küzdelmét és maga-elhagyását álmait és tehetetlen vergődését; rousseau-i, szenvedélyű és őszinteségű vallomása ez a kitűnő tollú írónak, de a főhős-Gelléri életének képét sokszor bizonytalanná teszi az anyagával küzdő író-Gelléri kezének nyugtalan remegése.

Amilyen szilárd, tömör szerkezetük van elbeszéléseinek, annyira megkomponálatlan alkotás önéletrajza. Csapong emlékei között, az időbeli sorrendet teljesen felrúgja, anélkül, hogy ezt a lazaságot valami bensőbb, csak kevésbé kitapintható szerkezetté fogná össze. Látjuk novelláinak születését és tanúi vagyunk további sorsuknak. Látjuk küzdelmét a megélhetésért, küzdelmét apjával, küzdelmét önmagával és mindenekelőtt:

küzdelmét a nővel, a szerelemmel. A részletek itt is igazi művészre vallanak, de egymáshoz-kapcsolódásuk már sokszor véletlenszerű, újat néha már csak a cselekmény ad, az író nem. Pedig kitűnő a történet indítása, légkör-teremtése. A munkaszolgálat megalázó robotjából hazatérve ismeretlen hang hívja fel telefonon: magasrangú katonatiszt üdvözlí az író. Tiszt, aki telefonba meri csak névtelenül elmondani, amit eddig hiába szeretett volna bevallani katonáinak, előtte remegő beosztottjainak: „Édes fiam, én nem vagyok olyan...” A beszélgetés megakad, a hang visszahűződik az ismeretlenbe, csak parancsként ható kérése marad jelen: „Kérem, fogjon az íráshoz.” S Gelléri nekikezd, hogy megírja egy önérzet történetét, onnantól, „ami azóta történt velem, hogy kilépve az irodából a *Stadium*hoz mentem el, hogy tárgyaljak velük, s mire hazahérvem, már ott várt rám a behívó.” Csak előtte még visszakanyarodik egy kicsit: el akarja mondani, hogy került az irodába,

A megjelent mű terjedelme több, mint háromszáz lap, de ahol megszakad, ott nem jutunk még el a kitérő végére, a behívóig sem: a békeévek végén, olaszországi útján látjuk utoljára. Nem valószínű, hogy az eddig rövid novellákat író Gelléri több száz ív terjedelmű önéletrajzi monstrumot vett volna tervbe. Valószínűbb, hogy írás közben tért el szándékától, hogy nem tudott szabadulni egymást földidőző emlékeitől. Ezek valami nagyon fontosat tartalmaznak számára, de nem tudja, vagy nem meri megfogalmazni, hogy mit. Ezért nem is képes igazi művészi tömörítésre, ezért adja át magát teljesen az alkotói spontaneitásnak. Pedig az ő életútja nem „tündéri realizmus”-ához csiszolt életút.

A könyv végén mégis sok minden érthetőbbé lesz. Egyik részletben, egy hirtelen összegezésnél szenvedélyessé forrósodik vallomása: „Az egész gyermekkorod szenvedés volt... Hibás gyötrődések is voltak benne, csiga ijedelmek, s fölös óvatossággal behegesített karcolások. Talán éhesebb voltál, mint elhitték, s ezért sirtál annyit. Talán jobban szeretted anyádat, mint illett volna, s ezért gyűlölted oly buzgón apádat. Talán az anyádat sem szeretted szívből, mert kis gyilkosként kezelt, aki majdnem halálát okozta születéseddél...” Talán, talán, talán. S mind ez után, a származás terhének és a hiábavaló keresésnek bevallása után Gelléri már nem csak életén, hanem új műven is végigtekint: „Tavaszt vártam; a költők, a szabadság tavaszát. Munkatáboraink történetét akartam megírni; a megbékélt vándor hangján... Azt hittem, hogy új emberségben, önmagam igazi hivatásában bízza, napról-napra, prousti módon minden emlék árnyát lerajzolhatom... Hogy szerettem volna egy befecszett

regényt visszahagyni, annyi letörés, annyi félmunka után...

Alkotás és élet kérdéseire adott megdöbbenő, kapkodó, riasztó lelki örvények fölé sodró válaszait követik ezek a lemondással teli szavak. Ott érződik benne annak megsejtése, hogy élete szétforgácsolódott abban a roppant erőfeszítésben, mellyel tündérvilágot hajszolt a huszadik század könyörtelenségei közt. Ott érződik annak az embernek a tragédiája, aki vérbő élet-vágyában lemondott arról, hogy a kor színvonalán álló intellektuális világnézetet alakítsa ki, s most döbbenet értetlenséggel nézi az életet. Félig kimondottan ott a beismerés: nem csak a behívók és légiriadók, Gestapo-legények és tömegsírok miatt marad befejezetlenül önéletrajza.

Elmondhatjuk: nemcsak azért maradt töredékes egész életműve sem, mely pedig egyik legnagyobb ígérete volt a két háború közötti korszak irodalmának. De akkor azt is hozzá kell tennünk, hogy még ez a töredék is oda kívánczik a legkülönb prózai alkotások közé, melyek ezt a kort megörökítették.

*

Legjobb novelláinak gyűjteménye és önéletrajza nemcsak ellenképei, hanem kiegészítői és magyarázói is egymásnak. A kettő együtt teszi érthetővé, elevenné Gelléri alakját. Ebben nyújt komoly segítséget Ungvári Tamás értékes tanulmánya, illetőleg Gelléri Judit rövid, szép bevezetője is.

Tamás Attila

C. M. BOWRA: AZ ALKOTÓ KÍSÉRLET

C. M. Bowra: *The Creative Experiment*. New York, Grove Press, Inc.

A könyv szerzője, C. M. Bowra az Oxfordi Egyetem költészet-professzora. Nevét egyetemi előadásain kívül a görög irodalommal foglalkozó tanulmányai, az orosz költőkből készített műfordításai (*A Book of Russian Verse*, *A Second Book of Russian Verse*) és a szimbolizmus örökségéről írt jelentős könyve (*The Heritage of Symbolism*) tették ismertté. Legújabb könyvét, *Az alkotó kísérlet*-et máris úgy emlegeti a kritika, mint a modern költészet problémáinak egyik legjelentősebb felvetőjét.

Az alkotó kísérlet szerves folytatása az 1943-ban publikált könyvnek. A szimbolizmus örökségének. Tárgya az az új verselési mód, mely 1910 óta felváltotta a poszt-szimbolista költészetet. Bowra nem enged a nagy téma elkalandozásra csábító kísértésének, mondanivalóját tömören és áttekinthető rendben fejt ki. Figyelmét kizárólag az 1910 és 1930 közötti időszakra összpontosítja, e korszak hét költőjét: Cafavyt, Apollinaire-t, Majakovszkijt, Paszternákot, T. S. Eliotot, Lorcát és Albertit vizsgálja meg, s mindegyiknek csak egy-egy, vagy néhány, a korábbi költészethez képest fordulatot képviselő jelentős művét elemzi. Az egyes költők tárgyalását egy összefoglaló fejezet vezeti be, mely a szemügyre vett időszak költészetének néhány általános vonását emeli ki.

Bowra abból indul ki, hogy a huszadik század első felének festészeti, szobrászati, építészeti és zenei újításait összefüggésbe kell hozni az irodalom új törekvéseivel, s az egész korszakot a kísérletezés korának kell tekinteni. Az a különbség, amely az ifjú Yeats és T. S. Eliot, Rubén Darió és Lorca, Mallarmé és Apollinaire között van, egy új

költészet keletkezésében leli magyarázatát. Történeti szempontból ez az új költészet ellenhatás a szimbolizmusra, szembeszegülés a szimbolista léttől elvonatkoztatott szépségkultuszával. Bármennyire is különböznek egymástól a szimbolizmussal szembe forduló költők, néhány költői alap kérdésben egyetértenek. Költészetükkel olyan élményeket akarnak érzékeltetni, amelyek nagy megárazkodtatást fejeznek ki és keltenek. A Nietzsche-től megkülönböztetett „apollói” és „dionyszi” költészet közül az utóbbihoz csatlakoznak: a rend helyett a rendezetlenség, a költői fegyelem helyett az extatikus izgalom, az értelem világossága helyett az ösztönélet primitív, ősi homálya keríti őket hatalmába. Dinamikus és szaggatott élményekhez a költői kifejezés új, dinamikus és szaggatott formáit igyekeznek megteremteni, olyan formát, amelynek költői igazságértéke megfelel az új valóság megváltozott igazságának. A kötött ritmus szabályosságát, a rím díszét elvetik, költői képek sok heterogén elemből álló komplex benyomásokat fejeznek ki, s ezekön maga a vers is heterogén, pusztán hangulati egységbe álló, komplex képek egymásutánjává válik. A szavak logikai tartalma és konkrét egyértelmű képeket felidéző hatalma háttérbe szorul, s különféle valóságos és lehetséges asszociációknak, hangulatoknak és érzéseknek ad helyet. Az újabb költészetnek ezeket a jellemvonásait Bowra már az általános részben sok példával illusztrálja, majd később az egyes költők bemutatása során konkretizálja. Esszéista finomsággal és érzékenységgel felvázolt költőportréit nem terheli meg a filológiai apparátus holt súlyával, az életrajzi adatok

közül is csak a legelevenebbeket választja ki. A modern költészet legkülönbözőbb területein egyforma biztonsággal mozog, bár természetesen, T. S. Eliot birodalmában jut a legmesszebbre. A *pusztá ország* (The Waste Land) elemzése az egyik legjobb Eliot-kommentár, itt nyoma sincs az anyagbemutatás olyan túltengésének, mint amelyet az Apollinaire fejezetben találunk.

Bowra tudományos felkészültsége és költői érzékenysége nem takarhatja el, sőt inkább még szembeszökőbbé teszi módszereinek, szemléletmódjának, sajátos — szemünkben torzító — sugártörését. Bowra a szimbolizmus utáni költőgeneráció új, futurista, expresszionista, szürrealista stb. törekvéseit könyvének első, összefoglaló fejezetében teljesen immanensen elemzi. Ennek a felfogásmódnak káros következményei vannak.

Először is: az irodalmi áramlatok önelvű felfogása lehetetlenné teszi létrejöttük megmagyarázását. Az új költői törekvések aligha okolhatók meg azzal, hogy a tizenkilencedik század költői kincse elhasználódott, elkopott¹: egy metafora — még ha találó és igazságot rejtgető is — semmiképpen sem pótolhatja a történelmi magyarázatot. Önmagában elégtelen az irodalmi irányzatok történetének ciklikus felfogása is; bármennyire igaz is, hogy a XIX. század végén a romantika alapelveivel bizonyos rokonságot tartó szimbolizmusnak éppúgy át kellett adni helyét az új költői irányzatnak, mint ahogy a XIX. század elején a XVIII. század művésze átadta helyét a romantikának²: a folyamat lefolyása és szükségszerű volta nem helyettesítheti indoklását, a hasonlat akkor sem magyarázat, ha részletesen kifejtik. A futurista költészet kísérleti és kísérletező jellegét sem lehet abból levezetni, hogy a mozgalom költőinek a gyakorlatban kellett kikísérletezniök azokat az elveket, amelyeket különféle nyilatkozataikban a közönség arcába vágtak.³ A klasszicizmus korának is megvolt a maga ars poeticája, és költészete mégsem volt kísérleti jellegű. Az új költészet létrejöttét és természetét egyrészt azokból a történelmi körülményekből lehet megérteni, amelyek a költői formálás tartalmát s a valóságot formáló költő életkörülményeit képviselik, másrészt pedig abból a viszonyból, amely a költőt a valósághoz fűzi. Mindennek feltárásához olyan konkrét történelmi elemzés szükséges, amelyet Bowra könyvének általános részében mellőz, egyes fejezeteiben azonban megközelít.

A Majakovszkij-portré plaszticitását a történelmi és költői elemzés konkrét egyességétől kapja. Bowra itt a századelő orosz szimbolizmusát az 1905-ös forradalom bukása utáni kiábrándulásból vezeti le, mely az új erőre kapott cári önkényuralom világával egy lírai-zenei álomvilágot állított szembe. A futurista költők szimbolizmus-ellenességét a cári reakciónak az első világháború előtt kiéleződött válságából, az új viszonyokkal való szembenézésből, a társadalmi változások szükségességének átérzéséből és sürgetéséből eredezteti. Az orosz futurizmusnak a forradalmi válsággal való összekapcsolása módot ad Marinetti és Majakovszkij futurista törekvéseinek elválasztására is. Bowra meggyőzően mutatja be azt is, hogyan vált Majakovszkij szocialista forradalmár költővé, hogyan telítette a Nagy Októberi Szocialista forradalom új társadalmi tartalommal költészetét, hogyan kezdett költői formája záródni a szocialista szemlélet megerősödése s az új költői feladatok vállalása során. Ugyancsak a konkrét történeti-esztétikai elemzés teszi oly szemléletessé *A pusztá ország* T. S. Eliotjának arcképét is.

Az egyes költők egyes fontos műveinek pontos elemzése tehát módszerében némiképp eltávolodik a bevezető összefoglalás módszerétől. Ez a helyzet a vizsgált költők szempontjából előnyös, az összkép szempontjából azonban előnytelen. Módot ad arra, hogy például Majakovszkij szocialista tudatosságú intellektuális feszültségére, T. S. Eliot szinte matematikai pontosságú mítoszépítő szerkesztésmódjára Bowra rámutasson, de nem teszi lehetővé azt, hogy e mozzanatok az összefoglalásba is bekerüljenek. Pedig — hogy az Eliot példánál maradjunk — az a kettősség, amely *A pusztá ország* szétért és szétszórt jelenségvilágának extenzivitásában, s a mítosz tudományos pontosságú elvont konstrukciójában megnyilvánul, meglehetősen általános jelenség, nemcsak Eliotra, hanem egész költői iskolájára, a hasonló szemléletű költők egész hadára, sőt számos hasonló világnézetű prózaíróra is jellemző. Eliot maga annyira tudatában volt a probléma általános voltának, hogy Joyce *Ulysses*-éről szóló kritikájában éppen azt tartja a mű legfőbb és legmaradandóbb érdemének, hogy a mítosz révén példát adott az anarchikus világkép költői rendezésére.⁴

Az alkotó kísérlet általános részének egy másik ellenvetésre serkentő jellemzője is a tárgyalásmód teljesen immanens jellegéből fakad. Bowra nemcsak egészen beleéli magát

² C. M. Bowra, *The Creative Experiment*. — New York Grove Press, Inc., 2. l.

³ Uo.

⁴ I. m. 16. l.

⁵ Más kérdés, hogy e művészi ábrázolásmódban kétféle torzítás is rejlik. Egyrészt a jelenkori valóság egészét anarchikusnak fogja fel, másrészt ebben az anarchiában csak külsődleges, spekulatív rendet tud teremteni.

tárgyába (ez minden élményszerűen friss írásnak feltétele és követelménye), hanem a jelenségek megítélése során is egészen tárgyán belül marad. Ennek a szemléletmódnak az a következménye, hogy az avantgardista költészettől eltorzított világkép a modern világ képeként tűnik fel, az avantgardista költészet pedig — az előbbi előfeltételből logikusan következőleg — modern realista költészetté válik. A vers irracionalista tartalma és szétesett formája úgy jelentkezik, mint a modern valóság adekvát kifejeződése⁶, a XIX. és a XX. század költészete közötti különbség az elavult és a korszerű költészet viszonyára egyszerűsödik⁶, a XX. századi költők közötti elvi különbség eltűnik; ha nem a XIX. századi líra epigonjai, akkor mindnyájan „modern költők”, akik között csak egyéni különbségek vannak. S éppen ez a kérdés ugrópontja. Bowra az avantgardista művészetet nem a XX. század nagy össze-

foglaló, a valóság ellentmondásait vissza, tükröző, de egyben magasabb egységbe állító valóban modern és valóban realista művészek (József Attila, Tomas Mann stb.) oldaláról szemléli, s így általános következtetéseit pusztán azoknak az egyes mozzanatoknak alapján vonja le, amelyek az elvileg különböző művészeket összekötik.⁷ Felfigyel ugyan az izmusok lehiggadására, a forma záródására, a hagyományokhoz való visszatérés egyes mozzanataira,⁸ de ebből inkább csak az avantgardizmus túlzásainak lekerekedésére következtet, az avantgardista költészetnek a modern realista költészettől való megkülönböztetéséig már nem jut el. Pedig csak ennek a megkülönböztetésnek az alapján lehet eldönteni, hogy a modern költészet sokféle és sokszínű próbálkozásaiból mi az, ami valóban alkotó jellegűnek bizonyult, s mi az, ami pusztán kísérlet maradt.

Egri Péter

REJTŐ ISTVÁN: MIKSZÁTH KÁLMÁN, A RIMASZOMBATI DIÁK

Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti füzetek 27. 107 l.

„Szeretett tanáromnak, akinek köszönhetem, hogy író lettem” — ezzel az ajánlással ajándékozta Mikszáth a Jó palócok kiadását volt tanáranak, Baksay Istvánnak.

Ez az ajánlás arra figyelmeztet, hogy Mikszáth írói egyéniségének kialakulására is jelentős hatással voltak iskolai éve. A Rimaszombatban eltöltött évekhez új kalauzt jelent Rejtő István munkája, melyet természetét tekintve, leginkább forráskiadványnak tekinthetünk. Először adja ki Mikszáth összes, részben még címről is ismeretlen, önképzőkori munkáit, teljes képet ad iskolai előmeneteléről és a rimaszombati gimnáziumról.

A dolgozat felépítése arányos. Első fele (Az iskola és diák c. I. rész és a Mikszáth a rimaszombati gimnázium önképzőkörében c. fejezet bevezető része) megrajzolja sokszor száraznak látszó, de igen beszédes adatokkal azt az iskolai környezetet, mely Mikszáthot körülvette.

Rövid iskolatörténeti bevezető után ismerteti Terray Károly, az első igazgató figyelemreméltó célkitűzéseit (A Rimaszombatban egyesült protestáns gimnázium első évi programja), melyekben leszögezi a latin-magyar világ visszavonhatatlan letűntét és célul a nemzeti művelődést jelöli meg, majd magas követelményeket állít a tanárok és diákok elé. Itt azonban a tanulmány, legalább is fogalmazásában, félrevezetőnek tűnik.

Ugyanis megdöbbenően modernül hat a testi fenytéktől való óvás, melyet teljes súllyal látszik alátámasztani Rejtő István azzal a következtetéssel, hogy a tanári kar átrostálódása is a magas követelményekből adódott. Kálniczky Géza tanulmánya után, kinek 1925-ben még sikerült, más szempontból, teljesebb adatokat gyűjtenie Mikszáth diákéveiről, ezeket a megállapításokat helyes értékűkre szállíthatjuk le. Nem a testi fenyték mellőzéséről, hanem csak, szintén újításnak ható, ésszerű használatáról lehet szó.

Ezután következik a tantestület bemutatása életrajzi vázlatokkal. Ez az első teljes kép Mikszáth tanáraitól. Várdai Béla és Gyöngyösi László munkája nem említi Fábry Jánost, csak Baksayt és Szeremlejt, legkedvesebb tanárait, Rubinyi Mózes viszont Mikszáth emlékezése nyomán különösen Fábryval foglalkozik, míg Terrayról csak Kálniczky Géza ír. A képet Rejtő kiegészíti még az önképzőkori fejezetben, hol megismerjük Terray Károlynak, az önképzőkör elnökének, és Baksay Istvánnak irodalmi, illetve történelmi és pedagógiai eszményeit, elveit.

Rejtő István több helyen hangsúlyozza, hogy ma már le kell mondanunk a teljes kép rekonstrukciójáról. Hogy mégis milyen sokat sikerült adnia a rendelkezésre álló adatok összegyűjtésével, az csak akkor tűnik

⁶ I. m. 17., 22., 24.

⁷ I. m. 10., 11. l.

⁸ A hasonlóságok felfedése természetesen igen tanulságos.

⁸ I. m. 26., 27. l.

ki, ha összevetjük dolgozatának ezt a részét Várdai Béla monográfiájával. (Várdai műve a Mikszáth irodalomnak életrajzi szempontból talán legrészletesebb alkotása, mely a rimaszombati diák-éveknek is külön fejezetet szentel). Neki még rendelkezésére állottak a kortársak és a volt osztálytársak visszaemlékezései, de ő a források felkutatása helyett hamis vágányra téved. Beéri Törs Kálmán adataival (Mikszáth sem csinál belőle titkot, hogy ő bizony gyenge tanuló volt. i. m. 27. l.) és némi vélt ismerettel az akkori iskoláztatás uralkodó, de nem kizárólagos szelleméről; tetszetős, de végeredményben hamis képet adó fejtegetést komponál a sivár, magolásra épített oktatásról.

A tanulmány ebben a részében túl is nőtt megjelölt irodalomtörténeti keretein. Egy szinte még teljesen feltáratlan területen, az iskola és kultúrtörténet mezején kalandozik, érdekes adatokat villantva fel. A századforduló igen kevés, szegényes pozitívista feldolgozásán túl csak mutatóba akad erről a területről valamiféle feldolgozás. Pedig a reformkor, a szabadságharc és a kiegyezés nemzedékének teljes megértése lehetetlen a kor iskolái nélkül. Rejtő István művét tehát úgy is kell üdvözölnünk, mint ezen terület modern feldolgozásának egyik első fecskéjét.

Az első rész ezenkívül még felöleli Mikszáth iskolai pályafutásának adatait. A tanévvégi tudósítványokból közli osztályonként tanárait, a tananyagot, majd az osztályozókönyv Mikszáthra vonatkozó adatait. Ezzel útját vágja a Mikszáth-irodalomban eddig meglehetősen elburjánzott általánosságok mozgó vagy egyenesen téves (Gyöngyösy!) adatoknak. Pl. még Rubinyi Mózes három év előtti közleménye is (It. 1957. 505—508. l.), Fábry János osztályozókönyve ismertetése kapcsán, pontatlan adatokat ad meg Mikszáth helyszámairól, csak egyet közölve tanévenként, de nem következetesen. Negyedikben és hatodikban a második félévét, harmadikban pedig az első félévét.

De a Mikszáth-család felemelkedését is minden másnál jobban jellemzik az osztályozókönyvek kommentár nélkül egymás után felsorakoztatott lapjai. Nagyon is értékesek ezek az adatok, mert Mikszáth származásáról máig is téves adatok forognak közközen. Az általános gimnáziumok számára 1951-ben kiadott Magyar Irodalomtörténet még mindig kismemeseknek mondja Mikszáth szüleit, és ezt a megállapítását a következő sorokban is tovább építi.

Mikszáth iskolai előmenetelét általánosságban ugyan már Kálniczky Géza is ismertette, de munkája amúgy is kevésbé hozzáférhető.

A munka második felét Mikszáth önképzőkori írásainak első kiadása foglalja el időrendi sorrendben. Ezek közül az 1861/62-i

tanév Albumában foglaltakat az irodalomtörténeti kutatások számára Rejtő István most tárta fel. Eddig csak a Magyarok bejövetele című elbeszélést említi Gyöngyösy műve (a 27. oldalon) „gyászos következményei” miatt.

Főleg verseit találjuk az Albumban. Már a címek sokat mondanak: Hunyadi, Szilágyi Erzsébet levele Hunyadi Mátyáshoz Prágába, Aradi országgyűlés, A bizonytalan hajó, Lehel. A két elbeszélés pedig a fent említett Magyarok bejövetele és a Jurisics Miklós Kőszegen.

A rimaszombati iskola légkörére az önkényuralom idején már nincs is szükségünk több bizonyító adatra. Ennek pontos feltárására pedig fontos adalék a fiatal Mikszáth politikai állásfoglalásához.

Az egyes művek után Rejtő az iskolában használatos stilsztika (Sárváry Béla: Gyakorlati irályisme) megfelelő műfaji meghatározásait közli. Célja ezzel, mint írja, a további kutatás elősegítése, de óvatosan visszahúzódik az irodalmi párhuzamok keresésétől. Mindenesetre helyénvaló lenne legalább Veress Samu megállapításait közölnie, aki a legrészletesebben foglalkozott Mikszáth önképzőkori műveivel. A rimaszombati gimnázium 1909—10-i értesítőjében megjelent tanulmányában kifejti, hogy Mikszáth teljesen az iskolai szabályok szerint dolgozik, melyek a népies-nemzeti irány diadalának második évtizedében is még Lessing és Aristoteles elvont és eszményi irodalmi elvein alapulnak. Mindezt pedig maga Rejtő is alátámasztja valamivel előbb. Terray Károlynak, az önképzőkör elnökének irodalmi eszményeit ismertetve többek közt Fábry János megemlékezéseit is idézi, melyben azt olvashatjuk, hogy Terray „irálya Kazinczyra és Kölcseyre emlékeztet” (45. l.).

Az Album alkotásai közül az Aradi országgyűlés című ballada emelkedik ki rendkívül gördülékeny verselésével.

Az 1862/63-as Érdemkönyv anyagát már ismerte és méltatta a korábbi Mikszáth-irodalom is. Sőt egyik darabja, az Egy Magyaroktól elválhatatlan szív méltányos ki-törése 1860-ban című szatíra a gimnázium jubileumi emlékkönyvében 1878-ban nyomtatásban is megjelent. Ez eddig elkerülte a Mikszáth-filológia figyelmét.

Igen érdekes a Róma gyöngye című elbeszélés megszületésének ismertetése. Mikszáth ama megjegyzéséből, hogy forrása a „Gvadányi villag története” volt, Rejtő lekötve Gvadányi megfelelő szövegrészeit, mintegy bemutatja a fiatal Mikszáth eljárását, amint Gordianus intrikus figurájának megalkotásával a történelmi anyagot feszültséget teremtve, elbeszéléssé gyúrtja át.

Ezen írásoknál, mint már előjártában megjegyzi, a munka mindenütt lekötli a korábbi

Mikszáth-irodalom megjegyzéseit is, mely Veress Samu részletes elemzése után egyöntetűen az Egy Magyaroktól elválhatatlan szív méltányos kitérőre 1860-ban" című politikai satírárt tekinti a figyelemre legméltóbbnak. Ez már felvillantja Mikszáth későbbi alkotó módszerének sajátságait, a szelíd humort és a gúnyt.

Befejezésül a dolgozat összefoglalja az íráskor előremutató vonásait, a párbeszéddel való jellemzést, a részletes leírás helyett a hangulat visszaadására való törekvést és a hatáskor befejezések kedvelését.

Függelékben közli Mikszáth későbbi rimaszombati kapcsolataira vonatkozó négy levelét volt tanárához, Fábrý Jánoshoz.

Végül azonban önkéntelenül is felmerül a gondolatunk, különösen, hogy Rejtő István maga is többször megjegyzi a rendelkezésre álló anyag szegénységét, hogy nem lett

volna-e helyes a rimaszombati évek teljes összefoglalása, mely feleslegessé tette volna a nehezen hozzáférhető korábbi műveket és növelte volna a tanulmány jelentőségét is.

Természetesen ez semmit sem von le a dolgozat jelentőségéből, melyet az új anyag feltárásán kívül elsősorban az önképzőkori íráskor mintaszerű publikációjában látunk. Mint már arra az egyes kérdések áttekintése során rámutattunk, itt-ott egyenetlenségek is akadnak. Ezek elsősorban a szerzőnek a szigorúan csak adatközlésre való törekvéseiből és az anyaghoz fűzött megjegyzések túlzott óvatosságából adódnak. Többször bátran támaszkodhatott volna a korábbi Mikszáth-irodalom megbízható adataira, vagy azok közlésével megfelelő távlatot adhatott volna saját következtetéseinek, ami mindenestre javára vált volna a munkának.

Hangay Zoltán

G. B. SHAW: VÉLEMÉNYEK, GONDOLATOK

Válogatta és fordította Ruttkay Kálmán, a bevezető tanulmányt írta Szobotka Tibor
Bp. 1958, Bibliotheca, 215. l.

„... amikor a kritikusok és életrajzírok igitkeznek beskatulyázni, mint író, csak nevetek. Nem illek egyik skatulyájukba sem.”

Shaw írja ezt a félmondatot a Politikai ABC-ben, s találóbban irodalomtörténész sem jelölhetné Shaw irodalomtörténeti helyét. Valóban nem tárgyalható kizárólagosan sem a XX. századi regényírók, sem a drámaírók között, nem közgazdász, nem filozófus, nem zenetörténész és nem kritikus, hanem mindez együtt — s a tudományok és művészi formák e különös ötvözetének mestere ráadásul még a moralisták, prédikátorok és agitátorok mindenütt igazságot kereső és igazságot hirdető fajtájából való. Ezt a sok szálból sodrott egyéniséget kívánja bemutatni a Bibliotheca kiadásában megjelent Shaw-válogatás — legalábbis a vélemények és gondolatok címet viselő kötet ilyenféle várakozásokat ébreszt az olvasóban.

A szemelvényeket hat ciklusban rendezte el Ruttkay Kálmán, a kötet válogatója, s ez a hat rész érezhetően három szerkezeti egységet alkot. Az Önéletrajzi íráskor és Önarckép c. fejezetek Shaw életének pályakezdő lépéseit, nehéz, küzdelmes ifjúságának állomásait rajzolják. A politikai kortárs szemével, A művész műhelyéből, A kritikus műhelyéből c. ciklusok, az alkotó művész pályájának legértekebb szakaszát mutatják be; a harmadik, kötetzáró egység, visszakanyarodva az első rész szubjektív hangú vallomásaihoz „Egy hosszú élet tapasztalatai és bölcsességei”-vel vizsgálja, deríti az olvasót.

A kötet legnagyobb érdeme egyben hibája is. Érezhetően az embert akarja közelebb hozni az olvasóhoz, egy kissé az alkotó háttérbe szorításával — az embert, aki keserű iróniával, kéréllhetetlen logikával méri fel a világot, de maga is vergődik ennek a félelmes intellektusnak a hálójában. Az öregedő férfinak, a szerelmes Shawnak gyötrődéseit, „elbocsátó szép üzenetét”, visszahívó vágyakozását. A rojtos szélű ingeket viselő és fütetlen szobában fagyoskodó fiatallembert, akinek keserű élményei költői témává magasodnak.

Éppen ezért csak helyeselhető a kötet válogatójának az a félreérthetetlen törekvése, hogy a szerző legszubjektívebb hangú nyilatkozataiból, korai színi- és zenebírálatáiból, leveleiből — jobbra az Ellen Terry, Mrs. Campbell és Mr. Goldinghoz írottakból — bőségesen válogatott. Különösen ott, ahol a kötet mondanivalója is ajánlja, sőt kívánja az oldottabb, őszinte megnyilatkozásokat. Hozzá kell még azt is tennünk, hogy ennek az anyagnak jó része úgyszólván teljesen ismeretlen a magyar közönség előtt.

Mégis bármennyire helyes az, hogy ezek a szubjektív vallomások a bevezető és záró részben helyet kaptak, úgy érezzük, hogy az alkotó és a politikai nézeteiről valló közelebbi résszel nem állnak egészséges egyensúlyban. A kötet ciklusainak terjedelmi megoszlásában olyan aránytalanságok vannak, amit még az sem menthet, hogy új, ismeretlen anyag tükrében kívánta megmutatni a kötet Shaw emberi arculatát.

A magyarországi Shaw-irodalom nem olyan

gazdag és kimerítő, hogy széles körben ismertek volnának munkásságának legkiemelkedőbb mozzanatai; a Nyugat színi bírálatai nyomon kísérték ugyan a Shaw-bemutatókat, de egy kissé a nagy ripacsoztó vállonveregető fölényről beszéltek. (Kosztolányi 1914-ben a Pygmalionról írva szó szerint ezt mondja: „Shaw nagyságában van valami tangószerű.”) Hevesi Sándornak a jelen kötethez hasonló feladatot vállaló Shaw breviáriuma nem oldhatta meg a sokoldalú Shaw-i mondanivaló bemutatásának feladatát, s Lutter Tibor monográfiája nagyon elszigetelten, s ehhez mérten igen röviden mutatja be a pálya egészét. Nem engedhetjük meg tehát azt a fényűzést magunknak, hogy magyar nyelven szólva Shawról, fontos, de az életmű egészét nézve mégiscsak másodlagos jelenségekre ügyeljünk, s lényegeseket elejtünk. Annál kevésbé sem, mert Shaw pályája talán egyik legnagyobb példája a modern irodalomban egy alkotó művész és a haladó világszemlélet teljes összefonódására, egységére.

Szobotka Tibor a kötet előszavában, egy kissé a kötet mentségül azt írja, hogy nem tudományos — következésképpen népszerűsítő és szórakoztató — céllal készült az összeállítás. Ha ez igaz, és a nagyközönségre gondoltak e kötet kiadói, éppen a fent említettek értelmében arányosabb és teljesebb Shaw-arcképet kellett volna felépíteni a szemelvényekből.

A kötet felépítése, a cikluscímek egymásutánja, logikája egyaránt, egy legalábbis megközelítőleg hiteles Shaw-portré körvonalait sejteti. Az érett és munkás esztendőket bemutatni kívánó fejezetek helyesen foglalnak el központi helyet a kötetben — szerkezetiileg. Érthetetlen módon azonban ezek a ciklusok a legsoványabbak, mind a válogatás igényességét, mind a lehetőségek sokszínűségét nézve. A több mint kétszáz oldalas kötetben pontosan tizenhat oldalt kap a Politikus kortárs szemével c. ciklus, amelyben jórészt az 1896-ban írott *Szocializmus milliánosok számára* c. fábiánus esszé gondolatából kapunk izelítőt. A szemelvények jellemzőek, de kevés számúak és egy kissé unalmasak, nem az igazi Shaw-i ironia jegyében fogantak. Nincs olyan regényhez vagy drámához írott előszava Shawnak, ahol ne venné célba nemcsak általában a kapitalizmus igazságtalanságait, hanem egészen konkrétan az angol társadalom különböző intézményeit, oktatási rendszerét, sznobizmusát, stb. A konkrét támadások majd mindig sokatmondóbbak, leleplezőbbek, mint az elvont fejtegetések. Nem árt, ha tudják Shaw-ról, hogy vegetáriánus volt, hogy harcolt az állatkinzás ellen, de legalább egy-két idézet erejéig azt is megmutathatjuk, hogy ateista volt; hogy a Fekete leányzó keresi az istent-ben a nagy

képromboló, Voltaire mellé szegődve a fajok egyenlőségéről szól és szembezáll mindenféle vallási türelmetlenséggel, fanatizmussal. Hogy az első világháború idején olyan röpiratokat írt — leleplezve bennük az egész európai háborús gépezetet, diplomáciát —, amelyek miatt szinte országos bojkott sújtotta személyét és darabjait is.

Ő maga is ezt érezte leglényegesebbnek művészetében, mindig hangsúlyozta, hogy a politikai és művészi aktualitások izgalmas kérdései és csatái adtak ihletet, impulzust alkotásaihoz. „Tudja meg minden színműíró, hogyha művészi alkotómunkából nem szakítok el politikai értekezések írására és politikai testületekben végzendő munkára annyi időt, amennyi alatt húsz darabot írhatam volna, a jellegzetes Shaw-i eredetiség, amelyet néhányuk ellenállhatatlannak érez (vagy érzett annak idején) és amely a „művészet a művészetért” jelszavával hadakozókat undorral tölti el, feleannyit sem érne, mint amennyit így ér.”

Éppen az igazi Shaw-i eredetiség sugarait nem érezzük. A bizarr ötletek és nagy leleplezések egységéből inkább csak a bizarr ötletek kapnak helyet. Mulatságos dolog, hogy Ellen Terryt arra biztatja, hogy biciklin ülve tanulja szerepeit, de legalább ilyen mulatságos sorokkal ostromozza nációt, Európa egyik leggazdagabb és leghaladottabb országát amiatt, hogy képtelen volt mindmáig felállítani Nemzeti Színházát. Érdekes, hogy Beethoven szimfóniáiról gyermekkorának kacagtató családi, temetési összejövetelei jutnak eszébe, de izelítőt kaphattunk volna Mozart elismerése mellett a modern zene és Wagner ügyéért hadakozó Shaw írásaiból is. Az sem egészen bizonyos, hogy édesanyja krematóriumban történt elhamvasztása alkalmából írt sorait olvasva a nagyközönség egyértelműen a derűs, magabiztos Shaw-i materializmusra gondol-e, és nem csupán a kegyeleltérő bohócot érti belőlük. Egyszóval, ahelyett, hogy használnánk, nem ártunk-e Shaw népszerűségének.

Ezek a gondolatok vetik fel a műfaj jogosságának kérdését is. Megtehetjük-e és főleg célravezető-e kiragadni a mű összefüggéseiből a részeket? Bármilyen zseniális ötlet, bizarr paradoxon kedvéért tördelhetjük-e néhány soros idézetekre a műalkotást? Válogathatunk-e egyéni tetszés szerint az idézetekben, kockáztatva azt, hogy hiányos, következtetésképpen torz arckép körvonalait rajzoljuk elő? Ha már vállaljuk egy ilyen összeállítás nem éppen halásznak mondható feladatát, akkor nem szabad meghátrálni esetleg ismert, esetleg gyakran idézett szövegtől sem, éppen azért, hogy az ilyen torzulásokat elkerüljük. Az író emlékét, a közönség érdekeit is így szolgáljuk legjobban.

Kocztur Gizella

Tompa-gyűjtemény létesül Keleméren

Kelemér-Gömörszőlős községben a Hazafias Népfront kezdeményezésére Tompa Mihály-gyűjtemény megszervezését határozták el. Már hozzá is láttak a Tompával kapcsolatos emlékek gyűjtéséhez. Kelemér községben élte Tompa költői munkásságának legtermékenyebb korszakát. A tárgyi emlékeken és a kéziratok, első kiadások másolatain kívül a költőre vonatkozó élőszóbeli emlékezők gyűjtését is megkezdték.

Szerkesztőségünkhöz beküldött könyvek jegyzéke

(1959 szeptember—1960 március):

- A magyar irodalom bibliográfiája 1955. (Összeállította: *Kozocsa Sándor*) Gondolat. 1959.
- A magyar nyelv értelmező szótára I. Akadémiai Kiadó. 1959.
- Arany és Petőfi levelezése. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959. A Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozat.
- Arefino, Pietro* : Válogatott írásai. Gondolat. 1959. Európai Antológia — Reneszánsz sorozat.
- Bajomi Lázár Endre* : Rabelais. Gondolat. 1959. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár sorozat.
- Blok, Alekszandr* : Válogatott versek. (Válogatta és fordította: *Lator László*.) Európa Könyvkiadó. 1959.
- Bőlöni György* : Magyarság — Emberség. Magvető Kiadó. 1959.
- Campanella, Tommaso* : A napváros. (Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta: *Sallay Géza*.) Gondolat. 1959. Európai Antológia — Reneszánsz sorozat.
- Csehov, Anton Pavlovics* : Összes Művei I—IV. Európa Könyvkiadó. 1959.
- Csü Jüan* : Száműzetés. (Fordította: *Nagy László*.) Európa Könyvkiadó. 1959.
- Dutka Ákos* : A nagy kaland. Szépirodalmi Kiadó. 1959.
- Fenyő István* : Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében. Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Füzetek.
- Garcia Lorca, Federico* : Válogatott írásai. Gondolat. 1959. Auróra sorozat.

Gábor Andor : Színművek. Szépirodalmi Kiadó. 1959.

Halász Előd : Thomas Mann. Gondolat. 1959. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár.

Hegedüs Nándor : Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját. Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Füzetek.

Hermányi Dienes József : Nagyenyedi Demokritus. Magvető Kiadó. 1960. Magyar Könyvtár.

Hernádi Gyula : A péntek lépcsőin. Magvető Kiadó. 1959.

Horányi Mihály : Eszterházi vigasságok. Akadémiai Kiadó. 1959.

Kárpáti Aurél : Színház. Gondolat. 1959.

Komlós Aladár : A magyar költészet Petőtől Adyig. Gondolat. 1959.

Kőhalmi Béla : A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Gondolat. 1959.

Lu Hszin : Régi mesék, mai szemmel. (Fordította: *Tőkei Ferenc*.) Akadémiai Kiadó. 1959.

Lunacsarszkij, Anatolij : Irodalmi tanulmányok. Gondolat. 1959. Auróra sorozat.

Magyar ars poetica. (Szerkesztette és az előszót írta: *Pándi Pál*.) Magvető Kiadó. 1959.

Makay Gusztáv : „Édes hazám fogadj szívedbe!...” — Verselemzések. Szépirodalmi Kiadó. 1959.

Mihályi Gábor : Roger Martin du Gard. Gondolat. 1959. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár.

„Mindenki újakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény) I. kötet. (Szerkesztette és a jegyzeteket írta: *József Farkas*.) Akadémiai Kiadó. 1959.

Moravia, Alberto : A megalkuvó. Európa Könyvkiadó. 1959. Világkönyvtár sorozat.

Móra Ferenc : Történelmi elbeszélések. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.

Móra Ferenc : Rab ember fiai — Dióbél királyfi. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.

Móra Ferenc : Mindenki Jánoskája — Kincskereső kisködmön. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.

Móra Ferenc : Cilicsala Csalavári Csalavér — Az aranyszörű bárány. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.

- Móra Ferenc** : Mesék. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.
- Nyugat repertórium.** (Összeállította: *Galambos Ferenc*.) Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Bibliográfiák.
- Ottlik Géza** : Iskola a határon. Magvető Könyvkiadó. 1959.
- Példák Könyve 1510.** (Jegyzetekkel és tanulmánnyal kísérve közzéteszi: *Bognár András és Levárdy Ferenc*.) Akadémiai Kiadó. 1960.
- Pilinszky János** : Harmadnapon. Szépirodalmi Kiadó. 1959.
- Radnóti Miklós Emlékkönyv.** (A bevezető tanulmányt írta: *Ortutay Gyula*.) Magyar Helikon Kiadó. 1959.
- Realizmus és modernizmus.** — Szovjet irodalomtudósok válogatott tanulmányai. (Szerkesztette és az előszót írta: *Héra Zoltán*.) Gondolat. 1959.
- Rejtő István** : Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák. Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Füzetek.
- Rolland, Romain** : Napló a háborús évekből, 1914—1918. (Válogatta, fordította és az összekötő részeket írta: *Benedek Marcell*. — A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette: *Dobossy László*.) Gondolat. 1959.
- Schiller Magyarországon.** (Összeállította: *Albert Gábor, D. Szemző Piroska és Vizkelety András*. — A bevezető tanulmányt írta: *Turóczi Trostler József*.) Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványa. 1959. Új Bibliográfiai Füzetek.
- Somlyó Zoltán** : Nyitott könyv — A titkos írás. (Az utószót írta: *Somlyó György*.) Magvető Kiadó. 1960.
- Szabolcsi Miklós** : Költészet és korszerűség. Magvető Kiadó. 1959.
- Szerb Antal** : Utas és holdvilág. Magvető Kiadó. 1959.
- Széchenyi István** : Válogatott írásai. (Szerkesztette, magyarázta és a bevezető tanulmányt írta: *Barta István*.) Gondolat. 1959.
- Szigeti József** : Irodalmi tanulmányok. Európa Kiadó. 1959.
- Szovjet irodalom.** (Szerkesztette és az előszót írta: *Kardos László*.) Gondolat. 1959.
- I. Tóth Zoltán** : Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848). Akadémiai Kiadó. 1959. Értekezések a történeti tudományok köréből.
- Thury Zoltán** : Előbb meg kell halni. (Az elbeszéléseket válogatta és az előszót írta: *Thury Zsuzsa*.) Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959. A Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozat.
- Tőkei László** : A kínai elégia születése. Akadémiai Kiadó. 1959.
- Wéber Antal** : A magyar regény kezdetei. Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Könyvtár.
- Zrínyi Miklós** : Szigeti veszedelem. (Az előszót és a jegyzeteket írta: *Klaniczay Tibor*.) Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959. A Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozat.

Közlemény

Kérjük a Társaság tagjait, hogy 1960. évi tagdíjukat szíveskedjenek befizetni. Csekk-számlaszám: 171. 250—70. Csekklapot kézre küld a Társaság irodája: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1. III. 43.

A Társaság irodájának és az Irodalomtörténet szerkesztőségének új, közvetlen telefonszáma: 180—245.

СОДЕРЖАНИЕ

Я. Силадьи: ЛИТЕРАТУРНАЯ КУЛЬТУРА ВЕНГЕРСКОГО РАБОЧЕГО КЛАССА МЕЖДУ ДВУМЯ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

Анализируется литературная культура эпохи между двумя мировыми войнами, далее культурно-идейные факторы, воздействовавшие в эту эпоху на венгерский рабочий класс. Излагается трудное экономическое положение рабочего класса и создавшееся вследствие этого культурное положение, и учитываются экономического характера препятствия, мешавшие рабочим осваивать культуру и приобрести образование. Автор подвергает критике школьное и внешкольное народное образование, указывая на его реакционный и антинародный характер. Исследуется культурная деятельность левых организаций, организаций рабочих, в первую очередь, нелегальной коммунистической партии.

К. Салаи: ПОЭТ ФРИДЬЕШ КАРИНТИ

Поэтическая деятельность Фридьеша Каринти разделяется на два периода: 1906—1927 и 1928—1938. Первый был менее плодотворным как в качественном так и в количественном отношении. Стихотворения этого периода характеризуются отсутствием поэтической самоуверенности, переживания и лирической силы. Лучшие стихотворения этого периода выделяются скорее ослепительным жонглерством языка.

Поэтические творения второго периода создавались под знаком протеста против наступления фашизма. Вместо бравурных форм, стихотворения вдохновляются страстью убеждения. Мотивы стихотворения он черпает из современной антифашистской публицистики, вследствие чего стихи, статьи и фельетоны проявляют известное сходство.

Подробно анализируются художественные приемы, свойства поэзии Каринти.

Дь. Сабад: ИЗ ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИЗОЛИРОВАННОСТИ ЯНОША ВАЙДА

Статья посвящена обстоятельствам разрыва Яноша Вайда с газетой Мадьяр Уйшаг. Публикуется ряд писем Кошута, Ираньи и Вайда, бросающих свет на непонимание, с которым газета Мадьяр Уйшаг и сам Ираньи относились к Вайда, даже вопреки советам самого Кошута. В статье одиночество и изолированность Вайда освещаются новым автентичным и историческим источником.

Марта Мезеи: ЖАНРОВАЯ ДВОЙСТВЕННОСТЬ В ЭПОСЕ ВЁРЁШМАРТИ «БЕГСТВО ЗАЛАНА»

Бегство Залана выражает противоречиво идеи своей эпохи. У Вёрёшмарти в начале эпохи реформ проблемы буржуазного общества возникают как вопросы экзистенциальные, они порождают интроспективное лирическое отношение, эпос же заполняется чужим эпической формы лиризмом. Этому следует приписать неравномерность структуры, основную тональность изображения и известную его монотонность, непоследовательность характеров и ситуаций и характер стиля. Постоянно присутствующая лирика разлагает традиционные формы эпика, устремленные на объективное изображение и своим господствующим субъективизмом представляет собой характерную для романтической литературы эпичную форму.

INHALT

János Szilágyi: DIE LITERARISCHE BILDUNG UNSERER ARBEITERKLASSE ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN.

Der Verfasser untersucht die literarische Bildung in der zwischen den zwei Weltkriegen verfloßenen Periode, sowie die kulturellen und ideellen Einflüsse, welche die ungarische Arbeiterklasse während dieser Zeit empfing. Er analysiert die schweren wirtschaftlichen Verhältnisse der Arbeiterschaft in jenen Jahren und ihre mit diesen Schwierigkeiten eng verknüpfte kulturelle Lage und weist auf die wirtschaftlichen Schranken hin, die den lehrbegierigen Arbeiter verhinderten, in den Bereich der Kultur tiefer einzudringen. Im Aufsatz wird auch die reaktionäre, volksfeindliche Volksbildung in und außerhalb der Schule einer scharfen Kritik unterzogen. Abschließend deutet der Verfasser auf die kulturelle Tätigkeit der Arbeiterorganisationen der Linken, in erster Linie der illegalen Kommunistischen Partei, hin.

Károly Szalay: FRIGYES KARINTHY, DER DICHTER.

Das dichterische Schaffen Karinthys teilt sich in zwei Perioden (1906—1927; 1928—1938). Die längere brachte einen quantitativ und auch qualitativ ärmeren Ertrag. Die Gedichte dieser Periode charakterisiert der Mangel an dichterischem Selbstvertrauen, an Intuition und lyrischer Kraft. Selbst die besten Gedichte dieser Epoche verdanken ihren Erfolg eher nur ihren blendenden Bravouren.

Die dichterischen Werke der zweiten Periode inspiriert der Protest gegen den faschistischen Vormarsch. Statt Formbravouren funkelt in diesen Gedichten die Leidenschaft des Erlebten und gestaltet sie zu wahrer Lyrik. Die Motive dieser Gedichte schöpft Karinthy aus der zeitgenössischen antifaschistischen Publizistik — eigentlich sind diese Gedichte seine in Versen geschriebenen Feuilletons und Artikel.

Der Aufsatz befaßt sich eingehend mit den künstlerischen Mitteln und Eigenarten der Dichtung Karinthys.

György Szabad: ZUR GESCHICHTE DER POLITISCHEN ISOLATION JÁNOS VAJDAS

Der Verfasser prüft die Umstände des Bruchs zwischen Vajda und der Zeitung „Magyar Ujság“ (Ungarische Zeitung) und teilt mehrere Briefe von Kossuth, Irányi und Vajda mit, aus denen das Unverständnis, mit welchem die „Ungarische Zeitung“ und Irányi — trotz den Ermahnungen Kossuths — Vajda behandelten, klar zutage tritt. Die bekannte Einsamkeit und Isolation Vajdas werden in dieser Studie aus einer neuen, authentischen, geschichtlichen Quelle beleuchtet.

Márta Mezei: DUALITÄT VON EPIK UND LYRIK IN VÖRÖSMARTYS EPOPÖE „ZALÁNS FLUCHT“.

Die Epopöe „Zaláns Flucht“ spiegelt die Ideen des Zeitalters in widerspruchsvoller Weise. Bei Vörösmarty erscheinen die Probleme der Gesellschaft zu Beginn des Reformzeitalters als existentielle Fragen; aus dieser Auffassung erwächst ein nach innen gekehrtes lyrisches Verhalten, das seine Epopöe mit der epischen Form fremdem Lyrismus füllt. Dies erklärt die Ungleichheit der Komposition, den Grundton der gewissermaßen monotonen Darstellung, die Inkonsequenz der Charaktere, Schicksale und Situationen, wie auch die Eigenart des Stils. Die ständig gegenwärtige Lyrik löst die traditionellen Formen der objektiv darstellenden Epik auf und repräsentiert mit ihrer stark dominierenden Subjektivität die charakteristische Eposform der romantischen Literatur.

CONTENU

János Szilágyi: LA CULTURE LITTÉRAIRE DE NOTRE CLASSE OUVRIÈRE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES.

L'auteur soumet à l'examen la culture littéraire de l'époque écoulée entre les deux guerres mondiales ainsi que les influences culturelles et idéologiques que la classe ouvrière hongroise a subies pendant cette époque. Il analyse la situation économique des ouvriers en ces années, dont résultait la difficulté de leur situation culturelle, en faisant compte des obstacles économiques qui empêchaient les ouvriers désireux de s'instruire de pénétrer dans le domaine de la culture. Il dénonce le caractère réactionnaire et antipopulaire de l'éducation populaire à l'école et ailleurs. Enfin il fait ressortir l'importance de l'activité culturelle des organisations ouvrières de gauche, en premier lieu du Parti Communiste illégal.

Károly Szalay: FRIGYES KARINTHY, LE POÈTE.

L'oeuvre poétique de Frigyes Karinthy se divise en deux périodes (1906—1927; 1928—1938). La première, bien que plus longue, a porté une récolte plus pauvre, en quantité comme en qualité. Ces poèmes sont caractérisés par le manque d'assurance poétique, d'intuition et de force lyrique. Même les meilleurs poèmes de cette période doivent leur succès plutôt aux jongleurs éblouissants du poète.

Les oeuvres poétiques de la seconde période sont inspirées par la protestation contre l'avance fasciste. Au lieu de bravoures de forme ces poèmes sont pénétrés du lyrisme ardent des passions vécues. Karinthy puise les thèmes de ces poèmes du journalisme antifasciste contemporain — ces poèmes sont au juste des articles et feuilletons écrits en vers.

L'étude donne une analyse détaillée des ressources artistiques et des traits caractéristiques de la poésie de Karinthy.

Szabad György: DE L'HISTOIRE DE L'ISOLATION POLITIQUE DE JÁNOS VAJDA

L'article traite les circonstances de la rupture de János Vajda avec le journal „Magyar Ujság” et publie plusieurs lettres de Kossuth, Irányi et Vajda, d'où apparaît l'incompréhension que — malgré les conseils de Kossuth — le journal et Irányi manifestaient à l'égard de Vajda. Les dates authentiques, historiques de l'étude exposent la solitude, l'isolement de Vajda sous un jour nouveau.

Márta Mezei: DUALITÉ DE GENRES DANS L'ÉPOPÉE DE VÖRÖSMARTY „LA FUITE DE ZALÁN”.

L'épopée „La fuite de Zalán” exprime les idées de l'époque de manière contradictoire. Vörösmarty traite les problèmes de la société bourgeoise de l'époque des réformes en questions existentielles. Cette conception engendre une attitude introvertie, qui remplit l'épopée de lyrisme étranger à la forme épique. Ceci explique l'irrégularité de la composition, la note un peu monotone de la représentation, l'inconséquence dans les caractères et les péripéties, ainsi que dans le style. Le lyrisme sans cesse présent à travers l'oeuvre rompt les formes traditionnelles du genre épique et ses tendances objectives et représente par sa subjectivité très marquée la forme d'épopée caractéristique pour la littérature romantique.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) ÉS WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai: *Szilágyi János* könyvtáros, *Szalay Károly* lektor, *Szabad György* egyetemi docens, a történeti tudományok kandidátusa, *Mezei Márta* egyetemi tanársegéd, *Gáldi László*, a Nyelvtudományi Intézet osztályvezetője, a nyelvészeti tudományok doktora, *Voit Krisztina* egyetemi hallgató, *Scheiber Sándor* főiskolai igazgató, *Redl Károly* egyetemi adjunktus (Debrecen), *Mezősi Károly* gimnáziumi igazgató (Kiskunfélegyháza) *Nacsády József* egyetemi adjunktus (Szeged), *Mollay Károly* egyetemi docens, *Kiss József* tudományos kutató, *Kajetán Endre* lektor, *Tamás Attila* középiskolai tanár, *Egri Péter* tanársegéd, *Hangay Zoltán* egyetemi hallgató, *Koczur Gizella* egyetemi tanársegéd.

Következő számaink tartalmából: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándor-gyűlésén elhangzott viták összefoglalása (*Szigeti József*: Technikai fejlődés és művészet — *Szabolcsi Miklós*: Juhász Gyula), *Vargha Kálmán*: Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai, *Egri Péter*: József Attila költészetének látomás- és álomszerű mozzanatai, *Koczás Sándor*: A felszabadulás utáni prózairodalmunk kérdései, *Barta János*: Babits Mihály egyetemi előadásai, *Nacsády József*: Az irodalmi népiesség 1867 utáni problémáihoz, *Rónay György*: Ráday Gedeon, *Kovács Kálmán*: Gyulai Pál népiesség-elméletéből, *Fenyő István*: Tallózás szovjet levéltárakban, *Péter László*: Móra Ferenc Ady Endréről, *Györffy Miklós*: Elkallódott Madách—Kossuth vita, *Bory István*: A vén cigány egy sorához, *R. Kocsis Rózsa*: Kazinczy Ferenc és Dukai Takács Judit levelezése, *Nacsády József*: Mikszáth Kálmán: A Tisztelt Házból, *Bikácsy László*: Tolnai Lajos válogatott művei, *Némedi Lajos*: Zrínyi Miklós összes művei, *Gyenis Vilmos*: Károly Gáspár válogatott munkái.

Ára : 16,— Ft

Előfizetés egy évre : 24,— Ft

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1960/3. SZÁM

Rejtő István : Egy Mikszáth regény genezise (A Noszty fiú esete Tóth Marival)

Klanczay Tibor : A magyar barokk irodalom kialakulása, I.

Sóter István : Németh László, a tanulmányíró

Kisebb közlemények

Sólyom Jenő : Petrőczy Kata Szidónia életrajzához. — *Alszegehy Zsolt* : Kozma Ferenc Jekóniás-ának forrása. — *Hernády Ferenc* : Sikertelen irodalmi kezdeményezés Pécsen 1846-ban. — *Dobossy László* : Petőfi-vers cseh munkások ajkán

Adattár

Scheiber Sándor—*Zsoldos Jenő* : Ismeretlen Mikszáth-levelek

Méreiné Juhász Margit : Gyulai Pál széljegyzetei Mikszáth: Jókai Mór és kora c. művének korrektúrapéldányán

Szalatnai Rezső : Mikszáth Kálmán szlovák népdal-fordítása

Póth István : Egy szerb Mikszáth-kötet az író előszavával

Szemle

Mikszáth Kálmán Összes Művei 1—12. (*Rejtő István*)

Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye (*Szabó György*)

Ady Endre válogatott levelei (*Varga József*)

Nagy Endre: Várad, Pest, Párizs (*Varga József*)

Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulóján (*Pirnáti Antal*—*Somogyi Sándor*)

Nemeskürty István : Bornemisza Péter az ember és az író (*Koltay-Kastner Jenő*)

Vargha Balázs: Berzsenyi Dániel (*Mezei Márta*)

Bajza József Válogatott Művei (*Fenyő István*)

A Magyar Népzene Tára, IV. (*Stoll Béla*)

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. — Entz Géza: A gyulafehérvári székesegyház. — Pázmány Péter válogatott írásai. — Comenius sárospataki nyomdája. — Bél Mátyás Esztergon vármegyéről... — Fenyő István: Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében. — Arany János balladái. — Mikszáth Kálmáné visszaemlékezései. — Radnóti Miklós: Ikek hava. — Turczel Lajos: Írások a mérlegen. — Barabás Tibor: Egy nép nevelői (4. kiad.). — A Bajai Türr István Múzeum kiadványai. — A Debreceni Déri Múzeum évkönyvei. (*V. Kovács Sándor, Komlós Tibor, Jenei Ferenc, Tarnai Andor, Kovács Győző, Láng József, Pusztai Gyula, Péter László, Sziklay László, Szentesi Miklós, Kaposi Márton, Kovács Sándor, Iván*)

Az intézet életéből

Beszámoló a Petőfi-munkacsoport munkájáról

Az intézeti Móricz-kutatásokról

Mikes-kutatások

Intézeti hírek (1960. március 16.—május 31.)

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Pataki Ferenc

A kézirat nyomdába érkezett: 1960. IV. 7. — Példányszám: 1500 — Terjedelem: 10,6 (A/5) ív + 2 melléklet

1960.51109 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1960.

4. SZÁM

TARTALMÁBÓL

VARGHA KÁLMÁN: Móricz Zsigmond ifjúkori tanulmányai

EGRI PÉTER: József Attila költészetének látomás- és álomszerű mozzanatai.

SCHWEITZER PÁL: Ady versszerkezetének néhány kérdése.

GÁLDI LÁSZLÓ: A finn-ugor népi verselés tipológiai áttekintése. II.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

VITA

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

SZEMLE

BIBLIOGRÁFIA

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

1960.

4. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Vargha Kálmán</i> : Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai.....	229
<i>Egri Péter</i> : József Attila költészetének látomás- és álomszerű mozzanatai.....	253
<i>Schweitzer Pál</i> : Ady versszerkezeteinek néhány kérdése	292
<i>Gáldi László</i> : A finn-ugor népi verselés tipológiai áttekintése II.....	302

VITA

Technikai fejlődés és művészet	324
--------------------------------------	-----

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

<i>Darvas István</i> : Megismerkedésem Maxim Gorkijjal	337
<i>Tiborcz Zsigmond</i> : Tuba Károly emlékezete	345

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Földes Anna</i> : Adalékok Móra Ferenc szabadkőművesi pályafutásához	347
<i>Hevesi József</i> : Móra Ferenc szabadkőműves beszédei	351
<i>Hegyaljai Kiss Géza</i> : Ady Endre ismeretlen levele.....	357
<i>Hegyaljai Kiss Géza</i> : Baráti szó Móricz Zsigmondról.....	357
<i>Mezősi Károly</i> : Adatok a Petőfi-genezishez	361
<i>Bory István</i> : „A vén cigány” egy sorához	364
<i>R. Kocsis Rézsa</i> : Kazinczy és Dukai Takács Judit levelezése	366

SZEMLE

<i>Weber Antal</i> : Mikszáth Ars Poétikájáról	372
<i>Sára Péter</i> : Gelléri Andor Endre: Varázsló, segíts!	375
<i>Nagy Péter</i> : Molnár Ferencről	377
<i>Rajnavölgyi Géza</i> : Benedek Elek: Édes anyaföldem!	382
<i>Bikácsi László</i> : Tolnai Lajos: Válogatott művei	384
<i>Gallai Karoly</i> : Bajza József: Válogatott művei	388
<i>Nemedi Lajos</i> : Zrínyi Miklós Összes művei I—II.	390
<i>Gyenis Vilmos</i> : Károlyi Gáspár: Válogatott munkái.....	392
<i>Szijgyártó László</i> : Takács Lajos: Históriaok, históriák	395
<i>Fodor András</i> : Nagy Imre: Álmatlan éj	397
<i>Mádl Antal</i> : Arnold Zweig: A wandsbeki bárd.....	398

BIBLIOGRÁFIA

<i>Kemény Gábor</i> : A rokontudományok folyóiratainak magyar irodalomtörténeti vonatkozású írásai 1958-ban	401
<u>Hatvany Lajos</u>	408

TÁRSASÁGI HÍREK

VARGHA KÁLMÁN

MÓRICZ ZSIGMOND FIATALKORI TANULMÁNYAI

1.

Móricz Zsigmond irodalmi tanulmányaival lép be a magyar irodalomba. Legelső nyomtatásban megjelent írása¹ is filozófiai eszmefuttatás — húsz esztendő a cikk megjelenésekor (1899) — és kerek tíz éven át inkább ezek a tanulmányok vallanak a későbbi nagy író készüldéséről, mint a *Hét krajcár* előtt megjelent elbeszélései, és az ifjúságnak írt munkái. Önmagában egyik korai tanulmánya sem nagyjelentőségű alkotás, de a *Hét krajcár*ig mégis ezek a dolgozatok és kritikák reprezentálják Móriczot. Ez különösen akkor szembeszökő, ha egy-egy év Móricz-írásainak átlagához mérjük a fiatal író tanulmányait. Az 1903-as esztendő Móricz-írásai közül alighanem jelentősebb az a gondos felkészültséget mutató Bajza-tanulmány, amelyben a magyar irodalom korábbi Bajza-képét új vonásokkal gazdagítja, mint *Az atyafiság* c. elbeszélés, amelyben egy fiatalkori legáció élményeit örökíti meg. Csokonai-ról szóló érdekes dolgozata, a *Ludas Matyival* foglalkozó alapos elemzése, valamint első, valóban értékes irodalmi tanulmánya, *A magyar színpad tradíciói* csaknem egyidőben jelenik meg a *Házasodik a tiszteletes úr* c. gyenge, Jókait utánzó elbeszéléssel, amely nem nagyon tűnhetett ki abból a környezetből, ahol megjelent, a *Protestáns Új Képes Naptár* egyéb írásai közül. A vallástörténet és a filozófia területén való tájékozottságát és önálló gondolkodó voltát bizonyító Biblia-tanulmánya gyenge ifjúsági írások (*Homokhegy az utcán*, *A kis Piké*) és még gyengébb elbeszélések (*Galamb és a héja*) és regényrészletek (*Eltűnt a szivárvány*) szomszédságába kerül a Móricz-művek címeit időrendbe gyűjtő bibliográfia lapjain. Bár ekkor már — 1907-ben — a későbbi *Hét krajcár*-kötet néhány kitűnő elbeszélése (*Aranyos öregek*, *Kézfogó lesz*) is megjelenik *Az Újság* tárcarovatában.

Móricznak a *Nyugattal* kezdődő kapcsolata tanulmányírói munkásságában is új korszakot nyit. 1909-ben Adyról, majd Kozma Andorról ír a *Nyugatban*. A megjelenés pillanata Móricz írói pályáján belül mindkét írásnak szimbolikus jelentést ad: a Kozma költészetével foglalkozó cikk hangján érezhető, hogy már *távrolról* szemléli és méri fel a konzervatív költők termését, „a maguk korának, környezetének viszonyaiba” állítva életművüket. A *Vér és arany*ról szóló kritikája pedig ekkor kezdődő és egész életművére is alakító erőként ható Ady-kultuszának, Adyhoz való vonzódásának első mámoros érzéseiről tesz vallomást.

A fiatal Móricz Zsigmond változó-fejlődő ízléséről, irodalomszemléletéről, ezekben az években kristályosodó esztétikai elveiről és egész eszmevilágáról ebben a periódusban éppen tanulmányai, dolgozatai, kritikái és eszmefuttatásai árulnak el a legtöbbet.

*

Néhány leveléből, feljegyzéséből és visszaemlékezéséből a tanulmányait író fiatal Móricz Zsigmond portréjának egy két vonása is felvázolható. A tanulmányíró Móricz első

¹ P. Kiss Pál [Móricz Zsigmond]: *Reflexiók. Schopenhauer olvasása közben*. Debreceni Ellenőr, 1899. 337. sz.

lépéseinél még ott érezhető a diákkori támogató és mintakép, az anyai nagybácsi, Pallagi Gyula kisújszállási gimnáziumi igazgató jótékony segítsége. A maga hivatását oly reménytelenül kereső, újabb tervekbe kapó, teológiával, jogászsággal, újságírással, tanársággal, hivatalnoki munkakörökkel próbálkozó Móricz indulása és érvényesülése éppen ebben a vonatkozásban, a tanulmányírás területén látszik a legsimábbnak. Pallagi Gyula vitte Gyulai Pálhoz; a költő és műfordító Szász Károlyhoz és annak fiához, a szerkesztőhöz, továbbá Vargha Gyulával, Kozma Andorral és Nagy Miklóssal, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjével is Pallagi révén kerül kapcsolatba. „Gyula bátyám útján a szellemi arisztokrácia nyílt meg előttem” — írja az *Életem regényé*-ben. 1902 április 30-án küldi Kispestről legkorábbi fennmaradt levelét² legifjabb Szász Károlynak, az *Uránia* c. ismeretterjesztő folyóirat társszerkesztőjének. Első nagyobb tanulmánya, a Reviczky Gyuláról szóló dolgozat útját egyengeti a levél: „Átalakítottam a Reviczky-tanulmányomat, úgyhogy egy önálló s szerves egésznek képezhessen együtt a négy. Nem is túlságosan hosszú, így teljes képet ad a költőről, s mint tanulmány is számot tehető lenne.” Nemsokára meg is jelenik a dolgozat az *Urániában*. A következő levelet pontosan egy hónap múlva Kisújszállásról keltezi az *Uránia* szerkesztőjének, ebből is látható, hogy ekkor még nem szakadt el teljesen a diákkori fészektől, Pallagi Gyula kisújszállási otthonától és szellemi tűzhelyétől. De kapcsolata Pallagi Gyulával ekkor már annyira sem harmonikus, mint amennyire gimnazista korában lehetett. A kölcsönös eltávolodás folyamatát erősen meggyorsíthatta, hogy Móricz visszautasította az Eötvös kollégiumi tagságot, amit Pallagi járt ki neki.

Móricz esetében az íróvá érés nehéz évei a legteljesebb magányban múlnak el, éppen szellemi vonatkozásban. Móricz Virág *Apám regénye* c. könyvében közöl néhány részletet Móricz naplójából, 1902 augusztusából.³ A magános önképzés szigorú fegyelme olvasható ki ezekből a feljegyzésekből. „VIII. 1. Leltározás, rendezgetés. . . levél Zigány Árpádhoz. . . VIII. 2. A magyar rytmust tanulmányoztam népdalokban s Kozma, Petőfi, Aranytól. . . VIII. 3. Döbrentey Vörösmarty ügy. . . Technikai gyakorlat, a magyar rytmus legfrissebb elvei. . . VIII. 5. Olvastam Zrinyit, Kölcsey Naplóit. . . Zrinyit olvastam. VIII. 7. . . . Elolvastam János királyt s a király szerepét végigelemeztem jegyzettel. . . Kossuth iratait olvastam. . . VIII. 8. Olvastam János királyt (Richard elemzése) . . . A gyermeknyelvről P. Thewrewk és Brassai, . . . Kossuth iratait, A magyar forradalom férfiai olvastam. . .” Kezdő éveiben nem volt része abban az élénk szellemi csereforgalomban, ami a fiatal Babits, Juhász Gyula és Kosztolányi levelezéséből ma is meglepi az olvasót. A Négyessy-féle bölcsészkarai stílusgyakorlatok eleven szelleme tovább pezseg évek múltán is a három költő levélváltásaiban. A legfrissebb könyvekre hívják fel egymás figyelmét, a legújabb műveiket cserélgetik egymás közt, könyveket küldözgetnek egymásnak, Nietzsche, Schopenhauert, a *Madame Bovary* francia kiadását.

A fiatal Móricz inspiráló szellemi környezet hiányában írta elszántan és rendkívül nagy termékenységgel első műveit: tanulmányokat, verseket és nem kis számban operett-szövegeket. Majd sorra kézírással letisztázta mindegyiket. Persze benne is élt a közlés vágya. Egy-egy elkészült munkáját postára adja Kisújszállásra, Pallagi Gyulának (1902. augusztus 7-én beírja naplójába: „Levél Gy. b. Elküldtem neki elolvasni Bajzát.”) vagy Debrecenbe Gulyás Istvánnak (a későbbi költő Gulyás Pál apjának), akiről évtizedek múltán azt írta, hogy „talán az egyetlen kedves tanárom volt”. Közvetlen környezetében egyetlen olyan társa akadt, aki érdeklődött munkája iránt, akinek felolvashatta írói kísérleteit: egy nála jóval idősebb művelt asszony, volt iskolatársának anyja, aki második férje halála után mint postamester működött Kispesten. De ez az ötven év felé közeledő, több gyereket fel-

² Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlyhoz. A levél keltezése: 1902. IV. 30. Móricz levelezésének adatait F. Csanak Dórának Móricz Zsigmond levelezéséből összeállított másolatgyűjteménye alapján közlöm.

³ Móricz Virág: *Apám regénye*, Bp. 1954. (Második, bővített kiadás) 58. l.

nevelt és a postamesteri munka napi gondjaival küszködő asszony sem lehetett igazi szellemi társa Móricznak. (Másképp évtized múlva, amikor *A jáklyában* Dékány tiszteletesné alakjában megírta ezt az asszonyt, kitűnően érezteti emberi-szellemi kapcsolatuk kölcsönös reménytelenségét és ízetlen kényszeredettséget is.)

Évekig nem akad korabeli társa, vele együtt induló íróbarátja. A *Nyugattal* való kapcsolata azért is lesz majd számára annyira felszabadító erejű, mert feloldja a kezdő évek nyomasztó szellemi magányosságát is.

*

Móricz későbbi vallomásai szerint nagyon fiatalon eldöntötte már, hogy író lesz és nem elméleti ember. Az Eötvös collegiumi tagság visszautasításában is az írói életforma kialakítása és védelme vezethette elsősorban. Fiatalkori tanulmányaiban mégis erősen érződik a módszeres kutatómunka nyoma. Filozoferti képzettség nélkül is kialakította magában az adatgyűjtő és feldolgozó munka gyakorlatát. Mindvégig volt benne valami a nagy anyaggyűjtésre vállalkozó pozitivistá tudós karakteréből. Történelmi regényeinek írását megelőző hatalmas gyűjtőmunkáiban is sok lehetett az öncélú túlzás, magának az anyaggyűjtésnek, a tudományos búvárkodásnak, egy-egy történelmi korbá való elmerülésnek az öröme, energiáinak nemes pazarlása. Egyik nyilatkozata szerint készülő Csokonai-dramájához hatvannyolc könyvet olvasott el. „Nem hiába voltam a Monográfiái Társaság szerkesztője fiatal koromban... — írta egyik feljegyzésében⁴ — de van bennem valami a monográfusból. Azért is szerettem akkor ezt a munkát.” Az sem véletlen, hogy önéletrajzi művét, az *Életem regényét* is úgy nevezi, hogy *tanulmány az életemről*. Fiatalkori tanulmányaiból sem lenne könnyű megjósolni, hogy egy jövőendő tudós, vagy egy író pályája bontakozik-e ki a dolgozatok néhol még iskolás keretei közül. Móricz első kötetét is úgy tervezte 23 éves korában, hogy abban vegyesen lesznek versek és tanulmányok. Hetven-nyolcvan oldalnyi versre gondolt és száz-százhusz oldal prózára. A prózai részt a Reviczky-tanulmány nyitotta volna meg, közreadta volna a kötetben *Bajza, mint kritikus* c. dolgozatát is.⁵ Nem nehéz korai tanulmányai mögött egy-egy irodalomtörténeti szakmunka ismeretét vagy éppen inspiráló hatását is felfedezni, már azért sem, mert e korai tanulmányokban legtöbbször maga Móricz utal forrásaira. A *Ludas Matyit* elemző írásában sokat épít Tóth Rezső 1897-ben megjelent Fazekas-tanulmányára,⁶ a magyar színpad hagyományaival foglalkozó dolgozata Bayer József terjedelmes dráma-színháztörténeti monográfiáinak⁷ ismeretéről tanúskodik. A Badics Ferenc-féle *Bajza*-kiadást⁸ olyan alaposan feldolgozta, hogy a *Bajza* polémáiról szóló dolgozatában Badicsnak egy olyan megállapításával is vitába száll, amely a kötetvégi jegyzetekbe van elrejtve. A tanulmányhoz nemcsak *Bajza* vitacikkeit és a rávonatkozó irodalmat olvasta el, elmerül az író levelezésének tanulmányozásában is. Fiatalkori tanulmányai az összefoglaló jellegű irodalomtörténetek közül nemcsak Beöthy Zsolt, de Toldy Ferenc műveinek ismeretéről is tanúskodnak. A szépíró és a filológus magatartását ebben az időben néhol még külsőségekben is keveri. 1904-ben tárcát ír *Az Újságban* Kisfaludy Károly és Heppler Katalin szakítással végződő szerelméről⁹ (*Kisfaludy Károly szerelme*) és az elbeszéléshez is lapalji jegyzetet fűz Bánóczi József *Kisfaludy Károly élete* c. művére hivatkozva. Egyik fiatalkori leveléből az is kiderül, hogy korai Csokonai-rajongását,

⁴ Móricz Virág i. m. 437. l.

⁵ Vö.: Móricz Zsigmond levele Gulyás Istvánhoz (1902. VI. 9.).

⁶ Tóth Rezső: *Fazekas Mihály, Irodalomtörténeti Közlemények*. 1897.

⁷ Bayer József: *A nemzeti játékszín története, I—II*. Bp. 1887. *A magyar drámai irodalom története a legregibb nyomokon 1867-ig, I—II*. Bp. 1897.

⁸ *Bajza József összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Badics Ferenc, Bp. 1899—1900.

⁹ Móricz Zsigmond: *Kisfaludy Károly szerelme*. Az Újság, 1904. 40. sz.

sőt a költészet iránti érdeklődését is egy diákkorában olvasott monografikus munka élményéből származtatja: „A coetusbeli Csokonay adomák, a Harmathynál II. gimn.-koromban megszerzett Haraszy-féle Csokonay életrajz¹⁰ hatása alatt szerettem meg a költészetet” — írja 1902-ben, volt tanáranak, Gulyás Istvánnak.¹¹

A későbbi évekből, írói révbeérkezése utáni időből származó irodalmi cikkei első-sorban reflexiók, mindig valami egyéni, speciális, aktuális mondanivalóból, észrevételből, szubjektív felfedezésből születtek, a korai tanulmányok még sokkal tárgyyszerűbbek, monográfikusabbak, közeleli rokonságban vannak a korszak irodalomtörténeti studiumaival, a szakfolyóiratok dolgozataival. Nem véletlen, hogy amikor Pallagi elvitte Gyulai Pálhoz, és Móricz ott felolvasta Bajzáról szóló tanulmányát (a fiatalkori dolgozatai közül is a leginkább szabályos irodalomtörténeti munkáját), Gyulai azt kérdezte: „Szakdolgozatnak szánta? Nagyon jó. Elfogadom.”¹²

Móricz nem örült annak, hogy Gyulai egyetemi hallgatónak nézte, ő író akart lenni, ekkor már minden áron. Öntudattal válaszolja Gyulainak: „A *Budapesti Szemlének* szántam.” Fiatalkori tanulmányait kísérő levelei általában rendkívül nagy írói öntudatáról tanúskodnak. Megjelenő írásainak publicitása sem volt számára közömbös kérdés: legifjabb Szász Károlyhoz írt levelében fájlatja, hogy az *Urániát* csak szűk kör ismeri.¹³ Hiába volt kezdő, aki első lépéseit a támogató nagybácsi védnöksége alatt teszi meg, írói-szellemi függetlenségéből már ekkor sem engedett semmit. Első tanulmánya, a Reviczky költészetét elemző dolgozat közreadása már alkalmat ad arra, hogy megvívja első csatáját a szerkesztővel a cikk csorbítás nélküli pontos közlése érdekében.¹⁴ A szerkesztő Szász Károly több módosítást akar végrehajtani Móriczcal a Reviczky-dolgozat szövegén. Egyrészt stílárís javításokat kívánt a szerzőtől, másrészt a tanulmány szerkezeti átdolgozását, a dolgozat harmadik és negyedik fejezetéből pedig ki akart hagyatni több részt. Móricz csak az idegen szavakat írja át Szász Károly kívánsága szerint, a szerkesztő többi javaslatát nem veszi figyelembe, nem hajtja végre a módosításokat, de ezt nem is közli külön a szerkesztővel, ahogy egy későbbi levélben írja: „udvariasan nem tárgyalhattam ezek felől, hanem hallgattam.”¹⁵ Pallagi Gyula hozza a hírt, hogy Szász Károly a kéziratot mégis végrehajtotta a kívánt módosításokat. Móricz méltatlankodó sorokkal keresi fel Szászt, nyíltan megírva, hogy véleménye szerint ezek a módosítások „nemcsak, hogy javításnak nem válnának be, de rontanak a dolgot.”¹⁶ A huszonhárom éves szerző kötekedő levelére megsértődik a tekintélyes szerkesztő, ki akarja hagyni a cikket folyóiratából és szakítani akar a makacs fiatalemberrel. Móricz erre postafordultával visszakéri a kéziratot.

Öt nap múlva keltezett leveléből kiderül, hogy a tanulmány mégis megjelent az *Urániában*, mégpedig komolyabb változtatások nélkül, Móricz eredeti szándéka szerint. De a fiatal szerzőt munkájának megjelenése sem készíteti visszavonulásra. Ellenkezőleg: pontokba szedve sorolja fel Szász Károly szerkesztői javaslatainak szerinte képtelen voltát, s újra megállapítja: „ezekre nézve igen szilárd meggyőződése most is, hogy nem volt szüksége rájuk a dolgozatnak.”¹⁷

Az *Uránia* szerkesztőjével folytatott levelezéséből az is kiderül, hogy irodalmi tanulmányainak témáit általában ő választja ki, korai dolgozatai sem szerkesztőségi megren-

¹⁰ Haraszy Gyula: *Csokonai Vitéz Mihály*. Bp. 1880.

¹¹ A Gulyás Istvánnak írt, már idézett levélből.

¹² Móricz Virág i. m. 60. 1.

¹³ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlyhoz (1903. IV. 2.).

¹⁴ Móricz Virág könyve (i. m. 62. 1.) Móricz és legifjabb Szász Károly vitáját tévesen a Bajza-tanulmánnyal hozza kapcsolatba. A fennmaradt levelezés tanúsága szerint viszont az affér már az első tanulmány, a Reviczky-dolgozat közlése körül kirobbant.

¹⁵ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1902. VI. 3.).

¹⁶ Uo.

¹⁷ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1902. VI. 8.).

delésekből születtek. Ő kezdeményezi, hogy megírja az *Urániának*¹⁸ a *Ludas Matyi* esztétikai elemzését, hogy Gyulairól ír tanulmányt.¹⁹ 1904 októberében jelenti be készülő Csokonai-tanulmányát. A Molière-tanulmány is az ő ötlete: Szatmár-megyei gyűjtőútrjáról, Milotáról keltezett levelében írja meg Szász Károlynak, 1903. augusztus 8-án,²⁰ hogy Molière-ről kíván írni. A *Bibliáról* szóló tanulmányát sem az *Athenaeum* c. folyóirat szerkesztőjének felszólítására írta, eredetileg azt is az *Urániának* szánta, 1906 novemberében jelzi,²¹ hogy a *Bibliáról* készül írni.

Móricz fiataalkori tanulmányainak már témaválasztásában is szellemi érdeklődésének, írói, gondolkodói fejlődésének bizonyos organizmusa tükröződik. Reviczky jelenthette számára ekkor még az izgalmas újat, a legmodernebb magyar költőt, aki vonzotta is, taszította is, akit még nem fogadott magába, akinek természetében több kivetnivalót talált, mint szeretnivalót, aki zavaró, nyugtalanító élményként mégis foglalkoztatta, akivel elkerülhetetlenül szembe kellett néznie. Talán a Bajza-téma választása volt még leginkább penzum-szerű feladat számára (ezt a tanulmányt szánhatta foglalónak a *Budapesti Szemle* előkelően zárt irodalmi köreibe való bejutásához), de itt meg olyan mélyen hatol a korszak irodalmi háborúságainak vizsgálatába, annyira átéli a polemizáló Bajza magatartásának minden indulatát, hogy ez a tanulmány is a legteljesebben személyes ügyévé lett. Molière *Fősvényé*-nek magyar fordításához írt bevezetője minden látszólagos objektivitása és rejtőzködő zárkózottsága mellett is Móricz első műhelytanulmánya és közvetett írói önvalomása arról, hogy szemléletében, az egyéniségek megítélésében próbál már kiszabadulni a Jókai-féle emberábrázolás szélsőségesen polarizáló végletességeiből. A *Ludas Matyival* foglalkozó tanulmányában pedig már a magyar népi világ ábrázolására készülő *szépiro* veszi leltárba a Fazekas művében megformált népi figurákat, az ott található népi szólásokat, szavakat, kifejezéseket. Csokonai alakja, sorsa már gyermekkorra óta közvetlen debreceni élménye, Ady felfedezése előtt Csokonait érezhette magához legközelebb a poéták közül. A magyar színpad hagyományairól szóló tanulmányának írása közben egyrészt a *Ludas Matyi* elemzéséhez hasonló problémák kötik le figyelmét: összegyűjteni, számbavenni a magyar irodalom népies alakjait, és szembevetni őket az élet valóságával, másrészt a gyökerek megtalálása foglalkoztatta: a magyar színpad első kezdeményeinek tisztázása. A színház problémái ifjúkorától haláláig foglalkoztatták. Az első színház történeti tanulmányának megállapításait továbbviszi későbbi, drámával, színházzal foglalkozó írásaiban is. A nyolc év múlva megjelent színház történeti cikkében, amelyet Ujházi Ede nyugalomba vonulta alkalmából írt,²² olyan elevenen, frissen folytatta tovább az első tanulmány gondolatait, mintha csak pár nappal előbb tett volna pontot előző dolgozata zárómondata után. Diákkori „világmagyarázó” és filozófikus vívódásainak, amelyekről olyan érdekesen ír a *Bál*, és a *Forr a bor* lapjain, kissé megkésett terméke lehet két korai filozófiai, illetve lélektani írása, a Schopenhauer olvasását kísérő reflexiója és Wilhelm Wundt lélektani könyve bevezetőjének fordítása. 1907-ben megjelent *Biblia-tanulmánya* pedig ugyanannak a vívódó korszaknak utolsó nagy hulláma lehetett Móricz lelkivilágában.

Ha Móricz fiataalkori tanulmányainak témaválasztása is már egy írói-gondolkodói egyéniség szerves fejlődésének jeleit mutatja, akkor a mélyebb összefüggéseknek a tanulmányok *szemléletében* is meg kell mutatkoznia. Ha nem a véletlen és nem is a szerkesztői megrendelés sorozta egymás mellé Reviczkyt és Csokonait, a *Ludas Matyi* és a magyar színpad múltjának témaköreit, Gyulai verseit és Bajza polémáit, akkor nyilván megtalál-

¹⁸ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1904. VII. 3.).

¹⁹ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1904. XII. 6.).

²⁰ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1903. VIII. 8.).

²¹ Móricz Zsigmond levele legifjabb Szász Károlynak (1906. XI. 22.).

²² Móricz Zsigmond: *Ujházi, Nyugat*, 1913. II. k. 529. l.

hatók azok a szempontok is, amelyek összekapcsolták az irodalom folyamatának egymástól távoli jelenségeit és alakjait.

2.

A magyar irodalom nemzeti sajátosságainak, faji karakterének keresése; a népies figurák, típusok, népies nyelvi jelenségek összegyűjtése és hangsúlyozása; az írói ábrázolás és a valóság, élet és mű szembesítése — ez a három problémakör, amibe a tanulmányíró fiatal Móríc Zsigmond csaknem minden dolgozatában beleütközik. A három kérdéscsoportot csak a rendező, rendszerező akarat választja el egymástól, mert a fiatal Móríc tudatában, kritikusi gyakorlatában egyet jelent a három: a magyar élet sajátosságait tükröző népies irodalom igényét. Vizsgálódásainak ez szab irányt, és ez egyben értékítéletének is a mérése. A huszonhárom éves korában megjelent Reviczky-tanulmányára éppúgy jellemző ennek a szempontnak az alkalmazása, mint az 1909-es, Kozma Andor líráját méltató cikkére, de még Ady költészetét elemző korai bírálataiban is felfedezhetők ennek a gondolkodásnak a nyomai. Móríc esztétikai nézeteitől éppúgy mindvégig távol állt a merev, normatív tételekhez való igazodás, mint egész eszmevilágától, gondolkodásmódjától. A népies, nemzeti és a valóságban gyökerező irodalom igénye a fiatal Móríc fejlődése, látókörének, ízlésének tágulása, tapasztalatainak, műveltségének gazdagodása során újabb és újabb tartalmakkal gyarapodik és egyben módosul is. A három tendencia arányában is eltolódás következik be. A nemzeti sajátosságok kezdetben még gyakran szólamos hangoztatásától és a népiesség követelményének olyan kizárólagos, leszűkítő hatású alkalmazásától, amely Reviczky költészetének igazi megközelítésétől és megértésétől tartotta vissza, hat-nyolc év alatt mint alkotó eljut a magyar irodalomban új korszakot nyitó népi realizmus megteremtéséhez.

A fiatal Móríc népiességének gyökerei éppúgy a korszak nacionalizmusába nyúlnak vissza, mint ahogy az egész századeleji magyar népies törekvések első fázisának is a millennium utáni nemzeti felbuzdulás, lelkes magyarosság volt az előzménye és termőtalaja.

Haladó és visszahúzó tendenciákat egyaránt ihletett a századforduló nemzeti felbuzdulása, nemcsak Ady költészetére hatott átmenetileg ez az irányzat, és nemcsak Bartók és Kodály figyelmét terelhette a magyar népi dallamkincsek felé, de a különböző tudománytalan és reakciós turáni mozgalmak is a századforduló ősmagyar- és keletkultuszából merítették ihletet délibábos tanaikhoz. Újat hozó, újat kereső, és másrészt konzervatív törekvések szétválasztása a századforduló népies-nemzeti áramlataiban éppen az irodalom területén nem könnyű feladat. A magyar irodalomban már félévszázaddal korábban diadalra jutott — Petőfi és Arany költészetében — a népi forrásokból erőt merítő nemzeti művészet. Az is közismert, hogy ez az irányzat az epigonok munkáiban a múlt század utolsó negyedében már elsőkélyesedett és meddő hagyományörzésbe zárkozott. A népnemzeti irányzat nem egy képviselője gyanakvással, ellenérzéssel és ellenkezéssel fogadott minden olyan próbálkozást, amely a népies-nemzeti törekvésekkel szakítva, a városi-polgári költészet útját egyengette. A sajátosan magyar művészeti stílus megteremtését a *Nyugat* is sürgette, de sokak szemében a jellegzetesen magyar, tisztább karakterű nemzeti költészet követelése a városi-polgári irodalommal szembenálló „nép-nemzeti” iskola irányzatának igazolását, felélesztését, reneszánszát jelenthette.

Móríc első nagyobb dolgozata, a Reviczky-tanulmány²³ jól példázza, hogy a századforduló idején egyesek tudatában és ízlésében miként vegyült a divatos népies, nemzeti törekvések igénye és frazeológiája a konzervatív népnemzeti iskola elveivel vagy éppen szólammá lett tételeivel.

²³ Móríc Zsigmond: *Reviczky Gyula, Uránia*, 1902. 170. l. Ua.: Móríc Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, Bp. 1952.

Móriczra a kor nacionalista áramlataiból elsősorban a népiesség felé vivő tendenciák hatnak. Az ősmagyar misztikum, a turanizmus és általában a divatos nemzeti felbuzdulás minden irracionalizmusa teljesen érintetlenül hagyja, bár Zemléni Árpádhoz, az ősmagyar hagyományokat feltámasztani kívánó irányzatok egyik jellegzetes figurájához barátság fűzi. Reviczky-tanulmányában is a népiesség igénye az egyetlen specifikum, amely már a későbbi Móriczot igéri. De a Reviczky-tanulmány népiessége még nem azonos a későbbi Móricz-műveknek vagy éppen tanulmányoknak a magyar irodalmat új területekkel gazdagító, termékeny hatású szempontjával, inkább negatív ítélkező elv és szűk értékelési mérték. Egy rendkívül leegyszerűsített fiktív népköltészet-ideálhoz méri Reviczky költészetét. „Ha végigforgatjuk a könyvet — írja Reviczky költészetéről — 150—200 rövid verset látunk benne. Dalok ezek, de nem nóták. Sehol kurjantás, sehol magyaros kitörés, sehol sincs nyoma sem a szeszélyes, zamatos, magyaros lármázásnak, sem a nótás, népies hangnak...” Móricznak a népköltészetéről kialakult elképzelése ekkor még annyira szimplifikáló jellegű, hogy azokon a követelményeken, amelyeket a magyar költészet elé állít, nemcsak Reviczky lírája, de a népköltészet nem egy remeke is elbukott volna.

Reviczky nyelvi elvontsága is azért idegen tőle, mert szerinte „a magyar stylus természete, hogy egyszerűen, egyenesen megmondja az ember, amit gondol; nem cifrázza s nem himez-hámoz”. Esztétikai, nyelvi, ízlésbeli előítéletei általánosabb emberi-erkölcsi fenntartásaira, Móricz egész akkori életideájára vezethetők vissza. A fővárosba, budapesti újságírók körébe került ifjú Móricz Zsigmond távol akarta magát tartani a nagyvárosi élet „fertőzésétől”, meg akarta őrizni vidékről hozott „egészséges” szellemét, Debrecenből eredeztetett népiességét. „Most is debreceni alapon állok — írja 1902-ben, már idézett levelében, volt tanárának. — Sose volt azóta kedvem, s szerencsére nem is voltam rákényszerülve, hogy a pesti journaók útlatos levegőjében én is petyhüdtté és modern módra blasírttá legyek, — no meg kozmopolitává. Az a poesis, amelyikben az én Musám gyönyörűségét találja, igaz magyar. Szíve-lelve s minden porcikája. A népköltészet emlején nőtt fel, s most, ha van ereje, azt csak az érezheti, aki magyar ember s aki szereti a magyar népdalt.”

Ami vidéki: az egészséges és magyar; ami nem vidéki: az nem egészséges és nem magyar — ennyit jelent ekkor Móricz népiessége. Reviczky költészete nem vidéki, tehát nem is lehet egészséges a fiatal Móricz szerint. A huszonhárom éves Móricz első tanulmányában erősebben érvényesülnek a konzervatív népnemzeti irány ízlésbeli normái, mint a századforduló mélyebbre ásó, kritikusabb indítékú és igényesebb új népies törekvései. Persze a fiatal Móricznál a népnemzeti iskola ízléskategóriái, erkölcsi normái, fenntartásai, előítéletei szókimondóbban, vulgárisabban, néhol nyersebben és naivabb módon nyilatkoznak meg, mint az irányzat legtekintélyesebb képviselőinél.

A népnemzeti iskola elveinek és ízlésének egy kissé vidékies, „debreceni” változatát képviseli ekkor még Móricz. A költő életét is ebből a vidékies szemszögből, a kispolgári előítéletek biztos fedezékéből szemléli és ítéli meg. „Reviczky nem olyan ember volt, mint mi, ti. az általános ember, az olvasóközönség — írja. — Nekünk az az első és legfontosabb törekvésünk, hogy éljünk, és pedig hogy minél jobban éljünk.” Ilyen elvek alapján persze nem sok vonzót találhatott a szomorú sorsú poéta élettörténetében. A *Perdita-ciklust* ő is elítéli, mint a korábbi konzervatív kritika, sőt nemcsak az efféle költészet létjogosultságát tagadja, de meglepően még a „perditákhoz” fűződő *érzelmek* jogosságát is vitatja: „neveltetésünk miatt uralkodnak rajtunk bizonyos társadalmi törvények, amelyek szerint ez az érzés nem jogos”.

Persze, aki morális kérdésekben neveltetésének okaira hivatkozik, az már érzi ítéletének relatív voltát, az már többnyire tudja, hogy ítélete előítélet csupán. Meglepő, hogy az erősen szociális és történeti érdeklődésű Móricz ekkor még mennyire nem fogékony Reviczky életrajzában társadalmi vonatkozásaira. Szinte légüres térbe helyezi a költő életét és líráját, pedig éppen Reviczky élete és költészete több vonatkozásban szinte társadalom-

történeti és irodalomtörténeti dokumentum, úgyis mint munkájából nehezen élő újságíró, úgyis mint pusztuló dzsentri, vagy mint nyomorgó költő.

Pedig Móricz a költő életrajzának felidézésével Reviczky költészetéhez akar közelebb jutni: „... ha megismerjük életét, egyéniségét s ha vele rokonhangulat lép meg — írja — akkor nagy gyönyörűséggel élvezhetjük a fájdalomban tomboló költő dalait.” Jellemző, hogy Móricznak ekkor még szüksége van valami közvetítő „közegre” — a költő életrajzára — ahhoz, hogy behatolhasson Reviczky lírájának rejtelseibe. Reviczky Gyula éppen azokban az években jutott el a népszerűség csúcsára, amikor ez a tanulmány megszületett. A Móricz-tanulmány megjelenéséig hét év alatt három kiadásban jelent meg a halott költő összes költeményeinek gyűjteménye. Móricz is megállapítja, hogy Reviczky „mind ismeretebbé lesz, sőt szinte divatossá kezd válni”, de az ő eddigi olvasmányaihoz, eddigi irodalmi élményeihez képest ez a líra még új, szokatlan és nehéz olvasmány. Az első tekintet, amelyet Reviczky költészetére „vet az ember, azt mutatja, hogy nem könnyű olvasmány — írja — s valóban nem könnyű élvezni az ő költészetét.”

Ma már, amikor minden iskolázott és olvasott ember magában hordja a *Nyugat-korszak* lírájának ízeit és hangulatait, amikor Ady költészetének stílusbeli, ritmikai, képalkotó vívmányai már évtizedek óta átmentek az irodalmi köztudatba, inkább azt nehéz kielemezni, hogy mit érezhettek Reviczky lírájában nehezen érthetőnek, problematikusnak a századforduló konzervatívabb és vidékiebb ízlésű olvasói.

A tanulmány bevallott célja — Reviczky költészetének érthetőbbé tétele, tehát népszerűsítése — és Móricz elvi, ízlésbeli előítéletei, Reviczky költészetével és egész egyéniségével szemben hangoztatott ellenérzése között tagadhatatlanul nagy az ellentmondás. De ez az ellentmondás az egész tanulmányon érezhető. „Tiszta, nemes és emelkedett lelkű költő volt” — írja Reviczkyről, majd néhány lappal később azt jegyzi meg, hogy „a tisztes erkölcsi érzés meglehetősen hiányzik belőle”. Ha nem is mond ki a dolgozatban semmit, ami nyílt cáfolata lenne a költővel szemben hangoztatott elveinek, buzgó érdeklődése, ahogy végigízelgeti Reviczky számos strófáját, a költő iránti rejtett vonzódásáról árulkodik: „lelke legtítkosabb igazi színeit ragyogtatja a néző előtt s szíve mélyén fakadó igaz érzelmeivel árasztja el azt” — írja Reviczkyről. Rajongó lelkesedés, ellágyulás, másrészt erős elfogultság váltakozik végig a dolgozatban. Amit Reviczkyben újnak és többé-kevésbé idegennek érez, az majd erősebb színekkel vagy éppen differenciáltabb finomsággal jellemző lesz a *Nyugat-korszak* lírai forradalmára. De Móricz ekkor még nem érzi, hogy a jövő költészetének érlelő-erjesztő előkészítője Reviczky, inkább anakronizmusra gyanakszik: „ő boldog lett volna, — írja Reviczkyről — ha akkor él, mikor a szép szőke német lányok holdvilágon, csúcsos, zegzugos vár ablakában zokogtak, epedtek s nem tudták miért...”

De azért Reviczkyt „a maradandó becsű poéták” közé számítja, dicséri őszinteségét és arra is felfigyel, hogy „a fájdalomnak, a keserűségnek, a panasznak mennyi változata”, hány élénk színe ragyog a költő lírájában. „Mikor már rohamosan fejlődésnek indult, — írja — akkor fagyott le lelkének gazdagon lombosodó koronája.”

Egészében mégis valami csonkaságot érez Reviczky költészetében, mert a költő lírája nem frissült fel a magyar népköltészetben. „Reviczky nem szerette a népiességet, — írja — mert nem ismerte, nem értette. Megvolt a saját egyénisége, a saját poézise, de az mérhetetlenül kiszélesedett s mélyülhetett volna, ha a magyar népköltészetből csak egy vonást is nyerhet.” A fiatal Móricz számára ekkor még, úgy látszik, nem volt különösebb probléma a költői egyéniség kérdése, nem vizsgálja, hogy Reviczky miként olvasztotta volna be lírájába a népköltészetnek akár csak egyes vonásait is. Magától értetődőnek veszi, hogy a népköltészetben való elmerülés csak gazdagodást jelentett volna a népi stílustól és népi hagyományoktól oly távollevő költő esetében is. Azért is maradt lényegében meddő minden próbálkozása Reviczky mélyebb megértésére, mert éppen a költő egyéniségét nem tudja magában átélni, hanem mindvégig külső és a priori erkölcsi és esztétikai normákhoz méri

Reviczky költészetét, mégpedig egy benne élő költőideálhoz, amely ekkor még sokkal közelebb áll Szabolcska Mihályhoz, mint Reviczky Gyulához. „Nem értette népköltészetünkben azokat az érzelmeket sem, — írja a továbbiakban Reviczkyról — amelyek nagy vonásokban ott vannak valamennyi nép költészetében, de nem érezte ki belőlük azt a valamit sem, ami *magyarrá* teszi ezeket a dalokat. Reviczky szegény — folytatja — sohasem érezte azt a valamit, ami így csendül ki Szabolcskánál:

Tudja a jó Mindenható
Mi is azon sírni való
Valahol a csárda mellett,
Csárda mellett.”

A fiatal Mórícznak ebben a megnyilatkozásában nemcsak az a feltűnő, hogy ekkor még Szabolcskát legalábbis bizonyos vonatkozásban — népiességben, magyarságban — Reviczky fölé emeli, de figyelemre méltó az is, hogy milyen világosan megfogalmazza már a népköltészetből újjászülető poézis igényét. Persze, Szabolcska rossz példa és rossz igazolás ehhez az igényhez, másrészt a tizenhárom éve halott Reviczkyval szemben meddő és történelmietlen módszer a népies költészet szempontjainak számonkérése, de ez a *program* kapcsolja Móríczt a századforduló népies művészi törekvéseihez, a sajátos magyar stílus megteremtését zászlájára tűző irányzatokhoz. E tanulmányban sokszor még mereven megfogalmazott követelményei világosan mutatják, hogy a fiatal Móríczt már ezekben az években is keresi azokat a művészi lehetőségeket, kifejezési formákat, ábrázolásmódokat, amelyek majd pályája delelőjén olyan remekművek alkotásához segítik, mint a *Pillangó*, a *Boldog ember*, a *Barbárok* vagy a csonkán maradt *Rózsa Sándor-trilógia* első kötete.

Ady és a *Nyugat* nagy lírai forradalma utólag Móríczt is nyilván igazolta azokat a vonásokat, amelyek Reviczky költészetében Adyék felé mutattak már. A költő élete és műve iránti érdeklődése, vonzalma erősödött meg benne idővel az egyre inkább erejét veszítő gátlásaival és elfakuló előítéleteivel szemben. Móríczt Virág említi könyvében, hogy apja „Reviczkyben Ady elődjét ünnepelte. Reviczkyt soha nem feledte, mindig szerette, magam halottam — folytatja Móríczt Virág — mikor Adyval hasonlította”.

Ez a véleménye megmaradt élete végéig. Halála előtt pár héttel debreceni nőismerősének írt utolsó levelében irodalmi antológiája, a *Magvető* második kiadásának szerkesztői gondjairól, meg a háborús cenzurával való bajlódásairól panaszkodik és ezzel kapcsolatban Reviczkyt is megemlíti. „Nagy fájdalom — írja a levélben — hogy Reviczkyt még mindig nem bírja el a cenzúra: úgy érzem Ady belőle táplálkozott, s nála nélkül nem is lett volna az, aki. Komjáthy Jenőt még csak most kezdem megsejteni, mióta megrontott egy kicsit a spiritizmus”²⁴.

A Reviczky-tanulmány Móríczt pályakezdésének fontos dokumentuma. A dolgozat elemzése során egyrészt az válik világossá, hogy Móríczt is milyen messziről indult, a konzervatív irodalmi ízlés vidékies, kispolgári előítéleteit kellett leküzdenie magában ahhoz, hogy hat-hét év múltán eljusson a *Nyugat* táborába és Adyval együtt élére kerüljön a progresszív irodalmi mozgalmaknak. De egyben az is kiderül a tanulmányból, hogy az egész pályáján végigvonuló népiesség-igény körvonalai is már ekkor kialakulnak benne.

*

A követk ező évben, 1903-ban megjelenő Molière-tanulmányában²⁵ szintén erősen foglalkoztatják a magyar nemzeti jellegű stílus kérdései. A francia dráma fejlődésének útját

²⁴ Móríczt Zsigmond levele Magoss Olgához (1942. VII. 28.).

²⁵ Móríczt Zsigmond: *Molière*. (Bevezetés *A jósvény* fordításához.) *Uránia*, 1903. 381. l.

veti össze hazai viszonyainkkal. „Érdekes, különösen nekünk, magyaroknak bepillantani Molière életébe” — írja. Az összehasonlítás mértéke itt is az, hogy a népi hagyományokból mennyit merített a francia és mennyit a magyar színműirodalom. Molière már gyermekkorában, a vásártéren levő boltjuk előtt ácsorogva „gyönyörködhetett a töről metszett tiszta francia, s jellegzetesen nemzeti bohóckodásban”. Ezzel szemben nálunk — fejtegeti Móricz — „a magyar vásárokon is van sokféle művészet, a nép szórakoztatására, de nincs egy sem, amely a magyar faj lelki világából eredt volna, mely magyar lelkiszükséglet kielégítésére törekednék”. A francia vásári komédiások játékában „ott sistereg, ott sziporkázik a gall humor, a népies, friss, eleven parázs-jókedv”. „Nálunk — folytatta Móricz — nem a nemzeti talajból sarjadt fel a színművészet, nem a szalmafedes kunyhókból indult fejlődésnek a drámai költészet, hanem felülről terjedt befelé, mint a civilizatio.” Ennek a tanulmánynak is központi gondolata a magyar kultúra kétféle volta, a felülről lefelé ható idegen vagy nem eléggé magyar kultúra és a népi műveltség különbségének hangoztatása. Molière „ürügyén” a magyar nemzeti karakter pontosabb meghatározására is kísérletet tesz Móricz, a magyar színműirodalom területén. Egy bizonyos „középfajú” drámában véli leginkább kiteljesedni a magyar karaktert. Szerinte a magyar ember természetétől éppúgy távol áll a komédiázás, a bohóckodás, mint a „láthatatlan, érthetetlen, kézzel nem fogható, képzelemizgató” dolgok után való epekedés. A magyar és a francia színmű kialakulásának és fejlődésének összehasonlítása során itt sem számol még konkrét történeti, társadalomtörténeti tényekkel, túl sokat épít egy feltételezett népi, nemzeti jelleg meghatározó erejére. Népi karakterológiája mégis érettebb már, mint a Reviczky-tanulmányban volt, a népiesség igénye sem olyan merev norma már a Molière-cikkben, mint a korábbi dolgozatban. Már a Molière-tanulmányban észrevehető, hogy a népiesség igénye Móricznál igen korán gyakorlati értelmet nyer, elveszti deklaratív jellegét, az írói munka belső ügyévé válik: szorosan összekapcsolódik a típuskeresés, típusalkotás problémáival. Móricz keresi, gyűjti, vizsgálja, elemzi az irodalom népies alakjait, és szembesíti az irodalomban, színjátszásban kiforrott, hagyományos népi típusokat a folyton változó élet eleven figuráival. Az élettől idők folyamán elszakadt, megmerevedett „irodalmi” figurákat elveti, ezek nem érdeklik, annál nagyobb érdeklődéssel figyel fel minden olyan irodalmi típusra, amelyben az életbeli alakok hű és eleven mását ismeri fel. A népiesség elve így teljesedik ki és kapcsolódik össze Móricz gondolkodásában a valóságábrázolás realizisztikus — illetve ekkor még inkább naturalisztikus — igényeivel. „A művészet legdicsőbb feladata: élő embert teremteni — így kezdi a Molière-tanulmányt. — Olyan alakot költeni, amely lelkünk előtt, mint valódi, testből, lélekből álló ember jelenik meg. Mozog és teret foglal el; észjárása, modora, szíve-lelke van; szükségletei s ennek megfelelő céljai vannak.”

Ahogy Móricz a *Fősvényt* elemzi, abból az is kiderül, hogy ifjúkora otthonról örökölt és Jókai-olvasmányokon nevelődött idealizmusa is erősen átalakult már ekkorra. Ebben a metamorfózisban nem csekély szerepe lehetett annak, hogy 1903 körül alaposan elmélyült Molière műveinek tanulmányozásába. Le akarja fordítani Molière vígjátékait, egy „teljes Molière” kiadási tervét küldi meg Rákosi Jenőnek.²⁶

Hogy mit jelenthetett a fiatal Móricz fejlődésében a Molière-élmény, az teljes mértékben csak az 1922-ben megjelent Jókai-tanulmányának írói vallomásából olvasható ki és érthető meg. Arról ír ebben a nagyszerű önelemzésben, melynek alcíme: *jegyzetek a belső fejlődés történetéhez*, hogy a végletes jellemű Jókai-hősök már gyermekkorá óta kialakítottak benne egy olyan szemléletet, amelynek hatására képzelete minden emberi természetet egyetlen feltűnő tulajdonságára redukált: „aki nevet, mindig nevet; aki sír, mindig sír; aki fut, mindig fut; aki gázt lehel, az csak gázt lehel s semmi több.” „Jókai arra figyelmezte-

²⁶ Móricz Zsigmond levele Rákosi Jenőnek. (*Móricz Zsigmond hagyatékából. Új Magyar Múzeum.* Sajtó alá rendezte Réz Pál.) Sajtó alatt.

tett — írja az 1922-es tanulmányban²⁷ — hogy az első emberben, akit valósággal ismertem, megkeressem az egyetlen legfontosabb jellemvonást.”

A Molière-tanulmány nyugodt, tárgyilagos, „ismeretterjesztő” felszíne alatt felfedezhető egy izzó, belső polémia magja. A Jókaitól örökölt „egytulajdonságú” emberszemléletet győzi le benne Molière összetettebb, árnyaltabb, a valósághoz közelebb álló emberábrázolása. Jókai hatása ugyanis nem záródott le a gyermekkori olvasmányokkal és nem oszlott el a diákkori ábrándokkal: „már huszonnégy, huszonöt éves voltam — írja —, s már csaknem egy évtized óta elvettem magamtól érzésben a Jókai világszemléletét. . . még mindig nem bírtam a gyakorlatban elszakadni a hosszú idő alatt megszokott, beidegzett módszertől.” Móricz Harpagon-elemzése nem más, mint szenvedélyes belső vitája a Jókai-féle, az emberi természeteket végletes vonásaiban megragadó, egytulajdonságú ábrázolásmóddal — Jókai nevének kimondása nélkül. „Nem valami vérszopó uzsorás — írja Harpagonról — háza tája nem rémes; szenvedni, fájdalmasan, senki sem szenved miatta; sőt neki magának is van egy csöpp a lelkében, ami derűssé teszi sivár lényét. . . minden fősvény bogaras természete mellett sem. . . démon.” A többi Molière-figurában is azt keresi, hogy az ember rossz vonásait egy-egy alakban mennyire javítják ki a vonzóbb gesztusok, valami melegség vagy humor. Hogy ez a probléma — az emberi jellemeknek a maga gazdagságában való ábrázolása — milyen nagymértékben foglalkoztatta Móriczt, annak érdekes példája az a megjegyzés, amit a *Forr a borban* Tacitus ábrázolásmódjáról mond: „Tacitus oly világosan tud megfogalmazni egy karaktert, egy életsorsot, egy embernek az egész életjelentőségét, hogy az mind egy-egy tökéletes, egyszerű alapigazság hatásával van közölve. S az a legnehezebb, mert az emberek élete rendkívül sokrétű. Ebből a szempontból Tacitus hibás is, hiányos is, mert ő leegyszerűsíti az egyéniségek rajzát. Nem foglalkozik egyébbel belőle, csak amire szüksége van, például hogy mi szerepe van Britanicusnak az államélet fejlődése szempontjából.” Molière-ben meg éppen azt csodálja, hogy „arra fordította minden erejét, hogy egy rendkívül fontos és érdekes dolgot, csodálatatosan életteljes emberek között, lépérröplésre meglepően természetes fejlődésben mutasson be”.

Az 1922-es Jókai tanulmányban is említi a fiatalkori Molière-élményt, de más vonatkozásban, nem mint a Jókai-hatást ellensúlyozó erőt, hanem a két író összeolvadó hatását. Jókaiából is, Molière-ből is optimizmus áradt felé, és így mindkét író késleltette benne saját írói hangjának megtalálását, ami majd csak a *Hét krajcár* fájdalmas akkordjaiban szakad fel lelkéből. „Sok irodalmi hatás közül itt belejátszik Jókai hatásába még a Molière-é, — írja 1922-ben — akivel húsz-huszonnégy éves koromban rendkívül sokat foglalkoztam, s akitől szintén semmi pesszimizmust nem ittam át, csak a felületesen zsibongó tréfa optimizmusát”.

Molière sem váltotta meg az írói útkeresés nehéz kálváriáján, de az emberábrázolás területén nagyon sokat tanulhatott tőle. Rákosi Jenőnek is azt írja a Molière-kiadást szorgalmazó levélben: „könyvet lehetne írni s érdemes is volna arról, mit lehet tanulni Molière-től.”

*

Ha a Jókaitól örökölt ifjúkori szemléletét át is alakította Molière hatása, ha a Reviczky-féle költészet varázsával szemben egyes korábbi előítéletének további érvényét feltoluló érzései ellenében meg is kellett védenie, a fiatal Móricz világnézetének alapjai ezekben az években még nem rendülnek meg. A változások jelei inkább esztétikai jellegűek, ifjú éveinek világnézete, amit két évtized múlva így jellemzett: — „Jókaihoz csatlakozott az egész iskolai neveltetésem, a régen kialakult morális és etikai felfogás: a magyarság istenítése, a polgári élet helyeslése, a magántulajdon alapján való életfelfogás” — ekkor még sértetlenül

²⁷ Móricz Zsigmond: *Jókai. Jegyzetek a belső fejlődés történetéhez. Nyugat*, 1922. II. k. 1425. l. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, Bp. 1952.

szilárd. Gyulai Pál költészetéről 1904-ben megjelent tanulmányában²⁸ is azt emeli ki, hogy „Gyulai jelleme az elemek káoszából a bibliai vallás-erkölcs melegénél szilárdult meg s a tisztá magyar fajra vall összes tulajdonságaiban”.

A *Ludas Matyit* elemző, szintén 1905-ben megjelent tanulmányában²⁹ is feltűnő ellentmondás mutatkozik esztétikai ízlése és világnézeti-politikai elvei között. A *Ludas Matyiról* szóló tanulmányban Móricz sokat merít Tóth Rezsőnek az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1897. évi évfolyamában megjelent, Fazekas Mihályról szóló munkájából,³⁰ hivatkozik is a forrásra, de a *Ludas Matyi* „irányeszméjének” kérdésében vitába száll az irodalomtörténéssel. Tóth Rezső ugyanis Fazekas művének évszázados sikerét a mű szókimondó demokratizmusával magyarázza, úgy tárgyalja a *Ludas Matyit*, mint a felvilágosodás áramlatának szellemében született művet és Bessenyei *Tariménésével*, Csokonai, Kármán és Bacsányi eszmevilágával hozza szoros összefüggésbe. 1795-ben — fejtegeti Tóth Rezső — évekre elhallgat minden szabad eszme, „a jobbágyság sorsát még jóindulatú érdeklődés is alig kísérte”. „E hosszú, évekig tartó némaság, a látszó közöny után Fazekas munkája az első, — folytatja Tóth Rezső — amely a jobbágyságról szólni mer, s szól nem a lemondó kesergés, nem a panasz hangján, de a humoros külső alatt komolyan figyelmeztetve, szinte fenyegetve az elnyomottak bosszújával.”

Ezzel szemben Móricz azt vallja, „hogyan Fazekasnak, mikor elbeszélését költötte, nem igen volt célja a harc. Ő a meseötlenek megfelelően egyszerűen beleképzelte magát egy olyan túlhajtott feudális rendű világba, ahol megtörténhetett volna ez a dolog. Soha egyetlen egyszer sem hallunk panasz szót a tömérdek, szörnyen leigázott jobbágyság és cselédség közül”. „Valamennyien úgy fogják fel a sorsukat, — folytatja Móricz — mint az egyetlen természetes állapotot. A földesúri hatalom ellen soha senki, sem a költő, sem a szereplők egy kis megjegyzést sem tesznek...” „Nem a jogilag leigázott ember harca urával szemben, ami jó alkalom lett volna a század népszabadító eszméinek fejtegetéseire, vagy illusztrálására, hanem a szegény ember harca a gazdag ember ellen.” Móricz szerint éppen az emeli Fazekas művének „általános költői becsét, hogy nem egy korszak politikai vágya az irányeszméje, hanem az emberiség örök óhaja, az, hogy a gyöngén ne erőszakoskodjék az erős”. Móricz magyarázata teljesen elvonatkoztatja a *Ludas Matyit* a mű keletkezésének korától, csak mint tértől és időtől független alkotást szemléli és értékeli, de magáért a műért lelkesedik. Négy fejezeten át elemzi Fazekas költeményének értékeit. A mű egészének lelkes elfogadása és ugyanakkor egykori aktualitásának teljes ignorálása között van némi ellentmondás, mert a *Ludas Matyi* irányát nem egyénemely sorának ilyen vagy amolyan értelmezése dönti el, hanem az egész mű szelleméből árad a bátor demokratizmus. A Reviczky-tanulmány következetlenségei a fiatal Móricz ízlésének bizonytalan voltáról árulkodtak, a *Ludas Matyival* szemben már nincsenek esztétikai fenntartásai, de a mű értelmezésével kapcsolatban kiütözköznek még ekkori világnézetének visszatartó elemei. A kitűnő műalkotás nyelvén elfogad már olyan eszméket, amelyeket a napi beszéd vagy a politika köznyelvén még elutasít. Népies szemléletének meg éppen múltbeli igazolását láthatta Fazekas Mihály humoros elbeszélő költeményében.

*

²⁸ Móricz Zsigmond: *Gyulai Pál, mint költő. Uránia*, 1904. 1. 1.

²⁹ Móricz Zsigmond: *Ludas Matyi. Uránia*, 1905. 126. l. Már az előző évben, 1904-ben is cikket írt Móricz a *Ludas Matyiról* Az *Ujságban* (1904. 176. sz.). Móricz 1907-ből való *Garay és az Obsitos* c. dolgozatának (*Uránia*, 1907. 216. l.) szempontjai sokban hasonlóak a *Ludas Matyi*-tanulmány nézőpontjaihoz. Garay *Obsitosában* a magyar népi képzeletnek teljesen megfelelő kitűnő műalkotást csodálja meg, és elemzi Móricz, de ugyanakkor elismerően emeli ki Garay művének lojalitását és nemes konzervativizmusát is.

³⁰ Tóth Rezső: *Fazekas Mihály. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1897. évf.

1905-ben Móricznak még két jelentős tanulmánya jelenik meg, az egyik Csokonairól,³¹ a másik a magyar színpad tradíciójáról.³² A Csokonai-tanulmány a költő halálának 100. évfordulójára íródott, de a centenárium csak éppen kínálkozó alkalom lehetett arra, hogy meg-rajzolja ezidőben legkedvesebb költőjének arcképét.

Csokonai volt az első költő, akit — Haraszi Gyula könyvéből — még debreceni kisdíák korában megismert és megszeretett, akinek a debreceni kollégiumból való kinos távozása már nagyon korán felkelthette érdeklődését.³³ Csokonai diákkori kudarca vagy, ahogy Móricz nevezi, a kollégiumból való *coriolánusi távozása* bizonyos mértékig meghatározó erejű volt arra a képre is, amit Móricz — Nyilas Misi alakjában — önmaga gyermek-éveiről rajzolt.

Haraszi Csokonai-könyve ma már sokban elavult, tárgyalásmódja nehézkes, és sok felesleges kitérővel beszéli el Csokonai életét, a költő verseit pedig nem tudja közelhozni az olvasóhoz. A könyvnek mégis azok a legérdekesebb részei, írói megjelenítő erőről is tanúskodó bekezdései, amelyekben a fennmaradt írásbeli adatok felhasználásával, és bő idézetekkel Csokonainak a debreceni maradisággal való összeütközését írja le a szerző. Haraszi Gyula lelkes Csokonai-pártisága a tárgyilagos tényközlésekből is kiderül. Alighanem ezek a részek ragadhatták meg a gyermek Móricz Zsigmond képzeletét is, ott élt ő is a debreceni kollégium falai között, ő is debreceni diák volt, de különösen a pataki kudarcok után élhette át magában a kollégiumból kicsapott Csokonai sorsát, amikor ő is szembekerült tanáraival, amikor törésre került a sor, és elhagyja a sárospataki kollégiumot. Nyilas Misi és a felnőttek világa csaknem tragédiába forduló összeesésének rajzában, ahogy az író a regényben tovább éli, tovább fejleszti, elmélyíti gyermekkori sérelmét, Nyilas Misi egész szerepének pátoszában ott érződik a korábbi példa: Csokonai esete. „Csokonait is kicsapták az iskolából Debrecenben — így elmélkedik magában Nyilas Misi, mikor a tárgyalásra kell várakoznia — még a harangot is meghúzták, mikor kicsapták. Kicsit megborzong, talán ő utána is meg fogják húzni a kollégium csengőjét, s az egész iskola tudni fogja, hogy ki van csapva.” Mikor már Nyilas Misi kimondta, hogy nem akar többé debreceni diák lenni és a szabadulását hozó nagybátyjával, Isaák Gézával (Pallagi Gyuláról mintázott regényalak) kilép a kapun, összerezzen, mert megszólal a csengő, „a Csokonai csengője, amivel őt kiharangozták a kollégiumból...”

A gyermek Móricz Zsigmondot, a debreceni kollégiumot önérzetes védőbeszédével elhagyó Csokonai példája vigasztalhatta élete első nagyobb válságában, amikor mint ellenséges gyűrűt találta maga körül az iskola, a tanárok, a felnőtt társadalom összefogását, megkövesült törvényeit, szabályait, erkölceit. De a vigasztaló együttérzés a Csokonairól kialakított képét is stilizálja némileg. Ez különösen a *Misike* c. ifjúsági elbeszélésén érezhető,

³¹ Móricz Zsigmond: *Csokonai Vitéz Mihály*. Halála századik évfordulóján. *Urania*, 1905. 3. 1. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*. Bp. 1952.

³² Móricz Zsigmond: *A magyar színpad tradíciói*. *Urania*, 1905. 417. 1. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*. Bp. 1952.

³³ A *Legy jó mindhaláligban* (1954-es kiadás, 8. 1.) Móricz leírja, hogy Nyilas Misi megvéve a kirakatban meglátott Csokonai-könyvet, nyomban hozzáfog elolvasásához: „Az első oldalon, ahogy olvasni kezdte, mindjárt olyat olvasott, amiből egy szót sem értett: 'A physiologia által ma már igazsággá emelt ama sejtésnek, miszerint a léleknek mineműségei s ereje épp úgy által mennek, a származással együtt a gyermekekbe, mint a testéi, a szellemi öröklésnek érdekes példája Csokonai Vitéz Mihály.' Ezt sokszor kezdte, próbálta olvasni, de nem értette.” Haraszi Gyula könyve első mondatának tudományoskodó körül-ményessége nem jellemző az egész műre. Egyébként a könyv első mondatában megfogalmazott gondolatot Haraszi egyik forrásából, Domby Mártonnak, Csokonai személyes ismerősenek művéből (*Csokonai élete*) vette át: „... a léleknek mineműségei s ereje által mehetnek a származással együtt a gyermekekbe, mint a testé” — írja Domby. (Domby Márton: *Csokonai élete és kortársak emlékezesei Csokonairól*. Magyar Könyvtár, sajtó alá rendezte Vargha Balázs, Bp. 1955.)

amely szintén a Csokonai-centenárium évében jelent meg.³⁴ A maga hasonlatosságára formálta meg ebben a gyermek Csokonai arcképét, bár itt is Haraszti könyvének adatait használja fel és jellemzéseit telíti meg életelevení ábrázolással.

Maga a Csokonai-tanulmány is arról tanuskodik, hogy Móricz mélyen átélte a költő tragikus életsorsát, Csokonai lírájának sajátos világában azonban még kissé idegenül mozog. Ízlelgeti-idézgeti Csokonai néhány versét, a *Megkövetés* c. hat strófás költeményt teljes egészében bemásolja a tanulmány szövegébe, de a versek szépségét nem igen tudja felidézni, közelebb hozni. Csokonai költészete *egészének* átélésében itt is még a népiesség elveinek, ízléskategóriáinak némileg egyoldalú, szűk szempontjai akadályozzák. „A Csokonai költészetének fő jellemvonása az egészséges, jókedvű, tiszta hang — fejtegeti Móricz. — A népies közvetlenség; őszinte kifejezések; magyaros fordulatok. De költeményei legnagyobb tömegét nem így írta, hanem a régi, nehézkes és elerőtlenedett verselés hatása alatt.” „Klasszikus és a nyugat-európai költők s főként az a közfelfogás, ahogy ezeket nálunk követni szokás volt, őt is hatalmukba kerítették.”

Móricz Csokonai-képe bizonyos fókig egyoldalú és leegyszerűsített még ekkor. Csokonai költői egyénisége sokkal színesebb, árnyaltabb, gazdagabb, mint amilyennek Móricz rajzolja meg. Népies költővé stilizálja Csokonait, holott a költő népies közvetlensége gyakran rokokó tanultsággal vagy éppen rafinériával váltakozik, „az egészséges, jókedvű, tiszta hang” a bánat és a fájdalom keserű szavaival vegyül Csokonai lírájában. Csokonai alkalmi költeményeit valóban gyakran megterheli az antik költészet frazeológiája, de azt nem elemzi Móricz, hogy a költő legjobb verseiben biztos érzékkel elegyít debreceni népiességet és nyugatos verskultúrát, diákos dévajtságot és éteri könnyedséget. Csak a népies hangra figyel fel ezekben a versekben is. Idézi például a *Siralom* c. költeményt, amely páratlan ízléssel idomítja a vers közvetlenebb, népiesebb stílusához a barokk-rokokó líra antik képeit, pl. a Móricz által is idézett záróstrófában:

Te pedig, oh kedves szellő
Álomhozó esti szellő!
Legyezd gyengén angyalomat,
S ejtsd mellére egy csókomat.

De Móricz nem a két stílus mesteri vegyítését ünnepli e költeményben, hanem a magyar népdal hangjait véli kihallani belőle. „Egészen a magyar népdal szava ez” — írja a versről. — „Azé a magyar népé, mely dalba önti bánatát; az veri fel itt a *tihami* *echo*t is kesergésével.” Móricz ideálja még a Csokonai-tanulmány megírása idején is inkább a népies műdal lehetett, mint az eredeti népdal, a népiesség erőteljesebb, „parasztosabb” ízeitől meg alighanem idegenkedett még ekkor. Csokonai valóban népi hangulatú, népi ízlésű verseit, a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* c. kis remekét, vagy a *Paraszt-dalt* meg sem említi a dolgozatban.

Csokonai költészeténél sokkal mélyebben elemzi Móricz a költő életét, mint *emberi sorsot*. Az irodalomtörténet a századforduló idejéig lényegében feltárta, tisztázta a költő életrajzát, de a sok részletből nem állt mindig össze az emberi élet közvetlen valósága. Móricz dolgozatában humanizálódik a pozitivisták kutatásai által felszínre hozott adathalmaz, érdeklő, izgatja tanulmányának hőse, meg szeretné fejteni Csokonai sorsának titkos rugóit. A *Lilla-dalok* tárgyalásánál sem elégitik ki a közismert életrajzi adatok, arra keres feleletet, hogy „milyen volt ennek a szerelemnek belső története?” Csokonainak a pozsonyi Diéta körüli forgolódását is nagyobb karakterológiai összefüggésben akarja vizsgálni: „Lélektanilag nagyon érdekes belenézni ennek a huszonhárom éves volt debreceni diáknak politikai

³⁴ Móricz Zsigmond: *Misike*, *Az Ujság*, 1905. 141. sz.

szereplésébe” — írja. — „Nem annyira mint politikus lépett föl, hanem inkább politikusan állott elő.” A lélek titkos indítékainak feltárása ebben a fiatalkori Móricz-tanulmányban nem igen jut messzebbre a lélektani vizsgálódás igényének bejelentésénél, hangoztatásánál. Lélektani leírásain érezhető még az ifjúkori olvasmányok színes drámaiságának nyoma, dekoratív pátosza. „Lelkén a sorssal való összekoccanásban repedés pattant, ami csak nőtt ezentúl; — írja Csokonai kollégiumi kicsapátásával kapcsolatban — csak nőtt és elvette bátorságának tisztá csengését; csak nőtt s kiszivárgott rajta reményeinek pezsgő nedűje, csak nőtt s tettereje mindjobban fogyott s lett belőle szenvedő, passzív, tűrő lélek.”

Talán egy korai tanulmányán sem érezhető annyira, mint ezen a dolgozaton, hogy elejétől végig egyfutamban készülhetett, persze nem megszakítás nélkül, de egyetlen lendület eredményeképpen, azzal a módszerrel, ahogy kisepikai alkotásait is írta. A dolgozat két utolsó fejezete szinte kinyílik, stílusa, hangja is átváltozik, lendületet kap, jelölül annak, hogy a kísérlet sikerült: egy emberi élet rejtélye megoldódott. Móricz olyan felfedezéshez jut el a tanulmány végére, ami számára nemcsak a Csokonai-problémát oldja meg, de hosszú évekre egyik visszatérő gondja, gondolata lesz.

Szerinte Csokonai „apostoli, őszinte, kiáradó nagy lélek volt, aki sohasem vetett számot a maga érdekével, hanem önmagát mártírként feláldozó, hihetetlen buzgósággal igyekezett lelke kincseit az egész világra kiönteni”. A költő emberi tragédiáját azzal magyarázza Móricz, hogy „kora nem értette meg őt, ő nem értette meg korát”. A nép éppoly értetlenül nézte a költő sorsát, ahogy — Móricz szerint — Csokonai sem értette meg a népet, „mely oly sok apró jó tulajdonsága mellett a legteljesebb szellemi sötétségben élt ömellette”. Ezekben a mondatokban vázolja fel Móricz először a környezetéből rendkívüli képességeivel kinövő, de éppen különb volta miatt magányos, és végül az értetlen környezet fojtó nyomása alatt elbukó hős figuráját, amely regényírói pályája első évtizedének egyik központi kérdése lesz a *Sáraranytól A fátkyáig*. „Olyan árván és magányosan kellett járnia a világot, mint egy égi bolygó a föld sáralakjai közt” — írja Csokonairól. Valójában élete végéig foglalkoztatja Móriczot az ilyen-fajta emberek tragikus sorsa. Nem véletlen, hogy ugyanebben a tanulmányban futnak tollára olyan képek, hasonlatok, amelyek majd évek múltán címadó szimbólumokká nőnek nagyszándékú, nagyratörő regényei élén. Csokonait a földbe temetődött aranyhoz hasonlítja és az *élő lelki fátkyához*, amely céltalanul lobog, mert nincs rá szüksége senkinek olyan korban, „mikor a tömeg jóformán lelki szükségletek nélkül élt”.

*

A Csokonai-tanulmány végső eredményeként Móricz ráfutott már saját vágányára, beleütközött abba a problémakörbe, amelytől élete végéig sem tudott teljesen megszabadulni, eljutott a fajtájából és korából kinőtt ember tragikus magányának megérzéséig. A magyar színpad tradícióiról szóló terjedelmes dolgozata meg már teljes egészében, nagyszerű megállapításával, kitűnő észrevételeivel és szemléletének némi egyoldalúságával együtt is jellegzetes Móricz-mű, a fiatalkori tanulmányok legértetesebb darabja. A magyar színpad életképes hagyományait veszi számba, persze csak vázlatosan, a XVIII. század utolsó évtizedétől, a Kelemen László-féle együttes megalakulásától, a múlt század végéig. Mint Móricz minden történeti tárgyú alkotását vagy tanulmányát, ezt is erősen a megírás jelenidejének gyakorlati problémája inspirálja: ez esetben az írói alkotómunka gyakorlatához keres mintákat, támpontokat, példákat a magyar színházi múlt ismert és elfeledett alkotásaiból. A színpad, a színmű — írói működésének az a tere, ahol a legkevesebb szerencsével, sikerrel és eredménnyel alkotott — kezdő éveitől élete végéig erősen foglalkoztatta. Ebben a tanulmányban is feltűnő, hogy egy író, aki nem színházi ember, annyira a színpad szemszögéből nézi a magyar dráma és a színház fejlődésének útját. Móricz forrásának, Bayer József művének egyik visszatérő tétele, hogy a magyar színészet őskorában mennyire hiányzott egy-egy jelentős magyar író *kitartó* támogatása, bábáskodása az első szintársulatok mellett. Ezzel szemben Móricz így vélekedik erről a

kérdésről: „nem merném azt mondani, hogy a magyar színészet magasabbra fejlődik, ha Budán legelső belépésekor hű ápolóra talál, és Kazinczy meg a többi írók nem únnak bele abba, hogy a színpad számára irodalmi siker nélkül egy-két előadás kedvéért darabot fordítsanak.” A magyar színészet őskorának első kezdetleges darabfordításaival kapcsolatban is szerencsésnek tartja Móricz, hogy e korai átültetések irodalmi színvonala nem volt magasabb, mert az első együttesek nem tudtak volna megbirkózni nehezebb-igényesebb alkotásokkal. „Rájuk nézve — írja — máglya és autódafé lett volna, ha klasszikus darabokat kell folyvást tanulniok.”

A fiatal Móricz Zsigmond szemléletének, vizsgálódásának mindhárom célpontja: — a magyar művészet nemzeti jellegének tisztázása; a népies figurák gyűjtése és számbavétele; a valóságábrázolás igénye művészetben, irodalomban — fontos válogató és osztályozó elv ebben a tanulmányban is.

Már a magyar színészet őskorának fennmaradt darabjaiban, az első gyarló színműfordításokban azt vizsgálja, hogy miként születnek újjá magyar nyelven „a német színpad hulladécai”, miként telítődnek meg a magyar élet, a magyar környezet elemeivel, színeivel, hangulataival. „Az idegenből fordított darabokban nem az idegen életet akarták híven, minél hivebben bemutatni, a magyar színpadon — írja az első kísérletekről — hanem az idegenben történt eseményeknek, jeleneteknek és embereknek a magyar mását próbálták megkeresni.” Persze, ezekkel a fordításokkal kapcsolatban önként kínálkozó kérdések ezek, Bayer könyve is ezt vizsgálja a magyar színműirodalom külföldről behozott első termékeinek szövegeiben, de Móricz a magyar színpad történetének első évszázadát egészében ahhoz az elvhez méri, hogy a magyar dráma-irodalom mit és mennyit merített a való életből, az élő magyar világból.

A magyar színészet történetének későbbi korszakaiban is „a magyar faji vonások egyénítését, a magyar lélek alakítását” keresi, a színpadi játéknak azokat a színeit, amelyeket nem tanulhattak a német társulatoktól a magyar színészet úttörői. A népies fordulatok, életizű szólások mellett a komikai játék erősebb fejlődésében véli Móricz felfedezni a faji vonások érvényesülését. Megfigyelése szerint a magyar színjátszás első évtizedeiben a komoly műveknél és jeleneteknél minél tragikusabb a szerep, annál távolabb voltak az élettől. Móricz úgy véli, hogy a technikai okok mellett a magyar faj belső jellemvonásaiban kell keresni a komikai játék erőteljesebb fejlődésének magyarázatát. „A magyar lélekben nincsen sötét, zordon, világgal küzdő léleknek elég misztikus anyaga” — írja. — „Ellenben a világgal, sorssal, emberekkel megbékült, közönyösségből s jószívből fakadó humoros világnézetre annál több a hajlama.” Már a Molière-tanulmányban és jóval vulgárisabban a Reviczky-dolgozatban megfogalmazott, meglehetősen szubjektív benyomásokon alapuló faji karakterológia egyik konvenciója jelentkezik itt újra Móricz gondolkodásában, a Jókaiig, sőt Petőfiig visszanyúló *magyar derű* fikciója.

De ez az elképzelés inkább csak árnyalja a tanulmány központi gondolatát, amely szerint a magyar színpad fejlődésének története az elavult formai mintákon egyre inkább diadalmasodó, az életet, a magyar világot másoló művészi törekvések érvényesülését igazolja. Móricz ebben a tanulmányban állítja először szembe a megmerevedett és kiélt irodalmi, művészeti formákkal dolgozó, életidegen irodalmat azzal a művészettel, amely a régi mintákat, példákat az élet igazi anyagával tölti meg. Nem tagadja sem a műfaj, sem a formanyelv hagyományainak fontos szerepét, sem a mesterségbeli készség jelentőségét, de szerinte mindez csak keret, amit az életből vett anyaggal kell kitölteni. Ez az igény vezeti el a valóságábrázolás elvének újabb megfogalmazásaihoz. „Kis tehetségű költő semmit sem lát a való életből” — írja. — „Az a tehetség, hogy egyáltalán valamit is vehessen az író az életből, csak a legkiválóbb szellemek sajátja. Még ezek is csak hosszú fejlődés útján jutnak oda.” Erre a folyamatra is Molière a példája, aki előbb tanulta meg a színészi munka gyakorlatát és első kísérletei után hosszú idő telt el, míg „végre odáig ért, hogy a való életből is tudott kiragadni alakokat, melyeket behelyezvén a színpad világába, ezt igazabbá, realisabbá és frissebbé tette velük”.

Móricz korábbi esztétikai ideálja — ahogy a Molière-tanulmányban megfogalmazta — a valóságot a lehető legteljesebben, leghívebben *másoló* ábrázolás volt, a Zola-féle naturalizmus teóriájának megfelelő alakformálás, amelynek végső célja „*élő*” embert teremteni irodalomban és színpadon, tehát olyan figurákat alkotni, amelyekre nézve érvényesek a természeti és társadalmi törvények követelményei éppúgy, mint élő párjuk, az író modelljei esetében. A valóságábrázolás igényének újra való megfogalmazása Móricz színháztörténeti cikkében már olyan vonásokat is tartalmaz, amelyekből arra lehet következtetni, hogy ekkor már nem elégítik ki a realitást pusztán másoló, lényegében passzív visszatükrözés, és korábbi megnyilatkozásainál nagyobb jelentőséget tulajdonít az írói munka *alakító* erejének. Így határozza meg a valóságot ábrázoló művész feladatát és munkáját: „nem tükörkép, tehát nem szolgai másolás, hanem utánagondolás, meditálás közben az élettapasztalatok alapján, a képzelő s alkotó segítségével bizonyos cél kedvéért újra megteremtése.” Ugyanebben a tanulmányban írja azt is, hogy „az élet látása a legmagasabb fok egy megfigyelő fejlődésében s az élet újra teremtése legmagasabb fok a művész tökéletesedésében”. Az írói alkotó munkának mint az élő valóságot újra teremtő funkciónak felismerése és értékelése nemcsak azért jelentős Móricz Zsigmond irodalomszemléletének fejlődése szempontjából, mert a korábbi naturalisztikus elképzelésekhez mérve novum, hanem elsősorban azért, mert ez a gondolat Móricz esztétikai elveinek, realista igényeinek, az élet és az irodalom összefüggésével kapcsolatban kialakult nézeteinek egyik legsajátosabb és legállhatatosabban vallott tétele lesz. Kaffka Margittal, majd Adyval kapcsolatban írja le évek múltán, hogy „aki az életet írásban tovább tudja élni, az író.”

Maga a tanulmány, a magyar színpad múltjának olyan szempontjából való revíziója, amely azt vizsgálja, hogy az élet valóságából táplálkozó önálló írói alakító erő miként érvényesült Kelemen Lászlóék kísérlete, és a múlt század utolsó évtizedének magyar színjátszása között eltelt kerek száz év folyamán azt igazolja, hogy ez az elv nem volt csupán futó ötlet Móricz gondolatvilágában. Ha mármost a tanulmányban gyakran emlegetett *való életnek, itthoni életnek* a tartalmát pontosabban akarjuk meghatározni, akkor elsősorban azt kell megfigyelnünk, hogy Móricz miként alkalmazza ezt a szempontot a magyar drámai irodalom egyes íróival, műveivel, jelenségeivel, korszakaival kapcsolatban, mert ő maga nem határozza meg konkrétan ezeket a fogalmakat. Már a XVIII. század végén, a magyar színészet őskorában színpadra vitt drámafordítások szövegének népies fordulataiban, párbeszédeiben felfedezni véli a való élet behatolását a csekély értékű német színpadi termékek többnyire igénytelen fordításainak szövegeibe. A főként történeti jellegű részeknél nyilvánvalóan Bayer monográfiái nyomán halad, de ahol már magukra a művekre kerül sor, ott az eredeti szövegeket is kivallatja, kiírja a magyar iskoladramákból a népies dialógusokat és merészebb, önkényesebb magyarosításokat is. Ebben a tanulmányban leljük a régi magyar irodalom iránti vonzódásának első nyomait is.

A *Bánk bán*-ban is azt ünnepli, hogy Katona „a legigazabb való életet szorította a szűk sorok mérhetetlen értelmébe”. Szerinte Katona is „a színpad tradícióiból ismerte meg a színi világot”, de a *Bánk bán* már „fölkötte áll a tradíciók kicsinyes iskolájának. Minden, ami régi, csak minta- és példakép volt előtte, de az élet az igazi anyag, ahonnan merített”.

A színpadi gyakorlat hagyományainak védelmében száll vitába Móricz az Akadémiának azzal a kísérletével, amelynek az volt a célja, hogy „méltó fordításokkal és eredeti darabokkal” ajándékozza meg a színpadot. Móricz ítélete szerint az Akadémia tűzzel-vassal irtotta a színpadi gyakorlat régi elveit, a fordításokban már nem magyarítottak, „de nem is került be az Akadémia összes fordításaiba sem a magyar léleknek egyetlen sugara”. A tárgyhiús és nyelvileg is korrekt fordítások — Móricz véleménye szerint — bilincsekké lettek a színészek fegyelméletlen, de jószándékú fantáziáján. Kritikai észrevételeit a tanulmány írásának jelenidejére is kiterjeszti, és itt foglal először állást a hivatalos irodalom egyik legfontosabb testületének gyakorlatával szemben.

Móricz szempontjaiból következik, hogy nagy figyelmet szentel a népszínműnek. „Ezt a műfajt a magyar színpad hozta létre” — írja. Szerinte a magyar közönség érzésvilág-

gának legjobban a népszínmű felel meg, mert kellemes, mérsékelt középhangulatban tartja a nézőt, egyaránt távol áll „a tragédia lélekrázó orkánjától” és „a bohóckodás üres puffogásaitól”. Elvben a népszínmű mellett tesz vallomást, de a korszak magyar népszínműve már nem elégti ki. „Hanem sajnos ez a sok népszínmű . . . nem képviseli méltóan a magyart a színpadon — fejtegeti Móricz. — Eltekintve egy pár darabtól, amely legjobb példája a műfajnak, mind, mind csak konvencióból, csak szokásból, a hagyományokból, a tradícióból táplálkozik, s még magának e rendkívül kedvelt és művelt műfajnak sem akadt olyan nagy írója, ki Szigligeti örökét átvéve, azt az újabb felfogásnak és ízlésnek megfelelően jelentősen fejlesztette volna.” Jellemző, hogy már ekkor is nagyobb gyönyörűséget lel az iskoladramák gyarláságukban is megkapó, jóízű jeleneteiben, mint a népszínművekben.

A magyar drámairodalom első évszázadának bemutatásához, értékeléséhez aligha elégséges Móricz rendező- és értékelő elve, annak feltárása, hogy az egyes színpadi alkotásokba mennyire hatoltak be a magyar élet jellegzetes figurái, és jellemzőnek vélt helyzetei, nyelvi fordulatai, Móricz szavaival: a való élet, az itthoni élet. A magyar színpad első évszázada történetének, a magyar dráma és a magyar színjátszás fejlődésének valóban egyik legfontosabb kérdése az, amit Móricz kutat, a magyar dráma számára létkérdés volt, hogy gyökeret verjen a magyar élet valóságában, de a magyar színpad történetét ezzel az egyetlen szemponttal mégsem lehet átfogni. Ebből a még mindig szűk, és bizonyos vonatkozásaiban naturalisztikusnak mondható értékelési elvből következik, hogy Móricz vázlatában a vígjátékiró Kisfaludy Károly fölébe emelkedik Vörösmartynak, a drámaírónak és Katona meg Kisfaludy mellé kerül, Madách művét pedig nem is említi. De ahol az értékrendben nem is történik ilyen eltolódás, ott is néha kevésnek bizonyul, a lényegét nem ragadja meg Móricz válogatásának, értékelésének vezérszempontja.

Móricz irodalomszemléletének, ízlésének, eszmevilágának fejlődésrajzában mégis nagyon fontos állomást jelent ez az írás. Ebben bontakozik ki a korábbi dolgozatok iskolás körülményeskedéséből, bonyolult előadásmódjából, szürkeségéből. Elveinek és ízlésbeli igényeinek világos és határozott érvényt szerez a tanulmányban. Így fordul először nyíltan szembe az Akadémia által támogatott és jutalmazott drámairodalommal. A tanulmány egyoldalúságai, szempontjainak még néhol szűk volta is arról vall, hogy valami újat keres, a magyar színpaddal szemben olyan igényeket támaszt, amelyeknek nem tudott megfelelni a századforduló színműirodalma. Magyaros játékot kíván, ahol a népiesség már nem modor és konvenció csupán, mint a népszínműben, hanem az élet valóságának hű ábrázolása.

A színháztörténeti dolgozat megjelenésének évében, 1905-ben írja meg Móricz első hiteles népi zsánerképeit, — egyelőre ezek is az ifjúsági rovatokba szorulnak — a *Rektor bácsit*, a *Rojtos Bandit*, a következő évben a *Fillentőt*, gyermekkorra emlékképeiből idézve fel a magyar falusi élet néhány jellemző alakját. A gyermekkorra óta magában hordott arcok, mozdulatok, figurák ebben az időben tisztulnak benne megírható és megírásra érdemes típusokká. Első jelentős színműve, a négy év múlva bemutatásra kerülő *Sári bíró* pedig lényegében azokat az igényeket valósítja meg, amelyeket Móricz színháztörténeti tanulmányában körvonalazott, mint a magyar népies színmű időszakos eszményét. A kritika is arra figyelte fel a *Sári bíró* bemutatója után, hogy az élet szabadabban, tisztábban, teljesebben árad be Móricz darabjában a magyar színpadra, mint a korabeli népies színművekben szokásos volt. „Mikor Gárdonyi Borát láttam, valami megrezzent bennem; — írja Laczkó Géza a *Nyugaton*. — 'Ez az élet' mondtam magamban. Más is azt hitte akkor, amit én, hogy a magyar paraszt színpadra állításában Gárdonyi kimondta az utolsó szót. És jött Móricz Zsigmond a *Sári bíróval* . . . — és Gárdonyi elévült.”³⁵

³⁵ Laczkó Géza: *Móricz Zsigmond a Nemzetiben*. *Nyugat*, 1911. IV. 16. Ua.: *Kortársak Móricz Zsigmondról*. I. (Uj Magyar Múzeum), összeállította Vargha Kálmán, Bp. 1958.

Móricz 1903-ban megjelent dolgozata, a *Bajza nagy polémiai*³⁶ és az 1907-ből való *Biblia*-tanulmány³⁷ már nem illeszkedik olyan világosan az eszméknek és a gondolatoknak abba a láncolatába, amely az író többi fiatalkori tanulmánya között nyilvánvaló összefüggést teremt. A *Biblia* c. tanulmánya már tárgya miatt is külön sziget a kezdő író elméleti munkái között, de a Bajza-dolgozat is sokkal inkább szaktanulmány, mint a többi.

Ha az olvasó időrendben halad végig a tanulmányíró Móricz termésén, a Bajza-tanulmányánál már az első bekezdések után feltűnik, hogy mennyivel érettebb munka, mint az előző évből való Reviczky-dolgozat volt, és ez a benyomás a tanulmány végigolvasása után sem oszlik el, hanem inkább erősödik. Fiatal, kezdő író esetében sokszor minden egymásra következő esztendő újabb és újabb mérföldkövet hagy maga után az író pályáján, de Móricz Bajza-tanulmánya esetében nemcsak erről van szó. A dolgozat megírása jelen idejétől távolabb eső korszak irodalmával foglalkozva nem jelentkeztek elvi, ízlésbeli előítéletei olyan zavaró módon, mint Reviczky esetében, aki az előtte járó emberöltő egyik legmodernebb magyar költője volt. A Bajza-dolgozat szaktanulmány jellege is kevesebb szubjektivitást kívánt a szerzőtől.

A tanulmány részletesen ismerteti Bajza három nagy vitáját. Elsősorban Bajzának az epigramma kérdésében Szentmiklóssy Alajossal folytatott irodalmi harcát tárgyalja, majd részletesen ismerteti a *Conversations Lexikon* szerkesztőivel (elsősorban Döbrentei Gáborral) és a „lexikonisták” önkéntes irodalmi prókátorával, Desseffy József gróffal vívott tollcsatáit, végül Kazinczyval való vitáját idézi fel, amely Pyrker egri érsek német nyelvű versének Kazinczy által készített fordítása körül zajlott le.

Nem véletlen az sem, hogy Móricz fiatalkori tanulmányai közül ez az egyetlen, amelyről a szűkebb körű, céhbeli irodalomtörténetírás már évtizedekkel ezelőtt nyilatkozott, igaz csak egy nagyon tartózkodó mondat erejéig. Bajza rokona és monográfusa, Szűcsi József ezt írja 1914-ben megjelent Bajza-könyvében Móricz dolgozatáról: „újat alig is mond, de gondolkodó, intelligens főre valló fejtegetései olvasásra méltóak.”³⁸ Filológiai szempontból valóban nincsenek felfedezései Móricz Bajza-tanulmányának, de aligha is voltak ilyen céljai. Bajza életművének értékelésében, kritikai megítélésében viszont fontos szempontokkal gazdagította és némileg módosította is a századforduló éveinek irodalmi köztudatában kialakult Bajza-képet. Már azzal is egy új Bajza-portré kialakítását munkálja Móricz, hogy éppen a *polémiaikat* emeli ki az író életművéből. A Bajzát méltató korábbi megemlékezések, emlékbeszédek, újság-cikkek és előszavak általában nem hagyják említés nélkül Bajza vitáit, némelyik a polémia menetét is ismerteti, de Móricz előtt senki sem vállalkozott arra, hogy külön feldolgozza és értékelje Bajza irodalmi harcait. Amit Móricz Bajza polémiaival kapcsolatban kimond, az kevésbé élezett formában ott lappangott a korabeli Bajza-irodalomban, sőt már a kortársak megnyilatkozásaiban is. De Bajza irodalmi csatározásaiban Móricz többet lát, mint egy vitázó, kritikushajlamú író egyre gyakorlottabb párviadalait. Fejtegetéseiből nagyobb történeti, irodalomtörténeti távlatot kapnak e polémia, világosan kimutatja, hogy Bajza minden vitája egyazon cél győzelméért folyt, hogy a három nagy vita egyetlen elvi harc összefüggő szakasza, amely végül a Kazinczyval folytatott összecsapásban teljesedik ki. A múlt század-végi Bajza-irodalom — például Badics Ferenc életrajza³⁹ — addig a pontig lelkesen tárgyalja Bajza irodalmi csatározásait, amíg az ellenfél már elfeledett név, Szentmiklóssy, Cserneczky vagy másodrangú író, mint Desseffy vagy Döbrentei, de a Bajza—Kazinczy-vita esetében már

³⁶ Móricz Zsigmond: *Bajza nagy polémiai. Uránia*, 1903. 145. l. Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, Bp. 1952.

³⁷ Móricz Zsigmond: *A Biblia, Athenaeum*, 1907. 524. l. 1908. 76. l.

³⁸ Szűcsi József: *Bajza József*. Bp. 1914. 474. l.

³⁹ Badics Ferenc: *Bajza József életrajza, Bajza József összegyűjtött munkái*, Bp. 1899—1900.

erejét veszti a lelkesedés, sőt némi rosszallás is érezhető a sorok között Bajzával szemben, aki kiméletlenül megtámadta az akkori irodalom tekintélyes ősz vezérét, Kazinczyt. Móricz együttérzése viszont éppen ennél a polémiánál lobban fel Bajza iránt, mert itt világlik ki legtisztábban Bajza irányzatának, törekvéseinek szilárd elvi következetessége. „A Kazinczy-bajjal jutott tetőpontjára az irodalmi forradalom” — írja Móricz, majd a Badics-féle kiadás magyarázó jegyzetével is vitába száll. Szerinte a Bajza—Kazinczy-vitát „éppoly kevésbé ismerik irodalomtörténeteink, fontosságát éppúgy nem méltatják vagy nem helyesen méltatják, mint a lexikoni pörét. Még a Bajza legújabb kiadásában is úgy tárgyalja az ügyet a rendező, hogy érezni lehessen, hogy Bajzának éppen nem dicsősége most kiméletlen szigorúsága, s hogy Kazinczy-nak volt legalább is annyi igaza, mint ellenfeleinek”. Móricz a legnyíltabban megvallja, hogy a Kazinczy-vitában is Bajza mellett áll, nem egyéni rokonszenvből csupán, hanem azért, mert a Bajza által képviselt elveket érzi közel magához, a mai ember, a mai író meggyőződéséhez. „Kazinczyra kegyelettel nézünk, — vallja Móricz — de Bajzára meglepetve figyelünk: hisz ez modern ember. . . A Bajza elveiben, modorában már a magunkét ismerjük fel mi mai emberek.”

Móricz tanulmányából az is kiderül, hogy ekkor még — 1903-ban — mint egyéb munkáiból látszik, ha idegenkedett is azoktól az áramlatoktól, amelyek ekkor már többé-kevésbé hangban, ízlésben, életfelfogásban, életérzésben a *Nyugat* előzményeit jelentik, az *irodalmi élettel* kapcsolatos elképzelései egy pontban sem különböztek azoktól az elvektől, amelyeket majd az öt év múlva induló *Nyugat* tűz a zászlajára. Bajza mellett állást foglalva, Móricz is hitet tesz az írói függetlenség, a tehetség, mint egyetlen kiválasztó elv az irodalomban, a kritika szabadsága, az írói alkotásnak, mint munkának a megbecsülése stb. mellett. A magyar irodalmi élet polgári morálja jórészt éppen Bajza polémiáiban nyeri első megfogalmazását, abban a harcban, amit Bajza egy korábbi irodalom képviselőinek feudális-hierarchikus elveivel vívott. Ilyen értelemben — Németh László emlékeztető tanulmányának címét kölcsönözve — Bajza is a *Nyugat* elődei közé tartozik, mégpedig történelmi sorrendben az első úttörője annak, amit kereken nyolc évtized múlva a *Nyugat* valósít meg a magyar irodalomban.

A múlt élesszemű kritikus látása, és a jelen problémáival való összekapcsolása mellett az erős irodalomszociológiai érdeklődés jelzi ebben a korai tanulmányban a későbbi Móriczot. A Kazinczyék és Bajzáék felfogása között tátongó szakadékat Móricz azzal a nagyméretű átalakulással magyarázza, amely Bajzáék fellépésének évtizedében az egész társadalomban és ezzel együtt az irodalmi életben is lezajlott. Behatóan elemzi a magyar irodalom polgárosodásának folyamatát.

Bajza emberi figurája is nagyon érdekli, erősen foglalkoztatja. A tanulmány Bajza-képe kitűnően példázza azt a jellemábrázoló módszert, amelyről Móricz a Jókai-tanulmányban beszél, kezdő éveinek próbálkozásaival kapcsolatban, hogy mindig a jellemek egyetlen, legfontosabb vonását kereste meg, és azon keresztül próbálta megragadni az egész figurát. Nem ad aprólékosan kidolgozott jellemrajzot Bajzáról, mint Péterfy szép esszéje, néhány karakterisztikus vonását emeli ki elsősorban, és ezekből kelti életre Bajza alakját, harcmódorát: „olyanok e viták, mint egy-egy kardpárbaj, az ellenfelek egymás szemét lesik, s vágást vágással viszonzoznak. Bajza kitűnően vív, — elemzi Móricz — társai és ellenfelei roppant gyarlóan; ezek sokszor nem is a szemét nézik ellenfelüknek, hanem a kard hegyét, merre mozdul. Bajza ám a legforrását ismeri minden mozdulatnak, s nemcsak elhárítja a csapást, nemcsak visszadja a vágást, de meg is mutatja, hogy ellenfele, aki így vág, vagy véd — hitvány ember.” Bajza polemizáló hajlamainak belső rugóit is megkeresi Móricz, számolva azzal, hogy az elvi vitákban sem absztrakt indulatok csapnak össze, hanem elvi jelentőségűvé élesedő egyéni élmények és sérelmek.

Amilyen feltáró erejű Móricz azokban a részekben, ahol az anyag alapos ismeretével rendelkezik, éppoly lapos, tankönyvszerű, Beöthy Zsolt irodalomtörténete megállapításait ismételtető, a nagyobb korszakot befogó, korfestő jellegű bevezető bekezdéseiben: „a magyar nemzet, mintegy belefáradva a rémségesen hosszú, kínos, életlő, viharos életbe, pihenni

vágyik . . . Ez időben nincsenek írók. A magyar nem kíváncsi a világ dolgára; bánja is ő most hol, mi történt; törődik is ő most a mások bölcsességével; mit neki most világjavító okoskodás, fáradt, kedvetlen. De egy félszázados pihenés után kezd magához térni” — írja Móricz a Bessenyeiekké felléptét megelőző évtizedekről.

A *Bajza nagy polémiái* az irodalomtörténeti szaktanulmányoknak olyan típusát képviseli, amelynek Móricz életművében később nincs folytatása.

4.

Móricz *Biblia*-tanulmánya két folytatásban jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia filozófiai folyóiratának, az *Athenaeumnak* 1907-es és 1908-as évfolyamában. Évekkel debreceni teológiai tanulmányainak megszakítása után Budapesten újra kísérletet tesz a teológiával. 1906-ban, fiatal házasság korában, első kisfia halála után beiratkozik a pesti református teológiára.⁴⁰ 1906. november 22-én jelzi legifjabb Szász Károlynak szóló levelében, hogy a *Bibliáról* szeretne tanulmányt írni. *Biblia*-tanulmányának problémáit nyilván ez az újabb próbálkozás kavarja fel benne, a teológián hallottak inspirálhatták bibliakritikai érdeklődését. Erre vall, hogy a dolgozat egyik utalása a pesti teológia ótestamentumi tanszéke akkori tanárának, Hamar Istvánnak olyan művét érinti, amely 1907 körül még nem jelent meg nyomtatásban, csak jegyzetben terjedhetett a hallgatóság körében. Hosszú évek múltával Móricz is olyan értelemben nyilatkozik, hogy a teológiai tanulmányok inspirálták bibliakritikai érdeklődését: „a teológián a bibliakritika megindította a kutatás vágyát bennem, elolvastam Renan könyveit, másokat is, még Kautskyt is.”⁴¹

Ha 1906-ban nem iratkozik be újra Móricz a teológiára, talán nem született volna meg a *Bibliáról* szóló dolgozata, de a tanulmány egész szelleme arra vall, hogy vallástörténeti és vallásfilozófiai szemlélete nem sokat meríthetett azokból az elvekből, amelyek a pesti református teológiát a század első évtizedében általában jellemezték.

Móricz tanulmánya abból a felismerésből indult ki, hogy az emberek nagyrésze elvesztette vallásos hitét. „Az emberiség történetében nem volt több olyan korszak, amelyben minden egy év oly óriás tömegeknek pusztította volna el vallásos hitét, mint a mi életünk eszten-deiben történik.” Ezzel a mondattal kezdődik a dolgozat, és Móricz a tétel kimondása után nyomban az okokat is keresi, a korszak — a századforduló liberalizmusának éveiről van tehát szó — erősen elvilágiasodó, a vallástól elszakadó tendenciáinak eredetét próbálja megkeresni. Elsősorban a tudományos gondolkodás nagyobb térhódításában véli felfedezni annak okát, hogy nagy tömegek függetlenítették magukat a vallás tanításaitól. A vallás életbölcselet: „felfogás az életről, amely nem hiányozhat senkiből” — fejtegeti Móricz — de a vallás eredeti, világmagyarázó jellegét ma már nagy-részben a tudomány vette át. „A tudomány az emberi érzékek közvetlen benyomásaiból előállott ismeretgyűjtemény, amely a valóságos világról való igazságokat azért gyűjti és dolgozza ki, hogy az ember boldogulására minél biztosabban s jobban használhassa fel a természetet, az egész világot”, a vallás pedig „csak elvonás — folytatja Móricz — hipotézisek gyűjteménye, azokról a természetfölötti kérdésekről, melyek napenként felmerülnek, s amelyekre az ember másképpen választ nem tud adni.” A tanulmány bizonyos dualizmust tételez fel a tudomány és a vallás funkciói között, amely szerint a tudomány nem teszi fölöslegessé a vallást, csak hajdani egyetemes szerepéből szorítja szűkebb térre vissza.

⁴⁰ Vö.: Móricz Virág i. m. 90. l.

⁴¹ Móricz Zsigmond: *Damaszkuszi hitvallás. (Móricz Zsigmond hagyatékából. Új Magyar Múzeum.)* Sajtó alá rendezte: Réz Pál. Sajtó alatt. Karl Kautsky művét (*Der Ursprung des Christentums*), a kereszténység eredetéről szóló első nagyobb marxista elemzést nem sorolhatjuk Móricz *Biblia*-tanulmányának forrásai közé, mert Kautsky műve 1908-ban íródott, így Móricz csak tanulmányának megjelenése után olvashatta.

A rövid vallásfilozófiai bevezető után hosszú vallástörténeti fejezetek következnek, amelyekben a *Biblia* vallomása alapján elsősorban a kereszténység istenhitének történelmi kialakulását vizsgálja Móricz. Mint a korszak több protestáns vallásbölcseleti és vallástörténeti művében, Móricz dolgozatában is némi ellentmondás tapasztalható a vallásbölcseleti bevezető felfogása, és az azt követő történeti elemzések merész pozitívizmusa között. A kereszténységet is, akár a többi vallást, mint történelmi produktumot tárgyalja a dolgozat. „A Krisztus által kijelentett vallás tulajdonképp többezeréves vallásos fejlődés eredménye: a zsidó vallásnak egy tökéletes új korszaka és új eszmei kifejlődése — írja Móricz. — A régi igazságok újjászülettek a Jézus szívében; új nézőpontból, új perspektívát nyújtottak; de valójában csaknem minden egyes adat, amely a Jézus szívének a kohójában oly nagyfontosságú igazsággá formálódott, ott volt a régi vallásban, de a régi rendszerben mellékes szerep jutott neki.” A tanulmány felvázolja a zsidó vallás fejlődésrajzát abból a szempontból, hogy miként kristályosodott ki századok folyamán a tisztult monotheizmus gondolata, és miként növekedett Ábrahám családi jellegű vallásosságából a Mózes-féle nemzeti vallás, majd a próféták újatkereső, a régivel harcban álló próbálkozásainak betetőzőjeként Krisztus tanítása, amely már az emberiség vallásának igényét hirdeti. „Ábrahám, az ősatya, volt az a jó föld, kibe az Isten elvetette a magot — írja Móricz — Mózes lelkében lett az nagyobbá a füveknél s Jézuséban a világn minden madarait ágaira gyűjtő terebély fa.”

A bibliakritikai irányzat nyomán Móricz is felfigyelt a bibliai anakronizmusra, amely az evangélium íróinak azon gyakorlatából következett, hogy a maguk hitét vetítik vissza régi korszakok embereire. „Mózes könyveivel” kapcsolatban utal arra, hogy e könyvek Mózes kora után keletkeztek. Az emberiség Jézus halála által való megváltásának tanításában éppúgy mint Jézus „istenfiúságának” tételében is a morális-humánus és jelképes vonatkozásokat emeli ki, a misztikus-teológiai magyarázatokkal szemben.

Móricz tanulmánya azt a kérdést is felveti, hogy a modern társadalomban milyen szerepe van a vallásnak. Felelete ebben a vonatkozásban is távol van mindennemű transzcendens vagy teológiai indítékú magyarázattól, de gyakorlati, humanisztikus — illetve leginkább *lélektani* — szempontból indokoltan látja a vallás létét az új kor társadalmában is. Szerinte a vallásra elsősorban az egyéni lelki harmónia biztosítása érdekében van szükség. Az embereknek csak nagyon kis része képes arra, hogy a világról önálló képet alakítson ki magában, de világképre mégis szüksége van minden embernek és ezt a feladatot, Móricz szerint, az átlagember számára a vallás végzi el azzal, hogy már kész világképet ad az egyénnek.

A bibliakritikus irányzat legfőbb ihletői közül minden jel szerint Ernest Renan művei hatottak leginkább Móricz felfogására. Ez nem meglepő: Renan tudományos hajlamai mellett magávalragadó erejű, egyszerű stílusú író is volt, a Nyugat első nemzedékére, Kosztolányira, Kaffka Margitira, Juhász Gyulára, Babitsra is nagy hatással volt, „oh mindnyájunk apja Renan” — írta Ignótus egyik elmélkedésében. Móriczot némi családi hagyomány is vezette a nagy kételkedő könyveihez: az *Életem regényében* jegyzi fel, hogy anyai nagyapja, a művelt református lelkész is Renan tisztelője volt. Renan két művét is idézi a tanulmány jegyzetében, a Jézusról szóló híres életrajzot és az *Evangéliumok* c. mű függelékét. A szelíd Galilea leírásában, majd azokban a sorokban, amelyekben azt magyarázza, hogy a zsidó nép nem volt rokontalan faj, másutt Jézus vallási ismereteinek elemzésében, vagy abban a fejtegetésben, amely szerint Jézus vallása a szeretet tanítását nemcsak az emberekre, hanem az állatvilágra és a növényekre is kiterjesztette, — Móricz tanulmányának ezekben a részleteiben nem nehéz felfedezni Renan szellemének nyomait.

De aligha ezek a részletek a legfontosabbak. Sokkal feltűnőbb, hogy az egész tanulmány szelleme mennyire rokon Renan világával, a francia gondolkodó magatartásával. A Móricz-tanulmány szilárd racionalizmusa és történetisége is a vallás tényeihez kapcsolódó szinte áhítatos gyengésséggel párosul, akárcsak Renan műveiben. A vallásban az elmúlt korok nagy alkotását csodálja meg Móricz, Renanéhoz hasonló megértéssel és áhítattal fordulva a történelmi

múlt értékes produktumai felé. (A tanulmánynak a vallás dolgait tisztelettel és megértéssel tárgyaló artisztikus stílusával magyarázható bizonyos mértékig az a probléma, hogy a konzervatív *Athenaeum* c. folyóiratban közreadták a dolgozatot, amelynek akkor a premontrei rendi Pauer Imre volt a szerkesztője.)

Egyébként Móricz tanulmányának felfogása lényegében nem radikálisabb annál, amit a biblikritikus irányzat hazai protestáns képviselői, Dávid Strauss vagy Baur magyar tanítványai hirdettek. A század első évtizedében még forgatták, sőt tankönyvként használták a protestáns teológiákon például Kováts Ödön nagyenyedi teológiai tanár 1876-ban megjelent „vallásbölcsezetét”, amely a Hegel—Schleiermacher szemléletét valló vallásfilozófiai bevezető után következő történeti fejezetekben bőven merít Strauss és Baur liberális szellemű bibliakritikai műveiből. De gyakorlatban a hazai protestáns teológiák ekkor már régen túl voltak a szabadelvű, pozitivistá bibliakritikai irányzat nagy fellángolásán, amely nálunk az 1870-es évek elején volt a legerősebb, amikor a szabadelvű teológiai irányzat legmarkánsabb képviselője, Ballagi Mór állt a mozgalom élén.⁴² 1871-ben tömörülnek a szabadelvű irányzat hívei a Magyarországi Protestáns Egyletben, és a következő évben már hat protestáns folyóirat ír a szabadelvű teológia szellemében. Az 1872/73-as tanévben Goldzieher Ignác, a neves orientalista, a héber nyelvtanon kívül a vallások történetéről és fejlődéséről is előadást tartott a pesti református teológián. 1874-ben a Protestáns Egylet megbízza Ballagi Mórt az új ószövetségi fordítás elkészítésével. De szinte a szabadelvű irányzat megszervezésével egyidejűleg indulnak meg a támadások is ellenük a konzervatív, a hitvallásos alapon álló lelkészek részéről. Hivatalvesztést ígérgetnek a Protestáns Egyletben kitaró lelkészeknek. 1875-től kezdve az Egylet létét már csak könyvkiadói vállalkozása, a *Protestáns Theológiai Könyvtár* jelzi. A múlt század kilencvenes éveitől meg már teljes egészében a hitvallásos, pietista irányzat kerül uralomra a hazai protestáns teológiákon, és a konzervatív tábor megerősödésével indul meg az úgynevezett belmissziós mozgalom is.

Móricz műve az 1870-es évek szabadelvű, biblikritikus irányzatához kapcsolódik, annak mintegy utolsó hullámverése a hazai irodalomban. De Ballagiék biblikritikus műveitől erősen különbözik Móricz tanulmánya abban, hogy nézőpontja nem teológiai, hanem elsősorban vallásfilozófiai és filozófiatörténeti szempontból tekinti végig a vallások történetét, szerepét, funkcióját. A biblikritikusok intenzív szövegértelmező fejtegetésekkel dolgoznak, és a szövegelemzésekből vonják le tételeiket. Móricz tanulmánya bár sokat felhasznált az ő eredményeikből, mégis elsősorban esszé a szó irodalmi értelmében is. Egyetlen tétel próbája a dolgozat: az istenhit fogalmának végigvezetése a szűk családi keretektől a kereszténység minden népre, minden fajra kiterjedő vallásáig. Lényegében a teológiai szakirodalomban járatos, önállóan gondolkodó író egyéni alkotása a *Biblia*-tanulmány. Ez a nemes teológiai „dilettantizmus” és magasrendű irodalmi igény szintén Ernest Renannal kapcsolja össze Móricz egyetlen vallásfilozófiai és vallástörténeti tanulmányát.

Móricz dolgozatának a hazai teológiai irányzatok fejlődéséhez mért anakronizmusa magyarázza elsősorban, hogy a dolgozat csaknem teljesen visszhangtalan maradt a magyar teológiai irodalomban is. 1918-ban, *A Jáklya* megjelenése után egy protestáns szerző bírálatában szóbahozza Móricz *Biblia*-tanulmányát is,⁴³ de éppen azzal a pár sorral, amit Móricz dolgozatáról ír, árulja el, hogy csak hallomásból ismeri a *Biblia*-tanulmányt vagy a kritika írásakor már nem emlékezett a tíz évvel korábban megjelent dolgozat tartalmára. Ez a szerző ugyanis erősen támadja az írónak *A Jáklyában* megnyilatkozó világnézetét, arra hivatkozva, hogy egy évtizeddel korábban Móricz még milyen más véleményvel volt a vallási dolgokról és a református egyháznak a szerepéről. Bizonyítékul az író *Bibliáról* szóló tanulmányát említi:

⁴² Vö.: *A Budapesti Református Theológiai Akadémia története*. Bp. 1955.

⁴³ Trócsányi Dezső: *A Jáklya — Móricz Zsigmond regénye. Dunántúli Protestáns Lap* (Pápa), 1918. VII. 21. 130. l. Ua.: *Kortársak Móricz Zsigmondról*, I. Bp. 1958. 414. l.

„Tíz évvel ezelőtt még az Athenaeumban írt tanulmányt a *Bibliáról* — írja a protestáns kritikus Móriczról. — Ez a tanulmány még a hit és az eszmények erejébe vetett lélekkel íratott . . . az író eszményekben hívő lelke azonban közben nagy változásokon ment át.” Márpedig Móricz a *Biblia*-tanulmányának hosszú részleteit beolvasztotta *A jáklydába*. Fiatalkori tanulmányai közül egy dolgozatnak sincs ilyen érdekes „utóélete” Móricz szépírói alkotásaiban, mint egyetlen vallásfilozófiai művének. *A jáklya* főhőse, Matolcsy Miklós a szomszéd falu tiszteletes asszonyának, Dékánynénak olvassa fel teológiai dolgozatát, vagyis Móricz *Biblia*-tanulmányának jelentős hányadát. A hat részből álló tanulmány első négy fejezetét kihagyásokkal, de egyébként majdnem teljesen szó szerint illeszti be Móricz a regénybe. Már szinte írói játékoságnak tetszik az aprólékos pontosság, ahogy az eredeti tanulmányszöveg megrövidítéseit és jelentéktelen módosításait vagy kiegészítéseit jelzi a regényben: „ezt a mondatot magától mondta bele, s úgy tett, mintha olvasna a papírról” — jegyzi meg zárójelben az író, és itt valóban egy olyan mondatot ad Matolcsy szájába, amely hiányzott az *Athenaeum*-beli tanulmányban. Ugyanezen a lapon az egyik mondat egyszerre utal egy részlet kihagyására, és egy utólag betoldott sorra: „újra ugrott egy hosszú bekezdést, csak éppen beleszúrta: . . .”

A hazai protestáns teológiai irányzatokban a századforduló idején lezajlott nagy változások egyik apró jele az is, hogy *A jáklyát* élesen támadják a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain is,⁴⁴ abban a folyóiratban, amelyet 1858-ban Ballagi Mór azoknak a szabadelvű kritikai eszméknek a terjesztésére alapított, amelyeket *A jáklya* papja, Matolcsy is a maga meggyőződéséeként hirdet, többek közt Móricz *Biblia*-tanulmányának gondolataival is. A folyóirat eredeti címe megmaradt, de ekkor már — 1918-ban — régen a konzervatív hitvallásos irányzat eszméit tolmácsolja.

Móricz *Biblia*-tanulmányának a hazai teológiai irányzatokkal való távolról sem párhuzamos volta csak még jobban aláhúzza a dolgozat gondolati önállóságát, Móricz független szellemét. A *Biblia*-tanulmány is része volt és egyik legfontosabb dokumentuma annak a folyamatnak, amely Móricz gondolkodásában, ízlésében egyre inkább megkérdőjelezte az otthonról és az iskolából készen hozott szellemi örökség hitelét és érvényét.

⁴⁴ A „*Jáklyá*”-ról. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. 1918. III. 17. 111. l. Ua.: *Kortársak Móricz Zsigmondról*. (Bp. 1958. 383. l.)

EGRI PÉTER

JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETÉNEK LÁTOMÁS- ÉS ÁLOMSZERŰ MOZZANATAI¹

I.

József Attila huszas évekbeli első költői korszakának mitológiája, fantasztikuma, látomásai, álmai a költő vágyainak tisztázatlanságával, céljai távoli voltával függnek össze. Gyermekkorának városi és falusi élményei, az ellenforradalom „rendjébe” való beleütközése, bécsi és párizsi útja, a marxizmussal való megismerkedése, nagy társadalmi igazságérzete, erkölcsi-művészi érzékenysége hamar eljuttatják annak a rendnek a tagadásáig, amelyben él. Társadalmi céljait s megvalósításuknak eszközeit azonban csak a huszas évek végére és a harmincas évek elejére éri utol. Ekkorára szeretetvágyából szocialista politikai program lesz, anarchizmusa a gondolkodás és cselekvés harmonikus rendjévé alakul, társadalmi céljainak megvalósítását a megmozdult tömegektől remélheti, s túljut a költői tanoncévek műhelygyakorlatain. Egyelőre azonban még keres, tanul, érlel, lányt vár.

E korszak látomásai, álmai — melyek a versek egész során, különböző, s nem mindig szoros időrendben kialakuló típusain eluralkodnak, s mitológiává, álom-törmelékké foszlattá, repesztgetik a valóságot — jobbra a várt, de bizonytalanul érzett jövő szépségét és igazságát álmódják meg: a költő „az álmok kapitánya” (*Lovas a temetőben*), „víg magyar, örült hajótörött”, kinek pályája „a nagy Igazság szűk kikötőjébe” tart (*Az örült hajótörött*), szíve alvó, elhagyatott vár (*Várakozás*), „csak vágya, álma, gondja van”, „sötét hite” „szent hőmpölygő folyam”, vágya a végtelenbe lendülne, Istent is „szörnyű álmódó”-nak látja, „van szörnyű s lesz szép igaza” (*A kozmosz éneke*); az ő vágyából „sarjadzik a hajnal” (*Figyel a kancsal*); „az álom fia” ő, de vágya „világtalan angyal” (*Minden rendű emberi dolgokhoz*); fáklyája „belül ég, de kívül éget”, s csak néha, álmaiban hiszi úgy, hogy tűz van (*Tűz van*). Ha az évszak melege nem enyhíti a korszak hidegét, a költő begyűjt a „mesekályhába”, s tudja, hogy „valahol, ahová elerünk”, vár ránk a jövő; „violakert úszik belőlünk arasznyira a város fölé” és „Az áloé másodpercenként virágzik álmainkban” (*Esti felhőkön*).

Éppen, mivel a látomások elsősorban a jövő képeit vetítik fel, s a jövő távoli és határozatlan volta szorosan egybekapcsolódik a jelen bizonytalan és kísérteties voltával, e korszakban — szemben a következővel — ritkák az olyan sorok, amelyekben a költő az álmodozást, a látomásosságot, a kísértetiességet kritikusan nézi. De kerül ilyen is:

Az óceánok színén gondolat lebeg és
gyógyítgatja holdkóros testvéreit (Ekrasztömeg)

¹ Ez a tanulmány disszertációm kiszakított részlete, s egy a Petőfi Irodalmi Múzeum 1959-es Évkönyvébe írt, József Attiláról szóló vázlat („Az adott világ varázsainak mérnöke”) egyik pontjának részletesebb kifejtése és igazolása. A kérdéses pont József Attila szocialista világnézetének és költészete modernségének viszonyát elvi összegezésben tárgyalta.

és:

Nehéz álomban hervadnak az órák,
de violakert úszik belőlünk arasznyira
a város fölé... (*Én dobtam. — A jelen mint tespedt álom*)

jelentkezik, szemben („de”) a jövővel, amely a szépség látomása.)

Majd József Attila harmadik korszakában szaporodnak meg, de már itt is jelentkezik olyan sorok, amelyek a világban elfáradt, a világból kikapcsolódó ember látomását, köddé foszlását fejezik ki (*Ködből, csöndből; Óh szív! Nyugodj!*).

II.

Az *Óh szív! Nyugodj!* című versnek (1928.) későbbi (1929.) ellendarabja a *Betlehem*.² A két vers közötti különbség — József Attila két költői korszakának különbsége: Az *Óh szív! Nyugodj!* sorai a világ zajától való elvonulás és egy meghiusult szerelem hangulatában születtek, a költő a fegyverben révedő téli ég, a „kemény menny”, s a „kis, száraz nemzet” elől egy másfajta világba húzódik. A világból való kikapcsolódás, a puhaság, az elfoszlás, az áttetsző látomások költői képzeletével járt együtt. A *Betlehem* című vers elején hasonló képzetekkel találkozunk:

*A gyolcs ködökben puha varjak ülnek,
csüggedt borókán jészkel a homály.*

Ezután egy betlehemi idill leírása következik. Megjelenik

két botos pásztor, és három király.
...
Mennyből az angyal! — zeng öt atyafi.
...
s fodor leveske szaga áraszt vigaszt,
mely a danával mennyezetre fut.
Jézus...
heverő... ..barmok közt örül
s a tűz fényénél a jámborok mintha
ugrándoznának a jászol körül.

Ezekre az idilli sorokra csap rá a vers utolsó négy sora:

*De ez nem igaz. Részes-szalmát hajszol
az úri szél és gőzlik a magyar
s a két pásztor fonott kalácsot majszol
s a három király pálinkát nyakal.*

E versben már nem a köd takarja el, foszlatja szét az ábrázolt világot, hanem a kemény valóság üt le az immár hazugnak érzett idill puhaságára. A költő most nem vonul el a hegyre, hol „ágyat bont a köd”, nem hallgatja „csendben” „bajos szél jaját”, a „kis száraz nemzet” hangját, mely „*izgágán szuszog*”, „*zúzódik, zizzen, izzad és buzog*” („*egy szalmaszál nagyon helyezkedik a csontozott úton*”). Mert a költő az idill világából, a köd, a homály, a jámbor öröm világából a való világba tör, hol „*részes-szalmát hajszol az úri szél*”.

² Először, 1928. dec. 21., majd a *Döntsé a tőkét* c. kötetben.

Az idillnek a verset záró négy sorban való elűzése magának az idillnek az ábrázolásában is előrevetül. A „Mennyből az angyal” éneke akkor zeng fel az öt atyafi hangján, amikor „Az asszony leszáll a kamrai létrán... Az öreg kapás az ólban ganét hány” és „kántálnak sírva lompos tyúkjai.” A fodor leveske szaga vigaszt áraszt, de „Fagyos szalmában sárga krumpli gubbaszt, borostás állal komorul a zsupp.” A mosolygó Jézus „szállása sárga irka, heverő *papírbarmok* közt örül”.

A szocialista tettek ideje ez a korszak, a mozgalomban tevékenyen részt vevő költő, aki tagja lesz az illegális kommunista pártnak, a tömegek élén jár, valóságban (az 1930. szept. 1-i tüntetésen) és versben (*Tömeg*) egyaránt. A jövő, a humanizmus, a szépség a jelenben teszi már ígéreteit, nem távoli, bizonytalan látomás, álom, ködkép. A tömeg nemcsak „csűrért, gyárért, boglyáért” nyúl, hanem „a Göncölért, Fiastyúkért” is (*Tömeg*), de éppen mert a tett most az álom megvalósítását ígéri, a költő elutasít minden a tett-től különvált álmot, látomást, ködöt:

Viszi az idő a ködöt, tisztán meglátni csúcsainkat.
Viszi a ködöt az idő, s az időt mi hoztuk magunkkal,
hoztuk harcunkkal, tartalék nyomorunkkal,
a kenyérrel, mely megpenészedett, amíg a munkás
megszeghette,
a kásával, mely megdohosodott, amíg a munkás
megfőzhette,
a tejjel, amely megsavanyodott, amíg a munkás
köcsögébe belecsobbant,
a csókkal, amelyből cafraság lett, amíg a munkás
fiatalába beledobbant,
a házzal, amelyből omladék lett, amíg a munkás
beleköltözött,
a ruhával, amelyből rongy lett, amíg a munkás
beleöltözött,
a szabadsággal, mely elnyomás lett, amíg a munkás
megszületett,
a bőrszivarral, mely bagó lett, amíg a munkás
felnővekedett, —
a tőkével, mely munka lesz, míg megnő az inas
kalapácsával odavág,
világ!
ahol legfehérebben izzik a vas!

Vers eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt
majd felszállsz!...
Te délre mégy, te nyugatra, én pedig északra, Elvtárs!
(*Szocialisták*)

Innen esik egy fénysugár a Babitsnak szóló versre is:

Nem a szipolyt, ő azt gyalázza,
kinek *nem álma pálmaháza.*
...
Mit koslat ködgyűrűk körül
szárnyaska szamarával,

ha nem vívódik emberül
a népek nyomorával!
S a *poshadt kődöket* habossá,
ha nem habarja viharossá!

József Attila szemében a „szétfoszlás” — melynek költészete korábbi szakaszán már volt, későbbi szakaszán még lesz jelentősége —, a felháborodás forróján felpanaszolt „bú, baj” : „az édes nép” búja, baja. Ezért folytatja támadását.
(Mit koslat ködgyűrűk körül) Ha nem bú, nem baj őneki,

hogyan oszladozó felhő
az édes nép, mert szétszedi
az úri szél, a dörgő.
Míg sorsunk rongy és alatt szárnyal,
tapogatódzó ökörnyállal!... (Egy költőre⁸).

Ugyanilyen jellegű elutasítás hangja szól, stilisztikája vall, egy másik versében is:

Nyúlós, tömött a táj,	Vékonyulsz, elhajolsz
hájás homály dereng.	e pusztá szélínél
Hüllők hona. Megállj!	s széjjelkapkod a sors,
A víz tompán mereng.	mint a füstöt a szél. (Kispolgár)

⁸ Ebben a korszakban támadja József Attila prózában is Babitsot. Kemény és bizonyos mértékig személyes izgalmú kritikát ír Babits *Az Istenek halnak, az ember el* című kötetéről. Babits: *Gondok kereplője* című, József Attila szerint stílustalan, fáradtan rögzös (és ezt az elfáradást adekvát módon kifejező) sorait a maga költői szemléletmódja és ízlése szerint dalszerű, lendületes versebe tömöríti. E közben egészen más verset ír. Mivel stílustalanságnak tartja, hogy Babits a világot flannellel akarja óvni s megőrizni a jövő tavasza számára „a kiírt emberek ellen”, úgy változtatja meg a verset, hogy a világot az értelemmel óvja („az Isten megóvja világát; — az ember lelkét vaksággal veri”). A vakság ellentéte a látás s a látás József Attila számára mindig belátás, értelem is. — József Attila: *Az Istenek halnak, az ember el*. A Toll 1930. jan. 10. és József Attila Összes Művei. Akadémiai Kiadó, sajtó alá rendezte: Waldapfel József és Szabolcsi Miklós. A 2. kiadást gondozta: Szabolcsi Miklós. Bp. 1958. 52—53. o.

Az értelem fényével világítja át, rendezi értelmes egésszé, művészetté József Attila „a lélek mélyéről felmerülő képeket”, amelyek az értelem rendező munkája nélkül nem különböznek az álmotól vagy az ébrenlét révedezéseitől. Kassák Lajos 35 verséről írva (*Korunk*, 1931. szept. és *József Attila Összes Művei*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1958. 111. o.) határozottan elválasztja az álmot és a művészetet: „a művészet az emberi eszméletnek, a léleknek, a tudatnak, vagy ha úgy tetszik, tudatalattinak a mélyéről, — de mindenképpen az emberi élet jelenné gyűlemlő múltjából hozza fel képeit. Azonban ez történik az álomban is, nemkülönben az ébrenlét révedezéseiben. S a művészet abban különbözik mindenfajta álomtól, a képzelet mindenféle csapongásától, hogy a tudatnak, léleknek mélyéről felmerülő képeket értelmesen rendezi, hogy közvetlen jelentést lehel belőlük és e jelentéseket közvetlen értelmi viszonyba foglalja össze.”

Az értelem rendező szerepét, mint kritikai és művészi normát József Attila akkor is megtartotta, mikor később (1934.) megírta a *Magad emésztd*-t. A vers megszületését körülményei magyarázzák: József Attila korának és költészetének olyan korszakába jutott, amikor az álom, a szépség bizonyos mértékig és az életmű egészét tekintve relatív érvényességgel az ő költészetében is különvált az adott valóságtól; amikor a faszimussal szemben álló Babits költői magatartása is tartalmasabb lett, s ezért a művészet fordított nehézkes törvényeinek megfelelően felemelkedett; amikor József Attila egész valójával átélte egy antifasiszta néprefont szükségességét; s végül — ahogy Basch Loránd cikkéből megtudjuk — amikor a félreértések és sértődések nyomait már elmosta az idő. A későbbiek során látni fogjuk, hogy József Attilának ebben a korszakában sincs szó a valóság feloldásáról.

Természetesen e korszak költői termése sem csupa harc és keménység: József Attila az emberi élet ábrázolásának teljességére tör. A már elemzett *Betelehem* című vers mellett megírja az idillien bájos *Beteleلمي királyokat*, megírja *Bánat* című, ősi, népi mitológiával átitatott költeményét (*Futtam, mint a szarvasok*⁴), mely kristályosan tiszta, friss, bensőségesen zárt és lágy, mint a harmatcsepp, a könnycsepp; elkészül a *Beszél a tej* című költemény is (1931.), amely a későbbi *Altató* (1936.) bensőséges békéjével rokon hangulatot áraszt, világa nem a kísérteties álomszerűségé, hanem az egészséges alvás tisztaságáé, csupa gyöngédség és elpihenés.

Csöpp, gyenge, csetlő-botló reggel.	Alszom s a világ szelíd máza
Guggolok lim-lomok között.	alélva sárgul szívemen.
Lágyan elülünk, komoly szemmel.	Várok a Vörös Óiásra!
Ájtatosak a teli köcsögök.	S vár sonka, kolbász, kámra hűsiben.

Vár föld és gyár — óh édes, jösszte!...

(A tömött tejszín megremeg,

álmában érinti csöpögve

a bajusztörő tuskódad kezét.) (Beszél a tej)

E korszak belső harmóniájának teljessége, spontán természetessége — melynek a *Szocialisták* éppúgy része, mint a *Beszél a tej* — már az 1932-es évben, a korszak epilógusában megbomlik.⁵

Zúzmaralógókkal illan
jég fénye közt tovavillan:
a kín csattogó hercege
álmunk házörzője, ebe! (Ordas)

A kék már nem a Ringató „kékelő derű”-je, hanem a „kék tél” világos és könyörtelen gyötrelmének kifejezője. A vers (Ordas) maga is utal arra, hogy mi fenyeget:

Ordas kapál az ugaron;
ugassatok az udvaron.
Vonitsatok, de ne nagyon,
meghallja az árny a fagyon.,

a *Fagy* című vers pedig világos képet ad az előző korszak forradalmi fellendülésének hősie utóvédharcáról:

⁴ „Ez a szemlélet a szó szoros értelmében mitologikus. Akkor is, ha ilyen parányi remekeket fog keretbe, mint ez: 'Porszem mászik gyenge harmaton' vagy 'Jéglapba fagyva tejfehér virág'. De akkor is, ha ilyen édeni-monumentális: 'Elefánt voltam, jámbor és szegény, — hűvös és bölcs vizeket ittam én, — a dombon álltam s orrmányommal ott — megsimogattam a holdat, a napot — és fölnyújtottam ajkukhoz a fát' ... 'Futtam mint a szarvasok' — kezdi versét... ám ki csak 'mint szarvas' úgy futott, belesüpped a hasonlatba, azonosul a szarvassal s már mint szarvas mondja, illetve már egy szarvasból áthasonló állapotban: 'Szarvas voltam hajdanán, farkas leszek ...'. Ez a leszek hamarosan eltűnik s vagyokká válik, a magyar nyelv futurum helyett is indicativus praesens-sel élő kétértelmű jóvoltából. S hacsak eddig volna. De az emberből költőileg szarvassá, szarvasból mítikusan farkassá vált transzformálódó lény varázs útján megtorpanva, szarvas álmodik; 'S ünnöszóra fülelek. — Hunyom szemem álomra, — setét eperlevelek — hullanak a vállamra.'” — Bóka László: *József Attila. Essay és vallomás, Anonymus kiadó Bp. 1947. 89—90. o.*

⁵ Csak a belső harmónia teljessége, spontán természetessége bomlik meg s vegyül disszonánsabb elemekkel, maga a harmónia József Attila költészetének mindvégig egyik legjellegzetesebb belső tulajdonsága.

Töprengett ősszel szilajon,
havazna gondolkodva most
s a kemény fagy tiszta ablakán
dobol az ingerült idő.

Mögötte mennyi hallgatag
hideg kenyér és pléhdoboz,
megdermedt dolgok halmaza —
kirakat-üvege-idő.

Bankárok és tábornokok
ideje ez, jelen idő,
ez a kovácsolt hideg,
e villanó, e kés-idő.
...

És kiáltoznak: „Hol a kő,
Hol az a deres vasdarab?
Vágd bele! Zúzd be! Lépj belé!...”
— Milyen idő — milyen idő —
(Fagy)

Ha lehet, még nyíltabban vall egy másik verse:

Énekelni oly nehéz, hol kíváncsi szemek figyelnek,
mégis, elfogódva bár,
fújd el dalod, zengd a munkások dalát.

Ez az új helyzet, új érzés („Ez itt körül mind ellenség, gondold meg jól, ez nyugal-
mat ad”) a mi problémánk szempontjából is jelentős változásokat hoz:

Tekints körül e tört síkon, melyre *kövé* *falkában*
épp betör a homály.
Nincs ideje vigadásnak, ládd, a nap is feldöntött pohár.
Mi már nyugtalan ál munkához készülődünk
— drága a világ —
cirpelni kezd a fáradtság: énekeld a munkások dalát!

József Attila második korszakának epilógusát (1932.) nem lehet pontosabban jellemezni: „épp betör a homály”. Az elfáradás homálya, köde, álma egész verseket betölt: „Magos muharban *hasán horkol* — odvas dorong, a végén gomba. — S a *kőd* szoptatós melle bugy-
gyan — a ráncos szoknyájú hegyek közt, — így volt. Egy ember ült a porban — s eltűnt a kifeslő jegyek közt.” : *Ritkás erdő alatt* ; és: Idegeim elmerítem — mint a hálót, — húst fogni s a *nehéz vízen* — *könnyű álmot.*” — (*Háló.*) A kövér falkákban betörő homály ellen költői utóvédharc folyik, a ködöt minden strófa végén visszafűzi a refrén keménysége: „cirpelni kezd a fáradtság: *énekeld a munkások dalát!*”, s a verset egy kemény strófa zárja:

Rebbentsd meg a kíváncsiak gúnyos csapatát.
Hölgyek, urak, ismerősök. Mosolyogni akarsz, mint
barát.
Rájuk vagy utalva. S mintha néznének egymást
ablakon át.
— *Csörrenjen meg az az üveg! Énekeld a*
munkások dalát!

(Invokáció — vö. a *Fagy* című vers befejezésével.)

A lágyság és a keménység, a homály, az álom, a látomás és — mint ellenkező elvű valóság — a harc hangulatai hasonló jelleggel, bár más arányokban gyűrűznek a *Külvárosi éjben* is. Különös, homályos, kísérteties, látomásszerű világ ez:⁶

⁶ Bóka László a vers képalkotási módjának részletes vizsgálata során kimutatja, hogy a fény, a víz, a homály s a csönd képzete, mely mindjárt az első szakaszban megadja a költemény alaphangulatát, következetesen újra visszatér. Bóka László: *József Attila költői eszközei*. Tegnaptól máig. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1958. 321—323. o.

A mellékudvarból a fény
hálóját lassan emeli,
mint gödör a víz fenekén,
konyhánk már *homállyal* teli.

Csönd, — lomhán *szinte lábrakap*
S mászik a süroló kefe;
...

Egy macska kotor a palánkon,
s a *babonás éjjeli őr*
lidércet lát, gyors fényjelet, —
a bogárhátú dinamók
hűvösen fénylenek

...
Szalmazsákok, mint tutaajok,
úsznak némán az éjjel árján —
A raktár megfeneklett bárka,
az öntőműhely vasladik

A külvárosi éjnek ebben a homályos, nedves, sötét világában, mely a költő látomása

... a szövőgyárak ablakán
kőtegbe száll
a holdsugár,
a hold lágy fénye a fonál
a bordás szövőszékeken
s reggelig, míg a munka áll,
a gépek mogorván szövik
szövőnők omló álmait.

...
s piros kisdedet álmodik
a *vasöntő* az ércformákba

Az éj homálya a korszaké, nedvessége a napszámos könnye, kinek „búja lépcsőkön fölbuzog, —
sír. Élteti a forradalmat.”; látomásszerűsége azé a bizonytalanságé, melyet a letűnt forradalmi
fellendülés bizonyossága hagyott maga után. A költemény utolsó előtti strófája megkemé-
nyedik:

Szegények éje! Légy szemem,
füstölőgj itt a szívemen,
olvaszd ki bennem a vasat,
álló üllőt, mely nem hasad,
kalapácsot, mely cikkan pengve,
— sikló pengét a győzelemre

de az elégikus hang sóhaja visszatér a strófa utolsó sorában: „Óh éj!”, s a költemény az együtt-
érzés komoly, búgó akkordjával zárul:

Az éj komoly, az éj nehéz.
Alszom hát én is, testvérek.
Ne üljön lelkünkre szenvedés.
Ne csípje testünket féreg.

III.

Harmadik költői korszakában (1933—37.) a homály, az álmok, a látomások még job-
ban eluralkodnak. Mégis — amint látni fogjuk — e rendkívül bonyolultan ellentmondásos
kornak költészete a költői víziók tekintetében is e korszak valóságának legmagasabb szintű
kifejezése volt.

A korszak történetének néhány általános, meghatározó mozzanata megmagyarázza a költészet belső ellentmondásait. Magyarországon, Németországban és Olaszországban berendezkedik, terroruralmat épít ki, és új világháborút készít elő a fasiszmus, — de az antifasiszta erők is gyülekeznek, majd a Komintern hetedik kongresszusán Dimitrov meghirdeti minden antifasiszta erő egy népfrontba való összefogásának politikáját; az antifasiszta népfront nem tudta megakadályozni a fasiszta barbárság eluralkodását, a haladás erői megoszlottak, s nehezen, lassan tömörültek, — másfelől József Attila még jóval a népfront-politika meghirdetése előtt észrevette és egész valójával átélte e tömörülés szükségességét (és létrejöttének lassúságát, létének gyengeségét is); az 1930-as magyar tömegmozgalmak elcsendesültek, — másrészt elégedetlenségüknek tüze hamu alatt parázslott; József Attilát a sektarianizmus „kimarta” az illegális kommunista pártból, — ugyanakkor József Attila ezután is, mindvégig megtartotta marxista meggyőződését, világszemléletét.

József Attila ekkori költészetében ezek az ellentmondások mindkét oldalukkal, okaikkal és feloldásuk szükségességének, s irányának költői megjelölésével állandóan jelen vannak. Ismételjük: az ellentmondások mindkét oldala költői kifejezést kap. Az egyik pólust képviselő költemények hosszú sorából csak néhányat emelünk ki: *Egy kisgyerek sir* (1933.), *Iszonyat* (1934.), *Emberiség* (1935.), *Kiáltozás, Ki-be ugrál,*⁷ *Világosítsd föl, Szállj költemény* (1936.), *Bukj föl az árból, Könnyű fehér ruhában, Karóval jöttél* (1937.).

E kor ellentmondásainak másik pólusát mindvégig József Attilának e korban írt legnagyobb költeményei képviselik: *Elégia, A város peremén, Bémunkás ballada, A tőkések hasznáról* (1933.), *Alkalmi vers a szocializmus állásáról, Eszmélet* (1934.), *Levegőt, Majd emlékezni jó lesz, Március, Május* (1935.), *Azt olvastam, hogy perli a Népet, A Dunánál* (1936.), *Thomas Mann üdvözlése, Ars poetica, Születésnapomra, Hazám* (1937.).

E korszak látomásai⁸ ugyanezt a dialektikát mutatják: az ellentmondások mindkét

⁷ A *Ki-be ugrál* című versben olvassuk: „Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem. — Ha megbolondulok, ne bántatok. — Erős karokkal fogjatok le szépen. . . Gondoljátok meg: Ezen a világon — nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én, — az sincsen. Utolsó mórzsáit rágom.” — Akik azonban József Attila megőrülését pusztán fiziológiai okokban, nem pedig fiziológiai és társadalmi okok állandó kölcsönhatásában keresik, gondoljanak a költőnek ezekre a szavaira: „Az én vezérem bensőmből vezérel! — Emberek, nem vadak — elmék vagyunk! Szívünk míg vágyat érlel, — nem kartoték-adat. . . nem oly becses az irhám, — hogy érett fővel szóltanul kibírnám, — ha nem vagyok szabad!” (*Levegőt!*) S gondoljunk arra is, hogy József Attilát öngyilkossága előtt, kétségkívül már az örület diszpozíciójában Victor Hugo *Ultima verba*-jának ez a sora izgatta fel végletesen: „Elpusztult az emberi értelem”.

⁸ József Attila e korszakának látomásos-álomszerű voltát a kritika és az irodalomtörténet különböző oldalról különbözőképp világította át. Gró Lajos József Attila utolsó korszakát az „élet lezülése és az áthághatatlan szociális akadályok előtti megtorpanás”-ként értelmezi. Helyesen veszi észre a vízióknak az énfelbomlással való összefüggését, de nem látja meg e korszak ellentétes tendenciáját: a vízióknak tagadását s a valóságra való vonatkoztatását. Így ír: „József Attila megtorpan az élet lezülése és az áthághatatlan szociális akadályok előtt. És neurotikus korunkhoz 'méltóan' önmaga ellen fordult. Már csak önmagával és tárgyaltal bűntudataival foglalkozott, víziói voltak, amelyek költői munkásságának remekei, de mégsem az ő igazi hangja. A fájdalom szólt meg benne, amely mögött egyre inkább elhalványodott igazi éneke, míg végre teljesen eltűnt — az örületben, aztán a halálban. Szembe akart fordulni az árral, mikor mindenki azzal igyekezett úszni”. — Gró Lajos: *József Attila olvasása közben*. Munka. 1938. okt. 2147—2149. o.

Herceg János szerint „Ady, Juhász Gyula és József Attila költői nagysága éppen abban van, hogy a valószerű életnek homálybavesző árnyait is meglátták”. — Herceg János, József Jolán: *József Attila élete*. Kalangya. 1940. okt.

Makay Gusztáv szintén észreveszi József Attila művészetének, különösen pedig harmadik költői korszakának foszló hangulatait. A levont következtetés azonban már tévedésbe visz, mert nem kérdezi meg, hogy ezek a hangulatok honnan kerültek a lélekbe, ahonnet elölpárolognak: „A nyelvi képekben való kifejezés jelképezis legjobban sajátos viszonyát a valósághoz, a külvilághoz. . . Legtöbbször 'leír' és megállapít verseiben; de csak látszólag

pólusát költészetté varázsolják, és — a korszak egészét, illetve sokszor egyes verseit is tekintve — egységbe fogják.

Az álomszerűség, a köd, a homály, a látomások mint az elfáradásnak, a világ mozgalmasságából való kihullásnak, az én felőrlődésének költői megfelelői e korszakban mindenütt megtalálhatók.

Dúdolom halk leltáromat.

Hazám az eladott kabát,

buckákra omlott alkonyat,

nincs szívem folytatni tovább.

Csillan a nyüzsgő idő

korallszírtje, a holt világ,

a nyírfá, a bérház, a nő

az áramló kék égen át.

(Sárga jüvek)

Az álomszerűség és a magány összefüggését József Attila két oldalról is megmutatja. A magány „félálomszerű” titokzatosságában altatja figyelmét:

... — im, e zümmögő kávéházban várok reátok
óvatosan, lassan, s figyelve (*múltba? jövőbe? nem tudom*)

de vizsgán, mint a kutya, ki *bár szemmel*

tartja a gyanúsán nyüzsgő világot,

jélíg ügyel csak, mert másfelől gazdáját várja

jelenni a néma úton —

ily *félálomszerű figyelemben*, mely egy, noha ketté irányul

...

érezem, hogy ti vagytok a gazdám...

...

kikre várok e *sanda jelen gyanús jelenései* közt,

míg vöröshajú jellem színészek kártyákat osztanak felettem,

mérgeket hordanak szerte-körül, nyelik a füstöt, a gőzt...

de mihelyt megszűnik a magány (: „Üljetek csak ide mellém”), a révedezés végetér: „ez a félálom visszahúzódik szívembe” ... (*Egy ifjú párra*). Máskor a bágyadt álomszerűség, mely egész sor vers hangulatán előmlik, a jelen (az idő) hiányában leli magyarázatát, hiszen a jelen keménysége a bankároké és tábornokoké: „Bankárok és tábornokok — ideje ez, jelen idő, — ez a kovácsolt hideg, — e villanó, e kés-idő” (*Fagy*); a költő, a magyar haladás jelene széthullott: „csak ami *nincs*, annak van *bokra*, — csak ami *lesz*, az a *virág*, — ami *van*, széthull darabokra (*Esmélet*)”; „Sokan voltak és körülvettek — *álomban* engem *kinevettek*; — Hehe, *hát ennél van a kincs*, — ami *nincs!*” (*Sokan voltak*); „*Tejjoggal kőbe* mért harap-

realista. Nem a valóság ösztönzi kifejezésre, hanem belső érzések, ... hangulata a lélekből párolog elő, és közvetítő közeget keres.” — Makay Gusztáv: *József Attila*. Magyar Szemle. 1941. április 269—276. o.

József Jelen így ír: „A költő, aki a tájak és falvak, alkonyok és állatok édes, boldog dalolójának született, ez a Csokonaiasán rokokó-kecsességű suhanc hiába próbálta hősiekedvességgel felmutatni és fenntartani magában az 'áramló könnyűségű rétek' látomásait, kényszerű győzelmet aratott felette a külvárosi éj.” — József Jolán: *József Attila*. Kelet Népe. 1942. febr. 15.

Németh Andor ezt jegyzi fel József Attila harmadik korszakáról: „Nem elfutó benyomásait kísérli megörökíteni, hanem eszmélkedéseit, nem álmokat közvetít, nevelni akar.” — Németh Andor: *József Attila*, Cserépfalvi kiadó 1942. József Attila — fűzi még hozzá Németh Andor „utolsó kézjegyéig fejlődik”, útja a „poète-poète”-tól „(így különböztetik meg a franciák a Nerval és Rimbaud vonalába eső költőket, kik a másként kifejezhetetlent villantják fel látomásjellegű vesszoraikban)”, „attól a költői világtól, amelyet a valóság átvarázsolásával alkotott” „a morál felé” vezet. — Uo. 148. o.

tál? — Miért siettél, ha elmaradtál? — *Miért nem éjszaka álmodtál?* — Végre mi kellett volna, mondd?” (*Karóval jöttél*);

Az idő semmit jálszik,
[langy tócsa most, megdült.
Hogy elleng, abból látszik,
hogy remeg a virág.

Én sem tudom már régen,
alszom? vagy dolgozom?
Megterít feleségem
szép fehér abroszon.

(*Nyári délután*)

E múlt és jövő között lengő korszakban (melynek a jövő szálait szövő jelene a múltból is, a jövőből is táplálkozik, bár mindkettőnek híjával van) tehát mintegy összefoglalódnak azok a korábbi versek, amelyek a világnak és a költőnek szétfoszlását fejezik ki:

A köd, a csönd sosem ragyog
én már ködből, csöndből vagyok.

(*Ködből, csöndből*, 1925.)

Felhő valék, már süt a nap.
Derűs vagyok és hallgatóg.

(*Dal*, 1928.)

...fönn a hegyen ágyat bont a köd,
...
szerelem szólal, incseleg felém,
pirkadó madár, karsú, koronás,
de áttetsző, mint minden látomás.

(*Oh szlv! Nyugodj!*, 1928.)

Kis, nyurga füst virágzik hold előtt.
Ezüsttel köt meg old, hajlong, ledől.
Áttetszel rajta, égi hűvösség.

Sokat szenvedtem, hát sovány vagyok,
elszállok, mint a köznapi bajok
áttetszel rajtam, égi hűvösség.

Elszállok, de vad vörös remegés
az életért, világot ringat és
áttetszik rajtad, égi hűvösség. (*Füst*, 1930.),

...a köd szoptatós melle buggyan
a ráncos szoknyájú hegyek közt, —
így volt. Egy ember ült a porban
s eltűnt a kifeslő jegyek közt. (*Ritkás erdő alatt*, 1932.)

E korszak az őszi köd (s a téli fagy) világa:

Tar ágak-bogak rácsai között
kaparásznak az őszi ködök,
a vaskorláton hunyorog a dér
...

Fáradtság üli a teherkocsit,
de szuszogó mozdonyról álmodik
a vakvágányon, amint hazatér.
...

Tudtam, hogy ősz lesz s majd fűteni kell,
De nem hittem, hogy itt van, ily közel,
Hogy szemembe néz, s fülembe morog

— határozza meg József Attila pontos kifejezéssel a második korszak epilógusa (1932.) és a harmadik korszak közötti különbséget (*Ősz*, 1935.).

E korszakra annyira jellemző a látomásszerűség, az árnyékokkal való viaskodás, hogy a látomások, árnyak József Attila költői világának minden zugába belopakodnak. Elérik a Mama-verseket is (*Mama*, 1934., *Kései sirató*, 1935., *Kiknek adtam a boldogot*, 1937., *Édesanyám, egyetlen, drága*, 1937.). E versek igazi jellegzetessége akkor mutatkozik meg, ha a korábbi korszakok Mama-verseivel vetjük össze őket.

József Attila — tudjuk — korán elvesztette édesanyját, hozzá írt versei a halott anya emlékét idézik. De éppen, mert mindegyik ugyanarról szól, a versek közötti különbségek József Attila költői korszakának különbségei.

Az *Ad sidera* (1923.), az *Anyám meghalt* (1925.) s az *Anyám a mosásban* (1926.) című versek az első korszak jellegzetességeit testesítik meg.

Az *Ad sidera* első sora e korszak egét, „a messzi végtelent” feszíti ki a vers fölél: „*Anyám, ki már a messzi végtelen vagy...* — nem sáppadsz el, ha szűkös este int,” majd a második szakasz első sorában ismét: „*Anyám, ki már a néma végtelen vagy, ...* — ó meg ne lásd az álom-öklű kint”. A vers még a Nyugat formakincsével gazdálkodik: latin címe (*Ad sidera*), rímei (megint — este int), (csonka-) szonett formája (az utolsó sor csak két szótagból áll), szókötései (álom-öklű kint, borus szem), nagybetűs szimbólumai (Ember, Pénz) mind erre vallanak. A forma fegyelmén áttetszenek József Attila proletár élményei („... nem gyötrődöl, ha nincs kenyér megint”, „kis rikkancs fiad”, „betegre vert agy”) és megcsap szeretetvágya, mely nemcsak kapni, de adni is akar (vadalmafa lenne s szétozstaná testét minden éhező kisgyerek között: *Szeretném, ha vadalmafa lennék*, valami nagy nagy tüzet rakna, „hogy fölmelegednének az emberek.” *Tél*): „Ne ordítson pénzért gyerektorok”. Ez egyben (még elvont) szociális hitvallása is a 18 éves gyermekköltőnek, akinek máris „emberhez méltó gondja van”:

Anyám, falat kenyért sem ér az élet!
De nagy hitem van, s szép jövőnek élek:
Ne ordítson pénzért gyerektorok.
S tudjon zokogni anyja temetésén.
S ne rúgjon még az Ember szenvedésén
A Pénz.

A másik két, egymással is rokon költemény szabadvers, bennük az expresszionizmus -nak a jelen elviselhetetlenségéből támadt energiája lendül a pontosan még nem körvonalazot t jövőbe, s a szürrealizmus szabad asszociációs hálózata vibrál:

Anyám meghalt, most nem tudom, hogy
viselkedjem vele szemben,
megfoltozná kabátomat, megnézné milyen szép
vagyok meztelenül,
még soha senkise látott meztelenül!
A parasztok learattak, kis padokon várják a halált.
Poloska marja álmainkat, tányérunk csak falakra való
De jobb ebédet akarunk, hogy jobbak legyünk,
több pár cipőt az ágyunk mellé, hogy többek legyünk:

A híd lassan kijön a ködből, a túlparton szuronyok
állnak —
itt az olló, ott pedig a szövendő szövet —
— mire várunk? (Anyám meghalt, 1925.),

és:

Anyám meghalt, most nem tudom, mit tegyek véle
...
akitől virágot kapott, nem volt anyakönyvi lapja
még a házmaster sem látta,
ha Kínában él, őt küldik el a sárkányokhoz,
de ő föláll,
a sárkány messze lakik tőlem, kis rizsemért most
hazafutok,
gyászkoszorúm is megfonom helyettetek.
Megfoltozná kabátomat, megnézné milyen szép vagyok

meztelenül,
még soha senki se látott meztelenül (Anyám a mosásban, 1926.),
...

E versnek hat sora azonban már a következő korszak nagy versének (Anyám, 1931.) csírája:

a bögrét két kezébe fogta,
egy vasárnap, úgy este felé, csöndesen elmosolyodott
...
a mosásban kicsit meggörnyedt,
én nem tudtam, hogy fiatalasszony,
álmában tiszta kötényt hordott, a postás olyankor
köszönt néki. (Anyám a mosásban, 1926.)

A közös mozzanatoknál

A bögrét két kezébe fogta
úgy este felé egy vasárnap
csöndesen elmosolyodott
...
A mosástól kicsit meggörnyedt,
én nem tudtam, hogy ifjú asszony.
a postás olyankor köszönt néki... (Anyám, 1931.)

fontosabbak, s József Attila második költői korszakára jellemzőek a két vers közötti különbségek. A szegénység képe („a bögrét két kezébe fogta”, „a mosásban kicsit meggörnyedt”, „én nem tudtam, hogy fiatalasszony”, „álmában tiszta kötényt hordott, a postás olyankor köszönt néki”) konkretizálódik, társadalmi vonatkozásaival gazdagon motiválódik, okaival együtt jelentkezik:

kis lábaskában hazahozta	S mert hegyvidéknek ott a szennyes!
kegyelmeséktől vacsoráját,	Idegnyugtató felhőjüket
lefelejtünk és eltűnődtem,	a gőz s levegőváltózsúl
hogy ők egész fázékkal esznek —	a mosónőnek ott a padlás
	...

Anyám volt, apró, korán meghalt,
 mert a mosónők korán halnak,
 a cipeléstől reszket lábuk
 és fejük fáj a vasalástól

— mindez tiszta leírás,

az osztályellentétekre egyetlen sor *sem hivatkozik*, de mindegyik *ezeket ábrázolja*, most pedig e leírásból kinőve, annak további általánosításaként a költő ujja kinyúl a versből:

Látom, megáll a vasalóval.
 Törékeny természetét a tőke
 megtörte, mindig keskenyebb lett —
 gondolj átok meg, proletárok —,

hogyan emberi-költői feladatát ember s költő módjára elvégezve visszahúzódjék a kezdőkép világának hangulatába, amelyet a vers utolsó előtti strófájában már meg haladt, s amelyben a jövő egyelőre *még álom* :

álmában tiszta kötényt hordott,
 a postás olyankor köszönt neki.

A vers formailag is zártabb, mint az előző, rímei még nincsenek, de ritmusa nem szeszélyes már, ötödféles jambusokban egyenletesen ver, mint a szívdobogás.

A harmadik periódus Mama-verseiben (*Anyá, 1934., Mama, 1934., Kései sirató, 1935., Kiknek adtam a boldogot, 1937., Édesanyám, egyetlen, drága, 1937., Irgalom, édesanyám, 1937.*) ennek a korszaknak általános jegyei ütköznek ki erősen.

Az *Anyá* című vers világában e korszak egyhangú, szürke őszi esője hull, a gyermek nyugtalansága és szeretetvágya csak egy közbevetésben árulkodik közvetlenül (— mert csecsre vágyom —), különben az anyába vetül, aminthogy ő is a korszak alaphangulatának szimbóluma itt:

Az őszi eső szürke kontya
 arcomba lóg zilálva, bontva.
 Harmadik napja sírja, mondja,
 mint tébolyult anya motyogja
 — mert csecsre vágyom — rám meredve:
 Réá találtam gyermekemre,
 aludj el, édes kedvesem, te,
 Csitt, csitt kicsikém, tente, tente... (Anyá, 1934.)

A mama alakja, mely korábban nemcsak a múlt élményeit, hanem a jelen célját, a jövőt is jelentette (*Ad sidera, Anyám meghalt, Anyám*) a *Mama* című versben (1930.) emlékké, látomássá nő és növekedve foszlik:

Csak ment és teregetett *némán*,
 nem szidott, nem is nézett *énrám*
 s a ruhák *jényesen suhogva*,
 keringtek, szálltak a magosba.

Nem nyafognék, de *most már késő*
 most látom, milyen *óriás ő* —
 szürke haja *lebben az égen*,
*kékitőt old az ég vizében.*⁹

⁹ A vers látomászerűségét Halász Gábor és Németh Andor így jellemzi: „Az emlékezés kísértetjárás is. Aki a pince homályából kijutott a napvilágra, nemcsak a maga tegnapiját érzi lidércnyomásnak, hanem még inkább, akinek élete végig ott telt le a homályban, teste percre sem szabadult a robotból: a proletár anyáét. Csodálatosan mély rétegekből tört fel a mama-érzés József Attilában. Majd képszerűvé stilizálta, távolította alakját, hogy átszellemüljön fájdalma ('Szürke haja lebben az égen — kékitőt old az ég vizében'), majd

A *Kései sirató*-ban (1935.) a *Bánat* csendes felszíne alatti kétségbeesés lávaömlésként árasztja el a verset. Amilyen mértékben szűkül magányának köre, nő a „világhiány”, vonja el, szivattyúzza ki a korszak barbarizmusa a költő magányának kisebbedő világából az éltető levegőt, olyan mértékben nő József Attila kétségbeesett ragaszkodása a kisvilág egy-egy emberéhez, egy nőhöz, édesanyja emlékéhez. E ragaszkodás kétségbeesetten reménytelen szívósságát éppen az magyarázza, hogy a kisvilágnak a nagy világot kellene pótolnia, néhány embernek a „világhiányt” kellene megszüntetnie, a magány úrét kellene kitöltenie.¹⁰ Ezért szakad fel oly elementáris erővel és friss fájdalommal a tizenhat éve halott anya emlékének kínja a költő lelkében:

Harminchat fokos lázban égek mindig
s te nem ápolsz anyám.

Ezért ostromolja oly indulatosan a szeretet gyűlöletével:

Vigasztaltad fiad és pirongattad
s lám, család, hazug volt kedves szavad.
...
Lásd, örülnék, ha megvernél még egyszer!
Boldoggá tenne most, mert visszavágnék
...
Nagyobb szélhámos vagy, mint bármelyik nő,
ki csal és hiteget!
Suttyomban elhagytad szerelmeidből
jajongva szült eleven hitedet.
Cigány vagy! Amit adtál hízelegve,
mind visszaoptad az utolsó órán!

E vers fájdalmát csak akkor érthetjük igazán, ha más, hasonló érzésből született versek kínja mellé tesszük:

Te rongy, aki szeretni gyáva vagy
...
a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék
...
Add kezembe e zárt világ kilincsét,
könnyű kezedet — vár kinn a szabad.
(*Aki szeretni gyáva vagy*),

brutális makacson közvetlen közelbe hozta őt, akit megettek a fenék” ... — József Attila utolsó korszakát Halász Gábor szerint általában is „a nyomor mélyéből ütköző hangokból, rongyokból és csillagokból” megalkotott „hallucinatív erejű képek” jellemzik. — Halász Gábor: *József Attila*, Nyugat, 1938. aug. 130—134. o.

Németh Andor szerint a Mama-versben a mama alakja „minden egyes lépcsőfokkal távolodik a valóságtól, az utolsó szakaszban látomássá szublimálódik.” — Németh Andor: *József Attila*, Cserépfalvi kiadó. 1942. 168. o.

¹⁰ Thomas Mann *Doctor Faustus*-ában epikusan ábrázolja ezt a problémát, amikor leírja Adrian Leverkühn hirtelen felfokozódott ragaszkodását egy kékszemű kisfiúhoz, akit végül elvisz a betegség. Leverkühn ekkor jut el ahhoz a következtetésig, hogy „vissza kell énekelni” Beethoven IX. szimfóniájának harmóniáját. De József Attila és Adrian Leverkühn között jelentős különbség van: Leverkühn élete tragédiája árán jut el helyzete öntudatosodásához, József Attilának viszont az a tragédiája, hogy helyzetének, társadalmi létének felismerése ellenére sem tud pillanatnyilag segíteni magán. Másrészt: József Attila sohasem „énekelte vissza” a harmóniát. Egész költészete új harmónia, amely azon alapszik, hogy József Attilánál a „világhiány” sohasem teljes: ő azokhoz a társadalmi erőkhez kapcsolódott tudatosan, amelyek már a jelenben dolgozó ígéretei a jövőnek.

— átkozza, hívja a gyűlölt-szeretett nőt; vagy másutt:

Kívül-belől

leselkedő halál elől

(mint lukba megriadt egérke)

amíg hevülsz,

az asszonyhoz úgy menekülsz

hogy óvjon karja, öle, térde.

...

És lásd, akadt

nő, ki érti e szavakat,

de mégis ellökött magától.

...

Ártatlanok,

csizmák alatt sikongjatok

és mondjátok neki: Nagyon fáj.

...

Ti férfiak,

egymást megtépve nő miatt,

ne hallgassátok el: Nagyon fáj.

Lovak, bikák,

kiket, hogy húzzatok igát,

herélnek, ríjjátok: nagyon fáj.

...

Elevenek,

minden, mi kintől megremeg,

égjen, hol laktok, kert, vadon táj —

s ágya körül,

űszkösen, ha elszenderül,

vakogjatok velem: Nagyon fáj.

Hallja, míg él.

Azt tagadta meg, amit ér.

Elvonta puszta kénye végett

kívül-belől

menekülő élő elől

a legutolsó mendéket. (Nagyon fáj).

Idézzük még ide e versek (kevés számú) ellendarabjai közül az egyiket:

Már nem képzelt ház üres telken,

csinosodik, épül a lelkem,

mivel az árnyakkal beteltem

a nők között Flórára letem.

Ő a mezőn a harmatosság,

kétes létben a bizonyosság

...

Ő az okmány, kivel a kellem

a porráomlás ellen, a szellem

az ólálkodó semmi ellen

szól, pöröl, szorongó szerelmem

Érdekeimből megértettél

bátorra vakmerőből tettél,

kínlódtál amíg nem szeretted,

egész világom ege lettél.¹¹ (Flóra 5: Megméréssel)

¹¹ E korszak dialektikája e sor ellenkezőjét is ismeri: ha olykor (*Megméréssel*) Flóra lesz az egész világ, máskor (*Már két milliárd*) a világ kéredezkedik be a szerelmes versbe: „Úgy kellesz, mint parasztnak a föld” stb.

Ha e sorok számát szaporítanánk (*Majd megöregszel, Ne bántsá, Magány, Száradok, Ha nem leszel... , Ha nem szorítom, A halálról, Bocsássátok meg, — másrészt: Vas színű égboltban, Alkalmi vers a szocializmus állásáról, Könnyű emlékek, Irgalom édesanyám*), több vers nem mondana többet: amilyen mértékben a költő nagy világának ideáljai az emlékek és az álmok árnyaivá foszlottak, oly mértékben nő a költő ragaszkodása kis világa szereplőéhez, anyjához, a szeretett nőhöz, és az anya s a nő nem tudhatja, a halott anya, s a várt nő nem tudja szeretete-szerelme testi jelenlétével, fészke melegeivel pótolni a nagyvilágot, kitölteni a magányt: árnyékká foszlik maga is.

Ebben az összefüggésben válik érthetővé, milyen mélyről törtek fel a panaszos sorok:

Mint *lenge, könnyű* lány, ha odaintik,
kinyújtóztál a halál oldalán.
Lágy ősi tájból és sok kedves nőtől
próbállak összeállítani téged;
de nem futja, már látom, az időből,
a tömény tűz eléget.

...

haszontalan vagy! nem-lenni-igyekszel
s mindent elrontsz, *te árnyék!* (*Kései sirató*, 1935.)

A *Kései sirató* lengesége, magány ellen lázadó haragja, az óda, az elégia, a rapszódia határmesgyéjén járó nagy formátuma, szilárd, nagyívű szerkezete, gondolati általánosítása egy versben mutatja mindazokat a változásokat, amelyeken József Attila költészete korábbi korszakaihoz (a korábbi *Mama*-versekhez) képest átment.

Az anya, ki már a *Kései sirató*-ban *lenge, könnyű* lánnyá, árnyékká vált, kísértetként visszajár fiához, s a maga árnyékbirodalmába hívja:

Mert eljőn értem a halott,
ki szült, ki dajkált énekelve.
Kitágul, mint az űr, az elme:
a csőndbe térnek a dalok.
A hűség is eloldalog
és elmúlik szívem szerelme.
Kitetszik, mily *üres dolog,*
mily *világ* visszája bolyog
bennem, mint *lélek, a lét türelme.*
Széthull a testem, mint a kelme,
mit összerágtak a molyok. (*Kiknek adtam a boldogságot*, 1937.)

és

Édesanyám, egyetlen drága,
te szűzesség kinyílt virága,
önnön fájdalmad boldogsága.

Istent alkotok (szívem szenved),
hogy élhess, hogy teremtsen mennyet,
hogy jó legyek s *utánad menjek.* (*Édesanyám, egyetlen drága,*
1937.)

A fasizmus világának kísérteties embertelenségével, kegyetlen keménységével a kisgyermek riadt álmának lágyságát állítja szembe a költő:

*Ha a hold süt, a néma, síron túli fény,
álmomba' kinyílnak a termek.
Kioson, kenyeret szel a konyha kövén
s majszolja riadtan a gyermek.*

...

*Ha belé-belereccsen a szörnyű kredenc
ajkára repül kicsiny ujjá:
könyörögne az irgalomért, és a csend
zord kürtje a zajt tovafújja.*

*Ez a zaj, ez a kín, e világreccsés
nem szünve, dühöngve növekszik.
Belesáppad a gyermek, elejti a kést
és visszalopódzva lefekszik...*

*Mire ébredek, ég a nap, olvad a jég,
szétfreccsen iromba szilánkja,*

...

*Már unja az ördög a poklot.
ide önti a földre kövér melegét —
zöld lángba borulnak a bokrok. (Ha a hold süt.)*

E világ kísértetiessége, fenyegető rémei más versekben is rácsapnak a kezdősorok szelíd, lágy hangulatára:

*Zöld napsütés hintált a tenger lágy habos vizén,
meztelenül, vígan, nagy messzi beúsztam biz én,
a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőben fekve ringtam ott, behúnyva két szemem.*

*Én nem tudom, hogyan, mi volt. A locska őselem,
a víz kihült és nagy hideg zuhant rám hirtelen.*

...

*A hátam mögött szüntelen valami ordított.
Íszonyúbb volt, mint óriási tarajos gyíkok
csordája, az a tenger ott...*

...

*Úsztam, vagy úsztam volna, ám úgy értem partot ott,
hogyan vert a hullám s végül egy hatalmas kidobott.*

(Zöld napsütés hintált...)

Hasonló jellegű és szerkezetű az *Indiában, hol éjjel a vadak* című vers is.

A fasizmus világának kegyetlensége, a költő világának álomszerű lágysága, a költő-énjének elfoszlása szinte összefoglalásképp tűnik eléink egyik utolsó versében:

Íme itt a költeményem

Ez a második sora.

E betűkkel szót keményen

címe: „Költőnk és Kora”.

Úgy szállong a semmi benne,

mintha valaminek lenne

a pora...

Úgy szállong a semmi benne,

mint valami: a világ

a táguló űrben lengve

jövőjének nekivág;

...

Űr a lelkem. Az anyához,
 a nagy Űrhöz szállna, fönn.
 Mint léggömböt kosarához,
 a testemhez kötözöm.
 Nem való ez, nem is álom,
 Úgy nevezik, szublimálom
 ösztönöm.

Ezúttal is a vers befejező része láttatja meg e kor barbárságának színeit:

*Piros vérben áll a tarló.
 s ameddig a lanka nyúl,
 kéken alvad. Sír az apró
 gyenge gyepek és lekonyúl.
 Lágyan ülnek ki a boldog
 halmokon a hullajottok.
 Alkonyúl.*

Eddig azokat a látomásos, ködös, homályos, álomszerű költeményeket vizsgáltuk, amelyek e korszak ellentmondásainak egyik pólusán keletkeztek. Ezek József Attila magányának versei, s ezért a baloldali erők elszigeteltségének, gyengeségeinek versei is. De bármennyire nélkülözte is az ellenforradalmi Magyarország őszi köde, téli éjszakája: jelene, a múlt és a jövő világosságát, ez a jelen a szocialista tudatosságú költő világképében, költői világában mégis a múlt és a jövő határterülete volt: a múlt folytatása, a jövő dajkája.

*A világ vagyok — minden, ami volt, van:
 a sok nemzetség, mely egymásra tör.
 A honfoglalók győznek velem holtan
 s a meghódoltak kínja meggyötör.
 Árpád és Zalán, Verbőczy és Dózsa —
 török, tatár, tót, román kavargó
 e szívben, mely e múltnak már adósa
 szelíd jövővel — mai magyarok! (A Dunánál)*

A költő, aki a jelenben méri fel a múltat és „tudatos jövőbe lát”, költői látomásaiban, álmaiban is maradéktalanul kifejezte a korszak ellentmondásainak másik pólusát is. Az egész korszakot átszövő nagy verseiben — éppen a legnagyobbakban — átfogó művészi analízissel jelöli meg e korszak kódének, homályának társadalmi forrásait, állást foglal a valóságtól elszakadt szépség, álom, látomás ellen.

Problémánk szempontjából, de József Attila egész költészetének szempontjából is elsőrendű fontosságú költemény a *Város peremén*, ez az „ideológiai látomás”¹² ahogy Németh Andor nevezi. A költemény első és utolsóelőtti strófája azoknak a már tárgyalt verseknek egész sorával rokon, amelyek világa a ködé, őszé, alkonyaté, éjjelé, nyirkos homályé, párolgó nedvességé:

*A város peremén, ahol élek,
 beomló alkonyakon
 mint pici denevérek, puha
 szárnyakon száll a korom,
 s lerakódik, mint a g u a n ó,
 keményen, vastagon.*

¹² Németh Andor: *József Attila*. Cserépfalvi kiadó. 1942. 214. o.

*Lelküinkre így ül ez a kor.
És mint nehéz esők
vastag rongyai mosogatják
a csorba pléhtetőt —
hiába törli a bú a szívünkről
a rákövesedőt.*

„Moshatja vér is” csap át a nehéz esőknek sok versből ismerős szomorúsága az „Új nép, másfajta raj” keménységébe. A költő a jelenről szólván most nem az ellenforradalom rendjének pillanatnyilag nyomasztó túlsúlyáról, a kor terhei alatt sírva görnyedő ember fáradt ernyedtségéről, elomlásáról beszél, hanem arról az erőről, amely a jelenben záloga a jövőnek:

a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.

E „győzni fogó” munkásosztály múltjának („szállásainkon éhinség, fegyver, — vakhit és kolera dúlt”) és jelenének („Ím itt vagyunk, gyanakvón együtt, — az anyag gyermekei”) pontos ábrázolása hitelesíti az ezután következő strófák forradalmi pátoszát, mely a magántulajdon kerítésével e korszak keményen lerakódott búját, kormányt, füstjét is elfújja a földről s a nap elől:

Föl a szívvel, az üzemek fölé!
Íly *kormos* nagy szívet
az látott-hallott, ki *napot* látott
füstjében fulladni meg.
ki lüktetését hallotta a föld
sok tárnás mélyeinek!

Föl, föl!... E fölösztott föld körül
sír, szédül és dülöng
a léckerítés leheletünktől,
mint ha vihar dühöng.
Fújjunk rá! Föl a szívvel,
füstöljőn odaönt!

A kiharcolt jövő világa már az ész s az érzés szép egyensúlya, harmóniája, mely nem ismer sem homályt, sem ködöt, sem füstöt, sem kormot:

...megvilágosul gyönyörű
képességünk a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges-végtelent,
a termelési erőket odakinn s az
ösztonöket idebent...

A költemény utolsó két strófája tömören összegezi az egész versben részeiben elénk tárt világképet, és megmutatja a perspektívát is, ahonnan a világ láthatóvá vált. Az utolsó előtti vers-

szak a puha korom alatt fuldokló jelen kezdőképét vetíti ki újra, hogy aztán az utolsó versszak a jelennek „az adott világ”-nak másik, varázsos oldalát, is nevén nevezze, s a „tudatos jövő” segítségével a két oldalt költői harmóniába szerkessze:

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint a harmóniát. (A város peremén, 1933.)*

A *város peremén* című költeményben a jelenben készülő jövő keménysége uralkodik, a homály, a korom, a füst csak két versszakra telepszik rá. Az *elégia* — A város peremének fáradtabb, szelidebb, szemét maga elé szegező ikertestvére.¹³ Aspektusának különbsége miatt, a füst, a homály uralkodik benne: a jelen sivárságát panaszolja el. A költői aspektusnak ez a különbsége annál szembeötlőbb, mivel a két vers motívumai sokban közösek.

Az első versszak ugyanabba a világba vezet, mint A város peremén első strófája

*Mint ólmos ég alatt lecsapódva, tetten,
füst száll a szomorú táj felett,
úgy leng a lelkem,
alacsonyan.
Leng, nem suhan.*

A harmadik versszak („Az egész emberi — világ itt készül”) — A város peremén ötödik strófájának értelmével rimel össze („minden emberi mű — értelme ezért bűg mibennünk, — mint a mélyhegedű), de az ábrázolás hangsúlya ezúttal az „itt”, nem a „készül”:

*Itt minden csupa rom.
Ernyőt nyit a kemény kutyatej
az elhagyott gyáruvaron.
Töredezett, apró ablakok
fakó lépcsőin szállnak a napok
alá, a nyirkos homályba.*

Ezért a kerítés, a palánk, mely ott „Sír, szédül és dülöng... a lehetünkötől” itt „e falánk erkölcsi rendet... űrzi, óvja”; ott ostrom alatt hajlik („szédül és dülöng”) passzívan, itt „rikácsolva” fejti ki ellenséges aktivitását; a költő sem dühöng a vihar erejével: a sánta palánk mellett pihen.

*... „Itt a lelkek
egy megszerkesztett, szép szilárd jövőt
oly üresen várnak, mint ahogy a telkek
köröskörül, mélán és komorlón
álmodoznak gyors zsibongást szövő
magas házakról.” (Elégia, 1933.);*

ott ugyancsak a lelkek ugyanezzel a jelennel annak a harmóniának jövőndő („...majd kint”) megteremtői, amelyet a költő tudatos jövőbe látva magában megszerkeszt.

¹³ Az *Elégia A város peremén* című költeménnyel egyszerre jelent meg a Korunk 1933. júl.—aug.-i számában. A kritikai kiadás is közvetlenül A város peremén után közli.

A város peremén a múltat is magába foglalo jelenben felmért jövöböl meriti erejét, amellyel elüzi a kormot, a füstöt, az *Elégia* az itt készülő egész emberi világ archimédési pontján állva tudja megjelölni a homály, a füst, a köd forrását. A *Falu* és A kövezeten című vers a forradalmi tömegmozgalmak múltjához ragaszkodva válik képessé ugyanerre. Amennyiben e múlt a forradalmi mozgalmak időleges elcsendesedésével a távolba merült, a köd, a füst, a homály, mely korábban (1932.) „épp betört” a „tört síkra” (*Invokáció*), most (1934., 1935.) ellepi a falut, a várost (aminthogy ellepi a külvárost is az *Elégia*-ban, a köd-, füst-, homály-oszlato jövö távoli volta miatt). Amennyiben azonban a költő ragaszkodik ehhez a múlthoz („*Dombocskán*, mint szívükön a bú, — ülök. *Virrasztok*”; és ellenkező képpel, hasonló jelentéssel: „...a sok veréb, mely fölcsipogva forgott, — némán, erősen markolta az ágat, — mert jobban ragaszkodik, aki alszik, — mint az éber”), a *füstnek* („Itt is, ott is karcu füst, — remény — tündönni merre szálljon), a *homálynak* („Akáccskát babrál a homály”), a *borongásnak* („s körülem, míg elfed hallgatag — a lágy borongás bokra, — ugatások némán hullanak — nagy bársonyokra”), az *álomnak* („Hallgatom az álmódó falut — Szorongó álmok szállnak”), az *árnyaknak* („A kövezeten bús csatak hunyorgott, — megszállták a várost az árnyak”) megmutatja forrását, társadalmi összefüggéseit („A vadzab ki kardot vont elő, — fejét mélyen lehajtja ... S ahogy földerül az értelem, — megérti, hogy itt más szó — nem eshetett, mint ami dereng: — eke és ásó — Szó, mert vélünk szölal a paraszt... alszanak a nyers, nehézsavú, — kiszikkadó parasztok. — Dombocskán, mint szívükön a bú, — ülök. *Virrasztok*”; és: „Már megformálta lassú tűnődésem, — hogy állati büm értelmes emberi — bánat”: *Falu* 1934.; A kövezeten 1935.).

A város peremén mellett kétségkívül az *Eszmélet* (1934.) című nagy költemény adja meg monumentális szintézisét e korszak látomásos, álomszerű költeményeinek, sőt bizonyos mértékig József Attila egész költészetének. Tudjuk, hogy József Attila maga milyen büszke volt az *Eszméletre*, s egyszer azt mondta róla, hogy úgy viszonylik bizonyos más versekhez, mint Feuerbach mechanikus materializmusa Marx dialektikus materializmusához. Mivel a verset a marxista kritika részletesen elemezte,¹⁴ itt csak néhány olyan vonatkozására mutatunk rá, amely a mi problémánkkal szoros kapcsolatban van.

A költemény első négy strófája a „csilló könnyűség” szép álmvilágából a „vas világ” rendjébe vezet. Milyen ez a rend?

Sovány vagyok, csak kenyeret
eszem néha, e léha, locska
lelkek közt ingyen keresek
bizonyosabbat, mint a kocka.
Nem dörgölődzik sült lapocka
számhoz s szívemhez kisgyerek —
ügyeskedhet, nem fog a macska
egyszerre kint s bent egeret. (Eszmélet III)

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,

¹⁴ Bóka László így ír az *Eszméletről* és József Attila szocialista meggyőződéséről: „annyira egyé vált amaz új világgal, mely költői látomásává nőtt, hogy valóságnak álmódta s valóságként tudta volna élni, s a látomásai megett elmaradt világot, a 'vas világot' börtönné érezte már.” — Bóka László: *József Attila*. Essay és vallomás. Anonymus kiadó. Bp. 1947. 57. o.

Horváth Márton a proletár költészetéről és József Attila költészetének új jellegéről szólva az *Eszmélet* részletes elemzése során rámutat arra a dialektikára, amely az álmok zenei szépségű világából a valóságra való ráeszméléshez elvezet. — Horváth Márton: *József Attila költészete*. Lobogó Petőfi. Szikra. Bp. 1950. 46—58. o.

szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat. (Eszmélet IV)

Az álmok, látomások, ködök s az élettől különvált szépségek világából a valóságra való ráébredés, eszmélkedés, e korszak költészetének egyik jellegzetes tendenciája. E tendencia először József Attila második korszakában jelentkezett energikusabban, akkor, mint általánossá váló törekvés. (Korábban: *Bellehem*, 1929. A második korszakban: *Egy költőre*, 1930., *Kispolgár*, 1931., *Szocialisták*, 1931.). Most versek egész sorában tovább él:

Az éjjel hazafelé mentem,
Éreztem, bársony nesz inog,
a szellőzködő lágy melegben
tapsikoltak a jázminok,¹⁵

a közösség, amely e részeg
ölbecsáló anyatermészet
férfitársaként él, komor

nagy, álmos dzsungel volt a lelkem
s háltak az utcán. Rám csapott,
amiből eszméletem, nyelvem
származik s táplálkozni fog,

munkahelyeken káromkodva,
vagy itt töpreng az éj nagy odva
mélyén: a nemzeti nyomor.

(*Hazám*, 1937.)

A kemény valóság s a bársonyos finomságú esztétikum más sorrendű, de hasonló jellegű ütközése, dialektikus egysége okán idevonható a *Levegőt!* című vers első strófája is:

Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott
hazafelé menet?
A gyepe éppen langy sötétség szállott,
mint bársony permeteg
és lábam alatt álmatlan forogtak,
ütött gyermekként csendesen morogtak
a sovány levelek. (Levegőt! 1935.)

Az álomnak, a szépségnek a kemény valósággal (*Eszmélet I—IV*) s ennek a merengéssel való „megkorrigálása” (*Eszmélet XII*) kétségkívül az *Eszmélettel* rokonítja a *Gyönyörűt láttam* című verset, még ha a rokon gyengébb testalkatú is amannál:

Gyönyörűt láttam, édeset,
elképzelttem egy gyenge rózsát.
Elbáméskodtam s rám esett
mint nagy darab kő a valóság.
Ám ez a kő is képletes

...

¹⁵A vers ellendarabja a *Jön a vihar*
Jön a vihar, tajtékja ében,
haragos bírák feketében,
villanások szelnek át az égen,
mint fájó fejen a kínok,
utánuk bársony nesz inog,
megremegnek a jázminok.

vö. „A fürgeteg fekete vadezüst”
(*Förgeteg*)

vö. *Hazám*, de:

...
Borzongásuk a nem remélt vágy —
így adnak e kicsinyek példát,
hogy fájdalomad szerényen éld át
...

Így okoskodtam s jónapot
kívánva elhúzódtam oldalt
s este a nyájas csillagok
rám nevettek a teli holddal. (Gyönyörűt láttam, 1937.)

Az álmoknak, „koholt szeszeknek”, „meséknek”: az élettől külön felfogott szépségnek elutasítása az *Ars poetica* is:¹⁶

Költő vagyok — mit érdekelne
engem a költészet maga?
Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

...

Az idő lassan elszivárog
nem lógok a mesék tején.

...

Más költők — mi gondom ezekkel?
Mocskolván magukat szegyig,
koholt képekkel és szeszekkel
mimeljen mámort mindegyik
Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább! (Ars poetica, 1937.)

Az *Eszmélettől* távolabb esik, de — úgy érezzük — mégis közvetlen szállal kapcsolódik hozzá a *Reggeli fény* című vers is. (1937.) A vers első strófája a szépség tündökletes tisztaságának, hajnali-reggeli hús párolgásának ugyanolyan lágy s mégis borzongatóan friss idillje köré fon frissen hántott hús vesszőkből keretet mint az *Eszmélet* első versszaka:

Ha reggeli fényben elindul a táj
remegése, fuvalma, a kecs puha bolyha,
s mert még teli szender, rajzik a báj
és mintha folyónknak a mélye se folyna,

úgy játszik a felszín — ...

(Reggeli fény, 1937.)

Földtől eloldja az eget
a hajnal s tiszta, lágy szavára
a bogarak, a gyerekek
kipörögnek a napvilágra,
a levegőben semmi pára,
a csilló könnyűség lebeg!
Az éjjel rászálltak a fákra,
mint kis lepkék, a levelek

(Eszmélet I)

A *Reggeli fény* tündöklése azonban — ismét az *Eszmélethez* hasonlóan — a valóság komorságában eltűnik, az idill elillan:

¹⁶ A valóságnak és a szépség álmvilágának viszonya még azokban a versekben is más és más, amelyek egy tendenciát képviselnek, amelyekben az álom szétfoszlik, a költő az álmvilággal szembeni valóságra eszmél. Az álmok világából való felébredés olykor a lidércálmok kísérteties valóságába visz. (*Ha a hold süt, Zöld napsütés hintált, Indiában, hol éjjel a vadak.*) Máskor a reális körvonalalaival együtt ábrázolt vas világ rendjébe jutunk (*Eszmélet, Gyönyörűt láttam*), melynek kegyetlensége az e rendtől való eltávolodásra, révedező tündöklésre, álmodozásra sarkall. Ismét máskor a valóság megváltoztatása melletti közvetlen hitvallást jelenti, eszmény és valóság, álom, látomás, szépség és az adott világ összhangjának jövőbeli megteremtését, kiharcolását. (*A város peremén, Hazám*), Az *Ars poetica* — mint a vers szélesebb értelemben vett tárgya: József Attila költészetének egésze is — eszménynek, álomnak, szépségnek és valóságnak közvetlen egységét valósítja meg, a szépséget a valóságban találja meg.

...szedd össze magad,
botor emberkém, hiszen én se gyanítnám,
hogy épp nem a hajnali mennybe ragad
e jól sikerült *angyal-hamisítvány*.

A harmadik versszak mintha az „angyal-hamisítvány” jellemzése lenne:

„Csupa csín, csupa pír” (angyal), „csupa kár,
csupa csel, csupa nyíl, csupa rontás” (hamisítvány)
Most érted: ha reggel a csűrhe kijár,
mért káromkodik mindig a kondás,

s a tájon — melynek „reggeli fényben” elindul „remegése, fuvalma, a kecs puha bolyha”,
melyen „rajzik a báj” — talán az *Eszmélet* kocaboldogsága jelenik meg, mint „szőke malacka”,
az azóta eltelt három év ellenére ifjabbán és talányosabban, — az *Eszmélet* kocája, melynek
— emlékszünk rá — „babrált pihéi közt a fény”:

Beh megölelnéd! Ámde ne vedd
kebledbe e tündét — mire maradsz, ha
ártatlanul fölfalja szíved,
mint zsenge búzát a szőke malacka!
(*Reggeli fény*, 1937.)

Láttam a boldogságot én,
Lágy volt, szőke és másfél mázsa.
Az udvar szigorú gyöpén
imbolygott göndör mosolygása.
Ledőlt a puha, langy tócsába,
hunyorogott, rőffent még felém —
ma is látom, mily tétovázva
babrált pihéi közt a fény.

(*Eszmélet XI.*, 1934.)

De az *Eszmélet* nemcsak abban a tekintetben szintézis, hogy ábrázolja az álom, a szépség visszáját. Pontos képet ad a jelenről, melyben a költő, ha „álmai gőzei alól” fölneáz az égre, azt látja, hogy a törvény, melynek szövődékét „a múlt szövőszéke” szötte, „mindig fölteslik valahol”, s amelyben a valóság ellentéte: a jövő „a virág”:

Kék, piros, sárga összekent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend —
egy szálló porszem el nem hibbant.
Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vas világ a rend.
Nappal hold kél bennem s ha kinn van
az éj — egy nap süt idebent. (*Eszmélet II.*)

A vers nagysága, modern szintézise abban van, amiben József Attila egész költészetéé: két irányú mozgást ábrázol. Valóság és álom viszonya nem lehet egyértelmű ott, ahol „a vas világ a rend”. Amikor a költő ennek a világnak a kegyetlen valóságára ébred rá, álma — versek egész sorában láttuk eddig is — „*homályként száll*” tagjaiban, „*nappal hold kél*” benne. Pontos és művészi kifejezése annak, hogy József Attila költészete a vas világ rendjének kegyetlenségében álomszerűvé, durvaságában lággyá, fenyegető közelségében távolivá, barbár robbanásainak lávaömlésében sápadtan ezüstös fényűvé vált. Így tükrözte e korszak ellentmondásainak egyik pólusát. De „ha kinn van az éj” — a vas világ rendjének nappala az emberi világ éjszakája —: „egy nap süt idebent”: József Attila szocialista hite a szocialista humaniz-

mus tudatosságának fényével árasztotta el, világította körül, világította át, sápasztotta el a vas világ rendjét. A külvilágban látta egyrészt a szenvedés magyarázatát, másrészt azokat a füst-, homály-, korom-, kísértet-, ördög- és áloműző erőket, amelyek véget vehetnek a szenvedésnek:

*Ím itt a szenvedés belül,
ám ott kívül a magyarázat.
Sebed a világ — ég, hevül
s te lelked érzed, a lázat.
Rab vagy, amíg a szíved lázad —
úgy szabadulsz, ha kényedül
nem raksz magadnak olyan házat
melybe háziúr települ. (Eszmélet VI.)*

Ezzel József Attila a korszak ellentmondásainak másik pólusát is megmutatta. Ez a kettősség az *Eszmélet* idézett két sorában („Nappal hold kél bennem”, s ha kinn van — az éj — egy nap süt idebent) tömören összegeződik; egyes — más összefüggésben már idézett — József Attila versek felépítésének szerkezeti elve:

<p>A kövezeten kis csatak hunyorgott, megszállták a várost az árnyak s a sok veréb, mely fölcsipegve forgott, némán, erősen markolta az ágat, mert jobban ragaszkodik, aki alszik, mint az éber, ki tovaszállni kész, ... Már megformálta lassú tünődésem, hogy állati bűm értelmes emberi bánat, amely magát e tündöklésben hirdetményekben is fölismeri.</p>	}	<p>Nappal hold kél bennem s ha kinn van az éj... ...egy nap süt idebent</p>
--	---	--

(A kövezeten, 1935.); és

József Attila álom-, köd-, árny- és látomászerű költészetének, sőt egész költői életművének végső soron szabályozó elve. Mert az a modern realista szintézis, amely József Attila költészetében megvalósult, éppen azáltal jött létre, hogy a költő marxista tudatossága, demokratikus szocialista világnézete segítségével e korszak ellentmondásainak mindkét pólusát költésztette tette. E költészet realizmusa nem abban van, hogy az álmok, ködök, látomások világának szétfoslását ábrázolja, hanem abban, hogy *keletkezésüket és szétfoslásukat* állandó kölcsönhatásban, mint a kor ellentmondásainak ellentétekben megvalósuló egységét mutatja be.

Ez a költészet tehát nem azáltal küzd le a polgári (dekadens) irodalomban is jelentkező álomszerűséget, látomásokat, hogy hátat fordít nekik, vagy olcsó diadalt arat felettük. Ellenkezőleg. Az egész valóság ábrázolására tör, s ezért az adott kor valósága egészének megfelelően a látomásoknak nem csak keletkezését, vagy csak elillanását tárja elénk, hanem keletkezését és elillanását kölcsönhatásban mutatja be, s ezáltal végső soron a látomások költői megjelenítése közben a valóság objektivitását az ábrázolásban nem oldja fel, hanem éppen aláhúzza.

Ezt könnyen beláthatjuk, ha Kosztolányi és József Attila költészetét összehasonlítjuk. Az összehasonlítást nem zavarják személyi motívumok; a két költő kölcsönösen nagyrabecsülte egymás költői tehetségét, Kosztolányi kiállt József Attila mellett, József Attila szép és tiszteletteljes verset tett Kosztolányi friss sírhantjára (*Kosztolányi*, 1936.). Kosztolányi

költészetének hatása nemcsak a költői technika kialakításának korai hangpróbái idején nyilvánvaló József Attila költészetében, hanem mindvégig jelentkezik *Távol zongora mellett, Éjjel, Köntösök, Kődből, csöndből, Altató, Könnyű fehér ruhában* stb.). De nem is annyira egyes versek közvetlen összefüggése a fontos, hanem az, hogy az elfáradás, a világ mozgalmasságából való kikapcsolódás az álomszerűségnek egyfajta, egymással rokon impresszionisztikus tónusát hozta létre a két költő költészetében. Ha azonban Kosztolányi és József Attila összehasonlítása során nem egyes verseket vetünk egybe, nem egy hasonló — korántsem azonos — tendenciának a jelentkezését állapítják meg, hanem a két költő költészetének *egészét* tesszük egymás mellé, a két költészet sarkalatos különbsége azonnal szembeötlő. Egyrészt világossá válik, hogy József Attilának a valóságos élet mozgalmasságából való kikapcsolódása nem l'art pour l'art-os elvonulás volt, hanem a haladás erőinek pillanatnyi gyengesége (vö. „a szegényé csupán a csönd — én már kődből, csöndből vagyok”: *Kődből csöndből*). Másrészt József Attila mindvégig elkeseredetten küzdött a magány ellen, miközben e magány minden idegeit felőrli kínját átélte és ábrázolta. Ennek a gyökereiben különböző társadalmi-etikai-emberi magatartásnak, világnézetnek nemcsak egy sor olyan költői értékű társadalmi, politikai jellegű vers köszönhető, amilyen Kosztolányi költészetéből hiányzik. József Attilának ez az állásfoglalása, világnézete az egész valóság költői átélésének olyan gazdagságát hozta létre, amilyen sem Kosztolányinak, sem a kor bármelyik más költőjének költészetében nincs meg. A mi problémánk szempontjából ez úgy nyilvánul meg, hogy míg az elfáradás, szétfoszlás, álom- és látomászerű révedezés költői szövege Kosztolányi költészetében uralkodó motívum, (impresszionista ábrázolásmód), addig József Attila költészetének ellentéteiben mozgó modern realista polifóniájában csak egy szólam a sok közül (impresszionisztikus stílus elem egy szocialista világképű modern realista ábrázolásmódon belül).

József Attila Kosztolányi összegyűjtött költeményeiről írott kritikájában szép elemzésekkel mutatja meg, mennyire általános tulajdonsága Kosztolányi költészetének az álomszerűség, s ezt éppen az ő homo aestheticus-i magatartásából vezeti le.¹⁷ Ezt a magatartást József Attila a homo socialis moráljának magasáról bírálja az értelemnek saját költészetét is

¹⁷ „A szegény kisgyermek panaszai”-ban nincs semmi megfogható tárgyi sérelem — olyan enyhe borzongás melege fűleszti át sorait, amelyet a gyermek, ki az anyagi természethez közel áll, érez a legkevésbé s amelyet mégis gyermekinek érez, költő is, olvasó is. Mi oly tökéletesek és oly titokzatosak vagyunk, hogy pusztán létünkkel elvárjuk, legyen ő is tökéletes és titokzatos. Mi csodálatos módon meghalunk s ezért — csodálatos módon — megkívánjuk, hogy meghaljon ő is. Vagy nem a halál a mi rejtélyünk, hanem a szerelem? Vagy mind a két szó ugyanannak a titoknak a toka? Akárhogy is áll a dolog, az élet, az embereknek, az olvasóknak, a felnőtteknek világa, olyan — világos és olyan rejtélyes, mint az álom. Mert Kosztolányi képei álomszerűek, jóllehet világosak, és szabatosak.” Az *Őszi reggel* című Kosztolányi vers elemzése után — a vers az 1935-ös Számadás című kötetben jelent meg — József Attila általánosítja, és a költő erkölcsi-társadalmi magatartásával magyarázza Kosztolányi költészetének álomszerűségét: „Itt a Kosztolányi-versek álomszerűségének kulcsa: ha ír, ötven esztendőskorában is oly sóvárogva nézi az immár elérhetővé vált tárgyakat és az egész világot, mint gyermek a tiltott gyümölcsöt. És a tárgyaknak, melyeket ma már önként vagy, ha úgy tetszik: belső kényszerből tesz a maga számára elérhetetlenné, képeit latin világosságú, kristályos rendszerbe foglalja, ahogy az álomban is annyira helyénvalónak látszik minden, éber szemmel nézve, különös, rendkívüli elem. 'Jobb volna élni. Ámde...' Kosztolányi világában (melyet ez is közelít az álom színvonalához) alig van cselekvés. Itt minden történik. Kosztolányi homo aestheticus-nak, vagyis az érzelmi alapú szépségek emberének tartja magát és ezt a homo aestheticust szembeállítja a homo moralis-szal, tehát az erkölcsi, szociális jóra törekvő emberrel. A szemlélt a cselekvő ellen veti. A költő feladata szemlélődni az élet és a halál kérdéseiben, vallotta egyszer, — pedig hát a költő feladata, melyet Kosztolányi oly hallatlan biztonsággal teljesít is a maga módján — a versírás. Ez azonban mégis csak cselekvés — hozzá egyszerre erkölcsi és gazdasági cselekvés. — József Attila: *Kosztolányi Dezső*. József Attila Összes Művei. Akadémiai kiadó, Bp. 1958. 167—170. o.

bevilágító fényével. Mert éppen a homo socialis magatartása révén tudta József Attila az álmok, látomások, ködök keletkezését és felszállását egyaránt ábrázolni s ezáltal valóságos helyüket kijelölni, mozgásukat a külvilággal kapcsolatban ábrázolni.

A költő...

...

...megszerkeszti magában, *mint ti*
majd kint, a harmóniát — írja *A Város pereménben*;

Ím itt a szenvedés belül
ám ott kívül a magyarázat — idéztük már az *Eszméletből*;

Nézd! szólnék, de mit is mondjak? Meghallgat, de
legbelül egy öregre figyel,

ki szomorúan mosolyogva őszi esőben lebontott
hajjal bolyong —

hűvös szelét már én is érzem s megrendülök.

El innen, el —

Ellenség ő, ellenségünk páralepte szemeivel —

Nekünk vaskörmével kívül, a hideg kályhán

csörömpöl, guggol a gond.

— határolja el magát József Attila —

nem személy szerint Kosztolányitól, még csak, úgy érezzük, nem is Németh Andortól — bár hozzá szól a vers —, hanem a polgári dekadenciától általában. (*Hová forduljon az ember.*)

„Hűvös szelét már én is érzem”: pontos kifejezés és igaz vallomás, az *Anyá* című versben a *Hová forduljon az ember* című költeményben elutasított kép (egy öreg „ki szomorúan mosolyogva őszi esőben lebontott hajjal bolyong”) és a mögötte párolgó hangulat mint József Attila saját képe, saját hangulata él:

Az őszi eső szürke kontya

arcomba lóg, zilálva, bontva. (*Anyá*, 1934.)

Az ellenpontozásnak ez a dialektikája, a valóság objektivitásának a költői ábrázolásban végső soron való érvényesülése mutatja igazán József Attila egyetemességét, melynek viszonya a kortársi költészethez az egész viszonya a részhez.¹⁸

A valóságnak darabokra töredezése, a művész törekvése az egység költői megteremtésére a modern művészet jellegzetes problémája. Ez a probléma minden műfajban jelentkezik, és a lírában közvetlenül a műalkotás tárgyaként is megjelenhet.

De mennyire más e tárgy művészi feldolgozása, ha más-más szemlélet ad neki költői életet!

Ezer darabra törtelek, te tág,

elbírhatatlanul zavart világ.

Jobb is nekem nem nézni az egészbe,

belefogózni egy-egy csonka részbe

...

Mert idegen és örült az egész,

de nyájas és rokon velem a rész — írja Kosztolányi *Kétségbeesés*

¹⁸ Természetesen az egész részeinek nem matematikai összege, hanem új minőséget teremtő összefoglalás, s a részek soha sem vesznek teljesen részt az összefoglalásban: mint külön értékek és minőségek, bizonyos mértékig önállóak maradnak, és kívül rekednek az összefoglaláson. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az egész több is, más is, értékesebb is, mint a rész.

című versében. Kétségtelen, hogy e kor ellentmondásainak bonyolultsága általában, a kapitalizmusnak az emberi egyéniség teljességét szétdaraboló romboló hatása különösen, olyan fokot ért el, amely rendkívüli módon megnehezítette a valóság egészének áttekintését. Az is tagadhatatlan, hogy a *Kétségbeesés* című vers szerzője, aki „elbírhatatlanul zavart”-nak érzi a világot és „csonká”-nak látja a részt, szenved az egésznek részekre törése miatt. A szenvedés, a passzivitás azonban megfér a változhatatlanba való belenyugvással is („Jobb is nekem nem nézni az egészbe”). Az ellentmondások bonyolultságán átlátó, átfogó világnézetnek, a társadalmi aktivitás pátozának hiánya lehetetlenné teszi az összefoglalást. Ezt nemcsak a vers idézett négy sora bizonyítja — ez önmagában még semmit sem bizonyít —, hanem Kosztolányi e korszakbeli költészete, egy-egy csonka résznek, pl. az álomszerűségnek az eluralkodása is. Mert a szenvedés, a kétségbeesés, még nem igazi lázadás, bár benne van annak lehetősége, mint a páva becsukott, szürke, földet söprő toll-uszályában az izgalom szétterülő, színes legyezőjének büszke pompája.

A fasizmus elleni tiltakozás Kosztolányi pályájának utolsó szakaszán kezdte a lehetőségéből kibontani a valóságot:

S ne a törtet tekintsd és csonka részét

de az egész nem osztható egészét” — hangzik a *Kétségbeesés* ellentétele a *Számadásban*. A megszaporodott számú szenvedők megnövekedett kínjával való azonosulás mind szenvedélyesebb vágya természetesen nem hozhatott egy csapásra, minden területen teljes változást. Az egész megragadására irányuló törekvés, a szenvedőkkel való azonosulás itt még általános és elvont formát ölt, („ki senkié sem, az mindenkié”) s a *Számadás*-kötet olyan darabokat is tartalmaz, mint az *Esti Kornél éneke*. Azt a vitát, hogy Kosztolányi emberi-költői magatartásának megváltozása meddig jutott volna el, eleve elvágta a halál. De a változásnak az életmű logikájából következő szükségességét, József Attila Kosztolányinak még leginkább nihilista verseiből is megérezte: „Kosztolányi gazdag művésze... mégis társadalomalkotó erővé válik. E korban, a szociális törekvések mögött meglapul a társadalmi üresség érzése is. Azok azonban, kik már bele mernek tekinteni ebbe az ürességbe, ha el is dobják 'ezt a nagy világot, mint a dióhéjt', bizonyára nem vetik el maguktól a lehető világot is, amelyhez — hiszen alkot — Kosztolányi is ragaszkodik. A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható. Talán Kosztolányit is elvezérel latin világosságú értelmé a társadalmi elvben felfogott igazságig, mely a gyermeklelkű költőt férfivá avatja napjainkban.”¹⁹

A valóság széttöredezettségét e kor legnagyobb összefoglalói, Ady Endre és József Attila is ábrázolták.

Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.

Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden egész eltörött.

Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jajszó szállna,
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér.

(Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*)

Adynak ez a látomásszerűen, kísértetiesen szimbolista verse a művészi ábrázolás alapelveit tekintve, minden külső hasonlóság ellenére is épp ellentéte Kosztolányi *Kétségbeesés*-ének.

¹⁹ József Attila: *Kosztolányi Derző*. A Toll, 1935. jún. 15. — József Attila *Összes Művei* III. kötet, Akadémiai Kiadó 1958. 170. o. — Vö.: Heller Ágnes: *Az erkölcsi normák felbomlása*. Kossuth Kiadó, 1957. 102—109. o.

A legszembeötlőbb különbség az, hogy Ady az egész, Kosztolányi a rész szempontjából ábrázolja az egésznek részekre törését. Ady tragikusnak látja és láttatja, hogy „Minden Egész eltörött”, Kosztolányi — némi rezignációval — beéri a résszel is („Jobb is nekem nem nézni az egészbe” ... „Nyájas és rokon velem a rész”).²⁰ Ady, a polgári demokratikus forradalmár kétségbe esik, mert a demokratikus forradalom objektíve is, szubjektíve is gyenge, mert „Minden egész *eltörött*”, Kosztolányi, a társadalmi harcoktól elforduló költő, tehetetlen kétségbeesésében darabokra törte az Egészt („Ezer darabra törtelek... világ”). Ady életérzése pillanatnyi („milyen csonka *ma* a Hold” ... „Milyen szomorú vagyok én *ma*”), hangulata, a vers kísérteties álomszerűsége feloldódik a kötet (Szeretném, ha szeretnék), az életmű más darabjainak hangulatában, azokkal együtt szintézist alkot. Kosztolányi életérzése általános, költészetének jelentős részét kitölti, s így egyhangúvá válik, nagy területen való gyakori előfordulásában, eloszlásában, ritkává foszlik; a változásnak s vele a költői sűrítésnek, sokoldalúságnak jelei csak élete utolsó éveiben szaporodnak el.

Az egész nézőpontjából ábrázolja az egész darabokra hullását József Attila is:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra
csak ami lesz, az a virág.
ami van, széthull darabokra. (Eszmélet IV.)

Ennek az ábrázolásnak a sajátos vonása a költői eszmélet marxista tudatosságában van, amely az értelem tényével világítja be az életmű homályosabb sarkait is („Én nem értem, csak érzem az egészt”: *A hullámok lágy tánc*); amely a vas világ rendjének ellentétét a szocialista humanizmus világában találta meg; s amely a jelen mindkét oldalát felmérve, tudatos jövőbe látva, korának legegységesebb költőjévé, az adott világ varázsainak mérnökévé tudta tenni József Attilát.

Ezért zenghetett fel költészetének egészét képviselő Ars poeticájában eszmény és valóság, költészet és élet, szépség és külvilág, álom és álmódó végső egysége, harmóniája:

Az idő lassan elszivárog,
nem lógek a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

Szép a forrás — fürödni abban!
A nyugalom, a remegés,
egymást öleli s kél a habban
kecseken okos csevegés.

...

Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolga ostobát.

...

Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint, pártfogón e század:
rám gondol, szántván a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.

...

Én mondom! Még nem nagy az ember.
De képzelem, hát szertelen.
Kísérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem!

²⁰ Vö. Márki János: *Ady Endre. Kézirat*.

SCHWEITZER PÁL:

ADY VERSSZERKEZETEINEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

I.

Ha találomra felütjük Ady valamelyik verseskötetét, azonnal szembetűnik a verseknek valamiféle meghökkentő, majdnem hogy kiabáló kezdése, ami szinte kikényszeríti a továbbolvasást. Az az érzésünk, mintha az Ady vers születését megelőző feszültség, a vajúdas összes fájdalma éles felkiáltás formájában a vers elején robbanna, alapintonációt adva a versnek hangulatilag, de legtöbbször gondolatilag is. A vers további részei ennek az intonációszerűen éles kezdés továbbfejlesztésének, kilombosításának, részletes kidolgozásának és elvariálásának tűnnek. Egyszóval Ady versét igen gyakran kezdősorából, első versszakából vagy periódusából dedukálja. Földessy Gyula volt az első, aki felfigyelt Ady verseinek e vonására. „A verskezdő szókép az Ady-versekben, s igen gyakran a nem szimbolikus versekben is, rendszerint az egész költemény gondolatát, lelkét intonálja”.¹ Ezt a felismerést magáévá tette minden jelentősebb kutató, aki a költő stílusával foglalkozott, így Schöpfung Aladár² és Benedek Marcell³ is. E stílusbeli vonás olyannyira sajátja a költőnek, aki első, magához méltónak tartott verseskötetének előhangjával szólva kaput és falat dönggetve lépett a magyar irodalom és a magyar élet küzdőterére, hogy példákat hozni fel rá szinte felesleges is. Ha a kezdő mondatot vagy mondatokat akarnók tartalmilag besorolni, leginkább háromféle, noha nem élesen elhatárolható csoport megkülönböztetése látszik lehetőnek.

Kinyilatkozás erejével ható kijelentéssel vagy éles fölkiáltással kezdődő versek csoportja:

„Én a Halál rokona vagyok” *A Halál rokona*

„Katonáimat elbocsájtom,
Fegyvereiket Isten ójja...” *Az elbocsájtott légió.*

„Meghurcol a Vér, ez a Pokolba
Bomolva, romolva,
Vágtató tűzes fogat...” *A Patyolat üzenete.*

„Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar...” *Pimasz, szép arccal.*
„Gyáva kakasként fut az ellen” *A harcunkat megharcoltuk.*

¹ Földessy Gyula: Ady költészetének külső és belső formái a *Tanulmányok és élmények* c. kötetben. Bp. 1934. 134. l. Hasonlóképpen más Ady-tanulmányaiban: *Az ismeretlen Ady*, Bp. 1941. 24. l.; *Ady minden titka*, Bp. 1949. 298. l.

² Schöpfung Aladár: *Ady Endre*. Bp. 1934. 170. l.

³ Benedek Marcell: *Az olvasás művészete*. Bp. 1957. 278. l.

Nem kevésbé gyakori, ha a vers valóságos vagy víziószerű képpel kezdődik:

„Vad szírttetőn állunk mi ketten,
Állunk árván, meredten.” *Vad szírttetőn állunk.*

„Sikongnak a meleg szelek
Messze Délen, messze Délen” *Várnak reánk Délen.*

„Föl-földobott kő, földedre hullva...” *A föl-földobott kő.*

„Jönnek, jönnek, jönnek elébem
Bűnös múltamnak évei
Gyászfátyolosan, feketében.” *A mentő glória.*

E két első csoport megkülönböztetése különösen nehéz, mert a legtöbb verskezdet mindkét csoportba beosztható:

„Kipányválták a lelkeket,
Mert ficánkolt csikói tűzben...” *Lelkek a pányván.*

„Bolond hangszer: sír, nyerít és bűg” *A fekete zongora.*

Egyszerre kép és fölkiáltás, mindkettőnek hatalmas:

„Vörös jelek a Hadak útján:
Hunniában valami készül,
Rongyos hadak, roppant hadak
Seregnek vígan, vitézül.” *A Hadak útja.*

Verskezdetek ilyen kettős, nem tisztán besorolható mivolta rögtön érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy Ady költészetében úgyszólván minden kép, de a különös hangsúlyt nyert nyitóképek kivétel nélkül konkrét-egyedi voltuktól eltolódnak a szimbolikus-általános felé, és az olvasó számára a költő érzelmi megnyilatkozásának és nem közvetlenül reális tárgyszemléletének produktumaiként jelennek meg.

Az efajta verskezdetek harmadik csoportjával vehetjük a parancsoló vagy kérdő megszólítást ;

„Kend volt Táncsics Mihály,
A mi kora lelkünk:...” *Emlékezés Táncsics Mihályra.*

„Robogj föl Láznak ifjú serege,
Villogj tekintet, világbíró kardunk...” *Uj, tavaszi seregszemle.*

(Ez utóbbi felől szintén bizonytalanságban vagyunk: mi erősebb benne, a felszólítás vagy a képszerűség?)

„Nővéreim, verselő asszonyok,
Hogyan látjátok ti a szépet?” *A verselő asszonyok.*

„Talján kisasszonyom,
Nem mehetek hozzád...” *Lesz más lakodalom.*

Az éles vagy deduktív versfelépítés kiinduló pontját adó kezdetek sokszor bonyolultabb formát mutatnak, mint a klasszikusan tiszta, főntebb idézett példák. Gyakorta a kezdősorokban megütött alaphang a vers további részeiben sem száll az intonáció színvonalá alá. A költő ezt úgy éri el, hogy az éles-deduktív kezdést az egyes versszakok élén mint az első variánsát újra és újra megismétli. Az ilyen fölépítettességű vers egy témának, még hozzá fortissimóban elhangzott témának, szakaszonkénti kiszélesített, új összefüggések közé helyezett variálása, ami azt jelenti, hogy egy érzést, illetve az azt keltő valóságtartalmat az egyszeri megfogalmazás után új és új aspektusból világít meg, s egyúttal a bemutatás indirekt s a vele szembeni esetleges állásfoglalás direkt ítéletét ezáltal az olvasóra szuggerálja. Tudjuk ugyanis, hogy Ady messzemenően tisztában volt a művészi hatás előidézésének eszközeivel. Az ilyen versek között tallózva idézhetnénk az *Új vizeken járok*; a *Kocsiút az éjszakában*; az *én magyarságom* címűeket. Az *Akarom: tisztán lássatokban* az állandóan megújuló, roppant akaratot megfeszítő kezdés folytonos kopogása mintha a költészet ősi varázsló funkciójában térne vissza.

A verskezdes nyomatékositását szolgálja, ha bonyolult felépítésű, párhuzamos mellékmondatokból álló periódus áll a vers élén, melyből valamely fő mondatrész a periódus végén csattanóként van elhelyezve, úgyhogy a vers olvasójában vagy hallgatójában a hosszúra nyúló mellékmondathalmaz hiányérzetet kelt, mely egyre fokozódik, mígcsak a hiányérzetet a hátravetett mondatrész meg nem szünteti, lezárva a periódust. Ilyen kezdetű *Az utolsó kuruc* és még inkább *A tavalyi cselédekhez*.

II.

Most, hogy számbavettük Ady verskezdetének néhány tipikus példáját, meg kell néznünk néhány deduktív szerkezetű verset abból a szempontból, hogy milyen versalakítási módszer teszi lehetővé valamely lírai darab leglényegesebb tartalmi és formai elemeinek egyetlen képhez, sorba vagy szintaktikai egységbe való sűrítését. Az egyszerűtől a bonyolódó felé fokozatosan haladva megkísérélhetjük föltárni e folyamatot néhány jellemző vonását. Kiinduló pontul jó példának kínálkozik *Az Illés szekerén* kötetének *Léda ajkai között* ciklusából az *A mi násznagyunk* című vers. E ciklusra jellemzők a halálnak és a szerelemnek a költő világában szorosan összekapcsolt voltát hirdető versek, mint például *Halálba vivő vonatok*; *Ha holtan találkozunk* stb. A gondolat, melynek a szóban forgó vers ciklusbeli társaival együtt szimbolikus megfogalmazása, kb. így summázható: A jelenlegi élet, legalábbis a költőnek, a kor minden bonyolult ellentmondását legbelsőbb sajátjaként átélőjének élete, nem engedi meg a tiszta, torzulatlan szerelmet, férfi és nő bensőséges kapcsolatát, melyet mindketten teljes szívvel vállalhatnak mint egyéniségeikben rejlő legnagyobb lehetőségek kibontakoztatóját. Az igazi szerelem csak a halál után fog kiteljesedni. Akkor már nem érvényesülnek a társadalmi valóságnak a legszemélyesebb kapcsolatokat torzító és természetellenessé ferdítő megoldatlan ellentmondásai. (Ez a gondolat szoros kapcsolatot tart Ady-nak élet és halál egybefolyásáról, a halál életátalakító szerepéről vallott gondolat- és szimbolikus motívumcsoportjaival, melyek közül eggyel még fogunk találkozni fejtegetéseink során.) Ilyenformán a halál lesz majd az igazi egyesülés, az örökké tartó egybekelés. A szimbolikus formát feloldva ennyi marad meg a vers tartalmaként. (E művelet természetesen megszünteti a verset mint műalkotást, — ezzel teljesen tisztában kell lennünk, s csak a műalkotásnak mint műalkotásnak megértéséhez vezető út egy szakaszaként, eszköznek fogadható el, és semmiképp sem tart igényt arra, hogy elemzéseink végpontja legyen.) A versben szereplő szimbólumok mind a nász és a halál azonosságát hirdető gondolatból fakadnak: a Halál az igazi Nász szimbóluma. Ebből nőnek ki a szimbolikus képek, a Násznagy: a Halál, csontváz képében; botja a kasza; az esküvői aktus: lekaszás és megsiratás; a lakodalom: csendes, csak néha nevetésre riadó halotti tor; a nászágy: koporsó és a mátkapár: halott. Ha ezt az

egyenmő szimbólumsort végigtekintve visszatérünk a kezdő strófához, mely a Halált mint Násznagyot állította élénk, megérthetünk valamit a deduktív verskezddés művészi mód-szeréből. Az esküvőt és halált a főntebb kifejtett gondolat alapján azonosító költő ezt az azonosítást a két eseményhez tartozó történések, személyek, tárgyak azonosítása során hajtja végre, szimbolizálja. Ezekből az azonosításokból csupán egyet kiragadva is érezzük a szimbo-likus kifejezésnek a gondolat elfogadására kényszerítő szuggesztív voltát. A költő is ezt teszi, mikor a legmeghökkenőbb szimbolikus azonosítást, a felcícomázott Halálnak Násznagy képeben történő élénkállítást adja a vers kezdőképéül. Az alapgondolat ezzel már mű-vészi-szimbolikus formában megfogalmazást nyert, és a vers további részei csupán tovább-szövése, kiszélesítése és elmélyítése az alapérzésnek és az azt hordozó szimbólumnak. A *mi násznagyunk* tehát szerkezetileg mintegy az alaptételből, a kezdőképből történő dedukció, levezetés.

E rövid elemzés csak akkor állja meg a helyét, ha a költemény egészét tartjuk szem előtt, s az egészből következtetünk vissza a részre, a kezdőképre. A költő azonban mégis a rész, a részek leírásával kezdi, és csak ezekből áll össze a műalkotás, mint az egymásra utaló részek lezárt rendszere. Az így előállott ellentmondás föloldására e helyütt még csak kísér-letet sem tehetünk a probléma szerteágazóan bonyolult volta miatt, noha biztosak vagyunk abban, hogy a műalkotások születésének szövevényes ellentmondásokon és kölcsönhatásokon keresztül vezető folyamata fogalmi kategóriákban is megismerhető. Mivel az ember alkotó-tevékenységének a teréről még meglehetősen keveset tudunk, helyesebb, ha az egyes műal-kotások elemzésekor nem létrejöttüknek oldaláról próbáljuk lényegüket megközelíteni, ha-nem, míg a jobb módszer kidolgozása nem történt meg, a műalkotás és élvezőjére gyakorolt hatásának viszonyát választjuk kiindulópontul, mely eljárás során levont következtetések a mű genezisének problémájánál is felhasználható eredményeket kínálnak. Mi is ezt az utat választottuk vizsgálódásaink során, mely megerősíteni látszik azt a több Ady-kutató által hangoztatott felfogást, hogy az Ady vers születése nagyfokú tudatosságot is feltételező valami, nemkülönben hogy Ady szimbólumainak egy versen belül, és a belőlük kikerekedő szim-bolikus rendszernek megvannak a maguk törvényszerűségei, melyek, mint önálló léttel bíró különös törvényszerűségek, beleilleszkednek az anyagi és társadalmi valóság általános tör-vényszerűségeinek rendszerébe.

Visszatérve a kezdőkép és a vers viszonyának kérdéséhez, megállapíthatjuk, hogy az előbbiben felvillantott szimbólummal egyértelműen meghatározni a versebe foglalt gondo-latot, a gondolat lényegét csak a viszonylag egyszerű, egyetlen szimbolikus alapazonosításra visszavezethető szimbolisztikájú verseknél lehetséges. Ahol a gondolat és ennek megfelelően a szimbólumalkotás is szerteágazóbb, a vers szimbólumanyagának is több forrásból kell táplálkoznia. Az ilyen verseknek nyitóképéből már nem lehet az egész gondolatkört szerte-ágazó bonyolultságában kivonni, és ezeknek teljes megértése is sokszor jóval bonyolultabb feladat.

A vers egész szimbolikus világát kezdőképében sűrítő költemény után most vegyünk egy olyat, melynek nyitóképe már nem meghatározó a benne szereplő minden szimbólum számára, és a verset olyan utalás zárja, mely a vers nagyobb részét uraló szimbolikus alap-ból csak áttétellel magyarázható. Példánk a *Hajó a ködben*. A kezdőkép egy áthatolhatatlan ködbe jutott hajót fest, de a kép szimbolikus értelme rögtön felfejlik azáltal, hogy ködben ülő paloták tornyáról és Tatra-oromról esik szó. Mindenesetre, szemben az előző példával, csupán az első versszak nem meghatározó a versre szimbolikus eszközeinek megválasztása tekintetében. A további szakaszokban a költő maga ad magyarázatot, minek a szimbóluma a tájékozódást, társak egymásratalálását lehetetlenné tévő ködborította víz. A reménytelen magyar valóság kódéből nem lehet kivergődni. Még távoli reménye sincs a néhány száz újat akaró hajósnak, mert bármi jön, az is csak köd lehet. Ezzel zárul a harmadik versszak és a versnek a felhasznált szimbólumok természetéből (ködös tenger, iránytvesztett hajó) eredő

logikus menete. Aligha lehet kétséges, hogy egy vers, melynek szimbolikus értelme az országnak egy ködös tengerrel történő azonosításán alapul, nem lehet optimista intonációjú. A ködös tenger szimbóluma a hazai valóság egészével szembenálló költőt feltételez, és a tévelygő hajó képét e valóság megváltoztathatatlansága feletti kétségbeesés sugallta. A vers szimbólumainak ilyen értelmezését az első három szakasz teljes mértékben alátámasztja. Azonban Ady, aki egy objektív feltételei által már régen esedékes forradalom viharadara egy bármily ellentmondásosan, visszaesésekkel, de mégis a forradalom felé haladó korban, végső elemzésében semmi esetre sem tarthatta a helyzetet reménytelennek; egy menekvés mindig van: maga a forradalom, melyet mindig közelebbinek és nagyobb erejűnek hitt és remélt, mint az a valóságban volt. Így a vers is e végső menekvés idézésével zárul. A negyedik strófában az eddigiekből talán nem a logika szigorú szabályai szerint következő, de a forradalmár költő „babonás hitével” magyarázható új szimbólum bukkant föl:▲

„Valahára mutassuk meg:
Ágyúk vannak a hajón
S az ágyúk tudnak dörögni”.

Ebben a versben az alapgondolat nem statikus, és így a felhasznált összes szimbolikus motívumok nem származtathatók egyetlen szimbolikus azonosításból, mint *A mi násznagyunk* esetében. Mivel szimbólumai több (még viszonylag egyszerű eset: két) forrásból erednek, a kezdőkép sem lehet oly elhatározó jellegű a vers szimbolisztikájára nézve, mint az olyan Ady verseknél, melyeknek minden motívuma egy homogén alapgondolatot hordozó szimbolikus azonosításból fakad. A hajókon lévő ágyúk szimbóluma nem következik egészen magától értetődően a ködös tengeren bolygó hajó képéből és szimbólumából. Így a vers deduktív jellege már sokkal kevésbé szembetűnő, mint előző példánké volt. Szimbólumanyagának láncsorában mutatkozó hiány, melyet a versvégi csattanóként elhelyezett sor van hivatva pótolni, mintegy a szimbolikus forma területén mutatkozó vetülete annak a tartalmi téaynek, hogy a korabeli magyar valóság anakronisztikus, és gátjává vált minden objektíven haladó alakulásnak, ugyanakkor épp e valóság nem rendelkezik a megújuláshoz elkerülhetetlenül szükséges saját magából származó erővel, és ezen erőket összefogó vezető szervezettel, vagyis a forradalom szubjektív feltételeivel. Így a helyzet objektív tarthatatlansága (ködös víz) és a forradalmi erők feszítő ereje (a hajón levő, dörögésre kész ágyúk) nem egy azonos valóság egymást kiegészítő elemei, hanem maguk is egy ellentmondás szembenálló részei, mely ellentmondó oldalak között csak a költő teremthet bizonyos egységet — mint akinek költészete az objektív forradalmi helyzet egyedüli szubjektív megfelelője —, de mint láttuk, ez a feloldás csak bizonyos fokú alakíttottság árán jöhet létre, s nem a valóságelemek, illetve az őket hordozó szimbólumok belső törvényeiből következik. (Nem kétséges, hogy ezt az alakítást véghezvinni anélkül, hogy a valóság lírai tükröződése hamissá ne váljék, csak a szimbolisztikus forma segítségével lehetett. Ezzel el is érkeztünk az Ady életmű központi kérdéséhez: szimbolisztikus formájának problémájához, melynek az Ady életmű csak tárgyunkat érintő részével sem foglalkozhatunk e rövid tanulmány keretei között.)

A deduktív verskezdet legtisztább formájától még nagyobb távolságra áll a *Rettegésben a falu*, olyannyira, hogy deduktív jellege csak alaposabb elemzés után mutatható ki. Kezdőképe önmagában tekintve, csak leíró elemeket tartalmaz, szimbolikus értelmet csupán a másik két szakasz sugároz vissza rá. Ilyenformán az első sorokból folyó dedukcióról szó sem lehetne. A második versszakban a költő nemcsak — sőt elsősorban nem — leír, hanem magyaráz. Különös eseményekről számol be: „... mindenütt Kémek leszködnek a téli mezőn...” e miatt retteg a falu. Kik ezek a kémek? Semmi esetre sem gondolhatunk a tisztaistváni állam kémjeire. Ez részint túl banális és semmitmondó volna, másrészt irreális, hiszen ez időben az organizáció még sokkal primitívebb volt. Kulcsot e szimbólumhoz a *Barangolás az országban*

című vers ad, mely néhány évvel későbbi, egy a forradalmat reális közelségbe hozó időszak szülötte.⁴ Itt a hang sokkal konkrétabb, nyíltabb, a kísérteties feszültségű csöndre sokkal biztosabban következnek az oly régen várt robbanások, a múlttal való gyökeres leszámolás. Az általunk vizsgált vers csak távoli, sokkal kevésbé valós lehetőségként sejteti a holnapi derülést. Az új még alig megfogható, tudatossá nem vált, csak az elzibasztott érzés sejt valami különöset, minden megszokottal ellenkezőt. Bármennyire óhajtott is a jelen megváltoztatása, a csak sejtett új éppen megfoghatatlansága, körülménytelensége miatt egyúttal borzalommal is tölti el a falu népét, még félelmetesebbé teszi a mozdulatlan csendet, még inkább növeli a rettegést. Gondoljuk meg, hogy József Attila, aki pedig „tudatos jövőbe” látott, „komor feltámadás”-nak nevezi a forradalmat. Hogyne lett volna ez a múlttal való szakítást kívánók számára is minden kívánatossága mellett félelemmel teljes ennek az Ady-versnek születése táján.⁵ Természetesen a versben Ady nem saját kétségeit akarja elsősorban leírni, sokkal inkább a tömegek tájékozódás nélküli új-várását és a magyar társadalmi viszonyok éretlenségét. Ezt a különös, borzongató új valamit szimbolizálják a havas mezőn a falura leselkedő kémek, a megfoghatatlan titokzatos figyelő szemek. Az új azonban nem maradhat meg ebben a nem nekünk való, sejtelmesség és félelem körülvette állapotban. A tavaszi szelek derülésében határozott alakot kaphat, és végleg előzi a falu csendjét. Ha a vers egészét tekintjük, az első pillanatra teljesen deskriptív kezdőszakasz szimbolikus értelmé nyilvánvalóvá válik: a jelent elviselni már nem képes, a jövőt csak borzongató sejtéseken át érző tanácstalan magyarság szimbólumát adja a strófa. Ilyenformán a verset első pillanatra nem lehet deduktívnak tartanunk, hiszen az első szakaszában, illetve soraiban nincs megütközés az alapgondolatot felidéző és annak részét képező kiemelt részgondolat és szimbólum. Az egész vers szemügyre vétele után azonban ez a részgondolat vagy szimbólum kiviláglik már az első szakaszból, a kezdőképéből is, az egész vers alapját képező gondolati-szimbolikus komplexum fényénél. Így mégis a deduktivitás bizonyos fajtáját fedezhetjük föl gondosabb vizsgálat után. Mindez rávilágít arra is, hogy mint költői módszer, az alapmotívum rögtöni expozíciója, és az ebből kifejlő szimbolikus elemek sora korántsem egynemű Adynál, minden egyes versnek külön gondolatvezetési, szerkesztési sajátása van, és csak viszonylagos helyességgel lehet típusokat, kategóriákat állapítani meg közöttük.

A *Ki látott engem?* kötetnek *Arat a magyar* című versét nem egy vonása rokonítja előző példánkkal. Tanúi lehetünk benne egy álló kép mozgásba lendítésének, és e kép szimbolikus értelmű kitérítésének, hogy végül a szimbólum mögött a képszerűség el is tűnjék, és csak a vers végén idéződjék vissza. De ott már a kép, mely a vers elején csak a szimbolikus kifejezés lehetőségét tartalmazta, és azt a vers kifejlése során, mintegy visszavetülés következtében kapta meg, a csattanóval záródó utolsó strófában, mely az elsőnek variánsa, a szimbólummal elválaszthatatlan összeforrottságban tűnik föl újból, épp e variáció folytán. Ez természetes is, hiszen az az „idő”, mely az első és utolsó strófa közt „eltelt”, a szimbolikus átalakítás ideje. A versmenet sajátos dialektikája ez: a kezdő kép mint tézis, az egyedit mutatja be a maga képszerű valóságában; a vers második ízülete a harmadik szakasztól kezdve feltűnő szimbolikus értelmű reflexiók láncát, bizonyos elvonatossággal az általánosság antitézisével szegezi szembe a nyitóképpel, fokozatosan távolodva a valóság képszerűségétől; a kétféle szemléleti oldal, egyedi és általános összecsapásként jön létre a szintézis, mindkettőt magasabb fokon reprodukálva, egyszerre megszüntetve és megőrizve a záróversszakban, mint a különösből. Hasonlítsuk össze részletesebben a vers nyitó- és zárószakaszát. „Most áll az ország, kuruttyol a béka” — így a befejező. Az elsőben még csak ez állt: „Árokban s délben kuruttyol a béka”. Az első sor adta a képet a vers elolvasása után, mikor a szimbolikus értelem retrospektív módon az első strófában is földereng, nem

⁴ A *Népszava* 1912. október 3-i száma közölte.

⁵ 1905. december 5-én jelent meg, szintén a *Népszava*-ban.

tarthatjuk másnak, mint az átokverte magyar táj és a türehtetlen magyar sors szimbólumának, annak a magyarságénak, mely mozdulni képtelen, s nem „várja sohasem a jobbat, Csak gonoszabbul mindjárt ne legyen”. Az utolsó strófa sokkal világosabban beszél: „Most áll az ország . . .”, a szimbólum egyértelmű, önmagából következő, s nem a versalakítás további mozzanatainak visszavetülése adja meg rejtett értelmét. „Csüggedt arató” helyett a záróstrófa „Minden arató”-t hoz, jelezve, hogy a mozdulni képtelenség, az egyhelyben topogó tétlen szenvedés csak a valóság felszínét mutató tények, és csak a sürgető türelmetlenség számára látszanak reménytelennek. A mélyben óriás erők munkálnak, a szétszórt „csüggedtek” szaporodnak, számukkal erejük és a tett lehetősége is növekszik. A harmadik sor csupán egyetlen szóban tér el: „(Csüggedt arató) Prometheusznak paraszt ivadéka . . .” helyett „magyar ivadéka” áll a záróstrófában. A „Csüggedt Prometheuszi ivadék” kifejezése annyira antinomikus, hogy formájában semmisíti meg tartalmát, hiszen a tűzszerző titánnal tartott rokonságnak a leszármazott heroizmusát és nem csüggedt voltát kellene jelentenie. A szimbolikus kép tartalmi és kifejezésbeli részeinek a lényeg megsemmisítését eredményező diszparát voltát (mely egyébként nem észellenes, hanem épp ilyen voltában lényeges valóságtükrözési funkciót hordoz, erre azonban itt nem térhetünk ki) a visszatérő változat már megszünteti, sőt konkretizálja is, kiemelve azt, ami a hazai valóságból a megoldás valós lehetőségét hordozza magában: a parasztot, aki a magyar Prometheuszá válhat. A negyedik sor így tér el: „Meg-meglopja rohanva a Napot”, és az utolsóban: „Reszket busong, gyűlöl s mégis — arat.” Minden művész akkor válik igazán nagygyá, ha művészetében felismeri és megmutatja a keletkező újat, a szükségszerűség folytán a pusztuló helyére állót, még akkor is, ha ez csupán csíráiban van meg, s a többség számára még nem tudatosodott. Természetesen nevetséges volna, ha Adyról szólván e verssel akarnók bizonyítani, hogy Ő megtette ezt. Egész életműve egyetlen hatalmas bizonyíték erre. Mégsem tudunk ellentállni a csábításnak, hogy a marxista esztétika főtemlített tételének egy verssor változott formájú visszatértekor jelentkező konkretizálódásra rá ne mutassunk. A vers megírásakor,⁶ az 1912 tavaszi nekibuzdulás utáni helyzetben az ismét letiport magyarság „dehogy várja sohasem a jobbat, Csak gonoszabbul mindjárt ne legyen”. De ez csupán a való egyik oldala, a pillanatnyilag érvényes kép, a mindenki számára adott, mely mögött a változásért és újért kiáltó erők jövőt formáló erejének egyre valóságosabbá váló valósága is meghúzódik, noha csak a művészi visszatükröződést megteremtő magasabbrendű műalkotáségyéniség számára megragadhatóan. Ám az utóbbi számára ezek az erők és fejlődési tendenciák a legfontosabbak, ezeknek művészi formálása az alkotás központi feladata. A formálásnak azonban ellentmondásos folyamatokon keresztül kell megtörténnie, hogy az adott társadalmi valósággal szembe ne kerüljön, meg ne hamisítsa azt, ahogy ennek a valóságnak egyszerűbb—felszíni és közvetettebb —, csak a műalkotáségyéniség által művészileg formált, a visszatükröződés során megragadott elemei is a valóság kiélezetten ellentmondásos folyamatának részeit képezik. A valóság objektív dialektikájának művészi vetülete a vers szubjektív dialektikája. (Szubjektív az alkotó és az alkotás folyamata felől nézve. Számunkra, a vers olvasói számára, már ismét az objektíve dialektikus világ tartozéka.) Így válik érthetővé a fentebb elemzett versszerkezetben mutatkozó dialektikus menet, a két ellentétes jellegű szemléletmódból kiemelkedő magasabbrendű szintézis, az utolsó versszak és póén funkcióját is betöltő záró sor, amely szimbolikus értelmének lényege minden látszólagos nagyobb szerepű reszketéssel, busongással szemben mégis az, hogy „Prometheusznak paraszt ivadéka . . . mégis arat”. Arat mindkét értelemben, konkrétan és szimbolikusán, (a versmenet dialektikájának legnagyobb vívmánya, mint már rámutattunk, hogy a képszerű valóságból eredő tárgyias jelentés szétválaszthatatlanul egybeforasszotta a közvetlen szemléletmódon túlmutató szimbolikus ábrázolással), s e kettős értelem mindegyike egymást erősítve a jövő felé mutat.

⁶ Megjelent a *Világ* 1913. július 13-i számában.

Érdekes összehasonlításként kínálkozik tárgyalt versünkhöz az *Ének aratás előtt*, mely az 1912-i „Véres Csütörtök” után jelent meg közvetlenül, és a szimbolikumanyag azonossága mellett annak kezelésében és a vers szerkezetében hűen viseli e forradalmi megmozdulás hatásának nyomait. Az eladdig legnagyobb magyarországi proletár megmozdulás élményéből fakadó vers szerkezete sokkal egyenesvonalúbb, a vers már nem válik szembenálló erők küzdőterévé, hanem Ady teljes szívvel az egyik oldal szempontjából mutatja be a valóságot. Az egyezéseknél sokkal tanulságosabb és nagyobb számú eltérés főleg a megírás időpontjából nyer magyarázatot. Részletes egybevetésükre, sajnos, ezúttal nem térhetünk ki. Az *Arat a magyar-ról* összefoglalásul azt mondhatjuk: a lényeg megragadása benne úgy történik, hogy a szemléleti ellentétpár dialektikus föloldása a társadalmi valóság kínzó kérdéseit egyedül megoldani képes tett lehetőségét idézi, mint az ezt egyedül megvalósítani képesek konkrétan végrehajtott cselekvését.

III.

Eddigi példáinkat azért szedtük egybe, hogy Ady legsajátosabb versszerkesztési módját bizonyítsuk velük. E szerkesztés legszembevetőbb ismérve a dedukció, az a tény, hogy az Ady-vers leg súlyosabb, legtömörebb része az intonációs szintaktikai egység. E jelenség oly gyakori a költőnél, és Földessy Gyula felismerése annyira elfogadott az Ady-irodalomban, hogy fölőleslegesnek tetszik az érvek további sorolása. Hogy e versszerkesztési rend valóban általános tendencia-e Adynál, mely saját útján történt elindulásától utolsó verséig jellemző költészetére, e kérdés még nem eldöntött. Vissza kell térnünk rá fejtegetéseink során. Annyi azonban még nem valami alapos tanulmányozás után is nyilvánvaló, hogy az Ady-verseknek nemcsak kezdetük nyomatékos, helyesebben: korántsem az nyomatékos egyedül. Első igazi verseskönyvében, ahol pedig szinte minden vers éles-deduktív kezdetű, tehát a verskezdet a leginkább nyomatékos rész, igen sok költemény befejező során, helyesebben gondolati-képi-szintaktikus egységén is nyomatékot érzünk. Néhány vers címét ide jegyezzük, hogy semmi kétség ne legyen afelől, melyek befejezését érezzük ilyen módon kiemelve. Olyan versekre gondolunk, mint: *Mert engem szeretsz*; *Hunyhat a máglya*; *Léda Párizsba készül*; *Elűzött a földem*; *Rettegek az élettől*; *Bűgnak a tárnák*; *Add nekem a szemeidet*; *Jöjj, Léda, megöllelek*; *Maradhat sz és szerethetsz*; *A Halál-tó fölött* stb. Természetesen az ide vonható példák számát játszva szaporíthatnók, noha csak az *Új versek*-ből és az utána következő két kötetből idéztünk címekeket. Ezeket a versbefejezéseket nem minden habozás nélkül nevezzük poéneknek, még akkor sem, ha e szót visszajuttatjuk a műalkotások elemzésénél használt terminológia választékos szótárába, s nem elkoptatott és közönséges lett értelmében használjuk, ahogy például egy vicc poénját szokás említeni. A poénnek Adynál kétségkívül nincs meg az a szerepe, mint — hogy e nemből a legismertebbre hivatkozzunk — Heinenél. Ez utóbbi gyakran a vers lezárásával az egész addig elmondottakat teljesen megsemmisíti, gyakran használva föl mások vagy önmagával saját maga „hamis tudatá”-nak leleplezésére, az egyén és a társadalom közti föl nem oldható ellentmondásnak drasztikus megjelenítésére. Ha a poént ebben a heinei értelemben fogjuk föl, akkor teljesen egyetérthetünk Földessy Gyulával, aki megállapítja: „Ady nagyon ritkán dolgozik poénre...”, bár e megállapítás meglehetősen pontatlan, ami arra vall, hogy Földessy maga is érezte: ezek a versek igen sok esetben kapnak nyomatékos, de nyomatékos voltak nem semmisíti meg a kezdések döntő szerepét a vers egésze szempontjából. Ennél tovább azonban nem ment e kérdés tisztázásában. Schöpplin Aladár mondja, hogy „... a poén nincs egészen száműzve az Ady versből. Rendszerint a vers végére teszi a leg súlyosabb szót, mintegy erős kondulással

⁷ Földessy Gyula: *Tanulmányok és élmények* 134. l.

zárja le a verset.”⁸ Példának a *Hazamegyek a falumba*-t idézi. Ennek utolsó sora: „Úgy alszom el örökre” a megnyugvás, a halállal összekapcsoló „örökre” szó ejti le a vers hangját a legmélyebre, kifejezve, hogy ami elől Ady a faluba menekülne, az ellen csak a halál ad menedéket, ami, ha menekülés ösztönét megszüntetni nem is képes, épp a lezárás kiemelt voltán keresztül érzékelteti mindenfajta „menekülés” kétes voltát. Így a poén természetesen nem marad meg egyszerű formai elemnek, hanem fontos tartalmi funkció hordozója lesz. Ady legrejtettebb érzését adja tudtunkra: semmiféle elbujdosás sem adhat menedéket neki, a városi bujdosónak.

A nyomatékos befejezés még egy típusával szeretnék foglalkozni. Ez esetekben a poén nem juttatja nyugvópontra a verset, hanem éppen azt emeli ki, hogy a lírai kifejezés nem tudott még szubjektív megoldást sem adni, és a versvég szinte visszakanyarodik az első sorokhoz. Így mikor Budapest szerencsétlen Thaiszait szabadítja ki a Pénz uralma alól, képzeletbeli menetben vezeti őket pogány tavaszi ünnepre, a varázst a poén töri szét (nem váratlanul; a vers képzeleti jellege az első pillanattól fogva nyilvánvaló, és a poént az utolsó előtti versszak elő is készíti), és a képzelet játéka még jobban érezteti a valóság lebírhatatlan ellenállását minden jobb szándékkal szemben. Visszatérünk tehát a kiinduláshoz. (*Thaiszok tavaszi ünnepe*). Hasonlóan nem lel nyugtot a költői képzelet az *Egy régi színész-lány*-ban, *Az Avar-domb kincsé*-ben, az *Ima Badl istenhez*-ben, *Az én koporsó-paripám*-ban. E versek mind befejezésükkel újra kezdődnek s szinte monomanikusan ismétlődnek. Ady művészete abban van, hogy ezeket az állandó ismétlődésükben valóságos érzéseket egy alkalommal rögzíteni tudta anélkül, hogy ismételt jellegük megszűnt volna.

A poén itt érintett két típusáról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az ellentmondó valóságtényeket bemutató vers akkor jut a kiemelt lezárással nyugvópontra, ha a versbe foglalt élmény valóságos kiindulópontjai közti ellentmondás önmagában hordja a szintézishez jutás valós lehetőségét. Ha tehát az élmény alapját adó ellentmondás a valóság olyan részterületéről való, melyben az ellentmondó oldalak harca csak egy általánosabb ellentmondás megoldásakor oldódhat meg maga is, úgy vagy ennek a perspektívának az idézése zárja a verset, vagy a lezárás világosan utal a „megoldás” nem valós voltára. Persze poén ez utóbbit is erősítheti, sőt erre külön típusa alakult ki: a csupán formailag lezáró, de tartalmilag nyílt kérdést hagyó poén.⁹

Főntebb szövegeink már a szakaszonkénti megismétlődő éles kezdésű Ady-versekről. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül most a minden szakaszt poénszerűen zárókat sem. Ezek strófáinak utolsó sora legtöbbször rövidebb a strófa többi soránál, s rímelt eggyel a hosszabb sorok közül (ezt nevezi Földessy zökentett versnek),¹⁰ vagy rímtelenül marad. A strófa megszokott ritmusából kikököntözött kurtított sor már magában is alkalmas a kiemelésre. Néhány verscím ezek közül: *Csak jönne más*; *A hajnalok madara*; *Júdás és Jézus*; *Örök harc és nász*; *Bihar vezér földjén*; *A Léda arany-szobra*; *A vörös nap*; *Tűnnek a lányok* stb. stb.

A poénnal zárt versek közt érdekes csoportot képeznek azok, melyeknek nyitószerkeze utolsóként is visszatér. Ezeket tarthatjuk az Ady-teremtette versszerkesztés legtipikusabb eseteinek, mert bennük valósul meg leginkább a sűrített dinamikájú, tartalmilag és sokszor szimbólumanyagban is meghatározó kezdetből kibomló versszerkezeti mód, az intonált „téma” kiszélesítése, sok szempontú bemutatása és bővítése, s végül visszatérés a vers kezdetéhez, mely most már nemcsak kiindulópontja, de a líra különleges „logikájával” bizonyított tétele is a költő élményének, illetve az élmény mögött rejlő valóságnak. A lírai vers ilyen felépítése valóban hasonlít a zenei formákhoz, mint ahogy ezt Benedek Marcell jegyzi meg: „(Ady verseivel kapcsolatban) ... zenei emlékeink is támadnak egy-

⁸ Schöpflin Aladár: i. m. 171. l.

⁹ Schöpflin is utal arra, hogy az Ady vers sokszor „nyitva marad”. I. m. 171. l.

¹⁰ Földessy Gyula: *Az ismeretlen Ady*, 24–25. l.

egy Beethoven szimfoniáról, mely szívemarkolóan dörömböli vagy harsogja a mű főtémáját, hogy aztán ezer színben és változatban dolgozza fel . . .” „Sokszor, ugyancsak a zenére emlékeztetően, — változatlanul vagy csekély változással, — megismétlődik az első versszak.”¹¹ E finom megfigyelést megkíséreltük az egyik ily típusú Ady-versen konkretizálni, és meglepetéssel láttuk, hogy a zenei formákkal vont párhuzam részleteiben is mennyire megállja a helyét. Szemügyre vett versünk *A Halál: pirkadat*, szimbolikus értelmének mélyén meghúzódó alapgondolata, hogy vannak az életnek olyan pillanatai, amikor szinte fókuszba gyűlnek mindazok az élmények, gondolatok, érzések, melyek a lét lényegét adják, az ember életének legfontosabb, szubsztanciális részét. E pillanatokban fejlenek ki énünknek legelrejtettebb tulajdonságai, ébredünk tudatára saját magunk teljességének. A leglényeg megragadására oly erőfeszítéseket tevő Adynak különösen hatalmas pillanatok ezek, ihletett pillanatok, az élet fordulói, amelyek magasabb fokon újítanak meg bennünket. Így kell értelmeznünk a halál versbeli említését is: az ilyen rejtett lényeg megnyilatkozásakor bizonyos értelemben meghalunk és föltámadunk. Közeli rokonságban van e gondolati-érzelmi komplexum Goethe „Stirb und werde”-jével és Ady-nak oly nagy szerepű élet-halál egybefolyását valló hitével, minthogy rokon azzal a közhiedelemmel is, hogy a halál pillanatában egész életünk lepereg előttünk. Ennyi az alapgondolat, mely kapcsolódik egy bizonyos hangulathoz, a vers atmoszférájának meghatározójához és egy szimbolikus motívumsorhoz, a vers formakészletének forrásaihoz. A formai készlet a szerkesztési móddal válik teljessé, és minket is ez utóbbi érdekel elsősorban. A kétsoros szakaszokból álló vers első sora („Szám ízt nem rontom, hagyjatok . . .”) egyrészt a széles Adys verskezdő gesztus (éles kezdés), másrészt alapmotívuma annak a szimbólumsornak, mely végigvonul a versen, és a főtebb meghatározott fundamentális gondolat értelmében visszaidéző életlényeget adó emlékeket mint ízelet érzékelteti. A halál pillanatában felidézett élettelenség mint a költő szájában végig ízelet iszorozat jelenik meg. Az első strófa második sorában tömör megfogalmazását kapjuk az alapgondolatnak: „Most, a Halál előtt, most vagyok.” E sort bátran nevezhetjük a vers főtémájának. A következő szakasz mindkét sora a főtémának mondott sorhoz kapcsolódik, tartalmilag vagy forma szerint. Mindkettő a „most” szóval kezdődik, csakúgy, mint a főtéma. Az első az alapgondolatnak már nem oly tömör megfogalmazása, a főtéma variánsaként hat („Most, most e pillanatban élek . . .”); a második tesz először említést a visszaidéződő ízeletről, mely szimbólum a vers egészét átfogja. A második szakasz első sorát a vers melléktémájának, a másodikat zárótémájának foghatjuk fel. Ezután következik a feldolgozási rész: a témákban summázott gondolatok kifejtése, az ízelet egységek felsorolása. Bármennyire nem akarjuk a szonáta-formával való azonosítást túlfeszíteni, a verset lezáró két szakasz szinte követeli, hogy reexpozícióként magyarázzuk őket. Az utolsóelőtti első sora az ízelet felsorolásának lezárulta után összefoglalja azokat, mint az expozíciós szakasz zárótémájának visszatérő variánsa: „Izzel, illattal tele a szám . . .”, míg a második sor a kettős „most”-tal a melléktéma reexponált variánsa. A bevezető akkord és a főtéma változatlan formában summázza a verset. Érdekes megoldás a vers a deduktivitás szempontjából is. Az első sorból történik a szimbolikus anyag dedukciója, tehát inkább a forma felé eső elemeké, míg a gondolati részek, a tartalom felé esők, a másodiktól nyerik dedukciójukat. Ilyen szétválás nem ritka Adynál. A hasonló szerkezetű *A tavasznak alkonyata* még kódával is el van látva. Természetesen minden kezdőszakaszát végén megismétlő versben nem lehet kimutatni a szonátaformával egyező szerkezetet. De a művészetek e két területéről adódó szerkezeti párhuzamosság elgondolkodtató, és alapos vizsgálatot igényelne, különösen, mert az egyező vonások száma bizonyos szaporítható.

¹¹ Benedek Marcell: i. m. 277—278. 1.

Talán kissé túl soká időztünk a poén szerepénél és jelentőségénél. Ez mégsem jelenti azt, hogy módosítani kellene az Ady-versek szerkezetének elsődlegesen deduktív voltáról mondottakat. A súlyosított verslezárásoknak azonban nem szenteltek kellő figyelmet az Ady-kutatók, különösen annak a minőségileg új funkciójuknak nem, melyet a költő pályájának utolsó szakaszában töltenek be. E kérdésre még vissza fogunk térni, most azonban az egyes példák felsorolása után kísérletet kell tennünk az éles-deduktív kezdésnek mint Ady első nagy alkotó periódusára általánosan jellemző versszerkesztési tendenciának a költő egész életművén belüli elhelyezésére.

A szimbolikus forma a valóságos és stilizált élményeket, víziókat, hallucinációkat kiemeli egyszeri és egyedi voltukból, gondolati és érzéskomplexumok művészi egyenértékévé alakítva őket, így akarván eljutni a jelenségtől a lényeg, a legbenső felé. Természetesen az egyedinek általánosítása vagy a szubjektívnek bizonyos mértékű objektívizációja csak úgy mehet végbe, ha az egyedi-szubjektív már eleve nagy nyomatékot kap, ha már bemutatásakor érződik, hogy itt nem teljesen egyediről, hanem az egyedi és általános között helyet foglaló valamiről, filozófiai terminussal jelölve: a különösség kategóriájába tartozóról van szó. Aligha lehet kétséges, hogy a verskezdeteken érvényesülő nyomaték a vers érzelmi-gondolati élményét megjelenítő szimbólumnak a különösségbe történő emelését hivatott szolgálni. Az egyedinek különössé tétele, vagyis olyan alakítása, mely az általánosság mozzanatát közvetlenül megszünten is megőrzi, csak akkor maradhat meg a művészet területén belül, és nem lesz testetlen eszmévé, ha az alakítás egyúttal érzékletességének fokozását is jelenti. S a művészet ama elsődleges feladatát, hogy a keletkező újat állítsa az ábrázolt világ középpontjába, is csak a különösnek segítségével oldhatja meg, hiszen az új mint egyedi lép fel, ugyanakkor már ebben a formájában is általános jelentőségű a művészet számára. Ezen ellentmondást csak a különösség, mint a művészet központi kategóriája képes feloldani.¹² Az éles verskezdés a szimbolikus ábrázolással szorosan összefüggő, csak annak alapján kiteljesíthető versalakítási módszer, — a valóságélmény általánosíthatóvá mélyítésének eszköze. Ady verseinek tartalmát képező újszerű magatartás azzal is megerősítést kap a forma területén, hogy ezt az újszerű látásmódot és reakciót, mely a valóság átfogó kritikáját tartalmazza, az egyes versek felfokozott intenzitású nyitása mint e magatartás általánosságát emeli a valóság művészi szervezését szolgáló lírai élmény különösségébe. A verskezdetek Adynál mindig a versnek a közvetlen tárgyi valósághoz legközelebb eső részei. (Persze ezt csak Ady egész költészetén belül, viszonylagosan kell érteni.) Ez az élethez rögzítettség nagy nyomatékkal súlyosbítva teszi lehetővé az élménynek az elszigetelt egyediségből a különösségbe történő transzponálását. Felfogásunk szerint ez az Ady-versek legszembetűnőbb szerkezeti sajátosságának legfőbb, általános funkciója és magyarázata. Természetesen ezen belül vannak egyéb funkciói is.

Sokszor rámutattak már Ady forradalmi tudata, és az őt körülvevő társadalmi valóság ehhez mérten csak igen csekély forradalmi potenciálja közti ellentmondásra. Erre nekünk is hivatkoznunk kell, különösen a háborús korszak verseinek tárgyalásakor. Mivel kortársait messze megelőzi, e tény maga után vonja, hogy a költőnek állandó hasadtságban kell élnie, hasadtságban még saját magával is (ez egyébként számtalan művön mutatható ki), hogy elszigeteltségét, legalább is forradalmár énjének elszigeteltségét oly mértékben áttörje, mely elkerülhetetlenül szükséges az egyéniség széthullásától való megmeneküléshez. Ennek az áttörésnek legnagyobb része verseiben úgy megy végbe, hogy a valóságot saját énjéhez hasonítja, vagy más nézőpontból tekintve a dolgot, saját énjét objektiválja társadalmi való-

¹² Vö. Lukács György: *A különösség mint esztetikai kategória*. Bp. 1957. 141—142, 172. l.

sággá. Egyszerűbben kifejezve: a forradalmi erőket a valóságosaknál nagyobbaknak mutatja, saját képére alakítva ezzel a valóságot. (Hogy ez mégsem vezet a társadalmi összkép meghamisítására, — ez oly kérdés, mely túlnő fejtegetéseink keretén, és így tárgyalásába nem bocsátkozhatunk, csupán annyit jegyzünk itt meg, hogy Ady a nagy realisták ama közös tulajdonságát mutatja, hogy a valóság szerteágazó extenzív totalitásából a születő újat ragadja ki, emeli művei intenzív totalitásának középpontjába, a műalkotás belső arányain keresztül juttatva kifejezésre, hogy a történeti fejlődés vonalának szempontjából melyek a leglényegesebb előremutató elemei az összvalóságnak.) Rögtön szembetűnik a verskezdetek éles voltának a valóság művészi átformálásánál játszott szerepe: a forradalmi erők megnyilatkozása minden élesen felcsapó nyitó sorban és képben. Itt kell megjegyeznünk, hogy az éles verskezdeteknek nemcsak Adynál van ilyen, a valóságnak a műalkotás és a művész tudata szempontjából átalakító szerepe. Berzsenyi Dániel, akinek versnyitási módja leginkább rokon Adyéval a magyar irodalomban, a valóságról alkotott illúzióinak fenntartására használta nagyerejű képeit, melyeket Kölcsy polgárosult-racionalista esztétikájával dagályosoknak bélyegzett. És Kölcsynek a maga szempontjából igaza volt, ez a stílus és képhasználat a bomló feudalizmus válságmentességének illúzióját voltak hivatva fenntartani. Persze csak ebből a szempontból nem ítéltük meg végső érvénnyel őket, és Kölcsy bírálatát joggal tartjuk egyoldalúnak. Adynál egészen más illúziókról van szó: a haladás táborának gyengeségeit és belső meghasonlottságát kell hittel pótolni, hittel a szükségszerűségben, meg abban, hogy lehet népes zsinatokat dobolni, és seregek élére parancsolni a költőnek „Hangos Dózsát és szopora Jacques Bonhommeot”. A forradalom, mint a magyar történelem folyamán nem egyszer, irodalmi térre szorult, de itt oly konzekvenciával és radikálitással ment végbe Ady lírájában, ahogy a társadalmi valóság talaján még maga a költő sem remélhette. A valóságos életért a mű csak keserű pótlékot jelenthetett, a versben vívott forradalomnak mindent el kellett árasztania, hogy a realitás illúzióját megadhassa a költőnek. A versek élén robbanó hang a zsinatok dobpergése.

Harmadikul vehetjük a verskezdetek funkciójának sorában azt a szerepüket, melyet a kifejezés terén lezajlott Ady vezette forradalomba vittek. Számunkra már aligha elképzelhető az a hatás, amit az Ady-versek tettek a XIX. század utolsó harmadának akademizmushoz és epigonizmushoz szokott olvasóközönségére. Ezeket, a Gauthier-vel szólva, száz kényelmes bütöök által taposott lapos ütemeket kellett áttörni mondanivalójának újszerűségével az új korszak költőjének. Ám ez csak a formában, kifejezéseiben is forradalmat hozó módon történhetett. A költő tudta: verseinek mondanivalóját csak úgy képes elfogadtatni más ízlésű olvasóival, csak úgy kényszerítheti őket versei olvasására, ha már az első sorban, első képben valami megdöbbentőt, biztos hatásút mond. Számunkra, akik nem hoztunk magunkkal konzervatív élet- és irodalomszemléletet, akik többszörös irodalmi forradalmak után, ezeknek ösztönös vagy tudatos bennünkregzésével olvasunk verset, az ilyen verskezdeteknek már bizonyára nincs meg az a hatása, mint volt a kortársakra. Ez azonban nem homályosíthatja el a költő érdemeit a forma megújításának ezen a terén sem.¹³

¹³ Földessy Gyula ezt a szerkesztési módot a protestáns prédikációk, Ady gyermekkori templomjárásainak emlékeivel magyarázza. A prédikáló pap is előre bocsátja a magyarázandó bibliai textust, s aztán fog annak részletező boncolgatásába. Karácsony Sándor nyomán, véleményének alátámasztásául említi a gyakori bibliai mottókat az Ady-versek előtt. Földessy: *Tanulmányok és élmények*. 135. l. Ez az eredetiség bizonyára Földessy pszichológizálásra hajlamos módszerének egy példája. Az ilyenfajta kezdésekhez, mint forradalmian új költészetének többi vívmányaihoz is hosszú küzdelmek során jutott el Ady. Az *Új versek*-et megelőző két kötetben nem fordulnak elő, márpedig a templomi emlékek sokkal korábbiak. A bibliai mottók is csak *A menekülő Élet*-től sűrűsödnek, mikor pedig az éles kezdés szerepéből veszteni kezd.

Az eddig elmondottak Ady első nyolc verseskötetéből vették példáikat, az *Uj versek*-től a *Ki látott engem?*-ig. A most következőkben a háború alatt írt versek két kötetét: *A halottak élen* és a poszthumusz *Az utolsó hajók* fog szerepelni a versszerkezetek szempontjából. Néhány e körbe tartozó probléma kapcsán szeretnők bizonyítani, hogy ezen alkotói korszak a megelőzőtől sok tekintetben különböző problémákat vet fel a valóság lírai ábrázolásának a módszerében, egyaránt tükrözve az alkotó és a megformálandó objektivitás (a líra műfaján belül ez úgyis szétválaszthatatlanul egybefonódik) jelentős megváltozását. Az éles-deduktív kezdés, az Ady vers legszembetűnőbb szerkezeti jegye, mely addig általánosnak mondható tendencia volt, most már korántsem kap olyan széles érvényesülési teret, és ha szerepel is, erős változáson megy keresztül. E folyamattal párhuzamosan másfajta szerkezeti formák jelentkeznek, melyeket igyekszünk számba venni.

Elsőül a deduktív szerkesztés elbizonytalanodását szeretnők bemutatni egy vers elemzése során. *A Rémnek hangja* tipikus esete annak a versnek, melynek ugyan van kezdőképe, ám ebbe a képhez és az azt megjelenítő szintaktikai egységbe nincs beleprésselve az egész költemény, hogy azt onnan sorról-sorra keljen a költőnek kibontania. A háború keltette döbbszorongás szülte a vers.¹⁴ A magyarság akut, rég vajudó problémáinak a háború még élesebb profilt adott, egyszerre jelentkezett mind, még megoldatlanabbaknak látszottak, és tömegük, valamint megoldásuk hallatlanul nagy szüksége megdöbbszorgította Adyt és mindazokat, akik ilyen vagy olyan módon Ady küzdőtársainak számítottak. Megdöbbszorgtak, és meg is zavarodtak. Hogy a XX. században az ember képes legyen ilyen förtelemre, az a megelőző évtized minden haljósatlúsága ellenére is elképzelhetetlennek látszott a Szellem erejében valamennyire is hívők számára. Ennek az önmagát meghatványozó kuszáltságnak, világos, egyértelmű választ meg nem engedő áttekinthetelenségnek vetülete a vers. Annak a nagy „Éjjel”-nek, melyben „Minden Külön össze-zsibolygott, S mégis mindenek szét-szakadtak...” A nyitókép teljesen a köznapi realitás talajából nő ki. A vonatok és kutyái zaját hallja a költő. Talán egy álmotlan éj szülte a vers: Ady a külvilág hangjelenségei és saját gondolatainak menete között próbál összefüggést teremteni a szimboliztika segítségével. A nyitóképben a külvilágot két egyszerű mondatban vázolja fel, és ehhez kapcsolva látjuk a kusza világot, ahol „az ének megnőtt a hangja” és a „Rém” ezer hangon szól. Igen természetes, hogy a valóságból fakadó élmény, a nyitókép a szimbólumsorba való minél simább átmenet lehetőségével került a versbe. Nincs, és Ady költői gyakorlatát tekintve nem is lehet egyéb szerepe, mint a belső lelki élményt kifejező szimbólumsor indukálása, tehát bevezetés. Nem vitás, hogy az élmény, a belső zavar kétségbeejtő érzése sokkal korábbi, mint a külvilág hangbenyomásainak érzékelése. Nem lehet kétséges az sem, hogy a vers létrejött a két élmény közül melyiknek köszönhető elsősorban. Mégis, úgy ahogy előttünk áll, a vers a két összetevő közös eredője, megszületéséhez mindkettőre szükség volt. E két összetevő diszharmóniáját kiküszöbölendő, a valóságélmény és a szimbolikus kifejezés közti új áthidalására Ady az előbbi bizonyos fokú stilizálását hajtotta végre. Így lett a gögös jelzője a „bús” melléknév, és cselekvését ezért jelöli a „nyi” ige. Mindkét szóhasználat meglehetősen adys. Ám ha a valóságélményt kifejező kép ezzel az áthasonítással közelebb került is a vers további részeinek szimbolikus világához, a lelki élmény és a kifejezésére alkalmas adó külvilági hangbenyomások között az átmenet simább, zökkenőmentesebb lett is, a hangváltás, a szemléletmódok fölcserélése (stilizált valóságglátás helyett szimbolikus megjelenítés) visszahat a kezdőképnek a versolvasóra tett benyomása tekintetében, nem tudjuk azt önálló nyelvi-látásbeli egységként, biztos hangütésként felfogni.

Ez az elemzés a másodrendű elemek egymáshoz való viszonyát próbálta tisztázni, s ha most már azt kérdezzük, miért járt el Ady éppen így — ő, aki verskezdetébe egész robbanó

¹⁴ A *Nyugat* közölte 1917 januárjában.

dinamikájú költeményeket tudott sűríteni, nem felelhetünk másként, mint hogy a belső zavar, egyértelmű szemlélet hiányának kínzó élményéből született vers élén nem állhat szilárd hitet vagy ennek legalább önszuggesztíóval megszerzett művészi egyenértékét megkívánó éles-deduktív hangvétel. Ez a belső élményt teljes és feloldhatatlan ellentétbe hozná a vers formájával.

A költő nemcsak művészi ösztönével érezte, de teljes tudatossággal tudta, hogy ez időben, a belső biztonság és külső remények vesztével a dedukciós kezdés időszerűtlenné vált. Ezt szeretnők bizonyítani a most sorra kerülő versekkel. Első példánk, A „*Dies irae*” a régiekre emlékeztetőn éles nyitású, egymásra kopogó egymondatos parancsok sorozata, a parancsoló, támadó költő széles gesztusai. Ám ez csak vágyálomként, öniróniával megtűzdelve tűnhet föl ebben az időben. „De szép volna ez néha szépnek”. De csupán a nosztalgia nem idézhet föl ilyen biztos hangot a progresszivitásnak jobban kedvező letűnt időből. A múlt felé vágyakozásnak, még ha ez a harcos múltat jelenti is a behódolásra vagy passzivitásra kényszerítő jelennel szemben, ilyen ereje nem lehet. Hogy ismét így tudjon verset kezdeni, az erők megfeszítésének ezt a képét tudja élénk állítani, ahhoz Adynak a megtipró jelenben is megőrzött „babonás hitére” volt szüksége igazában, prófétai szerepében. Igazát csak később és későn fogják felismerni, talán csak a katasztrófa után, de bármennyire pusztába kiáltó szó is váteszi szava, neki meg kell maradnia annak, aki volt:

De én már mégis így maradtam,
Fél-élő, de egy szakadatlan
S megférhetetlen síri katlan.

Ami egykor a támadó demokratikus erők élén vezérkedő költőnek tömegrohamok erejével ható sodró lendületű versnyitása volt, az most a forradalmár hitét szinte az öncsalásig őrző és harcos időköt visszavágyó meg nem értett vátesz pillanatra fellobbanásává lesz, amit az egész versen végigvinni természetesen nem tud.

Piros gyász ünnepén. A nagy adys „feddő énekek” harcos felháborodottságú hangján kezdődik a vers, hogy a második szakaszban a költő saját versének nyitósorait mintegy kívülről szemlélve, újra kezdje versét, de egészen más hangon:

„Lám régi hű, dühös dalosotok,
Én lelkeim, most így kezdi a nótát,
Megfulladtak még sikolyaim is,
Sűrűsödnek a nem-kívánom órák.
Nem magam féltém: ifjú bennetek.”

Az ifjúsághoz szóló márciusi vers azonban nem prédikálhat fatalizmust, bármennyire sűrűek is a költő „nem-kívánom” órái, és a fiatalság hite akármennyire ingatag.

„Hiteket tépni? Nem, ezt az Adyt
Nem fogja látni se barát, sem ellen,
Itt, lelkeim, itt tielőttetek
Szívetekben, e barátságos helyen,
Nem lehetek, míg élek, bátortalan.”

Kemény ökölcsapással zárul a vers:

„Ki fog csordulni a magyar kehely,
És negyvennyolc óta is fog az átok.
Jól átkozatok és jól készüljetek.”

A *Piros gyász ünnepén* két, a késői Adyra jellemző verskezdő típus ötvöződését mutatja. Az első a deduktív természetű kezdésnek a vers egészétől bizonyos fokú különválasztása azzal, hogy a költő hangot változtatva a nyitósorokat a vers további részeinek tárgyává teszi, leginkább a korábbi idők szimbólumává alakítja őket, amikor a robbanó erejű kezdés olyannyira a sajátja volt. (Erre már láttunk példát A „*Dies irae*”-ben.) A másik verskezdési típus a fordítottan deduktív kezdés. A vers itt pesszimista hangon kezdődik, hogy a végén nagyívű crescendo lezárásaként, mint ebben a versben, vagy anélkül, egyetlen sorba vagy szakaszba sűrítse a kezdet csüggeteg hangulatával homlokegyenest ellenkező végső rezolúciót, mely mindig optimista vagy legalább a küzdelmet még a jelen kimondhatatlanul súlyos viszonyai között is vállaló. Fordított dedukciójának nevezhetjük ezt a típust, mert a záróstrófa vagy sor tartalmilag a régi deduktív kezdetnek felel meg, ha formai tekintetben ellentéte is azoknak.

A *Bóbiskolván lehajtott kardomon* A „*Dies irae*”-t folytató és annak költői magatartását magyarázó vers. Már kezdősorai is arra utalnak, hogy a költő mostani életérzésének éppen ellenkezőjét tartja énjéhez illőnek. A második versszak számunkra különös érdekességű: ebben ugyanis szavait, régi kemény szavait szeretné, úgy mint egykor, rohamra sorakoztatni; tehát szimbóluma anyagát saját költői gyakorlatából veszi, kulcsot szolgáltatva ezzel költészetének hangváltogatásához. E vers is bizonyítja: Ady teljesen tisztában volt ennek a változásnak történelmi gyökereivel, az új helyzetre adható költői reakciónak még a kifejezési forma olyan elemeire, mint a szavak, képek történő visszahatásával is. „Hős régi szavait, vitézeit” sorakoztatná itt „kemény attackban”, ha lehetne, ám ezt a megváltozott valóság nem engedi, és ha ezzel nem számolva mégis megtenné, akkor — a költő ezt nagyon jól tudja — üres modorosság, a valósággal szemben álló frázisos, nagyképű szájhősködés lenne az eredmény. Bármennyire igyekszik Ady megtartani a korábbi évek forradalmi lendületét, mint a valóság és önlelkének változásait hűen követő lírikus, nem hazudhat optimizmust, harci kedvet a háború megzavarodottságot és iszonyatot hozó idejében, mely őt sem kímélte meg. Ezért nem tudja vitézeit, régi szavait rohamra küldeni. „Most másé a vér” — más hatalmak szereztek érvényt akaratuknak erőszakkal, rabul ejtve ideig-óráig az emberi lelkeket, s a költő régi szavai, mint hősök üresen hagyott nyergű lovai, céltalanul futnak. Ha megnyergeli is lovát s a régi szavakat idézi, rögtön mögéje ül a sötét Gond a szavak és a valóság ellentmondásaként. A sötét Gond, aki a szavaknak szintén fejedelme, mint a költő, de kisebb nálánál, mert az ő igazsága lesz végén a győztes. Ami töretlenül maradt meg benne: hite önmagában, bármi történjék körülötte. Így engedi a világot futni, mert tudja, hogy az vissza fog futni hozzá, az általa hirdetett igazsághoz, bocsánatért esdve, szégyenkezően. Ez teszi majd ismét igazzá a világot, s a költő mint igazi nagyhatalom, a történeti igazság képviselőjeként fog itélkezni.

Néhány, a háborút megelőző időszak verseire jellemző formai-szerkezeti elemnek e korszakbeli változott előfordulásával szeretnők aláhúzni Ady költői eszközeinek az új helyzet hozta megváltozását. Fejtegetéseink első részében ejtettünk néhány szót azokról a versekről, melyek szakaszonként újabb s újabb kezdést hoznak, az első sor lendületét a vers egész folyamán megtartva. Ilyen versek közé soroltuk az *Új vizeken járok*; *Menekülés úri viharból* stb. darabokat. Ennek az éles kezdést hatványozó versvezetési módnak távoli visszhangja az *Emlékezés egy nyár-éjszakára*. A háborús élmény dőbbenete gyors villanású képek sorozatában nyer alakot. A vers tulajdonképpen csak a „Különös, Különös nyári éjszaka volt” állandó, bár nem szabályos visszatérései által oszlik szakaszoknak minősíthető egységekre, de ezeknek az egységeknek meghatározott strófászerkezetük vagy rímképletük nincs. Az első három szakaszon át villannak föl a sarkaiból kiszakított világ, a megbombolt élet képei, mindig megújuló erővel, mintha a szörnyű élmény képi visszaadására a látomások bármily hosszú sorolása is elégtelen volna. Az egymás után feltűnő víziók, víziószerű élmények sorában bizonyos rendszer érvényesül. Az első strófa tisztán transzcendentális képeket hoz, a dőbbenet okozta élesnyitású kezdőkép után a végítélet látomását festve. A második világa már emberközelí. Az otthoni életben egyszerre bekövetkezett vésztiósló események sora, a megelőző víziókhoz

hasonlóan, csak villanásokban élénk idézve. A harmadik strófa az emberi világ második szakaszbeli egynessége helyett a megbomlást az általánosabb szemléleten keresztül érzékelteti, hogy ezzel el is veszítse a közvetettség hangját, ami a külvilág jelenségeinek ábrázolásához szükséges, még akkor is, ha e jelenségek szimbolikus-víziószerűek. A harmadik strófa végéig Ady éneke csak áttételesen szólalt meg a külvilág jelenségeinek szimbólumokban történő átfogalmazásakor, de e szimbolikus képek mégis annyira tapadtak a valósághoz, hogy ha elénkállításukból következően sejtethetjük is megalkotójuknak az általuk hordozott valóságélmény iránti állásfoglalását, a költő még rejtve maradt műve mögött. A háborús időszak súlya sokkal inkább nehezített Adyra, semhogy saját reakcióit a közvetettség ilyen fokán elmondani képes lett volna, s ne kellene folyamodnia a képszerű külvilági valóságábrázolásán túl saját belső érzéseinek, természetesen szintén szimbolikus megjelenítéséhez. A tárgy és a költő éneke, valamint az adott kor viszonyait tekintve az ábrázolás e módja szükségszerű. Így válik az újra meg újra felvillanó borzalom és borzongáskeltette rövid-éles képsor már elégtelenné Ady számára a külső és belső valóság ábrázolásához, és ezért kerül sor a harmadik strófa után először reflexív, majd saját maga és korának viszonyára rávilágító strófákra, melyek már természetesen nem hozzák, nem is hozhatják meg az éles strófakezdést, mint az első három szakaszban. E versben megfigyelt jelenség is arra mutat, hogy az állandóan megújított élesen felcsapó kezdés e korban nem tudja biztosítani a valóságábrázolás teljességének formai keretét, ha tehát vissza is tér egy-egy versben azon végig nem vihető, és a versmenet során előbb-utóbb meg kell, hogy törjék.

Az éles verskezdési mód ilyen áttörése jellemző *Az utolsó hajók*-ra is. Saját régi énjét villantja föl a tágas levegőjű kezdősor, de a nyitóstrófa három tagú, fokozatosan leszálló jelzősorának decrescendójával („fáradt, hullámtalan, holt”) megtöri az éles kezdés lendületét, amit az utolsó sor ismétlődő makacssága sem tud erejében visszaállítani. A második strófa megpróbál újra kezdeni ugyanazzal a szóval, mellyel az első szakasz, hasonlóan a régi szakaszonként újló éles kezdésekhez, ám a szakaszok második, rövidebb sora, mely az elsővel rimel és összetartozásuk ezzel nyomatékot kap, miként bizonyos fókig az első strófában is, itt is megtöri az első széles ívét, enjambement-al folytatódva a hang alászáll, hogy a negyedik sor minden szárnyalást letörjön: „Gaz fátumok másként akarják”. Az ezután következő szakaszokat megnyitó erősebb hang az elkeseredettség, a „hetyke utálat” megnyilatkozása, melynek ebben a korszakban a legtöbb éles jellegű kezdést köszönhetjük. A két zárósor, bár formailag nem poén, nem szól a kemény verszárássok hangján, tartalmilag a kezdősor ellentett képét hozza, s mivel az egész verset egy nagy ívű decrescendo jellemzi, mely a befejezéssel jut mélypontjára, e mélypontot az egész lehajló ív összefoglalásának tekinthetjük, s ezzel körülbelül a poén rangjára emeltük a verszárást.

A szakaszonként megújuló éles kezdés, mely itt a régi idők formai vívmányainak remiszenciájaként ismét feltűnik, ha töredékesen is, nem eredményezi a korábbi korszakban írt versekből nyert tapasztalatok alapján elvárt, magas feszítettségű költői hangot. Éppen ellenkezőleg. A strófaként újra és újra próbálkozó éles hang állandó megtörése csak még jobban aláhúzza a versmenet lefelé tendáló irányát. Itt tanúi lehetünk valamely formai elem eredetével ellenkező tartalmi mozzanatok kifejezőjévé válásának, és annak, hogy ez a tartalmi fölcserélődés miként hat vissza a formára. E formai típusnak a háborús korszakhoz idomuló ellentét esete is feltűnik *A Mindent hurcolva* című versben. A valóság összes mozgásainak saját belső éneke alkotórészeikénti megélését szimbolizáló, s e tény súlyos nagyszerűségét is kifejező vers mindhárom szakasza végén a „Minden” szót és fogalmat magában foglaló megújuló poént találunk. A harmadik, a zárószakasz és így az egész vers poénja a legnagyobb nyomatékú, s ez a két megelőző szakaszszárás bizonyos tragikus kényszerűségével szemben teljes tudatossággal, a költői teljesség épp ezáltal törendő megvalósulásának fölismerésével vállalja a „Minden hurcolását”, megélését és költői objektíválását, túl a „kell” belső parancsán, mely ezzel nyerte minőségileg magasabb fokra emelését.

Vegyük most már szemügyre a tisztán fordított deduktivitású verseket. Az *Iffjúság babonás hitével* címét az utolsóelőtti sor adja, rámutatva a költőnek ama szándékára, hogy versének végét tartja leglényegesebbnek, a költemény szerkezeti egységeinek nyomaték-hierarchiájában magasabb fokon állónak. Kezdképe teljesen híjával van a szuggesztivitásnak, s még egy közbehelyezett kérdéssel is a kezdés bizonytalanságát hangsúlyozza:

„S vajon szabad volna-e halnom,
És most meghalnom szabadna éppen?”

Van-e egyáltalán értelme a költő makacs kitartásának a Tegnap mellett, mely szemben a Mával a Holnapot idézi? Ez a Holnap azonban annyira megfoghatatlanná, bizonytalanná lett ebben az időben, hogy sokkal biztosabb fogódzót ad a Tegnap, melynek megélt harcaihoz való hűség igazabb támpontot nyújt a Ma tagadásához, mint az elkövetkezendő idő bármiféle víziója. Ha a régi Ady iránti töretlen hűség már nem ésszerű, túlhaladott, úgy e hűségben egyedül lehetséges életformát fellelő költő élete is feleslegessé vált egyszersmindenkora. Igen természetes, ezek a kérdések felötlenek oly valakiben, aki tudatosan vállalta, hogy a társadalmi valóság egészének tükré legyen, s most e valóságot bárgúnak, emberül tévedtnak látva megriad: vajon nem tévedek-e én is, ha a magam belső felismerésére alapozottan a fölszíni valóságtól annyira különböző lényegvalóság mellett tartok ki hűséggel? Úrrá lenni az elszigetelődő, Tegnap-örzésével magára maradó költő és a „sok”-ak közti, most föloldhatatlannak tetsző ellentmondáson annyival nehezebb, mert Ady egyetemes jelentőségűnek azáltal tudhatta magát, hogy épp e tehetetlenek, még szépen sírni sem tudó koldus-sokaság fájdalmának, vágyainak legbensőbb törekvéseinek adott hangot, csak halvány sejtéseiket emelte páratlan tudatú jövőbelátássá, és mikor már a költő egész életre összeforrt a gyökeresen demokratikus megújulással, a társadalmi valóság cserbenhagyini látszik tendenciáinak legélesszeműbb felismerőjét, kinek hite éppen a sokaság valóságformáló erején nyugodott, ezen az alapon érezhette magát ezek élete summájának. Természetesen az a tény, hogy a társadalmi fejlődés során megteremtődnek egy forradalom objektív feltételei, ám ezeknek megfelelő szubjektív feltételek egy hatalmas erejű forradalmi lírán kívül hiányoznak, rámutat Ady költészetének központi jelentőségére az adott viszonyok között, de ugyanakkor szükségszerűen tételezi ennek a lírának meg nem szakadó ellentmondásos voltát a valósággal. Ez a tény beárnyékolja Ady egész pályáját, tűrhetetlenül súlyossá, a költő énjét veszélyeztetővé válik azonban a háborús esztendőkből. Az itt jelzett ellentmondás ily nagymértékű kiéleződésével vajon szükségszerű-e a költő hitének, s ami ezzel egyet jelent, élettartalmának veszte is? Ady páratlan valóságélemző készségének, műalkotáségyénisége mélyreható képességének köszönhető, hogy művein keresztül határozott tagadás a válasz. Van olyan szituáció, s a háborús időszak is ezek közé tartozott, amikor az egyén és a tömegek szakadásakor az előbbi képviseli mindazt, a tömeg számára sem hosszú időn át nélkülözhető biztos tájékozódó képességet, mely felismeri a valóság dialektikája folytán az efemer kitérések eredőjeként végső soron érvényesülő mozgásirányt, amely a sokakat is visszakényszeríti magához. Így lehet az „egy” elszántabb és különb a „sok”-nál, meghatározott időszakokra nézve. A költő művein keresztül fölismerte ezt, és a valósághoz ezáltal lett igazán hű. A hűség azt is jelentette egyúttal, hogy a költő és a sokaság szakadása nem lehet tartós, sőt meglelte is csak felszíni jelensége a valóságnak — (saját magát és fajtáját szeretetében együtt emlegeti, szemben a frázisos hízelgőkkel) —, hűsége önmagához mélyebb összefüggésben fajtájának szeretetét, ahhoz való hűségét is jelenti egyúttal. (Hogy a történelmi-társadalmi fejlődés alapvető mozgása iránti pozitív magatartás úgy jelenik meg Ady számára, mint elsősorban saját magához való hűség, ezt — par excellence lírikusról lévén szó, akinek saját élet-teljességének kifejelesztésén keresztül válik lehetővé a valóság mélyen átfogó ábrázolása — nem kell különösné tartanunk, sőt e pozitív magatartást a kor rendkívül nehéz körülményei közt épp a viszonylat ilyen módja

teszi lehetővé.) Ha sikerül magához, régi hitéhez kapcsolódó hűségét most már magasabb fokon egyesíteni a sokasághoz való hűséggel, túl az utóbbinál átmeneti önelidegenedésén, áthidalva a főntebb említett ellentmondást, már nem érheti meglepetésként a vers olvasóját, hogy a poénban az előbb még külön említett két világ (a költő énje meg faja) egyesül, s a két világhoz fűződő „babonás hit” egy és ugyanazon dologgá válik.

Mi most már a poén funkciója a versben? Nézetünk szerint kettős, melyek egymással szoros korrelációban vannak. Egyrészt a vers egész menetének összefoglalása. A vers a költő saját magától való elidegenedésének riasztó lehetőségével indul, mikor rámutat a közvetlenül adott jelenségi és csak közvetve megragadható lényegi oldala közt tátongó szakadékra. (Első és második szakasz). Ezen ellentmondásnak szintézishez juttatása két lépésben történik: a harmadik, majd a negyedik strófában. Az első lépés csupán ezen ellentmondás abszolút feloldhatatlanságának gondolatát veti el, a két oldal különállását még megtartva, míg a poénnal súlyosított zárószakasz az elkülönült részeket a lényegi alapján állva egyesíti, s az „ifjúság babonás hitével” jut arra a meggyőződésre, hogy az elidegenedés nem a költőben, hanem a társadalomban következett be. A poén a két lépést, az ellentmondás feloldásának menetét fejezi be, teszi véglegessé, mivel ez a folyamat a vers tárgya, a vers egészét summázza, kiemelve a leglényegesebb mozzanatot és irányt. Második funkciója tulajdonképpen azonos az elsővel, ti. ha azt a forma felől közelítjük meg. A „hinni” kettős előfordulása egy a „hit” szóval végződő sor után, meg a vers utolsó szavaként csattanó, a végigvonuló kettősségeket feloldó „bennünk” többesszám első személye az önmagához visszataláló költő hitét emeli ki, avatja véglegessé.

Sok példát idézhetnénk még az ellentett dedukcióra, de ezt helyhiány miatt inkább mellőzzük, csak a versek címét iktatva ide: *Emlékezés nagy halottra*, *A rabbiság sorsa*, *Hozsánna bízó siróknak*, *Minden az Életért* stb.

A poénszerű befejezés, mely az ellenedukciós versek sajátja, mint láttuk, nem idegen a háborút megelőző kor Adyjától sem. Ám azoknál a verseknél nem érezzük, hogy a poén a vers menete során küzdelmesen, ellentmondások eredményeként született mint összefoglalás és magasabb szintre emelés.

VI.

Próbáljuk most már meghatározni általánosabb érvennyel a poén szerepét Ady költői termésének e korszakba eső részénél. A lírai költő saját énjén keresztül objektíválja a líra specifikumába a közvetlenül megélt valóságot. Ezen túlmenően a lírai én nemcsak alanya, hanem az objektív valósággal együtt föl nem oldhatóan, tárgya is a műalkotásnak. Mármost a valóság ellentmondásos volta, mozgásainak extenzív totalitása az elé a feladat elé állítja a művészt, hogy ezeket a bonyolult összetevőket a műben mint konkrét emberi viszonylatokat állítsa elé, lemondva a valóság extenzív végtelenségéről, mely helyébe ezeknek a konkrét emberi viszonylatoknak evokatív jellegét mint a mű belső világának intenzív totalitását állítva, úgy hogy végső soron a történelmi-társadalmi mozgásiránynak megfelelő zárt egész jöjjön létre. Ezt a főfeladatot az epikus vagy dramatikus művek a bennük megjelenő típusok egymáshoz való viszonya során kifejlő ún. típus-hierarchia létrehozásával oldják meg.¹⁵ Hogyan áll mindez a lírára, ahol a költő művének egyetlen típusa, a visszatükrözés tárgya? Az irodalom e területén a típushierarchia úgy jön létre, hogy a lírai típus (a lírikus) önmagában differenciálódik, s a konkrét helyzeteknek megfelelően az objektív és szubjektív valóság élményeire adott költői reakciója más és más lesz, vagyis a valósághoz való pozitív és negatív viszonylatainak összes-

¹⁵ A probléma részletes kidolgozására l. Lukács György: *A különösség mint esztétikai kategória*. Bp. 1957. II. rész 10. fejezet: *A tipikus: a tartalom problémái*. Lukács eredményeit a következő fejtegetések során állandóan felhasználjuk.

ségéből alakít ki egy, a drámai és epikus művek típus-hierarchiájának konkrét mozgásaival egyenértékű, konkrétan meghatározott lírai reakció-hierarchiát. Ez a reakció-hierarchia éppúgy kifejezi, és az igazán nagyoknál meg is oldja, a szubjektumban a valóság objektíve ellentmondásos volta során fölmerülő problémákat, mint az irodalom két másik területén a megfelelő típus-hierarchia. Oly korokban, melyeknek ellentmondásos voltak folytán a problémákra egyértelmű válasz adása nem volt lehetséges, az ellentmondások mindkét oldalának magas intenzitású átélése után fejlik ki ezen átéléseknek a reakció-hierarchiában elfoglalt egymáshoz viszonyított rangja. Lukács György Ady-tanulmányában rámutatott arra, hogy a korból fakadó meghatározottságok miatt Ady is így építi föl az azonos jelenségekre adott, sokszor ellentétes válaszok során kifejlő, végső lírai állásfoglalását. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy ezt a belső megélés során megvalósulást nyerő „spontán folyamatot” Ady mennyire tudatosan emeli ki verseinek utólagos ciklusba szerkesztésénél, melyek így együtt „egymást erősítve, egyoldalságokat és kilengéseket a fővonalba igazítva, erősebben hatottak, mint külön-külön”.¹⁶

Adynak a világháborúig írt versei egyszerűbben adnak pozitív vagy negatív választ a valóság feltette kérdésekre, sokszor azonos kérdésekre, a valóságban rejlő ellentmondásoknak megfelelően, egyszer pozitívat, másszor negatívat — belső és külső jegyeik folytán mégis egy, a legalapvetőbb történelmi-társadalmi mozgásnak megfelelő hierarchiába illeszkednek bele. A mi szempontunkból lényeges az a tény, hogy ezen időpontig megszűlelt versek önmagukban véve egységesek, a valóságra adott gondolati-érzelmi-szimbolikus reakciójuk egy-egy darabon belül homogén. A valóság ellentmondásosságának oly mérvű kiéleződése, de nem polarizálódása, tehát valós megoldást nem ígérő volta, mint amit a háború hozott, gyökeresen megváltoztatta az Ady-versek eme szerkezeti jegyét. Ha eddig a lírai reakció-hierarchia az egyes versek egymáshoz való viszonyának konkrét ellentmondásos volta során nyert végső alakot költészetében, ez időtől fogva igen sok esetben a versek egyes szerkezeti egységei között is hierarchikus viszony áll fönt, jelezve, hogy egynemű választ a háborús időszak „összezsibolygott” valóságára gyakran még egyetlen lírai vers során sem lehet adni, ha nagy művészhez híven, az akkori valóságot konkrét mozgásaiban kívánja megragadni a költő. E korszak versein belül (természetesen nem minden versben, és nem is azonos mértékben) találunk nyomatékos és kevésbé nyomatékos részeket, mely szerkezeti izületek sok esetben igen élesen különülnek el egymástól. (L. pl. A „*Dies irae*”-t vagy a *Piros gyász ünnepén*-t.) Ezek a nyomatékokban különböző szerkezeti egységek a valósággal szemben különböző állásfoglalásokat hirdetnek, hogy legtöbbször poénnal záródva pozitív kicsengést kapjon a vers mint egész, a legnagyobb nyomatékú kifejezés folytán.

Nézzük meg e szempontból A *Mindegy átka* című verset A *halottak élén*-ből, noha ez még az 1913-as dátumot viseli. A kezdőkép (hol vagyunk már az éles kezdéstől!) a beteg Életet cserben hagyó Idővel érzékelteti, hogy ez az élet már rég kiesett az időből, nincs már létezése, csupán anakronisztikus léte, mely tény a magyar tragédia alapja: egy objektíve szükséges forradalom szubjektív feltételeinek hiánya. E miatt nem tud a bukdácsoló Élet tiszta kúthoz jutni. E szakasz tragikus hangulatú, s éppen ezért nem is nyomatékos. Kezdképe nem éles, két sorba van törve, melynek másodika a konvencionális „mintha” bevezetésű hasonlattal teljesen megfosztja a képet erejétől. A kórház-szag, a beteg Élet, mint szimbólumok fel sem tűnnek a vers további részeiben, a többi három szakaszt uraló „Mindegy” szimbólum ellenben az elsőben nem kap helyet, úgy hogy dedukció adta nyomaték sem érvényesülhet a nyitószakaszon. A második szakasz meditatív hangjával, mely a múltat magasan a reménytelen jelen fölé helyezi, sem haladja túl nyomaték tekintetében az első. Ezen még az sem változtat, hogy az utolsóelőtti sor végén feltűnik a pesszimiztikus, elutasító „Mindegy” szimbólum, sőt inkább a nyomatéknélküliséget erősíti. A következő (harmadik) strófa már nyoma-

¹⁶ Lukács György: *Frástudók feletlössége*. Bp. 1945. 43—44. l.; hasonlóképpen: Révai József: *Ady*, 1952. 65. l.

téket kap a „Mindegy”-nek nyitószókénti alkalmazásával és azzal a képpel, hogy ez az apátia mindent összetör. A következő két sorban ismét csökken a nyomaték, hogy a negyedikben és különösen az ötödikben magasra csapjon a felkiáltás erejével:

„Gyertek, menjünk a Mindegy ellen”

A záróstrófa nyomatékossító szóval kezdődik, sorai egyre emelkednek, hogy poénba torkolva vonják le a kezdő szakaszban bemutatott valóság és a vele szembeni, a költőt is kísérgető reménytelen állásfoglalásnak harcos tagadását:

„Gyujsuk ki jól a szíveinket :
Csak azért se győzhet a Mindegy.”

A vers elolvasása után nem lehet kétséges, hogy a formai elemek nyomatékossító erejével a versben élénk állított valóságjelenségekre adható két tipikus válasz közül Ady melyiket rendel a másik fölé a reakció-hierarchiában.

E formai elemek közül a legszembetűnőbb és a leggyakrabban alkalmazott a poén. A verslezárás ennek segítségével kapja meg azt a végső súlyt, mely meghatározó érvényű a vers ellentétes szerkezetű elemeinek összecsapásából kikerülő szintézis tekintetében. A poén talán nem tud olyan szervesen beilleszkedni az Ady-versekbe mint lezárt egészekbe, ahogy a megelőző korszakban az éles deduktív kezdés, ez azonban igen természetes, hiszen alkalmazására is azért került sor, mert a versek belső egysége egyre kevésbé tartható fenn, egyre inkább válnak ellentétes erők küzdelmének lezárt rendszerévé, mely erőket a poénnak kell szintézishez juttatnia, sokszor a költő „babonás hit”-ének bizonyos fokú külső beavatkozása folytán. Ez utóbbi tény adja a legtöbb esetben a lezárások nem egészen a vers belső világából származó voltának érzését, a poén némileg erőszakoltan tartását, ám ezzel Ady csak saját korának széthulló voltát húzza alá még élesebben. Oly kort ábrázol lírai reakciói során, melyben csak önszuggesztióval lehet fönntartani a jövőbe vetett hitet. Hogy mennyire vesztettek az Ady versek homogén jellegükből az általunk vizsgált korszakban, ezt *A halottak élén* ciklusbeosztása is mutatja. A ciklusok itt, mint Révai is megállapítja,¹⁷ nem a szembenállást, hanem az azonosságot vannak hivatva kiemelni.

A hasonló súlyos ellentmondásokkal viaskodó Vörösmartynál találunk a vers szerkezeti egységei között ilyen belső küzdelmet, s nála is megkülönböztethetünk a reakció-hierarchia szempontjából egymásnak alárendelt részeket egy-egy költeményen belül. Elég, ha csak utalunk a *Gondolatok a könyvtárbanra* vagy *A vén cigányra*.

*

Ady versszerkezeteiről itt elmondott néhány, nem is szorosan összefüggő gondolat magától értetődően nem lép föl a kérdés eldöntésének igényével. Annál kevésbé teheti ezt, mert a költő életműve vizsgálatának e részterülete semmiképpen sem deríthető föl az egész életmű felvetette problémáktól elszigetelten, amint ez az egyes, főntebb érintett kérdések tárgyalásából talán ki is tűnik. Ennélfogva nincs nagyobb igényük, mint hogy az Ady-kutatás idevágó és közkeletűvé vált megállapításait valamivel részletesebben bizonyítsák, esetleg új szempontokat vessenek föl velük kapcsolatban, és egy-két ponton korrigálják őket. Sokkal inkább céljuk volt a nagyszámú nyitott kérdés legalább egy részének számbavétele, mint a megoldásukra tett kísérlet.

Végül ez úton mondok köszönetet professzoromnak, Bóka Lászlónak, aki felhívta figyelmemet az Ady-kérdés e területére, értékes tanácsaival támogatott és a dolgozat megjelenését is lehetővé tette.

¹⁷ Révai: i. m. 65. l.

A FINNUGOR NÉPI VERSELÉS TIPOLÓGIAI ÁTTEKINTÉSE

(BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

5. *Egységes tagolás, kötött szótagszám némi ingadozással (V.).* — A kötött verstagokhoz fűződő váltakozó szótagszám, vagyis az állandó számú tagok kitöltésében megnyilatkozó szabadság természetesen már *monometria* vagy legalább is világos törekvés a sorok egyneműsége felé. További fejlődési fokot jelent az a szintén széles körben kimutatható vers-típus, ahol már a *kötött szótagszám* az eszményi forma, az ideális metrum, s a még itt-ott mutatkozó, de feltétlenül szórványos szótagszám-ingadozások csupán a régebbi állapot maradványai, melyek az egységes metrum érvényesülését már alig zavarják. Jól jegyezzük tehát meg, ami a fejlődésnek ezt a most leírt V. fokát a korábban ismertetett IV. fokkal szembeállítja. A IV. fokon még csak a verstagok száma állandó egy-egy énekben, de a szótagszám 1-től 4-ig szabadon váltakozhat. Az V. fokon viszont már a tagonként, sőt rendszerint zeneileg is világos ütemenként mindig egyazon a szótagszám, s az esetleges aprózások már csupán ritka, de még megengedett kivételek. Ezután következik a fejlődés VI. foka, melyen már a szótagszám tökéletesen kötött, állandó, s ahol semmiféle ingadozás nem jelentkezik.

Kezdjük ismét magyar példákkal. Az 1476 után szerzett Szabács viadala 150 sorából 8 szótagú 1, 9 szótagú 4, 11 szótagú 15 és 12 szótagú 2. A tízesek közé kell tehát soroznunk 128 sort, ami minden kétséget kizáróan tanúsítja, hogy a szótagszám, mint a metrum egyik legfontosabb eleme, már erősen közeledik a teljes rögzítődés felé. A tízesek belső tagolása azonban még nem teljesen szilárd; helyesen mondja Vargyas Lajos, hogy „ha a leggyakoribb-nak látszó osztást, a 3—2-est akarnók végig erőltetni rajta, ... annyi fülsértő metszet-hiba állna elő, amennyit még e száraz versezet szerzőjére sem foghatunk rá. Csak az a lehetőség marad, hogy szabad elosztású 4 ütemet keressünk benne” (i. m. 114). Vargyas ritmizálásának egyes pontjaival persze lehet vitatkozni; mindazonáltal kétségtelen az immár kötött szótag-számúvá lett tízes kicsengése például a következő sorokból:

Ki Szabács (vagy: Sabác) erős voltát elméllé,	3, 2, 2, 3
Honnég, minemű álgyú köl(l) mellé. (3—4.)	2, 3, 3, 2

Bonyolultabb problémákat vet fel Csáti Demeter éneke Pannónia megvételéről. Benyomásunk szerint ez az ének erősebben üt vissza a szabad ütembeosztású IV. fok felé, hiszen 168 sorából szabályos nyolcas mindössze 70, vagyis az összes soroknak nem egészen 2/5-e.⁵⁰ Emellett jelentősen kidomborodik a 9 szótagos sorok gyakorisága: illet 50-et találunk, s bőven

⁵⁰ Vargyas szerint „annyiban ősi az itt jelentkező nyolcas, amennyiben még a régi, szabadütemű versnek egyik változata, ami már kezd egy egész versen keresztül uralkodóvá válni” (i. m. 119).

vannak 10 szótagos sorok is: nem kevesebb, mint 35. Összehasonlító verstani szempontból ezúttal csupán a kilenceseket szeretném szemügyre venni; lássuk ezeknek tipológiáját is.

Ha feltesszük, hogy az eredeti versképlet ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ akkor a kilences az 1., 2. vagy 3. ütem aprózása (♪ ♪ ♪)⁵⁰ révén keletkezhet.

Aprózás az 1. ütemben: *Felddet* | attad | fejár | lovan. (108).

Aprózás a 2. ütemben: Hamar | *kevetet* | válasz- | tának. (98).

Aprózás a 3. ütemben: Ott já- | rának | *nagy nyere-* | séggel. (140).

Olykor előfordul az 1. és 2. ütem együttes aprózása is: ilyenkor természetesen már 10 szótagú sor keletkezik:

Az egyik | *kezettek* | jelesb vala (26).

Mindezen aprózási problémákkal azért érdemes tüzetesen megismerkednünk, mert véleményem szerint Csáti Demeter verse bizonyos világot vet a Kalevala-vers keletkezésének egyes problémáira is. Nézetem szerint ugyanis a Kalevala nyolcása olyan metrum, melyben a szótagszám normalizálódása természetesen sokkal fejlettebb, mint a XVI. századi magyar versben, de egyes ütemek aprózásai tökéletesen olyanok, mint Csáti Demeternél. A különbség legfeljebb az, hogy a finn nyolcasban rendszerint az 1. ütem aprózódik, mint nálunk a „*Felddet* | attad | fejár | lovan” típusú sorokban, bár előfordulhat olykor a 2. és 3. ütem aprózódása is.⁵¹ Az ilyen sorokat már Papp István elemezte, s kiemelte, hogy például a Kalevala „*Lähe nyt | kanssa | laula- | mahan*” sorát (I, 13) Vikár Béla is így fordította: „*Jer ide | éne- | keljünk | együtt*”.⁵² Hogy ez a jelenség a finnben rendszerint miért éppen az 1. ütemben lehetséges, eddig nem igen tudták magyarázni, pedig benyomásunk szerint a rejtély megfejtése nem is olyan nehéz. Keressünk csak össze néhány hasonló Kalevala-sort:

Olipa impi ilman tyttö (I, 111) ~ *Vala im* egy szűz, ég leánya.

Jo olen joutunut johonki (I, 155) ~ Most jutottam jó vég alá.

Jo oli saaret siivottuna (I, 281) ~ *Szigetek* immár megteremtve.

Mi sinä olet miehiäsi (II, 133) ~ „Milyen emberfajta vagy te?”

Parta on cessä polven päällä, (II, 155) ~ Térdig ér le a szakállá.

Olipa nuori Joukahainen (III, 21) ~ *Vala egy* vezna lapp legényke,

Laiha poika lappalainen. *Fiatál* Joukahajnen névre.

Sie olet nuorempi minua (III, 120) ~ Kisebb vagy te korra mint én.

Se oli surma nuoren neien (IV, 371) ~ Ilyen volt a lányka holta.

S hadd idézzünk egy olyan sort is, melynek első üteme 4 szótagra bomlik fel, tehát olyasféle, mint ez a sor: „*Igyekezél* | *vala* | *sok or-* | *szágra*” Mátyás halálára írt énekünkben. Ilyen 10 szótagos Kalevala-sor például a következő:

^{50a} A dallamot, sajnos, nem ismerjük.

⁵¹ A 2. tag aprózására példa A. Launis inkeri gyűjtésének 466. dala (Hevaa. Vanha Huurala; ritmusa ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪). Vö. Inkerin runosävelmät. Suomen kansan sävelmiä. IV. jakso. Runosävelmiä. Helsinki, 1910. — A 3. tag aprózásának lehetőségét ugyancsak A. Launis igazolja Karjalán runosävelmät c. gyűjtésének (Helsinki 1930.) 207. dalában (Impilahti; ritmusa ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪).

A felbontások hajdani nagyobb szabadságára (vö. fentebbi Agricola-idézetünkkel) látszik utalni a következő észt népdal is, melyet hangjegyekkel E. Sogel nyomán ritmizálunk:

Lähme kiike katsu- maie	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
Ühe pani kuuksi kullen dama.	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
küll mina teeksin, mis mina teeksin.	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
Too kirves, raiu kiike.	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪

(Eesti kijanduse ajalugu. Tallinn, 1957. I, 41)

⁵² Vö. SUS. Aik. LVIII/5, 29.

Vaski oli hattu hartioilla (II, 117) ~ Réz süvege vállán villog.

Ha meggondoljuk, hogy a Kalevala-sor elején hangsúlytalan szótag sohasem állhat, akkor, azt hiszem, már meg is határoztuk az említett aprózások nyitját. Nyilván a sornytó hangsúly oly erőteljes még az énekben is, hogy magával sodorhat nemcsak 3 rövid szótagot (mint a felsorolt esetek javarésztében), hanem 1 hosszú és 2 vagy 3 rövid szótagot is. Ha utolsó példánk szövegkörnyezetét megvizsgáljuk, e feltevésünk bizonyossággá érlelődik, hiszen 7 egymásután következő sor mind a *vaski* szóval kezdődik,⁵³ tehát nyilván az egész periódusnak ez a legnyomatékosabb tagja. Hasonlóképpen, úgy látszik, 2. és 3. ütemben (illetve vers-tagban) is csak akkor lehetséges az aprózás, ha az ütem (tag) elején hangsúlyos szótag van (az 51. jegyzetben idézett 2 példa: „Jouvuin, *jouvuin mie* muihen verroin”, illetve „Eigä vierry *veikkoni* korja”).

Efféle felbontások természetesen más finn-ségi területen is jelentkeznek. Aino Tamm énekesnő közlése nyomán⁵⁴ ismeretes például a Kaievipoeg következő néhány énekelt sora (az 1. sor 9 szótagos):^{54a}

Kui mina hak-kan lau-le - ma - ie lau - le - ma - ie las - ke - ma - ie

ei mind jōu - a oh - jad hoi - da oh - jad hoi-da kōi - ed kōi - ta.

⁵³ A szóban forgó Kalevala-részlet (II, 117—123) így hangzik.

Vaski oli hattu hartioilla,
Vaski-saappahat jalassa,
Vaski-kintahat käessä
Vaski-kirjat kintahissa,
Vaski-vyöhyt vyölle vyötty,
Vaski-kirves vyön takana.

Vikár Béla fordításában:

Réz süvegje vállán villog,
Réz csizmája lábán csillog.
Réz a kesztyűje kezének,
Réz a rajza kesztyűjének,
Réz öv oldalára öltve,
Réz öve mögött a fejsze.

⁵⁴ Finnek—észtek. Budapest, é. n. [1928]. 287. Az észti népi metrumok régiességét kiemelte Loorits is: „Allem Anschein nach repräsentiert das estnische Versmass *eine ältere, noch unklare Entwicklungsstufe des Kalevala-Versmasses*” (Estnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu, 1932. 91).

^{54a} „Mikor énekelni kezdtek, mikor hozzálátok a daloláshoz, nem lehet engem féken tartani, nem lehet engem megbéklyózni.”

A Kalevala-vers 10 szótagú változatát zeneileg igazolja a következő karjalai dal:⁵⁵

S ha már e 9 és 10 szótagú finn sorokat tárgyaljuk, hadd említsük meg még egy saját-ságukat. Ha figyelembe vesszük a Kalevala népi variánsait, meglepetéssel tapasztaljuk, hogy a 9 és 10 szótagú sorok a népi hagyományban — nyilván az erősbödő normalizáló törekvések következtében — meglehetősen ingatagok: az énekesek többnyire arra törekednek, hogy a hajdani szabadabb szótagszám utolsó nyomatát is eltüntessék. *Olipa impi ilman tyttö* helyett például inkább az *Iri neito, impi neito* változatot éneklék, *Jo olen joutunut johonki* helyett *Jo minä johonki jouvuin* járatos és az idézett *Vaski oli hatu hartioilla* is a nép ajkán olykor *Vaskihattu hartioilla*.⁵⁶ A normalizáció tehát szinte szemünk előtt sodorja át a Kalevala-verset az V. típusból a szinte teljesen normalizált VI. típusba, melynek szótagszáma már semmiféle ingadozást sem enged meg.

Efféle normalizációra természetesen másutt is bukkanunk, még olyan területeken is, ahol a fejlődés általában csak a heterometriáig, a mozaikszerű szerkesztésig jutott el. Ismeretes például, hogy az osztjákoknál (így a serkáliaknál is) a párhuzamos szerkezetekben szereplő sztereotíp szók közt rendszerint legfeljebb 1 szótagnyi különbség lehet (tehát például a *täpät* 'hét' szónak *χṷt* 'hat' felelhet meg).⁵⁷ Ilyenféle, egyszótagos különbséggel jelentkezik a paralelizmus két participium közt is: az egyik *χṷχṷtten* 'futó, suhanó', a másik pedig *mṷnten* 'menő, haladó'. Steinitz gyűjtésének 43. serkáli dalában tehát a következő 2 sort olvassuk:

χṷχṷtten patṷ wāḥmaṇa χṷt 'suhano felhőt hasító ház'
mṷnten patṷ wāḥmaṇa χṷt 'szálló felhőt hasító ház'

Ámde ha például a 47. éneket vizsgáljuk meg, ott a két jelző közt már ez az 1 szótagnyi különbség is eltűnik, amennyiben *mṷnten* helyett ebben az esetben *mṷntenṷ* áll, ami a 3, 2, 3, 1 szótagszám s a négyes tagolás kötött formájú érvényesülését biztosítja.

Visszatérve azonban a Kalevala-sorhoz, ennek még egy sajátosságát érdemes megvizsgálunk. Papp István helyesen emelte ki, hogy ezt a leghíresebb versidomot metszetének mozgékonyasága világosan megkülönbözteti a magyar népi nyolcastól.⁵⁸ Papp Istvánnak töké-

⁵⁵ Vö. Launis: Karjalan sävelmät. 224. dal. Fordítása: „Kis ember vagyok én, először is kicsi vagyok, először is az ég madara vagyok, másodszor pedig a föld férge”.

⁵⁶ Összes Kalevala-variánsaink V. Kaukonen kiadása nyomán közöljük: Elias Lönn-rotin Kalevalan toinen painos. Helsinki, 1956.

⁵⁷ Vö. Austerlitz: i. m. 50—1.

⁵⁸ SUS. Aik. LVIII/5. 26—7.

letesen igaza van; a kérdést azonban így is feltehetjük: történetileg vajon hogyan magyarázható a magyar nyolcasnak oly jellegzetes sormetszete, s hogyan indokolható a finn nyolcasnak sokkal változatosabb tagolása.

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, ismét statisztikai adatokat kell közölnünk. Sadeniemiével egyetértésben⁵⁹ meg kell állapítanunk, hogy a felezés (leggyakrabban 2, 2, 3 tagolással) 100 Kalevala-sor közül mintegy 53-ban figyelhető meg.⁶⁰ A nem felező sorok csoportjában figyelemreméltó a sok hármas tagozódású: ezeknek száma 32. A harmadoló sorok közt leggyakoribb a 2, 3, 3 típusú; ezt 19 esetben találjuk meg. A harmadoló sorok érdekes változata néhány 9 szótagos sor (tagolásuk 3, 3, 3; 3, 2, 4; 2, 4, 3). Kérdés mármost, szabad-e a harmadoló soroknak e feltűnően jelentős számát csupán belső fejlődéssel magyaráznunk. Véleményünk szerint itt többről van szó: *két ősi sorfaj* egykori keveredéséről. Nem szabad ugyanis azt hinnünk, hogy az ősi finnugor metrika feltétlenül páros verstagokon és ütemeken alapult! A mordvinban például bőven akadnak harmadoló sorképletek;⁶¹ ezenkívül figyelembe kell vennünk azt a sorfajt is, melyet rendszeren 5, 3 tagolással közölnek,⁶² de amely volta-képpen 2, 3, 3, illetve 3, 2, 3 tagolást mutat.⁶³ A 4, 4 és az 5, 3 tagolású sorfajok Paasonen szerint rendszerint nem keverednek, előfordulhat azonban, hogy a keveredés mégis bekövetkezik, s ekkor olyan verstípus keletkezik, mely a Kalevala-versnek szinte közvetlen mintája, előképe :

*Atän babañ kavto ejkakšt,
Atän babañ kavto fakat.
Vejkēñ lemezē Lituva,
Ombošēñ lemeze Kirđuva.*⁶⁴

‘Ein alter und eine alte haben zwei Kinder,
Ein alter und eine alte haben zwei sprösslinge.
Das eine kind heisst liluva,
Das andere heisst kirduva’.

⁵⁹ Vö. M. Sadeniemi: Die Metrik des Kalevala-Verses. Helsinki, 1951. FFC. 139, 15. kk. — Észtt versstatisztikai számításokat közölt W. Andersson: Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Acta et Commentationes Univ. Tartuensis. B. XXXIV. 1. Tartu, 1935.

⁶⁰ Adataink a Lönnrot-féle szöveg első 100 során alapulnak. Ellenőrzésképpen megvizsgáltuk a 30. runo első 100 sorát is; itt felező típusú 52 sor, harmadoló 27, tehát az előbbi arányok ismét nagyjából helyesnek bizonyultak.

⁶¹ Trubeckoj a következőket tartja számon: 4, 3, 3; 4, 4, 3; 4, 3, 5; 4, 5, 5; 5, 3, 3; 5, 4, 3; 5, 5, 3; 5, 3, 5; 5, 4, 5; 5, 5, 5 (Sitz.-Ber. Akad. Wien. 205/2. 115).

⁶² Vö. Paasonen, FUF. X, 158.

⁶³ A Paasonen közölte 19. erzä-mordvin dal (SUS. Aik. IX, 44) szövegét egy észtt mordvinkutató, V. Hallap megfigyelésünk szerint így hangsúlyozta:

*Uš kozoñ Kazañ strojaťi,
Uš kozoñ ošoš vatškati?
Ox šišem kiñēñ k'i ulcs,
Son šišem fiši fišma p̄ras.*

‘Wo baut sich Kazanj auf,
wo errichtet sich Kazanj?
An einem scheidewege von sieben wegen,
An sieben hervorsprudelnden quellen.’

⁶⁴ A Paasonen közölte 3. dal; vö. FUF. X, 159. Hangsúlyozása szintén V. Hallap közlése nyomán.

Az utolsó sor még arra is árulkodik, hogy voltaképpen harmadoló, de még olykor szabad szótagszámú sorral van dolgunk; nyilván ez magyarázza a 3, 3, 3 tagolású sorok előfordulását a Kalevalában is.

Sajnos, e mordvin dal melódiáját nem ismerjük, s ezért nem nyilatkozhatunk arról sem, vajon a dallam mordvin területen mennyiben segítette elő különböző tagolású nyolcasok és kilencesek vegyülését. Mindenesetre a Kalevala-dallamok közt van egy jellegzetes típus, amellyel bizonyos magyar analógiák miatt félszázaddal ezelőtt Kodály is foglalkozott (NyK. XXXVI, 131—3). Ennek a finn dallamtípusnak az a sajátja, hogy 6 rövidebb hangot két hosszabb követ; Kodály úgy gondolja, hogy „az ősi orkesztikus 4-es sor

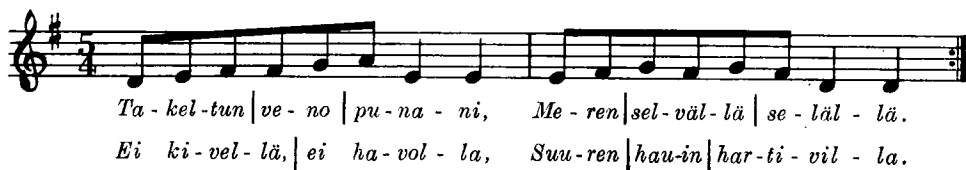
két végső hangján a szokásos nyújtás állandóvá lett”:

s ebből keletkezett a képlet, melyet rendszerint 5/4-es vagy 5/2-es ütemnek írnak. Efféle dallamot Carlenius a karjalai Kerimäkiben már 1800-ban gyűjtött, sajnos szöveg nélkül:⁶⁵

Az egyazon énekben harmadoló és felező sorokat, Karjalában éppen úgy, mint más finn területen, szívesen éneklik ilyen típusú dallamra, amint arról például Launisnak 245. karjalai dala (Miinova) tanúskodik (jelentése: Lehorgonyzom piros csónakom a tenger sima hátán, nem kövel, nem horgonnyal, hanem nagy csuka széles vállával):

A mi szempontunkból ez a ritmizálás azért látszik fontosnak, mert nyilvánvaló: mihelyt a világosan érvényesülő 4, 4 tagolás helyett ez a 6 + 2 tagolású zenei ritmus válik uralkodóvá, azonnal több mód nyílik a belső tagolás változatosságának megőrzésére, sőt továbbfejlesztésre. A kétféle nyolcas vegyülése egyébként a Kalevalaversben annyira állandó sajátja, hogy természetesen akkor is megtaláljuk, ha a dallam kifejezetten szabályos 4, 4 tagolásra csábít, az egyes ütemek végén levő fermátákkal. Ilyenkor a szóbelseji cezúrát gyakran mellékhangsúly támogatja, mely ütem elejére kerülhet, második helyre utasítván a következő szó főhangsúlyos szótagját.⁶⁶

⁶⁵ Vö. Launis: Karjalan runo sävelmät. 267. sz.

A szöveg hármas, illetve aszimmetrikus tagolása persze esetleg hathat az ének ritmizálására is. Ezt a már Launis által megfigyelt jelenséget⁶⁷ tapasztaljuk olyan finn és észtlalokban, ahol az 5 + 3 tagolásnak zenei nyomai világosan kimutathatók. Karjala egyes vidékein, például Suistorno községben,⁶⁸ a következő típusú ritmizálást találjuk:

Az 5, 3 (azaz nyelvileg 3, 2, 3) tagolás nagyobb erővel érvényesül az észtlben; J. Zeiger nyomtatékosan figyelmeztet arra, hogy — legalábbis egyes vidékeken — ez a tagolás hat a zenére is. Tehát így énekelnek:⁶⁹

Lehet, hogy e zenei jelenség másodlagos; mindenesetre a finnségi nyolcast, éppen belső tagolásának bonyodalmai miatt, semmiesetre sem szabad a magyar népi nyolccsal fenntartás nélkül azonosítani. Inkább az látszik valószínűnek, hogy a finn nyolcasnak csupán egyik összetevője, a felező típus függ össze történetileg a magyar nyolccsal.

⁶⁶ Példámat, 1877-ben Ryököyläben gyűjtött dallamával együtt, közli Tarkiainen-Harmas: i. m. 77; Kynnykseläből Launis: Karjalan sävelmät. 168. dal. Fordítása: „Maga az öreg Väinämöinen elindult megkeresni a lovat, hallagatni a gyatra (?) harangot, S ajkát harapdálva sirt”. Az általunk kiemelt két ritmikai típust tartja a legfontosabbnak K. Krohn is, aki a következőket írja: „Bei den untersuchungen des runenmetrums muss auch der rhythmus des runenmelodie berücksichtigt werden. Von den variierenden rhythmischen typen sind besonders zwei hervorheben. Der eine, augenscheinlich den grundtypus repräsentierend, besteht aus vier gleichmässigen vierteltakten, der andere ist zu einem fünftaktigen erweitert, indem die zwei letzten silben des vierfüssigen verses beide für sich einen vierteltakt füllen” (i. m. 67—8).

⁶⁷ A. Launis szerint „Wenn im Verse die akzentuierende Silbe eines Wortes mit einem Ton in der Zeile, der aus schwachen Taktfuss liegt, zusammenfällt, geschieht es zuweilen, dass der Sänger von der natürlichen Betonung der Melodie abweicht und den Akzent des

Runenverses befolgt z. B. Die Zeile wird als mie - le - ni mi - nun te - ke - vi.

dann synkopiert genannt” (SUS. Toim. XXXI, XVII. lap).

⁶⁸ Vö. Launis: Karjalan runosävelmät. 177. dal.

⁶⁹ A példát idézi W. Andersson: i. m. 12.

6. *Kötött szótagszám változó, majd állandó sortagolással (VI.).* A fentebb leírt szótagszám-ingadozás azonban a legtöbb finnugor népnél már régóta többé-kevésbé kiszoruló, a népköltésnek csupán bizonyos területein járatos sajátság, s ezért számot kell vetnünk a fejlődés utolsó előtti, VI. fokával, mely már teljes határozottsággal a kötött formák világába vezet. Ennek a VI. foknak 2 nevezetes altípusa van:

VI. A.: Ebben az altípusban a szótagszám állandó, de legalább a sorok belső tagolásának változatossága őrzi halvány emlékét a hajdani szabadabb, változatosabb ütembeosztásnak.

VI. B.: Ebben az altípusban a régebbi sok változat közül már csak egy maradt meg, egyetlen verstagolási mód, s ez azután minden ingadozás, a legkisebb tagolásbeli ingadozás nélkül mindvégig érvényesül.

Két magyar példa jól megérteti, miről van szó. Magyaros tizenkettősünk, vagyis a Toldi-sor aligha más, mint a régi négytagú, sőt — a fejlődés későbbi szakában — négyütemű sor egyik normalizált, kiegyenlítődjött változata.⁷⁰ A klasszikus költői gyakorlatban már alig-alig találjuk a 16. században még gyakori szótagszaporító páriját, bár Arany János — kivételes stílushatással — „A hamis tanú”-ba még ezt az esküformát szőtte bele:

Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, Fiú, Szent-lélek hármias Istenségre.

A normalizálódás azonban az egyes félsorok 4, 2; 3, 3, sőt olykor talán 2, 4 tagozódását nem igen érintette; legfeljebb — a magyar nemzeti versidom általános törvényei szerint — a sor vége felé érvényesül a fokozatosan kevésbé aprózódó ütembeosztás; tehát messzemenően inkább 4, 2, mintsem 2, 4. E szabadságot, sőt talán az egykor Zrínyinél még eléggé gyakori 7, 5, illetve 5, 7 tagozódást (tehát az aszimmetrikus félsorokra osztást) is⁷¹ erősen támogathatta tizenkettőseinknek nem egy régi dallama, köztük az, melyet Kodály Árgirus nótájaként 1914-ben Bukovinában talált meg:⁷²

$\text{♩} = 66-96$

Buj-do-sik Ár-gyi-lus he-gye-ken völ-gye-ken, Er-dön s kő-szik-lá-kon,
s ki-et-len he-lye-ken. Buj-do-sik e-gye-dül csak egy i-na-sá-val,
Kit el-vi-ve ú-ti tár-sá-nak ma-gá-val.

⁷⁰ A tizenkettősök bizonyos fajtái (főleg dalokban) származhatnak persze két hatosból alkotott periódusból is.

⁷¹ E ponton Horváth Jánost követtük, aki szerint az Árgirus-nóta „recitáló ritmusa megszakítás nélkül szalad végig a 12 szótagon”. Vö. Vítás verstani kérdések. Budapest, 1955, 63, A magyar vers. Budapest, 1948, 215. Bizonyos fenntartással él Vargyas: i. m. 147.

⁷² Ethnographia 1920, 26.

Mivel ezt a végén ellassuló ritmusbeosztást már Tinódi alkalmazta (vö. „Az szalkai mezőn való viadalról” dallamával),⁷³ e típusnak legalábbis viszonylagos régiségében nincs okunk kételkedni. Kérdés azonban, hogyan keletkezik ebből a nyilván VI/A. ritmusból kötött VI/B. ritmus, például olyan, aminőt Aranyinak „Mátyás anyja” című verséből ismerünk. Egyszerűen úgy, hogy valami ok folytán a 3, 3, 3, 3 tagolás (vö. „Bujdosik | Árgyilus | hegyeken | völgyeken”) mindvégig érvényesült, s azután ez a képlet szolgált formául — igen csekély ingadozással — mind „Mátyás anyja”-nak, mind pedig, még teljesebb egyenletességgel, Kosztolányi „Iloná”-jának.

Természetesen VI/A. típusú, a szótagszám-egyenlőség keretében bizonyos belső tagolási változatosságot megengedő sorfaj maga a Kalevala-vers is, de persze csak akkor, ha eltekintünk a manapság már valóban ritka 9 és 10 szótagú soroktól.⁷⁴ A mordvin 5, 5 tagolású sorfaj is idevonható: itt ugyanis a belső tagolás lehet 2, 3 vagy 3, 2 mind az első, mind a második félsorban, s ezzel máris négy változatot kapunk.

Nagyon közel kerülhetnek a legszilárdabb alkatú, VI. B. szerkesztéshez a vogul és osztják hősdalokat s egyéb énekeket díszítő ritmikai gyöngyszemek vagy mozaikok is. Kannisto—Liimola vogul gyűjtésének most megjelent IV. kötetéből⁷⁵ idézhetjük például egy szoszvai medveének következő 4 sorát (17—20); a kiválasztott periódus megközelítő jelentése ritmikus fordításban:

Kitárt | szárny | hármat | csap,
Úgy szálltam | én fel,
Kitárt | szárny | négyet | csap,
Úgy szálltam | én fel.⁷⁶

Talán általánosítani is lehetne: mintha erős szimmetriaérzékű rokonainknál a VI. A. típusnak, vagyis a szótagszámláló vers belső tagolási változatosságának nem is sok nyoma lenne; itt a fejlődés az V. fokból kiindulva, illetve azzal párhuzamosan mintha, egyenesen a teljes kötődés, a szigorúan metrikus szerkesztés felé haladna. E tétel bizonyítására elég idéznünk Väisänennek 105. számú, pelymkai medvedalát. A csak igen töredékesen közölt szöveget Kannisto így fordítja, illetve tartalmilag így foglalja össze: „Sítalpon nagybátyám vadászó útjának végére futottam s ott egy medvevackot találtam. Nagynéném nem hiszi s elver engem. Nagybátyámnak elmondom, mit találtam. Vele s nagy csapat emberrel odamegyünk

⁷³ L. Szabolcsi: i. m. Példatár 19.

⁷⁴ A 9 és 10 szótagú sorok arányát részletesen tárgyalja Sadeniemi: i. m. 77 kk. Szerinte: „Wie wir wissen, kann ein Kalevala-Vers auch 9, bisweilen sogar 10 Silben enthalten, in der Weise, dass gewöhnlich der erste, bisweilen auch irgendein anderer Versfuss sich zu einem 3-, sogar zu einem 4-silbigen erweitert” (77). Vö. ehhez fentebb: 303. l.

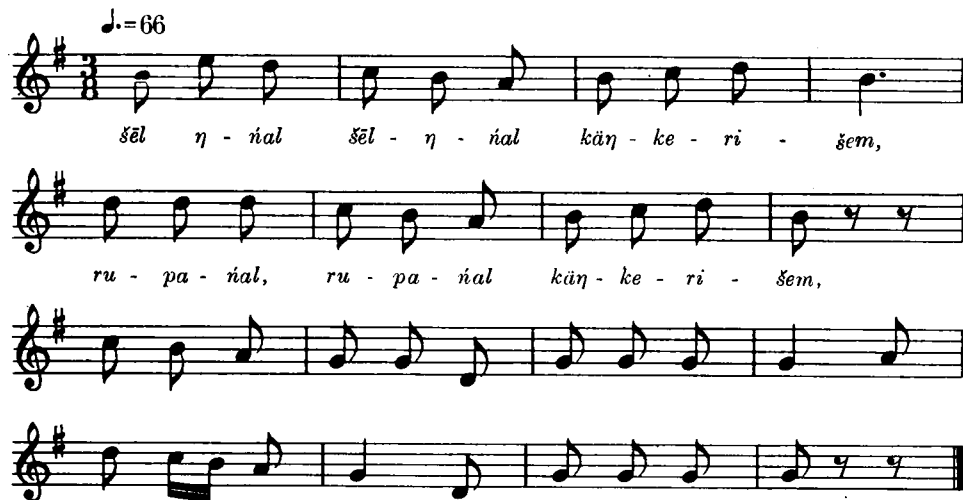
⁷⁵ A. Kannisto—M. Liimola: Wogulische Volksdichtung. IV. Bärenlieder. Helsinki 1958. SUS. Toim. CXIV. 87.

⁷⁶ Az idézett kiadásban olvasható német fordítás szerint:

18. erhob ich mich nun
17. mit drei Schwüngen (?) der ausgebreiteten (?) Flügel,
20. erhob ich mich nun
19. mit vier Schwüngen (?) der ausgebreiteten (?) Flügel.

lēsum tōβl xū^um u^u
ta laplaxta^su^um,
lēsum tōβl hūlā^u u^u
ta laplaxta^su^um.

s megöljük a medvéket.” A 3, 3, 3, 1 ritmusban állandósult szöveg (valóságos vogul „metrum almanicum” ez!), dallamával együtt, így kezdődik:

S most álljon itt, a VI. fok tárgyalásának befejezéséül még egy zenei illusztráció: Lach cseremiszi gyűjtésének 206. sz. dala, melyet a kozmogymjanszki kerületből való Szidorov Vaszilij énekelt; ennek a dalnak — szövegének idézhető része mindössze ennyi: „a leány azt mondja: Nincs mézeskalács! — A zsebe azt mondja: Van mézeskalács” — nevezetessége az, hogy ritmusbeosztása pontosan fellelhető magyar dalokban is. A cseremiszi dallamot a kvint-rétegeződés szép példájaként már régóta számontartják; moll pentaton-dallama szintén rendkívül jellegzetes.⁷⁷

7. A strófajelölődés megindulása (VII.). — A minden valószínűség szerint megtett út VII. fokáról kell még röviden szólnunk. Ez az a fok, amikor a dalnak már nemcsak kötött

⁷⁷ Vö. Lajtha L., Ethnographia XLII, 142; Szabolcsi B., Ethnographia XLIV, 74. — Magyar analógia pl. Bartók—Kodály: Erdélyi népdalok 8. sz., Bartók B.: A magyar népdal. Bp. 1924. 170. sz. — A cseremiszi dalt közli Lach: Sitz.-Ber. Akad. Wien, 204/5. 206. sz.

szótagszáma, hanem strofikusan ismétlődő formája is van. A strofikus szerkesztésmódhoz nem minden finnugor nép jutott el; csirái azonban — a juoigosoktól az obiugor mozaik-ritmusig — mindenütt fellelhetők. Világosan 4 soros, strofikus szerkezetek igen gyakoriak a permi népeknél; legutoljára idézett cseremiszi dalunknak 2. strófáját egyszerűen az 1. strófa dallamára éneklék. De hadd említsük meg itt Steinitznek azt a két strofikus színjaitáncdalát is (14—15. sz.), melyről legutóbb Austerlitz felette óvatosan nyilatkozott. Nemigen tudta ugyanis eldönteni, vajon itt a sorozatosan alkalmazott szakaszosságot a táncritmus eredményezte-e, vagy pedig valamiféle idegen hatásra kell-e gondolnunk.⁷⁸ Austerlitz kételyeit, azt hiszem, eloszlíthatjuk: a színjai 4 soros strófaképlet, ahol csupán a 2. sor változik szakaszról szakaszra, de a többi sor refrénszerűen azonos, nézetünk szerint nem más, mint a gondolatritmus egyik ismert változata: a — — x — —, — — y — — típus, melyet Austerlitz I. 3. szerkesztésmódként tart számon (i. m. 53), s ilyen példákkal illusztrál (vö. Steinitz: OVd. I, 25. dal):

*tēkan taŋemə wōspem ōwə,
tēkantahŋemə xintem ōwə.*

‘Meinen ungefällten Korb bis zum Rind [fülle ich Bär]
meinen ungefällten Ranzen bis zum Rund [fülle ich Bär].’

Ha az állandó és változó részek helyére önálló sorokat képzelünk, máris megkapjuk a most elemzendő osztják strófaképletet.

A két említett színjai dal ritmusa csak típusban rokon, de nem egészen azonos: a 14 énekről némi fogalmat ad annak 1. szakasza is:

<i>kq̄t x̄ūjŋalam tājlaŋən</i>	4, 3 (esetleg: 2, 2, 2, 1)
<i>kurək tīxəl lōtən ōx̄;</i>	4, 3 2, 2, 2, 1
<i>mā isa q̄ntum q̄ntum</i>	5, 2 3, 2, 2
<i>isa wōh̄səl, wōh̄səl.</i>	4, 2 2, 2, 2)

A szöveg jelentése:

‘Mindkét társamnak
fején sasfészek nagyságú kopasz foltok vannak,
nekem nincs egy sem,
nekem nincs afféle.’

A változó 2. sor mindig a daloló személy társainak más és más testi hibáját pécézi ki: például társainak „száz juhot megevett lusta gyomrát” (3. szakasz), vagy hátukat, mely olyan, mint a hóterhétől meggörnyedt fa (4. szakasz). Végeredményben persze az egész gúnydal az énekmondó jelességeit emeli ki.

A másik (15. sz.) strofikus női dal; ezúttal az éneklő nőtársakhoz fordul, akiknek tánc közben ügyesen kell lendíteniök sasfészek-foltos fejüket, lusta hasukat, hajlott hátukat. A szótagszám ezúttal így alakul:

<i>nājlam, nājlam!</i>	2, 2
<i>kurək tīxəl lōtən ōx̄lən</i>	2, 2, 2, 2
<i>tūsan wē̄x̄ə̄htījalŋ</i>	2, 2, 3
<i>tūsan kaw̄səl̄tījalŋ!</i>	2, 2, 3

⁷⁸ „It is difficult to state whether these two texts form a particular genre, whether they contain foreign influences, or whether their regularity is connected with the fact that they are sung to dancing” (i. m. 107).

Hogy efféle dalokban semmiféle idegen hatást nem kell keresni, azt már maga a versszerkezet ékesen bizonyítja. S bizonyítja az a magyar megfelelés is, melyet „A halott vőlegény” címen ismert ballada töredékben találunk. Ennek szekszárdi változatában⁷⁹ (mely a 14. szinjai dalhoz áll közel) mindig a négysoros szakasz 1. sora változik; a többi sor refrén szerűen ismétlődik:

„Az ajtón zörgetni kezdett valaki:

Eressz be már, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!
Nem eresztlek, nem én,
Nem vagy az én rózsám!

Hanem azért mégis csak beeresztette.

Főzz vacsorát, Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám!
Nem főzök én, nem én,
Nem vagy az én rózsám.

Hanem azért mégis csak főzött.

Teríts meg már Ilonám,
Én Ilonám, szép rózsám.
Nem teríték, nem én,
Nem vagy az én rózsám.”

A strofikus szerkesztés sajátos formáját mutatja a Fokos Dávid gyűjtötte XIV. zürjén dal Ker-főmja községből, a Vicsegda felső folyásának környékéről (NyK. XLI, 299—301). Ebben a balladaszerű énekben — a „rátarti leány” balladájának is nevezhetnők — a strofikus szerkesztés magvát — hogy úgy mondjam: tárgyi alapját — elsősorban a cselekmény egyes mozzanatainak harmonikus csoportosítása adja: a vers első része háromszor megismétlődő leánykérés, melynek során a leány kérőjét háromszor visszautasítja: a kérőnek kancsal szemét, púpját és görbe lábát hánytorgatja fel. A kérő szomorúsággal vegyes haragra lobbán. „Ha nem jössz, németek, tatárok visznek el” (15—16: „*on ke ved mun hemtsi, totara nuasni?*”). Az ellenség meg is jelenik, mire a leány szüleit, testvérét, ágyát kéri, váltsák ki akár tehénért vagy lóért, akár „oros⁸⁰ posztóból készül” bundáért. Mindegyik kérésre a rideg válasz mindössze ennyi: „Annyit te nem érsz meg.” A balladának van tehát 3 strófája, 2 összekötő társaltalan sora (21: „Azután németek, tatárok jöttek a leányt kérni”; 47.: „Akkor a *tsőzman* leányt a németek, tatárok el is vitték”) és 4, hogy úgy mondjam, „antistrophá”-ja; a szerkezet szilárd tehát, de a sorok belső kialakítása mégsem az: a 3 strófa sorszámra 6, 6, 8 a 4 „antistrophá”-é pedig 6, 6, 6, 7. Bár a dallam ismerete nélkül nehéz véleményt mondanunk, az 1—3. strófában a sorok alkata körülbelül így alakul:

I.	II.	III.
4 3	4 3	4 3
3 3	3 3	3 3 + 3 1
4 4	4 4	4 4 + 2 3 3
4 4	4 4	4 4
5 3	5 2	5 3
5 4	4 4	2 3

⁷⁹ Vö. Ethnographia 1908, 297; Csanádi I.—Vargyas L.: Röpülj páva röpülj. Budapest, 1954. 456—8.

⁸⁰ Fokos fordítása szerint: „jó (tkp. orosz).” Talán helyesebb meghagyni jelzőként az eredeti népvét.

Mutatványul álljon itt az 1. versszak, Fokos Dávid adta magyar fordításával együtt:

tšoʒman híleḡ, tšabaneḡ!
me saḡe mun-že, mun.
 „me te saḡe og mun, og mun.
l'oka tenad šinmīd keḡeḡ.”
menam ved šinmeḡ keḡeḡtšis
džudžid puvile vi džedigeḡn.

tšoʒman lányom, tšaban!
 gyere (menj) hozzám feleségül, gyere!
 „Én te hozzád nem megyek, nem megyek.
 A te szemed nagyon kancsal.”
 Az én szemem [akkor] (azért) lett kancsal,
 mikor (mivel) magas fára nézett.

Egészen más típusú a tagolás az „antistrophá”-kban; itt a következő tagolást, szótag-szám-eloszlást tételezhetjük fel:

I.	II.	III.	IV.
1, 3 2 3	3, 2 3, 3	3, 2 2, 3	4, 3 2, 3
3, 2 5 2	4, 2 5, 2	2, 2 5, 2	4, 2 5, 2
3, 3, 2	3, 2, 2	4, 2, 2	4, 2, 2
3, 3 3, 2	3, 3 3, 2	3, 3 3, 2	(1) 2, 3 2, 2
2, 2, 3	2, 2, 2	1, 2, 2	(1) 2, 3, 3
2, 3 3	2, 2 2, 3	3, 2 2, 3	4, 2
			3, 2, 3

Ismét a tagoló, de nem szótagszámláló versek világában vagyunk: nyilván a strofikus szerkesztésnek is mindenütt ez lehetett az előzménye.

Az „antistrophák” szövegének bemutatására álljon itt a II. rész 3. szakasza:

šéša nīv kutis voklḡ kemmišni.⁸¹
„vokēḡ vokēḡ veštḡ-že mene, veštḡ.”
-mijēn-ne me tene vešta.
„a gidna šerad tuḡ med l'ubeḡ velid.”
vok bara šue.
 — *si-don pe, tšojeḡ, ac tšid on sulav.*

Akkor a leány testvérének kezdett könnyörögni:
 „Bátyám, bátyám, válts ki engem, válts ki.”
 — Mivel váltalak én ki?
 „Istállódban van legkedvesebb lovad.”
 A testvére megint mondja:
 — Annyit, húgom, te magad nem érsz meg.⁸²

⁸¹ E sorokat — Fokos Dávid szíves közlése szerint — inkább recitálják, mintsem éneklik.

⁸² A strófaalkotás egyéb kérdéseiről l. egyelőre Lükő Gábornak a Bevezetés 9. a. jegyzetében idézett tanulmányát.

1. A továbbiakban, mintegy az elmondottak lezárásául és talán egy újabb vizsgálódás előhangjaként, két fontos problémát szeretnék jelezni: egyrészt a népi kölcsönhatások kérdését, másrészt pedig a „közös” és „sajátos” bizonyos elhatárolását a népi kultúrának most tárgyalt területén. Mondanunk sem kell, hogy mindkét kérdéshez ugyanazzal az óvatossággal kell nyúlnunk, melyre már a bevezetésben nyomatékosan utaltam.

2. A kölcsönhatások kérdését igen régen felvetették; már Négyesy ismerte és idézte ezzel kapcsolatban Ahlqvist és Hunfalvy polémiáját a finn népköltészet germán vagy keleti eredetéről.¹ Azóta is e probléma újra meg újra felbukkant szinte minden népzenei tanulmányban, s érdekes utalnunk arra a tényre, hogy például Kodály² nemegyszer Bartóknál³ jóval szkeptikusabbnak mutatkozott bizonyos idegen hatások feltételezését illetően. Legjobban természetesen sok-sok kutatómunka vinné előre e vizsgálódások elvi alapjainak kialakítását: olyan komplex kutatás-sorozatot kellene megszervezni, jóformán minden finnugor néppel kapcsolatban, mely a legkülönbözőbb vegyes lakosságú területeken tanulmányozná — modern eszközökkel és kellő környezettanulmány kíséretében — például a csuvas—cseremisiz a mordvin—orosiz, a finn—orosiz, az észti—litván, a lapp—svéd és számos más érintkezés konkrét következményeit. Amíg efféle kutatások nem termik a népzenei monográfiák olyan mintadarabjait, amint nálunk például Lajtha Lászlónak szolnok-dobokai magyar és román gyűjtése,⁴ addig természetesen csak többé-kevésbé homályos feltevésekre vagyunk utalva. A hozzáférhető anyag hézagossága azonban mégsem leküzdhetetlen akadály; néhány további kutatásra serkentő megjegyzést ezúttal is tehetünk.

3. Ahhoz, hogy a permi népek vagy a cseremiszek népköltési formáit valamelyik szomszéd török nép, a csuvasok vagy baskírok népi verselésével egybevevessük, természetesen nem elegendő egy-egy egyező forma kiszemelése. Lehetőleg a t e l j e s cseremisiz és a t e l j e s csuvas népi formakincset kellene egymás mellé helyoznunk, s ebből az összevetésből kellene az egyező formákat, megfelelő elemzés segítségével, óvatosan kiválogatnunk. Mindenesetre a Lach gyűjtötte csuvas népdalokból is könnyű a többé-kevésbé zárt csuvas versformák egész skáláját összeállítanunk 6 szótagos soroktól 18—19 szótagig.⁵ A hetes⁶ gyakorisága közös permi és csuvas sajátosság; figyelemre méltó azonban, hogy olyan tipikusan török formák, mint az *aaxa* rímelésű négyesoros strófák, vagyis a *mani*-nak vagy *jyr* (*gyr*)-nek nevezett dalforma⁷ a finnugorságba nemigen hatoltak be. Erősen hathatott viszont a török daloknak rendszerint szigorú szótagszámlálása, még olyan formákban is, melyek egyébként a mi kanasztáncunkhoz közel állnak. Ezt a típust képviseli egy Ufa kormányzóságbeli csuvas dal,⁸ melynek ritmusát világosan érzékelteti 1. sorának szószerinti fordítása:

Az országút | mentében | fut a ró- | ka.

¹ Budenz-Album 90—1.

² A magyar népdal 42—4.

³ Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje. Budapest, 1934.

⁴ Szépkényerűszentmártoni gyűjtés. Bp. 1954.

⁵ R. Lach: *Gesänge russischer Kriegsgefangenen. Finnisch—ungarische Völker.* 4. Tschuwassische Gesänge. Sitz-Ber. Akad. Wien. Phil.-hist. Kl. 218. 1940.

⁶ Vö. II. 1—2. II, 4—7. dal stb.

⁷ I. h. 45, továbbá Riza Nour (Nur): *Les formes et les noms de la poésie turque.* Revue de Turcologie. 1931. 1. sz. 13—66. — Megtaláljuk ugyancsak Lachnak krími tatár gyűjtésében is, vö. *Gesänge russischer Kriegsgefangenen. II. Turktatarische Völker.* 1. Krímtatarische Gesänge. Sitz-Ber. Akad. Wien, Phil.-hist. Kl. 111/3, 1931. 4., 12., 21. dal stb.

⁸ Lach: i. m. V. 7.

A további sorok jelentése: „Hamarosan kijön az országútra; atyámfiai, elválunk, de nem sokáig tart elválásunk”. A kis dal 2 első sora a dalkezdő természeti képre is jó példát szolgáltat; a dallam mintha egy már idézett osztják medvének (vö. 159) távoli rokonságába tartoznék:

as - ly şu - lyn xə - rē - çe ti - lē jur - tat'
uj - ry - la - pyr, ty - van - sem, uj - ry - la - pyr;

as - ly şu - la tu - ɣas - si in - sē-ɣ mar.
pi - rēm uj - ry - las - si - sem in - sē-ɣ mar.

Néha a formák cseremisiz—csuvas egyezését közös tartalmi motívumok is kísérik. Van például két cseremisiz dalunk: az egyikben a katonaságba induló legény atyját nézi ferebélyes tölgynek, a másikban pedig egy hársfát anyjának vél, de az nem mondja neki: „Megjött a fiam”. Az egyik tölgymotívumot tartalmazó cseremisiz dalra már hivatkoztunk; most idézzük azt a szoros kanásztánc-rítmusú cseremisiz dalt, melynek ritmikus fordítása körülbelül ez lehetne:

♩: Szálím falu közepén
terebélyes hársfa: :||
||: „Tán az anyám! ... Futok én,
De ő nem szól: „Megjött!” :||⁹

♩ = 54

Са - лым со - ла пок-шал-пет лашт-ра ту - мет шал - га,
са - лым со - ла пок-шал-пет лашт-ра ту - мет шал - га.
Ä - ти ма - нын ми - шы - мәт . эр - гым то - лок ыш ман,
ä - ти ма - нын ми - шы - мәт эр - гәм то - лок ыш ман.

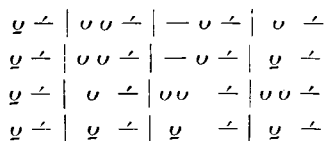
⁹ Szövegét és dallamát közli a már említett szovjet kiadású cseremisiz dalgyűjtemény: 288—9; a tölgynek az apával, a hársnak az anyával való azonosításáról: uo. 23.

Hasonló dalt találunk már Lach cseremiszt gyűjtésében is: egy Kozmogymjanszk környéki földmíves, Grigorij Alexandrov éneke nyomán vette fel Lach 217. dalát, melynek Beke-féle magyar fordítása:

Nagy erdőben terebélyes tölgyfa,
Elmentem, s [azt] kiáltottam: „Atyám!”
[De] nem mondta: „Jöjj fiam!”

Nagy mezőn terebélyes hársfa,
Elmentem, s [azt] kiáltottam: „Anyám!”
[De] nem mondta: „Jöjj, fiam!”

E dal ritmikája egyébként érdekes példa a cseremiszt szövéghangsúly zenei vetületére; a négy ütemű sorok ritmusa nagyjából így alakul (s ez is lehet csuvasos vagy általában törökös sajátság):

$\text{♩} = 126$

1. ko - yo šar-γəš - tet lašt - 3 - ra du - mēt, ko - yo šar-γəš
tet lašt t̃ - ra du-met. ä - ti šə-γə - ren mi-šəm-üt - er -
γəm do - lok! ma - nən əs man. ma - nən.

A megfelelő tartalmú kazáni csuvas dal tiszta hetesekből áll s a dallama — mint a finnugorságban is annyiszor — egyetlen zenei motívum ismétlődése.¹⁰ Szövege ennyi: „Öreg tölgy áll a mezőn, apámnak hittem, odamentem, de ő nem szólt: »Gyere, fiam!« — Öreg hárs az erdőben, anyámnak hittem, odamentem, de ő nem szólt: »Gyere, fiam!«.” A csuvas dal így kezdődik (ismét jellegzetes „jambikus” lejtéssel):

¹⁰ E jelenségre már R. Lach is felhívta a figyelmet. Szerinte: „Mit allen übrigen finnisch-ugrischen Stämmen haben die Tschuwaschen die ewige, endlose Wiederholung einer und derselben kurzen Phrase von einigen wenigen Tönen gemein” (Sitz.-Ber. Akad. Wien. 218/4. 12. o.).

4. Ellentétben a törökségi-permi kapcsolatokkal, melyeknek kutatása feltétlenül rendkívül gyümölcsözőnek ígérkezik (még a permi strófaképződéssel kapcsolatban is),¹¹ nem könnyű állást foglalni a mordvin—orosz, illetve mordvin—ukrán verstörténeti kapcsolatok kérdésében. E tekintetben előzményként két homlokegyenest ellenkező véleményre kell utalnunk: az egyik a szinte mindegyik mordvin versformához szláv párhuzamokat kereső (és találó!) H. Paasonen,¹² a másik pedig Lotz Jánosé, aki szerint a mordvin népi verselés belső következetessége mindennemű kölcsönzést valószínűtlenné tesz.¹³ A magunk részéről inkább bizonyos kompromisszumra hajlunk; számos esetben valószínűnek tartjuk legalábbis egyes mordvin verselési hajlamok és formák fokozottabb befogadó képességét hasonló ukrán és orosz formákkal szemben,¹⁴ egyszersmind azonban hangsúlyoznunk kell, hogy például az a jellegzetesen mordvin daltípus, melyben a harmadoló sorok elő- és utótagja sorról sorra változik, de középtagja nem, csakis belső finnugor fejlemény lehet. Ebben az esetben a változatlan középtag rendszerint valamely személyhez intézett megszólítás, illetve személynév,¹⁵ az elő- és utótag viszont szabályos ritmikai „haladvány” a párhuzamos sorok valamelyik típusának törvényei szerint. Lach 8. mordvin dalában például, melyet egy Szeranszk környéki énekes, Andrej Ruzmanov adott elő, a gondolatritmus Austerlitz vogul-osztják anyag alapján felállított II. B. 1. típusának felel meg, a következő séma szerint:

x — — — — w
y — — — — z

Az xy tagok közt meg külön I. 1. típusú paralelizmus állapítható meg a következő képlet értelmében:

¹¹ „A rátarti leány” zürjén balladájának (vö. II, 7.) strófaképletét talán rokonítani lehet olyan csuvas dalok szerkezetével, aminő például Lach V. 2. közlésében figyelhető meg: itt is a tartalmi párhuzamosság szakaszról szakaszra együtt halad a ritmikai kialakítás párhuzamosságával. Az ilyen több strófás törökségi dalok *türkü*, illetve *bäjet* néven ismeretesek (vö. Sitz.-Ber. Akad. Wien, 218/1. 46).

¹² FUF. X, 189 kk.

¹³ Lotz eredeti fogalmazása szerint: „Mordwinian metre shows so much inner coherence as to make the usual hypothesis of its being borrowed from certain Slavonic races, highly improbable” (Helicon IV, 135).

¹⁴ Feltétlenül efféle konvergenciára kell gondolnunk a mi kanásztáncunk egész mordvin rokonságával kapcsolatban. Kár, hogy Paasonen csupán ukrán és orosz analógiákat keresett és a cseremis, permi és törökségi párhuzamokat teljesen mellőzte. Figyelmet érdemel Lükő G. véleménye is: „A kolomeika is keleti és nyugati versformák találkozásából született meg. Orosz, egyházi latin (lengyel—magyar), magyar és tatár népi, valamint román (neolatin) formák keveredtek el benne.” (Népr. Ért. XXXIX. [1957] 13).

¹⁵ A SUS. Aik. IX. kötetében megjelent Paasonen-féle mordvin gyűjtésben ilyen középtagokat látunk: *jalgaj dugaj* 'leibe freundin' (I. I.), *odzorakaj* 'junges männchen' (I. I.), *urakaj* 'schwägerin' (I. V.), *tetef* 'vater' (I. V.), *čoranakaj* 'söhnlein' (I. V.) stb.

x — —
y — —,

s ugyanez a párhuzamosság tapasztalható az utótagok közt is. A szóban forgó dal egy bizonyos Artoman tolvaj fiáról szól, aki megtanult gerendát lopni, s csakhamar házat meg csúrt épített magának:

vas-ce to - nav-nes ar - toman vor ja - nes šoč - ku sa - la - ma (ej):

šoč - kenat sal sekš - nes ar - toman vor ja - nes, ku - d(e)nat pul - nak - šes.

to - sa to - naj - nes ar - toman vor ja - nes puljken sa - la - ma (ej). stb.

További vizsgálat szükséges a tekintetben is, vajon például a mordvin 5, 5 (illetve 3, 2, 3, 2) szótagú sorfajta tényleg lehet-e az orosz költészet hasonló, egészen a bilinák koráig nyúló formáival rokonítani. Mindenesetre ma is teljes mértékben aktuális Paasonen egykori dilemmája: ő a mordvinban elsősorban szótagszámláló versformákat talált, viszont jól tudta, hogy az orosz szótagszámláló vers aránylag újkeletű. Megtermékenyítő hatásként tehát elsősorban az ukrán népköltészetre hivatkozott, mivel — mint ismeretes — az ukrán szótagszámlálás, valószínűleg lengyel befolyás nyomán, már a XV—XVI. század óta megállapítható.¹⁶ A magunk részéről mindehhez csak azt tesszük hozzá, hogy elvben az orosz t a g o l ó és nem s z ó t a g s z á m l á l ó bilina-vers egyes típusait is lehet esetleg a régiesebb, ugyan-csak szabad szótagszámú finnugor versnemekkel rokonítanunk, illetve bizonyos kölcsönös-ségi kapcsolatba hoznunk.¹⁷

5. A finnséggel és a lappokkal kapcsolatban két fontos hatást kell — minden kétség ellenére — számontartanunk: a skandináv és a balti vonatkozásokat. Aligha véletlen, hogy a finn népi ének régi neve az első elemében skandináv eredetű *runoinlaulu*, vagyis 'runoköltő éneke'; (később a *runo* szót is ebből következtették ki),¹⁸ s hogy a leghíresebb finn népi hangszerek egyikét, a *kantelä*-t a litván *kankles* nevével illették. Ha nem is adunk feltétlenül igazat A. R. Nieminek, aki a runometert a lett szótagszámláló verssel, pontosabban a lett nyolcassal próbálta magyarázni,¹⁹ bizonyos konvergenciára ismét gondolhatunk: egy szomszéd nép vagy egy magasabb kultúra formakincséből gyakran elsősorban az ver gyökeret más népeknél, aminek befogadását némileg hasonló honi formák már valamennyire megkönnyítik. Nálunk is lehet, hogy mind a középkori latin trochaikus nyolcas (a „Dies irae...” verse),

¹⁶ FUF. X, 182—3.

¹⁷ A bilina-versről vö. Gáldi L.: Az orosz vers funkcionális problémái. Fil. Közlöny, 1955, 188 kk.

¹⁸ K. Krohn: Kalevala-Studien I, 22.

¹⁹ Vö. Vanhan suomalaisen runonitan synnystä. — Über die entstehung des alten finnischen versmasses. Suomi IV. 19. Helsinki, 1922. Niemi nézeteit elfogadta Krohn: i. m. 67—8; elvetette P. Ravila: Virittäjä 1935, 38 és Papp I.: SUS. Aik. LVIII/5, 10.

mind pedig egyes nyugati eredetű strófatípusok magyar előzményekkel olvadtak össze, s hasonló jelenségeket elvben a finnség esetében sem szabad kizárnunk.

Sokkal világosabbak az átvételek a finn—orosz, pontosabban karjalai—orosz formakincsben. Van a finn népdalnak Launis-féle tipológiájában egy olyan csoport, melynek szövege 10 vagy 11 szótagú; a tagozódás 4, 4, 2, illetve 4, 4, 3. Az ilyen dalok refrénje sokszor *kolina*, vagyis az orosz калина 'ostorménfa, bangitafa (Viburnum)' átvétele.²⁰ Megfigyelhető mármint, hogyan bővül a 8 szótagos runometrum ezen orosz refrén hozzátoldásával 11 szótagúvá. Állításunk igazolására idézzük egymás után Launis karjalai gyűjtésének más vonatkozásban már bemutatott 224., majd 689. darabját:

A második dalban jelentkezik a *kolina* refrén; egyébként e dalnak ritmikai nevezetése az, hogy a tizenegyes első ütemében — a Kalevala-vers már említett szabályai szerint — a 4 szótag 5-té bővül; ugyancsak e szótagszám-változással hozható összefüggésbe a 2. sor ritmusváltozása 2/4-ről 3/4-re:

Némely esetben csak további alapos kutatással lehetne eldönteni, mi magyarázható esetleg szláv hatással a finn népköltészetben. Van például egy tammelai (tehát finnországi) bölcsődal (alighanem helyesebben bölcsődal-típus), melyre a ringatózó trochaikus ritmuson kívül a 6, 6, 8, 6 szótagszám jellemző:

Tuuti, tuuti, lasta,
kissa tuli vastaan.
Kissa hyppäs kiikun päälle,
kiikutelli lasta.²¹

Ki ne gondolna, ha e szöveget hallja, mindjárt Arany Jánosnak „Királyasszony kertje Kivirult hajnalra ...” típusú strófáira, s népdalaink egész sorára? Ámde bármily felületesen pillantunk is bele valamely ukrán vagy orosz népdalgyűjteménybe, e formát mindjárt ott is megtaláljuk, mégpedig — egyes magyar példákhoz hasonlóan — főleg lírai színezetű románcok, balladák versmértékeként. A hűtlen feleségről szóló ukrán ének például így kezdődik:

²⁰ Vö. Launis, SUS. Toim. XXXI, 107.

²¹ A dalt idézi: V. Tarkiainen—H. Harmas: i. m. 452, a Suomen Kansan Vanhat Runot IX. 1, 2056. sz. közlése nyomán. — A szöveg a macskáról szól, mely beosont a szobába s a bölcsőre ugrott, hogy ringassa a benne fekvő csecsemőt.

Оре Семен, оре
На шлях поглядая
„Чужі жінки обід несуть,
Моєї немає.»

Szánt csak Szemen, szánt csak
S a mezőt tekintí:
„Más feleség ebédet hoz,
Nekem nem hoz senki . . .”²²

Hogyan függnek össze ezek a formák? E kérdést ajánlatos egyelőre nyitva hagynunk; igen szerteágazó néprajzi és verstörténeti kutatás birtokában lehetne csak megnyugtatót feleletet adni. Annyi bizonyos, hogy mind a szlovákoknál, mind a finneknél és magyaroknál valami ősi négyütemű sorfajnak egyik zenei fogantatású, dalszerűen kikristályosodott változatával van dolgunk.

Valamivel világosabbnak látszik a finn kanásztánc-ritmusú formák kérdése. Már Europaeus jegyezt fel Karjalában, 1847-ben 4, 4, 4, 2 tagozódású dalt, s később Lönnrot talált, ugyancsak Karjalában, Sääksmäki községben olyan dalt is, mely 4, 4, 3, 2 tagozódást mutat.²³ A verskutató csak zenetörténészek véleménye alapján tudná eldönteni, lehet-e esetleg idegen — szláv — hatással magyaráznunk e karjalai versformákat, melyek például ukrán területen is jól ismertek. Mindenesetre álljon itt a két említett dal kezdete:

Ei tuo en-nen mi-mu emo-ni tun-lo il-lal-lal-lei.

Ru-vet-kas-me, roh-jet-kas-me, kau-no-nen jouk-ko.

6. S ha már a karjalai—orosz kapcsolatokról szólnak, természetesen nem feledkezhettünk meg egészen a finnugor verstörténet legújabb korszakáról sem: arról, tudniillik, melynek folyamán — a magyar, a finn és az észti műköltészetben lezajlott, közvetlenül nyugati ihletésű reformokhoz hasonlóan — a Szovjetunió területén élő népekhez s köztük a finnugorokhoz is sorra eljutnak a nyugat-európai versformák, természetesen orosz szűrőn át, hangsúlyos oroszos változatban. E hatalmas folyamatról még csak sejtéseink vannak, de máris számolnunk kell e fordulat jelentőségével s néhány eddig ismeretessé vált formaújítási lehetőséggel. Legszembetűnőbb az egyes finnugor nyelvek alkatának s különösen hangsúlyozási sajátságainak érvényesülése a legújabban meghonosodó formákkal kapcsolatban is; aligha véletlen, hogy például ma élő vogul költők orosz minták nyomán csupán trocheusi formákhoz folyamodnak s nem jambusihoz,²⁴ mivel a vogul nyelvérzéknek, a vogul népköltés formáinak a trocheus és általában az ütem elején nyomatékozott versegységek nyilván jobban megfelelnek, mint a jambus vagy az anapesztus. Másutt viszont, például a zürjének-nél, egyes tankönyvek már körülményesen ismertetik az orosz szabású zürjén jambus és anapesztus sajátságait;²⁵ persze egyelőre kérdés, mennyiben válnak e metrumok zürjén földön valóban jelentékeny költői alkotások formai keretévé. A cseremisiz és a votják nyelv alkata viszont feltétlenül jobban kedvez az emelkedő ritmusformák, tehát a jambus és az anapesztus befogadásának is.

7. S most feleljünk legutolsó kérdésünkre: hogyan lehet eldönteni, mi a „közös” és mi a „sajátos” elem a finnugorság népi verstörténetének fejlődésében. E problémával már Négyesy szembenézett, amikor említett cikkében többek közt a következő kérdéseket adta fel az utókor-

²² A dalt idézi З. Василенко — М. Гордүйчук: *Українські народні пісні* п. кїв, 1955. 22.

²³ Vö. Launis: *Karjalan runosävelmät*. 750. és 746. sz.

²⁴ Ezt tapasztaljuk például Ivan Seftalov, Leningrádban élő vogul költő verseiben.

²⁵ Vö. II. П. Попов: *Родной литература*. Сыктывкар, 1955. 188—195.

nak: „Melyek az ugor népeknél mai nap divatozó versformák?

Melyek rekeszthetők ki az összehasonlításból, mint idegen bélyegűek?

Az eredeti formák közül melyek bizonyulnak az illető nép speciális termelésének, s hogyan jöhettek létre?

Mely formák közösek a legközelebbi rokon néppel s vihetők így vissza a legutóbb múlt nemzeti egység korába?

Mely formák közösek az ugarság messzebb álló tagjaival?

Tesz-e valamely forma mellett bizonyosságot az altajiságban legközelebb álló szamojéd?, ha igen, akkor nem határoz semmit ez vagy amaz ugor népnél fennforgó hiánya.”²⁶

E kérdések egy részére, így a kölcsönzések kérdésére magunk is utaltunk, most figyel-münket tehát teljes egészében a sajátosan finnugor jelenségekre irányíthatjuk.

Teljesen bizonyosnak tartjuk a finnugor vers alapelvének, a t a g o l ó v e r s n e k közös finnugor voltát; e szabad szótagszámú tagoló vers ősi jellegét a szamojéd verselés is igazolja. Kétségtelennek látszik továbbá, hogy az ősi verstagokban bizonyos összetartó erőt nem az i d ő m é r t é k, hanem a dinamikus h a n g s ú l y jelentett, bár természetesen a hangsúly ereje s következőképp összetartó energiája is koronként, népenként változhatott. A verstagokat már régen is — de semmi esetre sem kötelező módon — alliteráció nyomaté-kosíthatta. Valószínűnek tartjuk, hogy a lapp juoigosokhoz hasonló „röpdalok” hajdan másutt is nagyobb számban voltak; a természetes beszéd folyamatosságából — siratókon, varázsmondókákon kívül — legrégebben talán efféle dalcsírák emelkedtek ki. A terjedelme-sebb szerkesztésnek kedvezhetett egyrészt a p á r h u z a m o s s á g elve, másrészt pedig valamely egyszerű — alighanem p á r o s elvű — tagolásmód, mely még nem jelentett semmi-féle kötött szótagszámot, sőt szigorúan vett ütemegyenlőséget sem. Az a tény, hogy a szamo-jédben a páros tagolás megvan, a gondolatritmus viszont inkább csak alkalmi stíluseselem, a recitáló tagolás jelentőségére figyelmeztet. Nagy általánosságban közös örökségnek tekint-hetünk egyes tagolásformákat is: a k é t - é s n é g y t a g ú verset azonban sokkal inkább, mint bármely h a r m a d o l ó t. Négytagú szerkesztéssel magyarázhatjuk kanásznótánk-nak nemcsak permi, hanem finnségi megfeleléseit is, bár e formával kapcsolatban szláv és török elemek belejátszásával is feltétlenül számolnunk kell. Mindeddig kötött szótagszámról persze még nem beszélhetünk; nem zárhatjuk ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy egyes műfajokban — például munka- és táncdalokban — a szigorúbb kötöttség is igen régi sajátság lehet. Csírájában azonosnak véljük a magyar és a finn nyolcas előzményeit is; mindkét — ere-detileg valószínűleg négyütemű — sor hajdan megengedett bizonyos szótagszám-ingadozást. Ez magyarázza, hogy Csáti Demeter énekében annyi Kalevala-módra aprózott részletet találtunk (vö. II. 5.). Mindazonáltal azt hisszük, hogy mindegyik finnugor nép m a i nyol-casa, s így a Kalevala-vers is, sajátos belső fejlődés eredménye; egyáltalában a legtöbb mai szótagszámláló képletnek legfeljebb — hogy úgy mondjuk — „etimológiai előzményeit” szabad egymással összevetnünk. Lehetséges azonban, hogy, amint zenetudásaink is meg-állapították, a permi népektől, a finnugor és a török népi verselés keveredésének e nagy kohó-jából, már szótagszámláló képleteket is örököltünk, többek közt hatosokat, heteseket és nyolcasokat.²⁷ Egy bizonyos: verstörténetünk nem a honfoglalás utáni középkori verssel kezdődik, hanem azzal a ritmikai, metrikai és melodikai konglomerátummal, mely átvészelte

²⁶ Budenz-Album 92.

²⁷ Minden valószínűség szerint e megfeleléseket azon dallamegyezések körében kell keresnünk, amelyeket Vargyas Lajos összegezett (i. m. 45—6). Bartók Béla összeállítása szerint (A m. népdal. 1924. XXXIV.) régi stílusú dalaink közül nyolcasokban írt szövegű 70 darab, tizenegyes van 35-ben, hatos 30-ban, hetes 24-ben, tízes 11-ben, tizenkettős 7-ben és kilences 4-ben. A számarány természetesen későbbi alakulás eredménye is lehet, minden-esetre nagyjából ugyanazok a versképletek szerepelnek itt, mint Vargyasnál, a dallamrokonság alapján.

az európai népek közösségébe való beilleszkedésünk megrázkódtatását s mindmáig termékeny őstalaj maradt: minden idegen forma nyelvünkhöz idomításának lelkünkben lelkeztetett befogadó eleme. A finnugor verselés nagy változatosságát pedig azért is meg kell becsülnünk, mert minden bizonnyal fejlődésrend, valóságos tipológia olvasható ki belőle. Az ógörög metrumok előzményeiről oly keveset tudunk, hogy olykor szinte úgy véljük: Pallasz Athénéként tökéletes fegyverzetben pattantak ki Zeüsz agyából, vagyis a görög szellem teremtő erejéből. A finnugorság ritmusalkotó vitalitása viszont olyan eleven valóság, mely magát a fejlődést szemlélteti, s így a metrika más területei számára is fontos tanulságokkal szolgálhat.

TECHNIKAI FEJLŐDÉS ÉS MŰVÉSZET

Szigeti József előadásának és az előadást követő vitának összefoglalása*.

Szigeti József bevezetőjében a világszerte kibontakozó viharos technikai fejlődésre utalva azt a Keleten és Nyugaton egyaránt felmerülő kérdést tette föl: a technikai fejlődés előnyösen vagy károsan befolyásolja-e a művészetet? Hasznára van-e a művészet fejlődésének vagy éppen akadályozza kibontakozását?

A Szovjetunióban *Ehrenburg* válaszolt többek között a kérdésre. Szerinte a technikai fejlődés nem gátja, hanem serkentője, kibontakoztatója a művészeti fejlődésnek, technika és művészet kiegészítői s nem ellenlábasai egymásnak. Nyugaton neves tudósok (pl. a történetfilozófus *Toynbee*) keresik a kérdésre a választ, amely persze nem azonos a szovjet állásponttal. E nyugati gondolkodóknak — más a történetfilozófiai horoszkópjuk. Ők ugyanis technika és művészet káros, a művészetre nézve veszedelmes ellentétét hirdetik, féltik a művészetet a technikai fejlődéstől. Nézetük szerint a technikai civilizáció elsorvasztja az egyéniséget, az alkotó személyiséget, mert olyan szervezeti formákat teremt, amelyek végletesen gátolják a költészet, a művészetek virágzását, amit viszont mindig az egyén belső, differenciált lelki élete táplál és erősít.

A kérdés tehát valóban eleven probléma, s elsősorban a fiatal művészeket érdekli. Az előadó utalt a hazánkban lezajlott modernizmus vitára, amelyben a szocialista társadalmi fejlődés tényeit s a technikai civilizáció tényeit nemegyszer szinte „aequo loco” emlegették.

Ezután az előadó nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a kérdés vitájában eleve el kell utasítani a két világháború közötti polgári kultúrfilozófia kérdésfeltevését. *Spengler*nek és *Keyserling*nek az a nézete, hogy a technika terén van fejlődés, az emberek szellemi kultúrájában, erkölcsében, jellemében azonban nincs, s a kettő egyenetlen, ellentétes viszonya következtében az emberiség kultúrája a hanyatlás útjára került, teljességgel tarthatatlan. Az a kulturális hanyatlás, amelyről ezek a gondolkodók írtak, a polgári kultúra ellentmondásából származott, s ezért mint a polgárság társadalmi bomlásának kulturális kísérő jelenségét, nem lehet az emberi kultúra általános bomlásának feltüntetni. A polgári kultúra bomlásával egy újnak, a szocialista kultúrának a születése járt együtt, a munkásosztály harcainak eredményeképpen.

A művészet és technika közötti kapcsolat formáját megtalálni nehéz feladat. Ám ha történetileg vizsgálódunk, arra az ismert s alapvető tényre bukkanunk, hogy — mint az előadó mondotta: „... a művészi fejlődésnek az előfeltétele a termelési technikának bizonyos fejlődése, fejlettségi foka, fejlettségi színvonala. Ez biztosítja a szabad időt azon tevékenység számára, amelyet nem a közvetlen termelési folyamatra, nem az életfenntartásról való gondoskodásra fordítanak, hanem amellyel valami többletet csinálnak, olyan többletet, amely — többek között — : művészet.”

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándorgyűlésén, 1960. május 30-án.

A művészet őskézdeteinek vizsgálatánál a marxizmusból sok mindent átvevő K. Bücher által felismert és bebizonyított összefüggés sem hagyható figyelmen kívül, amely az emberi munka és a ritmus között fennáll. Eszerint a művészet abból a törekvésből születik meg, hogy az emberi munka tevékenységét — akár egyes emberek, akár egy-egy csoport munkájáról van szó — egyfajta belső szabályozásnak vessék alá. Ez hozta létre a munka ritmusát, ebből származtak a munkadalok, amelyek visszahatottak a munka folyamatára, elősegítve annak szerveződését, szabályos tevékenységgé válását. Itt tehát közvetlen a kapcsolat a munka, a zene és költészet olyan lényeges eleme között, mint a ritmus.

Ennek ellenére azonban a technikai fejlődés a művészet fejlődésének *nem meghatározója*, hanem csak egyik előfeltétele. A művészet fejlődését, tartalmait és a tartalmakon keresztül formáit a társadalom termelési viszonyai határozzák meg, osztálytársadalomban az osztályviszonyok. Maguk a munkadalok sem pusztán a termelő tevékenységből, hanem a termeléshez való társadalmi viszonyukból, amely már az embernek emberhez való viszonya, kapják tartalmukat, s ez visszahat formájukra, többek között ritmusukra is. A művészi alkotás egészét tekintve a technika, mint termelési technika, csak közvetve hat a műre, — a termelési viszonyokon keresztül.

A technika és művészet közvetlenebb, „intimebb” kapcsolatát a termelési technika és a művészet technikai elemeinek az összefüggésében kell keresni. Művészeti technikáról akkor beszélhetünk — mondotta — ha az anyagnak valamilyen viszonylag elég külsődleges megdolgozása és átalakítása a feladat. Ezt a szerepet — amint arra pl. Goethe többször rámutat, pl. az *Eckermannal* folytatott beszélgetésekben — a költészetben a metrum játsza. A nyelvi anyag átdolgozása így az adott metrumnak megfelelően elég külsődleges művelet, költői gyakorlatok és csupán, amelynek még nincs sok köze a költészet, a művészet-kifejezte nagy tartalmakhoz. A metrum azonban még nem azonos a ritmussal, ami a költészetnek már sokkal bensőbb és lényegesebb eleme; a ritmus a metrika sémáiba ömlő nyelv olyan — szabályos és szabálytalan lábakat vegyítő — formálása, amely a legbensőbb, leglényegesebb mondanivalót fejezi ki. A művészeti technika mindig az anyagnak első, nyers megmunkálását jelenti nemcsak az irodalomban, más művészetekben is, így a szobrászatban, amelyben a művészet anyaga nem társadalmi termék, mint a nyelv, hanem természet-adta kő vagy más anyag, amibe a művész „beleírja” a maga mondanivalóját.

Tagadhatatlan tény azonban, hogy a különböző művészetek anyagánál a technikai megdolgozás lehetőségei bizonyos korlátok közé szorítják az anyag alakítását és a kifejezési lehetőségeket. Gondoljunk arra, hogy a francia nyelv természete — ellentétben a magyarral — mennyire szorosan írja körül a ritmizálási lehetőségeket. Az építészetben a csúcsíves boltozás fölaltalálása egyfelől — a román stílussal összehasonlítva — nagy mozgási szabadságot teremtett az építész számára, másfelől azonban igen szorosan írta körül ezeket a lehetőségeket, és készítette az építészetet egy vertikális stílus kialakítására. Minél fejlettebb tehát a termelési technika, minél fejlettebb ennek alapján a művészeti technika, annál nagyobb a művész szabadsága anyagával szemben, annál kötetlenebbül tudja belémintázni azokat a társadalmi és világnézeti tartalmakat, amelyeket ki akar fejezni.

A történeti fejlődés bizonyossága szerint a termelési technika fejlődése a művészeti technika fejlődésének mozgatója, segítője. Ezt a fejlődést nagyjában két nagy korszakra lehet osztani. Az egyik a kézműipar korszaka, amelyben az egyes munkaeszközök még közvetlenül az emberi kéz tevékenységének hatékonyságát fokozzák, az ember még közvetlenül szerszámai segítségével munkálja meg az illető művészet anyagát. A másik az ipari forradalom utáni gépi korszak, amelyben az emberi kéz alkotó munkáját helyettesítő gép segítségével dolgoznak legalábbis bizonyos művészeti ágakban, legszembetűnőbben az építészetben, de más művészetekben is, pl. a színház technikai lehetőségei befolyásolják a dráma-technikát stb. A termelési technika fejlődése természetszerűleg egyre fejlettebb művészeti technikát alakít ki. Ez a fejlett művészeti technika már nem határozza meg olyan közelről

azt a stílust, amelyet a művésznek ki kell alakítania, s amelyet éppen ezért minden korábbi állapotnál határozottabban és egyértelműbben a társadalmi, világnézeti tartalom és mondanivaló határoz meg és alakít ki. Ez a folyamat zajlik le a gépi művészetek esetében is. Ezek művészi voltát sem a gépi oldal határozza meg, hanem a társadalmi viszonyokból kifejlődő társadalmi mondanivaló. De ha a gépi művészetek prototípusát, a filmet vesszük, akkor igen világos első tekintetre is, hogy a filmezés technikai fejlődése magának a filmnek a számára is bizonyos mértékig stílusmeghatározó volt. A néma film idejében, amikor az emberi szót túlzó mimikával és gesztusokkal kellett helyettesíteni, éppen a gépi alap fejletlensége játszott bele a játéktípus kialakításába. Amint elérkeztünk a hangosfilmhez, a beszéd, a szó hallhatóvá válása következtében a film játéktípusa sokkal természetesebb, a hétköznapi kifejezési eszközökhöz közelebb álló formát öltött, s kötetlenebbül, szabadabban érvényesülhetett — persze a filmszerűség határán belül — az eszmei mondanivaló is.

Ezután a műalkotás természetéről szólott Szigeti József. A műalkotás nem teljesen homogén jelenség, sőt különböző rétegeket, elemeket, mozzanatokat tartalmaz. Szerinte különbséget kell tenni minden egyes művészet és minden egyes műalkotás esetében a műalkotás belső és külső formai elemei között. A belső forma szerinte a tartalommal összefüggő tipizálás eredménye: tipikus helyzetek alakulásából, időbeli vagy térbeli egymásra utaltságából, felépítéséből jön létre. Szigeti ehhez a belső formához számítja a műalkotás kompozícióját is s hozzáteszi, hogy a belső forma (tipizálás + kompozíció) megnyilvánul a műalkotás külső formai elemeiben, stílusában is. Minél fejlettebb a termelési technika és hatására a művészeti technika, a művészet annál inkább képes adekvát módon kifejezni a tartalomtól, a belső formától a külső formát, a stílust, amely egyfelől az anyag megmintázása, másfelől a belső forma felületre-lépése, külsővé válása.

Szigeti ezután szólott arról, hogy a művészetet — természetesen jelentős művész esetében — mindig a belső problémák, az általa ábrázolt élet problémái kötik le. De hogyan bizonyítható ez — kérdezte —, amikor számos művész vallomása az alkotásfolyamatról e tétel ellenkezőjét látszik bizonyítani? Sok olyan művésztől, írótól tudunk, akiknek alkotási folyamatában gyakran éppen a technikai kérdések, a stílári problémák — gondoljunk *G. Flaubert* leveleire — vannak előtérben, s elmosódnak azok a valódi társadalmi motívumok, amelyek a művészi kifejezést befolyásolják, amelyekkel a művész maga is küzdelemben áll. Az előadó a XIX. század végén fellépő *Signac*nak és festőbarátainak, a pointillistáknak művészi törekvéseivel bizonyította tételeinek igazát, azt, hogy az általuk alkalmazott festéset-technikai újításban (vibráló, ideges, csillogó, felszíni fényhatások) — bár nem tudták — mégis meghatározott társadalmi igényeknek voltak a kifejezői. Miért nem elégedtek meg a régi festészeti módszerekkel, miért kellett új festéset-technikai eszközökhöz folyamodniuk? Ez csak osztály és történelmi helyzetükből magyarázható, s nem a *Fechner*-féle színelméletből. E felszíni csillogásban a múlt század második felében élő polgárságnak az a kimondatlan igénye nyilatkozott meg, hogy elforduljanak azoktól a valóságos problémáktól, elmeneküljenek azok elől a szociális kérdések elől, amelyeket a korabeli társadalmi viszonyok kíméletlenül fölvetettek. E konkrét példát általánosítva kifejtette, hogy a művészi ábrázolás technikai megoldása mögött mélyebb társadalmi tartalom rejlik még akkor is, ha a művész nem öntudatosan gondolja végig a társadalmi tartalmakat, ha látszólag mindent a technikai megoldás határoz meg művészetében.

A továbbiakban Szigeti József azt fejtegette, hogy a művészetnek ezt a társadalmi meghatározottságát mutatják az olyan tények is, amikor a művészet nemcsak épít a technikai fejlődés egyénemely elemére, hanem maga is technikai kérdésekről szól, a technikát választja tárgyul vagy a technika „szellemét” akarja kifejezni. Ilyenek pl. a *Verne-regények*. Ezek a serdülő ifjúkor technika iránti érdeklődését kielégítő művek éppen amiatt lettek ifjúsági olvasmánnyá, mert az író az ábrázolásban a technikai oldalra teszi a hangsúlyt, elhanyagolva történeteinek emberi oldalát. Ezért kevésbé tartalmasak és kisebb hatásúak regényei.

Ugyanez az eset *Laschwitz*nak a rakéatechnikáról szóló egykor ismert és széles körben olvasott regényével kapcsolatban is. Következésképpen: ha az irodalomban a technikai oldal kerül előtérbe, s eltűnnek az emberi viszonylatok, eltűnik annak a meggyőző erejű kimondása, hogy e nagyszabású technikai fejlődés az emberért történik, akkor az emberi oldal elhanyagolásának az arányában tartalmatlan, elavulásra ítélt irodalomról van szó. Ezért csak emberi vonatkozásokban és hatásukban lehetnek számunkra a technikai kérdések igazán érdekesek, esztétikai élményt sugárzók s a művészi ábrázolás számára gyümölcsözők.

Erőteljesen hangsúlyozni kell azt a felismerést — folytatta az előadó —, hogy a művészetet az emberek egymás közti viszonya, alapvetően a társadalom termelési viszonyai határozzák meg, s hogy ebből a társadalmi viszonyból nő ki a művészet tárgya. Már csak azért is szükséges ennek a ténynek a hangsúlyozása, mert a modern irodalom és művészet nemegyszer egészen más értelemben hivatkozik a technikai fejlődés eredményeire. A különböző művészeti ágakban kibontakozó modernista irányok hívei gyakran beszélnek arról, hogy a „technikai forradalom” korában — napjainkban — nem lehet úgy látni a valóságot, ahogyan eddig láttuk. Sűrűn hivatkoznak írók, festők, absztrakt művészek a röntgenre, a mikroszkópra s a tudomány egyéb eszközeire, amelyek segítségével láthatóvá lesz számukra a láthatatlan. Az *n*-dimenziós terekre utalnak, *Einstein*t s a relativitást emlegetik. Olykor lehetséges, hogy absztrakt képek és térfantáziák szerencsés esetben kifejeznek valamilyen természeti törvényt, valamilyen „algebrai függvényt”. Az angol cristallographus és kiváló marxista gondolkodó, *John D. Bernal* néhány absztrakt képet elemezve bebizonyította, hogy beleillenek valamilyen algebrai függvénybe, s a kép meghatározott energiaeloszlások ábrázolásának is felfogható. Az ilyen képek azonban nem mondanak nekünk semmit, mert kimarad belőlük a művészetnek a lényege: az ember.

Absztrakt művészek mentegetésénél nemegyszer hivatkoznak arra a kétségbevonhatatlan tényre, hogy a művészetnek az ilyen avantgardista képviselői a képzőművészetben számos olyan dolgot produkálnak, amelyek az iparművészetben felhasználhatók, amelyek az iparművészetnek a fejlődését és gazdagodását mozdítják elő. Ez az érv azonban csak azt mutatja, hogy ezek a művészetek nem tartoznak az ábrázoló művészeteknek a sorába, hogy az ábrázoló művészetből zárják ki önmagukat. Ha pedig a művészet az ember társadalmi létéből származik, s ha — régi fogalmazással szólva — a művészet első tárgya az ember, akkor — szemben a modernista irányzatok forma- és stíluskultuszával s azok természettudományos alapjaira utaló szüntelen hivatkozással — a művészet nem szakadhat el az ember által látható és átélhető társadalmi valóságtól. A művészet nem fordíthat hátat a valóságnak, nem menekülhet a természetnek a tudomány által technikailag felhasznált s hasznosított összefüggéseibe, mert bármily sokat jelentenek is ezek az emberiség számára, nem válhatnak a művészetek forrásává, mert nem élhetők át, mert megfoghatatlanok, mert nem közvetlen forrásai az emberi, társadalmi viszonyoknak és érzelmeknek. A művészet az emberi érzékkel van kapcsolatban, és csak az emberen keresztül fejezhető ki.

Rendszerint azonban nem arról van szó, hogy a modern, az avantgardista művészet a tényleges teóriákra s a tényleges eredményekre hivatkozik és támaszkodik, hanem másról. A modern idealista elméletekre hivatkoznak és támaszkodnak, amelyek a természettudományos eredmények és technikai alkalmazásuk hamis általánosítását adják. Nemegyszer ez a hivatkozás teljesen céltévesztett, és teljes tudatlanságon alapszik: így képzőművészek nemegyszer emlegetik, hogy a nem euklidészi geometriák után nem ábrázolhatják úgy a térvízszonyokat, ahogyan látjuk. A baj csak az, hogy a nem euklidészi geometriák térvízszonyai tökéletesen nélkülözik a szemléletességet, s ezért a szemléletre apelláló festő vagy szobrász az égvilágon semmit nem tud kezdeni velük. Ha a modernisták *Einstein*ről szólnak, akkor a tér és idő relativitásának többnyire egy olyan szubjektivistá felfogását hirdetik, amely szerint a tér és az idő voltaképpen a szubjektumra nézve relatív. Így azután térrel és idővel, mint az emberi szubjektum produktumával, önkényes és könnyelmű játék úzható. A valóság össze-

függéseinek ilyen szubjektív, önkényes alapon való felbomlasztása jelentkezik sokszor a színházban is. A modernista színpad és színmű felbomlasztásában jelentős szerepet játszik az a gyakorlat, hogy az egyes szerzők az oksági összefüggést szétvágják, s ezt a szétvágott oksági összefüggést kísérik meg pótolni egy narrátor beiktatásával. De — mondotta Szigeti József — van *narrátor* és narrátor. Bizonyos értelemben *Shakespeare*-nél is szerepelt narrátor, aki felkészíti a közönséget a dráma cselekményére és hangütésére. Egészen más az, ha valaki, mint azt *Thornton Wilder* „A mi kis városunk” c. színművében a narrátor klasszikusan dekadens alkalmazásában teszi, a narrátorral egy hiányzó cselekményt próbál pótolni. Mélyebb funkciót tölt be a narrátor *Visnyevszkij* „Optimista tragédia” c. drámájában a cselekmény bizonyos pontjain, pl. akkor, amikor a népbiztosnőnek határoznia kell valamilyen kérdésben. Ekkor a narrátor hangsúlyozza ennek a döntésnek a felelősségteljes voltát, s ezáltal kiemel valamit, ami azonban nem a valóság megzavarásához, sőt a valóság tényeinek a mellőzéséhez vezet, hanem éppen oksági összefüggésben áll az előtte és utána következő eseményekkel és cselekedetekkel, tehát nem gátja, hanem, ellenkezőleg, előbbre lendítője a drámai mondani-való kibontakozásának.

Az avantgardista művészi törekvéseket vizsgálva — mondotta az előadó — megállapítható, hogy ezek a törekvések szemben állanak a modern technika és tudomány szellemével, noha oly gyakran és szívesen hivatkoznak rá. A modern technika és tudomány alapján az emberiség akadályokon, ellentmondásokon át, de mind magasabb fokra fejlődik, egyebek között éppen a technikai alap fejlődése, a technikai eszközök gyarapodása és tökéletesedése révén. Ezzel szemben a modernista művészetben, ha egyáltalán van fejlődés, az rendszerint éppen nem előre, hanem visszafelé fejlődik, „regresszív metamorfózis”. E folyamat más-más módon mehet végbe, többek között úgy is, mint pl. *Franz Kafka* egyik novellájában, amelyben valakiből egyszer csak féreg, rovar válik. Vissza az állati őshöz, s nem előre fejlődik az ember ebben a világnézetben, ebben a művészi magatartásban, amely pedig oly szívesen és oly türelmetlenül hivatkozik a természettudomány és technika vívmányaira és eredményeire. És itt egy renkívül bizarr ellentmondással állunk szemben, amely fölött nem lehet átsiklani. Nyilvánvaló, hogy korunk nagyszabású technikai és természettudományos fejlődése azt célozza, hogy az ember a maga világát s a természettel való küzdelmét minél nagyobb erővel alakíthassa ki és folytathassa. De, az avantgardista művészek perspektívájából szemlélve, éppen fordítva áll a dolog. Az avantgardizmus felől nézve a technikai fejlődés s a természet egyre mélyebb, egyre részletesebb megismerése nem az ember fejlődésének, hanem az ember esendőségének válik bizonyítékává. Sajnos, ezen gyakran átsiklanak. *Szigeti József* rámutatott e ponton arra a jelenségre, amely a modernista művészi alkotások elemzésében különösen szembetűnő. E művek elemzői rendszerint kiemelnek részletességeket, részleteredményeket és elítélnék más részleteket és ábrázolási eszközöket. Úgy tűnik pl., hogy 50% jó és 50% rossz van bennük. De a főkérdést, azt tudniillik, hogy melyik a műben az uralkodó, az egész alkotás színét, jellegét meghatározó sajátos vonás, többnyire alig érintik. Pedig ez a dolog lényege. A műalkotás ugyanis — mondotta — nem a részletekkel, hanem a maga egészében hat. Egy műalkotásban a jó és a rossz, a pozitív és a negatív vonások mélységesen összefüggenek egymással. Sőt éppen ezeknek az összefüggéseknek a sajátosságából kell tudnunk megállapítani az egésznek a jellegét ahhoz, hogy valamit is tanulni lehessen ezekből a művekből. Kétségtelen — s itt újra *Kafka* művészetét hozta példának —, hogy egy olyan tehetséges író, mint ő, igen sok olyat adhat a részletekben, amiből tanulhatunk. Éleslátás a részletekben, de hamisság, talajtalanság, helytelenség a szemlélet egészében, ez *Kafka* jellemzője, s ezt nem szabad szem elől téveszteni. Mert *Kafka*, hasonlóan az avantgardizmus legtöbb képviselőjéhez, végső soron s egészében negatív kihangzású művészetet produkál, mégpedig azért, mert az ember mikro- és makrokozmikus kicsinységének ábrázolására tesz kísérletet. *Szigeti József* utalt ezzel kapcsolatban *Kafka* írásművészetére egy finom értőjének levelére, amelyben a levélíró okos-ironikusan kifejti azt, hogy *Kafka* számára az

élet valami teljesen más, mint a többi ember számára. Így a pénz, a börze, a devizaközpont, egy írógép, saját hivatali munkája misztikus dolgok az író számára. Két értékes gondolat rejtezik a levélírónak e találó leírásában. Az egyik az, hogy a hivatali életben, a pénzviszonyokban Kafka misztikus dolgot lát; a másik az a felismerés, hogy a közönséges halandók rendszerint nem látják ilyen misztikusnak és rejtélyesnek ezeket, mert gyakorlatilag élni tudnak velük. *Balzac*, szemben állván a börzével, spekulációval, a kapitalista viszonyokkal, igyekezett keresztül hatolni azon a misztikus takarón, amely ezeknek az összefüggéseknek elfüdtte a lényegét. Kafka erről lemondva misztifikálja a társadalmi élet egyes tényeit, azt, ami vagy egyszerűen operatív eszközként szerepel a polgári élet hétköznapijaiban, vagy ami már a polgári emberek tudata előtt is fetisizáltnak jelenik meg. E jelenségeket vizsgálva az előadó az alábbi megállapításra jutott: amikor a modernista-avantgardista művészet a technikára, a természettudományokra hivatkozik, az embert és az emberi viszonyokat rendszerint a tárgyi viszonyokkal helyezi egy sorba, összetévesztve a társadalmi a természetiivel. Az emberből dolgot, a dolgokból embert formál olyan értelemben, hogy a dolgok többé nem az ember hatalmában álló valamik, nem az ember uralkodik fölöttük, hanem megfordítva: az ember van a dolgok uralma alá kényszerítve. Ebben az egész látásmódban az az eldologiasodás fejeződik ki, amelyre *Marx* mutatott rá a tőkés termelési viszonyokkal kapcsolatban, és amely eldologiasodásnak az alapja és forrása nyilvánvalóan a tőkés kizsákmányolás. Az ember ilyen eldologiasodásának az igenlése — mondotta Szigeti — végeredményben anti-humanizmus, amely szemben áll az embernek mind a természeti erők uralma, mind a kizsákmányoló társadalmi viszonyok alóli felszabadításával.

De fölmerül a kérdés — folytatta —, van-e valami olyan ezekben az alkotásokban, ami mégis hasznosítható a művészeti fejlődés számára? Lehet tanulni ezekből a művekből is, de csak akkor, ha nem az egész alkotásról, hanem az egészbe beleágyazott egyes mozzanatokról van szó. Az egyes mozzanatok átvehetők, de sohasem a maguk kész mivoltában vesszük át őket, hanem megfelelően átalakítva és egy realista művészet egészébe beleötvözve. Csak ilyen módon válhatnak a modernizmus egynémely technikai, és sohasem világnézeti elemei egy új, a valóságot, az embert bonyolultságában, mélységében és szélességében ábrázolni tudó realizmusnak az elemeivé.

Ez a realizmus nálunk a szocialista realizmus, amely a szocialista társadalmi viszonyokból nőtt ki, s ezért az emberi viszonyoknak egészen más összefüggése jellemzi, mint amilyenek a kapitalista társadalomban kialakuló emberi viszonyok. *Marx* állapította meg, hogy a kapitalista társadalom kaotikus és színes egyvelege, amely az eldologiasodásban egy kísérteties és megfoghatatlan köpönnyel takarja el a kapitalizmus valóságos viszonyait, a szocializmusban eltűnik, s ott az emberi viszonylatok áttetszővé és átláthatóvá, transzparenskévé válnak. Következésképpen: ha ma a szocialista írók hivatkozni szoktak arra, hogy a szocialista társadalom bonyolultabb és magasabbrendű minden megelőző társadalmi formánál, s ebből a megállapításból egyfajta stílusbonyolultság jogosságát s egyben igényét vezetik le, akkor ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy ez a felfogás csak relatív értelemben igaz, mert ugyanakkor a szocialista társadalomban az emberi viszonyok áttetszővé, világossá válnak, ez pedig az emberek sokoldalú és egyben áttekinthető ábrázolásának feltételeit hozza létre. A szocialista társadalomban az emberi plaszticitás lép azoknak a lidérces, rémlátásos vízióknak a helyébe, amelyeket a technikába, a természetbe s nemegyszer mindenféle technika és természet mögé a modern irodalom nem egy képviselője bevetített. Az áttetsző társadalmi viszonyok az emberek között, amelyről *Marx* beszél a szocializmussal kapcsolatban, a szépség vonatkozásában egy új szépségeszmény kialakulásának kezdetét jelenti — folytatta Szigeti József. A szépséget mint esztétikai kategóriát gyakran úgy értelmezik, mintha valami egyedi és esetleges tulajdonság lenne, függetlenül a társadalmi fejlődés irányaitól. Márpedig ha a szépség kategóriájának esztétikai értelmet akarunk adni, akkor látnunk kell, hogy a szépség ott van, ahol valamiképpen felmerül az ember sokoldalú fejlődésének legalábbis a lehető-

sége. A szépség mint kategória összefügg az ember sokoldalú fejlődésével, az emberi képességek totalitásának a kibontakozásával. Éppen ezért azt mondhatjuk, hogy a modern társadalom nagy technikai vívmányai — ha nem önmagukban nézzük őket, hanem közvetlenül akarjuk őket alkalmazni a művészetre — azzal, hogy megnövelik az ember sokoldalú fejlődésének lehetőségeit, segíti lesznek az új szépség fejlődésének. Ez a legszorosabban osztálykérdés, az osztályok harcának kérdése.

A modern technikai fejlődés — folytatta az előadó — talán nem is csak technikai forradalmat jelent, hanem egy második ipari forradalmat, nem is abban az értelemben, ahogyan jobboldali szociáldemokraták beszélnek róla, hogy tudniillik ez a második ipari forradalom automatikusan és forradalmi osztályharc nélkül elvezet a kapitalista társadalomban valami új állapothoz. Nem így van, mert a technikai fejlődés abban az értelemben alakítja a termelési viszonyokat a tőkés termelés talaján, hogy a kapitalista társadalom ellentmondásait tovább mélyíti, sőt újakkal szaporítja. Másfelől azonban a modern technikai fejlődés, a szocialista világon belül, ahol a munkásosztály már átvette a politikai hatalmat, gyorsítja a szocializmus felépítésének a menetét, illetve segít megvalósítani a kommunista társadalmat.

Ha ezt a roppant fejlődést a különböző társadalmi rendszerekre vonatkoztatva vizsgáljuk, akkor nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus nehézségei tovább növekednek. Mert ha a tőkés országokban nem automatizálnak — itt a társadalmi termelés teljes automatizálásáról van szó —, ha nem használják fel a modern technika eszközeit és eredményeit, akkor vállalataik kiszorulnak a versenyből és megbuknak, sőt a szocialista államokkal folytatott gazdasági versenyükben siettetik vereségüket. Ha viszont élnek a modern technika-nyújtotta lehetőségekkel, akkor meg az a nehézségük támad, hogy óriási tömegek válnak munkanélkülivé és kerülnek az utcára vagy kénytelenek kisebb részüket olyan termelési ágakban foglalkoztatni, amelyekben nem termelő munkát végeznek.

A szocializmusban gyökeresen mások a lehetőségei a technikai eszközök felhasználásának. Alkalmazásuk következtében fokozatosan megszűnnek a fizikai és a szellemi munka, valamint a falu és a város közti ellentmondások. A csökkenő munkaidő következtében megnő az emberek szabadideje, s az új technikai eszközök és eredmények birtokában az embernek minden eddigit felülmúló sokoldalú, mindenoldalú fejlődése előtt nyílik meg az út. Modernista esztétikai spekulációk helyett — mint amilyen az úgynevezett információ-elmélet azon „esztétikai” alkalmazása, amely szerint a művészeknek más-más jelrendszerekben kell közölniük mondanójukat, absztrahálva az adott tárgyi világ konkrét tartalmából — a technikai eredményeknek a művészet szempontjából másféle hasznosítására kell fordítani a figyelmünket. A modern szocialista művészet fejlődésének alapja az ember sokoldalú fejlődése. Ebben az összefüggésben kell látnunk és értékelnünk a technikai fejlődés minden eddigi eredményét. Mert ezek az eredmények az emberek egymáshoz való viszonyának átalakulásán keresztül minden kétséget kizáróan belejátszanak majd a szocialista művészet fejlődésébe és kivirágzásába — fejezte be előadását Szigeti József.

* * *

Az előadást követő vitában elsőnek Kiss Lajos olvasta fel hozzászólását. Megállapította, hogy a XX. század technikai és természettudományos fejlődése valóban forradalminak nevezhető. Teljesen érthető, hogy sem a filozófiai, sem az esztétikai gondolkodás nem marad közömbös a technika új jelenségeivel szemben. Ezután azt a kérdést vizsgálta, hogy a modernisták mit értenek a XX. századi modern fejlődésen, s hogyan látják e modern fejlődés eredményét, az atomkorszakot.

A modernizmus vallja, hogy az irodalomnak ábrázolnia, tükröznie kell a valóság változásait, nem óhajt tehát lemondani a valóság művészi kifejezéséről. De nem a forradalmakban és a társadalmi mozgalmakban látja a fejlődés fő irányvonalát, hanem a technika és a természettudományok fejlődésében. Szerintük ez a valóságnak az a területe, amely a

Jegközvetlenebb s legszemléletesebb módon mutatja fel az emberiség életének új jelenségeit. A valóságban — szerintük nem logikus fejlődés eredményeként — eddig ismeretlen „alakulatok” keletkeznek. A mi századunk legújabb ilyen történelmi képződménye az „atomkorszak”, amely a technika, valamint a természettudományok abszolút diktatúrájának a kezdetét jelenti. A technicizált világban az emberi élet tárgya és legfőbb anyaga a technika lett, minnek következtében a valóság eddig szuverén kifejezőterületei háttérbe szorultak, sőt meg is adták magukat. E fejlődés a művészeteket, a humánum legfőbb történelmi örököit követelte áldozatul. Ha még vár rájuk valami szerep, az nem más, mint szakadatlan törekvés arra, hogy minden rendelkezésükre álló eszközzel fejezzék ki a legfontosabb változást, az élet technicizálódását. Minthogy ez az átalakulás nem csupán külső folyamat, hanem az ember belső életének is szabályozója, szükségképpen megszűnik a régebbi gondolati és művészi kifejezés viszonylagos önállósága is. Ezért a filozófia, az irodalom stb. csak a technika és természettudomány szolgáloiként asszisztálhatnak a nagy történelmi átalakuláshoz. A művész pedig — mi mást tehetne — kifejezi az emberiség jövőjének apokaliptikus látomásait. Vajon — kérdezte a felszólaló — az emberiség jövőjének általános szemlélete ez? Nem, mert önző és hazug általánosítás, a polgári osztály pánikhangulata ez. Nem az emberiség vált magányossá, hanem a burzsoázia. Szorongásuk a polgári társadalom szorongása, a modernizmus halálélménye. Halálvíziójuk a kapitalizmus valamilyen kétségbeesett apologetikája. Ez csendül ki *Spengler*, *Kafka* és *Dürrenmatt* műveiből egyaránt. A nyugati irodalom nagy élménye ma a polgári osztály pusztulása. De sokan nem látják világosan, hogy ez az életforma nem az emberiség, hanem csak a burzsoázia egyetlen életformája volt. Ezek az írók, művészek az egész emberi világ gyászára készülnek, holott csak egyetlen osztály fölött kell a lélekharangot kongatniuk. Ám a modernista művészet fő szándéka mégiscsak a polgári társadalom védelme. Ez a védekező tartás jut kifejezésre az „atomkorszak” értelmezésében is. Ezt a hanyatló burzsoázia olyan történelmi „alakulat”-nak fogja fel, amelynek, mint az anyag legkisebb részecskéjének, az atomnak, nincs „szabályos” magatartása, mert kivonja magát a klasszikus törvények alól és „saját szeszélye” szerint létezik és hat. Nem más ez, mint a társadalmi anarchia igazolása. De aki a társadalom jövőjét másképpen akarja megrajzolni, mint ahogyan az a szeme előtt kialakulóban van — az struccpolitikát folytat. Mert sem a tudomány, sem az irodalom nem mondhat kevesebbet, mint az élet. A nagy írók mindig különbséget tudtak tenni az előretörő forradalmat s a haladást imitáló kísérletek között. A modernista, polgári irodalom viszont lemond hivatásáról, mert az élet, a humánum fejlődését nem a maga igazi helyén, nem a társadalomban ábrázolja, hanem hibás, a polgári társadalom hanyatlását meggátolni szándékozó torz nézőpontból, akár a technika, akár a természettudományok felől közelít is tárgyához. A valóság művészi mása — mondotta befejezésül Kiss Lajos — csak a társadalmi élet viszonyaiban tükröződik mélyen és hűségesen. A technika és a természettudományok humánus szerepe is csak ebből az aspektusból válik világossá, csak az ember fejlődésének szolgálatában nyerheti el értelmét.

Kardos Pál hozzászólásában annak a feltevésének adott hangot, hogy kell valami gátlásnak jelentkeznie a művészet fejlődése során akkor, amikor a technika egyre hatalmasabb lépésekkel halad előre. Ám ezt a gátat a művészetnek újra meg újra le kell győznie. Eddig is így történt, s mi — haladó világnézetünknel fogva — hisszük, hogy a győzelem most sem fog elmaradni. Véleménye szerint tény az, hogy amint a technikai civilizáció fejlődik, e fejlődés arányában mind több vész el a képzelet világából. De a képzelet világa oly mérhetetlen gazdag, hogy a művészet bizonynyal megtalálja majd a maga kifejezési területeit akkor is, ha sok mindent tud már az emberiség a természetről és a világról, amit régebben csak képzelni tudott. Ma már az ember művészi ábrázolásának tartozéka a teljes emberi élet ismerete, benne kell lennie az ábrázolásban mindannak az ismeretnek, amelyet éppen a technika és a természettudományos megismerés tárt föl a művészet alkotói előtt. Végül azt a meggyőződését fejezte ki a felszólaló, hogy a technika szüntelen fejlődésével nem gátakat,

hanem mindig új meg új megoldandó feladatokat lehet állítani a művészet, a teremítő képzelet elé.

A vita következő felszólalója *Bóka László* volt. Szerinte az előadás figyelmeztető jelzés arra, hogy bár az új technika kétségtelenül hat az irodalomra, azért az irodalom első-sorban mégis társadalmi talajból származik, társadalmi indulatokból táplálkozik. Úgy véli, helyénvaló ez a figyelmeztetés. Az új technikát az íróknak valóban tudomásul kell venni. De ezt teszik-e a modernisták? Egy lengyel irodalomtudós azt a megfigyelést tette, hogy a modernizmus hirdetői várakról, középkori misztikus mélységekről írnak, de pl. egy modern technikai alkotásnak, gépnek még csak az árnyéka sem vetődik papírlapjukra alkotás közben. Éppen ezért nem árt az óvatosság. Mert amikor a modernizmus az új technika tudomásulvételére biztat, korántsem bizonyos, hogy helyes szándékok rejlenek e biztatás mögött. Az újfajtájú irodalmiság lehetőségeit nem az új fizikai világkép tájkán kell keresni. A modernisták ugyanis a leglényegesebbet felejtik el, azt tudniillik, hogy az új fizikai világkép olyan mértékben válik tökéletesebbé, mint amilyen mértékben a dialektikus materializmus az emberi gondolkodásban akarva-akaratlan érvényesülni kezd, s hogy e jelenség mélyén bizonyos kikerülhetetlen elvek vannak — mindennek nemhogy a tudomásulvételére, de még a megsejtésére sem utalnak. Ellenben olyan kérdésekről írnak, amilyenekről Szigeti József is szólott, így egyebek között az anyag és szellem közti határok elmosásáról, az oksági törvények feloldásáról. Az a veszélye tehát ennek a kérdésnek, hogy a legfontosabb probléma helytelen szemszögből kerül az irodalom tudatába s méghozzá olyan primitív elképzeléssel, hogy az új fizikai világképnek, az új technikának a tudomásulvétele föltétlenül formai konzekvenciákat is von maga után, holott világos, hogy az új világképet, az új termelési technikát azért kell megismernünk, mert a dolgozó embernek az életmódja, munkához való viszonya bizonyos értelemben módosul vele. Arról nincs szó, hogy ebből egyfajta sajátos formai ábrázolási mód következik, de arról igen, hogy az új technika az ember megismerésének új lehetőségeit tárja fel. Arra válaszolni azonban, hogy mindez hogyan fog hatni az irodalomra, a művészetekre, sőt ezek formai elemeire, alig volna jelenleg több meddő jóslgatásnál. A művészettörténet eddigi fejlődése azt mutatja, hogy igen ritka pillanatok azok, amikor egy új technikának a bevezetése azonnal stílusváltozást idéz elő. Az új technika tudomásulvétele azt jelenti, amit az egész új fizikai világkép tudomásulvétele, hogy tudniillik valamivel többet tudunk meg a valóságból. Az új fizikai világkép ahhoz segített hozzá, hogy az embernek a természethez való viszonyát pontosabban határozta meg. Nem a technika itt a lényeg, hanem nyilván az a természettudományos ismeretbővítés, amely létrehozta az új technikát. Erre pedig az íróknak föltétlenül szüksége van, mert — mint mondotta Bóka László — nem hiszi, hogy nagy irodalom származhat egyébből, mint világnézetből, s hogy nagy alkotás létrejöhetne e világnézet tudatos ismerete nélkül. S miután egyre inkább olyan társadalomban élünk, amelyben az embernek a munkához való viszonya bizonyos fokig társadalmi meghatározó jellegű, ma már nem képzelhető el művészet, amelynek a kiindulása ne világnézeti attitűd volna. A felszólaló szerint ennél messzebbre nem léphetünk, mert akkor megint csak a jóslgatások vadvízeire eveznénk. Ezért kell beérnünk azzal, hogy a művész teljességre törekvő szemlélettel nézzen körül a természetben és a társadalomban s kíséreljen meg új ismereteinek birtokában valamivel többet mondani az emberi társadalomról, az embernek a társadalomban elfoglalt helyéről. Kísérletezzék tehát az újnak a kifejezésével, de kísérleteinek mindig az legyen a próbája, hogy a társadalmi viszonyokból indult-e ki s hogy társadalmi indulatok mozgatják-e. Ha nem így cselekszik a művész, akkor technokrata elképzelések rabja lesz abban a tévhitében, hogy egy új technika egyszersmind társadalomformáló erő is. Helyénvaló tehát az erőteljes figyelmeztetés, mert ha nem a társadalmi viszonyok felől indul el a művész a maga alkotó útjára, akkor művészete szükségszerűen megtorpan s legföljebb csak kuriózumot produkálhat.

Következő felszólalóként *Tóth Dezső* egy szubjektív problémáját bocsátotta vitára. Eltekintve az irodalom és a művészet időszerű kérdéseitől, magával a művészettel kapcsolat-

ban támad benne az emberiség fejlődésének olyan perspektívája, amelyben nincsen művészet. Ehhez az elképzeléshez mindig pesszimizmus tapad, s ennek a pesszimizmusnak az okát szeretné ismerni. A világ megismerésének van egy tudományos és egy művészi formája. Mindkettő egyben a világ megváltoztatásának a formája is. Kérdés, vajon a világ megismerése mindig a két alapvető formában történik-e? Történeti jelenség-e ez, vagy csak ideiglenes? A kétféle megismerési mód viszonya egymáshoz nem korrelatív-e, nem ölelheti-e fel az egyik a másiknak a tartalmait kisebb-nagyobb mértékben az emberi fejlődés különböző fokozatainak megfelelően, más-más arányban? Mert ha az emberi világkép alakulásának a történetén tekintünk végig, akkor azt látjuk, hogy a megismerés e kettősségében régebbi korokban a művészi elem dominál. A világról való ismereteink visszatükrözésének tehát ez a művészi illúziós hányada. Korunkhoz közeledve azonban mind nagyobb teret nyert a világ tudományos megismerésének, a világ objektív-technikai, tudományos birtokbavételének a hányada s így növekszik a szerepe a kulturális élet egészében. Történetileg gondolkozva nem a részleteket, hanem a fejlődési tendenciákat kell vizsgálni, hiszen az elmúlt idők fejlődése tendenciáiból tudunk következtetni a jövőre. Ilyenformán a régi világkép mitologikus, vallásos és tudományos elemeket is magába ötvöző komplex képeiből különült el a világ tudományos felfogásának, objektív-technikai birtokbavételének hányada és részlege. Tóth Dezső számára kétséges azonban, hogy vajon a jelenlegi állapotot nem abszolutizáljuk-e? Kifejtette, hogy az igazi nagy egyéniségek világa, az emberiség korlátlan kifejlődésének a világa a kommunizmus lesz. Ez kétségtelen. De a világ e nagyszabású tudományos-technikai birtokbavételében, intellektuális meghódításában is van pátosz, humánus, benne rejlik a sokoldalúság lehetősége, míg a művészet egy bizonyos mértékig illúziós elemeket is tartalmaz, s így bizonyos értelemben rokon a vallásos világképpel. Nincs-e mindez ellentétben a kommunista embernek azzal a törekvésével, mint az emberi megismerés humánus végcéljával, hogy teljesen, valósan és racionálisan, azaz tudományosan vegye birtokába a világot? Persze — folytatta — a megismerés folyamata korlátlan, s ezért mindig lesz a megismerő emberi értelem előtt bizonyos megismerhetetlen hányad, minek következtében a világ bizonyos illúziós felfogása mindig jogosult lesz. Befejezésül azt a véleményét fejezte ki, hogy azért szükséges vitázni ezekről a kérdésekről, mert a mai embert annyira körülveszi már a technikai-tudományos szféra, hogy történelmileg is napjainkban lesz objektíve is kérdésessé vagy elvhubbé a kétféle megismerési mód közötti egyensúlyi eltolódás.

Komlós Aladár felszólalása elején Tóth Dezsőnek arra a kérdésére, vajon jogos-e pesszimistán tekinteni egy olyan jövőbe, amelyben nincs művészet, nyomatékos igennel válaszolt. Szerinte ugyanis tudomány és művészet között nem az az alapvető különbség, hogy a tudomány fogalmakkal, a művészet pedig képekkel operál, hanem lényegbeli különbség az, hogy a művészet anyaga az érzés, a tudományé pedig a gondolat. Egy művészet nélküli világ érzelmek nélküli világgal lenne azonos. Egy ilyen világra pedig joggal gondolunk borzadva, pesszimista módon, elutasítóan. Egyébként Szigeti József előadását egy-két vonatkozásban nem érezte eléggé árnyaltnak. Így a felszólaló szerint az irodalomra a technikának semmiféle hatása nincs abban az értelemben, ahogyan pl. az építészetre. A szokott értelemben vett technikával az irodalom legfeljebb anyagában, mondanivalójában érintkezik, mert pl. a metrum és a ritmus, a nyelv formálása sem a régi, sem a modern technikával nincs kapcsolatban. Nem valószínű — mondotta —, hogy az atomrobbantások a verseléssel, a nyelvalkítással, szóval az irodalom technikai részével kapcsolatban volnának. Egy írói mű tartalmával azonban lehet és nyilvánvalóan van is kapcsolatuk. Véleménye szerint árnyalásra szorul Szigeti József előadásában a technikai fogalom alkalmazása is. Az előadó mindig technikáról beszélt, noha a kérdéssel kapcsolatban nemcsak technikáról kell beszélni. A technika egyoldalú fogalmát ki kell egészíteni a technika alapját képező természettudományos ismeretek szükséges hangsúlyozásával, mert ezeknek a hatása a művészetekre s különösen az irodalomra, *Komlós Aladár* szerint, kétségtelen.

Koczás Sándor első kérdésként a Tóth Dezső által felvetett problémát elemezte tovább. Az alapkérdés az ő felfogása szerint az, hogy az emberi megismerési folyamatban a művészet egyrészt kielégít-e alapvető emberi szükségletet, másrészt, hogy a művészet megismerő funkciója bizonyos értelemben történelmileg korlátozott-e, vagy pedig az emberiség egész fejlődését végig kíséri. Komlós véleményével szemben szerinte nem elég a művészetnek csak az emocionális, érzelmi oldalát hangsúlyozni s létének jogosságát ezzel bizonyítani. Mert az irodalom pl. megrajzolja az embert, mint jellemet is. Nézete szerint az alapvető vita a realista irodalom és a modernizmus között (a széles értelemben vett realizmust és a szocialista realizmust egymástól nem megkülönböztetve) éppen abban van, hogy a realista irodalom az ösztönöknek, emócióknak az emberiesítésével azt a folyamatot ábrázolja, amelynek fejlődésében az ember mind emelkedettebben, mind átfogóbban éli át értelemmel, érzélemmel és indulattal a világot. Ezzel szemben a modernizmusban az ember bizonyos értelemben mint egy állati szintre lesüllyedt vagy oda visszasüllyedt létező jelenik meg. Ezek az írók egyfajta ösztönös tudat síkján ragadják meg hőseiket. Éppen az hiányzik belőlük, ami az emberben a racionális, intellektuális, kulturális emberi ösztönök érzelmvilágának egyre inkább humánussá váló folyamatát ábrázolja. Második kérdésként Koczás Sándor a technikáról s a természettudományokról mint a művészet tárgyáról beszélt. Kifejtette, hogy Szigeti József döntően mint közvetett tárgyról szolt ezekről a szférákról, hiszen az irodalom elsődleges tárgya valóban az ember. De az is nyilvánvaló, hogy a költészetben, az epikában is nagyon korai időszaktól kezdve jelen van a természet, a táj, mint a művészet tárgya, persze sajátos, az emberrel való összefüggésben. Így pl. *Petőfi* tájverseiben jelen van a korabeli magyar társadalom, a parasztnak, a tájnak, a természetnek a viszonya mint feudális viszonylat. Vagy *József Attila* költészetében az embernek, a parasztnak és a tájnak egyfajta kapitalista jellegű viszonylata. Szerinte az a mesterséges táj, amely technikában, technikai intézményekben, üzemekben körülveszi életünket, tehát az a második táj, amelyet maga az ember alkotott, ugyanúgy lehet a művészet tárgya, mint a természeti táj. Ahogyan természetes *Petőfi* költészetében a mécsvilág képe és fogalma a csárdában, a kis házakban, ugyanígy természetes már *József Attila*nál az elektromosságnak, a technika e fontos új elemének a jelenléte. Ez már az ember-alkotta különböző eszközökben lejátszódó fejlődést mutat, s nézete szerint mindez hozzátartozik *Engels* realizmus-meghatározásának a részletek hűségét követelő megállapításához. A modern költők ugyanis nem mécsvilággal, nem csárdával, s más, ma már anakronisztikus eszközökkel és elemekkel töltik meg költészetünket, hanem a mátt jellemző új dolgokkal. Tehát, ha igaz az, hogy a kommunizmusban a természettel folytatott harc lesz a nagy hajtóerő, minthogy a társadalmi ellentmondások akkorra már megszűnnek, ez a tény éppen magának a természetnek, valamint az ember-alkotta természetnek, mint a költészet tárgyának, igen jelentős szerepet juttat, persze megint csak az emberre való vonatkozásában. Nézete szerint mind az értelmi, mind az érzelmi kultúra további fejlődése, mind a természettel vívott, s egyre nagyszabásúbban kibontakozó harc szempontjából, s végül éppen képzeletvilágunk anyagszerű, konkrét kialakulása és formálása szempontjából a művészet lehetőségei a jövőben is határtalanok.

A vita utolsó felszólalója *Kovács Kálmán* azt az észrevételét közölte, hogy a technikai és természettudományos fejlődés és a költészet fejlődése mindig bizonyos korszakfordulók, korváltó idők körül áll szemben egymással. Ilyen korváltó periódusban élünk ma is. Szerinte is technika és művészet szembenállásában a hanyatló, társadalmi létükben megrendült osztályok agóniája, félelme fejeződik ki. De kifejezésre jut ebben az ellentét-párban a költészet képszerűsége és a tudomány fogalmisága közötti hagyományos ellentét is, bár kétségtelen, hogy ez az ellentét részben csinált. Hiszen a költészet ma már sokkal több fogalmi elemet elbír, mint amennyire a XVIII. vagy XIX. században gondolt volna az esztétika. Az intellektuális lényeges és gyakori eleme a költészetnek, a filozófia állandó ihletője az irodalomnak. De ebben az ellentét-párban kifejeződik egy olyan probléma is, amely részben Tóth Dezső kérdé-

sére is válaszol, hogy tudniillik az emberi szükségletek nem azonosak a technikai szükségletekkel. A költészet továbbra is be akarja tölteni azt a szerepet, ami a technikai szükségleteken túl az emberi szükségletekben jelentkezik. Nyilvánvaló azonban az is, hogy a költészet eredeti emberi hivatásának betöltése mellett a technika fogalomkörét is magában foglalja.

Szigeti József válaszában részletesen kitért az egyes hozzászólások tartalmára. Itt most válaszában csak azokra a részleteire utalunk, amelyekben vitatkozott a felszólalókkal. Nem értett egyet Komlós Aladárral, mert előadása során többször is említette, hogy a vizsgált problémakörnek természettudományos alapjai vannak. Előadásában azonban elsődlegesen a technikai fejlődés és a művészet kapcsolatáról volt szó. Tóth Dezső problémájával kapcsolatban kifejtette, hogy valóban lehetetlen volna a fejlődésnek egy olyan foka, amelyben már nincsen művészet. De nem a Komlós Aladártól hangoztatott érv miatt, hogy tudniillik a tudomány a gondolat, a művészet pedig az érzelem kifejezője. Szerinte ugyanis az emberi lélek totalitás, egy egységes egész, amelyben persze különböző oldalak állhatnak előtérben. Legfeljebb ilyen értelemben lehet szó arról, hogy a művészetben egy erősebb érzelmi akcentus van, mint a tudományban. Koczás Sándor is lényegileg a Tóth Dezső által felvetett problémát elemezte. Az előadó a probléma alapvető megoldását *Marx Tőke* c. művének harmadik kötetében találta meg. Helyesen és sokszor mondjuk, hogy az emberi szabadság voltaképpen felismert szükségszerűség s ennek alapján való cselekvés. De többnyire nem szoktuk ezt végiggondolni, annak ellenére sem, hogy Marx ezt elméleti szempontból már megtette. A *Tőke* harmadik kötete végén az a meglepő fejtegetés olvasható, hogy az emberi munka végeredményben kemény harc és küzdelem a természettel szemben, így a termelés mindörökké a szükségszerűség birodalma marad. S csak a természetén aratott győzelem után jutunk el az igazi szabadsághoz, az emberi erők saját mozgásának a területéhez, ahol már nem a természeti kényszer determinál bennünket. Marx itt világosan kimondja, hogy a szabadságnak különböző fokozatai vannak és az ember teljes és totális szabadsága a természettel való birkózáson túlmenő szférákban kezdődik és valósul meg. A tudomány, a természettudomány végeredményben ehhez a szférához tartozik, amelyben a természettel a kemény küzdelem folyik, s amely küzdelem kemény marad akkor is, ha a gépek végzik el majd helyettünk a munkát és amikor mi inkább csak kontemplatív ellenőrzői, kísérői és irányítói leszünk a munkafolyamatnak. Nagy fizikai és pszichikai kimerültséget jelent egy ilyen kontemplatív magatartás a modern technika alapján még akkor is, ha rövid ideig tart. Az emberi szabadság a szabad idővel, azon belül a művészettel, mint az ember valamennyi képességét mozgásba hozó és fejlesztő sajátosan, specifikusan emberi tevékenységgel fog igazán megvalósulni. Ez az igazi megoldása ennek a problémának és a művészet ilyen értelemben az ember legsajátságosabb tevékenységei közé tartozik. Gondoljunk vissza arra, hogy Marx a művészetet éppen ezért nem is tartotta egyes emberek privilégiumának, hanem arról beszélt, hogy a munkamegosztás volt az, amely az emberi képességeket egy-egy termelési ág alá subsummálta. Az egyes munkamegosztási ágak bizonyos képességeket kifejlesztettek az emberekben, más képességeket azonban kiirtottak. A művészet ennek a munkamegosztásnak a terméke, amely munkamegosztásnak az eltűnésével végeredményben megszűnik az egyesek kiválósága, lassan minden embernek kifejlődik a művészeti érzéke, és ahogyan Marx kifejezi, egy olyan társadalmi állapotba fogunk elérkezni, amelyben nem festők, színészek és írók lesznek, hanem emberek, akik többek között festenek is.

Azt hiszi, hogyha ezt nem mereven fogjuk fel, hanem abban az elaszticitásban, amelyben Marx ezt mondotta, akkor meg is valósul, és a munkamegosztás lényeges, alapvető formáiban meg fog szűnni a művészetnek egyes emberekre való ilyen értelmű koncentrálása, és egyre inkább a tömegeknek lesz képességévé nemcsak a művészet passzív élvezete, hanem bizonyos fokig — kinél-kinél más fokon persze — nagyon a lehetőségnek és a körülményeknek a kérdése lesz annak aktív gyakorlása is.

Ha az embernek a lényeges tevékenységébe tartozik a művészet, akkor valóban ért-

hető, ha mi rendkívül veszélyes és káros állapotnak tartanánk a művészetet kizáró társadalmi forma vagy állapot létrejöttét. Nem hiszi — folytatta —, hogy a politechnikai képzésben a gyakorlati termelőmunka előtérbe helyezése és bizonyos technikai ismereteknek az elsajátítása az esztétikai kultúra kialakításával szemben állna. Szemben áll bizonyos felesleges — vagy talán önmagukban nem is felesleges — ismereteknek az elsajátításával. De bizonyos, hogy egy alkalmasabb talajt hoz létre az emberek magatartásában a művészet befogadására. A politechnikai képzés nemcsak arra irányul, hogy bizonyos technikai és bizonyos munkafogásbeli dolgokat megtanítsa. A munkásokkal való érintkezés lehetővé teszi azt is, hogy az illető fogékonyabb legyen a társadalom különböző területein különböző életkörülményei között élő emberek munkája, magatartása iránt. Egy ilyen fajta társadalmi-erkölcsi tapasztalatnak az előmozdítását, megvalósítását segíti majd világra a politechnikai képzés is és nyilvánvaló, hogy ebből a tapasztalati anyagból mélyebben lehet a szintén mély élettapasztalatokból kinövő művészetet is megérteni, sokkal mélyebben, mint ilyen tapasztalatok nélkül.

A tudománynak és a művészetnek, mint a világ megismerése kétféle útjának az esetében — folytatta válaszáat Szigeti József — egészen bizonyosan két egyenértékű tudatformáról van szó. Nem ért azonban egyet Tóth Dezsőnek azzal a gondolatával, hogy mutatis mutandis: a művészet a vallással lenne rokon. Véleménye szerint a művészet bármire támaszkodik is, akár mitológiai tudatformákra, annak mindig a földi tartalmát próbálja ábrázolni s éppen ezáltal lesz nagy művészetté. A művészetnek is megvan a maga szabadságharca — mondotta —, felszabadul az antik és keresztényi mitológiák uralma alól. A mitológiák nem voltak mindig negatív hatásúak, de mégiscsak egy körülhatárolt művészet eszmei alapját adhatták. Végeredményben nem rokon a vallással a művészet azért, mert a vallás kezdettől fogva egy alapvetően illuziós tudattartalmat ad, míg a művészet a valóság minél teljesebb feltárását. Arról van szó a vallás esetében, hogy az ember még nem találta meg önmagát, vagy már ismét elvesztette. Nem találta meg önmagát a természettel szemben, és elvesztette önmagát a már kibontakozó osztálytársadalomban. Ebből a szétszakítottságból következik a tökéletes isten képe. Ez pedig alapvetően más — mondotta —, mint a művészetnek a lényege, amely éppen a valóság lényegét próbálja visszatükrözni, és nem egy tökéletes istent, hanem az egyre tökéletesedő embert akarja ábrázolni.

Wéber Antal, a vita elnöke zárszavában a vitát sikeresnek, eredményesnek minősítette. Kifejezte azt a reményét, hogy lassanként Társaságunk hagyományai közé fog tartozni az a helyes gyakorlat, hogy nemcsak az Irodalomtörténeti Társaság gondjairól, nemcsak régen elhalt szerzőkről beszélünk vitaüléseinken, hanem eleven, időszerű, az irodalomtörténészek alkotó munkáját megpezsdítő kérdésekről.

Összefoglalta: Pálmai Kálmán

DARVAS ISTVÁN

MEGISMERKEDESEM MAXIM GORKIJJAL, LEONYID LEONYIDOVVAL ÉS A TÖBBIEKKEL

Legjobb tudomásom szerint alig néhányan élünk még magyarok, akik személyesen ismerhettük Gorkijt. Engem egyik meghitt barátja, Leonyid Leonyidov hozott össze velem. Mintegy tizenkét évvel ezelőtt már beszéltem is erről a rádióban. Mégis úgy vélem, hogy e találkozóink részletes beszámolójával még adós maradtam. Miután pedig az ismeretség folyamányaként további s figyelemre méltó kapcsolat támadt közöttünk, és pedig az irodalomtörténetünk bizonyos vonatkozásaiban, ezért a már hetvenötödik esztendejét taposó valaki nem szeretne végleg lekésni a mondanivalóival

Könyvszekrényem irományainak egyik csomagján ez a felirat olvasható: „Maxim Gorkij, Leonyidov, Nyina és Tatjana Gyevel stb. Rimini, 1913.” A csomagban régi orosz bélyeggel ellátott borítékok, hasonló levelezőlapok, levélmaradványok, s végül fényképek rejtőznek. Kiterítgetem most őket sorjában magam elé, s ezek visszarepítenek engem az emlékezés szárnyain a már majdnem félévszázaddal elmúlt időkbe, és megsegítenek az akkor történeteknek minél élesebb újraélésében.

Úgy 1912-ben, mint 1913 nyarán az északolaszországi világhírű fürdőhelyen, Riminiben, a Hungaria szálló lakójaként töltöttem, mint a budapesti központi városháza dolgozója, hivatali szabadságidőmnek a felét. Az utóbbi alkalommal ez július utolsó és augusztus első két hetére esett. Persze most is magammal hoztam a hegedűmet, s a kottáimnak egy részét, s a zeneszobában azután már az első alkalommal összebarátkoztam egy rokonszenves orosz fiatalemberrel. Egy személyben szobrász- és zongoraművész is volt, pompás kísérőnek bizonyult, aki lapról játszotta velem a Mendelssohn- és Beethoven koncerteket, nem egy hallgatónk is akadt, s így az ő révén rövidesen egy értékes és kellemes, ugyanakkor szinte nemzetközi jellegű társaságnak a tagja lettem. Elsősorban természetesen olaszokkal, de rajtuk kívül németekkel, osztrákokkal, horvátokkal, s last, not least oroszokkal lehettem itt együtt s jóformán a napnak minden szakában. Fürödtünk, játszadoztunk, vagy éppen bolondoztunk, gyermekes gondatlansággal versenyre keltünk a csodás tenger hullámaiban egymással, más-kor órákon át feküdtünk egymás mellett ébren vagy alva a strand páratlan homokjában, s végezetéül napi „fáradalmainknak” az alkonyati és sokszor a késő estékbe is belenyúló óráknak hangulatát élveztük ki fenéig a hosszú spiaggia bőségesen rendelkezésünkre álló fekvőágyaiban. A véletlenek szerencsés összejárása volt az is, hogy valamennyien jól beszéltünk németül; így mindenki zavartalanul megértette a másikat, s magát is meg tudta értetni a többiekkel.

Annak idején feljegyezgettem magamnak a társaság legtöbb tagjának a nevét s a címét. Mindez ma sem érdektelen, hiszen együttesen ismertük meg orosz barátainkat s az ő révükön magát Gorkijt is. Ott volt köztünk Bolognából Oddone, Guglielmo és Clotilde Gardi, Maria Luisa Mazza (a bájos kis özvegy, aki iránt majdnem tüzet fogtam), Lina Burzi és Michele Taglieri; Ravennából Guido Franchi; Ferrarából Adolfo Bronzi s végül Milanóból Giacinto

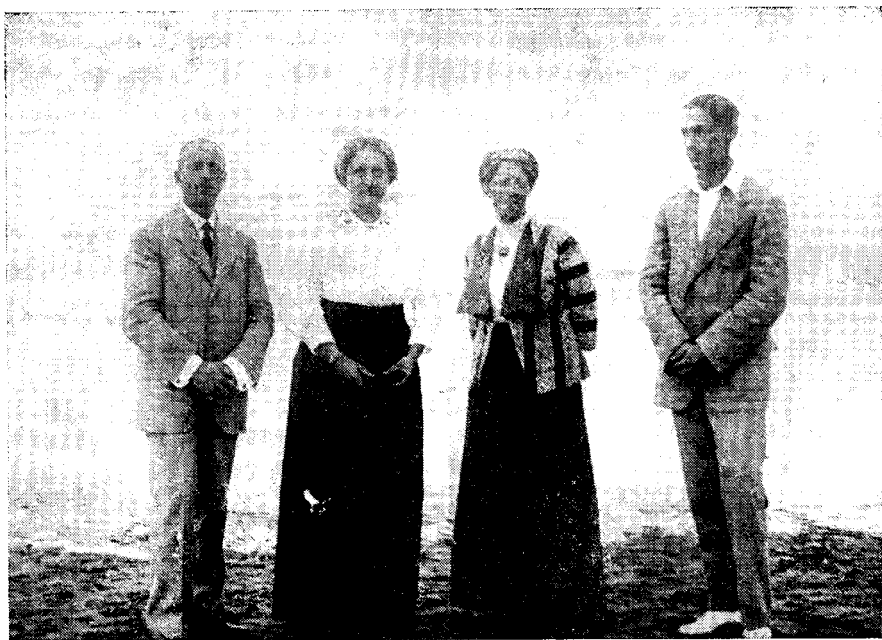
Tabozzi. Altonából, illetve a közeli Ottensenből Kurt Krause, nemkülönben Hamburgból Willy Ott németjeink nyaraltak velünk. A horvátokat Josef Jurca és a bátyja képviselte Zágrábból, az osztrákokat pedig a Rohn és Lesser házaspár Gödingből. S végül négy orosz tagja is volt a társaságunknak. Két nővér, Nyina és Tatjana Modesztovna Gyevel Lenin-grádból, azután régi ismerősük, a már említett zongorakísérőm (a nevét sajnos már elfelejtettem), s végül Leonyid Mironovics Leonyidov Moszkvából. Nyina Gyevel egy leányliceumnak volt az igazgatónője, míg a hága akkortájt, ha jól tudom, a németországi Heilbronnban hallgatott régiségtani kollégiumokat. Mindketten világlátott, nyitott szemű, alapos műveltségű, valódi egyéniség voltak, ezért is igyekeztem velük minél többet elbeszélgetni. Leonyidov pedig a moszkvai világhírű „Művészszínház”-nak volt már akkoriban az egyik legkimagaslóbb drámai művésze.

Anélkül, hogy a legkevésbé is egymással összehasonlítva óhajtanám a társaság tagjait, vagy egyes csoportjait az idő távolából értékelni, ma a legkönnyebben orosz ismerőseim arcvonásait tudom magam elé varázsolni. Talán azért is van ez így, mert mint aki cirill betűkkel már a középiskolában, melléktantárgyként megismerkedtem, s ugyanott Tolsztoj egyik filozófiai elmefuttatásának franciából való lefordításával pályadíjat is nyertem, most érthető érdeklődéssel fordultam első orosz ismerőseim felé. Utóbb Gyeveléssel sűrűbb levelezésbe is kerülhettem, s mint még hallani fogjuk, ők vállalták akkor magukra a Gorkijjal támadt érdekes irodalmi kapcsolatnak az otthoni lebonyolítását is.

Mindezek után visszatérek közelebből Leonyidovra.

A szálas és vállas orosz embertípus jellegzetes képviselője volt. Megismerkedésünk idején mintegy negyvenéves lehetett. Egész megjelenésében és magatartásában férfias. Kerek, nagy, egészséges színű arc, mosolygós, gyorsan bizalmat keltő tekintet, magas és nyílt homlok. „A fejét kissé félrehajtotta. Már az első, kettőben folytatott meghitt beszélgetésünkből azt a benyomást szerezhettem, hogy igen sokoldalú, egyben nagyon kiegyensúlyozott, mindenkit megérteni igyekvő s határozott egyéniséggel lesz dolgom. További együttléteink során mind mélyebb bepillantást nyertem a gondolkozásába, s végtelen örömökre szolgált, hogy nála a külső és a belső harmonikusan kiegészítette és igazolta egymást. Leonyidovnak pl. szinte forróvá nemesült a hangja, amikor szülővárosáról, drága Ogyesszájáról kezdett nekem mesélni, mert valahogy szóbakerült, hogy Triesztben töltött önkéntesi évem alatt egy oda-váló, osztrák állampolgár, társam is volt. Leonyidov színészi pályájának kezdő éveit is Ogyesszában töltötte. Innen, ha emlékezetem nem csal, Kijevbe került, s végül elérte álmai netovábbját azzal, hogy Moszkvába szerződötték, s hozzá hazája legelső színházához. Beszéde során sorba is ment előttem sikereinek nagyobb alakításain. Büszkén említette meg ezek között Gogoly revizorát, Dosztojevszkij Karamazov Mityáját, a Peer Gyntet s a későbbiek közül a shakespeari óriásokat, mint Julius Cézárt, Romeót, Othellót és a többieket. Óriási lelkesedéssel beszélt azután egy gyönyörű s a legkomolyabb előtanulmányokkal előkészített tervéről, az e téren reá váró feladatokról, szerinte inkább kötelességről. Kifejtette, hogy szerinte a színművész, közvetlen hivatásán túl egy másik és pedig nagy szociális feladatra hivatott. Az ő birtokában van ugyanis a szónak, tehát a nemzeti nyelvnek, a beszédnek, a rábeszélésnek, a lelkesítésnek a hatalma, s egyben ezen erő minden varázsa is. Ezzel a lehetőségével élve emelheti népe kultúráját, sőt irányíthatja is azt annak útjai meglátásában és megválasztásában. Ő teljes erejével, s minden áldozatra készen fogja ezt a munkáját teljesíteni. Mint utóbb megtudtam, nemes programját valóra is sikerült váltania, amikor előbb a tanára, majd pedig igazgatója lett a moszkvai színművészeti akadémiának.

Láthatóan jól esett Leonyidovnak, amikor azt tapasztalta, hogy előadását, bármiről is beszél nekem, mindig őszinte s élénk figyelemmel kísérem. Ezért ezután ő sem feledkezett meg arról, hogy hasonló rokonszenvet tanúsítson az iránt, ami köztünk magyar vonatkozásban felmerült. Többször kifejezetten kért is, hogy meséljek neki magunkról, főleg művészeti s irodalmi életünkről. Ő erről hallott is már több mindent. Így ismeri, mondta, Petőfinket,

I. Balról jobbra : Dr. Darvas István, Nina Gyevel, huga Tatjana Gyevel, J. Jurca

II. Balról jobbra : Dr. Darvas István, Nina Gyevel, J. Jurca, Tatjana Gyevel.
Háttérben : Leonyid Leonyidov drámai színész.

azután pedig Zichy Mihály csodálatos fantáziáját s lehetfinom rajzónját. Az ő révén részesült még fiatalabb éveiben abban a szerencsében, hogy Madáchunk nagy művét német fordításban olvashatta.

Nemrégiben tudtam meg részletesebben, hogy is került az Ember tragédiája egyáltalában, s talán először, Oroszországba. A művet annak idején néhai Lechner Gyula hazánkfia jelentős sikerrel ültette át német nyelvre. Lechner sokoldalú tehetséggel megáldott ember volt. Egyszemélyben ügyvéd, festő, szobrász, díszítőművész, költő, műfordító, s végül fővárosi rajztanár is. Kiváló építészünknek dr. Kismarty-Lechner nyug. műegyetemi tanárnak az édesatyja volt, illetve világhírű Lechner Ödönünknek a testvérbátyja, akivel egy napon halt meg. Lechner Gyula ismeretségben volt az Oroszországban élő Zichyvel, s az így értesült tőle Madách-fordításáról is. Kérésére Lechner felesége, aki szintén magas műveltségű nő volt, az 1890 évek közepe táján történt ez, lemásolta egy díszesen bekötött albumba a művet, eljuttatták Zichyhez, ez pedig bemutatta a tragédiát a cári család körében is. Utóbb Lechner fordítása megjelent Jókai előszavával a lipcsei Reclam—Universal—Bibliothek sorozatában, s állítólag egyik legnagyobb példányszámban elfogyott kötete lett.

Azt hiszem érdemes volna egyszer utánakutatni annak, mi is lett a sorsa ennek a Zichyhez került Madách-fordításnak?

Egyébként én a magam részéről minden alkalmat felhasználtam arra, hogy Leonyidovnak irántunk mutatkozó érdeklődését lehetőleg kielégítsem. Különösen felhívtam a figyelmét Petőfinék „Az apostol”-ára, de nem kevésbé a leíró és népies költeményeinek a szépségeire; ugyanígy Aranyra, Jókaira s ezeknek világviszonylatban is feltétlenül az első helyek egyikén álló szellemiségére, s költői mélységeire. Igyekeztem eredményes is volt, amit abból tapasztalhattam, hogy Leonyidov ismételtén szóba hozta, milyen jó volna, ha jövőre újból is együtt lehetnénk Riminiben. Vegyem én is akkor ki a szabadságomat, amikor ő Gyeveléssel együtt idejön. Utóbb megajándékozott engem Leonyidov a kézírásos névjegyével. Valójában elsősorban neki köszönhettem úgy én, mint társaságunk azt, hogy Gorkijjal egyáltalában megismerkedhettünk, illetve, hogy előtte irodalmunkról mondhatni előadást tarthattam.

Végtelenül sajnálom, hogy Leonyidovval nem találkoztam többet az életben. Tudva-levőleg a következő éven, 1914-ben kitört a világháború, én a frontra kerültem, azután 1916 nyarán hadirokkant lettem, s mire az élet számomra valamennyire visszatért a csendesebb medrébe, gondjaim és küzdelmeim teljesen másfelé vonták el minden figyelmemet. A sors véletlene mégis megengedte, hogy néhány évvel ezelőtt, bár csak fényképekről, még egyszer megláthattam ennek a barátomnak mosolygós arcát. Ez akkor történt, mikor először a Nemzeti Színház előcsarnokában, azután pedig az Iparművészeti Múzeum földszínti termeiben kiállítást rendeztünk a szovjet színművészet múltjának és jelenének a bemutatására. Az ez utóbbi alkalommal iderándult orosz kiküldöttek valamelyikétől hallottam azután őszinte részvétellel, hogy ez a kedves barátom, miután még 1938-ban, a Művészetszínház fennállásának negyvenéves jubileuma alkalmából, a Lenin-renddel kitüntették, 1941-ben elhagyta ezt a földi színpadot.

Alakját, emlékét soha sem fogom elfelejteni!

Most pedig elmondom, hogyan ismerkedtem meg 1913-ban Riminiben, magával Maxim Gorkijjal is.

Az egyik augusztusi nap késő délutáni óráiban társaságunk szokásához híven az árnyékosabb helyekre kirakott heverőkben pihent. Éppen én vittem a szót, s közkívánatra, s érthető lelkesen most is irodalmunkkal büszkélkedtem, annak csináltam propagandát. Ha jól emlékezem, történetesen Bánk bánunk Tiborcának a keserveit tolmácsoltam és magyaráztam, megemlékezvén természetesen a kolozsvári színikritikusi időből feledhetetlen jó Szentgyörgyi Pista bátyánk nagyszerű alakításáról is. Egyszerre észrevettem, hogy szállodai portásunk kíséretében egy utcai ruhába öltözött nő és férfi közeledik felénk. Amikor odaértek, orosz barátaink valamennyien felugrottak s látható örömmel siettek feléjük. Meleg összeölelkezés

következett, néhány szót váltottak egymással, s máris odajöttek mindnyájan hozzánk. Leonyidov bemutatta a vendégeinket, de az első pillanatban fogalmam sem volt arról, kik ők. Ámde most a mellettem újból helyet foglalt Nyina Gyevel odasúgta nekem, hogy ismerősünk nem más, mint Gorkij, az író. A vele jött, feltűnően szép nő, ha emlékezetem itt sem csal, Budbergné volt, a titkárnője.

Gorkij egy negyven év körüli tanárember benyomását keltette bennem. Középmagas alak, kihajtott fehér ing, kétsoros sötét zakó volt rajta és csíkos, szürke, jól vasalt nadrág. Kifogástalanul volt öltözve. Kalap nélkül lévén, az arcát jól megfigyelhettem. Elég dús, szőke haját rövidre nyírva, s felfelé fésűlve hordta, s arcának jellegzetességet főleg a kiálló arccsont, az eléggé mélyen ülő szem, s a lefelé fésűlt hosszú bajusz adott. Egészen véve valami hasonlóságot véltem felfedezni a mi Gárdonyi Gézánk arcvonásaihoz. Gorkij kedves mosolygással fogott valamennyiünkkel sorban kezét, feltűnő udvariassággal hajolt meg a nők előtt, s azután mind helyet foglaltunk. Gorkij Leonyidov és Oddone Gardi közé ült, halszavú, végtelenül finom benyomást keltő kísérőnője pedig Nyina Gyevel és mellem.

A társalgás most természetesen néhány pillanatra megszakadt, és én is abbahagyni szándékoztam a beszédemet. Azonban Leonyidov úgy látszik éppen arra használta fel az alkalmat, hogy néhány szóval tájékoztassa Gorkijt, miről is folyt addig szó, mert vendégünk most kedves közvetlenséggel egyenesen hozzám fordult. Tört német nyelven, amibe itt-ott olasz szavakat is vegyített, arra kérte, hogy folytassam csak zavartalanul a mondanivalómat, ő már tudja is, miről beszéltem, a tárgy őket is feltétlenül érdekli.

Azt hiszem bárki könnyen el fogja tudni képzelni, minő hatással volt rám a teljesen váratlanul előállott helyzet, az a tudat, hogy egy világhírű szellemóriással kerültem szembe, s hogy milyen felelősségteljes feladat elé kerültem. Ma sem tudnám megmondani, miféle belső erőim segítettek meg akkor abban, hogy lelki egyensúlyom nemcsak teljesen meg tudtam őrizni, hanem hirtelen átgondolva az alkalmat lehetőségeit, másfelé vittem a szót. A nálunk Budapesten akkoriban sok beszéd tárgyává tett szindarabnak, Lengyel Menyhért „Taifun”-jának az ismertetésébe fogtam. Azt is őszintén megvallhatom, hogy akkor még egyáltalában nem gondoltam arra, hogy ezzel a tárgyválasztással csak még jobban felhívom Gorkij figyelmét íróink széles távokat is átfogni tudó képességeire. Mindenesetre arra törekedtem, hogy a különben is nem régen és ismételten is látott vígszínházi darabnak úgy a meséjét, mint egész háttérét és főszerepeit minél hűbben, élesebben felrajzoljam. Közben nem feledkeztem meg arról, hogy hangsúlyozzam, mi vezethette nézetem szerint a szerzőt a távolkeleti mese és színhely megválasztásában. A szerelem az, mondtam, ennek a legerősebb érzésünknek embereken s földrészekén túlfeszülő, átfogó és egybekapcsolni is képes hatalma. Nem ismer ez határokat, különböző világ- és társadalmi szemléletet, mint eltérő társadalmi vagy másféle elosztódásból eredő válaszfalakat sem. Kirobbanhat tehát a kelet és a nyugat egymást alig ismerő emberpárjában is s feltétlen úrrá lesz felettük. Így történik ez Lengyel embereiben, hogy azután a körülmények kérlelhetetlenségét is segítségül kapva, őket mély erkölcsi tragédiába kényszerítse.

Előadásom végén megemlítettem még, hogy a darab szerzője alig múlt harminc éves, egy felvidéki városunkban, Kassán él mint banktisztviselő. Tudtommal soha sem járt Keleten vagy éppen Japánban. Arról viszont akkor még nem értesültem, s így nem is szólhattam, hogy a Taifunt már hazai színrehozatala évében, 1910-ben, ismételten lefordították egyebek közt orosz nyelvre és elő is adták Szentpétervárott. Lehet, hogy ez elkerülte orosz hallgatóimnak a figyelmét, Gorkij ebben az időben távol is élt a hazájától, de az is lehetséges, hogy az én élőszóbeli ismertetésemből figyelt csak fel jobban a drámára. Mindenesetre észrevettem, hogy Gorkij érdeklődését a Taifun legnagyobb mértékben felkeltette maga iránt, így főleg Tokeramo, Kerner Ilona és Hempel Teri alakja, nemkülönben Japánnak megdöbbentő realizmussal jellemzett képviselői.

Amikor a szavaimat befejeztem, Gorkij, aki egészen felém volt hajolva, most még hosszabban maga elé nézett a földre. Azután valamennyiünk érdeklődésétől kisérvé, lassan

vontatott hangon megszólalt. Csodálkozását fejezte ki mindenekelőtt afelett, hogy egy magyar író ilyen témát mert választani. Ez már magában véve is elismerést érdemel, annál inkább, mert a mély gondolatot nemcsak nagy realitással, hanem ugyanakkor magas költőiségtől áthatott lélekkel érzékeltetni is tudta. Gorkij megemlítette, hogy élete során volt alkalma közelebből megismerni a japán lelket, amikor Moszkvában egy hosszabb tanulmányokat folytatott, japán orvossal került össze. Neki ez az embertípus nem nagyon rokonszenves. Kétségtelen, hogy természetüknél fogva zárkózott nevelésük következtében még szűkebb határookra sűrűsödött faji és népi tömegek nagy erőt képviselnek. Ámde éppen ez a sajátosságuk gátja lehet az egyes emberben köztük is feltétlenül rejtőző ezerféle tehetség s ambíció szabad és teljes kifejtésének. Ezen a kérdésen túl, folytatta Gorkij a szavait mind feszültebb figyelmünk közben, a dráma szerzője egy további nagy kérdést is vet fel. Azt t. i., van-e egyáltalában joga a nőnek, főleg a nyugati társadalmi rendszerekben ahhoz, hogy úgynevezett foltok legyenek a múltjában? Igenis van! — emelte fel a hangját Gorkij és mintha az arca is színeesebbé vált volna —, de ennek az általános elismerése csak akkor fog elkövetkezni, ha a férfiak, innen és túl, végre igazságosak, őszintének és tisztának lesznek a nőkkel szemben, igazán a szívükre is fognak hallgatni, így viszik nyúgvópontra a sokat firtatott, de ma még a legtöbbször inkább egymás ellen kijátszott kérdést. Pedig, ha az esetek és körülmények megítélésében eljön ez az idő, akkor meg is oldódik szinte magától a kérdés. Nálunk, mondotta Gorkij, igen nálunk, s nem tagadom, messze, nagyon messze orosz földön, már elérkeztünk ehhez a ponthoz. Igaz viszont — s itt alig észrevehető mosoly futotta át az arcát —, több más vonatkozásban még v a s t a g h ó t a k a r ó f e d i a m i d r á g a f ö l d ü n k e t! Hogy pedig maguknál — végezte a szavait Gorkij — a szép Magyarországon is miként gondolkoznak a nő léte, sorsa és célja felől, azt kedves fiatal barátunk bizonyára jobban tudja.

Jó két órát töltött még ezután velünk Gorkij, a legkellemesebb csevegésben sok mindenféléről. Elmondotta, hogy most Viareggióból jöttek, hazafelé tartanak Capriba, s tudva, hogy régi otthoni barátaik itt nyaralnak Riminiben, kis kerülővel néhány órára felkeresték őket, hogy ismét megölhessék egymást. Egyébként holnap már tovább utaznak. Az elbúcsúzáskor Gorkij ismételen megszorította a kezemet s megköszönte, hogy őt oly váratlanul, s neki oly érdekes világba elvezető élvezetben részesítettem. Ezután barátaink kíséretében a Grand-Hotel-beli szállásukra mentek.

Másnap a reggelinél nagy meglepetés ért. Leonyidov és Gyevelék Gorkijnak azt a kérését tolmácsolták, hogy ha nem esik terhemre, nagyon örülne, ha hazatérésem után, egy alkalmas könyvkereskedő bekapcsolásával, válogatott gyűjteményt állítanánk össze legjobb költőinknek és íróinknak színvonalas fordításokban megjelent műveiből a számukra. A küldemény, egyszerűség okából, Gyevelék címére mehetne, s ők magukra vállalják a pénzügyi kérdésnek kívánságunk szerint való zavartalan lebonyolítását is. A művek kiválogatását teljesen rám bizzák. Gorkij a maga részéről csak annyit szeretne megjegyezni, hogy ami orosz nyelven kapható, azt természetesen igen szívesen látnák.

Leonyidov végezetül átadta nekem Gorkij ismételt szívélyes üdvözlését, s hogy minden jót kíván „lelkes magyar barátjuknak!”

Azt hiszem nem mondom meglepőt, hogy a megtisztelő megbízatást nemcsak szívesen, de büszkén is vállaltam magamra, hiszen hirtelenében valamiféle kulturális nagykövetségünk véletlen képviselőjének éreztem magam. A szinte ünnepélyes alkalmat mindjárt fel is használtam, s én viszont azzal a tervemmel próbáltam meglepni orosz barátaimat, hogy megkérdeztem őket, nem-e volna lehetséges, hogy amennyiben jövőre újból ilyen szépen együtt leszünk kedves Riminiben, utána együtt is utazzunk hazafelé, de Budapestet át. Megmutatom nekik szép fővárosunkat, lerándulunk a Balatonhoz is, vagy másfelé. Meg vagyok győződve, hogy felejthetetlen emlékekkel fognak nálunk gazdagodni. A terv azonnalas elfogadásra talált, sőt azt Gyevelék most már azzal egészítették ki, hogy, mint ezt már másik két barátunkkal is megtették, ezennel engem is szívélyesen meghívnak özvegyen élő édes-

atyjuknak Kazánban fekvő birtokára olyanformán, hogy utazzunk hát Budapestről tovább is együtt. Töltsem náluk a szabadságidőm második három hetét.

Örömet nem lehet leírni.

Hazaérkezésem után rövidesen hozzáfogtam a gyűjtemény kiválogatásához. A feladat nem volt könnyű. Azon kívül, hogy komoly erkölcsi felelősséggel járt a kijelölés, még nagyobb fejtörést okozott a valóban színvonalas fordítások megtalálása. Szerencsésen egy igen lelkes és megértő könyvkereskedőre bukkantam az Erzsébet (ma Lenin)-körút elején volt üzletnek azóta régen meghalt tulajdonosában, Dick Manó személyében. Rajta kívül egy kiváló irodalmi szakemberünk áldozatos segítségét is igénybe vettem, s elkészült jegyzékeimet annak a bírálata alá bocsátottam. Mindenben megfelelőnek tartható, orosz nyelvű fordításokat nem igen találtunk. Tudvalevőleg néhai jó Szabó Endrének kísérletezett ugyan e téren, de inkább orosz regények magyarra átültetése foglalkoztatta őt akkoriban. Így a legtöbb esetben német nyelvű fordítások mellett kellett döntenünk. A küldemény végeredményben szép kis ládát tett ki, s azt még a tél beállta előtt útjára indítottuk. Végtelen káromnak tartom, hogy az elküldött munkák másolati jegyzékei, otthonom sok egyéb értékével együtt, a későbbi német invázió során, 1944—1945 telén, bombatalálatok folytán elpusztultak. Emlékezetből ma annyit tudok mégis mondani, hogy a gyűjtemény méltóan képviselte irodalmunkat. Így Petőfit Neugebauer Emilnek, Aranyt és Vörösmartyt Dóczy Lajosnak a fordításában küldtük el. Ugyanigy sikerült megfelelő Mikszáth- és Jókai-fordításokat találni. Herczeg Ferenc Bizanc-ját Huszár Vilmos francia nyelvű kiadványai sorozatában, Madáchot természetesen Lechner németnyelvű kiadásában használtuk fel. Jókai művei közül, ezekre határozottan emlékszem is, a „Fekete gyémántok”, a „Szomorú napok” és „A tengerszemű hölgy”, Mikszáth-tól pedig a „Szent Péter esernyője”, a „Szelistyei asszonyok” és „A beszélő köntös” voltak a gyűjteményben. Azon a véleményen is lévén, hogy irodalmi színvonalunkat az akkoriban a világ minden táján átütő sikerrel színre került színműveinkkel is be kell mutatnunk, elküldtük pl. Molnár Ferenc „Ördög”-ét, Biró Lajos „Rablólovag”-ját, természetesen Lengyel Menyhért Taifun-ját s végül, ha jól emlékszem, Drégely Gábornak „A szerencse fia” című darabját is. Természetesen elment a Bánk bán is, éspedig német fordításban.

Rövidesen értesültem Gyeveléktől, hogy a küldemény szerencsésen megérkezett. Utóbb azt is megtudtam tőlük, hogy miért nem kellett a ládát egyenesen Gorkij címére küldetnem. Gorkij az 1913-ban meghirdetett amnesztia alkalmából akart hazatérni, s a részletek megbeszélése végett kereste éppen fel Riminiben orosz barátait. Így velem szemben is egyelőre bizonyos diszkrécióban kívánt maradni. Igaz, orvosai, s más barátai azt a tanácsot adták neki, hogy tekintettel tüdőpanaszaira, meg kell gondolnia, ne halassza-e a légváltozást a jövő tavaszi napokra, de Gorkijban akkor talán erősen dolgozott a honvágy is, s így történt, hogy hazaérkezett, és valahol Szentpétervár környékén sikerült alkalmas lakáshoz jutnia. Mint tudjuk, rövidesen lapot is indított, talán a „Letopisz”-t, vagy éppen Ilja Gruzgyev szerint a „Novaja Zsinyi”-t. Mindenesetre az elhelyezkedés első hónapjai nem voltak alkalmasak arra, hogy mélyebben belemerüljön a magyar irodalom egyes munkáiba, amihez több nyugalomra volt kétségtelenül szükség. Gyevelék megírták egyelőre, hogy Gorkij már tud a gyűjtemény megérkezéséről, s a legmélyebb köszönetét küldi érte, egy jóval későbbi levelükben pedig azt jegyezték meg, hogy Gorkij már neki ült Mikszáth olvasásának, s azt mondta, hogy üzeni fog nekem valamit. Sajnos, ezt az üzenetet már nem kaptam meg.

Egyébként igazán nem értem, hogy történt, hogy riminii társaságunk fényképezőgéppel rendelkező tagjai egyikének sem jutott a nagy örömeben eszébe, hogy a körünkben időzőtt Gorkijékkal együtt lefényképezzenek bennünket. Hiszen ott volt köztünk mindjárt Gardi papa, aki művészi felvételeivel nemzetközi díjakat nyert. Otthonom falát ma is két kiváló alkotása díszíti, amit emlékül kaptam tőle. De hát így történt. A hibát bizonyára én bocsáthatom meg a legkevésbé magamnak.

Orosz barátaim viszontlátása, magyarországi látogatása, az én hozzájuk való kirándulásom élményei, mint már érintettem, mind füstbe mentek. Gyevelék ugyan a megbeszélés szerint, mint elsőik, már 1914 júniusának vége felé Riminiben voltak. Ezt egy frigiai sapkás nő mellképével díszített levelezőlapon közölték is velem. De nemsokára egy második kártyájukat vettem, ezen egy kozákroham képe volt, s itt már arról értesítettek, hogy édesatyjuk váratlanul magához hívta őket; így a legrövidebb úton, Görögországon keresztül sietnek hozzá. Hozzá tették, hogy nem hiszik ezek után, hogy ebben az évben látni fogjuk egymást.

Gyeveléknek, sajnos, nagyon is igazuk lett, s mi már nem láthattuk többé egymást ebben az életben. Tavaly, hosszú kutatógatások után, a Magyar Vöröskereszt útján annyiban kaptam róluk hírt, hogy Nyina Gyevel még 1920-ban meghalt, húga állítólag él, írtam is a megadott címére azonnal, de választ nem kaptam.

Nem tudom, él-e valaki Gorkij családjából, talán a fia, esetleg Budbergné? Úgy vélem érdemes volna valakinek, aki hozzáférhet, alkalmilag utána érdeklődni a hagyatékában annak, nincsenek-e ott munkák magyar szerzőktől? Ha igen, úgy azok szinte bizonyosan az én küldeményeimből valók lesznek.

Lehetséges, hogy a gyűjteménynek egyetlen darabjára sem fognak ma már rábukkanni. Én ennek ellenére is mindig megleléssel s némi jogos büszkeséggel fogok visszagondolni az oly önzetlen érzéseim között, negyvenhét évvel ezelőtt oroszországi missziós útjára elindított ládára. Meggyőződése, hogy a maga nemében talán első kis magyar szépirodalmi könyvtár volt ez, amely akkor a maitól sokkal távolabb eső orosz földön a feladatát bizonyára sikerrel teljesítette.

TIBORC ZSIGMOND

TUBA KÁROLY EMLÉKEZETE

(Az Irodalmi Tanács nevében mondott gyászbeszéd szövege alapján.)

Amidőn az Irodalmi Tanács nevében utolsó üdvözlét mondtam Tuba Károlynak, író társamnak, elvtársamnak és barátomnak, feltűnt lelki szemeim előtt egész életútja, amely egybeesett a magyar munkásmozgalom izgalmas, harcos múltjával. És előttünk állt egy küzdelmekben, eredményekben gazdag élet, Tuba Károly élete.

1896-ot írunk, a Millenium éve. Egy 17 éves vidéki cukrász feljön Pestre, pályát akar cserélni. Vonzza a könyv, a vers, a tudomány. Öt év múlva kezében a tanítói oklevél.

Ekkor, 1901-et írunk. Csakhamar megtalálja a fiatal író a maga útját, hiszen 1902-ben, 23 éves korában novella, 1905-ben, 26 éves korában verseskötvet adott ki. 1914-ig, az első világháború kitöréséig már hat könyve jelent meg, de a reá következő műve, amely már a beérkezett szocialista költőt mutatja, csak 1918-ban kerülhetett nyilvánosságra, mert ebben a kötetében a *Megváltó viharban*, már olyan versek vannak, amelyeket csak titokban lehet szavalni. Már 1914-ben így ír *Az átok* című versében:

Az utcán sápadt, félénk rettegése,
Siránkozások, aggódó jajok:
Anyák, testvérek, rokonok, barátok
Arcán az örök választalan kérdés:
Miért? kiért?

Itt olvashatjuk költői hitvallását is:

Az örületnek poshadt korszakában
Tépett, rongyosan bujkál az igazság
Ki jajduljon föl, hogyha nem a költő?
A szabadságnak kósza villámai
Ki szítsa föl s ki fogja lángkévébe
Ha nem a költő harsogó szava?

(*Költők, 1916.*)

Az első világháborút megelőző években alakult a Munkásműkedvelők Országos Szövetsége, majd abból a Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége (MIMOSZ), ahol a szocialista írók, művészek fogtak össze, hogy a hazug, ponyva és giccs irodalom helyett igazi irodalmat, igazi művészetet és zenét nyújtsanak a munkásoknak. Itt találjuk Tuba Károlyt is, versei igen népszerűek, és alig van munkáskultúrest, hogy egy-két Tuba verset ne szavalnának.

Különösen *Egy tanú nem tanú* című kis balladája vált országosan népszerűvé, amelyet többszázszor szavaltak.

De kellett új gyermekirodalom is a mi gyermekeinknek. Tuba, Farkas Antallal és a többi szociáldemokrata íróval, ezt is megteremtette. Megszülettek a szocialista mesék, elbeszélések, ifjúsági regények, amelyek jórészt a szerző maga mondta el a „Gyermekbarátok” összejövetelein.

A Tanácsköztársaság idején aktív politikai szerepe volt Tuba Károlynak, amelyért négy évi börtönnel sújtotta a reakció. Itt születtek meg a *Börtönszonettek*, Tuba Károly legértékesebb munkája, amelynek minden sorát szíve vérével írta. Szabadulása után természetesen állásától is megfosztották, és igen súlyos anyagi helyzetbe került.

A főlsszabadulás meghozta számára is az elégtételt. Nemcsak „eszméi diadal”-át érte meg, hanem megkapta jól megérdemelt igazgatói nyugdíját és mindazt, ami joggal megillette. Csak egy fájt az öregedő és beteges költőnek, hogy a *Börtönszonettek* nem kerültek újra kiadásra. Reméljük, hogy újra forgalomba kerülnek ezek a gyönyörű, a politikai foglyok életét költői erővel érzékeltető, feledhetetlen költemények.

De nemcsak az író, az embert is nagyon szerették. Ha rágondolunk, mindig előttünk van mosolygó szeme, behízelgő, zengő hangja, szerettük ezt a mesészerű jó embert, aki mindig melegséget, derűt, bizalmat és szeretetet árasztott maga körül.

Nyugalommal, türelemmel fejezte be pályáját, mint ahogy a mindennapi élet tűszúrásait is a legnagyobb türelemmel viselte, csak az bántotta, hogy fájdalommal okoz hitvesének, akit rajongásig szeretett, és aki annyi féltő gonddal ápolta, gondozta.

Egy tanú nem tanú közismert versében megírta, hogyan utasítják el a zsellér panaszát, mert leánya tönkrevőjének nem volt más tanúja, mint az isten, már pedig „egy tanú nem tanú”. Nos az ő életének ezer, meg tizezer tanúja van. Mi mind hitet teszünk, hogy megtette kötelességét. Soha egy pillanatra el nem tántorodott attól a piros zászlótól, amelyre ifjúságában felesküdt.

FÖLDES ANNA

ADALÉKOK MÓRA FERENC SZABADKÖMŰVES PÁLYAFUTÁSÁHOZ

Móra Ferenc és a szabadkőművesség kapcsolatára vonatkozóan Móra monográfiám¹ megírásakor jobbra Supka Géza szóbeli tájékoztatására és valószínűsítő bizonyítékokra hivatkoztam. Móra szabadkőműves volta mellett szólt nemcsak az a tény, hogy Móra a Szegedi Napló megszűnése után a Világ-nál, ennél az indulásában, szellemében szabadkőműves lapnál talált otthonra (hiszen a laphoz való csatlakozása idején a szabadkőműves mozgalom formailag és hivatalosan már feloszlott), s nemcsak Kulinyi Zsigmond és a vezető szegedi értelmiség, újságírógárda szabadkőműves orientációja, de Móra István szabadkőműves állásfoglalása is. (Móra István szabadkőműves voltát bizonyítja megjelent inasmunkája, „A köz-nép lelki tápláléka” is.)² Supka Gézára való hivatkozással közltem könyvemben, hogy Móra 1911-ben csatlakozott a mozgalomhoz, mégpedig a két szegedi páholy közül a radikálisabb, az 1910-ben alakult Szeged kötelékében.

Tanulmányom nyomdába adása után sikerült az Országos Levéltárban Móra szabadkőműves pályafutásának, kapcsolatainak dokumentumait fellelnem.³ Ezekre könyvemben csak a jegyzetek között utalhattam. Tekintettel azonban a dokumentumok jelentőségére, úgy érzem, a Móra-filológia szempontjából nem haszontalan ezek publikálása.

Móra gondolatvilágának a szabadkőműves szellemiséggel való rokonságára — mivel ez nem tekinthető filológiai bizonyítéknak — ezúttal nem térek ki.

Móra Ferenc szabadkőműves voltának első dokumentuma egy bejegyzés a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy „bejelentett keresők” listáján, ahol az 1911. október 26-ig történt jelentkezések közt szerepel Móra Ferenc 33 éves múzeumőr, aki a Szeged páholyba kérte felvételét.⁴ A bejelentett főlvételek 1911. XII. 13.-ig terjedő időszakra vonatkozó listáján Móra Ferenc névvel Diósszilágyi Sámuelével egy oldalon találkozunk.⁵ A felvétel időpontja ezek szerint egybeeshetett az 1910-ben alakult Szeged páholy felavatásának idejével, amelyre a Levéltárban ugyancsak megtalálható jegyzőkönyvek szerint 1911. dec. 2-án került sor a budapesti Nagypáholyház nagyműhelyében.

A szegedi szabadkőműves mozgalom a levéltári dokumentumok és munkatáblák bizonyosága szerint a XIX. század legvégén indult komolyabb fejlődésnek. Az 1870-ben alakult Árpád páholy, amelynek vezetésében Csermelényi Istváné és Enyedy Lukácsé az orosz-lánrész (Ismét Móra szabadkőműves kapcsolatainak egyik láncszeme: Enyedy nemcsak szkm. vezető, de a Napló alapító-főszerkesztője is!), az időnkénti fellendülések ellenére meglehetősen lagymatagon működik, s csak a 80-as évek legvégén, a 90-es évek derekán lendül fel. Ezt a fejlődési szakaszt zárja le 1895-ben a Pulszky Ferenc nagymester végrehajtotta páholyvizsgálat. A szélesebbkörű tevékenységet egyrészt a páholy számbeli növekedése tette lehetővé: míg 1870-ben 12 felavatott és 27 belépett tagot tartottak nyilván, 1895-re ez a szám megtízszereződött. 195 felavatott és 230 belépett tag szerepel a névjegyzékekben. Köztük látható a Szegedi Napló vezérkarának jónéhány tagja, a többi között Kulinyi Zsigmond, Gellér-Mór, Lipcsey Ádám és R. J. is. (Nem nevezik meg, de feltételezhetően a könyvtár- és múzeumi

¹ Bibliotheca, 1958.

² Móra István: *A köznép lelki tápláléka*, Hungária páholy kiadása, é. n.

³ E dokumentumok felkutatásának és közzétételének lehetőségéért ezúton mondok köszönetet az Országos Levéltár munkatársainak, elsősorban Karsai Eleknek és Bekény Istvánnak, akik a kutatásban segítségemre voltak.

A soron következő idézett dokumentumok az Országos Levéltár feldolgozatlan szabadkőműves gyűjteményének 114. sz. csomójában, munkatáblákban, nyomtatványokban és kéziratos formában találhatók.

⁴ 4000. sz. XXVI. lap.

⁵ 4852. sz. XXV. lap.

igazgató és Szeged történetírója, Reizner János.) A tisztikar 1887-ben történő újjászervezése után kezdi meg munkáját a Szendrői János vezette irodalmi bizottság is, amelynek valamivel korábbi, alakuló megbeszélésén⁶ Kulinyi Zsigmond tart programmadó jelentést. A tervek és jelentések ebből az időszakból főként a páholy szociális és karitatív munkáját ismertetik, terveik közt szerepel rabsegélyező egyesület, gyermekmenhely és napközi szervezés, a szegénysorsú diákok segélyezése, a cigánykérdés rendezése, kulturális területen pedig felolvasások szervezése, lapok hozatása, nyelvvédő egyesület létrehozása stb.

Érdekes e dokumentumok mellé állítani a Szeged páholy későbbi tevékenységének néhány ma fellelhető bizonyítékát, — még akkor is, ha tudjuk, hogy az anyag korántsem teljes, s a kialakuló kép a további kutatások során kiegészítésre, esetleg korrekcióra szorul, már csak azért is, hogy világosan lássuk, Móra nem véletlenül, a Szeged megalakulása után csatlakozik a mozgalomhoz.

1912—13-ban a magyarországi páholyok és a nagypáholy között komoly vita bontakozott ki. A nagypáholy a szabadkőművesek alkotmányára való hivatkozással számonkéri egyes páholyok túlságosan politikus tevékenységét, mondván, hogy a mozgalom nem politikai párt és hogy célkitűzéseinek elérését veszélyezteti a napi politikával való túlságos törődés stb. A vitába a Szeged páholy 1912. április 15-én szól bele, hangsúlyozva, hogy a Világ támogatása, a Választójogi Liga szervezése és a Reformklub népszerűsítése nem áll ellentétben a szabadkőművesség programjával, sőt ellenkezőleg: „Nagyon szomorú szerepre vállalkoznak ama testvéreink, akik napjaink égető kérdéseinek, — a választójognak küzdelmében a szabadkőművesség kezét meg akarnák kötni. Ez valóságos összejátszás volna az ellenséggel.” S hogy a páholy e küzdelemben valóban nem is akármilyen részt vállal, bizonyítja a többi között, hogy elküldi a többi páholyoknak és szabadkőműves testvéreknek a szegedi Választójogi Liga kiáltványát, amely a polgárokat szólítja fel, hogy segítsék a sztrájkoló munkások családját, vegyék magukhoz gyermekeiket, mert a polgárság és munkásság küzdelme azonos célokért folyik, s a terhek nagyobb részét a munkásosztály viseli. Az együttérzésnek az anyagi juttatás formájában történő kifejezésére ez nem is az első eset, de míg 1912-ben csak egy-egy egyszerű páholytag (dr. Gerő Géza, makói ügyvéd) javasolta, hogy a Szeged páholy küldjön bizonyos összeget, a Népszava kiadóhivatalán keresztül a Vörös Csütörtök áldozatainak felsegítésére, — most már a páholy intézményesen szervezi a polgárok szolidaritás-kifejezését. A továbbított pénzzadomány összegénél (600 Ft) sokkal jelentősebb a felhívásnak az a megállapítása, amely szerint „Jelen pillanatban csupán a szervezett munkásság az a hatalom, amely a szuronyokkal körülbástyázott önkényuralommal szemben gyors siker reményével veheti föl a harcot . . .” A szabadkőművességnek a választójog kiterjesztéséért vívott küzdelmében Móra Ferenc is részt vett. A páholy-gyűjtemény kéziratok anyagában szerepel Mórának egy kézírata, amelyben felkérésre (feltételezhetően a készülő jegyzőkönyv számára) ismerteti Várady Zsigmondnak „Adalékok a választójog reformjához” c. könyvről (1911) tartott előadását. Ebben Móra a kötet szerzőjére való hivatkozással, és azzal egyetértésben leszögezi, hogy az 1874. évi XXXIII-as törvénycikk egészében elavult, s hogy „választójogunkat nem lehet foltozni, mert a szövet mindenütt utánaszakad a foltnak, hanem elvetvén mai alapelveit, az egyenlőtlen vagyoni cenzust, a nyílt szavazást, s a nagy tömegeknek választóközpontokba való összevonását, egészen új alapokra kell fektetni.” (Ugyanitt ígéri Móra, hogy a könyvet profán lapban is ismerteti, s lábjegyzetben utal rá, hogy ez a Szegedi Napló (év nincs!) I. 26-i számában megtörtént.)

Móra szabadkőműves munkájáról 1912. okt. 13-áról kelt az első dokumentum. (Érdektelen levél, melyben megnövekedett profán elfoglaltságára való tekintettel halasztást kér valamilyen meg nem nevezett feladat végrehajtására.) 1913-ból viszont már számos dokumentumot találtam.

Az 1913. jan. 8-i tisztikari értekezlet határozza el Móra Ferenc legény „mesterré” emelését, s III. 4-én küldik le mesteri okmányát Budapestről a páholyoknak. Itt szerepel a Szeged páholy munkatáblájában Móra Ferenc szónok testvér neve, mint a márc. 3-i ülés előadójáé, ahol Dettre János, Hollós József és Diósszilágyi Sámuel jelenlétében (később valamennyien Móra jó barátai, Diósszilágyi Sámuel orvosa és bizalmasa) köszönti Kőhegyi Lajost fő-mesterré avatása alkalmából. Áprilisban Móra „Egészséges jótékonyosság” címen tart munkát, s előadásában felveti a nyomor elleni harc legalkalmasabb módját, a szegedi karitatív egyesületek egyesítésének gondolatát.⁷ Ugyanez év őszén Hollós József betérjeszti a páholy programját, amelyben szerepel a többi között egy krajcáros napilap létesítése is. A szerkesztői állásra dr. Szőri József és Móra neve kerül szóba. Mindez azonban csak terv marad, hiszen Móra ugyanebben az időszokban már a Szegedi Napló élére került. Ez alkalomból a páholy részé-

⁶ 1886. júl. 29.

⁷ 1913. ápr. 21.

ről Csányi Sándor főmester üdvözölte Mórát, s ő tolmácsolta a testvérek jókívánságait „az emberiség javára kifejtendő nehéz munkájához.”⁸ Két művészi szempontból jelentéktelen, de dokumentumként érdekes Móra verset is közöl a páholy munkatáblája. Az első a páholy XVII. számú nővér munkáján hangzott el s címe „Lánc.”⁹

„A templom zárul, ite missa est!
Mert templom ez, bár nincs rajta kereszt.
Ki nem lakik a tömjénfüst között,
Ki az oltárról rég kiköltözött
S az emberszívben vett lakóhelyet:
A mi egy istenünk: a szeretet.

A templom zárul, ite missa est!
Egy kis ministráns csengettyűzi ezt.
Álomvizeknek csónakosa én,
Ki itt az ígért révet meglelém,
S miknek piros kendője integet,
Ki új hajnalok harsonása lett.

A templom zárul, ite missa est!
Ám nyomtalan ne szálljon el az est,
Szedjétek össze hulló tollait,
Miket egy tiszta óra szórt el itt,
Vigyétek haza egy-egy sugarát, —
Hadd derengje be künn az éjtszakát¹⁰”

A költemény szövege alatt a jegyzőkönyv vezetőjének, — ideillőbb terminológiájával: az „építészeti rajzolat” szerzőjének, — megjegyzése: „Ez a költemény mély nyomot hagyott az összes jelenlevők lelkében, úgy hogy egy feledhetetlen szép este emlékévt vitték magukkal.” Kegyeletsértés lenne e költemény esztétikai mérlegelése, s méginkább ez a következő alkalmi versikénél, amelyet Móra a páholy új helyiségének felavatására írt.¹⁰ De dokumentumként még ezt is érdemes kiásni a feledés sírjából:

„Királyi ház ez pompával tele
Mi régi szívünk hoztuk el bele,
De szívünk benne új szándék teli
Ne ő nekünk, mi adjunk fényt neki.”

Irodalomtörténeti vonatkozásban teljességgel érdektelennek érzem, s csak a viszonylagos teljesség kedvéért említem, hogy 1913 végéről, 1914 elejéről vaskos iratesomó szerepel a páholy iratai között: Somlyódy István testvér állítólagos indiszkrécioja miatt megindított fegyelmi ügyének dokumentumai. A nyomozás akörül folyik, vajon elárulta-e Somlyódy a törvényhatósági bizottsági választásoknál a szabadkőművesség érdekeit. A nyomozást a páholy részéről Móra Ferenc vezeti. (A páholy közéleti szerepének megítélése szempontjából ez az ügy annál jelentősebb. Világosan megmutatja, hogy Szigyártó Albertnek „A szabadkőműves szempontok érvényesítése a közügyekben” című előadása, s azt követő vita felszólalásai¹¹ nem pusztába kiáltott szóként hangzottak el, a páholytagok aktívan tevékenykedtek e célok végrehajtása érdekében. A törvényhatósági választások előtt például a Szeged és az Árpád páholy közös bizottságot küldött ki, majd páholyközi értekezletet szervezett, amelyen a testvérek kerületenként, külön-külön is állást foglaltak a klerikális képviselők kizorítása érdekében. Az indiszkrécio — amely egyébként a 9 pontos szabadkőműves fogadalom szövegébe és szellemébe ütköző vétek — a vád szerint az volt, hogy Somlyódy ezt a bizalmas határozatot az ellenfelek, a hivatalos, klerikális jelöltek és támogatóik tudomására hozta.)

1914 elejéről való Mórának igen érdekes szabadkőműves hitvallása, amely többé-kevésbé kulcsot ad ahhoz is, mi vonzotta őt a szabadkőművesség táborába. Ez a hitvallás voltaképpen egy beszédének a munkatáblában közölt gondolatmenete (tehát nem szó szerinti szöveg!) A beszédet a páholy három új tagjának felvétele alkalmából tartotta, amikor is az új testvérek közt szerepelt fiatalabb barátja, Domokos László is, akinek a „Magyar impe-

⁸ 1913. okt. 17.

⁹ A munkatábla szerint 1913. márc. 16-án, de feltételezhetően a keltezésben elírás van, s a helyes dátum: 1913. jún. 16.

¹⁰ 1913. okt. 17.

¹¹ 1912. febr. 4.

rializmus” című könyvéről korábban Móra nagy lelkesedéssel szolt, s akinek most, a szabadkőművességben mentora lett. „A szabadkőművesség lelkiereje halhatatlan jóságában, mély életében, belső szépségében van — mondotta Móra. — Ez ősi elvekre épített transzcendentalis fölfogás nincs ellentétben gyakorlati céljainkkal. A szabadkőművesség atmoszférája nem ismeri a hazugságot. Törvényünk: sisak alatt is lásson a szabadkőműves könnyet, pajzs alatt is érezze a szív dobogását. A szabadkőművesség az emberi boldogságért van. Legyetek hűséges katonák.”¹²

Ugyancsak új tagok üdvözlésére írta a következő érdekes és háborúellenességében egyértelműen radikális beszédét, amelynek gondolatmenetét így idézi a munkatábla: „Sok mindent nem tudunk. Ki okozta a világégést, ki érte felelős? Ki akarta? Tán az emberiség lelkében felgyülemlett erők kaotikus halmaza?! Egy nagy jajkiáltás az egész világ! De a háborút nem akarta senki. — Senkinek sem kellett és mégis megvan, — de akkor ez a társadalom alijában hibás s ezt kell újra teremtenünk. Erre a nagy újraalkotó szabadkőműves munkára hívja fel az új testvéreket.”¹³

Rendkívül érdekes az 1918—19-es anyag is. Február elejéről való az első dokumentum, amely akkor már helyettes főmester Móra tisztikari taggá választására utal. Móra ugyanis nagy elfoglaltságára való tekintettel kéri, hogy „bármennyire megtisztelő is a testvérek bizalma, ne vegyetek be a tisztikarba henye tagnak.” Ugyanakkor, amikor e kérését a tagság méltányolja, helyettes főmesteri rangjában a fogadalom letétele¹⁴ után megerősítik.¹⁵

A forradalom októberében, a tisztikar választása alkalmával, de még az események kiborbanása előtt Szigyártó Albert főmester beszédét tart a páholyban a kultúra védelme, a közoktatás megreformálása, a közegészségügy államosítása érdekében, s követeli a politikai jogok kiterjesztését minden dolgozó számára. Az egyre rettenetesebb drágaság leküzdésére felveti, hogy „kommunizálni kell a közüzemeket és hatósági üzemek útján irányítani az élelmi piac áralakulását.” A testvérektől egyértelműen és határozottan megköveteli minden progresszív irányú mozgalom támogatását. Világos ezután, hogy a páholy vezetősége és tagsága magáénak vallja az októberi polgári forradalmat, s körülbelül a radikális párttal egy platformon hajlandó annak támogatására. Mórának a Szegedi Nemzeti Tanács megalakulása során kifejtett munkájáért (Hollós Józseffel együtt) a páholy külön köszönetét fejezi ki. Az események gyorsulásának időszakából Móra szabadkőműves ténykedéséről nincsenek adataink, a következő dokumentum már a proletárforradalom szegedi hatalomvesztése utáni időszakból, 1919 májusából való. Ekkor a Szegedi Naplótól való visszavonulással egyidőben a következő levelet intézi Szigyártó Alberthez, a páholy főmesteréhez:

„Főmester testvér, kedves Bátyám, valószínűleg méltóztattál olvasni a *Szegedi Napló* tegnapi számát, amelyben bejelentem, hogy hazaárulásom konzekvenciáit levonom és a szegedi közélettől, amelyben eddig se túlságosan tolongtam, teljesen és végleg visszavonulok. Nem a terrornak engedek, mert szégyentelen nyílt terrorral személyem felé még senki sem közeledett, — de rosszabb a lappangó, ellenséges indulat, s ez elől térek ki én, aki csak nyílt és őszinte tudok lenni jóban, rosszban.

Tegnap megváltam a Szegedi Naplótól, ma *kernem kell tőled is a páholy tisztikarától a testvéri közösségből való kibocsátásomat*. Nem hiszem ugyan, hogy éppen a világosság fiai közt akadnának értelmetlen emberek, akik elítélnék engem, mert egy zord hangú figyelmeztetéssel tényleg elejét vettem annak, hogy Szegedet elöntse a tűz, de lehetnek tájékozatlanok, s a helyzet mindkét esetben egyformán feszélyező lenne mindnyájunkra nézve.

Testvéreim, bocsássatok el békében, — ezt tiszta és nyugodt szívvel kérem tőletek. Anyagi kötelezettségem a páhollyal szemben úgy tudom nincs, s normális tartozásom lapját is tehermentesnek érzem. Akarattal soha meg nem bántottam egyiketeket sem, a páholy ellen infidelitást el nem követtem, s amennyiben az én nyomorult rabéletem (?) engedte, minden parancsnak engedelmeskedtem. Méltóztassatok megengedni, hogy ezuttal a magam önrzete parancsának engedelmeskedjem, amikor önkéntes száműzetésbe menve a szegedi közéletből, fedezést kérek a páholytól is, amelynek szeretete annyi éven át melengetett, — úgy hogy utolsó szavam hozzátok csak a hálálé lehet.

Szeged, 1919. május 9.

Móra Ferenc¹⁶

¹² 1914. jan. 6.

¹³ 1917. dec. 17.

¹⁴ 1918. febr. 3.

¹⁵ 1918. febr. 7.

¹⁶ Móra kiemelései.

¹⁷ Móra itt „Memento” c., a Szegedi Napló 1919. ápr. 1-i számában megjelent híres cikkére utal, amelyben Lyon példájára hivatkozva azt tanácsolta a polgárságnak, hogy egyezzen ki a hatalomra jutott munkásosztállyal, s állástfoglalt a proletariátus „istenien emberséges” diktatúrája mellett.

¹⁸ Ezt az ismeretlen négy oldalas kézzel írott levelet ugyancsak a 114. sz. szabadkőműves gyűjteményben találtam. A borítékra Móra a következőket írta: „Szigyártó Albert tanár úrnak magán ügyben, saját kezébe”.

Mórának ezt a levelét 1919. június 19-én tárgyalja a páholy. Ekkor vetik fel, hogy tisztségéről lemondott, s helyébe új helyettes főmestert kell választani. Egyetlen szűkszavú utalás közli a továbbiakban, hogy a szeptember 16-i ülésen (ez volt a páholy utolsó ismert összejövétele) felolvasásra került a „Móra Ferenc testvér ügyében megtartott bűnvádi eljárásról szóló jegyzőkönyv és ítélet.”

Ezen az ülésen Szigyártó Albert és páholytársai közt élehangú vita robbant ki a szabadkőművességnél a háború és forradalmak alatti magatartására vonatkozóan. A nézetek összecsapásában szóhoz jutnak az egyértelműen antibolsevista, sőt szakszervezet- és proletár-ellenes hangok, s a munkásosztállyal békülni szándékozó, pacifistább nézetek is. Van, aki az egykori „vöröseket”, van, aki a „fehér terrort” kárhóztatja, de egységes platformra már nem jutnak. A szabadkőművesség legális élete a forradalom bukása után végetért. Móra további szabadkőműves kapcsolataira vonatkozóan írásos dokumentumot nem találtam. Alapos okunk van rá, hogy — éppen a Világnál betöltött vezető szerepe, és Supka Gézával való szoros barátsága alapján — feltételezzük, hogy a kapcsolat a mozgalom legalitásának elvesztése után nem szűnt meg, s vannak, akik Mórát Budapesten látták is a Cobden páholy titkos összejöveteleinek egyikén-másikán. Ennek bizonyítása azonban még további kutató-munkát igényel.

HEVESI JÓZSEF

MÓRA FERENC SZABADKŐMŰVES BESZÉDEI*

Véletlennek köszönhető az, hogy Móra Ferenc szabadkőműves beszédeinek kéziratai fennmaradtak, előkerültek, elkerülték a pusztulást. Makulatura közt találtam rá.

Az 1910-es években Szegeden két szabadkőműves páholy működött. Az egyik az „Árpád”, a másik a „Szeged” páholy volt. Ez utóbbinak volt tagja Móra Ferenc. A páholy anyakönyvi adatait Csongor Győző szegedi muzeológusnak köszönhetem. Az anyakönyv bejegyzése szerint: No. 31. Móra Ferenc, Kiskunfélegyházán szül. 1879. júl. 19. Nős, egy gyerekes, könyvtár- és múzeumi őr, író. Lakhelye Szeged. Kezesének neve Dr. Engel Mór. Felvételiének napja: 1911. nov. 27. legényfok: 1913. jan. 13. mesterfok: 1913. jan. 20.

Érdemes megemlíteni, hogy a No. 32. Hollós József orvos, aki a proletárdiktatura idején kiemelkedő szerepet játszott, majd emigrációba kényszerült. A kezes, Dr. Engel Mór ismert szegedi ügyvéd volt, akit 1910. márc. 5-én igazoltak át az „Árpád” páholyból, mint a „Szeged” páholy egyik alapító tagját. Móra bátyja, István, 1900-tól a budapesti, „Hungária” páholy tagja volt.

Az első világháború elején a szabadkőműves páholyok működését betiltották. Szervezeti életük három és fél évi kényszerű szünet után újra megindult 1917 második felében. Az előkerült beszédek ebből, és a következő évből valók. Móra mint író ember, a kortársak állítása szerint gyakran tartott avató- és lán- (gyűlést bezáró) beszédeket. A szertartások oktatója is volt. Az ilyen természetű beszédek azonban nem kerültek nyilvánosságra. A Kelet-ben, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy hivatalos közlönyének XXV. (XXXVIII.) évfolyamában (1913. jan. 1. szám) találjuk egyik versét, amit talán nem felesleges közölni.

L á n c b a n.

Mitől az emberszív oly rég remeg,
Bár útban van felénk a fürgeteg,
Röpködve bőszt süvöltözés között,
Mint óriás sas, a világ fölött,
Ártatlanokra vetve rémes árnyát:
Bűn és erőszak csattogtatja szárnyát.

Lent a földön nincs se virág se dal,
Fent a menyég fekete ravatal;
Vért és könnyüket hullató setét

*A publikációt Hevesi Józsefné Dózsa Magdolna a Szegedi Egyetemi Könyvtár tud. főmunkatársa készítette elő.

Kioltogatta minden tűzszemét —
A vak éjben riadtan bujdokol
A szeretet s nem lel tanyát sehol.

Míg kint a poklok orgonája szól:
Testvéreim, fogódzzunk össze jól,
Láncunkban minden szem legyen helyén,
A templomot akkor nem féltsem én,
Oltártűzünknek hármas gyertyalángja
Reményt ragyog a tolvaj éjszakába.

Móra Ferenc

1919. márc. 21-től a szabadkőműves páholyok működésüket szüneteltették, talán abban a reményben, hogy a proletárdiktatura feladataikat elvégzi. A proletárdiktatura idején Móra tevékenységével erősen „kompromittálta magát” a Horthy rendszer urai szemében. 1920-ban fegyelmi vizsgálatot folytattak ellene, mert Horthy budapesti bevonulása alkalmával nem lobbogtatta fel a Kultúrpalotát. Móra azzal védekezett, hogy a Múzeum zászlaját a Szegeden megalakuló „nemzeti hadsereg kérte kölcsön”, és azóta sem adták vissza — mint a Somogyi Könyvtár és a Múzeum 1920-as évről szóló, a Somogyi Könyvtár irattárában levő évi jelentése írja.¹ Egy évtizeddel később, mikor a Szegedi Egyetemi Könyvtár és a Somogyi Könyvtár kooperációjának kérdése felmerült — mint a hagyomány tartja —, az évekig tartó tárgyalások, tervezetések nem utolsósorban a kultusz-kormányzatnak a Móra személyével szembeni elfogultságán feneklettek meg.

Válószerűleg személyével nem akarta a szervezetet nehéz helyzetbe hozni, ezért kérte elbocsátását, amit 1920 március 10-én meg is kapott. Május 18-án belügyminiszeri rendelet oszlatta fel az összes szabadkőműves szervezeteket, károsnak és veszedelmesnek nyilvánítván azok működését. Hogyan lett volna „káros és veszedelmes” működésük, mikor a karitatív eszmék mellett az általános és titkos választójogért, a szekularizációért, az ingyen oktatásért is küzdöttek, és békepropagandát folytattak!

A szabadkőműves mozgalom fénykorát olyan nagy nevek jellemzik, mint az orosz dekabristák, Franklin, Washington, Garibaldi, Kossuth. Az irodalom terén: Voltaire, Lessing, Goethe, Puskin, Turgenev, Zola, Th. Mann, Batsányi, Kazinczy, Kölcsey, Ady. A zene terén: Haydn, Mozart, Liszt, Csajkovszkij. Szegedről Cserzyt, Apáthyt, Reiznert említjük meg.

A polgári forradalmak után, és a polgárság uralmának idején azonban a szabadkőművesség elvesztette régi, haladó jellegét, és különböző világmegváltó és reformista elemek gyűjtőhelyévé lett. Hazánkban a felszabadulás után csak 1945 novemberétől 1950 júniusáig fejtek ki tevékenységet.

E beszédek nyilvánosságra hozását szükségszerűvé teszi az, hogy Földes Anna „Móra Ferenc” című monográfiájában többször érinti Móra szabadkőműves voltának kérdését. E dokumentumok csak határozottan teszik azt a Móra portrét, amit a marxista irodalomtudomány állít elénk. Móra eljutott addig a legvégső határig a haladás irányában, ameddig a polgári liberalizmus talaján eljuthatott. Ennek az útnak a jelzőkövei ezek a beszédek. Megkapó rendkívül humanus hangjuk, az emberszeretet gazdag áradása, a fennkölt gondolkodás szabadságának dicsérete, a háború és a fölösleges vérontás mélységes elítélése. Gyönyörű bennük az élet, a munka, a szépség dicsérete. Móra világosan látja, hogy a társadalom szerkezete a romlott, meg kell változtatni. Megérzi, hogy „újító idők friss és éles szele fú, lengetve új hajnalok piros lobogóit”.

Móra e beszédeket gyorsan írta, egyszeri felolvasásra szánta, ephemer voltak nyilvánvaló. A dokumentumokat betűhíven közlöm. A rövidítések kiegészítését (zárójelben) csak ritkán látom szükségesnek.

Erdemes főmester t(est)v(ér), kedves testvérek, mikor először gyűjtjük meg a műhely hármass lángját a hosszú szünet után, melyre az emberiség tragédiája kényszerít bennünket, nem tudom, az öröm, vagy a szomorúság szavával köszöntselek-e benneteket e sajtóságs munkán, melynek hivatása új és különösen fényes szemet illeszteni egy olyan láncba, a mely a világrengésben a kultúra többi értékeivel együtt széthullott és darabokra tört? Nem tudom, testvérek, — s ez a bizonytalanság és bátoratlan habozás fölötte reszket mindannak a problémának, a miről ma beszélni lehet s a minél egyébről nem lehet beszélni. Nem tudom, igaz-e az, hogy az idők teljessége következett most el, halála mindazoknak, a mik voltak az földre hozott új világoknak, melyek eddig csak az álmok aranykódében lebegtek az emberiség fölött. Nem tudom, igaz-e, hogy ez nem olyan háború, mint a többi, mert ezt nem államfők személyes akarata, nem népek gyűlölete, nem elvek föltétlen sodrása idézte elő, hanem ez a háború az emberiség lelkében gyűllyült érzések kaotikus kiömlése. Nem tudom, magától gyulladt-e ki

a kultúra kincses kazla, vagy a legátkozottabb kezek dobtak bele csóvát, melyek valaha a földön gyűjtogattak. Nem tudom, igaz-e az, hogy a katasztrófák szélvészében az isten lelke sir, s hogy a háborúnak, melyet a sátán fűt, olyan szent missziója van, melyet az angyalok irigyelnek. Nem tudom, nem tudunk semmit, hiszen mély és sötét kútba van rekesztve az emberiség, a melybe úgy eresztik a gyér sugarakat, hogy a látást még bizonytalanabbá és még zavartabbá tegyék.

Egy dologban azonban, kedves testvérek, azt hiszem, mégis valamennyien egyet értünk, a kik a haza védelmében sem felejtjük el, hogy minden embernek, fehérnek, feketének, sárgának piros a vére, mikor szívéből kibuggyan a hóba, vagy a sárba s hogy a jajkiáltás olyan szabadkőműves jel, a melyről mindenütt ráismernek a katonában az emberre, akár milyen színű az uniformisa. Ma már nemcsak daloló és bokrétás katonákat látunk, a kiknek lelkesedése éget, mint a tűz, hanem összetört és véres katonákat is, a kik látása vád és gyötrelem. Ma már nemcsak olyan hőseink vannak, a kik mellükön viselik a dicsőség vaskeresztjét, hanem olyanok is, a kik halálos napjukig bénán és vakon viselik vállukon a nyomorúság vaskeresztjét, melyen az emberiség feszítettet meg, nem tudni kiért, miért. Ma már nem csak embereket látunk, a kik nem félnek, mert meg tudnak halni, hanem özvegyeket és árvákat is, a kik félnek, mert nem tudnak megélni. Ma már, testvérek, azt hiszem, a föld minden népei egyet értenek abban, hogy a legnagyobb rettenet, a legborzasztóbb átok, mely a világra szakadhat, a háború, a láncairól elszabadult pokol, melyben örömet csak a gazság, vagy az örület lelheti. S ő, ez a gazság és örület nem jelentkezik. A világ minden hatalmasságai kezdettől fogva tagadják, hogy a háború az ő bűnük volna. A királyok nem akarták. A diplomáták nem akarták. A nemzetek nem akarták. Az Isten nem ad ki se kék könyvet, se vörös könyvet, de bizonyára ő se akarta. Magától lett, mint a kelevény, a pokolvar, a döghalál. Én nem hiszek ebben a misztikumban, amivel a háború fölbuggyanása helyét el akarják takarni, — de ha igaz, mi következik belőle? Az, hogy ha a háborút senki sem akarta, sőt mindenki a békét akarta és mégis eljött a háború, hogy megváltoztassa az ízt életnek, csóknak kenyérnek: akkor a világ berendezése rossz, akkor a társadalom szerkezetében van a hiba, akkor itt kell a gerendákat kicserélni, a szerkezeteket megváltoztatni, akkor az egész emberiségnek abba a műhelybe kell beállni, a melyben a szabadkőművesség évszázadok óta dolgozik olyan eszményekért, melyek közt úgy nem találhatik háborút, mint istenkáromlás a miatyánkban.

Én nem tudom, kedves testvérek, így lesz-e ez mindjárt a háború után, hiszen az egész történelem biznyság rá, hogy a háborúk, még a liberalizmusért kezdettek is, mindig a reakciót szokták erősíteni; én nem tudom, a szabadkőművesi intézményre a külső megerősítés, vagy a megpróbáltatás napjai következnek-e el, de egyben bizonyos vagyok: hogy a szabadkőművesi munkásság sohase volt intenzívebb, mint a háború után lesz, pedig a dolognak ez a lényege, hiszen mi mindig csöndben dolgoztunk, mint a méhek, és soha se verejtékünket, mindig annak gyümölcsseit adtuk a világnak. Ma nagy vonásokban is lehetetlen még a jövő programját megrajzolni, de bizonyos, hogy mikor majd újra megszöjjük a szabadkőművesség világtápiszát, melyet kilyuggatott és szétmetélt a háború, új fonalakat is kell a régiek közé kevernünk. Nem akarom megmozgatni a vizet a jövő nagy vödreiben, de azt hiszem, meg kell tanulnunk jobban szeretni, mint ahogy eddig szerettünk és sokkal jobban gyűlölni, mint a hogy eddig gyűlöltünk. Nem elég újra kovácsolni a meglazult láncot, olyan szorossá kell fűzni, hogy a föld ki ne csúszhassék többet belőle a barbárságok vadonaiba. Nem elég megtisztogatni a szellemi kutakat, melyekhez a háború előtt minden felől inni jártak a lelkek szomjas nyájai s melyeket most megmérgezett a gyűlölet: gondoskodni kell róla, hogy a kultúrellekek genfi konvenciójának védelme alatt a kűtmérgezők soha többet hozzájuk ne férhesse- nek. Nem elég begyógyítani az emberiség rettenetes sebeit, a miknek ütését megakadályozni még nem volt ereje a szabadkőművességnek: a háború termelte energiával kell dolgozni azon, hogy ilyen háború többet ne lehessen, megértetvén az emberiséggel, hogy a háború emberi csinálmány, nem természeti törvény, s hogy az emberiség boldogságának nem förtelmekből és vérzivatarokból kell kisarjadzani.

Nagy és nehéz munka lesz ez, kedves testvérek s mert a gondok és borongások e napjaiban is örülnünk kell azon, hogy a szabadkőműves szövetség épen most nyert meg magának olyan értékeket, a milyenek most felavatott testvérünknek¹⁴ adattak, a kit háborús Benjaminul kapott páholyunk a gondviseléstől, talán hogy pótolja annak a szegény testvérünknek a helyét, a kiért szívünkben mindnyájan gyászt hordunk. Új testvérem, a kit e bánatokkal terhes év eddig egyetlen örömről adott, nem volna férfias dolog, ha éppen én, a kit hosszú esztendőök közös örömei és közös szomorúságai tettek testvéreddé, most szép szavakat csengetnék előtted, melyekre gazdagságodban úgy se vagy rászorulva. Te, a ki jó vagy

¹⁴ Az anyakönyvből nem tűnik ki, hogy kiről van szó.

és lélekkel bíró, és régóta tanuló ismerni a misztériumok isteni életét, hamarosan meg fogsz győződni arról, hogy haza jöttél, mikor gyertyánk lángja mellé kíváncsoztál, és a páholy is hamarosan meg fog győződni róla, hogy nem idegent fogadott kebelébe. Boldog és büszke vagyok, hogy erős, meleg és hűséges kézszorítással én köszönhetlek elsőnek a Szeged páholy nevében.

Kedves testv(é)rek és különösen ti, most született fiúk, a kik még a jövőendő pályáiba takargatva álltok előttünk, bocsássatok meg nekem, hogy bronz- és acélpengése volt a szavaknak, a miket eddig mondtam, — ezek a szavak az időnek szóltak, a melyben élünk. Ti hozzátok, új testvéreink, ajkam helyett a szívemmel szólok ezekben a szelid és mégis méltósággal teli, ezekben a fényt sugárzó és mégis mélységesen misztikus percekben, a mikor istenek zsongása hallik a Templom csöndjében. Valami olyant szeretnék nektek mondani, a mitől lelketek mosolyogva rezzenne föl, s már fele úton ujjongva kiáltaná felém: testvérem, hallom a szavadat! Valami hasonló szeretnék tenni a kémikushoz, aki pár rejtélyes csöppel a kristályok egész erdejét szabadítja föl egy pohár tiszta víznek alvó tömegéből. Szeretnék valamit adni nektek, a mit elvihetnétek magatokkal, a nélkül, hogy tudnátok róla, mert súly nélkül hullik a lelkekbe és mégis megtapad benne, mint a fűzbarkák pelyhe a ruhán. Szeretnék szólni a láthatatlan jóságról, a mély életről, a benső szépségről, a lelkeről a szkevességnek, a mely halhatatlan és örök, a mely talán az Ureusz-kigyóval és a Merkur-oszlappal együtt szállt ránk rég elmúlt korszakokból. Hol van ma a mély élet, a belső szépség, a láthatatlan jóság? Aluszik szerte széjjel a világban az örökkévalóság küszöbén, a szabadkőműves páholyok mélyén, a kezeket várva, amelyek fölébresszék és kivigyék őket az örömtelen, kifosztott, a sötét és szegény világba. A mi kezeink akik fáradtan és csalódottan állunk a múlt és jövőendő mesgyéjén, talán nem találhatunk méltóknak arra, hogy kivigyék a szent világosságot a világba, — ti, új testvérek,² a kiket három és fél év után első örömmel és ajándékkal adott a sors a Szeged páholyoknak, ahhoz a generációhoz tartoztok, a mely tökéletességre fogja vinni a mi kezdeményezésünket. A szkműveseket odakint Lucifer fiainak szokták mondani azok a szegény eszkimók, akiknek látóhatára nem ér tovább halzsiros bődönük szélénél, — legyetek ti büszkék erre az elnevezésre, hiszen ti tudjátok, hogy L(ucifer) első kerubina volt az istennek és neve világosság-hordót jelent. Ti profán pályátokon, a tanári katedrán is a világosság hordói vagytok s ezt a munkát fogjátok folytatni a szkv. művészetben is, melynek célja emberi lelkek nemessé formálása a szeretet eszközeivel. A munka anyaga mindig más, a munka célja mindig ugyanaz s a munkát mindig bölcs(ességnek) kell vezetni, erőnek végezni, szépségnek díszíteni. A szkműves, mint hallani fogjátok, délben kezdi a munkát és éjjélkor hagyja abba, ti éltetek delén állt(ok) munkába, folytassátok éltetek éjjéljéig.

Kedves testvérek,

a mikor meghatott szeretettel és azzal a gyöngédséggel nézlek benneteket, a milyennel újszülötteket szokás nézni a jövőendő pályáiban, ajkam helyett a szívemmel szeretnék hozzátok szólni ezekben a szelid és mégis méltósággal teli, ezekben a fényt sugárzó és mégis mélységesen misztikus percekben, a mikor istenek zsongása hallik a templom csöndjében. Valami olyant szeretnék nektek mondani, a mitől lelketek mosolyogva rezzenne fel s már fele úton ujjongva kiáltaná felém: testvérem, hallom a szavadat! Valami hasonló szeretnék tenni a kémikushoz, a ki pár rejtélyes csöppel a kristályok egész erdejét szabadítja föl egy pohár tiszta víznek alvó tömegéből. Szeretnék valamit adni nektek, a mit elvihetnétek magatokkal, a nélkül, hogy tudnátok róla, mert súly nélkül hullik a lelkekbe és mégis megtapad benne, mint a fűzbarkák pelyhe, vagy a tüskerózsa bóbítája a ruhán. Nem beszéltek ezért világot átérő láncáról a szabadkőművesességnek, erről az igazi equátoráról a földnek, mely bennetek kapta két friss szemét, szépen csillogót és nemes veretűt, — inkább a delejéről szólok, mely egyik szemből a másikba sugározván, élővé teszi ezt a hatalmas pántját, ezt az örökkévalóságra készült gyűrűjét az emberiségnek. Nem beszéltek a királyi alkotásokról, melyek világszerte hirdetik szövetségünk hatalmát, — inkább az erőről szeretnék beszélni, mely csendben és homályban dolgozva, mint a méhek, a humanizmusnak és liberalizmusnak óriási sejtjeit, az egész emberiségnek mézelő kamaráit fölépítette. Nem tényekről akarok szólni, a mik nyilvánvalóak, hanem azokról a láthatatlan nagy erőkről, melyeknek a tények csak hírnökei, kémei, vagy hátrahagyott őrői. A láthatatlan jóságról, a mély életről, a benső szépségről szeretnék valamit mondani, a lelkeről a szabadkőművesességnek, a mely halhatatlan és örök, a mely talán az Ureusz-kigyóval és a Merkur-oszlappal együtt szállt ránk rég elomlott korszakokból s túl fogja élni az egész intézményt, melynek

² Valószínűleg az 1917 decemberében felvett Pénez Zoltán makói áll. főgimn. tanárról és dr. Lindenschmidt Mihály szegedi áll. főreálisk. tanárról van szó.

az a célja, hogy fölöslegessé tegye önmagát abban a pillanatban, a mikor szabadkőművessé tette az egész emberiséget. Nem tudom, testvérek, el tudom-e mondani, a mit akarok, nem a magam erőtlensége, hanem a dolog természete miatt, mely megragadott és birkóznom készítetett magával, mint Jákobot a szellem Béthel kövein.³ Vannak bizonyosságok, a mik lefátyolozott királynék gyanánt kísérnek végig bennünket az életen, a nélkül, hogy beszélni tudnánk róluk. Mihelyst kimondjuk, különös módon megkicsinyítjük őket. Azt hisszük, hogy belemerülünk az örvények mélyébe, s csak a felszínen felbukva látjuk, hogy a vi. csepp, mely halvány ujjaink hegyén csillog, nem hasonlít többé a tengerre, a melyből való. Azt hisszük, hogy csodálatos kincsekkel teli barlangra találtunk s csak a napvilágon látjuk, hogy szimiliort⁴ és üveget hoztunk fel magunkkal, míg a kincs változatlanul csillog a sötétben. Lehet, én is így járok, úgy is kimondom, testvérek, hogy a szabadkőművesség legnagyobb értéke az a láthatatlan jóság, az a mély élet, az a belső szépség, a mellyel a lelkeket talán tudtuk és akarattuk nélkül is hatalmába keríti, közelebb hajlítja egymáshoz és önmagukhoz s fölvezeti a létnek ama magasabb fónsikjára, a honnan belátni a végtelenbe. Pedig nincs nemesebb célja az életnek, mint megtalálni a felsőbb élet különleges lehetőségét a mindennapi szegény és elkerülhetetlen valóságban s az örök kapuk küszöbén ülve az öröm fényében, a szépség és szeretet lángjában, a fájdalmak árnyékában megsejteni a mindenséget. Tudom testvérek, e szavak talán inkább illenének misztikus filozófok, mint az élet szegény harcosai szájába, — de mondjátok meg, melyik az az emberi cselekedet, a melyiknek utolsó indító oka nem misztikus? Az anyánk szeme, a ki szeret, az asszonyunk mosolya, a kit szeretünk, nem olyan misztikus-e mint fejünk fölött a Véga, vagy a Berenice lángja s maga a szabadkőművesség nem egy élő misztérium-e, melynek látóhatára szüntelen megújhódik? Mi készítet bennünket arra, hogy a magunk minden haszna nélkül, néha a magunk érdekeinek egyenes mellőzésével egyengessük a jövőndő nemzedékek útját, mely nevünket se fogja ismerni, ha nem az elvont és láthatatlan erő, mely talán a magunk szemének is észrevétlenül kavarg az áldott Golfáramként a szabadkőművesi alkotások korallszigetei körül. Arra kell törekednünk, hogy ez a mérhetetlen mélységű erő szüntelenül növekedjék bennünk, ez az erő pedig csak azokban növekszik, a kik megszokták a járást a létnek ama vakító csúcsain, ahol az élet megnyeri a lelkeket s a honnan látni, hogy minden tett és minden gondolat oda van fűzve valami csálhatatlanul nagy és halhatatlan dologhoz. Sohse feledjétek el, hogy az az árnyék, melyet az elhaladó emberek és dolgok az élet falára vetnek, csak egy hatalmasabb árnyéknak tűnő képe, mely elenyészhetetlen hattyú szárnyaként terül el a lelkek fölött s ne higgyétek, hogy ez a transcendentalis felfogása a világnak megárt a mi gyakorlati céljainknak. A ki megszokta sub specie aeternitatis nézni a körülötte nyüzsgő életet, annak a szeme sokkal élesebben lát bele a lelkeket megőrző sötétbe s a ki megszokta az örökkévalóság ingájának fölséges ritmusát, annak füle sokkal fogékonyabb a nyomorúság és boldogtalanság jajsza, vagy halk zokogása iránt. Testvéreim, nem szeszélyből, vagy az álmaiba szerelmes ember fanatizmusával beszéltem nektek ezeket a szabadkőművesi lélek belső természetéről. Bár a fölszínes látszat mást mutat, nem hiányoznak a jelek, melyek azt mutatják, hogy az emberiség az idők víz sivatagán a lélek birodalma felé közeledik. Nincsenek még sokan a jelek, itt-ott egy-egy zöld levél, üzenetül az új világból, de Kolumbusnak elég volt egy arra, hogy a keresett föld közel-létét megsejtse. A történelemben vannak bizonyos korszakok, mikor a lélek, mely századokon át úgy vergődik az emberiség mélyén, mint egy nagy folyóban a vízbe fuló, ismeretlen törvényeknek engedelmeskedve felszínre kerül és közvetlenebbül nyilvánítja létezését és hatalmát, mint addig. Világos, hogy az emberiség lelke ma nagy erőfeszítéseket tesz. Elhatározó küzdelemre készülődik, s talán soha se hozott működésbe különbözőbb és ellenállhatatlanabb erőket. A forrongás fönt indult meg, a mi tájainkon, de ma már az élet legegyszerűbb ösvényein is moztogtatja a tömegeket, mert semmiféle virág nem nyílik a magasságokban, mely végül le ne esnék a völgyekbe. Mindenfelől érezzük, hogy újító idők friss és éles szele fú, lengetve új hajnalok piros lobogóit. Ezeken a lobogókon a szabadkőművesség évszázados vagy évezredes eszméi izzanak. Új testvérek, a lobogó immár a tiétek, — fölöslegesen tartalak arra kérni benneteket, hogy hűséges katonái legyetek, hiszen mielőtt ajtónkat és eszménket kitértük volna elöttetek, jellemeteket megkarcoltuk a mi kemény próbakövünkkel és nemes ércből valóknak találtuk. Azt akarom csak jelezni, mit várunk tőletek, az új esztendő első hajtásaitól. Egyiktek az igazság templomából jó, másiktok⁵ a kövéiemény asztaltól — mindketten folytathatjátok munkátokat a királyi művészetben, melynek célja emberi lelkek nemessé formálása és eszköze a szeretet. Mint a lány agyag a szobrász keze alatt, úgy alakul a szeretet a lélek hatása alatt. Némelyik lelket csak cirógatni kell, másoknak durva

³ Mózes 1. könyve 28. rész. 10–22.

⁴ Szimilior = szimilor, a réz egyik ötvöze.

⁵ Valószínűleg az 1918 májusában felvett dr. Csányi Mátyás kir. járásbíróági joggyakornokról és dr. Holló Jenő munkásbiztosítási pénztári segédtitkárról van szó.

nehéz kalapáccsal és vésővel kell dolgozni. A munka alanya mindig más, a munka célja mindig ugyanaz s a munkát mindig bölcsességnek kell vezetni, erőnek végezni, szépségnek díszíteni. Te, testvérem, a kinek munkája az istenéhez hasonló, légy igazságosabb mint az isten, olyan igazságos légy, mint az ember, a ki meg akarja javítani a világot, a mit az isten rosszul teremtett meg és soha ne felejtse el, hogy az igazság nem önmagáért van, hanem az emberi boldogságért. Te másik testvérem, a kit a közös szomorúság esztendeiben egy másik műhelyben szerettelek meg s tartalak azóta testvéremül, maradj az, a ki eddig voltál: szeretetteljes igazság és igazságos szeretet, határozott a rombolásban és erős az építésben. A szabadkőműves, mint minden munkánkon hallani fogjátok, dőlben kezd a munkát és éjfélkor hagyja abba. Ti is éltetek delén álltatok munkába, — folytassátok éltetek éjjelég.

Hátra volna még, testvéreim, hogy kitanítsalak benneteket a szkm.internacionális jeleiről és felruházalak páholysejtünk jelvényeivel. Amazt szíves engedelmetekkel máskorra hagyom, a felruházást röviden elvégezzük. Eddig úgy ismertünk s ide úgy fogadtunk be benneteket, mint kötény⁶ nélküli szabadkőm(űveseket). Most kesztyűvel avatunk fel benneteket, mely fehér és erős bőrből való. Legyen a kesztyű szívos és erős akarat képe. Ez itt a Szeged p(áholy) jelvénye, az emlékezet és hűség emblémájával, tekintsetek olyan rendjelnek, mely fölér az aranygyapjúval, mert sokkal nagyobb emberi értékek jutalmául adatik s nemes munkákkal igyekezzetek értékét emelni. E *fehür kesztyű* a szabadkőműves tiszta kezének jelképe a magatok számára, a *női kesztyűvel* az élet nemesebb tartalmához, a családi és hitvesi szeretethez való ragaszkodásunkat kívánjuk jelezni. Testvérünk felesége nőtestvérünk, neki küldjük, neki kínáljuk szeretetünkkel e kesztyűt, melynek felmutatása a baltorsban a testvérek támogatását biztosítja számunkra.

S így formán külsőtökben is szabadkőművessé válván, szeretettel köszöntlek benneteket a páholy nevében is, a magaméban is, mindnyájunk örömére sikereken gazdag munkát kívánva nektek.

Móra

Testvéreim,

nem szeretném, ha szavaimat félreértenétek. Nem akarok én pietista gyülekezetet látni a szabadkőművességben, mely elszakadva a fizikai élettől az angyalok lábaival lépeget az űrben, metafizikai álmok tűzszigetei és Izlandjai felé. Csak arra akarok rámutatni, hogy a szabadkőművesi lélek mélyén létezni kell egy áttetsző fának, melynek összes cselekvéseink és összes erényeink csak ideiglenes levelei. Csak azt a szellemi erővel teli kutató akarom nektek megmutatni, a melyből a lelkek néma nyája minden szabadkőműves munkán iszik, talán anélkül, hogy tudna róla. A mi külön atmoszféránkat akarom veletek beszívni, mely Swedenborg arany korának szép országaira emlékeztet, a hol a levegő nem engedi meg, hogy hazugság szálljon el a szájából. Meg akarom veletek értetni, hogy ennek az atmoszférának köszönünk a profán életben olyan pillanatokat, a mikor a rossz, a mit tenni akarnánk, úgy esik lábainkhoz, mint bronzpaizsra az ólomgolyó, s mikor minden szépséggé, szeretetté, igazsággá változik körülöttünk. Meg akarom veletek értetni, hogy ez az atmoszféra csak azokat élteti, a kik életüket — kitarva olykor az ablakokat, melyeken keresztül az istenig látni, — elég gyakran szellőztetik. A szabadkőműveseket odakint Lucifer fiainak szokták mondani azok a szegény eszkimók, a kik nem látnak tovább halzsiros bődönük szélénél, — szeretném, ha büszkéké lennétek erre az elnevezésre, hiszen a gnosztikusok szerint Lucifer az első kerubina volt az istennek és neve világosságördöt jelent. Nem azt akarom mondani, hogy a szabadkőműves az élet nazarénusa legyen, a ki soha fegyvert a kezébe nem vesz, — ő, én tudom, hogy az élet nappalai és éjszakai fegyverben telnek el. Nem látjuk egymást, nem érintjük egymást mi szegény halandók, sohase látunk mást, csak pajzsokat és sisakokat, sohase érintünk mást, csak vasakat és bronzokat. Ez az élet törvénye, testvérek, — a szabadkőműves törvénye pedig az, hogy lássa meg a könnyeket a sisak alatt és a gyermek mosolyt a pajzs mögött.

1. sz. jegyzet:

Jelentés a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum állapotáról 1920-ban.]

Írta: Móra Ferenc igazgató

„Kötelességszerűen megemlítem e helyen, hogy 1920 januárjában Vasek Ernő dr., Szeged város akkori főispánja, indokoltan látta az igazgató ellen vizsgálatot rendelni el, mivel arra hívták fel figyelmét, hogy az igazgató „hazafiatlan magatartást” tanúsított az által, hogy 1919. november 25-én, a nemzeti hadsereg *budapesti* bevonulása napján nem tűzte ki a lobogót a *szegedi* kultúrpalotára. A kihallgatással megbízott Szekerke Lajos dr. városi tanácsnok megállapítván, hogy az igazgatót senki semmilyen formában a zászló kitűzésére föl nem hívta s hogy hiába hívta volna fel, mivel az intézet nemzeti zászlaját éppen a nemzeti hadsereg kérte kölcsön megalakulásakor és Szegedről való kivonulásakor s azt a kérdéses időpontig vissza se szolgáltatatta, — a vizsgálat mint indokolatlan megszünttetett. Az epizódot szükségesnek tartottam itt följegyezni, mint adalékot a politikanak a kultúrához való viszonyára.”

* Szimbólikus, fokozatot jelölő kötény.

HEGYALJAI KISS GÉZA

ADY ENDRE ISMERETLEN LEVELE

Kedves Fiam!

Ady Endre nem akárkinek írja azt, hogy Fiam s ha azt írja, akkor abban lenni kell valaminek az apa és a fiú egymáshoz való viszonyából. Örömmel olvasom a leveledből, hogy figyelemmel kísértél engem az első vers óta, amit tőlem olvastál. Magam is szeretem egy író emelkedését figyelni. Ezt nevezem élvezetnek. Külön örülök annak, hogy Móricz Zsigmondot édesapáddal együtt figyeled, mert Zsigánk minden figyelmet megérdemel. Verses könyvedet egy megjegyzéssel köszönöm meg neked. A címe jó: A mi szerelmünk. A ti szerelmetek. De a terjedelme kicsiny. A legközelebbi könyved legalább hat ív legyen! Szívesen köszönt a patakiakkal együtt

Ady Endre

Címzés:

Kiss Géza

Mád

Zemplén megye.

A levél eredetije Eperjesen maradt. A levélen nincs keltezés. A verseskönyvem és a levelemet 1914. márc. 21-én küldtem el Ady Endre szerkesztő úrnak Bpest IX. Lónyai-u. 18. Nyugat szerkesztősége. Válaszát azutáni napokban írta, a bélyegzőn olvasható volt: márc. 31. A levelet apám bontotta fel, örült, hogy a fia olyan két íróval levelezik, amilyen Móricz Zsigmond és Ady Endre. Ápr. 3-án mentem haza Mádra, húsvéti vakációra, a levelet ott találtam. Meghallgattam Ady tanácsát, a legközelebbi verseskönyvem valóban hat ív volt: Szív a szívnek, Ungvár 1918.

Hegyaljai Kiss Géza

DR. HEGYALJAI KISS GÉZA

BARÁTI SZÓ MÓRICZ ZSIGMONDRÓL

Melegsívű ember volt Móricz Zsigmond, természeténél fogva hajlamos a barátságra. Mondta és leírta azt a szót: barátom, de érezte is a barátság szíves érzéseit. Ha röviden ír, akkor is megérzik a szíve heve az egyszerű sorokon. Példa erre az a levele, amit akkor írt nekem, mikor *Kossuth* című könyvemét megküldöm neki meleghangú ajánlással. Válasza csak ennyi: Bpest, 1930 IV. 13.

Kedves barátom! Kossuth-könyvedet nagy örömmel már el is olvastam, sőt már azon melegiben meg is írtam egy cikket Kossuthról máj. 16-ra. A könyvhöz gratulálok, tiszta, nemes, igazságos. Szíves szeretettel üdvözlöl igaz híved: Móricz Zs. —

Örülöm kellett e sorok nyomán, hogy a mi nagy írónkat egy lelkes írás megírására ihlette a neki küldött könyvem.

Barátainak tartotta a pataki ifjúság vezetőit. Így ír:

Kedves Ifjú Barátaim! A szíves meghívást köszönöm. Egyelőre nem megyek felolvasni. Nem, mert még nem elég hosszú és nem elég fehér a szakállam ahhoz, hogy Patakon büszkén mutassanak rám ujjal: — Ez is a mi fiunk! — Régi melegséggel küldöm köszöntésemet Pataknak, iskoláknak és az ifjúságnak: Móricz Zsigmond.

Diákkoromban többször írtam Móricz Zsigmondról. Nagynak tartottam. Ami Ady versben, az Móricz prózában. Feltűnése után pár évvel azt vártam a magyar közönségtől, hogy úgy tartsa számon, mint egyik legnagyobbunkat. Ezt írom:

„Legújabb regény- s novellairodalmunk legzseniálisabb alakja Móricz Zsigmond. Sokszor beállították már a magyar parasztot, egyik-másikról azt hittük tökéletesen, de így még nem. Ennyire vérből-húsból kimintázva még soha. Hogy annak alakja, érzése, gondolkozása, beszéde olyan plasztikusan emelkedjék ki a betűből, arról nem is álmodtunk, míg Móricz kivételes talentuma példát nem mutatott rá. Annyira ismeri a magyar parasztot, annyira beleéli magát alakjába, mint soha magyar író. Mestere a milieu-festésnek, mesterien tüntet fel, hogy az ember mennyire belenőtt környezetébe, mennyire abból fakad hangulata, cse-

lekvése. Pompás szemléltető erejét fokozza párbeszédeinek természetes, valószerű volta. Szinte szem-és fültanúi vagyunk alakjai beszédének, látjuk azok arkifejezését.”

Irok róla, mikor a Petőfi Társaság tagjává választja. Jól esik elmondani örömlket pár sorban:

„A pataki iskolának egy öreg diákját, az Alma Mátérnek egy elszakadt fiát a Petőfi Társaság besorozta zászalja alá. A pataki iskolának egy régi írődeákját, akinek nagysága régen túlsapott a szürke falakon, illetve akinek híre-neve a határszéli hegyekről verődik vissza az ősi boltozatok alá, a Petőfi Társaság beszegődtette érdemes munkásai közé és fénylő betűkkel írta be történetébe ezt a kissé nehéz kiejtésű nevet: Móricz Zsigmond. Régóta szeretnék már valami tanulmányt, ismertetést vagy mit írni Móricz Zsigmondról: szeretném boncolgatni, hogy nőtt ki a csöpp városkából az egyszerű diák? mivel járult fejlődéséhez a pataki levegő? mit vitt magával az ősi kálomista fészekből? — De minél többet olvasok írásaiból, minél többet kutatom, hogyan fejlődött Pataktól a Nyugatig, a Petőfi Társaságig, annál jobban érzem, hogy nagyon kicsiny vagyok Móricz íráságának a tollamra tűzéséhez. Mióta hozzáférkőzhettem egy kötetéhez, sóvárogva vágytam a többi után, és keserűséggel tölt el az a közömbösség, hogy a könyves kirakatban hónapokon át ott lepi a por a *Sararany-t*, a *Harmatos rózsát* és a többi. De aztán látva, hogy Móricz bőkezűen ontja új tárcáit, újabb kötetét, és a közönség kapva-kap rajta, látva, hogy a Móricz-név egyre fényesedik, egyre közelebb merészkezik Patakhöz, és amint hallottam búszke rátartisággal vitatni, hogy Móriczot nemcsak Patak nevelte, hanem Patak adta az irodalomnak, hogy az ócska boltívek alatt is bátran hangzanak el ilyen kijelentések, hogy a mai magyar próza első mestere Móricz, megnyugodtam. A Móricz Zsigmond hatalmas talentuma nem szorult többé ajánlásra Patakon sem. Nem kell, csak azokat a lapokat végignézni, amelyekbe Móricz dolgozik s aztán eldönteni, ki ír nála érdekesebb, élethűbb és zamatosabb prózát? Móricz Patakon is megtöri a maradiságot, telivér magyar szelleme útát tör a sokat átkozott modernségnek. Felhívja rá Patak figyelmét a Petőfi Társaság szerencsés választása. Móricz Zsigmondot maholnap anyás búszkeséggel fogja fiának elősmerni a pataki iskola — és hiszem eljön előbb-utóbb az az idő is, mikor Patakon egy utcát, Móricz Zsigmond-utcának fognak keresztelni!”

Az Ifjúsági Közlönynek ebben a számában ismertetem Tavasz szél című könyvét:

„Mindenütt ott tündöklök a Móricz éles szemének, sikerült beállításának, eleven előadásának, zamatos nyelvének gazdag értéke itt-ott még bővülve lírai együttérzéssel”.

A két írást elküldtem az írónak. És Móricz az írásra tettel válaszolt. A tett egy utazás volt. Egy este ott termett Patakon. Megtalálta a fiukat. Érdekes volt ahogy ráismertek. Látták a fiúk a Kürtben, hogy a másik asztalnál ül egy úr és jegyeztet. A másik szobában fizet. Még pedig tíz üveg bort fizet az asztalnál beszélgető fiatal uraknak. Erre a fiúk biztosra veszik: ez senki más nem lehet csak ő. Utána erednek ketten. Udvariasan karon fogják és visszahozzák. Mondják a fiuk: sajnálni fogja a barátunk, aki írt a mesterről, hogy éppen most nincs itt. Hazautazott ma délután Mádra. Nem volt elég pénze, összepótolták neki a vonatköltséget és elment. Móricz nevezi az összepótolást: — Úgy szokott az lenni.

Bántott nagyon, hogy nem találkoztam vele. Levelet írtam. Pár nap múlva megkaptam levelet. Írtam azt is, hogy Mádon emlegetni szoktak Édesapámmal és a nagybátyjával, Pallagi Józseffel, aki ott szülőkezelő. Tőle hallottam, hogy a padláson egész halom kéziratot találtak utána még abból az időből, mikor nem jelentek meg az írásai. Leveleimben a történeti regényről is írtam. „Egy írást várom nagyon a mi írónknak. Várom a történeti regényt. Nagy író nincs történeti regény nélkül, látjuk a Jósika—Eötvös—Kemény háromságát, látjuk Mikszáthot, Gárdonyit meg egyenesen az Egri csillagok tették Gárdonyiává. Jókai történeti regényei közül csak kettőt írok ide, a Kőszívű ember fiai és a másik: Enyém, tied, övé... Nem érzi az olvasó történeti regénynek, annyira az életből való és mégis ez az élet, ez a történet. Ilyennek várom én a Móricz Zsigmond elkövetkező nagy munkáját is. Néprajzi gyűjtéssel is foglalkoztam. Már csak annyit írok ide, Kedves Mester! hogy életének egyik mozzanata közös az enyémmel. A néprajzi gyűjtés ez. Hallom és olvasom, hogy tetszik gyűjteni mindazt, ami népünknel található. Patakon megalakult a Néphagyománykutató Szövetség. Ez díjakat tűz ki, hasznos irányítást ad. Nekem ez igen közel esik a szívemhez. Akármerre járok legációban vagy utazva, feljegyzem, ami érdekeset találok. Annak örülök, hogy a szülőföldemen Mádon is van megírásra várva több olyan népszokás, mondás, nóta amiről máshol még csak nem is hallani.”

Móricz válasza ez:

Bpest, 1913. II. 7. Kedves Géza!

Jól sikerült pataki estémen tényleg jó lett volna Öcsémmel is találkozni. Örülök, hogy Édesapjával Mádon engem is szoktak emlegetni, meg Józsi bátyámmal. Érdekes az, amit a történeti regény írására való kötelezettségről ír. Én az elmúlt időknél nagy hanghallgatója

vagyok és Bethlen Gáborban látom a letűnt századok egyik legnagyobb magyarját, legmagyarabb nagyságát. Látni akarom az embereiben a kort és megszólaltatni annak a kornak a hangját, amelyben elmélyedek. Már dereng a lelki látóhatároimon Bethlen Gábor mindenképen vezérnek termett alakja. Helyenként úgy érzem: drámának kellene lenni a róla szóló írásomnak. De benső történéseivel, érzelmi áttüzesedtségével a regénynek is lebilincselő ura lesz. Maga a nyelve is érdekes, igen gondos tanulmányt igénylő része a megelevenedő Gábor királynak. Lesz az írónak történelmi regénye, kedves Kiss Géza, mert az író bensejében már van. Terjedelmét is látom már. Három kötetnél alább nem adom. Rövid, itt-ott nyers, de mindenütt emberi szólásai jellemfestők is, kortörténeti megvillanások is. Belülről én már látom Bethlen Gábort. Érzem: fennakadás nélkül fog papírra ömleni, jobb szeretném így írni: ércbe ömleni a nagy fejedelem fenköltésében is emberi alakja, ha egyszer nekidülök és az ő Erdélyéről és a magyar vér legigazibb fellángolásából eredő emberi remekműről írni. Arra a kérdésre, hogy mikor? Mikor lesz könyvvé az írásom? egyelőre nem válaszolok, hiszen írásom természete hozza magával a lelkiismeretes nekilendülést. — A néprajzi gyűjtésről annyit, hogy Sebestyén Gyulával, a nagy folkloristával baráti viszonyban vagyok, hol ő bízta valaminek gyűjtésére engem, hol én őt, de nem kötöm le magam a néprajzos irodalom munkásává, hiszen én a gyűjtésemet mindjárt fel is használok elbeszéléseimben, vagy abban, amit éppen írok. Küldöm szíves és meleg üdvözetemet Pataknak és Kiss Gézának, az Alma Mater kiöregedett diákja: Móricz Zsigmond.”

A pataki diákkéletnek egyik főérdekesége a legáció. Az ünnepválasztáson a fiúk nagyot néznek, hogy falura megyek, mikor városra is mehetnék. Ahogy rám kerül a sor, bezúgom: Prügy, Taktakenéz. A Móricz Zsigmond falujába akarok menni. Ez a Prügy leírva Prügy, kimondva: Tügy. A napvilágot nem itt pillantotta meg, de az élet itt ferkőzött először közvetlen közelébe. Azt mindenki tudja, hogy nyomorból kapta híre az istenadta tehetség a jámbor és szótlán kis Móricz Zsigát. Nekik csak Zsiga marad mindig. A bátoratlan fiúcskából senki se nézte volna ki, hogy ennyi tisztességet hoz a nevelő falujára is. Pedig hozott. „Meséli Tiszteleendő úr. Meg tanító úr is sokat emlegeti, magyarázgat róla”. Tényleg Zsitás nagytisztelőtől úr szinte apás büszkeséggel hozza szóba: — Itt nevelkedett Móricz Zsiga Tügyön. A tanító úrnak tanítványa is volt, a kurátornak meg unokaöccse. Az édesbeszedű papné mondja: — Még most is előttem áll, ahogy a vágódeszkát hozta. Éppen így ünnepre készültünk, sütöttem egyet-mást, mikor beállított a konyhába, a hóna alatt egy szép sima deszkával. Köszönt illedelmesen oszt olyan szegénylősen mondta, mintha most is hallanám: „Tiszteletes asszony, küldött édesapám egy vágódeszkát. De olyan kedves, szelíd kis fiú volt”. — Tetszik-e ösmerni Móricz Zsigmondot? — Kérdem a rangban-módban megőszült kurátort, Zsindólt bácsit. — Hogyne! Unokaöcsém! — Mutatom neki az Érdekes Újság húsvéti mellékletét: — Itt van a képe is ni! — A meglepetés mohóságával nyúl utána: — Ez a? Hát ű a? ... Én biz meg se ismerném. Van mán tizenöt esztendeje, hogy nem láttam ... van bizony, húsz is. Hát ilyen most? Egész megemberesedett ... A Zsiga! Lám a kis Zsiga. Sose tudhassa az ember kibe mi lakik.

A tanító Tóth Károly. Ezt a megcsontosodott pedagógust szinte bántja, hogy a vézna kis fiúban nem ismerte fel a Sári bíró leendő írójának a tehetségét. Csak néz, hogy azt ő írta, az egykori szende, szőke kis Móricz Zsiga. Láttam közvetlen közelből az impozáns, ugyancsak megtermett asszonyt, a kurátornét, aki pompás modellül kínálkozott a bíróné életerős, parancsolásra predesztinált, remekül beállított alakjához. Hallgattam értelmes, kiapadhatatlanul patakozó beszédét. Engednem kellett nyájas, de kikoszarazást nem tűrő kínálásának ahogy a süteményt elem adta. Erről az asszonyról habozás nélkül el lehet hinni, hogy akkor adja oda az urának a pipát, amikor ő akarja. Milyen rend uralkodik ennek a portáján. Hogy ragyog a házában minden a tisztaságtól. Erről az okos, takaros asszonyról könnyű feltenni, hogy korában tudna tartani egy egész falut. Ezt megbámulhatja az egész ország, ha elkezd kardoskodni úgy, ahogy Móricz Zsigmond színpadra vitte.

Ez az az erősen i-ző nyelvjárású nyírségi falu, amelyből a Sári bíró kinőtt. Itt szerezte benyomásait a félrehúzódba nézdegélő kis Zsiga, és ezen tartotta tekintetét a hírnévszerző művét alkotó nagy Móricz Zsigmond.

Mikor azt hittem eleget hallottam ahhoz, hogy összefüggést találjak Móricz prügyi élete és művei között, akkor jött egy igen érdekes vélekedés, a Baranyai Béni szekeres gazdái, aki mellett három órahosszat ültem a bakon. — Hogyne, ösmerem — feleli kérdésemre. — Együtt jartunk iskolába, csak hogy ű vagy őt esztendővel lejjebb. Olyan magános gyerek vót ű teccik, tudni. Nem azir, hogy megvetette vón a többit, de ű nem szeretett pajkoskodni, csintalankodni ahogy a fiúk szoktak. Ű csak féré húzódot oszt úgy nízdegélte hogy játszanak a többiek. Ipp olyan vót akár az idesannya, a se vitett vón a légynek se! — Nem volt rátartós ugye? Nem érezette másokkal, hogy pap lánya? — Jaj dehogy is. Iszen még ha akarta vóna se tudta vóna. Hiszen szeginnek tisztessiges ruhára se tellett. Amije vót, a tiszta vót, mint a zarany.

de . . . de mégse olyan, amilyen neki dukált volna! — Hát csakugyan olyan szegények voltak? — Tessék elhinni: még ki se lehet azt mondani. Így varrogatott oszt az asszony ruhát-mit, hogy meg tuggyanak ilni. Pedig elig módosak vótak űk mikor idegyűttek. Vót házok is tisztessiges. Azut oszt gépet is szerzett Móríc z bácsi, cséplő gépet — de leégtek. Oda veszett házok, bútorok, mindenök. A tüzes gép is, egyszerűval minden. Akkor kötöztek át mi mellénk lakni. Persze mán csak lakóságba, árendált házba. — Hát az apja? Ács volt? — Olyan fűró-faragó ember vót ű. Értett mindenhe, csakhogy szerenycsétlen vót. A sok gyerek a nyakán. Hatan oszt mind fiú. De azir igen tréfás ember vót Bálint bácsi. Híjába vót annyi gongya, tréfára mindig vót kedve.

Hasztalan fordult másra a beszéd, az én fuvarosom csak viszatért Móríc z Zsigára. Ő is szeretett volna hallani a pajtásáról. Beszéltem arról: írő, szindarab, tárcacikk. — Hát ű írő. Oszt miből él? A zállam tartja el? Elmondtam mi a tiszteletdíj stb. Legjobban sikerült ezt azon a példán szemléltetni, hogy mikor harmadéve Patakon járt, tíz üveg bort fizetett a diákoknak. Megjegyezte: „Hál Istennek hoz már annyit a konyhára a magyar íróság, hogy tíz üveg bort ki lehet fizetni belőle.” — Most húsvétban is három darabját játszá a pesti színházban, abból is cseppen valami. — Űhüm, akkor mán csakugyan fizethet tíz üveg bort a diákoknak. Még sert is! Hozzáteszi: — Hát nagy elmét adott neki az Isten! Ki hitte vóna, hogy ilyen művész válik a Zsigából. Mer’ az ember terem. Ki nagyra, ki tengődésre. Aki szerencsés csillag alatt születik, annak felviszi az Isten a dógát. De mennyit kell küzködni, aki vinni akarja valamire! Megszennvedett érette ű is.

Másról beszél még és viszatér a pajtására. — Azir nem szép tülle, hogy el nem gyön megnézni a rokonnyát. Mán eccer ellátogathatna Tügyre! — Elköszön tőlem Baranyi Béni és elmegy Mezőzombor felé.

A mezőzombori állomáson boldog büszkeséggel újságolja egy derült kedélyű öreg úr, hogy neki hat fia van hadi szolgálatban, a legidősebb az a termékeny írő: Móríc z Zsigmond. A híres Móríc z Zsigmond!

A tügyi látogatásom után levelet írok Móríc znak és elküldöm az Ifjúsági Közlönynek azt a számát, amelyikben megjelent írásom az ő falujáról. A következő levelet írja:

Bpest 1915. V. 3. Kedves Kiss Géza!

Jó szó az, amivel írja, hogy amit a Sári bíróban adok, az „állatjára” olyan, mint amit Tügyön látott-hallott. Realistának könyveltek el és magam is erősségemnek érzem azt, hogy életlétásom olyan, mint a magyar nép színe-javáé. A való-életet valószerű vonásokkal adom vissza. Sokat köszönhetek ebben színmagyar népünk józan életszemléletének, tiszta és derűs életfelfogásának. És tegyük hozzá: a pataki iskolának. Ott Maklár y Papp Miklós, Kovácsy Sándor egyformán ahhoz szoktatott, hogy népszokások, szűlőföldünk leírásában, az irodalom népre való hatásának megfogásával, a mese-, monda- és népdalvilág kifejező erejével állandóan legyünk kísérői és írásbafoglalói népéletünk megnyilvánulásainak. Öröömöm, hogy írói szolgálatomban friss vért hoztam a magyar népi élet színpadi megjelenítésébe. Örülök, hogy az új nemzedék figyel i íróságom és íróvállételem műhelytitkait és nyilvántartja, hogy annak, amit adni akarnék a magyar élet művészi ábrázolásához: a nép, a nép élete, a nép jóratermettsége a forrása. Az Ifjúsági Közlönynek jó formát adtak Őcsémék és a diákság közszelleme ilyen kis bepillantásokból is jónak látszik. Köszöntöm az ifjúságot és annak hűségessé tollasát, Géza diákok: Móríc z Zs.”

Egyszer végre sikerül a terv, hogy Móríc z Zsigmond Patakra jöjjön felolvasást tartani. Sétálunk együtt az iskolakertben és az utcán. Elmegyünk megnézni a házat, amelyikben laktak. Mondom: — Nyolcadgimnazista koromban itt laktam a szomszédjában. Mindennap megnéztem a házat, amelyben egykor Móríc z Zsigmond lakott. A templomnál elmondok egy apróságot. Dr. Rác z Lajos közismerten hosszú ember. Ha a toronyóra nem jól jár, Rác z Lajos felnyúl a kezével és megigazítja. — Jót nevet rajta. Ahogy a sétánkból felmegyünk a könyvtárba, odajön Bálint József, a rajztaná r, festőművész. Hoz egy képet az írónak: az a ház, amelyben Móríc z Zsigmondék laktak. Az írő megköszöni, elgondolkozva nézegeti, a festményt nagyon jónak találja, és a Könyvtárnak ajándékozza. Este a tápintézet nagyterme teljesen megtelik. Nagy sikere van az írő felolvasásának. Másnap Újhelybe megyünk. Darabját mutatják be a színházban. Ott is siker. Másnap reggel a feleségének táviratot ad fel a postán: Két nagy siker után imádatl csókol Zsigád. — Felmegyünk a zemplénnvármegyei levéltárba. Nézi a feliratot: „Itt a halottak élnek, a némák beszélnek.” És nézegeti a régi századokból való kéziratokat.

Melegen érdeklődött egy elbeszélésem iránt. Ennek tárgya az ő szűlőföldjének közeléből való. Címe: Tiszabecsi galambok. Tudni akarta: hol vettem a témáját? Ezt írja róla:

Kedves Barátom Géza, kerestem az elbeszéléseidet, a Tiszabecsi galambokat, megküldte a kéziratot Gaál Endre és megküldted te is kéziratban. Áldjon meg az Isten érte, hogy ezzel a tanulmányszámba menő írással élővé tette a régi kálvinista élet egy darabját. Az a benyomásom, mintha regénynek írtad volna meg és vagy 40 folytatáson keresztül melegegett volna annyira a lelkedhez az elbeszélés hőse. Tudod: mit műveltél? Megalkottad a magyar kálvinista papnak egy új fajtáját. A Jókai barátfalvi lévitájától, rézpataki papjától és Révész Bálintjától elindulva eljutottunk az elnémult harangok Simándijáig, majd Farczádi Jenőig és az én Fáklyám Matolcsyáig, megérkeztünk a te Törő Miklósidig. Legény ez a talpán palástban és palást nélkül. Védőkart nyújt az elrabolt szerelme felé és a tüzes pokol szélééről is visszahozza népe szabadításával. Ezt a kálvinista papot nem ismertük, Géza. A tiszabecsi nép olvasni fogja százával a könyvecskédet. Adynak mutatnám örömmel, ha itt lenne még közöttünk a két nagy emberkereső szemével. Fogadd érte testvéri ölelésemet igaz híved: Móríc Zs. A levél kelte: Bpest, 1934 IV. 25.”

Móríc Zsigmondot mindig szerettem. Mint embert is, mint író is. Szeretettből írtam róla ezt a néhány baráti szót.

MEZŐSI KÁROLY

ADATOK A PETŐFI-GENEZISHEZ

(Cinkotai kapcsolatok)

A legutóbbi évek Petőfi-kutatásai a költő családjáról sok ismeretlen adatot derítettek fel. Petőfi származásának, családjára társadalmi, gazdasági viszonyainak, nemzeti hovatartozásának kérdéseit — különösen a kiskunsági levéltárak újonnan feltárt adatai alapján — ma már sokkal tisztábban és részben másként látjuk, mint ahogy ezeket a fontos problémákat a költő életrajzai és a róla szóló életrajzi adatközlések eddig megvilágították.

Petrovits István és családja kiskunsági életén kívül az itteni Petőfi-kutatót természet-szerűleg az a kérdés is foglalkoztatja, *hogyan, milyen kapcsolatok révén került le ez a család a felvidéki részekről az Alföld közepére*, az akkor még „kiváltságos” kiskun kerületbe, hogy e szabad districtusban megtelepedvén, tartós otthonra leljen.

Midőn a közelmúltban egyik kutatásom *Cinkotára* vezetett, két adat között kerestem összefüggést. Az egyik adatközlő *magá Petőfi*, a másik adat Kiskunfélegyházán került elő.

Ismeretes, hogy Petőfi, amidőn 1847 májusában Szatmárba utazott, s Cinkotán áthaladt, erről az úttjáról feljegyezte:

„Mingyart a Rukcs mellét esik Czinkota, hol a híres kántor s egyik nagy apám szendereg az úrban. Egyiket sem ismertem ugyan, hanem, azért beke hamvaikra.”¹

Hogy ez a nagyapa melyik lehetett, az apai-e vagy az anyai, azt *Ferenczi Zoltán* is kuttatta, de eredménytelenül. Amint írta: „az ez iránti kérdezősködésünk nem vezetett sikerre, a halotti anyakönyvekben egyiknek a neve sem volt megtalálható. (A czinkotai ev. lelk. levele a szerzőhöz.)”²

Ferenczi más helyen azt a véleményét fejezte ki, hogy a költő atyai nagyapja, *Petrovits Tamás* „hihetőleg” Szabadszálláson halt meg, mert István fiával együtt ő is ide költözött,³ a szabadszállási halotti anyakönyv azonban Ferenczinek ezt a feltevését nem igazolja. Petrovits Tamás elhalálkozásának helye valahol másutt keresendő.

Az említett kiskunfélegyházi okmányadat egy bizonyos *Petrovits Borbáláról* szól. Az itteni házassultak anyakönyvének bejegyzése szerint „*Barbara Petrovits*” 1823. november 17-én házasságot kötött Csalár Jánossal.⁴ Mivel Kiskunfélegyházán egyébként Petrovits nevű család nem élt, a házasságkötés idején 18 éves hajadon Borbála valahonnan máshonnan származott ide, Félegyházára. 40 évi házasság után itt is halt meg 1863-ban.⁵ Több gyermeke született, ezek közül egyik az István (1830), másik a Sándor (1833) nevet kapta. A család leszármazottai Kiskunfélegyházán ma is élnek, s családi hagyományként vallják, hogy dédnagyanyjuk, Petrovits Borbála Petőfi nagynénje volt, a költő 1848-ban is meglátogatta őket. Sajnos,

¹ *Úti Levelek Kerényi Frigyeshez*, II. levél, 1847. máj. 13.

² *Petőfi életrajza* I. 18. lap, jegyzet.

³ Uo. 7. lap.

⁴ Ó-plébánia, házassultak anyakönyve, 1823. évi 98. sz. bejegyzés.

⁵ Uo. halotti anyakönyv, 1863. évi 2. sz. bejegyzés.

Petrovits Borbála származási helyéről vagy szülei nevééről sem a házassági, sem a halotti anyakönyv nem közöl adatokat. Személyének felkutatását azért véltem fontosnak, mert amennyiben Petrovits Istvánnal való rokonsága okmányadattal is bizonyítható, úgy ez fontos adat lenne arra nézve, hogy a költő családjának Kiskunfélegyházán már az 1824-től ismeretes, ekkor kezdődő s hat évig tartó állandó mézsárszékbérlet előtt is rokoni kapcsolatuk volt.

Petőfinek nagyapja halála helyéről szóló közlése alapján, s az előbb említett probléma megfejtésére Cinkotán is, miként előzőleg már más községekben, *Petrovits-ösöket*, rokonokat kerestem. A kutató azonban gyakran nem azt találja, amit keres.

Petrovitsok a cinkotai anyakönyvekben is előbukkantak, s ezek a *korban megegyező* adatok is figyelemreméltók azért, mert a további családtörténeti kutatásnak irányt mutatnak. Petrovitsokról szólnak az alábbi cinkotai anyakönyvi bejegyzések:

a. 1802-ben a Keresztúron lakó *Petrovits János* „H. J.”⁶ házasságot kötött Novák Erzsébettel. — 1805-ben Erzsébet nevű gyermekük született.

b. 1825-ben *Petrovits György* (György és Pakaszi Mária fia) házasságot kötött Gyurtsanszky Annával. — A völgyény tanúja *Petrovits Mihály* szentlőrinci lakos volt.

c. 1847-ben (ápr. 27.) meghalt az előbb említett Györgynek „menyecske” leánya, *Petrovics Maria*, 21 éves korában, majd néhány nap múlva János nevű csecsemő kisfia.

Bár a Petrovits név gyakorisága miatt a cinkotai anyakönyvekben előforduló Petrovitsoknak a költővel való rokonságára egyéb bizonyító adatok híján egyelőre nem következtethetünk, az mégis figyelemreméltó, hogy Petőfi atyjának, Petrovics Istvánnak is volt *György és Mihály* nevű testvére s *János* nevű nagybátyja.⁷ A családnevet Cinkotán is éppúgy *-ts* végződéssel írták, mint ahogy Petrovits István is. Végül: Petrovits-család abban az időben is lakott Cinkotán, amikor *Petőfi szülei ide költöztek*.

Az *Uti levelek* adatán kívül tudjuk, hogy Petőfi Cinkotán írta 1845-ben *Felhő és csillag* c. versét. Cinkotán, a volt Petőfi utcában (ma Georgina u. 55. sz.) régi, zsutpetős, roskadozó házacska falán emléktábla is hirdeti:

Petőfi Sándor

lánglelke ezt a kis házat
is fénnel övezte
itt írta 1845-ben a
„Felhő és csillag” című dalt

Egy másik emléktáblát 1955. március 15-én a XVI. kerületi ifjúság helyezett a ház falára. A cinkotai hagyomány szerint egy ideig Petőfi szülei is ebben a házban laktak.

A költő családjának hányt-vetett életéből ismeretes, hogy a dömsödi végleges anyagi bukás után, az 1846. év végén *az öreg szülők Cinkotára költöztek*. Innen azonban már az 1847. év elején tovább vándoroltak Vádra.⁸

A család cinkotai tartózkodásának biztos forrása egyébként *Petőfinek* 1846. okt. 28-án Várady Antalhoz írt levele. Ebben barátjától egy szívességet kért: „*Az ide mellé kellett levéllel menni az első hetivásáros napon a kerepesi-útra, s add át valami cinkotai embernek, hogy szolgáltassa apám kezébe. Barátságunk nevében kérlek erre.*”⁹

Kétségtelen, hogy Petőfi öreg, tönkrement szülei Cinkotára itteni rokonságuk révén kerültek el. Miután a dömsödi bukással végső nyomorba jutottak, a rokonok körében találtak egy ideig menedéket. Családi otthonuk sem volt már, s a „*Hosszú nagy inség...*” legmélyebb pontjára, „*Majd a halatnak rovához jutottunk*” — írta Petőfi „*jó családja*” életének erről a szomorú szakaszáról. Alig reméli már, hogy szüleivel és testvéreivel valaha még „*mind a négyünk egy asztalhoz ül!*...”; a *vesz* annyira *szatszaggatta* családját, „*regi lombos fajt*.” Ő maga is egyedül bolyong, „*Mint vízsz jelentő üstökös az égen.*” (*Karacsonkor*, Pest, 1846. december.)

Ha valaki Petőfinek ezidőben, az 1846. év végén és az 1847. év első hónapjaiban írt versei szenvedélyességét és egyre forradalmibb hangját elemzi, nem szabad figyelmen kívül hagynia, hogy erre s a maga szenvedéseire szülei nyomora is mély hatást gyakorolt. Hisz ekkor, 1847. jan. 1-én írta *Összes költeményei* meg nem jelent előszavában: „*regi szép napok holttestei, meggyilkolt remények halálhőrgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s családusok boszorkánysípításai között dalolt fel a bolygódtottan műzsám...*” — Sajnos, az irodalomtörténet közelebből nem ismeri Petőfi szüleinek cinkotai életét. *Itteni rokonairól* azonban a *cinkotai ev.*

⁶ = Honestus Juvenis, itteni későbbi fordítás szerint: „Betses” Ifjú.

⁷ L. Ferenczi: *Petőfi életrajza* I. 17. lapján közölt nemzetségtáblázatot.

⁸ Ferenczi i. m. III. 281. lap.

⁹ Erre a Baróti Lajos: *Petőfi ereklyék* c. műben kiadott levélre Kiss József Petőfi-kutató volt szíves felhívni a figyelmemet.

egyház anyakönyvei több adatot megőriztek. Ezek a költő családja nemzetségtáblájának kiegészítése szempontjából igen fontosak.

A *cinkotai okmányadatok* Petőfi anyai ági rokonairól, a *Hrúz-családról* az 1810-es évek végétől emlékeznek meg. A halotti anyakönyv pl. *Ferenczi* idézett negatív közlésével ellentétben a *Petőfitől említett nagyapa itteni elhalalozásának adatait is tartalmazza*. Az ev. egyház anyakönyveiben a Hrúz-családra vonatkozó fontosabb adatok a következők:

a. 1819. május 23-án *Hrúz Éva* hajadon — *Hrúz János* és *Jarabek Zsuzsanna* leánya házasságot kötött Bentzur Mátyással. A menyasszony származási helye („Locus Orig.”) Cinkota, házassági tanúja Veres István.¹⁰

b. Az a. alatti megnevezett szülőknek 1820. márc. 4-én József nevű gyermekük született. A gyermek származási helye: Cinkota. A keresztszülők: Boldis Márton és felesége, Mária.¹¹

Vagyis Petőfi egyik rokona Cinkotán *Benizurne* sz. *Hrúz Éva* volt. A költő anyjának *Éva* nevű testvéréről *Ferenczi* is említést tesz.¹² Az pedig *Dienes András* közlése nyomán ismeretes, hogy Petőfi anyai nagyapja *Hrúz János*, nagyanyja pedig *Jarabek Zsuzsanna* volt.¹³

c. Az öreg *Hrúz Jánosról*, Petőfi nagyapjáról az első anyakönyvi bejegyzés nem is halála adatait közli, hanem azt, hogy 1820. május 22-én gyermeke született. A felesége *Brna Éva* volt, Erzsébet nevű újszülött gyermekük keresztapja Zsíros Ádám.¹⁴

d. Kisleányuk a következő évben, 1821. nov. 17-én meghalt. — Az anya nevét ekkor már *Brhel Évanak* írták, az apa azonban *Hrúz János*,¹⁵ a gyermek keresztnéve, életkora is egyező, tehát az anya nevét írták másképp. Miként alább látjuk, ez a *Brhel* név volt a helyes, mert később is ebben az alakban fordul elő. — Minthogy *Hrúz János* 1827-ben 66 éves korában halt meg, a c. alatti adat szerint Petőfi nagyapjának 59 éves korában Cinkotán még gyermeke született. Itteni felesége azonban már nem *Jarabek Zsuzsanna*, hanem *Brhel Éva*.

e. A cinkotai ev. lelkészi hivatal halotti anyakönyveiből („Anyakönyvek IV”) a *Hrúz János* halálára vonatkozó bejegyzéseket másolatban közöljük:

p. 372. sub Ministerio Joannis Salomonis Petényi Anno 1827, in Eccl. Ev. Czinkotensi sepulti

Dies Sepulturae	Locus Originis	Nomen defuncti	Proximi ejus Cognati	Morbigenus	Aetatis			Nrus sepulturae
					Anni	Mense	Dies	
Septem-ber 14-a	Czinkota	Joannes Hrúz Conf.	Eva Brhely	Helvetica	66	—	—	54

Amidőn tehát az anyai nagyapa Cinkotán 1827-ben elhunyt, Petőfi még csak négy és fél éves volt, s szüleivel együtt Kiskunfélegyházán lakott. Így valóban nem ismerhette a nagyapját.

j. *Hrúz János özvegye*, *Brhel Éva* szintén Cinkotán hunyt el 1836-ban, 58 éves korában.¹⁶

g. *Hrúz János* és „*Berczel*” *Éva* fia, *Hrúz Ádám* 25 éves csömöri „mesterember” 1842. október 24-én Cinkotán kötött házasságot Sipitzki Judit 16 éves cinkotai hajadonnal.¹⁷ — A *Hrúz-család* tehát Csömörön is megtelepedett. Anyja nevét *Brhel* helyett itt már tévesen *Berczel*-nek írták.

h. 1851-ben *Hrúz Ádám* „özvegy” másodszor nősült, Prohászka Anna csömöri hajadont vette feleségül. *Hrúz Ádám* most is csömöri lakos volt, társadalmi állapotát tekintve zsellérnek tüntették fel.¹⁸ Csömör azonban a cinkotai ev. egyház körzetébe tartozott, ezért a házasságkötést is az itteni anyakönyvbe vezették be.

Az 1842-ben 25 évesnek bejegyzett *Hrúz Ádám* ezek szerint Petőfi édesanyjának az öccse volt, s 1817-ben kellett születnie. Születési adata azonban a cinkotai anyakönyvekben

¹⁰ *Anyakönyvek I.* — *Esketett házások Anyakönyve 1800–1851.* — p. 28. Nro 4.

¹¹ IV. sz. anyakönyv, a keresztelési és halotti anyakönyvek 1800–1851-ig egybe kötve, p. 78., *Baptizati in Eccl. Evang. Czinkotensi Anno 1820.* — A házassági anyakönyv bejegyzésével szemben Bentzur keresztnévét itt nem Mátyásnak, hanem Józsefnek írták.

¹² *Petőfi életrajza I.* 8. lap.

¹³ *Hol született Petőfi édesanyja*, Magyar Nemzet 1958. aug. 2.

¹⁴ Id. IV. sz. anyakönyv, p. 79. No. 37.

¹⁵ Uo. p. 358. In *Czinkota sepulti Anno 1821.* Numerus 22.

¹⁶ IV. sz. anyakönyv, *Mortui et Sepulti in Eccl. Ev. A. C. Czinkotensi 1836.* No. 7.

¹⁷ „*Eskettek 1842.*” — A *Czinkotai Evang. Ágostai Hitvallású Anyae gyháznak Esketési Táblázata* Melna Mihál Tisz. alatt. — p. 76–77. Folyószám: 9.

¹⁸ Uo. 1851. ápr. 23., 10. szám.

nem szerepel, tehát nem itt született. Mivel pedig Hrúz János Éva nevű leánya 1819. májusában már Cinkotán kötött házasságot, s a menyasszonyt cinkotainak is írták, Hrúz Jánosnak és családjának 1818—1819-ben kellett Aszódra költöznie, mert Petőfi szüleinek házasságkötése 1818-ban még Aszódon történt.

A fentieket összegezve, Petőfi szülei 1846-ban édesanya hugához, Bentzur Jánosné Hrúz Évához, esetleg — amennyiben a cinkotai Petrovitssokkal való rokonság esete bizonyítható — az itt lakó Petrovits Györgyhöz költözhettek, vagy az ő rokoni segítségükkel kaptak valami szűkös, ideiglenes lakást.

A cinkotai ev. egyház anyakönyvei a Hrúz családra vonatkozó későbbi adatokat is tartalmazzák, de ezek ismertetésére itt nem térhetek ki.¹⁹

Cinkotáról annyit meg kell jegyeznünk, hogy a múlt század huszas éveiben és a század közepén is, amikor Petőfi rokonai itt laktak, túlnyomórésztben evangélikus szlovák lakosságú község volt. 1828-ban kiadott statisztikai munka szerint a község 123 házában 716 ev. és 253 kat. lakos élt.²⁰ 1851-ben „tót—magyar—nemet jalu”-nak írja *Fényes Elek*.²¹ Abból, hogy a Hrúz-családban magyar házassági tanúval és keresztszülővel találkozunk (Hrúz Éva esetében Veres István, Hrúz János gyermekének keresztaapja Zsiros Ádám), a család itteni magyar kapcsolataira következtethetünk. Petőfi mindenestre egy nagyrésztben szlovák lakosságú községről, Cinkotáról spontán megnyilatkozásában tudtul adta, hogy őt ide rokoni szálak fűzik, itt temették el a nagyapját. Ez cáfolat arra a Petőfiről hirdetett jellemvonásra, hogy restellte, tagadta a maga „tót” származását.

S bár Petőfi „jó gróf druszájához”, *Gróf Teleky Sándorhoz* írt versében elárulta, hogy családjá történetére vonatkozó ismeretei nagyon homályosak:

Te elfáradsz, míg őseidnek
Végigtekintesz névsorán,
Én jóformán azt sem tudom, hogy
Ki és mi volt a nagyapám...

— a nagyapa halála helyéről szóló tudósításnak okmányadattal történt igazolása arra mutat, hogy Petőfi a maga családtörténeti adatainak közlésében évtizedekre visszamenőleg is megbízható, hiteles.

BORY ISTVÁN

„A VÉN CZIGÁNY” EGY SORÁHOZ

Hatvany Lajos említi füzetes Ady-szemináriumában, hogy a mindig eleven szellemű és roppant intuitív Riedl Frigyes ilyen kérdéssel lepte meg egyszer hallgatóit: Vajjon mit jelent ez a Vörösmarty-sor: „Mi zokog, mint malom a pokolban?”¹

A kérdésre gondolkodás nélküli hirtelenséggel válaszolni nehéz, gondolkodás után pedig talán még nehezebb, hiszen nemcsak az említett sor, hanem az egész vers problematikus értelmű,² s hogy Riedl mit talált megmagyarázni valónak sajátlag, arról nem beszélt. Nyilván a „zokog” és a „pokol” szavaknak egymáshoz való viszonyát, mert ez valóban meghökkentő. Hogy azután kapott-e választ nagynevű, néhai professzorom, s ha igen, minőt, vagy ő maga mondott-e valamit, nem tudom; Hatvany sem tudja, de annyi bizonyos, hogy ha a kérdést gyökeresen, tehát a kézirat világánál elemezzük, olyan meglepetés ér bennünket, mint a rókadáaszt, aki vaddisznóra bukkan.

*

¹⁹ Blatniczky Jenő cinkotai ev. lelkész úrnak a kutatás lehetővé tételét és szíves készségét ezúton köszönöm meg.

²⁰ Nagy Ludovicus: *Notitiae Politico-Geographici-Statisticae ... Hungariae*, Tom. I. 244.

²¹ *Magyarország geographiai szótára*, Pest, 1851.

¹ Hatvany Lajos: *Ady világa*. Isten könyve. Pegazus-Verlag. Wien. é. n. I. 19. I. Ady Bp. 1959.

II. 25. l. ² Gyulai sem „értette” bármilyen nagynak érezte a költeményt, amely Babitsnál már „a legnagyobb magyar vers” rangját érte el. (Ezt az értékelést azonban nem mindenki osztja.) Úgy tartom, nem is kell minden vonatkozásban érteni a költeményt, ha érezni tudjuk. Már közhely Ignotus szellemes paradoxona a *Fekete zongorá-ról*: „Akasszanak fel, ha értem, de — gyönyörű!” De ne menjünk Adyig, itt van a kristálytisza Arany. Ki fejt meg egyszeri hallásra ezt a néhány sorát: „Hős fiakból ketten-ketten, — Két vezéré: kétszer ketten, — Feje lón mind egy-egy nemnek, — Száznyolc ágra ezek mennek.” Valóságos számtani feladvány. És még sok hasonló helyet lehetne felsorolni. Meg is tettem egy terjedelmes újságcikkben: *Kincsek az évek harmincadján*, Pesti Napló, 1939. máj. 27.

A szóbanforgó, széles hangulati skálájú Vörösmarty költemény mondatfűzésén kétség-telenül érezhető a beteg költő lelki lázának magas hőfoka és idegeinek zavartsága; a „kódkepek” ekkor már megjelentek „kedélye láthatárán”.³ (A vers különben — mint tudjuk — a krimi háború idején született — „Háború van most a nagyvilágban” — s a költő ettől a konfliktustól várta az abszolutizmus hullámaiban fuldokló Magyarország sorsának jobbra fordulását.⁴ Nem úgy történt, s a következő évben ő halt meg.)

Az idézett sor pompás, akár elemezzük, akár nem. Vörösmartyra valló, kiről jól tudjuk hogy nyelvalkotó fantáziája nemcsak újszerű volt, hanem igen merész is,⁵ elképzelhető tehát hogy a malom zakatolását zokogásnak hallotta. Riedl mégis megtorpant itt: miért helyezi a költő a zokogó malmot a pokolba? Csak a pokolban „zokog” a malom? Vagy: a „pokolban” zokog a malom?⁶

Ha Riedl felvetett kérdése nyomán a logika Ariadne-fonalát keressük,⁷ minden „agyonmagyarázási” szándék nélkül (amiről itt nincs is szó, hanem — mint látni fogjuk — egészen másról: pusztá ténykérdésről) gondolhatunk arra, hogy a költő enyhe inverzióval élt, s akkor prózára fordítva valahogy így hangzana a sor: Mi zokog a pokolban, mint (ahogy) a malom (zokog). A két szó — malom és pokol — közé azonban a költő *nem húzott vesszőt*, pedig ez tenné világossá, amit így legfeljebb gyaníthatunk, hogy ti. a két szó csupán prozódiai, és nem értelmi vonatkozásban került egymás mellé.

A „pokol” említése érthetőbbé válik, ha az előtte levő sort is belevonjuk vizsgálódásunk körébe. Akkor ugyanis nyomban kiderül, hogy az „önkivület poétája” itt egy hatalmas gondolatritmusban veti föl a kérdést és keresi okát az agyat tépő, rettentő dübörgésnek, amelyet persze csak ő hall. De ő nagyon.⁸ „Ki dörömböl az ég boltozatján — mi zokog, mint malom a pokolban?”, vagyis: mi hangzik a világmindenség legmagasabb és legmélyebb pontján? A zenit és a nadír táján? „A földöntúli töprengések nagyhevű pátosza ez”, mint Hatvany találóan jegyzi meg.⁹

E magyarázatban megnyugodhatnánk, a „pokol” körül nincs homály, de a „zokog” körül annál inkább. Ha ugyanis megnézzük a versnek akár az Akadémián, akár az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratát, azt látjuk, hogy Vörösmarty valójában *le sem írta* az egész költeményben a bizonytalan kapcsolát „zokog” szót. Még alternatív formában sem. Lehetséges ez? Igen, lehetséges, és éppen ezért válik a kérdés roppant érdekessé.

Szakkörökben köztudott, hogy a Szózat költője igen sokat javított versein, míg elkészült vele. (Brisits Frigyes egész könyvet töltött meg csupán az Akadémián található Vörösmarty-kéziratok variánsaival.)¹⁰ A vén cigány emlegetett sora is többféle változáson ment keresztül, míg végső formát kapott, csak éppen azon nem, amely az előttünk ismert szöveghez vezet.

Vegyük kezünkbe a rengeteg húzással, törléssel, beszúrással és toldással tarkított akadémiai kéziratot verssort: világosan követhetjük rajta a mondat teljes kialakulásához segítő elmozdításokat útját. Meglátjuk, hogy a legelső felöltő gondolatosa ez volt: „Mi zuhan le mélységes pokolba?”, tehát a „malom zokogásának” még csirája sem fedezhető fel benne. Nem is hang-, hanem mozgásképzet villant fel a költő agyában. Utána a „zuhan” szót áthúzta, de úgy látszik megfelelőbbet nem találván, megint ezt írta le. Később ezt az újra leírt „zuhan”-t javította „zuhog”-ra (itt és ekkor váltott át hangmotívumra), a „mélységes”-t pedig „malom”-ra (tehát a jelzőt főnévre); a „le” után „mint”-et tett, de ezt a feleslegessé vált igeiktől is bentfelejtette a szövegben (ma is benn van a kéziratban). Látnivaló tehát, hogy a sornak majdnem minden szava változott, a „pokol” azonban, mint vezérgondolat (az „ég boltozatja”-nak térbeli és eszmei ellentéte), nem. Ez megmaradt. E köré a fogalom köré jegecsedett végső megoldásként: „Mi zuhog, mint malom a pokolba?” Az utolsó szót szintén elmulasztotta kijavítani a mondat szerkezet kívánta „pokolban”-ra, ámbar Britsis úgy mondja,¹¹ akinek

³ „Ez a vers egy örült képzetkapcsolása. Ez a vers egy örült verse, de ez szent örültség” írja Babits: *A férfi Vörösmarty*. Irodalmi problémák. Bp. 1917. 154. l. és Ö. M. Bp. é. n. I. 805. l.

⁴ Gyulainak (és az ő nyomán Schöpfung Aladárnak) e felfogásával száll szembe Komlós Aladár szép és meggyőző tanulmánya: *A félreért „Vén cigány”*. Tegnep és ma. Bp. 1956. 42–49. l.

⁵ ... (Vörösmarty) mindig akkortudt fog, nem egyetlen hangot pendít meg, ... s a szónak három, négy, tíz és száz vonatkozása mozdul meg lelkünkben”, mondja Négyesy. *Arany és a magyar nyelv*. M. Ny, XIII. k. 130. l.

⁶ Hatvany Lajos — tudtommal rajta kívül más nem időzött e sornál — így látja: „Bíráló asszociáció képzelem híján Riedl föl nem érte Vörösmarty költői asszociációit. Nem tudta, hogy a malom szörnyű robaját költői fül rémes zokogásnak hallja, s nem tudta, hogy ha a költő a rémnek rémségét felfokozni akarja, akkor a malmot a pokolba helyezi. Van-e ennél a pokolban robajos malomnál rémségesebb robaj, illetve zokogás?” l. h. A magam hozzászólása: *Vörösmarty műhelyében*. Pesti Hírlap. 1944. aug. 8.

⁷ Bár a logika — Arany szavaival — „agyonüti a költőt”. Lehr Albert: *Emlékezések Arany Jánosra*. M. Ny. XIII. k. 143. l. Goethe is ezt vallotta.

⁸ „... világok végzetén zuhanunk keresztül, a pokol és mennyország dübörögnek és zenélnék valahonnan távolról és minden elveszett.” Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Kolozsvár. 1934. I. k. 342. l.

⁹ l. h.

¹⁰ Brisits Frigyes: *A M. T. Akadémia Vörösmarty-kéziratai*. Bp. 1928.

¹¹ l. m. Ez Komlós Aladárt is meghökkentette. (l. m. 353. l.)

különben ez az egyetlen megjegyzése a sorhoz; igaz, hogy Gyulaié még ennyi sem.¹² Ő csak a Széchenyi Könyvtárban található kéziratból említ egyetlen — igaz, hogy egész sornyi — eltérést, holott ez a kézirat szinte hemzseg a variánsoktól. A most tárgyalt sor azonban ott is így hangzik: „Mi zuhog, mint malom” stb.

A költemény sorsát ismerjük: a kéziratot a szerző Eötvös útján juttatta el Csengery Antalhoz, annak „Magyar Népkönyv”-e számára. Csengery továbbadta Keménynek, hogy azzal nyissa meg a Pesti Napló tárcarovatát. Miért, miért nem, a rovat mégsem ezzel, hanem Aranyaknak „A tetétleni halmon” című versével indult, s „A vén cigány” a következő — 1855-ös — évben jelent meg ugyanott (61. sz.), de már a *ma ismert szöveggel*. Hogy milyen körülmények között változott a kézirat „zuhog”-ja a nyomtatásban „zokog”-ra, az ma már megfellelhetetlen. Könnyen lehet, hogy a két szó grafikumának kétségtelen hasonlósága tévesztette meg a nyomdai szedőt. Ilyesmire van is példánk a sőveg ~ főveg, vagy a mentő ~ nemtő szavunk esetében,¹³ s nyilván ezen alapult a „Bánk bán” több mint két évtizeddel ezelőtti színpadi és rádióelőadását követő „hasokra — haj kra” vitája is.¹⁴ De — ismétlem — ma már céltalan lenne a rideg, magyarázó értelem mérőőnját lebecsúlni a szöveg mélyére (a vers hőfokán amúgy is megolvadna) és megváltoztatni azt, amit nemzedékek így tanultak meg és a köztudat is szentesített.¹⁵ Az irodalomtudománynak azonban tudomást kell venni róla.

A homályt növeli, hogy a vers megjelenésekor Vörösmarty, ha betegen is, de még élt, azonban nem tudunk róla, hogy észrevételt tett volna a mű e helyére.

Az előadottakat, persze halomra döntén, ha előkerülne a költeménynek a nyomdai kézírata a „zokog” szóval. De az nincs meg.

Úgy látszik Riedl figyelmét mindez elkerülte, különben feltétlenül kitért volna rá . . .

R. KOCSIS RÓZSA

KAZINCZY FERENC ÉS DUKAI TAKÁCS JUDIT LEVELEZÉSE

A Kazinczy év alkalmával nem érdektelen, ha említést teszünk a nagy irodalomszervező író és Dukai Takács¹ Judit dunántúli költőnő kapcsolatáról, levelezéséről.

Érdemes figyelmet szentelnünk ennek az irodalomtörténeti mozzanatnak, mert Kazinczy és a költőnő levelezése nem található meg az eddig már kiadott Kazinczy levelezésben, noha ebben is több utalást láthatunk kapcsolatukra, egymáshoz intézett soraikra.

Mivel Kazinczy Ferenc és Takács Judit ismeretsége valószínűleg csak levelezésen alapult,² így annál érdekesebb a kiadásban eddig még meg nem jelent levelek közlése.

Kazinczy 1814-ben Döbrentei Gábor révén értesül a tizenkilencéves Takács Judit irodalmi működéséről. Erdélyi íróemberek: Döbrentei Gábor, az Erdélyi Múzeum szerkesztője meg Pataki Mózes a tanítványával, ifjabb Wesselényi Miklóssal olaszországi tanulmányútjukról hazafelé jövet meglátogatják barátaikat és költőismerőseiket: Kazinczyt, Kisfaludyt, Berzsenyit és Dukai Takács Juditot.

Döbrentei családja révén már régebből ismeri a költőnőt. Édesapja ugyanis a vasmegyei Ujfaluban közel lakik Dukához, a Takács család otthonához. Olvasta Takács Judit verseit, sőt ő maga is episztolát ír a meglepően szép és ügyes verselőnek mutatkozó kezdőhöz.³ Tanulmányútjuk alkalmával így Dukára is ellátogatnak. A kor irodalmi szokásainak megfelelően „barátnéjukká” fogadják Takács Juditot, tegezik, s az Ossziánból vett „Malvina” néven költőnővé avatják.

¹² A nagy kritikai kiadásban a sort meg sem említi, a most indult új kritikai kiadás első két kötete időrendben meg nem jutott el ideig.

¹³ Mindkettő a Calepinus szótár több évszázados sajtóhibája.

¹⁴ L. Galamb Sándor bírálatát a Bánk bán előadásáról. Magyarorság. 1936. márc. 17. — Erre Somlai Artur észrevételét: *Hajokra? Nem! Hasokra*. Pesti Napló, 1936. márc. 18. — Galamb Sándor válasza: *Hasokra? Nem! Hajokra*. Magyarorság, 1936. márc. 19. — Bory István: *Hasokra vagy hajokra?* Pesti Napló 1936. márc. 22. — U. a.: *A Bánk bán egy vitás helyéhez*. It. 1940. 3. sz. 115–124. l.

¹⁵ „... ha talán sajtóhibának könyveljük is el a „zokog” szót — írja Komlós Aladár hozzám egyik levelében — a sor jobb így és megtartanám.”

¹ Vadász Norbert a Takács anyag legismertebb feldolgozója Takácsnak írja a költőnő nevét. Berzsenyi Dániel szintén cs-vel írja a Takács nevet. Pálóczi Horváth Ádám Takácsnak, Kazinczy Takácsnak, cs-vel. A költőnő szintén cs-vel írja a nevét, saját kézírásában fennmaradt önéletrajzában is. — MTA kézirat-tár 4-r 55. 190. p. — A korabeli nyomtatványokon Dukai Takács Judit szerepel. — MTA kézirat-tár 4-r 55. sz. 206. p. 235. p.

² Sem Kazinczy, sem a költőnő nem említi, hogy találkoztak volna.

³ Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. Bp., 1902. Xll. k. 288. p.

Széphalomra Döbrentei nélkül mennek az erdélyiek. Döbrentei levelében számol be barátjának, Kazinczynak a tanulmányút eseményeiről. 1814. szeptember 27-én írt levelében említést tesz Takács Juditról is.

„... A' két Poéta látogatása után egy ifjú Poetriát látogatánk meg — Dukába. Halhatatlanná leendő leánya az Éneknek, ha úgy a' mint kell cultiválódik... Munkájából mutatok majd helyeket...”⁴

Döbrenteiék elismerő látogatása valóban döntő Takács Judit életében. A történetek után bátorságot érez arra, hogy az irodalmi élet vezérének, Kazinczynál levélben jelentkezék, és bírálatra elküldje verseit.

Takács Judit első levelét 1814. november 26-án írja Kazinczy Ferenchez. Nem közvetlenül, hanem ismerősének, Tatay Jánosnak Széphalomra írt levelében küldi.

A költőnőnek Kazinczyhoz intézett, s általunk közölt levelei — számszerint négy darab — megtalálhatók a Tudományos Akadémia kéziratárában.⁵

Kazinczy Tatay levelével együtt megkapja a költőnő sorait is. 1814. december 10-én értesíti erről barátját, Döbrenteit.⁶

„Tataynk egy tegnapi érkezett levelében panaszkodik hogy leveledet nem veheti. Ezt tudodra kellett adnom. — Azon borítékban vettem Malvinátoknak levelét is négy rendbeli verszetével. Az, melyet hozzád írt, legszebb verszete. Valóban ez a' Poetriánk, ha minden művei ilyenek, igen szép jelenés a' Magyar egen; Kis János és Berzsenyi a' példányai. Némelly soraiiban egészen ezeket lelem. — Felelnem kell neki, és örömmel fogok... Én a választ Tataynak küldöm...”

Kazinczy meg akarja ismerni a költőnő körülményeit. Több levelében részletes beszámolóra szólítja fel Döbrenteit.⁷ Barátja pontosan leírja Takács Judit helyzetét, megismerkedésüket, Wesselényiék látogatását Dukán, sőt a leány természetét, arcát is lefesti.⁸ Ekkor már Berzsenyi — aki felesége Dukai Takács Zsuzsanna révén rokonságban áll a költőnővel — is Kazinczy pártfogásába ajánlja a verselő leányt: „... s méltó, hogy törekedésiben buzdítsuk, segéljük. Ajánlom kegyeidbe.”⁹

Kazinczy társasága örömmel fedezi fel a tehetséges és bájos Takács Juditot, mert az anyanyelvűt vívott harci programjukba a költőnő működése jól beleillik. „Magyar Sapphót” akarnak belőle nevelni, s büszkének arra, hogy a semmiből most éledő magyar irodalomnak már költőnője is van. Takács Judit példáján keresztül kedvet akarnak adni a magyar nőknek, az anyanyelv letéteményeseinek a művelődésre, és arra, hogy a haza nyelvén neveljék gyermekeiket, az eljövendő hazafiakat. Kazinczyék köre a költőnőnek adott segítség révén a korabeli nőnevelés elmaradottsága ellen is küzdelmet folytat.

Ebben a korban ugyanis még a műveltebb leányt is csak olvasni tanítják meg, hogy az imádságos könyvét forgathassa, írni már nem, nehogy „szerelmes levelek firkálására” legyen alkalma. A tudományokkal foglalkozó nőszemélyt bolondnak tartják. E felfogás ellen harcolnak Kazinczyék, mikor jótanácsaikkal, könyvekkel, útmutatással halmozzák el a „poétriát”. Berzsenyinek a „*Dukai Takách Judithhoz*” c. episztolája pedig híressé teszi. Berzsenyi fejet hajt Takács Judit előtt, mert az szétépítette a női szellemet láncoló előítéleteket, s magatartásával egy új kor új nőtipusának előhírnőkévé vált.

„... Te megboszúlva méltóságokat
Kihágsz nemednek szűk korlátiból
Melyekbe zárva tartja vad nemem!
Kihágsz s merészen fényesb útra térsz...”
(Berzsenyi: *Dukai Takách Judithhoz*).

A költőtársak lehetőséget és tért adnak Takács Juditnak. Döbrentei éppen Kazinczy tanácsára 1815-ban az „Erdélyi Múzeumban” megjelenteti a költőnő egyik versét is.¹⁰ Kazinczy 1815. január 10-én írja Döbrenteiének: „... Azon darabjai közül, melyeket Dudi nekem küld, a' hozzád-írt verszet érdemli leginkább, és talán egyedül ez érdemli, hogy felvedd.”¹¹

Kazinczy nemcsak barátaihoz intézett leveleiben nyilatkozik Takács Juditról, hanem válaszol a költőnőnek is. A Takács Juditnak írt Kazinczy levél nyomára azonban sem a kiadott, sem a sajtó alatt levő Kazinczy levelezésben nem akadunk. Valószínű, hogy Kazinczy nem is

⁴ Váczy János i. m. XII. k. 115. p.

⁵ MTA kéziratár. M. Irod. Lev. 4/38/4 db 1814–1816. Levélmásolatok 4-r 11. sz. 1.

⁶ Váczy János i. m. XII. k. 251. p.

⁷ Váczy János i. m. XII. k. 251. p. 281. p.

⁸ Váczy János i. m. XII. k. 288–290. p.

⁹ Váczy János i. m. XII. k. 259. p.

¹⁰ Dukai Takács Judit: *Barátomhoz Erdélybe*. Erdélyi Múzeum. Kolozsvárott. 1815. évt. III. f.

¹¹ Váczy János i. m. XII. k. 317. p.

egy, hanem több levelet küld a költőnek, hiszen a kéziratban levő, Kazinczyhoz intézett négy darab Takács Judit levél erről tanúskodik. A Kazinczy levelek vagy elvesztek, vagy mint családi emlékek lappanganak.

Tény azonban, hogy Kazinczy 1815. január 12-én ezt írja Tataynak: „hogy a' mi Dú-dink, — mert az az Izraelita név nem szépen hangzik, az Ossziáni pedig nagyon affectált — levelemet bizonyosan vehesse, *Teged tisztelek postummá*. Tedd bizonyossá szíves tiszteletem felől mind magát ötét, mind érdemes atyját, kinek ragyogó szerncséjét irígylem.”¹²

Kazinczy Dudinak becézi Juditot, és Tatay Jánosnak írt levelében küldi a költőnhöz intézett választ is. 1815. február 9-én ismét megkérdezi Taraytól: „Vetted-e Malvinádhöz írt levelemet?”¹³

A Dukai Takács irodalmi hagyaték részint közgyűjteményeink kéziratáraiban, másrészt a család leszármazottainál elszórtan található. A Takács hagyaték legismertebb feldolgozója eddig Vadász Norbert. Tanulmányában ismerteti a költő életét, munkásságát, és közli a verseit.¹⁴ Vadász a „*Dukai Takács Judit élete és munkái*” c. tanulmányában idéz Kazinczynak a költőnhöz intézett leveléből.¹⁵

A Kazinczy levéldízet forrása Vadásznál is a költő saját kezeírásában megmaradt önéletrajza. Ebben ugyanis Takács Judit így ír:

„... Vég nélkül szerencsésé' a poetai pályán bátorrá tette Ötet ama világszerte esme-
retes Nagy Kazinczynak levele, melyben néki' a többek között ezt írja *ne rettegje' a Kísasszony*
azt a vadat, hogy' a melly Leány, verset ír, nem lehet jó feleség jó anyja jó asszonya a háznak így
ítél a közönséges ember mindegy. — Ez néki isteni Szózat vala' s egészen meg győzte Ötet arról
hogy kötelességeinek minden megsértődése nélkül folytathatja a természet által neki felnyit-
tatott szentséges poetai ösvényt”...¹⁶

Az állítólagos Kazinczy levélből Vadász is csak az önéletrajzban megjelölt idézetet mutatja be.

Kazinczy bátorító levele valóban fordulópont a költő életében. A nagy eseményről 1815. február 18-án azonnal levélben számol be Döbrentének: „... a tulajdon szemeimnek is alig hittem, hogy nem csalatkozik, százszor is megnéztem levelét, de csak ugyan Kazinczy volt rajt... Kazinczy azt írta, hogy *nincs semmi rettenetesebb mint' a fél valami egész erővel kell' a tökéletesség felé törekednünk.*”¹⁷

Judit pár napon belül, 1815. február 20-án válaszol Kazinczynak.¹⁸

„Nem vala még oly örömmel teljes napom mint a mellyen drága Tettes Úr szíves barátsággal írt levelével boldogítottam.”

Kazinczy levelében bizonyára tanácsokkal látta el a kezdőt, mert az a továbbiak folya-
mán megigéri, hogy nem viszi túlzásba az alkalmi versek költését.

Az alkalmi versek írása, élő személyek túlzott ünneplése a barokk rendiség világának kinövése ebben a korban. Takács Judit sok alkalmi jellegű verset ír, költészetének leggyengébb darabjai ezek. Kazinczy hibájára figyelmeztethette. A költő azért szabadkozik, hogy „... az alkalmatossági darabokból már kifáradtam...” Kazinczy olvasmányai és társasága felől érdeklődhetett, mert Takács Judit felsorolja az olvasmányait és a Duka közelében lakó írókat. Levelét ígérettel zárja: „... *egysz erővel fogok törekedni a tökéletesség felé*, hogy a nagy lelkektől a barátné nevet, ne csak elnyerhessem hanem meg is tudjam érdemelni.” (Lásd a Döbrentének küldött levélbe szövezt Kazinczy idézetet.)

Egy hónap múlva Takács Judit Pataky Mózes haláláról értesíti Kazinczyt.¹⁹

Negyedizben 1816. június 28-án ír Széphalomra.²⁰ Levele elején köszönetet mond Ka-
zinczynak. „Vettem Tettes Táblabíró Úrnak hozzám írt s előttem megbecsülhetetlen sorait;...”

Kazinczy tehát másodikban is felelt Takács Juditnak.

A költő megírja Kazinczynak, hogy a franciaországi Dijonban állomásozó magyar

katonaság tisztikarától személyét magasztaló verset kapott.

Tatay János kinyomtatja Takács Juditnak „*A kesergő özvegy*” c. allegórikus költeményét, A vers eljut a Párizsban levő magyar katonákhoz is. Dijoni állomáshelyükről névtelen levél kíséretében nyomtatott verset küldenek a magyar irodalom fákláját vivő leány magasz-
talására.

... „Még nem jött el az érzésnek
Reggele Szépjeinknél,

¹² Váczy János i. m. XII. k. 325. p.

¹³ Váczy János i. m. XII. k. 386. p.

¹⁴ A kéziratban levő Dukai Takács versek nagy része Vadász Norbert tanulmányához kapcsolva jelenik meg először nyomtatásban.

¹⁵ Vadász Norbert: *Dukai Takács Judit élete és munkái*. Bp. 1909. 23. p.

¹⁶ MTA kéziratár. Történ. 1–2-r 11. sz. (Saját kezeírás.)

¹⁷ MTA kéziratár. M. Irod. Lev. 4-r 55. sz.

¹⁸, ¹⁹, ²⁰ MTA kéziratár. M. Irod. Lev. 4/38.

Még nem nyílt ki az érzésnek
Rósája Hölgyeinknél
De Tenéked tündér Szűz
E kettő koszorút fűz." ...

(Dukai Takács Judithoz
Dionból 1815.)²¹

Horváth József Elek névtelen versben kigúnyolja a dijoni poéta rossz verssorait.²² Horváth szintén íróember, összeköttetésben áll Kazinczy körével, Takács Juditnak pedig régi barátja.

Judit megírja Kazinczynak, hogy válaszol Horváth József Eleknek, mert a dijoni poéta gúnyolásában a saját megalázását látja.²³ Olvasásra küldi a dijoni nyomtatványt és a kísérő levelet is.²⁴ Emilitest tesz még a keszthelyi Festetics kastélyban tett látogatásáról, s az ott felolvasott németnyelvű verséről.²⁵

Válaszol-e erre ismét Kazinczy? Feltehető. Döbrentének 1816. március 26-án ír a dijoni versről.²⁶

Tény, hogy Kazinczy Ferenc levelezésben állt Dukai Takács Judittal. Tény az is, hogy a költőnő életében nagyjelentőségű esemény ez. Takács Judit megérti a kora haladó eszméit képviselő Kazinczyt, és hívévé szegődik. Haláláig tisztelője marad, mint ahogy önéletrajza is bizonyítja.

Festetics György 1817-ben a híres helikoni ünnepélyekre meghívja az írók nagy részét: Berzsenyit, Pálóczi Horváthot, Kisfaludyt, Pázmándi Horváthot, Takács Juditot és másokat. Ebben az időben dűl a nyelvújítási harc. Kazinczy, a neológusok vezére hiányzik a keszthelyi kastély vendégkoszorújából. Berzsenyi 1817. február 27-én keltezett levelében megírja Kazinczynak az ünnepély eseményeit. Keszthelyen, „a balatoni Weimarban” Takács Judit a legkedvesebb vendég. Elmondja Berzsenyi azt is, hogy az orthológus vezér felesége, Kisfaludyné, Szegedy Róza hogyan sértette meg a bájos leányt. A továbbiak folyamán Berzsenyi a májusban tartandó második találkozóra hívja Kazinczyt: „Melly szép lenne, ha Te akkor el jönnél! Mint repedne a’ mi barna Malvinánk, s mily jó ízűn dohányozna a’ Te komor Bersenyid!”²⁷

Takács Judit a keszthelyi ünnepélyeken nyíltan a neológus eszme és Kazinczy mellett szavaz. 1818. Április 10-én Horváth Adám meg is írja Kazinczynak: ... „A’ mi betsületed’ védését illeti, arra nekem fő gondom van. Festetichnél helyre is hoztuk azt én és Takács Judith, ...”²⁸

A Kazinczy kör levelezésében többször találkozunk még Takács Judit névvel. Kazinczy érdeklődik iránta, de már csak üdvözlőket küldik egymásnak. Takács Judit 1818-ban férjhez megy, s irodalmi működésének lényeges szakasza lezáródik.

Kazinczy szerepe a költőnő életében figyelemreméltó. Kazinczy biztatása ad bátorságot Takács Juditnak, hogy szembefordulva az általános felfogással, nő létiére tehetségét fejlessze, és a magyar nyelv létjogosultságáért vívott harc korszakában az anyanyelv tisztelt művelőjévé váljon.

Lev. 4/38 (4 db 1814—1816) Levélmásolatok 4—r. 11 szám.

I.

Duka, 26. novemb. 1814.

Nagy érdemű tettes táblabíró úr! Reszketve de mégis nagy örömmel teljesítem szívemnek ezen kívánságát, hogy gyenge munkáimat mint hazám legelső tudósával közöljem; s valóban vétkesnek is tartanám magamat, ha ezen indulat eléggé nem uralkodnék szívemben. Fölfedezém ezen titkomat Berzsenyi barátomnak s vérszerént való kedves atyámfiaának, a ki is bátorított s megerősített feltett czélomnak teljesítésében. Eléggé megvagyok győzöttetve a Tettes Úrnak nagy lelke felől s bizonyva az általános felfogással, nő létiére tehetségét fejlessze, és a magyar nyelv létjogosultságáért vívott harc korszakában az anyanyelv tisztelt művelőjévé váljon. Minden kegyelem nélkül való kitörölésért alázatosan könyörgök, mely kegyességét mivel mással, mint elmémnek utóbb nyíltabb virágaival hálálhatom meg.

²¹ MTA kézirattár M. Irod. Lev. 4-r 55. sz. J. 230.

²² A *Dijonyi Poetára*. MTA kézirattár. 4-r 55. sz. J. 232. p.

²³ Dukai Takács Judit: *Recensió A Dijonyi Poetára írt versekre*. 1816. MTA kézirattár 4-r 55. sz. J. 233.

²⁴ A *dijonyi nyomtatvány kísérő levele*. MTA kézirattár. M. Irod. Lev. 4/38.

²⁵ Dukai Takács Judit: *Die Hoffnung 1816*.

²⁶ Váczy János l. m. XI. k. 72. p.

²⁷ Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. Bp. 1905. XV. k. 80. p.

²⁸ Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. Bp. 1906. XVI. k. 3. p.

Az alacsony lelkek ellenem keltek s kárhoztatják bennem a természeti talentomnak gyakorlását; de én inkább szeretem édes hazámat mint az ő tetszésöket. Csányi Sofie, a kiről itt egy darabom vagyon, Vas — Vármegyénknek egy szép kis Asszonya volt, a kit már csaknem Hymen* küszöbéről s kedvese karjai közül ragadott el a halál; a többiekről úgy vélem, nem szükséges az én magyarázatom. Ha kedvet lelek a Tettes Úr előtt több munkáimmal is fogok udvarolni; magamat tovább is gratiajába ajánlom, s a Méltóságos grófnénak kezeit alázatosan csókolom.

II.

Duka, Februar 20-án 1815.

Nem vala még olly örömmel teljes napom mint a mellyen drága Tettes Úr' szíves barátsággal írt levelével boldogítottam.

Oh miért nincsenek az örömek elegendő szavai, hogy érzéseimet, s szíves hálámat ki tudnám annak a nagy léleknek elejébe önteni, a ki engemet, hozzá csak parányit, barátnéjának fogadott. Meg van már az én jutalmam, mosolyogva szenvedek minden méltatlan vádat a pórnéptől, az ő tetszésöket megnyerni soha nem volt kívánságom. — Döbrentei igen sajnálja hozzám írt levelében, hogy nem tehettem meg a Tettes Úrnál tiszteletét; Septemberben, hogy nálunk szerencsém volt hozzájuk, úgy volt a feltétel, hogy együtt fog ő báró Wesselényivel Széphalomra utazni, de kétség kívül valami ellenkező elválasztotta őket egymástól. Azon szíves intések, melyeket nekem adni méltóztatott szentnek tetszenek előttem s bizonyára reményem is foganatát; az alkalmatossági darabokból már kifáradtam, mivel hogy verselni kezdtem, mindig azt írtam; még akkor magamnak érző s teremő lelkem nem volt, nem is olvastam semmit mást Horváth Adám' Holmi-enél. Igenis, Döbrentei barátom küldött nekem könyveket: Iedgét, Salist, Ossiant, Klopstock' ódait, Mathissont; kedves bátyámtól Berzenyitől kaptam Goéthét; még nem valék szerencsés látni, törekedni fogok hogy olvashassam. Tatay s Horváth Elek barátaim vagynak hozzám legközelebb, Berzenyi is csak egy jónapi járó földnyire lakik hozzám, ezek olly jó szívű barátok hogy a jobb könyvekről gondkodnak számomra. Én itt ismét Hazámhoz írt verseimet bátorodom közleni; Döbrentei ebben változtatást kíván s örömmel teszem kívánságát, mert még erre is reá illik halhatatlan Pásztori' mondása mellyet nekem írni méltóztatott. Édes Atyámnak* mély tiszteletét alázatosan jelentem, a Méltóságos grófnénak kezeit csókolom, drága Tettes Úrnak barátságába, melly felől eléggé megvagyok győződve, magamat tovább is ajánlom; egész erővel fogok törekedni a tökéletesség felé, hogy a nagy lelkektől a barátné nevet ne csak elnyerhessem hanem megis tudjam érdemelni.

III.

Duka, 6^a Martius 1815.

Szomoruan s könnyek között fogok az íráshoz s könnyeznek vélem minden barátim s minden hiv hazafiak, kik szerencsések voltak ismerni a mi elhunyt kedves Pataky barátunkat, s tudják, kit vesztettünk. Valóban az ő megérettsége, szép talentoma igen sokat ígért s hazánk nagyot vesztett el benne.

Bizonyos vagyok, hogy a Tettes Úrnak Virtusokkal telt nagy lelke érzékeny fájdalommal vette e gyászos esetet, azért bátorodom szíves részvételemet kiönteni; enyhül a fájdalom ha magát kitörheti szűk mellünkéből. Oh vagy talán a Tettes Úrnak ez által ismét újra felszágatom sebeit, de lehetetlen hogy elrejtsem könnyeimet. Oh hogy mindig a jobbaknak kell a fatum' játékainak lenni; gyakran végig hasítja a villám a hasznos tölgnyt s a túskebokor épen marad mellette. Nyugodjanak hamvai; már vissza nem hozhatjuk őt, a barátságának s tiszteletnek adóját lefizettük iránta.

Hogy Septemberben nálunk volt báró Wesselényivel s Döbrenteivel, írtam hozzá is akkor hevenyében, elküldöttem neki, de már mint beteg úgy vette, s Döbrentei írta hogy ő nem is láthatta mert beteg ágyában elkeveredett. Mióta halálának hírt vettem, azt gondolom, hogy akkor a jövődőlésnek lelke én-belém szállott, íme elküldöm méltóztatásuk olvasni.

Elküldöm azt is mellyet most írtam midőn a szomorú hír felől tudósítottam.

Megküldöm drága Tettes Úrnak Horváth Elek barátom' verseit, mellyeket a mult esztendő' végén küldte hozzám. Édes Atyámnak mély tiszteletét alázatosan jelentem, a Mélt. grófné' kezeit csókolom s magamat megbecsülhetetlen gratiajukba ajánlom. Éljen a Tettes Úr boldogul és sokáig, ne hogy édes hazánkat még sokkal mélyebb s kipótolhatatlanabb gyász kövesse.

U. I. Ma vettem egy igen furcsa levelet, a melyben ugyan vagynak szép útmutatások s követésre méltók, de mindazonáltal leginkább csak az jön ki belőle, hogy jobb volna ha verse-

* A levélmásolatban „Anyámnak” szerepel. Lehetetlen, mert édesanyja 1811-ben meghalt.

immel elhallgatnék, mert ha igen eltalál bennem hatalmazni a gazdasszonyosság fog csorbulást szenvedni. Én azonban csak a Tettes Úrnak becses leveléhez tartom magamat s' az lesz mindig támaszkodó oszlopom; ha embereket rágalmaznék s kártyáznék, mint némely más asszonyokat és kisasszonyokat látok, akkor lehetnék, de ha szünóráimba verseket írok, nem lehetek. Éljen a Tettes Úr friss egészségben.

IV.

Duka Junius 28-án 1816.

Tettes Tábla Bíró Úrban helyeztetett szinte gyermeki nagy bizodalمام, az a Szíves ösztön hogy valamint a gyermek, akár öröm, akár nehézség érje, fut azzal imádott atyjának elejébe, én is minden örömeimnek árját viszontagságaimmal együtt, csak egyedül drága Tettes Úrnak zsámolyához teszem le.

Vettem Tettes Táblabíró Úrnak hozzám írt s előttem megbecsülhetlen sorait; boldogság nekem attól csak egy betűt is látnom a kit Magát országok, népek csodálnak, s ez nekem oly rózsakötél, a mely egész életemet által fogja világítani.

Bátorkodom ismét gyenge elmém' gyümölcseiből udvarolni; azzal a valóságos nyomtatvánnyal együtt, a melyet én a Tettes Magyar tiszti kartól ezen ide zárt név nélkül való levéllel kaptam. En mingyárt feleltem reá, de a késedelmes bécsi könyvnyomtató ezen csekélységet is majd egy fertály esztendeig tartóztatta, s akkor is csaknem minden rendet hibákkal töltött meg. A dijoni nyomtatvány' megjelenését követte ezen csúfolódó mocskos pasquillus, a melyet én recensealtam, nem haragra indúlt passióból azért, hogy az engem magasztalót gúnyolja, és engem is le—aláz s azután ismét idétlen dicséretével akar megvakítani, épen nem, hanem csak azért, hogy miért oly alacsony hangon s mért nem annak az igaz útján s valóságos okokkal jött elő, részint pedig azért, hogy gondoltam az illy elme-élesítés egy oly kezdőnek mint én, nem fog ártani, s a folyó írásban is egy kis gyakorlás gyanánt szolgál. Juniusban egy hetet Zala-Vármegyében levő jószágocskámon töltöttem, azzal a feltétellel, hogy még ott leszek Fő—tisztelendő Ruszek Apát Úrnak tiszteletére megyek Keszthelyre. Úrnapján épen azon tájban értem oda, midőn a Ceremónia már elkezdődött, s a templomból kijöttek a grófi kastélyig; a Veszprémi püspök ő méltósága azon a tájon járván, ott tartotta a solennitást, én az ablaknál néztem a fogadóból, s Mélt. gróf Festetics László reám látott s valaki megmondá neki nevemet, tüstént értem küldötte a prefectust és a fiscalist, hogy addig el ne menjenek még velek nem megyek. Megjelentem tehát édes atyámmal együtt; a gróf mindjárt verseket kérdezett, s szerencsémre némely kis darabocskáim velem voltak s mingyárt udvarolhattam neki. A grófné született herczeg-Asszony; Magyarul nem tudván ezen kis német versemet, a melyet itt alázatosan közlök s legelső zsongém, oly kegyesen fogadta, hogy még az asztalnál sem tette le, s oly szíves leereszkedéssel viseltetett hozzám, hogy az egészségemért ivott. A táblánál is oly szerencsés voltam hogy a Mélt. gróf mellett s a püspökhöz által-ellenben ültem; ebéd után négy kocsival lementünk a Balatonhoz hajókézni, és ott egész estve-feléig mulattunk; énnekem szerencsém volt mind menet mind jövet a gróffal, a Mélt. püspökkel és főtisztelendő Ruszek Apát Úrral egy kocsin ülni. Illy gyönyörűséggel töltöttem az egész napot, s most annak boldog emlékével mulatom magamat hogy oly jeles férfiaknak társaságában lehettem. Édes atyámnak buzgó tiszteletét jelentem, a grófné ő Nagyságának kezeit forrón csókolom, drága Tettes táblabíró Úrnak pedig könyörgök, hogy nagyon becsült gratiájában megtartani tovább is méltóztassék.

MIKSZÁTH ARS POETICAJÁRÓL

Sok tanulsággal gazdag kötet ez. (*Mikszáth Kálmán ars poetica*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960.) Illés Béla előszava élénk jellemző erővel idézi fel az író alakját, tömören elemzi egyéniségét, művészetét, az irodalomról vallott nézeteit. A karcsú kötet természetesen nem tartalmazza Mikszáthnak mindazon írásait, melyekből irodalomtörténeti, esztétikai nézeteire következtetni lehet. Amennyit azonban tartalmaz, az bőségesen elegendő annak illusztrálására, hogy az anekdotázó Mikszáth szellemes példázataiban a kor művészetének sok alapkérdésében fejez ki megszívlelendő, s a dolgok lényegét érintő véleményt. A kötet gerincét az *Almanach* elé írt előszavak (1889-től 1910-ig írta ezeket rendszeresen, évenként), továbbá a *Mikor a hőhért akasztják* és a *Hadi készülődések* c. cikkek alkotják. Nem számonkérésként, hanem csak a tények megállapításaként említjük meg, hogy jól-lehet külön megjelentek, hiányoznak a kötetből az általa szerkesztett regénysorozat előszavai, melyek közül egy-kettő talán idekíváncsoznék. Egyszerű, kedélyesen odavetett tömondatokban olyan igazságokat fogalmaz meg, amelyek csak később, bonyolultabb és sápadtabb fogalmazásban váltak irodalomtörténeti közhelyekké.

Király István Mikszáth-monográfiája foglalkozik először mélyrehatóan Mikszáth irodalmi nézeteivel. Talán Mikszáth stílusának sajátos vonása, elmélkedő írásainak gúnyoroskedélyes hangneme okozza, hogy sokan az elme játékos villódzásának vélték a jelenségek szövedékébe világító fénysugarakat. Persze túlzás lenne azt állítani, hogy Mikszáth rendszerezett teóriákat bújtatott volna el írásaiban, de az kétségtelen, hogy az írói alkotás folyamatában kipróbált, a magyar irodalmi élet megfigyelése közben kialakított vélemények nemcsak egy nagy író szubjektív megjegyzései, melyeket pusztán a művész személye tesz érdekessé: érvényük általánosabb ennél. Mikszáth fontosat, lényegeset

tudott mondani kora társadalmáról. Aligha hihető, hogy az irodalomról ne tudott volna. A szakszerű, tudományos fogalmazás nem volt kenyerre. Nem írja azt például, hogy a műalkotás esztétikai értékének nem az alkotó személye a döntő tényezője, hanem inkább Deák Ferencet szólaltatja meg: „A patkány se szép Samu fiam, pedig az úristen teremtette.”* Nagy Ignácról, vagy Pulszkyról elmélkedve egy-egy generáció irodalmi és politikai arculatát rajzolja meg, szinte magától értetődő megállapítások láncolatának eredményeként. Pedig a *Magyar regényírók képes kiadása* c. sorozat előszavaiban Mikszáth jó néhány következtetése akkoriban nem is volt olyan magától értetődő.

A mesélgető Mikszáthról alkotott irodalomtörténeti felfogás ma már a múlté, az opportunistacínikus bölcsről szóló elképzelés úgyszintén. Ami igazság leülepedett a polgári irodalomtörténetírás eredményeiből, más összefüggésekben helyezkedik el. Az anekdotikus elbeszélések társadalomábrázoló ereje közismert ma már, az anekdotikus felépítésű irodalmi tárgyú cikkek elméleti érvénye pedig előbb-utóbb szintén ismeretessé válik. A realista művészi ábrázolás módszerei tudatosan alakulnak ki munkásságában. A Jókai-hagyománytól nemcsak az új társadalmi jelenségek egyenes ösztönzésének következtében fordul el, hanem felismeri és szavakba foglalja ennek művészi-módszertani konzekvenciáit. Arról elmélkedik egy helyütt, hogy az újságíró és az író munkája milyen közel áll egymáshoz, és mégis mennyire másként kell tárgyukat felfogni. Mikszáth gondolatai között felvillan az a felismerés, hogy mindkét tevékenységnek közös vonása a valóság hű ábrázolása. Az író témái ugyanabból a forrásból fakadnak, de az írónak nem az adott pillanatban jellemzőt, nem az aktuálisan igazat kell nyújtania, ha-

* Az idézetek mindenütt a *Mikszáth ars poetica* c. kötetből valók.

nem a művészi fantázia segítségével a valóság nyersanyagából a lényeg kifejező alkotást kell felépítenie, a jelenségek céltudatos átrendezésével. Mikszáth Grünwald Béla nyílt levelére válaszol, aki megsértődött azon, hogy az író úgy szerepelteti őt egyik karcolatában, hogy egy általa elmondott, a vármegyei életet kifigurázó adományszomorodik. Grünwald tiltakozik: ő nem akarta sérteni a vármegyét, bár mint politikus támadja. Grünwald tehát nem szomorodott el, s ezért helyreigazítást kér. Mikszáth így válaszol: „Hja, csak hogy ez nem megy! Vagy tessék szeretetteljesen mosolyogni a vármegye gyarlóságain, és akkor mellette szavazni, vagy tessék a centralizáció mellett beszélni, és akkor mélyen elszomorodni a gyarlóságokon. Mosolyogni is, haragudni is egy témán nagyon nehéz. Leírva valószínűtlen.” Ez az idézet nemcsak a politikai helytállás morális oldalára mutat rá, hanem éppen ezzel összefüggésben a valóság és a művészi megformálás sajátos kapcsolatára.

A magyar regény egész fejlődésére jellemző (Eötvös kivételével) az intellektuális tartalom szegényessége. A magyar társadalom kuszált viszonyai, ellentmondásai következtében csak ritka pillanatokban alakult ki olyan helyzet, hogy a társadalmi fejlődés fő vonásait a művészi alkotás emelkedett nézőpontról ábrázolni tudta. Mikszáth is az anekdota kerülő útjához kénytelen folyamodni. Nem véletlen, hogy utolsó, nagy alkotói periódusában (1902) fejezi ki határozottan az esszé és a regény viszonyával kapcsolatos gondolatait: „Régi szilárd hitem, hogy a magyar történelmi esszé csak akkor születik meg, ha egy poétai szem hatol be a múltak mélységébe, életet fújva tényekbe, adatokba és viceversa, csak akkor lesz a magyar regény igazi magaslaton (a *Háború és béke* nivója körül), ha az elbeszélő az esszéista eszközeivel is hathat.” Persze számos ellenvetést lehetne tenni itt, s mégis kétségtelen, hogy az esszé, mint a mélyen gondolkozó regényhősök lelkivilágának kifejezési eszköze, mint a korviszonyok ábrázolásának a közvetlen cselekmény lehetőségein túlmutató, bár azzal összefüggő, szélesebb keretbe ágyazó módszer, behatol a modern realista regénybe. Király István kitűnő Mikszáth-monográfiájában kissé túlszigorúan ítéli meg Mikszáth egyik kedvenc szerzőjét, Macaulayt, s negatív hatást tulajdonít munkáinak. Az angol történetírás szemszögéből nézve igaz van; Macaulay a jómódú burzsoázia embere, szellemes polgári objektívizmussal szemléli az angol történelmet, elpalástolja, s a feudalizmussal együtt kigúnyolja a forradalmi hagyományokat, de sohasem teljesen, mert az angol polgárságnak voltak forradalmi

hagyományai, s Macaulay éles ítélőereje, megjelenítő képessége valamit, s nem is keveset megőriz a történelmi igazságból, mindenesetre eleget ahhoz, hogy a századvégi Magyarország polgári célokért küzdő elméi munkáiból, s elsősorban történetírói módszeréből a polgári szemlélet lényegéből fakadó negativumok mellett pozitív tanulságokat is meríthettek. Ellenkező esetben Mikszáth vallomása kivételesen ritka önáltatáson alapulna: „Általában Macaulay és Carlyle az én tanítómestereim az előadás mesterségében. Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a két történetírótól és a magyar paraszttól.” Kétségtelen, hogy az utóbbtól többet tanult, mint az előbbiektől. Szemléletében azonban mindenképpen benne rejlenek a polgári történetírás bizonyos módszerei és eszmái. Hiszen lehetetlen a pusztá stílust, a kifejezés módját elsajátítani, függetlenül azoktól a tartalmaktól, melyeknek megformálása a hatást gyakorló elsődleges tényező. Persze a nagy író művészi alkotó tevékenysége sohasem lehet egyes hatások mechanikus összegezésének eredménye: a látszólag ellentétes elemek sajátos összefüggéséből valami minőségileg új áll elő. S ekkor derül ki, hogy a történetíró tanítómesterektől szerzett tudás fontos ugyan, de nem döntő jelentőségű. S mégis, a nagy író szellemi arculatának bármily járulékos összetevője feljegyzésre méltó, mert hiszen ha csak egy ecsetvonás is hiányzik a képről: módosul az összhatas.

Mikszáth igen sokszor kedélyesen szól fontos kérdésekről. Látszólag hevenyészve rótt soraiban azonban nem egyszer rezignált bölcsesség nyilatkozik meg. Az olvasó könnyen hajlamos afféle kötelező írói bölcselkedésnek minősíteni azokat a mondatokat, melyeknek valódi tartalma mélyesen átgondolt, tudatosan fogalmazott ítélet a kor legáltalánosabb jelenségeiről. Mikszáth érintette és méltányolta századának roppant vívmányait, tudta és vallotta, hogy az emberi kultúra egyre közelebb jut a világ titkainak megismeréséhez, de érezte azt a bizonytalanságot is, amely még a nagy elmékre is ránehezedett. „Valahogy úgy lesz az — írja 1906-ban —, hogy az emberiség sohasem helyezkedhetik el egészen okosan: ha megnyitja előhaladásában a titkokat, megroppintván, mint a dióhéjakat, a misztériumok kitarulnak egyszerű dolgokká; meglehet, alatt az egyszerű dolgok változnak át misztériumokká.” Tulajdonképpen a kapitalista társadalom ellentmondásaira utalnak ezek a szavak, az emberét való tudomány, és az ember-ellenes társadalmi viszonyok közötti ellentmondásra. Új területeket hódít meg a tudomány, rejtélyek oldódnak meg, az emberek egymás közti viszonyai, a társa-

dalmi igazság viszont egyre ködösebb formákba burkolódik. A misztériumokká átváltozott egyszerű dolgok, a haladás nagy eszméi, az egyszerű ember joga és igazsága, a tiszta közélet, a haza igazi szeretete: ezeket az egyszerű dolgokat bontja ki Mikszáth művészete a misztérium kódéből. Az író persze nem ebben az összefüggésben fejti ki ezt a gondolatát, de ez az a jellegzetes eset, amikor a sorok mögött rejlik az igazság. Mikszáth kétségei az emberi nem okosságát illetően pontosan tükrözik korát, és saját írói helyzetét: belső erkölcsi kényszer hatására bírálja azt a társadalmat, amelyben él, merit a múlt nagy tartalékaiból, a nép évezredes igazságából, de nem látja az új társadalom körvonalait, talán nem is hisz benne igazán. Kritikai realizmusának határai egybeesnek írói hitvallásának határaival. A társadalmi hanyatlás képét kiveti az irodalom viszonyaira is. Az irodalom, mint politikai tényező egyre nagyobb mértékben veszíti el jelentőségét. Krumply Nándor országgyűlési képviselő sületlen megjegyzéseinek nagyobb a közvéleményformáló ereje, mit a művészeté. Az öröklött, meddő kegyelet sem a műveknek szól már, hanem az írók személyének, többnyire felkészöntők és nekrológok formájában. „És innen van azután — írja — oly sok jelentékeny írókn, hogy öreg Szinnyei József kötetek hosszú sorozatába sem bírja neveiket begyömöszölni, és oly kevés jelentékeny könyvünk, hogy egy fél szekrényben is elférne.”

Mikszáth ars poeticájának egyik leglényegesebb vonása az egyszerűség hirdetése. Minden felesleges cifrázat, öncélú stílikélmény nélkül szólni az olvasóhoz, oly módon, hogy a művészet mestersége, az alkotás mechanizmusa ne legyen érezhető: fő törekvései közé tartozik. Az életnek tapintható valódiságában kell megjelennie, az író feladata a közlés, a hozzáidomulás az előadott anyaghoz, olyan tükörképet kell nyújtania, ahol a kép tiszta és pontos mivoltát csodáljuk, nem pedig a tükör rámáját. Ezt a Tolsztojra emlékeztető sztiluseszményt Mikszáth a rá jellemző módon, anekdotikus formában fogalmazza meg, a derék Márta asszonyra hivatkozva: „A tekintetes úr csúfot télesen velem — mondja kedveskedő, de mégis szemrehányó fejszólással, vidám derével az arcán, jelezve, hogy értője a jó tréfának. — Hogyhogy? — kérdeztem meglepetve. — Ugyan menjen! Hisz ilyet én is tudok írni.” A rezes okulárisal olvasgató egyszerű asszony ilyen véleménye művéről a legnagyobb megelégedést váltja ki az íróból, amelyet — talán nem véletlenül — orosz tárgyú hasonlattal nyugtáz: „Amióta ezt a kritikát hallottam, úgy vagyok vele, mint a muszka, aki megkapja a Szent Anna-

rendet — a többi rend azontúl nem érdekli.” Az igazi írói élmények és gondolatok nélküli, hangsúlyozott műgond nem téveszt meg. Amikor megírja Gyulai Pál költészetét taglaló kritikáját, gyilkos hatású telitalálatl jellemzi a lírai költő Gyulai művészi másodrendűségét: „Igen, a vasalás, a simítás a szembetűnő, nem az anyag. Gyulai Pál keveset írt, de sokat vasalt.”

A legszebb festéket az igazság adja — vallja Mikszáth. Ez a realista írói célkitűzés egyesül nála az újdonság iránti megértéssel. Az ő érett művészetének formái sajátosságait is csak akkor értelmezzük helyesen, ha a magyar regény e korszakbeli fejlődésének sajátosságain túl, a művészetét befolyásoló jellegzetes társadalmi tényezők mellett figyelembe vesszük Mikszáth műfaji jellegű kísérleteit. Társadalombíró regényeiben egyre tudatosabban használja a riport eszközeit. *Az amerikai menyecske* c. regényének elgondolása például már egészen határozottan mutatja a riport és a regény viszonyával kapcsolatos nézeteit. Kár, hogy ez a rendkívül érdekesnek ígérkező műve nem készült el. Mikszáth a kialakult klasszikus regényformák esetében is érzi a szerkezet szabályainak korlátozó jellegét: „... úgy a szin-padi, mint az elbeszélő témáknak jobban kell közeledniök az élethez...” — írja, majd az esztétikai törvényekre utalva így folytatja: „E szabályokból némelyek, még a legjobbak, a szinte nélkülözhetetlenek közül is, ártanak a természetességnek, és rontják az illuziót. Még tán a kerekdedség, a frappáns fordulatoság is.” Az írónak szüntelenül fejlődnie kell, állandóan meg kell haladnia önnön művészi szintjét, egyénisége, módszere, alkotásainak jellege a szükségyszerű változás törvényeinek van alávetve. Mint a növény a természethez, úgy alkalmazkodik az író a társadalmi fejlődés menetéhez: „Tavasszal a természet cseresznyét hoz és számocát, nyáron szilvát, ősszel szőlőt. Az olyan író, aki egész életében cseresznyét terem, abnormitás.”

Nem volt teoretikus Mikszáth, de az elmélet sok művelőjénél világosabban látta, hogy a valóban nemes irodalmi hagyományokat a századelőn harcra gyülekező fiataloknak kell tovább vinniük, új tartalmakat, új formákat hozva az irodalomba. Nem ismerte őket jól, s nem valami kedvező színben tüntette fel őket az író megszokott környezetébe, s ő mégsem féltette tőlük a múlt igazi értékeit: „Új talentumok kétségkívül legázolhatnak régi formákat, s újakat hozhatnak be, de új formák nem gázolhatnak le régi talentumokat.” Amikor a Mikszáth elméleti tárgyú írásait tartalmazó kötetet forgatjuk, egyre erősebb az az érzésünk, hogy itt az elszórt megjegyzéseket erős

logikai lánc fűzi egybe, csak hogy nincs minden leírva, amit szerzőjük gondolt és tudott. Nem maradt ideje az irodalomról beszélni, sokkal erősebb volt benne az alkotás vágya. S itt is számos akadály torzysult előtte, meg kellett küzdenie a kor nyomasztó vi-szonyaival, s bizony saját megalkuvásaival is. De nem félt az utókor ítélletétől, bár tudta, hogy el fogja marasztalni egyben-másban. Tudta, hogy harcok és csatározások

közepette lehet csak előre haladni, s közben ő is kaphat ütések: „... de semmi az (írja 1908-ban), hiszen a mi unokáink ők — és nem fáj az nagyon.” Szép vallomás ez élete utolsó éveiből. Méltóképpen zárja le a művészetről alkotott gondolatai sorát annak hirdetése, hogy szellemi rokonainak ismeri el a jövőendő igazi talentumait.

Wéber Antal

GELLÉRI ANDOR ENDRE : VARÁZSLÓ, SEGÍTS.

(Magvető Könyvkiadó)

Közel 15 éves tartozásunkat törlesztette a Magvető Könyvkiadó Gelléri Andor Endre válogatott novelláskötetének megjelentetésével. Ismeretes, hogy Gelléri novelláinak válogatott kiadását — közvetlenül német-or-szági elhurcoltatása előtt — még maga az író is szorgalmazta. A budapesti 10. sz. helyőrségi kórházból orvosi receptlapon írta feleségének „... S ha lehet adasd ki válo-gatott novellás könyvemet.”

A gyűjtemény kiadását különösen az tette indokolttá, hogy az író eddig megjelent hét novelláskötete együttesen sem tartalmazta Gelléri valamennyi novelláját, és így csak hézagosan, töredékesen láthattuk írói pályá-ját. Pedig akadtak ezek között olyan értékes írások is, mint a *Varázsló, segítség, Vér, Hütlén macska, A tehermunkás, Négykézláb* stb. c. novellák, amelyek még művészi színvonal tekintetében sem maradnak el a korábbi kötetekben felvett novellák mögött. E könyv szerkesztője az érdem, hogy a „közismert” Gelléri novellák körét túllépve, a még publikálatlan kéziratok novellákkal együtt a régi újságok sárgult lapjairól összegyű-jtötték ezeket az elfelejtett írásokat és közülük mintegy félszázat kiválasztva besorolták a régi novellák közé. Eljárásukat még akkor is helyeselnünk kell, ha az új novellák egyik-másika nem üti meg a kívánt színvonalat Gelléri mércéjén, mert mint művészi próbál-kozások, mint írói önvallomások ezek is érdekes dokumentumai Gelléri pályájának. Így ez a gyűjtemény nemcsak minden eddigi kötetnél többet mutat meg Gelléri alkotásai-ból, hanem teljesebben és igazabban is tárja elénk az író egész életútját és művészi világát.

Az egységes és valóságos Gelléri pályakép megmutatásában nagy szerepe van a kötet helyes konstrukciójának is, mely szerint a novellákat nem egyszerűen mechanikusan, merev kronológikus rendben adják, hanem

az író fejlődési korszakainak megfelelően, a kötet anyagát négy szakaszra csoporto-sítják: *Vándorlás* 1924—1930. *Tréja, csil-lagok* 1931—1934, *Kikötő* 1935—1938, *A ke-reszten* 1939—1942. A novelláknak ez a csoportosítása szerencsésnek nevezhető, mert a kötet egyes fejezetei hűen tükrözik Gelléri írói fejlődésének korszakait, s kitűnően je-lölik meg működésének legjelentősebb for-dulópontjait; s éppen ezáltal hangsúlyozzák Gelléri egy-egy korszakának tematikai és stiláris törekvéseit.

Korántsem ilyen szerencsés már a kötet egyes szakaszainak elnevezése, mert a cím-adó novellák nem mindegyike tudja kifejezni, vagy képviselni az író fejlődési szakaszainak leglényegesebb törekvéseit. Pedig a kötet címe éppen azt bizonyítja, hogy a szer-kesztőknek van érzékük a novellák ilyen- való kiemeléséhez is. Hiszen a „*Varázsló segítség*” nemcsak témában és stílusban, ha-nem címében is minden más novellánál találóbban fejezi ki egész életművének a lényegét.

Hasonlóan szerencsés a kötet első és utolsó szakaszának az elnevezése is, mert a *Ván-dorlás* már címében is ugyanolyan kitűnően tudja érzékelteni fiatal éveinek művészi nyugtalanságát, mint ahogyan *A kereszten* című szimbolizálja a fasiszták által üldözött író életének és működésének utolsó stációját. Természetesen a kötet szerkesztőinek nem volt könnyű helyzete akkor, amikor a leg-kifejezőbb novellák címeit már a korábbi köteteknél lefoglalták, de mégis úgy érzem, hogy a második és harmadik szakasznak nevet adó novellák kiválasztása nem a legszerencsésőbb. A *Tréja, csillagok* jelleg-zetes gelléris hangzása ellenére sem fejezi ki Gelléri pályájának második szakaszát. A kiemelt novella tréfás hangja, könnyed mondanivalójával nem képviselheti ennek a korszaknak realistább igényű, mélyebb tár-

Sadalmi mondanivalójú novelláit. Szerintem *A csákányos* mélyebben és igazabban fejezné ki Gellérinek ezekre az évekre jellemző művészi törekvéseit.

Hasonló kifogás emelhető a kötet harmadik szakasza ellen is, ahol a *Kikötő* inkább képviseli az előző korszak törekvéseinek lényegét, mint Gelléri munkásságának azt a szakaszát, ahol egyik-másik alkotásának tanúsága szerint az előzőknél már tudatosabban lát a társadalom mélyébe. Ilyen megfontolások alapján, azt hiszem, *A tehermunkás* igazabban képviselné Gelléri munkásságának 1935–1938 közötti szakaszát.

Ezek az apró, inkább óvatosságból eredő hibák azonban erősen eltörpülnek a kötet érdemei mellett, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert a kiadvány egyébként nagyon szép előszavában is hasonló felfogással találkozunk.

Ungvári Tamás a novellákhoz írt előszavában, irodalomtörténetünkben először vázolja fel Gelléri egész életútját, és művészetének legjellegzetesebb megnyilatkozásait. Szinte meglepő, hogy alig néhány oldalon, milyen színesen és elevenen tudja bemutatni Gelléri emberi és írói portréját. Pedig Ungvári Tamásnak nem volt könnyű dolga még akkor sem, ha írásában olyan kitűnő Gelléri méltatásokra támaszkodhatott, mint a Kosztolányié, Füst Miláné, Kardos Lászlóé stb. Hiszen ezek a korábbi írások, ha találoznan ragadták is meg Gelléri művészetének egy-egy jellegzetes vonását, nem is adhattak még nagy vonalakban sem összefüggő képet az író egész munkásságáról. Ungvári láthatóan forgatta az említett írásokat, de a teljes pályakép megrajzolásakor, nagyon helyesen, elsősorban eredeti dokumentumokra támaszkodott. Szinte minden sora mögött érződik a kutató munka lázas izgalma, és a közvetlenül kézbevevő írói emlékek alig kifejezhető varázsa. Olvasmányos és szép ez a kis tanulmány. Az íróhoz igazán méltó stílusban vezeti be Gelléri csodálatos világába az olvasót. Minden szaván, minden mondatán látszik, hogy ismeri, érti és szereti Gellérit. Amilyen kitűnően tudja nyomon kísérni Gelléri életútját a Garay utcai szülőháztól Óbudán és mindenén át a rettenetes véget okozó németországi haláltáborokba, éppen olyan nagy-szerűen ismeri Gelléri egész írói világát. Ismeri ennek a csodálatos világnak minden titkát és tartományát. Ismeri az író álmainak, vágyainak tündérbirodalmát, realizmusának határait, végtelen humanizmusának és természet szeretetének minden élet szépségeit megvilágító sugárzását.

Kár, hogy a sok tekintetben kifogástalan bevezető Gelléri írói világát eléggé adotttnak, eléggé statikusnak látja. Nem mutatja meg

kellő határozottsággal az író fejlődésének azt a bonyolultságában is lemérhető folyamatát, amely a kezdeti irreális álom- és mesevilágtól a valóság egyre mélyebb ábrázolása felé vezet. Pedig arra vonatkozóan, hogy mennyire belső kényszerből fakadó, tudatos törekvés volt ez, Gellérinél bőségesen találunk vallomásokat is: „Jaj — gyötrődöm — mindaz, amit írtam, mese és álom, s talán én is horkolva alszom az élet közepén, noha járok-kelek. De hiába, hiába nézem az életet: nem mutat az nekem semmit! Ó, hogyan lehetne észrevennem és jól megírnom?!...” (*Három híd ég és föld között.*) Vagy máshol, egy ugyancsak ebből a korból való novellájában: „... Igen, mi, a te írásaid küldünk munkába, mert bennünk mindig csak Álom, Széljárású, Alvás és Derengés van. Egyszer sem épült fel bennünk ház, nem izzadt a munkás, és pörlekedett véle a gazda... De ha te is dolgozni fogsz a két kezeddél — oktatnak —, akkor sorainkban a napszámos letörli izzadt homlokát...” (*Munkám akadt*)

1930 körülre, kb. *A nagymosoda* kezelésének idejére tehető Gellérinél az a fordulat, amikor a valóság ábrázolása kezd uralkodóvá válni. Témáit többségükben ekkor már rendszerint élményeiből, az életből meríti, hiszen ő maga is fizikai munkás. Szűknek és sivárnak érezte azonban ezt a tapasztalt világot, amelyet egy mindent átfigó tudományos világnézet nélkül íróilag még tágitani sem tudott. Ezért kereste a valóságban és az emberben egyre intenzívebben a mindenek ellenére meglevő igazi értéket, — szépséget, ami sajátos fényben tudja megragyogtatni a hétköznapi élet szürkeségét. Ezt az élet fénytől és melegségétől átitatott valóság-ábrázolást nevezte Kosztolányi „tündéri realizmusnak”, ami lényegét tekintve valószínű, csak idősebb testvére az olasz neorealizmusnak. „Mert bizony az élet fakó gonosz színei közé mindig behúztam a mese szívérványát, mert másként írni se tudtam volna az életről. Ám néha csak az életet írtam meg. S akkor az ilyen írásom borzalmasabb volt, mint maga az élet...” Vallotta maga az író is.

Valóságglátása viszont egyre mélyült, novelláinak tanúsága szerint a harmincas évek második felében többször is megpróbált kitörni ebből az aránylag szűk és izolált világából. Néhányszor megpróbált közelíteni témáiban is a kommunisták felé (*Ukránok kivégzése*, *A tehermunkás* c. novellái), de egy meggyőződéses forradalmi világnézet hiányában sem emberileg, sem művésziileg ezeknél a próbálkozásoknál nem jutott tovább. Önmagától nem volt elég ereje és bátorsága a harcos írói munkához. Az *Egy önélet története* c. önéletrajzi írásá-

ban is ezeket vallotta: „A titkaim, meg nem oldott válságaim hozzájuk kötöttek... Egy uralomváltozás esetén... azt hittem, hogy majd írójuk lesznek... Majd megértik, hogy nem volt elég erőm magamtól megszabadulni, de az új világ veszélytelensége majd felold engem is és együtt énekelek a győztesekkel...”

A hazai faszizmus erősödése és a második világháború kitörése Gellértit érzelmiileg is mélyen érintette, egyre pesszimistább és kétségbeesettebb hangulatokba kergette. Szorongó érzéseit, fantasztikus látomásait novelláiban is gyakran kifejezte (*Filipovics és a gigász*, *Óriások*, *Keserű jény* stb.).

A háború borzalmas megpróbáltatásai, az üldöztetések Gellértit azonban egyre határozottabbá tették és egy mindent mérlegelő nagy, őszinte írói számvetésre kényszerítették. Ebből született meg az *Egy őnézet története* c. önvallomások regénye, amely múltjával, hibáival, problémáival való birkozásának olyan megrázó képét adja, amihez foghatót keveset találunk. Ez a regény a maga befejezetlenségében is a régi hibáitól és a kifejlődésében leginkább gátló kispolgári mentalitásától való végleges elszakadását dokumentálja. Gelléri tulajdonképpen ebben az írásban indult el véglegesen és teljesen megtisztultan a ráváró nagy írói feladatok felé. „Hogy szerettem volna egy befejezett regényt visszahagyni, annyi le-törés, annyi félmunka után... Mi minden volna még megírandó...” — állapította meg a pusztulás és a borzalmak között magára talált író. És ebben a nagy írói elindulásában akadályozta meg a fasiszta téboly, amely végül is elpusztította. Így maradt csonkán — mielőtt még fejlődésének a csúcsát elérte volna — a magyar prózairodalom egyik legtehetségesebb alakjának életműve, akit még így is a legjobb magyar novellisták közé kell sorolnunk.

Voltaképpen az előszóból sem hiányzik teljesen Gelléri fejlődésének ez a fentebb vázolt folyamata, csak a kelleténél halványabb és elmosódottabb, mivel a részletesen festett pályakép minden színessége ellenére sem mutatja meg kellő határozottsággal az író egyes fejlődési szakaszait, és a szakaszokra jellemző törekvéseinek lényegét. Márpedig egy teljes pályakép felvázolásakor nem mondhatunk le az író egyes működési szakaszainak elemző vizsgálatairól sem, mert a témában, mondanivalóban, és az ábrázolásban gyakran csak halványan jelentkező, de lényeges különbségek — a pályakép egészét befogadó perspektívából nézve — elmosódnak, és ezáltal a valóságosnál simábbnak, tagolatlanabbnak mutatják a fejlődés menetét.

Az előszót még a fentiek figyelembevételével is úgy kell számontart tanunk, mint az egyik legkitűnőbb Gelléri-ről szóló tanulmányt, amely irodalomtörténetileg elsőnek vázolja fel Gelléri egész pályafutását, és a legátfogóbban mutatja meg írói világát. Tehát jogosan vetődik fel a kérdés, hogy Ungvári Tamás — aki e munkája alapján is hivatott lett volna — miért nem próbálta meg legalább vázlatosan kijelölni Gelléri helyét a két háború közötti magyar irodalomban?...

A kötet irodalomtörténeti értékét a sikeres bevezető tanulmány mellett — nagy mértékben fokozzák a kötet másik szerkesztőjének, Sz. Lódi Gabriellának gondos és alapos munkával készített jegyzetei, amelyek együttesen szinte az egész Gelléri irodalom bibliográfiáját is adják.

Ezek után azt hiszem, nyugodtan állíthatjuk, hogy a kötet nemcsak a közönségnek lesz keresett olvasmánya, hanem a Gelléri kutatásnak is sokáig nélkülözhetetlen forrásmunkája marad.

Sára Péter

MOLNÁR FERENC RŐL

A közelmúlt akarva-akaratlanul újra napirendre tűzte Molnár Ferenc egész problémakörét. Néhány, meglehetősen sikerű bemutató s két 1958-ban megjelent prózai kötete (*Utítárs a száműzetésben*, *Jegyzetek egy ön-életrajzhoz*, Kárpáti Aurél bevezető tanulmányával. Táncsics, Budapest, 1958, 358 l.; *A gözszlop és más elbeszélések*, Szépirodalmi, Budapest, 1958, 334 l.) rákényszerít bennünket arra, hogy legalább futólag próbáljunk szembenézni — ha talán nem is az

életmű minden egyes darabjával s annak összes esztétikai és irodalomtörténeti vonatkozásával, de legalább nagy vonalakban az emberi-írói jelenségkel s annak helyével a saját korában. Igaz, az említett kötetek csak a prózai Molnárról adnak képet: a Szépirodalmi Könyvkiadó válogatása kétségtelenül a reprezentatív Molnár-elbeszéléskötet igényével készült s zömében a fiatal, induló Molnárt mutatja be (joggal, hiszen igazán akkor volt novellista), a Táncsics kiadványa

pedig egy irodalmi kuriózumot prezentál, angolból visszafordítva Molnár utolsó művét. Ehhez Kárpáti Aurél írt igen érdekes és színvonalas tanulmányt — elsősorban Molnár-ról, a drámaíróról. Így, ha a prózaíró s emlékező okán is, de az egész Molnár-kérdés-kör az irodalmi aktualitás asztalára került.

Molnár sajátos pályáját a kortársak mint valami egyszerit, ismételtelent, lenyűgözően izgalmasat figyelték; útja a pesti lateiner-polgárcsaládból szerkesztőségek és irodalmi kávéházak állomásain át a szinpadra, szinpadról a világhíre, világhírből a világcsavargásba, s a fasizmus európai kiáradásával át az álmok országába, Amerikába, ott is az álmok városába, az álomgyárakba: Hollywoodba — mindez a vágyakozó és hoppon maradó pesti kortárs számára a csodával volt határos. Ma már, az idő visszhangos csigalépcsőjén feljebb haladva, világosan látjuk, hogy nem volt ez oly egyszeri és kivételes; még kivételességében is tipikus maradt, a századeleji liberális magyar polgár jellegzetes útjává nőtt rendkívüli méreteiben, melynek jellegzetességét, tipikusságát a hasonló futású, kisebb görbületű pályák (egy Biró Lajosé, egy Lengyel Menyhérté) igazolják és fokozzák.

Molnár Ferenc sikerét e század eleje hozta meg, de még a múlt század végén indult mint újságíró, s mint szépíró egyaránt. Nála nem pusztá bibliográfiai adat, hogy első — csinos, elegáns kiállítású, jó papíru, szép szedésű — kötete, a *Magdolna* 1898-ban jelent meg, mint mondjuk Adynál a *Versek* 1899-es megjelenése; mert önála igazán sohasem következett el az *Uj versek* fordulata. Az irodalomban kezdettől fogva — s főleg kezdetben — a fejlődés, a haladás, az új harcosa volt; de gyökerei a századvégbe nyúltak, s ezek a gyökerek egyaránt hozzájárultak tehetsége s népszerűsége kivirágzásához. A századvég-századforduló lapjainak, irodalmi kávéházainak légkörét Gyergyai Albert idézte föl színesen és gazdagon nemrég megjelent Ambrus tanulmányában;¹ meg sem kíséreljük a tudós stílusművész e bravúráját utánozni. De amit ő ott a jó generációnyival idősebb Ambrus Zoltán kapcsán elmond, még igaz az ekkor induló Molnárra s a többiekre, akik lapok, kiadók, kulisszák között próbálják a szerencséjüket megcsinálni, hangjukat megtalálni. Itt fejlődik ki bennük az újságírói fürgeség, de itt szívják magukba a magyar bohémvilág hamisítatlanul századvégi levegőjét, melynek illata későbbi írásaikból is gyakran úgy párolog, mint nagyanyák őrző levendulája a régi fehérműk-

ből; itt terebélyesedik ki bennük a szentimentalizmus, mely a századvégén az író számára szinte kötelező belépőjegyül szolgált a feuillettont olvasók szívébe, s az az olcsó, minden új és régi elméleten kapó transzcendentalizmus, mely másról beszélve is biztató védjeggyül szolgál az olvasónak az író „gutgesinnt”-sége felől.

És mindez karban jár a társadalom valószínűségének elfogulatlan látásával; indulati és logikai tiltakozással az ellen, ami elmaradott, idejétmúlt, feudális a magyar társadalomban és a pesti társaságban; a polgárosodás vágyával, mely főleg a meglévő szatirájában nyilatkozik, s amelynek csipős hegye a már meglévő polgárság hibáit, megalkuvásait, proccságát, gentry-majmoló sznobságát sem kíméli. Lázadók ők, pesti s Pestre vágyó vidéki újságírók valamennyien, s közöttük nem utolsósorban Molnár Ferenc, aki már korán, húsz éves kora körül feltűnik, s hírt szerez magának ügyességével, szokatlan világlátottságával és világiasságával, könnyű, remek tollával — lázadók ők, de lázadásuk szeszpezsgéséből hiányzik az a mély izzás, a lapangó tűz vastag füstje, s fel-felcsapó lángnyelvei, melyek Ady lázadását azonnal társadalmonkívülivé, közveszélyessé és üldözendővé bélyegezték; az övékben — talán éppen a különböző elemek sajátos egyvelege következtében — megvolt az a megnyugtató olajcsepp, mely a hatalom birtokosait is jóindulatra hangolta irányukban: tomboljon a fiatalság, gondolták a hivatalos liberalizmus képviselői, hiszen tombolásuk nem nagyon megy túl azon, amit magunk is hirdettünk és bohó ifjúságunkban követeltünk; majd ha mi megfáradtunk, ők veszik át tőlünk a stafétabotot. Így kerülhet Molnár is már 1908-ban a Petőfi-Társaságba, abban az évben, amikor igazán megfűjják Ady ellen a körvadászat kürtjeit; ezért nem kerül Molnár igazán soha közel a *Nyugat*-hoz és a *Nyugat* köréhez, ha személy szerint a legjobb kapcsolatot tartja is fenn velük, ha legtöbbjüknek — köztük Adynak — nemcsak barátkozó ismerőse, de tisztelője is.

A gyermekkori környezet adottságai, az indulás viszontagságai, az egyén vágyainak és indulatainak mérete és mélysége döntő szerepet játszott abban, hogy a századvég-századelőn hangjukat próbálgató fiatal újságíró-írók közül ki meddig s mennyire tudta követni Adyt és a fellendülő forradalmi mozgalmat; Molnár Ferencre ezek a mozzanatok inkább fékezően mint lendítően hatottak. Mindazt igenelte, mindazért harcolt, ami a polgári társadalom, a polgári demokrácia kiteljesedéséhez vezethetett; gúnyja vagy haragja a feudalizmus társadalmi megnyilatkozásait éppúgy sújtotta, mint a feudális urakhoz, normákhoz mohón hasonulni vágyó par-

¹ Ambrus Zoltán: *Giroflé és Girofla*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959.

venü polgárság groteszk vagy tragikus vonásait. De ezen a kereten soha nem akart és nem tudott túllépni; a szegények, a társadalmon kívüliek, az elesettek iránti részvéte sem emelkedett soha magasabbra, mint a tisztas polgár jótékonykodó humanizmusa, mely lehajol a nyomorultakhoz, de világukat idegenül s kissé idegenkedve szemléli.

Éles szem, metszően éles szelleme Molnár hamar megismertették a sikerrel, s rövidesen rávezették tehetségének legsajátabb területére: a színpadra. Rendkívüli színpadi érzéke, dialógus-alkotó, sőt párbeszédben-gondolkodó készsége, biztos szerkesztő ereje és a polgári közönség izlés-irányának pontos előre-megérzése itt számára valóban a legelső helyet biztosította, s az országos siker után hamarosan meghozta a nemzetközi hírnevet is, még az 1910-es években. Nemzetközi sikere különösen a huszas években bontakozott ki — abban az időben, amikor Magyarországon az ellenforradalom körül uralomra, mely a ehértörrel rémségei után aránylag rövid időre megengedi magának a látszat-liberalizmus fényűzését, hogy aztán mind határozottabban fasizálódjék; amikor tehát a liberális polgári humanista egyre idegenebbül kellett, hogy érezze magát hazájában. Molnár is egyre kevésbé van otthon a hazában, egyre tovább és többször követi színművei útját a világban, hogy a harmincas évek második felétől kezdve önkéntes száműzöttként bolyongjon Európában és Amerikában, míg végül teljesen magához nem rántja Hollywood.

A magyarországi társadalmi fejlődés korán és tisztán megmutatta a polgári rend útját a mi századunkban: az elnyomottak fel-támadó erejével szemben a polgári világot restaurálni és hatalmon tartani csak a fasizmus valamilyen változatával lehet. De ezen az úton a polgári humanista nem követheti osztályát, s ha humanizmusával szakítani éppoly képtelen, mint osztályával, a művész tematikája egyre inkább a társadalom margojára szorul. Molnár Ferenc számára ez a kényszerűség egy szükségyszerűséggel is együtt járt: híre-neve arra készítette, hogy szín-műveit félszemmel eleve a nemzetközi piac igényeire és lehetőségeire kacsintva alkossa meg; e kettő együttes oka annak, hogy a társadalmi mondanivaló és háttér műveiben egyre jobban beszűkül, szinte megszűnik, s az „elvontan emberi” problémák és megoldások útját keresi; ami viszont — Kárpáti kitűnő megállapítása szerint — e művek fokozódó bábjáték-szerűségére, minden formális bravúr ellenére egyre jobban kizörgő mechanizmusára vezet.

Nem szeretném Molnár Ferenc egyéni tehetségének és e tehetség korlátainak, egyéni emberi és művészi útjának jelentő-

ségét csökkenteni, vagy elmosni, hiszen az ő útját ilyen világos formában, és bizonyos fokig szélsőségesen kevesen járták meg; viszont az egyéni vonások sem takarhatják el előlünk azt, ami ebben az útban tipikus. 1917—20 után a polgári fejlődés útja bezárult — mi több, a polgárság maga is elvesztette hitét a saját ideáljai szerinti megoldásokban. Ennek a művészi lecsapódása Molnár Ferenc alkotásaiban a formális (verbális vagy pusztán színszerű) humor előretörése, a fokozódó szentimentalizmus, s ezzel karöltve az emberi-társadalmi problémák misztikus-transzcendentális megoldása vagy heppiendes elkenése. Mint már jeleztem, mindennek a csírája, sőt több, mint csírája megvolt benne indulásától kezdve; de hogy ezek egyre uralkodóbbá váltak benne, annak meggyőződéseim szerint igen nyomos társadalmi-történelmi okai voltak. Persze, ha ebbe az irányba ment, abba az egyéniség s az egyéni sors eddig még eléggé fel nem tárt mozzanatai is döntően belejátszottak; s belejátszott az a már előbb említett igény, hogy időn és téren kívül szeretett volna alkotni örökérvényűt, örökké s mindenütt játszhatót. De ez az időtlennek szánt művészet — ma már világosan látszik — erősen időhöz kötött; nyilván nem véletlen, hogy világszerte egyre ritkábban játszáknak, s ha nálunk két színműve a közelmúltban nagy siker volt is, ez a siker elsősorban a sokáig tiltott gyümölcse inkább, mint a műből áradó költészeté, vagy emberi mondanivalóé, s az elfogulatlan néző erősebben kihallotta belőle a színpadi gépezet katto-gását, mint valaha.

Nagy termékenységu író volt, de nem bő invenciójú. Műveinek 1928-ban megjelent húszkötetes összkiadása óta — különösen ha film-forgatókönyveit is beleszámítjuk — írói termése ennek nyilván kétszerese lehet; de témakörei, mese-bonyolódásai aránylag kisszámúak. Élményanyaga döntően századeleji, a századelő pesti polgári és művészvilágából való; de tehetségének nem jelentéktelen része az a variációs gazdagság, amellyel ezt a nem túl bő élmény-kincset kamatoztatni, gyümölcsöztetni, új meg új körülmények, társadalmi viszonyok közé ültetve aktualizálni és műfajilag is változtatossá tenni tudta. Külön tanulmányt érdemelne az a variációs készség és gazdagság, mely bizonyos témákat számára évtizedeken keresztül elevenné és újra-alkothatókká tett; itt elég talán a típusra utalni, mint az *Altató mese* c. novellára, mely a *Liliom*-on át a *Carousel* c. filmig vezet; vagy a *Játék a kastélyban*-ra, mely először elbeszélés volt, hogy színjátékon, majd több epizodikus felbukkanáson át a *Manhattan Tales* c. filmbe torkollik. De ez a variációs

készség és találékonyság sem takarhatja el, hogy invenciója a magyar — vagy mondjuk inkább: pesti? — talajtól való elszakadásával egyre inkább kiszikkad, pótlására mind gyakrabban kénytelen írói és színpadi trükkökhöz folyamodni. Különben a harmincas évektől termékenysége általában is erősen megcsappan, s bár nem ismerjük eléggé, hogy érvényes és körültekintő ítéletet mondhasunk róla, az az összbenyomásunk, hogy filmírói korszakában a költő majdnem teljesen átadta a helyét a kitűnő szakembernek.

Mert hogy valóban költő volt, arról igazán örökéletűen tanúskodik a *Pál utcai fiúk* mellett számos elbeszélése, regényeinek — elsősorban a kitűnő *Andornak* — nem egy részlete s drámaiban is sok minden, elsősorban és legteljesebben a *Liliom*. Erről bőven, részletesen és kiválóan beszél Kárpáti Aurél említett tanulmányában. Kárpáti kivételes helyzetben írta meg Molnár-tanulmányát: a kritikus, aki lépésről lépésre kísérte az életmű kibontakozását, bemutatóról bemutatóra láthatta az író fejlődését, foglalja itt össze egy élet tapasztalatait egy jelentős életműről. Nehéz lenne valamit hozzátenni kiváló mű-elemzéseikhez, vagy ahhoz az érzékeny gondossághoz, amellyel felismeri és megismerteti Molnár Ferenc írói alkatát, a költészet és virtuozitást, a szentimentalizmus és cinizmus sajátos, egyéni keverékét. De a művész és a mű mintha eltakarná előle a kort, amelyben alkotott, s amelyhez ez az oeuvre ezer szállal kötődik; az életmű öntörvényű szemlélete mintha elhomályosítaná azt a társadalmi drámát, melynek ezek az alkotások is saját megnyilatkozásai voltak.

Induláskor, sőt az első világháborúig Molnár Ferenc vitathatatlanul a feudális Magyarország elleni harc szövetségese volt — leghatározottabban, legélesebben éppen prózai írásaiban, elbeszéléseiben és regényeiben. Minden egyébtől eltekintve ez teszi különösen jogosná új kiadását, legjobb elbeszéléseinek egy kötetbe válogatását — *A gözszlop*-ban levő két kisregény és huszonhat elbeszélés az írónak és prózai életművének kielégítő képét nyújtja. Olyannak ismerjük meg, amilyen volt: a századeleji feuilleton színvonalas képviselőjének. Talán nem a legelőkelőbb prózai műfaj ez, de ez szinte „a” prózai műfaj ebben az időben: írói indulás, sőt írói hírnév nehezen képzelhető el a „vonal alatti” folyamatos megjelenés nélkül. Erényei és gyöngéi egyszerre és egyformán az övé és a műfajé: a csattanós kiélezettség csakúgy, mint az érzelmesség, vagy a játékoság. Témaköre eléggé szűk, de itt is az egyéni hajlam, s a korabeli közönségigény szerencsés találkozása — vagyunk tanúi: főleg, majdnem kizárólag a szerelemről ír (lehetőleg könnyedén, még

ott is, ahol igazi tragédiát pedz), s humoros-derűs vagy borongósan érzelmes szerelmi történetei a pesti polgárság és a pesti bohémvilág (írók, újságírók, színészek, artisták) körében játszódnak. A népből annyit lát, amennyit a polgár láthat: cselédet, katonát, szenesembert, „fräulein”-t; szomorú sorsuk fájdalommal töltik meg a humanista szívét, de a felháborodásig ritkán ragadják. E sorozatban is egészen különös, „molnáros” szint képviselnek a dialógusok (jobbára a *Ketten beszélnek* kötetből), melyek annak idején az újság s a színpad eleven újsága: a kabaré igényeit egyszerre elégítették ki. Szellemessége, könnyed érzelmessége és derűs frivolitása mély emberismeretén s a különböző emberek beszéde iránti különös fogékonyságán átszűrve nyilatkozik meg ebben a műfajban: előkészítői és kísérői ezek az író színpadi karrierjének, s miniatűr darabjaikban a drámairól sok erőnye csillan fel.

A kötet mégis számtalan problémát vet fel, amelyek kezdeti örömlünket inkább valamilyen fanyar izre váltják át. A válogatás zöme az 1918 előtti elbeszéléskötekből került ki, s ez természetesen helyes; de van egy pár olyan hiánya, amely teljességgel érthetetlen. Legelsősorban és mindenekelőtt: a szatirikus Molnár nagyon gyöngén van képviselve ebben a kötetben. Az *aruvimi erdő tülka* remek szatírái, melyekben Karinthy méltó versenytársaként, elsősorban a polgárság gyöngéit, visszásságait gúnyolva mutatkozott be, szinte teljesen hiányzik (egyetlen s nem is legjobb darabja került be a kötetbe, a *Modern legenda az igazság bajnokáról*), márpedig helyes és méltó Molnár-novellaválogatás alig képzelhető el legalább az *Aruvimi erdő tülka*, A *budapesti pletyka kis kézikönyve*, a *Vasárnap délután* és a *Karácsony előtt* nélkül. Itt nem lehet ellenérv az, hogy ezeknek az írásoknak nagy része megjelent a Vidám Könyvtár nem sokkal korábban kiadott humoreszk-kötetében: az olcsó tömegkiadványok és az ilyen reprezentatív válogatások annyira más célt szolgálnak, zömében annyira más vevőközre számítanak, hogy az ezek közötti átfedések egyáltalán nem minősíthetők úgy, mint két hasonló kiállítású, hasonló áru válogatásé.

A kiválasztott darabok zöme a *Muzsika*, a *Kis hármaskönyv*, Az *óriás* és a *Ketten beszélnek* c. kötetekből való. Nem érthető viszont, hogy a *Gyerekek* c. kötet miért került el a válogató figyelmét; a *Petrencé Palkó* és A *gitt-egylet* feltétlenül ide kíváncszott volna belőle, az első éppen a nép iránti humanista részvét hangját erősítendő (mely ebben az elbeszélésben szinte a későbbi Mórának rokona), a második pedig mint a *Pál utcai fiúk* első ötlete, magja. De éppily kevéssé érthető, hogy a *Józsai*-sorozat miért

maradt ki teljesen; nagyon jellegzetes és sokszor mulatságos írások ezek. A *Ketten beszélnek* kötetből kár volt kihagyni a *Gyufaolddal* c. darabot, mely amellest, hogy a legjobbak közé tartozik, éppen a korszak polgári életére oly jellemző „kisasszony-problémát” világítja meg remekül, maró gúnnyal, polgár-ellenes éllel; s a *Kis hármaskönyv*-ből be lehetett volna venni *Az ezüst markolat*-ot, szellemesen tréfás pszichológiájáért. A későbbi kötetekből is lett volna még mit tallózni: a *Toll*-ból pl. ide kíváncszott volna a 35—36. darab a hűtlenségről, s a *Pesti erkölcsök* c. kötetből az *Irodalomtörténet* — nem szakmai elfoglaltságból, hanem mert a tehetségek századejele elzúllásának remek ábrázolása.

Amennyire helyesnek és indokoltnak kell tartanunk — a kötet kétségtelen hibái ellenére is — a Szépirodalmi Könyvkiadó fentebb ismertetett vállalkozását, annyi kétséggel tölt el a Táncsics Kiadóé. Az *Utítárs a száműzetésben* elejétől végig fordítás: az eredeti magyar kézirat nem került meg, s az angol kiadásból Stella Adorján fordította le a kiadó számára. Stella gondos, finom munkát végzett, nyelvében érezhetően igyekszik simulni Molnárhoz, s valóban szinte sehol sem kelti a fordítás hangulátát, úgy olvasható, mintha eredeti lenne — de mégsem eredeti, hanem fordítás, s így ha talán csak árnyalatnyi különbségekkel is, de nem Molnár Ferenc szövegét ismerjük meg belőle. S a könyvet olvasva ismételtelen feltesszük magunknak a kérdést: érdemes volt-e erre vállalkozni? Ez a mű tulajdonképpen műfajok között lebegő valami: az immár hetven éves, Amerikában élő író beszámolója aggkora legfájdalmasabb élményéről, „útítarsa” és titkárnője, Balogh Vanda haláláról, és az ezzel kapcsolatosan benne feltámadó érzésekről; beszámoló közös — sajnos sokszor igen jelentéktelen — emlékeikről, és főként arról az úrról, amelyet az asszony eltűnése az öreg író szívében hagyott.

Nem a véletlen önkéntelensége, vagy a fiatalság hányavetisége hangsúlyoztatja annyira az író korát e könyv kapcsán. Nemcsak öreg, hanem — ami súlyosabb: megöregedett ember írása ez, s a kor egyéb vonatkozásban ritkán kegyes kiválasztottaihoz, akiket hosszú élettel ajándékozik meg: gyakran a hibákat élezi ki, s nem az erőnyeket szaporítja. Molnár törekvése e könyvvel kettős volt: egyfelől saját súlyos pszichózisát akarta levezetni a számára természetesen adott módszerrel, az írással, másfelől a különös módon szeretett Vandanak akart a New-York-i temető sarkövénel marandóbb emléket állítani. Az első mindenképp magánügy; a második olyan rangú írónál, mint Molnár Ferenc, elsőrendű közügy; de sikerült-e a szándék? A könyv olvasása

arról győz meg, hogy nem. Magánügy maradt ez az egész, még ha két, vagy akár több nyelven is megjelent, s még ha a könyvben kétségtelenül vannak is olyan apró mozzanatok, melyeket Molnár Ferenc életrajzírója vagy monográfusa haszonnal gyűmölcsőztethet; magánügy, melyben az író Molnár Ferenc legrosszabb írói vonásai tengenek túl: könnyes szentimentalizmusa, olcsó transzcendentalizmusa, meglehetősen eleven társadalmi sznobizmusa. A könyv részben Molnár belső élményeinek naplója Vanda halála után — erősen pszichoanalizált és pszichoanalizáló napló, mely a lélekelemzés technikáját követve számos régebbi eseményre, mozzanatra rávilágít (de hozzátehetjük mindjárt: kicsit már megírásakor az utókorra és a közönségre sandító napló, s ezért hiányzik belőle az az őszinteség és mindent feltáró kényszer, amely pedig az igazi lélekelemző vallomásoknak sajátja, orvosi szobában és irodalomban egyaránt), részben Vanda feljegyzéseiből, részlőjából, leveleiből kimásolt részletek, részben pedig — befejezésként — egy drámatörredék, mely azt hiszem joggal tekinthető Molnár utolsó drámai kísérletének.

Vanda, a titkárnő és útítárs áll a könyv középpontjában — de Vanda képe mégsem tud kikerekedni, megelevenedni az olvasó előtt. Mégpedig azért nem, mert szögesen ellentétes az a kép, amelyet Molnár próbál saját szavaival festeni róla, s amely a vele kapcsolatos emlékeiből, Vanda írásos feljegyzéseiből kiderül.

Molnár mint a művészi ízlés és érzék arbiteréről beszél Vandáról, — s rövidesen kiderül, hogy irodalmi ideáljai W. S. Maugham és Louis Bromfield voltak; a megtestesült szerénység és igénytelenség Molár szavai szerint, de az asszony saját jegyzeteiben szinte más sincs, mint egy sznob társaságbeli úriasszony öröme afelett, hogy Molnár révén ki mindenkiel sikerült összeismerkednie, kapcsolatba kerülnie. A kép azért sem tud összeállni, mert az író és az útítárs viszonyában is sok a zavaró momentum: Molnár sokat ír Vanda iránti mély szeretetéről, de vele kapcsolatos, itt leírt tetteiben ebből vajmi kevés nyilatkozik meg: a nyugati méretekkel is gazdag író „útítarsa” szinte-zárta nyomorog, krajcáros gondokkal küszködik; s végül hirtelen halála — mely tudjuk, öngyilkosság volt, de erről Molnár nem beszél, legfeljebb érezteti — sincsen megmagyarázva sehogyan sem.

Lehangoló, kiábrándító olvasmány ez, nem hiteles emberi kapcsolat, hanem az emberi és írói hanyatlás dokumentuma; de dokumentum-jellegében van egy olyan vonása, mely újra meg újra felszítja az érdeklődés parazsát. Kapcsolatuk, bolyongásaik nyo-

mát követve, nyilván akaratlanul Molnár Ferenc ebben a könyvben egy, sajnos a huszadik században nem ritka élethelyzet sokszor megrázóan hű képét adja: a talaját vesztett, többet talaját nem lelő emigránsét. Ezeken a lapjain csupa őszinte fájdalom és nosztalgia ez a könyv, s megdöbbenő bizonyítéka annak, hogy vagyoni, siker és társadalmi megbecsülés sem elég ahhoz, hogy valaki egy új társadalmi közösgben otthon érezhesse magát. Hányódásuk hotelekben, bárókban, örökös és kizárólagos egymásra utaltságuk, a konvencionális érintkezésen túlmenő emberi kapcsolatok hiánya valóban szívszorító; kevés könyv van, amely — talán éppen szándékolatlansága következtében — ily közvetlenül tudta volna az olvasó számára érezhetővé tenni az emigráció légritka közegét, melyben az ember csak fuldokolni tud. De

a talajtalanság szívszorító pátosza e regénynek csak kísérőzenéje, melyet az olvasó számára gyakran elnyom az író által célul tűzött főmotívum, — s amely iránti belső együttérzést, igazi érdeklődést mindvégig nem tud felkelteni.

E két kiadvány s Kárpáti Aurél kitűnő tanulmánya újra napirendre tűzte Molnár Ferenc életművének megítélését, helyét a magyar irodalomban. Kárpáti sokban hozzájárul a kérdés megnyugtató megoldásához, s ezt a maga eszközeivel elősegíti a Szépirodalmi Könyvkiadó válogatása is; de a feladatot teljes szélességében kell elvégezni, hogy a XX. századi irodalmunknak ez az érdekes és jellegzetes alakja megtalálja végre helyét a rajongó túlbecsülés és gyűlölködő lebecsülés egyaránt indokolatlan szélsőségei között.

Nagy Péter

BENEDEK ELEK : ÉDES ANYAFÖLDEM!

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959

Kettős évfordulóra jelent meg új kiadásban Benedek Elek önéletírásának első kötete. Száz évvel ezelőtt született és harminc éve, hogy meghalt a *Magyar Mese- és Mondavilág*, a *Szekely Tündérország* és a *Testamentum* írója. Az itt felsorolt három cím azonban semmiképpen sem jelképezheti Benedek Elek életművét, nem is világíthat rá munkásságának különböző oldalaira sem. Nemcsak azért, mert egy egész kis könyvtárra való könyvet írt, hanem mert írásai — mennyiségüktől eltekintve — úttörő jelentőségűek. Ezt a jelentőséget nem lehet néhány könyvcímmel jellemezni még akkor sem, ha ezek mögött leghíresebb és legszebb művei állanak. Talán csak az első emlékek ezek a címek, melyeket Benedek Elek neve felidéz az olvasóban. Mert aki nálunk ifjúsági irodalmat olvasott és magyar népmesét, az nem kerülhette ki a Benedek-könyveket, s nem felejtheti el írójuk nevét, még ha később nem is igen hall róla. Az íróé és az emberé az érdem, hogy mindenki ismeri, és az irodalomtörténetnek kellene gondoskodnia arról, hogy ne csak egyoldalúan, leszűkítve ismerjük. Mórálával együtt az ő példája is bizonyíthatná, hogy az ifjúsági irodalomnak ugyanúgy egész emberre, tökéletes tudású íróra van szüksége, mint a „komoly”, felnőttkekhez szóló irodalomnak.

A könyv, melyet most veszünk kezünkbe, ezt az egész-embert állítja elénk. 1922-ben íródott: a háború után, forradalmak

után, amikor Benedek Elek hazátlanul élt Budapesten, a „nagy Babylonban”, elszakítva az édes anyaföldtől. Vigasztalásul és önigazolásul szolgált ez a könyv írójának, és arra, hogy erőt merítsen belőle. Mert hiszen hátra volt még sok harc, sok küzdelem. Az első kötet az ifjúságról szól, az első hús évéről, a szekely népről és a szekely erdőkről, a diákok életéről az udvarhelyi kollégiumban. Költemény ez, s a második kötet — korrajz. Korrajz egy olyan korról, melyet nem értett meg, és így számunkra ez a második rész méltán tűnik elavultnak. A csalódott ember szól itt, akinek eszményei nem valósulhattak meg.

Az első kötet azonban frissességével, szépségével a mai olvasót is magával kell, hogy ragadja. Az édes anyaföld, az erdők és havasok földjének, és a föld népének apoteózisa ez a történet, melyben egy kisdíák találkozik az élettel, az erdőkön túli világgal. A kisdíák elindul a szülői házból, elmegy Udvarhelyre, a „tündérvárosba”, ahol keserves csatát vív nem a Betűvel, hanem Vaskalap-pal, a kollégium szellemével. A küzdelemben először szenved, és meg is szökne, ha lehetne, később azonban már ő lesz a támadó. Hármán hálnak meg mellette barátai közül, hármán véreznek el a városban a kisbaconi szerencse-próbálók közül, s ő az, aki mind a hármat hűségesen megsiratja, közben pedig harcolja tovább a maga harcat. És elmegy legációba oda, ahonnan már ketten jöttek

vissza meghalni, elmegy, hogy megnézze a falut és a lányt, aki miatt a kollégium első diákja a szívéhez lőtt. Végül pedig a legnagyobb próba: lesz-e ember belőle! S nem is akármilyen ember, hanem költő — olyan mint Petőfi! Az ország szívében a fiatal ember, aki néhány évvel ezelőtt a kisbacioni templomban is félreállt, amikor megindult a tülekedés az évvégi „egzámen” jutalmáért, a zsák aszalt körtéért, ez a szerény fiatal ember úgy érzi, nem fog boldogulni, nem lesz belőle sem Petőfi, sem diplomás tanár. A történet be is fejeződne, öngyilkossággal érne véget, ha a „tékozló fiú” pisztolyából ki nem lopnák a golyót.

Ez a könyv „meséje”. És épp ezen keresztül jelenik meg előttünk Benedek Elek írói egyénisége. Most felnőtteknek ír meg történet, átélte eseményekről, s így látszólag igen messze esik attól, amit mese néven szoktunk emlegetni; nem a képzelet szülötte, hanem az író saját élete. Benedek Elek azonban mesemondó marad most is, amikor az úgynevezett véres valóságot — de itt a jelzőt szó szerint kell értenünk — rajzolja. A kis székely fiú meséjét mondja ő a saját élet-rajzában, a kis székely fiút, aki elindult szerencsét próbálni. Tragikus sors a kisbacioni diákok sorsa, közülük csak egy állta ki a próbát. De Benedek Elek mégsem tragédiát ír belőle, hanem csodálatos, nagy mesét. Néhol szomorú, sőt megdöbbentő a hangja, de sohasem reménytelen, mindig érzünk benne valami bizakodást. S épp ez a hang teszi hasonlatossá az életrajzot a meséhez. A legszomorúbb eseményeket, lelkiállapotokat is képes kívülről szemlélni. Benne van ebben a visszaemlékezés derűje is, de nem hiányzik belőle a mesemondás nyugodt mosolya sem.

Hogy miért van ez? Egy helyen azt írja, hogy sohasem írt felnőtteknek olyasmit, amit ne adhatott volna nyugodt szívvel fiatalok kezébe. Nem akart olyant írni? Biztos, hogy nem akart. De ennél többről van itt szó: nem is tudott olyat írni. Nem, nem a tehetség hiányzott hozzá, hanem a látásmódja akadályozta meg benne. Tanítani, nevelni akart íásaival, ez bevallott célja volt, belső szüksége, nem pedig felvett póz vagy magára erőszakolt irányelv. És ez a javítani, jobbítani akarás párosult benne a népi elbeszélő készséggel; a belülről feltörő, kibuggyanó szó, a szeretet szava előttünk alakul át gyönyörű „regévé”. Ezért marad Benedek Elek — írjon bár felnőtteknek vagy gyermekeknek — mindig mesemondó. Olyan ő, mint az a bibarcfalvi asszony, akiről regényében ír: az erdőben ismeretlen gyermekekkel találkozott, s amint megszólalt, mindjárt mesét mondott nekik, Jancsi és Juliska meséjét. *Egy ember és egy*

nép története volt az első kiadás alcíme, és mi most hozzátehetnénk: *a mesemondó születése*. A kettő összévág, mert hisz ember és nép olvad össze a mesemondó alakjában.

A könyv arra is feleletet ad, hogy honnan hozta magával azt a szemléletet, a bizakodást, optimizmust. Mert ha gyermekkorában a „bús beteg tejet” szívta is magába, magába szívta azt a levegőt is, ahol a csodálatos székely népballadák, népdalok születtek. Ott ivódott bele a lelkébe a bizakodás Székelyföldön, ahol még élt az ősi egyenlőség, a „minden székely nemes” illúziója. S itt kell beszélnünk arról is, hogyan látta, hogyan írta le Benedek Elek az embereket, akik között élt, akik közül származott, s akiknek vezére lett, ha nem is hivatalosan, de — ami bizonyára fontosabb is — szellemében és törekvéseiben.

Talán fölöslegesnek tűnhet, és közhelyszerűnek hathat arról a szeretetről beszélni, melyet Benedek Elek a székely nép iránt érzett, hisz annyira egy itt az író népével, mint ahogy írásai is elválaszthatatlanok a népköltészettől. És mégsem lehet tovább mennünk anélkül, hogy meg ne említsük ezt a szeretetet, annyira élesen szemünkbe világít a könyv minden egyes lapján. Fiai és apai szeretet ez egyszerre. Benedek Elek emberábrázolása pedig szorosan összefügg ezzel a szeretettel és a látásmóddal, melyet talán mesemondói szemléletnek nevezhetnénk. Hőseit idealizálta, olyannak írta le őket, amilyennek szerette volna látni a székely embert. Tanítani akart ezzel is, igazabb, jobb embereket elénk állítani, hogy mi is igazab-bak és jobbak legyünk.

Talán egy kicsit mi is túlságosan kiemeltük Benedek Elek könyveinek mesei jellegét, de azt hisszük, ezen keresztül lehet legjobban megragadni az író egyéniségét. Benedek Marcell azonban, aki a könyv bevezetőjében a leghivatottabbként rajzolja meg az író emberi és művészi portréját, rámutat arra, hogy Benedek Elek még akkor sem marad kizárólag csak mesemondó, amikor mesét ír. Mert Ő, aki visszahúzódott a tülekedéstől, az egyéni érvényesülésért folytatott marakodástól lényegében harcos ember volt. Petőfi híres mondata a nép szerepéről költészetben és politikában az ő munkásságának lényegére is rávilágít; s ugyanezt bizonyítja publicisztikája és nem utolsósorban önéletírása is. Igaz, hogy szeme a szépre és jóra volt beállítva, de meglátta a rosszat is, és ki is mondta. Fájó szívvel mondta ki, de ingadozás nélkül. Tudott harcolni szóval és tettel, mesével és újságcikkkel a magyar nép kultúrájáért, boldogságáért. Adytól nagyon sok minden választotta el, és mégis az ő vállalkozása jut eszünkbe, amikor a harcos Benedek Elekre

gondolunk: „Volt egy ’szent szándékunk: gyönyörűket írni.” Benedek Elek mesemondónak született, szeme a szépet szerette, s nem az ő hibája, hogy nem csak azt láthatta. De az ő érdeme, egyik legnagyobb érdeme: vállalta a harcot, ha nem is arra született.

Az *Édes anyaföldem!* emlékezés, meghitt, őszinte hangú beszélgetés a rég elmúlt ifjúságról, régi küzdelmekről. S a könyv emlékező, mesélő hangjával nagyszerű összhangban van az előszó visszaemlékezve értékelő hangja. Benedek Marcell nem tö-

rekszik hideg tárgyilagosságra, de hiszen ezt senki sem várta. Az egyéni emlékekkel átszőtt bevezető azonban mégis objektív értékelést ad Benedek Elekről.

Azt hisszük, helyesen választott a kiadó Benedek Elek művei közül, amikor a kettős évfordulót ezzel a könyvvel ünnepelte. Hiszen a kötet utolsó, elragadtatott hangú mondata az író életének mottója lehetne: „Tied a szívem, tied a lelkem, tied mindenem, édes anyaföldem!”

Rajnavölgyi Géza

TOLNAI LAJOS VÁLOGATOTT MŰVEI

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Gergely Gergely, Szépirodalmi Könyvkiadó 1958. Magyar Klasszikusok.

1.

Ha nem volna annyira nyers és kirívó, ezt az ismertetést legszívesebben egy vastagbetűs sajnossal kezdeném. Mert bizony, ha őszinték és határozottak akarunk lenni, mindjárt az elején meg kell mondani: sajnós, Tolnai Lajos nem volt nagy író, de még csak irodalmunk első vonalába sem sorolhatjuk. És itt ez a *sajnos* nemcsak egyszerű rangsoroló irodalomtörténeti megállapítás, hanem valami fájdalmasabb érzést is takar, amely — megvallom — végig kísért Tolnai válogatott műveinek olvasásakor, és bennem van most is e sorok írásakor.

Tolnai helye irodalmunk fejlődésében, munkásságának értékelése ma már — legalábbis a legfőbb kérdésekben — nyugvópontra jutott. 1902-ben Ady, mint az ország legelső íróemberét gyászolta, és alig negyven évvel később Móricz Zsigmond újból fölfedezte Tolnaiban a legnagyobb magyar regényíró elmét. A hivatalos irodalmi körök ezzel szemben jóformán írószámba se vették. A fiatal nagyváradi újságíró lelkes szavai visszhangtalanul maradtak, Tolnai elismertetését semmivel sem vitte előbbre. Móricz „zászlóhajtása” már nagyobb szlet kavart, de csak egy bizonyos körben, a népiesek írói és teoretikusai között. És az olvasók? Ma már nehéz Tolnai korabeli olvasóinak számát még csak hozzávetőlegesen is fölmérni, de az bizonyos, hogy sohasem tudott maga körül jelentékenyebb gárdát teremteni, halála után pedig egyszerűen elfelejtették, műveit alig-alig olvasták, legfeljebb a *Kelet Népe* előfizetői — Móricz átírásában.

A felszabadulás után ismét megkísérelték föltámasztani, és különösen halálának ötvenedik évfordulója körül jelentek meg róla kisebb-nagyobb értékelő tanulmányok. Néhány regényét kiadták, még az Olcsó Könyvtárban is, olvasói szempontból nem nagy sikerrel. Tolnai Lajos, mondjuk meg ridegen, továbbra is csak „*irodalomtörténet*” maradt.

Ismétlem, írói helye, értéke körül ma már elcsöndesedtek a viták, és bármennyire is növekedjék a könyvet vásárlók és olvasók tábora, Tolnai népszerűségében már alig várható kedvezőbb fordulat.

És mégis, Tolnai körül mindig marad valami izgató, valami érdekes, igaz, elsősorban a szakemberek számára. Hogy fejzegetnénk ezt ki? Talán úgy, ha azt mondanánk: a XIX. század magyar regényirodalmának volt egy nagy, szinte európai színvonalal mérhető lehetősége Tolnaiban, és ez a lehetőség — sajnós — még csak megközelítően sem valósult meg. Gyakran mondjuk a múlt századi nagy íróinkról — kimagasló művészi értékeiket hangsúlyozva —, hogy társadalmunk fejlődésének ezt vagy azt a vonását nem látták, vagy a kor leglényegesebb kérdéseiről nem szóltak, vagy esetleg észrevették, de hibásan ábrázolták. Tolnai szeme — természetesen az ő látásának is megvoltak a határai — kétségtelenül a *legtöbbet* fogott föl a lényeges problémákból, és azokat végső mondanivalójában helyesen, valósan tükrözte írásaiban. És ebben rejti Tolnai írói nagyságának lehetősége. Ezt érezte Ady, ez tette Móriczra is azt a rendkívüli, szinte revelációszerű hatást. Tolnai megmutatta a Bach-korszak és a kiegyezés

évtizedeinek a *másik oldalát*, s az idilli kép helyett egy sötét világot festett, amelynek föltárása a progresszív társadalmi erők érlelése szempontjából döntőbb, mint a felszínnek még oly kitűnően megstilizált, vagy éppenséggel szórakoztatóan olvasmányos ábrázolása.

Napjaink olvasója számára persze már nem jelenthet ilyen mértékű újdonságot Tolnai regényeinek szorosabban vett történelmi-társadalmi mondanivalója. Érthető. Az átlagos képzettségű, de még a kevésbé iskolázott olvasó is tud annyit a XIX. század második feléről, hogy nálunk a polgárosodás egészségtelenül, torz módon ment végbe, hogy a kiegyezés látszólagos nyugodt fejlődése mögött szenny és fürtelem kavargott, hogy egyesek gazdagodását százezrek nyomora kísérte, és a nagy történelmi heje-hujában nagystílusú kalandorok, kapitalista szélhámosok kerültek a felszínre, a tehetséggel és becsülettel érkezők pedig legtöbbször kapun kívül rekedtek. A Tolnai-festette kép tehát nem újdonság, de nem is hatásavesztett. A Jókain és Mikszáthon nevelkedett irodalomkedvelőket bizonyára még ma is megdöbbeníti, visszarettenti az a világ, amelyet Tolnai elibénk tár. Az olvasók hatalmas táborában szép számmal akadnak ma is olyanok, akik a tudományos vagy ismeretterjesztő könyvekben elfogadják az ún. magyar történelmi osztályok romlottságáról, bűneiről szóló *tudományos* megállapításokat, de nehezen nyugszanak bele, hogy mindennek az irodalmi alkotásokban is tükröződnie kell. Tolnai irodalomtörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy a szabadságharc utáni Magyarország osztályviszonyairól adott tudós elemzést — legalábbis fő vonalaiban és tendenciájában — az író-szemtanú hitelességével igazolja.

2.

„Éles volt a szeme” — írta róla Ady. „Abszolút szociális látása van” — lelkesedik Móricz, és példaképül állítja: „Ha tanít, valósággal megtanít rá, hogy kell meglátni az életet, az életben a valóságot, a valóságban a magot. Arra tanít, hogy kell megírni a megírhatatlant. Nem ismerek jobb író példaképet.”

Hiszen ha csak ebből állna az írói nagyság, Tolnai a legnagyobbak közé tartozna. E megállapításokat azonban — sajnos — így kell folytatnunk: jó szeme volt, de nem volt jó tolla.

Nem egyszerűen stílusról van itt szó. Tolnai stílusa nem nehézkes és nem színtelen. Szülőföldjének, a „felséges Tolna megyei tájék”-nak, a „messze-messze benyúló, végére mehetetlen dombos, halmos,

szelid szép tartománynak” meleg líraisággal átszőtt hangulatos rajza ma is megfogja az olvasót. De lendületesen, nagy erővel, ömlő-buzogó szókinccsel és árnyaltan tud festeni embert is. Nézzük csak, hogyan eleveníti meg alakjait: „ó mennyi rút, irigy, haragos, őszes, aszott, magas, törpe, sötétbarna, hamuszürke, véresbejártszó, nagy-szemű, kisszemű, új fogú, régi, törött fogú, kevély, gögös, vallásos, embergyűlölő, halni kész, de bosszúvágyó, bőbeszédű és szófukar — boldogtalan hölgy...” Továbbá: „Mennyi bogár a házaselet szép rózsafáján, mennyi hal az öröm, élvezet elapadt zátonyain; mennyi törött szárnyú szegény madár, rossz emberek, galád férfiak, hitegető mosolyok, csalárd kézzorítások áldozatai.” Vagy a következő lapon: „A férfiak intenek gavalléros kalaplebegtetésekkel, derült, egészen kiderült, adósságmentes, biztos jókedvű mozdulatokkal, hogy ők mennek egy kicsit az istállóba, aklokba, cserényekbe, hogy a barátom uramnak (a díszmagyarba öltözött öreg péknek) mindenenket megmutogassanak és gazdasági eszméikkel őszinte támogatására legyenek (csak a nyolcvanezer forinthez ne nyúljon); hogy ők most mennek egy kicsit hazudozni; gyáván, szemtelenül, férfiatlan cudarsággal elárulni, hogy hová süllyed a munkátlan, tanulatlan, nagyevő, préda, lelketlen, csak kiabálni és kevélykedni, országot kormányozni tudó, eladósodott, tönkre égett nyavalyás svihák — tisztos, becsületes magyar orcájával, sarkantyús csizmájával, hét gombos attilájával, rojtos, aranyos nyakendőjével, tollas kalapjával és minden munkát lenéző göggyével...” és így tovább huszonkilenc soron keresztül — egyetlen mondatban. (*Eladó birtokok* 68–69. l.) Van az efajta áradó, szónokias stílusnak megjelenítő ereje, színe és lendülete, csak — fárasztó. Ahogy Csehov írta a fiatal Gorkijnak: „Még egy tanács: amikor a kefelevonatot javítja, törölje, ahol csak lehet a főnevek jelzőit és az igék határozóit. Őn sok jelzőt használ, ezt pedig az olvasó nehezen emészti meg és kifárad.”

Zsúfolt, gyakran fárasztó, de nem rossz stílus Tolnaié. Művészi rangjának ez lehetne a legkisebb foltja. Igaza van Móricznak, amikor azt írta: „Kemény Zsigmond nagyobb stílusnehézséggel a legelső vonalba tudott jutni.” (Persze, tegyük hozzá: ehhez annak idején jókora hivatalos nyomás is hozzájárult.)

Annál meglepőbb, hogy Móricz mégis a stílus nehézséget tartotta a leglényegesebbnek és népszerűsítése kedvéért két regényét is (*A szentistváni Kéry-család* és a *Nemes vér*) átjavította Tolnainak. Furcsa, nehezen magyarázható kísérlet volt ez. A stílus talán könnyebben folyó lett, korszerűbb mondat-

fűzésű, tehát jobban olvasható, de — Tolnai művészi rangja vagy népszerűsége akkor sem ezen múlott.

Valójában nem is Tolnai stílusa, ez a szeretlenül áradó, legtöbbször retorikus, helyenként fásztó stílus gyöngíti elsősorban regényeinek művészi hatását, hanem az, hogy a szavaknak, mondatoknak ez a hatalmas lendülete nem párosul közel sem ekkora feszültséggel, drámaisággal, mint ahogy azt például Zolánál — akinek műveit ismerte és igen szerette — láthatjuk. Ennek kettős oka is van. Egyrészt Tolnai agyonmagyarázza, *túlírja* a látott valóság jelenségeit, a jellemeket és a szereplők cselekedeteit egyaránt. Szinte semmit nem bíz az olvasóra, állandóan kommentálja, magyarázza alakjait és az események folyását. Ezáltal aztán elvesz a legszenvédélyesebben megírt jelenet dinamikája is, a várt összecsapás lírai vizegybe oldódik vagy szétfröccsen a gyűlölet patetikus szólamaiban. A másik oka a feszültség hiányának az, hogy regényei nagyrészt állóképek lazán egybekapcsolt sorozata, különálló darabok, melyeket csak az író hőmpölygő stílusfolyama, nem pedig a lélekrajz logikája vagy a cselekmény törvényszerűsége köt össze. A részleteknek ez az össze nem dolgozása, a cselekmény és jellemrajz elnagyolása adja Tolnai művészi gyengeségének másik oldalát: a nyersséget, a művészi kiérlelésnek alacsony fokát. Jellemzés, leírás, cselekményszövés, párbeszéd és kommentálás, mindezek sok tekintetben olyanok nála, mintha egy mai riportregényben olvasnánk — tegyük hozzá: még csak nem is a legjobbakban. Riportszerűségét Móricz Zsigmond is észrevette: „Írásait — írja — úgy lehet analizálni, mint a riportot. Vagy a fényképet. Anyaga a valóságos élet. Ez az, amit mondok, hogy meg lehet tőle tanulni, hogy kell regényírónak az életet nézni.” Elfogadjuk. Azt, hogy miképpen kell az *életet nézni*, meg lehet Tolnaitól tanulni, de hogy mi módon kell a látottakat, a valóságot megírni, művészileg megformálni, azt már aligha. Regényei valóban riportszerűek, de a szónak inkább pejoratív értelmében. Az élmény frissességét, a meggyőződés forrását szinte mindig érezzük, a művészi izzás fényességével azonban elég ritkán kápráztat el.

3.

Nem nagy író, de érdekes, elgondolkodtató író. Az irodalom tudós vizsgálói számára talán nem kis mértékben azért is, mert munkáinak értékei és fogyatékosai alkalmat adnak izgató kérdések megvitatására. Elsősorban is annak: mi teszi olyan diszharmónikussá, művészileg zavarossá Tolnai

írásait. A kötet bevezetőjében *Gergely Gergely* nehezen megfogalmazható diszharmóniáról ír, és ennek egyik lényeges okát abban az ellentétben látja, amely a kiélezett alakok, helyzetek és az író megdöbbentő komorsága között fennáll. Gergely alapján helyesen, de nem elég határozottan és nem elég mélyen tapint rá Tolnai írói módszerének egyik legfeltűnőbb gyengeségére. Arra, hogy ez a szinte állandóan zavaró ellentét elsősorban az író *látásmódja* és *magatartása* közti különbözőségeiből ered. Ehhez a szatirikus, kegyetlen élességű látáshoz ugyanis nem a Tolnai-féle lírai kitörései, szünet nélkül folytató, kamaszosan dühöngő és szónokló írói alkát illene, azaz aki ilyen okosan, ilyen világosan látja korának embereit, problémáit, az legyen bölcsőbb és higgadtabb a reagálásban, a megírásban, ironizáljon és ne dühöngjön, ne sopánkodjon folytonosan, hanem tegye fölényes gúnnyal nevetségessé a még garázdálkodó, de már pusztulásra mérettet, egyszóval, ha éles a szeme, akkor ne vakuljon el minduntalan saját dühkitöréseitől, szenvedélyétől. Úgy gondolom, ez a *hangnem-tévesztés* az egyik legfőbb oka a Tolnai-írások művészi zavarosságának.

De van ennek a diszharmóniának másik eredője is.

Ismeretes, hogy a realizmus mindenütt a romantika elleni küzdelemben diadalmaskodott. Ez a harc, ha nem is olyan tudatos, mint pl. a francia vagy orosz irodalomban, nálunk is megkezdődött. A mi irodalmunkban azonban a realizmus döntő diadala a XIX. században még nem következett be, éspedig azért nem, mert a támadás a romantika ellen nem frontálisan indult meg, hanem, hogy úgy mondjam, a mellékszárnyakon: egyrészt a lélektani valóságizálás ellen, másrészt a romantika látványos és retorikus történelmi freskói, „nagyjelenetei” ellen. Az itt elért eredmények persze fontosak, de nem döntőek. A pszichológiai pontosság csak egy része az ember valóságos, hű ábrázolásának, és önmagában még kifejezetten reakciós társadalmi mondanivalót is szolgálhat (Kemény Zsigmond), a regényhősök közelhozása, a nagy szenvedélyek és nagy események hétköznapiasítása, tehát az ún. anekdotikus földolgozás viszont nem egyszer kedélyes vagy szomorkás életképeket csinált a nagy problémákból is, ezáltal pedig a realizmus legfőbb erejét, kritikai élet tomítottá el.

A realizmus és a romantika harcának főhadszíntere ott van, ahol eldől a legfőbb kérdés: hogyan ábrázolja az író — mégpedig az emberi lélek oldaláról — az egyének és osztályok kapcsolatát, a társadalom mozgásfolyamatát és összefüggéseit. Valóság-hűen-e vagy torzítottan.

Tolnai Lajos jó helyre, a leglényegesebb pont felé irányította támadását, de fegyverzete nagyönis korszerűtlen volt. Nincs még egy valamire való írónk, akinek valóság-látása, műveiből áradó eszmeisége és művészi kivitelezése között ilyen elszomorítóan nagy szakadék lenne. A mondanivaló erejének, gazdagságának és a megformálás gyengeségének ellentéte szinte lépten-nyomon elkedvetleníti az olvasót. A társadalom valósághű ábrázolásának hitelét minduntalan lélektani valószínűtlenségekkel, a meseszöves kezdetleges fordulataival és nem egy esetben bosszantóan ügyetlen stílusterésekkel gyengíti. Bizonyos, hogy a realizmus sem zárja ki a pátoszt, hiszen az élet egy-egy mozzanata a valóságban is lehet érzelmileg feszült és sűrített, ennek visszaadása pedig íróilag is magasabban szárnyaló hangnemet kíván. Tolnai azonban nem tesz különbséget az élet kis és nagy jelenete között, nála mindig csúcspont van, de leginkább csak a szavakban. A nagy jelenet legtöbbször nem a jellemek összecsapásából, a helyzetből fakad, hanem az író szónokló kedvéből. Regényeiben a realista látásmód már kezdett utat törni, de írói eszközeit nagyrészt még a romantikából, annak nem is a legigényesebb fajtájából kölcsönzi. Tolnai nem csinált a társadalom mozgásából sem pszichológiát, sem anekdotát, nem mellékutakon, hanem a realizmus főútvonalán indult el, — maradandó érdeme ez! — de írói fegyverzetének gyengesége megakadályozta őt abban, hogy igazán jelentős előrehaladást érjen el.

Nem tagadhatjuk, hogy a realista szemléletnek és a romantikus eszközöknek ezt az összhang nélküli keveredését részben azzal is lehet magyarázni, hogy a realista magyar regényírásnak szinte semmi hagyománya nem volt Tolnai előtt. A kiegyezés után a regény uralkodó műfajjá vált nálunk is. Szükségszerű ez, hiszen a regény — ahogy mondani szokták — „mindent elbír”, a társadalom bonyolultabb mozgásfolyamatának érzékelésére, valamint a különböző emberi sorsviszonylatok bemutatására tehát kiváltképpen alkalmas. Azt is természetesen tarthatjuk, hogy egy olyan formátumú író, mint Tolnai — hatalmas becsvágygal és „abszolút szociális látással” ahogy Móricz írja — fiatalkori verselgetés után csakhamar az irodalmi kifejezés szélesebb sodrású, összetettebb műfaja felé fordul. Meglátta a regény nagy lehetőségét, de csak részben tudta fölhasználni. Ennek a sikertelenségnek nem utolsósorban az is az oka, hogy Tolnai — amint azt bevezetőjében Gergely is hangsúlyozza — nem volt igazi epikus írói alkat. A szorosabban vett írói, művészi fogyatékos-ságoknak (pl. helyén nem való balladás tömörség, majd gondolatritmusszerű lírizáló

részletezés, a kompozíció lazasága stb.) — azt hiszem — nem kis részben itt is kell keresni a gyökerét.

4.

Gergely bevezető tanulmánya lelkiismeretes, jól átgondolt munka. Ítéletei, elemzései mérték tartóak. Tolnai írói rangját, jelentőségét helyesen fogalmazza meg, bár nem egyszer az ő tolla is megszalad. Azt írja pl., hogy Tolnainak „művészi tudatossága, ízlése és érzéke sem mindennapi.” Gergely nem részletezi tovább ezt a határozott megállapítást, így nem tudjuk, hogy valójában mire gondolt, de fentebbi megjegyzéseink alapján a „nem mindennapi művészi tudatosság” kifejezést megalapozatlannak tartjuk. Hasonlóan túlzás az is, hogy Tolnai novellái egynémelyikében „páratlanul elmélyült lélekrajzzal találkozunk.” Az erdélyi arisztokráciáról szólva azt olvassuk, hogy az gögősebb és korlátoltabb volt, mint az itteni. Ez a közlés zavarba hoz. Eddig éppen fordítva tudtam.

A tanulmány leggondosabban megírt részei Tolnai társadalomszemléletével foglalkoznak. Gazdag anyagismerete, világos szempontok, találó párhuzamok és összevetések segítik az olvasót abban, hogy végülis a valóságnak megfelelően alakuljon ki Tolnai világnézeti arculata.

Nem tér ki a bevezetés írója a művészi eszközök vizsgálata elől sem. Több irányból közelíti meg Tolnai alkotói módszerének legjellemzőbb vonásait, és egyúttal igyekszik szélesebb összefüggéseiben is megvizsgálni a realista magyar regényírás indulását. Eredményei, következtetései — bár egy-egy megállapításnak elmélyítése hiányzik — helytállóak.

Két megjegyzésünk mégis ide kívánczik. Az egyik: nem kellett volna elhallgatni, hogy a kilencvenes években keletkezett jó néhány Tolnai-írás nemcsak művészileg csökkenő értékű, hanem bizony eszmeileg is hanyatlást jelent. A másik megjegyzés: Tolnai művészi fogyatékoságainak elemzését főképpen Thackeray művészetével való összevetésben kapjuk. A megállapítások találóak, mégis úgy érzem, az ilyenfajta párhuzam kissé félrevezető, mert az írói értékelés eltorzulásának veszélyével jár. Tolnai gyengéi ugyanis nemcsak egy világirodalmi nagyság mellé állításnál mutatkoznak meg, hanem sok tekintetben kisebb jelentőségű, de művészileg érettebb magyar íróval való összehasonlítások is.

A válogatáshoz csak annyit: nem értem, miért maradt ki az író legerdekesebb, legértékesebb, legolvasmányosabb munkája: A *sötét világ*. Igaz, ez nem valódi regény, ha-

nem önéletrajz, de mint ilyen, jól, helyenként izgalmasan megírt dokumentum, és hát, szögezzük le még egyszer, Tolnai „szabályos” regényeinek is sokkalta nagyobb a *kortörténeti*, mint a művészi értéke.

A kötet végén a Tolnai Lajosra vonatkozó legfontosabb irodalom jegyzékét találjuk. Hiányolom, hogy nincs megemlítve Erdei Ferenc kitűnő cikke. (*A magyar úri rend romlásáról*, Kelet Népe, 1941. 1. sz. Ugyanott található, ahol a jegyzékben szereplő Móricz-írás.) Ez annál meglepőbb, mert Erdei — Móricz és Németh László megállapításaival szemben (Móricz pl. Reymontnál is összehasonlíthatatlanul nagyobb írónak tartotta Tolnait) már ekkor józanul ítélte meg Tolnai rangját: „Nem nagy író. Jelentékeny író, érdekes író, csak éppen nem nagy, legfeljebb egy-egy szerencsés lapján majdnem nagy”.

5.

Talán szokatlannak tűnik fel, hogy éppen a *Magyar Klasszikusok* sorozatában meg-

jelent válogatás értékelésekor ismertetőnk szinte csak azzal foglalkozott, miért nem tekinthetjük Tolnait elsődrendű írónak, nagy írónak. Ennek a szempontnak előtérbe helyezésére egyrészt Tolnai írói munkásságának szembetűnő diszharmoniója, másrészt — az előbbtől szinte el nem választhatóan — a realizmus magyar kibontakozásának izgató problémája készített. Elsősorban tehát ehhez a két kérdéshez kívántam hozzászólni, és megragadva a Tolnai-nyújtotta alkalmat — sok mindent nem említve — főképpen a realista alkotói módszer buktatóit, akadályozóit vizsgáltam.

A recenzió szűk keretei közt természetesen inkább csak felvethettem, de megnyugtatóan nem fejthettem ki gondolataimat mégis e konkrét írói anyag áttekintése, és az általam fölmutatott néhány észrevétel — úgy vélem — általánosabb és véglegesebb érvényű megállapításokhoz is hozzásegítheti a realizmus magyar vizsgálóit.

Bikácsi László

BAJZA JÓZSEF VÁLOGATOTT MŰVEI

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959

Irodalomtörténetünk teljes anyagának marxista szellemű értékelése olyan feladat, ahol egy megoldott kérdés számtalan meg nem oldottat vet fel. Irodalmi korszak fordulók jelentőségének meghatározása jelent kétségkívül legtöbbet.

A Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelent, Bajza írásainak legjavát tartalmazó válogatás nagyközönség és irodalomtörténészek számára egyaránt sokatmondó. Tóth Dezső tartalmas, Bajza szinte egész kritikusi írói pályáját elemző bevezető tanulmánya, megállná a helyét önálló Bajza tanulmányként is. Bajzát a XIX. század politikai fejlődésének síkjába állítja és életművét a politika változásával párhuzamosan bontakoztatja ki. Egyetlen szinte fel sem róható hiányossága, hogy a részletkérdések alapos elemzése mögött bújnak meg az általános érvényű következtetések, a nagy összefüggések. Kiegészítésként, sommás összefoglalóként álljanak itt az alábbi sorok.

A századforduló irodalmi élete nagymértékű kibontakozásának jegyében zajlik le. A kritikus megjelenése nem valami kortól független adottság, tehetség váratlan betörése, hanem reális követelménye egy széleskörű, de irányítás és bírálat nélkül fejlődő

irodalmi életnek. Kritikusi alkat és kor diktálta szükségyszerűség szerencsés egybeesése Bajza pályája.

Lírikusnak indul. Kisfaludy igen tehetségesnek, a magyar dalköltészet leendő nagyjának tartja. Van valami verseiben, ami megragadja ma is az olvasót: a formai és grammatikai tökéletesség. A született lírikus szenvedélye, az egyéniség átütő ereje azonban hiányzik verseiből . . . Lírai ihletője személytelen világfájdalom, eszményképe a nagy német líra, elsősorban Goethe. Legszebb verseiben a példaképek hatása érződik. A „*Borének*” indítása schilleri remnieszencia, ritmikailag végig az „*Örömdó*” pontos mása.

„Boldogok mi, a barátság
Víg seregbe összevont,
Itt borunkat kedvvel isszuk,
Távol elkerül a gond.”

Az igazi lírikus harmadik személyben is saját érzéseit tolmácsolja, Bajza első személyben is személytelen. Verseinek van csillogásuk, de nincs melegük.

Különös módon egészíti ki a lírikust a kritikus. Szokatlanul — lírai énjét is ebben a műfajban éli ki. „Költészetének terméketlen

lágyságát csakugyan különösen egészítette ki kritikai tevékenységének katonás kérlelhetetlensége.” — majd így tovább: „más tekintet nem ismer, mint a maga igazát” — írja róla Szerb Antal. Szenvedélyes, nagyon is személyes-hangú kritikáiban, logikájának tisztaságával, kérlelhetetlenségével pozdorjává zúzza ellenfeleit. Alig tizenhat éves, és mezdöbbsentő határozottsággal foglal állást irodalmi kérdésekben. Pedig kettős, és rendkívül nehéz feladattal kellett megbirkóznia. A kritikai gyakorlat alkalmazásán kívül neki kellett hazai viszonylatban megteremtienie a kritika teóriáját is. Működését többnyire az elméleti alapvetés jellemzi, de sajnálatos, hogy nem jutott ideje egyes művek részletes elemzésére.

Elképzelése: pallérozott, magas színvonalú magyar irodalom megteremtése, irodalmi republika, ahol születési előjogok helyett egyedül az érdem adhat tekintélyt. „Megtanultam igenis a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom, hogy ott herceg és gróf, báró és nemes, polgár és paraszt van, mivel tartozom mindenkinek, egyenként és együtt, értem; de értem viszont azt is, s igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelek, csak a polgári kör határáig nyúlnak, s ott, hol az írói republika kezdődik, hol a tudományok országába léptünk, hol a társalkodási konvencióknak vége, ezek is megszaktak. Itt nem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak első-séget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok térdet és fejet hajtani, s nem semmi auktoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak” — írja válaszul Dessewffynek, amikor az Döbrentei védelmére kel a conversations-lexiconi pörben.

Társadalomilag sohasem jut el ideáig, de az írói republika követelése mégis az osztályok merev határainak döngetését jelenti.

A következetes polgári magatartást Lessing példája nyomán alakítja ki magában. Aligha találhatnánk a világirodalomban Bajza lelkialkatának megfelelőbb mintaképet. Lessingnek nem csak kritikusai pályája, de emberi magatartása is hatással van Bajzára. Alkotásait a kevesebb tehetséggel, de nagy műgonddal formáló német költő ösztönzi Bajzát is az alkotásra, s egyben levonhatja vele a műalkotásra vonatkozó általános törvényszerűségeket is, ahol nagyobb szerep jut a műgondnak, mint a tehetségnek. Fiatal fejjel hevesen száll szembe a zseni mindenhatóságáról hirdetett, kétségkívül hamis teóriával, de ebben a szembenállásban egyenlő szerep jut a józan következtetésnek és a kínló-dás keserűségének. A műgondra irányított figyelem azonban hasznosnak bizonyult kritikai pályáján és lírai próbálkozásai mintegy előiskolái lettek a mélyenlátó kritikának... A lessingi szerep azért is szimpatikus Bajzá-

nak, mert a német irodalom kialakulását a kritikának tulajdonítja elsősorban. „A német irodalom talán egyedül maga az, melynek kritika tette le alapjait” s hazai viszonylatban kétségkívül hasonló szerepet szán magának.

Kazinczy minden irogatót embert tárt karal fogadó gesztusa után, Bajza kritikai elveinek szigorúsága az irodalmi színvonal emelkedéséhez vezetett. Elveinek következetes megvalósításában kérlelhetetlennek bizonyult. „Igen is, drága Döbrentei Úr, mi pártot formálunk! Mi bátran és tartalék nélkül felszólalunk mindég, valahányszor írói lelketlenséget és gyávaságot látunk; mi csipkedjük, sújtjuk és zúzzuk a féltékenységet; mi nem engedjük meg, hogy az Úr és hasonlói kontárkodjanak, hogy silány mázolásaikkal visszaterítsék a magyar literatúrát azon szép haladásból, melyet Dayka, Virág Benedek, Kazinczy, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Kölcsény, és Vörösmarty műveik által néhány évtized óta teszen.”

Dessewffynek írott válaszában az arisztokratikus előjogokat, Döbrentéinek írt válaszában az írói lelketlenséget, Horváth István-nal polemizáló írásaiban a tudományos álte-kintély kultuszát támadja.

Bajza fellépése valóban vihart jelentett; az addigi mértékek elvetését, új követelmények, vizsgálódási szempontok bevezetését. Érthető, hogy életútját késhegyig menő viták, szenvedélyes tollcsaták, pörök téma-jelzik. Így válik érthetővé, miért nem jutott ideje elmélyülő kritikai elemzésekre, s hogy elméleti alapvetéseit is vitázó cikkek nyúlfarknyi megjegyzéseiből kell kibányásznunk.

Mindössze két hosszabb tanulmányt írt: egyet az epigramma teóriájáról, egyet a regényköltésről. Az első lessingi példák nyomán az „ész és szellem” összefüggéseinek boncolgatása, s rövid értékelése a magyar epigramma szerzőknek.

Lényegesebb a regényköltésről írt tanulmánya. Ebben sok helyütt ma is helytálló elemzését adja a regénnyel kapcsolatos tudnivalóknak. Boncolgatja a regény szerkezeti kérdéseit, az irodalom és a valóság összefüggéseit, ennek az összefüggésnek ábrázolási lehetőségeit. „Azon elbeszélés, melynek semmi más célja nincs, mint az olvasónak idő-töltést szerezni, méltán kárhoztatik, mert benne az eszköz célá van fordítva.” Később így folytatja: „Beszélyben legyen az költő bár, vagy történelmi, mulhatatlanul megkíván-tatik a valóság. A történelmi beszélyben tudni-illik, hogy ami elmondatik, úgy történt le-gyen; a költőiben, hogy úgy történhetett legyen a való életben, miként elmondatik.” „Úgy történhetett legyen”, milyen pontos és kísérteti-esen hasonló megfogalmazása ez annak, amit ma mi tipizálásnak nevezünk. S mindezt még

a magyar regényirodalom kibontakozása, Kemény, Jókai, Eötvös fellépése előtt jeleni ki.

Kritikai elmélete sohasem valami elvont, kortól elvonatkoztatott időfeletti kategorizálást jelent, hanem szerves kapcsolatot a valósággal, a kor problémáival. Maga írja egyik levelében: „... ki napjaink művészetéről írni vagy csak éppen vitatkozni akar, szükséges, hogy legalább sejtései legyenek afelől mit a filozófia korunkban tett és folyvást teszen.”

Elvégzett munkája ismeretében, a roppant feladat megoldása után is hiányérzet marad bennünk. Élete messze belenyúl a reformkor, sőt a szabadságharc éveibe, de a század igazán nagy irodalmának kibontakozását, az új tehetségek előretörését passzívan szemléli. Már Vörösmartyval szemben sem tanúsít sok megértést. Ránk maradt egy akadémiai jelentés, amelyben néhány sommás, elismerő szóval értékeli Vörösmarty munkásságát. A jelentés 1833-ban kelt. Ezenkívül egy magánlevélről van tudomásunk, amelyben azt írja, hogy dalai botrányosak. Hasonló meg nem értéssel szemléli Shakespeare műveit is, bár nagyságát feltétlenül elismeri, helyenként botrányosnak találja. Távol áll tőle a népdal szépségeinek felismerése is, amint a népdalról írott tanulmányából kitűnik. Ezek után nem is várhatjuk tőle, hogy Csokonai jelentőségét felismerje. Regényköltésről korábban írt tanulmányát 1851-ben adja ki. A tanulmányhoz előszót írt, amelyben kifejti, hogy nálunk

a regényirodalom csak a tanulmány megírása óta fejlődött tulajdonképpen, annál érdekesebb, hogy meg sem említi Keményt, Jókait, Eötvöst. A magyar regényirodalom reprezentáns képviselőjét Jósikában látja. Mi lehet az oka ennek az elmaradásnak, majdnem közömbösségnek a jelentkező újjal szemben?

A század harmincas, negyvenes éveiben új irodalmi eszmények, elképzelések alakulnak ki. A német példákön nevelkedett író és kritikus generáció elvégezte történelmi küldetését, rendezte az irodalom erőit, megteremtette a vizsgálódás, rendszeres, tudományos szempontjait. Ebben a munkában oroszlanrész jutott Bajzának. A politikailag és irodalmilag új befogadására azonban már nem futotta erejükből. Eszményeik elavultak, s ezt alig érezte valaki Bajzánál jobban. Szigorú önkritikával hallgat el, mintegy szótlannul adva át helyét az új generációnak. Megkezdett munkáját Gyulai Pál fejezi be, aki rendszeres vizsgálódásaival feltárja a reformkor és a szabadságharc korának irodalmi törekvéseit, megrajzolja Petőfi portréját. Gyulai ismeri fel elsőként Bajza jelentőségét is a magyar irodalomkritika történetében. Az Akadémia emlékünnepe, 1896-ban elismerő szavakkal emlékezik meg a nagy elődről.

Bajza életművének korunk számára is van mondanivalója. Emberi és kritikus magartása egyaránt az irodalom szenvedélyes szeretetére, az igazság mindenek felett való szolgálatára, alkotó alázatra nevel bennünket.

Gallai Károly

ZRÍNYI MIKLÓS ÖSSZES MŰVEI I—II.

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958. (Az első kötetet Klaniczay Tibor, a második kötetet Csapodi Csaba és Klaniczay Tibor rendezte sajtó alá.)

Zrínyi Miklós a XVII. század, de egész régi irodalmunk legnagyobb alakja. Ha kortársai nem is ismerték fel költői nagyságát, az újjáéledő magyar irodalom az ő nevét írja zászlajára. Bessenyei György szerint „Zrínyi örök emlékeztünket megnyerte . . .” Kőlcsey is, midőn régi irodalmunk fölött szemlét tart, egyetlenegy költőt talál a viharos századokban „ki esztétikai tekintetben figyelmet érdemelne”. Ez a költő Zrínyi Miklós, hiszen Balassi Bálint költészetének java még több egy félszázadig felfedezésre vár. — A *Szigeti veszedelem* régóta iskolai kötelező olvasmány már, s a törökverő hős hadtudományi munkái is új fényben ragyognak a felszabadulás óta.

Örömmel üdvözölhetjük tehát a Szépirodalmi Könyvkiadó elhatározását, Zrínyi

összes műveinek bibliofil kiadásban való közreadására. Ez a díszes és kedves, kitűnően olvasható könyvsorozat már több klasszikus költőnek életművét adta az irodalom barátai, tanárok és diákok kezébe. Bár a sorozat kötetei nem tartalmazznak bevezető tanulmányokat, csak jegyzeteket, kárpótol ezért bennünket a kiadott szövegek lehető teljessége. Műfaji szempontból ez a sorozat tehát a Magyar Klasszikusok és a kritikai kiadások között áll. A szövegek teljességével és gondozottságával mintegy előkészíti a még hiányzó kritikai kiadásokat.

Zrínyi esetében (igaz, ezt ma már minden költőnkőről elmondhatjuk könyveink nagy kelendőse miatt) kétszeres az örömmünk, mert az eddigi Zrínyi kiadások elfogytak, egyáltalán nem kaphatók. Zrínyi leveleit pe-

dig így együtt még sohasem kaptuk kézbe. Az Iványi Béla és a Markó Árpád 1943-ban, ill. 1950-ben megjelent kiadványait nemcsak összefoglalja a II. kötet, hanem 46-al megnöveli az összegyűjtött Zrínyi levelek számát. Ezek között 32 eddig ismeretlen levél szerepel.

A két kötet közül az első Zrínyi költői és prózai műveit adja. A II. kötet a leveleket, a rövidebb emlékirat-, vitairat- jellegű írásokat tartalmazza. A beosztás áttekinthetősége mellett csak helyeselhető a Kiadónak az az eljárása, mellyel *A tábori kis tracta* egyes jegyzeteit és feljegyzéseit elhagyta, hiszen ezeknek úgy sincs szépirodalmi értékük. Ugyanilyen módon indokolt a Zrínyi által aláírt oklevelek elhagyása a levelek sorából.

Az első kötet egyetlen egységbe foglalva közli Zrínyi mindazon költői műveit, melyeket 1651-ben *Adriaí tengernek Syrenaiá* címen maga adott így ki. A jegyzetek hozzák azután a versek kronológiáját. A kötet beosztása ezzel Négyesy László kiadását követi, és jól mutatja Zrínyi tudatos szerkesztői szándékát. *Újabb versek* címmel következnek a később írt költemények, rögtönzések. — A jegyzetek röviden tájékoztatják az olvasót a Zrínyi-kiadások filológiai problémáiról is. A költő délnyugat-dunántúli nyelvjárásban írt, művei tehát nyelvi szempontból nem állanak a magyar irodalmi nyelv XVII. századi fejlődésének fősodrában. Ezért kell főként a magán- és mássalhangzók hosszúsága és rövidsége terén olyan nagy óvatossággal eljárni, nehogy az egyébként szükséges, modern helyesírásra való átirás illetéktelen beavatkozást jelentsen a költő munkájába. Sajnos, Zrínyi verselésének kérdése még megoldatlan, és így a ritmus, mely egyébként verses műveknél a modern kiadó segítségére szokott sietni, Zrínyinél nem igazít el még bennünket teljes biztonsággal. A jelen kiadás éppen ezért Négyesy óvatos eljárását tartotta követendőnek, és csak néhány esetben változtatott azon. — Hogy az óvatosság mennyire indokolt, arra legutóbb Stoll Béla mutatott rá Balassi verseinek újabb kiadásait ismertetve (I. K. 1958, 580—581. lap.) Egyetlen betű, vagy hangérték megváltoztatása kalandos elméletekre adhat okot, mint az a Balassi-féle *Katona-ének* „Véres zászlók” — „veres zászlók” olvasása esetében nem is oly rég előfordult. — Az olvasók nevében azt is helyesnek kell tartanunk, hogy a prózai művekben előforduló latin idézetek helyükön maradtak, és azok magyar fordítása nem zárójelben, a szöveg összefüggését szinte megszakítva, hanem a jegyzetek között található.

Az első kötet jegyzet-szótára a Négyesy- és a Bán-féle kiadások kitűnő jegyzetanyagát felhasználva, a ma nehezen érthető nyelvi

kifejezéseket, valamint a török-magyar háború speciális szókincsét igyekszik számunkra érthetővé tenni. Elismerjük, hogy a mitológiai nevek magyarázata külön szótárt igényelne. A kiadó azonban a *Szigeti veszedelem*-ben szereplő történelmi eseményekkel és történeti személyekkel kapcsolatos magyarázatokat is mellőzhetőnek tartotta. Nem hisszük, hogy mértéktartó közlésük túlságosan megduzzasztotta volna a terjedelmet, hiányuk a kevésbé tájékozott olvasó számára viszont valóban hiányt jelent, és nehezíti a egyszerű eposz maradéktalan megértését és élvezését.

A második kötet Zrínyi leveleinek közreadásával kedves és értékes ajándék a művelt magyar olvasó asztalán. E levelek nélkül lehetetlen lenne Zrínyit a hazafit, a hadvezért és a politikust megismerni. A történelem zúg ezekben a levelekben. Számos érdekes korjellemző vonás, színfolt és vonatkozás válik itt közkincsé.

Ha azonban már a *Szigeti veszedelem*-ről is szükségesnek láttunk volna néhány történelmi magyarázatot, úgy hisszük még inkább jogos ez a felvetés a II. kötet esetében. Igaz, hogy sok minden segíti a jegyzetekben a megértést. Több levélnél tömör, jó magyarázatot kapunk, mint a 60. levélben az „Erdődi Farkas uramon esőt gonosz történet” felől. A 185. levélnél a jegyzet utal arra, hogy ki a szóban forgó „palatinus”. Sok egyéb dolog azonban magyarázat nélkül marad, pedig kétségtelenül könnyebbé és érdekesebbé tenné a levelek olvasását. Hogy csak néhány dologra utaljak, nem lehet világos a közepes olvasottságú olvasó előtt Zrínyi viszonya és kapcsolata Battyhányi Adámhoz, igen ágas-bogas úgy a Széchy-családdal való örökösödési per. Nem kapunk felvilágosítást annak a pörnek a lényegére vonatkozólag, melyet a soproni plébános Sopron városa ellen indít. Ez utóbbi esetben a rövid magyarázat még inkább aláhúzná Zrínyi politikai éleslátását, mellyel a felekezeti torzalkodások fölött az olyanmennyire szükséges nemzeti egységet igyekszik megteremteni, és katolikus főúr létere a protestáns Sopront veszi védelmébe. I. Lipótot külön levélben kéri, hogy „ez a per utasítás-sék a maga illetékes bíróságai és bírái elé”, mivel itt az egész evangélikus rend érintve van, és „különösen mostani zavaros időkben” „mindenféle jövődöbeli nehézség elhárítása céljából” nagyon szükséges lenne, hogy senki se folytathasson pert pártfogói segítségében bizakodva „az írott törvény megsértésével”.

A fenti probléma visszavezet a Szépirodalmi Kiadó által olyan dícséretes módon megindított bibliofil sorozat tulajdonképpeni céljához, és felveti a kérdést, *kikhez szól ez a kiadás?* A könyvek formátuma és kiállítása világosan mutatja, hogy nemzeti kultúránk

nagy értékei iránt kívánnak érdeklődést kelteni minél szélesebb körben. A magyar kulturális forradalom győzelmes előrehaladása teljes mértékben indokoltta is teszi, hogy pl. Zrínyi Miklós minden írását szép és élvezhető formában kapja kezébe mindenki, aki e nagy költő és nagy hazafi életével és műveivel jobban meg akar ismerkedni. Tudom, hogy nem ennek a kiadásnak a célja minden részletprobléma és vonatkozás megmagyarázása. De szerintem a kötetek terjedelmét legfeljebb egy-két ívvel szaporította volna az az eljárás, amelyet célravezetőnek tartanánk: gondosan megválogatott, rövid magyaráza-

tokkal segítségére sietni az olvasónak, hogy minél inkább és maradéktalanul megérthesse Zrínyi költői és prózai munkáit, a levelek pedig még inkább megmutassák neki a nagy embert és a nehéz küzdelmekkel teli kort. Tudom, hogy Széchy Károly életrajza és Klanczay Tibor mintaszerű monográfiája mindenre feleletet ad, de ezek a könyvek ma már nehezen hozzáférhetőek, leginkább csak könyvtárakban, vagy szakemberek könyvespolcain találhatók. Jellegüknél fogva sem kerültek el soha azoknak az olvasóknak az asztalára, akiknek a kezébe ez a két kötet is szánva van.

Némédi Lajos

KÁROLYI* GÁSPÁR VÁLOGATOTT MUNKÁI

Összeállította: Vargha Balázs. Magyar Könyvtár. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1958. 404 l.

Kevés szó esett az utóbbi években Károlyi Gáspárról, kinek nevét közismertté tette Biblia-fordítása, a híres *Vizsolyi Biblia*. Nem ok nélkül tekintettünk tehát várakozással munkáinak most megjelent válogatása elé.

A kötet terjedelmének túlnyomó részét az *Ó- és Új- Testamentum*-ból vett szövegek adják a *Biblia Előljáró Beszédével* együtt, de kisebb térre szorítva szemelvényeket kapunk Károlyi *Két Könyv* c. eredeti munkájából is. (*Ajánlás, Országoknak romlásoknak okairól, Az ítéletnek közel való voltáról.*) Mindehhez járul a könyv összeállítójának rövid utószava. Meglepő viszont, hogy a Magyar Könyvtár gyakorlatától eltérően, e nem éppen problémamentes kötet *semijéle jegyzetanyagot, még csak minimális magyarázatot sem nyújt.*

Ez a magyarázatlanság már csak azért is szembetűnő, mivel az utószóból Károlyi Gáspár személyéről semmit, irodalomtörténeti jelentőségéről pedig csak a bibliafordítóra leszűkített, s általában a köztudatban élő igen halvány képet rajzolja. Érzésünk szerint az ilyen jellegű kiadványnak, mely nem első-sorban a szakemberek szűkebb, hanem az olvasók *szélesebb körének* is szól, éppen az lenne a feladata, hogy legalább néhány fontosabb irodalomtörténeti tényről röviden tájékoztasson: pl. mikor élt a szerző, milyen körülmények játszottak közre munkája létrejöttében, stb. Távol legyen, az agyonértelmezés és a túlföntül jegyzetelés kívánalma, de e kötet esetében legtöbbször a kellő útbaigazítás hiányából adódik, hogy a közölt értékes

szövegek nem tudják a kíváncsot teljes hatást elérni.

„Ideje már — olvassuk az utószóban —, hogy a *Vizsolyi Biblia* laikus olvasmányként keljen újra életre”. Valóban így van, ezzel egyetérthetünk. De vajon elegendő-e ennek a nem is olyan egyszerű célnak érdekében csupán újranyomatni a *Bibliát*? Jóllehet szemelvényes kiadásról és Károlyi Gáspár fordításáról is van szó, helyes-e kellő irodalomtörténeti megvilágítás nélkül, újra közreadni a már oly sok kiadást megért *egyházi* könyveket a „*Szentírás*”? A fenti cél annak hangsúlyozását kívánná, hogy itt a *Biblia*, mint jeles világirodalmi alkotás, különlegesen értékes tolmácsolásban szerepel, s nem csupán a vallás szent iratainak tekinthető, hanem ezáltal irodalmi értelmezésben kerül kiadásra. És mint ilyen elemzést kívánna, ami rámutatna, hogy a *Biblia* is a létrejötté korabeli társadalmi viszonyokat tükrözi, formai, művészi követelményeket vált valóra, hatással lesz későbbi századok nemzeti, társadalmi küzdelmeire stb.

A jelen válogatás utószava mindössze Károlyi fordításának nyelvi jelentőségét hangsúlyozza, ami kétségkívül elismerésre méltó, de egymagában az előbb említett aggályokat nem oszlatja el, sőt azzal néhány más fontos kérdést megkerül.

A bibliai szövegek válogatását általában dicséret illeti meg. Itt fő vonalakban végighúzdódik a szándék, hogy irodalmi, esztétikai mérlegelés, avagy magyar irodalmi vonatkozások döntötték el egy-egy szemelvény közreadását. A mintegy három- és félszáz oldalra terjedő szövegből igen gazdag anyag tárul

*A szerző nevének írásában még nem döntött az irodalomtörténet. S ez a bizonytalanság bosszantó következetlenséggel nyilvánul meg e kötetben is.

elénk. A válogatás képes átfogni szinte valamennyi irodalmi szempontból érdekes bibliai részletet; kezdve a világ teremtésétől az özönvízig, Putifár feleségének esetétől Dávid és Góliátig, Judit asszony históriájáig stb. De nem hiányoznak az irodalmunkban annyira jellegzetes részek sem, mint Ilés és Jónás története, az Énekek éneke és mások. Valóságos irodalmi antológia áll előttünk, mely a legkülönbözőbb műfajokat tudja megszólaltatni. Krónikás részeket filozófiai költészet követ, a drámát líra, majd ballada váltja fel, csodálatos mondák és érzéki szerelmi énekek kapcsolódnak memoárokhoz, fenséges himnuszokhoz és isteni szózatokhoz.

Meggyőző a válogatás arról, hogy az általános magyar irodalmi műveltség szempontjából mennyire szükséges ezeknek a bibliai szövegeknek ismertetése. Bizonyoságul elegendő ha csak irodalmunk kiemelkedő alakjainak, Arany Jánosnak, vagy Ady Endrének bibliai költői munkásságára utalok. S nem utolsósorban világosan példázzák a szemelvények, hogy a *Biblia* mily nagy mértékben volt serkentője nyelvünk fejlődésének, hiszen szinte ez a könyv volt az egyetlen nagy világ-irodalmi mű, melyet oly nagy erőfeszítések árán már a XVI. század magyar nyelve magáévá tudott tenni, és hagyományozhatott a későbbi századokra. Megvalósult Károlyi szándéka, hogy a „parasztnaknak Bibliájok — közönséges nyelven légyen, mindenkinek kezében forogjon és mindenkétől olvassassék.”

A bibliai szövegek válogatásának általános elismerése ellenére érződik még egyes esetekben bizonyos egyenetlenség, kiforratlanság, ami a feladat nagyságával bizonyos mértékig magyarázható. Olyan jelenségekre gondolok, mint pl. ami József és testvéreinek hosszabb történetével kapcsolatban áll elő. A kötetben ugyanis olvashatjuk Józsefnek első találkozását az öt hajdan cserbenhagyó testvéreivel, amikor is azok a hét szűk esztendő egyikében gabonát vásárolni mennek hozzá, a fáraó első emberéhez. (XLII.) Majd két rész kihagyása után, áthidaló értelmezés nélkül nyomban a XLV. részt kapjuk, ahol József már felismerteti magát. Éppen a bonyodalom, és az ezt követő indokolás hiányzik. A Benjaminra vonatkozó részek, a lopással vádolás, a próbátétel, s főleg Juda beszéde volna nélkülözhetetlen. (XLIV. 18—34.) Ez utóbbi teljes lélektani indokolást ad, s oly meggyőzően mutatja a testvérek megváltozását, hogy feltétlenül helyet kellett volna kapnia nemcsak a szöveg teljes értelme miatt, de esztétikai megfontolásból is.

A bibliai válogatásnál jóval mostohább elbánásban részesülnek Károlyi eredeti munkái. Az utószókból e művekről mindössze annyit tudunk meg, hogy „bármilyen tanulságosak, értékesek is, irodalmi jelentőségük

nem hasonlítható a *Bibliához*.” A *Két Könyvet* máshonnan nem ismerő olvasó például abban a tévhitben teheti le a kötetet, hogy abból a *teljes szöveget* tanulmányozhatta. Kezdődik ugyanis a szöveg ajánlással és végződik „Amen”-nel, „Finis”-sel, mintha csak teljes mű volna. Nincs írva, sem jelezve megbízható módon, hogy ezúttal a *műnek csak csekély hányadát* kapjuk idézetekből. Vitathatatlan hogy a *Biblia* irodalmi jelentőségéhez nem hasonlíthatók Károlyi eredeti művei, de mégis az író megítéléséhez ezek az írások alapvetőek, s „*Válogatott munkái*”-ban méltányosabb elemzést érdemelnének.

A *Két könyvből* vett válogatás anyaga általában csak a szűkebb értelemben vett főmón-danivalóra szorítkozik. Kétségtelen, hogy ebből a szempontból legjelentősebbek az *országok romlásainak okait elemző részek*ek. Ezekből ellenállhatatlan erővel űtnek át a XVI. század magyar írójának legégetőbb kérdései: A török veszedelem, a nemzet pusztulásának, vagy megmaradásának problémái, melyek e válságos századokban oly sokszor bukkannak fel irodalmunkban. S Károlyi-nál először fedezzük fel ennek a kérdésnek már fejlettebb kidolgozását (1563), amely Magyarai István után Zrínyi Miklósnak is fő témája lesz. Károlyinak e két művén keresztül egyszerre benne találja magát az olvasó a kor legteljesebb valóságában. Az a kép, amit kora társadalmáról kapunk hasonlít és sokban megegyezik a reformáció íróinak közfelfogásával: Kegyetlenség, fősvénység, telhetetlenség uralkodik, dilás-fosztás, prédálás, tobzódás, kevélység, részegség tartja hatalmában a magyarságot, s mindezekért a bűnökért isten a „nyomorult országgal” ellen támasztja a pogány török hatalmát, melyet mindaddig nem vesz el róla, amíg csak bűneiket el nem hagyják. Eltérő azonban és jelentősen *előre mutató Károlyi felfogásában*, hogy fő iránya már a nemzeti felszabadítás reális kérdései felé is mutatnak. A bűn felsorolásában már jellegzetesen olyan társadalmi bűnöket hangsúlyoz, amelyek különösképpen a magyarságra jellemzőek, s ezzel a nemzeti önismeretnek szinte első elemzését adja. Egész történetsszemlélete már önállósul; a nemzet jelenvaló nagy kérdései állnak előttében, s egyénibb, sajátosságosan XVII. századi színezetet kap. Hogy mennyire fontos számára ez a kérdés, mutatja a *Biblia Előjáró beszédében* tett nyilatkozata is. Eszerint — nyilván Hel-tai *Krónikáját* már elégtelennek érezve — a *Biblia* után legfontosabb feladatnak tartaná, hogy végre meg-rassák „az magyar nemzetségnek sok szép és nagy dolgainak vagy cselekedetinek históriáját...”

Az elmondottak szerint nem érthető, hogy a jelen válogatásból miért hiányoznak olyan részek is, amelyekből éppen az előremutató

elemek domborodnának ki. Ilyen rész például, amikor a „böles király” és „az ország nagy előmenetelének” viszonyát tárgyalja. Itt kiemelt, hogy az ez időben oly sokat emlegetett „jó királynak” egyik fontos feladata volna „az ország őtalmára való, vitézlő népek tartása, kik az ország mellett véreket ontsák.” Jóllehet tudjuk, hogy Károlyi legfőbb bizodalma a török kiűzését illetően istenben van, mégis már neki is fontos észrevételei vannak a „vitézlő népek” szerepéről, amelynek teljes gyakorlati felismeréséhez, majd csak Zrínyi jut el. — Hasonlóképpen hiányt érezzük a kötet válogatásában azoknak a lényeges gondolatoknak, amelyek a pusztuló ország fő baját, az *anarchikus állapotokat, a „főfő népek” viszálykodását* tárja fel. Orvosságnak pedig az erős központi hatalmat jelöli meg: „Az ország meg nem maradhat — írja — ha az nép között igénytelenség leszen... , s nincs az ellenségnek jobb alkalmatossága országnak megvétele, mint mikor a főfő népek visszat vonsznak. Azért az fejedelemnek gondja legyen arra, hogy az népet egyezsége hajtsa, az visszavonókat és az ország békességének háborgatóit kiirtsa az országból...”

Károlyi kedvelt eljárása a *Két Könyv*-ben, hogy gondolatait *bibliai idézetekkel, bibliai példák*kal és történetekkel illusztrálja, erősítse. Ilyenféléképpen: „hozzuk penig például az zsidóországot...” stb. A válogatásban ezek a nyomatékositások lemaradnak. Pedig kár értük, legalábbis egy-két esetben, már csak e gyakori módszer bemutatása érdekében is hasznos lenne. E mellett sajátos értékük is van, — mint ismeretes ugyanis — ezek az idézetek nem szabályos fordítások, hanem szabadabban átfogalmazott gondolatok. Meg is állapították már róluk, hogy itt *a nyelv és stílus magasabb szintet ér el, mint a később fordított Biblia textusaiban*. Egyébként pedig a *Két könyv* bibliai példázatai nagyon jól mutatják, hogy miként alakul ki Károlynál az a bibliai prózastílus, ami éppen az ő *Bibliája* nyomán régi magyar prózánk több kiváló képviselőjének lesz a sajátja.

De Károlyi eredeti műveinek egészéről elmondhatjuk, hogy prózastílusa ezekben bontakozik ki igazán teljességgel. Itt nyelvíleg tisztább magyarságot érzünk, mint a *Biblia* fordításában, ahol az idegen nyelvi alap követése szükségzerű volt. Ily módon stílusa a *Két könyvben* is ott teljesebb ki leginkább, ahol önálló gondolatait, saját tapasztalatait, s főleg pusztuló hazájának égető kérdéseit egyéni átélésben veti papírra. Ott izzik át igazán a hangja, amikor nemzetének szomorú sorsát látva panaszos aggodás fogja el: „Magyarország is... olyan nagy szerencsétlenség alatt volt és vagyon, hogy országunkat az törökök elvették, jó városinkat, várainkat

elvették és elrontották, hogy országunkat szabadon rabolják, hogy immár minden népek között nevezetesekek és utálatosak vagyunk...”

Ez a stílus már képes az érzelmek felkeltesére, láttatni tudja a pusztulást, a veszedelmet, s hatni tud olvasójára oly módon, hogy a már érzelmileg megnyert embert győzi meg, veszi rá érveléssel, ész-okokkal az általa ostromozott hibák javítására, és a javasolt kivezető út követésére. Hasonlóan érződik még stílusának felfokozott hevülete, amikor a „szegény ember vérevel” kalmárkodó „főfő népek kegyetlenségét és telhetetlenségét” elemzi. Ugyanakkor az érzelmi telítettség szemléletességgel párosul: „bizony nagy könnyhullatás és lelki fájdalom nélkül nem nézhetnék — írja —, hogy nincsen vége az nagy kegyetlenségnek, nincs az fosztásnak, kóborlásnak, ártatlan véreknek ontásának. Az szegény községnek bűrét lenyuzzák, húsát levonszák, tetemét megrontják, mint az mészárszékre való oktan baromnak...” — Az elmondottakból azt hiszem érthető, hogy Károlyi éppen az eredeti munkáinak stílusával tud egyrészt rátalálni a Magyarin és Zrínyin keresztül Bethlenig, Rákóczi-ig fellelhető sajátos kifejező formára, másrészt így képes oly szintet elérni, aminek alapján Károlyit százada legjobb prózaírói közé számíthatjuk.

A *Két Könyvből* e kötetbe válogatott szemelvények értékét igen leontja viszont a filológiai pontatlanság, hogy ti. nincsenek jelezve a kihagyások, s így folyamatossággal kerülnek egymás mellé olyan különböző tárgyú szövegek, amelyeket az eredetiben több lap választ el. Ily módon, ha értelmetlenséget talál az olvasó, azt Károlyi Gáspárnak tulajdoníthatja. Félreérthető, s több ízben egész másra vonatkoznak például a kihagyások után újra kezdődő szövegek mondatai: „De először azt kell meggondolni...” „Ezideig szoltam a bálványimádásról...” „Itt minden ember gondolja meg”... stb. — Visszatérek még a *Két Könyv* kapcsán is a magyarázatlanág kérdéséhez: úgy gondolom, hogy a közérthetőség kedvéért nem ártott volna némi megjegyzés a világévig előestéjét hirdető nézetek, s az utolsó ítéletre vonatkozó bonyolult jóslatok értelmezésére sem. Annál is inkább, mivel az utószóban azt olvassuk, hogy e kiadás „nagyobb olvasóközönségre számít.”

Károlyi válogatott munkáinak kiadása valóban meglevő hiányt akar pótolni. Mindenestre szerzőnk tetemes mennyiségű írása kerül így könnyen hozzáférhetővé, ami feltétlenül becses értéket jelent. Hiányosságai viszont csak erősítik azt az igényt, hogy az író szerepét még sok tekintetben tisztáznunk kell. A kötetben többek között nem esik szó, hogy Károlyi miért és hogyan válik a feudá-

lis egyházat jelképező Méliusz Juhász Péter támogatójává? De egyébként sem megoldott kérdés, hogy pl. a reformáció haladó társadalmi törekvései — ha veszítve is erejükből — miként tolódnak át Károlyi gondolkozásában a nagy nemzeti célok megvalósításának terére.

Befejezésül a kötetről olyan véleményünk alakulhat ki, hogy ezuttal helyesebb lett volna kevesebbet markolni; vagy Károlyi *eredeti munkáit* kiadni teljesebben, s körültekintőbb gondozásban, vagy külön közreadni a *Bibliát* szemelvényesen, de mélyrehatóbb elvi, irodalmi elemzéssel.

Gyenis Vilmos

TAKÁCS LAJOS : HISTÓRIÁSOK, HISTÓRIÁK

A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 127 lap.

A tanulmány néprajzkutató szerzője az irodalomtörténészek és irodalomkutatók érdeklődésére is feltétlenül érdemes és arra számot is tartó felfedezéséről, és az ezzel kapcsolatos — de elsősorban néprajzi célú és jellegű — anyaggyűjtéséről ad számot. Úgy véli, hogy egy 1943-ban véletlenül talált nyomon elindulva mintegy tíz éven át végzett kutatásai eredményeként megtalálta azt a XX. századi epikai műfajt, amely a XVI. századi históriás énekek egyenesági leszármazottjának tekinthető. Ez a műfaj a „história”, azaz az olyan versbeszedett, aktuális eseményről beszámoló történet, amelyet maga a szerző, a „históriás”, énekelve adott elő a vásárok és búcsúhelyek sokadalmában, s az előadás után az előre kinyomtatott históriaszöveget alkalmi hallgatóinak eladta. E műfaj a szerző kutatásainak eredményei szerint az Alföldön élt legtovább — szinte napjainkig —, s négy művelőjét 1953-ban még életben is találta, kettejükét túl a nyolcvanadik éven. Már egyikük sem tevékenykedett, s nemcsak magas életkora miatt nem, hanem azért sem, mert a história ekkorra már fejlődésének legvégső fokán is túljutott, — népünknek már nem szükséglete. Takács tehát szó szerint az utolsó pillanatban hallgatta meg s rögzítette a műfaj utolsó művelőinek tanúságtételét a régi epikus műfaj XX. századi életéről. A tanulmány anyagát elsősorban e négy öregember emlékezései, beszámolói szolgáltatták, s mellettük csak másodrendű jelentőségű a Széchényi Könyvtár nyomtatványgyűjteményében található históriák tanúságaival való kiegészítés, a külföldi példák párhuzama, valamint a felhasznált szakirodalom.

A szerző nem irodalomtörténész vagy esztéta, s tanulmányának nagyobbik része, mintegy kétharmada, nem a műfajjal, hanem annak művelőivel, a „históriásokkal” foglalkozik. Igen részletesen — néhol kissé bőbeszédűen, sok, árnyalatokban itt-ott egymásnak ellentmondó ismétléssel mutatja be az általa „énekesrendnek” nevezett versszerzők életformá-

ját, alkotás- és előadásmódját, — az általánosításokat a négy meghallgatott versszerző életéből, tevékenységéből és sorsából vonva le. Kétségtelen, hogy az a kép, amely a négy öreg versszerző-énekes beszámolóíj nyomán Takács fogalmazásában kialakul, színes és érdekes, a bemutatott életforma fordulatokban igen gazdag, gátlástalan, sőt kalandos, — mégis úgy érezzük, hogy a tanulmány nem bizonyítja elég meggyőzően, hogy valóban egy egész „rend” jellemző életformája e négy ember élete, s hogy ez az életforma, miként a tanulmány sugalmazza, a középkori énekköltők, a francia jongleur-ök és német spielmann-ök színes, mozgalmas életének a megváltozott társadalmi helyzetnek megfelelő, modern változata. Ez, úgy érezzük, jóval több históriás életének feltárásával való további bizonyításra szorul, — ha ugyan lehet még mód ilyen feltárára.

Az utolsó históriásoktól kapott anyagot Takács az elérhető legnagyobb alaposágra és — annak ellenére, hogy a tanulmány nyilván nem a nagyközönség számára készült — színes előadásra törekedve rendezte fejezetekbe. Valószínűleg ez az alaposágra törekvés az oka egyes anyagrészek ismétlődésének, a színösszeállításra való törekvés pedig néhány fejezet — például a vásárokról, búcsúkról szóló fejezetek — fölöslegesen terjengős részletezésének. A „história” és a „históriás” jelentésének gondos körülhatárolása után tér rá a históriás életforma ismertetésére. A körülhatárolás pontosságán a tanulmány későbbi fejezetei valamit lazítanak, például a III. részben az énekes koldusokról előadottak nem győznek meg róla, hogy a „históriás” fogalma olyan élesen elhatárolható az énekes koldusétól, mint ahogyan az I. rész első fejezete teszi. S ez megint csak azt mutatja, hogy aligha lehet olyan zárt „énekesrendet” feltételeznünk, mint amilyent a tanulmány állít. Az I. rész fejezetei a históriások anyaggyűjtő módszereit és forrásait, a históriák megírásának módját és helyét, kinyomtatásuk körül-

ményeit, az előadási (ének-) alkalmakat, az előadás módszereit, a törtétiások vándorlásának rendjét, mellékfoglalkozásaikat, s végül a törtétiássá válás módját ismertetik, — tényanyaguk szinte kizárólag az említett négy öreggel kapcsolatos. Természetesen ebben a fejezetben sem kerülheti el Takács a magával a műfajjal kapcsolatos megállapításokat sem, ezeket azonban a II. és III. részekben megismételve és kibővítve összegezi. Itt láthatólag elsősorban annak bizonyítására törekszik, hogy a törtétiások lényegében a régi énekesek (konkrétan: Tinódi és társai) újítósú, paraszti szintre leszállt, a parasztság korszerű szükségleteihez igazodó, s ha jelentős művészi-költői képességekkel nem is, de hivatástudattal feltétlenül rendelkező utódai, akiket nem a pénzszerezés vágya, hanem a hivatástudat vitt e pályára, s a műfaj bomlása, szükségtelenné válása, egyre mélyebbre süllyedése szükségszerűen idézte elő, hogy maguk a versszerző-énekesek is egyre mélyebbre süllyedtek a paraszti társadalom alvilágában; — de vásári énekesekként is, s később ebből kikopva, és a társadalom legaljára süllyedve is mindvégig művészeknek tartották magukat. További kutatás feladata lenne, hogy ezt a vonzó összképet, amelyet a szerzőnek témája, és az utolsó törtétiások iránt táplált érezhető rokonszenve még vonzóbbá színez, több adattal is igazolja.

Ebbe a részbe került a tanulmány 15 fényképillesztése is. E fényképek, sajnos, nem szerves tartozékai a tanulmánynak. Őt felvétel ábrázol csupán „igazi” törtétiást — kétőt a megtaláltak és meghallgatottak közül —, hat képet és andocsi és máriapócsi búcsúkra gyülekező és onnan távozó tömegeket, a búcsúk sátrait mutatja be. E képek 1953-ban és 1955-ben készültek, amikor a szerző szerint már nem folyt törtétiázás, s a fennmaradó négy felvétel is egy 1953-ban tevékenykedő énekes koldusról (aki a szerző szerint nem tekinthető törtétiásnak) és hallgató-ságáról készült.

A tanulmány II. és III. része tartalmazza a szerzőnek a „törtétiá” műfajával kapcsolatos, tehát már az irodalomelmélet és — történet körébe tartozó megállapításait, az általa áttekintett anyag alapján. A „törtétiá” e szerint átmeneti, „kétarcú” műfaj, az epikus énekköltészt bomlása idején alakult ki, illetőleg a XVII—XVIII. század folyamán az irodalomból eltűnt, félparaszti, majd paraszti szintre lesüllyedt törtétiás énekekből a múlt század közepén indult újra virágzásnak, megőrizve a régi törtétiás énekek sok formai elemét, tartalmilag azonban teljesen új környezetéhez, a polgárosodó parasztsághoz idomulva, annak életét tükrözve. Legjellemzőbb vonásai: a mindig friss aktualitásra való törekvés, s az ezzel járó nagy téma-változa-

tosság, amelyet az írás-olvasás elterjedése tett lehetővé, vagyis az, hogy az énekest a szöveg rögzítésének lehetősége felmentette az emlékeztet szabta korlátok alól; — a történelmi — hősi témák helyett a „kisszerű”, a nyomasztó társadalmi légkörben, kilátástalan helyzetben élő parasztság hétköznapi életéből vett, az olcsóságig izgalmas és szörnyű témák; a pontosságra és hitelességre való törekvés; a költőiség, a művészi igazság hiánya, s végül a paraszti tömegek egyre fokozódó olvasási igényének kielégítésére való, — s végső fokon a műfaj felbomlását is elősegítő — törekvés, amelynek eszköze a törtétiák kinyomtatása és eladása volt. Takács részletesen, meggyőző példasorral mutatja ki a törtétiákban a törtétiás énekektől örökölt jellegzetes formai elemeket (kompozíció, énekkezdő sorok, záróversek), s további kutatásokra ösztönöz utalásokat találunk e részekben a törtétiák és népballadák kölcsönös tartalmi és formai egymásra hatásáról is.

A törtétiának, mint műfajnak alakulásáról és bomlásáról szóló fejezet ismerteti, hogy az írás-olvasás terjedésével hogyan alakult át és fejlődött a törtétiá egyfelől valamilyen kezdetleges újságféltévé, másfelől dalgyűjteménnyé, s hogyan alakult ki belőle egy új műfaj, az énektől teljesen elszakadt „hírvers”, — s így bizonyítja, hogy a régi epikus hagyomány, amely hosszú lappangás után új erőre tudott kapni, az utolsó pillanatig (az írásbeliségnek a törtétiá teljes megszűnését jelentő teljes térhódításáig) milyen szívósan igyekeztek tovább élni elváltozva, eltorzulva is, egyre új meg új területeket keresve, ahol életét még egy kis ideig meghosszabbíthatja. A tanulmány III. része a törtétiák elterjedésének módjait ismerteti a parasztság között: hogyan folytatták életüket a népi ízlésnek legmegfelelőbbek a nyomtatástól elszakadva, dalként; hogyan indultak el a szóbeliségben az állandó változás útján, hogy egyszer majd esetleg balladaként kerüljenek újra lejegyzésre. Takács tanulmányának ezek a fejezetei legalább olyan fontos, s legalább annyi irodalomkutatói feladatra hívják fel a figyelmet, mint ahány fontos néprajzkutatói feladatot jelöl meg az I. rész. Az irodalomkutatás feladata lenne tovább indulni *visszafelé* azokon a nyomokon, amelyekre Takács rátalált, s felderíteni a törtétiák „lappangási” korszakának anyagát, utána nézve az egyes néprajzkutatók műveiben (például legutóbb *Szücs Sándor: Pusztai szabadok* című kötetében) közzétett utalásoknak is, — s bizonyítani vagy cáfolni azt az elméletet, amelyet Takács, lényegében és elsősorban csak a formai elemek egyezésének aránylag kevés anyagban való felmutatásával, a Tinódiéktól való egyenesági leszármazással kapcsolatban felállított. De igen érdekes izléstörténeti vizsgálódásokat is lehetne foly-

tatni parasztságunk körében a históriák többnyire véres, tragikus, a fantáziát felcsigázó ponyvatémáival összefüggésben is. Ezen a területen igen sok a pótolni való, s Takács,

akinek az ilyen célú vizsgálódás nem volt feladata, e tanulmányában csak itt-ott céloz az ezzel kapcsolatos problémákra.

Szijgyártó László

NAGY IMRE: ÁLMATLAN ÉJ

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958)

Van úgy, hogy a költő nemcsak rendkívüli tehetsége, kivételes művészi teljesítménye által válik jelentékkennyé, hanem pusztán embersége, hősie élete, sorsának versekbe foglalt dokumentuma által.

A két háború közti magyar irodalom sok érdekes költőegységisége mellett ezért illeti elismerő figyelem Nagy Imre szerény életművét.

Származása szerint Biharból való, ahonnan már nem egy parasztelőde emelkedett a szellemi élet, rangot, új életformát adó szintjére. Ő azonban éppen abban különbözik tőlük, hogy nem tudta magát íróként megváltani. A legkeservesebb paraszti elesettségben élt mindvégig, s halálában is annak lett áldozata. Ha Zrínyi Miklósról nem mentegődött, hanem tisztelettel mondjuk: úgy volt költő, hogy együttal életét kockáztató katona volt, Nagy Imrét is dicséri életének s művének szinte megrendítő egysége; úgy alkotott, hogy közben állandóan a nyomorúsággal küzdött. Írásai a kastélyok hideg árnyán didergő lélek olyan vallomásait őrzik, a szolgálai megaláztatás, a jobbért viaskodás olyan mélységeit, mihez foghatót irodalmunkban alig ismerünk.

Nagy Imre írásaiban a természet, az évszakok nem válhattak a mindennapoktól független költői anyaggá, szokványos általánosítássá, hiszen a zsarnok tél, a jégcsapok gyilkos dárdái ellen hadakozó kikelet ugyanakkor, amikor a társadalmi szabadság reményét jelképezi, együttal a legigazabb valóság is a kegyetlen hideget, legzordabb ködöt, kis sárviskójában elszenvető ember számára. Ez a feltétlen hitelesség, tartalmasság jellemzi Nagy Imre egyéb jelképeit, bizonyára Ady hatására kialakult szimbólum-rendszerét is. Költői világában a „Nap” mindig a legfőbb jót jelenti, a ragadozók: a patkány, hőrccsög, róka, bagoly, mindig az élet negatívumait. E jelképek látszólagos paraszti sematizmusa mögött mindig ott van az élmény. Az *Álmatlan éj* c. versben is az átélés növeszti oly hátborzongatóan igazzá az „égőszemű patkányok” többszöri megjelenését:

Vadul alszik a megfáradt vér,
s a horkolás rémít az éjben.
Az arcomon a sunyi patkányok
éles, hideg körmeit érzem.”

Ennek tudatában nem a játékos önkényességet érezzük ilyen furcsa végtelenségű sorai-
ban sem:

Szememen pók, ajkamon tücsök,
a kezemben megfojtott patkány, —
így megyek majd az isten elé
az ítélet virradatján.

(*Elmondok mindent*)

A tövises mesgyén égő szomjjal lihegő gyík
mindig a gyengédséget, az ártatlanság érde-
mét idézi, a madarak, virágok pedig a szépség
őszinte szomját.

Egyébként meglepő, hogy a nagyobb kom-
pozícióktól tartózkodó, művészi formálás-
ban igénytelen parasztköltő döcögős-ritmusú
egyenetlen szótagszámú soraiban mennyi ere-
deti meglátás, mennyi láttató erejű kép van.
Így ír a készülődő nyári záporról:

Ezüstfüggönyként leng az égből
egy kis esőzsákja a nyárnak,
s a függöny mögött egy műhelyben
tüzes villámot kalapálnak.

(*Esőzsák*)

Bánatos beleérzéssel, egyénien tudja megje-
leníteni az őszi darvakat:

Szállnak lassan, halálos csendben,
viszik a nép meghalt dalait,
s az útjukra fáradtan sirja
az őszi ég a csillagait.

(*Darvak a falum egén*)

S a téli varjak ábrázolását is ugyanez a sokat
sejtető komorság teszi meggyőzően pontossá:

Varjak ülnek a diófán,
zord hangjukból árad a kín,
s úgy lengnek a tél szelében,
mintha fekete virágok
lengnének a fa gallyain.

(*Varjak a diófán*)

Különösen magkapó Nagy Imre verseiben egy-egy apróbb mozzanat szeretetteljes, érdeklődően finom megragadása. Milyen gyöngéden szól a kis légyről:

A tél elől, a fagy elől
ide, viskómba menekült,
néha leszáll ceruzámra,
s körül duruzsol egy betűt.

(*Téli estben*)

S milyen éles szem, meleg szív kellett ahhoz, hogy beteges apja elárvult darútollas kalapjáról e fájdalmas-szép sorokat írhasa:

Apám ha ránéz: köhögése
darútollát búsan mozgatja.

(*Apám darútolla*)

A halk líraiság mellett a naturálisan nyers színek, meztelenül zord képek sem hiányoznak Nagy Imre valóságábrázolásából. Legegyébesebb, legsúlyosabb verseiben ez az illúziótlan, keményen őszinte hang uralkodik. (*Az én uccám, Álmatlan éj, Tizen is, Az én szavam, Ósádasok árnyán.*) Fontos megjegyezni, hogy Nagy Imre realizmusa mindenkor az Alföld paraszti világának, az elszegényedett Sárret életének tényeiből táplálkozik; nyelvében és szemléletmódjában valamiképp az aranyjános hagyományt folytatva. A szemlélet jellemzésére elég csak az „*En uccám*” pocsolyában sármalacot gyűrő, dinnyehéjban port hordó gyermekeinek leírását említeni. A sajátos nyelvi realizmust pedig az ilyen döbbenetes példák mutatják legjobban:

A föld izzó kergéhez sülttem,
mint zsirtalan bográcsához a hús.

(*Emésztő tűzben*)

A Nagy Imre-versek hangulati tónusa többnyire vigasztalanul komor. Csak néhány szerelmes, dalszerű költeményében, népdalra emlékeztető kísérleteiben csillan meg néha a szelíd, félénk, öröm, s helyenként valami fanyar, önmardosó humor.

Az eredendő beteges, csökkent munkakészségű parasztköltő sorsának terhét még-

csak nehezítette, hogy íróként is annyira periférián maradt. Nem volt segítőtársa, aki művészi ambícióban serkentse, iskolázza. Bizonyára ennek tulajdoníthatók mesterségbeli hiányosságai, természetes hangjának gyakori kicsatlásai.

A költő-elődök közül láthatóan Ady volt rá legnagyobb hatással. A „nyáristen”, „parasztnyár”, „szent holnap” kifejezésekben, vagy e félreismerhetetlenül Ady-ritmusú sorokban: „Hajrá lovak; rugjatok tüzet borba, dalba, virágba, szívbe!” — könnyű tetten érnünk ezt a hatást. A reminiscenciáknál fontosabb azonban Ady társadalmi követeléseinek visszhangja, befolyása, mely részint az elhivatottság érzését tudatosította Nagy Imrében, (*Hajnali virágok méze, Szomorú sirások verse*) részben nyílt forradalmi kiállásra ösztökélte. (*Dózsa ökle veri a föld keblét... Nem lesz a nép többé a föld rabja. Új március.*)

A dózsai lázadás gondolata ott kísért Nagy Imre írásaiban kezdettől fogva. Néhol csak ravasz áttételekben nyilatkozik meg (*A kusztól új őrzője, A nyár rossz fia*), másutt, — néhány életében meg nem jelent versben — nyílt ürelleses kicsengéssel. (*Répaegyelésen, Pillanatképek a pusztán.*)

A „rongyos, harcos sereg” győzelmét a magasorsúak boldogabb jövőjét, melyért a „Holnap takácsként” milliók vágyát egybeszöve küzdött, nem érthette meg. Gyenge szervezőtét idő előtt felőrölte a megfeszített munka, az állandó nélkülözés. Egy cikke miatt izgatás címén két évi börtön várt rá, mikor 1942-ben fölmentette a halál.

Halála után 1943-ban a népi írók kiadója megjelentette Nagy Imre verseinek gyűjteményét. Az akkori szegényes kötet anyaga azonban csak a mostani, teljesebb kiadással vált igazán tulajdonunkká. S ebben jelentős része van Pintér József értékes és tartalmas előszavának.

Reméljük a mai kor irodalmi köztudata, de az irodalomtörténet lelkiismerete is érdeme szerint méltányolja majd a költő Nagy Imre hagyatékát, tragikus, hősies életének értékes dokumentumát.

Fodor András

ARNOLD ZWEIG : A WANDSBEKI BÁRD

Fordította: Zsámboky János és Kardoss Tilda. (Kossuth Könyvkiadó, 1959. 474 old.)

A modern német irodalomban sokkal inkább mint bármely más nemzet irodalmában, nagy meghatározó erővel bírt a két világháború s az azokat kísérő gazdasági és társadalmi megrázkódtatások. Irógenerációk nő-

tek fel éppen az 1914—1918-as évek hatására. És tollat ragadott számos becsületesen gondolkodó német író akkor is, amikor a hitleri évek nyomása elől emigrációba kényszerült, s a fasizmus elleni harc minden más eszköztől

meg volt fosztva. Arnold Zweig egyik legtipikusabb alakja ezeknek a német írónak. Az első világháborúból egy életre szóló írói programot hozott magával. Az ismert Grisa-ciklus Bertinje, azaz maga Arnold Zweig, az első világháború összes hadszíntereit végigjárta, és az ott szerzett élmények széles epikai feldolgozása még ma is foglalkoztatja az NDK idős íróját. Még mielőtt azonban teljességében leleplezhette volna az első világháború valamennyi kulisszatitkát, mielőtt honfitársait a háború embertelen voltáról meggyőzhette volna, a német nagyipar már újból lőszert gyártott és Hitler propagandája minden eddiginél veszélyesebb háborús pszichózist teremtett Németországban. Arnold Zweig is, több német íróársához hasonlóan külföldre kényszerült, könyveit pedig Berlin Opera-terén más haladó írók műveivel együtt elégették.

Zweig az emigrációban is folytatta munkáját a Grisa-cikluson. A háború szörnyűségeinek ábrázolásával akarja a német népet eltéríteni a háború gondolatától. Mert bármily borzalmas is volt az első világháború, véleménye szerint nem is mérhető ahhoz, ami egy újabb világégés alkalmával várna Németországra.

Új regényéhez egy újsághír adja az ösztönző gondolatot. A hír közli, hogy Hamburgban a hóhér betegsége miatt hosszú ideig késett négy kommunista kivégzése, míg végül is egy Hamburg külvárosából, Wandsbekből származó hentes vállalkozott a hóhér helyettesítésére. A rövid közlés az író kezében monumentális regénnyé formálódik, és Zweig bele-súríti az egész náci Németország kritikáját. Albert Teetjen (az első világháborúban tiszt-helyettes), wandsbeki hentes, és csinos felesége nem elvetemült gonoszok, hanem egyszerűen a német kispolgárság jellegzetes képviselői. A húszas években kezdődő gazdasági válság miatt a német kispolgárság erősen megrendült anyagi életében és egzisztenciáját egyre jobban veszélyeztetve látta a nagyburzoáziától. Ez a — Németországban viszonylag igen széles — kispolgári réteg megmentőjét vélte Hitlerben. A fasizmus pártprogramja nagyítóke ellenes jelszávaival megnyerte a kispolgárságot, míg a proletárelles tendenciájával pedig annak polgári öntudatát erősítette. Hitler fennhangon hirdetett „örök-életű” pártprogramja azonban 1933-tól, a gyakorlatban, egészen másképpen nézett ki. Teljes egészében a nagyítókére helyezkedett, és elejtette addigi kispolgári tömegeit. Teetjen, Hitler híve, az SS tagja, saját bőrén érzi a nagyítóke terjeszkedését. Amikor egykori katonatiszt elöljárójához fordul segítségért, eszközzé válik, és nagy becsületet hazafi gyilkosa lesz. Bár hóhéri teendőit álarcbban végzi, és féltve titkolja, mégis értesül róla az egész

utca és környéke, s eddigi vevői messze elkerülik hentesüzletét. A kapott vérdíj átmenetileg javít ugyan a helyzetén, de hamarosan teljes anyagi romlásba dönti. Nem segítenek rajta elvbarátai sem, a kicsinyek irigységből, a nagyok pedig, mert tovább nincs szükségük rá. Kítasztóttan, mindenkitől elhagyatva vívja egzisztenciaharcát és kinlódik, hogy a teljes anyagi csődtől megmeneküljön. Végül a sors iróniájaként egy emigrációba induló, üldözött német zsidó segítene rajta, ha még nem lenne késő. Csakhogy felesége közben öngyilkos lett, és Teetjen számára sem marad más hátra, mint hogy őt kövesse.

A regény azonban korántsem csak ezt a kispolgárból gyilkossá vált életsorsot tartalmazza. Felvonul a hitleri Németország egész vezető rétege és hatalmi szervezete. Maga Hitler is megjelenik Hamburgban, hogy az óriási Elbahíd munkálatainak megindítását előmozdítsa. Az író nagyszerűen érezteti a hitleri propagandának a kispolgári tömegekre gyakorolt hatását, de nem maradunk kétségben annak ingatagsága felől sem. Igen gyakran maguk, akik hirdetik sem hiszik el, de a totális erőszakszervezet mindenfajta tiltakozást elnémit. A fegyverkezés, a háború előkészülete közben egyre fokozódó ütemben folytatódik. Megtörténik a gazdasági élet végleges koncentrációja, s aki ennek ellenáll, menthetetlenül elpusztul éppennygy, mint azok, akik a politikai életben akár baloldaltól, akár a régi arisztokrata konzervatív oldaltól próbálják Hitler fejesztett politikáját józanabb mederbe terelni.

Az író a háború kezdetére helyezi regényének cselekményét, amikor a hitleri Németország a nyugati hatalmak passzivitását próbára téve, egymás után hajtja uralma alá szomszédait. Ausztriának a birodalomhoz való csatolása megtörtént, s már Csehszlovákiát, sőt Lengyelországot veszélyezteti a náci hatalomvágy. Hitler hódítási tervei; az ország belső helyzetének átfarmálása, a munkáosztály harcának teljes elfojtása, a lakosság figyelmének elhárítása az osztályharcról a fajgyölöltre, mindez háttérül szolgál. Teetjent nem csupán lelkiismerete üldözi, hanem az a felismerés is, hogy általa hazafias cselekedetnek szánt tettei miatt a környék lakossága megveti, saját elvbarátai pedig cserbenhagyják, mert többé nincs szükségük rá.

A magyar olvasókörzőnség a Grisa-ciklus néhány kötete után Arnold Zweig írói alkotó művészetét újabb oldaláról ismeri meg. A „Fehér emberek nagy háború-”jában (Grisa-ciklus) az író széles epikai leírással öleli föl az első világháború minden oldalát, és ábrázolásában egyaránt érzékelteti a külső és belső mozgató erőket. Ebben a művében azonban anélkül, hogy lemondana a német élet átfogó bemutatásáról, a fizikai és pszichikai okok ha-

tásának kutatásáról; a nála megszokott széles, talán kissé vontatott epika helyett gyors drámaisággal peregetti az eseményeket. Ez a fiatalabb Arnold Zweig módszerétől eltérő alkotói eljárás most is (mint a Grisa-ciklusban) a téma természetéből adódik. Az első világháborúra még a porosz hadigépezet vonatott, bürokratikus nehézséggel mozgó lassúsága jellemző, míg a fasiszta államgépezetben a Führer korlátlan önkénye érvényesül. Az Elbahidnak épülnie kell annak ellenére, hogy szakemberek véleménye szerint a folyami hordalékból képződött folyópart ilyen építkezésekre egyáltalán nem alkalmas. A fajelmélet képtelensége minden józan ember előtt ismert, mégis ez mozgatja a fasiszmus rugóit; s bár szinte mindenki első pillanatra átlátja Teetjennek a varázsvesszővel folytatott kísérleteit, és más effajta képtelenségeket, mégis felhasználják őket mint a hitleri tömegpszichózis eszközeit.

A lázas, görcsösen gyorsuló eszeveszett tempójú fegyverkezésnek és katasztrófába rohanásnak a regény üteme is pregnáns kifejezője. Teetjen fénykora, amikor Hitlernek is bemutatják éppoly gyorsan elkövetkezik, mint hirtelen bukása, amely mintegy előre szimbolizálja a Harmadik Birodalom sorsát. A regény többi alakja sem oly állandó, változatlan figura, mint a Grisa-ciklus alakjai. Gazdasági helyzetük ingatag éppúgy, mint a társadalmi életben betöltött pozíciójuk. Hisz gyakori, hogy ez a pozíció teljesen független saját életfelfogásuktól, sőt gyakran vele ellentétes. Hitler államában a tradíciók meghatározó ereje is megszűnt. Egyazon család képviselői egymásnak teljesen ellentmondó életpályákat járhatnak be aszerint, hogy a fasisztus diktatúrája, mint mindent magával sodró gépszij, terrorjával a maga szolgálatába hajtja, vagy a pusztulásba taszítja őket.

A regény mozgalmas szerkesztésével, az egyes események reflektorszerű felvillantatásával rendkívül alkalmas az egész korhangulat kifejezésére. A hitleri pártzsargon használata, ironikus és szatirikus alkalmazása ugyancsak kitűnő eszköznek bizonyult arra, hogy az író a fasisztus diktálta erőszak és az emberek gondolkodása közti ellentétet feltűnően érzékeltesse.

A könyv magyar megjelentetése dicsérendő lépés, mert hozzájárult Arnold Zweig írói művészetének szélesebb, árnyaltabb bemutatásához és olyan könyvet adott a magyar olvasó kezébe, amely azonkívül, hogy nagyon olvasmányos mű, a közelmúlt, a hitleri Németország egész belső szerkezetét is leleplezi. Mondanivalója a ma számára sem kétséges. Az a négy szovjet hajó, amely a négy kivégzett kommunista nevét viselve Hamburg ki-

kötőjében lehorgonyzott, akkor a hitleri Németországnak volt kellemetlen, mert hatalmat jelképezett, később pedig annak az amerikai kiadónak, a mely ezt a kommunisták üldözésére emlékeztető záró jelenetet kénytelen volt kihagyni az angol nyelvű kiadásból.

A könyvet ismertette szólni kell a magyar kiadást előkészítő munkálatokról is. Az elmúlt évek fordítási irodalma egyre inkább igyekszik leszámolni azzal a terhes örökséggel, amely irodalmunk e részét a felszabadulás előtt jellemezte. A gondos szerkesztési, kontrollszerkesztési és korrekturái munkák is hozzájárulhatnak egy könyv élvezhetőségéhez. A mű két fordítójának munkája, bár hangvételeben szépen megközelíti az eredetit, nem kifogástalan. A hitleri párt- és katona-zsargont nem sikerült a magyarban hiánytalanul visszaadniuk. Hadd hozzunk ennek illusztrálására egy-két konkrét példát: a „Kamerad” szó „bajtárs” fordítása nem fejezi ki eredeti, háború előtti ízét, s az „Unteroffizier” „altiszt”-tel való visszaadása számos fordításban állandóan visszatérő helytelen tükörfordítás. Megnehezítették a fordítók munkáját a regény számos földrajzi, politikai, a német kultúra, filozófia és irodalmi múltjára történő utalásai. Több helyen erősen vitatható, hogy az ilyen vonatkozású nevek, címek vagy elnevezések fordításánál, illetve eredeti formában történő meghagyásánál célszerűen és következetesen jártak-e el a fordítók. Így például a „Wandervogel”-t, amit eredetiben hagytak, a magyar olvasó aligha érti meg jobban, mint az „In der Heimat, in der Heimat...” rossz emléket idéző dal kezdőszavait, amelyek viszont minden megjegyzés nélkül fordításban szerepelnek, és ezáltal teljesen felismerhetetlenek.

A fordítás tárgyi tévedései közül itt említsünk meg egy irodalmi vonatkozású példát: George „Jahr der Seele”-je nem „egy George-vers”, hanem egyik versciklusának címe. A nyelvi határozatlanságból erednek az olyan megoldások, mint „Heinrich der Löwe”, ami magyarul aligha jelenthet „Henrik, az Oroszlán”-t. A számos geográfiai utalás is bizonytalansághoz vezetett, csak így magyarázhatók az olyan tévedések, mint a „schloteni erdő”, amely mögött földrajzi helynevet sejtett a fordító, és nem ismerte fel az író egyszerű képhasonlatát, tudniillik a gyárkérmények erdejét.

Zavarólag hatnak a könyv nem éppen ritka korrekturahibái is.

Ezeket a szépséghibákat leszámítva a fordítás hasznos szerepet tölt be, és jelentős művel gazdagítja fordítási irodalmunkat.

Mádl Antal

BIBLIOGRÁFIA

A ROKONTUDOMÁNYOK FOLYÓIRATAINAK MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI 1958-BAN

Másodízben jelenik meg a rokontudományok folyóirataiban található magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások éves bibliográfiája. Ez a gyűjtemény ugyanúgy, mint az Irodalomtörténeti Közlemények 1958. 4. számában megjelent 1957. évi összeállítás, a teljesség igényével gyűjti össze a rokontudományok folyóiratainak magyar irodalomtörténeti anyagát, tanulmányokat, cikkeket és ismertetéseket, sőt a nem irodalomtörténeti vonatkozású publikációk szövegében található, ún. „rejtett” bibliográfiai adatokat is felkutatja. Bibliográfiánk gyűjtőköre változatlan, de anyaga az új, 1958-ban induló folyóiratok feldolgozásával, gazdagabb, mint az előző gyűjteményé. Első ízben szerepelnek összeállításunkban a következő folyóiratok: Acta Historica (1957-ben nem jelent meg), Egyháztörténet, Muzsika, Műterem, Művészet, Valóság, Vasi Szemle és Veszprémi Szemle. Függeléként közöljük az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1958. évi kötetének feldolgozását is. A bibliográfia szerkezete az elmúlt évi összeállítás gyakorlatát követi: tudományáganként — mint fejezetenként sorolja egymás alá az egyes periodikákat s ezen belül szerzői betűrendet alkalmaz. A bibliográfiai adatokat annotációk kísérik.

A feldolgozott felvételek száma: 324.

Magyar Tudomány

- Fogarasi Béla*: A marxizmus és a revizionizmus harca a tudományban. 465–478. p. [473–476. p.: Lukács Györgyről.]
Horváth Károly: Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. — 195–197. p. [Ism.]
Márkus László: Történet-vita a népiesek történet-felfogásának főbb kérdéseiről. 439–441. p.
Molnár Erik: Irracionalizmus és ösztönösség. 409–411. p. [A „népi” írók vitájához.]
Pándi Pál: Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. I–V. Bp. 1955–1957, Akadémiai Kiadó. — 91–93. p. [Ism.]
Rejtő István: Balázs Béla: A látható ember. A film szelleme. Bp. 1958, Bibliotheca. — 391. p. [Ism.]
Sóter István: Arany János. [Tan.] 7–18. p.
Sóter István: Irodalomtudományunk feladatai a népi írók vitájában. 297–304. p.
[Szabolcsi Miklós] Sz. M.: Az Irodalomtörténeti Intézet vitája a „népi” írók kérdéséről. 436–438. p.
Szigeti József: A Magyar Szocialista Munkáspárt kultúrpolitikájáról. 397–408. p. [401. p.: József Attiláról.]
Szigeti József: A Magyar Szocialista Munkáspárt kultúrpolitikájáról. 397–408. p. [401. p.: A „népi” írókról.]
Terestyéni Ferenc: Gáldi László: A magyar szótár-irodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. — 454–456. p. [Ism.]
Tópa József: Imre Samu: A Szabács Viadala. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. — 391–392. p. [Ism.]
Trencsényi-Waldapfel Imre: [Hozzászólása Fogarasi Bélának az akadémiai nagygyűlésen tartott előadásához.] 489–494. p. [Lukács Györgyről.]
Waldapfel József: Maxim Gorkij. [Tan.] 97–106. p.

NYELVTUDOMÁNY, SZLAVISZTIKA

Acta Linguistica

- Melich [János]*, *Johann*: Szibinyáni Jank. VIII. tom. 1. fasc. 45–62. p. [A szerb Szibinyáni-románcokról és hatásáról a magyar irodalomban.]

Magyar Nyelv

- Bárczi Géza*—*Benkő Loránd*: A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák. [Tan.] 13–22. p.
Beke Ödön—*Pais Dezső*: Veres Péter egy ritka száva. 531–532. p. [A „megy” használatáról V. P. munkáiban.]
Benkő László: Stilisztikai szemlélet, nyelvtani kategorizálás. 305–311. p. [305. p.: Kazinczy: Az iskola t r v e n e i című epigrammájáról.]
Benkő Loránd: Új magyar nyelv és irodalomtudományi folyóirat Romániában. 490–503. p. [Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.]
Benkő Samu: Révai Miklós nagyváradi éveéhez. 509–517. p. [Nagyváradi tartózkodása az 1780-as években.]
Csopor Zoltán Mihály: Sajnovics János életrajzához. 517–521. p.
Gáldi László: Mutatvány a készülő Petőfi-szótárból. 322–333. p.
Gáldi László: „Sváda” szavunk történetéhez. 349–350. p. [349. p.: Kazinczy Ferenc: Fábchich c. epigrammájáról.]
Jelenits István: Jegyzetek és megjegyzések Zolnai Béla tanulmánykötetéhez. 290–304. p. [Zolnai Béla: Nyelv és stílus. Bp. 1957. c. kötetéről.]
Kovalovszky Miklós: A magyar szó tudós mestere. 176–181. p. [Horváth Jánosról.]
Nagy J. Béla: A nyelvművelő Horváth János. 165–175. p.

Némethy Ferenc: Révai Miklós. 200–213. p.
Pusztai István: Megjegyzések a Birk-kódex eddigi kiadásaihoz és a források kérdése. 107–111. p. [XV. sz. végi kódex.]
Terestyéni Ferenc: Kazinczy Ferenc és a „sváda”. 471–476. p.
Vértes O. András: Nyelvjárási változatok vagyagos jelölése Dévai Bíró helyesírásában. 22–32. p.

Magyar Nyelvőr

Beke Ödön: Dobozy Imre néhány érdekes szava és szólása. 73–75. p. [Író és újságíró.]
Benkő László: Juhász Gyula „b.s.” szava. (Egy készülő stilisztikai szótár próbacikke.) 351–357. p.
Deme László: Hangsúlyozási problémák a Szózat szaválásában. 187–195. p.
Fábián István: Horváth János stílusa. 302–310. p.
Ferenczy Géza: Arany János, nyelvünk bűvara és művelője. 1–14. p., 133–149. p.
Herczeg Gyula: Móricz Zsigmond képalakításának néhány kérdése. 61–73. p.
Mátyuszné Császár Edit: Vörösmarty és a reformkor színpadi nyelve. 170–183. p.
Martinkó András: Zolnai Béla: Nyelv és stílus. [Tan.] Bp. 1957, Gondolat. – 243–246. p. [Ism.]
Papp László: Apáti Ferenc: Cantilena. 76–83. p.
J. Soltész Katalin: Az irodalmi helynévadás. 50–61. p.
Szépe György: Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, Akadémiai. – 386–390. p. [Ism.]
Szépe György: Melyik a tíz legszebb magyar szó? 27–33. p. [27, 28. p.: Kosztolányi tíz legszebb magyar szaváról.]
Tompa József: Zúgva, bögve törte át a gátot. 195–196. p. [Petőfi Tisza c. versének egy soráról.]
Wacha Imre: Benkő László: Juhász Gyula költői nyelvének feldolgozása. [Tervezet.] – 246–248. p. [Ism.]

Nyelvtudományi Közlemények

Kelemen József: Gáldi László: A magyar szótár-irodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. – 488–498. p. [Ism.]
Kelemen József: Kalmár György szótártervének és szótártöredékének nyomairól. 439–446. p. [Etimológiai szótár terve 1778-ból.]
V. E. Sajnovics János emléktáblájának leleplezése. [Hír.] 511. p.

Studia Slavica

Gregor F.: Einige Bemerkungen über Sprache und Quellen des slowakischen Wörterbuches von Lechnitz. IV. tom. 3–4. fasc. 326–346. p. [338., 341–342. p.: Páriz-Pápai Ferenc szókincséről.]
Sötér István: „Pan Tadeusz” de Mickiewicz. IV. tom. 3–4. fasc. 347–358. p. [350., 351., 354. p.: Arany János Toldijáról, Petőfi Sándor János vitézéről, Vörösmarty: Két szomszédvár c. művéről.]
Sziklay László: Hviezdoslav und die ungarische Literatur. IV. tom. 1–2. fasc. 193–210. p.

KÖNYVTÁRTUDOMÁNY, LEVÉLTÁRÚGY

Levéltári Közlemények

Benczédi László: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László: Ráday Pál iratai. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. – 274–276. p. [Ism.]
Komjáthy Miklós: Csapodi Csaba: A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. (A pannonnalmi könyvtár a XI. században.) Bp. 1957, MTA könyvtára. – 294. p. [Ism.]
Vörös Károly: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. 1–111. köt. Bp. 1952–1957, Akadémiai Kiadó. – 278–281. p. [Ism.]
Vörös Károly: Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai. Bukarest, 1955, Akadémiai Kiadó. – 281–284. p. [Ism.]

Magyar Könyvszemle

Bereczky László: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtáranak Évkönyve 1955. Debrecen 1956, Felsőoktatási Jegyzetellátó. – 207–209. p. [Ism.]
Csapodiné Gardonyi Klára: Corvinaként felismert kódex a Vatikán könyvtárában. 161. p. [Az Arrianus-kódexről (1487–1490 között).]
Csapodiné Gardonyi Klára: Matyas király könyvtáranak scriptorai. Petrus Cenninius. 327–344. p.
Dörnyei Sándor: A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez. 263–267. p.
Herepei János: Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai. 56–62. p.
Jakó Zsigmond: Váradai Péter könyvtáranak töredéke Kolozsvárott. 345–350. p.
Keresztury Dező: Horváth János nyolcvanadik születésnapjára. 305–306. p.
Lécs Károly: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtáranak Évkönyve 1956. Debrecen 1957, Felsőoktatási Jegyzetellátó. – 298–300. p. [Ism.]
Lécs Károly: Ferenczi Zoltán emléke. 74–75. p.
Országh László: Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról. 22–41. p. [Crescentius Matherus bostoni lelkes könyve az Evangélium terjedéséről, melyet M. Kis Miklós fordított magyarra 1694-ben.]
Pálvolgyi Endre: Volt-e Senczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása? 260–262. p.
Soltész Zoltán: A második magyarországi ősnymoda nyomai. 144–157. p. [A Matyas-korabeli ősnymodáról.]
D. Szemő Piroksa: Nyilas Márta: Arany János Budapestje. Bp. 1957, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. – 303–304. p. [Ism.]
Trócsányi Zoltán: Kozocsa Sándor–Radó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig. Bp. 1956, Művelt Nép. – 93–95. p. [Ism.]
Valkó Arisztid: A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről. 64–67. p. [XVIII–XIX. századi nyomdászok Kismartonban és Eszterháza.]
Varga Endre: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár–Bukarest 1957, Tudományos Kiadó. – 389–391. p. [Ism.]
Vértes Miklós: Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből. 262–263. p. [Protestatio Societatis Jesu c. könyvről.]

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Magyar Filozófiai Szemle

Fogarasi Béla: A marxizmus és revizionizmus harca a tudományban. 265–280. p. [273–277. p.: Lukács György nézeteiről.]
Fukász György: A polgári radikalizmus filozófiai-világképzeti alapjai. 1–2. sz. 11–52. p. [37. p.: Herczeg Ferenc Magyar Figyelőjéről.]
Fukász György: A polgári radikalizmus filozófiai-világképzeti alapjai. 1–2. sz. 11–52. p. 294–326. p. [50–51. p.: Jászi Oszkár és a polgári radikális irodalmi mozgalmak.]
Mátrai László: A „doktrínérek”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei. 281–293. p. [282. p.: Erdélyi Jánosról.]
Mátrai László: A „doktrínérek”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei. 281–293. p. [284–285. p.: Kemény Zsigmondról.]
M. M. – M. Zs. A.: Lukács György filozófiai munkásságának bírálatához. 423–448. p. [A Filozófiai Intézet vitájáról.]

Társadalmi szemle

D. S.: Dunának, Oltnak egy a hangja. [Antológia.] Bukarest 1957, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. – 6. sz. 119–120. p. [Ism.]
F. S.: Berkesi András: Októberi vihar. [Reg.] Bp. 1958, Zrínyi. – 5. sz. 94–95. p. [Ism.]

- F. S.: Kós Károly: Budai Nagy Antal. [Dráma.] — 12. sz. 108. p. [Ism.]
- F. S.: Mesterházi Lajos: Pár lépés a határ. [Reg.] — 12. sz. 106–107. p. [Ism.]
- F. T.: Táncsics Mihály válogatott írásai. Bp. 1957, Táncsics Kiadó. — 3. sz. 116. p. [Ism.]
- Hevesi Gyula: Hogyan dolgoztak a kommunisták a tömegek között. 10. sz. 107–112. p. [111–112. p.: Komját Aladar: Sorozás 1916-ban c. vereséről.]
- Hevesi Gyula: „Az „Internacionale” — az első magyar kommunista folyóirat. 10. sz. 112–115. p. [112., 113., 114. p.: Komját Aladarról.]
- H. Gy.: Riedl Frigyes: Arany János. Bp. 1957, Gondolat. — 5. sz. 94. p. [Ism.]
- H[orváth] I[stván] K[ároly]: Thomson, G.: Aischylos és Athén. [Tan.] — 12. sz. 107–108. p. [Ism.]
- H. Zs.: Illés Béla: Válaszúton. [Elb.] Bp. 1958, Magvető. — 9. sz. 115. p.
- Jegorov, A. G.: Harcban az esztétikai revizionizmus ellen. 11. sz. 47–77. p. [Lukács Györgyről is.]
- Kiss Arthur: Megjegyzések egy etikai munkához. 4. sz. 110–122. p. [Ism. Heller Ágnes: Az erkölcsi normák felbomlása. Bp. 1957, Kossuth c. Kosztolányi Dezsővel foglalkozó munkájáról.]
- A magyar nép forradalmi öröksége. 3. sz. 1–12. p. [3. p.: Petőfi Sándorról, Arany Jánosról; uo., ill. 7. p.: Szabó Dezső, Karácsony Sándor és Háy Gyula nézetéről.]
- A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. 7–8. sz. 116–151. p. [132. p.: Lukács Györgyről.]
- A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei. 7–8. sz. 116–151. p. [147–149. p.: A művészetéről és az irodalomról.]
- A népi írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. 6. sz. 38–69. p.
- Orbán László: A párt művelődéspolitikai irányelveinek jelentősége. 10. sz. 65–79. p.
- P. J.: Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Bev.: Felkai László. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — 6. sz. 120. p. [Ism.]
- Révai József: Madách Imre: Az ember tragédiája. 9. sz. 13–35. p.
- R. M.: Horváth Árpád: Az óra regénye. [Regényes ismeretterjesztő mű.] Bp. 1957, Táncsics Kiadó. — 6. sz. 121. p. [Ism.]
- R. M.: Raffy Ádám: Ha Giordano Bruno naplót írt volna. [Reg.] Bp. 1957, Gondolat. — 3. sz. 116. p. [Ism.]
- Szigeti József: Lukács György filozófiai és politikai nézeteinek összefüggése. 2. sz. 26–39. p.
- Szigeti József: Művészi alkotás és pártosság Lukács György esztétikájában. 7–8. sz. 46–61. p.
- T. E. Benda Kálmán [szerk., bev.]: A magyar jakobinusok. Iratok, levelek, naplók. Bp. 1957, Bibliotheca. — 9. sz. 113–114. p. [Ism.]
- Varga Sándor: A falusi könyvtárterjesztésről. Ünnepi könyvhét 1958. 6. sz. 79–85. p. [79–80. p.: Darvas Józsefről és Móricz Zsigmond: Ez a magyar kultúra c. cikkéről.]
- W. A.: Gábor Andor: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1957, Szépirodalmi. — 2. sz. 107. p. [Ism.]
- W. A.: Sötér István: Világtájak. [Tan.] Bp. 1957, Szépirodalmi. — 5. sz. 96. p. [Ism.]

Valóság

- Aragon életműve a szürrealizmustól a valóságig. 1. sz. 130. p. [R. Gaudy tanulmányának ism.]
- Bóka László: Szerb Antal: A magyar irodalom története. Bp. 1958, Magvető. — 1. sz. 99–104. p. [Ism.]
- Kardos László: Lira és értelem. 1. sz. 5–12. p. [Esztétikai cikk.]
- [Márkus László?]: (M.L.): A Történettudományi Intézet vitája a népi írók történelemszemléletéről. 1. sz. 96–98. p.
- Némédi Lajos: Bessenyei György és a magyar művelődés. 1. sz. 80–87. p.

- A neorealizmusról. 1. sz. 133–134. p. [B. Singer-mán tanulmányának ism.]
- Turgenyev: „Apák és fiúk” című regényének megírásáról. 1. sz. 131–132. p. [V. Arhipov tanulmányának ism.]

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Acta Historica

- [Benda Kálmán] Benda, K.: Isztorija vengerszkoگو jakobinszkoگو dvizsenija. V. tom. 3–4. fasc. 263–311. p. [A m. jakobinus mozgalomról és íróiról.]
- József, F[arkas]: „Nous courons à la Révolution...” Bp. 1957, Bibliotheca. — V. tom. 3–4. fasc. 437. p. [József Farkas: Rohanunk a forradalomba c. könyvéről. Ism.]
- Heltai, G.: Ecrits choisis. Bp. 1957, Magvető. — V. tom. 3–4. fasc. 430. p. [Heltai Gáspár válogatott műveiről. Ism.]
- Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. — V. tom. 1–2. fasc. 214–215. p. [Ism.]
- Köpeczi Béla: Politique et jansénisme. Lettres de François II. Rákóczi, prince de Transylvanie au cardinal Filippo-Antonio Gualterio. (1714–1717.) V. tom. 1–2. fasc. 153–173. p. [Tan. és szövegkötés.]
- Makkai L.: The Hungarian puritans and the English Revolution. V. tom. 1–2. fasc. 13–45. p. [Angliában tartózkodó erdélyi diákokról, Apáczai Csere Jánosról, a kor erdélyi kulturális viszonyairól.]
- Martinovics Ignác: Filozófiai írások. Bp. 1956, Magvető. — V. tom. 1–2. fasc. 218–219. p. [Ism.]
- Ouvrages pédagogiques choisis de J. Apáczai Csere. Introduction, notes et traduction des textes latins par L. Orosz. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — V. tom. 3–4. fasc. 431–432. p. [Ism. Apáczai válogatott pedagógiai műveiről.]
- Le roi Matthias dans les sources contemporaines. L'introduction par L. Elekes. V. tom. 3–4. fasc. 429–430. p. [Elekes Lajos: Mátyás király a kortársak között. Bp. 1957, Bibliotheca c. kiadványáról. Ism.]
- Textes choisis de M. Táncsics. Rédigé par L. Geréb. Bp. 1957, Táncsics. — V. tom. 3–4. fasc. 433–434. p. [Táncsics válogatott műveiről. Ism.]
- Textes hongrois du moyen âge. Rédigé par L. Mezey. V. tom. 3–4. fasc. 429. p. [Mezey László (szerk.): Középkori magyar írások c. könyvről. Ism.]
- Vasvári Pál válogatott írásai. Bp. 1956, Művelt Nép. — V. tom. 1–2. fasc. 219. p. [Ism.]

Acta Orientalia

- Czeglédy, K.: Bahrām Čöbin and the Persian Apocalyptic Literature. [Tan.] Acta Orientalia 1958. 21–43. p.
- Kakuk, Suzanne: Index des volumes. I. à L. des Nyelvtudományi Közlemények. Composé par Jenő Juhász. Budapest 1955, Akadémiai Kiadó (Éditions de l'Académie). 670 p. — Acta Orientalia 1958. 333–334. p. [Ism.]
- Kakuk, Suzanne: Textes turks de Kazanlyk. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 241–311. p. [Szövegkötésekkel.]
- Kara, G.: Notes sur les dialectes Oirat de la Mongolie Occidentale. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 111–168. p. [Irodalmi szövegkötésekkel.]
- Livres Re us. — An die Schriftleitung eingegangene Bücher. — Books received. — Bibliografia. [Bibl.] Acta Orientalia 1958, 337–344. p. [Orientalisztikai művek és cikkek bibliográfiája.]
- Scheiber, A[lexander]: Congratulatory Poems in Honor of Prince Solomon. From the Kaufmann Geniza. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 189–199. p.
- Schreiber, A[lexander] — Hahn, S.: Leaves From Saadia's Kitáb al — Šarā'ī. From the Kaufmann Geniza. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 99–109. p.
- Tökei, F[erencz]: Poésie chinoise et poésie des peuples du Nord. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 313–319. p.

Tókei, Ferenc: A propos du genre du Mou T'ien-Tseu Tchouan. [Tan.] Acta Orientalia 1958, 45–49. p. [Irodalomtörténeti-jellegű, irodalmi szövegek közlésével.]

Acta Universitatis Szegediensis Sectio Litteraria

Kálmán László: Molnár György, a realista színjátszás előfutára. 67–70. p. [Színész és színigazgató a XIX. sz.-ban.]
Keserű Bálint: Adalékok Rimay és a Báthoriak kapcsolatához. 45–49. p.
Kordé Imre: Néhány adat Csokonai „Kultúra”-jának keletkezéséhez. 61–66. p.
Kovács Sándor: Szepsi Csombor Márton prózastílusához. 51–60. p.
Kiss Lajos: Simon István költészete. 111–122. p.
Nacsády József: A szegedi parasztnovella keletkezése. 71–110. p. [Tömörkény, Mikszáth stb. novelláiról.]

Antik Tanulmányok

Borszák István: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80. évfordulójára. Bukarest 1957, Tudományos Kiadó. – V. köt. 3–4. sz. 301–302. p. [Ism.]

Egyháztörténet

Bán Imre: Régi magyar verseskönyvek. 1. sz. 82–86. p. [Varga Imre: Szádeczky-Miscellánia. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó, Busa Margit: A Thököly-kódex és kuruckori versei. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. Kőczyány László: Őszi harmat után... Bukarest [é., ny. n.].]
Bucsay Mihály: Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. – 2–3. sz. 237–243. p. [Ism.]
Busa Margit: Körtvélyesi István versei és napló-szerű feljegyzései. 1. sz. 18–26. p. [XVIII. sz. prot. író.]
Incze Gábor: Heltai Gáspár: A Részegségnek és Tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus. [Bév.: Stoll Béla.] Bp. 1951, Közoktatási Kiadó. – 1. sz. 86–87. p. [Ism.]
Kathona Géza: Bornemisza Péter: Örögi kísértetek. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. – 2–3. sz. 243–245. p. [Ism.]
Kathona Géza: Bornemisza Péter: Válogatott írások. 1553–1584. Bp. 1955, Magvető. – 2–3. sz. 245–246. p. [Ism.]
Koczogh Ákos: Bethlen Miklós önéletírása. I–II. Bp. 1955, Szépirodalmi. – 1. sz. 88–90. p.
Román János: Móricz Zsigmond sárospataki látogatásai. 1. sz. 26–32. p.
Szász János: Dávid Ferenc értekezése a kettős istenségről. 1. sz. 87–88. p.

Hadtörténelmi Közlemények

B. J.: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1957, Zrínyi. – 1–2. sz. 216–220. p. [Ism.]
Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 3–4. sz. 203–224. p. [203–205. p.: Zrínyi Miklós hadtudományi munkáiról.]
Markó Árpád: A magyar katonai nyelv fejlődése. 1–2. sz. 148–157. p. [Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc katonai nyelve.]
Mészai Károly dr.: Viszontválasz Dienes Andrásnak „A bronzszobor vagy a költő?” c. hozzászólására. 1–2. sz. 158–200. p. [Petőfi Sándorról.]
Rácz Gyula: Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről. 1–2. sz. 117–147. p. [117. p.: Zrínyi Mátyás tanulmányáról.]

Párttörténelmi Közlemények

Aranyossi Magda: Karikás Frigyes: A járatos ember és más elbeszélések. 2. sz. 262–265. p. [Ism.]
Erényi Tibor: Egy figyelemre méltó irodalomtörténeti tanulmány. 2. sz. 258–261. p. [Komlós Aladár: A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei c. tanulmányáról.]

Hajdú Tibor–Rákosi Sándor: József Attila versei a bíróság előtt. [Tan.] 1. sz. 190–214. p.
József Farkas: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatása a magyar írók eszméi fejlődésére. 2. sz. 73–98. p.
Réti László: Az 1919-es magyar proletárforradalom – a Nagy Októberi Szocialista Forradalom első követője. 3. sz. 86–107. p. [96. p.: Bíró Lajosról.]

Soproni Szemle

Balogh István: A soproni színház és Debrecen. 250–253. p.
Berecz Dezső: Móricz Zsigmond Sopronban. 167–171. p. [1924–ben.]
Csatkai Endre: Eötvös József soproni kapcsolatai. 365–366. p.
Csatkai Endre: Vörösmarty és Toldy Ferenc körlevele Sopron tanácsa előtt 1836-ban. 364–365. p.
Erdei László: A soproni táj legkorábbi jelentkezései az irodalomban. 66–72. p. [Ányos Pálnál, Kis Jánosnál, Vajda Péternél.]
J[uhász]né Hajdu Helga: Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 24–36. p.
Kelenyi Ferenc: A nyugat-dunántúli folyóiratok szerkesztői értekezlete Sárvárott. 333–334. p. [Vasi Szemle, Veszprémi Szemle, Soproni Szemle.]
Kelenyi Ferenc: Pap Károly: Válogatott elbeszélések. Bp. 1954, Szépirodalmi. 1958, 94–96. p. [Ism.]
Kelenyi Ferenc: Soproni útirajz. 1831-ből. 344–346. p. [Ludwig Samuel: Reise in Ungarn im Jahre 1831.]
Langer Genovéva: Dukal Takács Judit költőné levele. 80–81. p. [Férjéhez, Patthy Istvánhoz 1833. Szövegközlés.]
Réthy Antal: Soproni orvosok üdvözlő versei 1745-ből. 342–343. p. [Decard és Schneller doktorok versei.]
Simkovics Gyula: Dóczi Lajos ismeretlen levele Gebhardt József soproni polgármesterhez. 81–83. p. [1897-ben. Szövegközlés.]
Szele Lajos–Cs[atkai] E[ndre]: Régi soproni írók. 283–284. p. [Lackner Kristóf, Orosz Ferenc XVII–XVIII. sz. soproni írók.]

Századok

Bán Imre: Borszák István: Budai Ézsaiás és klaszika-filológiánk kezdetei. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. – 402–404. p. [Ism.]
Benczédi László: [Bóka László (szerk.)] A magyar irodalom története 1849-ig. Bp. 1957, Bibliotheca. – 5–6. sz. 844–850. p. [Ism.]
Benda Kálmán–Dercsényi Dezső–Póczy Klára–Tarnai Andor–Tóth András: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. [Szerk.: Bodor András, Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila.] Kolozsvár 1957, Bolyai Tudományegyetem. – 434–444. p. [Ism.]
Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. 1. 12–87. p. [57. p.: Anonymus a hét vezérről.]
Lukács Lajos: Garibaldi és Kossuth 1860–61-ben. 119–145. p. [123–124. p.: Teleki Lászlóról.]
Makkai László: Bethlen Miklós önéletírása. Bp. 1955, Szépirodalmi. – 5–6. sz. 823. p. [Ism.]
Perényi József: Ráday Pál iratai. 1703–1706. Bp. 1953, Akadémiai Kiadó. – 5–6. sz. 819–822. p. [Ism.]
Sashegyi Oszkár: II. József sajtópolitikája. 88–118. p. [A sajtóról, cenzuráról, könyvkereskedelemtől.]
Tomóry Márta: Szabó Ervin ifjúkori rőpirata a nemzetiességi kérdésről. 232–244. p. [Die ungarische Freihelt. 1902.]
Történeiszvita a „népi” írókról. 5–6. sz. 732–757. p.
Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről. 265–345. p. [267. p.: az elveszett XI. századi Gestáról, 275–279. p.: a Nagyobb és Kisebb

Gellért Legendáról, 343–345. p.: I. István Intelméről.]
R. Várkonyi Ágnes: Mikes Kelemen: Törökországi levelek [Bev.: Szigeti József.] 486–487. p. [Ism.]

Vasi Szemle

Palkó István: Tinódi emlékkönyv. Sárvár 1957, [ny. n.] 1. köt. 141–143. p. [Ism.]

Veszprémi Szemle

Bakács Tibor: Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. [Reg.] – 2. sz. 90–91. p. [Ism.]
Csiki Ottó: Keszthelyi Zoltán: Halljátok! [Költ.] – 2. sz. 86–88. p. [Ism.]
Csiki Ottó: Nagy László: Deres majális. [Költ.] – 1. sz. 104–107. p. [Ism.]
Dénes Zsófia: Ady a Dunántúlon. 1. sz. 17–20. p.
Fonay Tibor: Szentiványi Kálmán: A völgy emberei. [Reg.] – 1. sz. 108–110. p. [Ism.]
Jankovich Ferenc: Életszerűség az irodalomban. 1. sz. 1–5. p.
Laczkó Béláné: Petőfi Pápan. 1. sz. 53–57. p.
Lipták Gábor: Az első szépirodalmi könyv a Bakonyról. 1. sz. 83–86. p. [Eötvös Károly: A Bakony.]
Páldy Róbert: Vasi Élet és Irodalom. [Antológia Vas megyei írók műveiből.] 2. sz. 88–90. p. [Ism.]
Szilágyi Imre: Vajda Péter. (1808–1846.) 1. sz. 101–103. p.
Váli Mari: Jókai látogatása száz évvel ezelőtt Pápan. 1. sz. 59–60. p. [1857-ből.]

NÉPRAJZ

Acta Ethnographica

Katona Imre: Die ungarischen Erdarbeiter. VII. tom. 1–2. fasc. 155–218. p. [201–209. p.: A kubikusok népköltészetéről.]
Katona Imre: Ortutay Gyula: Ungarische Volksmärchen. [Németre ford.: Schüchling, Mirza és Engl Géza.] Bp. 1957, Corvina. – VII. tom. 1–2. fasc. 223–226. p. [Ism.]
Mándoki, L[ászló]: Afanasz'ev, A. N.: Narodnue ruszszkie szkazki. I–IV. – Acta Ethnographica 1958, tom. 7. fasc. 3–4. 448–452. p. [Ism.]
Vargyas, L[ajos]: Takács, L[ajos]: „Historien-sänger” und ihre Lieder. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. 127 p. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) Acta Ethnographica 1958, tom. 7. fasc. 3–4. 440–441. p. [Ism.]

Ethnographia

Dégh Linda: Földyné Virány Judit: A bodrogközi Laca népmeséiből. Sárospatak 1957, Rákóczi Múzeum. – 178–179. p. [Ism.]
V. Dégh Linda: Ortutay Gyula: Ungarische Volksmärchen. Berlin 1957, Rütten und Loening. – 295–299. p. [Ism.]
Fettich Nándor: A regésnekekről. 352–380. p.
Földes László: A Budajenőre telepített székelyek betlehemezése. 209–259. p.
Földyné Virány Judit: Delarue, Paul: Le conte populaire français, Paris 1957, Édition Érasme 394 p. – Ethnographia 1958, 4. sz. 655–657. p. [Ism. a francia népmese-kincséről készített tanulmányról és katalógusról.]
Geréb László: Adalék a székely népballadákhöz a XVI. századból. 291. p.
Katona Imre: Vándormunkások toborzása a kapitánist Magyarországon. 29–52. p. [30–33. p.: utalással Erdei Ferenc munkájára és Darvas József: A legnagyobb magyar falu c. művére.]
Kovács Ágnes: Az eszös gyermek. Bágyi János mesél Bözödi György lejegyzésében. Bukarest 1958, Ifjúsági Kiadó. – 481. p. [Ism.]
Kovács Ágnes: Berze Nagy János: Magyar népmesetipusok. I–II. Pécs 1957, Baranya megyei tanács. – 477–480. p. [Ism.]

Kovács Ágnes: Konsza Samu [gyűjt.]: Háromszék: magyar népköltészet. Marosvásárhely 1957, [ny. n.] – 480–481. p. [Ism.]
Marót Károly: A varázsdaitól az eposzig. [Tan.] Ethnographia 1958, 4. sz. 505–536. p.
Nagy Dezső: A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve 1957, Szeged 1957, 258. p. – Ethnographia 1958, 4. sz. 663. p. [Ism.]
Péter László: József Attila és a népköltészet. 458–460. p.
Pogány Péter: Kik gyűjtötték a sárospataki Felvidőt? 1. sz. 93–115. p. [A XIX. sz. elején készült kéziratos dalgyűjtemény.]
Pogány Péter: A régi hazai népies ponyvakutatás problémái. [Tan.] Ethnographia 1958, 4. sz. 578–593. p.
Sándor István: A „népek meséi” magyar nyelven. 1. sz. 160–163. p. [Petőfi Sándor János vitéz-éről, és Vörösmarty Mihály Csongor és Tünde c. művéről.]
Sándor István: P. Wonisch, Othmar: Das St. Lambrecht Passionsspiel von 1606. Wien 1957, Österreichisches Museum für Volkskunde, 96 p. – Ethnographia 1958, 4. sz. 650–651. p. [Ism. Johann Geiger (1577–1617) két színjátékáról és a passió- és vízkereszti játékokról.]
Vargyas Lajos: Takács Lajos: Históriaiások, históriák. Bp., 1958, Akadémiai Kiadó, 127 p. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) – Ethnographia 1958, 4. sz. 642–643. p. [Ism.]

MŰVESZETTÖRTÉNET

Acta Historiae Artium

Rózsa, G.: Ein unbekanntes Selbstporträt von Vincenz Georg Kininger in Budapest. V. tom. 1–2. fasc. 171–176. p. [Batsányi Jánosról, a festő barátjáról.]
Soltész, E.: Beiträge zur Geschichte des ungarischen und des wiener Holzschnittes im XVI. Jahrhundert. V. tom 1–2. fasc. 157–169. p. [XVI. sz.-i könyvillusztrációkról és nyomdákrol.]
Voit, P.: I codici modenesi di Ippolito d'Este e le costruzioni edili a Esztergom. V. tom. 3–4. fasc. 283–315. p. [Vitéz János, a magyar róneszansz.]

Műterem

Aradi Nóra: Művészi küzdelemnek sok szép eredménye... 11. sz. 4. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Békés István: Bem és Petőfi. 3. sz. 24–25. p. [Styka, Jan és Vágó Pál körképéről.]
Farkas Zoltán: Dallos Sándor: A nap szerelmese. [Reg.] – 6. sz. 48. p. [Ism.]
Farkas Zoltán: Murányi-Kovács Endre: A firenzei varázsló. [Reg.] Bp. 1958, Móra. – 8. sz. 47. p. [Ism.]
Farkas Zoltán: Pillanatnyi felvillanások. 11. sz. 7–8. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Hincz Gyula: A lényeg arculatának kifejezése. 11. sz. 5. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Horváth Márton: Tervek és elképzelések megvalósítása. 11. sz. 5–6. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Mátyás Ferenc: Bródy Sándor: Rembrandt. [Reg.] – 5. sz. 48. p. [Ism.]
Murányi-Kovács Endre: További vitát – alkotásokban. 11. sz. 8. p. [A versillusztrációs pályázatról.]
Szentiványi Lajos: Grafikánk fejlődik. 11. sz. 6–7. p. [A versillusztrációs pályázatról.]

Művészettörténeti Értesítő

Németh Lajos: A „Magyar Forradalmi Művészet” kiállításáról. 1. sz. 54–61. p. [54. p.: a magyar művészek és írók (Ady, József Attila stb.) forradalmiságáról.]
Péczy Béla dr.: Arany János a visegrádi királyi kastélyról. 2–3. sz. 189–191. p. [A Toldi Szerelme VII. énekében.]

Rozványiné Tombor Ilona: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bukarest 1957, Tudományos Kiadó. — 4. sz. 297–299. p. [Ism.]

Soltész Zoltánné: Garázda Péter, Nagylucsei Orbán és Szatmári György ismeretlen könyvei. 2–3. sz. 120–124. p. [XV. sz.-i humanisták.]

Várkonyi Ágnes: Fadrusz János levelei Thaly Kálmánhoz. 2–3. sz. 204–206. p. [Szövegkiadás.]

ZENETUDOMÁNY

Muzsika

Csenki Imre: Tzeglédi Hetzei István emlékkönyvének zenei anyaga. 9. sz. 29–30. p. [A debreceni Kollégium diákja a XVIII. sz. elején.]

Liebner János: A Prágai D 34 színház vendégjátéka. 11. sz. 27–28. p. [E. F. Burlan színháza.]

Schelken Pálma: Emlékezés Vikár Bélára. 6. sz. 12–15. p.

PEDAGÓGIA

Felsőoktatási Szemle

Berczik Árpád dr.: Dr. Turóczi-Trostler József professzor 70 esztendő. 763–764. p.

Pataky László: A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1956. 56–57. p. [Pósa Péter: A Hamlet tragikumáról, Sziklay László: Szlovák drámaíró magyar nyelvű vigjátéka c. tanulmányokról.]

Köznevelés*

Balogh László: Móricz Zsigmond versei. Bp. 1958, Magyar Helikon. — 16. sz. [Ism.]

Balogh László: Oláh Gábor: Válogatott költeményei. [Debrecen] 1957, Alföldi Magvető. — 9. sz. [Ism.]

B. M.: Molnár Erzsébet: Testvérek voltunk. Bp. 1958, Magvető. — 20. sz. [Ism.]

B. M.: Sasdi Sándor: Árnyék. [Reg.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 19. sz. [Ism.]

—: Bogáti Péter: A hóvirág második kormányosa jelenti... [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 22. sz. [Ism.]

Dobos László: Gergely Márta: Az örökös. [Reg.] Bp. 1957, Magvető. — 3. sz. [Ism.]

E. I.: Babits Mihály: Az európai irodalom története. Bp. 1957, Európa. — 5. sz. [Ism.]

E. I.: Szántó György: Aranyágacska. [Reg.] Bp. 1958, Zrínyi. — 1958, 19. sz. [Ism.]

Fényi András: Füst Milán: Összes versel. Bp. 1958, Magvető. — 19. sz. [Ism.]

Fényi András: Gál György Sándor: Hazám, hazám, te mindenem. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 3. sz. [Ism.]

Fényi András: Győry Dezső: Zengő Dunatáj. [Költ.] Bp. 1957, Zrínyi. — 7. sz. [Ism.]

Fényi András: Szántó György: Nelli néni öröksége. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 5. sz. [Ism.]

Fényi András: Thury Zsuzsa: Ördögtánc. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 15. sz. [Ism.]

Fényi András: Végh György: Mostoha éveim. [Reg.] Bp. 1958, Magvető. — 16. sz. [Ism.]

F. L.: Köszegi Imre: A pesti lány. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 17. sz. [Ism.]

G. F.: Hámosi Ottó: Pesti fiatalok. [Elb.] Bp. 1958, Kossuth. — 17. sz. [Ism.]

G. F.: Hegedűs Géza: A hadvezér. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 9. sz. [Ism.]

G. F.: Katkó István: Piros kenyér. [Elb.] Bp. 1958, Magvető. — 10. sz. [Ism.]

G. F.: Murányi-Kovács Endre: A firenzei varázsló. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — 15. sz. [Ism.]

Góltisz Ferenc: Fehér Klára: A földrengések szigete. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 4. sz. [Ism.]

Gyárfás Imre: Sándor Kálmán: A legsoványabb tehén esztendeje. [Reg.] Bp. 1958, Magyar Helikon. — 15. sz. [Ism.]

* A borítólapon közölt ismertetéseknél pagina helyett folyóiratszámot adunk.

Harsányi Zoltán: Bajza József. 4. sz.

Harsányi Zoltán: Gerő János: Szerencse nélkül. [Elb.] Bp. 1958, Magvető. — 417. p. [Ism.]

Harsányi Zoltán: Mátyás Ferenc: Csönd és nyugtalanság. [Költ.] Bp. 1958, Magvető. — 19. sz. [Ism.]

(*harsányi*): A Szépirodalmi Könyvkiadó. 23–24. sz. [Tájékoztató a megjelent könyvekről.]

Hársing Lajos: Ady Endre: Ifjú szívemben élek. [Antológia] Bp. 1958, Móra. — 17. sz. [Ism.]

Hársing Lajos: Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. — 15. sz. [Ism.]

Hársing Lajos: Emlékezés Juhász Gyulára. 6. sz.

Hársing Lajos: Hegedűs Nándor: Ady nagyváradi napjai. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. — 121. p. [Ism.]

Hegedűs András: Kaffka Margit, a klerikális nevelés bírálója. 545–547. p.

Hegedűs András: Vajda Péter emlékezete. 25–28. sz.

Horváth Károly: Hegedűs András: Arany János a katedrán. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — 62. p. [Ism.]

Horváth Zsigmond: Csanády János: Fölkúdul a táj. [Költ.] Bp. 1958, Magvető. — 11. sz. [Ism.]

Horváth Zsigmond: Györe Imre: Zuhogj csak ár. [Költ.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 18. sz. [Ism.]

Horváth Zsigmond: Kossa István: Nehéz ebredés. [Reg.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 13. sz. [Ism.]

Horváth Zsigmond: Tersánszky J. Jenő: Illatos levelek. [Reg.] Bp. 1957, Magvető. — 7. sz. [Ism.]

-i-n: Pazmány Péter: Válogatott írásai. Bp. 1958, Magvető. — 13. sz. [Ism.]

Jáki László: A keszthelyi Helikon ünnepélyek. 83. p.

Jólesz László: Kántor Zsuzsa: Práter utca. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 193. p. [Ism.]

K.: Darvas József: Elindult szeptemberben. [Reg.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 20. sz. [Ism.]

K.: A „népi” írókról. 330. p.

Kanizsai Nagy Antal: Eörsi Júlia: Tiéd a sírig. Szeged, 1957, TTIT. — 8. sz. [Ism.]

Kerékgyártó Imre: Darvas József: A törökverő. [Reg.] Bp. 1958, Szövetkezeti. — 18. sz. [Ism.]

Kerékgyártó Imre: Gergely Sándor: Őszi reggel. [Elb.] Bp. 1957, Szépirodalmi. — 13. sz. [Ism.]

Kerékgyártó Imre: Illyés Gyula: Petőfi. Bp. 1958, Szépirodalmi. — 15. sz. [Ism.]

Kerékgyártó Imre: Keszthelyi Zoltán: Futball és egy pár cüccscipő. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 3. sz. [Ism.]

Kerékgyártó Imre: Móra Ferenc: Tápéi diplomaták. [Elb.] Bp. 1958, Magvető. — 16. sz. [Ism.]

Kiss Tamás: Jánosy István: Rákóczi ifjúsága. [Költ.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — 12. sz. [Ism.]

K. J.: Bonczos István: Érmelléki gyerekek. [Reg.] Bukarest, 1958, Ifjúsági Kiadó. — 22. sz. [Ism.]

Krúdv Gyula: Pest-budai séták. Bp. 1958, Magyar Helikon. — 6. sz. [Ism.]

M. G.: Gárdonyi Géza: Láthatatlan ember. [Reg.] Bp. 1957, Móra. — 1. sz.

Makay Gusztáv: Komlós Aladár: Néró és a VII. A. [Reg.] Bp. 1958, Magvető. — 14. sz. [Ism.]

Mihály Albertné: Szentiványi Kálmán: A völgy emberei. [Reg.] Bp. 1957, Kossuth. — 7. sz. [Ism.]

Miklósvari Sándor: Csohány Gabriella: Savanyú tej mézzel. [Irodalmi riportok.] Bp. 1958, Kossuth. — 18. sz. [Ism.]

Papp Imre: Fazekas [Mihály] hét Debrecenben. 129. p.

P. J.: Thuróczi János: Magyar Krónika. Bp. 1957, Magyar Helikon. — 7. sz. [Ism.]

Seres József: Mikszáth Kálmán: A beszélő köntös. — Sipsirica. Bp. 1958, Szépirodalmi. — 16. sz. [Ism.]

Seres József: Szász Imre: Szól a síp. [Reg.] Bp. 1958, [ny. n.] — 13. sz. [Ism.]

Pedagógiai Szemle

Bajkó Mátván: Benedek Elek tanügyi publicisztikája 553–567. p.

Bakos József : A magyar Comenius-kutatás néhány időszerű kérdése. 993–1002. p. [1998. p.: Apáczai Csere Jánosról, 999. p.: Bessenyei Györgyről és Misztótfalusi Kis Miklósról.]

Bán Imre : Comenius és a magyar szellemi élet. 928–938. p. [1930., 931. és 935. p.: Apáczai Csere Jánosról, 934. p.: Zrínyi Miklósról; a Síralmas panaszról, 935. p.: Bethlen Miklósról és Gyöngyösi Istvánról.]

Bujdosó Ernő : Nagyváthy János pedagógiai munkássága. 851–860. p.

Felkai László : Eötvös József a miénk! 697–700. p.

Geréb György : Comenius magyarországi munkásságának alapmotívumai. 157–166. p. [158., 161. p.: Apáczai Csere Jánosról.]

Hajdu János : Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — 379–383. p. [Ism.]

Haladás és haladó hagyományok. 197–200. p. [197., 200. p.: Ady Endréről, 199. p.: Móricz Zsigmondról, Mikszáth Kálmánról, Móra Ferencről.]

Hegedűs András : Vajda Péter pedagógiai nézetei. 360–375. p.

Hodinka László [közli]: Eötvös [József] néhány levele Tanárky Gedeonhoz. 706–711. p. [Tanárky nagykőrösi főjegyző korában.]

Jenőti József–**Kiss György** [közli]: Iratok az 1868. évi népiskolai reform korából. 700–705. p. [Eötvös József törvényéről.]

Komár Pálné : Az általános iskolai irodalomtanítás alakulása a felszabadulástól napjainkig. 119–138. p. 321–343. p.

Komár Pálné : Hegedűs András: Arany János a katedrán. Bp. 1957, Tankönyvkiadó. — 383–385. p. [Ism.]

Ravasz János : Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei. Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. — 756–757. p. [Ism.]

Szocialista humanizmus – szocialista nevelő. 1–4. p. [1. p.: Riedl Frigyesről.]

Tüskés Tibor : Diákélet a magyar reformkorban. 250–256. p. [250. p.: Vörösmarty Mihályról és Jókai Mórról.]

FÜGGELÉK

Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve

Bakos József dr. : Comenius és a nyelvi nevelés néhány kérdése. 5–34. p. [Utalásokkal Apáczai Csere Jánosra.]

Bakos József dr. : Gárdonyi [Géza] és Tinódi [Lantos Sebestyén]. 567–572. p. [Gárdonyi margójegyzetei Tinódihoz.]

Bakos József dr. : Két Táncsics-dokumentum. 591–595. p. [Kossuth Lajos levele Táncsics Mihályhoz, Gleniczky Sándor levele Táncsics Mihálynéhoz.]

Berzy András : Kossuth Lajos ismeretlen levele Horváth Mihályhoz. 596–604. p. [1863–ból.]

Berzy András : Móra Ferenc ismeretlen levele. 595–596. p. [Tomka Jánoshoz, 1934.]

Chikán Zoltánné, dr. : A nyelvi elemzés stilisztikai vonatkozásai az általános iskola VIII. osztályában. 127–144. p. [127. p.: Négyesy László stilisztikájáról.]

Némédi Lajos dr. : „A nemzet csinosodása”. 209–255. p. [A felvilágosodáskori irodalomról.]

Pataky László : Kortársi megemlékezés Adyról. 589–590. p. [Földessy Gyula emlékezésére Ady születésének 80. évfordulóján.]

Pataky László : A teljes Adyért. 257–266. p. [Születésének 80. évfordulójára.]

Gyűjtötték: *iffj. Kozocsa Sándor* és a MTA Irodalomtörténeti Intézete külső, anyaggyűjtő munkatársai.

Szerkesztette: *Kemény G. Gábor*.

HATVANY LAJOS

1880—1961

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, az Irodalomtörténet szerkesztősége, s a magyar irodalom valamennyi munkása nevében szomorú szívvel veszünk most búcsút Hatvany Lajostól.

A mindig túl korán érkező halál egy szép, eredményes, s példával gazdag életet szakított meg.

Életműve teljes méltatásának megszületéséig hadd álljon itt ról a néhány szó, másképp már le nem róható hálánk és tiszteletünk jeléül. De figyelmeztetés is azoknak, akik talán már készülődnek is a monográfia megírására. Mert csonka lesz minden olyan munka, mely nem ragyogtatja fel az írárok elemzése mögött Hatvany Lajos Jókai-regénybe kívánczoló alakját. Jókai tudott ilyen mindent eldobó, a felismert igazság szirén hangjai után futó következetes Odysseuszként magukat mindentől eltépő hőseket rajzolni. Tudományos karrier várt rá, az ország egyik legnagyobb vagyonát tudhatta magáénak, s a hírt, sikert és közszereplés tapsait egy néhány közneveltség és közmegvetés között vergődő költőért vívott harcra cserélte fel. Vívott és vitázott Adyért, Móriczért, Babitsért. S nemcsak vallotta, hanem vállalta is azt, ami ebből az új irodalomból szólt: a forradalmat, majd az emigrációt, s a börtönt. Európa minden nagy szellemét ismerősének tudhatta, s neve ott forgott nemcsak az ország, hanem Európa újat forraló írói neve között. Ideáljai nem hültek bálvánnyá szemében, nevükben és szellemükben cselekedett, mikor az alig ismert, s elnemismert József Attila mellett emelt szót. A forradalmat, az újat kereste politikában, irodalomban egyaránt. Éppen ezért marad tanítónk akkor is, mikor egyes igazságai felett eljár az idő.

Újért lobogó szenvedélye a mi példánk marad, s magáénak vallja a jövő is.

Szegedi vándorgyűlés

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1960. évi tavaszi vándorgyűlése egy jelentős irodalmi évforduló megünnepléséhez kapcsolódott és ez határozta meg a vándorgyűlés helyét is. Az 1910. május 28-án, tehát 50 éve elhunyt nagy magyar realista íróra, *Mikszáth Kálmánra emlékeztünk* kegyelettel, s Szegeden tartottuk a vándorgyűlést, ahol Mikszáth 1878—1880 között a Szegedi Napló fõmunkatársa volt.

Vándorgyűlésünk 1960. május 30-án délelõtt a Szegedi Városi Tanács dísztermében rendezett *Mikszáth-emlékünneppel* kezdõdött. A díszelnökségben helyet foglaltak a Magyar Irodalomtörténeti Társaság részérõl *Waldapfel József* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, *Kardos Pál* egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa és *Komlós Aladár* tudományos kutató, az irodalomtudomány doktora, továbbá a szegedi rendezõszervek képviselõi. *Biczó Györgynek*, a Szegedi Városi Tanács Végrehajtóbizottsága elnökének megnyitó szavai után a Szegedi Nemzeti Színház mûvészei, valamint a Szegedi Pedagógiai Fõiskola kórusa léptek fel tetszéssel fogadott rövid mûvészi mûsor keretében. Ezt követõen *Király István* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa tartotta meg ünnepi elõadását *Mikszáth a magyar irodalomban* címmel. Méltatta Mikszáth írói és emberi nagyságát, majd a polgári irodalomtörténet Mikszáthról kialakított mesélõ, anekdotázó Mikszáth-képével szembeállította a marxista irodalomtörténetírás megállapításait. *Király István* ismertette a nagy realista író tevékenységének fõbb mozzanatait, s elemezte életmûvének legértékesebb tulajdonságait.

Király István ünnepi megemlékezése után *Nacsády József*, a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetének adjunktusa tartotta meg *Mikszáth és Szeged* címû elõadását, amely természetesen Mikszáth

szegedi tartózkodásának idõszakával, annak értékelésével foglalkozott. A Szegedi Naplónak Mikszáth éppen a tragikus emlékü szegedi árvíz idején volt fõmunkatársa, s Nacsády József emlékeztetett többek között arra a tollal vívott harcra, amit Mikszáth a lap hasábjain keresztül folytatott Szeged újjáépítéséért és a bajbajutott szegediekért. És éppen ez az oka annak, hogy Szeged különösen magáénak érzi és vallja Mikszáthot.

Az emlékünneppség *Tari Jánosnak*, a Szegedi Városi Tanács Végrehajtóbizottsága elnökhelyettesének zárszavával ért véget.

A Társaság vándorgyűléseinek programjában immár hagyomány, hogy a rendezés helyéhez kapcsolódó elõadáson túl egy-egy aktuális irodalomelméleti és irodalomtörténeti vitára is sor kerül. Szegeden is így történt.

Az *irodalomelméleti vitára* 30-án délután került sor, *Szigeti József* egyetemi tanár, a filozófiai tudományok doktora *Technikai fejlődés és mûvészet* címû vitaindító referátuma alapján. Az irodalomtörténész közvéleményt behatóan foglalkoztató *Juhász Gyulakérdést* pedig a 31-én délelõtt megrendezett vita keretében igyekeztünk új irodalomtörténeti megvilágításba helyezni, *Szabolcsi Miklós*, az irodalomtudomány kandidátusa bevezetõ elõadásának segítségével.

Mindkét vitaindító elõadást élénk, magas színvonalú vita követte, a vitában felszólalók marxista igénnyel közeledtek a problémákhoz. Tekintettel arra, hogy mindkét referátum és az azokat követõ vita igen értékes megállapításokat tartalmaz, az Irodalomtörténet szerkesztõsége úgy határozott, hogy az Irodalomtörténet hasábjain közli a viták anyagát. E szám tartalmazza *Szigeti József* elõadásának és az elõadást követõ vitának összefoglalását. Következõ számunkban közöljük az irodalomtörténeti vitának, tehát *Szabolcsi Miklós Juhász Gyuláról* elhangzott elõadásának és vitájának anyagát.

A vándorgyűlés programja keretében került sor 30-án este a szegedi Újságíró-Író Klubban arra a baráti beszélgetésre és ismerkedésre, amelyen a különböző városokból érkezett résztvevők és a szegedi írók, irodalomtörténészek vettek részt. A baráti összejövetelt itt is irodalmi műsor előzte meg.

A vándorgyűlés kitűzött célját teljesítette: megemlékezett a nagy magyar realistáról, Mikszáth Kálmánról; a megrendezett viták során sokakat foglalkoztató kérdéseket igyekezett a marxista irodalomelmélet szemszögéből megvilágítani. Az előadásokat nagy érdeklődés kísérte: írók, irodalomtörténészek, tanárok, kritikusok vettek részt a vitákon az ország különböző helyeiről, így Budapestről, Szegedről, Debrecenből, Pécsről, Egerből, Miskolcra, Nyíregyházáról és Szeged környékéről.

A vándorgyűlés után Pándi Pál főtítkár, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetősége nevében levélben mondott köszönetet *Biczó Györgynek*, a Szegedi Városi Tanács Végrehajtóbizottsága elnökének és munkatársainak azért a támogatásért, amelyben a Társaságot a vándorgyűlés megszervezésében és megrendezésében segítették.

A Társaság életéből

A Központi Pedagógus Továbbképző Intézettel kötött megállapodásunk értelmében 1960. július 15-én a KPTI magyarszakos tanárok továbbképzését szolgáló előadásainak keretében *Wéber Antal*, a Magyar Iro-

dalomtörténeti Társaság tudományos titkára tartott ankétot, amelyen ismertette a Társaság célkitűzéseit, problémáit; foglalkozott a pedagógusoknak a Társaság munkájába való bekapcsolódása szükségességéről, lehetőségeiről. A bevezetőhöz számos tanár szólt hozzá, elméleti kérdésekben kértek tanácsokat, és többen a Társaság és a pedagógusok munkájának összehangolására vonatkozó gyakorlati javaslatot tettek.

A Társaság és a Központi Továbbképző Intézet a jövőben is rendez közös továbbképző előadást.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság a Magyar Klasszikusok szerkesztőbizottságával és a Szépirodalmi Kiadóval egyetértésben határozatot hozott, hogy a *Magyar Klasszikusok sorozat kötetének megjelentetését 1961 közepéig be kell fejezni*. E szervek ugyanakkor kimondták azt is, hogy *1962-től újabb klasszikus sorozat kiadását kell megkezdeni*, amely sorozat kötetének összeállítása ugyancsak a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, illetőleg a Társaság által kijelölendő szerkesztőbizottság feladata lesz. Az új sorozat kötetének meghatározására és az összeállítás munkálatainak előkészítésére a Társaság munkacsoportot jelölt ki.

A Magyar Klasszikusok sorozatnak legutóbb megjelent kötetei: *Móricz Zsigmond*: Betyár — Árvácska, *Kazinczy Ferenc* Válogatott Művei I—II., *Jósika Miklós*: Abafi — II. Rákóczi Ferenc, *Arany László* Válogatott Művei.

Кальман Варга: СТАТЬИ МОЛОДОГО ЖИГМОНДА МОРИЦА

Жигмонд Мориц вошел в венгерскую литературу, как автор литературных очерков. На протяжении десяти лет они выражали его писательскую подготовку. На основе этих статей трудно было предсказать поприще кого стоит перед нами: будущего ученого или писателя.

Молодого Морица занимают три проблемы: поиски национальных особенностей венгерской литературы, собирание народных типов, языковых принципов и сопоставление авторского изображения и действительности. Его взгляды на литературную жизнь не отличаются от идей, ставшими позднее лозунгами «Ньюгата». В его очерках того времени, будущий писатель-реалист готовится мысленно на борьбу с проблемами своего века.

Автор по следующим аспектам разбирает ранние статьи Морица: Дьюла Ревизки, Мольер, Лудаш Мати, Витязь Михай Чоконан, Традиции венгерской сцены, Большие прения Байзы, Библия.

Петер Эгри: МОМЕНТЫ ВИДЕНИЙ И СНОВ В ПОЭЗИИ АТТИЛА ЙОЖЕФА

Этот труд является дополнением и продолжением другой работы об Аттиле Йожефе, которая теоретически, обобщенно и конспективно характеризовала ту современную сущность, которая образовалась с помощью марксистского сознательного мировоззрения поэта, его социалистического гуманизма, и примером которой в мировой литературе является поэзия Аттилы Йожефа.

Тема данной статьи—один элемент современного синтеза—моменты видения и сна в поэзии Аттилы Йожефа. Она подробно разбирает появление этих моментов в первом периоде творчества поэта, их отход на задний план и стремление нового единства во втором, современный, отражающий всю сложность общественных противоречий синтез, в третьем периоде поэзии Аттилы Йожефа.

Статья, на основании сопоставления с Костолани, определяет: обобщенность, реализм поэзии Аттилы Йожефа состоит не в том, что поэт изображает исчезновение мира снов, туманов, видений, а в том, что их образование и исчезание он показывает в постоянном взаимном влиянии, как единое, образованное противоречиями времени. Это изображение подчеркивает объективизм действительности.

Пал Швейтцер: НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ НАЧАЛА СТИХОВ АДИ

Ади очень часто интонирует свое стихотворение по начальной строке, первой строфе или периоде стиха. Исходя из этого, автор подробно разбирает метод стихосложения Ади. Его стихи с дедуктивным началом, с «хлестким» концом, и оба вида располагает в творчестве поэта. Автор показывает, что дедуктивное начало стихотворений военного периода становится неуверенным.

Краткие, резкие картины становятся недостаточными для Ади в изображении им внешней и внутренней действительности. Хлесткий неожиданный оборот, существовавший уже и в прежних стихах Ади, здесь появился, как результат противоречий, как заключение, как повышение уровня.

Ласло Галди: ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ ОБЗОР ФИННО-УГОРСКОГО НАРОДНОГО СТИХОСЛОЖЕНИЯ

Автор стремится установить общую типологию народного стихосложения у финно-угров; по его мнению в этой области можно различить приблизительно шесть степеней исторического развития. — I. Краткие лирические песни (как т. н. *juoigos* у саами), основанные на повторении одного элементарного (часто двухтактного) мотива. Вместо текста поется часто вид рефрена, который может связаться с каким-нибудь личным именем или другим словом. — II. Краткие песни, основанные на простейших формах синтаксического и ритмического параллелизма; в одной паре стихов первый стих различается от второго только одним словом или двумя словами; остальные совершенно идентичны. Примеры из саамской, хантыйской и венгерской народной поэзии. — III. Песни, составленные по принципам гетерометрического «сцепления»; в этом случае каждая единица (2—4 строки) имеет другой «размер» (в широком смысле слова). См. мансийские героические песни и некоторые произведения из старовенгерской литературы (напр. Плач богородицы, начало XIV в.). — IV. Начала монометрического стихосложения; членение стихов становится одинаковым, а в каждом члене число слогов варьируется от 1 до 4. Примеры из мордовской, марийской, коми-зырянской и венгерской народной поэзии; см. также некоторые произведения старофинской литературы (напр. *Elinaa surma* и т. д.). — V. Изометрическое строение стихов приносит и стремление к урегулированию числа слогов. Анализ венгерской эпической песни о завоевании Панонии (1. половина XVI века) и ритмических колебаний в финском восьмисложном стихе (*Kalevala*). — VI. Изосиллабизм с некоторыми колебаниями во внутреннем членении стиха; первые моноритмические размеры. В последних главах автор занимается как оформлением простейших строфических форм, так и отношением финно-угорского стихосложения к стихосложению других народов.

Дарваш Иван: МОЕ ЗНАКОМСТВО С МАКСИМОМ ГОРЬКИМ

Автор знакомит с тем, как он познакомился с Горьким. Он проводил лето 1912 и 1913 годов в Римини, главным образом, в обществе русских друзей. Однажды в 1913 г. появился в этом кругу Горький, который направлялся из Виареджио на Капри.

Горький проявил большой интерес к венгерской литературе, в первую очередь к драме. Во время их бесед он попросил автора составить для него перечень из выдающихся произведений венгерской литературы.

Автор с радостью выполнил это пожелание. Он был осведомлен о том, что Горький действительно получил его посланное. Перечень этих книг во время войны пропал и в настоящее время автор помнит только несколько наиболее важные из них. Среди них встречались произведения Банк Бан И. Катона, собрание стихотворений Вёрёш-марти, Пэтёфи, Арань, Йокаи, Миксат и среди современных М. Лендель, Ференц Мольнар, Лайош Биро в переводах на немецкий и реже на русский язык.

Автор поднял вопрос о том, что было бы интересно с этой точки зрения проанализировать наследство Горькова. Для нас представляет большой интерес, что именно знал Горький из Венгерской литературы.

K. Vargha: OEUVRES DE JEUNESSE DE ZSIGMOND MÓRICZ

Les études littéraires de Zsigmond Móricz marquent son entrée dans la littérature hongroise. En lisant ces études qui reflètent les préparatifs d'une dizaine d'années, on aurait peine à dire, si c'est la carrière d'un savant ou d'un écrivain qui se profile à travers les pages.

La recherche des traits nationaux dans la littérature hongroise, la collection des types populaires et des phénomènes linguistiques, enfin la confrontation de la description avec la réalité: voilà les problèmes qui occupent le jeune Móricz. Ses opinions concernant la vie

littéraire ne diffèrent point des principes que plus tard la revue littéraire „Nyugat” inscrira à son drapeau. Dans les études de cette période c'est le réaliste futur qui se prépare mentalement pour le combat avec les problèmes de son époque.

L'auteur analyse selon ces points de vue quelques études du jeune Móricz: Reviczky Gyula, Ludas Matyi, Molière, Csokonai Vitéz Mihály, Les traditions du théâtre hongrois, Les grandes polémiques de Bajza, La Bible.

P. Egri : VISION ET RÊVE DANS LES POÉSIES D'ATTILA JÓZSEF

Dans un article précédent l'auteur a donné une caractérisation générale et esquissée de la synthèse moderne de l'idéologie marxiste et de l'humanisme socialiste dont les poésies d'Attila József présentent un exemple de haute valeur dans la littérature mondiale.

Pour compléter ce premier article, l'étude présente offre une analyse détaillée d'un des éléments de cette synthèse: les moments de visions et de rêve dans les poésies d'Attila József. Ces moments font leur apparition dès la première période de l'œuvre poétique d'Attila József, pour s'effacer d'abord et aspirer ensuite vers une nouvelle unité dans la seconde et devenir enfin l'expression de la synthèse des contradictions sociales dans la troisième période créatrice du poète.

A propos d'un parallèle avec Kosztolányi l'auteur constate que le caractère synthétique ainsi que la valeur de la réalité des poésies d'Attila József ne sont pas dans la représentation de la dissipation du monde des rêves et des visions brumeux, mais dans le fait que le poète représente leur naissance et leur dissipation dans leur action réciproque, en unité se réalisant dans les antithèses des contradictions de l'époque. Loin de dissoudre le caractère objectif de la réalité, cette représentation le met en relief.

P. Schweitzer : QUELQUES PROBLÈMES DE L'ART POÉTIQUE D'ADY

L'intonation des poésies d'Ady est très souvent donnée par la première ligne, strophe ou période. Partant de ce fait, l'auteur soumet à une analyse détaillée la technique de l'art poétique d'Ady, dont les deux types caractéristiques sont les poésies au commencement déductif et elles se terminant par une pointe. L'auteur désigne la place de ces poésies dans l'œuvre d'Ady, montrant que dans les poésies écrites pendant la guerre le commencement déductif devient de plus en plus incertain: les images concises ne suffisent plus au poète voulant représenter la vérité extérieure et intérieure. La pointe dont Ady se servait dans ses poésies d'auparavant, reparait, mais naissant de contradictions, devient ici l'expression d'une plus haute synthèse.

L. Gáldi : COUP D'OEIL SUR LA TYPOLOGIE DE LA VERSIFICATION POPULAIRE DES PEUPLES FINNO-OUGRIENS

L'auteur se propose d'établir une sorte de typologie qui soit valable pour la versification populaire de tous les peuples finno-ougriens. A son avis, il est possible d'y distinguer au moins six degrés de l'évolution: I. Chansons très brèves, fondées sur la répétition d'un seul motif (composé souvent de deux mesures). Dans certaines chansons lapones, par exemple, le texte peut encore manquer entièrement pour être remplacé par une sorte de refrain; en d'autres cas, c'est à un nom de personne ou à un mot mis en relief que s'ajoute le refrain (par ex. *nunnu de nunnu*). — II. Chansons fondées sur un parallélisme encore très rudimentaire; dans une paire de vers, le texte du premier vers ne diffère que par un seul mot (ou deux) de celui du second (exemples lapons, ostiaks, hongrois, etc.). — III. Chansons composées d'une mosaïque de membres parallèles; cette espèce d'„enchaînement” hétérométrique caractérise surtout les chants héroïques des Vogouls; peut-être en retrouve-t-on les traces même dans l'ancienne poésie hongroise (Complainte de Marie, début du XIVe siècle). — IV. Groupement plus ou moins uniforme des „segments” rythmiques du vers; début de la monométrie.

Le nombre des syllabes reste encore libre ou, pour mieux dire, dans chaque „segment“ le nombre des syllabes peut varier de 1 à 4. Exemples mordves, tchéchémisses, zyriènes et hongrois; on peut en rapprocher aussi certaines formes plus ou moins libres de l'ancienne poésie finnoise (*Elinan surma*, début du XVIe siècle). — V. Groupement uniforme des „segments“ rythmiques, combiné avec une prépondérance plus marquée de l'isosyllabisme. Comparaison d'un chant épique hongrois du XVIe siècle sur la prise de la Pannonie avec les diverses variété de l'octosyllabe finnois (vers du Kalevala). — VI. Isosyllabie combinée d'abord avec une certaine liberté de la segmentation, ensuite avec une segmentation absolument rigoureuse. Cristallisation des premiers mètres monorythmiques. Dans la partie finale l'auteur examine aussi bien la genèse de quelques strophes populaires que les contacts possibles de la versification finno-ougrienne avec celle d'autres peuples.

K. Vargha : SCHRIFTEN DES JUNGEN ZSIGMOND MÓRICZ

Die ersten Werke, durch die sich Zsigmond Móricz einen Platz in der ungarischen Literatur erwarb, sind seine literarischen Studien. Auf Grund dieser zehn Jahre umfassenden Vorbereitungen wäre es schwer, vorauszusagen, ob sich aus ihrem Verfasser ein Gelehrter oder ein Schriftsteller entwickeln wird.

Das Suchen nach den nationalen Zügen in der ungarischen Literatur, das Sammeln der volkstümlichen Typen und der Spracheinheiten, schließlich die Gegenüberstellung von schriftstellerischer Darstellung und Wirklichkeit: dies sind die Probleme, die den jungen Móricz beschäftigen. Seine Ansichten über das literarische Leben unterscheiden sich nicht von den Prinzipien, welche später die literarische Zeitschrift „Nyugat“ auf ihre Fahne schreibt. In den Studien dieser Periode rüstet sich der zukünftige Realist gedanklich zum Kampf mit den Problemen seiner Zeit.

Nach diesen Gesichtspunkten analysiert der Verfasser des vorliegenden Aufsatzes einige Studien des jungen Móricz: Reviczky Gyula, Ludas Matyi, Molière, Csokonai Vitéz Mihály, die Traditionen der ungarischen Bühne, Die großen Polemiken Bajzas, Die Bibel.

P. Egri : VISION UND TRAUM IN DEN GEDICHTEN ATTILA JÓZSEFS

Die vorliegende Studie bildet die Fortsetzung bzw. Ergänzung eines früheren Aufsatzes über Attila József, in welchem der Verfasser eine allgemeine und skizzenhafte Charakterisierung der modernen Synthese von marxistischer Ideologie und sozialistischem Humanismus gibt, als deren Beispiel von weltliterarischem Wert die Dichtung Attila Józsefs gelten kann.

In dieser zweiten Studie wird ein Element jener modernen Synthese: die vision- und traumhaften Momente in den Gedichten Attila Józsefs analysiert. Bereits in der ersten schöpferischen Periode des Dichters erscheinen diese Momente, um während der zweiten erst in den Hintergrund zu treten, dann einer neuen Einheit zuzustreben, und sich schließlich in der dritten Periode Attila Józsefs zu einer die gesellschaftlichen Widersprüche in ihrer ganzen Fülle und Vielfalt ausdrückenden Synthese zu gestalten.

An Hand einer Parallele mit Kosztolányi macht der Verfasser folgende Feststellung: Der zusammenfassende Charakter, der Realitätswert der Dichtung Attila Józsefs bestehen nicht darin, daß der Dichter die Auflösung der Welt der Träume, der nebelhaften Visionen darstellt, sondern darin, daß er ihr Entstehen und Zerrinnen in stetiger Wechselwirkung, als die sich in Gegensätzen verwirklichende Einheit der Widersprüche der Zeit darstellt. Die Objektivität der Wirklichkeit wird durch diese Darstellungsweise nicht aufgelöst, sondern noch betont.

P. Schweitzer : ÜBER EINIGE FRAGEN DER ANFANGSZEILEN ADYS

Ady intoniert seine Gedichte häufig mit der Anfangszeile, der ersten Strophe oder Periode. Aus dieser Tatsache ausgehend untersucht der Verfasser die Technik der Dichtkunst Adys, deren beide Haupttypen die Gedichte mit deduktiver Anfangszeile und die mit einer „Pointe“ endenden Gedichte sind. Der deduktive Anfang wird in den während des Weltkriegs geschriebenen Gedichten immer unsicherer: die mit knappen Zügen scharf umrissenen Bilder sind dem Dichter nunmehr unzulänglich zur Darstellung der äußeren und inneren Wirklichkeit. Die „Pointe“, die auch in den früheren Gedichten Adys vorhanden war, gewinnt in den neueren Gedichten die Bedeutung einer aus Widersprüchen entstandenen höheren Synthese

L. Gáldi : TYPOLOGISCHE ÜBERSICHT DER VOLKSTÜMLICHEN VERSKUNST
BEI DEN FINNISCH-UGRISCHEN VÖLKERN

Verf. bestrebt in einem typologischen Überblick die volkstümliche Verskunst aller finnisch-ugrischen Völker zusammenzufassen. Seiner Meinung nach, kann man auf diesem Gebiet ungefähr sechs Entwicklungsstufen unterscheiden: I. Sehr kurze Lieder, in denen dasselbe einfache (meist zweitaktige) Motiv mehrmals wiederkehrt. In vielen derartigen lappischen Liedern (*juoigos*) finden wir, statt des Textes, nur eine Art Refrain aus Lallwörtern (wie z. B. *nunnu de nunnu*); manchmal knüpft sich dieser Refrain an einen Personennamen oder an ein anderes Wort. — II. Die auf der ersten Stufe des Parallelismus stehenden Lieder; in einem Verspaar unterscheidet sich die zweite Zeile von der ersten durch ein Wort oder höchstens zwei Wörter (Beispiele aus der lappischen, ostjakischen, ungarischen Volksdichtung). — III. Längere mosaikartige Lieder, die auf dem Prinzip der sogenannten „concatenatio heterometrica“ beruhen: jede kleine Verseinheit ist in einer anderen Versform verfaßt. Man findet diese Stufe besonders in den wogulischen Heldenliedern, aber vielleicht auch in der mittelalterlichen ung. Dichtung (Altungarische Marienklage). — IV. Anfänge des monometrischen Versbaus: die Silbenzahl variiert noch von 1 bis 4, aber in jeder Zeile findet man dieselbe Zahl von kleineren rhythmischen Gliedern. Beispiele aus der mordwinischen, tscheremissischen, syrjänischen und ungarischen Volksdichtung, wie auch aus der älteren finnischen Dichtung (*Elinan surma* usw.). — V. Einheitliche Neigung zur gleichen Silbenzahl, mit verhältnismäßig wenigen Schwankungen. Analyse einer ung. epischen Dichtung aus dem XVI. Jh. (Die Eroberung Pannoniens) und der rhythmischen Möglichkeiten des Kalevala-Verses. — VI. Gleiche Silbenzahl, aber Schwankungen in der inneren Gliederung des Verses; Erscheinung der ersten monorythmischen Versmaße. In den letzten Kapiteln beschäftigt sich Verf. mit der Ausbildung der einfachsten Strophenschemen und mit dem Verhältnisse des finnisch-ugrischen Verssystems zum Versbau anderer Völker.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Pataki Ferenc

A kézirat a nyomdába érkezett: 1960. X. 27. — Példányszám: 1500 — Terjedelem: 16·5 (A/5) ív

1961.52470 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) ÉS WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai: Vargha Kálmán tudományos kutató, Egri Péter tanársegéd, Schweitzer Pál középiskolai tanár, Galdi László oszt. vez., Darvas István tudományos kutató, Tiborcz Zsigmond újságíró, Földes Anna újságíró, Hevesi József könyvtáros, Hegyaljai Kiss Géza ny. középiskolai tanár, Mezősi Károly gimnáziumi igazgató, Bercy István középiskolai tanár, R. Kocsics Rózsa középiskolai tanár, Weber Antal egyetemi docens, Sara Péter tudományos munkatárs, Nagy Péter tudományos kutató, Rajnavölgyi Géza középiskolai tanár, Bikácsi Lajos középiskolai tanár, Gallai Karoly középiskolai tanár, Nemesi Lajos főiskolai igazgató, Gyenis Vilmos egyetemi adjunktus, Sziggyártó László középiskolai tanár, Fodor András középiskolai tanár, Mádl Antal egyetemi adjunktus.

Következő számaink tartalmából: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándor-gyűlésén elhangzott viták összefoglalása. Merényi Oszkar: Berzsenyi problémák, Rába György: Szabó Lőrinc költészete, Lőkös István: Dayka Gábor egri éveiről, Gergely Gergely: Tolnai Lajos utolsó korszakának regényeiről, Kovács Győző: A polgári ízlés Kazinczy nyelvújító törekvéseiben, Nádor György: Thomas Mann Félix Krulljának motívumairól.

Ára : 8,— Ft

Előfizetés egy évre : 24,— Ft

PÁLYÁZATI HIRDETMÉNY

A Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottsága pályázatot hirdet az alábbi témakörök kidolgozására:

- 1.) *Egy magyar tudományos társaság vagy tudományos folyóirat XIX. és XX. századi története (országos vagy helyi jellegű társaságok, illetve organumok története);*
- 2.) *A szellemtörténet hatása a társadalomtudományokra vagy a társadalomtudományok egy ágának fejlődésére Magyarországon.*

A jeligével ellátott pályamunkákat 1961. május 1-ig a Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottságának címére (Budapest I., Úri utca 51—53.) kell beküldeni. Az érdemleges pályamunkák jutalomban részesülnek, illetve a Bizottság megjelenésükről gondoskodik.

Olyan nagyobb terjedelmű munka esetében, amelynek részletes kidolgozása a beadási határidőn túlmenő hosszabb időt vesz igénybe, elegendő a munka egy nagyobb részletének és az egész mű részletes vázlatának benyújtása is.

A Magyar Tudományos Akadémia
Tudománytörténeti Bizottsága

00048062

Előfizethető Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámla szám : egyéni előfizetésnél 61.257, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. számú folyószámlára.)